MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF.

ELSŐ ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1884.

A Magyar-Zsidó Szemle első évfolyamának munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
Adorján Sándor, Budapest	147
Astruc Arisztid, Páris	233, 299, 374, 431
Bacher Simon, Budapest	669
Bacher Vilmos, Budapest	29
Balogh Ármin, Budapest	304, 603
Bánóczi József, Budapest	396, 512, 642
Bloch Henrik, Budapest	33, 182, 292
Dessauer Mór, Meiningen	632
Fischer Mihály, Simánd	541
Goldheim Lipót, Budapest	221
Goldziher Ilona, Budapest	658
Goldziher Ignácz, Budapest	97, 176, 256
Güdemann Mór, Bécs	167, 242
Györi Adolf, Budapest	655
Hochmuth Ábrahám, Veszprém	18, 88, 152, 487, 559, 621
Kardos Albert, Budapest	380
Kármán Mór, Budapest	283
Kaufmann Dávid, Budapest	42, 127, 268, 311, 393, 509
Kayserling M., Budapest	245
Kecskeméti Lipót, Budapest	631
Kircz József, Budapest	653
Kiss József, Budapest	35
Klein Gyula, Szigetvár	540, 541
Kohn Sámuel, Budapest	10, 78, 220, 320, 351, 502
Kohut Sándor, Nagyvárad	100, 215

Lap.

Loeb Izidor, Páris 183, 500, 605
Löw Immánuel, Szeged 59, 106, 183, 410, 476, 668
Löwy Mór, Temesvár 438
Maislis Ferencz, Budapest 539
Marczali Henrik, Budapest 363
Maybaum Zsigmond, Berlin 276, 345, 410, 423, 493, 536
Neumann Ede, Nagy-Kanizsa 194, 218
Palóczy Lipót, Budapest 56, 144, 210, 331, 460
Perls Ármin, Kecskemét 310, 498
Rosenberg Sándor, Kaposvár 625
Rosenspitz Sándor, Portland 217, 472
Schill Salamon, Budapest 570
Schön József, Budapest 154
Schreiner Márton, Budapest 550
Schwarz Adolf, Karlsruhe 337, 622
Seltmann Lajos, H.-M.-Vásárhely 599
Sidon Adolf, Versecz 440
Steinherz Jakab, Budapest 252
Stier József, Szombathely 377
Szalárdi Mór, Budapest 261, 583
Szántó Eleázár, Budapest 575
Vajda Béla, Budapest 185, 382, 441
Weiszmann N., Gyöngyös 462, 516
Wittmann Mór, Budapest 317

Olvasóinkhoz.

Egy uj vállalat támogatására hivjuk föl a hazai közönséget, első sorban hitsorsosainkat, a zsidókat. Vállalatunk nem valamely meglevővel akar versenyezni, hanem oly hiányt pótolni, melyet évek óta sajnosan érezünk. Mert ki nem tudja, hogy nálunk mindennek meg van a maga közlönye: tudománynak, pártnak, felekezetnek, csak a zsidóságnak nincs. Pedig talán mi szorultunk leginkább organumra. Egy évezred óta lakunk együtt más vallásu honfitársainkkal e haza talaján s kérdés, ha ismernek-e bennünket? Ám mi nem a megismeréstől tartunk, hanem a félreismeréstől. Meggyőződésünk és törekvéseink, ambicióink és sérelmeink nemhogy kerülnék a világosságot, hanem keresve keresik. — De talán még inkább van szüksége ily organumra magának a zsidóságnak. Vallásunk és kutfőinek, régi irodalmunk és a zsidó tudománynak ismerete és müvelése hihetetlenül hanyatlott egy nemzedék óta. És e hanyatlással karöltve jár felekezeti érdekeink elhanyagolása, a közömbösség és részvétlenség minden iránt, mi azelőtt a zsidóság egységét dokumentálta.

Ugy érezzük tehát, hogy szükséges munkát végzünk, midőn a »Magyar-Zsidó Szemle« megindítása által alkalmat szolgáltatunk arra, hogy magyar hitsorsosaink a zsidóság ügyeiben utbaigazitást és fölvilágositást, nem-zsidó polgártársaink pedig tájékozást és eligazodást nyerhessenek.

Ehhez képest egyik czélunk a zsidó tudománynak közérthető módon való müvelése és terjesztése. Tudjuk valamennyien, hogy hazai irodalmunkban eddigelé e tudománynak csak elvétve és alkalomszerüleg akadt művelője. A ki nálunk zsidó tudományról irni akart, idegen nyelvhez volt kénytelen fordulni, s idegen nyelvü művekhez folyamodott az érdeklődő közönség. Mi ime először nyujtunk módot a mindkét rendbeli viszásság megszüntetésére s folyóiratunk állandó organuma lesz a magyar nyelven megszóláló zsidó tudománynak.

Hogy ennek minél szélesebb és biztosabb alapot vessünk, a külföldi irodalmak zsidó tárgyu termékeit folytonos figyelemmel fogjuk kisérni. Biráló ismertetésekben minél behatóbban adunk majd számot az idevágó kutatások eredményeiről s gondunk lesz reá, hogy a »Magyar-Zsidó Szemle« olvasói tudomást nyerjenek minden nevezetesb jelenségről, mely a zsidó tudományt előbbre viszi, vagy a zsidóságot más tekintetben érdekli. Ép ugy fogunk. folyóiratunk czéljához képest, oly művekről is megemlékezni, melyekkel hitsorsosaink a különböző nemzeti irodalmakhoz kiválóbb módon járultak.

Hitfelekezeti állapotaink a legzilváltabbak, társadalmi állásunk még mindig támadás és ostrom tárgya. Mennyiben vethetünk e miatt magunkra, mennyiben a viszonyokra, itt nem vizsgáljuk; de bizonyos, hogy a szervezetlenség, mely a hazai zsidóság minden kulturális törekvését megbénitja s községi állapotainkat már-már tarthatatlanokká teszi — legalább is elősegité azon sajnos viszonyok beálltát, melyeknek sulyát fájlalva érezzük mindannyian. Hogy itt gyökeres orvoslás elodázhatatlan, bizonyos, s a »Magyar-Zsidó-Szemle« egyik főczélja ez orvoslást lehetőleg előmozditani. Programmunk e tekintetben ugyanaz, melyet hitfelekezetünk dicső védője és barátja, *Eötvös József* báró e szókba foglalt: »A hazában létező izraelita hitfelekezet mint vallásos társulat is épen oly szabad, önálló és autonom testületet képezzen, mint a keresztény autonom egyházak.«

A külföldi zsidók állapota, valamint a hazai zsidó-községek belélete, intézeteik és iskoláik szintén állandó rovata lesz Szemlénknek. Azon leszünk, hogy tájékoztató czikkek és saját kül- és belföldi levelezőink értesitései lehető hü képét nyujtsák mindama mozzanatoknak, melyek magyar hitrokonaink előtt érdeklődés és tanulság tárgyai.

Bizalommal fordulunk ezek után a magyar zsidó közönséghez, hogy bennünket hazafias és közhasznu vállalatunkban lehetőleg támogassanak.

Budapest, 1884. január havában.

A Szerkesztők.

TUDOMÁNY.

A honfoglaló magyarok és a zsidók.

Habár Pannoniában már a magyarok megérkezése előtt is éltek zsidók, a magyar zsidók története mégsem ezekkel az Árpád hadai által itt talált zsidókkal indúl meg, hanem még a honfoglalás előtti időkben és hazánktól távol eső vidékeken. A magyarok és a zsidók ugyanis történeti szemkörünk legvégső határain találkoztak, és már azokban a régi időkben, a midőn írott tudósításaink a magyarokról egyátalán legelőször tesznek említést, igen közel érintkezésbe jutottak egymással.

Midőn a magyarok és zsidók közt fenállott e legrégibb kapcsolatokat kutatni akarjuk, a honfoglaló magyar hadakat vissza kell kisérnünk az Azov- és a Fekete-tengertől éjszakfelé terjedő Lebedia tartományig, a hol az ősi hazájukból kiköltözködött magyarok a honalkotás előtt, 884 óta, tudvalevőleg több évig laktak, a kozárok földjén s ezek tőszomszédságában.

A két »vérrokon, egy törzsről szakadt nép« közt, mely egymással már régóta érintkezésben állott, csakhamar a legbensőbb viszony fejlődött ki. Kozárok és magyarok, kiket az orosz évkönyvek egyaránt *ugoroknak* neveznek, és a kik valószinűleg csak szójárásilag különböző nyelvüket egymástól eltanulták, szoros szövetséget kötöttek. S a kozár khágán, hogy e szövetséget, melyre a harczias szomszédnépekkel szemben nagy súlyt vetett, megerősítse és biztosítsa, a Hét-magyar egyikének, Előd nek, Álmos után a magyarok legtekintélyesebb vajdájának, egy ölökelő kozár nőt adott feleségül. A két nép közt a barátságos viszony akkor sem szünt meg, midőn a magyarok a besenyők által Lebediából kiszoríttatván, Atelközbe költözködtek, tehát a kozároktól távolabb estek. Itt is a kozár khágán volt az, ki követséget küldött Előd vajdához, kit az egész magyar nemzet fejedelmévé akart megtenni. Előd vonakodása után újabb követeket küldött a magyarokhoz, hogy velök az egy közös fejedelem szükségét megértesse és nekik, mint a fejedelemségre legalkalmasabbat, Árpádot ajánlja.

S a magyarok »hajtottak a jó tanácsra«, és Árpádot »kozár módra paizson fölemelvén, vezérökké, fejedelmökké nevezték.«

E kozárok nagy része pedig, orosz, arab és zsidó kútfők összevágó tudósításai szerint, a mint ezt az összes tudományos világ és újabb hazai történetíróink is egytől egyig elismerik, a VIII. század második felében *zsidó vallásra tért.* Országuk a vallásos türelemnek ép oly ritka, mint utánzásra méltó példáját mutatta: zsidók, muhammedánok és pogányok, utóbb még keresztények is, békés egyetértésben éltek ott egymás mellett. De a két kozár államfő: a *khágán* és a *pech* (bég), az egész udvar, az állami hivatalnokok és tisztviselők, a törzsfők és vezérek, a hadsereg tisztjei s magasabb rangú katonái mindnyájan a zsidó hitet vallották.

A pogány magyarok tehát már Lebediában találkoztak zsidókkal, és a zsidó vallással már kozár szövetségeseiknél megismerkedtek.

Hogy ezen hazai történetíróink által is elismert ténynek a régi magyarokra való befolyását világosan megérthessük, szükséges, hogy a zsidó vallásnak a kozárok által történt felkarolását helyesen magyarázzuk.

Azon vallásos közönynél fogva ugyanis, mely a régi magyarokat, valamint a velök rokon kozárokat, bolgárokat, kunokat, besenyőket stb. jellemzi, e népek »mihelyt fejlettebb pozitiv vallásokkal jutottak érintkezésbe, azokat ősvallásukkal könnyen föl is cserélték vagy legalább egybevegyítették.« (Horváth). E körülmény megmagyarázza azt, hogy a pogány kozárok közt mind a három monotheisztikus vallás korán és gyorsan elterjedt: az iszlám, mely különösen Perzsiából hatolt be hozzájuk; a zsidó vallás, melyet a byzanczi császárságból elmenekült zsidók vittek oda magukkal; végre a kereszténység, melyet közvetetlenül Byzanczium ból terjesztettek.

A Perzsia és Byzanczium mindinkább terjeszkedő befolyása közé beékelt kozár fejedelmek soká ingadoztak az országukban meghonosult különféle vallások között. De minthogy, ha a kóránt elfogadják, Perzsia, — ha pedig a keresztet, Byzanczium nyert volna kiváló befolyást országukra: 740 körül a semleges zsidó vallást választották államvallásnak, mivel önállóságuk, a két nagy szomszéd birodalom között, így volt leginkább biztosítva. Innen az a különben oly feltűnő jelenség, hogy, míg a kozár *nép* közt a pogányság mellett mind a három pozitiv vallásnak voltak hívői, a kozár *állam* fejei, továbbá a törzsfők, az előkelők s a magas rangú

katonák, szóval: a kormány-köröktől s az udvartól függők, tán kevés kivétellel, mind zsidóhitűek valának.

A zsidó hitnek tehát a kozárok közti elterjedése, helyesebben *uralma*, nem annyira vallásos, mint *politikai* okokból történt. Ebből aztán könnyen megérthető az a tevékeny buzgalom is, melyet a kozár államfők a zsidó hit érdekében kifejtettek. A khágánok, a kik, mióta Mózes vallását elfogadták, egytől egyig héber neveket viseltek, nem átallották ugyan, ha politikai, vagy egyéb tekintetek úgy kívánták, nővéreiket és leányaikat a perzsa szultánoknak, a byzanczi császároknak, vagy mint Elöd példáján láttuk, a pogány magyar vajdáknak nőül adni: de azért minden módon azon voltak, hogy héber könyveket szerezzenek, országukba zsidó tudósokat édesgessenek, népüket a zsidó hitre tanittassák, zsinagógákat épitsenek, más országokban lakó zsidó hitfeleiket megvédjék, vagy a rajtuk ejtett sérelmeket megboszulják, első sorban pedig azon, *hogy a zsidó vallást a szomszéd népek közt terjeszszék.*

E törekvésükben, mely már azért sem lehetett tisztán vallásos, mivel a zsidó hit a térítgetést soha sem ismerte, elvből ismerni nem akarta, bizonyára az állam érdeke vezérelte öket első sorban, mivel ök lévén a térítők, a zsidó vallással egyszersmind tekintélyük és befolyásuk is terjeszkedett a szomszéd népek között. Orosz forrásokból tudjuk, hogy a kozárok még 986-ban követséget küldöttek Kievbe, hogy Vladimir nagyherczeget s általa a pogány oroszokat a zsidó hitre térítsék. A kháján, kinek hanyatló félben levő birodalma akkor már a végromlás szélén állott, ez alkalommal kudarczot vallott ugyan; de elődei hasonló törekvéseit jobb siker koronázta. A zsidó-kozár állam tekintélyénél és hatalmánál, valamint azon már emlitett körülménynél fogva, hogy a vallás dolgában közönyös pogányok más vallásra mindenkor könnyedén áttértek, a zsidó vallás érdekében messzeterjedő és tartós mozgalmat idézett elő a különféle szomszéd országokban, a hol a zsidó hit tényleg el is terjedt. Így a Kaspi-tenger nyugati partjain, tehát a kozárok tőszomszédságában levő vidékeken. A Volga-melléki Bolgárországról az arab Sems-ed-din al-Mukaddeszi 985—6 körül irott földrajzi munkájában, azt állitja, hogy lakosai »muhammedánokká lettek, miután *előbb zsidók voltak*,« más szóval, hogy a Volga-vidéki bolgárok csak a hanyatló kozár állam felbomlása után vették fel az iszlámot, mig a kozár állam

virágzása idejében zsidóhitűek voltak. Ezen egykorú s részrehajlatlan tudósítás érthetővé teszi azt a különben meglepő jelenséget, hogy a 680 körül a Volga-vidékről a Duna-vidékre szakadt bolgárok közt a zsidó vallás, bár csak részben s eltorzított alakban, de azért elég mélyen megfogamzott; megmagyarázza továbbá Cinnamus, byzanczi történetíró amaz állítását is, hogy a *Chaliziok*-nak nevezett dunamelléki-bolgárok »Mózes törvényeit, bár nem egészen tisztán, még mai napság is gyakorolják.« S azon zsidó hittérítők, kik vagy huszonöt évvel a honfoglalás előtt, és nyilván már korábban is, Bolgárországban jártak-keltek és a bolgárokat sikeresen térítgették, alig lehettek mások, mint épen zsidóhitű kozárok. Mert egyéb zsidók, különösen a szomszéd országokban élők, már társadalmi és politikai viszonyaiknál fogva sem gondolhattak máshitűek tömeges megtérítésére, mi különben még vallásos nézeteikkel is ellenkezett volna. Efféle térítgetési kisérleteket csak független és tekintélyes állású zsidók tehettek, a kiknek érdekükben volt, hogy más népeket is vallásukra térítsenek. Ilyen zsidók pedig a honfoglalást megelőző évtizedekben csakis a zsidóhitű kozárok voltak s tán épen a kozár kháganban megbizásából működtek.

A zsidó vallásnak a kozárok útján megindult terjeszkedése még akkor sem szünt meg, mikor az oroszok támadásai a X. század vége felé a kozár birodalmat megsemmisitették. Mert a legyőzött kozárok zsidó hitüket természetesen nem hagyták el azonnal. A szétüzött kozár néppel számos zsidó elem jutott a szomszéd országokba, hol a meg nem szilárdult vallásos viszonyok közt, a zsidó hit érdekében tartós mozgalmat keltettek, vagy tán csak fentartottak.

A kozár birodalom meghódítása után sok kozár zsidó, részint mint hadi fogoly, részint mint bevándorló jutott Kievbe; az orosz évkönyvek pedig épen ezekről a kievi zsidókról beszélik, hogy vagy száz évvel később, 1124-ben, nagy zendülést keltettek az által, hogy »sok oroszt hitükre csábítottak.« *Petáchjáh*, a Regensburgból való híres zsidó utazó, beszéli, hogy jelen volt, midőn 1180—1185 közt az Örményországban levő moschi hegyekből, azaz a Kaukazusból, követek érkeztek Bagdádba az ottani zsidó exilarchához, hogy országuk számára zsidó tudósokat kérjenek tőle, mivel fejedelmeik elhatározták, hogy áttérnek a zsidó hitre. A Volga közelében lakó *brutachok* népe, mikor az Európába törő mongolok által legyőzetett, az utóbbiakhoz kül-

dött szentszéki követnek bizonyára hitelt érdemlő s e tekintetben részrehajlatlan tudósítása szerint, még 1245-ben, úgy látszik több szomszédnéppel együtt, *zsidóhitü* volt.

Ha most tekintettel vagyunk e messzeterjedő és tartós zsidóvallási mozgalomra, mely a kozároktól eredt, és szem előtt tartjuk, hogy a kozárok a tőlük távolabb eső, irányukban ellenséges s egészen más fajú oroszokat is meg akarták téríteni, más népeket pedig tényleg meg is térítettek: elképzelhetjük-e, hogy ugyanezt meg ne kisérlették volna a tőszomszédságukban lakó, szövetséges és fajrokon magyaroknál is? S a magyarok, a kik pogányságukat oly könnyen elhagyták, e térítési kisérleteknek erősebben ellent álltak volna-e, mint a többi szomszédnépek, olyannyira, hogy e kisérleteknek épen náluk nem volt volna semmi foganatja?

A kozárok különös súlyt vetettek arra, hogy a magyarokat megnyerjék. Viszont a magyarok egész készséggel engedtek a kozár befolyásnak. Magát Árpádot, Előd vonakodása után, a kozárok ajánlata folytán és kozár szokások szerint, emelték a fejedelemségre. Mindezeket összes történetiróink elismerik. S a magyarok egyátalán ne fogadták volna el a zsidó hitet, melyet a velök szövetséges, gyakran még sógorságban is élő kozárok mértékadó körei, különösen khágánjai s törzsfőnökei vallottak? *Nagyobb vagy kisebb részük e hitet, habár csak külsőleg, bizonyára elfogadta*, vagy, a pogány népek módjára, mint például a bolgárok is, *legalább a maga hitével egyberagyütötte.*

Ezen állitást legtekintélyesebb hazai történetiróink is részint közvetetlenül, részint közvetve, de azért elég határozottan s világosan, igaznak vallják. Tekintve ugyanis a magyarok és kozárok benső viszonyát és egymással való szoros összeköttetéseit, valamint azt, hogy az utóbbiak közt muhammedánok, zsidók és keresztények is voltak: egyhangulag azt állitják, hogy »igy a magyarok közt amaz ősibb székeikben ezen *különböző felekezetek* létezhettek már« (Ipolyi); hogy mint kozár vérrokonaik és szomszédjaik, úgy a magyarok közt is »e különféle vallási tanok ismerete« — tehát világosan a zsidó vallási tanoké is — »elterjedve volt« (Horváth), sőt hogy »határosaiknál a zsidó, mohammedán, keresztény hitek mintegy nyilvánosság jogával birván, *lehetetlen*, hogy épen ismeretlenek maradtak volna a magyarok előtt« (Hunfalvy). Csakhogy e történetiróink különösen a

keresztény vallásra nézve hangsúlyozzák e körülményt, mivel épen belőle magyarázzák ki azt a türelmet, a melylyel a régi magyarok a kereszténység iránt viseltettek. A kereszténység azonban a kozárok közt csak kevéssel a magyarok elválása előtt terjedt el, s akkor sem vert mélyebb gyökeret. Tehát még bajosabb volna velünk elhitetni azt, hogy a pogány magyarok közt ne találkoztak volna *zsidók is*, miután bizonyos dolog, hogy a kozár állam, mint olyan, zsidó állam volt, s hogy fejedelmei már politikai okoknál fogva is államvallásukat minden módon terjesztgették. Ha a Kaspi-tenger mellékén lakó magyarok közt legjelesebb hazai történetíróink szerint, keresztények *is* voltak, vagy legalább keresztény tanok *is* el voltak terjedve: akkor bizonyára még *sokkal több zsidó volt közöttük, illetőleg a zsidó tanok még sokkal inkább el voltak köztük terjedve.*

A magyarok és kozárok egymáshoz való viszonyát egy nevezetes esemény még szorosabbra fűzte. Midőn a magyarok még Atelközben laktak, a kozárok közt viszályok s belháborúk támadtak, minek következtében a legyőzöttek a magyarokhoz menekültek, és hozzájuk csatlakozván, a magyarok hét törzsét egy nyolczadikkal szaporították. A magyarokhoz menekült e pártütő kozárokat, mint a majdnem egykorú, bíborban született Konstantin írja, »holmi kabaroknak« nevezték.

Egy gyakran ismételt, de valószínűleg tévedésen alapuló tudósítás még azt is állítja, hogy a kabarok példáját később még hét kozár nemzetség követte. De hogy a kabarok a magyarokhoz csatlakoztak és Árpád hadait Pannoniába el is kisérték, azt összes történetíróink történelmi ténynek ismerik el. Sőt bizonyos az is, hogy az új haza megszerzése nem csekély részben az ő érdemük is volt, a mennyiben a magyarokhoz való csatlakozásuk »számtalan erős és hű rokon kart szerzett a magyar nemzetnek a honfoglalás nagy és nehéz munkájára« (Szabó Károly). Abban az elsőségben, mely krónikáink szerint Árpád nemzetségeé, a Turul-é volt, ők is részesültek. A fent említett byzanczi császári történetíró ugyanis azt mondja a magyarokkal egyesült kabarokról: »Minthogy erőre és vitézségre kitűnnek, a csatában elől vivnak, mint első törzs;« pár sorral később pedig azt teszi hozzá: »Most tehát a kozároktól elpártolt kabarok a magyarok első törzsét képezik.« A honfoglaló magyarokkal együtt e hazába bejött kozárok emlékét több magyar család- és helynév fentartja, mind

ekkoráig. Többen a kúnokban vagy palóczokban akarnak rájok ismerni.

Azok után pedig, miket a kozárok zsidó hitéről elmondottunk, lehetséges-e, hogy a magyaroknak ezen kozár bajtársai közt is ne voltak volna zsidók? Ha a kozár fejedelmek, az udvari és katonai tisztviselők, az előkelők, de a nép nagy része is zsidó hitű volt: akkor épen azon kozárok közt, a kik a magyarokhoz csatlakoztak, ne voltak volna ily zsidóhitűek? E kérdésre tárgyilagos s elfogulatlan történetiró alig fog *nem*-mel felelhetni. Hunfalvy azt mondja rá, hogy »azt nem lehet tudni«, tehát *lehetségesnek* tartja; minden esetre pedig azt teszi hozzá: »A zsidó hitű kozár, mint hadakozó nép, okvetetlen más vala, mintsem azon zsidó, a ki a költözködő és foglaló magyarok közt is kereskedést üzhete.« Bizonyára »más vala« az! Mert a zsidó kozár, származásra, nyelvre és előbbi vallására nézve, a magyarral egy eredetü, ennek egy törzsről szakadt közeli rokona, tehát nem *nemzetiségére*, vagy *eredetére*, hanem csak *vallására* nézve volt zsidó. Ez azonban nem gyengiti ama ténynek jelentőségét, melyet maga Hunfalvy is lehetségesnek tart, *hogy Árpád honszerző hadai közt, részint tán maguk a magyarok, részint pedig ezek kozár bajtársai közt, olyanok is voltak, a kik a zsidó hitet vallották és az új hazában talált zsidók mellett Magyarország legrégibb zsidó lakosságának zömét képezték.*

E tétel, igaz, közvetetlen adatokkal nem bizonyitható. De a fentjelzett idevágó körülmények annyira döntők, és e tétel mellett annyi későbbi adat tesz közvetett, de azért elég határozott tanúbizonyságot, hogy bátran igaznak fogadhatjuk, még pedig annyival inkább, minthogy több felétől s különben megmagyarázhatatlan történelmi tényt, de magának a magyarországi zsidók történetének első századait sem érthetjük meg, hacsak ebből a föltevésből nem indulunk ki. Ezuttal csak annak a körülménynek kiemelésére szoritkozunk, hogy régi magyar hagyomány szerint, ama száznyolcz nemzetség közt, mely a honfoglaló magyar népet alkotta, egy *Zsidáy* nemzetség is volt. E hagyomány, úgy látszik fentartotta a régi magyarok zsidóhitű bajtársainak emlékét. Magát a »zsidó« szót a magyarok valószinűleg vagy közvetve a kozárok által, vagy pedig egyenesen az oroszoktól vették át s ide hozták már magukkal.

Ne gondoljuk azonban, hogy a zsidó vallás, illetőleg a zsidó

vallású bajtársak valami nagyobb, állandóbb befolyást gyakorol tak volna a magyar nép szokásaira. A magyarok, kik a vallás dolgával nem igen szoktak tépelődni, aligha törődtek sokat a saját feleik, vagy a hozzájok csatlakozott kozárok zsidóságával. Az előbbiek, bár a zsidó hitet elfogadták, véreik voltak és azok is maradtak; a mi pedig az utóbbiakat illeti, beérhették azzal, hogy bennök, a zsidóhitűekben szintúgy mint a többiekben, bátor és harczias bajtársakra találtak. Azok, kik a magyarok vagy kabarok közül a zsidó hitet vallották, nem-zsidó testvéreiktől semmiben sem különböztek, és a magyarokra annál kevésbbé lehettek nagyobb befolyással, mivel zsidó hitük aligha gyökerezett mélyen lelkükben, hanem nyilván csak némi külsőségekre szorítkozván, elég felszínes lehetett. Ugyanazzal a könnyűséggel, a melylyel azt felkarolták, később nagy részben el is hagyták és fölcserélték a diadalmas kereszténységgel.

A fődolog pedig az, hogy azok, kik a zsidó hitet elfogadták, kozár, illetőleg magyar nyelvüket tovább is megtartották. Semmi nyoma annak, hogy köztük a héber nyelv is meghonosult volna. És ez különben már magától értetődik, minthogy az időtájt, mikor a kozárok a zsidó vallást elfogadták, a héber már sehol sem volt élő nyelv. Maguk a született zsidók már régóta nem beszélték többé, hanem társalgási nyelvük világszerte azon népek nyelve volt, melyek között éltek. Így, jóllehet hogy a kozárok és a magyarok egymás nyelvét kölcsönösen megtanulták, a zsidó vallásos életben előforduló legközönségesebb és legszokásosabb héber szavak sem ragadhattak a magyarokra, már azon egyszerű oknál fogva sem, mivel a zsidóhitű kozárok, a kiktől ezeket megtanulhatták volna, maguk sem beszéltek héberül.

E tényállást egyszer-mindenkorra szem előtt kell tartanunk, ama régi s mindig újra felmerülő téves felfogás helyreigazítása, illetve kikerülése végett, mely a magyar ős-korból fenmaradt tulajdonneveket, sőt egyéb magyar szavakat is, a héberből akarja magyarázni. Ily magyarázatokat, vagy helyesebben: szójátékokat, csak a hanghasonlatosság után ítélő felületes eljárás alkothat. *A héber és a magyar nyelv közt nincs semmiféle összefüggés, sem benső nyelvészeti, sem pedig olyan, melyet a kozárok közvetítésére lehetne visszavinni.*

Budapest. KOHN SÁMUEL.

A zsidóság és keresztónység viszonya idöszámitásunk első két századában.

Időszámitásunk első százada a vele határos évekkel együtt nemcsak a világbódító keresztény vallást szülte, hanem az anyavallást, a zsidóságot is, mintegy ösztönszerüleg oly intézményekkel és védő bástyákkal erősíté, hogy részben ezeknek köszönheti mai napig létezését s fennállását. Nem csodálkozhatni tehát, ha e korszakos, a világtörténetben a legkimagaslóbb határt képező időszak vallástörténetének alapos megismerése a legnagyobb s a legfeszültebb figyelmet leköti és minden tanulmány jogos elismerésre tarthat számot, mely vagy uj forrásokat felfedez, vagy az idevágó adatokat tisztázza s gazdagitja, vagy ezen kor történelmi viszonyaira uj világot vet. A német, angol s franczia ujabb irodalomban a nevezett korszak vallástörténetét tárgyazó kutatások már igen jelentékeny tért foglalnak el s még egyre szaporodnak. E munkákban nem ritkán geniális eszmék és éles gondolatok uj utat törő eredményekkel járnak karöltve s azért bizonyára érdemes ez irodalom egyik legujabb termékét hazai közönségünkkel megismertetni, mely fölvetett tárgyát épannyi elmeéllel, mint alapossággal tárgyalja. Irója zsidó, *Joël,* boroszlói rabbi, [1]) ki nemcsak a filozófia történetére tartozó két kötet tanulmányaival s kitünő szónoklataival tette nevét ismeretessé, hanem ugyancsak tárgyunkat érintő művével is, mely a pogányság támadásait ecseteli a zsidók és keresztények ellen a római Caesarok első századaiban.

Joël is az ujabb irányhoz tartozik, melynek főczélja, ezen korszakot szemünk előtt rekonstruálni, és azon viszonyokat s reményeket, vajudásokat s küzdelmeket velünk megismertetni, melyek a kereszténység fogamzását s fejlődését, majd az anya-

[1]) Dr. M. Joël: Blicke in die Religionsgeschichte zu Anfang des zweiten christlichen Jahrhunderts. I. és II. k. Boroszló 1880 és 1883.

vallástól való végleges elszakadását s végre világuralomra emelését eredményezték. Természetes, hogy ezen proczeszus a zsidókra is nagy hatást gyakorolt, s hogy ennek a talmudban kell tükröződnie, mely ez időszaki zsidó irodalom nagyobb részét magában foglalja. Hisz ebből az irodalomból ismerjük meg a zsidónép szellemi szemkörét, vezérférfiainak alapeszméit, aggodalmait s azon törekvését, hogy a mindinkább terjedő uj hittel szemben Mózes vallási törvényeit jövőre is biztositsák. Nem is gondolhatni, hogy az ó és uj vallás hívei nem jöttek volna egymással különféle érintkezésbe, s hogy ezek ugy elenyésztek volna, hogy a talmudban még nyomuk sem maradt volna. E szakkal foglalkozó ujabb tudósok s buvárok elismerik, hogy ezen időszaki vallási viszonyok tanulmányozására nézve talmud és midrás valóságos kútfőknek tekinthetők. Azonban ne gondoljuk, hogy a talmudban Jézus születésére, működésére vagy halálára vonatkozó ez időkori eredeti adatok előfordulnának. Joël meggyőzőleg mutatja, hogy a talmudban található ily tartalmu 2—3 elbeszélés (például Szanhedrin 67a) eredetiségre jogot nem tarthat. Sok bennök az anakronizmus, Jézus halálának napjára nézve az adatok ellenkeznek egymással s mi szintén érdekes: ugyanazon ellenkezéseket tükröztetik, melyek a szinoptikus evangeliumok s Jánosé közt vannak; nem is juthattak előbb a palesztinai iskolákba, mint a II. század első negyedében, a mikor a zsidó körökben hű és valódi történeti tények emlékezetével már nem birtak, s a keresztény körökből való közlésekre voltak utalva. Csak egyetlen egyszer fordul elő a talmudban egy szószerinti mondat Máté evangeliumából 5, 17—18 (Sabbát 116 b); és véleményem szerint az is figyelemre méltó, hogy ugyan e helyen e forrásból még egy más mondat idéztetik, mely a mai evangeliumokban nem található.

Hogy ez igy van és a kereszténység első századából való nyomok nem találhatók a talmudban, nemcsak érdekes, hanem feltünő tény, mely megfejtésre szorul. Joël szerint ez ugy magyarázható, hogy azon korbeli, kiváltképen Palesztinában lakó keresztények (ebioniták, názárénusok) még nem szakadtak vala el a zsidóságtól és Mózes törvényét ugy tisztelték s tartották, mint a zsidók maguk. Azért nem is szolgáltattak sem okot, sem alkalmat ellenségeskedésekre, vallási vitatkozásokra, vagy épen óvó intézkedésekre. Csak az 1. század vége felé és a rá következő években, mikor Pál apostol antinomisztikus és nemzet elleni iránya

uralkodóvá s általánossá lett, változott meg az eddigi viszony és a kereszténység csak ezóta öltött ellenséges szint a zsidók irányában. Mig azelőtt a rómaiak sem ismertek különbséget a zsidók s keresztények közt s mindkét rendbeli hivőket *azonegy* felekezethez tartozóknak tekintették, ezután egymástól elszakadnak s már-már versenyezni kezdenek az uralkodó hatalom kegyének kinyeréséért. A jeruzsálemi templom lerombolása s annak folytán az áldozattétel beszüntetése, erős lendületet adott az antinomisztikus iránynak. Mert abból azt következtették, hogy Isten maga elvetette a régi törvényt s hatályon kivül helyezte. Midőn Trájan császár az engedélyt a templom ujonnan való felépitésére megadta (116), ez nem tetszethetett a kereszténységnek, és egy talmudbeli forrás szerint (Genesis rabba 64. fej. Ros hásáná 17 a.) valóban odatörekedett s nem sikertelenül, hogy a császári engedély visszavétessék. Ezen időkből, midőn Izrael az addig csaknem egységes testének marczangolását, tagjainak elszakitását, s törvénye kitörölésére irányzott törekvést fájdalmasan érezte, származnak némely elkeseredett kifejezések, vallási tárgyak fölötti heves vitatkozások és óvóintézmények, hogy a törvényellenes rendszer el ne harapódzzék a régi valláshoz hűn ragaszkodó zsidók között is.

Ime ezen viták s intézmények, melyeknek emlékét a talmud fentartotta, világot vetnek az akkori vallási viszonyokra és előmozditják azok megismerését. De nem elég, ha a tudós ily czélból csak alkalmilag veszi elő a talmudot s nézegeti s forgatja. Joël pár érdekes példával illusztrálja a félreértéseken alapuló hibákat vagy épen nevetséges botlásokat, melyek keresztény tudósok idevágó munkáit terhelik. Itt bizonyára zsidó tudósoknak kellene közbelépniök, kik a talmud terén alapos tájékozottsággal birnak.

Tudós szerzőnk egyébiránt nemcsak ebbeli föladatának felel meg derekasan. Művének 2-dik részében a római klasszikusokból összeszedegetett azon helyeket vizsgálja, melyek a közelfogadott nézet szerint azon időbeli zsidók jellemére árnyékot vetnek. Századokon keresztül ismételték némely tudósok, hogy például Juvenal bizonyos erkölcsi hibák miatt ostorozza a zsidókat, és nem jutott még senkinek az eszébe, utána nézni, mondta-e ezt Juvenal, vagy csak félreértések táplálták-e a balvéleményt, mely után mohón kapkodtak a zsidók iránt ellenérzéssel viseltető tudósok s nemtudósok. Nemcsak a zsidók, hanem az igazság minden barátja hálát fog szavazni Joëlnek alapos s tudós vizs-

gálódásaiért, melyek, fájdalom, mai napság némi aktualitással birnak. Azok számára pedig, kikhez a jobb meggyőződés nem fér, helyesen jegyzi meg a szerző, »könyvek nem iratnak.«

A mű tartalmáról adott e tájékozás után, részletesebb bemutatására térünk át. A sokoldalu és sokféle anyagot bemutatni, melyet a tudós szerző a héber s klasszikus irodalom terén felszedett s munkájában feldolgozott, bajos volna, de fölösleges is. Mi az ismertetés szűk keretében csak a lényegesebb s kiváló pontokra szoritkozunk, azt vélvén, hogy igy is nyujtunk némit gerjesztésül és tanulságul.

I.

A bibliának görög nyelvre forditása nagyfontosságu tény volt s képzelhetni, hogy a talmud sem mellőzi hallgatással. Csakugyan megemlékezik róla — de hogyan? Egy helyütt a zsidó bölcsek a forditást nagyon dicsérik s kedvelik, mig más helyütt kárhoztatják, sőt átkot mondanak arra, a ki a görög nyelvet s tudományt tanulmányozza (Megillá 9 a, Szótá 49 a). Miért nyilatkozik a talmud azon egy tényről ily homlokegyenest ellenkező módon?

A szentirás első görög forditása tudvalevőleg Alexandriában, Ptolemaeus Philadelphus alatt (240 Kr. e.) készült. E forditás ismertette meg a pogány világot a sz. irás magasztos tartalmával s utját egyengette a zsidó hit elterjesztésének a pogányok között. Időjártával ez áttérések, kiváltkép a szomszédos tartományokban, oly sürün fordultak elő, hogy például Damaszkus városában a nők tulnyomó része áttért a zsidó hitre, s Adiabene királyságában az uralkodó család is mózes-vallásu lett. Persze, hogy a zsidó bölcsek aztán dicsérték a görög nyelvet, mely e váratlan eredmények hatalmas eszközének bizonyult. A görög nyelvvel való barátságos viszony fönnállott még a kereszténység keletkezésekor s néhány évtizeddel később is, jóllehet az addig a zsidó hitre áttért pogányoknak talán nagyobb része Jézus híveinek vallotta magát, mivel ezen korszakban az uj vallás elszakadása a zsidótól bevégzett tény még nem volt. Mert fellépésekor nem volt a kereszténység sem törvény- sem nemzetellenes, sőt a pogányság ellen határozott állást foglalt. (Máté 15, 22—26). A vallás gyakorlati terén semmiben sem kölömböztek a zsidó-keresztények Palesztinában maguktól a zsidóktól. A ki Irenaeus első

levelét a korinthusokhoz olvassa, mely tételeit az ó-testamentomból vett versekkel s példákkal bizonyitja, mig az uj-testamentomi könyvekből vett idézet benne nem is található, megtudja, mily közel állott még a két vallás egymáshoz. Jézusnak messiás voltán alapuló hitében sem láthattak a zsidók nagy botrányt. Mert Mózes törvényének fő elve: csak a törvénynyel ellenes t e t t bünös, nem pedig a g o n d o l a t (5, 34—40).

Mily rokon, sőt hasonló észjárással magyarázták akkor a természeti tüneményeknek morális okokkal való összefüggését mind a két táborban, arraszerzünk néhány fölötte érdekes példát hoz föl. A talmud állitása (Sabbát 88 b), hogy Isten a dekalogot az emberiség hetven népének megfelelően, hetven nyelven nyilatkoztatta ki, visszahangozását találja az uj testamentomban is (Ap. csel. 10, 46). Hasonlókép magyaráztatik a templom belső függönyének szakadása a beállt nagy válság jelképének (Gittin 56 a), mint az uj testamentomban is (Lukács 23, 45). De a legfeltünőbb példa a következő. A talmudelbeszéli (Móéd kátón 25 b), hogy Caesareában Abbahu rabbi halálakor (Diocletian császár idejében) a piaczon levő kőoszlopok könnyeztek. Ezt olvasván, mindenki azt mondaná: talmudbeli mese! S ime Abbahu rabbi kortársa, Eusebius (Egyház története VIII. k. 2. toldalékában) ugyanazon Caesareában észlelt jelenséget beszéli el, moralis okának a vértanuk igazságtalan s embertelen kinzásait tartván.

De egészen megváltozott a zsidóság és kereszténység közti viszony az első század vége felé s a következő években. Akkor két oldal felől tolult az ellenséges áramlat a zsidóság ellen. Egy részről az ugyneveczett alexandriai magyarázó s értelmező módszer, a bibliai személyekben csupán allegoriákat s a törvényekben csupa jelképeket látván — más részről Pál apostol hirdetésének általános érvényesitése, hogy Mózes törvénye örökre fel van függesztve az uj hit által, s hogy Izrael magasztos missiója a pogány népekre lett átruházva. Mindez szenvedélyes elkeseredést idézett elő a két hitfelekezet közt és a zsinagoga bölcseit oly intézmények életbeléptetésére birta, melyek gátat vethetnének a megsemmisitéssel fenyegető áramlatok ellen. Akkor törültetett el a régi szokás, mely szerint a mindennapi reggeli imában a dekalogust reczitálták, mert mint a talmud mondja (Beráchót 12 a) Jézus hivei azt állitották, hogy egyes-egyedül a dekalogus Isten valódi kinyilatkoztatása, nem pedig Mózes egyéb törvényei is

(Irenaeus, Contra haer. IV. 16. c.) Akkor iktatták be a semoneeszré-imába Jeruzsálem felépitéseért való imádságot. Akkor nevezték legelőször a kereszténveket minimnek — מינים röviditve מאמינים-ból, — azaz »hivőknek,« mivel ezen kifejezésben össze volt foglalva a keresztény hit jelleme s legfőbb dogmája Pál apostol hirdetése értelmében.[1]) Akkor tiltották meg a görög nyelv tanulását is, mivel a septuaginta is okot szolgáltatott a szentirás félreértésére.

II.

A zsidók sohasem zárkoztak el az uralkodó bölcseleti rendszerek s általános világnézletek elöl, sőt iparkodtak azokat a bibliával összehangzásba hozni. A középkorban Aristoteles rendszere lévén az uralkodó, a zsidó moralisták annak ethikájából ugy indultak ki, mint valamely bibliai erkölcsi törvényből. Időszámításunk első két századában Plato, Pythagoras és az ujplatonizmus bölcseleti rendszereinek nagy befolyásuk volt a zsidókra s feltünően sugároznak ki az ide vágó talmudbeli mondatokból, sőt mondhatni, hogy ezen processzus nyomai a liturgiában még mai napig láthatók. Ezek oly föltevésekből eredtek, melyek semmi módon nem létesülhettek a bibliai eszmék körében.

Joël e szempontja valóban nemcsak eredeti, hanem eredményes is. A talmudban előforduló nem egy homályos állitást magyaráz vele, melylyel már sokan hiába próbálkoztak. Tény ugyanis, hogy a palesztinai tudósoknál gyakran találkozunk Istenre vonatkozó fogalmakkal, melyek nem sarjazhattak a tiszta monotheizmus talaján. Például hogy Isten tulajdonságai mint

---

[1]) Véleményem szerint lehet ezen feltevéssel még más liturgiai momentumokat magyarázni. 1) Berachot 13 a állittatik: בל ישלא אמר אמת ויציב לא יצא ידי חובתו, de hogy miért tulajdonittatik oly nagy fontosság ezen imádságnak, s mily főbb dogma rejlik benne, nem tudjuk. Azt hiszszük, lényeges része abban áll, hogy benne Mózes törvényének nemzedékéről nemzedékre való kötelezettsége dogmaként kifejezésre talál. Talán a שמנה עשרה ötödik benedikciója szintén azon időben állapittatott meg, mert különben nem is volna értelme. 2) Ugyanott 44 b említtetik a palesztinai szokás, a תפלין betevésekor אמ"בו לשמר חקיו benedikciót mondani. A törvényellenes irány tettleges ellensulyozása czéljából keletkezett a szokás, ezen parancsolat teljesitése által a törvény örök kötelezettségét nyiltan vallani. Azonban ennek csak Palesztinában volt értelme, hol a zsidók kereszténvek közt laktak, nem pedig Babilóniában, hol keresztények nem laktak s ennek folytán a törvényellenes irányt sem ismerték.

önálló, Isten kivüli, személyesitett lények, ugynevezett hypostasis-ek — מדות — könyörögve léphetnének Isten elé (Beráchóth 16 b); vagy Isten igazság-attributumának elkülönitése a kegyelem-attributumától, mely ama ferde felfogásra szolgáltatott okot, hogy a »Zsidók Istene« nem a szerető, hanem csak a bűnöket megtorló Isten (Makrion), mely balvélemény ellen már Irenaeus (IV, 12, 2) hevesen kikelt. Sőt erősebb s élesebb szavavakkal zsidó sem protestálhatna Isten fogalmának ezen széthasitása ellen, mint a keresztény egyházatyák, kik jól tudják, hogy a történelmi kereszténység léte vagy nemléte ettől függ. Igy mondja Iremeus szóról szóra (i. h.): »Hogy pedig ez — az Isten iránti szeretet — az első s legnagyobb parancsolat, a második pedig az ember iránti szeretet, Urunk tanitá, mondván, hogy az egész törvény s a próféták tőle függnek. Urunk sem hozott ennél egyéb vagy nagyobb törvényt, hanem éppen ezt nyitotta meg . . .« E balvélemény mindazáltal mai napig kisért homályos fejekben. Pedig ily felfogásra a. sz. irásnak csak egyetlen egy helye (Példabesz. 8. fej.) adhatna alkalmat, hol a bölcseség, mint isteni hypostasis tünik fel, mi a gnosisban kiváló szerepet játszik. Ez eredetileg Plato minta-eszmei köréből vétetett. E gondolat-lánczolathoz tartozik az is, hogy valamint Platonál (Timaios) a teremtés kezdeténél az emberi lelkek száma meg volt állapitva s a földi lét alatti tanulás meg nem egyéb visszaemlékezésnél, azonképen olvassuk a talmudban is: »Dávid fia — a messiás — nem jön előbb, mig el nem fognak a lelkek mind a plérómából (כל הנשמות שבגוף)« (Jebámóth 63 b [1]). Más helyütt meg (Niddá 30. b.) költőileg

[1]) Kérdés, nem mutatkozik-e itt is már (Példab. 8, 22) a görög bölcselet befolyása? Nem tagadhatni, hogy ezen bibliai könyvnek több szerzője volt, kiváltkép az I—IX. fejezeteknek, melyek ugy szellemre, mint nyelvezetre feltünően különböznek e könyv többi részétől. E bevezető részben egyéb nyomokra is akadunk, melyek görög szellemet sejtetnek. Igy például ugyanott 6, 30 nem származhatik azon körben, hol a tizparancsolat az erkölcsiség életszabálya. Ha pedig összevetjük ezen mondatot Sokratesével (Xen. Memor. II. 1, 5), akkor az egész más értelemben tünik föl (Péld. 6. 30—35). — A madárról vett hasonlat (7, 23) szintén meg van ott is (II. 1, 4). A vándorló a váló uton, hol egyfelé az erény, másfelé a bűn bivogatja (Xen. Memor. ugyanott), a kifejezéseire nézve is, párhuzamát találja a Példabeszédek 8—9. fejezetekben. Nincs tehát kizárva, hogy ugy 8, 22, mely a platói paradigmákra (ideákra) emlékeztet, mint az egész I—IX-ből álló összefüggő s bevezetésül szolgáló szakasz a Kr. e. IV. század vége felé iratott s a már megvolt Példabeszédek könyvéhez füzetett.

ecseteli a talmud, mint lép a magzat az anya méhéből a világra — a mi szintén platói. A reggeli ima elején, hol a férfi hálát ad Istennek, hogy nem teremtetett nőnek — miből némelyek azt akarták kihozni, hogy a zsidóknál a nő alacsonyabb fokon áll a férfinél — szintén nem zsidó, hanem platoi eszme (Timaios). A betüknek magukban és azok jelentő számainak titkos erőt tulajdonitó állitások (j. Chagiga 77, col. 3, b. Beráchoth 55. a) a gnosisból származnak. E kifejezés יודע, a ki az Isten titokzatos nevét tudja (Kiddusin 71 a) is tökéletesen megfelel a gnosisnak.

Szerencsére a sz. irás gátot vetett a monotheizmus elrontásának; de hol az idegen eszmével összeférhetett, megbarátkozott vele. Az ugynevezett »világfejedelem« (Jebámóth 16 b) vagy Metatron nevü angyal a gnosis képzelete. A Genesis I. fejezete és Ezekiel I. fejezete azon alkalmas közhelyek voltak, melyekben ilyféle titkos tételeket kerestek stb. Azonban maguk a talmudisták is sejtették, hogy ez idegen rendszerek tanulmányozása nem járhat veszély nélkül; egy fönmaradt elbeszélés szerint (Chagigá 14 b) négy talmudista adta magát e tanulmányokra, de csak egy közülök került ki ép lélekkel.

Veszprém.

HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

(Befejező közlemény következik.)

IRODALOM.

A SZENTIRÁS ÉS A ZSIDÓ TUDOMÁNY IRODALMA 1883-BAN.

Egy esztendőnek kezdete és vége által határolt irodalmi mozgalmat, mint összefüggő egészet jellemezni, hiába való és senkitől nem várt munka volna. A következő lapokban csak szakok szerint rendezett áttekintetet kívánok adni a lefolyt évben kifejtett azon irodalmi tevékenységről, melyet éber és folytonos figyelemmel kisérni és alkalmas módon róla számot adni a Szemle egyik feladata lesz. Csak a tudományos irodalom termékeit, akár önálló művekben, akár folyóiratokban jelentek meg, fogom ezen áttekintetben fölsorolni. A napi kérdésekkel foglalkozó és rögtöni hatásra számító kisebb-nagyobb dolgozatokat, a melyek között elég számos a becses és maradandó értékü, nem vehetem itt szemügyre. Másrészről a szentirásra vonatkozó irodalmat, jóllehet nem szokták azt a könyvészek a zsidó tudománynyal egy keretbe foglalni, szintén, még pedig első sorban állitottam össze, mert tárgyánál fogva ugyszólván nincsen zsidóbb tudományszak, mig annak mivelői közt, ámbár még csak szórványosan, akadtak zsidó származásu és zsidó szellemü irók is. Megelőzőleg a folyóiratokat is nevezem, melyek a lefolyt évben a zsidó tudománynak szentelve voltak és melyeknek tartalmából a kiválóbb dolgozatokat a jelen áttekintetbe is fölvettem.

Héber nyelven megjelenik Bécsben a tisztán tudományos irányu *Bêth-Talmûd,* kiadják *Weisz* J. H. és *Friedmann* M., mig *Smolenskin* P. ugyanott megjelenő *Hásáchár* cz. folyóirata a héber szépirodalomnak is, a prózának épugy mint a költészetnek, ád helyet és a zsidó napi kérdésekkel is foglalkozik. — *Németországban* harminczkét éve fennáll a *Frankel* Z. által alapitott és jelenleg *Grätz* és *Frankl* P. F. által szerkesztett Monatschrift

für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums. *Steinschneider* héber-bibliographiai lapja, Hamazkir szünetelt a lefolyt évben és *Berliner* A. Magazin für die Wissenschaft des Judenthums czimü folyóiratából csak két füzet jelent meg. A *Rahmer* által kiadott Jüdisches Litteraturblatt főleg könyvismertetéseket és kisebb közleményeket hoz. — *Hollandiában* kiadja *Roest* a Jüdische Letterbode czimü lapot negyedévenkint megjelenő kis terjedelmü füzetekben. — Az *Amerikában* Cincinnatiban fennállott *Hebrew Review* 1883-ban megszünt. — A diszes kiállitásánál és gondos szerkesztésénél fogva a legelőkelőbb folyóirat e téren a *párisi* zsidó tudományos társulat közlönye, a *Revue des Études Juives*. — Olykor ide való munkát találni a német-keleti társaság közlönyében is (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft). Kizárólag a szentirás tudományának szolgál *Stade* folyóirata: Zeitschrift für die alttestamentische Wissenschaft. A szentföldre vonatkozó kutatásoknak szintén külön organuma van: Zeitschrift des Deutschen Palaestinavereines.

A szentirást magyarázó és biráló irodalomban még mindig előtérben áll a rendesen *Graf* szerint nevezett elmélet által megindított mozgalom. *Wellhausen*, a ki ezen elméletnek Geschichte Israels czimü munkájával a legtöbb követőt nyerte, az emlitett munkának első részét, — a másodiknak megirásával, ugy látszik, végkép fölhagyott — ujonnan átdolgozta e czim alatt: Prolegomena zur Geschichte Israels (Berlin). Wellhausen kritikai módszeréről irt *Gretillat* a Revue de theologie et de philosophie szeptemberi számában, és ugyanabban a Revueben olvasható *Vuilleumier* czikke: La critique du pentateuque dans sa phase actuelle. *Roos* Fr. nagyobb értekezésben birálja W. nézeteit: Die Geschichtlichkeit des Pentateuchs, insbesondere seiner Gesetzgebung (Stuttgart). Hasonló irányu *Böhl* E. munkája: Zum Gesetz und zum Zeugniss. Eine Abwehr wider die neukritische Schriftforschung im Alten Testament (Bécs). Több ide vágó értekezést hozott a Chicagoban megjelenő *Hebrew Student* cz. folyóirat: *Wilkinsontól*, The levitical law as a tuition to Theism (a levitikus törvény mint a theismusnak oltalma); *Briggstől*, the greater book of Covenant (a nagyobb szövetségkönyv); *Mitchelltől* Ezekiel and Leviticus. Emlitendő még *Maybaum Zs.* egy czikke a Lazarus és Steinthal folyóiratában (Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft), czime: Zur Kritik

des Pentateuchs, és *de Lagarde* egy érdekes nyilatkozata, a melyet az uj kritikai iskola két főalapitója, Reuss és Graf kölcsönös viszonyáról tett a Göttinger Gelehrte Anzeigenben, Budde alább megnevezendő munkájának ismertetésében.

Nem a bibliai kritikát uj adatokkal, hanem az irodalmi hamisitások történetét uj adalékkal gazdagitotta a jeruzsálemi *Schapira* által rengeteg nagy összegért ajánlott és állitólag harmadfél ezer évnél idősebb kézirat, mely a Mózes ötödik könyve néhány nagyobb töredékét tartalmazza. Kimeritőleg értekezett róla *Guthe* H. e munkában: Fragmente einer Lederhandschrift (Lipcse).

A szentirás tartalmából választott egyes törvényekkel és tanokkal foglalkoznak a következő értekezések: *Lotz* G., Quaestiones de Historia Sabbathi cz. művében (Lipcse), az asziriologiai tudomány nyujtotta adatokkal hozzájárul a szombat eredetének földeritéséhez. A pentateuch különböző szakaszain alapszik *Müller* J. értekezése a tavaszi ünnepről: Kritischer Versuch über Pesach- und Mazzothfest (Bonn). Stade folyóiratában irt *Adler* S. a nagy engesztelő napról. A Hebrew Review befejező számában megjelent *Schwab* Izsáktól két dolgozat a bibliai theologia köréből: az eredendő bünről (Original Sin) és a bün öröklésérőI (On transmission and imputation of guilt to posterity). — *Derenbourg* József a franczia Institutban tartott kis előadását adta ki: L'immortalité de l'âme chez les Juifs. Hasonló tárgyu *Fischer* E. czikke a Beweis des Glaubens czimü folyóiratban: Auferstehung und ewiges Leben im Alten Testament.

Egész szentirási könyvek kommentárjai gyanánt emlitendők: *Hirsch* S. R. Genesisének uj kiadása. Az Exegetisches Handbuch a Birák könyvét magyarázó része (irta *Bertheau*) uj kiadásban. *Grätz* Zsoltárjainak második, befejező kötete; *Delitzsch* Zsoltárjai második kiadásban. Az Exegetisches Handbuch, a Példabeszédek és a Prédikátor (Kóhéleth) könyveiről, ujonnan átdolgozva *Nowack* által. *Wright* G. H. B. műve Jób könyvéről, és *Wright* C. H. H. müve a Prédikátorról (mind a kettő Londonban). *Bergmann* F. az utóbbi könyvhez és az Énekek énekéhez irt magyarázatát már ennek czime kuriózumnak tünteti fel: Eine Kette von Liedern (igy forditja a héber שִׁיר הַשִּׁירִים-et) und der Greis (ez קֹהֶלֶת forditása) Salomo. aus dem Urtext übersetzt und erklärt. — A Genesis első részéhez, az 1—12. fejeze-

tekhez ad kommentárt *Budde* K. könyve: Die biblische Urgeschichte (Giessen).

A zsoltároknak két magyarázat nélküli fordítását kell még itt fölemlitenünk. Az egyik megjelent *Bickell* »Dichtungen der Hebräer, zum ersten Male nach dem Versmaasse des Urtextes übersetzt« czimü munkája 3. kötetében (Innsbruck), és benne a szerző az általa állitólag felfedezet, de csak kevés szakembertől elismert héber versmértéket a Zsoltárkönyvnek szövegére is alkalmazza. A másikkal a magyar irodalom gazdagodott, ez: Dávid király zsoltárkönyve az őshéber eredeti szöveg alapján, a legjelesebb értelmezések és fordítások és főleg a Vulgata egybevetésével, magyarban versekre irta *Kálmán* Károly (Budapest.).

Egyes szentirási könyvekre vagy fejezetekre vonatkozó értekezések im a következők: *Friedmann* M. nagyobb tanulmánya a thórá hagyományos szakaszairól, a Bêth Talmûdban. *Budde* K. értekezése a Genesis 48. fejezetéről, a Stade folyóiratában. *Carpenter* J. E. irt a Birák könyvéről a Modern Reviewban, *Stade* B. saját folyóiratában a Salamon épitkezéseit elbeszélő fejezetekről (I. Királyok, 5—7.) *Arnold* M. Ésájás prófétáról a Nineteenth Century áprilisi és májusi füzeteiben. *Feilchenfeld* M. ily czimü értekezést irt: Das stellvertretende Sühneleiden und die Exegese der Jesajanischen Weissagungen Cap. 52, 13—15 und Cap. 53., Berliner Magazinjában és külön kiadásban is. *Grätz*, Monatschriftjában, több folytatásban irt exegetikus tanulmányokat Jeremiás könyvéhez. Stade folyóiratában megjelent *Hoffmann* G.-től: Versuche zu Amos. Ugyanott ir *Stade* Mikhá 4. és 5. fejezeteiről. A 68. zsoltárról *Grill* J. külön munkát adott ki (Tübingen). *Lambeck* H. a 104. zsoltár szövegét és 11 nyelvben irt fordításait adta ki (Cöthen). *Derenbourg* József a 84. zsoltárról értekezik a Revue dés Études Juivesben. *Kleinert* P. a Theologische Studien und Kritiken czimü folyóiratban vitatja e kérdést: Sind im Buche Koheleth ausserhebräische Einflüsse anzunehmen?

A bibliai történet és kronologia körében nevezendő első sorban *Schrader* E. Die Keilinschriften und das Alte Testament cz. munkájának második és lényegesen bővitett kiadása (Giessen). Az asziriai okiratok nyomán megbeszéli *Himpel* Ésájás 36—39. fejezeteit, a tübingai Theologische Quartalschriftban. *Kamp-*

hausen A. külön munkában is, Stade folyóirata egy czikkében is megkisérli a királyok időszámitásának helyreigazitást. Adalékokat a bibliai kronologiához ád *König* F. E. a Zeitschrift für Kirchliche Wissenschaft und Kirchliches Leben cz. folyóiratban. A Deutsche Revue 10. füzetében megjelent *Brugsch* hires egyptologustól: Israel in Aegypten. Az Egyiptomból való kivonulás történetének egyik adatát földeriti Pithóm-Szukkóth fölfedezése, melyről *Lane-Poole* irt a British Quarterly Review juliusi számában.

Az izraelita próféták fejlődését leirta *Maybaum* Zs. az ujabb szentirási kritika alapján; munkájának czime: Die Entwickelung des Israelitischen Prophetenthums (Berlin). A Hasáchárban *Rubin* S. nagyobb munkát kezdett közzétenni, melynek czélja az Ezekiel próféta első fejezetében leirt viziót, az u. n. máaszé merkábát megmagyarázni, de első részében igen bőven értekezik a prófétákról és működésök módjáról és föltételeiről általában.

A bibliai költészettel foglalkozik *Dallos* J. »irodalomtörténeti tanulmánya« az ó-héber lirai és tanköltészetről (Szombathely). Bickell már fent emlitett uj metrikájáról ir *Ecker* J. egy kis értekezésben: Prof. Dr. Bickells Carmina Veteris Testamenti metrice, beleuchtet (Münster). A Beweis des Glaubens cz. folyóiratban megjelent *Löhr* egy értekezése: Die Form der Psalmen.

A héber nyelvtanhoz olvasható nehány adalék Stade folyóiratában: *Practoriustól* a dáges forte conjunctivum eredetéről; ugyanattól a יִקְטֹל mintáju imperfectumról; ugyanattól a hangsuly befolyásáról a torokhangzók után következő vocalisok fejlődésére. *Brooks* W. H. irt az u. n. tört vagy belső képzésü pluralis nyomairól a héberben (Dublin). *Schwabe* E. egy fontos viszonyitóról irt ily czimü értekezést: אֵת nach seinem Wesen und Gebrauche im alttestamentlichen Canon gewürdigt (Halle). A Porta Linguarum czimü gyüjtemény részére uj és czélszerüen rendezett héber nyelvtant gyakorlatokkal irt *Strack* H. L.

A héber lexikographiához nevezetes adalékot nyujtott *Delitzsch* Frigyes az Athenaeum angol folyóiratban, de külön is megjelent e művében: The importance of Assyriology to Hebrew lexicography. A יהוה Istennévnek ujabban megkisérlett leszármaztatását az ékiratokban talált egy akkádi vagy suméri szóból megczáfolja *Philippi* F. a Lazarus és Steinthal folyóiratában.

Alaposan megvilágitja e szent névnek etimologiáját és alakját *Dietrich* E. néhány, évekkel ezelőtt Delitzschhez irt és most ez utóbbi által Stade folyóiratában közzé tett levele. *Gesenius* szótárának megjelent a 9. kiadása, feldolgozva Mühlau és Volck által. *Herzfeld* L., Einblicke in das Sprachliche der semitischen Urzeit cz. művében (Hannover) a héber gyököket jelentéseik szerint csoportositva, azokat a háromhetüsség kora előtti alapgyökeikre vezeti vissza. — E helyen emlithető *Riehm* Handwörterbuch des Biblischen Alterthums czimü jeles segédkönyve, melynek a lefolyt évben is megjelent néhány füzete.

A régi bibliafordítások közül a septuaginta uj kiadásának első felét kaptuk *de Lagarde* Páltól, a melyben a Lucianus tekintélyét követő és sz. Jeromos idejében Konstantinápolytól Antiochiáig használt szövegalakot adja. A 12 kis próféta görög fordításáról értekezik *Vollers* K. Stade folyóiratában. *Landauer* S. uj kézirati forrásokból pótolva Berliner dolgozatát, közli a Jüdische Letterbodeban a masszórát az u. n. onkelosi targúmhoz. Az öt megillá néven összefoglalt szentirási könyvek targumát magyarázza *Silber* Ephraim שדה ירושלם cz. munkában (Czernowitz). A targúm viszonyát az agádához egyes példákon megvilágitja *Oppenheim* J. a Bêth Talmûdban.

A régibb zsidó exegetikus irodalom terén följegyzendő Kimchi Dávid a Zsoltárok könyvéhez való kommentárja, melynek eddigelé első részét kézirat szerint kiadta *Schiller-Szinessy* (Cambridge). *Porges* N. Grätz Monatschriftjában ir R. Sámuel b. Méirről mint exegetáról, és ugyanott ennek pentateuchi kommentárjához számos javitást és konjekturát közöl. *Cohn* J. egy lipcsei diszertáczióban kiadja a Száadjá gáón kommentárját Jób könyvének 1—5. fejezeteihez. A nevezett gáón egy másik bibliamagyarázó művére vonatkozik *Bacher* V. értekezése Stade folyóiratában: Die Saadjanische Übersetzung des Hohenlieds bei Abulwalid Merwân Ibn Ganâh. *Ugyanaz* Kimchi Dávid atyjának, Józsefnek függését Abulwalid nyelvészeti és exegetikus nézeteitől részletesen kimutatta a Revue des Études Juivesben és külön is megjelent értekezésében: Joseph Kimchi et Abulwalid Merwân Ibn Ganâh.

A talmud, mely ellen, mint már évszázadokkal ezelőtt, most is nem egyszer tudatlansággal párosult rosszakarat fordul, a lefolyt évben komoly tudományos munkásságnak is képezte tárgyát.

A talmud alapkönyve, a *misná*, egy igen értékes és a jeruzsálemi talmudban használt szövegalakot mutató kézirat szerint adatott ki Cambridgeban *Lowe* W. H. által. A misná egy traktatusát, az engesztelő napról szólót, legrégibb alakjára visszavezetve, kiadta franczia fordítással és értékes jegyzetekkel *Derenbourg* J. az eredetileg a Revue des É. J. czikke gyanánt megjelent művében: Essai de restitution de l'ancienne redaction du Massécheth Kippourim. A *jeruzsálemi talmud* franczia fordításából, melyen *Schwab* M. dolgozik, megjelent a 6. rész, a mely Szukká, Rós Hassáná, Taanith, Megillá, Chagigá és Móéd Katón traktátusokat tartalmazza. A *babyloniai talmud*ból a böjtökről (Tanith) szóló részt németre fordította *Straschun* D. O. (Halle), ép így fordította németre a Megillá traktatust *Rawicz* M. (Schmieheim Badenben). *Rabbinowicz* J. M. franczia eredetije szerint megjelent a talmudnak egy tudományilag érdekes oldalát ismertető munka: Einleitung in die Gesetzgebung und die Medicin des Talmuds (Lipcse). *Rabbinowicz* Raphael nagy szövegkritikai munkájának (Dikdúké Szófrim) 13. kötetét adta, mely a Bábá meczia traktatushoz gyüjti a kéziratok és régibb nyomtatványok segitségével az eltérő olvasatokat. *Hamburger* J. befejezte bibliai és talmudi enczikopédiájának második, a talmudi czikkeket magában foglaló részét.

A babyloniai talmudba való általános *bevezetésnek* hiánya legalább némileg pótoltatott *Weiss* J. H. a zsidó hagyomány és irodalma történetét előadó héber munkájának (דור דור ודורשיו) harmadik része által, melynek tárgyát azonban a jeruzsálemi talmud és a midrási irodalom is teszik. Egy kereszténynek, *Fischer* K. prágai censornak 80 évvel ezelőtt irt véleménye a talmudról először kinyomatott e czím alatt: Gutmeinung über den Talmud der Hebräer (Bécs). A Modern Reviewben *Oort* H. összehasonlítja a talmudot az új testamentommal.

Az új-héber nyelvnek, melynek első nagy irodalmi emléke a misná, új grammatikáját irta *Siegfried* K., és vele kapcsolatban kényelmes könyvészeti vázlatban ismerteti *Strack* H. L. az új-héber irodalmat és annak segédmunkáit (Handbuch der Neuhebräischen Sprache und Literatur, Karlsruhe). *Zuckermandl* tószeftá-kiadásához irt egy kis szótárt. *Levy* J. nagy szótárának a talmudi és midrási irodalomról megjelent a harmadik kötet utolsó füzete, a mely az ע betü végeig terjed. *Kohút* S. a negye-

dik kötetnek majdnem végéig és a ב betüig vezette bővített Árukh-kiadását.

A midrás terén említendő a Midrás Abkirnak, egy csak töredékekben ránk maradt munkának a kiadása *Buber* S. által. *Wünsche* A. Bibliotheca Rabbinica czimű gyüjteményében majdnem teljesen megvan már a Mózes öt könyvét és az öt megillát értelmező midrásmunkák (Rabbóth) német fordítása. Ugyancsak *Wünsche* figyelmeztet a Midr. Kóhéleth egy érintkezésére Cicero Cato major czimű művének egy helyével, a Stade folyóiratában. A Siralmak midrása forrásairól megjelent Berlinben egy angol értekezés (The sources of Midrash Echa Rabba. A critical investigation, Gorzelanczyk), szerzője *Abrahams* J. A Bêth Talmúdban értekezik *Reifmann* J. a Midr. Tanchumáról. *Lévi* J. a Revue des Études Juivesben gyüjti a talmud és midrás helyeit, a melyek a Nagy Sándor mondájához valók. *Back* S. folytatja a Monatsschriftban értekezését a talmud és midrás meséiről. *Bacher* V. nagyobb munkájából: Die Agada der Tannaiten ugyanott további folytatások jelentek meg. Az agádával foglalkozik *Bergel* J. műve is: Die Mythologie der alten Hebräer. (Lipcse.)

A zsidó vallástörvény, halákha, köréből említem *Blumenstein* J. művét az eskürül: Die verschiedenen Eidesarten nach mosaisch-talmudischem Rechte (Frankfurt). A Revue des Études Juivesben irtak a tóra liturgikus fölosztásáról heti szakaszokra *Charleville, Loeb, Derenbourg.*

A zsidók története többnyire kisebb dolgozatokkal gyarapodott meg. *Hoffmann* D. bizonyítja Kuenen ellenében, az úgynevezett nagy gyülekezet, mint a második templom első századaiban fennállott jeruzsálemi nagy tanácsnak történeti voltát, Berliner Magazinjában. *Grätz* saját folyóiratában, a makkabaeusok főpapi méltóságát törvényes eredetűnek akarja kimutatni; ellene irt *Wagenaar* a Juedische Letterbodeban. *Grätz* Dániel könyveinek egy helyét is magyarázva, megvilágítja Antiochus Epiphanes halálának körülményeit, szintén a Monatsschriftban. *Bancth* E. Ursprung der Sadokäer und Boethosäer cz. diszertácziában a nevezett két szekta eredetét illető hagyományt védelmezi. Más irányú *Montet* E. ugyanazon két szektáról irt nagyobb műve: Essai sur les origines des partis saducéen et pharisien et leur histoire (Paris). *Joël* M. munkájából: Blicke in die Religionsgeschichte zu Anfang des zweiten christlichen Jahrhunderts, megjelent a

második kötet. E mű érdekes tartalmát Szemlénk e füzete mutatja be az olvasónak. Az Ersch és Gruber nagy enciklopédiájába a karaitákról szóló czikket irta *Frankl* P. F. Az Archiv für Katholiches Kirchenrecht cz. folyóiratban megjelent *Erler* L. értekezése: Die Juden des Mittelalters. *Robert* Ulysse történeti és archaeologiai tanulmányt irt a Revue des Études Juivesben a 13. században behozott zsidó-jelről, az ú. n. rótáról. *Loeb* J.-től olvasható ugyancsak nehány adalék a spanyolországi zsidók történetéhez. A Société des Études Juives évkönyvében vannak értekezések a straszburgi zsidók történetéről *Loeb*től és a metzi zsidók történetéről *Aron*tól. A boroszlói zsidók történetét kezdi előadni *Landsberger* J. a Monatsschriftban. Az osztrák zsidók történetéről s egyéb viszonyairól irt *Wolf* G., Die Juden in Oesterreich (Bécs) cz. munkájában, melyet Szemlénk részletesebben bemutat.

Életrajzokat vagy életrajzhoz való adalékokat külön sorolok fel a következőkben: Rabbi Méir, a 2. század híres tanítójának életét és működését leirja *Lévy* Raphael: Un Tanah. Étude sur la vie et l'enseignement d' un docteur juif du II. e siècle (Paris). *Szádjá* gáónnak életéről és müveiről irt *de Sola* Ábrahám a Hebrew Reviewban. *Weisz* J. H. a Bêth Talmûdban kimerítőleg értekezik Rabbénu Jákób Támról, a híres franczia rabbiról. *Gross* H. a Revue des É. J.-ben tanulmányt irt a Sens városa szerint nevezett Simsón b. Ábrahám talmudtudósról. Manasse b. Izrael angolországi szereplésére vonatkozik *Stern* A. egy dolgozata a Revue des É. J.-ben. Ugyanazon férfiúval foglalkozik *Back* S. előadása: Die Entstehungsgeschichte der portugiesischen Gemeinde in Amsterdam und R. Manasse b. Israel (majnai Frankfurt). *Kayserling*tól megjelent pótlékúl nagyobb életrajzi művéhez: Moses Mendelssohn. Ungedrucktes und Unbekanntes von ihm und über ihn. Ide való továbbá *Horowitz* M. Frankfurter Rabbinen cz. munkájának második része. Rövidebb életrajzokat ad *Holub* D. héber munkája a zsidó orvosok történetéről, mely a Hásácharban jelenik meg.

A zsidó irodalom történetéhez, szorosabb értelemben, a következő dolgozatok számithatók: *Harkavy* A. közleményei egy igen fontos és a gáónok responsumait magában foglaló pétervári kéziratból, Grätz Monatschriftjában. *Reifmann* értekezése a Seelthóth cz. munkáról, a Bêth Talmûdban. *Egers* ismertetése Ábra-

hám Ibn Ezrá általa kiadandó költeményeiről, ú. n. divánjáról, a Monatschriftban. *Frankl* folytatja, ugyanott, tanulmányait a karaita irodalomról. *Steinschneider* irt a Jüdische Letterbodeban a különösen mint meseiró híres Berekhjá Hanakdán müveiről; *ugyanaz* a Monatschriftban Bibago Ábrahám iratairól; *ugyanaz* a Virchow Archiv für Pathologie cz. folyóiratában egy fontos orvostudományi arabs munka héber fordításáról. Jó segédkönyvet nyujtott a zsidóirodalom tanulmányozásához *Perreau* Pietro abbé az abban előforduló tömérdek sok rövidítést (ראשי תיבות) értelmező munkájában, melyet azonban csak autografálva és igen csekély számú példányban adott ki. Czime: זה הים גדול ורחב ידים Oceano delle abbreviature et sigle stb. Irodalomtörténeti tárgyú *Wünsche* A. müve: Die Räthselweisheit bei den Hebräern mit Hinblick auf andere Völker dargestellt (Lipcse).

Az általános irodalomtörténethez tartoznak, de itt is említést érdemelnek: *Landau* M. tanulmánya egy új olasz folyóirat, Giornale storico della Letteratura italiana, első füzetében: Le tradizioni giudaiche nella novellistica italiana (A zsidó hagyományok az olasz novellairodalomban). *Ziemlich* B. ír Goethe viszonyáról az ó-testamentomhoz, különösen a Faustot egybevetve Jób könyvével (Goethe und das Alte Testament, Nürnberg).

A zsidó vallásbölcselettel majdnem kizárólaga középkor termékeire vonatkozó dolgozatok foglalkoztak. *Eisler* M. kiadta Vorlesungen über die jüdischen Philosophen des Mittelalters cz. művének harmadik részét, mely Gersonides, Chaszdái Crescas és Albo rendszereiről szól. *Hübsch* A. befejezte a Monatschriftban tanulmányát a Bechinath Hadáth czimü filozófiai munkáról. *Horowitz* S. a zsidó vallásbölcsészet egyik főkérdéséről értekezik: Die Prophetologie in der jüdischen Religionsphilosophie. *Kaufmann* D. Száadjá Emünôth wedeôth név alatt híres munkája arabs eredetije szerint vizsgálja és igazítja Ibn Tibbón héber fordítását, a német-keleti társaság folyóiratában. Hasonló módon birálja *Hirschfeld* H. Jehúdá Halléwi Kuzarijának héber fordítását, Berliner Magazinjában. A filozofiai munkák héber fordításainak irodalmához érdekes adalékot nyujt *Kaufmann* D. ismertetése Bardenhewer O. ily czimü munkájáról: Die pseudoaristotelische Schrift über das reine Gute (a Göttinger Gelehrte Anzeigenben). Említem még *Nicolas* M. egy tanulmányát alexandriai Philóról, a Revue d'histoire des Religionsban. Némileg ide

való még *Joël* D. Der Aberglauben und die Stellung des Judenthums zu demselben czimű művének a szerző halála után megjelent második része (Boroszló; az ottani rabbi-szemináriumi értesítőjében).

Végül oly iratokat említek, melyek a zsidósággal általános szempontból foglalkoznak. Így *Renan* E. felolvasását: le Judaisme et le Christianisme, identité originelle et séparation originelle (Paris), mely németül is megjelent Baselben. *Franck* A. felolvasását, mely a Société des É. J. évkönyvében, de külön kiadásban is megjelent: la religion et la science dans le judaisme. Renan említett értekezésére vonatkozólag irt *Astruc* Aristide a Revue de Belgiqueben egy czikket: Le judaisme et le christianisme d'aprés M. Renan. *Hochstädter* B. a Jüdisches Litteraturblattban ily czimű felolvasást adott ki: Das Judenthum als Mutterreligion der Humanität. *Kuenen* A. angolul tartott felolvasásainak megjelent német fordítása: Volksreligion und Weltreligion (Berlin); azokban a zsidó vallásnak is, különösen a próféták által nyilvánult alakjában, megjelöli Kuenen világtörténeti állását. A zsidóság jogosultságát a modern kulturnépek között eredeti módon bizonyítja egy névtelennek műve: Briefwechsel einer englischen Dame über Judenthum und Semitismus (Stuttgart).

Budapest. Bacher Vilmos.

A ZSIDÓK TÖRTÉNETE AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIÁBAN.

Die Völker Oesterreich-Ungarns. VII. kötet. Die *Juden* von Dr. Gerson *Wolf* Bécs és Teschen. 1883.

A polihisztorok ideje elmult örökre; a szaktudósok korában élünk. De ezek is annyira bocsátkoztak részletekbe, hogy immár szükségessé vált a szaktudományra is az osztás elvét alkalmazni. A tudomány ennek következtében nagy lendületet vett, de hogy az vajjon a tudósok javára történt-e, e fölött már vitatkozhatni. Már nem vagyunk messze azon időtől, melyben, mint egy ismeretes historikus találóan mondá, szükséges lesz minden egyes király számára külön tanárt kinevezni. De a tényekkel és a

fenálló viszonyokkal számolni kell, főkép a könyvárusnak. Innen van, hogy az utolsó időben oly sok »gyüjtő-munka« terem.

Ily gyüjteménynek egyik kötete a Wolfé, mely az osztrák-magyar zsidók történetéről szól. Azzal persze sem a szerző, sem a kiadó nem igen gondoltak, hogy e mű nem is a sorozatba való. Mert az általános tervezet bármely pontját tekintsük: az ország talajának befolyását a lakosság jellemére, az állami alakulást, a nemzeti szellem emelkedését, az mind megannyi ok e könyv besorozása ellen. »De vannak más igen fontos és érdekes pontok, melyek tárgyalásának jogosultságát senki sem fogja kétségbe vonni,« ezt hallom ellenem vetni. Jó, nézzük meg jobban.

Itt van p. o. a bevándorlás és a letelepedés. Ám, mit tudunk erről? Másfél lapon végez a szerző e két igen fontos kérdéssel és források hiányában nem is mondhat többet. Egy további célja a gyüjteménynek az illető népek vallását és szokásait jellemezni. Ez igen helyes szempont a monarchiánkban lakó nemzetekre nézve. Bevándorlásuk idejében még pogányok voltak s igy képet nyujthatni őseik vallásáról. Fontos továbbá a keresztény valláshoz való áttérésük története; a püspökségek, a kolostorok alapitása s befolyásuk a nép és az állam fejlődésére is külön tárgyalást követel. De az osztrák-magyar zsidóknak őseik bevándorlása idejében ugyanaz volt a vallásuk, ugyanazok voltak a szokásaik, mint mai utódjaiknak, sőt az osztrák-magyar monarchiában lakó zsidók vallása és vallásos szokásai egy cseppet sem különböznek a többi európai zsidókéitól. — Azért határozottan ki kell mondanunk, hogy Wolf könyvének 3-ik s utolsó része merőben fölösleges.

Mielőtt részletekbe bocsájtkoznám, sajnálattal kell konstatálnom, hogy a munka általában nem felel meg céljának. Ez nem történet, hanem jegyzethalmaz. Ily módon mai napon már nem szabad történetet irni. A könyv a középkori krónikák jellegét viseli magán, nem látni s nem érezni rajta a modern tudomány szellemét. Szerző az egyes események jelentőségét nem magyarázza, keletkezésük okát ki nem deriti, sőt még uj adatokkal sem gazdagitja tudásunkat. Sokkal többet tanulunk a már 1842. megjelent »Die Juden in Oesterreich« czimü, 2 kötetü munkából. Ebből szerzőnk is igen sokat meritett; és ugy látszik, mivel e munka a magyar zsidók történetére nem volt tekintettel, azért hanyagolja ezt el annyira Wolf is. A mit erre nézve emlit, Grätz és

Jost ismeretes munkáiból vette; önálló tanulmányozásnak nyoma sincs. A könyv tehát inkább az osztrák zsidók története.

A mű utolsó részét már méltattuk. Az első rész, a történelmi, a zsidók szenvedéseinek, üldözéseinek és kinzásainak végtelen lajstroma. Látjuk, hogy a mely években az üldözők véres kardja hüvelyében maradt, a »zsidó-adó« behajtói végezték kegyetlen buzgalommal nemes feladatukat. De végre mind ez — valóban inkább az emberiség szégyenére, mint a zsidók kárára — megtörtént egyebütt is, minden időben s minden alkalommal. Nem elég tehát a száraz tényeket előadni; az okokat kell keresni, ezeket pedig nem találjuk a könyvben, és mégis oly szembeszökők.

Kell, hogy a figyelmes olvasónak feltünjék, hogy ha bárhol vádolták például a zsidókat azzal, hogy keresztény gyermekeket megöltek, vagy ostyákat keresztre feszitettek, ez állitólag egyszerre Európa minden zugában történt. Mindenütt ugyanazon vádakkal lépnek fel, de sehol sem tudják bizonyitani. Az ok nagyon világos. A zsidók ellenségei a maguk érdekeit akarták előmozditani, de ez más által mint rablás és megszoritások által nem volt elérhető. Az elsőre a nagy tömeg kellett: felbőszitették tehát ilyen mesékkel és az rabolt; az utóbbira a kormányt kellett birni, s ez valóban engedett s a zsidók jogait korlátozta. Némely jó hazafiak pedig aztán a zavarosban halásztak.

Felötlő továbbá, hogy a zsidóüldözések csak a városokból indultak ki, mig a pórság soha sem kezdte meg. A falvakban és a nemesség birtokain nem bántalmazták a zsidókat, a városokban ellenben a legnagyobb önkénynek voltak kitéve. — Ennek magyarázata nagyon egyszerü. A városok t. i. a keletkezésükre következő időben, mert polgárai kereskedelemmel és iparral foglalkoztak és pénzre szorultak, a zsidókat türték, mert ők adták kölcsön a szükségelt összegeket. Idők jártával azonban egyes polgárok meggazdagodtak, a városok politikai jelentőségre vergődtek s a zsidó már nem kellett, sőt kellemetlen és veszedelmes versenytársat láttak benne, tehát meg kellett szabadulni tőle — mily módon, az mindegy volt. Hogy felfogásunk a történelmi igazságnak megfelel, ez ama feltünő tényből is következik, hogy épen azon fejedelmek, kik a zsidókat nem kedvelték, voltak a városok barátjai; továbbá abból, hogy azon időben, melyben városok még nem léteztek, zsidóüldözésekről nem hallunk. S ugyan-

csak ez magyarázza, miért volt a városokban oly szegény Magyarországon ritkább a zsidóüldözés, mint egyebütt.

A babenbergi család uralkodása alatt p. o. a zsidók élete nyugalomban folyt; a herczegek védték mindig, nem fosztották meg jogaiktól, sőt bővitették azokat. Tudjuk pedig, hogy épen abba az időbe esik a városok fejlődésének kezdete. A zsidók sem a nép, sem a kormány részéről rövidséget nem szenvedtek; letelepedhettek, a hol nekik tetszett, földbirtokosok lehettek, házakat, iskolákat és templomokat épithettek mindenütt. Igaz ugyan, hogy minden zsidó a császári kamarának évente karácsonykor egy aranyat volt kénytelen fizetni s bizonyos tárgyakat adni, de ebben nincsen semmi lealázás — Wolf még annak tartja — ezt nemcsak zsidóktól hanem azon másfelekezetü polgároktól is követelték, kiknek közelében az udvar épen tartózkodott.

Annál szomorubbak voltak a viszonyok a következő évek hosszu során át. Hitsorsosaink számára a középkor tudvalevőleg csak a 18-ik század utolsó tizedeiben végződik. II. József, a nagy emberbarát, kibocsátotta a türelmi rendeletet, a mi fordulópontot képez a zsidók történetében. — Ez a rész már jobban sikerült; simábban foly az előadás, az összefüggés is nagyjában meg van. Csakhogy tények dolgában itt is több dolog esik kifogás alá. Igy nem elég pontos, hogy habsburgi Rudolf babenbergi Frigyes privilegiumát csak megerősitette, azt is ki kellett volna emelni, hogy a császár az okirat végén hozzá tette: item volumus, ut nullus Judeum super solutione pignorum in sua feriali die audeat cohercere; »akarjuk, hogy senki se merje a zsidókat kényszeriteni, hogy ünnepnapon a náluk levő zálogot kiadják.«

Csodálom, hogy még Wolf is osztozkodik azon nézetben, hogy a fekete halál (1348—1350) zsidóüldözések oka volt. Werunsky (Geschichte Kaiser Karl IV. und seiner Zeit. Innsbruck, 1882) és Höniger (Der schwarze Tod in Deutschland. Berlin, 1882) kimutatták, hogy a zsidóüldözések még előbb dühöngtek, mint a fekete halál. Hogy a kapzsiság volt ama véres üldözések oka, okiratilag van bebizonyitva: az adósok minden áron meg akartak szabadulni az adósságok alól, és azért a legnagyobb gaztettektől sem riadtak vissza. (Hirsch, Mittheilungen aus der historischen Literatur, herausgegeben von der historischen Gesellschaft in Berlin. XI. köt. 1882. 143. l. és k.).

Szerző emliti az Egerben lakott zsidók privilegiumát, me-

lyet nekik Zsigmond adott; helyén lett volna ez alkalommal Wenzel két privilegiumát kiemelni, melyek birtokában ezen város zsidai már 1379-ben voltak. (V. ö. Petzel, Gesch. Kön. Wenzels. I. rész. 76. és 242. l.) Egészen alaptalan Wolfnak azon állitása, hogy a XVI. század kezdete a cseh zsidókra nézve igen kedvező volt; mert 1506-ban kiüzték őket Budweis városából, 1507-ben pedig a prágai polgárság követelte, hogy az egész zsidóságot kiutasitsák. (Theobald, bellum hussiticum III. k. 31. f.)

Wolf helyesen mondja, hogy III. Ferdinánd az elődeitől a zsidóknak adott privilegiumokat megerősitette; de miért nem emliti okát? Midőn t. i. a 30 éves háboru lefolyása alatt a svédek Prágát ostrom alá vették, a zsidók a többi polgárokkal a főváros védelmezésében versenyeztek, ezen vitéz és hazafias magatartásuk elismeréséül erősitette meg a császár a privilegiumokat. — Hogy I. Lipót felesége, Margit, és a jezsuiták az 1669. és 1670-ben kitört zsidóüldözéseket sürgették, ezt szerző nem emliti s az egészet helytelenül csak Kollonics püspöknek tulajdonitja.

A második részben tárgyalt müvelődési viszonyokat illetőleg szerző nagyobb elismerést érdemel. Megmutatta, hogy esetleg jobb könyvet is irhatott volna. Ámde ez is elég elhamarkodott.

Bizonyára nem végez hiába való munkát, ki a monarchiában lakó hitsorsosaink történetét megirja. Érzem én is az ily munka szükségét és fontosságát — most jobban mint valaha, mintán szerzőnk munkáját elolvastam.

Budapest. BLOCH HENRIK.

TEMPLOMI ÉNEKEK.

I.

A Tóra körülhordozása előtt.

Dicsőség néked, ó urunk!
Kit imád a föld pora,
Hirdetőd a magas égbolt
S a föld lábad zsámolya.
Egy vagy! hatalmas, szent, dicső!
Névvel meg nem nevezhető.

Diadalunk te! reményünk!
Bizodalmunk szirtfoka,
Kibe bizunk és remélünk
S nem csalódhatunk soha.
Kegyelmed itt és égbe fenn
Örökké tartó, végtelen!

II.

Halottak emléke.

O örök irgalomnak atyja!
Úr élet és halál felett!
Kinek kegyelme elriasztja
A siron túli rémeket:
Halálos árnyék oszlatója,
Légy kedveseink nyugasztalója.

Kik tulon-túl immár a réven
Fedezze szárnyad csöndesen,
Ó tárd ki nékik a Gan-éden
Örök derűjét, istenem!
Azok nevében kérünk téged
Kik hitedért elvérezének.

Sasnál merészbbek, oroszlánnal
Bátorságban vetekedők:
Ó jaj! ki az, aki megállhat
Szined előtt hogyha nem ők?
A vértanukra téged kérünk,
A sírban is oltalmazd vérünk!

Kik lelkeinkkel összeforrva
Mint Dávid volt és Jonathán,
És frigyünket összetiporta
A te végzésed, ó atyám!
Pihentesd csontjaikat lágyan,
Mig felköltöd, a síri ágyban.

Budapest.

Kiss József.

TÁRSADALOM.

Az év küszöbén.

Minden nagyobb áramlatnak ép ugy a tudomány, mint a társadalom terén az a tulajdonsága, hogy uj szavakat hagy hátra, az áradozó folyamhoz hasonlóan, mely termékeny csapadékkal emeli a talaj szinjét. Ily módon keletkeztek mind az ugynevezett »háztartási szavak«. A legujabb társadalmi mozgalom, mely tudvalevőleg nem a semiták ellen fordul általában, hanem »csupán« a zsidók ellen, a nemzetközi szókincset az antisemitizmus kifejezésével gazdagitotta. E társadalmi jelenség és nyelvbeli képmása méltók egymáshoz. Elpirul e fogalomnál az emberiség geniusa, betakarja arcát a szó hallatára az ép nyelvérzék muzsája. Oly komor törekvéshez csak pontos, nyilt és határozott kifejezés illik; a föllháboritó tartalommal nem fér össze a szende allegoria. Vagy talán szemérmesebb időnek hagyatéka e szó, midőn még nem divott az egyenlőség és szabadság elvei ellen nyiltan kikelni? De, azt találná mondani valaki, furcsa okoskodás! Hát még szép is legyen az elnevezése? Legyen a szó csunya, hamis, rosz képzésü, ha csak a fogalom erős, életrevaló és — győztes. Tekintsük tehát egy kicsit közelebbről.

Aligha csalódom, ha azt merem állitani, hogy az áramlat apadó félben van, hogy tul vagyunk a mozgalom első rohamán. Ám azért távol van tőlünk minden diadalérzés. Szomoru öröm, ha még a XIX. század végén örvendenünk kell, hogy fennmaradásunkat az apadó ellenségeskedés kegyelme vagy kegyelete ujra biztositá. S nem kell-e vajjon minden ilyen kétes vivmánynál megemlékeznünk az ős-zsidó hagyományról, hogy az Ur eltiltá angyalainak, hogy a vörös tenger melletti győzelem után énekeljenek? Szerény hálával a gondviselés iránt, nem veszszük valami felhangzó örömmel a jobbra mutatkozó fordulatot.

De vajjon mutatkozik-e, ez épen a kérdés. Néhány tény mellettünk szól. Stöcker Londonban kudarczot vallott. Nem si-

kertelen föllépte, hanem elvének ünnepies elitélése az, a mi bennünket érdekel. A londoni lordmayor kijelenti, hogy megtagadná Angolország hirét, multját, ha megengedné, hogy az antisemitizmus egyik zászlóvivője lázitó beszédjeivel a város hirneves helyiségeinek egyikét bemocskolná. Stöcker tana e szerint olyasmi, a mi angol felfogás szerint a nyilvános illedelemmel, az igazi tapintattal összeütközik. De nemcsak a tengeren tul találni ez igazságot. Berlin városa, az uj tan szülőhelye, megtagadta az antisemitizmussal való közössége látszatát is. Dr. Strassmann, a zsidó orvos, minden izgatás ellenére, az uj községi választások alkalmával ujra a városi képviselők elnökévé, azaz polgármesterré lett. És nálunk Magyarországon is két fenkölt szellemü főpap, Pap református és Kovács katholikus püspök, emelte föl óvó szózatát a magyar közszellem e megmételyezése ellen.

Cseppet sem akarom azonban magamat azzal áltatni, mintha szeretnének bennünket, és csak béke és barátság uralkodnék a földön. De egészen más az ellenérzés és az ellenségeskedés. Senki sem köteles rokonérzéssel viseltetni valaki iránt, de mindenkinek szoros kötelessége más ember szerzett s törvényszerüleg megadott jogait elismerni és tisztelni. Pontosan meg kell tehát különböztetni azokat, a kik a zsidókat nem szeretik, azoktól, a kik kárositani, üldözni, számüzni akarják. Kimondhatatlan örvény tátong ezen két irány között. És istennek hála, a jogfosztó és lét-eltipró iránynak a számbavehető emberek között még mindig kevés a követője. Mire hivatkozhatik általában az egész antisemita hadsereg, a mi neki ily nagy társadalmi kérdésekben hozzászólási jogot adhatna? Eszméinek, fejtegetéseinek erejére? Vezérei hirnevének sulyára? Az antisemita Stöckerrel szemben ott van, a ki a mozgalom ellen foglalt állást: Döllinger, Neudtvich ellenében ott van Virchow, Rohling ellen Delitzsch, Istóczy ellen Pap és Kovács. S ezt is érdemes följegyezni: a drezdai antisemita kongresszusban azt a nagyszerü szót találta egyik szónok a szájából kiszalasztani: ha megszavaztatnók a német népet, a zsidókat kell-e kikergetni az országból vagy ellenségeiket, kétség kivül az utóbbiak ellen, azaz a zsidók mellett szavazna. »Ő mondta,« e szerint aligha igaz nem lesz.

De azt találná valaki elleuvetni: minden uj gondolatnak, a vallásban mint a tudományban, kezdetben csak kevesen voltak a követői s hivei: nagy hatalom a gyávaság, a lustaság a világon;

majd szaporodik az uj tan serege is, és a nagy, az igazán nagy emberek nem sokára hozzá csatlakoznak seregesen. Bajos dolog, a jövőt előre látni; a jóslástól régen leszoktunk. De ha lehet egy gondolat egészséges, jogosult voltáról életrevalóságára következtetni, akkor nyugodtan nézhetünk az uj mozgalom további fejlődése elé. Mert tökéletesen hiányzik benne az eszme, az elvek éltető nedve, fenmaradásra ereje. Értem én a középkor üldözéseit, máglyáit; értem a vallás türelmetlenségét, de a szabadelvüséggel karöltve járó zsidógyülöletet nem értem és nem is lehet érteni. Ha valaki lelke őszinte hevében meg van győződve arról, hogy a ki nem hisz ugyanabban, a miben ő, mindenkorra el van veszve, — érteni lehet, mért törekszik szüntelenül s minden áron szegény embertársát az örökké való pokoltól megmenteni. Hanem az antisemitizmus egész álláspontját azon szavakba foglalja, hogy a zsidók vallásával nem törődik: a fajban rejlik a hiba. Persze, hogy rejlik, de nem a fajban, hanem abban, hogy a fajt hangoztatják, midőn államról és társadalomról van szó. Egy egész népet kivétel nélkül elitélni, az ujszülött gyermekre már előre büntetést: becsületének és egyéni jogának korlátozását szabni, azt a józan ész semmiképen nem helyeselheti. A zsidók nem hisznek az eredendő bűnben; talán ily módon akarják őket erre megtanitani. Ép itélet nem beszél emberekről, mint angyalokról, sem mint ördögökről; ez rosz költők eljárása. És csak épen a zsidók képeznének kivételt ezen általános szabály alól? Nem akarok mathematikába bocsátkozni, de egy ismeretes, igen egyszerü számitás mutatja, hogy az egész zsidó nép még sem állhat csupa gazemberből. Tudvalevő, hogy a kereszténység magát Krisztust s a tizenkét apostolt nem tekinti zsidóknak s hogy továbbá minden egyes keresztény is legalább egy-két zsidót kivesz az elvetemedettek számából. Minthogy tehát annyiszor több keresztény ember van a világon mint zsidó, az egész zsidóság csupa tisztességes emberekből állna még akkor is, ha felteszszük, hogy sok keresztény kedvező véleménye egy zsidóra vonatkozik, a mi egyébiránt nincsen bebizonyitva.

De még akkor is, ha ki lehetne mutatni, hogy bizonyos népfajokban vele születik az emberrel a gazság s a rossz iránti hajlam, és hogy a zsidók ilyen fajtáju emberek, még akkor sem szabad oly szerekhez nyulni, minőket az ily rendszer javasol. A mi a társaságra nézve kártékony, azt kiirtani az államnak hivatása. Azt állitani, hogy nem lehet törvényes uton boldogulni és a

veszedelmet legyőzni, annyit tesz, mint az államnak elégtelenségét hirdetni és az erőszak kora után vágyódni. De az elvakult ellenségeskedés nem keresheti fel törvényt, mert abban nem találhatja bajának orvoslását. A törvény és a modern állam csak kétféle embert ismer, jókat és rosszakat, hitfelekezeti vagy fajbeli különbségeket, szinezeteket, árnyalatokat tekintetbe nem vehet — s az antisemitizmus épen a zsidókról, mint a gazok külön fajáról beszél. De népgazdasági tanácsnak is rossz, a néptest egyik tagját elvágni, ha a testen a betegség jelei mutatkoznak. Ha ziláltak az állapotok, tökéletesitsük a törvényeket; ha betegek vagyunk, keressünk orvosságot; az öngyilkosság rosz orvoslás.

De hol rejlik tulajdonképen az a nagy veszedelem, a melyről mindig álmodnak s a mely a zsidóság belsejéből fakadna? Ne gondolja senki, hogy valaminek kell lenni a dologban, ha annyian beszélnek róla. Már sok ál-ok alatt üldözték a zsidókat, de nagyobb képtelenség még nem szolgált ilyen ürügyül, mint az, hogy veszedelmesek vagyunk. Mialatt mi magunk között folyton gyöngeségünkről beszélünk, mintha már csak hálni járna belénk a lélek, egy uj nemzedék támadt, mely oly óriási erőt talál testünkben, hogy az egész világ javát veszélyeztethetjük. Egy rendszeres hadsereg vagyunk vas fegyelemmel, a világ meghóditása czélunk; ennek elérésére pedig nekünk külön erkölcsiséget és sajátos lelkiismeretet a talmud kölcsönöz és az iratlan hagyomány. A szegény alliance, a melynek annyi millió zsidó között csak harminczezer tagot sikerült összetoborzani: az a tábornoki törzskar, a titkos szövetség titokszerü vezérlete. S abból, hogy ennyi képtelenséget hisznek rólunk, mi egyéb következik, mint hogy részint nem ismernek, részint nem akarnak bennünket ismerni?

Hadd halljunk egy pár állitást, mely felőlünk kering, és tegyük melléje, miről tanuskodik irodalmunk, történetünk. Keresztény vért iszunk. Mert irva van: Szeresd felebarátodat mint tenmagadat, mert mi tanitottuk először az emberiséget az emberélet szent értékére, mert a mi bibliánkból szivódott át a világirodalomba és minden polgárosult nyelvbe ama fenséges kifejezés, hogy hangja van a vérnek. — Uzsoráskodunk mindnyájunk, nem is tudunk egyebet, hiszen arra tanitottak bennünket. Miért? Mert a talmud azt mondja nekünk: ha valakit gazembernek szidnak, felforr a vére és boszut akar állani minden áron; de egy van a világon, az uzsorás, a ki felebarátja által még okiratilag

megerősitteti magának, sőt tollat és papirt kölcsönöz hozzá sajátkezüleg, hogy az megpecsételje neki, hogy ő istentelen, hitvány vérszopó. És ime, az uzsora e kiméletlen elitélése nem valami ős árja költőtől ered, hanem fájdalom, a hirhedt talmudnak észrevétele. — Tősgyökeres, kezdettől beoltott gyülölet vagy ellenérzés az, melylyel a keresztény népek a zsidók ellen viseltetnek. Ez ugy volt és ugy lesz; hiszen a mi örökkévaló, csak nem lesz ok nélküli. Azt vélik az öregek és azt hirdetik a fiatalok. Oly igaz az egyik, mint igaz a másik. Legujabban Renan és Oort — keresztény mindkettő — bebizonyitották, hogy a negyedik század lefolytáig az egyháznak erőszakkal és büntetésekkel kellett visszatartania hiveit a zsidósághoz és szertartásaihoz való ragaszkodástól. Mennyit prédikált keresztény feleinek Chrysostomos, hogy ne siessenek oly türelmetlen vágygyal a zsidó templomokba!

Gyávák, folytatja a vádak lajstrom, gyávák a zsidók és elpuhultak. Hát a lomha vasnak, a buta golyónak nem mindegy, mily kéz röpiti? és az anatomiának sikerült-e eddig sémi és antisémi izmok között különbséget találni? De a történet fenhangon hirdeti! Lásd Jeruzsálem, lásd Nápoly, Prága ostromlását, hogy csak egy párt emlitsek a számos példákból, a melyek a zsidó hősiesség mellett szólanak. — Az önzetlenség ismeretlen a zsidó előtt, csak anyagi sikert, kiszámitható eredményt hajhász. Azért nem foglalkoznak az ugynevezett tiszta tudománynyal, a melyből nem lehet meggazdagodni. Bocsássatok meg ti fenkölt lelkü rabbik, a kik egyebet nem ismertetek, mint tanulást és jótékonyságot, hogy megvédelek benneteket. A lelkésznek, a birónak tulajdonkép nem szabad fizetést huzni; ez zsidó tan s mi több: ez zsidó szokás volt jó soká, mig az idők sulya és nyomora kényszeritette öket evvel a páratlan intézménynyel felhagyni. De még nem mult ötszáz éve, hogy a zsidó papok pénzt kapnak. S még ekkor is a tóra volt a vagyonuk és kincsük a szegények támogatása, a tanitványok kimüvelése. Még nem figyelmeztettek eléggé erre a kitüntető vonásra a zsidóságban, hogy papsága mily önzetlen s feláldozó volt. De mit bizonyitok oly sokat! Kinek köszöni az ujkor szentje: Spinoza, márványtiszta életét, mint zsidó elődjeinek? S hogy menynyire igaz, hogy nem vagyunk képesek a pénzt nem hajtó tudományért lelkesedni, hadd bizonyitsa, az ismeretes tény, hogy a legnagyobb élő olasz mathematikus, Cremona Luigi, zsidó; a legnagyobb élő angol mathematikus, Sylves-

ter — kit csak most neveztek ki egyetemi tanárnak Oxfordban — zsidó; az is harmadszor történik most, hogy egy német egyetem egyik zsidó tanárát rektornak választja: Behrendtet Greifswaldban, Rosenthalt Erlangenben, Ladenburgot Kielben. Hogy Lazarus egy svájci egyetemnek volt rektora, mellőzöm, hiszen az még a világ azon fejletlen idejében történt, mikor még azt sem tudták, mi az az antisemitizmus.

Egyet tehát tapasztalunk folyton és állandóan: nem ismernek bennünket. Az ismeretlennek pedig kétféle hatása van. Először könnyen lehet rovására az igazsággal összeütközésbe jönni, s másodszor kellemetlen és aggodalmas érzelmeket szokott kelteni. Hogy mily kevéssé ismernek, a hihetetlenséggel határos. Nem csekélyebb ember mint Mill John Stuart mondja hátrahagyott irataiban, hogy egyszer azt hallotta, hogy a híres mondat: szeresd felebarátodat mint temmagadat, már Mózes V. könyvében előfordulna. Megmondhatta volna neki minden zsidó iskolás fiu, hogy a III.-ban (19, 18) áll. Sohasem fogom elfelejteni, mily hatást idéztem elő, midőn egyszer valakinek azt magyaráztam, hogy a zsidóság nézete szerint, a mint a tószeftában (Szanhedrin 13, 2) ki van fejezve, a nemzsidók jámborainak is van osztályrészük a jövő élet halhatatlanságában. És ezt nem kiabálja ön végig az utczákon? kérdeztetőlem. Hiszen nem tudja azt senki a nagy közönségben. Egyebet sem tudnak, fontosabbat sem, mondtam, a mi hennünket illet. Ki tudja, hogy mást is tettek a zsidók a középkorban, mint uzsoráskodni? Ki törődik a mi nagy államférfiainkkal, tudósainkkal, hosszu éjszakánk fényes csillagjaival? Jellemző vonás, hogy Horátiusnak Fuscus Aristius zsidó barátja volt, ép ugy mint a középkorban Dante Alighierinek Manoellója és az ujkorban Lessingnek Mendelssohnja. Hogy mily érzülettel viseltetett irántunk eleinte Luther és mily érdekes fordulatot mutat e tekintetben később, ezt alig tartotta valaki érdemesnek kimutatni születése négyszázadik évfordulója alkalmával, a mikor valóságos árviz árasztotta el a német könyvvásárt. Menynyit vétkeztek azáltal, hogy elzártak bennünket a tudományoktól, legjobban érthetni, ha tekintetbe vesszük, mennyit cselekedtünk e téren minden nyomor és lealázás ellenére.

Nem fog tehát szerénytelennek látszani, ha ismételjük a mit már másutt is kifejtettek: kell, hogy a zsidó tudományt előadják az egyetemeken. Gondoskodni kell arról, hogy a müveltebb

körökbe tisztitottabb fogalmak kerüljenek a zsidókról s onnan hassanak az alantabb rétegekre. Nem példátlan már, a mit követelünk. A cambridgei egyetemen egy magyar eredetü tudós, Schiller-Szinessy, a legnagyobb sikerrel terjeszti a zsidó tudományt. Az ő működése folytán egy egész uj nemzedéke támadt az angol-keresztény-zsidó tudósoknak. Mért ne lehetne meg Magyarországon, az egész kontinensen, a mi a tengeren tul lehetséges? A tudományos könyvekben, főképen a tankönyvekben, többet és igazabbat kellene beszélni rólunk és arról, mi az érdemünk a tudományok fentartása, közvetitése és kidolgozása körül. Az iskolapad száraz fája virágokat hajthat célszerü, lelkiismeretes tanitás mellett, az emberszeretet pedig azon virágok legelseje. A nagyok fölött őrködik a törvény. Igaz-e, hogy őket meg kell védeni a zsidók tulhatalma ellen, abban nagyon lehet kételkedni; de hogy a kicsinyeket meg kell óvni az előitélet, a hit gyülölet mérgétől, nincs, nem lehet, ki ezt be ne lássa.

A bécsi szinház égésének sok szerencsétlen csett martalékul, de az emberek abból is tanultak valamit. Nem elég a légszesz fénye, mert megbizhatatlan; szerény, alig látszó lámpácskák is kellenek mellette. Ne gúnyolja senki a kis mécset; ha elalszik a nagy s sötétség boritja a néptömeget, az apró még ég és menekülésre világit. A polgárosodás fénye is ilyen; a mit nem hittünk volna soha, cserben hagyott bennünket, mikor rá legbiztosabban véltünk számithatni. Gondoskodjunk hát apró mécsekről is, terjeszszük tőlünk kitelhetőleg az igazságot, a tiszta fogalmakat. Ne mondja senki, hogy hiába való törekvés, nevetséges felesleg, mai napság, a hol annyi történik a haladás, a fejlődés érdekében, részünkről is hozzájárulni akarni, s azt vélni, hogy mi is terjeszthetünk áldást s az emberiséget szolgáljuk, ha látszólag a saját érdekünkben működünk. Minden egyes ember, a kit felvilágositunk, ilyen megbizható mécs a nagy elsötétedés idejére; sok keresztény olvasót kivánok e lapoknak.

Budapest.

KAUFMANN DÁVID.

Autonomiánkról.

Az izraelita községkerületi elnökök mult hóban tanácskoztak hitfelekezetünk zilált viszonyainak rendezési módja fölött, és tanácskozásaik eredményét összefoglalták egy emlékiratban, melyet testületileg adtak át a vallás és közoktatási miniszter urnak. Ezen emlékirat [1]) áttekintést nyujt a zsidó hitügy utolsó tizenöt évi történetéről. »Az egyedül kimagasló pont benne az országos rabbiképző-intézet felállítása,« mondja maga az emlékirat, és ez önbeismerés legnagyobb bizonyitéka annak, hogy a kerületi elnökök teljes objektivitással ismertették úgy a történteket, valamint a tényleges viszonyokat, melyek mint »tarthatatlanok« vannak feltüntetve.

Másfél évtized — telve testvérháborúval, mely mindegyik táborban pusztított! Az emlékirat csak röviden érinti a párttusákat; gondosan kerüli az egyes pártoknak csak megnevezését is; ott, a hol a kormány által czélba vett ujabb anyakönyvi rendszabályokról van szó, szintén csak »az ország északi részén« észlelhető rendetlenségeket emliti, és egyébként megvédi a zsidó hitközségek tulnyomó számát, tekintet nélkül arra, hogy kongresszusi, orthodox, vagy status quo ante alapon állanak. De épugy kimutatja a jelen viszonyok káros voltát mindhárom szervezet hitközségeire nézve. Egyáltalán nem tesznek különbséget a kerületi elnökök a hitközségek között; csupán »Zsidó hitközség«-et ismernek, ennek szomorú állapotát tüntetik fel, és ennek alapjaiban való megszilárditását hozzák javaslatba.

A rendezést illetőleg külön javaslatot tesznek a kerületi elnökök az egyes hitközségek ügyeire nézve, s külön az összfelekezet autonomikus szervezete tekintetében.

A hitközségek rendezési módjára nézve az emlékirat a következő inditványt tartalmazza:

»A zsidó hitközségek küszöbön álló rendezése sikerültének

---

[1]) L. Kútfők 1. sz.

alapfeltételét képezi nézetünk szerint a hazai törvényeinkből, de vallás-történetünkből is folyó azon vezérelv alkalmazása, hogy hazánkban csak egy zsidó hitfelekezet áll fenn. Ez szolgált a m. t. képviselőháznak is zsinórmértékül akkor, midőn az izr. iskolaalap és az abból fentartott orsz. rabbiképző-intézet tárgyában az 1880. évi márczius 12-iki határozatot hozta.

»Tekintet nélkül tehát a mostani pártárnyalatokra, a hitközségek területe akkép volna megállapitandó, hogy Magyarország minden helysége valamely hitközséghez beosztva és minden hitközség területe akkora legyen, hogy községi s oktatási intézményeit autonom testülethez méltó alakban fentartani tehetségében álljon. Megengedhető ugyan, hogy minden hitközség kebelében alakulhassanak a szükséghez képest »imaházi egyesületek«, de ezek által sem a hitközség adminisztrácziójának, sem pedig anyakönyvi hivatalának egysége csorbát ne szenvedhessen.«

Az önkormányzati jog tekintetében pedig az a kérelmük a kerületi elnököknek: »hogy a zsidó hitfelekezet közegeinek és községi testületeinek a törvényes önkormányzati jog oly módon biztositassék, mint azt az országban létező »törvényesen bevett« vallásfelekezetek élvezik.«

A kerületi elnökök azon javaslatát, hogy feloldhatatlan községi kötelék létesitésével erős hitközségek alakitassanak, minden buzgó zsidó csak melegen pártolhatja. Nem kiván az emlékirat tulsulyt semmiféle szervezet számára, sőt *azon szellem lengi át, hogy a szervezeti különbségek megszüntetésével azon állapotba helyeztessenek ismét vissza községeink, melyben léteztek, mielőtt a hitközségi szabad alakulások kezdetöket vették.*

Ez is az egyedüli mód zilált ügyeink rendbehozhatására. A létezőt le kell rontanunk, hogy helyébe ujat, alapjaiban szilárdat épithessünk.

Kétely merülhetne fel az iránt, hogy illetékesek voltak-e a kerületi elnökök az egész zsidóságra nézve a rendezést kérelmezni? — E kérdéssel szemben álláspontunk az: hogy minden zsidó fel van jogositva oly inditványokat előterjeszteni, melyek objektiv álláspontból kiindulva, nem egy párt, hanem pártkülönbség nélkül az egész felekezet javára irányitvák. De ha tekintetbe veszszük azt, hogy a mostani bonyodalmakból való kiszabadulásra okvetetlenül szükséges, hogy a létező szervezetek bármelyikének vezérférfiai a kezdeményező lépést, engedményekre mutatkozó hajlam-

mal, megtegyék, örömmel kell üdvözölnünk a kerületi elnökök eljárását, mely arra mutat, hogy nem ragaszkodnak mereven a formákhoz, hanem őszintén óhajtják legalább a kongresszusi párton, hogy helyreálljon ismét hitfelekezetünk belbékéje s egysége, melyre a megpróbáltatás mostani nehéz napjai alatt inkább szükségünk volna, mint valaha.

Ha szószólói vagyunk a felekezeti egységnek, korántsem teszszük ezt azon szempontból, mintha mi is azon téves nézetben volnánk, hogy a képviselőház 1870. márczius 18-án hozott határozatában két, hitelveik szerint egymástól különböző, s következéskép egyenjogu zsidó hitfelekezet fennállását határozottan elismerte volna, s most csakugyan *két hitfelekezet* egyesitéséről lehetne szó.

Ezen — különösen az orthodox hitrokonainknál divó s az u. n. közvetitő bizottság által a vallás és közoktatási miniszterhez legujabban ismét beterjesztett emlékiratban is vitatott — felfogás sem a képviselőház, sem a zsidóság szempontjából nem helyes.

A képviselőház szempontjából már azért sem, mert nem lehetett szándékában, hogy egyszerü határozattal egy külön vallástársulatnak mint sajátképeni hitfelekezetnek (confessio) lételét a szó *állampolitikai* értelmében elismerje vagy csak ki is mondja. Egyházak vagy vallástársulatok állami elismerése csak alakszerü törvény utján történhetik jogérvényesen, és minthogy az állam hitügyekben biró nem lehet, szükséges, hogy az ily törvényes elismerést azon tény előzze meg, hogy a vallástársulat, mely ilyennek törvényileg elismertetni akar, saját különszerü hitvallása alapján való fennállását dokumentálja.

De magának a zsidóságnak szempontjából sem adhatni a képviselőház határozatának oly értelmet, mintha ebben a zsidó vallásnak valamely hitfelekezeti különbsége, a szó dogmatikus értelmében, elismertetett volna.

Egészen eltekintve attól, hogy a zsidó theologusok közt még eldöntetlen vitás kérdés, hogy a zsidóságnak egyáltalán van-e dogmája, vagy nincs? az egész világon *egy* zsidó vallást ismernek, t. i. a mosaico-rabbinikus tan alapján állót, a melylyel a zsidóság fogalma átalában egészen összecsik. Azonban kétségtelenül vannak ennek kebelében különböző, egymástól többé vagy kevésbbé eltérő vallásos szokások, melyek szerint különböző zsinagógák képződtek, anélkül mégis, hogy ezért, a mint a keresztény

egyházban történt, különböző, határozottan megállapitott és önmagában elzárt hitfelekezetekre való szoros határokkal körülirt vallási szakadás támadott volna. Bizonyítja azt, hogy bármenyuyire szétágaztak is a vélemények egyes kérdéseknél az 1868/9-ki magyar zsidó-kongresszuson, mindkét párt kiváló szónokai tényleg egyaránt kiemelték, hogy csakis e g y zsidóság ismeretes, és ezért hazánkban nincs más zsidó vallás, mint az az egy, mely a mosaiko-rabbinikus tan alapján áll.

A magyar törvényhozás is mindig ezt az álláspontot foglalta el: régi s ujabb időbeli törvényczikkeink mindig csak általában az »izraelitákról« szólnak, és legutóbb 1880. évi márczius havában az izr. iskolaalap kérdésében is oly határozatot hozott a magyar országgyülés képviselőháza, mely arról tesz tanuságot, hogy a törvényhozó testület csak e g y zsidó hitfelekezetet ismer.

Hitközségeink egységének szétdulását, a zsidóság békés egyetértésének megzavarását tehát nem is törvény, vagy törvényhozási intézkedés, hanem szerencsétlen adminisztrativ intézkedések eredményezték, melyek helytelenségét immár felsőbb helyen is belátni kezdik.

Ugy az intéző hatalmi körök, valamint hitsorsosaink igen tekintélyes része jelét adták már annak, hogy a létező viszonyok gyökeres átváltoztatására készek. Reméljük, hogy a zsidóság kebelében nem lesz senki, a ki vallásügyeinknek a felekezeti béke s egység szellemében való rendezését egész erejével elősegiteni nem fogja.

A mint egységes, erős hitközségek után kell egyrészt törekednünk, ugy szükséges másrészt egységes autonom hitfelekezet létesitését szorgalmaznunk. — Buzditson erre bennünket más hitfelekezetek példája, melyek az önkormányzati jog oltalma alatt virágoznak, és ugy a felekezet, mint a haza javára czélzó működésüket bámulatos módon fejleszthetik.

Az önkormányzati jogot csakis országos törvény biztosithatja. Törvénybe iktattatott a keresztény hitfelekezetek autonomiája, ugyanezt kérelmezik a kerületi elnökök a zsidó autonomia számára is. — Az alakot, melyben ez történjék, az emlékirat nem érinti. Ugy látszik, kerülték a kerületi elnökök tüzetesebb körülirását a kérelemnek, mert hallgatólag beleegyezőknek kivántak tekintetni minden alakba, mely czélhoz vezet. Nem a forma, hanem a lényeg mértékadó náluk. És tényleg jobb, hogy ez irányban semmi javaslatot nem tettek, mert ha részletekbe

bocsátkoznak, alig kívánhattak volna mást, mint az $186^{8}/_{9}$-diki kongresszus utólagos törvényesitését, a mi már előre nagyfoku agitációra s nyugtalankodásra adott volna alkalmat.

Az $186^{8}/_{9}$-ki kongresszus utólagos törvényesitését mi sem óhajtjuk, mert e kongresszus munkálatait számos hitrokonunk perhorreskálja. *Autonomiánk biztositásának kérdésénél a kongresszusi szervezési szabályzatok egészen figyelmen kivül hagyassanak.*

Őszinte örömünkre szolgál, hogy a vallás és közoktatási miniszter azon orthodox küldöttség előtt, mely neki a »közvetítő bizottság« emlékiratát átnyujtá, szintén oda nyilatkozott, hogy a zsidó hitügy csak t ö r v é n y utján rendezhető. — Részünkről a zsidó autonomiának biztositását oly törvény alakjában óhajtanók eszközöltetni, melyben kimondatnék :

1. hogy a zsidó vallásfelekezet hivei jogositva vannak hitközségi, iskolai s ezekre vonatkozó alapitványi ügyeiket, az ország törvényeinek korlátai között, és ő felsége legfelsőbb felügyelete mellett, önállóan intézni, s bizonyos választási módozat mellett összeülő gyülekezeteiken alkotandó s ő felsége által jóváhagyandó szabályok értelmében saját közegeik utján önállóan kezelni s igazgatni;

2. hogy továbbá a vallás és közoktatási miniszter megbizatik a zsidó hitközségek küldöttjeinek össztanácskozás végett való összehivásával, melynek feladata, illetőleg tárgya lesz : a zsidó vallásfelekezet szervezetének ő felsége jóváhagyása mellett való megállapitása ;

3. hogy végre az e törvénynyel ellenkező törvényes intézkedések és rendeletek hatályon kivül helyeztetnek.

Ez volna lényegében a beterjesztendő törvényjavaslat szövege. Ily alakban nem sértené egyik pártot sem, mert mindegyiknek egyformán szolgáltatna igazságot. Megszüntetné a létező szervezeteket, és statuálna helyökbe egy ujat, mely a törvény alapján összehivandó, zsidó hitközségek választottjaiból álló, gyülekezet által volna megállapitandó.

Ha a kormány ily alakban rendezné a zsidó autonomiát, oly alapot teremtene, melyen hitsorsosaink ismét kezet foghatnának. A mit a kongresszusból kiinduló áramlat hiusitott meg, azt ugyanazon kongresszus közegeinek kezdeményezésére nyerné el a zsidóság, és ez képezné legszebb jutalmát a kerületi elnökök legujabb fellépésének.

* * *

A müveltség állapota Magyarországon, különös tekintettel a zsidókra.

I.

Hazánk állami függetlensége óta kétszer tartották meg nálunk is ama fontos, s ma már minden müvelődésre, és épen ezért önmön magát mentül alaposabban megismerni törekvő nemzetre nézve nagyjelentőségü közigazgatási-statisztikai aktust, melynek neve: népszámlálás.

A második magyar »census«, mely az 1880-ik év utolsó napján ment végbe, az elsőhöz képest, mely tiz évvel amaz előtt vitetett keresztül, lényeges s tagadhatatlan haladást jelez. A munka szélesebb alapon, nagyobb költséggel s ennélfogva kiterjedtebb vagyis biztosabban müködő apparátussal indult meg, az ellenőrzés pontosabb lehetett s a népszámlálás adatai részletesebbek, s kimeritőbbek lettek. Természetes, hogy mindezek folytán az ezen népszámlálás eredményeiről számot adó kompendiózus munkálat is csak nyert fontosságban és értékben. Mig például az első ily »beszámoló« csak a főbb kiinduló pontokat véve figyelembe, még ezek közül is egyet, mely pedig hazánk viszonyainak megitélésére nézve a legfontosabbak s legérdekesebbek közé sorolandó, értem a jelenlevő népesség *nyelvi* viszonyait, melyekkel a nemzeti viszonyok természetes szoros kapcsolatban állnak, számon kivül hagyott, addig a második e nemü munkálat nemcsak hogy *ezen* kérdésre is kiterjeszkedik, hanem egy egészen uj, igen jelentékeny részszel gazdagitotta e téren nem épen gazdag statisztikai irodalmunkat, azzal, mely a haza összes *községeit*, a legparányibbakat is, kezdve a hatalmas, több százezer lakost magába foglaló fővárostól le az alig egy tuczat lelket számitó kis pusztáig, *egyenkint* is, legalább a lakók vallási és nyelvi viszonyaira nézve, a megkivántató részletességgel tárgyalja.

A nagy munka előttem fekszik. Főszerkesztője és összeállitója, *Keleti* Károly miniszteri tanácsos, még csak alig egy éve, 1882-ben karácsonykor bocsátotta közre. Két részből áll. Az elsőből, az általánosból, és a községeket egyenként felsoroló különös részből, melyről fönnebb szóltam. Tagadhatatlan, hogy országos statisztikai hivatalunk érdemes igazgatója, Keleti ur, derék munkát végzett vele, s el kell ismernünk azt is, hogy országos kormányunk, az által, hogy az első 1870-iki népszámlálásra utalványozott pénzösszegnél sokkal nagyobbat, nevezetesen 410,000 forintot bocsátott rendelkezésére a költségek fedezésül, e fontos müvelődési ügynek — mert bátran ennek nevezhetjük az egyenlő idő-turnusokban ismétlődő országos censusokat, — tekintetbe véve Magyarország szerény anyagi viszonyait, tetemes áldozatot hozott. Ne felejtsük el, hogy annott át, a sokkal nagyobb népesség fölött álló osztrák kormány ugyanerre a czélra csak 242,000 forintot szavazott meg. Mindazonáltal még nagyon távol vagyunk attól a magaslattól, melyet ebben a tekintetben is elfoglalnak a müvelt nyugati népek. Nem is beszélek a bámulatos Amerikáról, mely (az északamerikai »Egyesült-Államok«-at értem itt) az 1880-iki censusra nem kevesebb mint 8.400,000 forintot költött (nálunk egy-egy egész miniszterium évi budgetje nem rug ekkora összegre), s mely épen ennél fogva 15 kötetnél többre menő népszámlási munkájában valóságos mintaképet teremtett az állami statisztika számára e kérdésben; hanem már a német birodalomra is az irigység némi nemével kell tekintenünk, ha meggondoljuk, hogy ők is oly mozzanatokra terjesztették ki a népszámlálás munkáját, mint például az iparra, kereskedelemre stb., melyeket nálunk, épen a költség kimélése végett, legalább akkor, egészen figyelmen kivül kellett hagyni. Baj az is, hogy nálunk még mindig nem értenek az olcsó és mégis jó munkához, a mire elég jellemző példa, hogy az osztrák kormány 242,000 forinttal 22.144,244 emberre nézve majdnem ugyanazokat a népszámlálási mozzanatokat derithette ki, melyek nálunk kerek 16 millió emberre nézve 410,000 forintba kerültek. El nem hallgathatjuk azt sem, hogy az idézett magyar munka sok, nem egészen mellékes hiányban leledzik, melyeket alig lehet az illető hiányzó adatok költséges voltával, akár anyagi akár idő tekintetében, mentegetni, s lesz alkalmam ezekre, a mennyiben czikkem keretébe tartoznak, röviden még

ezután is rátérni, de mindössze ismétlem, hogy a második magyar népszámlálásról beszámoló nagy munka [1]) az elsőhöz képest tetemes haladást jelez, és reménlünk engedi, hogy lassankint itt is elérjük ama szinvonalt, melyen alul maradnunk sem müvelődésünk, sem anyagi, sem politikai érdekeink kára nélkül, sokáig nem szabad.

* * *

E czikkek czélja lesz: kimutatni az 1880-iki népszámlálás hiteles adataiból első sorban azt, mily mértékben vesznek részt Magyarországon a zsidó hitfelekezethez tartozó honpolgárok a magyar nemzet, vagy ha ugy tetszik, a magyar állam népeinek müvelődési proczesszusában; föltüntetni statisztikai alapon amaz arányt, melylyel hazánk zsidósága a többi hitfelekezetekhez képest szerepel a közmüvelődés összes fázisaiban, kezdve az elemi népmüveltségtől, az irni- s olvasni tudástól s folytatva a középiskolákon, föl a legmagasabb foku közmüvelődési intézetekig, az egyetemekig, a müegyetemekig, jogakadémiákig stb. Keleti nagy munkáján kivül e részben még főforrásunk gyanánt szolgál különösen a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterinm legujabb jelentése a közoktatás állapotáról Magyarországban.[2])

»Knowledge is power!« A tudomány hatalom! Hány változatban ismerjük ez állitás arany igazságát, melynek borderejét hazánk nagy költője is annyira átérzé, midőn Széchenyi István szájába adja ama mondást: »Elvész népem, mivel hogy tudomány nélkül való!« Minden nép, minden faj csak annyiban biztositja magának a legkésőbbi időkig fennmaradását a versenyző népfajok békés tusájában, a mennyiben a müvelődés mentül több eszközét ragadja magához s ennek ismét legelső alapfeltétele, legkezdetlegesebb ugyan, de épen alapvető természeténél fogva, legfontosabb nyilvánulása az irni és olvasni tudás men-

[1]) A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredménye, némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt. A földmüvelés-, ipar- és kereskedelemügyi magyar királyi miniszter megbizásából szerkesztette és kiadja az országos magyar kir. statisztikai hivatal. (Két kötet, Athenaeum, 1882.)

[2]) »A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium 15-ik jelentése a népoktatás állapotáról Magyarországon.« Budapest, 1883. Államnyomda.

tül nagyobb elterjedése ama faj vagy nép alsó rétegének tömegében. Az a faj, mely e tekintetben legmagasabb helyen áll, egyszersmind legbiztosabban fog jövője elé tekinthetni. Mily óriási lelkesedéssel fogadta csak az imént az olasz nemzet Baccelli jelenlegi közoktatásügyi miniszterének az olasz közoktatás állapotáról szóló kitünő munkájából kivilágló ama statisztikai tényt, hogy az az Olaszország, mely midőn még nem volt egy erős államma egyesitve, a népoktatást gyakran elhanyagoló kis-fejedelmei alatt, különösen déli részeit tekintve, az »analfabeti«-k roppant számánál fogva e téren a müvelt nemzetek népmüveltségi százalékának alig harmadát nyujtotta, ma már átlag 54% irni olvasni tudót tüntet föl lakosságában. Körülbelül 20 év (1859.) óta mily óriási haladás. Átlag 30%-ból 54-re! Ebben rejlik ama nemzet fölvirágzásának és megizmosodásának egyik legbiztosabb záloga. S másrészt, az a nép vagy faj, mely már alsóbb néprétegeiben erős százalékát szolgáltatja a müvelődés alapjának, az irni- és olvasni tudás birtokában levőknek, (természetesen: aránylag) a legnagyobb arányban fog a felsőbb oktatásnál is szerepelni, azaz a középiskolák és egyetemek tanulói közt. E kettő között oly szoros összefüggés van, mint ok és okozat között. Emélfogva magától értetődő valami, hogy a magyarországi zsidóság, mely, a mint Keleti munkájának adataiból legott ki fogjuk mutatni, az összes hazai hitfelekezetek közt, köznépét tekintve is a legmagasabb polczon áll müveltségre nézve, aránylag legtöbb százalékát nyujtja az összes középiskolák és főiskolák tanulóinak is. Azonban lássuk már most a részleteket.

A magyar korona országainak 1880. év végén összesen 15.642,102 léleknyi polgári lakossága volt. Rövidség okáért, az illető hitfelekezethez tartozó lakosok számát elhagyva csak az egy-egy hitfelekezetre eső százalékát adjuk a hazai lakosságnak a következő táblázatban, melyet czikkeinkhez utbaigazitó gyanánt mellőzhetetlennek tartunk.

1880. végén volt a magyar korona országainak lakosságából:

Római katholikus	50·18%
Görög katholikus	9·57 »
Örmény katholikus	0·02 »
Görög keleti	15·57 »
Ágostai evangelikus	7·18 »

Helvét evangelikus	12·98 »
Unitárius	0·36 »
Izraelita	4·08 »
Egyéb (hitfelekezet nélküli, mahomedán, más keresztény, stb.)	0·06 »
Összesen	100 %

E viszony, ha Magyarországot külön veszszük (természetesen Erdélylyel), elég lényegesen módosul, ugy, hogy nem lesz fölösleges, ha a százalékokat szorosabban vett magyar hazánkra nézve már csak azért is ideigtatjuk, hogy későbbi fejtegetéseinknél mindig kezünkben legyenek a következtetésekhez szükséges alapösszegek. Hadd álljanak azonban itt az illető lakosok teljes számai is.

Magyarország és Erdély lakossága felekezetek szerint. (Fiume nélkül.)

Római katholikus	6.482,595 =	47·21%
Görög katholikus	1.486,598 =	10·83 »
Örmény katholikus	3,221 =	0·02 »
Görög keleti	1.937,105 =	14·11 »
Ágostai evangelikus	1.107,515 =	8·07 »
Helvét evangelikus	2.023,257 =	14·78 »
Unitárius	55,787 =	0·40 »
Más keresztény	4,320 =	0·03 »
Izraelita	624,737 =	4·54 »
Mahomedán	17 =	0·00 »
Egyéb nem keresztény	422 =	0·00 »
Hitfelekezet nélküli	1,311 =	0·01 »
Meg nem keresztelt	696 =	0·00 »
Ki nem deríthető vallásu	1,041 =	0·00 »
Összesen	13.728,622 =	100 %

Az arány módosulása tehát a legfeltünőbb a római katholikusoknál, a kik az előtt legalább (habár épen csak) az összes lakosság felét érték el, mig csupán a magyar anyaországot tekintve, majdnem 3%-al alább szállva, a lakosság feléig korántsem emelkednek. Tetemesebben sülyedt még a görög-keletiek számaránya, ellenben számbaveendő módon emelkedett a görög katholikusoké, de különösen a helvét-hitvallásuaké. Ez utóbbi majdnem 2%-al.

Midőn ezek szükséges előrebocsátása után áttérnék tulajdonképeni tárgyamra, az irni- s olvasni tudók számarányára a hitfelekezetekhez viszonyitva, ama, számuknál fogva egészen eltünő csekélységü hitfelekezeteket, melyeknek hivei még egy szá-

zaléknak a tizedét sem érik el, ép ugy mint Keleti teszi, számitásainkból, mint teljesen jelentéktelenecket, el fogjuk hagyni. E piczi töredékek belevonása csak zavarná a statisztikai összhangot. Összes ezentul való fejtegetéseinkben tehát csak az első táblázatban fölsorolt hét fővallásra fogok szoritkozni (róm. kath., gör. kath., gör. kel., ágost., helv., unitár. és izrael.) fölemlitvén még, hogy, miután ezek közül is az unitárius vallásuak csupán az erdélyi megyékben fordulnak elő tetemesebb számban, a később közlendő részletes megyei számitásoknál csak az utóbbi megyéknél fogjuk az unitáriusokra eső müveltségi arányt külön kimutatni.

Keleti az irni s olvasni tudók számarányát összehasonlitva a hitfelekezetekével, a népszámlálásról szóló munka első részének 292. és 293-ik lapján közli, azonban itt azon hibába esik (melyet különben más helyeken is találtunk a műben), hogy a százalékokat csak egyes nemek szerint adja, de nem a közép számot, mind a férfi, mind a nőnemre nézve együtt. Pedig az ily fontos közép számokat ily nagy munkában joggal elvárhatnók, habár kétségtelen, hogy a középszám kitalálását igen hamar és könnyen maga a müvelt olvasó is megteheti. Mi itt mindenekelőtt e középszámokat adjuk, mert kellő képet az összes illető felekezet átlagos alapmüveltségéről leginkább ez ád. Teljesség kedvéért a Szt. István korona országaira kiterjeszkedő első táblázatnál legfölül az illető vallásfelekezethez tartozó összes számokat is kitettük. A zsidó lakosokra nézve az itt korrektebb »Mózes-vallású« czimet használjuk ezentúl összes táblázatainkban.

Szent-István korona országai

	Római katholikus	görög katholikus	görög keleti	ágostai evang.	helvét evang.	Mózes vall.	Unitarius
Van összesen	7.849,692	1.497,268	2.434,890	1.122,849	2.031,803	638,314	55,792
Tud irni s olvasni	2.874,661	134,966	316,262	632,676	1.037,990	366,467	20,202
%-okban	46·00	11·27	16·18	70·58	63.96	71·93	45·28

Egy pillantás e táblázat számaira többet mond, mint ezernyi értekezés vagy tuczat könyveket betöltő fejtegetések.

A magyar korona országaiban tehát a népmüveltség tekintetében az összes hét fő-felekezet között

a zsidók foglalják el a legelső rangot, kik közül majdnem $^3/_4$ rész birja a művelődés alapföltételeit, az irni-olvasni tudást, és kik e tekintetben még a népműveltségére joggal büszke lutheránus hitfelekezetet is, habár nem sokkal (nem egész másfél százalékkal) felülmulják. A zsidók után, és méltán sorakozva mellékük, jönnek második sorban a lutheránusok. Ezek, és a harmadik sorba jövő kálvinisták (helvét vallásnak) között azonban már sokkal nagyobb a népműveltségi különbség, mint volt a zsidók és lutheránusok között, vagyis majdnem 7%. De ezért ezen protestans felekezet is aránylag dicséretreméltó népműveltségre tett szert és e tekintetben igen előkelő helyet foglal el a többi vallásfelekezet között, mert tagjai között még mindig $^6/_{10}$-nél több birja az irni- s olvasni tudást.

A mi azonban e három felekezet, a zsidó, a lutheránus és a kálvinista után következik, az igen szomoru dolog. Az unitáriusok és a római katholikusok ugyanis körülbelül egyenlő fokán állnak a népműveltségnek (amazok kissé többel mint fél %-al emezek fölött), de egyik vallásfelekezethez tartozóknak még a fele sem birja e kettőnél a művelődés legkezdetlegesebb eszközét az irni-olvasni tudást. Az unitáriusokra nézve, megvallom, csalatkozást szült bennünk a népszámlálás ez eredménye, mert mi e különben kisszámu, de tevékeny s a művelődésre sokat áldozó önérzetes felekezettől ebben a tekintetben is jóval kedvezőbb eredményt vártunk volna.

A római katholikusok képezik a magyar állam lakosságának többségét, s ha tekintetbe veszszük, hogy e hatalmas hitfelekezet, daczára annak, hogy az állam részéről, mint a magyar állam uralkodó vallása, a legmeszszebbre terjedő anyagi erőkkel s rendelkezési joggal, nagy javadalmakkal stb. van felruházva, mint a melyekről a maga erejére hagyatott s teljesen a maga lábán álló zsidó és két protestans főhitfelekezetnél szó sincs, nem titkolhatjuk el hazafias fájdalmunkat a fölött, hogy e vallás hivei, daczára immár (1880-ig) tizenhárom éven felül tartó állami önállóságunknak, még ma sem tudták annyira vinni, hogy legalább fele részben sajátitották volna el a népművelődés alapeszközeit. Mi nemcsak azt, a mit mindjárt az ezután következő két keresztény felekezetről fogunk konstatálhatni, hanem meg ezt is, Keletivel szólva, ki e kifejezést csak ez utóbbiakra nézve használja, »valóban szomoritó«-nak találjuk.

S ha az, a mit hazánk r ó m a i katholikus lakosainak népműveltségéről kideritett az 1880-ki népszámlálás, már valóban szomoritó, ugyan minek nevezzük azt, mit ezen népszámlálás a g ö r ö g katholikusokról és a görög keleti vallásuakról napfényre hozott? Ez egyenesen m e g d ö b b e n t ő. E két keresztény felekezet hivei közt, kik együtt véve majdnem négy millió lelket számlálnak, s csupán Magyarországot tekintve is, szükebben vett hazánk összes lakosságának együttvéve majdnem n e g y e d r é s z é t teszik, a népműveltség még csak annyira sem haladt, hogy e g y ö t ö d tudna irni s olvasni, sőt a görög katholikusok közt majdnem csak a — t i z e d r é s z tud, ugy hogy e felekezet, melynek pedig egyházi intézményei az állam részéről szintén gazdag javadalmakkal vannak ellátva, mert e részben a római katholikus után mindjárt nyomban következik, hazánk lakosságának legműveletlenebb kontingensét szolgáltatja, sőt ez és a görögkeleti egyházhoz tartozók nyomják le egész Magyarország népműveltségének átlagos °/₀ számát az 50°/₀ alá, mint a hogy azt lejebb látni fogjuk. Mily óriási ellentét a zsidók és lutheránusok több mint 70°/₀-nyi irni s olvasni tudó népe, és e két hitfelekezet 16.18 illetőleg — 11.27°/₀ »irás tudó«-ja között! . . .

Lássuk azonban most a népműveltség számarányát tisztán Magyarország tekintetében. A százalékarány itt-ott elég fontos eltérést mutat, hogy külön átnézetet adjunk erről is. (Rövidség okáért itt csak a százalékok számát adjuk, a lélekszám elhagyásával.) Az unitáriusokat, mint kik különben is alig képviselvék másutt, mint a tulajdonképeni Magyar- s Erdélyországban, s kikről a népműveltség átlagot az első táblából már láthattuk, itt nem soroltuk föl ujból.

Magyarországban (Erdélylyel) irni és olvasni tud °/₀-okban

	A római-katholikusok közt	A görög-katholikusok közt	A görög-keletiek közt	Az ágosta evangelik. közt	A helvét hitvallásuak közt	Az izraelitáK közt
férfi	58·81	15·47	23·25	79·11	73·32	81·43
nő	40·36	7·03	9·38	62·57	56·02	61·68
átlag (középszám	49·58	11.25	16.31	70·84	64·67	71·55

E második táblázatból a következő főbb következések vonhatók:

Mindenekelőtt a római katholikusok népmpműveltségi aránya, a mint eltekintettünk a horvát-szlavon részektől, tetemesen

javult (majdnem 4%-al), de még igy sem éri el az 50%-ot, a népesség felét. Mindazonáltal az az egy vigasztaló van e tényben, hogyha már elég szomoruan áll e tekintetben a nevezett hitfelekezet az összes magyar államban, szorosabban vett hazánkat illetőleg mégis jóval kedvezőbb az állapota. A zsidók arányszáma csekélységgel (nem is fél %-al) alább szállt a második táblázatban, de e hitfelekezet népmüveltség dolgában első helyét valamennyi hazai hitfelekezet közt igy is megtartja. A két protestans hitfelekezet a régibb táblázathoz képest szintén csekélységgel (egyik sem egy teljes %-al) fölebb szállt, a miben szintén egy kis örvendetes momentum rejlik, azonban ne felejtsük el, hogy a protestansok száma a kapcsolt részekben elenyészőleg csekély (mindkettő együttvéve még csak nem is 23,000 lélek). Azonban a népmüveltségnek oly megdöbbentőleg alacsony fokán álló két utolsó hitfelekezet: a görög katholikus és a görög-keleti itt is körülbelül csak azon a szinvonalon maradt mint az előbb. Sőt, mig a görögkeletieké egy (persze eltünő) csekélységgel javult, addig a görög katholikusoké még a mult számnál is valamicskével — lejebb szállt (11.27%-ról 11.25%-ra).

Budapest.

PALÓCZY LIPÓT.

Néhány reflexio.

Nem tudom, helyesen itélem-e meg kollegáim hangulatát, amidőn azt gondolom, hogy a Magyar-Zsidó Szemle szerkesztőit ők is szives örömmel üdvözlik, mert oly vállalatot inditottak meg, mely nemcsak rég érzett, tagadhatatlan hiányt pótol, hanem egyszersmind a magyar zsidók egy erkölcsi kötelességét is teljesiti s a zsidó hittudományuak fájdalmasan nélkülözött közlönyt teremt. Első sorban a hazai zsidó papságnak kell már hivatásánál fogva a M. Zs. Szemlét fölkarolniok.

A zsidó papok, a rabbik tevékenysége sokoldalu, annál többoldalu, minél komolyabban fogják föl hivatásukat. Tudományos képzettségnek, általános müveltségnek és hivatása iránt táplált lelkesedésnek kell benne egyesülni. És e követelmények teljesitésével még hiába lép községe élére, ha a papi teendőket, ha a községi életet gyakorlatból nem ismeri. Mennyi élhetetlen, tekintélyrontó tapogatózás nem esnék meg, ha rabbijaink a praxisba ugy jutnának, mint minden felekezet lelkészei, valamely lelkész mellett töltött gyakorlati idő után! Mennyivel egyöntetübbek, formásabbak lennének a papi funkcziók nálunk, ha nem mindenki a maga szája ize, vagy a véletlen által vezettetnék az esketési, temetési s egyéb dolgokban, kezdve attól, hogy minden rabbi szabójának szeszélye szerint másféle csuhát ölt egész a hitoktatás és prédikálás terén való experimentálásig. A fönálló állapotok megbirálása már rég vár hivatott közegre, oly közlönyre, mely tudományos tekintélyt buzgó felekezetiséggel egybekötve, a zsidó theologiai tudomány nevében legyen feljogositva szót emelni.

Csak egy példát a sokból, mennyire szükséges a felekezeti élet nyilvánulásainak nyilvános megbeszélése a sajtó utján.

A temetési szertartások, a reformok korának kezdete óta, megfelelőbb alakot öltöttek: ének és halotti beszédből álló agendák jöttek létre, ugy hogy ezek nélkül rendezettebb községekben

temetés nem igen történik. A vallásérzület s a halotti beszédeknek ősidőktől fogva tulajdonitott fontosság találkozott itt azon jogos kivánsággal, hogy a temetési szertartás, mely mindig oly kiválóan kegyes tettnek tartatott nálunk, a más hitüekkel szemben is méltóbb alakot öltsön. De az ujabb rend nem fogadtatott el mindenütt, s elég csodálatos, hogy ép egy igen nagy hazai községben tapasztaljuk, hogy a temetések tulnyomó része minden lelkészi segédkezés, sőt egyátalában minden egyházi szertartás nélkül megy végbe. — Ezen visszás állapot, melynek nem a lelkészi hivatal, hanem a hitközség az oka, a felekezeti sajtó által hallgatással nem mellőzhető. Oly nagy község, mint a szóban forgó, ha rabbijait minden egyéb lelkészi és tudományos tevékenységtől elzárni nem akarja, ez állapoton csak ugy segithet, — és segitenie kell — ha a temetési szertartás végzésére s esetleg halotti beszéd tartására külön segédlelkészt tart. A jelen állapot minden idegennél visszatetszést szül, a vallásos érzületet sérti és minden más hitüben a felekezetünknek tartozó tiszteletet megingatja.

A községi élet ilyen kérdéseit szóbahozni és megvitatni ép oly fontos, mint a szervezési kérdéseket, melyek ujabban ismét fölvettettek s melyekkel a kipihent közvélemény ujból kezd foglalkozni.

A második tárgy, mire rá akarok térni, a zsidó tudomány ügye. A hollandi és a francia, részben az orosz és amerikai zsidók is nemzetivé iparkodnak tenni a zsidó tudományt, melyet a németül iró — nem csupán német — zsidóság teremtett meg. A M. Zs. Szemle nálunk nemzeti nyelven kivánja megszólaltatni a zsidó tudományt. E törekvés szükséges voltát vitatni talán fölös leges; a rabbikon áll majd megmutatni, hogy megértik e nemzeti és vallási szempontból egyaránt üdvös kezdeményezést, és sorakoznak a Szemle körül mint dolgozótársak s a lap terjesztői. A M. Zs. Szemle törekvésével, reméljük, oly központot teremt, melyhez, mint a telitett oldatban a belétett fonalhoz a jegeczek, ugy fognak gyülni az országban szétszórva élő erők. Fájdalmasan tapasztaljuk évek óta, hogy a tudományos termelés a rabbik körében, kevesek kivételével, pang. Az első modern theologus-nemzedékből alig van már egy-kettő s az elhaltak helyébe vajmi kevesen léptek! Pedig a zsidóság tradicziói a tudományos foglalkozást a papi teendők elsejének, a pap ismertető jelének tartják s

a tradicizót jó lesz féltékenyen őriznünk. S a teendő a zsidó theologia terén annyi, hogy a tudós foglalkozásoknak leghálásabb thémáit kínálva kínálja, s tudományos thémák fölvetése más tudományos diszciplinákkal viszonyitva aránytalanul könnyü. Üdvös kezdeményezés, utmutatás, élénk eszmecsere által a M. Zs. Szemle dolgozótársai e tekintetben nagyot lendithetnek, s reméljük is, hogy az irodatomtörténet, történet és nyelvtudomány mellett a szorosabban vett theologiai tudományt is kellő gondozásban fogják részesiteni. E téren legtöbb a teendő. Azon diszciplinák közől, melyeket a theologiai enciklopédia felsorol, alig van egy is, melynek tudományos feldolgozásával dicsekedhetnénk, melynek kézikönyvét a tanulni vágyó ifjunak vagy az okulni vágyó férfiunak kezébe adhatnók. Mindig szégyenérzet fog el, ha eszembe jut, hogy a talmud theologiájának szisztematikus megirása egy protenstáns lelkészre várt, holott annyi munkával, menynyit ő a reá nézve idegen kutfőkre forditott, valamely zsidó tudós sokkal tökéletesebb művet irhat vala e tárgyról.

A rendszeres tevékenység fokozását várjuk a Magyar-Zsidó Szemlétől: sarkallja a szerkesztők kezdeményezése mindazokat tevékenységre, kik hitünket s tudományát elválaszthatatlanoknak, a zsidóság tudományos megismerését szent kötelességnek tartják.

Szeged.

Löw Immánuel.

ÉRTESÍTŐ.

Zsidó halottak 1883-ban.

A következőkben összeállítjuk azon mult évi halottak lajstromát, kik egy vagy más tekintetben voltak kiválók s kegyeletes megemlékezésünkre méltó jogczímet szereztek maguknak. A névsor korántsem teljes. A fájdalmat a fölött, hogy mégis ily hosszura nyult, bizonyára enyhíti a tudat, hogy a zsidók minden téren gyarapíták a nemzeti fejlődést s a müveltség vivmányait.

* * *

Február 3-án meghalt Thornban *Misses* Izsák, ki 1835-ben kezdte irói pályáját a chaszidéizmusról irt német irattal és azóta héberül és németül irt folyóiratokban és önálló munkákban, különösen filozófiai tárgyakról.

Február 6-án meghalt Brüsszelben 78 éves korában *Bischoffsheim* J. R. a brüszeli állami tudományegyetem egyik alapitója, a belga szenátus tagja, Brüszel főváros tanácsosa, számos közhasznu intézet létesitője, a közügyeknek Belgiumban 1840 óta buzgó és ernyedetlen bajnoka.

Február 20-án meghalt 71 éves korában *Stern* S. G. Bécsben, a hol életének nagyobb részét igen szerény külső viszonyok közt töltötte. Magyar származásu volt, és héber munkáinak latin mellékczimlapjain nevéhez ezt a jelzőt szokta tenni: Hungarus Rohonczinus. Kiváló érdemet szerzett magának nagybecsü és csak kéziratban maradt munkák kiadása által. 1844-ben kiadta Pozsonyban a XII. században virágzott Parchon Salamon héber szótárát; 1870-ben Bécsben a középkori klassikus héber filologia két úttörője, Menáchem ben Szárúk és Dunás b. Labrát tanitványainak igen érdekes vitairatait (a X. század végéből). Jellemző kuriózum gyanánt emlithető, hogy az utóbbi munkának, melyhez hosszabb bevezetést és magyarázatokat irt, tudós kiadója egyuttal szedője is volt. Más régibb héber munkákat is kiadott Ibn Ezrától és másoktól.

Február 27-én halt meg Berlinben *Stern* Julius tanár s porosz kir. zeneigazgató. Ő alapita a kitünő hirü berlini zenekonzervatoriumot. Érdemes dalszerző. A német főváros »reform-zsidó« hitközsége elnökségének éveken át tagja volt.

Márczius 11-én meghalt Londonban *Green* A. L., kitünő hitszónok és az angol zsidóságnak egyik legkiválóbb alakja.

Márczius 19-én meghalt Bécsben 79 éves korában *Brisker* L., jeles tanitó, a kitől 1871-ben ily czimü munka jelent meg: Das Judenthum und der Culturfortschritt unseres Jahrhunderts. E tudósnak egyik testvére még 1849 előtt, mint az osztrák hadsereg első zsidó hitü őrnagya Velencze térparancsnoka volt.

Márczius 22-én meghalt Nagyváradon *Ehrlich* E. tudós rabbi, a ki igen becses zsidó irodalmi könyvtárt gyüjtött és azt a budapesti rabbiképző intézetnek hagyta örökül.

Márczius 26-án meghalt *Schreiber* Simon krakkai rabbi és a bécsi birodalmi tanács tagja. Fia volt néhai Szófer Mózesnek, a hires pozsonyi rabbinak.

Márczius végén meghalt Londonban 59 éves korában Sir *Jessel* George, a Gladstone miniszteriumnak mint Angolország »Sollicitor General«-je tagja; a londoni tudomány egyetem al-kanczellárja, a királyné titkos tanácsosa, a ki később Angolországban az első birósági méltóságok egyikét, a Master of the Rolls tisztjét viselte, a mely nálunk a kúria másodelnöki méltóságának felel meg. A zsidó irodalomnak is alapos ismerője volt. Az 1868—1873-ik években a parlamentben Dover városát képviselte. Az angol lapok egyhangúan az angol birói és jogászi kar legünnepeltebb és legtehetségesebb tagját gyászolták benne.

Aprilisben halt meg *Ketten* Henrik 35 éves korában. Baján született, atyjával együtt később Párisba származott. Századunk egyik nagyhirü zongoramüvésze, jeles zeneköltő, ki négy világrészre kiterjedt müvészi körutjaiban mindenütt a legnagyobb diadalokat aratta.

Májusban hunyt el Berlinben Meyer *Magnus* 82 éves korában, több évtizeden át Berlin város községi képviselője és tanácsosa, néhány évig a német főváros helyettes főpénztárnoka, a berlini zsidó község egyik elnöke, porosz kir. titkos keresk. tanácsos. Ő volt az, ki mellett, mint alelnök mellett a német trónörökös a jótékony rokkantak egyesületének évi közgyülésén mint elnök ülvén, a német antisemitizmusra vonatkozólag azon ismeretes nyilatkozatot tette, mely e mozgalmat »mint az egész német nemzetre nézve megszégyenitőt« megbélyegezte.

Junius 11-én meghalt Bécsben *Wintersteiu* Simon báró, ki 1819-ben született Prágában, mint kereskedő tekintélyes állást szerzett magának, 1861-ben bejutott a bécsi parlamentbe és 1867-ben kineveztetett az urak házának tagjává s itt általánosan elismert tevékenységet fejtett ki, főleg mint a pénzügyi bizottság előadója. A bécsi zsidó hitközség elnökségének sok éven át egyik fáradhatatlan tagja volt.

Junius 16-án meghalt *Samter* Adolf, bankár Königsbergában. Több nemzetgazdaságtani munkát irt és a Németországban nagy befolyást gyakorolt Verein für Socialpolitik nevü egyesületnek volt egyik alapitója.

Julius 25-én a Como tavának közelében találta halálát, szerencsétlenül egy szikláról a mélységbe zuhanva, *Lattes* Mózes, a zsidó tudománynak egyik leghivatottabb képviselője Olaszországban. Született 1846-ban Velenczében, tanult a paduai rabbi-szemináriumban, és atyja Lattes Ábrahám, velenczei rabbinak halála után, 1875-ben, egy ideig ugyanazon minőségben működött. De csakhamar a magánéletbe vonult és Milanóban kedvező vagyoni viszonyok közt egészen a tudománynak szentelte magát. Igen sokoldalulag mivelt szellem volt, de főleg a talmudi irodalom nyelvének tudományos földolgozását tüzte ki magának czélul. Roppant anyagot gyüjtött, és annak egy részét föl is használta a Levy nagy szótárához irt pótlékaiban, a melyek közül az első rész a turini tudományos akadémia irataiban, a másik az ősrégi római Academia dei Lincei kiadványa gyanánt jelent meg.

Augusztus 28-án meghalt *Plessner* Salamon, a ki az ujabb zsidó hitszónoklat történetében kiváló helyet érdemel. A modern zsinagógai beszéd első mivelőihez tartozott, jóllehet hitfelekezetünk azon irányának volt a hive, mely az isteni tisztelet terén ellenzi az ujitásokat. Született 1797-ben Boroszlóban, hol korán föllépett első szónoklati és irói kisérleteivel. Később tiz éven át Berlinben működött, életének második felét Posenben töltötte, hol meg is halt. Igen számos prédikácziót adott ki, de héber költeményeket is, valamint az apokryphák héber fordítását.

Augusztusban halt meg *Kelen* (Klein) Ármin szobrász. A halál nemcsak egy fiatal életet tiport el, hanem egy kiváló tehetségnek vágta el örökre fejlődését. Itthon dolgozott Magyarországon s meghalt a mint élt: szegényen és észrevétlenül.

Szeptember havában meghalt St.-Germain en Laye-ben *Halévy* Léon, ki 1802-ben született Párisban. Atyja, Élie, kitünő héber költő volt, fivérét pedig Fromental Éliet, az egész mivelt világ ismeri, mint korunk egyik legnagyobb zeneköltőjét, többek közt mint a »Zsidónő« szerzőjét. Halévy Léon már 1825-ben irta a zsidó történetnek egy vázla-

tát; irodalmi működése többször akadémiai díjjal kitüntetett költeményekben és külföldi drámák és lírai költők fordításában állott, melyek nemzete irodalmában előkelő helyet foglalnak el. Eredeti szinműveket is irt, továbbá hiresebb fivérének az életrajzát.

Október 9-én meghalt Budapesten *Ellenberger* Henrik, a ki Fürthben, Bajorországban, született 1806-ban. Meleg barátja és alapos ismerője s művelője volt a zsidó irodalomnak és néhány a zsidók történetére vonatkozó művet irt utolsó éveiben.

Október 22-én meghalt *Riess* Péter Theophil tanár, hires természettudós Berlinben, 80 éves korában. Az elektromosság tanának Németországban egyik főfejlesztője. 1842-ben választották a berlini tudományos akadémia rendes, fizetéses tagjául. Ő volt az első zsidó, ki ezen nagyhirű akadémián e kitüntetésben részesült.

Deczember 26-án meghalt *Fassel* H. B., n.-kanizsai főrabbi. Született 1801-ben Boskowitzban, Morvaországban, és azelőtt Prossnitz községének volt rabbija. Fassel a vallási reformnak volt barátja és a lipcsei zsinatban is részt vett. Irodalmi munkássága főleg a zsidó jog terén mozgott; de ennek földolgozásában nem tudományos és történetileg fejlesztő módszert követett, hanem a zsidó forrásokban talált anyagot az ujabb, különösen az osztrák törvénykönyvek fölosztása szerint rendezte és igy könnyen áttekinthető, de a sajátképi tárgyától idegen alakba öntött rendszereket nyujtott. Főmunkáinak czimei (a héber mellékczimek mellőzésével) a következők: Das mosaisch-rabbinische Civilrecht, 2 k. 1852, 1854; das mosaisch-rabbinische Gerichtsverfahren in civilrechtlichen Sachen, 1858; das mosaisch-rabbinische Strafrecht, 1870. 1848-ban megjelent a Krug kantianus bölcsész rendszerét követő erkölcstana: Die mosaisch-rabbinische Tugend- und Rechtslehre, mely 1868-ban második kiadást ért. Kiadott hitszónoklatokat is és kisebb halákhai értekezéseket, valamint egy zsidó vallástant káté alakban, mind német nyelven.

Január tizenharmadika.

Emlékezetes nap fog ez maradni a magyar főrendiház történetében. Egy főpapokból, magyar és osztrák ó-konzervativ klerikális főurakból, elismert antisemitákból és egyéb hajszát sem kerülő sportkedvelőkből álló szövetségnek sikerült a képviselőház által két izben elfogadott házassági törvényjavaslatot megbuktatni s a főrendiházi ellenzék nem átallotta oly elemek segítségéhez is folyamodni, a melyek idegenek e hazában és a

melyeknek idegen e haza! Behivták sarját számos olyan osztrák főurnak is, a kiknek minden kényuralom alatt Magyarországban viselt dolgai hazánk leggyászosabb lapjain fel vannak jegyezve. Bevonszolták a szabadelvü magyar alkotmány sánczai közé a »Centralparlament« falovát. Bár ne bánnák meg soha! Mert azt hisszük, hogy aligha igaz magyar érdek volt az, a minek megmentésére némely osztrák főurak oly készségesen kezet nyujtottak.

Mi magyar-zsidók a főrendiház ez ülésének számos mozzanatában találhatunk elégtételt, ha erre éppen rászorulnánk. Megnyugvásunkra szolgálhat, hogy még a törvényjavaslat valamennyi ellenzője is föltétlenül elitélte az antisemitizmust s hogy a különbség a győzők javára vajmi csekély volt; végre, hogy a modern eszme valamennyi küzdője a javaslat köré sereglett s valamennyi szónoka azon törvényjavaslat mellett kardoskodott, a melynek legalább czélja volt az utolsó törvényes választófalat keresztény és zsidó közt lerombolni.

És e szónokok közt magasan vált ki ama 84 éves aggastyán tisztes alakja, a kinek nemes humanizmusa taníthat bízni, remélni és várni; magasan vált ki b. *Vay Miklós*, ki mint élő tanuja a protestánsok létükért, jogukért vivott küzdelmeinek — quorum pars magna fuit — a teljes törvényes egyenjogusítás el nem vitázható győzelmét belátható kilátásba helyezé.

De ne soroljuk-e amaz ülés lélekemelő mozzanatai közé *Tisza Kálmán* beszédjét is, a ki az őszinteség egyszerü s megkapó szavaival kérve kérte a törvényhozókat, ne tagadják meg az egybeolvadás emez eszközét a lakosság egy olyan részétől, melyet értelmiségétől megfosztani nem lehet s vagyonától megfosztani nem szabad.

Rövid idő mulva a zsidó-keresztény házasság ügye eltünik a napirendről. A szenvedély felkorbácsolt hullámai el-elsimulnak és az egész epizód a multé. Belényugszunk mi is, magyar-zsidók, harag nélkül, de fájdalmasan... A vereség nem a mienk, valamint a győzedelem sem a mienk lett volna. A mit a liberálizmustól ma megtagadtak, érett gyümölcsként hulhat az holnap a nemzet ölébe. Mi tovább fogunk törni régi czélunk felé: hogy egyek legyünk azon nemzettel, melynek fiaiként érezzük magunkat. Nyugodt lélekkel térünk hát mi is napirendre, napimunkára. A jelen a küzdelemé, de a jövő az igazságé.

r. l.

Tanügy.

Két miniszteri rendelet.

Az alábbiakban két oly miniszteri rendeletet közlünk, melyek népiskolai ügyünket általában s középiskolai hitoktatásunk eddigi elégtelen rendszerét különösen illetik. Olvasóink, azt hisszük, annál szivesebben veszik e rendeletek közlését, minthogy most és itt jutnak először nyilvánosságra.

I.

A vallás és közoktatásügyi miniszter 1883. évi deczember hó 21-én 43,268. sz. alatt az összes tankerületi kir. főigazgatóságokhoz a hittanárok alkalmazása és nyilvántartása tekintetében rendeletet menesztett. A rendelet a középiskolákról és tanárainak képesítéséről szóló 1883. évi XXX. törvényczikk 9. §-án sarkal, mely következőképen hangzik: »A nemfelekezeti intézeteknél a hit- és erkölcstan tanítása iránt külön, minden felekezethez tartozó tanulókat illetőleg, úgy szintén a felekezeti tanintézeteknél is más felekezetekhez tartozó tanulókra vonatkozólag, saját egyházi hatóságuk intézkedik; a tanítást a vallás és közoktatásügyi miniszternek bejelentett és általa elfogadott egyén teljesíti. — A miniszter a bejelentett egyén elfogadását csak erkölcsi vagy állami szempontból tagadhatja meg.«

A szóban forgó rendelet szószerinti szövege a következő:

»A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszteriumtól. 43,268. szám. Egyrészt a középiskolákról s azok tanárainak képesítéséről szóló 1883. évi XXX. törvényczikk 9. §-ában a hittanárok tekintetében körülirt jog gyakorlása, másrészt a szükséges statisztikai adatok beszerzése czéljából felhivom a főigazgatóságot, hogy az ide mellékelt kimutató iv szerint a kerületébe tartozó állami középiskoláknál alkalmazott, valamennyi, a felekezeti középiskoláknál pedig a más felekezetekhez tartozó hittanárokról a folyó tanévet illetőleg jelen rendeletem vételétől 30 nap alatt, jövőben pedig minden tanév elején szeptember hóban pontos kimutatást juttasson el hozzám.

Utasítsa továbbá a középiskolák igazgatóit, hogy az esetben, ha az ily hittanszékek betöltésének a hittanárok bejelentésére nézve a törvény követelménye tekintet nélkül maradna, figyelmeztesse az illető felekezeti hatóságot, hogy az alkalmazandó uj hittanár elfogadás végett hozzám bejelentendő.

A kimutatott iv idemellékelt példányaiból minden középiskolának megküldendő egy-egy példány azzal a megjegyzéssel, hogy azok az egyetemi nyomdánál megszerezhetők. Budapesten, 1883. évi deczember hó 21-én. *Trefort* s. k.«

Az ezen rendeletben érintett *kimutatás* rovatai a következők: »1. Sorszám. 2. A hittanár neve. Mely vallás oktatója? 3. Hazája, születése helye és ideje. 4. Tanulmányai, hittanári képesítése, nyelvismeretei, különbeni állása vagy foglalkozása. 5. Mióta működik az intézetnél. Az egyházhatósági vagy miniszteri kinevezés, avagy megerősítés kelte és száma. 6. Mely osztályokban és hány órában tanít? Hány tanítványa van? 7. Díjazásának összege? Mely alapból? 8. Észrevételek: (különösen erkölcsi vagy állami szempontból). Ha nem a tanintézet nyelvét használja, mely nyelven tanít? A tanintézet épületében tanít-e vagy más helyiségben?«

II.

A vallás és közokt. miniszter úr a talmud-tóra és jesiba tanintézetek tárgyában a zsidó felekezet közegeihez rendeletet intézett, melyet szószerinti szövegben közlünk.

»Vallás és közokt. magyar kir. miniszter 1281. szám.

Többször előfordult, hogy a héber hitoktatásra szolgáló talmud-tóra és jesiba tanintézet zugiskolának és viszont, hogy a valóságos és mult 1883. évi 5686. számu rendeletemmel bezáratni rendelt zugiskola talmud-tórának tartatott.

Nehogy ily ürügy alatt a zugiskolák még továbbra is fennálljanak és megfordítva, hogy azok helyett a héber hitoktatásra szolgáló tanintézetek bezárattassanak, szükséges tudni egész hitelességgel, hogy mely izr. hitközségek tartanak fenn héber hitoktatásra szolgáló tanintézeteket és hogy az ily tanintézet jesiba, avagy talmud-tóra jellegével bir-e?

Felhivom ennélfogva T. uraságodat, utasítsa rövid záros határidő alatt a hatósága alatt álló izraelita hitközségeket, hogy jelentsék be azonnal az általok fenntartott és kizárólag héber hitoktatásra szolgáló tanintézeteiket. A beérkezendő jelentések alapján ez intézetekről t. uraságod kimutatást készítend és azt az egyes intézetek jellegének meghatározása mellett a hitközségek jelentéseivel együtt tovább intézkedhetés czéljából legfeljebb folyó évi márczius 1-ig hozzám felterjesztendi esetleges észrevételei kiséretében. — Budapesten, 1884. január hó 10-én. *Trefort* s. k.«

KÚTFŐK.

E czímen állandó rovatot nyitunk mindannak közlésére, a mi a magyar zsidóságnak történelmi, tudományos vagy társadalmi életéhez forrásbeli adalékul szolgál. Az idevágó tényeknek napvilágra hozása s ezáltal ugy a feledékenységtől mint az elkallódástól megőrzése első sorban a mi kötelességünk. A későbbi évek buvára hadd találja itt együtt, a mit másutt nem keres, de nem is talál. A jelen nemzedéknek meg szolgáljanak e közlemények gerjesztésül és eszméltetésül.

---

1. sz.

Az izraelita község-kerületi elnökök gyülésének emlékirata Trefort Ágoston vallás és közoktatási miniszterhez, az izraelita hitfelekezeti viszonyok rendezése tárgyában.

Nagyméltóságú Minister Úr! Kegyelmes Urunk!

Tizenötödik évfordulóját üljük meg ez alkalommal a felekezetünk életében korszakot képező azon időpontnak, melyen legelőször gyültek egybe Magyarország zsidó vallású polgárainak választott képviselői, hogy mint önálló és szabad vallásos társulat egyházi s iskolai ügyeiket önmaguk szervezzék és rendezzék.

»Az 1867. XVII. törvényczikk az izraelita lakosokat az ország keresztény lakosaival egyenjogu polgárokká tette a polgári s politikai jogok gyakorlatában; a *kongresszus* feladata eszközölni, hogy a hazában létező izraelita hitfelekezet, mint vallásos társulat is épen oly szabad, önálló és autonom testületet képezzen, *mint a keresztény autonom egyházak*. E magasztos czél kétségen kivül csak a nagy akadályok leküzdésével érhető el, melyeket a kezdet nehézségei, a jelenlegi állapot rendezetlensége és a minden uj rendezkedés iránt keletkezni szokott előítéletek és félelmek még növelnek.«

E szavakat intézte Nagyméltóságod dicső elődje, Eötvös József báró, vallás- és közoktatási minister, a kongresszus képviselőihez, midőn ő felségének legmagasabb elhatározása folytán az 1868. évi deczember hava 10-kére egybehivott izraelita hitfelekezeti egyetemes gyülést megnyitá, s ha most végigtekintünk felekezetünk másfél évtizedi történetén, a látnok szavait ismerjük fel e megnyitó beszédben.

A kongresszus munkálatai ugyanis elkészültek, és ő felsége által 1869. évi junius 14-én legkegyelmesebben jóvá is hagyattak, de a meg-

állapitott kongresszusi szervezetnek folyamatba tett keresztülvitele csakhamar fennakadt. — Az »általános vallás- és lelkiismereti szabadság« képezé akkoron a közlelkesedés tárgyát. Az 1870. évi február havában a közoktatási költségvetés fölött tartott az általános vallásszabadság kimondását sürgető emlékezetteljes vita a képviselőházban alig hangzott volt el, midőn ott congressusi szabályzataink kötelező erejének kérdése felmerült, és igy történt, hogy a most említett budgetvita élénk benyomása alatt a képviselőház az 1870. évi márczius hava 18-án hozott határozatával »a vallás- és közoktatási ministert utasította, hogy — tekintettel arra, miszerint az általános vallásszabadságnak mielőbbi törvénybeiktatása van czélba véve — a kongresszusi statutumok keresztülvitelénél kényszerintézkedéseket mellőzzön.«

Hitrokonaink azon része, mely a kongresszusi szervezet ellen a törvényhozó testületnél keresett oltalmat, alacsonyabb közmivelődési fokáról a képviselőház határozatában nem a vallás- és lelkiismereti szabadság magasztos elveinek győzelmét, hanem az uj szervezettől való idegenkedése jogos voltának a törvényhozó testület által történt elismerését láthatá csak, minélfogva az 1870. márczius 18-ki határozatnak felekezetünkre károsan kiható következménye az volt, hogy megalkottatott az »orthodox hittörvényü zsidó szervezet«, mely a magas kormány által is jóváhagyatván, Nagyméltóságod előde, Dr. Pauler Tivadar minister úr ő nmltsága által 1871. november 15-én kelt körrendelettel az ország valamennyi törvényhatóságának tudomására juttattatott.

E körrendeletben a képviselőház határozatának megfelelőleg kimondatik, hogy minden kényszer elkerülendő, és ezért a zsidó vallásuaknak szabadságukban áll magukat az egyik vagy másik alapszabály szerint szervezni, anélkül, hogy az orthodox szervezési szabályzatot elfogadó s községi ügyeiket e szerint rendező hitközségeknek e végett előleges engedélyre volna szükségök.

Vannak tehát jelenleg tényleg olyan hitközségek, melyek a kongresszusi szabályzatot, mások, melyek az orthodox szervezési alapszabályzatot követik, és végre még olyanok is, melyek mindkét szervezettől távol állva régi helyi szabályzataiknál maradtak, vagy azokhoz visszatértek, és gyakran fordul elő, hogy egy és ugyanazon városban vagy helységben két vagy három különböző zsidó hitközség is áll fenn egymás mellett. Következményeiben nem csekély bonyodalmakra vezetett még azon körülmény, hogy hitsorsosaink egy része összetévesztette a »szervezeti« jelleget, a »hitfelekezeti« jelleggel s ebből kifolyólag azon téves hitre jutott, hogy a hányféle zsidó »hitközségi szervezet« lőn engedélyezve, annyiféle egymástól különböző »zsidó hitfelekezet« statuáltatott.

A kongresszus által alkotott községszervezési szabályzat keresztülviteléhez kötött reményeinknek ily módon történt meghiusulása után tevékenységünket a közoktatás terén készültünk kifejteni, s miután ugy tapasztaltuk, de statisztikai adatok is bizonyitották, hogy hazánkban minden felekezetnek nevelésügyét a lelkészi kar felvilágosodottsága s képzettségi foka szabályozza: első sorban egy a kor követelményeinek megfelelő rabbiképző-intézet felállitására irányitottuk figyelmünket.

Első felterjesztésünket e tárgyban 1872. évi augusztus havában tettük meg még Nagyméltóságod közvetlen elődéhez, ki részéről az azonban elintézést nem nyert. — Nagyméltóságod államférfiui bölcseségére s kegyes jóindulatára volt szükségünk, hogy a kivánt czélt hosszu küzdelem után elérjük.

E tisztán közmívelődési kérdéssel is két izben volt alkalma az országgyülés m. tisztelt képviselőházának foglalkozni. Első izben 1874. évi julius havában, még az intézet létesitése előtt, a mikor is három napi tanácskozás után a rabbiképző-intézet felállitása mellett és ellen beadott több rendbeli határozati javaslatok mindegyike elvettetett. — Másod izben pedig oly időben, midőn az intézet, működésének második évében, már fennállott.

Az ezen utóbbi alkalommal, vagyis az 1880. évi márczius hava 12-én hozott képviselőházi határozattal, a rabbiképző-intézet ügye ép ugy, valamint az izr. iskola-alappal összefüggő az »orthodox hittörvényhü zsidó szervezet«-et alapított hitrokonaink által vitássá tett minden kérdés a *zsidó hitfelekezet egységének szellemében* nyervén megoldást, — a vallásszabadsági elvekre alapított 1870. márczius 18-ki képviselőházi határozat következményei közül megoldatlan állapotban csupán azon zilált hitközségi viszonyok maradtak fenn, melyek ugy vallásos intézményeink és különösen tanügyünk fenntartását és fejlődését érezhetően gátolják, valamint az államintézményt képező anyakönyvek pontos és kifogástalan kezelésére is károsan befolynak.

A fennálló gyakorlat szerint bármely hitközségből, bármely töredék, bárminő időben kiléphet és külön önálló hitközséget alakithat. Továbbá minden zsidó szabadon választhatja azon hitközséget, melynek tagja akar lenni, s nem gyéren fordul elő, hogy oly helység zsidó lakosai, melynek területén hitközség nincsen, a legkülönbözőbb közelebb vagy távolabb eső hitközségekhez csatlakoznak. A hitközségnek odahagyása pedig a kilépőre nézve más teherrel nem járt mint azzal, hogy azon hitközségi számadási évre, melyben kilépése történt, a reá már tényleg kivetett kultuszadót megfizetni tartozott. Az 1881. évi október 30-án 32399. sz. a. kelt rendelettel méltóztatott Nagyméltóságod a kilépőket még további három évi kultuszadó megfizetésére az odahagyott hitközséggel szemben kötelezni.

De ezen három évi adókötelezettség sem tekinthető oly biztositéknak, mely valamely hitközséget kulturintézményeinek fejlesztésére, vagy ujabbaknak alapitására serkenthetne. — Hogy hitközségeink nagyobb közmivelődési czélok után törekedhessenek, tetemes befektetések eszközölhetésére kell őket képesiteni, melyek terhei alól a hitközségi tagok záros rövid határidőn belől magukat ki ne vonhassák.

Ha a mostani hitközségi viszonyokat az anyakönyvvezetésre is káros befolyásuaknak jeleztük, ezt nem az okból tettük, mintha az anyakönyvvezetést szabályozó s érvényben levő rendeleteket hiányosaknak tartanók, hanem hogy rámutathassunk a szabad községalakulással járó folytonos hullámzás káros voltára, mely az anyakönyvi esetek ellenőrzését megnehezíti, valamint arra is, hogy az erők szétforgácsolása mellett

kellő szakképzettségü rabbiknak anyakönyvvezetőkül való alkalmazása sok helyen lehetetlenné válik.

Az országnak különösen északi vidékén tapasztalt anyakönyvi rendellenességek folytán a magas kormány utóbbi időben valamennyi zsidó hitközségre kiható szabályrendeletet készült kibocsátani, mely a zsidó anyakönyvi intézményt teljesen kivételes állapotba helyezte volna. Ily intézkedésben megsértését látnók hitfelekezetünknek, melynek százakra menő hitközségei, hivatásuk teljes érzetében, nagy anyagi áldozatokkal tartják fenn intézményeiket, és melyeknek anyakönyvi ügykezelése sem adott panaszra okot.

Helyeslő tudomásul vettük ennélfogva az országos iroda elnökének azon eljárását, hogy az izr. anyakönyvek tárgyában kibocsátandó ujabb szabályrendelet megállapitása fölötti tanácskozásban részt nem vett, és miután hitfelekezetünknek szándékos megsértése Nagyméltóságod intenczióiban nem fekhetik, azon biztos hitünknek adunk egyuttal kifejezést, hogy a zsidó anyakönyvvezetés terén észlelt hibákat nem az egész hitfelekezetre alkalmazandó rendszabály utján fogja Nagyméltóságod orvosolni.

Ha felmerülnek hibák, mi nem voltunk és nem leszünk azok leplezői soha; azzal sem akarunk védekezni, hogy más hitfelekezet anyakönyvvezetői ellen szintén számos és súlyos panasz merül fel, mint erről Nagyméltóságod ministeriumának irattárában meggyőződés szerezhető. Egész készséggel és mély köszönettel fogadjuk, ha az államhatalom kegyes leend előmozditani azon törekvésünket, hogy e hazában egyetlen egy zsidó hitközség se legyen, mely minden irányban a követelményeknek meg ne felelne. De e czél csak akkor lesz bizton elérhető, ha a hibák kutforrásai fürkésztetnek, és orvosoltatnak, és ha ezen eljárás alkalmaztatik a jelen esetben, csakhamar kiderül, hogy a baj valóságos oka nem a szabályrendeletek hiányában rejlik.

Ugy Máramaros, valamint számos más megye már több évvel ezelőtt alkotott a zsidó anyakönyvvezetés hatósági ellenőrzése tárgyában szabályrendeleteket. Azon fölül érvényben áll a törvényes intézkedés, hogy minden anyakönyvvezető — felekezeti különbség nélkül — köteles évenként az anyakönyvi bejegyzések másolatát közigazgatási hatóságának bemutatni. — Ha tehát csupán a zsidó anyakönyvek hatósági ellenőrzése czéloztatik eléretni, erre a már létező szabályrendeletek elég alkalmat szolgáltatnak.

Alázatos nézetünk szerint *nem a szabályrendeletek, hanem a képesitett közegek hiányában és hitközségi viszonyaink zilálságában keresendők az észlelt rendetlenségek valódi okai.* A zsidó anyakönyvvezetők képesitettségi fokát méltóztatott Nagyméltóságod, nehány hó előtt, rendeletileg megállapitani, s igy immár csak ezen rendelet szigoru keresztülvitelétől függ, hogy ez irányban panasz többé fel ne merüljön. — Keresztülviendőnek tartjuk ezenfölül hitközségeink rendezését, mely iránt az országos iroda még 1880. évi szeptember 16-án 780. sz. a. tett Nagyméltóságod elé felterjesztést. Ezen előterjesztés folytán indittatva is érzé magát Nagyméltóságod már 1880. évi október hava 25-én 27496 sz. a. és pótlólag 1882. évi április 15-én 7048. sz. a. körrendeleteket intézni az összes

törvényhatóságokhoz, melyekben ezek felhivattak, hogy a területükön levő izr. hitközségekről az alapszabályokat és utolsó évi költségvetést bekivánják, és Nagyméltóságod elé felterjeszszék, hogy azokból a hitközségek területi beosztására s anyagi erejére nézve tájékozás legyen szerezhető.

A hitközségi alapszabályok és költségvetések már többnyire beérkeztek; a rendelkezésre álló anyag feldolgozásának üdvös kihatása hitközségeinkre s az anyakönyvi intézményre azon elvektől van függővé téve, melyeket Nagyméltóságod ez érdemben megállapitani kegyes leend.

Ezek főbb mozzanatai az utolsó tizenöt év zsidó hitügyi történetének. Az egyedüli kimagasló pont benne az országos rabbiképző-intézet felállitása, melyhez Nagyméltóságod neve elválaszthatlanul füződött.

Az eléje tornyosult akadályok és nehézségek leküzdése mellett sikerült Nagyméltóságodnak megvalósitani a rendszeres rabbiképzés utáni hő óhajunkat, és forró hálaérzetünkön kivül jutalmazva láthatja, Kegyelmes Urunk! az e téren kifejtett ritka erélyét azon eredményekben, melyeket rabbiképző-intézetünk máris felmutatni képes. Az intézet üdvös müködését már a hitközségek is elismeréssel kisérik; ezen örvendetes jelenségnek tulajdonithatjuk csak azon körülményt, hogy nagyobb hitközségeink, melyek rabbisági hivatala üresedésben áll, az országos rabbiképző-intézet felsőbb tanfolyamának képzettebb növendékeit hivják meg ünnepeink alkalmából hitszónoklásra. Az intézetben eddigelé csak egy rabbi lön felavatva, ki legtekintélyesebb hitközségeink egyikében nyert alkalmazást, és aligha tévedünk azon feltevésünkben, hogy hitközségeink a rabbisági hivatalokat ezentul is csak oly rabbikkal töltendik be, kik képesitettségöket az országos rabbiképző-intézetben nyerték.

A rabbiképző-intézet utáni vágyunknál nem kevésbé meleg kivánságunkat képezi azon magasztos czél elérése, melyet báró Eötvös József, felekezetünk felejthetetlen jótevője, ezelőtt 15 évvel az akkoron egybegyült egyetemes gyülésünk elé tüzött, és mely abból áll, hogy *„a hazában létező izraelita hitfelekezet, mint vallásos testület, épen oly szabad, önálló és autonom testületet képezzen, mint a keresztény autonom egyházak.“*

A mikor a kongresszus által megállapitott szervezet keresztülviteléhez fogtunk, megalakitottuk a községkerületeket, de mire közegeink a *hitközségek* szervezésére áttérhettek, meg volthozva az ismert képviselőházi határozat, mely felekezetünkre a vallásszabadsági elveket alkalmazá, s azon szomoru viszonyokat teremté, melyeket fentebb már érinteni bátorkodtunk.

Nem mondható ugyan, hogy müködésünk az utolsó másfél évtizedben a hatóságunk alatti hitközségekben nyomtalanul eltünt volna. Vajmi csekély volt még 1868. évben azon hitközségek száma, melyek magyar ügykezeléssel birtak, és ma *nem létezik kongresszusi alapon álló izraelita hitközség, mely hatóságával ne magyar nyelven érintkeznék.* Nem tesznek kivételt az Árva- s Liptó-megyékben fekvő hitközségeink sem, sőt nem gyéren fordult elő az eset, hogy *német vagy szláv ajkú vidékeken a kir. tanfelügyelők a mi hitközségeink által fentartott iskolákat emeltek ki dicsérő-*

leg mint egyedülieket, melyek tisztán magyar tannyelvvel birnak. De azért, mert a hitközségek fentartási alapja — a tagok szabad kiválhatása folytán — ingadozóvá vált, és mert egyes vidékeken mint p. a galicziai határszélre dülő megyékben fekvő hitközségek közül egy sem vetette magát alá hatóságunknak, kényszereszközöket pedig alkalmazni nem lehetett: nem fejthettünk ki oly mérvü tevékenységet, mint minő egyrészt óhajunknak másrészt a hátramaradtabb hitsorsosaink szellemi érdekeinek megfelelőbb lett volna.

Őszinte örömmel kell tehát üdvözölnünk, hogy az országos irodának a létező tarthatatlan állapot *gyökeres átváltoztatását* kérő előterjesztése alapján Nagyméltóságod a hitközségek szükséges rendezését kegyeskedett szemügyre venni, s e végből a hitközségek *alapszabályait* és *költségvetéseit* bekivánni.

Nagyméltóságod ez intézkedésében az első lépést látjuk megtéve azon ut felé, mely a mostani bonyodalmakból kivezetni képes. — Az *alapszabályokból* kitünik, hogy mely helységek zsidó lakosai képezik az illető hitközséget, következésképen megtudható, hogy Magyarország minden helysége be van-e osztva s minő hitközséghez, mely helység zsidó lakosai tartoznak különböző hitközségekhez, és melyek nincsenek egyáltalán egy hitközséghez sem beosztva. A *költségvetés* pedig hü tükrét képezi a hitközség anyagi erejének; megtudható belőle a fizetéses hivatalnokok és tanitók száma s fizetéseik, a miből azután következtetés vonható a hitközség életképességére.

A zsidó hitközségek küszöbön álló rendezése sikerültének alapfeltételét képezi nézetünk szerint a hazai törvényeinkből de vallástörténetünkből is folyó azon vezérelv alkalmazása, hogy hazánkban csak *egy* zsidó hitfelekezet áll fenn. Ez szolgált a m. t. képviselőháznak is zsinórmértékül akkor, midőn az izr. iskolaalap és az abból fenntartott orsz. rabbiképző-intézet tárgyában az 1880. évi márczius 12-ki határozatot hozta.

Tekintet nélkül tehát a mostani pártárnyalatokra a hitközségek területe akép volna megállapitandó, hogy Magyarország minden helysége valamely hitközséghez beosztva és minden hitközség területe akkora legyen, hogy községi s oktatási intézményeit autonom testülethez méltó alakban fenntartani tehetségében álljon. Megengedhető ugyan, hogy minden hitközség kebelében alakulhassanak a szükséghez képest „imaházi egyesületek", de ezek által sem a hitközség adminisztrácziójának, sem pedig anyakönyvi hivatalának egysége csorbát ne szenvedhessen.

Az ezen elvek szerint rendezett hitközségeinkben gyors fejlődésnek fognának indulni intézményeink, amellett azok szilárd oszlopokká válnának, melyekre hitfelekezetünknek, mint vallásos társulatnak autonom szervezete bizton lerakható volna.

Fájdalmasan érint bennünket, valahányszor az autonom hitfelekezet illetőségéhez tartozó zsidó ügygyel foglalkoznak az ország törvényhozó testülete avagy hatóságai, holott hazánk egyéb hitfelekezetei saját autonom jogkörükben rendezik ügyeiket és szereznek érvényt határozataiknak. A kongresszusi statutumoknak legfelsőbb helyen történt szente-

sitésével felekezetünknek is megadatott ugyan az önkormányzati jog, de mig a keresztény felekezetek autonomiái törvényes biztositékokkal ellátvák, addig a zsidók autonomiájára az 1870. márczius 18-ki képviselőházi határozat a vallás és lelkiismereti szabadság elveit hozta alkalmazásba.

E képviselőházi határozat óta erkölcsi kötelességérzet tartja csupán össze hitközségeink adózó tagjait, és még sem tagadhatja meg senki azon nagy haladás elismerését, mely községeink intézményei körül — bár a közmivelődés, bár a magyarosodás szempontjából észlelhető; de kétségkivül sokkal nagyobb — és minden idegen beavatkozást feleslegessé tévő — eredményeket mutathatnánk fel, ha felekezetünk hatalmi tényezők hiányában nem volna.

Ez okból képezi buzgó kivánságunkat, nemcsak az, hogy erős hitközségek és feloldhatatlan községi kötelék létesitésével felekezeti életünknek szilárd alapja megvettessék, hanem egyuttal hitfelekezetünk autonomiájának törvényes biztositása is, vagyis annak elérése, hogy a zsidó hitfelekezet a törvényhozás által az önkormányzati joggal felruházott felekezetek sorába felvétessék.

Midőn felekezeti ügyeink rendbehozására irányuló ezen nézeteinknek és óhajainknak Nagyméltóságod előtt kifejezést adni bátorkodunk, teszszük ezt annak biztos tudatában, hogy Nagyméltóságodban a rend, kultura és jogegyenlőség utáni törekvéseinknek pártolójára találunk.

A minek megvalósitásához ezelőtt 15 évvel oly közel állottunk, annak létesitése most Nagyméltóságod kegyes intézkedéseitől van függővé téve. Nem képezhet e téren akadályt az ismert 1870-ki képviselőházi határozat, mert a képviselőház rég elhagyta azon ösvényt, melyen e határozat kimondásának idejében haladt, és fel nem tehető, hogy a magyar törvényhozás, mely a hitfelekezeteket önkormányzati joggal ruházta fel, a zsidó hitfelekezetet kivételes helyzetben hagyja.

A mi pedig a zsidóságot illeti, melynek látköre a küzdelmek hosszú ideje alatt immár megtisztult, annak történelme majdan uj lapot fogna nyitni Nagyméltóságod azon ujabb érdemének megörökitésére, hogy biztositani méltóztatott számunkra a jogokat, melyeknél fogva a haza és felekezet érdekeit, mint autonom egységes hitfelekezet is, előmozditani képesek vagyunk.

Egész bizalommal járulunk ennélfogva Nagyméltóságod elé azon alázatos kéréssel:

Méltóztassék hitközségeink czélbavett rendezésénél az általunk fentebb inditványba hozott elveket alkalmaztatni, továbbá pedig kegyelmesen oda hatni, hogy a zsidó hitfelekezet közegeinek és községi testületeinek a törvényes önkormányzati jog oly módon biztosittassék, mint azt az országban létező »törvényesen bevett« vallásfelekezetek élvezik.

Kik is kitünő tisztelettel vagyunk stb.

Kelt az izr. községkerületi elnökök gyülésének Budapesten, 1883. évi deczember hava 23-án tartott üléséből.

(Aláirások.)

2. sz.

Az izr. orthodox közvetitő bizottság emlékirata a vallás- s közokt. miniszterhez.

Nagyméltóságú vallás- és közoktatási m. kir. Minister Úr! Kegyelmes Urunk!

A kongresszusi iroda néhány kerületi elöljáróval egyetemben emlékiratot nyujtott be Nagyméltóságodhoz.

Noha ezen emlékirat kimagasló része, — historiai tényeket teljesen ignorál és igy tehát jogosan igényt arra nem tarthat, hogy vele komolyan foglalkozzunk; ámbár továbbá ezen emlékirat benyujtói ugylátszik kényelmesebbnek tartották az orthodox zsidó hitfelekezet legális alapon foganatositott és a magyar minisztertanács előterjesztése folytán Ő Felsége legkegyelmesebb urunk és királyunk által Schönbrunnban 1871. október 22-én kelt legfelsőbb elhatározásával legkegyelmesebben szentesitett szervezkedését csak ugy mellesleg és nem a tényállásnak megfelelőleg érinteni, nyilvánvalólag azon szándékból, hogy a nyilvánosságnak is szánt emlékiratukkal a közvéleményt tévutra vezessék; ámbár továbbá a kongresszisták azt soha és soha belátni nem akarják, hogy ők bevégzett faktummal állanak szemben, mire a midőn csak egyszerüen rámutatunk, összes argumentációik halomra dőlnek; mindazonáltal, ha mi mégis indittatva érezzük magunkat a jelzett emlékirat folytán Nagyméltóságodhoz jelen alázatos felterjesztésünket intézni, teszszük ezt főleg azért, mivel a kongresszisták beadványa az anyakönyvvezetést és zugiskolákat illetőleg rágalmakat foglal magában, a hazafiságot és liberalizmust pedig kizárólag maguknak vindikálják. Nekünk tehát, szintugy Nagyméltóságodra való tekintetből, valamint az általunk képviselt hitfekezet reputatiója érdekében, ezt hallgatag eltürni nem lehet, nem szabad!

Kegyelmes Urunk! A kongresszisták által benyujtott emlékiratban szabadelvüség, kulturtörekvések és hazafiság állittatnak oda, mint vezéreszmék, melyek a kongresszisták előtt lebegnek. Hogy mindezt velünk szemben hogyan kivánják érvényesiteni: valóban érthetetlen. Tudják ők jól és ha nem, vegyék tudomásul, hogy az orthodox zsidóság hazaszeretet tekintetében nem áll mögötte senkinek és a mennyiben az államhivatalos nyelvének birása és használata is veendő a hazafiság kriteriumaként: ugy bátran rámutathatunk arra, hogy német és szláv ajku helységekben levő orthodox zsidóhitközségek is ma már hivatalosan a magyar nyelvet használják és terjesztik.

Mi nem arrogálunk magunknak specziális zsidó hazafiságot, sem nem kivánjuk, hogy a mi hazafiságunk magasabban taksáltassék, mint másoké, de viszont nem engedhetjük meg, hogy hazafiságunk öszintesége még csak kérdés tárgyát is képezze.

Szintugy tiltakozunk azon inszinuáczió ellen, hogy az orthodox zsidóság exkluziv lenne. A mi népiskoláinkra nézve nem léteznek exczepcionális határozmányok, mi egészben alkalmazzuk az 1868. évi XXXVIII. t. cz.-t, a mint az a legfelsőbb helyen szentesitett orth. országos szervező szabályzat 21. §-ában meg van állapitva. Mi általában véve a közös

iskolák intézményének vagyunk barátai, pártolói, mit exkluzivitásnak tekinteni alig lehet.

Ami pedig ellenfeleink által a hangoztatott liberalizmust illeti, ezen hangoztatás valóságos ténykedéseikkel és törekvéseikkel épen nem áll összhangzásban. Épen ők azok, a kik lépten-nyomon utunkat állják, akik minket kulturális intézményeink fejlesztésében folyton akadályozni akarnak, a kik nem törődve az ember legszentebb érzelmeivel, a lelkiismereti szabadsággal, erőnek erejével egyesíteni akarják azokat, a kik áthidalhatatlan ellentétek folytán soha üdvös egységet nem képezhetnek.

Mi ilyen eljárást velük szemben soha nem tanusitottunk. Mi hagyományos alapon állunk, ők elhagyták ezen alapot és mégis mi az ő paritásukat és abbeli jogukat, hogy intézményeiket ugy rendezzék be, a mint ők óhajtják: soha meg nem támadtuk.

A hitfelekezetileg áthidalhatatlan ellentétben levők államilag kényszerittessenek egységet képezni, azok, kik a véletlen folytán egy territoriumon laknak, kényszerittessenek egységes hitközséget alkotni, az anyagi és gazdasági tekintetek legyenek mérvadók ott, hol vallási meggyőződésben ellentétek vannak. Igy óhajtanák ellenfeleink, a kongresszisták.

Ugyde, lehetséges-e, hogy egységes rabbinatus egységes iskola és egyéb egységes oly institucziő, melyek a zsidó hitközség kriteriumaként tekintendők, kérdjük lehetséges-e, hogy ezek a mindkét külön felekezet vallási követelményeinek megfeleljenek?

Különös szinben tünteti elő a kongresszisták liberalizmusát a már jelzett emlékirat azon része is, melyben panaszképen felhozzák, hogy számos kerület magukat hatóságuknak alá nem vetette, miért is nem állván módjukban kényszereszközöket használni, azon vidékeken intezive müködniök nem volt lehetséges.

Az emlékirat ezen egy része már maga is eléggé jellemzi ellenfeleink intencziőit.

Tehát nem a vallási irányzat és a meggyőződés azonossága legyen mérvadó, hanem kényszereszközök alkalmaztassanak, még pedig az egyik felekezet hatósága részéről egy másik felekezet hiveivel szemben! Valóban reakczionárius szellemről tanuskodik, ha szabad hazánkban ilyen kényszereszközökről csak beszélni is lehet.

A kongresszisták emlékiratukban kiemelik azt is, hogy fennállásuk óta mily nagy tevékenységük eredménye és mennyivel többet érhettek volna el, ha az orthodoxok is az ő hatóságuk alatt állanának. Ebből aztán dedukálják a hozzájuk való csatlakozásra a jogi indokot és hogy ebbeli eljárásukat plauzibilissé tegyék azok előtt, kik zsidó felekezeti viszonyokba eléggé beavatva nincsenek, külön zsinagógákat helyeznek az orthodoxoknak kilátásba.

Ugy de képzelhető-e az, hogy két hitvallás hivei egy és ugyanazon szószéket, felekezeti iskolát, esetleg hittanodát együttesen használjanak, szóval egy hitközséget képezzenek.

Az orthodoxok kényszerittessenek a neologokhoz való csatlakozásra, hogy a neologok vallási téren saját felekezeti institucziőikat az orthodoxok anyagi hozzájárulása által jobban kultiválhassák. Mi kénysze-

rittessünk oly institutiók fentartásához hozzájárulni, melyeknek igénybevétele vallásilag nekünk nincsen megengedve, melyek mindannak negálását involválják, a mi előttünk a legszentebb és melyekhez hozzájárulni nekünk hittörvényileg tiltva van.

Hogy lehet mindezeknél fogva hitközségi, vagy felekezeti egységről beszélni. Ők rabbi-szemináriumot állitottak fel, mely, mint azt már több alkalmakkor constatáltuk, a zsidó hitvallás sarkalatos alapelveivel ellentétben van, és melyből kikerülendő rabbik vallási összes funkcióit igénybe venni hitvallásilag szigoruan tiltva van.

Vádat emelnek ellenünk, hogy mi visszamaradottak vagyunk, hogy a korral nem haladunk. Hitvallási tekintetben igen is nem ismerünk ujitást, sokkal becsesebb, drágább előttünk hitvallásunk sok czeréves multtal biró alapja, hogy arról csak egy hajszálnyira is letérjünk. Azonban a szoczialis életben igenis számolunk a kor követelményeivel. A mit hitközségeink a népiskolák érdekében áldoznak, mennyire javult csak egy évtized óta az orthodox zsidó oktatásügy: ezt fölösleges volna Nagyméltóságod, mint közoktatási miniszter előtt, különösen hangsulyoznunk.

Ha mégis itt-ott mulasztások történnek, mint ez más felekezetnél is előfordulhat, ott van az 1868. évi XXXVIII. tcz. Vannak hatósági közegek, melyek hivatva vannak ezen törvényt végrehajtani és nincsen szükség a kongresszisták rekriminaczióira, hogy netán létező hiányok, bajok, kellő módon pótoltassanak, orvosoltassanak. Rámutatnak ők Magyarország északi megyéire, kiemelvén, hogy ezen megyékben levő orthodox zsidók a kulturában hátramaradottak. Ezen megyék zsidó lakosai azonban soha nem zárkóztak el környékük szellemi irányzatától és csak akkor lehetne ellenük vádat emelni, ha az ottan lakó más vallásu polgárok előrehaladottabbak volnának náluknál. Valamint lehetetlen Magyarország miveltségi fokát általában az északi megyék miveltségi állapotáról megismerni: ép oly lehetetlen az orthodox zsidóság összességét, az azon megyékben lakók szerint megitélni.

A kongresszisták felemlitik emlékiratukban a zsidó-anyakönyvvezetést is.

A leghatározottabban tiltakozunk az ellen, hogy az anyakönyvek vezetésénél netán itt-ott előforduló hiányok vagy mulasztások odiumát az orthodoxokra háritsák.

Az orthodoxok anyakönyvei, mint erről Nagyméltóságodnak hivatalosan méltóztatik tudomással birni, általában kifogástalanok. Hogy elvétve itt-ott mulasztás, vagy rendetlenség előadta magát, a mi, hogy volna rá eset, nincsen tudomásunk, de lehetséges, hogy volt, ezt egy egész hitfelekezetnek hibául betudni, tőlük nem loyalis, nem korrekt eljárás.

Rendetlenségek fordulnak elő más felekezetek anyakönyvvezetésénél is. És arra valók a törvények, hogy azok értelmében járjanak el olyanok ellen, a kik a törvény ellen vétettek. És ha netán az anyakönyvvezetést illetőleg szigorubb intézkedések behozatala czéloztatik, az ellen nekünk legkisebb ellenvetésünk sem lehet, ha ezek nem birnak speciálitási jelleggel.

A mi a kongresszisták azon megjegyzéseit illeti, hogy kilépések

okozta fluktuációk folytán az anyakönyvek rendes vezetése megnehezittetik, ugy ez annál kevésbé áll, mivel a politikai hatóság ellenőrzésében erre nézve kellő óvszerről van gondoskodva. Különben mindaddig, mig az összes felekezetekre nézve a központositott állami anyakönyvvezetés nincsen behozva, addig egyik kerületnél sem kerülhetők ki az anyakönyvi fluktuációk.

Kegyelmes urunk!

A mondottakban volt szerencsénk a kongresszisták emlékiratában kifejezést nyert törekvéseket és intenciókat valódi értékükre leszállitani.

A zavarok, melyeket annak idején a neologoknak, az orthodoxok ellen irányult eljárásai előidéztek, már-már szünni kezdettek. Mindkét rész saját hatáskörében müködött, ugy a mint azt a különböző hitfelekezeti érdekek kivánták. Vallási téren — mint két külön felekezet — nem érintkeztünk és ennek folytán a szocziális életben békésebb volt a viszony. Már most megsokalták, terhükre esett a kongresszistáknak a nyugalom és »hitközségek rendezése« czime alatt ujabb zavarokat, rendetlenségeket akarnak előidézni. Emlékiratuk benyujtása által kérdéssessé tették a nyugalmat és ezzel sem saját megbizóiknak, sem az országnak jó szolgálatot nem tettek és meg vagyunk győződve, hogy maguk a kongresszisták békés elemei, ezen gyülöletről és türelmetlenségről tanuskodó eljárással nincsenek megelégedve.

Vegyék tehát tudomásul, hogy oly hatalom, mely vallási álláspontunkról minket leterelhetne, nem létezik.

Kegyelmes urunk! Istenünk segedelmében bizva, legkegyelmesebb urunk és királyunk által biztositott jogainkban, a lelkiismereti szabadságban, nagyméltóságod negyven éves dicsteljes nyilvános müködésében elegendő garanczíákat látunk arra nézve, hogy ellenfeleinknek soha nem fog sikerülni legszentebb vallási érdekeinket megsérteni.

A kongresszisták emlékirata a valóságos tényekkel nem számol, az abban kifejezést nyert óhajok és fejtegetések nélkülözik a jogi alapot. — Az abban kifejezett czél erőszakos, természetellenes kényszerszisztemához vezet. — Szenvedélyességükben annyira mennek, hogy felteszik a magyar országgyülésről, hogy ezen fenkölt testület a lelkiismereti szabadság elveit tagadta volna meg és hogy az országgyülés csak az 1870. évi márcziusi tárgyalások behatása alatt hozta az 1870. márcz. 18-ki határozatot.

Nagyméltóságod álláspontjához ilyen feltevések nem férhetnek, valamint nem felel meg a valóságnak, hogy a magyar országgyülés 1880. márcz. 12-én ezen elvektől eltéröleg, vagy plane a felekezeti egység értelmében határozott volna.

Tekintettel ezen momentumokra, a loyalis állampolgárok százezreinek nevében, csak röviden azon alázatos kérelmet intézzük Nagyméltóságodhoz, miszerint ezen alázatos felterjesztésünkben kifejezett, nemcsak a méltányosság, hanem a jog- és igazságnak megfelelő álláspontunkat figyelembe venni kegyeskedjék.

Mély tisztelettel lévén Budapesten, 1884. jan. 17-én Nagyméltóságod alázatos szolgái: a magyar és erdélyországi ant. orthodox izr. hitfelekezet közvetitő bizottsága nevében *Reich Ignácz*, s. k. elnök.

3. sz.

Thorda, 1666. augusztus 6-án.—Nagy István a gyulafejérvári Zsidó Sámuel nevü zsidóval szerződést köt, melylyel kétszáz tallért igér neki, ha Komáromi András feleségét és fiacskáját, százat pedig, ha csak az asszonyt kiszabadítja a török rabságból. [1])

Mü *Turi Ferencz*, Deak, Thordai hites Assessor és *Szekely Marton*, ugian Thordai hites Notarius: Adyuk tuttara mindeneknek az kiknek illik, Hogi in hoc Ao 666, die 6. augusti *Thordan* lako vitizló *Nagy Istvan* Uram alkuvek meg mü előttünk egi Fejervarmegjeben, *Fejervarat* lako *Sido Samuel* nevü Sidoval illy forman: Hogy Colosvar megjeben *kis Petriben* lakos *Comaromi Andras* Feleseget, *Judit* Aszszonjt kis fiacskajaval, az ki Landor Fejirvarrol izent volt tölle Nagi Istvan Uramnak, valtsa ki az Rabsagbol, valaholott talalhattja, bizvást két száz tallérig valamivel feljebb is, Ha fiaval nem valthattja penig, magat az Aszszont száz tallerig, és hozza ki az rabsagbol, ha ki hozza, le teszi neki Nagi Istvan Uram aszt az summat, valamin ki valthatya. Ha penig ki hozhatna es Nagy Istvan Uram le nem akarna tenni aszt az summat, melyel ki valtana, tehat le kötven nemesi szabadsagat Nagi Istvan Uram, akarholot talalhatando javaibol, mox et defacto Praesentium factorum vigore, chak egi vice birot veven maga melle, Kontentaltathassek Sido Samuel . . . . . [2]) semminemü törvenyes remedium ne obstalhasson. Melyröl adiuk mü is ez levelünket, fide nostra mediante, pecetunk alat. [3])

Dat. Thorda die et Ao ut supra nominatis

Franciscus Turi Juratus Assessor. Tordanensis (L. S.)	Martinus Szekely jur. Notar. Oppidi Thordensis (L. S.)

Kivülről: Nagy Ersebet [4]) Levelej.

Eredetije az *országos levéltárban*, Acta Transsylv. fasc. 3., Nr. 63.

---

[1]) Az okiratban az eredeti helyesirást mindenütt meghagytam, csak a meglevő interpunkcziókhoz néhány újat raktam föl, a hol a szöveg könnyebb megértetése kivánta.

[2]) Egy-két el nem olvasható szó.

[3]) E szerződést érthetővé teszi az a nevezetes körülmény, hogy a török rabságba hurczolt keresztények fölkeresésével és kiváltásával, mint nálunk, úgy Lengyelországban is, rendesen zsidó ügynököket biztak meg. Keresztények ugyanis nem igen mertek Törökországba utazni, eredményt pedig alig várhattak; de azért az afféle vállalat a zsidó ügynöknek is néha életébe került. L. *Kohn, Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez* (a külön lenyomat) 105—6. l.

[4]) Nyilván a szerződő Nagy István felesége.

Közli: KOHN SÁMUEL.

VEGYES.

Irodalmi hirek. A budapesti hitszónok Dr. *Kohn Sámuel* legközelebb egy érdekes munka első kötetét bocsátja közre, mely a zsidók történetét tárgyalja Magyarországon. Szemlénk első czikke részlete e becses monografiának, mely első ilynemű forrásmunka irodalmunkban. — Dr. *Goldziher Ignácz*nak ismét egy nagyobb tudományos munkája jelent meg e czímen: Die Zâhiriten, ihr Lehrsystem und ihre Geschichte. Beitrag zur Geschichte der muhammedanischen Theologie. Lipcse, 1884. — Mint az Egyenlőségben olvassuk, az *Egyenjogusítás nálunk és máshol* cz. munka f. év márczius havában fog megjelenni.

Zsidó statisztika. Hány zsidó van a világon? Erre a források nagyon eltérő feleletet adnak. A számok, melyeket mi itt közlünk, egy franczia statisztikai munka legujabb adatai szerint advák. E szerint van az egész világon 7 millió zsidó, a kik világrész és ország szerint a következőkép oszlanak meg:

Európa 5.600,000, és pedig:		Svédország	2,000
Oroszország	2.700,000	Afrika 500,000, és pedig:	
Ausztria	870,000	Marokko	200,000
Németország	650,000	Tripolisz	100,000
Magyarország	630,000	Tunisz	60,000
Románia	400,000	Algir	35,000
Törökország	100,000	Egyptom	8,000
Holland	70,00	Ázsia 420,000, és pedig:	
Franczíaország	60,000	Ázsiai Török. s Arábia	150,000
Angolország	50,000	India	150,000
Olaszország	47,000	Kaukázia	30,000
Svájcz	7,000	Perzsia	20,000
Spanyolország	6,000	Turkesztan	12,000
Görögország	5,000	Kina	1,000
Szerbia	4,500	Amerika	300,000
Belgium	3,000	Ausztrália	20,000

Egy angol hirdetés. Londoni lapokban a minap szóról-szóra a következő hirdetés volt olvasható: »A lordmayor ő méltóságának kegyes engedelmével a városház egyptomi csarnokában csütörtökön, január

22-én, d. u. 3 órakor nyilvános értekezlet fog tartatni annak megfontolására, hogyan lehetne legméltóbban megünnepelni *Sir Moses Montefiore* közeledő századik születése napját. Egyebek közt a következő nemesek és urak állnak az értekezlet élén: *Granville* gróf ő méltósága K. G. *Shaftesbury* gróf ő méltósága K. G. London *püspöke*. Bradford *püspöke*. Tiszt. Dr. H. *Adler* helyettes főrabbi. Főtiszt. W. H. *Freemantle*. Tiszt. E. G. *Banks*, M. A. Sir N. M. *Rothschild*, Bart. M. P. Sir John *Lubbock*, Bart. M. P. Arthur *Cohen* Esqu. Q. C. M. P. Lewis *Emanuel*, J. *Hodgson*, B. *Twyman*: tiszteletb. titkárok.«

Lasker Eduard német politikus gyászünnepe tudvalevőleg a new-yorki zsidótemplomban tartatott. Amerikából jött hirek szerint a város polgármestere, a német birodalmi követ és Schurz Károly, az Egyesült-Államok volt belügyminisztere is jelen voltak a zsinagógában. A washingtoni képviselőház részvétének adott kifejezést a kiváló férfiú halála fölött.

Levél a szerkesztőhöz. Egyik jeles mathematikusunktól a következő sorokat vettük: Tisztelt uraim! A hirneves német tudósnak, *Burmeisternek* »Grundriss der Naturgeschichte« cz. művében a minap lapozgatván, a következő sorokra bukkantam: »Azt teszik föl, hogy a földön ezer millió ember él, és hogy minden 33 évben egy-egy nemzedék elhal, mig körülbelül $^1/_8$-dal több születik.« A tétel érdekelt. Gondoltam, kiszámítom, hány 33 éves időszak előtt állott az emberi nem két egyénből? Mathematikailag szólva: oly geometriai progresszióban keresem az utolsó tag exponensét, melynek első tagja = 2, utolsó tagja = 1000 millió, és hányadosa = $^9/_8$. E szerint $2 \cdot 1{,}125^{x-1} = 1000$ millió, miből x (a 33 éves időszakok száma) = 171, ez 33-al szorozva 5643 évet ad.

Meglepetve néztem az eredményt: hisz ez a zsidó időszámitással egyezik! Hisz akkor a biblia meg Ádám meg Éva. . . De nem gondoltam a dolgot végig. Eszembe jutott a M.-Zs. Szemle: hadd törje ő ezen a fejét. Ugy van, mondám magamban, ird meg az egészet nekik; utoljára még ki is teszik a lapjukba s legalább más is meg lesz lepve: ez az egyik elégtételem. A másik meg az, hogy segítek igazolni egyik »mathematikai megfigyelésemet«: észre vettem ugyanis, hogy minden lap, még ha folyóirat is, sohsem oly jó eleinte, mint később. Nehogy hát Önök valahogy kifogjanak az én számításomon, nyakukba varrom e levelemet. Hanem ugy-e hogy kiadják? Maradtam stb. $X+Y$.

TUDOMÁNY.

A zsidóság és kereszténység viszonya időszámításunk első két századában.

III.

Azon pillanat óta, hogy a kereszténység megszünt nemzeti vallás lenni s világuralomra törekedett, kihivta maga ellen a római hatalmat, mely nemzeti vallások iránt türelmesebb vala. Igy történt, hogy Trajan alatt (98—116) a keresztény név viselését sulyos bünnek kezdték tartani s kegyetlen büntetésekkel üldözni. A veszély ez idejében, midőn az anyagi erők mind az ellenség kezében valának, a kereszténység azon volt, hogy ellenfelét irodalmilag legyőzze, vagy legalább kiengesztelje, haragját más irányba vezesse. Ekkor kezdték a multat is ugy tüntetni föl, mintha nem római prokurátorok itélték volna Jézust a halálra, hanem a zsidók, s hogy azon szégyenletes hireket, melyekkel a rómaiak vádolták a kereszténveket, a zsidók terjesztették volna.

Érdekes látnunk, minő okokkal védelmezi *Tertullián* (Apologia IX.) a kereszténveket az ily hazug vádak egyike ellen: »Piruljatok el, hogy bennünket kereszténveket oly alaptalan váddal illettek. Hiszen állatok vérét sem szabad ennünk, s ezért tartózkodunk a megfulladt vagy elhullott állatok élvezetétől, nehogy a belekben levő vér bennünket megfertőztessen. Hiszen a keresztények fölismerésére alkalmazott egyéb próbák közt azzal is éltek, hogy véres hurkával kináljatok, bizton tudván, hogy nálunk tilos. Micsoda dolog az hát, hogy azokról, kik — mint jól tudjátok — állatok vérétől iszonyodnak, azt hiszitek, hogy ember vérére áhi-

toznak, — hacsak talán tapasztalatból nem tudjátok, hogy emez édesebb.« És mégis vádolták a zsidókat a sötét középkorban és sötét fejek még a mai nap e szörnyüségekkel, kik pedig még erősebben védhetik magukat Mózes törvényére utalással, mely ugy emberáldozatot, mint a vér élvezését általában legszigorubban eltiltja.

Tertullián a zsidókat gyanusitá e vádak terjesztésével; *Eusebius* ellenben (Hist. Eccl. IV. 27. c) azt állitja, hogy *Nero* és *Domitian* voltak a kereszténység rágalmazói. A középkorban aztán mohón kaptak a téves állitáson s hogy ezért lakoltassák a zsidókat, reájuk tolták e vérvádat. Wagenseil (1693) szerint hasonló eredetü boszuállás volt az is, hogy a zsidókat *sárga folt*tal bélyegezték, mivel Alexandriában a keresztények és zsidók közt kitört surlódás alkalmával, a zsidók ismertető jelül sárga posztóból való gyürűt viseltek a ruhákon. Ily vékony szálakból fonja Klio a népek sorsát, s bizony nem sejtették a második században, mily könypatakok fognak folyni azon gyanusitás alkalmából, hogy a zsidók hiresztelték a keresztényekről a hamis vérvádat!

Mig azonban a kereszténység irói még az üldözés idejében sem lankadtak s némelyikök, ildomosan alkalmazkodván a viszonyokhoz, a multat ugy tüntette elő, mintha az első császárok kedvezőbb véleménynyel lettek volna a keresztényekről, azt remélvén, hogy ez által a jelent is elviselhetőbbé teszik — nagy és tán végzetes hibát követtek el a zsidóság akkori szellemi vezérei, hogy tevékenységük a vallási törvény fejlesztésére s erősitésére szoritkozván, a latin s görög irókat egészen ignorálták, s nem törekedtek a zsidók fölötti állitásokat helyreigazitani s az irókkal irodalmilag megküzdeni. Valamint Philo, a hires alexandriai bölcsész és a nem kevésbbé hires történetiró, Josephus Flavius munkái, zsidó körökben *ismeretlenek* valának, s a zsidó irodalomban egész a XVII. századig még csak nem is emlittetnek; ép oly keveset törődtek azzal, a mit más latin s görög irók meséltek a zsidókról. Ez által vált lehetségessé Josephus történetéből azon helyeket kihagyni vagy módositani, melyek Jézus életéről s haláláról szóltak. Elismert dolog tekintélyes tudósok részéről (Renan, Ewald, Gieseler), miszerint alig gondolható, hogy Josephus, ki müveiben a második templom alatti zsidók történetét a legnagyobb részletességgel leirja, Jézus élete s haláláról többet nem mondott volna, mint a mennyit szövegében most találunk (Ant. XVIII. 3, 3.). Hogy zsidóvoltának daczára pártoskodó nem volt, tanusitja azon körül-

mény, hogy Jacobusnak, Jézus testvérének haláláról szörnyülködéssel szól (XX. 9, 1.). Mért hallgatott volna hát a Jézus ellen elkövetett hasonlithatatlan nagyobb igazságtalanságról?

Ami különben magát a fődolgot illeti, Joël helyesen mondja, hogy a zsidó büntető perrendszer szerint, mely ünnep napján vagy előnapján törvényszéki gyülés tartását szigoruan tiltja, nem lehet feltenni, hogy a zsidó népet képviselő szinhedrion Jézust halálra itélte volna.

A halálnapra nézve a talmudban előforduló, egymással ellenkező állitások, eltekintve attól, hogy ott nem *Jeruzsálem*, hanem *Lydda* említtetik szinhelyűl (Tószeftá Szanhedrin 10, 11), csak az evangeliumoknak a napra nézve szintén ellentétes adatait (v. ö. Máté 24, 17, Márkus 14, 12, Lukács 22, 1—15-et, János 13, 1—2, 29, 18, 28, 19, 14, 31-vel) tükrözik. Hozzá járul még, hogy egy rendes szinhedrion semmi ürügy alatt sem itélhette volna Jézust halálra. Mert az Istenkáromlás vádja nem egyeztethető a tényekkel; a miatt sem itélhette el, hogy Isten fiának nevezte magát, mert ily kifejezés a szent irásban (Dániel 3, 25) is előfordul. Jézus halála tehát nem a szinhedrion, hanem a zsarnok Pilátus müve volt, azon Pilátusé, ki vérig kinozta a zsidókat (Joseph. Ant. XVIII. 3, 1, B. J. II, 9, 2—3, Philo legatio, ed. Mangey 589. l.), és el nem viselheté Jézus imponáló fellépését. Hiszen ugyanoly kegyetlenséggel járt el Pilátus az ártatlan szamaritánusokkal két évvel később. Lehetséges, hogy Kaifásnak, ki azon főpapokhoz tartozott, kiket a talmud is gonoszoknak nevez (b. Jómá) szintén volt része Jézus halálában, de semmi esetre egy rendes zsidótörvényszéknek vagy a szinhedrionnak.

Kánonként állitja fel szerzőnk, hogy az első században nem nyilvánult ellenségeskedés a két vallás közt egymás ellen. Jézus messiásvolta a zsidók reményében is gyökerezett, s mind a két fél együtt meg egy másik »parusia«-ban hittek. Hadrián idejeig Jeruzsálemben tizenhárom püspök székelt a zsidó keresztények közül. Csak e század vége felé s a következő években, mikor a végleges elszakadás bevégzett ténynyé lett, s a keresztények a pogányvilág áttérítésére vetették a fősulyt, szüntek meg a két vallásbeliek közt az érintkezések, sőt a zsidók vezérei betiltották a vallási vitákat, hogy szellemi tevékenységüket csupán Mózes törvénye fentartására s erősbülésére irányozhassák.

IV.

Róma klasszikus irói tudvalevőleg több helyütt nyilatkoznak a zsidók ellen s ebből némely mai napi irók azt következtetik, hogy a zsidók Romában megvetés tárgyai valának, és azt bizonyára meg is érdemelték. *Cicero*, igaz, azt mondja a zsidókról, hogy nem lehetnek Isten kedveltjei, mivel legyőzettek, s rabszolgákként eladattak (Pro Flacco, 28). Hasonlóan vélekedik *Caecilius* (l. Minucii Felicis Octavius 10. f.). *Seneca* pedig a zsidókat istentelen népnek »sceleratissima gens«-nek (l. Augustinus De civit. dei VI, 11).

De népszerü nem volt a zsidógyülölet Rómában, bár igaz, hogy a zsidók folytonos harcza Róma ellen Nero, Vespasian, Traján, Hadrián idejében fokozta az ellenérzést. »Növelte — ugymond Tacitus (Hist. 5,10) — a haragot, hogy csupán csak a zsidók nem tágitottak«.

Sokan kisérlették meg ezen gyülöletet elméletileg, mintegy magasabb szempontból magyarázni, de kerülték a fáradságot, hogy e gyülölet inditó okaival és tényeivel megismerkedjenek. Az első mód magasabbnak, a másik kicsinyesnek látszott. De, fájdalom, a történetben némelykor a kicsinyes is messzire kiható mozzanat. Hogy a zsidók más nemzetek közt békésen és tisztelve éltek, mutatja az, hogy több századon keresztül háboritatlanul s a többi nemzetekkel egyenjogositva éltek Perzsiában, ép igy Nagy Sándor alatt, ki a zsidók hüségét nagyra becsülte, hadseregébe felvette, és számukra az ujonnan alapitott Alexandria legszebb részét jelölte ki lakhelyül, továbbá a ptolemaeusok, s a Nagy Antiochus uralma alatt.

Csak a Makkabeusok győzelme után indult két oldalról az ellenséges áramlat a zsidók ellen. A görögök Sziriában esküdt ellenségei lettek a zsidóknak, mert ama hősök a nemzeti s vallási véres harczban őket legyőzték. Rómában is szitották a gyülöletet, hol nagy befolyással birtak (Josephus, Ant. XVI, 6, 8). A második században e görög pogányok ép oly ellenséges indulattal viseltettek a keresztények ellen: antropofágiával vádolták őket.

Másrészt Alexandriából fujt ellenséges szél a zsidók ellen. A septuaginta közbelépése által a zsidók története ismeretessé válván, szégyenelték az egyiptomiak a szerepet, melyek az izraelitáknak országukból való kiszabadulás alkalmával játszottak s

ezért a zsidók eredetéről mindenféle s nem mindig okos meséket koholtak. Elég a Manetho, Charemon, Lysimach s Apion nevét emliteni s a történet meghamisitásának képzete mintegy testet öltve lép elénk elé. Ez irányzatos irodalom termékei Rómába is becsempésztettek, hol termékeny talajra s hivőkre találtak. Ily zavaros forrásból meritett p. o. még Tacitus is a zsidók eredetének előadásában (Hist. V, 5): »A Judaeusok *Kretából* származnak, kik azon korban, amikor Jupiter Saturnus atyját legyőzte, a libyiai puszta végső széleire futamodtak. Mások bölcseségével élvén, aethiopiai néppé lettek, mely Hierosolymos s Juda férfiaktól vezéreltetve, Egyiptom szomszédos tartományaiban letelepedtek. Elvétve aziroknak s — ó dicsőség — solymeusoknak is neveztetnek, kikről Homéros énekelt. Amiben pedig eféle történészek megegyeznek, az, hogy egy epidemia kitörésének alkalmával, az Istenek és Bokchoris király parancsára kiüzettek az országból egy rengeteg sivatagba. Igy Istenek és emberektől elhagyatva, kétségbe esve, szomjuságban elvesztek volna, ha egy szamárcsorda által meg nem mentettek volna. Természetesen tanitá őket mesterök, Mózes, hálából a szamarakat tisztelni« stb.

Nem kellene mindezekről ujra megemlékeznünk, ha mint az ó- és középkorban, a zsidógyülölet napjainkban is nem az irodalomból színá táplálékát. Szolgáljon példaként *Renan*, kinek állitásai tudvalevőleg nem tudós körökbe is beszivárognak. Nem is kell soká válogatnunk. »Ahol megfogod érdekes«. Az Apostolok müvében például igy festi a zsidók állapotát Rómában: »A zsidók különös szokásai, utálatuk bizonyos ételek ellen, tisztátalanságuk, a külső magatartás hiánya, roszszagu leheletük (Martiál IV, 4.), vallási szőrszálhasogatásuk, kicsinyes aggodalmaik a szombat tartásában (Horátius Sat. 1, 9, Juvenal III. 13—16, Martial IV. 4, Josephus c. Apionem II. 13) nevetségeseknek találtattak. A társaságból számkiüzetve, nem törődtek azzal, hogy illedelmesen jelenjenek meg benne. Ha utban valának, szenyes ruhákban lehetett őket látni, sápadt arczczal, beteges szemekkel, szenteskedő arczkifejezéssel s gyermekeik elkülönitett csoportot képezve. (Martial XII. 57). Városokban nyomorult üzletekből éltek. Koldusok, rongyszedők, zsibvásárosok és kénfácskákat árulók valának (Juvenal III. 296, Martial I, 42, XII. 57).«

Amit Renan itt fölhoz, ténynek tartotta ő is, más is: hisz ott vannak a pontos idézetek, melyeket századok óta ad át nemze-

dék a nemzedéknek. Pedig ép e »pontos« idézetek legkényesebb, ha tetszik: legérdekesebb részei bizonyulnak pontatlanoknak. Szegények voltak s ezért rongyosak és piszkosak is, az bizonyos; de az is, hogy Jeruzsálem bukása után rabszolgaként hurczoltattak Rómába s valószinü, hogy a római másfelekezetü rabszolgák sem voltak épen gavallérok. De már a mi az idézett jellemvonásokat sőt külsőségeket illeti, vagy épen nem, vagy félreértett forrásokon alapszik. A rosz szagra nézve Renan hivatkozik Martial IV. 4-re és Ammianus Marcellinus XXII, 5-re. A tény pedig az, hogy Martial fölsorolva a rosz szagok nemeit, azokét is emliti, kik szombat napján (értsd az engesztelő napon) böjtölés által (quod jejunia sabbatariorum) a lehelletet elrontják. A költő tehát azt mondja, hogy aki 24 óra hosszat nem eszik, nem iszik, annak szája roszszagu; a zsidókról általán nem is szól. De tán Ammianus Marcellinus nyomósabb bizonyitékát adja a foetor Judaicus-nak? Lássuk e mondatában: »Ille enim (értsd Marcus Aurelius), cum Palestinam transiret, Aegyptum petens, Judaeorum petentium et tumultuantium saepe taedio perictus stb.«, valamely másoló *petentium* helyett *fetentium*-ot irt, — s ezóta voltak a zsidók rossz szaguak. Eyssenhardt a maga kiadásában (232. l.) az eredeti szöveget helyre állitá, amit egyébiránt a mondat értelme is okvetlen megkiván.

De honnan vette Renan a zsidók egyéb jellemvonásait? Természetesen Martialból, e kimerithetetlen forrásból. XII. 57. elbeszéli Sparsus barátjának, miért tesz oly gyakran kirándulásokat a városból? Rómában tanitómesterek, pékek, kovácsok nyugalmából felháborgatják; felsorol egy kolduló zsidógyereket is és egy beteges szemü (lippus) kénfácskát árulót. Persze az utóbbinak zsidónak kell lennie — a miről pedig a szöveg mit sem tud, s kész volt a mese arról, hogy a zsidók csipás szemüek s kénfácskakereskedők voltak. De hogy is emlithették Martial idejében (70—90) az üzérkedést mint a zsidóknak ugyszólván faji tulajdonságát? Ezt a hajlamot csak a középkor kényszeritette rájuk, s még Josephus (R. Ap. I. 12), azt mondja: »Mi bennünket illet, tengerpartokon sem lakunk, sem örömünket a kereskedésben nem találjuk, és azért ritka érintkezésünk van másokkal. Városaink messze feküsznek a tengertől, és egyéb foglalkozásunk nincs, mintsem a laktuk jó földet müvelni.«

A mi a szenynyes foglalkozásokat illeti, miket Renan, Ju-

venal alapján a zsidókra fog, ime — Barna Ignácz fordítása szerint — a római költő sorai:

»El hát el, Catulus s Artorius éljenek itten,
És kik a tiszta erény hóleplével fedik a bünt,
Kiknek a bérleteket könnyű kezeikre keritni;
Épületeket, folyamot, kikötőt, temetést, peczegödrőt,
S kik jogelönyeiket készek jó pénzen eladni.
Trágyát bérelnek, mért is ne? hisz ők is azokhoz
Tartoznak, kiket a sárból felemelni szokott a
Játszi szerencse, mikor tréfákra deriti szeszélye.«

Látnivaló, itt a zsidókról nincs is szó. Igaz ugyan, hogy Juvenal mind azokat lenézi »kik Aventin légét nem szivják és latin csemegén nem üdülnek« és maró szatirája a zsidókat sem kiméli. Elmondja róluk (VI. 542), hogy szegények, hogy kevés holmijuk van, hogy kevés pénzért Mózes törvényét magyarázzák s álomfejtésből üzletet csinálnak. De hát ebben nincsen semmi lealázó. Ép oly félreértésen alapszik egy másik helynek (XIV. 96) állitólagos zsidóellenes értelme. Midőn Tacitus módjára a zsidókat kigunyolja, hogy más egyebet nem imádnak, mint »felhőket s az ég hatalmát«, hogy a szombat s a körülmetélés parancsát szigorral megtartsák — azt is mondja, hogy a zsidók még az utat sem mutatják meg senkinek, csak fajukbelinek, s hogy csak metszett tagunak hütik szomját, ha italt kér. Ennek csak az az értelme, hogy a zsidók akkoriban már vigyázóbbak voltak s csak az olyat vettek be vallásukba, ki magát az egész törvénynek alávetette. De a zsidók rovására ugylátszik szabad a legnevetségesebbet is mondani, azt is, hogy nem mutatják az utasnak az ösvényt, s nem nyujtanak italt a szomjasnak, mintha egy pogány előbb mondta volna: »Ha ellenséged éhezik, adj neki kenyeret, ha szomjazik nyujts neki vizet.« (Példab XXV, 21.)

Félreértésen alapszik az is, mit *Hausrath* Juvenal egy helyéből következtetni vél, hogy a költő a zsinagógából csufot üzne: »in qua te quaero proseucha?« (III. 286—296). A költő inkább a római tékozló ifjuságot ostorozza, mely a lakomákból haza menet a nagy urakkal összetüzni nem mervén, egyszerü embereket sértenek meg, mint zsidókat és másokat, kik az utczán fáklyákkal és számos szolgával nem járnak, velök veszekednek, s hegyibe még pörrel is fenyegetnek.

Befejezésül még egy-két érdekes részletet. Tudós szerzőnk azt iparkodik bizonyitani, hogy *Judás*, Jézus állitólagos árulója,

a második század alakja, mint azt Volkmar (die Religion Jesu, 261.) is mutatja. Fölhozza, hogy az *apokalipszis* nem tud semmit ezen árulásról és mind a tizenkét apostolt egyforma tekintélyü s igaz hivőknek tartja, mihez Joël még azon észrevételt teszi, hogy Eusebius (H. e. IV, 5) szerint az első században Jeruzsálemben tizenhárom püspök székelt, kinek egyik neve *Judás* volt, mi bizonyosan nem történik, ha e név már akkor is oly hirhedt s átkozott lett volna mint később. Joël azon állitásnak is kimutatja tarthatatlanságát, mely szerint zsidók részt vettek volna némely vértanu halálában az árénákban, mit a talmud szigorral betilt; vagy Polikárp tüzhalálában (Euseb. H. e. IV. 15. Ap. aty. 5—12.), s hogy egy szombatnapon segitették a máglyát felgyujtani; a kijelölt nap már magában czáfolja e vád lehetségét.

Ez érdekes könyvből sok egyeben kivül még valamit tanulhatunk, a mi a M.-Zs. Szemle jogosultsága és szüksége mellett tanuskodik. Ha irodalmilag megtámadnak bennünket, irodalmilag is kell védekeznünk. Igen is harczolni, küzdeni akarunk. De nem aljas s nemtelen fegyverekkel, nem roszhiszemü mesékkel és koholmányokkal, hanem a tudomány tárgyilagosságával, a jog élével, az örök igazság erejével.

Veszprém.

HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

A bibliai tudomány és a modern vallásos élet.

»A bibliai korszak és legbelsőbb rúgói is feltárulnak a kutató szeme előtt. — A zsidó tudomány már nem hiszi, hogy kötelessége, magát e téren minden szabad buvárkodás elől elzárni. Elhangzott már e szó, hogy: »Mit tehetünk róla? A *maszszóra* falai mögé vagyunk zárva!« A bibliai kritika visszanyerte ismét régi polgárjogát a zsidóságban és e körben nagyobb sikerrel fog tenyészni, mint egyebütt, mert a zsidóságban otthonos levegőt fog lehelni, és nem kell itt idegenszerü nézetekhez simulnia...«

1862-ben igy irt korunk legnagyobb zsidó theologusa;*) igy biztatta önnönmagát azon a pályán, melyet a zsidóságon belül ő tört meg tele bizalommal a zsidóság gondolatának egészséges életereje iránt.

Vajjon megfontolta-e a zsidó theologusok nagy és diszes köre *Geiger* biztató szavait? Átértette-e, mily kötelesség vár reá a bibliával szemben? Összhangzásba törekedett-e hozni bibliai theologiáját a haladás ama vezérszavaival, melyeket nem szünt meg fennen hangoztatni? Gondoskodott-e arról, hogy a haladó gondolkodás légkörében felnevelkedő nemzedék szent könyve maradhasson Izrael öröklött szentirása?

Mi türés tagadás benne? Mondjuk ki őszintén! Nem! Nagy mulasztások terhe sujtja a haladó álláspontot képviselő zsidó theologiát e téren. Nem mondunk ki meggondolatlan itéletet, ha azt állitjuk, hogy a zsidó vallásos gondolkodás tespedése, a theologusok tudományos cselekedeteinek terméketlen volta, a müvelt közönség törekvéseinek öntudatlan és a zsidóság tudományával semminemü szerves összefüggésben nem álló, sőt tőle teljesen független természete egyéb okra nem vezethető vissza, mint azon sajnálatra méltó viszonyra, melyben theologiánk a bibliai tudományhoz áll. És nem emelünk merész szót, ha azon tényt ajánl-

*) Geiger »Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben«, I. köt. 3. lapján.

juk a jelen zsidó nemzedék szellemi vezetőinek komoly figyelmébe, hogy vallásos életünk pangását, iskolai hitoktatásunk fogyatékosságát, elkezdve az elemi tanítástól egészen fel a szakszerü theologiáig, egyenesen csakis annak a megmérhetetlen bajnak kell tulajdonitanunk, hogy pedagogiánk és theologiánk még nem tartotta időszerünek, hogy komolyan határozza meg állását azon tudományos eredményekkel szemben, melyek a modern bibliai tudomány összességét képezik.

Hozzuk tisztába álláspontunkat ez elhanyagolt, de fontos s életbevágó kérdésre nézve. Erős a meggyőződésem, hogy nem csupán a magam nevében szólok, hanem önkéntelen tolmácsa vagyok zsidóságunk mindazon igaz hivének, kik nem bebalzsamozott mumiának, hanem élő és életre hivatott, mert *folyton fejlödő* szervezetnek hiszik ősi hitvallásukat, és e hitüknek legerősebb támaszát épen azokban a gondolatokban találják, melyek a kritikai tudományt vallásunk legősibb kutforrásainak vizsgálatában vezérlik.

I.

Nem szólunk most, bár nagyon csábitó rá az alkalom és igen fontos a tárgy, arról a kérdésről, mily állást foglal el a biblia mai napság a müvelt zsidóság lelkében és öntudatában. Tán rátérünk még máskor, ámbár inkább óhajtanók, hogy e tárgyról szólna valaki papjaink közül, kiknek a lelki pásztorkodás hivatása kétségtelenül több tapasztalatot nyujtott e téren, mint a mennyivel én rendelkezem.

Itt csak azt a kérdést akarom szellőztetni, hogy theologiánk uralkodó áramlata mit foglal bele a bibliai tudományba, mit zár ki köréből? Igenis, dicséretes buzgalommal foglalkozik a külső exegezissel, a bibliai szöveg magyarázatával és e téren természetes örököse annak a majd kétezer éves hagyománynak, melynek a biblia értelmének fenmaradását köszönjük; mint született letéteményese a szent könyvnek, mindig legelül járt a biblia szövegének eleven megőrzésében.

Az ugynevezett felsőbb kritikára, az irodalomtörténeti és vallásfejlődési kérdésekre terjeszkedni csakis a pentateuchuson kivüli könyvekre nézve volt hajlandósága, még pedig e téren is nem csekély vajudás után.

Mai nap már alig van felvilágosodott zsidó theologus, a ki a Jezsajás neve alatt ismert prófétai könyv második felét, mely a

zsidóság legmagasztosabb vallásos aspirációit, a monotheizmus legtisztább nyilvánulását tartalmazza, a babiloniai fogság ideje előtt keletkezettnek mondaná, vagy a ki a Prédikátornak vagy az Énekek Énekének Salamon királytól való származását tanítaná.

Pedig a kritika részére tett ez engedmények a hagyományozott betűtől való elpártolás nélkül nem voltak lehetők. Már most e kritikai felfogásnak melyek az alapjai? Mi késztette, mi jogosithatta theologusainkat, túltenni magukat a hagyományos felfogáson és legalább e téren nyilt kifejezést adni azon meggyőződésüknek, hogy a biblia tartalmának szent és avatott volta nem függhet e szent könyv egyes részeinek keletkezése idejétől s nem bukhatik el irodalomtörténeti és filológiai igazságok elől, melyek az illető részek keletkezését a hagyománytól eltérőleg mutatják be? Erre őket nem jogosithatta fel egyéb mint az a tanuság, melyet e könyvek önnönmagukról tesznek, ha az irodalomtörténet és filológia szövétnekével világitjuk meg a reájuk vonatkozó hagyomány sötétségét. A józanul alkalmazott és a tudomány kipróbált s biztos módszerei fonalán induló kritika megszólaltatja magát a tudományos birálat tárgyát képező őskori emléket. Azt látja, hogy más korszak nyelvén beszél, mint a melybe a hagyomány illeszti belé; azt tapasztalja, hogy haladott gondolatmenetnek, hogy fejlődött vallásos felfogásnak kifejezésével van dolga; arról győződik meg, hogy a politikai események s viszonyok, melyeknek vallásos visszasugárzását mutatja elénk az ókor ez irodalmi emléke, a nép történetének bizonyos meghatározott pontján találhatók fel. Nem zárja el magát az igazság előtt, és azt mondja: Az én hitem szirtfoka az *igazságban* gyökerezik és nem állhat ellentmondásban a tudomány eredményeivel. Ám legyen Jezsajás könyvének egy része a babiloniai fogságban élő őseinkhez intézett könyv, ám ne tekintsem — mert joggal és a tudomány szeme láttára annak tekintenem nem lehet, — »Uzzijáhu, Jótham Ácház, Chizkijáhu Júda királyainak« idejéből származó próféta müvének; de azért nem szűnöm meg a névtelen nagy próféta vigasztaló szavait és az Istenbe vetett bizodalomra s az Izrael népének historiai hivatására oktató beszédeit mint vallásom történetének egyik legszentebb emlékét tisztelni, belőle monotheista meggyőződésem legsarkalatosabb igazságait meriteni, és hozzá vezetni a zsidók gyülekezetét, aprajját-nagyját mint hitünk egyik legmagasztosabb prófétai forrásához, hogy belőle meritsék vallásuk

élő vizét. Mentül közelebb áll hitem a tudomány tagadhatatlan igazságaihoz, annál szilárdabb az alapja, annál tartósabb a jövőre nézve táplált joga. Ellenben mily szerencsétlen vallás volna az, mily ingatag támasza volna az a vigasztalást kereső és az élet keserüségei között felocsudás után áhítozó léleknek, a melyet a filológia és irodalomtörténet okoskodásai megdönteni képesek volnának?

Igy szabaditja fel az igazában vallásos elme a maga meggyőződését és hitét a tudományellenesség kártékony babonájától; igy emelkedik fel az igaz vallás magaslatára, mely mióta a jó lelkekben mint nemesitő faktor müködik, nem szünt meg a tudományból táplálékot szini, a helyett, hogy benne ellenséget látna, mely ellen harczolni nincsen fegyvere; mert hol van az az erő, mely utját állhatná isten szellemének, mely az emberiség ismereteinek haladásában nyilatkozik?

Nem bánom, legyen ez akár *orthodox* akár *neológ* felfogás: szent igaz, hogy theologusaink jól cselekesznek, ha ily alapon indulnak, ha ily meggyőződés képezi vallásos tanitásuk gyökerét.

Ámde van a kánon birodalmának egy tartománya, melyre nem engedik a tudomány napsugarait, melyet elsánczolnak a modern kutatások elől, melyet nem bocsátanak a kritikai buvárkodás szabad levegőjébe: *Mózes öt könyve.*

Theologiánk (mindig csak a felvilágosodott theologiáról szólok) e szent könyvekkel szemben valóban érthetetlen — még pedig épen theologiai tekintetben érthetetlen — álláspontot foglal el. A kánon e részét ugyanis elválasztja a bibliai irodalom egyéb alkotó részeitől, melyekkel szerves összefüggésben áll, melyekkel közös az eredete, közös a története, közös a hatása és közös a feladata. Nem engedi egyrészről, hogy ide a tudományt (ha csak a külső magyarázat tudományát nem veszszük ki) bele vegyitsék, hogy Mózes öt könyvére nézve a serdülő nemzedék és a gyülekezet a tudomány eredményeit izlelje; de másrészt gyengének kell hogy érezze magát arra, hogy a tudomány eredményei ellen sikra szálljon. Mi következik ebből a viszás helyzetből? Az, hogy modern zsidó theologiánk, egészben müvelt magatartásánál fogva, sem apologetikai tevékenységet nem fejt ki a hagyomány mellett, nem bocsátkozik annak az álláspontnak a védelmébe, melyet tényleg elfoglal a kritikai tudomány mindinkább győzedelmes áramlata ellen, sem pedig a bibliai irodalomtörténetnek módszerét a bibliai kánon e részére nézve magáévá nem teszi; az, hogy nem töreke-

dik, amint hogy hozzá illenék, ezen mozgalomnak a zsidó vallás szempontjából való theologiai feldolgozására s felhasználására, és, amit legmélyebben kell fájlalnunk, nem vesz részt a tudományos kutatások ez ágának fejlesztésében sem, mely sajátképen néki volna hivatásszerü feladata, és melyre nézve a tudományban őt illetné az első szó; mert utóvégre a biblia zsidó könyv. Igy tehát a modern bibliai tudomány e legfontosabb kérdéseivel szemben sem pozitiv sem negativ állást nem foglal el theologiánk, nagyon kevés kivétellel, mely kevés kivételt ujjaimon sorolhatnám fel és még maradna elég ujjam, melyet e felsorolásra nem használtam.

Értjük és méltányoljuk Hengstenberg álláspontját, ki a pentateuchusi kritika vezérlő eszméit a maga ó-lutheránus orthodoxiája szempontjából ostromolta, ellenmondásai és gyengéi kimutatását tüzte ki élte feladatául és igy azok számára, kik előzményeit elismerik, biztos alapot teremtett a régi reveláczionális dogma megvédésére és megmentésére. De nem érthetjük azon theologusok lelkületét, kik az uj tudománynyal szemben az elhallgatás, a mellőzés struczpolitikáját képviselik és igy azon kérdésekre nézve, melyek az összes theologiai tudomány legsarkalatosabb mozzanatai, teljes homályban hagyják önnönmagukat ép ugy mint a gyülekezetet, mely tőlük várja a tanitást, minden tájékozás nélkül hagyják az iskolát, mely utóvégre felekezetünk jövőjének záloga.

Én ezt kétségbeejtő állapotnak tartom és érdemesnek arra, hogy theologusaink komoly képpel foglalkozzanak vele, ha sulyt vetnek arra, hogy a zsidóság ne szünjön meg vallásos élete központjának tekinteni a *tórát*, a mint hogy kegyes elődeink annak tekintették. Én attól félek, hogy azon viszony, melybe modern theologiánk a zsidó tudományt a bibliai kutatásokhoz juttatá, hogy az a sértő közönyösség, melylyel haladását fogadja és az a lenéző részvétlenség, melylyel azokat a tudományos mozgalmakat kiséri, melyek a bibliai irodalom terén — lefolynak megöli a felekezet érdekét azon kincs iránt, melyet az emberiségnek ő adott át és ez irodalom tekintetében oly hangulatot honosit meg, mely nem szolgálhat a vallásos élet megszilárditására.

II.

De hát nézzük: Melyek a bibliai tudomány akadályai a mi theologiánkban?

Azt felelik: Mindenekelőtt és főképen a *kinyilatkoztatás dogmája*. E dogma mellett, ugy mondanak, nem fér meg oly tudo-

mányos felfogás, mely abból indul ki, hogy Mózes öt könyve csak szerkezetét, nem pedig keletkezését tekintve teljesen egyöntetü mű; hogy keletkezésében része van a vallászeszme fejlődése különféle korszakának; hogy e több évszázadon át (a héber állam legelső alakulásától egészen annak restaurációjáig a babiloniai fogságból való visszatérés után) lefolyó fejlődés alkalmával előtünt különféle, sokszor egymással ellentében álló vallásos irányok és az azokat képviselő körök nézeteinek és tanainak lenyomatát és visszasugárzását találjuk benne. — Mindenesetre tény az, hogy e historiai felfogás merev ellen- tétben áll a kinyilatkoztatás dogmájának azon formulázásával, mely az időszámításunkat megelőző III.—IV. században alakult és a későbbi zsidóságban megszilárdult. — Hadd szóljunk azon viszonyról, melyben modern zsidóságunk áll hozzá.

Felekezetünkben a dogma fogalmának soha sem sikerült azzá a zsarnoki hatalommá válni, melylyé az egyéb vallásrendszerekben fejlődött. Ennek a tüneménynek több oka van. Első az, hogy a spekulátiv mozzanatnak vajmi alárendelt szerepe jut a zsidó vallásban. A próféták, a zsidó vallás szülő atyái nem az okoskodás, nem a bölcsészeti spekuláczió fonalán indultak. Az ő tanításuk puszta *intuiczió* eredménye; ez a profetizmus jellemző vonása. Ha végig szemléled irataikat és beszédeiket és ama logikai kategoriákat vizsgálod, melyek bennök kifejezésre jutnak, alig akadsz egy *szillogizmus*ra. A spekuláczió legelőször a hellenizmus befolyása alatt nyomul be a zsidó egyház tanitói köreibe; ez iránynak nem sikerült uralkodóvá válni a zsinagógában. Sajátképeni vallásfilozófia meg csak az iszlám tudományából szivárgott a keleti és spanyol zsidóság gondolkodóinak körébe, még pedig legelőször a X. század körül.

Másodszor: a sizmatikus szellem hiánya a zsidóságban, mely tünemény meg a maga részéről épen csak a spekulátiv hajlam mellékes voltával függ össze. Erős dogmatikai szellem csak ott fejlődik ki, a hol a vallás alapigazságainak magyarázatára nézve pártok és felekezetek küzdelme szükségessé teszi időről időre, hogy a vallásnak a sizmatikus pártok között vitás tételei az arra hivatott és reá tekintélylyel biró körök részéről félremagyarázhatatlan módon definiáltassanak. A győzedelmes dogmatikai definiczió alól nincsen aztán kibuvó; a ki tőle eltér: eretnek. A zsidó vallás alaptételeinek korszakonkint történt formulázása mindig

csak *egyes gondolkodók egyéni munkája volt.* A zsidó egyházközösség kezdettől fogva közmegegyezéssel magáévá tett egyes alapigazságokat, melyeket mintegy ösztönszerüleg a zsidó vallás — a mint ez történelmileg alakult — alapfeltételeiként hittek, és melyek önkénytelenül folynak a zsidó vallás forrásaiból. Rideg, örök időre minden fejlődést és módosulást kizáró formulázásuk már a zsidó hitfelekezet szervezeténél fogva is lehetetlen volt és nincs mit sajnálnunk, hogy ez igy volt.

Hogy a zsidóságban mily jelentéktelen helye volt mindig a dogmatizmusnak, semmiből sem következik szembetünőbb módon, mint abból a tényből, hogy oly avatott zsidó gondolkodó, mint *Mendelssohn* Mózes, a dogmának egyátalán nem találta helyét a zsidó vallásban. Nem hiszszük, hogy ez igy volna; mert az auktoritativ módon formulázott dogma hiánya még nem zárja ki a dogma (már hogy e szóval éljünk) létezését. De mindenesetre egy nagy és különösen művelődési szempontból tekintve jótékony hatásu következménynyel kellett hogy járjon a dogma ilyetén állása a zsidó vallásban: azzal mit legjobban *a dogma qualitativ fejlődése jogosultságának nevezhetünk.* Ez az a sarkpont, mely körül, véleményünk szerint, modern vallásfelfogásunk megfordul és ez képezi alapját a zsidó theologiának is a mi századunkban. Nem lesz fölösleges, hogy művelt közönségünknek némi tájékozást nyujtsunk a theológia ezen módszeres alapigazságára nézve.

A vallásnak minden tanitása azzal az igénynyel lép fel és mindnyájan, a kik vallják, azt a bizodalmat táplálják irányában, hogy az a hivő emberiségnek egy-egy vezérigazságot nyujt. A tudománynak is ugyanez az aspirácziója, ez a hivatása és az emberi meggyőződés e két mozzanata, melyekkel néha mint egymás ellentéteivel találkozunk, a mennyiben ugyanazon kérdésekre nézve egymással ellenmondásban álló tanitást látszanak nyujtani az emberiségnek, az ókorban ily ellentétet nem képviseltek, sőt egymással teljesen azonosak voltak. A vallástanitók a természeti dolgokra nézve annak a kornak adták elő természetfelfogását melynek ők szellemi vezérei voltak. A dogmatizmus szelleme, nem törődött aztán a tudományos ismeretek haladó változásával, megmaradt az ókor betüje mellett és megteremté az ellentétet a vallás és a tudomány között. Ez ellentétnek, melyet hiába törekednek harmonizáló mesterséggel, vagy raczionalisztikus fogásokkal kiegyeztetni, megszilárdítása a vallás megsemmisitésével volna

azonos. Mert nem létezhetik igazság, mely más igazsággal ellentétben áll. De mi nem szorulunk a harmonisztika kétségbeesett mesterfogásaira. Modern theológiánk arra tanit, hogy a dogma, a mint a maga részéről nem egyéb, mint az ember szellemi fejlődésének eredménye a fejlődés *bizonyos fokán*, ugy másrészt nem állhat ellent annak, hogy benne maradjon a szellem további fejlődésének eleven áramlatában és hogy *megvonja minden kor tudományos vívmányának következményeit a vallásra nézve.* A tudomány, melynek közvetlen czélja a *megismerés,* nem tartozik e következményekkel foglalkozni; a vallásnak feladata az ismeret haladását az emberi erkölcsnek és érzelmeknek nemesbitésére felhasználni, annak e legmagasztosabb alkalmazását eszközölni. Ezt túlélt és a korszak jobbjainak és belátóbbjainak meggyőződésével ellentétben álló tanokkal nem teheti; nem teheti pedig sem az emberiség érdekében, sem pedig magának a vallásnak érdekében sem. Csakis a vallás magas feladatának szinvonalára emelkedni nem akaró vak rajongás láthat e felfogásban a vallástól való elpártolást, midőn pedig ő maga képviseli azt a bontó kényszert, mely a müvelt világ lelkéből karhatalommal üzi ki a vallásos érzületet.

A kinyilatkoztatás tanának az az alakja, mely az ókor tanitóinak szellemében megfogamzott, sem áll előttünk hajthatatlan despotizmussal; nem szedi ránczba agg homlokát, ha korunk tudománya nem ugyan frivol vandalizmussal, hanem azzal a kegyelettel, mely minden komoly törekvés kitüntető jellemvonása, közelit feléje, hogy arra képesitse, hogy korunk müvelt tudatában is elfoglalja a hozzá méltó helyet. — A kinyilatkoztatásról szóló hagyomány már ős időben sem lépett fel azzal az igénynyel, hogy épen bizonyos mereven körülirt alakban foglalkoztassa a hivő gyülekezet képzeletét. Hiszen — hogy e tekintetben a sok közül csak egy körülményt emeljek ki — a kinyilatkoztatásnak azon jelenetéről, melyre per excellentiam szoktunk gondolni, ha e szóval élünk, az ugynevezett »szinaji kinyilatkoztatásról« szóló hagyomány is többféle, egymással nem mindenben egyező reláczióban van meg magában a bibliában, a szerint a mint a zsidó vallást ébresztő különféle körökben támadt e kegyeletet keltő hagyomány tovaterjesztése. Másként tükröződött p. o. az isteni kinyilatkoztatás külső ténye az elohisztikus, másként a jehovisztikus érzelmü elbeszélő lelkében, s e tények nem ismeretlenek azok előtt, kik a bibliai irodalom-tudomány ele-

meiben nem járatlanok. Késő korszakokban is, midőn a filozófia befolyása jutott érvényre a vallástan fogalmainak meghatározásában, a korszak bölcsészetének iránya nem egy *idegen* elemet vitt be a kinyilatkoztatás dogmájának felfogásába és igy önkénytelenül *módosította*, noha látszólag csak *magyarázta* a kinyilatkoztatásnak azt a felfogását, mely a régi zsinagóga tanaiban van megállapitva. Az anthropomorfisztikus mozzanatok mindinkább kiszorultak és a kinyilatkoztatásnak spiritualisztikusabb fölfogása felé indult a törekvés. Az ujkor bölcsészete sem maradhatott hatás nélkül a zsidóság ez ősrégi tanának további fejlődésére és a modern művelt gondolkodás által nyujtott eszmékkel való termékenyitésére. Tudjuk, hogy Kant óta a vallásról való bölcselkedés mily előkelő részét képezi a bölcsészetnek. De ha olvasóim azt kérdik tőlem, hogy hát mutassam be azt az alakot, melyet a zsidóságnak kinyilatkoztatási tana a modern gondolkodás hatása alatt nyert: ugy azon vallomást kell tennem, hogy én e fölötte mélységes kérdésnek rövid és összefoglaló előadására most nem érzem magam képesnek, de azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy a zsidó vallás egy fenkölt szellemü tanitójának e tárgyra vonatkozó elmélkedésére utalhatok: *Geiger Ábrahámnak* »Das Judenthum und seine Geschichte« czimü munkája I. kötetének 3. fejezetére. (»Die Offenbarung.«) Nehéz volna röviden összefoglalni Geiger elméletét. Azon fontos gondolatsorozatnak, melyet az általa tárgyalt theológiai problémához füz, az az eredménye: hogy az emberi genialitás szellemi fölemelkedése az erkölcsi világ legmagasztosabb köreibe, és hatalmas érzéke az emberi lélek legmélyebb szükségletei iránt — ez a kinyilatkoztatás jelenségének legfőbb mozzanata. »Nem akarjuk — igy végezi Geiger — a szót dogmatikailag körülhatárolni; lehet azt más-másképen fölfogni, lényegileg azért ugyanaz marad. E szó oda utal, a hol az emberi elme érintkezésbe lép a dolgok ős- és alapokával.«

Budapest. GOLDZIHER IGNÁCZ.

(Befejező czikk a következő számban.)

jának neveztetik; az is mondatik róla, hogy az »egekben tanitó« ő s különösen az iskolás gyermekeknek a tanitója. Mindezt mutatis mutandis Mitatronról is olvassuk a talmudban, Abóda Zárá 3 a, és a midrásban Num. Rabba 12. fej. vége felé és némileg hasonlóan Mikháél angyalról (Menách. 110 a, l. Chag. 12 b; Zebach. 62 a; v. ö. a jer. targumot e helyekhez: Exod. 24, 1, Gen. 5,24, Deuter. 34,6, valamint az Éle Ezkerá nevü midrást.

Mithra epithetonja vourugaoyaoitis, azaz »sok mezőség főura«, mert az avesta szerint ő az egész világ nemtője s őrzője (l. Angelologie 38. l.) És valóban Mitatron is »a világ fejedelmének« neveztetik a talmudban, Chullin 60 a, Jebám. 16 b, l. ugyanott tószáf. s v. פסוק és Rási komm. Szanh. 94 a s. v. ישר, v. ö. Num. Rabb. 12. f. vége felé.)

Mindezen érintkezések alapján bátran állithatjuk, hogy a zsidó angelologia, a mint az Babiloniában fejlődött, a Mitatron képzetében a perzsák Mithráját vette mintául, úgy hogy a Mitatron nevet is Mithrával azonosnak kell mondanunk. [1])

[1]) Fölemlitendőnek tartom, hogy az Aruch (s. v. מטטר) több idézetében előforduló metatornak (= μετάτωρ l. Ducange s. v.) Mitatronnal semmi köze.

Nagyvárad.

KOHUT SÁNDOR.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY

IRODALOM.

DÁVID KIRÁLY ZSOLTÁR KÖNYVE.

Az őshéber eredeti szöveg alapján a legjelesebb értelmezők és fordítások s főleg a vulgata egybevetésével, magyarban versekre irta *Kálmán Károly*. Budapest, 1883.

Hehn Viktor bámulatos tudományosságu könyvében a kulturnövények és állatok történetéről a legrégibb magasabb müvelődés három őstermékének, a bornak, olajnak és a fügefának tárgyalását befejezve, így folytatja: »Mivel végezhetnők e fejezetet illőbben, mint a birák könyvének kilenczedik fejezetében megirt jelentős parabolával? Ide iktatjuk, hisz ama könyvet, melyben áll, oly kevesen olvassák manapság! A fák elmentek...« De nem irom le a parabolát, hátha valaki előveszi kiváncsiságból a birák könyvét... S ha a zsoltárokról szólunk, nem kell-e közönségünk nagy részére tekintve, hozzá tennünk — »hisz ama könyvet oly kevesen olvassák manapság« — adunk mutatványt belőlök, hadd csodálkozzék némely olvasó, hogy a vallásos lélek, a költőiség iránt fogékony elme, minő sejtetlen kincset lát egyszerre, melyet eddig épen csak hogy nevéről ösmert.

Szomoru fejezete a jelen zsidó életnek a szentirás elhanyai golása. Az eredeti szöveg mind idegenebbé válik; és a 600,000-nyi magyar zsidóság beéri, *ha kevesebbel nem,* itt-ott egy képes német bibliával és a népiskolákban tárgyalt pentateuchus magyar fordításával. Egy nemzedék már kihalt, mely a magyar-zsidó bibliát várta, megteremtését mint kötelességet érezte s — utána akar ugy látszik a mi nemzedékünk menni ugyanazon hiábavaló várakozással, ugyanazon teljesítetlen kötelességgel...

Negyven éve prédikálunk magyarul s magyar bibliánk még mindig nincs. Kezdeményezés volt elég, de eredmény kevés. Pedig egy magyar-zsidó tudós biblia fordítása nemcsak vallásos, nem-

csak hazafias, hanem irodalmi tett volna. Van katholikus, van protestans régibb s ujabb bibliánk — tudományos fordításunk nincs. A Magyar-Zsidó Szemlének ez legyen a ceterum censeója. Amig a zsinagógának magyar bibliája nincs, addig szégyenfolt van rajta.

De hova tévedek! A magyar zsoltár-fordításokról akartam egyetmást elmondani, s magyar-zsidó bibliáról szólok. Vádolok, pedig a zsoltárok és Salamon példabeszédei megvannak már magyar fordításban. [1])

A zsoltárokat németre is korán fordították a zsidók. A zsidónémet dialektust használta fordításában a XVI. században *Rabbi Stendel Mózes*, kinek 1586-ban megjelent munkáját *Wagenseil* 1705-ben ujból kiadta. A munka első kiadása számára egy nő másolta le, aki rímes előszóban elmondja, hogy Hannoverben találta e fordítást és lemásolta:

»In Erwarten es soll seyn lieblich zu lesen Manen und Frauen
und die Frommen Meidlich,
Denn es wird seyn sehr bescheidlich.«

A magyar zsoltárfordítok között a zsidók, Mannheim fordításától eltekintve, tudtommal nem szerepelnek. A protestáns fordításokból és verses átdolgozásokból közöljük összehasonlításul a *Károli Gáspár*-ét és *Szenczi Molnár Albert*-ét és mint legujabbat *Palóczi Czinke István* terjengős átiratát, mely 1883-ban jelent meg. A katholikusok részéről a *Káldi György*-ét, továbbá ugyanezét *Tárkányi Béla* átdolgozásában és utóbbinak verses átiratát. Továbbá alább a *Kálmán Károly*-ét szembeállítva a Zs. P. szószerinti fordításával. A verses átiratokban a héber szövegben meg nem levő szók, dült betükkel vannak szedve. A zsoltárnak rövidség okáért csak elejét közöljük, mely magában is elég anyagot nyujt az itéletre.

Károli Gáspár az 1612-iki kiadásában:

1 Az mélségből kiáltva te hozzád Uram.
2 Uram halgasd meg az én szómat,
â te füleid legyenec figyelmetesec az én könyörgésemnec szavára.

[1]) Zsoltárok, Templomi és iskolai használatra hiven fordította és jegyzetekkel ellátta *Mannheim József*, ezelőtt főelemi tanító a bajai izr. hitközség nyilvános tanodájában. Bécsben, 1868. — Héber czimlapja is van, mert a magyar szövegen kivül az eredeti szöveg is föl van véve. — Ugyanez a Mannheim József adta ki 1861. Baján az első magyar-zsidó imakönyvet: Áhitatosság órái. Imakönyv izr. hölgyek számára.

ספר משלי .... Selomoh hasonlatai magyarítá *Bauer Márkfi Herman* a szegedi izraelita község jegyzője. Budán, 1844. — Héber szöveggel.

A franczia fordítás
melynek német átdolgozása után Sz. Molnáré készült az 1716-ki kiadás után.

1 Au fort de ma détresse
Dans mes profons ennuis,
A toi seul je m'adresse,
Et les jours et les nuits.
Grand Dieu prête l'oreille
A mes cris éclatans
Que ma voix te réveille!
Seigneur, il en est tems.

Szenczi Molnár Albert
Az 1612-iki kiadás után.

Te hozzád *teljes szívből*
Kiáltok *szüntelen*,
E *siralmas* mélységből,
Hallgas meg Ur Isten!
Nyisd meg te füleidet
Midőn téged hívlak;
Tekinstd meg én igyemet,
Mert régen óhajtlak.

Káldi György, jezsuita,
1626. első kiadása:

1 A mélységekből kiáltottam Uram hozzád:
2 Uram halgasd meg az én szómat. Legyenek a te füleid figyelmetesek, az én könyörgésem szavára.

Káldi György, Tárkányi Béla átdolgozásában.
1860. és 1865. az egri magyar bibliában.

1 A mélységekből kiáltok, Uram, hozzád
2 Uram hallgasd meg az én szómat, legyenek füleid figyelmesek az én könyörgésem szavára.

Tárkányi Béla.
1857.

A mélységből kiáltok
Fel te hozzád, én Uram!
Hallgass meg midőn elődbe
Esdekelve jut szavam.
Ha följegyzed vétkeinket,
És számot jösz tartani:
Istenem! Ki bir előtted
Akkoron megállani!

Pálóczi Czinke István
erdőbényei ref. pap.

A mélységből kiáltok
Te hozzád, *én* Uram!
Kinél erő, bocsánat,
Igazság s béke van:
Ó szólj beteg szivemhez,
Ó Jóság légy velem,
S buzgó imádságomban,
Hallgass meg Istenem!

A zsoltárok fordításának czélja első sorban az eredeti szöveg hű tükrözése: a műfordítás általános követelményeitől s szabályaitól a zsoltárokkal szemben ép oly kevéssé lehet elállani, mint akármely egyéb irodalmi termékkel szemben. A puszta műfordítás a különböző keresztény felekezetek fordításaiban azonban háttérbe szorul az egyházi, épületes czél és azon feszélyezés folytán, amelyet a keresztény fordító a zsoltárok igen sok nemzeti vonatkozása és átalában zsidó szinezete következtében érez. Sehol oly határozottan e keresztény egyházi álláspontot nem találtam kifejezve, mint *Pap Gábor* szuperintendensnek Rév-Komáromból 1882. febr. 20-ról keltezett s a »Protestáns Pap«-ban (1882. 83. lap) megjelent következő levelében: »A mi a merev szöveg-

hüséget illeti, én az ezt pártolókkal nem vagyok egy nézeten. Át kell vennünk a zsoltár eredeti szövegéből az Istenhez emelő vallásos érzelmeket és eszméket, a mi viszonyainkhoz, helyzetünkköz alkalmazottan. Hol a zsoltáriró Izraelről s a zsidónépről és népért énekel és esd, ott mi hazánkról, nemzetünkről s ezekért énekelünk és esdünk. Az érzelmeket és eszméket kell hát szöveghüen átvennünk, de nem az akkori állapotokat s főleg állami helyzetet. Ez esetben aztán a 137-ik zsoltár sem lenne kihagyandó, mert hiszen a magyar nemzetnek is volt oly siralmas helyzete, minő volt Izraelé a számüzetésben, nekünk is voltak nyomasztó éveink, mikor a legjobbak a számüzetés kenyerét ették, nem ugyan a babyloni vizeknél, de a Szajna és a Themze partjain keseregtek. A mi költőink nagy részének is, ha nem is füzfákra, de csakugyan szegre kellett akkor akasztani a hegedüt és lantot.«

Pap Gábor véleményének megvan a maga jogosultsága: ő oly egyházi költeményeket kiván a zsoltárokból alakítani, melyek az egyház kivánalmainak jobban megfelelnek, mint az eredeti szöveg s ennek tartalma, s nem kétlem, hogy az egyházi dalköltészet, mely sok jó mellett oly sok silány terméket hozott létre, mint eddig, úgy ezentul is a zsoltárok szelleméből mint gazdag tárházból sokat meríthet. De ily átdolgozás mellett a zsoltárok eredeti szövegének lehetőleg hü átültetése a magyar irodalomba fölöslegessé nem válik. Ily hü fordítást pedig, azon dogmatikai és nemzeti befolyás következtében, mely minden keresztény iró felfogását alterálja, csakis az adhat, ki mint zsidó teljesen a zsoltárok gondolatkörében maradhat, és sem dogmatikai sem egyéb, az eredetinek költőitől idegen melléktekintet befolyása alatt nem áll. Ezért óhajtjuk a zsoltároknak — ezért az egész szentirásnak magyarosítását zsidó szerző által. A zsidó nyelvtudomány és az exegezis mai fejlettsége alapján a tudomány és a zsinagóga követelményeinek megfelelő fordítás teljesen elérhető. A legtökéletesebb zsoltárfordítás, mely eddig zsidókézből kikerült a Mendelssohn Mózes német zsoltárja, melynek első kiadása Kálmán-é előtt ép száz évvel, 1783-ban jelent meg.

Mendelssohn szivének egész gyöngéd vallásosságával fordult a zsoltárok felé. Tiz éven át foglalkozott a fordítással, s elmondja előszavában, hogy ez időben sok kellemes órát szerzett neki, sok szenvedést megédesített e munka. Lelki állapota, hangulata szerint majd egyik, majd másik zsoltárba mélyedt el, s így ért meg keb-

lében fordítása, melynél gyöngédebben, mélyebben, finomabb árnyalással senki a zsoltárokat ujjá nem alkotta.

Rímet fordításában Mendelssohn nem használt, a mértékek is a lehető legnagyobb szabadsággal kezelvék, tulajdonképen csak itt-ott érzik jambus vegy trocheusba játszó lejtése. A zsoltárok eredetileg sem metrumot sem rímet nem ösmernek, s ha már költői műtől kötött beszédet várnak, úgy fordításukban a föltétlenül szükségesnél tovább talán nem szükséges mennünk, nehogy az eredetitől nagyon elütő, idegenszerü benyomást tegyen a fordítás az olvasóra. A rímnek a magyarban a fordítás hüségét sok helyütt fel kell áldozni, ami Kálmán művében is sűrűn megesik. Álljon itt példakép ismét a 130-ik zsoltárnak első verse szószerinti fordítása, szembesítve a Kálmán-éval. A dült betükkel szedettek az eredi szövegben nincsenek meg.

130-ból.

Szószerint.[1])	Kálmán fordítása.
1 A mélyekből Hozzád	1 Mélységekből kiáltlak óh Uram,
Kiáltok oh Uram !	2 Uram hallgasd meg szózatom
2 Uram ! Halljad szavam,	Figyelj reám *kin átok sulya van,*
Legyen füled figyelmes	*Kit szörnyü bün nyomorja nyom.*
Imádatos szavamra.	

Ritka versszak, melyben a méret vagy a rím ne kivánt volna pótlást vagy rövidítést: ha a műfordítás követeléseivel mérjük Kálmán művét, nem mondhatunk teljesen kedvező itéletet — de igazságtalanság is volna őt ily mértékkel mérni. Ő a szoltárokat *magyarban versekre* akarta *irni,* azaz azt amit a mi felfogásunk egyszerü szószerinti fordításban prózának érezne, a költő ihletével ujjáteremtve, magyar költeménybe foglalni. S ha igy tekintjük művét, itéletünk megmásul. Igaz, az eredetinek zamatja, azok a kedvelt, megszokott szavai a zsoltárnak, melyeket minden fordítás iparkodik hiven tükröztetni, elhalaványulnak gyakran; igaz, az eredetinek hatalmas egyszerűsége modern mellékízzel vegyittetik s ami eleven nemzeti költeményekké tette a zsoltárokat, az általánosittatik s szinét hagyja néhutt, míg másfelől a dogmatikus felfogás Kálmánt is mint a legtöbb keresztény irásmagyarázót, az eredetinek félreértésére vezette: de másrészt igen sok zsoltára Kálmánnak oly gyönyörü kerekdedséggel, oly finoman beható fel-

[1]) A máshelyt közlendő zsoltár fordításokból e pár sornyi mutatványt Zs. P. munkatársunk szivességéből itt közölhetjük. Szerk.

fogással és oly igaz költői ihlettel lep meg bennünket, hogy annak, ki az eredetit nem ösmeri, bízvást ajánljuk e fordítást, mint amelyből az eredetinek magasztosságát megösmerheti. Kálmán fordítása az őt megelőzötteket határozottan túlszárnyalja.

Hadd idézzek befejezésül pár töredéket a szép munkából.

19-ikből.

Egek beszélik Isten
Fölségét szerteszét,
Mennyboltok hirdetik fenn
Teremtő szent kezét;
Nap-napnak, éj meg éjnek
Azt mondja, hogy nagy Ő,
Nincs egy parányi élet
Őt nem dicsőítő.

90-ikből.

»Olyan az ezerévnyi idő
A Te színed előtt, a minő
Minekünk az a tegnapi nap ha leforga,
Vagy az éji virasztáson csak egy óra.
Oh az emberi élet-idő
Rövid álom! enyészve tünő!
Kicsi fű, hogy a hajnali fényre kifesle,
Kivirítva delel, de lehulladoz este!

118-ikból.

Minden nemzet rám vigyázott,
Mint vad áram tört felém:
Én meggyőztem a világot,
Istenemmel győztem én.
Fölgerjedtek mint a méhek,
Mint a tüz a tüske-fán;
És mig én ma mentve élek,
Elbukott a bősz, kaján!

Szeged.

LÖW IMMÁNUEL.

ZSIDÓ KÁTÉK.

A ki érdeklődik a zsidók hitvallása iránt, ime módot nyujtunk neki, hogy tudásvágyát kielégíthesse. Azt hiszik, nincs zsidó káté: itt van összeállítva kronológiai rendben a XVI. századtól fogva maig 156, azaz, hiszen zsidók vagyunk: százötvenhat. Válogathat benne kiki tetszése szerint.

A mit magáról a kérdésről tartunk elmondandónak, megtalálja a szives olvasó más helyütt. Itt csak lajstromunkról akarunk némit megjegyezni. Az összeállítás gondolata *Dr. Stiller Bertalan* budapesti egyetemi tanártól ered. Hogy ez az összeállítás az eddigiek között a legteljesebb s igy már magában véve bibliografiai becsű, a *Dr. Kayserling Mór* (Budapest) és *Löw Henrik* (Szeged) szives közleményeinek s a következő nyomtatott kutforrásoknak köszönjük: *Strassburger* kronologiai lajstroma, Steinschneider Hamaskir cz. folyóirata 1878, 89—93. ll. és *Kayserling* pótléka e lajstromhoz, u. o. VII. l. 1880, 103. l. *és továbbá G. Wolf*, Katalog der B. Beer'schen Bibliothek, 58 és köv. ll. *).

Még csak azt jegyezzük meg, hogy igazi zsidó »káté« t. i. a vallás rendszeres előadása, különösen iskolák számára, csak Mendelssohn óta van nagyobb számban. Azelőtt nem volt ilyenre szükség, mert a zsidók vallási ismereteiket magukból a forrásokból meritették.

A többit hadd mondja el a lajstrom maga.

Jagel, Abraham. Lekach tób. Velencze 1587. (Ezen első kátéalakban és héberül irt zsidó vallástan számos kiadást ért; németül megjelent *Bock* F. W. forditásában, Lipcse, 1694, latinul *Feil* ford. London, 1679, Franecker 1690, *Carpzow* ford., Lipcse, 1687.)

Aruvas, Israel. Emeth weemuna (héberül és olaszul). Velencze, 1654.

Perez, Jehuda Leon. Fundamento solido, baza y thypo de la Sacra sancta y divina Ley por un methodo facil y distincto, en forma de dialogo, en lengua Castellana. Amst. 1729.

Paz, Isaak de Mose de. Horaath emunath Jisrael. Héber és spanyol (ladino) nyelven irt és a törökországi zsidó iskoláknak szánt vallástan. Livorno, 1764.

Calimani, Simone. Esame o sia Catechismo ad un giovane israelita. Verona, 1782. Ed. 3-a 1821.

*) Az olvasó észre fogja venni, hogy uj kiadások a lajstromba külön nem vétettek föl, a forditások csak ritkán, bibliai történetek, vallásfilozófiai fejtegetések stb. pedig egyáltalán mellőztettek.

Dessau, W. Grundsätze der jüdischen Religion. Dessau, 1782.

Wessely, Naftali Hartwig. Széfer Hammiddôth (Erkölcstan, héberül) Berlin, 1784.

Seldan, Eljakim. Schomer Emunim (vallástan, héberül, iskolák számára) Kopenhagen, 1787.

Homberg, Herz. Imre Schefer, Religionslehre nach mosaischen und talmudischen Vorschriften für die israelitische Jugend (héberül és németül). Wien, 1802.

Beer, Peter. Dasz Iisroel, oder: Versuch einer Darstellung der Glaubens- Sitten- und Ceremonialgesetze der Juden zum Gebrauche f. den Elementarunterricht nebst Anhang für Lehrer. Prag, 1809.

Lax, Salomon. Elementar-Unterricht in der Religion aus der Natur und der heiligen Geschichte für jüdische Schulen und Privatunterricht, Magdeburg, 1809.

Beer, Peter. Emeth Weemuna, Leitfaden beim Elementarunterricht in der mos. Religion. Prag, 1810. 2. A. 1832.

Ben Sew, Jeszódé Hadath (hit- és erkölcstan, héberül és németül). Wien, 1811.

Heinemann, Jer. Taurath Emunath Beth Jisroel (Héberül, kérdések és feleletek alakjában). Kassel, 1812.

Homberg, Herz. Bne Zion. Ein religiös-moralisches Lehrbuch für die Jugend isr. Nation. Wien, 1812, 1826.

Kohen, Schalom. Chinnúch Emuna, Katechismus der isr. Religion. Hamburg, 1812.

Bock, M. H. Katechismus der israel. Religionslehre. Berlin, 1814.

Homberg, Herz. Ben Jakkir. Über Glaubens- und Sittenlehren für die isr. Jugend in Fragen und Antworten. Wien, 1814.

Johlsohn, J. Schorasche Hadath. Unterricht in der mos. Religion. Frankfurt 1814; 2. Auflage, Wien, 1824.

Kley, Eduard. Edûth Adonaj. Katechismus der israel. Religionslehre, Leipzig, 1814; 2. Aufl. 1839. 3. A. 1850.

Kohen, Schalom. Schorasche Emuna, Elements of faith (héberül és angolul). London, 1815.

Saccut de Modena, David. Limmude Adonái (káté héberül és olaszul). Reggio, 1815.

Belinfante, M. C. Of gronden des geloofs en zedelijke pligten voor de Israëlieten. Amsterdam, 1816.

Beer, Peter. Handbuch der mosaischen Religion für Studierende. 3 Theile. Prag, 1818.

Lambert, L. M. Kether Thora, Catechisme du culte judaique. (Franczia és német.) Metz, 1818.

Heinemann, Jer. Religionsbekenntniss für Israeliten. Berlin, 1819.

Heinemann, Jer. Leitfaden für den Unterricht in der Religion der Israeliten. Berlin, 1819.

Johlsohn, J. Alume Josseph, Unterricht in der mosaischen Religion für die Jugend beiderlei Geschlechts. Frankfurt, 1819. 2. A. Wien, 1824.

Landesmann, Benjamin. Maajne Joscher, Quellen reiner Sitten. Ein Schulbuch zur Herzensbildung und Veredlung der isr. Jugend. Wien, 1821.

Belinfante, M. C. Mozaisch leerstelsel benev. de 13 geloofsgronden v. d. Mozaischen godsdienst. Uit h. Hoogd. d. Abr. Meldola. Amsterdam, 1823.

Benedict Naphtaly. Emunath Israel. Ein Hülfsbuch zum Unterricht in der mosaischen Religion. Wien, 1824, Prag, 1832.

Wolf, Abraham Alexander. Torath Israel. Die Lehre der isr. Religion, bearbeitet für Stadt- und Landschulen. Mainz, 1825.

Behr, Alexander. Lehrbuch der mosaischen Religion. Unter Aufsicht und Leitung Abraham Bing's zu Würzburg. München, 1826.

Frankolm, J. A. Grundzüge der Religionslehre, aus den 10 Geboten entwickelt. Neustadt, 1826.

Neumann Moses Samuel. Israelitische Religionslehre zum heilbringenden Unterricht für die Israelitische Jugend, nebst einer schönen Sittenlehre für alle Glaubensgenossen. Pest, 1826.

Professione di fede con domande é riposte ad uso della gioventú israelitica compiuto che abbia l'anno decimoterzo di età. Venezia, 1827.

Landau, M. J. Leitfaden bei dem Elementarunterricht in der mosaischen Glaubens- und Pflichtenlehre. Leipzig, 1828.

Arnheim, Heymann. Leitfaden beim Unterricht in der mos. Religion. Glogau, 1830.

Büdinger, Moses. Moreh lathora. Anweisung für Lehrer, wie der israelitische Religionsunterricht zu ertheilen sei. Cassel, 1830; 4. A. 1843.

Fränkel, Bernhard. Torath Haemuna, Religionslehre für die weibliche Jugend. Pressburg, 1831.

Frankolm, J. A., Inspector der Königl. Wilhelms-Schule. Die mosaische Sittenlehre für Lehrer und Schüler. Breslau, 1831.

Herxheimer, Salomon, Jesôde Hattôra, Israelitische Glaubens- und Pflichtenlehre für Schule und Haus. Minden, 1831; 27. Auflage, Bernburg, 1877.

Dessauer, J. H. Unterricht in der mosaischen Religion. Nürnberg, 1832.

Grünthal. Torath Dath Mosche. Mosaische Religionslehre für die Schule. Breslau, 1832.

Kafka, Angelus. Derech Emuna. Mosaische Religionslehre in Fragen und Antworten. Bregenz, 1832; 3. A. Prag, 1845.

Rosenbach, S. De bever. inhoud de 13 geloofsartikelen der Israel. Groningen, 1832.

Saalschütz, J. L. Grundlage zu Katechisationen über die israel. Gotteslehre. Wien, 1833.

Löb, Jehuda. Religionslehrbuch für die israelitische Jugend. Darmstadt, 1834.

Miro, M. H. Leitfaden beim Unterricht in der isr. Religion. Breslau, 1834.

Loeb, Henri. Derech Hoemunoh ou Le chemin de la foi à l'usage des écoles élementaires du culte israelite. Bruxelles, 1835.

Spruchbuch. Eine Sammlung von Bibelsprüchen zum Gebrauch bei dem Religions-Unterricht in den israelitischen Schulen des Königreiches Würtemberg. Stuttgart, 1835.

Maier, Joseph, Kirchenrath. Konfirmandenunterricht. Stuttgart, 1836.

Chorin, Aron. Hillel, die sittlichen und religiösen Principien des Glaubens in 3 Abtheilungen in deutscher Sprache. Ofen, 1837.

Lehrbuch der israelitischen Religion zum Gebrauche der Synagogen und Schulen. Auf Veranstaltung der königl. israelitischen Oberkirchenbehörde. Stuttgart, 1837; 3. A. 1848.

S(kreink)a, Vorübungen zum Unterrichte aus der Rabbinisch-Mos. Religion etc. Arad, 1837.

Grünbaum, Elias. Confirmanden-Unterricht für Israeliten, für Schulen des Rabbinats-Bezirkes Landau. Neustadt an der Hardt, 1838.

Plessner, Salomon. Dath Mosche wihudith. Jüd.-mos. Religionsunterricht für die isr. Jugend. Berlin, 1838.

Saalschütz, J. L. Die geistige Ausbildung der israelitischen Jugend im Lichte der Religion. Königsberg, 1838.

Auerbach, B. H. Lehrbuch der israelitischen Religion nach den Quellen bearbeitet zum Gebrauche in den obersten Klassen der Religionsschulen. Darmstadt 1839.

Cahen, S. Précis élementaire d'instruction religieuse et morale adopté par le consistoire des Israélites de France, III. édition. Paris, 1839.

Tugendhold, Jakob. Ben Jakkîr, kleines isr. Religionsbuch in jüdischer, deutscher und polnischer Sprache. Warschau, 1839.

Büdinger, M. Über die israelitische öffentliche Religions-Prüfung oder Confirmation. Cassel, 1840.

Wessely, Wolfgang. Nethib emûnâ. Kleiner Katechismus oder Leitfaden für den ersten Religionsunterricht. Prag, 1840; 8. Auflage 1863.

Ascoli, J. M. Rêsith Daath. (Vallástan, héberül, kátéalakban). Livorno 1841.

Creizenach, M. Chinnuch libené mizvá. Stunden der Weihe für israel. Confirmanden. Frankfurt a. M., 1841.

Rokonstein, Lépold. Dath Jehúdá. Zsidó hit s' erkölcstan. Budán, 1841.

Ehrenfried, I. Unterricht in der jüd. Religion nach der Bibel. Breslau 1843.

Philippson, Ludwig. Kleiner Katechismus der israelitischen Religion. Leipzig, 1843.

Henriques, M. Lärebog i israelische religionen. (Wolf A. A. munkájának svéd forditása). Stockholm, 1844; Gothenburg, 1852.

Horowitz, L. Benoth Zion. Ein Handbuch zum Unterricht für israel. Mädchenschulen. Pressburg, 1844.

Jolowicz, H. Confirmanden-Büchlein für Israeliten beiderlei Geschlechts. Hamburg, 1844.

Sommerfeld, Herrmann. Leitfaden bei dem Unterricht in der israel. Religion für Volksschulen. Elbing, 1844.

Lippmannssohn. Leitfaden beim Unterricht in der mosaischen Religion. Werl, 1845.

Kohn, Abraham. Elemente des ersten Religionsunterrichtes für die isr. Jugend. Lemberg, 1846.

Schwab L. Emlékeztetés a vallásban nyert oktatásra. Budán, a magy. k. egyetem betüivel 1846. 4⁰ 26 l. (Magyar-német.); második kiadás, Szeged, 1883. 4⁰, csak a magyar szöveg; harmadik kiadás, Szeged 1884. 8⁰.

Holdheim, S. Die Religionsprincipien des reformirten Judenthums. Berlin, 1847.

Jakobson, I. Katechetischer Leitfaden beim Unterricht in der isr. Religion. Leipzig, 1847; 3. A. 1882.

Rosenmark, Hermann. Israel. Religions- und Sittenlehre. Warasdin, 1847.

Zeitlin, B. Parole de l'Alliance ou Instruction Religieuse à l'usage de la jeunesse israelite. Metz, 1847.

Lammfromm, Leopold. Katechismus der bibl. mosaischen Religion. Blaubeuren, 1848.

Luzzatto, Samuel David. Il giudaismo illustrato nella sua teoria, nella sua storia e nella sua letteratura. Padova, 1848.

Rosenberg, M. Grundzüge der mosaischen Religions- und Sittenlehre. Posen, 1848.

Cohen, M. M. Geloofsbelydenis voor Israëliten. Kvevorden, 1849.

Cahn, E. B. Leitfaden für den Unterricht in der isr. Religion. Mainz, 1850.

Breuer, Leopold. Leitfaden beim Religionsunterrichte der isr. Jugend. Wien, 1851; 2. A. 1855; 3. A. 1858.

Foges, Benedikt. Das ewige Bündnisz. Israelitischer Religionsunterricht für Volksschulen. Prag, 1851.

Stern, A. Der methodische mosaische Religionslehrer. Gr.-Kanizsa, 1851.

Reggio, J. Guida per l'istruzione religiosa della gioventú israelitica. Gorizia, 1853.

Schwarz, Israel. Emunath Jisroel, Lehrbuch der Israelitischen Religion. Bayreuth 1853.

Ziltz, Moritz. Religionslehre für israelitische Schulen, 2. Aufl. Pest, 1853; 3. Aufl. 1860; 5. magyar kiadás 1875.

D(uparc) J. De weg des geloofs. Uit het Fransch d. H. Loeb. Leeuwarden, 1854.

Fassel, H. B. Die mosaisch-rabbinische Religionslehre. Wien, 1855. 2. A. 1858; 3. Aufl. 1864.

Mortara, Marco. Compendio della religione israelitica metodicamente esposto ad uso dell'istruzione domestica e delle scuole. Mantova 1855.

Rèsith Daath. Libro d'istruzione religiose ad uso delle classi inferiori nelle scuole israelitiche. Trieste, 1855.

Süsskind, S. Bezirksrabbiner, Leitfaden für den israelitischen Confirmanden-Unterricht. Wiesbaden, 1855.

Gentilli, S. Catechismo biblico ossia guida per l'insegnamento primario religioso della gioventú israelitica. (Wessely munkájának forditása). Gorizia, 1856.

Mannheimer, N. F. Rosch Amana, Leitfaden für den isr. Religionsunterricht. Gr.-Kanischa, 1856 ; 2. Aufl. Pest, 1864.

Back, J. W. Religionsbuch für israelitische Schulen. Grosswardein, 1857.

Holdheim, S. Haëmunah weha Dea. Jüdische Glaubens- und Sittenlehre. Leitfaden zum Unterricht. Berlin, 1857.

Lasch, Gerson. Pikude Adonai. Die göttlichen Gesetze aus den zehn Geboten entwickelt. Leipzig, 1857.

Schwarz, Israel. Glaube u. Pflicht. Lehrbuch der israel. Religion. Hamburg, 1857.

Hecht, Emanuel. Ibrî anokhî. Katechismus der Unterscheidungslehre des Juden- und Christenthums. Kreuznach, 1858.

Jakob Seeb aus Lissa, Ahabath Habberijôth. Über die Pflichten der Nächsten- und Menschenliebe (héberül és németül). Krotoschim, 1858.

Stein, Leopold. Tora umizwa. Israel. Religionsbuch. 2. A. Frankf. 1858.

Elsasser, M. Erster Unterricht in der isr. Religion. Mannheim, 1860.

Formstecher, Mosaische Religionslehre. Giessen 1860.

Hecht, Emanuel. Das Judenthum. Ein Religionshandbuch für höhere Schulen und gebildete Stände. Kreuznach 1860.

Kohn, Salomon. Lehrbuch der mos. Religion. Pesth 1860.

Mandus, Emanuel. Glaubens- und Pflichtenlehre in Katechesen, 1. Band. Breslau, 1860.

Wunderbar, R. I. Kurzgefasste Religions- und Sittenlehre der Israeliten. Riga und Leipzig, 1860.

Hochstätter, B. Die biblische reine Glaubens- und Pflichtenlehre des Judenthums. Ems 1861.

Landsberger, Julius. Religion und Liebe. Ein kleiner Katechismus für die israel. Jugend. Berlin, 1861 ; 2. Aufl. 1878.

Paggi, Angelo. Compendio di tutte le doctrine israelitiche ceremoniali, giudiciali, morali e dogmatiche ad uso di catechismo. Firenze, 1861.

Philippson, Ludwig. Die israelitische Religionslehre ausführlich dargestellt, 3 Bände. Leipzig, 1861—1865.

Stern, M. E. Grundpfeiler des Glaubens. Wien 1861.

Wahrmann, Jehuda. Dath Jehuda. Mosaische Religionslehre zum Gebrauche für höhere Schulen. Ofen, 1861 ; 2. Aufl. 1868.

Luzzatto, Samuel Davide: Lezioni di teologica morale israelitica. Padova 1862.

[M. Winter].Mosaische Religionslehre für die isr. Volksschulen. Wien, 1862.

Wolff, A. A. Lärebog i den isr. Religion. Kopenhagen, 1862. (e dán munka német fordítása megjelent u. o. 1863).

Hochstätter, B. Religionsphilosophische Erläuterungen zu dessen biblisch-reiner Glaubenslehre des Judenthums. Ems, 1864.

Kohn, I. W. Leitfaden bei dem Unterrichte in den mos. Glaubens- und Sittenlehren. Hotzenplotz, 1864.

Löwenheim. Lehrbuch der Mosaischen Religion. Eisenach, 1864.

Luzzatto, Samuel David. Israelitische Moral-Theologie, übersetzt von L. E. *Igel*, Czernowitz, 1864; 2. Aufl. Breslau, 1870.

Aub, Joseph. Grundlage zu einem wissenschaftlichen Unterricht in der mos. Religion. Mainz, 1865; 2. Auflage. Leipzig, 1874.

Mannheimer, Moses. Lehrbuch der isr. Religion. Darmstadt 1866.

Feilchenfeld, Wolf. Systematisches Lehrbuch der isr. Religion. Berlin, 1867; 2. Aufl. Posen, 1878.

Grünebaum, Elias. Die Sittenlehre des Judenthums andern Bekenntnissen gegenüber. Mannheim, 1867; 2. Auflage 1878.

Levi, Giuseppe. Catechismo israelita di religione e di morale. Torino 1867.

Eppstein, E. Leitfaden für Konfirmanden. Detroit, 1868.

Feilbogen, B. Religionsbüchlein für die untern Volksschulklassen. Wien, 1868.

Lévy, Benoit. Outlines of the jewish Religion. London, 1868.

Dialogue français-espagnol-hébreu à l'usage des Israélites en Turquie. Constantinople, 1870.

Singer, Israel. Lehrbuch der isr. Religion für Volks- und Hauptschulen. S.-A.-Ujhely, 1870; 2. Aufl. 1875.

Wolf, G. Israel. Religions- und Sittenlehre für Schüler der Volksschulklassen, Wien, 1870; 2. Aufl. 1878.

Mosaische Religionslehre für isr. Volksschulen. Wien, 1871.

Sonnenschein, S. H. Thy light and Thy truth. A guide for conformation of isr. youth. St. Louis, 1871.

Adler, L. Leitfaden bei dem Unterrichte in der isr. Religion. (7. Auflage von M. Büdinger's Leitfaden). Cassel, 1871.

Rosenmeyer, Izsák. Vezérfonal Mózes vallásában. Pest, 1871. Magyar-német.

Stein, Leopold. Die Schrift des Lebens. Inbegriff des gesammten Judenthums in Lehre, Gottesverehrung und Sittengesetz. Mannheim, 1871.

Ungar, Moses. Techunath dath Israel. Inbegriff der Vollkommenheiten der israel. Religion zur Belehrung wichtig sowohl für Männer und Frauen, als auch überhaupt für Knaben und Mädchen. Szegedin, 1875.

Leimdörfer, D. Kurzgefasste Religionslehre der Israeliten nach den Lehrbüchern von Herxheimer und Büdinger. Nordhausen, 1876.

Lewinger, M. Die israel. Confirmation. Bremen, 1876.

Strauss, J. Religions and Morals. A short catechism for the use of Jewish youth in the upper forms. Bradford, 1876.

Levy, Leitfaden für den Religionsunterricht. Hechingen, 1877.

A zsidó hittan vezérfonala. Budapest, 1877; 2. kiad. 1880; 3. kiad. 1883.

Kohn, Salomon. Mosaische Religionslehre für die unteren Classen der Mittelschulen. Gr.-Kanizsa, 1878.

Philippson, Ludwig. Die isr. Religionslehre für Mittelschulen und Gymnasien. Wien, 1878.

Wolff, L. Die Festtage Israels. Für israelitische Schulen methodisch bearbeitet. Saarlouis, 1878.

Deutsch, Henrik. Mekór Chájim. Életforrás vagyis mózesi vallástan. Budapest, 1879.

Bak, Izraél. Dath Jisrael. Vezérkönyv a mózesi vallás tanitására Budapest, 1880; 2. kiad. 1883.

Stern, A. Hittani vezérfonal elemi népiskolák számára. Budapest, 1880.

Cohné, József. Az izraelita vallástan kézikönyve felsőbb osztályok számára. Arad, 1881.

Hochmuth Ábrahám. Istenismeret és Istentisztelet. A biblián s későbbi iratokon alapuló tan- és kézikönyv a vallás oktatására tanitó-képző intézetek s a középiskolák felső osztályai számára. Budapest, 1881. Németül is: Gotteserkenntniss und Gottesverehrung. Bpest, 1882.

Leimdörfer, D. Bar Mizwa-Unterricht. Altona, 1881.

Das Moralgesetz des Judenthums in Beziehung auf Familie, Staat und Gesellschaft. Als Manuscript gedruckt. Wien, 1882.

Landsberg, W. Leitfaden für den isr. Religionsunterricht. Kaiserslautern, 1882.

IRODALMI HOLMI.

Uj adalék a héber nyelv kiejtése történetéhez. — Egy smyrnai zsidónő mint archisiynagogus. — Uj föltevés a Prédikátor könyvéről.

A *héber nyelv kiejtésének történetéhez* nevezetes adalékkal járult *Siegfried* Károly jenai tanár *Stade* Zeitschrift für Alttestamentliche Wissenschaft czimű folyóiratában (1884. évf. 1. füzet). A sz. Jéromos munkáiban latin átirásban talált majdnem 900 héber szót ábécze szerint állítja össze és azoknak alapján képet nyújt a negyedik században Palesztinában uralkodott héber kiejtésről, minthogy a szentföldön zsidó tanítótól nyerte a tudós egyházatya a héber nyelvnek ismeretét. A kiejtésnek valóban hű képét azért nem kaphatjuk ez úton, mert, mint Hieronymus maga is bevallja, latinban lehetetlen minden héber betűt visszaadni, úgy hogy pl. az Alef, Ajin, Hé és Cheth betűk között csak ritkán van az átirásnál különbség; de a héber szók e latin átirásaiban különben is nagy ingadozás és következetlenség látszik, mert Hieronymus nem az egyes hangzók tudományosan megállapított kiejtése szerint, hanem azon határozatlanságban tanulta meg a hébert, mely az élő szóbeli tanításnak tudható be és a melyben Chanina nevű tanítója nagyjában a palesztinai iskolákban divott kiejtést közölte vele. Siegfried tanulmányából, a melynek eredményei nagy részben megegyeznek a görög bibliafordításban talált héber szókból levont következtetésekkel, csak néhány részletet

említek. A kettős kiejtésű betűket, mint Bêth, Kâf, Pê, Tâw akkor még egyformán, azaz mindig hehezettel ejtették ki, úgy hogy ת-nek mindig *th*, פ-nek mindig *ph*, ritkábban *f* felel meg, כ mindig *ch*. *C* a héber ק átírása, *e* és *i* előtt is, a mi a latin *c* kiejtésére is vet világot és megerősíti azon föltevést, hogy *k*-nak hangzott a nevezett magánhangzók előtt is. A hébernek jelenleg divó két kiejtési módja között egyik fökülönbség, hogy t. i. a spanyol eredetü zsidók a hosszú kámeczet *â*-nak, a többiek *o*-nak ejtik, egyes szóknál már Hieronymus korában volt észlelhető. בָּשָׂר, hús, kétféle módon van átirva, *basar* és *bosor*; זָכָר = sochor; גֹּב = gob. De túlnyomó mégis az *á*-féle kiejtés. A *sevá mobile* többnyire rövid magánhangzóval adatik vissza; de néha eltűnik: בְּרֵאשִׁית = bresith; בְּרִית = brith. Az ú. n. patach furtivumra nézve figyelmet érdemel, hogy רוּחַ átírása majd *ruah*, majd *ruha*.

*

A *Revue des Études Juives* imént megjelent számában (VII. kötet, 161—166. ll.) egy ujabban talált ókori *görög feliratot* mutat be *Reinach Salamon*. E felirat először mutat egy nőnek, a smyrnai *Rufina* neve mellett oly czimet, melyet az eddigi adatok szerint kizárólag férfiak czimének gondoltak. E czim ἀρχισυνάγωγος (archisynagogus), a zsinágógának feje, melyet mint valódi tiszt megjelölését már a második templom utolsó idejében a főpapot az engesztelő nap ritusában segítő templomi tisztviselők sorában találunk e héber néven: rôs hakkenészeth (l. Misná Jômá 7, 1.). Később zsidó községi méltóságot jelöl e czim, és Aegina szigetén találtak egy feliratot, mely szerint Theodorus archisynagogus négy évig egy zsinágóga építése körül fáradozott. A »zsinagóga atyjának« czime is találtatik a görög nyelvű zsidó feliratokban, s ép úgy nőknél a »zsin. anyja.« — Archisynagogusnak nevezett nőt eddig nem találtak. Rufina az első példa rá, és ezzel be van bizonyítva, hogy ezen czim is néha csak kitűntető dísznév és nem mindig valódi méltóság megjelölése, mert föl nem tehető, hogy ilyent nő is viselt zsidó községekben. *Reinach* arra utal, hogy egy Cl. Rufinus nevű rhetor és sophista élt Smyrnában a II. és III. században, és hogy Rufina talán e családból való. A fölirat, melynek kora pontosan meg nem határozható, különben is elég érdekes. Rufina rendeli benne, hogy a rabszolgái és szabadon bocsátottjai számára épített sírboltban idegent ne

temessenek el, a ki ezt tenné, 1500 denárt köteles a közkincstárnak, 1000 denárt pedig a zsidó község pénztárába fizetni.

*

Bickell, innsbrucki tanár, a ki új metrikát alkalmaz a szentirás költészetére, most a *Kóhéleth* (Prédikátor) könyvére vonatkozó egy új fölfedezést hirdet a müncheni *Allgemeine Zeitung* január 28-iki számának melléklapjában. A szentirás e könyvének megértését különösen megnehezíti azon körülmény, hogy egyes szakaszai között nincsen vagy csak erőszakosan eszközölhető a logikai összefüggés, holott a könyv maga »a benne foglalt bölcsészeti eszmék ép úgy, mint velős mondatainak szellemes és pointirozott alakja által méltán fölgerjesztette a költők és gondolkozók csodáló elismerését.« Bickellt arra az ötletre vitte a könyvnek behatóbb vizsgálata, hogy a diszpozicziójában most észlelhető rendetlenséget az eredeti kézirat lapjainak összezavarásából magyarázza. E szerint eredetileg 22 lapra volt irva Kóhéleth könyve úgy, hogy a középső 16 lap (levél) két külön füzetet tett, az első 3 lap a megelőző füzetnek végét, az utolsó 3 lap a következő füzetnek a végét tették. A füzetek fölbomolván, az egyes lapok gondatlanúl más rendben illesztettek össze, és ezen ügyetlenség lett a könyv mostani egymásutánjának az okozója. A lapok eredeti helye szerint elrendezvén a könyv részeit, világos diszpozicziót nyert Bickell a Prédikátorban. Egymásra következnek a gazdagság és élvezeteinek, a tudásnak, a bölcseségnek és a tevékenységnek bírálatai, melyek az ember mindezen javait hiábavalóknak bizonyítják; ezt a lesújtó eredményt egy szintén komoly, de megnyugató parénezissel enyhíti a Prédikátor, melyben elmondja az igazi bölcstől várható érzületet és cselekvési módot a vallási, az állami és a magán életben, egyuttal erősen hangoztatva az Istenben való hitet. Bickell Kóhéleth könyvének új fordításában fogja sajátságos hipothezisést bővebben kifejteni. Most csak annyi mondható róla, hogy bármily nagy mértékben derítené is föl a Kóhéleth szerkezetét mégis mesterkéltnek és erőszakosnak látszik a föltevés, a melyből kiindúl; ha nem is tekintjük azt, hogy füzetekből álló könyvbe képzeli irottnak az eredeti kéziratot, holott valószinűbb, hogy ennek tekercs alakja volt.

ZSOLTÁRFORDÍTÁSOK.

121. zs.

Fölemelem szemem
Föl a hegyek felé
Honnan jöhet segélyem?
Segélyem Istenem,
Menny-földnek alkotója.
Inogni lábadat
Az Úr nem engedi:
Nem alszik őriződ.
Imé! Nem szunnyadoz
Nem alszik
Izráel őrizője:
Őrződ az Ur;
Árnyékod Ő
Jobbod felől.
Nappal nem bánt a nap,
S a hold nem éjjel.
Megőriz Ő
Minden gonosztól:
Megőrzi lelkedet.
Megőrzi Isten mented-jöttöd
Mostantul és örökre!

122. zs.

Örvendek, hogyha szólnak:
Megyünk az Úr lakába.
Megálltak lábaink
Kapudban oh Jerúszalém.
Jerúsalém az ujra épült
Mint város, összefüzve,
Hová a törzsek
Zarándokoltak
Az Úrnak törzsi
— Bizonyság Izraelnek —
Hálát nevének adni.
Ott trónon ültek törvényt,
Ott Dávid háza trónján.
Békét kivánjatok Jerúzsalémnek
Nyugodjanak akik szeretnek.
Falad körébe' béke
A palotákban nyúgalom legyen.
Testvérimért, barátimért
Szólok békét neked.
Urunknak házaért
Kivánom én javad.

123. zs.

Szemed Feléd emeltem
Ki fenn a mennybe trónolsz.
Ime, miként szolgák szeme
Uruknak néz kezére,
Mint szolgalány szeme
Kezére asszonyának :
Az Úrra Istenünkre ugy
Szemünk, mig megkegyel.
Kegyelj, Urunk, kegyelj,
Mert eltelénk gyaláztatással,
Mert eltelék tulossan
Lelkünk az önteltek gunyával,
A dölyfösök gyalázatával.

124. zs.

Ha nincs velünk Urunk
— Oh mondjad Izrael —
Ha nincs velünk Urunk,
Midőn fölkelt
Az ember ellenünk :
Ugy élve nyelnek el,
Ha fölgerjed dühök,
Úgy ár sodorna el
S folyam megy el lelkünk felett.
Ugy elmennek lelkünk felett
Vizek dagályai.
Légy áldva Úr,
Ki nem adott
Foguknak martalékul.
Lelkünk miként madár menekvék
A foglár tőriből.
Eltört e tőr
S m e n t e k valánk.
Az Úr neve segélyünk,
Menny-földet alkotóé!

Zs. P.

TÁRSADALOM.

A zsidó káté.

Ha van, mi bennünket zsidókat egyáltalán még meglephetne, bizonyára semmi sem volna erre alkalmasabb, mint azon szemrehányás, melylyel e napokban külömböző oldalról annyi kedvteléssel illettek, hogy még mindig nem tudják, mi a hitvallásunk, és még oly csekélységgel, egy kátéval sem rendelkezünk, melyből homályos tanainkat illetőleg felvilágositást és eligazodást lehetne nyerni. Mi teljes hitelt adunk azok jó akaratának, kik ezt állitják: igazán nem ismernek bennünket, igazán nem tudnak felőlünk semmit. De hát eddigelé széles e világon valaminek nem ismerése, nem tudása nem képezett jogczimet arra, hogy egy dolog felől vagy épen ellene szólhassunk, sőt mindenhez bizonyos előkészület szükséges, a mi manapság, a tudomány egyes szakainak nagy fejlettsége mellett nem is oly könnyü dolog, — csak a zsidók felől és a zsidók ellen szabad szólni bárkinek, tetszés szerint, hevenyében, ismeretek hiányában, tudatlansággal.

De hát a felett, a mit a zsidók ellen oly könnyü lélekkel felhoznak, kár volna megbotránkozni; hanem mikor az ember hallja, hogy attól a matrónától, melynek zsidóság a neve, azt követelik, hogy okirataival igazolja: ki ő s mi ő? szinte lehetetlen, hogy az embert nyugalma cserben ne hagyja. Ha elvont dolgok megszólalni tudnának, akkor azt hiszem, a matróna e jelentős szavakra fakadna: Mióta nem tudják önök, hogy én ki vagyok? Hiszen nekünk oly jól kellene egymást ismernünk! Mert nekem ugy tetszik, mintha némikép rokonok volnánk, ha ugyan a leánygyermek a rokonsághoz számitja magát. Sárba vonszoltak, beszennyezték ruhámat, olykor vérrel is, megvénültem fájdalmak és gyötrelmek közepette, de még mindig, ugyszólván, anyátok vagyok; kit ti oly hőn szerettek s lelketek minden áhitatával imádtok, ő az én ölemben játszott. — És könyek peregnek le barázdás arczán . . . Hanem elvont tárgyak nem szólalnak meg,

és igy az öreg nő is eltűri, hogy oly dolgokat szórnak fejére, melyek felett csak mosolyogni tud — keserűn és kelletlenül. És igy 1884 évvel azután, hogy a világtörténet egy esemény miatt, mely a mi körünkben folyt le, uj időszámitást kezdett — azt kivánják tőlünk, igazoljuk magunkat hitünket illetőleg, hogy azt »reczipiálni« lehessen. Ha még egy porszemnyi megmaradt belőled, te zsoltárok dalnoka, hogy nem válik fergeteggé, ha látod a hálát, melyet Izráel azért arat, mert valamennyi templom dalaidtól hangzik — és ha hallod, hogy a te nagy Hallelujádat oly ajkak zengik, melyeknek Czion elárvult nyája számára csak átkuk és gúnyjuk van! Megkötöztek bennünket és sebeinken tapostak, de a dorong nem argumentum, és a szájkosár nem czáfolat. Dicséretes dolog az okosság, és hallgatni jobb, mint szólani. De ki a kárhoz gúnyt fűz, és tőlünk kivánja, hogy jelentsük ki: mi a hitvallásunk? annak felelni kell. Mert bár az, hogy valaki nem tudja mit cselekszik, elégséges arra, hogy bocsánatot érdemeljen, nem elegendő arra is, hogy szóvivő legyen s törvényt hozzon.

Mindenek előtt azt állitom, nincs vallás, mely inkább törekednék világosság és nyilvánosság után, mint a zsidó, sőt épen a nyilvánosságban rejlik lényege, lelke. Nem alap nélkül látták legmélyebb vallásbölcselőink abban, hogy az ur az egész nép előtt megnyilatkozott, a zsidóságnak egyik kiváló jegyét, egyenesen ismertető jelét. Tanitónknak, Mózesnek eme szavait: »O bárha isten egész népe prófétákból állana«, arany betükkel kellene minden templom homlokára vésni. Nekünk nincsenek egyházi és világi elemeink, tanunk áldása, alkotójának szellemében, elárad mindenki fölött, aki annak magára hatást enged. Nincs kettős tanunk: egy a kivül és egy a belül állók számára — és nincs titkunk. Nem az égben van, mondja a tóra önmagáról (Moz. V. 30, 12.), nem is a tengeren tul, hanem nagyon közel ajkaidon, szivedben, csak hallgass szavára. Nincs ezoterikus, sem exoterikus zsidóságunk; a szavak s a bennök rejlő fogalmak idegen talajon keletkeztek.

Közlésre, hagyományra és tanitásra alapitotta ügyét a zsidóság. Mózest tanitónknak nevezzük s tóra annyit jelent, mint tanitás. Hagyományunk forrásainak és mestereinek megnevezésében ugyanez a szellem tükröződik. *Misna* oktatást jelent — bár e szót olykor máskép is forditották — *talmud* tanitást jelent. Szóferim, tannaim, amoraim, szaboraim mindmegannyi elnevezés a tudós, tanitó, előadó és magyarázó megjelölésére. Ne-

künk is volt papságunk, de tudvalevő, mennyire telve van már az ókori zsidó-történet a prófétáknak ezen elem elleni harczával, mely a templom lerombolásával el is sülyedt, hogy többé uj életre ne támadjon. A rabbi szintén tanitó, hasonló a hasonlók között, ki nem él nagyobb malasztban, mint községeinek akár legutolsó tagja. Minden egyeshez Izráelben van intézve e parancsolat: E tan könyve ne hagyja el szájadat, és buvárkodjál benne éjjel és nappal (Jozs. 1, 8.). Maga a törvény minden titkolódzást kizár; nyiltság, a legszélesebb rétegekben való részvétel képezi legfőbb követelését. Ha különben — mi élég szomoru — a kultusz az oktatást szokta magába olvasztani, ugy itt az egész kultusz az oktatásban olvadt fel. Istent ismerni héberül annyit tesz, mint vallásosnak lenni. Mások érzéséről és hitről szólanak, itt tanulásról és buvárkodásról van említés téve. A hitszónoklat, szintén semitikus származásu, eredetileg nem volt egyéb, mint a törvény magyarázata. A mit mi modernek, mint nem szépet, mellőzendőnek találtunk, a vallástörvényt tárgyazó kérdéseknek a templomban való nyilvános megvitatását, melyben a község minden tagja részt vehetett s az előadó pappal vitatkozhatott — e mellőzött jelenség a nyilvánosság azon szellemében folyt, mely a zsidóság légkörét teszi. Nálunk nem egyházatyákról beszélnek, hanem a tan magyarázóiról. Hol alkottak még intézményt, mely hangosabban tanuskodnék e szellem mellett, mint a szentirásnak nyilvános felolvasása, melyet a törvény a zsidó istentisztelet kimagasló részévé tett! Mind kötelesek — mondja Maimuni — e felolvasásra figyelni, még a legtudósabb is, ki azt hiszi, hogy a felolvasandókat már alaposan áttanulta. Midőn igy mindenki mindig ujból hallja a régi s örök-ifju törvényt hirdetni, mintegy ő is hivatva van a fellett őrködni, azt oltalmazni. Valóban, Izráel istentisztelete is oktatás.

Ne mondja senki, hogy ez csak a hivőkre vonatkozik s nem a kivülállókra is. Soha sem volt rá eset, hogy mi más vallásuak kérelmére hitügyekben a felvilágositást megtagadtuk volna, ha a kérelem őszinte volt. Minthogy mi az ember lelki üdvösségét nem hitvallásától tesszük függővé, és a zsidó tan szerint minden jámbor előtt az ég egyformán megnyilik, nem lehet okunk vallásunkat áruba bocsátani, feltolni, mások hitével egyáltalán törődni, avagy mint Ezekiel (13, 18.) mondja, embereket hajhászni, és lelkeket tőrbe ejteni.

Mint a szelid Hillel (Sabbath 31, b.) a pogányt, ki a zsidó vallást fél lábon állva akarta megtanulni, arra tanitá, hogy: Szeresd felebarátodat mint tenmagadat: azonképen később is sokan voltak, kik más hitüeknek a zsidóság felől felvilágositással szolgáltak. Nekünk is voltak egykor prozelitáink, sőt — hiszen ma már nem esik az ember tudományos eretnekségbe, ha állitja, hogy a kereszténység soha sem tehetett volna oly hóditásokat Rómában, ha erre a talaj széles körben a zsidóság által előkészitve nem lesz vala. Téritéssel akkor sem foglalkoztunk ugyan, de a kivánt oktatást senkitől meg nem tagadtuk. És a zsidóság szelleme bizonyára Arabia téres vidékein, és később a kozároknál csak ugy magától oly nagy hóditásokat nem tesz vala, ha igazán zsidótan volna, hogy a zsidóság a hitvallását lehetőleg titkolja.

De nem vagyunk következtetésekre utalva: maguk a tények szólanak a zsidó vallás nyiltsága mellett. Nem mult el évszázad, melyben keresztények vallásunk forrásaiból zsidók segitségével ne meritettek volna. A ki érdeklődik kereszténye knek irodalmunkkal való foglalkozása iránt, annak figyelmét felhivom azon előszóra, melylyel Zunz Lipót 1845-ben megjelent »Zur Geschichte und Literatur« czimü bámulatos müvét bevezeti. E helyütt csak mintegy nagyjából legyen néhány vonás kiemelve, mely sajátságos ellentétben áll azon állitással, mintha a mi vallásunk ismeretlen volna.

Keresztény volt, ki az első tudományos rabbinikus szótárt megirta: *Buxtorf*. Keresztény szolgáltatta a misna és legjelesebb kommentárjainak első latin forditását: *Surenhus*. Keresztény forditotta le a rabbinikus régi irodalom nagy részét és foglalta azt egy Thesaurus-nak nevezett óriási kötetbe: *Ugolini*. Keresztény volt, ki zsidó irókról és termékeikről első tett jelentést ugynevezett rabbinikus könyvtárában: *Bartolocci*. Keresztény volt, ki az első kiválóbb zsidó történetet irta: *Basnage*. Keresztény volt, ki először próbált az összes zsidó irodalomra kiterjedő ismertetést nyujtani: *J. Chr. Wolf*. Keresztények jártak elől héber kéziratok magyarázásában, többek között a magyar *Uri*, ki Oxford kincseit irta le, és a legnagyobbak egyike: *de Rossi*. Egy pillantás *Cornelius a Lapide* jezsuita óriási bibliai müvébe eléggé mutatja, mennyire vette használát a keresztény egyház a szentirás rabbinikus kommentárainak is. Mindez keresztény szorgalom eredménye, melyet mindig készséggel támogatott a zsidó

tanitás és utbaigazitás. A türelmesség történetének nemes szakaszát képezi két különböző tábor férfiainak ezen egyértelmü működése.

S hogy a zsidóság fájának fattyuhajtásáról is említést tegyek: még a *Kabbalát,* az ugynevezett titkos tant is mindig a legnagyobb készséggel nyitották meg zsidó tudósok kereszténynek. Ez ál-tanokat *Pico de Mirandolatól* fogva *Knorr von Rosenroth* és *Molitorig* keresztény tudósok ápolták, forditották s átdolgozták; keresztény réven jutott az elnevezés is a mivelt népek szókincsébe. A kereszténység tehát méltán mondhatja: előttem semmiféle zsidó dolog fölfedezetlenül nem maradt.

Vagy szóljak tán a jelenről is? Ma már a talmud és a legrégibb rabbinikus irodalomról számos egyetemen rendes előadások tartatnak; csak Lipcsét, Straszburgot, Párist és Cambridget akarom e tekintetben megnevezni. A talmud, ez az őserdő, melybe minden siheder rejtőzni szeret, ki a zsidóságot meg akarja támadni, — ez az őserdő is nem sokára megvilágítva és mindenki részére hozzáférhető leszen. A jeruzsálemi talmud *Schwab* által majdnem egészen le van már fordítva franciára, mig a babiloni részt *Rabbinovicz* franczia dolgozatai a közönséges fölfogáshoz közelebb hoztak, szó szerinti fordítása pedig hivatalban lévő rabbik által vétetett tényleg foganatba. Csak nem régiben lett közzetéve a már ezelőtt megjelent fordításokon kivül rövid időközökben két traktátus fordítása német nyelven; hazánkban pedig a szigetvári rabbi, *Klein Gyula,* kezdte meg a talmudnak magyar nyelven való fordítását. A régi rabbinikus irodalom egy másik része, a midrás, nemsokára *Wünsche* fordításában nyilik meg mindazoknak, kik ez iránt érdeklődnek. Még nevezetesebb jelenség *W. H. Lowe* Cambridgeben, szintén keresztény tudós, ki egy talmudtöredék kéziratának mintaszerű kiadásával szerzett érdemét azzal tetézte, hogy egy cambridgei kézirat alapján az egész misnát egy kötetben kiadta. Mellőzve *Delitzch Ferenczet*, kinek rabbinikus tudománya világhirű, még csak *Pietro Perreau* apátot említem, kiben a jelen keresztény világ oly buvárt bir, ki a zsidó irodalomban való bámulatos olvasottságának csak legközelebb egy mű által adta jelét, melyben héber rövidítések hatezerre menő megfejtését adja.

Nagyjában és mintegy gondolomra vannak itt e példák felsorolva azon mesének megvilágítására, mely a zsidóságnak ne-

vezett ibolyácska rejtett helyen való virulásáról szól. Senki ezen keresztény tudósok közől nem állította, hogy hitvallásunk felől bizonytalanságban lenne, és ha azok közül, kik bennünket homályos vallásunk miatt tele torokkal vádolnak, egyik vagy másik e kiváló keresztény tudósokhoz fordulna fölvilágosításért, bizonyára nem egy közülök békéltetve igy szólna: »Fiam, ne tüzelj, belőled az üresség kong; eredj és tanulj; ne mondd olyasmiről, hogy az *emberek* nem tudnak semmit, miben te *magad* vagy tudatlan; ha a zsidóknak nem hinnél, jer hozzánk. Verd le a port könyveinkről és bámulj. Ha pedig sajnálod a fáradságot, olvasd a zsidó tudományról szóló számos dolgozatot, melyek ma már minden nyelven szólnak hozzád, és ismerd el, hogy nem akaratod volt gonosz, hanem inkább erőd parányi. A zsidóság azt tanítja, hogy senki nem vétkezik, ha csak az ostobaság vagy a tudatlanság szelleme bele nem szállott.«

Tévedne azonban, ki a zsidóság e nyiltságából egy határozott s rövid hitvallás — confessio — iránti előszeretetére következtetne. A zsidóság nem ismer eredetileg sem hitet, sem vallást, — a zsidóság nem egyéb, mint az élet egy bizonyos módja, s ha elég könnyelműen azt mondották, hogy a vallás annyi mint nemtudás, úgy a zsidóság magát mindenek előtt tudásnak tartja. Isten megismerésében áll Izrael tanának összesége. »Ismerd meg atyád Istenét,« mondja a haldokló Dávid Salamon fiának (Krónika 1, 28, 9,) s az *atya istenével* és a *megismert, a tudott istennel* a zsidóságnak mintegy legvelejét tárja föl.

A mint nem élünk a fiziologiának valamely kézikönyve, hanem a bennünk működő természeti törvények szerint, úgy a zsidók is öntudatlanul, mondhatnók szinte ösztönszerüleg gyakorolták zsidóságukat. Nem fogalmilag, hanem szemléletileg hatolt be tartalma a gyermek lelkébe; nem elvont képzetekben, hanem élő egészként hatott az ifju elmére. A tóra is egy egész volt, egyaránt értékes minden részében, *egy szellemi talajot* képezve, melyből a különböző egyéniségek szerint sokalakulag sarjadzott a hitnek virága. Miután a szokások és intézmények egy nagyszabásu rendszere eléggé gondoskodott az életgyakorlat egyformaságáról, nem kellett a szellemet egyforma gondolkozásra szorítani és az elme irányait bátran bizhatták az egyénekre. Meghatározások, hitszabályok, elvont tantételek, hitvallomások nem voltak a zsidóság inyére. Nem a díszkerthez hasonlított, melyben az olló

uralkodik, hanem szabad természet viruló tenyészetéhez. A zsidóságban sohsem folytak küzdelmek káték és szimbolikus könyvek körül. Mint borszeszben őrzött preparátumok az élő organizmushoz viszonyítva, mint egy költeménynek tartalma magával a költeménynyel szemben, ép oly száraznak és kiaszottnak látszott a zsidóság életfriss tartalmához képest a hitvallomás üres szóbeszéde. Nekünk csak egy szimbolumunk van, rövid, szemlélhető, lélekbe ható: Halljad Izrael, az Örökkévaló Istenünk, az Örökkévaló egyetlen egy! Midőn Jónás prófétától a hajón azt kérdezték, hová való, igy felelt (Jóna 1. 8.): Héber vagyok s az Ég Istenét tisztelem. Ezt feleltük mindig, valahányszor az idők hullámostromában a zsidókat mintegy ballasztként a felbőszült tengerbe akarták dobni, s előbb azt kérdezték tőlük, mi — a kátéjuk.

Nem akarom itt a kérdést vitatni, vannak-e a zsidóságnak dogmái vagy nem? Ez némileg arra a kérdésre emlékeztet, van-e a halnak szálkája? De már azon tény, hogy erről komolyan vitatkoztak, bizonyítja, hogy az egyház értelmében vett dogmák idegenek a zsidóság előtt. És valóban, a történet azt mutatja, hogy hitágazatok formulázására tett minden kisérlet ke vetlenül fogadtatott. Még a nagy Maimúninak is azon kisérlete, hogy zsidó vallás kötelező magvát megállapítsa, sokaknak úgy tünt fel, mintha azt 13 darabra zúzta volna és tudvalevőleg hitczikkeinek kánonszerüleg elismert érvényességéről nem lehet szó. A mint tehát szigorúan vett zsidó értelemben e szó: *vallástan* ugyanazt kétszer mondja, mert a zsidóságban a vallást: tannak nevezik, úgy a tóra mellett nem volt más káté, minthogy ez csak újra, vagy másképen, azaz rosszabbúl mondhatná azt, a mi amabban foglaltatik. Helyes-e ez vagy sem? erről különbözők lehetnek a vélemények, és más álláspontból erről akár igen élesen itélhetni, de a tudományos komolyság azt követeli, hogy minden jelenséget önmagából megismerjünk és megitéljünk és meggondolatlanul ne kivánjuk, hogy minden a világon egyforma legyen.

Ezt a fejtegetést előre bocsátottam, mert azután, a mit tulajdonképen előbb kellett volna mondanom, fölösnek látszott volna. Vallásunk a nyiltság vallása, ez volt az első tételem; nem kell nekünk káté, ez volt a második; van már egy, két, három, száz és több káténk, ez a harmadik tételem. S azt hiszem, nyomatékkal lehet erre utalnom, mert ha igaz, hogy korunk a számok iránt oly nagy előszeretetet táplál, akkor e számokban az elle-

nünk könnyű lélekkel és elmével emelt vádaknak igazán döntő czáfolata rejlik. Valamint a költészet történetében rendesen a legmeddőbb korszak az, melyben a legjobb eszthetikákat irják, úgy állnak megfordított viszonyban az uralkodó vallásosság és a káték száma. Azonban meglehet, hogy ma már a káté csakugyan szükséges rossz. Mióta ugyanis Izraelben is a serdülő nemzedék iránt oly szerfölötti gyöngédség ütött ki, mióta vannak zsidó szülők, kik azt hiszik, hogy a héber nyelv az egyetemi tanárok s nem a zsidók számára való, azóta iskoláinkban nem lehet szó többé a tórának eleven áthatásáról. — És igy virágoznak a káték és a tóra a szent nyelvvel együtt, a régiek kifejezése szerint, zúgban hever. De minden dolognak, úgy olvassuk az Atyák mondásaiban, elkövetkezik a maga ideje. Hogy sejthette a zsidó káté, hogy ő lesz valaha hivatva megmenteni a zsidóságot! Az a káté, melynek hiányát szemünkre vetitek, megvan nálunk, nem egy van, hanem száz. Olvassátok a szemle e füzetének czikkét a *zsidó káték*-ról s látjátok, hogy a zsidóságot, a melyet ismerni akartok, minden könyvesboltban megvehetitek pár garason. — Választhattok tetszés szerint. Vannak kis és nagy káték, vékonyak és vastagok, egy, két és több részből állók, híres és nem híres szerzőktől, rabbiktól és tanítóktól. És ezek nem készültek rögtönösen, hogy túlbuzgó lelkeknek aggodalmát a zsidó tanokat illetőleg elnémítsák. »Negyven és több év óta — irja *Zunz*, Gesamm. Schriften III. 214. — Németországban, Ausztriában, Dánországban, Hollandiában, Franczia- s Angolországban egész Pestig, Vilnáig és Filadelfiáig a vallásoktatás lassanként fontos része lett a nyilvános nevelésnek, s ennek eredménye a 35 év óta német, franczia, angol, holland, dán, olasz nyelven megjelent tankönyvek és káték.« Mióta Zunz e sorokat megirta az idevaló anyag nem kevéssé gyarapodott a különböző világrészekben, országokban és nyelvekben, a mint a káték lajstroma mutatja. És a mennyiben egy vallás életteljes tartalmát száraz mondatok alapján képzelhetni, egy kevéske jóakarat is elegendő, hogy a kit érdekel, e munkákból a zsidóságról magának képet alkothat. És megoldva találja majd ebben a látszólagos ellentétet is a két utolsó tétel között, melyekről szólottam: a zsidóknak lehetnek kátéik — de kátéjuk nincs.

Csak más oldala ugyanazon dolognak, midőn azt szokták mondani, hogy nekünk zsidóknak nincs hierarchiánk, hogy nincs

sem személy, sem testület, mely nálunk a vallásos okiratok igaz értelmét mintegy bérbe vette volna s azért senki számunkra hitágazatot vagy vallástételt ugy nem formulázhat, hogy az mindenkire nézve kötelező volna. Lehet, hogy más felekezetünek nehezére esik ily állapotot lehetségesnek vagy hasznosnak képzelni; de azért alig fogja, ki méltányosan gondolkodik, kívánni, hogy egy vallás, mely már régiségénél fogva is tiszteletre méltó, mintegy megforduljon s jellemét megváltoztassa azért, mert szervezete nehezen érthető, holott e jelleméből és szervezetéből igen jól érthető meg e vallás minden intézménye. Nem kívánunk csodálatot, hanem türelmességet. A mit a pápa szokott mondani a római ghetto kapuinál az elébe vitt tóra láttára, ám mondják mi nekünk is: Megengedjük, de nem helyeseljük. Középkori müvészek nők képében szokták megjeleníteni az egyházat és zsinagógát; fölnyuló diadalmas lándzsával az elsőt, lehajló és szegett dárdával emezt. Jó, tekintsenek bennünket ugy, hogy le vagyunk verve, le vagyunk győzve, minden reménytől megfosztva; de ne adjanak semmit a kezünkbe, a minek nem vehetjük hasznát s ne követeljenek tőlünk semmit, a mit nem adhatunk. A szerénység vallásokkal szemben is dicséretes tulajdonság.

Ha egymás mellett képzelem gyönge szómat, melynek nagy hatásra oly kevés a kilátása s amaz előkelő helyet, melyről a vádakat ránk zuditják, akkor egy régi kép elevenül meg képzeletem előtt. A ki vidéki zsidó hitközségben született, emlékezni fog még a »schulklopfer«-re a templomba hivóra, ki a zsidó-utczában házról házra járt, hogy kalapácsával templomba szólitsa a hivőket. S a közeli templom tornyából hatalmasan kongott közbe a harang zugása. Mindketten ájtatos hivőiket szóliták, az egyház harangja s a templomba-hivó kalapácsa; de amaz erősebb s hanghullámai tulharsogják a kalapácsütés gyönge rezgéseit — bár nem azok fülében is, kik meg akarják hallani. A ki védelmünkre kel, ne várjon az sokat. Eleneink a nagy harangot huzzák, nekünk pedig házról házra kell járni s bekopogni. És mégis el kell következni a napnak, midőn a harang is engesztelő imára hí.

Budapest. KAUFMANN DÁVID.

Autonomiánkról.

Ő császári s apostoli királyi felsége folyó évi február 2-án Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával,[1]) az 1871. évi október 22-én kelt legfelsőbb elhatározással jóváhagyott izraelita orthodox szervező szabályzat 26. §-ának *hatályon kivül helyezése* mellett a vallás és közoktatási minisztert legkegyelmesebben felhatalmazni méltóztatott a kellő intézkedések megtételére, hogy egyelőre az izraelita hitközségekben csak oly egyének alkalmaztathassanak rabbikúl, kik magyar alattvalók és kik *legalább* a gimnázium vagy reáliskola négy alsó osztályát, esetleg a polgári iskolát sikerrel végezték.

Ez az utolsó hetek legkiválóbb eseménye felekezetünk életében. A legfelsőbb elhatározást hódolatteljes tudomásúl veszszük, de azzal, mint az alkotmányos vallás és közoktatási miniszter aktusával foglalkozni kötelességünkké válik.

Külföldön, különösen pedig a szomszéd Ausztriában a rabbik qualifikációjának megállapítása gyakran képezte az államhatalom intézkedéseinek tárgyát. Már az 1797. évben kibocsátott »zsidó-pátens« rendeli *Csehországra* nézve: hogy csak azok választhatók rabbikká, »kik a német iskolatanításra képesítvék, továbbá a bölcsészeti tudományokat, az észjogot és az ethikát az örökös tartományok valamelyik egyetemén hallgatták, és e tárgyakról akadémiai bizonyítványokat felmutatni képesek.« *Morvaországra* s *Sziléziára* vonatkozólag az 1842. évi szept. 27-én kelt legfelsőbb elhatározás rendeli: »hogy a rabbi köteles a bölcsészeti tárgyaknak és a pedagógiának valamely belföldi egyetemen történt sikeres hallgatását kimutatni.« Ugyanezt rendeli *Galiciára* nézve az 1841. márczius 24-én kelt legfelsőbb elhatározás. — De mindezen legfelsőbb elhatározásokat hatályon kivűl helyezte az 1867. deczember 21-iki állami »alaptörvény,« melynek XV. czikke az elismert vallásfelekezeteknek szabad intézkedési jogot engedett. Most Ausztria egész területén a zsidó hitközségek sza-

[1]) L. *Kútfők* 6. sz.

bad tetszésök szerint választhatják meg rabbijaikat; az állam a hitközségek belügyeibe nem avatkozik.

Hazánkban sem a törvényhozás, sem az államhatalom soha sem foglalkozott a rabbik minősítvényi ügyével. Csupán »a zsidókról« intézkedő 1840: XXIX. t. cz. 3. §-ában találjuk papjainkat felemlítve, a hol ugyanis arról történik intézkedés, hogy »a születendők (zsidó) *vallásuk papjai* által vezetendő anyakönyvben bejegyeztessenek.« E szószerinti idézetből kitünik, hogy még ezen egy esetben is megelégedett a törvény »vallásunk papjai«-val, vagyis oly rabbikkal, kik a zsidó hitvallás szabványai szerint tekintendők ilyeneknek, és nem kivánt egyéb kellékeket azon rabbiban, kire az államintézményt képező anyakönyvek vezetését bízta. — Az alkotmány visszaállítása, s a zsidók emancipációja után, a magyar állam — multjához híven — megint óvakodott a zsidó hitfelekezet belügyeibe avatkozni. Egészen a zsidókra bízta egyházi s tanügyök rendezését, és az állam részére csupán a korona főfelügyeleti jogát tartotta fenn. Megállapítva van jelenleg két szervezési szabályzat, melyek mindegyike Ő felsége által legkegyelmesebben jóváhagyatott. E szervezetek *egyike* a kongresszusi, mely rabbiqualifikációról tüzetesen nem intézkedik, és csupán azt határozza, hogy a rabbik az azóta felállított »országos rabbiképző-intézetben« nyerjék kiképeztetésöket; *másika* pedig az orthodox, melynek szervezési szabályzata a 26. §-ban azon határozatot tartalmazza: hogy »csak oly egyéneket szabad rabbik gyanánt szerződtetni, kik három, hittörvényhű zsidó körökben elismert rabbitól a rabbinátusi tisztség gyakorlására oklevelet kaptak.« — Csakis e hó folyamán látta jónak a vallás és közoktatási miniszter úr ez ügybe beavatkozni az által, hogy az orthodox szervező szabályzat e 26. §-át fentjelzett értelemben megváltoztatta.

Ha tehát a hazánkban történteket az ausztriai viszonyokkal összehasonlítjuk, azon eredményre jutunk, hogy míg Ausztriában az egyenjogusítás előtti időben foglalkozott a kormány a zsidók belügyeivel — addig nálunk csak a legutóbbi időben, miután az egyenjogusítás, autonomia, s vallásszabadság szent trinitásáva megáldattunk, képezik a zsidók a magas kormány különös gondoskodásának tárgyát. Valóban, igen meglepő jelenség!

Nem vonjuk kétségbe a korona azon jogát, hogy egy általa az állam érdekében szükségesnek felismert intézkedést még hitfelekezetekkel szemben is dekretálhasson akkor, ha az törvénybe

nem ütközik. De méltán kérdezhetjük; hogy a zsidó rabbik qualifikációjának megállapítása most oly sürgős politikai szükség volt-e, s hogy arra a zsidók szolgáltattak-e okot?

Maguk a zsidók voltak azok, kik első sorban hangsulyozták már az 1868—9-ki egyetemes gyülésen, hogy oly rabbiképzésről kell gondoskodni, mely a tudomány mai állása követelményeinek megfeleljen. Igaz, hogy hitrokonaink egy része akkoron más nézetben volt, és megalkotta magának saját szabályzatát. De e munkálatot, »mint orthodox szabályzat«-ot az államhatalom, illetőleg a korona jóváhagyta, tehát konczedálta azt, hogy a vallásfelekezet korlátlanúl megállapíthatja a rabbi minősítvényét. — Igaz az is, hogy mióta ezt megtörtént, a viszonyok változtak; akkoron »vallásszabadság« volt a jelszó, most pedig »hitfelekezeti ügyek«-kel foglalkozik a közvélemény. Maga a zsidóság is felszinre hozta ismét »szervezési ügyét,« zilált viszonyainak *törvény* által való rendezését kérelmezte, s ez érdemben a vallás és közoktatási miniszter úrtól — az emlékiratokat átnyujtó zsidó küldöttségeknek adott válaszában — igéretet is nyert. — Ha már most a miniszter úr csakugyan arról van meggyőződve, hogy az orthodox rabbik qualifikációján változást kell ejteni,ugy ebben csak egy okkal többet kellett volna látnia arra, hogy a zsidó autonómiának törvényes biztosítása mellett hitfelekezetünknek mielőbb módot nyujtson arra, hogy mint autonom vallástestület ugy a rabbiképzés ügyét, valamint egyéb hasonló fontos ügyeit rendezhesse. És ha ez ügyeknek önkormányzati uton eszközölt rendezésével a miniszter úr majdan meg nem elégedett volna, *akkor* lett volna helyén és idején a korona főfelügyeleti jogánál fogva a zsidó autonom testület által eléje terjesztett szabályzat megváltoztatását követelni. — Ez ugyan egy kissé hosszadalmas ut, mely tán egy évi időveszteséggel járt volna, de miután tudtunkkal az ország nem néz eléje azon veszedelemnek, hogy az ország zsidó hitközségei államellenes tanokat hirdető agitátorokkal készülnének a rabbisági hivatalokat betölteni, ezen egy évi időköz nem ér fel azon félreértések hátrányaival, melyekre a felekezet mellőzésével történt mostani gyors intézkedés alkalmat ad.

De nemcsak az intézkedés módja, hanem a rabbiqualifikáczió meghatározott kellékei sem képesek bennünket kielégíteni, jelesül pedig az nem, hogy csak »magyar alattvaló« lehessen nálunk rabbi. Ha a miniszter úr előzetesen hitfelekezetünket

hallgatja meg, elmondatott volna neki, hogy *Schwab*, *Löw* Lipót, *Fassel*, *Zipser* stb. leghirnevesebb rabbijaink, kik mintegy úttörők voltak az istentisztelet megmagyarosodásában, és kik a felekezet és a magyar *haza* ügyét egyaránt szentnek tartották, a *külföldről* jöttek hozzánk; de elmondták volna azt is, hogy számos magyar zsidó, mint p. Maybaum *Berlinben*, Perles *Münchenben*, Schwarz *Carlsruhéban*, stb. külföldön működnek mint rabbik, és az ott szerzett hírnévvel hazánknak korántsem voltak ártalmára. — Hajlandók vagyunk ugyan hinni, hogy a legfelsőbb elhatározást a vallás és közoktatási miniszter úr csakis a Galicziából netán bejövő rabbikra kívánja vonatkoztatni; de miután *állandó megtelepedésre* nagyon ritkán jönnek galicziai rabbik hazánkba, csakis az *értelmes* külföldi rabbikat fogja az érintett intézkedés sujtani, pedig egyelőre legalább, míg hazánkban iskolázott kellő számú rabbikkal láthatók el hitközségeink, nem kellene idegenkednünk attól, hogy fiatal tudós rabbikat a külföldről is hozzunk, különösen ha tekintetbe veszszük, hogy e német tudósok közől sokan már néhány év után sajátították el a hazai nyelvet.

Egy tekintetben azonban mégis üdvös hatást gyakorolhat a lf. elhatározás felekezeti ügyünkre. Meggyőződhetik abból a zsidóság, hogy mily ingatag alapra van jelenleg önkormányzati joga fektetve. Még néhány hét előtt rendületlenül hitte az orthodox közvetítő bizottság, hogy szervezési szabályzata megmásíthatatlan. Im láthatja, mily könnyen történhetik azon változás. A mint most *egy* §., úgy törölhető ki alkalmilag egy tollvonással az egész szabályzat, sőt valamennyi engedélyezett szervezet és helyökbe léphet: a zsidók megrendszabályozásának rendszere.

Csakis rajtunk áll, hogy mindennek elejét vegyük. Ha egyetérteni nem akarunk, ennek természetszerű következménye más nem lehet, mint az, hogy a kormány fog mellőzésünkkel ügyeinkben intézkedni. Ha azonban elég önérzettel bírunk, hogy e szégyenteljes állapotnak véget vessünk: *szorgalmaznunk kell autonómiánknak törvénybe iktatását.* Beczikkelyezett önkormányzati jog képes csak bennünket külbeavatkozásoktól megóvni, s azon helyzetbe juttatni, hogy hitügyeinkben a felekezet igényei s a haza érdeke által követelt intézkedéseket önmagunk megtehessük.

* * *

A műveltség állapota Magyarországon, különös tekintettel a zsidókra.

II.

Mielőtt a hitfelekezetekre, s különösen a zsidó hitfelekezetre eső átalános népműveltségi arányt elhagynók, hogy fejtegetéseink során másra térjünk át, lehetetlen Keleti urnak az ezen számarányokat kisérő pár magyarázó szavánál egy perczre meg nem állapodnom.

Keleti ur ugyanis munkája első részének 293-ik lapján, az egyes hitfelekezetekre eső átlagos műveltségi arányt röviden megvilágitva, ezeket mondja:

»Mind a két felekezetü protestáns sokkal nagyobb százalékát nyujtja az irni-olvasni tudóknak (t. i. mint a római katholikusok stb.), »melyet csak az izraelita elem halad meg valamennyire.« És folytatva: »Ez utóbbiaknál azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy köznépe, mely a rosz százalékokat szolgáltatja, ugyszólván nem levén, műveltségi fokának természetesen nagyobb százalékban kell nyilvánulnia.«

Hogyan mondhatja ezeket komolyan egy statisztikus, ki oly rangot foglal el, mint Keleti ur, előttem megfoghatatlan. Arról nem is akarok szólni mily — majdnem komikus — bő értelmet tulajdonit Keleti ur még az oly minucziózus százaléki számitásban is, (hol sokszor egy-egy százalék, sőt egy fél is igen fontos szerepet játszik) e magyar szónak »valamennyire,« midőn azt állitja, hogy Magyarországban a zsidó elem csak »valamennyire« haladja tul mind a két felekezetü protestáns elemet (tehát a kálvinistát is) az irni-olvasni tudók százalékára nézve. Mindenki előtt, ki magyarul tud, e szó: valamennyire alig jelent mást, mint például a német »Um ein Geringes« vagyis: »egy csekélységgel« és »valamennyire« körülbelül

szinonimák. Ha pedig Keleti ur statisztikai fölfogása szerint az a ($^3/_{10}$ százalék hijával) nem kevesebb mint — nyolcz százalék, melylyel a zsidóság hazánkban felülmulja például a kálvinistákat népmüveltség dolgában, csekélység, ugy csak gratulálhatunk az országos statisztikai hivatal fáradhatatlan igazgatójának azon merész és új irány fölfedezéséhez, melynek a müveltségi statisztika százalékainak megbecsülése körül legujabb nagy munkájában oly határozott kifejezést tudott adni.

Különben Keleti urnak ezen uj számitási és perczentbecsülési rendszere csak mellékes, és voltaképen nem is ezért szólaltam föl. Tagadhatatlan azonban, hogy azon semmiféle frázissal el nem odázható tény mégis kissé feszes helyzetbe hozhatta az országos statisztikai hivatal érdemes igazgatóját, hogy Magyarországon az összes hitfelekezetek között ép ez a semmiféle állami segélyben (majd elfelejtettem: — évi 5000 frtban!) nem részesülő zsidó hitfelekezet az, mely a népmüveltség dolgában a legelső helyen áll. Nekem ugy tetszik, ezen tény Keleti urnak szinte keserü labdacs volt, melyet, hogy azt mégis kissé »lenyelhetőbbé« tegye, beleburkolt egy a valóságtól ugyancsak elütő, ugynevezett szépitgető frázis ostyájába, csak ugy mellékesen odadobva: hogy »nem szabad elfelednünk, hogy a zsidóságnak köznépe, mely a rossz százalékokat szolgáltatja, ugyszólván, nem lévén, müveltségi fokának természetesen nagyobb százalékban kellett nyilvánulnia.«

Az »ugyszólván« kifejezése itt az előbb fölhozott »valamennyire« szóval rugékonyság dolgában méltán vetekedhetik. Tehát Keleti ur szerint körülbelül »kicsinált« dolog, hogy a 624,000 főnyi magyarországi zsidóság »ugyszólván« minden tagja kész gavallér, csupa úri rendhez tartozó gentleman, mert »köznépe ugyszólván nincs.« És úri gentlemanek épugy a budapesti ezernyi zsidó munkások, házalók és hordárok, szolgálók, cselédek és kocsisok,[1]) mint

[1]) Az utolsó budapesti hivatalos népszámlálás szerint (1881) az összes fővárosi zsidó felekezetü felnőtt férfiak közt háromezertizennyolcz-nak egyedüli keresetforrása a testi szolgálat volt. Ezek között találtatott ezerkilenczszázötvennyolcz zsidó napszámos, továbbá 594 cseléd és szolga (köztük 99 kocsis) 412 hordár (összesen 874 hordár) stb. Volt továbbá a fönnebbi 3018 egyénen kivül 722 házaló (összesen 795 közt) 554 kis-szatócs stb., végre, hogy néhány alantasabb mesterséget is emlitsünk, melyeknél az átlagos müveltség szintén elég kedvezőtlennek találtatott,

amott Beregben, Ungban és Máramarosban a zsidó földhözragadt tutajosok, a nyomorultul szegény zsidó napszámosok, fuvarosok stb. ezrei, és az egész nagy hazában az összes tagjaikkal együtt több százezerre rugó szegény, napi kenyerüket nagy keservesen megkereső falusi zsidók (akár ha kisboltosok és kismesteremberek is): ők mind »nem köznép,« hanem jómódu úri nép,melynek »kell« és pedig »természetesen« kell nagyobb müveltségi arányt fölmutatniok, mint hasonló állapotú keresztény polgártársaiknak. Persze, Keleti úr szerint, köznép alatt csakis »szántóvető« földmüves nép értendő, a többi, bármily rongyos és nyomorult, neki nem köznép. Ugy látszik, Keleti ur nem tudja (pedig tudakozódhatott volna), hogy Máramarosban, Ungban és különösen Beregben, de másutt is, sok ezerre menő oly zsidó férfiak is vannak, kik csak ugy müvelik maguk kis földjüket, csak ugy szántnak és vetnek maguk, mint a keresztény parasztok, legfölebb más az öltözetük, és magasabb — még ezeknél is — a népmüveltség, mint azok legnagyobb

---

a zsidó felnőtt férfiak közt ugyanakkor: 1842 szabó (összesen 4674 közt), 620 czipész, 241 mészáros, 115 szücs, 81 timár, 177 asztalos. stb. és a forgalmi alantasabb foglalkozások közt 151 fuvaros stb. Hogy pedig az érem másik oldalát is lássuk, mindezekkel szemben álljanak még itt a következő adatok: Budapesten. 1881. elején volt összesen 4781 közhivatalnok (értve ezek alatt állami, megyei és városi hivatalnokokat) s ezek között csupán — százegyvennyolcz zsidó hitü, azaz még csak harminczkettedrésze sem. (Lásd: Budapest főváros az 1881-ik évben. A népleirás és népszámlálás eredményei. Irta Körösi József a főv. statiszt. hivatal igazgatója, Budapest, 1883. 3-ik füzet 147-ik lap és kk.) Ha már most tekintetbe vesszük, hogy a magyar főváros lakosságának körülbelül egy ötöde (360551 közt 70277) zsidó vallású, s hogy daczára ennek a közhivatalnokoknak csak harminczketted része, vagyis a rájok eső aránynál több mint hatszorta kevesebb tartozik e valláshoz két dolog áll tisztán szemünk előtt. Először az, hogy az izraeliták egyenjogusitása, mely pedig immár 16 évvel ezelőtt igtattatott törvénybe, hazánkban csakugyan csak a — törvényben van meg; másodszor pedig, hogy sokkal több jogosultsággal mondhatná a magyar zsidóság úgy a fővárosban mint a vidéken (mert a vidéken az »egyenjogusitás« még sokkal jobban sántikál), tekintettel magas népmüveltségére, hogy e felekezet első rangja az összes többi hazai hitfelekezetek közt müveltség tekintetében annál nagyobb elismerést érdemelhetne minden elfogulatlan honpolgár részéről, mert ebből a felekezetből eltünőleg kevesen szerepelnek az irni- s olvasni eo ipso tudó közhivatalnokok sok ezer s ezernyi tagjai közt, mint a mily joggal mondhatta a hivatalos országos népszámlálás szerkesztője azt, hogy, mivel a zsidóságban »ugyszólván nincs

tömegénél, kik között laknak.[1]) És különben is, ha Keleti ur szerint, a »köznépnek« (már a mit ő ért ez alatt) »k e l l« a népmüveltségre nézve »rossz százalékot szolgáltatni,« akkor valóban megfoghatatlan rejtély például az a fagyos, rideg Svédország és Norvégia, hol tudvalevőleg még ama »köznép« tehát a parasztság között is melynek »a rossz százalékot« k e l l szolgáltatnia, alig van 4—5 százalék irni s olvasni n e m tudó. Ime, mily föltünő eredményekre vezethet az a logika, mely a helyett, hogy őszintén bevallaná, hogy daczára annak, hogy Magyarországban épen a zsidó hitfelekezet népiskolái nélkülöznek majdnem minden hatósági és majdnem m i n d e n állami segélyt, és hogy igy ezen hitfelekezet népoktatása dolgában anyagilag t e l j e s e n m a g á r a v a n h a g y a t v a, mégis épen ezen zsidó hitfelekezet hivői mutatnak föl legmagasabb népmüveltségi arányt épen a zsidóval veleszületett tudásvágynál s müvelődési buzgalomnál, továbbá a felekezet áldozatkészségénél fogva, mely nélkül hasonló eredmény

köznép«, ennek »természetesen« nagyobb átlagos müveltséggel kell birnia. Nagy sajnálatomra a népszámlálás a vidéken nem terjeszkedett ki a férfi lakosság foglalkozásaira f e l e k e z e t e k szerint is s igy csak a budapesti adatokat használhattam. Kétségenkivüli dolog azonban, hogy igy még csattanósabban lehetett volna bebizonyitanom a zsidók »köznépének ugyszólván« való hiányát. Csak azt az egyet emlitem még e helyütt, hogy Magyarországban 1880. végén csupán közh i v a t a l n o k (tehát orvosok, hivatali mérnökök, tanárok stbin kivül) a népszámlálás adatai szerint 31141 volt, s mindezek között már a dolog természeténél fogva is alig lesz irni s olvasni nem tudó. Hogy pedig abból a 31141 köztisztviselőből valószinüleg hány a zsidó vallású, azt a nálunk divó »egyenjoguság« főnebb a fővárosra nézve kimutatott arányossági kulcsa szerint könnyen lehet kiszámitani.

[1]) Részletes megyei táblázatainkban (a következő czikkben) mindazt természetesen közelebbről lesz módunkban megvilágitani. Itt csak a következők szolgáljanak a mondottak bizonyságául. A zsidóság népmüveltségi állapota hazánk összes megyéi közül legkedvezőtlenebb Beregh, Máramaros, Szolnok-Doboka és Ung megyékben. Azonban daczára ennek, mind a négy megyében a zsidóság (bár aránylag tetemes részét teszi a lakosságnak) még mindig s o k k a l m a g a s a b b fokán áll a müveltségnek, mint ama keresztény felekezetek, melyek az illető megyék lakosságának főkontingensét képezik. Szóljanak maguk az adatok. Bereghmegyének majdnem felében (49.60%) görög keleti vallásu népéből csak 9.24% tud irni-olvasni; ellenben a 20,703 főnyi zsidóságból (a megye népének 13.49%-ka) t ö b b m i n t h á r o m s z o r annyi, t. i. 31.04%. S ha Beregh zsidóságánál még jóval kedvezőtlenebb népmüveltségű a máramarosi, mennyivel kedvezőtlenebb a bereghi görög katholikus népéhez képest (pedig amaz ugyancsak

sohasem lett volna elérhető, és a helyett, hogy e példát mint követésre méltót oda állitaná a haza összes más vallásbeli lakói elé (lehet ezt is rövid szavakban tenni), a valódi tényállást alig meri kimondani, vagy legalább mellette gyorsan elsurranni késztető és a valósággal korántsem megegyeztethető frázisokba burkolódzik, ez által még csak inkább elárulva azt a bizonyos röstelkedő szégyenkezést, mely a népszámlálás kérlelhetetlen adatai következtében mindazokban keletkezik, kik sehogy sem szeretnek megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy utoljára mégis csak a zsidóság e hazának aránylag legmüveltebb eleme.

*

A népszámlálásról szóló munkában, mint már fönnebb jeleztük egy izben, az egyes vallásfelekezetekhez tartozók mindenütt külön vannak fölsorolva nemük szerint, tehát külön a férfiak, külön a nők. Mi a fönnebbi fejtegetéseink alapjául, mint

---

szintén már megdöbbentő) a máramarosié. Máramarosmegyében ugyanis a nép 74.22%-ka (tehát majd nem $^3/_4$ része) a görög-katholikus vallás hive, és ezek között csak 3.38, mondd: három és $^{38}/_{100}$ százalék tud irni-olvasni, mig a zsidóságnál (a megye lakosságából 14.71%) több mint négyszer oly magas a népmüveltség, t. i. 14.94%. Még jobban áll a dolog a zsidóságra, és még szomorubban az illető keresztény felekezetekre nézve Szolnok-Dobokában. E megyében ugyanis a görög keleti, sőt a kálvinista vallás is szerepel nagyban. Ugyanis a lakosság 61.52%-ka görög-katholikus, 16.29%-ka görög keleti, s teljes 12.55 % helvét hitvallásu. És itt a zsidóság (a megye népének 3.92%-ka) már nemcsak a görög-katholikust és görög keletit, hanem a mi sokkal jellemzőbb, még egy protestáns vallást, a helvétet is messze háttérbe szoritja. Mig ugyanis a görög-katholikusok közt csak 4.06 a görög keletiek közül — szinte hihetetlennek látszanék ha hivatalos népszámlálási adattal nem állanánk szemközt — pedig csak két s $^{42}/_{100}$ százalék, sőt még a kálvinisták közt is csak 20.89% tud irni-olvasni, addig a zsidóságnál még ily végtelenül szomoru keresztény környezet közt is 29.75%, azaz az első felekezetnél hétszer, a másodiknál épen aránylag több mint tizenkétszer több birja a müveltség ez alapföltételét. A legjellemzőbb azonban mégis Ung megye, melynek »hátramaradt, müveletlen« zsidóságáról a tudatlanok nálunk oly sokat beszélnek és czikkeznek. Nos, ez a »hátramaradt, tudatlan zsidóság« daczára ennek, az összes e megyében valamire való számban szereplő keresztény felekezetet (a római katholikust és kálvinistát is beleszámitva), az előbbit éppenséggel hatalmasan felülmúlja. A római katholikusok (kik az előbbi 3 megyénél mindenütt csekély számuak voltak) itt már felülmulják a zsidók számát, a megyének 21.68 %-kát adva, de köztük csak 26.68% tud irni-olvasni; az 51.40%-kot tevő

említém, folyvást a mindkét nemhez tartozó irni s olvasni tudók számát összeadva, az igy keletkező közepes átlagot tettük kiindulási pontunknak. Mindazonáltal korántsem lesz fölösleges a Keleti ur által követett szétválasztására a nemeknek visszatérni, mert a férfiak müveltségi fokát és a nőkét külön csak igy itélhetjük meg. Azért igen helyesnek, sőt hazánk viszonyai között elkerülhetetlenül szükségesnek tartjuk, a népmüveltség statisztikájánál a két nem különválasztását, még az egyes megyei vagy városi különálló hatóságoknál is, ugy a mint Keleti ur tette, habár e mellett mindig ki kellett volna tenni a mindkét nemre szóló középátlagot is.

A következőkben adjuk nemek szerint elkülönitett százalék táblázatát az irni-olvasni tudóknak Szt. István korona országainak összes területére nézve:

Szt. István korona országai.

	Római katholikusok	Görög katholikus	Görög keleti	Ágost. evang.	Helvét evang.	Mózes vallásu	Unitárius
A férfiak közt tud irni és olvasni	1.677,505	92,824	225,809	347,578	577,224	205,249	13.323
azaz %-okban	54·78	15·52	23·00	78·84	71·98	81·75	59·79
A nők közt tud irni olvasni	1.197,356	42,142	90,453	285,098	460,766	162,218	6,879
azaz %-okban . .	37·22	7·02	9·36	62·33	55·95	62·11	30·78

A nemek elkülönitése által tehát igen érdekes uj következtetéseket vonhatni, melyek, ha nem is módositották valami lényegesen a régi rendet, de mégis elég fontos eltéréseket mutatnak amattól.

Mindenekelőtt konstatálandó, hogy a zsidó felekezet, a mi a hozzá tartozó férfiak népmüveltségét illeti, még igy is, nem-

---

görög-katholikusok közt pedig csak 8.71% mig a megye lakosságából 13.60%-kot elfoglaló kálvinisták közt igaz, hogy 35.54%. De a 16,423 főnyi (12.96%) zsidóság kebeléből 36.70% birja az irni-olvasni tudást. E számok magukért beszélnek s rájuk még következő czikkünkben visszatérünk. Az sem utolsó dolog, hogy még ezen, az ország más megyéinek zsidó lakosaihoz képest, legmüveletlenebb zsidók is népmüveltségre nézve mind a négy idézett megyében a megyei népmüveltség átlagát is messze felülmulják. És sajátságos, mit veszünk észre? Nem ama keresztény

csak hogy megtartja legelső rangját hazánk összes hitfelekezetei között, hanem mig azelőtt, a nemeket együttvéve, a hozzá műveltség dolgában legközelebb álló felekezetet, a lutheránust nem is másfél %-al multa felül, e különbség most egyszerre majdnem teljes három %-ra szökkent föl, vagyis másfélszer nagyobbra az előbbi különbségnél. Csakugyan a zsidó hitü férfiak hazánkban abszolute is, és más művelt államok népműveltségét is tekintetbe véve, magas fokán állanak a műveltségnek 87.75 százalékukkal. De a mit különösen fontosnak tartunk, e felekezet női tagjai is habár külön véve, alig említésre méltó csekélységgel (egy százaléknak ötödrészével) hátrább állanak a lutheránus hitü nők mögött, ugy hogy azok foglalják el az első helyet, a többi hitfelekezethez tartozó nőket nemcsak hogy felülmulják, hanem a római katholikus nőknél majdnem kétszerte, az unitáriusokénál több mint kétszer, a görögkeleti nőknél több mint hatszor, sőt a görög katholikusokéinál több mint nyolczor nagyobb általános műveltséget mutatnak. Legközelebb állnak utánuk ismét a kálvinista nők. Hogy mennyire jár a két protestáns főhitfelekezet a zsidó vallás mellett (habár többé-kevésbé mégis mögötte) hazánkban a közműveltség élén, arra már többször mutattam rá fönnebb, s lesz alkalmam erre még néhányszor röviden sulyt fektetni. A mit azonban első czikkünkben az unitárius hitfelekezethez tartozók átlagos műveltségénél megjegyeztünk, azt a bizonyos csalatkozást, melyet a népszámlálás eredményei

felekezeteket leczkéztetik meg első sorban, hanem az orthodox zsidókat, kik pedig emlitett keresztény polgártársaikhoz képest még valóságos tudósok! Nem a százezernyi és a legsötétebb tudatlanságban és babonában élő görög hitü ruthénekre és oláhokra olvassák rá az intést, hogy »müvelődjenek, lépjenek ki elszigeteltségükből, nemzetiségre és nyelvre nézve olvadjanak be a magyar társadalomba,« hanem egyedül csak az illető megyék zsidóságára. Pedig a ruthének, oláhok és — mi tűrés-tagadás, a magyar székelyeknek is sokkal megdönbentőbb állapotát ők is nagyon jól tudhatnák, s azt is, hogy még évtizedek kellenek, mig ama népek szorgalom és müveltség dolgában még csak ott is fognak állni, hol az emlitett zsidóság már ma áll, habár — hogy félre ne értessem valahogy — egy cseppet sem vagyunk szerelmesek mi sem kivált a ruthén és oláh megyék zsidóságába és jól tudjuk, hogy az népmüveltség dolgában épugy a hazai zsidóság salakja, mint például az oláh és ruthén megyék görögkath. és gör. kel. hitü köz népe a hazai kereszténységé. Csakhogy népmüveltség és sok egyebek dolgában még mindig nagy e kettő közt is a különbség. Tehát: Suum cuique.

e felekezetre nézve bennünk keltettek, az fokozottabb mértékben áll be az unitárius n ő k r e nézve, kik közül még csak nem is egy harmadrész tud irni-olvasni, holott még a római katholikus nőknek is jóval több mint harmadrésze tud. Nem tartjuk e czikkek keretébe valónak, mint a melyek első sorban és főleg a hazai z s i d ó s á g műveltségi viszonyaival foglalkoznak, az okok mélyebb fürkészését, melyek e sajátságos állapotokat szülték; azonban emlitetlenül e körülményt mégsem hagyhattam. A mi végre a mindig leghátul álló két görög felekezetet illeti, az a mit a nemek külön választásánál az ezen felekezetekhez tartozó nőkre nézve kideritett a népszámlálás, egyszerüen borzasztó sötétségnek nevezendő. Több mint tiz görögkeleti vallásu nőt kell elővennünk, mig rábukkanunk egyre, a ki irni s olvasni tudna, s körülbelül — t i z e n n é g y e t a görög katholikus nők között, mig egy irni s olvasni tudó találkozik. A népmüvelődés s hazánk minden barátját mély fájdalom fogja el e végtelenül szomoru tény megfontolásánál. . . .

Még egy fontos mozzanat derül ki az utóbbi táblazatból. Az, hogy aránylag minden felekezetnél sokkal magasabb az illető férfiak műveltségi állapota, a mint a nőké. Keleti e korántsem örvendetes tény okát helyesen a női elemi iskoláknak hazánkban »általában alacsonyabb szinvonalá«-ban keresi. Legfeltünőbb a különbség az unitáriusoknál, hol majdnem kétszer, a görög katholikusoknál, hol több mint kétszer, és a görögkeletieknél, hol majdnem harmadfélszer annyi férfi tud irni s olvasni, mint nő. De a többi hitfelekezeteknél, sőt a zsidóságnál is akkora e különbség, hogy mindenütt többet tesz ki 15%-nál, és kiterjeszkedik 19.64 százalékig, az utóbbi különbözeti számot épen a mózes vallásuaknál érvén el.

Azonban egy felekezet, nemzetiség, faj, stb. népműveltségének statisztikai alapon való megitélésénél nemcsak azt a szempontot kell néznünk, hányan b i r j á k a művelődés alapját, az irni és olvasni tudást, (habár ez a szempont a legfontosabb és mértékadó), hanem azt is, találkozik-e és hány % az illető felekezetnél, mely c s a k irni, avagy c s a k olvasni és végre mekkora azok százaléka, kik s e m i r n i, s e m o l v a s n i egyáltalában nem tudnak. És itt rövidség okáért elhagyva a lélekszámot, és minthogy első sorban a tulajdonképeni Magyarország érdekel bennünket, az alantabb következő táblázat fogja a kivánt felvilágositásokat

adni, hol ismét el lesznek különítve a nemek. E táblázatban egyszersmind az irni és olvasni tudók számát nemek szerint a tulajdonképeni Magyarországra nézve is találhatja majd az olvasó, mi által (fönnebb ezeknek a Szt. István korona összes országaira vonatkozó átnézeti táblázat lévén adva) ezen fölsorolás ismétlését elkerültük. Külsőben is legjobb a háromféle árnyalatot egymás mellett adni, hogy igy a különbségek még élesebben váljanak ki.

Magyarország (Erdélylyel.)

Milyen vallás felekezetben?	Irni és olvasni tud		Csak olvasni tud		Sem irni sem olvasni nem tud	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Római katkolikus .	58.81%	40·26%	5·75%	17·07%	35·44%	42·57%
Görög katholikus. .	18·47 »	7·03 »	3·42 »	4·66 »	81.11 »	87·31 »
Görög keleti	23·25 »	9·38 »	0·95 »	0·68 »	75·80 »	89·94 »
Ágostai evangelikus	79·11 »	62·57 »	5·94 »	17·65 »	14·95 »	19·78 »
Helvét evangelikus .	73·32 »	56·02 »	3·63 »	10·20 »	23·05 »	33·78 »
Izraelita	81·43 »	61·68 »	1·56 «	2·71 »	17·01 »	35·61 »
Unitárius	59·70 »	30·78 »	2·23 »	6·47 »	37.98 »	62·75 »

Mielőtt e rendkivül érdekes táblázat taglalásába bocsátkoznánk, meg kell jegyeznem: minthogy Keleti eme második táblázatban az unitáriusok műveltségi árnyalatának százalékait nem közli, ellenben közlé azt az első hasonló táblázatnál, mely azonban a kapcsolt részekre is kiterjeszkedett, az unitáriusokat onnan vettem át, mit annyival inkább tehettem, minthogy a népszámlálás szerint egész Horvát-Szlavonországban a határőrvidékkel együtt csak — öt unitárius vallásu van, mely arány az illető százalékot természetesen legkevésbbé sem alterálhatja.

Nem akarok itt hosszabban, ama kisebb-nagyob különbségekre reflektálni, melyeket az irni és olvasni tudók számarányára nézve az egyes hitfelekezeteknél ezen s az összes magyar államra vonatkozó föntebb közölt táblázat között észrevehetünk. Röviden mégis annyit szükséges lesz megjegyezni ez első árnyalatra nézve is, hogy általában véve az arány kedvezően emelkedik a Szt. István korona összes országaihoz képest. Legnagyobb e javulás a római katholikusokra nézve (a férfiaknál több mint 4%). A zsidóságnál egy, sem a férfiaknál, sem a nőknél még csak $^5/_{10}$ százalékra sem terjedő, tehát számitásba alig jöhető kis apadást

veszünk észre. De azért a zsidó hitfelekezet a férfiakra nézve itt is a legelső helyet foglalja el, a nőkre nézve pedig (mint már az első táblázatnál láthattuk) a másodikat, de ugy, hogy a különbözet a lutheránus, mint legműveltebb, és a zsidó, mint másodsorban legműveltebb nők között itt sincs még egy teljes százalék sem. A többi sorrend megmarad az eddigi, most már előttünk eléggé ismert, legfölebb valamivel magasabb százalékkal az előbbiekhez képest. Lehetetlen mindezen különbözetekre is áttérnem, és a statisztikusnak, bármily világos és népszerü akarna is lenni, utóvégre mégis sokat kell olvasói kombinálásainak fönntartani. A perczentuális számitás e kombinálásokat ugyis rendkivül megkönnyiti.

Ellenben kötelességünk részletesebben áttérni a 2-ik és 3-ik árnyalatra, a csak olvasni és a sem irni, sem olvasni nem tudókra. Ha ez utóbbi árnyalatot vesszük, látni fogjuk, hogy a lutheránusok ebben a tekintetben határozottan felülmulják a többi hitfelekezeteket, még a zsidót is (különösen a nőket), sőt, hogy a zsidó nők itt még a helvét vallásu nők mögött is állnak, habár kevéssel. (A zsidó férfiak itt is felülmulják a többi hitfelekezeteket, kivéve a lutheránust). Azonban nagyon tévedne, ki e körülményt közelebbről meg nem vizsgálva, a lutheránus hitfelekezetnek (habár az elsőséget ezen árnyalatnál tőle elvitatni nem lehet) azt a nagy felsőbbséget tulajdonitaná a zsidó felett, melyet különösen a nők tekintetében, a harmadik rovat százalékai első tekintetre biztositani látszanak neki.

Mert itt mindenekelőtt kettőt nem szabad elfelejteni.

Először azt, hogy a zsidó hitfelekezet rossz százalékait tudvalevőleg, mint már közelebbről emlitém, leginkább a határszéli ruthén-oláh megyék (Beregh, Ung, Máramaros stb.) adják. E megyék aránylag nagy számu zsidósága, mondhatni, $^{9}/_{10}$-résznyire is legalább egy iráson tud irni és olvasni és ez a héber betükkel való. Ámde a népszámlálásnál ezt az irni olvasni tudást figyelemre nem méltatták s azt a sok ezer zsidó férfit és nőt, ki tud ugyan irni s olvasni,de csak héber betüt (és e betükkel akárhányszor más nyelvü, például német szöveget), olyanba vették, kik sem irni, sem olvasni nem tudnak, csak azokat véve föl az irni-olvasni tudók lajstromába, kik vagy a német, vagy a magyar betüt ismerték a héberen kivül. Szerintem ez téves eljárás, mert itt valami külön rovatot kellett volna megkülönböztetésül fölállitani. Hiszen

ezen eljárás szerint akárhány görög-keleti oláh papot is (a mi persze furcsán hatott volna) az irni-olvasni nem tudók közé kell vala fölvenni, mert bebizonyitott tény, hogy különösen az oláh erdélyi megyék eldugott falvaiban vannak pópák, kik csak cyrill betüt ismernek, holott ez az irás csakugy kivül áll a magyar nemzet általános mivelődési eszközein, mint a héber. A sok ezer más óhitüről, kik szintén csak cyrill irást tudnak nem is szólok. Ezeket szintén az irni s olvasni nem tudók közé kellett volna sorozni, holott tudomásom rájuk nem ezt a mértéket alkalmazták, mint a bereghi, mármarosi stb. orthodox zsidókra, kiknek pedig mondhatni legalább három-negyedrésze tud héber betün irni és olvasni. Itt persze határozott számot nem lehet felállitani, és már csak ezért is kár, hogy a népszámlálás erre nem volt figyelemmel. Mindezzel csak azt akartam mondani: »Was dem Einen recht, ist dem Anderen billig.« Egyenlő mértéket mindenkire, s akkor bizonyára az a 35·61 százalék zsidó nő, kiről az van mondva, hogy »sem irni — sem olvasni« nem tud — a mi tehát határozottan nem lehet helyes — bizonyára leapadt volna legalább is annyira, hogy a lutheránus hitü nőket megközelitette volna, a férfiak pedig itt is elsőnek kerültek volna föl, midőn még igy is legközelebb állnak az első helyhez.

Azonban még meg is engedve, hogy a héber betüket ismerő zsidó férfiakat és nőket mint irni és olvasni egyáltalában nem tudókat szabad lett volna fölvenni (holott ez már magában véve képtelenség), még igy is, ha a második (középső) rovat számait tekintjük a táblázatban, melyeket eddig nem érintettünk, a lutheránus nők és férfiak felsőbbsége a zsidók fölött a sem irni, sem olvasni tudók kisebb számát tekintve, érdekes és szembeszökő magyarázatot fog lelni, és ez a magyarázat az, melyet másodiknak tekintetbe kell vennünk a fönnebbi első ok mellé. E rovatban ugyanis, mely a csak olvasni tudókról szól, a zsidó nők és férfiak az itt számba jövő vallások között a legkisebb %-okkal szerepelnek. Vegyük csak a nőket, mert a férfiak ugyis majdnem ott állnak, hol a lutheránus felekezetbeliek, azaz első helyen. Mig ugyanis a zsidó-felekezetü nők között még nem is 3%-a csak olvasni tudók száma, addig a lutheránus nők közül nem kevesebb mint 17·65 százalék, azaz több mint hatszor annyi. Vagyis más szóval mondva: a zsidó nők között (és a férfiak közt még inkább, mit a csak olvasni tudók 1·56%-a eléggé mutat) úgy

szólva csak a két szélsőség van képviselve: azaz a zsidó hazánkban vagy tud irni és olvasni, és e tekintetben a haza összes felekezetei közt első helyen áll, vagy sem irni, sem olvasni nem tud (mindig föltéve, hogy a héber irást nem tekintik — irásnak!), és ebben a tekintetben (a közép számot véve, férfiakat és nőket együtt) szintén a legelőkelőbb helyek egyikén, de a másodikon állnak, a lutheránusok után. Egészen másképen ez utóbbiak. Itt van egy közép árnyalat, még pedig igen erős százalékokkal, a csak olvasni tudók, kik azonban semmiféle irást nem ismernek és nem tudnak. Ha már most ezt a közép árnyalatot méltányos megbecsülésben részesitve, összevetjük az irni és olvasni nem tudókkal ott is, itt is, és ekkép kihozunk egy átlagos közép számot, mely mindkét nemre együtt vonatkozik, akkor a következő, egészen más eredményre jutunk.

A lutheránusok közt csak olvasni, vagy sem irni sem olvasni nem tud . . . . . 29·16%

A zsidók között . . . . . 28·44%

Vagyis ezenképen a zsidóság még itt is, habár igen csekélylyel, első helyre kerekedik. Már pedig semmiféle komoly s objektiv statisztika ama föltünő nagy számát a lutheránusoknak, kik csak olvasni tudnak, (valószinüleg a lutheránus tótok adják ezeket) nem ignorálhatja, mert máskép, a mint láttuk, a zsidóság rovására a leghamisabb következtetésekre jutna. Hátha még meggondoljuk, hogy a vidéki köznépnél gyakran még az is szokott olvasni tudó ember-számba járni, ki egy-egy sor betün pár perczig rágódik néha, mig kibetüzi.

Az, hogy ama közép-árnyalat a zsidók között alig van kifejlődve, egyáltalában jellemző, és nem mondhatnók, hogy kedvezőtlen világot vet e felekezetre. Azt mutatja ez többek között, hogy a zsidó, ha egyszer már elsajátitotta az olvasást, már csak művelődési vágyánál és vele született szorgalmánál fogva is nem áll meg a félműveltségnél, hanem megtanulja rendszerint az irás mesterségét is, holott többi vallásbeli polgártársai, mint a táblázatból látjuk (kivéve — a mi sajátságos — a görög keletieket), de különösen a lutheránusok és római katholikusok, és itt is különösen a nők e nagy hibába igen sokszor beleesnek. A legfontosabb következtetéseket lehet ebből egész népfajok, felekezetek, vagy nemzetiségek jellemére nézve vonni, azonban ismét az olvasóra bizom, hogy a szinte szembeötlő tanuságokat ez adatból ma-

gának ad libitum merithesse. Csak egyet akarok még záradékul megjegyezni, hogy a tulajdonképeni Magyarországon (leszámitva természetesen a 7 éven aluli gyermekeket, vagyis az összes népességnek körülbelül 20%-át) az utolsó népszámlálás szerint az összes lakosság 46·02 százaléka tudván csak irni és olvasni, a zsidóság, melynek kebelében az irni és olvasni tudók 71·53-ra rugnak, az országos népműveltség átlagát több mint huszonöt százalékkal mulja felül.

És ezzel második czikkemet, művelődés-statisztikai tanulmányomnak e talán már is hosszura terjedt kezdetét, legalkalmasabban vélem bezárhatni.

Budapest.

PALÓCZY LIPÓT.

ÉRTESÍTŐ.

Zsidó vita a házban.

Nem épen mulatságos látvány, mikor egy ország képviselete néha azért jő egybe, hogy tagjai egymással ingerkedjenek, hogy egymást kikaczagják, bosszantsák, üzzék, kergessék, s nyujtsanak egymás között és önmagukban olyan összevisszaságot, mely minden inkább, csak nem országos férfiak tanácskozása állam bajain, haza jólétén.

Az angol parlament, mely eldicsekedhetik azzal, hogy alig van szabadság, melyet még megadhatna egyéneknek és testületeknek; virágzás, a mivel fokozhatná iparát és kereskedelmét; áldozat, mely szükséges volna tudományosságának és müvészetének öregbitésére: mindig komoly, méltóságos, s magaslatán áll a nagy föladatnak, mely egy képviselőtestületnek eléje szabja ugy munkássága körét, mint munkássága módját.

S im, a magyar képviselőház!

Annyi a teendője, annyi a dolga, hogy ha vállvetve valamennyi tagja éjjet és napot egygyé forrasztva, egyebet sem tenne, csak dolgoznék szakadatlanul, keresné, kutatná, firtatná az okát annak: miért vagyunk hát annyira elmaradva? évek kellenének, mig hasznát látnók. Hogy miért nincs semmi iparunk, hogy kereskedelmünk a gyarmatok alacsony szinvonalán hagyja az országot tespedni? miért kell annak ugy lenni, hogy békés polgárokat egyes fattyuhajtásai az olvasni tudásnak egymás ellen mernek uszitani, s az ország egyik végétől a másikig az ő szavuk után hangzik föl a zaj és lárma, mely visszavonásra és gyülölködésre hiv föl — a keresztény szeretet, vagy a szabadság nevében? hogy forrásában keresnék föl annak az okát, ami olyan nagy nyomást okoz országszerte, hogy városraról városra, faluról falura, sőt házról házra járva, ujjal mutathatnának rá: hogy ime, itt a tanulatlanság, itt a renyheség, itt a szédelgők elbolonditó csalmatokja, ebből támadt a nyomor, és ez szülte a bünt!...

Bizony sok a dolga a magyar képviselőháznak. Ez a szegény ország, mely oly nagyon meg van áldva mindennel, amit országra a természet pazarolhat, ugy is csak arra vár, hogy legyen, a ki vezesse, a ki ráoktassa: mit és hogyan kell tennie, s különösen mit és hogyan nem kell tennie; e nép, a mely ép oly józan mint munkás, áldozatrakész és önfeláldozó, — de, mint a nép mindenütt — igényli a vezető kart, az utbaigazitó elmét. Amikor a Széchenyi és Kossuth lángszelleme végig izzott az országon, csak ugy nőttek ki a földből, a kik hősök voltak a béke és a harczok csatamezején. Nagy volt e nép mindig, ha nagy volt, ki élére állt.

De hát, ha olyan lángész, ki a maga lelkének varázserejével teljesen elegendő arra, hogy világító fáklyafény gyanánt járjon a tévelygő nép előtt — nincsen, van egy egész testületünk, melynek ugyanaz volna a szent hivatása, hogy század egyesitett erejével pótolja azt az egy hiányzót, Széchenyit vagy Kossuthot vagy Deákot!

Hát hiszen a képviselőház vezeti is a nemzetet, csakhogy másképp. Tekintsük a legutóbbi nagy vitát a képviselőházban. A vegyes házasságról volt szó s csináltak belőle zsidó-vitát — a mint szinte divattá válik ez idő szerint mindenből zsidó-vitát csinálni. Hát a vegyes-házasságról lehetnek különbözők a nézetek: nekünk is megvan a magunké. Annyi azonban bizonyos, hogy nemzetileg és erkölcsileg nem ártottak volna vele senkinek s utoljára is: nem parancsolt volna rá senkire semmit.

De az egy lángeszü vezetőt bölcsen helyettesitő képviselő urak másként gondoltak, mondván: a felekezetek törvényes egyenjogusitása szükséges dolog, a szükséges pedig megjő magától, azért mi ne feledkezzünk meg a fölöslegesről. És megvolt a zsidó vita. A mit aztán a neveletlen és nevelt nép egy része nem szokott mindig ugy felfogni, a mint a magyar képviselőház többsége maga is bizonyára akarja.

Mert az emberi természet gyarló — és az emberi elme is. Az ország komoly atyái tanácskoznak komolyan: s az ország gyermekeinek egy része nem lát benne egyebet mulatságnál, vagy mi még rosszabb: felhivást lát benne arra, hogy ő mulasson. S a budapesti kerepesi ut, meg az ország némely helyei szomoru emlékét őrzik e szomoru mulatságnak.

Bizonyára ittál már, szives olvasóm egyszer-máskor egy-egy kortytyal többet kelleténél. S mit tapasztaltál másnap? Minél rosszabb volt a borod, annál kegyetlenebb a katzenjammer-ed, — elannyira, hogy ennek mivoltából tudod meg, mennyire megcsalt korcsmárosod. Nos, az antisemita mulatságnak katzenjammer-je is ilyen, vagy ha tetszik, még ilyenebb. S az a rombolás, a mit véghezvittek, mindannyiunk közös vagyo-

nát is dulta, s azok az elfogatások és kinos pörök mindnyájunk arczába szöktették a restelkedés és szégyen pirját, a nép itta a rossz italt — a katzenjammer valamennyünké.

Igaz, most jut eszembe, hiszen a ház zsidó-vitájáról akarok szólni. Nos, azt hiszem, itt sem hiányoztak a tisztán mulató elemek, vagy bátran mondhatjuk: a tisztán mulattatók.

S szerintök Apponyi gróf bizonyára tulzott, midőn azt kivánta, hogy a parlament ne legyen komédia! Minő elhamarkodottság! A nemes gróf koczkára teszi jövőjét; ha ezek az urak többségre jutnak, miniszterségének végkép vége van.

A szélsőbal jobban tudta a helyzetet fölfogni. Belátván hogy a nép csak azt bizza meg képviseletével, aki neki tetszik, — kiadott manifesztumában nemcsak a keresztény választókat örvendezteti meg, antisemita szint vallván, de mert oly furcsaságok vannak benne, a zsidókat is megnevetteti. Igy aztán mindenütt deritett, mindenütt tetszett.

Ami különben a tárgyalt kérdést illeti, marad minden a régiben. A kinek ez nem tetszik cserélje a vallását, mint a kopott szürt; igy több uton is biztositja magának a tulvilági üdvöt; vagy ha ezt tenni esetleg a képviselőház által kinevetett skrupulusa van, hát vándoroljon ki. A választók pedig mind e tárgyalásokból láthatták, hogy hazudik, ki megczáfolja e bölcsmondásnak az igazságát: minden ugy van jól, amint van.

Budapest. ADORJÁN SÁNDOR.

Országvilág.

A pesti izr. hitközség költségvetése.

Az ország első hitközsége. — Ifjusági templom; az uj énekes könyv. — Iskolai statisztika; a hitoktatás ujjászervezése; iskolai jótékonyság. — Segélyezések. A kórház betegei; fiárvaház; siketnémák intézete. — A kultuszjárulék. — Nyugdijintézet. Alapok; adományok. — Népesedési mozgalom. — A budget főtételei.

Mi nevezetes történik itthon s mi a nagyvilágon, mi mozgatja a zsidóságot, mik a társadalmi s felekezeti élet czéljai és problémái — erről fogunk ezentul e czim alatt állandó tudósitást adni. S bizonyára nem nyithatnók meg e rovatot méltóbban, mint a főváros (balparti) izr. hitközsége elöljáróságának azon *jelentésével*, melyben a tavali évről beszámol, s *költségvetésével*, mely 1884-nek rajzolja le számbeli körvonalait.

Budapest nemcsak zsidó népessége tekintetében is első városa a hazának, hanem egyszersmind első hitközsége az országnak. Elnöke Wahrmann Mór, orsz. képviselő, alelnöke Deutsch Sámuel, titkára Goldziher Ignácz, akadémiai tag. Ügyeit végzi 150 közgyülési, 50 választmányi tag és az elnök, összesen tehát 201 tag. Egész kis állam ez, csakhogy csupán két föladata van: nevelni és jót tenni. És e föladatokon belül mennyi az intézmény és a munkaerő, a készség és a kegyesség!

A községi adminisztráczió öt ügyosztályra oszlik. A *szertartási*, — elnöke Deutsch Sámuel — mely a templom- és zsinagógakezelés nagyjában állandó rovataira taval 40,000 frtnál többet adott ki, az idén uj tételt vett föl a költségvetésbe. »Tagadhatatlan, igy szól a jelentés, hogy a felekezet vezetőinek mulhatatlan feladatai közé tartozik, hogy a serdülő ifjuságban a hitvallásához való ragaszkodást folyton ébreszsze nemcsak, hanem szakadatlanul azon dolgozzék, hogy e ragaszkodást fentartsa és lelki életének egyik nemesitő tényezőjévé alakitsa. Az elöljáróság e föladattól áthatva egy külön ifjusági isteni tisztelet szervezését határozta el, különös tekintettel a középiskolákat látogató izraelita ifjuságra.« E czim alatt 1000 frtot vett föl a költségvetésbe. Második közérdekü mozzanat a jelentés e részéből, hogy az uj templomi magyar énekes könyv, melyhez megbizásból Kiss József irja a szöveget, ez év folytán elkészül.

Az *iskolai ügyosztály* — elnöke Schweiger Márton — méltó megelégedéssel utal a 807 frtnyi költséggel kitünően berendezett uj tornateremre, s oktatási intézményeire, melyeknek képét a következő számok adják:

a) *Fiuskola*:

	188¹/₂	188²/₃	188³/₄
A növendékek összes száma	557	556	547
Tandijmentesek	319	346	293
Téli ruhát kaptak	226	234	221

b) *Leányiskola*:

	188¹/₂	188²/₃	188³/₄
A növendékek összes száma	420	438	420
Tandijmentesek	269	265	247
Téli ruhát kaptak	168	209	160
Növendékek összes száma	977	994	967
Tandijmentesek összes száma	588	611	540
Téli ruhákban részesültek összes száma	394	443	380

c) *Talmud tóra:*

	188¹/₂	188²/₃	188³/₄
A növendékek összes száma	232	214	198
Tandijmentesek	85	66	83

d) *Hitoktatás:*
a községi intézeteken kivül

	188¹/₂	188²/₃	188³/₄
A gimnáziumban s reáliskolában . .	1349	1257	1246
Polgári iskolákban	1084	1154	1167
Népiskolákban	5477	5412	5554
Összesen	7910	7823	7967

Az oktatásban részesitett izr. ifjuság
teljes száma:

188¹/₂	188²/₃	188³/₄
9119	9031	9132.

A fiiskolát ellátja Szántó Elcázár igazgató 8 tanitóval, a leányiskolát Halász Nátán igazgató 5 tanitónővel; van azonkivül énektanitó és fizharmonika-játszó. A talmud-tórában 2 tanitó van alkalmazva. A hitoktatás — a középiskolák felsőbb osztályaiét ide nem értve — 5 állandóan alkalmazott tanitó föladata. Fölemlitendő még, hogy a hitoktatásra az idén 13,620 frt van előirányozva: 500 frttal több mint taval, mert az ügyosztály e téren »gyökeres ujjászervezést tervez, melynek keresztülvitelében a főváros törvényhatósági bizottsága kebelében e téren megindult mozgalom által előreláthatólag támogattatni fog.«

Hogy az iskolák föntartása mekkora áldozatába kerül a hitközségnek, mutatja a tény, hogy a fiiskolára taval költött 11,645 frtjával szemben 1,710 frt bevétel van s a leányiskolának 6,347 frtra rugó költsége ellenében 1,042 frt, — a mi természetes, minthogy a növendékeknek felénél nagyobb része tandijmentes. De a községi tanitás máskülönben is sok tekintetben a jótékonyság jellegét mutatja. Ingyenes tankönyvekre a két elemi iskolában 175 és 150 frtot költöttek. Szegény gyermekek téli ruházására 3000 frtot gyüjtöttek s a jelentés azok közül, kik e téren a hitközség »hálás elismerését« kiérdemelték, fölemliti Back Fülöp, Harsányi Adolf, Mautner Mór, Neustadt Gusztáv, Pfeifer Ignácz, Simon Jakab, Tottis Adolf, Weil Simon, Weiler J. S., Weisskopf Jakab és Weissmayer Ferencz urak neveit.

A *jótékonysági ügyosztály* — elnöke Adler Lajos — havi s kiházasitási segély, téli kiosztás s egyéb czimeken 15,213 frtot adott ki, azon-

kivül tekintélyes összegeket árvák eltartása, jótékony intézetekhez való járulékok stb. fejében, kioszt azonkivül négy ösztöndijat (2 rabbiképzői és 2 müegyetemi hallgató részére), összesen 600 frtot évenként.

Az egyes szakbizottságok jelentései e képet fölötte érdekes módon egészitik ki. A *kórházban* — az élén álló bizottság elnöke muraközi dr. Rózsay József, a hitközséget képviseli Stern Adolf, a Chewra-Kadisát Beer Salamon — a kórházban a lefolyt évben kezeltek 882 fekvő és 7156 járó beteget, összesen 8038-at hitfelekezeti különbség nélkül. A szegények orvosai kezeltek:

az V. és VI. kerületben	. .	1373	beteget
a VII. »	. .	2476	»
a VIII és IX. »	. .	398	»

összesen 4247 beteget. Mindössze a kórházban és a szegény orvosok által kezeltetett: 2157 fekvő és 10,128 járó, összesen tehát (az 1882. évi 9635-tel szemben) 12,285 beteget. Ingyenes ellátásban részesült a kórházhan 699 beteg (1881: 597). Ágyalapitványok összes száma 55. Előirányzott költség 21,068 frt.

A *árvaházban* — a bizottság elnöke Deutsch Jakab, pénztárnok dr. Brüll Ignácz — jelenleg 58 fiu neveltetik; ezek között 44 az intézeti népiskolában nyer oktatást, 4 a polgárit, 4 a gimnáziumot és 5 a reáliskolát látogatja, 1 közülök orvosnövendék. Tavaly kilépett: 4, ezek közül 2 kereskedő lett, 1 gyárba lépett és 1 szobrászatra készül. Összes kiadás volt tavaly: 15,260 frt; bevétel: 39,782 frt. Az intézet vagyonának 1883-ban gyarapodása: 15,257 frt. Összes vagyona: 311,786 frt 18 kr.

Az *izr. siketnémák országos intézetében* — elnök Neuwelt Armin tanácsos — 60 növendék nyert kiképeztetést, kik közül csupán 42 fizetett teljes vagy részben eltartási dijakat. Volt 36 fiu és 24 leány; 55 zsidó, 5 római katholikus.

A *pénztári ügyosztály* — elnöke Strasser Alajos — a passzivák törlesztésében tulment az előirányzaton, a mennyiben 8600 frt helyett 22,950 frtot törlesztett. Az előirányzott 78,000 frt kultuszjáralékok helyett befolyt 79,914 frt 36 kr., s az ügyosztály ez összeget »a kultuszjárulékoknak mind tágabb körökre való kiterjesztése által tovább is reméli még fejleszthetni.«

A *gazdasági ügyosztály* — elnöke Nagel Armin — a meglevő épületek gondozására s ujjáalakitások keresztülvitelére forditja figyelmét. Uj karénekes pótimaházat rendeztek be, a középiskolai hitoktatás számára s a talmudt óra iskolának megfelelő tantermet szereztek.

A *nyugdijintézet* bevételei tettek tavaly 12,837 frtot, kiadásai:

8029 frtot, a tartalékalap javára jutott 1487 frt 50 kr. Az intézet összes vagyona 88,143 frt 58 krt tesz ki.

Az *alapok* közül, melyeket a község kezel, hadd álljanak itt a következő általánosb érdekűek: kórházi fehérnemüek alapja: 3500 frt; talmud-tóra alap: 4000; szigorlati ösztöndij alap: 1400 frt; kórházi ágyalapitványok: 51,554 frt; kézmü-egyleti alap: 8400 frt. Egyesek nagyobb alapitványai: Munk Móré: 12,500; Graner József kiházasitási alapja: 21,000 frt, Spitzer Gerzon hasonló czélu alapitványa: 20,000 frt.

Taval befolyt *adományok* összege: templomkezelésre: 2480 frt nyugdijintézetre: 1213 frt, szegénygyámolitásra: 3824 frt, iskolás gyerekek ruházására 3303 frt, összesen: 10,820 frt.

Az 1883-ik évben tartatott 24 elöljárósági, 69 ügyosztályi, 9 választmányi ülés és 2 közgyülés. Elintézésre érkezett taval 1289 ügydarab; kiadatott központi ügykezelési: 2685 és 2969 anyakönyvi, összesen: 5681 darab.

A *rabbinatus* — tagjai: Brill S. L., dr. Kohn Sámuel, dr. Kayserling Mór, Pollák L. — ügykezelési adatai: házassági per volt 129, elválás: 13. — Az *anyakönyvi hivatal*, mely eddig is a legjobbak egyike az országban, »munkáinak évről-évre észlelhető rohamos szaporodása« miatt nevezetes költséggel reorganizáltatik.

A népesedési mozgalmat a következő számok mutatják.

Volt 1883-ban:

Születés:

Fiu:	881 törvényes 149 törvénytelen	}	= 1030
Leány:	889 törvényes 160 törvénytelen	}	= 1059
Összesen:	1780 törvényes 309 törvénytelen	}	= 2089

Esketés:		*Haláleset:*	
Templomban	320	Férfi	793
Zsinagógában	131	Nő	586
Magánlakásban	21	Ismeretlen	2
Összesen: . .	472	Összesen: . .	1381

Az 1884-ik évi előirányzat főtételei:

Szükséglet:	194,065 frt 82 kr.
Fedezet:	188,045 frt 24 kr.
Hiány:	6,020 frt 58 kr.

Tanügy.

A hitoktatás.

A zsidó tanügynek Európaszerte nincs fontosabb, nincs sürgősebb kérdése a hitoktatás rendezésénél. A felekezet nélküli népiskola s az állami középiskola e tekintetben teljesen magára hagyják a növendéket, kinek a szülői ház szelleme is vajmi ritkán nyújtja legalább részben, a mit régente a vallásos élet megszokása, a szentirás s a héber tudomány elemeinek alapos tanulása neki oly bő mértékben szolgáltatott. De maga a zsidó népiskola is nyögi a változott viszonyok jármát: a czél csak nagyjában s nem mindig tisztán lebeg előtte, a czélütő eszközök megválasztásában pedig tétováz és ingadozik. S hogy a másfelekezeti középiskola a mi ifjuságunk vallásos oktatásával nem sokat törődik, ismeretes dolog. S hiába a tanakodás a fölött, melyik a nagyobb baj: az-e, hogy a zsidó szellem van pusztulóban, vagy hogy a vallásos szellem van veszendőben — midőn mind a kettő vetekedve ostromolja a sokezredéves alapokat. Ez igazság elől nincs kitérés, sem kibuvó.

Kétségtelen, hogy meleg érdeklődéssel kisérjük külföldi hitsorsosaink buzgó fáradozását e baj orvoslása körül, de bizonyos az is, hogy mi, magyarokul, a magunk baját érezzük legfájóbban.

A fővárosi izr. hitközség országosan kivánta e fontos ügyet rendeztetni s taval nyáron oktatásügyi szakosztályának nevében egy hármas bizottság — Szántó, Halász, Csukási — összegyüjté az adatokat a zsidó hitoktatásról *külföldön*. Becses anyag, méltó a tanulmányozásra. De azt hisszük, útbaigazítóbb lesz *hazai* anyaggal szolgálnunk; bemutatnunk kiválóbb iskoláink s pedagogusaink idevágó tanterveit. A hol a tanterv átgondolt és egységes, a hitoktatás rendezett és rendszeresített — bizonyára más lesz ott az eredmény ismeretileg s később vallásilag és erkölcsileg is. Az ernyedetlen buzgalom sehol sem szolgál annyira hazafias és felekezeti érdeket együtt, mint e téren.

Jelen első közleményünk egyik régi jó hirnevü iskolánknak, a *veszprémi*nek közli tantervét, melyet főtiszt. *Hochmuth Ábrahám* szivességének köszönünk.

I.

Veszprém.

1. Hitoktatás a népiskolában.

I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	IV. oszt.	V. oszt.
Héber olvasás a II. félévben, bibl. történet. Ábrahámtól Józsefig.	Héber olvasás, bibl. történet a világ teremtésétől Mózes haláláig.	Biblia az eredeti szövegben, bibl. történet Salamonig.	Biblia folytatása, bibl. történet a babiloniai fogságig, imák fordítása.	Mózes 5. könyve végeztetik, bibl. tört. kivonatban a II. templom lerombolásig, rövid hittan, mint önálló tantárgy.

Jegyzet. Iskolánk vegyes lévén, biblián kivül, fiuk s leányok együtt s ugyanazt tanulják. Mig a fiuk a bibliát tanulják, a leányok a kézi munkához járnak. — Az I. és II. osztályban összesen 26, a III. IV. és V.-ben 30 órai tanitás van hetenként.

2. Hitoktatás a VI osztályu gimnáziumban.

I. II. oszt.	III. IV. oszt.	V. IV. oszt.
Az elemi iskolában tanult biblia ismétlése, egybekötve ima-forditással	A zsidók története, részletesebben a babil. fogságtól a jelen korig	Hittan »Isten-ismeret« könyvem alapján

Jegyzet. A gimnáziumbeli tanulók két-két osztálya együtt tanul. A tantárgy két részre osztva, felváltva adatik elő, ugy hogy minden kétévi turnusban az egészet átveszik. Az I. és II-ban a rabbihelyettes, a többiben én vagyok a hittanár.

Ehrlich Ede emlékezete.

Tekintetes Szerkesztőség! Becses folyóiratuk első száma »Értesítő« czimü rovatában Ehrlich Ede, tudós rabbi halála is fel van jegyezve. Engedje meg, t. szerkesztőség, hogy, mint az elhunytnak volt tanitványa, pár sorban megemlékezzem áldásos müködéséről, melyet iskolánk felvirágoztatása érdekében kifejtett volt.

Az 50-es évek elején volt, midőn szülőhelyemen, Szill (Somogy-m.) hitközségben, mint rabbi müködött. Nemcsak felvilágosodott, de hazafias érzelmü ember is volt. Ehrlich megbeszélte a mi elemi iskolai tanitóinkkal, hogy az előadási nyelv a magyar legyen és mi még *a héber olvasást* is *magyar nyelven tanultuk*. De ő nemcsak parancsokat osztogatott, mit és hogyan tanitsanak mások, hanem maga is tevékeny részt vett kiképeztetésünkben. Iskolánk oly hírre kapott, hogy az egész környékből, mint valami egyetemre, sereglett oda a tanulni vágyó ifjúság. Iskolánk

élő bizonyítéka volt annak, hogy az erőszak csak az intézményeket változtathatja meg, de az elveket soha. A mi kis zsidóiskolánkban úgy tanultuk a magyarok történetét, mintha nem Bach-Thun, hanem Eötvös-Trefort korszakában éltünk volna. S még másban is mutatta az Ehrlich igazgatása alatt álló iskolánk, hogy a nép meggyőződésén nem oly könnyen lehet csorbát ejteni. Községünk keresztény lakosságának míveltebbjei ugyanis, noha két keresztény iskola volt a községben, a zsidóiskolába küldötték gyermekeiket. Hogy Ehrlich rabbi és Csutor plébános (később kanonok) között barátságos viszony állhatott fenn, abból következtetem, hogy a plébános igen gyakran el-ellátogatott a zsidóiskolába és bennünket minden jóra és szépre intett.

Mily találók a midrás szavai, midőn azt a kérdést veti fel, hogy miért hasonlít a jámbor, a *czáddik*, a pálmához és czédrushoz? és azt feleli, hogy minden egyéb fa, ha kivágatik és mást ültetnek helyébe, rövid idő mulva megnő; de a kivágott pálma vagy czédrus helyén csak évek hosszú során és nagy gondozás után nő ismét egy pálma vagy czédrus. Azt hiszem, könnyebb egy jól szervezett iskolából zugiskolát alakítani, mint megfordítva; de arról is meg vagyok győződve, hogy Trefort miniszter akkor ásta meg a zsidó zugiskoláknak sirját, midőn a rabbi-szeminarium alapkövét letétette. Maradtam stb.

Budapest. SCHÖN JÓZSEF.

KÚTFŐK.

4. sz.

A vallás és közoktatási magyar kir. miniszter. Tekintetes Schweiger Márton urnak, az izr. országos iroda elnökének.

145. eln. szám.

Az izr. hitközségi ügyek rendezése tárgyában az izraelita községkerületi elnökök gyülésének hozzám benyujtott és általa egyidejüleg nyilvánosságra is hozott előterjesztésről az izr. orth. közvetítő bizottság az utóbbi uton értesülést nyervén, az abban felhozottakra nézve az eredetben ide csatolt és nekem küldöttségileg átnyujtott beadvánnyal tette meg észrevételeit.

Szükségesnek tartom azt Tek. Uraságoddal a végből közölni, hogy arra szintén jelezhesse saját álláspontját.

Felhivom ezennel, hogy ez ügyben teendő jelentését, a hitközségi viszonyok rendezésének sürgős voltára tekintettel, mielőbb mutassa be. Budapest, 1884. január hó 21-én. *Trefort* s. k.

5. sz.

Az izr. országos iroda előterjesztése a vallás s közokt. miniszterhez.

Nagyméltóságu vallás és közokt. miniszter ur!

Folyó január hó 21-én 145. eln. sz. a. kelt rendelettel közölni méltóztatott velünk az »orthodox közvetítő bizottság«-nak a kerületi elnökök mult havi emlékiratára tett előterjesztését oly felhivással, hogy arra saját álláspontunkat szintén jelezhessük.

Midőn e meghagyásnak eleget tennénk, ki kell jelentenünk, hogy az orthodox közvetítő bizottság munkálatát a kerületi elnököknek, az izr. hitfelekezeti ügyek rendezése tárgyában nagyméltóságodhoz intézett alázatos előterjesztésére vonatkozó czáfolatnak nem tarthatjuk, mert nem reflektál az ezen előterjesztésben előadottakra, hanem oly dolgokról elmélkedik, melyek a ker. elnökök által érintve sem lettek.

Az orthodox közvetítő bizottság azt a thézist állítja fel, hogy a »kongresszisták beadványa az anyakönyvvezetést és zugiskolákat illetőleg rágalmakat foglal magában, a hazafiságot és liberalizmust pedig kizá-

rólag maguknak a kongresszistáknak vindikálja«, és ebből kifolyólag tárgyalja a zsidó orthodox tanügyet és hazafiságot. Tény azonban az, hogy a kerületi elnökök előterjesztése sem a zugiskolákról, sem a hazafiságról egy szóval sem emlékszik meg, az anyakönyvi ügyben pedig szintén nem egy párt, hanem az egész hitfelekezet érdekében szól.

A kerületi elnökök történeti visszapillantást vetve hitfelekezetünk utolsó 15 évi történetére, kimutatták a kongresszusi orthodox és status quo ante alapon álló kitközségek keletkezési módját; bebizonyították a jelen állapotok tarthatlanságát és javaslatokat terjesztettek elő a hitközségeknek szilárd alapokon való rendezése s a zsidó autonomiának törvényes biztosítása tárgyában. De tették ezt a nélkül, hogy bármely pártnak fény- és árnyoldalait feltüntették, az egyiket vádolták, a másikat dicsőítették volna. Csakis egy helyen, a hol a hitközségek kategoriái vannak felsorolva, említették fel a kerületi elnökök, hogy léteznek »orthodox« községek is. Ezen egy helyet kivéve az »orthodox« elnevezés nem fordul elő.

Teljesen objektiv álláspontból lett a kerületi elnökök emlékirata megirva, nem egy párt, hanem az ország zsidó hitközségeinek érdekében. Vét az igazság ellen az, ki ezen emlékiratban a pártérdek, avagy szenvedélynek csak legkisebb nyomát is látja.

A kerületi elnökök beadványát a béke szelleme lengi át. Bennünket csak azon őszinte törekvés vezérel, hogy megszüntettessenek a zsidó hitközségek tetszésszerinti alakítása, hogy továbbá hitfelekezetünk a törvényhozás által ugyanazon törvényes önkormányzati joggal felruháztassék, melylyel az országban létező »törvényesen bevett« vallásfelekezetek birnak.

Teljesen mellőzve látjuk az »orthodox közvetitő bizottság« munkálatában azon konstatált tényeknek és pozitiv javaslatoknak bárminő irányban való méltatását, avagy csak felemlítését is, melyeknek a kerületi elnökök a nagyméltóságodhoz intézett emlékiratban indokolt kifejezést adtak. E helyett az orthodox közvetitő bizottság, ismét a viszály terére lép és felidézni készül azon szomoru testvérharczot, melynek áldozatául esett hitközségeink egysége.

E térre mi az »orthodox közvetitő bizottságot« nem követjük és ennélfogva a leküldött előterjesztése erdemében minden nyilatkozat adásától tartózkodunk. Föllépéséből csupán egy tanuságot vonunk le, hogy t. i. az *adminisztrativ* intézkedések folytán zilálttá vált hitfelekezeti ügyeink *csakis törvény útján* rendezhetők.

Ismételjük tehát a kerületi elnökök emlékiratában előterjesztett azon alázatos kérelmet nagyméltóságod előtt:

hogy a hitközségeink egységének visszaállítása s hitfelekezetünk autonomiájának törvényes biztosítása iránti javaslatainkat figyelemre méltatni kegyeskegjék.

Kik is egyébiránt kitünő tisztelettel vagyunk stb. Budapest, 1884. janur 24-án. *Schweiger Márton*, irodai elnök.

6. sz.

A vallás és közoktatási magyar kir. miniszter valamennyi törvényhatósághoz, az izr. országos irodához és az orthodox közvetitő bizottsághoz a következő rendeletet intézte.

5047. szám. Ő cs. és apostoli kir. Felsége folyó évi február hó 2-án Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával az Általa 1871. évi október hó 22-én kelt legfelsőbb elhatározással jóváhagyott izraelita orthodox szervező szabályzat 26. szakaszának hatályon kivül tétele mellett engemet felhatalmazni méltóztatott legkegyelmesebben a kellő intézkedések tételére, hogy egyelőre az izraelita hitközségekben csak oly egyének alkalmaztathassanak rabbikul, kik magyar alattvalók és kik legalább a gimnázium vagy reáliskola négy alsó osztályát, esetleg a polgári iskolát sikerrel végezték.

Erről (czímet) szoros miheztartásúl az izr. hitközséggel leendő közlés végett oly megjegyzéssel tudósítom, hogy a jesibák és a talmudtóra iskolák rendezése tárgyában rendeletemet közelebb veendi. — Budapest, 1884. február hó 6-án. *Trefort* s. k.

7. sz.

Széchenyi István gróf levele a pesti izr. hitközséghez.

Tisztelt község!

A Magyar Nemzeti Ácademia hivatalos tudósitásából értettem, miszerint a tisztelt község egy tartalmas, és sok becses és ritka darabokban gazdag pénzgyüjteményt szerezvén, azt a nevezett nemzeti intézetnek olly óhajtással ajánlotta fel, miszerint az dicső nevü József főherczegnádor félszádos hivatalviselésének emlékezetére József-nádor-pénzgyüjtemény czím alatt őríztessék,

Fogadja el a tisztelt Község e hazafiúi lelkü ajánlatáért az académiának az enyémmel egybe kapcsolt legszivesb köszöneteit; 's viszonzásul szolgáljon azon minden jó lélek előtt drága önérzet, mellyet táplálhat kebelében Az, ki a haza' díszlését a' maga részéről is elősegítette: mit Uraságtok az említett gyüjteménynek nemzetivé felajánlása által szinte tettek, miután az már most közhasznúvá levén, a történettudomány terjedésére s megalapulására némi hatással minden esetre leszen.

Fogadja a tisztelt Község azon különös tekintet kinyilatkoztatását, mellyel vagyok Uraságtoknak szolgálatra kész lekötelezettjök *Gr. Széchenyi István.* Pesten, junius 11. 1847.

(Hátul:) 714. Bemuttatatott 1847. Junius 20-kán.

Örömmel olvastattván — eredetileg a közgyülésben közleni — és a levéltárba letétetni rendeltetik, Pesten 1847 Junius 27-kén. A községi Elöljáróság által.

A pesti izr. hitközség levéltárában van egy csomag, melyben az akadémiára vonatkozó több érdekes irat van. Ezek közül adjuk egyelőre a föntebbi levelet.

VEGYES.

Irodalmi hírek. A rabbiképző tanárától, *Bloch Mózes*től megjelent *2-ik kötete* alapos tudományu és nagyszabásu, héberül irt munkájának, melynek mellékczime: Die Institutionen des Judenthums. — A nagykanizsai főrabbitól, Dr. *Neumann Edé*től megjelent »Gyászbeszéd boldogult Fassel H. B. felett« a lendületes tartalomhoz méltó szép kiadásban. — Dr. *Reich H. L.* bonyhádi főrabbi, figyelemre méltó röpiratot adott ki e czímen: »Friede den Nahen und den Fernen. Ein ernstes Wort in ernster Zeit« — Dr. *Simonyi Zsigmond* nagy munkája a kötőszókról, legközelebb nyeri befejezését a 3-ik kötetben, mely a sajtó alól néhány hét múlva kikerül.

Lasker Edét, mondhatni, méltóbban temette el Amerika, mint saját hazája. A hivatalos körök s a kormány tüntetőleg maradtak távol a végtisztességtől. A berlini filozófiai kar dékánja, azzal mentette ki távolmaradását, hogy nem mehet, mert neki hivatalos állása van. Az egyetem rektora pedig azzal küldte vissza a temetésre való meghivót, hogy »nem tudja hasznát venni.« Bismark eljárása is eléggé ismeretes. — A német lapok az elhunytról számos tényt s adomát idéznek vissza az emlékezetbe. Midőn az antisemitizmus már virágjában volt, fölkereste Laskert egy izben Auerbach, a híres német iró s panaszlá, hogy egy vendéglőben Hephep-et kiáltottak utána: »69 éves lettem, mondá Auerbach könnyes szemekkel, s munkám csak a német nép érdekét szolgálta s ősz hajjal ezt kell megérnem!« Lasker vigasztalta: »Mit akar? Szemére hányja ön a betegnek, hogy kolerája van? Az antisemitizmus is járvány, mely az embereket megszállotta.« — Az is érdekes, hogy midőn évekkel azelőtt Sonnenberg-Saalfeld választó kerülete kért Berlinből a nemzeti szabadelvü párt részéről kandidatust. A központi bizottság kettőt ajánlott: Dr. Oppenheimot és Assessor Laskert. A helyi bizottság azt felelte: ismerik hírből mindkettőt, de csak az utóbbit küldjék, mert Oppenheim zsidó s így alig fogják megválasztani. Lasker lemegy s azontúl állandó képviselője e kerületnek.

Hagyomány. Schwarz Ábrahám földbirtokos özvegye az izr. ösztöndíjegyletnél 2000 frt alapítványt tett s 500 frtot a rabbiképző Ecz Chájim segélyegylete javára.

Bernstein Áron, ki e hó 12-én Berlinben meghalt, hires publiczista s a természettudományok egyik elsőrendü népszerüsítője volt s megemlékezésünket mint kiváló zsidó iró és tudós érdemelte ki. Elbeszélései Kompert hasonnevü műveivel vetélkednek. A negyvenes években buzgó részt vett a berlini zsidóság reformkisérleteiben és az ottani reformközségnek volt egyik alapítója. Rebenstein név alatt már 1834-ben adta ki az Énekek énekének fordítását; 1871-ben pedig megjelent »Ursprung der Sagen von Abraham, Isak und Jakob«, mely szerte a tudományos világban nagy feltünést keltett.

Válasz. Egyik keresztény olvasónk azt kérdi a szerkesztőségtől, hogyan hangzik a talmudnak azon mondata, mely Hochmuth szerint ott Máté 5, 17—18 verse után idéztetik és »a mai evanguliumokban nem található« ? A mondat ez: Mózes törvénye helyébe uj törvény lépett, mely abban áll, hogy fivér és nővér egyenjogu örökösek.

A Times szerkesztője, Chenery, ki a napokban meghalt, tudvalevőleg 1877-ig az oxfordi egyetemen az arabs nyelv tanára volt. Az már kevésbbé ismeretes, hogy a hirneves tudós és publicista alapos ismerője volt a héber nyelvnek is, melyen, keresztény létére, igen folyékonyan tudott beszélni és igen elegánsan — irni is. 1872-ben adta ki Hariri arabs makámáinak héber fordítását Alcharizitól, héber nyelvü bevezetéssel. Tagja volt ő az ó szövetség angol fordítása állandó revizionális bizottságának is s ebbeli munkásságát mint a világ első lapjának szerkesztője is folytatá.

Felhivás. A következő felhivást vettük s ajáljuk olvasóink szives figyelmébe. »Bibliografiai czélból szükségem van a Magyarországban megjelent bármily nyelvü zsinagógai beszédek *czímeire*. Kérem ft. kollégáimat, szíveskedjenek az általuk kiadott vagy birtokukban levő ily beszédek pontos leirását velem közölni. A leirásba kérem fölvenni az egyes beszédeknél a *szerző* nevét, *az egész címlap* tartalmát s ha ebből ki nem tünnék, külön azt, *hol, mikor s mily alkalommal* (ünnepély, ünnep vagy heti szakaszt) tartatott, továbbá a nyomtatás *helyét* és *idejét* s az egésznek *lapszámát*. Gyüjteményes kiadványoknál kérem a bennök foglalt minden egyes beszéd felsorolását. — Szeged. — *Löw Immánuel.*«

Levél a szerkesztőhöz. Ismeretlen kéztől a következő sorokat vettük: Régi jó szokásom, hogy nemcsak a regénynek, hanem minden

nyomtatványnak először is a végét nézem, mert hiában, ott csattan az ostor. Igy olvastam a M. Zs. Szemlében is először annak a mathematikus urnak a levelét s csodálkoztam, hogy ily unalmas dolgokat kiadnak. Mert ugyan kérem, X+Y úr (nem irhatná meg igazi nevét? szeretném tudni), kinek tesz azzal szolgálatot, hogy kiszámítja, hány hét a világ? Önök férfiak azért mégis vénülnek s fájdalom, a mi gyermekeink is hál' Isten megnőnek. Aztán X+Y ur nem is panaszkodik! Hiszen kérem, akkor egyenesen magának Burmeisternek megirhatta volna a mondókáját; férjem különben is azt mondja, hogy az egész számítás merő játék.

Én igenis panaszkodni akarok. Abonnáltam a Szemlét s meg is kaptam. De mennyi tudós dolog van benne! S némelyik alatt ott áll, hogy »folytatás következik«, hanem azért még sem regény, vagy novella. De akkor kérem, miért nem mondották ezt előre? Most, hogy tudom, elolvastam a férjem tanácsára a prospektusukat és ugy látom, hogy nagyon ráfér erre »a mi lapunkra« egy kis elevenség. Elmondtam ezt nőismerőseimnek s azok mind igazat adtak. Hanem persze, a *mi* itéletünk maguk előtt semmi! No hát, egyik férfilátogatóm is erősítette, pedig az tudós filologus, négy év óta tanár és erősen biztatják, hogy ő lesz az első zsidó, kit kineveznek, mihelyt az antisemitizmus hazánkban megszünik. Hát ez a barátom — az önök elmés mathematikusa hadd képzelje, hogy neve *Naknek* vagy *Bólből* — is igazat adott, pedig ő szellemes ember s különösen adomákat nagyon jól tud elmondani. A minap is megnevettetett egygyel, melyet kértemre a maga szótári stilusában igy irt le: »Plutarchos, Cicero 7. olvassuk: Egy volt római rabszolga, Caecilius, kinek azt vetették szemére, hogy a zsidóság felé hajlik, egy Verres nevü ember ellen panaszt emelt. Verres pedig római nyelven annyit is tesz, mint disznó. Cicero azt kiáltotta oda a vádló Caeciliusnak: Mi köze van a zsidónak a disznóhoz? »Ez régi vicz, de azért elbeszélve sokkal jobbizü, mint látva. S az önök olvasóinak, kiket épen nem kényeztetnek el, bizonyára tetszeni fog. Vagyok tisztelettel *George* de nem a Sand, sem az Elliot.

U. i. Kérem, e levelet a legvégére tegyék, hogy ha ujra akad valami kiváncsi asszony, ki mindennek a végét szeretné előbb látni, ne járjon ugy mint én. — *G.*

TUDOMÁNY.

A zsidók Olaszországban a XIII. században.

A XIII. század az ellentétek százada. Kimagasló lévén és törpe egyaránt, az emberi szellem nyilvánulásának legkülönbözőbb alakjait egyesiti magában. Felvilágosodás és korlátoltság, szabadelvüség és vakbuzgóság, tudomány meg babona kezet nyujtanak egymásnak. Mig a költészet legnagyobb diadalait aratja, mig a festő és épitő művészet feltámadását ünnepli és a skolasztika teljes virulásnak indul — megalapittatik az inquizicző, dolgozik a tortura, lobognak a máglyák, melyek eretnekek és boszorkányok életét oltják ki. A keresztesek dicsőitő zsolozsmáiba és a vallásharczosok őrületes riadalmába belehangzik ama hangos kaczagás, melylyel »A három csalóról« (de tribus impostoribus) cz. könyvnek szerzője mindazt kigunyolja, a mi kereszténynek, zsidóknak és muhammedánoknak egyaránt szent. A világi hatalom a porban hever, a pápaság a világhatalommal dicsekszik. Nem meglepő, hogy a zsidóság is, kiváltképen Olaszországban, a mozgalom örvényébe belevonatott; a korszak törekvései, ellentétei és küzdelmei a zsidóságban találják visszhangjukat és — áldozatukat.

A század kezdetén, ennek »intéző szelleme«, III. Innocencz, (1198—1216) ül a trónon, egyike a legtehetségesebb és legenergikusabb egyházi fejedelmeknek, a kik valaha léteztek. Programmjának jelszava volt: »itélni nemcsak *fejedelmekkel egyetemben*, hanem *fejedelmek fölött*«; s valóban el is érte ezen programmjának betüszerinti keresztülvitelét. Innocencz a pápaságot hatalmának legcsúcsára emelte; Németország császárát, Franczia-ország és Anglia királyait egymásután letétette, Spanyolország, Portugál és Magyarország királyai meghajoltak parancsszava előtt. Egy ily óriási hatalommal felruházott pápa képesnek érezhette magát arra is, hogy a lelkiismereteket mintegy birtokába

keritse. A 12. század vége felé az eretnekség, főleg déli Franciaországban és Észak-Itáliában, veszélyes módon elharapózott. A keletkezett szekták névleg különböztek ugyan egymástól, de nemsokára kitünt, hogy a névkülönbség mellett szándékaik egyformán az egyház ellen fordultak. Ime, igy mutatja a pápaság már hatalmának legtetején, a hanyatlásnak jeleit is. Innocencz megtette azt a kisérletet, melyre határtalan hatalma őt feljogositotta, hogy t. i. az eretnekeket gyökerestül kipusztitsa. Keresztes-hadjáratot szervezett ellenök és kiirtásukra korlátlan felhatalmazásokat osztogatott (1209). Ismeretesek az albigenzek üldözései és azon szörnyű tettek, melyeket ez alkalomkor végbezvittek. Csak Beziers ostrománál mintegy 20,000 ember konczoltatott fel. Arnold, pápai legatus és citeaux-i apát, azt kiáltotta oda a kereszteseknek: »Öljétek csak meg mindnyáját; az Ur majd kitalálja az övéit és védelme alá veszi.«

Innocencz tovább is ment. Pápai tradiczió szerint a zsidókat megtürték. E tradicziónak oka korántsem létjoguk elismerésében rejlett. Türték »pro sola humanitate«, tiszta emberségből, a mint III. Sándor (1159—1181.), vagy »ex mera gratia et misericordia« merő kegyelemből és irgalomból, a mint III. Kelemen mondotta. A pápaság jogi felfogása szerint a zsidók nem tarthattak számot önállóságra. »Saját bünük kárhoztatta el őket örökös rabszolgaságra«, »propria culpa eos submisit perpetuae servituti«, igy fejezi ki magát az utóbbi pápa. E jogi nézet mellé sorakozott még a vallási, mely a zsidókban tanukat látott a kereszténység igazsága mellett. Ime a két alap, melyen a pápai praxis a zsidókkal való bánásmódja tekintetében nyugodott, mely e szerint igazán emberekhez méltó, természetesen, nem lehetett. De a zsidóknak hagyományos megtürése mellett azért mindig szabad tér engedtetett az egyik vagy másik pápa jóakaratának is. És a hol a jóakarattal fukarkodtak, ott tudott segiteni a pénz. Innen eredt, hogy némely pápák egyenesen mint a zsidók oltalmazói léptek fel, őket körükbe vonták és bizalmukkal megtisztelték. III. Innocencz eme tradiczióval szakitott; ő a pápák közt a legelső, ki a zsidók megtürése helyébe üldözésüket, még pedig *rendszeres* üldözésüket tette. Határozatkép kimondja: »A keresztények ne kényszeritsék a zsidókat a kikeresztelkedésre; a törvény itélete nélkül személyüket ne bántsák, vagyonuktól meg ne fosszák, vagy a hol laknak, hagyományos gyakorlásaikban ott

őket ne háborgassák. Ünnepnapjaikon sem ütések, sem kőhajigálások által nyugalmukban meg ne zavartassanak és oly munkákra ne kényszeritsék, melyeket hétköznap végezhetnének. Senki a temetőjükbe be ne rontson; eltemetett halottaikat ki ne ássák;[1]) mindez az egyházi átok terhe alatt.«[2])

Azonban e »jóakarat« Innocencz szájában üres frázis. Ő a zsidókat halálosan gyülöli; fejedelmeket és népeket bujtogat ellenök, a zsidókról keringő rosszakaró hireknek és rágalmazásoknak tekintélyét kölcsönzi oda s válaszfalat huz közöttük és a keresztények közt. Czélpontjául jelesül a franczia zsidókat vette. Franczia ország királyához intézett egyik levelében kijelenti, hogy a keresztények szabadsága a zsidók szolgaságánál korlátoltabb ne legyen. Hogy nem láthatja, mint szereznek a zsidók uzsoráskodásuk által egyházi javakat, egyéb jószágokat és szőlőket; mint tartanak keresztény szolgákat és dajkákat. Hogy a sens-i zsinagóga magasabb a szomszéd keresztény templomnál, hogy a zsidók istentisztelete a keresztényekét háborgatja. A keresztény vér használatának rágalma Innocencz által alapot és nyomatékot nyer és a maga részéről még ujakat is hozzátold, mint pl. olyanokat, hogy a zsidóknak ajtói rablóknak nyitvák, és hogy a hivőket egy felfeszitett paraszt imádásaért kigunyolják stb.[3]) Hasonló gyülölettel ir a sens-i és a párisi püspöknek és egyebek közt megjegyzi, arról értesült, hogy a zsidók keresztény dajkáikat arra kényszeritik, hogy tejüket az Urvacsora bevétele után az árnyékszékbe bocsássák.[4])

Élesebben jellemzik azonban e változást azon határozatok, melyeket az Innocencz alatt megtartott negyedik lateráni zsinat (1215) hozott. Mindenekelőtt említendők az addig hallatlan »zsidójelek«.[5]) Szenteskedő módon arra hivatkoztak, hogy maga Mózes is parancsolt külön öltözetet a zsidóknak. A zsidók ezen rendelet révén a polgári életből tényleg kirekesztettek, mert hisz megbélyegzet-

[1]) Hogy zsidó holttetemeket kiástak s levetkőztettek, megerősiti az *Árukh* szerzője (Kohut kiad. I. k. III.) Hasonló esetekre költött *szelichá* Benjamin ben Ábrahám, Mansi vagy Piatelli római családból. L. *Zunz*, Literaturgeschichte der Synag. Poesie 354. l.

[2]) *Hurter*, Geschichte Pabst Innocenz des Dritten und seiner Zeitgenossen. Hamburg, 1834—42. I. 312. l. V. ö. *Hahn*, Geschichte der Ketzer III. 49. l.

[3]) *Innocentii* III. R. P. Opp. omnia ed. Migne (Paris, 1855.) Ep. VII 186.

[4]) *U. o.* Ep. VIII. 121.

[5]) *Mansi Concila* XXII. k. 1054 l. s k.

tel nem igen akart az ember nyilvánosan mutatkozni. Egyébiránt a zsinat másképen is stigmatizálta még a zsidókat. Az uzorát oly ünnepiesen és határozottan, mint azt ezelőtt sem egyesek, sem testületek nem tették, speczifikus zsidó kereseti ágnak tüntette fel, a mire a tények semmiképen fel nem jogositották. A mi Olaszországot illeti, legyen elegendő Aquinói Tamásnak klasszikus bizonysága. Ő t. i. határozottan kiemeli, hogy az olasz zsidók *munkájuk után élnek, nem pedig uzoráskodásból.*[1]) A zsinat ez állitólagos zsidó uzorának elnyomásánál arra volt tekintettel, hogy a keresztényekre ezáltal valami kár ne háramoljon. A fejedelmeknek nem kellett annyira megakadályozni, hogy a keresztények a zsidóktól pénzt ne kölcsönözzenek, mint inkább azt, hogy az utóbbiak maguknak kamatokat ki ne szabjanak. A zsinatnak egy másik határozata meg oda irányult, hogy a zsidók husvétkor nyilvánosan meg ne jelenjenek, »mert — igy hangzott az okadatolás — azt tapasztalták, hogy többen nem átallották ez idő körül ünnepi köntösben megjelenni, és a kereszténeket kigunyolni merészkedtek.«[2])

Ha az ember már most Innocencznek bujtogatásait és azon főhatározatokat összefoglalja, melyeket a lateráni zsinat az ő tekintélye alatt világgá bocsátott, akkor meg fogja engedni mindenki, hogy semmiképen nem tuloz azon állitás, hogy Innocencz a zsidók megsemmisitésére valóságos tervszerü hadjáratot vezetett. Ő belecsepegtette a népekbe a zsidógyülölet mérgét és ha a zsidók kiirtását nem is hagyta meg egyenesen, akkor — s ez még rosszabb — erkölcsileg, kereskedelmileg és társadalmilag mégis tönkretette őket vagy legalább akarta tönkre tenni. Ez eljárást pedig, melyet Innocencz a zsidók ellen megkezdett, a pápák kevés kivétellel folytatták. A zsidógyülölet kánonja, melyet a nagy skolasztikus egyházatyák megállapitottak és a fanatikus predikátorok a szószéken az emberek eszében felelevenitettek, az Innocencz kibocsá-

[1]) *Thomae Aquinatis Opera Omnia* (Parma, 1852—73.) XVI. k. 292. l. A hely a *De Regimine Judaeorum ad Ducissam Brabantiae* cz. iratban áll s összefüggésben ugy hangzik: Si vero dicatur, quod ex hoc (sc. usura Judaeorum) principes terrarum damnificantur, hoc damnum sibi imputent, utpote ex negligentia eorum proveniens. Melius enim esset ut Judaeos *laborare* compellerent ad proprium victum lucrandum, *sicut in partibus Italiae faciunt*, quam quod otiosi viventes solis usuris ditentur, et sic eorum domini suis reditibus defraudentur.

[2]) *Mansi* u. o. Ornatius non erubescunt incedere ac Christianis illudere non formidant.

totta rendeletekből állott. Ám mindjárt e helyen kell kiemelnünk, — s ez is e korszaknak ellentétei közül való — hogy Innocencznek zsidóellenes rendeletei Itáliában kevés tért hódítottak. Mert hát az olasz nép nem akarta megzavartatni a zsidókkal való békéjét és ez utóbbiak az összeköttetést barátságos érintkezés által megőrizték.

Érdemes azonban és igazságos megitélést követel azon okoknak kutatása, melyek a pápai politikának akkortájt a zsidók kárára oly hirtelen fordulatot adtak. Innocencznek kitünő egyéni tulajdonságai voltak. Fenkölt elmével párositotta ő az életmód egyszerüségét és a személyes önzetlenséget. Ha a pénzvágytól nem is volt ment, de kincseit nem forditotta magára, hanem egyházi czélokra és a szegények támogatására, kikről valóban atyailag gondoskodott. Nem brutális szenvedély lehetett tehát az, a mi őt a zsidók ellen eltöltötte, hanem gyülöletének határozott inditó okainak kellett lennie. Nem tévedünk, ha azt az okot az eretnekség tulkapásában keressük, a melynek Innocencz összes erejével ellene dolgozott. Némely eretnek párt zsidóskodó iránya tán azt a gyanut kelthette benne, mintha a zsidók, ez utóbbiakkal közlekedvén, őket az egyház ellen szegzett törekvéseikben támogatnák. S valóban, volt rá ok, hogy ezen gyanu, bár alaptalan volt, fel is ébredjen. Mert némely eretnek párt a zsidókkal igen sok közös pontban érintkezett és még sokkal több az, a miket ezeken kivül még rájuk fogtak. »Fejedelmek és városi birák — igy panaszkodik egy akkori iró[8]) — eretnek doktrinákat tanulnak a zsidóknál, a kiket a legmeghittebb barátjaikká tesznek.« Sok eretnek kereken ki is mondta, hogy a zsidók tana sokkal jobb a kereszténye kénél. A »Lyon szegényei« nevü szektáról azt beszélték, hogy ők zsidók által körülmetéltetik magukat, hogy a szombatot ünneplik és a zsidókkal még egyéb közös szertartásban is megegyeznek. A lombárd eretnekekről az a hir járta, hogy a zsidókkal együtt gyalázatos áldozat-ünnepeket rendeznek. Ha VII. Miklós pápa 1288-ban még arról panaszkodott, hogy számos keresztény, a katholikus vallást megtagadva, zsidó hitre tér, akkor bizony III. Innocenczben, az eretnekség fénykorában joggal támadhatott az a gyanu, hogy a zsidók az eretnekséget elősegitik és hogy heretikusokkal összeköttetésben állnak. A pápaságot aláásó egy-

[8]) *Lucas Tudensis* contra Waldenses III. 3.

házellenes törekvésekben a zsidók befolyását érezték — oly előítélet, melyért sulyosan és sokáig kellett bünhődniök, és a mely nekik még akkor is, mikor az eretnekeknek már rég se hirük se hamvuk nem volt, életüket megnehezitette és elkeseritette.

Lehetetlen azonban, hogy beszélve a zsidóknak a középkor eretneksége elharapózásában állitólagos bünrészességéről, egyszersmind összehasonlitó pillantást ne vessünk a jelenre is. Ma napság a vallásosság apadásáért szintén a zsidókat teszik felelősekké; ők az oka, hogy a kereszténység közt folyton több meg több felvilágosodott, vagy középkori nyelven szólva, eretnek nézet terjed. Hát nem rögeszme ez is? De ha ilyen balhit még mai nap is létezhetik, hogy lehet aztán zokul venni egy pápától a ki 600 évvel ezelőtt élt? — A mai zsidóellenségekkel Innocenczet majdnem hogy — menteni lehetne!

Az Innocencz elhintette magot mindenekelőtt két, a zsidókra vészthozó, a XIII. században alapitott szerzetes rend vette fel magába: a *ferenczieket* és a *domokosok*. Ez a két rend harczias jelleme és elve szerint a vallásos villongásokat a czellából az életbe ültette át, a piaczra meg a néptömegbe; s ez számos hivőt és körülöttük való tömeges csoportosulást szerzett nekik. Ők a szerzetességet mintegy »demokratizálták« és ékesszólásuk gyujtó hatalmával társakat toboroztak, kiket zsidók és eretnekek ellen harczba vittek. Annyira képezte a harcz ezen rend életelemét, hogy még egymás közt is folytonos küzdelemben éltek. A szerzetes rendek azonban, és kiválóképen a domokosok, nem érték be sokáig a szónak fegyverével, hanem felcserélték azt tüzzel és vassal. Inquizicziói törvényszékeket állitottak föl, hogy kérdőre vonjanak eretneket és boszorkányt, és máglyákat gyujtottak meg, a melyek lángjaiból az elitéltek haldokló nyöszörgése hangzott ki. Forgalomba hozták a vérhasználatról szóló mesét, mely a mi napjainkban feltámadását ünnepli, ugy hogy a XIII. századnak semmi szüksége elpirulnia a XIX. előtt. Zsidóság azonegy volt kuruzslással és szemfényvesztéssel. Vér és könnyek jelzik a domokosok utját. Ők különösen déli Franciaországban, Spanyolországban és Szicziliában dúltak, ugyanott, a hol a XV. században művüket a zsidók kiüzésével koronázták. A ferenczieknek főleg Olaszországban tüntek ki. Habár ezek nagyjában nem léptek föl oly támadólag és kevésbbé kiméletlenül is, mint domokos-

rendü testvéreik, de a zsidók üldözésében mégis közreműködtek, a mennyire csak tehették.

Mig az egyház ügyében egyrészt a szerzetes papok a szószékeken harczoltak, addig másrészt a tudomány is hozzá szegődött, hogy az elmék még a katedrák által is az egyházszabta pályákra tereltessenek. Sajátságos ellentét! A boszorkánypörök és a máglyák százada egyszersmind az egyetemek alapitásának és a tudomány felvirágzásának is a százada! A bolognai jogtudományi iskolának körülbelül 10,000 hallgatója volt a világ minden tartományából, közöttük püspökök, biborosok, fejedelmek; a szalernói orvostudományi iskolának hire egész Európát bejárta. A jogtudomány utat egyengetett a legfőbb tisztségekhez: biborosi és pápai méltóságokhoz. Tudós és a tudománynak összes buzgóságukkal hódoló férfiak léptek a pápai trónra, mint pl. III. Honorius, ki egy püspököt letétetett, mert Donatust nem olvasta volt, IV. Orbán pápa és mások. A filozófia legfényesebb diadalait ülte. Aquinói Tamás a skolasztikának delelő pontját képezi. Hatalmas eszében kiengesztelődésre lépnek a pogány filozófusok és az egyház tanitói. És végre a költészet egén felragyog Dante napja. Igy van e századnak mély árnyéka mellett ragyogó fényoldala is.

Bécs. GÜDEMANN MÓR.

(Befejező czikk a következő számban.)

A bibliai tudomány és a modern vallásos élet.

III.

Minapi fejtegetésünkből — ugy gondolom — kiderült hogy a művelt theológia értelmében nincsen számba vehető *dogmatikai* akadály az ellen, hogy a biblia bármely részére a tudomány módszerét alkalmazzuk és annak irodalom- s vallástörténeti természetét tekintve a tudomány igazságai által vezéreltessük magunkat; sőt, a mi ebből önkényt következik, hogy a biblia ily irányu tanulmányozása s a vallásos gondolkodásban való feldolgozása a zsidó theológia legelőkelőbb ágát képezze.

Nem lehet eléggé csodálkozni azon, hogy theológusaink között épen azok, kik Mendelssohn módjára minden néven nevezendő dogmatikus elemet kitagadnak vallásunkból, hogy épen ők azok, kik kigyót békát kiáltanak a bibliai tudomány védőire és inkább engedik kárba veszni a bibliai vallás hatását a zsidó egyházra, semhogy magukat holmi kritikai buvárlatok által kényelmükből kizavartassák. Ki hallott ennél szörnyübb ellentmondást? Ha nincsen dogma; ha, a mint ezt nem rég egyik barátunk fejtegette: »a zsidóság nem ismer eredetileg sem hitet, sem vallást — a zsidóság nem egyéb, mint az élet egy bizonyos módja«: hát mi alapon ragaszkodnak a hagyományos felfogásnak, habár csak látszólagos s hivatalos uralkodásához?

Ha az ember ez iskola okoskodását végig hallgatja, könnyen azt találná hinni, hogy a bibliai kritika a zsidó vallás tudományával és a zsidó vallásos gondolkodással homlokegyenest ellentétes irányon halad; hogy a zsidó vallás a theológiai kutatás ez ágát meg nem emésztheti; hogy az összes zsidó tudomány alapjait tagadja meg az, ki a biblia irodalom- s fejlődéstörténeti mozzanataira nézve nem a hagyomány eszejárásával erőlködik gondolkodni. »Távolítsd el tőle a te utadat és ne közelgess az ő házának ajtajához!« — ez az ő ijesztő szózatuk a kritikára nézve.

Nem azért, hogy emberi tekintélyre hivatkozzam azon állítás bebizonyitására, hogy az igazság keresése a zsidóság jobbjai által nem tekintetik rossz cselekedetnek, hanem csakis azért, hogy müvelt nagy közönségünkkel senki el ne hitethesse, hogy a zsidóság fennmaradását óhajtó ember a biblia kritikai tárgyalására vagy felfogására nem »vetemedik«, tartom szükségesnek néhány példát felhozni arra nézve, hogy felekezetünknek nem épen rossza az, a mely a bibliai tudományt előbbrevinni törekedett és a zsidó vallásos gondolatokat a kritikai kutatásoktól nem féltette.

Az igazság ugyanis, hogy a zsidóság vallása nem idegenkedik a Szentirás tudományos és a hagyomány bilincseitől ment kutatásától, korántsem oly idegen a zsinagógában a mint azt a fentebbiek szerint talán sok olvasónk hinné. Még a középkor setét idejében is, midőn a szabad gondolkodás is a hagyomány külső mezébe volt kénytelen burkolódzni, ha arra tartott számot, hogy érvényre jusson és hatást gyakoroljon — a XIV. században is akadt közöttünk férfiu, ki nem átallotta nyilt kifejezést adni annak a valóban modern gondolatnak, hogy a bibliai vallás igazságai nem függnek a bibliai irodalomtörténet hagyományos fölfogásától. Persze a középkor embere e gondolatot csak a középkor módja szerint fejezhette ki. Tudva van, hogy a XII. század nagy irásmagyarázója, *Ibn Ezrá* — e téren már a XI. században megelőzve *Izsák b. Jasos* által, ki a genes. 36. része 31 és kk. verseit benső okoknál fogva Josaphat király idejéből valóknak tekinté — a maga homályos s kétértelmü modorában a skepszist arra a tényre irányozta, hogy a pentateuchusnak talán van egynémely helye, melynek tartalma s természete bajosan volna összeegyeztethető azzal a feltevéssel, hogy azok Mózestől irattak légyen. Klaszszikus helye erre nézve a deutoronom. 1. részének 2. verséhez irott megjegyzése, a melyben nagy titkolódzva, egyszeri olvasásra alig érthetően ad kifejezést annak a nézetnek, mely elől a szent szöveg oly éles megfigyelője, minő Ibn Ezrá volt, jó lelkiismerettel alig térhetett ki. Az olvasóra bizta — mint ő maga mondja — a »titok« kitalálását.

Nyiltabban szól azonban a XII. század nagy exegetája munkájának magyarázója a XIV. században, *József Tôb Elem*, ki a damaszkusi rabbinak buzditása folytán fogott a homályos stilusu irásmagyarázó könyvének megvilágositásához. »Teljesen közömbös dolog — ugymond e magyarázó — hogy a pentateuchus bizonyos

helyét akár Mózes akár más próféta irta légyen; mert bárkinek közülök tanitása az igazságban gyökerezik. Ha az irás azt parancsolja, hogy se hozzá ne tegyenek, sem pedig el ne vegyenek belőle, ugy ez kizárólag a törvényekre és számukra vonatkozhatik, nem pedig a szövegre, semmi esetre pedig történeti elbeszélésekre stb. E nézet semmiképen nem ártalmas és csak együgyü emberek ütközhetnek meg rajta.«*) Hát biz' ez *raczionalizmus:* nem is auktoritásként idézem, de ugy hiszem, mint a XIV. század egyik zsidó tudósának erélyes szózata, nem minden érdek nélkül való.

De a modern vallásos gondolkodás tekintetében sokkal fontosabb és döntőbb, ha reá mutatunk egy névre, mely a zsidó-tudomány történetének egyik legfényesebb csillaga, és melyre a hagyomány dolgában legérzelgősebb theológusaink is mintegy orákulumra szoktak hivatkozni. Értem *Zunz Lipót*-ot. Theológusaink e nagy iró emlékezetes s nagyszabásu irodalomtörténeti munkáiban a zsidó irodalom s tudomány mesterműveit tisztelik. Mindnyájan az ő általa 1818 óta megtört ösvényen haladnak. Törődnek-e azon eredményekkel is, melyekkel Zunz a *bibliai* irodalom tudományát gazdagitá? Nem jellemző-e a zsidó tudomány e képviselőire nézve, hogy mig ők a zsidó theológia legégetőbb kérdéseinek tartják azokat, miket Zunz, — perszeő maga mindig nagy kultúrtörténeti összefüggésben, — valamely középkori kódexmásolóról vagy litánia-költőről kifürkészett, addig alig hederitenek arra, a mivel ezen a zsidó-tudomány minden ágában tekintélyes férfiu a bibliai irodalomtörténet problémáinak megoldásához hozzájárult?

Zunz bizony nagyon neki ment e téren a hagyománynak. Vajjon azoknak, kik a bibliai kritikát a zsidó vallás ellen elkövetett oly szörnyü »merényletnek«-nek hiresztelik el és mindent elkövetnek arra nézve, hogy a biblia tudományos tárgyalása a világért se merjen befurakodni a zsidó theológia studiumába, vajjon, kérdem, e tudósoknak van-e annyi érzékük a meggyőződés terén kikerülhetetlen következetesség iránt, hogy Zunz e tanitásai ellen nyiltan protestáljanak is, vagy velük szemben egyátalán állást foglaljanak? Mert hiszen azt komoly ember fejébe nem veri belé senki, hogy bármily zsidó theologus e kérdésekre nézve nem tartozik minden hímezést-hámozást kizáró *meggyőződéssel* birni, és hogy

*) L. Grätz, Geschichte der Juden VIII. kötet 27. lap (1-sö kiadás).

nem ezek azon kérdések, melyekben az összes zsidó theológiai tudomány *súlypontja* fekszik, melyekre nézve tehát mindenkinek, ki a zsidó vallás kérdéseihez hozzászól, *határozott* színt kell vallania!

Pedig Zunznak idevágó buvárlatai a »Gesammelte Schriften« I. kötetének 216—270. lapjain vannak kiadva ily czimen »Bibelkritisches«, a hol az érdeklődő olvasó könnyen megismerkedhetik a nagy mester irodalmi szemléletével Mózes őt könyvének mindegyikére nézve. Im itt van pár pontja ama végeredményeknek, melyeket ritka világossággal ő maga állitott egybe, és melyekből az olvasó tájékozást nyerhet azon kutatások irányára nézve, melyek ez eredményekhez vezettek:

»Mózes beszéde (deuteron. 32. része) a babiloniai fogságban iratott.«

»Mózes áldása (u. a. könyv 33. része) e könyvnek tán legidősebb része.«

»A *leviticus* körülbelül egy évezreddel ifjabb Mózes idejénél.«

»A pentateuchus létezéséről való biztos nyomok csak Jósiás király után három évszázaddal kezdődnek.«

»Tényleg a genesis több mint egy helyen azt mutatja, hogy a judaeus királyság idejében dolgoztatott ki, több évszázaddal a Palesztinában való megtelepedés után, sokára azután, hogy az egyes törzsek lakóhelyeiket elfoglalták vala« stb. (Id. m. 240—42., 262., 268. l.).

Nem az én szavaim ezek, hanem Zunzéi, melyeket itt lehetőleg szóról-szóra forditottam, és melyek csak parányi részét mutatják az eredmények nagy sorának, melyekhez a nagy tudós komoly tanulmány folytán eljutott. De minek fáraszszam az olvasót ez eredmények száraz elsorolásával, midőn puszta érintésükkel csak azt akarom kimutatni, hogy oly zsidó tudós mint Zunz Lipót, kit ugyan nem fog senki vallásunk alapigazságaitól elpártolónak megbélyegezni, és ki — mit közben jó lesz megemliteni — több évig papi hivatalt is viselt, prédikációkat is kiadott, mily mélyre ható kritikával törekedett fejleszteni a Szentirásról való irodalmi ismeretet.

Szükséges-e még *Geiger*-re is hivatkoznom ez összefüggésben, a nagy rabbira, ki a bibliai kritikát, melynek ő hatalmas munkáiban egészen uj ösvényt tört, *legelőször illeszté belé a zsidó theológia rendszerébe?*[1]) Nem az ő hibája, hogy alig akadt köve-

[1]) Legutolsó összefoglaló munkája e tudományban az »Einleitung in die biblischen Schriften« czim alatt megjelent dolgozat, mely a berlini

tője a zsidó theologusok körében. Csak ujabb időben látunk ismét egy lelkes berlini rabbit hivatalbeli nagy elődje utjain indulni és a bibliai vallásban nyilvánuló eszmék és intézmények fejlődése történetét a kritikai bibliai tudomány módszerével tárgyalni. Értem hazánkfiát Dr. *Maybaumot,* ki két jeles munkájával, melyeknek egyike a papi intézménynek, másika a profetizmusnak fejlődését tárgyalja, a zsidó theologiát a bibliai vallástörténet e fontos kérdéseire nézve méltóan képviseli.

»A pentateuchusi iratok — igy szól a berlini rabbi — egyátalán nem is annyira azoknak az időknek viszonyait adják elő, melyeket tárgyalnak, mint inkább azon idők állapotait, melyekben a szerzők éltek. Anélkül hogy akarná vagy szándékolná, az iró saját korszakának vonásaival és szinezetével festi a mult idők arczát, melyek aztán mintegy a jelennek képét tükrözik. De ebben teljesen öntudatlanul és czéltalanul jár el. Mert nem csak tárgya, az őskor mondája van a szüntelenül változó idő felfogásához idomuló módosulásnak alávetve, hanem maga az iró sem képes a multat, mely iránt határtalan tisztelettel viseltetik, másként gondolni és képzelni, mint saját haladott korszaka legnagyobb vívmányaival, a jelenkor tökéletes intézményeivel felruházottnak. Sőt még többet is mondhatunk. Ha van a jelenkorra nézve valami kivánsága, ha az összesség érdekében a létező viszonyok reformját, javitását óhajtja az iró, akkor az a hite, hogy az óhajtott jó állapotok amaz általa tökéletesnek vélt korszakban már is meg voltak, csakhogy azóta elhanyagolták, elhagyták.«[1])

E szavak eléggé jellemzetesek azon általános felfogásra nézve, melyre Maybaum a Mózes öt könyvében foglalt irodalom méltatását alapitja és melyet a részletek tárgyalásában alkalmaz.

IV.

A keret, melyben jelen czikkünk mozog és a tér, mely rendelkezésünkre áll, nem engedik, hogy illő körülményességgel mutassuk be művelt olvasó közönségünknek a bibliai tudomány fejlődése menetét, módszerét és főbb eredményeit. Ez külön czikksorozatot kivánna. Ez alkalommal csak azzal az általános meg-

zsidó theologiai Hochschulé-ban 1872—1874. e tárgyról folytatott előadásait tartalmazza és mely a »Nachgelassene Schriften« IV. kötetében van kiadva.

[1]) Maybaum, Entwicklung des altisraelitischen Priesterthums 122. lapján.

jegyzéssel érjük be, hogy a bibliai irodalomtörténet Mózes öt könyvében a zsidó nép történeti s vallási fejlődésével párhuzamosan induló, folytatólag keletkezett, de a kánon szerkesztése alkalmával egységes szerkezetet nyert gyüjteményét látja a vallásos iratoknak. E könyvek létesitésében, melyeknek legifjabb alkotó részei a zsidó népnek a babiloniai számüzésből való visszatérése körül keletkeztek, része van mindazon fenkölt szellemü köröknek, melyeknek hivatásszerü életfeladata volt, a népnek Isten akaratát hirdetni. Tanitásuk a különféle időkben és a különféle (papi és prófétai) körök szerint, melyekből a tanitás kiindult, a zsidó vallás különféle árnyalatait képviseli. Mindez irányok, melyek egyébként az Ötkönyvön kivül levő prófétai és történeti iratokban lelik megvilágitásukat, kifejezésre jutottak a pentateuchus különféle részeiben is. Valamint Jerémiás prófétának vallásos világnézete más irányba törekszik, mint az Ezekhielé; más szempontból tárgyalják a történetet Sámuel és a Királyok könyvei, mint a Krónikák munkája: azonképen ugyanazon vallászeszmék más árnyalatát lépteti előtérbe a deuteronomium és mást a leviticus; más az induló pontja az ugynevezett *elohista*, más a *jehovista* történetnek ugyanazon tények s hagyományok elbeszélése alkalmával. Mert a népnek az államalkotást megelőző történetében is a hagyomány eltérő módon van tükröztetve; minden irány önkénytelenül a maga szempontjából fogta fel és magyarázta a nép multját, őskorát. A szerint a mint bizonyos hagyományt a papi vagy prófétai körök dolgoztak fel, más-más szinben tünnek elő a szereplő alakok eszményei. A kultusznak is e körök szerint mások-mások a czéljai s eszközei; a törvényhozásnak is különfélék a szempontjai, különfélék főképen azon életviszonyok, melyekre a törvényhozás vonatkozik. Legifjabb az a törvénycsoport, melyet leghelyesebben *papi törvénynek* szoktak nevezni, melynek zöme a jeruzsálemi szent kultusz restaurációjának alkalmából keletkezett s melyet az Ezekhiel könyvében tartalmazott papi szabályok megelőztek. Az Ötkönyv e részei, vagy jobban mondva rétegei egymás után létesültek és igy egyöntetü szerkezetükben elénkbe állitják a héber vallás fejlődése menetét.

A Szentirás legmélyebb fenekére kellett hatolniok azoknak a buvárkodóknak, kik az emberiség legszentebb könyve létesülését ekként megjelenitik előttünk és bár a részletekre nézve s a keletkezés egymásutánját tekintve e tudomány is csak fokonkint fejthette ki igazságait s eddigi eredményeit, mindamellett a tudo-

mány haladásának mértéke szerint egymástól eltérő iskolák egyben megegyeznek, a bibliáról való irodalomtörténeti kutatás legfőbb eredményére nézve: arra nézve tudniillik, hogy az Öt-könyvben életképes szellemi mozgalom s *valóságos vallásos fejlődés emlékét birjuk* s tanuságát annak, hogy a zsidók vallásának örök alapja folyton fejlődő szellemi életnek képét tárja elénk, hogy ellentétes elemeknek forrongását, és végső eredményül azoknak nagy erkölcsi s világtörténelmi gondolatokban való egyesülését s konczentrációját mutatja be nekünk.

Ha szüksége volna még ez irodalomnak, mely hitünk legihletettebb tanitóinak inspirációit foglalja magában, jogczimre arra nézve, hogy e szó vallási értelmében *szentnek* higyjük és ilyenűl őrizzük s tanitsuk gyermekeinknek: valóban egyik legigazabb okát e szentségnek épen abban a tényben találhatnók, hogy benne vannak lerakva a vallásos élet sokoldalu nyilatkozatainak hü dokumentumai, mindmegannyi örök érvényü tanusága az önmegszentelésre törekvő emberi szellem mozgásának a vallásos tökéletesség felé.

A Szentirás e históriai méltatáson alapuló szemlélete levon-e valamit a biblia méltóságából; csökkentheti-e azt a tiszteletet, melylyel mint vallásos multunk legfontosabb okirata iránt viseltetünk? Nem fogunk-e ép oly áhitattal hallgatni szavaira, ha zsinagógáinkban felolvassák és *magyarázzák*, nem fogják-e papjaink ép oly tekintélylyel belőle merithetni a vallásos tanitás alapigéit?

A hagyományos fölfogás nem tölti már el a gyülekezet lelkületét. Üresen hagyjuk-e a helyet, melyet a Szentirás benne elfoglalt és a jövőben is elfoglalni hivatva van? De már most mivel töltsük be a szükségképen támadott hézagot? Kétséget nem szenved, hogy *a tudományos igazságok szerint fölfogott Szentirással.* A theológiával mint *elméleti tudománynyal* foglalkozó tudósnak kötelessége a bibliát illető tudományos ismereteknek haladását előmozditani, és azoknak mentül biztosabb alapokra való fektetésében közre működni. *E sokoldalu tanulmány legyen középpontja a theologiai oktatásnak* a zsidóságban is. *A gyakorlati theológiának* hivatása meg a zsidó vallás fejlődésének e tudomány eredményeiből kiviláglő tényeit a vallásos élet ébresztésére, e téren a legnemesebb törekvés felköltésére s folytonos megszilárditására felhasználni. És mint a fentebbiekből nagyon könnyen következ-

zik, itt a vallásos gondolatoknak bizony gazdag bányája nyilik meg előtte!

Mert a bibliai gondolatok fejlődésének históriai átértése vallásos életünket a *tudatosság* fokára emeli. E nélkül művelt vallásos életet nem lehet képzelni. A küzdelmek, melyeket a vallásunk alakulását tényező elemek és irányok között lefolyni látunk, mindig más formában s a haladó korszakok műveltségének mértéke szerint vallásunk további történetében folyton megujulnak és még mai napig sem értek véget. Mintegy tükörben, ugy szemlélhetjük e harczoló elemek szembeszállását a biblia okirataiban. A ki erőt, bátorságot és vigasztalást akar meriteni az eszménynek, az örök létre hivatott magasztos igazságoknak küzdelmében a mulékony formalizmus s a nagy tömeg ösztöneire számító és tapsai révén élődő alakoskodás ellen; a ki minden ellene tornyosodó külső akadály ellenére nem szünik meg hangoztatni Isten templomának megtisztitását mindentől, a mi a profetizmus vallásos eszményeinek utjában áll: az üsse fel a zsidó szentirást, minden lapján megolvashatja e harczok ősrégi multját és okulhat tényein.

A biblia ez alkalmazását a modern vallásos életre csakis a bibliai tudomány teszi lehetővé és nagyon félreérti e tudomány irányát, a ki — mint némely oldalról folyton hiresztelik — pusztán negativ, felforgató czélzatunak mondja azt. Semmi esetre! E tudomány hitünk legrégibb okiratait exakt módszerrel magyarázván, végső eredményében *pozitiv* alapot teremt a művelt vallásos gondolkodás számára.

V.

De ha azt akarjuk, hogy a biblia tudományos felfogásának meg legyen az az erkölcsös hatása a gyülekezetre s az iskolára, melyet tőle várunk, ugy nem szabad megfeledkeznünk egy fontos kötelességről, melynek teljesitése nélkül meddő és terméketlen marad egész bibliai tudományunk.

A biblia a mi felekezetünkkel szemben nem pusztán a tudományos kutatások tárgyát képező *ókori irodalmi emlék*, melylyel tudósainknak foglalkozniok kell, hogy mélységeibe behassanak, hogy az általa nyujtott tudományos problemák megoldásának szenteljék idejüket s szellemüket. A biblia *az egész zsidó felekezetnek* könyve, a papé épugy mint a laikusé. Mentül nagyobb valakinek általános müveltsége, annál többet kell hogy hozzá tudjon; valamit mindenkinek.

Igy volt ez régenten, és ez volt felekezetünk erőssége. De mit látunk mai nap? Vannak közöttünk a műveltség jó magas fokán álló férfiak és nők, kik betéve tudják a trójai kérdés és a görögországi ásatások mai állását, a mennyire róla a művelt nagy közönség számára szerkesztett népszerü dolgozatokból tudomást vehetnek; kik a világirodalom napi kérdéseivel mohón táplálják lelkeiket; kiknek Schopenhauer és Hartmann vezérszavai ugy peregnek ajkaikról, akár a tiz parancsolat; sőt még a természettudomány és a »Darwinizmus« vitás kérdéseit is megolvassák az ujságokból s szivesen kérkednek társaságokban buzgón egybegyüjtött tárczaczikk-tudományukkal. Nem hányjuk szemükre, ments Isten! — De, azt kérdjük: hányan vannak művelt zsidók, kiknek a Szentirás nem mesterségük és mindennapi kenyerük, kik a bibliai irodalom- és vallástörténet mai állásáról, vitás kérdéseiről és biztos eredményeiről legalább annyi általános tudomással birnak, a mennyivel a legfelületesebb érdekeltség mellett is birniok kellene?

De nem vádolom ezzel a közönséget. Van-e magyar nyelven irott népszerü könyv vagy akár essay, melyből művelt zsidó közönségünk rövid idő alatt megszerezhető tájékozást méltó módon merithetne? Gondoskodtak-e erről vagy egyéb módról azok, kiknek szakszerü tudományuk a theológia és kik ennélfogva azzal a hivatással birnak, de azzal a munkával is tartoznak, hogy a tudománynak e téren való eredményeit a művelt közönségre nézve érthetően előadják? Hiába hangzik aztán a szószékekről az a keserü panasz, hogy az ifjuság, hogy a serdülő nemzedék nem érdeklődik a biblia iránt, hogy elidegenedett tőle; hiába aztán a vallástanitók folytonos kesergése, hogy a klasszikai s irodalomtörténeti ismereteken iskolázott ifjuság nem »veszi be« a bibliát.

Bizony bizony, szomorú vallomás! De nem olyan, mely bennünket teljes rezignáczióra késztessen; sőt olyan, mely felekezetünk vezetőit és intézőit komoly tettre inditsa. És e tett egy nagy kötelességnek teljesitése: a bibliai tudománynak honossá tétele a theológiában, előmozditása a műveltségben. Ez megfogja teremni a maga áldásos gyümölcsét a modern vallásos életre nézve is. Ne engedjük kárba veszni!

Budapest. GOLDZIHER IGNÁCZ.

IRODALOM.

A ZSIDÓK UTOLSÓ HÁBORÚJA A RÓMAIAK ELLEN.

Der Kaiser Hadrian. Gemälde der römisch-hellenischen Welt zu seiner Zeit, von *F. Gregorovius*. 2. átdolgozott kiadás. Stuttgart. 1884. 3. kiad. u. o.

Korszakot alkotó nap volt az, a melyen Pompeius a jeruzsálemi templomba mint hódító lépett. E pillanattól fogva a régi zsidó birodalom mindinkább közeledett önállósága végéhez. Igaz hogy még tovább egy századnál fenmaradt, hogy még fényes napjai voltak, de hajdani hatalmáról — bátran állíthatjuk — épen akkor mondott le. A legerősebb és majdnem az egyedüli összetartó kapcsot a templom képezte; de ennek is el kellett pusztulnia. Hogy is türhette volna a büszke Róma, hogy óriási birodalmának területén egy nemzet létezzék, mely neki engedni nem akart?

A világ fölött uralkodó császárok legderekabb vezéreiket azzal a feladattal bízták meg, hogy véget vessenek a törpe nép szabadságának és függetlenségének.

Sokáig dühöngött a harcz. A zsidók legjobbjai elestek a harcztéren, haza-, szabadság- és vallásért. Nem hitte senki a rómaiak közül, hogy még egyszer lesz bajuk a legyőzött és összetiport néppel. De a zsidók azért nem mondtak le a jövőről; mert még fel tudták fogni a szabadság becsét; és míg egy nemzet azt tudja, nem tartja magát elveszettnek.

A vihar napjai után következett a csendes várakozás és a komoly készülés ideje; és alig tartották a zsidók elérkezettnek a szabadulás perczét, már is kezdtek gyülekezni a szabadság zászlaja alá.

Nem nagy sikerrel harczolt Trajan császár a parthusok ellen. Távollétét és kudarczát Mezopotámia és Babylonia, Naarda és Cyrene, Nisibis és Egyiptom és Cyprus zsidó lakossága fölhasználta a lázadásra.

Az irók munkáiban rettenetes jelenetekről olvasunk, melyeknek e tartományok voltak szinhelyei. De végre, noha nagy áldozatok és sok vér árán, a rómaiaké volt a győzelem.

És Judéa lakossága, kérdezzük, nem vett-e részt e háboruban? A hitelességre méltó történetirók közül egy sem említi, hogy ebben az időben Judéa is le akarta rázni a római igát. Ezen események legujabb irója pedig, Gregorovius, abból a körülményből, hogy *Lusius Quietus*, miután a Mezopotámiában kitört lázadást leverte, Palesztinába küldetett, azt akarja következtetni, hogy itt is nem csak forradalmi hajlam, hanem valóságos lázadás volt.[1])

Annál csodálatosabb, hogy *Gregorovius* könyvének más helyén (35. l.) lehetetlennek tartja, hogy Lusius Quietus valóságos háborút viselt Palesztinában. Helytelennek mondja *Volkmar* és *Graetz* azon nézetét, hogy Judith könyve Hadrián idejében keletkezett, hogy a szerző Ninivé alatt Antiochiát értette, Judith nevével Judéára czélzott, Nebukadnezár meg Trájánra, Holofernes végül Quietusra vonatkozik. Az a körülmény, hogy a zsidó források »*Quietus* háborújáról« (Polemosz sel Quitos) tesznek említést, Gregorovius véleménye szerint nem bizonyít semmit, minthogy, ugy mondja, az említett kútfők hitelességet nem érdemelnek. De talán koczkáztathatjuk az állitást, hogy »Quietus háborúja« valóban lefolyt. Következtetem pedig ezt abból, hogy maga Hadrián kénytelen volt Quietust Palesztina lecsillapítása czéljából ama tartományból száműzni[2]), továbbá abból, hogy a zsidók e megszabadulásuk emlékére ünnepnapot, »Jom Tirjanus« rendeltek.

A zsidó forrásokban továbbá azt is olvassuk, hogy Hadrián a zsidóknak azt az igéretet tette, hogy a templomot mint nemzeti szentélyt felépíteni és a Titus által elpusztított várost ujra helyreállítani fogja. Gregorovius ezt esztelenségnek mondja; mert, ugy

---

[1]) *Spartianus*, Hadrián életrajzirójának azon megjegyzése, hogy: Palaestina rebelles animos efferebant (vita 5. f.), Gregorovius véleménye mellett szól.

[2]) *Spartianus*, vita 5. f.

vélekedik, azon engedély azonos lett volna a zsidó nemzet elismerésével, a császár pedig nem engedhette, hogy az uj hatalomra vergődjék.

Valóban csakis a héber források — melyek különben sem vethetők el mindenestül — említik a császár ez igéretét? Nem fordul az elő máshol is? De igen. — A Barnabas-levélben (12. f.), mely ezen időből való, *Pál* azt mondja: »Azok, kik ezt a templomot (t. i. a jeruzsálemit) elpusztították (tehát a rómaiak), ujra felfogják építeni.« (V. ö. Ewald, Geschichte des Volkes Israel VII. 20. l. jegy.). — Az ötödik Sibylla, melyet egy zsidó Hadrián első éveiben irt, azt hirdeti lelkesedéssel: »Judéa örök békében és eddig még nem látott pompában fog fényleni; szent énekek és imák mellett ujra fogják készíteni az oltárt.« (250. és 262. v.) Talán szabad ezen összefüggésben Epiphanius (de mensuris et ponderibus II. 170. l.) szavait idézni, hogy Hadrián a jeruzsálemi templom pusztítása után 47 évvel Palesztinába jött azon szándékkal, hogy Jeruzsálemet, a templomot kivéve, felépítse.

Biztosan állíthatjuk tehát, hogy a császár amaz igéretet tette, de be nem váltotta; sőt ellenkezőleg terve oda irányult, hogy Jeruzsálemet római gyarmattá alakítsa; és valóban 130 óta (az év kétes) oly buzgalommal építettek a rómaiak az uj gyarmaton az Aelia Capitolinán és Jupiter templomán, hogy két évvel később a zsidók e miatt a rómaiak ellen fellázadtak. A nemzeti érzelem e halálos megsértése birta a szerencsétlen népet felkelésre és pedig oly időben, midőn az óriási birodalom egész területén zavartalan béke uralkodott.

Gregorovius azt állítja, hogy a császár az uj Jeruzsálem terveit magán a szinhelyen személyesen megvizsgálta és erre vonatkozó parancsait kiosztotta; azután távozott. Vissza jött-e a lázadás kitörése után, s részt vett-e a háborúban? vitás. Gregorovius azt véli, hogy a harcz közvetlen a császár távozása után vette kezdetét, hogy ő maga pedig vissza nem tért, és hogy a háborúban részt nem vett. Én azt hiszem, Gregoroviusnak igaza van. Helyesen megjegyzi, (197. l. 2. j.), hogy abból a tényből, hogy a császárnak a szenatushoz czimzett tudósításában a szokásos fordulat »Én és a hadsereg jól vagyunk« hiányzik, nem következik az, hogy a császár a harcztéren jelen volt s az idézett szavakat a szenvedett nagy veszteségek miatt hagyta ki, hanem inkább az,

hogy nem volt jelen; hozzá járul még azon körülmény, hogy a császár ezt nem a háború kezdetén, hanem szerencsésebb végén adta hirül a szenatusnak. Mind azon okok pedig, melyeket *Lebrecht* (Berlin 1877) és *Dürr* (Die Reisen des Kaisers Hadrian 1880.) a császár jelenléte bizonyítására felhoznak, meg vannak czáfolva Gregorovius által.[1])

A távol levő császárhoz rosz hirek érkeztek; a nagy római állam, a legnagyobb erőmegfeszítések daczára, igen érezhető veszteségeket szenvedett. Egyiptom- és Arábiából, Feniczia- és Sziriából, Mauretania- és Moeziából küldettek Palesztinába a legiók. De hiába volt minden; a zsidók bámulatos bátorsága és vitézsége meghiusította a rómaiak intézkedéseit. A zsidó fővezérek szent meggyőződése lelkesítette a harczosokat. Barkocheba és R. Akkiba álltak az ügyek élén; amaz volt a fővezér, ez a lelkesítő. — »*Barkocheba*« nevét találjuk Eusebiusnál; de valószínű, hogy *Barkozéba* volt az eredeti mellékneve[2]); az előbbi csak szimbolikus elnevezés (a csillag fia); hogy a bukás után illették Barkozéba névvel (a hazugság fia), csak későbbi találmány.[3]) Tulajdonképeni

---

[1]) Térszüke miatt nem sorolhatom azokat föl; csak annyit legyen szabad kiemelnem, hogy nagyon sajnos, hogy Gregorovius a *Darmestetter* értekezését »Notes Épigraphiques« stb. (Revue des études juives 1880. I. 32—55 l.) nem ismerte, és hogy ennek következtében az általa felhozott bizonyítékokat meg nem czáfolhatta; pedig Darmestetter bizonyítékai semmisek. Ő az Orelli-Henzen-féle felirat-gyüjteményben közölt 6771. számú felirat azon szavaiból, hogy Hadrián C. Arrius Clemenst, ki a pr. (Darmestetter azt hiszi, hogy a praetorianusi) cohors centuriója volt, megjutalmazta, azt akarja következtetni, hogy Hadrián is jelen volt a harcztéren, mert máskülönben a praetorianusi cohors sem lehetett volna a háború színhelyén; de a felirat nem mondja, hogy miért jutalmazta a császár a centuriót, nem is említi, hogy a zsidók elleni háborúban müködött. Még gyengébb az Algirban talált feliratból vett bizonyítéka (Renier, Inscriptions de l'Algérie 2319. sz.). Itt az van említve, hogy Q. Lollius Urbicus Hadrián császár l e g a t u s a volt a zsidók elleni háborúban. Darmestetter azt állítja, hogy l e g a t u s kifejezése alatt s z á r n y s e g é d értendő, ha tehát ez jelen volt a háború szinhelyén, akkor magától értetődik, hogy a császár is ott időzött. De az egész bizonyítéknak egy baja van és pedig, hogy legatus alatt parancsnok, helytartó, alvezér értendő.

[2]) Ezt világosan mutatta *Derenbourg* Quelques notes sur la guerre de Bar Kozéba (Paris 1878) czimű értekezésében; sajnos, hogy Gregorovius ezt nem ismerte.

[3]) *Grätz* Geschichte der Juden IV., 160. l.

neve valószínűleg *Simon* volt, mint ez a reánk maradt pénznemek feliratairól kiviláglik.[1])

Kezdetben a rómaiak csak megvetéssel tekintettek a zsidó lázadás fővezérére; de nem sokára észrevették, hogy nem közönséges ellenséggel van dolguk.

A császári hadvezér Rufus visszavonulásra kényszeríttetett Hadrián legjobb vezéreit küldte a háború színhelyére, ezek közt a derék Urbicust, kit Germaniából rendelt oda. De ezek sem tudtak boldogulni. A zsidók birtokában majdnem az egész tartomány volt. Dio Cassius szerint már 50 erődöt és 985 helyiséget bírtak. Végre kora leghíresebb hadvezérét, Julius Severust küldte a császár a távol Brittaniából Judéába, és annak odaérkezése óta csakugyan jobb fordulatot vett a háború a rómaiakra nézve. Ő neki sikerült az erődöket és helyeket visszahódítani, Jeruzsálemet elfoglalni, ha ugyan, mint sokan vélik, valósággal a zsidók birtokába került.

A honnan az ellentállás kiindult, az volt legerősebb és utolsó fészke: *Bether* városa. E hely fekvése biztosan meg nem határozható. Igen szellemes Lebrecht véleménye, hogy Bether = Veter és hogy a Sepphoris mellett levő castra veterával azonos; de Gregorovius ebben joggal kételkedik, mert Sepphoris épen a rómaiak mellett foglalt állást. (V. ö. Derenbourg czikkét 162. l). Valószínű, hogy Bether a tenger közelében, és pedig Caesaréától délfelé 4 mf. távolságban feküdt.

A harcz 4-ik évében, 136-ban Bether is ostromoltatott. E város romjain végződött a zsidók bámulatos háborúja.

Barkochéba sorsa ismeretlen; ugy látszik, a csatatéren elesett. A lázadók vagy lemészároltattak vagy ezrenként rabszolgákul eladattak.

Judéa belsejéből, így szólnak a héber források, patakonkint ömlött a vér a messze tengerbe; Dio Cassius szerint a dicső harczban 580,000 zsidó katona elesett; az éhség és a dögvész áldozatai is számtalanok voltak. Palesztina nagy temetőhöz hasonlított; az elpusztított vidékek és a lerombolt városok a sakálok, és hiénák fészkei lettek. A zsidók elveszitették véglegesen a hazát. De a

---

[1]) Ezt részletesen bebizonyította *Salzer* Der Aufstand des Bar-Cochba czimü értekezésében, Magazin für die Wissenschaft des Judenthums 1876. és 1877.; Gregorovius ezt sem ismeri.

véres ellenség nem elégedett meg e vívmányokkal, bosszút lihegett; Barkochéba párthiveinek lakolniok kellett, a zsidó vallást ki kellett irtani. A jamniai zsinagóga tagjai mint vértanuk haltak meg a vallásért. Megmutatták, hogy a hazától igenis meg lehet őket fosztani, de a vallástól nem. Ezt tapasztalták a rómaiak folyton folyvást. A zsidó nép parányi és gyenge maradéka még egyszer föl akart lázadni, mert Hadrián rendeletei a vallás kiirtását czélozták; és a lázadás valóban kitör, ha Hadrián utódja, Antoninus Pius, ama rendeleteket vissza nem vonja; vallásuk szabad gyakorlata a zsidóknak biztositva lett. A vallásért harczoltak; a vallásszabadság volt vivmányuk.

Budapest. BLOCH HENRIK.

IRODALMI HOLMI.

A sabbatianusok felekezete Szalonikiban. — A zsidó káték lajstromához. — A tetragrammaton szir elferditése.

A sabbatianus felekezet Szalonikiban élő maradványairól jó forrásból meritett felvilágositásokat adott *Grätz* a saját havi folyóiratának februári füzetében. E felekezet alapitója, a XVII. században élt álmessziás *Sabbatái Czebi*, tudvalevőleg mohamedánussá lett, és a Szalonikiban mai napig élő és ezer családot tevő hivei szintén az iszlámot vallják külsőleg, míg titokban zsidók maradtak, csak hogy vallásukra és szokásaikra a kabbalából kölcsönzött gondolatok és a prófétának tisztelt Sabbatáiban való hitök igen módositólag folytak be. Zsidó voltukat gondosan rejtegetik és szorgalmasan járnak a mecsetekbe; de a törökök most is dönmeh névvel[1]) illetik. Ők maguk *maiminim*, hivőknek nevezik magukat a muhammedán *hivők*, arabsul mûminûna, mintájára. Első hitczikkök szintén az iszlám fődogmáját utánozza: Isten egyetlen egy és Sabbatái az ő prófétája. Van két nagy ünnepök: Áb 9-én alapitójuk születésnapja, és tavaszkor a bárány ünnepe, a melyben csak házasok vehetnek részt. Zsinágógáikban, a melyeket *kál*nak neveznek, férj és nő csak együtt jelenhetnek meg. Az imádkozásra szolgáló termen kivül van azokban közös ebédre való is. Az ebéd közben is az előimádkozók, kiket *paitánimnak* neveznek, folytatják énekeiket. Hitszónokaik főleg a Zóhárból veszik alap-

[1]) E török szó nem hitetlent jelent, mint Grätz mondja, hanem konvertitát, a török igéből: dönmek, fordúlni.

igéiket. A máiminimnak tilos egy nőnél többet venni feleségül, valamint nejüktől elválni. Jótékonyságot kiváló módon gyakorolnak. — Három alfelekezetre oszlanak: 1. smyrlik, a Smyrnában született Sabbatái Czebi kizárólagos hivei; 2. jakubiták, kik Sabbatái egyik rokonát, Querido Jákóbot tisztelik prófétának; 3. az Oszmán Bába hivei, ki a XVIII. század végén föllépett és új sizmának volt a szerzője. — Saját eredetökről a szaloniki sabbatiánusoknak a történettől eltérő mondáik vannak. Ránk nézve különösen azon állításuk érdekes, hogy Sabbatái Czebi kitérése után egy ideig Magyarországban is volt és itt is alapitott egy felekezetet.

*

A *Zsidó Kátéknak* mult számunkban adott lajstroma széles körökben keltett érdekeltséget. Ennek egyik örvendetes következménye, hogy a hirneves történetiró s az Alliance Israelite Universelle titkára, *Loeb Izidor* Párisban, a következő könyvczimekkel volt szives a kátékról adott lajstromunkat kiegésziteni:

Halévy, Elie. Limmud dáth u-musszár. Instruction religieuse et morale à l'usage de la jeunesse israélite. Metz, 1820.

Précis élémentaire d'instruction rel. et mor. pour les jeunes français israélites. Publié par le consistoire centrale. Paris, 1830.

Cohn, Albert. Examen d'un israélite à l'âge de treize ans (rédigé pour l'initiation religieuse de M. le baron Gustave de Rothschild). Paris, 1842.

Lambert, Élie. Zerá Kódes. Les saintes semences ou petit cours d'instruction morale et religieuse. Metz 1853.

Ulmann, S. Recueil d'insruction religieuse, 2. éd. Paris 1859.

Catéchisme ou Éléments d'instruction religieuse, revu par M. le grand-rabbin *Wogue*. Paris, plusieurs éditions sans date, depuis 1874.

Loeb végül azt irja, hogy *Lévy Benoit* 1868. év alatt idézett munkája eredetileg franczia nyelven jelent meg e czimen: Instruction mor. et relig. des israélites enseignée par les faits. Nem is káté az, hanem vallásos irányzatú olvasókönyv. — E szerint lajstromunk most összesen **161** kátéről ad pontos értesitést.

*

Löw Immánuel főrabbitól a következő sorokat vettük:

Ösmeretes, hogy Origenes és Hieronymus egyházatyák megemlitik, hogy a szentirás görög forditásának, a septuagintának némely régi példányában a tetragrammaton eredeti héber betükkel volt irva s Hieronymus még hozzá teszi, hogy tudatlan görög másolók az igy irt יהוה szót görögnek nézve, ΠΙΠΙ (pipi-)nek

olvasták (Gesenius, Geschichte der hebr. Sprache und Schrift 176. l.). Ebből eredőleg Bar Bahlûl szír glossái között a következőket találjuk: יהוה שם מריא בטופסא אלא אלא t. i. P. Smith, a Thesaurus syriacusban, col. 1564, igy közli a glossát s correctumkép hozzá teszi: אלה אלה. Pedig a glossa annyit jelent, hogy יהיה (azaz יהוה) Isten neve és ilyformában iratik: ΠΙΠΙ, a mi nem egyéb, mint a Hieronymus-féle ΠΙΠΠ, a melyet tévedésből olvasott valami élhetetlen másoló két szír szónak: (ΝΙ ΝΙ = אל אל), félrevezetve a tudós szótárirót is.

ÁBRAHÁM IBN EZRÁ „DIVÁN"-JÁBÓL.

Gyászdal Izsák fia kitérésekor. [1])

»Jer, énekelj gyászdalt — atya!
Elvette Istened
Izsákot, élted örömét,
Egyetlen gyermeked:

Sulyos csapás ért s az öröm
Elhagyta szivemet:
Oh várom magzatom, de az
Váratlan elveszett.
Hivém, hogy ő nyujt majd nekem
Mint aggnak ótalmat;
Hiába minden! hasztalan
Nemzettem én fiat!
Nincs számomra öröm, vigság,
Oh mert elhunyt, meghalt Izsák.

---

[1]) Ábr. Ibn Ezrá »diván«-ját tudvalevőleg csak legujabban fedezte föl Schapira Yemenben. A föntebbi költemény eredetijét mutatványképen közölte *Dr. Egers* a »Monatschrift« mult évi szeptemberi füzetében. A költemény homlokán kitett czim *Dr. Kaufmann Dávid* u. o. a deczemberi füzetben közölt azon állításán alapszik, hogy Ibn Ezrá e költeményt fia kitérése alkalmával irta. A költeményt magát ugy fogtam fel, hogy az 1. és 2. versszak egy teljes gyászdal, melyet egy barát ajánl a fájdalomtól sujtott atyának. A költemény kezdete (azonos Jeremiás Siralmainak 3. fej. elejével) és vége határozottan e mellett bizonyit. Különben is ezen rész mindazon kellékkel bir, mit egy »kinah« megkiván. A 3-dik strófa a költő, a 4-dik ismét a barát szájába van adva. A négy strófa, valamint a bevezető sorok végén Izsákról, a patriárkáról szóló következő bibliai verseket alkalmazta Ibn Ezrá: Gen. 22, 2; u. o. 35, 29; u. o. 25, 19; u. o. 27, 30; u. o. 24, 14.

Zokogva sirok szüntelen
Bánattól jajdulok!
Ki messze földön elhala, —
Reá ha gondolok.
Mint vándorolt tovább, tovább,
És engem elhagyott;
Sajog szivem és sírással
Töltök éjet, napot.
Oh mily nehéz csapás sujtol.
Ez a gyászének Izsákról.«

Hagyd el barátom, vígaszod
Fájdalmam növeli;
Mért tépni föl a sziv sebét:
Nevét említeni?
Égő fájdalmam az idő
Eloltja tán s ha nem,
Hadd pusztitson, hadd öljön el,
Ha már igy bánt velem.
Szivem már úgyis puszta lett,
Mióta Izsák elveszett.

»Otalmazó, minden lélek
Felett dicső király!
Oh az atyának küldj vigaszt,
Ki vígaszodra vár,
Gyógyítsa megrepedt szivét
A vígasz szelleme,
Az ősi hitben újra hadd
Haladjon gyermeke.
Szolgálva forduljon feléd
Izsák, a mint Te rendeléd!«

Budapest.

VAJDA BÉLA.

TÁRSADALOM.

A zsidó dogma.

Midőn 1872-ben megindult Poroszországban az a nevezetes mozgalom, a melyet Virchow a kulturharcz nevével ruházott fel, figyelemmel kisértük a katholikus egyház és a porosz állam közötti tusát, mint érdekes, sőt fontos, noha nem uj történeti jelenséget, de minthogy közelebbről nem érintett, vajmi sokat nem törődtünk vele, hiszen nálunk egyház és állam szép egyetértésben éltek el egymás mellett. Senkinek eszébe nem juthatott, hogy a szép viszony még valaha meg fog zavartatni. Csalódtunk; a vegyes házasság törvényjavaslatának sorsa bebizonyitotta, hogy állam és egyház nem jó barátok, még nálunk sem. Megszólalt a harczi kürt, mind a két táborban ugyanazokat a jelszavakat hangoztatták, a melyeket a német kulturharczban elég gyakran volt alkalmunk hallani, az állam azt állitotta, hogy ő viseli képét a kulturának, az egyház meg ellenkezőleg azt, hogy az állam erőszakoskodó és korántsem szolgálja a művelődés eszméit.

Egyben azonban mégis különbözik a magyar kulturharcz német elődjétől. Emebben a szabadelvüség híveit és szóvivőit a szabadság zászlaja alatt látjuk küzdeni, abban a 48-as eszmék »hivei« az u. n. zsidókérdést vonják bele a harczba és manifesztumot bocsátanak közre, a melyben a többek között azt kivánják, hogy a zsidók nyilatkoztassák ki »kellő határozottsággal« hitágozataikat és ezen óhajukkal megboszulják a törvényjavaslat bukását, nem az egyházon, hanem a zsidókon. Ezen eljárás logikáját

megvalljuk, nem értjük, de ez nem tartozik mireánk. Csak egyet sajnálunk, hogy e párt nem tanult semmit a német kulturharczból, a mely önkénytelenül hozzájárult ismét az állam és egyház közötti viszony tisztázásához. Egész irodalom keletkezett akkor, mely az ujból felmerült kérdést bolygatta, a sok között csak egyet, Zellernek »Staat und Kirche« czimü objektiv könyvét akarjuk kiemelni és a függetlenségi párt becses figyelmébe ajánljuk, hogy maga győződjék meg arról, hogy követelései jogosak avagy csak méltányosak is-e? Csak mellesleg jegyezzük meg, hogy Zeller ugyanazon eredményre jut, a melyet Mendelssohn körülbelül 100 évvel azelőtt »Jerusalem« czimü munkájában más uton talált meg. Minden politikus, ha hozzá akar szólni valamely társadalmi kérdéshez, nem csak azért, hogy beszéljen, hanem hogy mondjon is valamit, előbb maga fog tisztába jönni az illető kérdéssel. A függetlenségi párt azt kivánja tőlünk, hogy nyilatkoztassuk ki dogmáinkat; az állam nevében kivánja; pedig kérdés: az államnak jogában van-e ilyesmit követelni akármely hitfelekezettől.

Az egyháznak és az államnak azonos czéljaik is vannak, de a mód és az eszközök, a melyekkel ezen czélok elérésére iparkodnak, merően különböznek egymástól. Az állam, mondja helyesen Mendelssohn, a föld halhatatlan fiának, a vallás pedig Isten képmásának tekinti az embert. Állam és egyház nem uralkodhatnak egymás felett s mert lényegükben különböznek egymástól, egymás szabadságát nem csorbithatják. Az állam csak a cselekedeteket tartja szem előtt, azokat kormányozza és itéli meg, az érzülettel, a gondolkozási móddal egyáltalán nem kell és nem szabad törődnie, mig a vallás éppen az érzületre, a szellemre, a gondolkozási módra veti a fősulyt.

Az államnak tehát a vallás ügyeibe csak ott szabad avatkoznia, a hol az ő érdekei forognak kérdésben, csak akkor szabad hatalmát és befolyását az egyházra is kiterjesztenie, ha ez oly tanokot hirdet, a melyek az állam czéljaiba ütköznek; de valamint nincs jogában egyesekkel szemben a meggyőződés szabadságát megnyirbálnia, úgy jogsértést követ el, ha ezt az egész gyülekezettel, az egyházzal szemben kisérti meg. Minden felekezetnek saját elidegenithetetlen jogai közé tartozik, dogmáit, hitágazatait megállapitani, az államnak semmiféle beleszólása nem lehet. Hogy vallástanai a józan ész követelményeinek megfelelnek-e, hogy

azokat egyáltalában az emberi ész szempontjából kell-e megitélni, oly kérdés, melynek eldöntése az állam jog- és hatáskörébe nem tartozik. Valamint a tudományt nem lehet arra kötelezni, hogy kutatásainak eredményeiről számot adjon az államnak mindaddig, mig tanai a társadalmi és polgári életet közelebbről nem illetik, ugy az egyházat sem lehet arra kényszeriteni, hogy dogmáit, a mennyiben azok csakis a hitre vonatkoznak, az államnak ellenőrzés végett kiszolgáltassa. Ha ezt mégis megkövetelik, csak rossz akaratnak, nyilt vagy álczázott gyűlöletnek lehet kifolyása és tanubizonysága. Egy oly felekezettől pedig, a melynek több évezredes története elég érthető nyelven beszél, a melynek szellemi termékei elég világosan tanuskodnak arról, mikép fogta fel világtörténeti feladatát és hivatását, egy oly felekezettől ma követelni meg, hogy nyilatkoztassa ki kellő határozottsággal hitágazatait, annyit tesz, mint megvetni a történet tanulságát, mint tagadni a történetben nyilatkozó isteni szellemet. A dogmák kérdése a zsidó theologia vitás kérdései közé tartozik, megoldásán már a legkiválóbb szellemek fáradoztak, végleges eldöntését a zsidó theologiai tudomány mai nap legfontosabb teendői közé számitja, de melyre kényszeriteni, melyet tőle kierőszakolni csak azok akarhatnak, kiknek dogmájuk a vallásos türelmetlenség, kátéjukban pedig minden előfordul, érthető és érthetetlen egyaránt, egy azonban hiányzik, a mi nekünk mindennél szentebb, a mivel minden zsidó káté kezdődik és végződik: »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.«

Azt javasolják a mi jó barátaink, nyilatkoztassuk ki »kellő határozottsággal« dogmáinkat, hogy még elleneink is meggyőződjenek arról, hogy az uzsora még a mi nézetünk szerint sem tartozik a vallásos cselekedetek közé, hogy kultuszunkban embervérre okvetetlenül éppen nincs szükségünk. A követelést egyenesen és határozottan visszautasitjuk, a jó tanácsot pedig megköszönjük, de nem élünk vele. Határozott nyilatkozatot akarnak: kinyilatkoztatjuk tehát és azt kellő határozottsággal, hogy egyáltalában nem érezzük szükségét annak, hogy dogmáinkat éppen most nyilatkoztassuk ki. Nincs okunk fátyolt boritani vallásunk tanaira, nincs okunk azokat rejtegetni és palástolni. Az idő a legszigorubb biró és a mi a történet itélőszéke előtt meg tudott állani, annak emberi hatalomtól és gyarlóságtól, emberi gyűlölettől és boszutól félnie nem kell. A kit érdekel a zsidó káté, ám nézze

meg gazdag káté irodalmunkat és alkalma lesz megismerkedni azon veszélyes tanokkal, melyeket a zsidó iskolákban hirdetnek. A kit érdekel a zsidó ethika, ismerkedjék meg vele és jegyezze meg ennek a zsidó ethikának tanait; rendelkezésére áll mint a káték terén, itt is egy egész irodalom. Hogy nekünk egyáltalában nincsen érdekünkben erkölcstanunkkal rejtőzni, bizonyitja egy kiváló zsidó irónak ujabban tett azon nyilatkozata, hogy a zsidóknak, hogy becsületüket megóvják, fennmaradásukat szellemileg biztositsák, első dolguk volna saját erkölcsi eszme-tartalmukat irodalmi uton kifejezésre juttatni. Ez pedig csak a zsidóság ethikája által történhetik. Csak ennek előadása által gyakorolhatunk megifjitó befolyást a világra, férfiainkra, a nőkre és gyermekekre (Neuzeit 1884. 6. sz.).

Ez a mi álláspontunk a függetlenségi párt manifesztumával szemben; egy lépéssel sem hátrálhatunk. Eleve tudjuk ugyan, hogy mindezek ép oly kevéssé fogják meggyőzni a tisztelt pártot, mint Philippson nyilt levele, a melyre Herman Otto képviselő, a kinek saját állitása szerint kiváló része van a manifesztum szerkesztésében, válaszolt. De kötelességünknek ismertük, az igazság érdekében álláspontunkat ujból és határozottan jelezni, annál is inkább, minthogy legnagyobb ámulatunkra még zsidó lelkész is találkozott, kinek liberalizmusa oly tiszta, bizalma a függetlenségi párt csalhatatlanságában oly megrendíthetetlen, tisztelete az említett képviselő iránt oly nagy és jártassága a zsidó káté irodalomban oly meglepő, hogy ünnepiesen kijelenti, hogy ama nevezetes manifesztumban csupa igazság nyilatkozik, hogy maga is óhajtja, hogy a zsidók végre valahára álljanak elő azzal a kátéval, a kormány pedig hivja egybe a zsinatot, hogy a függetlenségi párt, a melynek antisemitizmust lobbantanak szemére — ótalmának szárnyai alá vegye a zsidókat. (L. Pester Lloyd, 60. sz. márczius 1.) A bonyhádi főrabbinak is figyelmébe ajánljuk a »M.-Zs. Szemle« második számában közölt kátélajstromot; a mi pedig Herman képviselő urat illeti, mi is nagy tisztelettel vagyunk természettudományi ismeretei iránt, de ha ránk hallgatna, bizalmasan megmondanók neki, hogy ez egyszer oly valamibe ártotta magát, a mi csakugyan — nem vág szakjába. Válaszára csak egy-két szóval akarunk reflektálni. Nem is emlitjük, hogy nem igazolja a manifesztum kivánalmait, hanem kereken tagadja, a mi nyilatkozatban oly világosan van kimondva, nem akarjuk fölhozni,

hogy a protestánokra való hivatkozás egyáltalában nincsen helyén, föltünő gondolatmenetének csak egy-két szembeszökő példájára akarunk figyelmeztetni.

Majd azt mondja, hogy a függetlenségi pártnak esze ágában sincs reformokat kívánni a zsidóságtól, majd ismét a máramarosi orthodox zsidól kaftánjait megczáfolhatatlan okadatul használja a reform mellett. Mi sem gyönyörködünk máramarosi hitfeleink viseletében, nincsen melegebb óhajunk, mint őket is a kultura áldásainak élvezetében látni, de ezen czél elérésére, ugy hiszszük, más eszközökre van szükségünk, mint *vallásunk* javitására. A t. képviselő elismeri, hogy a zsidóság igen fontos tényező Magyarországban és azért óvakodni kell minden összeütközéstől, a mely a zsidóság jelentőségénél fogva fontos következményeket vonhat maga után. Ez magában véve igen helyes. De miképen magyarázza Hermann ezen összeütközés keletkezését? Azt mondja, hogy a nép vallásos érzületének illettetése vallásbeli kételyek ébredéséből keletkezett. Ezen kételyeket tehát el kell oszlatni, annál is inkább, minthogy az orthodox zsidók a kor szellemének nem hódolnak. Nem lehet czélunk ezen okoskodás czáfolgatásába bocsátkozni; nyiltan megvalljuk, hogy nem értjük és azt hisszük, kevesen lesznek, a kik nálunknál jobban értik.

Válaszát azzal fejezi be: a minoritások sorsa, hogy a kétellyel csak folyton ismételt nyilatkozatok által szállhatnak szembe és azért nem jogtalan követelés, hogy a zsidók ujból nyilatkoztassák ki hitágazataikat. Ezzel szemben azt állitjuk, hogy minden minoritás, mely évezredeken át tartotta fenn magát, ezzel eléggé bizonyitja, hogy létezése jogosult, hogy a majoritásnak szüksége is van reá. A természetben semmi felesleges nincsen s ép oly kevéssé a történetben.

Fontosabb e czáfolatnál egy másik kérdés tisztázása, mely eddigi fejtegetéseinkbe is belejátszott; értjük a dogma mibenlétének kérdését.

Dogma alatt értjük a hit azon alapigazságait, a melyeket az egyház minden tagjának el kell ismernie. Ismer-e vajjon felekezetünk ilyen dogmákat? Mendelssohn óta azon nézet van elterjedve, hogy a zsidóság egyáltalában nem bir dogmákkal. Vallásunk, úgymond Mendelssohn, nem tartozik a kinyilatkoztatott vallások közé a szó közönséges értelmében. Nem ismerek el más örökkévaló igaz-

ságot, mint a melyet az emberi ész felfogni képes, melyet emberi erővel be lehet bizonyitani. Mózes egész törvényében nem találkozunk ezen parancsolattal: higyj vagy ne higyj, hanem mindig csak ezzel: cselekedjél vagy ne cselekedjél. A hitnek nem parancsol, mert az nem is fogad el más parancsolatokat, mint melyek a meggyőződés útján jutnak el hozzá. Nem lehet tehát szó kinyilatkoztatott zsidó vallásról, hanem csak kinyilatkoztatott törvényről. Minthogy felekezetünk tulajdonképeni kinyilatkoztatott vallással nem bir, dogmákat sem ismer. A hit dolgában teljes szabadság uralkodik, a hol a vélemények szétágaznak, mindenkinek, még a tudatlannak is tetszésétől függ, melyik nézethez csatlakozzék, csak a vallásos cselekedetekben uralkodik egyöntetüség és egyes, de csekély számu igazságokra nézve, a melyek soha kétség alá nem estek, a melyek nélkül vallásunk nem is képzelhető. (Jerusalem, Összegy. munk. III. k. 311. l. s köv. Mendelssohn-féle kiad.)

Mendelssohn annyi meggyőző erővel szerelte föl ezen nézetét, hogy a köztudatba is átment és azóta folyton hangoztatják, hogy felekezetünk dogmát nem ismer. Vajjon helyes-e e nézet? Helyes annyiban, hogy vallásunk alaptanai csakugyan nem lépnek fel mint oly törvények, a melyeknek alá kellene vetnünk magunkat még akkor is, ha a józan ész követelményeivel ellenkeznének, melyeket gondolkodás és birálat nélkül el kellene fogadnunk. »A törvény, melyet ma szabok neked, nem rejtélyes előtted és nem távol eső tőled. Nem a mennyben van, hogy azt mondjad, ki hág fel nekünk a mennybe, hogy lehozza nekünk és megtanitson reá, hogy kövessük? Nem a tengeren túl van, hogy azt mondjátok, ki megy által nekünk a tengeren, hogy meghozza nekünk és megtanitson reá, hogy kövessük? Hanem nagyon közel van hozzád, szádban és szivedben, hogy kövesd.« (Deut. 30, 11—14). De azért nem vonhatjuk kétségbe, hogy vallásunkban vannak alapigazságok, melyeket ha el nem ismer, megszünik az egyház tagjának lenni. (V. ö. Creizenach, Grundlehren des israelitischen Glaubens, Wissenschaftl. Zeitschrift für jüd. Theologie (Geiger) I. 39. l. s 327. l. Löw, die Grundlehren der Religion Israels, Ben-Chananja I. 49. l. Löw, Jüdische Dogmen). Ez szükségképen következik a vallás lényegéből és természetéből, Mendelssohnnak azon nézetét pedig, hogy Izrael csak kinyilatkoztatott törvénnyel, nem pedig kinyilatkoztatott vallással bir, vissza kell utasitanunk, mert ellenkezik a szentirás szellemével. Vallásunk törvényei nem szoritkoz-

nak külső cselekedetekre, hanem lelki életünk nemesitését tartják szem előtt. »Szentek legyetek, mert szent vagyok én, az örökkévaló, a ti Istenetek (Lev. 19, 2)«; »hidd meg ma és vedd szivedre, hogy az örökkévaló az Isten, fent az égben és lent a földön, kivüle senki (Deut. 4, 39)«; «ismerd meg atyád Istenét és szolgáld teljes szívvel és kész lélekkel, mert az örökkévaló megvizsgálja a szíveket mind és ismeri a gondolatok minden alkotmányait (I. Krón. 28,9)«; »a hit utját választottam, a te törvényeidet tartom szem előtt. (Zsolt. 119,30).«

De nemcsak a szentirásban, hanem a későbbi zsidó irodalomban is számos nevezetes nyilatkozattal találkozunk, melyek a szertartásokkal és vallásos cselekedetekkel ellentétben, a hitet, a tiszta vallást hangsulyozzák. Egyet meg kell azonban engednünk, hogy régi felekezeti hatóságaink mindig esak a szertartások megállapitásában és gyakorlásuk ellenőrzésében érvényesitették tekintélyüket, soha nem a hit dolgában. Dogmák felállitásával soha zsidó zsinat nem foglalkozott. A párisi synedrion és a német zsinatok idevágó határozatai, melyekre Philippson hivatkozik a függetlenségi párthoz intézett nyilt levelében, részben a körülmények nyomása alatt keletkeztek és az összes zsidóságtól nem is fogadtattak el, noha nem tagadhatjuk, hogy e zsinatok határozatai olyanok, hogy az egész zsidóság bátran aláirhatja és meg vagyunk győződve, hogy idővel utat is fognak törni maguknak mindenütt, a hol igazi zsidó vallásosság uralkodik.

Hitágazataink egyetlen kútforrását tehát a szentirás képezi. Hogy a hitalap igazságai még nem jelentkeznek dogmatikus alakban a bibliában, azt fölösleges emlitenünk, hiszen a szentirásban még nem találkozunk semmiféle absztrakt szellemi munkával, a szent irók isteni sugallatnak tekintik tanaikat (l. Ámos 3,8. II. Sám. 23.2. Jerémiás 20,9), a dogmák megállapitása pedig nagyon is absztraháló munka. A szentirás maga a tíz igét, különösen pedig az egyetlen Istenben való hitet tűnteti fel mint az egész törvény foglalatját és velejét; a biblia utáni korszak egyes kiváló férfiai, már Philo és Josephus a biblia egyes tanait emelik ki mint vallásunk alapigazságait, »a mi neked nem tetszik, azt mással se cselekedd, ez a törvény, a többi mind annak magyarázata« mondja az idősebb Hillel (Sabb. 31, a); hasonlóan Akiba ben József: »szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, ez a törvény egyik alapelve« (j. Ned. 9, 3: Gen. r. 24); Simon bár Kappara a

Példabeszédek egy nevezetes versére utal és azt mondja: »minden utaidon ismerd meg Őt és Ő egyengetni fogja ösvényedet (3, b), ez oly intés, a melynek megszivlelésétől a tóra számos törvényének tiszteletben tartása függ (Ber. 63 a). Hasonló és rokon nyilatkozatok nem gyéren fordulnak elő a talmudi irodalomban, dogmákkal azonban még a szó szoros értelmében nem találkozunk. Csak egyetlenegy hely van a misnában, a melynek dogmatikus jelentőséget akarnak tulajdonitani (Synhedrin 10. 1. l. Kämpf, Frankelféle Monatschrift XII. 143. l. és 377. l. köv. és Oppenheim ugyanott XIII. 144. l.), de valóságos dogmák felállitásával Maimuni foglalkozott legelőször. Maimuni 13. hitágazata eléggé ismeretes, a zsidóságban nagy tekintélynek örvend, de annak sajátjává nem vált soha. Kreszkász, Durán és mások alapos és szigoru birálat alá vették ezen dogmákat. Albo hármat állitott fel: az egyetlen Isten létezését, a halhatatlanságot (túlvilági jutalom és büntetés) és az isteni kinyilatkoztatást. Az ujabb korban a dogmák kérdése háttérbe szorult mint tisztán theologiai kérdés, mely a vallásos életet közelebbről nem érdekelte, de még a theologusok figyelmében sem igen részesült. A kérdés tüzetes tárgyalásának szántszándékos kerülését nem tarthatjuk helyesnek, azok nézetében sem osztozkodunk, a kik azt állitják, hogy a vallásos életet egyáltalában nem érdekli — egyet azonban ismételve kell hangsulyoznunk: hogy belső kérdése marad felekezetünknek a melyhez másoknak semmi közük.

A kik szeretnek a kulturtörténetre hivatkozni, azokat legyen szabad Buckle kulturtörténetének egyik igen nevezetes helyére figyelmeztetnünk; hiszen Buckle nem volt zsidó és ő reá bátran hivatkozhatunk. Azt mondja, hogy minden czivilizált népnek természetszerüen protestánsnak, minden müveletlennek katholikusnak kellene lennie. De ez még sem úgy van; valamely állam vallása mit sem bizonyit a nép müveltsége mellett vagy ellen, mert régi körülmények és viszonyok határozták meg a vallást és az meg is marad a viszonyok változtával. S még egy bizonyos: véres háborúk pusztitották Európát 150 éven át és ez mind nem történik, ha elismerik vala azon nagy igazságot, hogy az államnak semmi köze a hithez és hogy legcsekélyebb joga sincs az istentisztelet dolgaiba avatkozni.

Hogy vallásunknak reformra van-e szüksége, ez reánk nézve igen fontos kérdés, sokat bolygatták és közel van ideje annak, hogy ismét szóba fog kerülni; a kik hivatva vannak arra, hogy

ezen kérdéshez hozzá szóljanak, elég erkölcsi bátorsággal fognak birni, hogy nézetüket nyiltan kimondják és az igazság fegyverével fognak küzdeni az igazság mellett, az igazságért. Ez zsidó kérdés, de nem antisemitikus értelemben. Előttünk szent fog maradni vallásunk minden törvénye és szokása mindaddig, mig magunknak nem lesz okunk, lemondani róluk és hogy erre van-e szükségünk és jogunk, ez ismét oly kérdés, a melyet csak mi fogunk eldönteni. Elleneink gunyolódására nem hajtunk semmit, nekünk azzal nem ártanak, de rosz szolgálatot tesznek a haza ügyének és ezt lelkünk mélyéből fájlaljuk, mert a hazának szüksége van minden polgárának munkájára és lelkesedésére és kár lesz személyes gyűlöletből ezreket elkeseríteni, és ezrek szivét megmérgezni. Egyetlen Istenünkben bizunk, ez nekünk dogmánk és Hillellel mondjuk: a mi neked nem tetszik, azt mással se cselekedd, ez a törvény, a többi mind annak magyarázata.

Nagy-Kanizsa.

NEUMANN EDE.

Autonomiánkról.

Az országgyülési függetlenségi párt f. évi január 30-án tartott értekezletéből Magyarország polgáraihoz egy manifesztumot bocsátott ki, mely »a zsidóság« ügyével is foglalkozik, és a következő intézkedések megtételét hozza javaslatba:

»1. Minthogy a zsidóságnak, mint vallásfelekezetnek helyzete, maig sincs azon szinvonalon, melyen egyenlővé tehető volna a többi felekezetekkel: szóllittassék fel a hazai zsidóság, hogy nyilatkoztassa ki kellő határozottsággal hitágazatait, reformálja s esetleg szüntesse meg a korunkkal s a jelen társadalommal össze nem férő szokásait és ezek eszközlése végett tartson országos zsinatot. Lépjen, most már egyenlő polgári s politikai jogok talaján, az 1846-ik évi zsidó nagygyülés nyomdokaiba és törekedjék a magyar nemzetével egyenlő történelmi s közerkölcsi alapra helyezkedni.

2. Szervezze a zsidóság, a kor jogos kivánalmainak megfelelőleg egyházát és hitközségeit s az utóbbiakat egyszersmind tekintettel az anyakönyvek helyes vezetésének igényeire.

3. Rendezze és fejleszsze kebelében a közoktatást, a rabbi-képzéstől kezdve, az oktatás minden fokán, magyar nemzeti szellemben.

4. Akadályoztassék meg a külföldi zsidóság beözönlése, a telepedés föltételeinek szigorubbá tétele által, sőt a beköltözésnek bizonyos időre való megtiltása által is.«

A függetlenségi párt eme »zsidó programm-«jával szemben állást foglaltak az orthodox rabbik, kik ugyanis f. évi febr. 18-án a következő nyilatkozatot tették közzé:

»A történelem tanuskodik a mellett, hogy az emberek a multak eseményein okulni nem akarnak. Ezen igazságot mi sem igazolja annyira, mint a függetlenségi pártnak a magyar nemzethez intézett manifesztuma. Az ezen manifesztumban kifejezést nyert politikai, nemzetgazdászati és jogi fejtegetésekkel, érintsenek azok bár hatalmi vagy jogi kérdéseket, mi természetesen foglalkozni nem fogunk. Mi csupán csak a »zsidó kérdés«-hez, helyesebben a zsidó vallási kérdéshez kivánunk, hivatásunkból kifolyólag szólni.

Mielőtt azonban a függetlenségi párt ezen arcanumát kellőleg megvilágitanók, az antisemitizmusra quande même kivánunk reflektálni. Hogy a zsidókérdés a 19. század keretébe bele nem illik, azt minden liberális gondolkozásu férfiu teljesen elösmerte. Ezt hiába tagadná bárki is! Meg lett oldva a »zsidókérdés« igenis azon fenkölt férfiak által, a kik

komolyan figyeltek a történelem jelenségeire és a nagy kulturállamok jóváhagyólag vették tudomásul ezen megoldást.

És épen a liberális Magyarországban komolyan tervezik társadalmi és felekezeti bilincsek kovácsolását azon hazai polgárok számára, a kik még alig hogy felvétettek a nagy népcsaládok kötelékébe, szolgálataikat forró szeretettel és lelkesedéssel felajánlják és mindenben teljesitik.

És a helyett, hogy a valódi emberszeretet rovására elkövetett régi mulasztásokat jóvátennék, a helyett, hogy a történelem intő szózatát figyelembe vennék, a helyett, hogy hallgatnának az igazság szavára, mely veszteglést követel a több ezer éves tévedésekért: mindezek helyett az emberiség géniusán régente elkövetett bünöket ujakkal akarják halmozni és halmozzák is.

De minek lebbentsük föl a multak fátyolát, hiszen mi nem akarjuk, hogy a multak szenvedései fölötti fájdalom érzete a szivekben ujra föléledjen.

Ám lapozzák a történelem könyvét az antisemiták és meg fogják tudni abból, hogyan zárattak el a zsidók elől a társadalomhoz vezető összes utak, és ugyanazok, a kik leginkább kizárták a zsidókat a társadalomból, épen azok ráfogták aztán a zsidóra, hogy exkluziv: — lapozzanak a történelemben, ebből megtudhatják, hogy meg lett tagadva a zsidótól minden a mi az emberi élet élvezetét, az erők üdvös fejlesztését idézhette elő.

Ugyde az antisemiták semmibe se veszik a történelmet; ők az antisemitizmus szellemétől vannak áthatva. Ezen szellem pedig nem a szeretet és nem az igazság szelleme!

A függetlenségi párt perhorreskálja ugyan e szellemet, azonban csak feltételesen véli oltalomba vehetni a zsidót és a zsidók polgári szabadságát csak akkor tartja lehetségesnek megvédeni, ha ez a vallási szabadság árán történik.

Publikáljuk hitczikkelyeinket! ezt követelik tőlünk. A zsidó hitczikkelyek sok ezer évvel ezelőtt lettek publikálva, még pedig a könyvek könyvében: a bibliában. E kiapadhatatlan forrásból, hitvallásunk forrásából meritették a föld összes czivilizált nemzetei a legtisztább igazságokat, sok millió ember ezekből nyert oktatást és vigaszt. A Sinai hegyen nyilvánitott zsidó hittörvényeket ki ne ismerné? Hol exisztál törvénykezés, mely nem alapulna a tiz parancsolaton? Hol van az a czivilizált állam, mely el nem fogadta volna a mózesi alapelvet: »Szeresd felebarátodat mint tenmagadat.« Hol az a jogrend, melynek alapelvét ne képezné a talmudból vett ama mondat: »Ne tégy mással olyat, a mit nem akarsz, hogy veled tegyének.« Ki nem ismerné a talmud amaz alapelvét, hogy: »Minden nemzsidó, a ki a humanitás törvényeit kultiválja, főpap az emberiség templomában?«

Valóban bibliánk, prófétáink és erkölcstanaink a szabadság és jogegyenlőség eszméinek érvényesitése érdekében hathatósabban közreműködtek, mint az ó-kor klasszikus népei, mert mig ezek első sorban az eszthetikát, amazok az ethikát, az erkölcsiséget tanitották. A zsidó vallás eszméinek üdvös behatását a népek szellemére és erkölcseire minden korban a nem-zsidó tudósok is elismerték. A multból nevekre hivatkozni fölösleges, elég az élők közül, ha hivatkozunk Victor Hugóra, Renanra, több katholikus és anglikánus püspökre, a kik mindannyian az orosz zsidó-üldözések alkalmával rámutattak arra, hogy mennyi köszönettel tartozik az emberiség a zsidóságnak és miként rovatik le a hála velök szemben. Elég rámu-

tatunnk boldogult emlékü nagy hazánkfiára, Deák Ferenczre és mindama hazai czelebritásokra, a kik az igazi szabadságért lándzsát törtek. A zsidók publikálják hitczikkelyeiket. Évzredek óta szivünk vérével irtuk le hitágazatainkat a történelem könyvébe. Irodalmunk örök idők óta a tudományos világ kutatói előtt fekszik. A nemzsidó theologiák egyik tantárgyát képezi a zsidó-irodalom és Oxford, Cambridge, Páris, Lipcse, Berlin, Róma, Florencz, Parma, Leyden, Amszterdam, Utrecht, Kopenhága, Upszala, Krisztiánia stb. városokban bizonyára fölöslegesnek fogják tartani, hogy a zsidók ujból publikálják hitelveiket. Mi több ezer éves históriai alapon állunk, mi nem proklamálunk uj tanokat, hogy talán e miatt szükséges lenne kodifikálás végett azokat valamely forum elé terjeszteni. — Hivjuk egybe az összes hazai rabbikat szinodusra és rendezzük hitelveinket. — *A zsidó vallás is univerzális.* Valamint vannak ugyan magyar katholikusok, magyar protestánsok, de nincsen magyar katholiczizmus, se magyar protestantizmus, ép ugy *nincsen magyar judaizmus, de vannak magyar zsidók.* Egyáltaljában a hitvallás nem ösmer geografiai fogalmat; istenben való hit nem ösmer geografiai határt. Ismerünk magyar patriotizmust, melytől át vagyunk hatva, de nem ismerünk magyar judaizmust. Eliminájuk hitelveink közül azokat, melyek a kor követelményeinek meg nem felelnek! A zsidó vallás ilyen *hitelveket* nem foglal magában. Multunkban nincs mit takargatni, jelenben nincs mit félnünk. Avagy talán alkalmazzuk hitvallásunkat az antisemitizmus követelményeihez?

Vagy talán igazán azt hiszik a manifesztum kibocsátói, hogy hitvallásunk publikálása vagy annak reformálása ki tudná békiteni az antisemitákat?

Egyáltalán nincs szándékunkban, kvalifikálatlan békekisérletekkel laborálni. Mi támaszkodunk a jogra, az igazságra. Mi feltétlenül megfelelünk minden polgári kötelességeinknek és kötelességtudatunkat még legrosszabb ellenfeleink sem vonták kétségbe.

Azon ellenfeleink, kik prosperálásunkat nem szivesen látják, vegyék tudomásul, hogy az, a mi a zsidókat fentartja, az önmérséklet, a szeretet győzelme a gyülölet fölött. Minden nyomás, mely kivülről jött, előidézte a benső összetartást a zsidóságban.

Egy lélekzet alatt állittatik a zsidókról, hogy fölötte hatalmasak és hogy a kultura követelményeinek meg nem felelnek. Az egyik kizárja a másikat, mert hatalmas csak az lehet, a ki korának szimptomáira figyelemmel van.

Rámutatnak néhány megyére, a hol a zsidók állitólag annyira primitivek. Egy igen geniális költő erre nézve oly képét adta az ottani viszonyoknak, mely ha természethü volna is, csak azt mutatná, hogy az ottani zsidók vétenek ugyan az eszthetika ellen, de nem az ethika ellen. Különben erre a legjobb feleletet találjuk Schleiden nem zsidó tudós egyik müvében, a ki következőleg nyilatkozik:

»Ha mostanában a zsidók egy részével szemben kellemetlen külső megjelenésük folytán visszatetszést érez minden nemzsidó, ugy nem szabadna soha megfeledkezni arról, hogy voltaképen ki juttatta az illetőket annyira. Ugy állunk mostanában a zsidósággal szemben, mint azok

a kik valamely pompás templomot felgyujtottak és a füstölgő romokat szemlélik. Ha valakinek csak az erkölcsi érzet szikrája él keblében, úgy a bánat és szégyen kell, hogy erőt vegyen rajta és minden eszközhöz kell nyulnia, hogy a korábbi gyalázatosságokat jóvátegye . . .«

A függetlenségi párthoz végezetül még csak azon kérelmet intézzük: akadályozzák meg, hogy minden adott alkalomból zsidó-kérdést csináljanak és bizonyára nem is lesz zsidó-kérdés. — Kelt Budapesten, 1884. február 18-án. — Az orthodox zsidó-rabbik gyülése nevében *Lipsicz* Lipót a.-szántói főrabbi«.

A függetlenségi párt enunciációjával tüzetesen nem foglalkoztunk. Kerüljük a politikai kérdések taglalását, és ez elvünkből kifolyólag mellőzzük a politikai pártokkal való polémiát is. De foglalkoztunk igenis a több politikai vezérférfiu által hangoztatott azon követelménynyel, hogy a zsidók hitágazataikat proklamálják, és elmondtuk nézeteinket »a zsidó káté«-ról szóló czikkben folyóiratunk utolsó számában. Őszinte örömünkre szolgál konstatálhatni, hogy e téren álláspontunk teljesen összeesik az orthodox rabbikéval, melyet ezek a fent közölt nyilatkozatukban elfoglalnak.

»A zsidó hitczikkelyek sok ezer évvel ezelőtt lettek publikálva — a bibliában. Eliminálandó *hitelveink* nincsenek.« Örvendünk annak, hogy oly autoritativ helyről jőnek ezen általunk is hangoztatott kijelentések, mint minő az orthodox rabbik gyülése; örvendünk ennek pedig azért, mert a hazában alakult u. n. orthodox párt ép az, mely a zsidók közt állitólag létező valláskülönbségeket hangoztatva azon feltevésnek engedett tág tért, hogy — ha nem is a zsidók haladó pártjánál — úgy legalább az orthodox részénél lehetnek a kor követelményeivel össze nem egyeztethető hitelvek.

Valahányszor a zsidó pártoknak nyilatkozásra alkalmuk nyilt, a kongresszisták váltig állitották, hogy köztük és az »orthodox« párt között semmiféle vallásküloönbség nincsen, de ennek mindannyiszor ellentmondottak maguk az orthodoxok, anélkül azonban, hogy a különbözeteket közelebbről megjelölték volna. Azon hatalmi tényezők pedig, melyek a két párt állitásainak valóságát birálni hivatva voltak, azzal tértek ki az itélet elől, hogy valláselvekbe senki sem avatkozhatik, és hogy senkinek jogában nincsen kétségbe vonni jogosultságát egy követelésnek, mely a vallás és lelkiismereti szabadságra való hivatkozással támasztatik. — Igy dőlt romba hitközségeink és szervezetünk egysége.

Mintegy megváltásnak tekintjük tehát az orthodox rabbik azon nyilatkozatát, hogy »a zsidó vallás univerzális — a hitvallás

geografiai fogalmat nem ismer és hogy nincsen »magyar judaizmus«, a mint nincs magyar katholiczizmus, se magyar protestantizmus.« Most már egy és ugyanazon alapon állunk. Szeretnők, ha bejárná az ország minden hitközségét a megváltó szó, hogy nincsen különleges magyar judaizmusunk. Zsidóvallásu magyarok vagyunk; azon zsidó vallás követői, melynek hivei minden államban találhatók. — És miután széles e világon csak *egy* zsidó vallást ismernek e vallás követői, nem ismerünk mi se mást széles hazánkban.

Azok, a kik ezzel ellenkező tant hirdetnek, csupán ámítók. Ezek szavára ne hallgasson többé a félrevezetett tömeg. A rabbiknak a fent közölt nyilatkozatukban foglalt, és általunk nem eléggé méltányolható kijelentései, melyek ünnepiesen demonstrálják a zsidóság *egységét*, vezéreljék felekezetünket ezután minden fellépésében.

Első sorban maguk a rabbik volnának hivatva elveiket a hitközségekben is hirdetni, s oda hatni, hogy ott, a hol szakadás állott be, a zsidók ismét *egy* hitközséggé egyesüljenek. Az egyesülésnek az egyes alkalmazott hivatalnokok magánjogait sértenie nem szabadna, de mi hiszszük, hogy az anyagi áldozatot hitrokonaink sehol sem tekintendik az egyesülésre magas árnak. — *Ha visszaadatott hitközségeinknek az egység, önmagától megnyeri azt felekezetünk is.* És ha az egységes zsidó hitfelekezet ily módon, külbeavatkozás nélkül, jő létre, nem szorulunk külsegitségre egyéb hitfelekezeti jogaink biztositása körül sem. Mert ez esetben mi zsidók, minden közvetítés nélkül lépünk majd a törvényhozás elé kérelemmel autonomiánk beczikkelyezése iránt, és az *egész* hitfelekezet megokolt kérelme bizonyára nem fog figyelmen kivül hagyatni.

Ennek utána önmagunk, *egymással egyetértve*, s mindig csak a hitfelekezet és a haza érdekét szem előtt tartva, fogjuk intézni hitközségi, iskolai s alapitványi ügyeinket és intézkedéseinkkel elejét veszszük annak, hogy politikai párt irányunkban követeléseket formálhasson, mint azt most a »függetlenségi párt« tette.

Lobogtassák tehát a »nyilatkozó rabbik« az egyesités zászlaját a hitközségekben, — örömmel követi őket az egész hitfelekezet, melynek a belső békére s az összmüködésre most inkább van szüksége, mint valaha.

* * *

A műveltség állapota Magyarországon, különös tekintettel a zsidókra.

III.

A megelőző két czikkben hazánk *általános* népművelődési viszonyairól volt szó. Lássuk már most, hogy oszlanak meg ezen általános adatok az ország egyes önálló hatóságaira, tehát a *megyékre* és szab. kir. *városokra* az egyes hitfelekezetek közt. E czélra mindenekelőtt egy a haza összes megyéire vonatkozó részletes táblázatot kellett összeállitanom a népszámlálás adatai alapján, mely minden egyes megye népműveltségi állapotát az abban képviselt vallásfelekezetekre, majd meg általában az egész megyére vonatkozólag, még pedig ugy abszolut számokban, mint százalékokban kifejezze. Ez az összeállitás ily részletességgel most jelenik meg először, minthogy *Keleti* minden vallásfelekezetnél csak az abszolut számokat közli, még pedig nemek szerint elkülönitve, de sem közepes, sem a nemek szerint külön százalék táblázattal nem kiséri az ebbeli adatokat.

Mielőtt azonban a megyei táblázatot közölném, szükséges lesz annak gyorsabb és könnyebb megértésére és méltatására néhány megjegyzést előre bocsátanom.

Mint már fönnebb jelzém, az egyes hitfelekezetekre vonatkozó számok, mind az abszolutak, mind pedig a százalékosak a férfi- és nőnemre *együtt* véve vonatkoznak, az utóbbiak az ugynevezett középátlagokat fejezve ki. Szerfölött érdekes lett volna ugyan a két nemet *külön* is tárgyalni, mint a hogy Keleti teszi, azonban ez tulságosan megnyujtotta volna fejtegetéseim terjedelmét, és igy ettől, legalább ez alkalomból, el kellett állnom.

A táblázat csak a tulajdonképeni Magyarországot öleli fel, Erdélylyel. Ugyancsak a fönnebbi térkimélési ok miatt kellett lemondanom Horvát- és Szlavonország tárgyalásáról is, habár egy s más tekintetben az e »kapcsolt részekre« vonatkozó adatok sem nélkülözték volna az érdekességet, azonban első sorban szorosabban vett magyar hazánk érdekel bennünket.

Magyarországnak a legujabb kikerekitések óta tudvalevőleg

63 megyéje van. Az országban képviselt hét főhitfelekezet azonban, hozzátartozóik számát tekintve, igen egyenlőtlenül oszlik meg e hatvanhárom megye területére, ugy hogy vannak megyék, hol egy vagy több e felekezetek közül sehogysem vagy csak igen csekély számmal, néha épenséggel csupán egy pár ember által van képviselve. Magától értetődik, hogy ily csekély számadatok, habár ezeknek is megvan *népesedési* statisztikai becsük, e czikkek szempontjából nem voltak fölhasználhatók, ha csak a leghamisabb és a valódi tényállásnak korántsem megfelelő következtetéseket némileg el akarjuk kerülni, mint a milyen — hogy a számos ily eset között csak egyet emlitsek — például az volna, hogy »mert Barsmegyében 8 görögkeleti vallásu közül 7 tud irni és olvasni, e megyében a görög-keletiek meglepő népmüveltséget tüntetnek föl« stb. stb. Mindezek folytán egy bizonyos *minimális számban* kellett megállapodnom, ugy, hogy ha az illető hitfelekezethez tartozók e legkisebb számot sem érik el a kérdéses megyében, a népmüveltségi *százalékot* ily esetekben mellőzendőnek kellett tartanom. A teljesség kedveért azonban az abszolut számokat, még a legcsekélyebbeket is, közöltem.

Hazánk népességének főhitfelekezetei között csupán a római katholikus és az izraelita az, mely az összes hatvanhárom megyében a fönnebb emlitett minimális számot, az 500-at eléri. Ez is mutatja, hogy ez a két vallásfelekezet az, mely Magyarország összes területén leginkább megoszlik, habár itt sürűbb, amott jóval ritkább számokkal. Csupán egy megyében, Háromszékben, nem rúg a zsidók száma *teljesen* 500-ra. Azonban ez egyet mindazonáltal annálinkább véltem a statisztikai kombinációba fölveendőnek, mert ott a zsidók száma ama minimális számot ugyis nagyon megközeliti (486) és az összes képet hazánk zsidóságáról ily *egyedüli* kivétel által kár lett volna zavarni. Legkevésbbé egyenletesen oszlik meg hazánk megyéire az *unitárius* vallás, melynek hivei az 500 léleknyi fölvett minimumot csupán nyolcz s tisztán *erdélyi* megyében érik el. Innét van az, hogy az unitáriusokra vonatkozólag a nagy össztáblázat után *külön* táblázatot állitottam össze, minthogy ezek számára külön rovat a többi megyéknél teljesen fölöslegesnek mutatkozott.

Végre még csak nehány szót.

A megye összes lakóinak számában az illető megyék területén lévő önálló hatóságu, tehát a szabad királyi városok népes-

sége is *be van foglalva*, s igy természetesen az egyes hitfelekezeteknél is. A százalékok is az *egész* megyére szólnak, *minden* várost beleszámitva. Egy későbbi táblázatban fogjuk azután *külön* az önálló hatóságu városok népmüveltségi táblázatát, a megyékből kiszakitottan, adni. Hogy azonban egy megye *összes* lakóinak népmüveltségéről magunknak fogalmat szerezzünk, csakis ezt az eljárást találhattam jogosultnak. Épen arra való lesz majd azután a városok külön táblázata, hogy mégis meglássuk, mennyit abszorbeál az egyes felekezetekre, majd meg az egész megyére nézve az illető megyei főváros népmüveltsége.

Minthogy a népszámlálásnál a *kor* — fájdalom — nem vettetett össze a hitfelekezettel, s igy az egy hithez tartozó hét éven felüli népesség *pontos* száma nem ismeretes, az irni és olvasni tudók *százalékát* az illető felekezethez tartozó lakosság *összes* s nem csupán a hét éven felül valók számához kellett viszonyitanom. Ugyanezt kellett tehát tennem a megyei népmüveltség átlagos százalékánál is.

A rovatok egymásutánjára nézve megtartottam a Keleti helyes elrendezését, mely szerint a hasonló hitfelekezetek (például a két katholikus, továbbá a két evangelikus felekezet) egymás mellé kerültek. A felekezetekre eső százalékokat azonban nagyobb áttekinthetőség végett az illető abszolut szám *alá* s nem mellé tettem, miáltal a különféle felekezetekre vonatkozó százalékok *egy sorba* kerülvén, a népmüveltség megoszlása a hitfelekezetek szerint az illető megyében sokkal világosabban domborodik ki, s az összehasonlitás is minden irányban könnyebbé válik. —

Adjuk először az unitáriusokra vonatkozó külön táblázatot:

A megye neve	Unitárius van összesen a megyében	Ezekből irni és olvasni tud	Azaz %-okban
Alsó-Fehér	917	331	36·09
Háromszék	5,029	2,306	45·85
Kis-Küküllő	3,968	922	23·23
Kolozs	2,083	310	14·88
Maros-Torda.....	6,451	2,049	31·76
Nagy-Küküllő	2,219	672	30.28
Torda-Aranyos.....	8,991	3,519	39·31
Udvarhely.....	24,451	8,417	34·42

Az általános táblázat Magyarország népmüveltségi állapotáról megyék és hitfelekezetek szerint (1880. végén) a következő:

A megye neve	római katholikus		görög katholikus		görög keleti		ágostai evangelikus		helvét evangelikus		Mózes vallásu		A megye összes lakóinak száma	Ezekből irni és olvasni tud
	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van van össze-	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud		
Abauj-Torna	102,177	36,182	17,644	4,659	260	50	6,914	3,213	39,657	20,291	13,591	7,966	180,344	70,790
irni és olv. tud %-ban		35·41		26·40				46·44		51·16		58·61		39·25
Alsó-Fehér	8,551	3,990	66,714	4,684	76,165	3,774	5,961	2,224	16,834	5,349	2,806	1,650	178,021	21,728
irni és olv. tud %-ban		46·66		7·02		4·95		37·31		31·77		48·11		12·20
Arad	75,304	29,285	11,079	646	186,758	13,590	5,151	2,351	17,519	9,032	8,018	5,470	303,964	60,427
irni és olv. tud %-ban		38·62		5·83		7·28		45·64		51·55		68·22		19·87
Árva	71,407	17,995	—	—	—	—	7,272	3,507	27	23	2,934	1,984	81,643	23,509
irni és olv. tud %-ban		25·20		—		—		48·23		—		67·62		28·79
Bács-Bodrogh ...	407,003	137,408	8,696	2,321	121,838	29,647	57,238	28,393	24,227	14,357	17,141	11,884	638,063	224,871
irni és olv. tud %-ban		33·76		26·80		24·33		49·60		59·26		69·33		35·24
Baranya	214,411	92,834	301	77	12,549	1,740	12,186	6,468	46,104	26,848	7,483	5,183	293,414	133,320
irni és olv. tud %-ban		43·30		—		13·90		53·08		58·23		69·26		45·40
Bars	118,284	45,020	6	5	8	7	2,738	1,631	16,491	11,027	4,927	3,405	142,691	61,274
irni és olv. tud %-ban		38·06		—		—		59·57		66·87		69·11		42·94
Békés	50,838	20,001	369	88	7,149	1,485	82,780	46,877	82,129	47,511	6,255	4,324	229,757	120,401
irni és olv. tud %-ban		39·34		—		20·77		56·63		57·85		69·13		52·04

A megye neve	római katholikus		görög katholikus		görög keleti		ágostai evangelikus		helvét evangelikus		Mózes vallású		A megye összes lakóinak száma	Ezekből irni és olvasni tud
	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud		
Bereg	13,252	5,167	76,081	7,033	44	6	646	331	42,647	18,079	20,703	6,427	153,377	37,028
irni és olv. tud %-ban		38·99		9·24		—		51·24		42·39		31·04		24·14
Besztercze-Naszód	2,644	1 133	52,571	6,290	12,554	1.253	22,129	12,376	2,087	689	2,963	1,067	95,017	22,844
irni és olv. tud %-ban		42·85		11·96		9·98		57·73		33·01		36·01		24·04
Bihar	37,198	17,110	38,158	5,196	163,531	10,358	1,522	956	184890	101841	21,187	12,326	446,777	147,871
irni és olv. tud %-ban		46·05		13·62		6·33		62·89		55·14		58·18		33·09
Borsod	94,662	29,752	10,279	3,300	214	101	4,420	2,717	73,524	39,676	12,826	6,829	195,980	82,816
irni és olv. tud %-ban		31·43		32·10		—		61·47		53·96		53·24		42·16
Brassó	8,541	4,377	356	106	31,206	8,306	39,407	24,695	3,228	1,665	679	483	83,929	39,857
irni és olv. tud %-ban		51·25		—		26·62		62·67		51·58		71·13		47·49
Csanád	53,634	17,315	4,133	1,032	13,679	2,110	12,820	6,326	21,706	11,591	2,887	1,960	109,011	40,400
irni és olv. tud %-ban		32·29		24·97		15·42		49·34		53·40		67·89		37·06
Csik.....	91,627	19,396	17,485	626	34	14	223	127	321	205	528	234	110,940	21,191
irni és olv. tud %-ban		21·17		3·58		—		—		—		44·32		19·01
Csongrád	160,353	57,403	230	98	1,267	578	3,236	1,948	55,441	30,957	7,354	5,540	228,413	96,822
irni és olv. tud %-ban		35·79		—		45·62		60·20		55·79		75·33		42·39

A megye neve	római katholikus		görög katholikus		görög keleti		ágostai evangelikus		helvét evangelikus		Mózes vallásu		A megye összes lakóinak száma	Ezekből irni és olvasni tud
	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud		
Esztergom	60,743	27,600	96	42	145	76	629	327	8,390	5,651	2,140	1,534	72,166	35,239
irni és olv. tud %-ban		45·43		—		—		51·98		67·35		71·68		48·82
Fejér	137,119	64,766	31	20	813	265	5,709	3,255	57,531	36,258	8,143	5,803	209,440	110,418
irni és olv. tud %-ban		47·24		—		32·59		57·00		62·02		71·26		52·72
Fogaras	2,194	999	22,787	4,079	54,900	7,894	2,449	1,628	1,335	633	675	387	84,571	15,696
irni és olv. tud %-ban		45·53		17·90		14·39		66·48		47·42		57·33		18·51
Gömör	68,776	27,813	3,662	993	61	15	60,138	39,789	32,066	20,087	4,320	2,785	169,064	93,346
irni és olv. tud %-ban		40·44		27·12		—		66·12		62,64		64·47		55·21
Győr	81,855	41,628	19	11	26	18	14,398	9,276	7,129	4,542	6,025	4,364	109,493	59,850
irni és olv. tud %-ban		50·85		—		—		64.43		63·46		72·41		54·67
Hajdu	18,014	8,630	9,986	3,325	278	99	810	628	135,744	79,626	8,444	5,276	173,329	97,599
irni és olv. tud %-ban		47,90		33·29		—		72·18		58·66		62·48		56·31
Háromszék	41,486	9,984	1,962	311	21,338	2,955	411	244	54,548	21,811	486	325	125,277	37,946
irni és olv. tud %-ban		24·07		15.85		13·85		—		38·33		56·59		30·30
Heves	179,690	50,749	93	48	89	52	942	576	16,654	9,214	10,916	6,497	208,420	67,160
irni és olv. tud %-ban		28·24		—		—		61·15		55·33		59·52		32·22

A megye neve	római katholikus		görög katholikus		görög keleti		ágostai evangelikus		helvét evangelikus		Mózes vallású		A megye összes lakóinak száma	Ezekből irni és olvasni tud
	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud		
Hont	79,044	32,645	52	24	52	25	26,397	15,619	7,565	4,546	2,908	1,837	116,080	54,862
irni és olv. tud %-ban		41·30		—		—		59·17		60·09		63.16		47·27
Hunyad.....	11,883	5,682	48,381	4,327	177725	16,041	1,799	1,181	6,568	3,055	1,996	1,120	248,464	31,467
irni és olv. tud %-ban		47·82		8·94		9·03		65·65		46·51		56·11		12·67
J.-N.-K.- Szolnok.	154,261	52,237	208	64	209	126	2,202	1,235	113192	65,155	8,319	5,584	278,443	124,411
irni és olv. tud %-ban		33·86		—		—		56.09		57·47		67·12		44·68
Kis-Küküllő	3,999	1,242	33,520	1,330	16,627	699	16,794	9,539	15,701	2,983	1,246	548	92,214	17,505
irni és olv. tud %-ban		31·12		3·97		4·16		56·80		19·00		44·00		18·98
Kolozs	18,016	8,837	90,265	4,456	29,110	920	7,380	3,520	44,525	11,465	4,782	2,275	196,307	32,603
irni és olv. tud %-ban		48·92		4·93		3·16		47·97		25·75		47·78		16·60
Komárom.....	93,727	44,845	11	6	30	26	5,171	3,015	45,437	30,805	7,300	4,840	151,699	83,547
irni és olv. tud %-ban		47·52		—		—		58·32		67·80		66·30		55·07
Krassó-Szörény ..	62,080	28,395	16,590	2,946	295820	42,157	1,906	1,141	1,619	814	3,243	1,986	381,304	77,471
irni és olv. tud %-ban		45·84		17·76		14·25		59·86		50·28		61·23		20·17
Liptó	38,601	15,342	9	8	3	3	32,735	16,459	45	36	3,349	2,484	74,758	34,345
irni és olv. tud %-ban		39·75		—		—		50·28		—		74·17		45·93

A megye neve	római katholikus		görög katholikus		görög keleti		ágostai evangelikus		helvét evangelikus		Mózes vallású		A megye összes lakóinak száma	Ezekből irni és olvasni tud
	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud		
Máramaros	17,975	8,322	168805	5,711	38	12	284	210	6,790	4,044	33,463	4,998	227,436	23,315
irni és olv. tud %-ban		46·30		3·38		—		—		59·56		14·94		10·25
Maros-Torda	19,450	5,583	35,636	3,563	24,151	1,510	5,592	3,049	64,522	20,092	2,999	1,519	158,999	37,567
irni és olv. tud %-ban		28·70		9·99		6·25		54·54		31·13		50·65		23·63
Mosony	70,064	43,719	6	5	6	6	8,957	6,970	62	52	2,263	1,605	81,370	52,359
irni és olv. tud %-ban		62·40		—		—		77·82		—		70·92		64·35
Nagy-Küküllő	3,800	1,808	14,909	1,730	45,853	5,606	58,920	38,355	5,999	1,976	722	412	132,454	50,577
irni és olv. tud %-ban		47·58		11·60		12·23		65.09		32·97		57·06		38·18
Nógrád	131,954	41,535	202	32	58	47	46,807	22,150	3,581	2,462	9,011	5,792	191,678	71,707
irni és olv. tud %-ban		31·48		—		—		47·32		68·75		64·27		37·44
Nyitra	282,583	101434	21	13	128	51	52,273	21,573	6,668	4,440	28,414	18,960	370,099	146,330
irni és olv. tud %-ban		35·88		—		—		41·26		—		66·72		39·53
Pest-P.-S.-K.-K..	645,270	314484	1,544	928	5,671	2,842	64,216	37,676	177542	109015	92,208	64,937	988,532	531,333
irni és olv. tud %-ban		48·74		60·10		50·11		58·11		61·40		70·42		54·02
Pozsony	262,050	122013	34	25	58	45	23,476	15,785	7,634	5,190	20,671	13,981	314,173	157,168
irni és olv. tud %-ban		46·56		—		—		67·24		67·98		67·64		50·02

A megye neve	római katholikus		görög katholikus		görög keleti		ágostai evangelikus		helvét evangelikus		mózes vallásu		A megye összes lakóinak száma	Ezekből irni és olvasni tud
	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud		
Szolnok-Doboka..	7,523	2,958	119154	4,836	31,549	764	1,774	589	24,303	5,078	7,589	2,258	193,677	17,659
irni és olv. tud %-ban		39·32		4·06		2·42		34·34		20·89		29·75		9·16
Temes	161,536	82,595	11,236	1,341	200946	31,845	9,305	5,448	5,138	2,512	7,630	5,350	396,045	129,210
irni és olv. tud %-ban		39·32		11·93		15·85		58·55		48·89		70·10		32·63
Tolna.....	153,177	71,332	32	14	1,156	342	31,527	19,079	39,500	23,508	9,146	6,026	234,643	120,367
irni és olv. tud %-ban		46·57		—		29·58		60·52		59·51		65·89		51·30
Torda-Aranyos....	4,390	1,727	56,169	2,656	47,050	2,468	184	134	18,781	6,108	1,355	610	137,031	17,276
irni és olv. tud %-ban		39·34		4·73		5.25		—		32·52		45·02		12·60
Torontál.....	242,457	104455	3,479	465	251414	43,193	18,657	10,699	8,111	4,485	6,672	4,315	530,988	167,704
irni és olv. tud %-ban		43·08		13·37		17·18		57·35		55·30		64·67		31·58
Trencsén	211,355	45,001	38	14	81	33	20,357	6,661	145	109	12,940	8,712	244,919	60,533
irni és olv. tud %-ban		21·29		—		—		32·23		—		67·33		24·42
Turócz	18,413	6,696	4	2	7	4	25,279	11,259	34	29	2,188	1,522	45,933	19,514
irni és olv. tud %-ban		36·37		—		—		44·54		—		69·46		42·48
Udvarhely	35,050	7,565	2,010	202	4,121	467	2,747	1,679	36,533	12,400	581	293	105,520	31,036
irni és olv. tud %-ban		21·58		10·04		11·33		61·12		34·39		50·44		29·41

A megye neve	római katholikus		görög katholikus		görög keleti		ágostai evangelikus		helvét evangelikus		mózes vallású		A megye összes lakóinak száma	Ezekből irni és olvasni tud
	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud		
Sáros	88,828	17,629	51,361	4,027	77	16	14,741	4,360	262	188	12,735	5,595	168,013	31,831
irni és olv. tud %-ban		19·08		7·84		—		32·59		—		43·94		18.86
Somogy	212,506	79,131	17	11	46	25	16,037	7,818	66,349	33,177	12,463	8,022	307,448	128,192
irni és olv. tud %-ban		37·24		—		—		48·75		50·00		64·37		41·70
Sopron	207,263	119807	17	12	32	27	29,860	21,498	282	213	8,311	5,770	245,787	147,33$_3$
irni és olv. tud %-ban		57·73		—		—		71·90		—		69·43		59·9$_5$
Szabolcs	54,920	13,952	39,829	6,483	346	41	14,055	8,180	84,674	29,698	20,119	9,674	214,008	68,049
irni és olv. tud %-ban		25·40		16·28		—		58·20		35·07		48·08		31·80
Szatmár	47,953	20,395	125686	11,883	1,752	83	878	573	95,803	42,746	20,891	8,910	293,092	84,636
irni és olv. tud %-ban		42·53		9·45		4·73		65·26		44·62		42·65		28·88
Szeben	4,680	3,383	10,853	1,695	90,553	19,185	33,781	23,653	1,110	354	586	416	141,627	48,711
irni és olv. tud %-ban		72·29		15·62		21·19		70·02		31·89		70·99		34·39
Szepes	110,810	36,600	22,506	3,035	71	13	33,101	23,286	413	342	5,941	3,698	172,881	66,387
irni és olv. tud %-ban		33·03		13·49		—		70·35		—		62.25		38·40
Szilágy	9,289	3,334	100749	5,176	7,129	159	684	271	46,199	15,601	6,964	2,993	171,079	27,576
irni és olv. tud %-ban		35·89		5·14		2·23		39·62		33·77		42·98		16·12

A megye neve	római katholikus		görög katholikus		görög keleti		ágostai evangelikus		helvét evangelikus		mózes vallású		A megye összes lakóinak száma	Ezekből irni és olvasni tud
	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud	van összesen	irni és olvasni tud		
Ugocsa	5,394	1,683	41,808	3,374	9	9	74	49	10,246	3,879	7,835	2,314	65,377	11,303
irni és olv. tud. %-ban		31·20		8·07		—		—		37·86		29·53		17·29
Ung	27,466	7,329	65,128	5,674	18	10	423	228	17,238	6,126	16,423	6,028	126,700	25,381
irni és olv. tud %-ban		26·68		8·71		—		—		35·54		36·70		20·03
Vas	264,363	128060	3	1	16	16	76,087	44,530	10,607	6,389	9,455	6,572	360,590	185,589
irni és olv. tud %-ban		48·44		—		—		58·53		60.23		69·51		51·47
Veszprém	128,955	59,308	5	4	12	10	22,986	14,309	45,204	29,549	11,300	7,654	208,487	110,847
irni és olv. tud %-ban		45·99		—		—		62·25		65·37		67·73		53·17
Zala	327,588	100509	13	12	42	33	7,249	4,103	11,226	6,627	13,724	9,237	359,984	120,609
irni és olv. tud %-ban		30·68		—		—		56·60		59·03		67·31		33·50
Zemplén	100,091	25,107	83,696	12,810	86	21	6,414	2,334	53,252	22,668	31,622	13,203	275,175	76,528
irni és olv. tud %-ban		25·08		15·31		—		36·39		42·57		41·75		27·81
Zólyom	64,086	25,062	18	10	3	1	36,275	18,237	168	127	1,942	1,365	102,500	44,663
irni és olv. tud %-ban		39·11		—		—		50·27		—		70·29		43·57

Budapest.

PALÓCZY LIPÓT.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A szegedi zsidó hitközség évi jelentése. — Istentisztelet. Jótékonyság; szentegylet; alapitványok. Iskolaügy. Pénzkezelés. Rendkivüli események. — London 15 községe. Az United Synagogue és költségvetése. — A Deutsch-Israelitischer-Gemeindebund szervezete és czéljai; költségvetése. — Nagyváradi értesités. — Amerikai levél.

Minap vettük a *Szegedi zsidó hitközség* évi jelentését fönnállásának 99. évéről, 1883-ról, mely ép oly kimeritő, mint gazdag képét festi az ország második városabeli zsidóság községi viszonyainak. A hitközség elöljárósága: várhelyi dr. Rósa Izsó elnök, Kulinyi Zsigmond jegyző, Neubauer József kultuszelőljáró, Dr. Czukor Ignácz iskolai előljáró, Ausländer Simon jótékonysági előljáró, Milkó Jakab pénzügyi előljáró, Szobotka Vilmos gazdasági előljáró, Dr. Engel Mór pénztárnok, Dr. Szivesy László ügyész. A jelentés bevezetése hangsulyozza, hogy »az előljáróság fokozni igyekszik azt a haladó lépést, mely az árvizkatasztrófa által mélyen sujtott községünket feladatainak magaslatára lesz ismét emelendő. Fogadott áldozatkészségét a közgyülés szépen beváltotta. Csak kérnünk kellett indokolt áldozatokat és a hitközség mint egy ember állott mellénk.«

Az *istenitisztelet* mindig méltó ellátásban részesült, a főrabbi dr. Löw Immánuel, a lefolyt évben 41 hitszónoklatot tartott. A *kultusz-bizottság* a templomi énekkart javitotta s a mi Németország több városában minden szombaton megesik, itt az előljáró legalább a nagy ünnepekre tudta kivinni: hogy működvelők, hölgyek és urak közreműködtek az énekkarban. Alkalmi istenitisztelet hét volt; különösen kiemelendő egy az iskolaépület felavatása, s egy az iskolai tanév megnyitásakor. Az ily teremtett és fölhasznált alkalmak egyaránt dicsérik a községet és előljáróságát.

A *jótékonysági bizottság* saját szegényein kivül megemlékezik a budapesti és bécsi izr. siketnémák, a bécsi izr. vakok intézetéről s a budapesti rabbiképző segélyegyletéről, összesen 622 frt 16 kr. erejéig, »de a község pénztárából kitelő szerény összeg csak nagyon kis része annak, a mit jótékonyságra szánhattunk«. Igy az egyesek áldozatkészsége mellett sokat tesz a *szentegylet*, chevra kadisa, — elnöke Ausländer Simon, titkára Klein Salamon — mely hozzánk beküldött kimutatása szerint, taval összesen

bevett 6210 és kiadott 6407 frtot, s pedig segélyekre 622 frt, betegápolásra 136 frt, orvosságra 150 frtot stb. Szegény iskolások felruházására adtak 627 frtot, melyből a chevra 217 frtot fedezett. Összesen kiadott a község, a chevra segélyezését is betudva, jótékonyság czimén 3043 frt 90 krt.

Alapitvány feltünő kevés van; három, összesen 2000 frt összegben, iskolai czélokat mozdit elő. Kiss Dávidnak ujabban tett 30,000 frt alapitványából 60, ezek közt 20 zsidó népiskolai növendék ruháztatik föl. A szegény leányok kiházasitására szolgáló alap 736 frtra növekedett; az árviz emlékére tett perzsely-alapitványból szegény iskolások könyvekkel való segélyezésére 87 frtot forditottak.

A négyosztályu *népiskola* »eddig soha el nem ért virágzásnak örvend.« $187^8/_9$-ben volt összesen 266 növendéke, az idei iskolai év elején már 492, az óvóba járókkal együtt 588. »És ez a tantestület buzgolkodása, lelkiismeretessége mellett nagyrészt dr. Löw Immánuel főrabbi érdeme.« *Hitoktatásban* részesült taval 147 gim., 37 reálisk., 109 polg., 40 városi iskolai, összesen 333 tanuló. Az $188^2/_3$-ban beirt 515 tanuló közül volt az első félévben féltandijas: 75, negyedtandijas: 49, tajdijmentes: 132. Az iskolai *tantestület* örvendetes tevékenységet fejtett ki a szakirodalom terén is. Az *orsz. iskolai tanitó-egyesületet* az előljáróság megkereste, hogy jövő *országos gyülését Szegeden tartsa*. Különösen kiemelendő még, hogy a község 24,993 frt összegen diszes iskolaépületet emelt; a költségekhez a város is hozzájárult, 3000 frt értékü téglát ajándékozván. A pénzt a község ugy szerezte be, hogy 400 drb. 50 frtos iskolaépitési kötvényt bocsátott ki; az igy fölvett $6^0/_0$ kamatozó kölcsön bizonyos kisorsolási terv szerint 15 év alatt visszafizetendő.

A *pénzkezelés* közérdekü tételei: templomi adományok kitesznek 830 frtot, a tandij 3114, kultusz-adó 7163, (jövő évre van kivetve: 11,988), tantestület költsége: 5295 frt. A község tiszta vagyona volt taval: 117,518 frt. — Beirott tagja van a községnek: 694; házasság köttetett: 33; született: 151 (törvénytelen ezek közt: 3); elhalt: 100. — A képviselő testület 7 közgyülést, az előljáróság 30 ülést tartott.

Rendkivüli események: a királynál, Szegeden létekor, nagy hódoló küldöttség tisztelgett, melyet dr. Rósa Izsó vezetett; Montefiorének a hitközség 99-ik születése napja alkalmából szerencsekivánatait fejezte ki; végül »az izr. orsz. iroda elnökéhez: Schweiger Mártonhoz bizalmi iratot intéztünk a képviselőtestület rendelkezése folytán, azon alkalomból, hogy az orsz. iroda elnöke, szemben a zsidó hitközségek anyakönyvvezetésének tervezett megrendszabályozásával oly erélyesen és tapintatosan lépett fel.«

*

Két nagy hitközségünknek — a pestinek és szegedinek — adván immár képét, lehetetlen egy dologra nem utalnunk. Nálunk rendesen még a nagy városnak is egész nagyszámu zsidó lakossága egyetlen községet képez; s hol több a község, oka az, hogy a különböző »irányuak« váltak külön. Külföldön ez többnyire másként van. *Londonban* például egymástól teljesen független szervezetü 15 hitközség van. Ezek közt a legnagyobb, a Great Synagogue, 382 imaszék fölött rendelkezik, a legkisebb, a St. John's Wood-zsinagóga, 163-mal. De hogy közös tevékenységet is kifejthessenek, már 1871-ben alakult az *United-Synagogue*, az egyesült zsinagóga, melyhez 4-et kivéve valamennyi londoni község tartozik. Az U.-S.-nak minap megjelent költségvetése érdekes betekintést enged a londoni zsidóság viszonyaiba. E szerint kitett az ülésbér 11,340 fontot (egy font = 10 frt aranyban); fogadalmak: 6,085 f., esküvők: 600 f., 30% a községi adónak: 3,794; hagyaték jövedelem: 982, kiadtak jótékonyság czimén: 2,523, dijazásra: 12,656, zsinagógákra és javitásokra: 22,042, temetkező helyekre: 7,540 fontot, stb. Megjegyzendő, hogy 1871. óta mindig volt hiány előirányozva s mindig maradt fölösleg — noha a *lengyel* zsidók egy községnek sem tagjai s csak a szentegyletnek fizetnek, a *német* zsidók pedig még ide sem, a miért is angol felekezeti lapokban s községi gyüléseken ismételve a legszigorubb rendszabályokat javasolták ellenök: hogy ne temessék el a németek halottjait, stb.

*

Németországban a községek egyesitésére 1869-ben a *Deutsch-Israelitischer-Gemeindebund* alakult, mely azelőtt Lipcsében, 1881. óta Berlinben székel. A szövetség czélja »a német birodalom zsidó községei közigazgatási, müvelési és jótékonysági intézeteinek előbbrevitele.« E czélja elérése: figyelmet fordit a vallástanitásra és vallástanitók kiképzésére; oda törekszik, hogy a községi hivatalnokok választása és nyugdijazása körül egységes eljárást teremtsen meg; a zsidók népmüveltségének emelését czélzó intézményeket s a zsidóság lényegéről s történetéről való helyes ismeretet terjesztő egyesületeket támogatja; az ifjuságot a kézmü, mezőgazdaság és technikai ipar müvelésére buzditja; a szegény- és beteg-ügyet rendezni s a vándorló koldulást kiküszöbölni óhajtja. — A D. I. G. B.-hoz tartozik ez idő szerint összesen 191 község; a jelentékenyebbek majd kivétel nélkül, de épen a kisebb községek maradnak távol, melyeknek pedig első sorban szükségük volna a szövetség istápjára s a melyek számára a D. I. G. B. voltakép alakult. A szövetség élén áll dr. *Kristeller* Sámuel, titkos egészségügyi tanácsos és dr. *Lazarus* Mór, tanár; a választmány áll 16 tagból, ezek közt van 3 bankár, 2 gyáros, 2 ügyvéd, 2 orvos, 1 rabbi,

1 tanár stb. — Összes vagyon 1883. április 1-én: 43,159 márka (1 m. = közel 60 kr.). Az utolsó költségvetés közérdekü tételei: szövetséges községek évi járuléka: 5,894 márka, hitoktatási egyesület tagjainak évdijai: 813 m.; kiadás hitoktatásra: 1,745; községi hivatalnokoknak: 316 m.; népmüveltségi s irodalmi czélokra: 447 m. Egyenleg 31,990 márka.

Nagyvárad, 1884. márczius.

A M. Zs. Szemle 2. füzete pár kegyeletes sort szentel *Ehrlich Ede* emlékezetének. Ma, Eszther böjtje napján van halálának első évfordulója s legyen nekem, a boldogult sok évi lelki barátjának, megengedve e szomoru alkalomból egy-két cziprus-levelet, melyet a ma felállitott sirköre letettem, a boldogult emlékezete iránt kegyelettel viseltető M. Zs. Szemlében is bemutathatnom.—

A dicsőült halála okozta fájdalom kitörése, mely ma egy éve szivünkből égnek emelkedett — elnémult, az idő szivünk sebét behegeszté, a könnyek fölszáradtak. Immár csendes kesergés tölti el keblünket, melynek hullámzását lesimitotta szelid alakja annak, kinek földi maradványait e hant őrzi s kinek nyájas képét mindegyikünk tiszta kegyelettel zárta szivébe. Én is, ki legtöbbet veszitettem barátom, kartársam, sokban tanitóm halálával, iparkodom még mindig sajgó szivemet megnyugtatni bölcseink vigasztaló mondásával: bármily görcsös vonaglásokban rángatózznék is szived, némitsd el fájdalmadat! Miért hogy ebbeli törekvésem még sem sikerül teljesen? Azért, mert egy nagy fájdalom tépi szivemet, hogy a tudomány oly bő tárháza lett légyen a gyászolttal mindörökre eltemetve kiaknázatlanúl, hasznavehetetlenül!

Férfiu, ki a modern nyelvek teljes birtokában, azokat oly klassziczitíssal tudta kezelni; férfiu, ki az ó és uj héber irodalomnak, a szétágazó theológiai szaktudománynak alapos ismerője, a szövevényes döntvényirodalom élő szótára volt; férfiu ki az egyszer olvasottakat és hallottakat csodálatos emlékező tehetségénél fogva betéve lap, oldal s sor számra tudta elmondani — mintha csak reá olvasta volna Kóheleth az igéket: a „bölcsek mondásai, mint czölöpök, bevervék emlékezetébe" — egy ilyen férfiu ugy tünjék le a tudományos világ szemhatáráról, mint hulló csillag, mely az égboltozaton hasitott muló fénybarázdán kivül mitsem hagy maga után, mint a pillanatnyi csodáltatást, holott a tudománynak meleget és fényt lövellő napja lehetett volna — ez bánt engem kimondhatatlanúl, ezért sajog szivem lecsillapithatatlanúl!

S miért ért azon balsors bennünket, hogy e fényözön elszéledt a nélkül, hogy az utóvilág e fénykévéket egybegyüjthette volna? Azért mert Ehrlich Ede tulszerény volt, mert nem volt bizalma önmagához.

De legyünk igazságosak! A különben oly sokat igérő termékeny talajnak ugarlását részben a körülmények is magyarázzák. A boldogult hivatalos működése a negyvenes és ötvenes években — *Lengyeltóti* és *Szil* községekben — oly időbe esik, midőn e szervezkedés kinos vajudásaiban vergődtek a hitközségek. Községeit korszerüen nevelni, intézményeinek széles alapot vetni, a mellett pedig — mint a boldogultnak a *debreczeni* hitközségben viselt hivataloskodásában történt, — a kor követelményeivel haladni nem tudók, vagy nem akarók ellen folyton küzdeni, oly idő- s erő-kimeritő feladat volt, mely minden tudományos munkálkodást lehetetlenné tett. Igy történt, hogy a minden hitbensősége mellett a szabadabb iránynak hódoló tudós rabbi félő, hogy tudományos kutatásainak napvilággá bocsátásával a megtámadást ki nem kerülheti, a nyilvános szerepléstől tartott s önmagában vonta meg magát. Igy történt, hogy mint a fukar filléreit, ő is egyre halmozódó szellemi kincseit emlékezetének szekrényébe féltékenyen elzárta. Sajnos, e kincseket még akkor sem mutatta országnak-világnak, midőn a derék és minden szépért és jóért buzgólkodó *pécsi*, majd meg a nemkülönben kitünő és tudománypártoló *nagyváradi* hitközségek — melyek keblében összesen 20 évig áldásosan müködött — a lehető legjobb talajként kinálkoztak tudományos kincseinek kiaknázására és földolgozására. Ezért mint egy évvel ezelőtt a ravatalnál, ugy kell most is meg megujuló fájdalommal fölkiáltanunk: „Megmerevedt karjaiddal aláhanyatlott az irott és hagyományos hittudomány" eltemetve e sirba; itt fövényesedtek be a tudomány forrásai.

De mit föveny nem borithat, minek emléke ki nem törülhető: az áldozatkészsége, hazafiui s hitrokoni buzgólkodása, annyi ész- s szivbeli fényes tulajdona, melyeknek mintaszerü megjelenése ezrek hálás emlékezetében az ő tiszta nevéhez füződik.

És örök megemlékezést biztosit érdemekben gazdag nevének abbeli végakarata is, hogy az oly fáradhatatlansággal, s néha nélkülözések közt gyüjtött becses könyvtárát, ép oly hazafias, mint böles intézkedése folytán, az országos rabbi-képzőnek hagyományozta.

Chizkijahu király dicső emlékét azzal örökitették meg, hogy sirboltja fölött iskolát épitettek; és valahányszor a tudnivágyók ott egybegyülekeztek, háládattal hangoztatták: megint tanultunk. Ily hálával emlékeznek meg mindenha Ehrlich Edéről az országos intézet növendékei s tanárai. Azon férfiu pedig, ki még halálában is jótevője hitsorsosinak — az élni meg nem szünik, mert érdemei folyton élnek és sirt nem lelnek. „Az ilyen jámbor emlékezete legyen megáldva most és mind örökké."

KOHUT SÁNDOR.

A következő sorokat egy Portland városában élő tudós hazánkfiától, tiszt. *dr. Rosenspitz Sándor rabbi* urtól vettük, ki bár közel husz év óta lakik Amerikában, sem hazáját szeretni, sem magyarul irni el nem felejtett. Mindkettőről ékesen tanuskodik következő magyar levele:

Portland, Oregon állam, a felső csendes tenger part közelében, 1884, február.

Tisztelt uraim! Egy Cincinnatiban megjelenő lapból tudtam meg, hogy önök fajunk és vallásunk érdekeit szolgáló lapnak magyar nyelven való kiadására vállalkoztak, mi által inditva érzem magamat honfiui üdvözletem és a vállalat iránti szerencse-kivánatom őszinte kifejezése mellett, önöket arra kérni, hogy fogadjanak el engem is előfizetőjüknek és munkatársuknak.

Bár kedves szülőföldemről hetenkint több politikai, társadalmi, szépirodalmi, gazdasági és másféle lapot rendesen kapok, sajnálatomra meg kell vallamom, hogy népünk és vallásunk érdekeivel kizárólagosan foglalkozó magyar lapot még nem láttam; a miért is önök vállalatát nemcsak nagy várakozással, de higyjék meg, sokszoros örömmel is üdvözlöm.

Az „American Israelite" 31-ik évi folyamának folyó 32-ik számában sajnálva emliti, hogy a Magyar-Zsidó Szemle, csekély kivétellel, népünk számára hasznavehetetlen lesz, minthogy Magyarországon kivül nem értik a magyar nyelvet. No — csak ez legyen a legnagyobb baj! Hiszen, csak értsék, beszéljék, használják és gyakorolják a magyar nyelvet otthon; majd csak találkozik hébe-korba itt is, ott is egy-egy zsidó magyar, ki mint *én is*, a Magyar-Zsidó Szemle kiváló czikkeit örömtelt buzgósággal fogja az itteni sajtó számára a lehető legjobban *angolra fordítani*.

Az Egyesült-Államok egész óriási területén ötven milliónál is nagyobb lakosságu különféle fajok és nemzetiségek közt mintegy 400,000 zsidó van, kik vagy 230 cklézsiát képeznek és — a más nyelvüeket mellőzve — összesen *tizenhat angol nyelvü felekezeti lapot tartanak fenn*, melyek közül azonban csak az American Israelite, American Hebrew, Jewish Tribune, Jewish Messenger, Hebrew Leader, Hebrew Observer, Jewish Times, Jewish Herald, Jewish Standard, Jewish Record, Hebrew Gazette és az Occident — ha nem is egyforma hosszu életre, szellemi és anyagi sikerre, de még is emlitésre méltók. Mindenesetre azonban kézzel fogható okadat e hosszu lajstrom arra nézve, hogy a *zsidó* mennyire összeolvadt itt más polgártársaival.

Tudomásom szerint Magyarországon legalább van fél milliónyi zsidó, kiknek ott *élni* és *halni* is kell. Mért nem tudnak ezek is általáno-

sabban megválni és tökéletesebben kivetkőzni azon rég foszlott, penészes, s a szellemi és anyagi létre egyformán káros állapotból, melynek hatása alatt idegenekké lesznek saját szülőföldjükön? Ideje, nagyon itt az ideje, hogy a tanulni és gondolkodni nem akaró, setétségben vájódó felekkel leszámoljunk és félre nem érthető tettek által ha kell kényszeritsük annak felfogására, miszerint minden s igy vallásunk és hitünk is, a fejlődés törvénye alatt áll.

Vannak magyar katholikus, protestáns és más felekezeti lapok: miért ne legyenek hát magyar zsidó lapok is, melyek minden hazafiságuk mellett, határozottan *zsidó* irányt képviseljenek? Ez nem ellentét; hanem egyszerü logikai következmény: testté válható ige, ténynyé válható eszme!

Az ellenvetésnek, hogy vallásunk, történetünk és irodalmunk megbecsülhetetlen drága-kincsei majdnem kizárólag héber és német nyelvekbe foglalvák — már csak azért sem lehet helyt adni, minthogy mint magyaroknak *szent kötelességünk*, irodalmunknak drága-kincsekkel telt tárházát, szellemi, politikai, társadalmi és vallási szempontból is előnyünkre váló magyar anya-nyelvbe is átplántálni.

Legyen tehát a M.-Zs. Szemle úttörő e nagy vállalatban a szent czél felé, legyen a legtisztább honfiuság és ősatyáink szentesült szelleme vezérük, az Isten legjobb áldása jutalmuk.

ROSENSPITZ SÁNDOR.

Tanügy.

Közös ima.

A budapest-terézvárosi iskolaszék utolsó ülésében arról határozott, vajjon a községi népiskolák különböző hitü tanulói az oktatás megkezdése előtt mondjanak-e valamely közös imát vagy ne? Az iskolaszék meghivta e gyüléséhez a különböző felekezetek papjait is, de a katholikusok nem jelentek meg. A református és evangelikus pap melegen felszólalt a közös ima mellett, ugy szintén a zsidó pap — Kohn Sámuel — ki különösen azt emelte ki, hogy a tanuló ifjuságra csak jó erkölcsi hatással lehet, ha tapasztalja, hogy az istenben való hit közös mindannyiakkal, bármily templomban imádkozzanak különben. Inditványozta egyuttal, hogy a tanácsot a közös ima elfogadására kérjék föl, a mi határozatba is ment.

n. f.

Hitoktatási tantervek.

Közli főtiszt. *Neumann Ede.*

II.

Nagy-Kanizsa.

1. Fiiskola.

I. osztály. 6 óra.

Bibliai történet a világ teremtésétől Ábrahám haláláig. 3-szor hetenkint egy-egy félóra.
Héber olvasás.

II. osztály. 6 óra.

Bibliai történet Ábrahám halálától Mózes haláláig. 2-szer hetenkint egy-egy félóra.
Héber olvasás. 2-szer hetenkint egy-egy félóra.
Biblia-forditás: M. I. 1, 2, 3, 4 a 17. versig, 6, 1—9, 8, 9, 1—13, 11, 1—10, 26—32, 12, 1—10, 13, 14, 15, 17, 1—11, 18, 21, 22, 1—20, 23, 24.

III. osztály. 6 óra.

Bibliai történet Mózes halálától Dávidig, egyes nevezetesebb bibliai fejezetek felolvasásával. 2-szer hetenkint egy-egy félóra.
Héber olvasás. 2-szer hetenkint egy-egy félóra.
Biblia-forditás: M. I. 25, 19—34, 27, 28, 29, 1—30, 32, 33, 37, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 1—8, 28—34, 47, 1—12, 28—31, 48, 49, 29—33, 50.
A nyelvtanból: az orthoepia legfontosabb szabályai: sevá, dágeš stb. A teljes igék »kál« ragozása, a nevekről által., a többes szám képzése és a birtokviszony, a számnév 1—10, kapcsolatosan tárgyalva a forditással.

IV. osztály. 6 óra.

Bibliai történet Dávidtól az első templom elpusztulásáig. 2-szer hetenkint egy-egy félóra.
Ima-forditás: A semá és semóne eszré, az utóbbi a czioni imák elhagyásával. Az עלינו ima. Kétszer hetenkint egy-egy félóra.
Biblia-forditás: M. II. 1, 2, 3, 4, 1—18, 5, 6, 1—10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 1—7, 12—22, 22, 19—30, 23, 1—20, 30, 11—17, 31, 32, 33, 34, 35, 1—4.
A nyelvtanból a névmás és a teljes igék ragozása végig, kapcsolatosan a forditással.

V. osztály. 5 óra.

A második templom története. Félóra hetenkint.
A vallástanból a 10 ige és az ünnepek jelentőségének tüzetes tárgyalása. Félóra hetenkint.
Biblia-forditás: M. IV. 6, 22—27, 10, 29—36, 11, 12, 13, 14, 15, 37—41, 16, 17, 20, 22, 23, 24, 1—14, 25, 10—16, 27, 32, 1—34.
Ima-forditás: Az asztali ima A szombati ima (Én khámókha, Ásré és Ámida [az áldozatokra vonatkozó részek elhagyásával]) és a Hallél.

VI. osztály. 5 óra.

A zsidók története Maimonidesig. Különös suly fektetendő a müveltségi állapotokra és egyes kiváló alakok jellemzésére. Félóra hetenkint.
A vallástanból az emberbaráti kötelmek. Félóra hetenkint.
Biblia-forditás: M. V. 1, 2, 1—10, 3, 18—22, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 1—7, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 1—10, 22, 23, 22, 1—11, 23, 20—26, 24, 5—22, 25, 26, 29, 9—28, 30, 31, 32, 34.

VII. osztály. 2 óra.

A zsidók története Maimonidestől a középkor végeig. Félóra het.
A vallástanból az Isten iránti kötelmek. Félóra het.
A reggeli istenitiszteletthez tartozó zsoltárok forditása. Bevezetésképen a bibliai irodalom ismertetése.

VIII. osztály. 2 óra.

A zsidók története az ujkorban. Félóra het.

A szertartások jelentőségének és az erkölcstan lényegesb részeinek átnézetes tárgyalása. Félóra het.

A példabeszédek fordítása a 18. fejezettől végig, válogatva.

2. Leányiskola.

I. osztály. 5 óra.

Bibliai történet a világ teremtésétől Izsákig.

Héber olvasás.

II. osztály. 5 óra.

Bibliai történet Izsáktól Mózes haláláig.

Héber olvasás.

III. osztály. 4 óra.

Bibliai történet: a birák korszaka Dávidig.

Biliai olvasmányok.

Héber olvasás.

IV. osztály. 4 óra.

Bibliai történet Dávidtól az első templom elpusztulásáig.

A liturgia ismertetése.

Bibliai olvasmányok.

Héber olvasás.

V. osztály. 3 óra.

A 2. templom története. Félóra hetenkint.

Vallástan: A 10 ige tüzetes tárgyalása. Emberbaráti kötelmek. Félóra hetenkint.

Bibliai olvasmányok.

Ima-fordítás: a semá és semóné eszré, a czioni imák elhagyásával. עלינו fordítása.

VI. osztály. 3 óra.

A zsidók történetének lényegesb részei a 2. templom elpusztulásától napjainkig.

Vallástan: az Isten iránti kötelmek. A szertartások jelentőségének tárgyalása.

Imafordítás: A szombati imák- (mint a fiiiskola V. oszt.-ban) és a Hallel. Bibliai olvasmányok.

Bibliai olvasmányok: M. I. 1, 6, 12, 18, 22, 24, 28, 32, 33, 37, 44, 45. M. II. 3, 11, 20, 31. Lev. 10. M. IV. 12, 13, 14, 15 16, 17, 20, 22, 23, 24. M. V. 4, 31, 34. Jósua 23, 24. Birák 4, 9, 11. Sám. I. 1, 2, 16, 20, 25. II. 1. Kir. I. 8, 18, 19. II. 4, 18, 19. Ésajás 1, 2, 5, 6, 11, 14, 40, 58. Jerémiás 1, 7, 8, 9, 31. Ezekiel 18, 37. Zsolt. 1, 8, 15, 23, 90, 91, 92, 104, 107, 139. Példabeszédek 6, 9, 31. Job. 1, 2, 31, 38, 39.

3. Gimnázium.

I. és II. osztály. 2 óra.

Bibliafordítás: Mózes 2. könyvének legfontosabb fejezetei, a bibliai törvények tüzetes tárgyalásával.

Bibliai történet Mózes halálától a babiloni fogságig.

III. és IV. osztály. 2 óra.

Bibliafordítás: M. 4. és 5. könyvének legfontosabb fejezetei, az ünnepek jelentőségének tüzetes tárgyalásával.

Zsidók története a babiloni fogságtól a spanyol korszakig.

V. és VI. osztály. 2 óra.

Bibliafordítás: Zsoltárok és példabeszédek válogatva.

Zsidók története: közép- és ujkor, fősuly fektetendő a műveltségi viszonyokra és egyes kiváló alakok jellemzésére.

Az erkölcstan lényegesb részei átnézetesen.

VII. és VIII. osztály. 2 óra.

Prófétai olvasmányok, tüzetes tárgyi magyarázattal.

Vallástörténet és a vallásbölcsészet lényegesb részei.

KÚTFŐK.

8. sz.

A pesti zsidó község visszautasitott kérvénye.

1800. Buda, junius 3. Mandl Koppl a m. k. helytartósághoz folyamodott az iránt, engedné meg, hogy a pesti zsidók vásárkor meghívhassák az ó-budai rabbit, mindennapi vallásos szükségleteik kielégitésére pedig állandóan alkalmazhassanak rabbi-ülnököt. A helytartóság tudatja Pest városa tanácsával, hogy Ő Felsége a zsidók e kérvényét visszautasitotta, miről a pesti zsidók értesitendők.

Prudentes, ac Circumspecti Nobis honorandi!

13511. In betreff deren Bittstellern Juden *Koppl Mandl* und anderen, welche zwar[1]) zur Zeit der Pester Jahrmärckte einen Rabiner von *Altofen*, und für anderen Zeiten des Jahres Einen geprüften Juristen, Die die Gebräuche Sitten, und Gesätze Moysis beobachten und handhaben möchten, nach *Pesth* zu verordnen Verlangten, würdigte Seine Majestät allergnädigst zurückzuschreiben: *dass Supplicanten von ihrem Gesuche Abgewissen seynn.*

Welche Huldreichste Resolution Eine Hochlöbl. Königl. Ung. Statthaltereÿ dem Städtischen Magistrat zu diesem Ende hiemit intimirt, damit Er über das, dass nemlich bittsteller Koppl Mandl und die übrigen Von ihrem Gesuche abgewiesen worden sind, die sämtliche Juden Gemeinde zu Verständigen lasse. Datum Von der Hoch Löbl. K. Ung. Statthaltereÿ *Ofen* den 3-ten Juny etc. 1800.

(L. S.) *Paul Almasy* m. p. *Fran: Darvay* m. p. *Joseph: Babothy* m. p.

Diese Allergnädigste Königl. Verordnung und Resolution dienet dem Magistrat zur Direction und Wissenschaft, welches auch denen Bittstellern durch Hr. Stadt Hauptmann zu wissen solle gemacht werden. Gegeben in der Raths-Versamlung Pesth d. 30. Junÿ 800.

Durch den Stadt Magistrat allda.

Kivül: 3-ten Juny 800. Nicht erlaubt einen Rabiner hier zu halten.

Alább: anno 800 Junj befehl Statthalterei, dass kein Rabbiner hier aufgenommen wird.

A másik féllapon, héber cursiv irásban: Abweis von seiner Majestät, dass kein רב אב"ד aufgenommen werden darf in Pst.

Eredetije a *pesti izrael. hitközség* levéltárában.

[1]) *Zwar*, mint a középkori németségben gyakrabban, ugy itt is annyi mint *naemlich*.

Közli: KOHN SÁMUEL.

9. sz.

A pesti zsidó község fölszólitása az Akadémia javára való gyüjtésre.

Sammlungs-Bogen zur Beförderung des Fondes und des Palais Baues der ungarischen Gelehrten Academie.

A magyar tudós társulat alaptöke és háza épitésére.

Das heilfördernde Wirken der ungarischen Gelehrten Academie um Förderung der Vaterländischen Sprache, Literatur und Wissenschaft ist eine allgemein bekannte und anerkannte Thatsache. Die von allen Gegenden des Landes zahlreich herbeifliessenden freiwilligen Spenden und patriotische Gaben für dieses Institut, veranlassen die hiesige israelitische Cultus-Gemeinde, auch in der Mitte ihrer Mitglieder eine diesfällige Sammlung zu veranstalten, in der sichern Hoffnung, dass der so oft glänzend bewährte loyalpatriotische Geist der Pester Israeliten — auch bei diesem Anlasse, den übrigen Landes bewohnern nicht nachstehen werde, und wird gebeten, die gefällige Gabe in den nachfolgenden Rubriken eigenhändig einzeichnen zu wollen. — Pest im August 1860. Der Vorstand der Pester israelit. Cultus-Gemeinde. *W. Schosberger* Präses. — *M. A. Weiss* Vorsteher.

Eredetije a *pesti izr. hitközség* levéltárában.

---

10. sz.

Mennyit gyüjtött a pesti zsidó község az Akadémia javára?

A pesti izraelita község tisztelt elöljáróságának.

A Magyar Tud. Akadémia Elnökségének s Igazgató-tanácsának meghagyásából hálás tisztelettel tudatom Önökkel, hogy a Magyar Akademia alaptökéjéhez csatolt 828, s a Magyar Akademia épületére felajánlott 700 ausztr. forintot, melyet hozzám beküldeni méltóztatott, a nevezett Intézet pénztárába bevettem. Hazafiúi tisztelettel lévén Pesten, november 26. 1860. alázatos szolgája *Tóth Lőrincz*, a Magyar Akademia rendes tagja s pénztárnoka.

Azaz: 1528 frt o. é.

Eredetije a *pesti izr. hitközség* levéltárában. A 9. és 10. valamint a 2-ik füzetbeli 7. sz. kútfő-közleményt *Goldheim Lipót* pesti hitközségi levéltárnok szivességének köszönjük.

VEGYES.

Irodalmi hirek. *Dr. Güdemann Mór,* bécsi rabbi, a »Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der abendländischen Juden« czimü kitünő munkájának *második* kötete legközelebb fog Bécsben Höldernél megjelenni e külön czim alatt: »Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der italienischen Juden im Mittelalter.« A nagynevü szerző szives volt müvének III. fejezetét bocsátani rendelkezésünkre, melyet jelen számunkban *Fischer Gyula* fordításában közlünk. — *Reich Ignácz,* a Beth-El ismert szerzője sajtó alá készitett egy nagyobb munkát: »A talmud szelleme«, melyben a talmudi irodalomnak, különösen erkölcstani részeinek tartalmát abécze sorban rendezett czikkekben ismerteti. — Berlinből vette szerkesztőségünk *dr. Stein L.* emlékbeszédét Laskerről, czime: Es werde Licht! — *Darmesteter James,* a hires párisi tudós következő müve küldetett be: Essais orientaux (Paris, Librairie centrale des Beaux Arts,) mely a keleti nyelvtudomány és a vallástörténet körébe tartozó igen érdekes tanulmányok gyüjteménye. — *Dr. Schwarz Adolf,* jeles hazánkfia, rabbi Karlsruhében, kiadta s beküldte Hitszónoklatainak 6-ik kötetét; külön czimük: Fest-Predigten für die Hauptfeiertage des Jahres.

Zsidó zsinat lesz legközelebb Berlinben, melyen egész Németországból fognak a különböző vallásos irányokhoz tartozó kiválóbb rabbik megjelenni. A zsinat valószinüleg junius 3—5-ig fog megtartatni. Mint a magdeburgi Izr. Wochenschrift-ben olvassuk, a vallásos kérdések fölötti vita ki lesz zárva a tanácskozásból. A napirend tárgyai:

1. Nyilatkozat a zsidóság interkonfeszionalis állásáról.
2. Eszközök a vallásos érzék emelésére s a hitoktatás javitására.
3. Német rabbik szövetkezetének megalakitása.

Két helyreigazitás. A M.-Zs. Szemle 2. füzetének »*Autonómiánkról*« czimü czikkében az áll, hogy néhai *Zipser* főrabbi külföldről került be hozzánk. Egyik olvasónk ezzel szemben arra figyelmeztet, hogy Zipser magyar volt s Balassa-Gyarmaton született. — Ugyane füzet »*Dávid király Zsoltárkönyve*« czimü dolgozatában (102. l.) a Mannheim zsoltárforditása van e nemben elsőnek bemutatva. Ez állitás ellenében a következő sorokat vettük: Az első nyomatott magyar zsoltárforditás zsidó

részről már 1841-ben jelent meg Budán, a magyar kir. egyetem betüivel íly czimen: »*Sîrê Dâvid ham-melekh* (zsidó betüvel) *vagy Dávid király énekei.* Forditotta (Mendelssohn után) *Rosenthal* Móric.« Ára 2 ft Pengő. — 345 ll. 8°. Ugyanezen forditó, mint a Zsoltárhoz irt előszavában emliti, »Izrael könyörgéseit az eredeti text után magyarra forditá s belé igtatá a király és honért való imát (mely már Zala Egerszegnn 1834 honi s német nyelven általam szerkezve [sic!] sajtó alá adatott) s mely — mint a literáturi (sic!) föltolakodás' egyik vakmerő példája — idegen kéztől szerkesztetve már meg is jelent.« Ugyanezen R. M. ugyanaz évben még a következő munkát bocsátotta ki: »*Pirkê Ábôth* (zsidó betüvel) *vagy a régi Rabbik' erkölcstudománya rapsodiai oktató mondatokban. Fordittatott s jegyzetekkel világositatott R. M. által.*« Ára 36 xr. pengő. Budán, a magy. kir. Egyetem' betüivel. 81 ll. 8°. Ez utóbbi munka »a jótevő s tudós Schwimmer Dávid orvos urnak szeretetből s háláúl« ajánlva.

Sulzer Salamon, a bécsi község nyugalmazott főkántora, a zsidó templomi ének hires reformátora e hó 30-án tölti be 80-dik évét.

Zsidó középiskolai tanulók. A *Körösi József* szerkesztette Statisztikai havi füzetek 1883. XIV. deczemberi füzetében érdekes összeállitását találjuk a budapesti középiskolai tanulók számának különböző szempontok szerint, melyek közül bennünket leginkább a vallási érdekel. E szerint volt zsidó tanuló a *gimnáziumokban* $1878/9$-ben 900, az összes tanulóság 38·63 %; a következő évben 847 : 35·66 %; azután 824 : 33·86 %; 887 : 33·97 % és végül $1882/3$-ban 847 : 32·41 %. — A *reáliskolákban* a mondott években 710 : 40·88 %; 733 : 41·93 %; 727 : 44·68 %; 718 : 46·23 %; 679 : 45·94 %. Körösi ez adatokhoz a következő megjegyzést füzi: A gimnáziumban az ágostai és helvét tanulók száma tetemesen, a katholikusoké kevéssel emelkedett, az izraelita vallásuaké csökkent; e csökkenés 1880 óta folyton tart. — A kevesebb pályára képesitő reáliskolát a zsidók, látni való, nem keresik föl oly nagy számban, mint a gimnáziumot, de az összes tanulóságnak mégis nagyobb százalékát teszik. Körösi magyarázata szerint a katholikus és zsidó reáliskolai tanulók száma csökkent; de hét évi időszakra visszapillantva, azt találni, hogy a keresztény tanulók száma erősen fogyott, mig az izr. tetemesen emelkedett. E jelenség aligha összefüggésben nem áll azon nehézségekkel, melyeket az izr. tanulók a gimnáziumba való felvételnél tapasztalnak. — A zsidók általános csökkenése a középiskolában pedig bizonyitja, hogy megértik az idők »nehéz járását« s inkább iparos s kereskedői pályára készülnek, hol tanultságuk és tehetségük érvényesitése nem kinevezéstől, hanem a saját emberségüktől függ.

Budenz József hirneves nyelvészünk 25 éves irói működésének ünnepét ülték meg e hó 16-án tisztelői. Midőn a nagy tudóst mi is szivünkből üdvözöljük, az elégtétel némi érzetével emelhetjük ki, hogy a kitünő mesterhez méltó tanitványok nagy része, a legnemzetibb tudománynak, a magyar nyelvészetnek munkásai: Simonyi és Halász, továbbá Munkácsi, Kunos, Kardos, Háhn — zsidók.

Fölfedezések Palesztinában. *Hull* tanár, a ki a Palesztina kikutatására alakult angol egylet meghagyásából ment a szentföldre, hogy annak földtani mappájára gyüjtse az anyagot, érdekes eredményekkel tért vissza Angliába. Azt deritette fol, hogy a zsidóknak Egyiptomból való kivonulása idejében a földközi tenger és a vörös tenger össze voltak egymással kötve. Fölfedezte továbbá, hogy a holt tenger azelőtt 150 lábbal magasabban feküdt a földközi tenger szinjénél s hogy a Szinái félszigeten a tavak egész lánczolatának nyomait találni. Hull tanár az Araba és a Jordánvölgy mélyedését 100 mérföldnyi távolságban tracirozta.

Pályakérdés. A párisi egyetem pályakérdést tüzött ki *Maimonides* filozófiájáról, de a franczia közoktatási minister f. é. január 29. kelt rendeletével a föladatot oda módositotta, hogy helyette Spinoza filozófiája tárgyaltassék. Okot erre az adott, hogy még egy nagy franczia napilapnak szerkesztője is azt irta: Ugyan ki az a Maimonides? Megvallom, nevét sem ismerem. — De nem kellett volna talán épen ezért *meghagyni* az eredeti kérdést?

Caecilius. A következő sorokat vettük: Az a Caecilius, kiről a M.-Zs. szemle 2. számának »Levele« szól, nem volt közönséges ember. Igen valószinü, hogy azonos a hires *Caecilius Calactinussal*, ki Rómában, Augusztus idejében, mint elökelő szónok és szofista tünt ki. Irói működése oly nagy volt, hogy vagy Suidas maga, ki munkáinak czimeit felsorolja, vagy egy későbbi olvasó, azt tette hozzá a lajstromhoz, hogy »nagyon csodálkozom, hogy egy zsidó mindezt tudta.« Suidas továbbá azt is emliti, hogy Caecilius rabszolgáktól származott és hogy vallásra zsidó volt. Ha ez áll, akkor bizonyára ösei is Sziriából valók voltak, homan tudvalevőleg igen sok rabszolga vitetett Szicziliába; valószinü továbbá, hogy Caecilius Metellus, ki Kr. e. 68-ban Szicziliа praetora volt, magával vitte Italiába, és hogy utódjai szabadon bocsátották; azért viselte a Caecilius nevet.

TUDOMÁNY.

Az antisemitizmus eredete és történeti okai.

Tisztelt Uraim!

Örömmel veszem, hogy az *antiszemitizmusról* irt dolgozatom a M.-Zs. Szemlében magyarul megjelenik. Mint Francziaország gyermeke s mint zsidó igaz rokonérzést táplálok az önök országa iránt, mely mindig hive volt az 1789-iki elveknek. Jól fog azért esni, ha hazám liberális szellemében irt értekezésemmel a magyar liberálisok megismerkednek.

De nemcsak nemzetiségök iránt táplálok igaz rokonérzést, hanem bátor vállalkozásuk iránt is. Önök és munkatársaik egymáshoz akarják füzni polgástársaikat és hitsorsosaikat, midőn amazokkal megismertetik a vallást, melyet ezek gyakorolnak. Az igazi zsidóság, megtisztulva a középkor rosszakaratu legendáitól s azon alakjában, a mint azt a pentateuchus és a próféták megalkották és kifejtették, — ez azon tiszteletre méltó vallás, melyből a kereszténység eredt; azon vallás, melyet a talmudisták vallottak, a kiknek legnagyobbika, Hillel, Jézusnak volt mestere; azon vallás, melynek foglalatja, szeretni Istent mindenek fölött és szeretni felebarátunkat mint önmagunkat.

Ismertessék önök ernyedetlenül, mi volt a zsidóság azelőtt, mi most, s mi lesz ezentul is mindig és állandóan: azaz ügynöke a haladásnak és a czivilizácziónak. — Küzdjenek lankadatlanul a gyülölet és rágalom ellen a világossság, a tudomány és a diskuszszió fegyverével. Ne szűnjenek meg végül ráutalni azon nemes országokra, mint Francziaország, Anglia, Hollandia, az Egyesült-Államok, Belgium, Olaszország, a hol a zsidók teljesen asszimilálódtak polgártársaikkal s a hol méltó tiszteletben állanak, midőn

oly vallást gyakorolnak, melynek lényeges dogmái: hinni egy istent, ki minden emberek atyja és reményleni egy jövőt, melyben általános lesz a béke és a testvériség.

Kitartatást és sikert kívánok.

Az antisemitizmus, fájdalom, korunknak egyik elvitázhatatlan ténye, jelen tanulmányunk mindamellett szigorúan történeti lesz. Tekintetbe véve azonban, hogy körülbelül 14—16 századra terjed ki, elkerülhetetlen, hogy futólagos és felületes ne legyen. Olyanforma képet nyujt e tanulmány, aminőt az ember akkor nyer, midőn gyorsvonattal halad keresztül egy országon. Minden csak főbb körvonalaiban tünik elénk, a részleteket nem szemlélhetjük; s bár a hűség rovására történjék is, e rendszer korántsem haszonnélküli. Ha ily légmagasából itélünk, ez szükségképen hasznára válik itéletünk pártatlanságának, s érezhetőbbé teszi az igazságot. Ámbár saját doktrinánkat büszkén föntartjuk, korántsem vagyunk azért igaztalanok azon doktrinák iránt, melyek a mienkkel ellenkezésben állanak. Egyáltalában nem fogunk a következőkben olyat mondani, a mi kisebbitené a kereszténységet, a zsinagóga emez idősb gyermekét, kiről Montesquieu azt jegyezte meg, hogy igen gyakran megverte saját anyját. Oh, de az anyai szív oly elnéző és oly készséggel nyujt bocsánatot!

I.

Mintegy 200 évvel kell visszamennünk Kr. sz. e., ha legtávolibb forrásait ismerni kívánjuk a szomoru jelenségnek, melyet oly helytelenül neveznek antisemitizmusnak, a mennyiben ez nem az egész sémi faj, hanem kizárólag a héberek ellen irányul. Nagy Sándor utódai benépesiteni ohajtván azon városokat, melyeket részben a nagy maczedon hódító, részben ők maguk alapitottak, a letelepülés czéljából oda jött zsidókat egyenlő jogokban részesitették a görögökkel. S valóban a fejedelmi udvarok csakhamar megteltek kiváló judeabeliekkel, a városok pedig igen jelentékeny zsidótelepitvényekkel. Tömegesen özönlöttek a zsidó papok, adóbehajtók és tábornokok, kik főleg a politikával s udvari cselszövényekkel foglalkoztak. Nemkülönben a kereskedők és iparosok egész tömege, mely osztály saját foglalkozása gyakor-

latában tevékeny és szorgalmas, fáradhatatlan és föltünően ügyes volt.

A kizárólagosan görög környezetben az udvar és a munka férfiai egyaránt csakhamar elhellénesedtek. Mig azonban némelyek — köztük papok is — mindenféle engedményeket tettek és vallásuknak több oldalról árulóivá lettek, addig mások, és pedig épen olyanok, kik a nép legalsó osztályaihoz tartoztak, kik nappal kereskedők és munkások, éjjel tanulók voltak, testületekké szervezkedtek, hogy a törvényt tanulmányozhassák és gyakorolhassák. Elfelejtették ők is a héber nyelvet, de nem a zsidóságot. Hogy vallási szükségleteiket kielégithessék, véghez viszik ama nagy munkát, a biblia görög fordítását. Ugyanők nagy mértékben vallási propagandát folytattak a paraszt néposztályok körében, igy p. o. Antiochiában, a hol »miután a hellének igen jelentékeny számát vallásukra téritették, azokat hitközségök tagjai sorába fölvették«, Alexandriában, a hol »a zsidó egyházközség nagyobbára nem-zsidókból állott«, Damaszkuszban, ahol a nők »egyidőben mind zsidók voltak.« [1])

Bizonyára nem az alsó paraszt néposztály megtéritése, nem is a zsidó papifőnökök kihágásai szolgáltak okul a zsidók elleni gyülölet első nyilatkozatára. Sőt valószinüleg a felsőbb zsidóosztály jelentékeny politikai szereplése, vagy a Lagidák és Seleikidák csatáiban való részvétele sem volt az ok. Ezek nem voltak elég nyomatékos tényezők, vagy abban az időben nagyon is mindennapiak. A legfőbb ok ama kettős — kereskedelmi és tudományos — versenyben rejlett, melyet az alexandriai zsidók polgártársaikkal szemben gyakoroltak. A Delta közepén lévén letelepülve, ők rendelkeztek a hajózás fölött. A gabona és minden egyéb élelmiszer kivitele, a Rómába és Itáliába való szállitás kezeik között volt. Mialatt pedig anyagilag ily nagyszerüen gyarapodtak, oktatták egymást. Sajátságos vonása ezen fajnak, avagy nevelése módjának, hogy irtózik a tudatlanságtól Csakhamar ráadván magukat, sikerrel ápolják a görög irodalom minden ágát. »Vallási kincseiket a hellén tudományokkal társitják és ily módon az eddig elkülönitett két tényezőt, a vallást és tudományt, egyesitik, hogy igy a világra hassanak.« [2])

---

[1]) *E. Renan,* Le judaisme comme race et comme religion.

[2]) *Havet,* Les origines du Christianisme, 383—385. l.

A zsidók, hogy bebizonyithassák vallásuknak és a filozófiának tökéletes megegyezését, görög könyveket szerkesztenek. Orpheus, Phokylides, Sophokles név alatt költői munkákat irnak. Megszólaltatják az ős Sibyllákat, a pogányvilág eme prófétanőit, hogy általuk az Isten egységét és a monotheizmus diadalát hirdethessék. Igen jelentékeny számban apokrif könyveket szerkesztenek. Az irodalmi becsületességre vonatkozó mai fogalmaink akkor ismeretlenek voltak. Ilynemü fogások ez időtájt igen gyakoriak és kevéssel utóbb a keresztények, ugyancsak a propaganda jámbor czéljából, ezen szokást továbbra is gyakorolták.

Könnyen belátható, hogy az ilyen bizonyitgatás első sorban a filozófiai iskolákat érintette kellemetlenül, a mennyiben tekintélyöket kicsinyitette az által, hogy Mózest és Platót, ugyszólván azonegy szellemi körbe helyezve, köztulajdonná tette, demokratizálta mind a filozófiát, mind a vallást és czélja volt, egyiket a másik alá helyezni. Természetes tehát, hogy a szofisták haragja a legnagyobb hevességgel kitört, főleg midőn a zsidók Philóhoz hasonló férfiakat mutattak föl, kik erényök és jellemök, nemkülönben tehetségök által a legmagasabb helyeket vivták ki maguknak. Tudományosan lettek tehát kiátkozva; a *múzeum*, a hires alexandriai akadémia, hol a legkülönbözőbb tudósok és a legeltérőbb vélemények megférték egymás mellett, irgalmatlanul zárva maradt a zsidók előtt. Pseudo-irodalmuk ellensulyozására egy egész pamflet-irodalom keletkezett, melyekben történetök, tanuk és vallásuk a leggyülöletesebb módon hamisíttatott. Majd aztán az irók lelkülete is elkeseredett iránt uk. A gyülölet ezen hadjáratának vezérei közt legelőbb is egy stoikus filozófust találunk, Posidoriust, körülbelül egy századdal Kr. e. Ott találjuk továbbá Apollonius Molót, Ciceró tanitóját és barátját, azután a keresztény korszak kezdetén Apiont, a rétort. Az egyiptomi kivonulást elferdítve ugy adták elő, mint egy bélpoklos csőcselék kiüzését, mivel az ilyen nép az általános utálat tárgyát képezte; terjesztik továbbá ama mende-mondát, hogy templomukban egy szamárfejjel biró istenképet imádnak és a legnagyobb határozottsággal képesek állitani, hogy ugyancsak ott egy görögöt hizlalnak ünnepi lakomáik számára. Sőt arról is van tudomásuk, hogy Antiochus Epiphanes talált is egy ilyen görögöt a szentélyben és elrendelte szabadon bocsájtását.

Ismert dolog, hogy a szt. Bertalan-éjen Ramus, a filozófus,

a párisi tanulók által gyilkoltatott meg és daraboltatott szét, kiket Charpentier, Ramus versenytársa, bujtogatott föl. Alexandriában is a nevetségessé tétel és a rágalmazás által próbálták megölni a zsidókat. E czélra minden alkalmat és minden ürügyet fölhasználtak. Ha egy zsidó királyfi — bizonyára nagyon oktalanúl — közszemlére állítja ki kincseit, avagy ha a zsidó község vonakodik a császár szobrát a zsinagógájában fölállítani: a nép fölingerieltetik a zsidók ellen és Rómába árulkodó hirt visznek felőle. Egy küldöttség, Apionnak, a zsidók engesztelhetetlen ellenének vezérlete alatt, memorandumot visz Rómába, mely a zsidók ellen irányul.

II.

A római nép nem osztozott ezen ellenséges érzelmekben. Általánosan ismert tény, hogy a legyőzött népek iránt vallási tekintetben igen türelmesek voltak. Ha egy nemzet minden utógondolat nélkül meghódolt, bátran megtarthatta összes szokásait, bármilyenek lettek is légyen azok. Sőt ha az istentisztelet azon egyetlen követelménynek megfelelt, hogy nem sértette a rendet és a közerkölcsiséget, a győzők örömest részesitették azt a legteljesebb tisztéletben. Rómában magában minden vallás gyakorlása engedélyezve volt és nem ritkán lehetett ott látni, mint ülik meg Egyiptom és a kelet bizar vallásos szertartásait a legpazarabb diszmenetekkel. A vallási türelmesség politikai elv volt az uralkodó népnél. Egy méltóságos épületet emeltek a világ fővárosában oly czélból, hogy az az összes Istenségeket magába foglalja. A pantheon vallásos központja kivánt lenni a világnak. S bár igaz, hogy a zsidók Istene az egyetlen volt, mely e helyiségben képviselve nem vala, követői korántsem voltak elzárva a mindenkinek részül juttatott türelmesség elől.

De sőt ellenkezőleg! A Makkabeusok óta, tehát körülbelől másfélszáz évvel Kr. e., a zsidók Róma szövetségesei voltak. Ezen dinasztia királyfiai által előidézett polgárháborúk Róma beavatkozását eredményezték. Számos zsidó foglyul ejtetett, de csakhamar szabadon bocsájtatott. Ezek Rómában megtelepedtek, polgári jogokat nyertek és igy az első római zsidóközség csomópontját képezték. Ugy látszik, Augusztus korában körülbelül 8000-en lehettek. Rómában, ép ugy mint másutt, folytatták a vallási propagandát. Itt, még inkább mint másutt, istentiszteletük idegen-

szerüsége és tanuk fensége reájuk forditotta a közfigyelmet és közbecsülést. Érdemes itt Havet szavait idézni, ki bennünket amaz érzelmek felől értesit, melyekkel Rómában 63 évvel Kr. e. a zsidók iránt viselkedtek, a midőn ugyanis Pompejus Jeruzsálem bevétele alkalmával egész seregével a templomba hatolt, hová, mint mindenki tudja, maga a főpap is csak egyszer jutott egy évben, — az engesztelés napján. Valószinüleg Pompejus is hallott valamit mendemondázni a szamárkultusról és a görögember hizlalásáról; erről akart meggyőződést szerezni.[1])

»Igen élénken hatott a lelkekre — Tacitus tudatja velünk — [2]) midőn Pompejus Jeruzsálem bevételekor az eddig hozzáférhetetlen templomba hatolva, azt tapasztalta, hogy ott semmi istenkép nincsen és hogy a titokzatos korlátok semmit sem rejtenek magukban. Bizonyára meghatotta őket a Láthatatlan imádása, mely oly igen megfelelt mindazok eszméjének, kik csak valamennyire is jutottak a filozófiában.«[3])

Azonban nem egy, hanem tiz lapot kellene Havet »Hellenisme«-jéből és ugyanannyit Derenbourg Palesztina Történetéből idézni, ha teljes, részrehajlatlan és eleven képét akarnók festeni ama vallási tevékenységnek, melyet a zsidók Rómában folytattak a köztársaság utolsó napjaiban és az első császárok korában. Látni lehetne, mint terjeszkedett ki győzedelmesen e tevékenység a római társadalom minden osztályára. Kezdve a legalábbvaló rabszolgán, kinek ez által vigaszt nyujtottak; föl a nemesség legelőkelőbb személyiségei, sőt egész a császári családokig[4]), kiket bizonyos előérzet és az igazság ingere vonzott e tanok felé. Legdöntőbb bizonyitékot nyujt erre nézve a Tiberius 22-ik évében hozott senatusconsultum. Négy zsidó idegen vagyont tulajdonitott el, a mennyiben Fulviának, egy zsidó vallásra tért igen előkelő hölgynek Jeruzsálembe küldött dus áldozati ajándékait megtartották maguk számára. Ezen lelkiismeretlen tény által izgatva, Tiberius minden zsidót kiüzött Rómából. »Josephusnak ezen üldözésre vonatkozó elbeszéléséből kitünik, hogy Rómában egyesek hivatásszerüleg tanitották Mózes törvényeit, azaz hirdették a zsidó-

[1]) *Salvador*, Domination romaine I. k. 237. l.
[2]) Historiae V. 4.
[3]) *Havet*, Hellenisme II. 153. l.
[4]) *Havet*, u. o. 155. és 225. l. *Derenbourg*, Palestine 220. l. és k.

vallást és a pogányok térítésére vállalkoztak. Ezen vállalat keresztülvitele czéljából egyesületeket alakitottak és első sorban nőket, még pedig igen előkelő állásu nőket nyertek meg vallásuk számára.« [1])

III.

Mi módon történhetett tehát, hogy az oly annyira türelmes Rómában a zsidókat, kik ily befolyással rendelkeztek, csakhamar a legelevenebb elfogultsággal, a legnagyobb gyülölettel és végre kivételes törvényekkel illették? Valóban ez egyike a legfigyelemre méltóbb és legbonyolultabb történeti problemáknak!

Mint Alexandriában, ugy Rómában is igen számos rossz erkölcsü zsidó, herczegek és kalandos egyéniségek tartózkodtak, kik csupán az élvezetet hajhászták, kik cselszövényektől, botrányoktól egy cseppet se tartózkodtak, tekinteten kivül hagyva a veszélyt, melyet részint saját magukra fölidéztek, részint testvéreiknek okoztak. »Megtürték a tudóst, ki visszavonultságában csupán iskolájának élt, meg a papot is, ki a szentély korlátai közé zárta magát« — mig a düh leginkább a pompázó fenhéjázás, a lármás s kalandos exiztencziák ellen tört ki, ezen elkorcsosult lények ellen, kik mint Herodes valamennyi ivadéka, Rómában rómaiak és Judeában zsidók voltak, kik életmódjuk szigora által nem gerjesztettek tiszteletet hitvallásuk iránt. Ezen »elkorcsosult lények« valóságos csapást képeztek vallásukra nézve, melyet csak érdekből követtek, és hitsorsosaikra nézve, kiket kizsákmányoltak és meggyaláztak. Fönnebb láttuk épen, mily végzetes volt négy ilyen nyomorultnak gaztette az egész római zsidóközségre, és mint lakoltak ártatlanok a bünösök miatt. Alexandriában is, bár más oldalról, a zsidók rejtett hatalma gyanakvóvá tette az uralkodó osztály egy részét, az ezeknek hódoló klienseket, és mindazokat, kik irodalommal, költészettel és filozófiával foglalkoztak. Ezen egész tömeg, mely a görögökkel többé kevésbbé érintkezésben állott és azoknak előitéleteivel telve volt, félt ezen propagandától, mely az ő érdekeikkel, eszméikkel és szokásaikkal össze-

[1]) *Derenbourg*: u. o. 221. lap.

ütközésben volt, mely egészen feleségökig mereszélt hatolni és mely »az árnyékban a néppárt sikerén dolgozott.« Cicero, Apollonius Molónak barátja, Cicero, ki védőbeszédet tart Flaccus mellett, midőn ez azzal volt vádolva — valóban vakmerőség! — hogy a jeruzsálemi templomba küldött aranyat ellopta, tehát már Cicero »panaszkodik a zsidók befolyása miatt, kik a népgyüléseken oly nagy számban vannak jelen, oly összetartók és fenyegetők.«[1]) Rómában tehát irók, filozófusok, rétorok és költők kelnek sikra a zsidók ellen azzal, hogy őket a gúny tárgyává teszik. A szombat és világító mécsei »a böjtölés és egyéb unalmas czeremoniák«, a disznóhustól való borzalmuk, főleg a körülmetélés, a gúnyolódás állandó thémáit képezik.

Minél inkább erősbödik a zsidók tevékenysége, annál jobban terjed az ellenök irányuló rosszakarat a tömegben. Seneca, hidegvérét elveszitve, kiáltja: »Ez az istentelen nemzet — sceleratissima gens — mindenhová befészkelte magát az egész világon, mindenfelé terjeszti szokásait.« Tacitus, ki bizonyára pontos értesülést szerezhetett volna, kinek alkalma volt a biblia görög fordítását olvashatni, sőt talán magát Josephust is megkérdezhette volna, — ez utóbbi ugyanis, ép ugy mint ő maga, Titus udvarosa volt, ez a Tacitus ugy beszél Izrael istentiszteletéről, mint valami képtelen és piszkos ritusról; megerősiti a szamár-imádásról szóló mendemondát és azzal vádolja a zsidókat, hogy javithatatlan módon elütnek az emberi nemtől.

Ezen rosszakaratot, ezen csufolódásokat és ellenséges érzelmeket nagyban növelték Judeának számos politikai mozgalmai, melyeket a kapzsi prokurátorok magok idéztek elő és ugyancsak ők árulkodtak felőlük; továbbá a zsidók két nemzeti fölkelése. Ezek folytán ezen érzelmek az uralkodók és törvényhozók lelkületére is ráragadtak. A Neró és Hadrián alatt kitört fölöttébb véres fölkelések ismeretesek. Róma[2]) két izben reszketett, két izben szólitotta be legkiválóbb hadvezéreit és legbátrabb légióit egy ily csekély számú nép megfékezése végett, két izben engedett szabad teret a mészárlás iszonyatos orgiáinak, mig végre a két győzelem

---

[1]) *Salvador*, U. o. 246. l. és k. *Havet*, u. o. 151. l.

[2]) Lásd: Revue des Études juives I. 32—55. l., ama figyelemre méltó dolgozatot, melyet »Notes épigraphiques« szerény czim alatt A. *Darmesteter* közöl.

örömére szobrot állithatott és a győzőknek három diadalmenetet engedélyezett. »Soha — mondja de Saulcy — merem állitani a legigazabb lelkiismerettel, soha nemzetiség nem ment tönkre nagyobbszerü és méltóságosabb módon, mint a zsidó nemzetiség.« Ezen itélet, melyet a történetiró és a katona mond ki, aki saját szemeivel látta a zsidók fékezhetetlen ellenállásának örök maradványait, ezen itélet egyenlően illik Jeruzsálemnek ugy első, mint második elpusztitására.

S hogyan is bocsájthatta volna meg Róma a diadalmas legyőzöttnek a becsület és hazaszeretet eme őrjöngő lelkesedését, melyet bizonyára meg fog érteni, ki azt valaha érezte. Vespasianus és Titus nem irtóznak elvenni a templomra szánt pénzöket a legmegalázóbb adó, a fiscus judaicus nevén, de pirulnak fölvenni nevöket, mint az a győzők szokása volt. Hadrian kiátkozta és a leggyávább módon inzultálta a zsidókat. A szent templom helyén egy oltárt emelt Jupiter Capitolinus tiszteletére, és ott, hol egy egész nép évszázadokon át imádkozott, hogy végre a szent harczban elvérezzen, eme helyen egy malacz szobrát állittatá föl.

Páris.

Astruc Arisztid.

A zsidók Olaszországban a XIII. században.

II.

Érdekes látnunk, mily álláspontot foglaltak el a zsidók a kornak mult közleményünkben vázolt tudományos áramlatával szemben. Mintha Innocencznek gyülöletes rendeletei és a sokféle szenvedés a zsidó szellemet még csak annál nagyobb energiára sarkalták volna, ugy látjuk a zsidókat a tudomány terén a legnagyobb buzgalommal mozogni. Nemcsak az orvostudományban, de még a bölcsészetben is nélkülözhetetlenekké teszik magukat, sőt részben még uttörők is. Az akkori összes tudomány vallásos jellemet öltvén, formailag semminemü különbség nincs a zsidók és a keresztények tudományos törekvései közt. Aquinói Tamásnak »Summa theologica«-ja forma tekintetében a talmud theológiájának szakasztott mása. Itt is, ott is ugyanaz a kazuisztika, vallásos kérdéseknek ugyanaz a dialektikus fejtegetése, hitbeli ügyeknek ugyanaz a jogtudományi tárgyalása. Példák erre szükségtelenek, hisz példa rá az egész »Summa«. A lelkiismereti esetek theoriájában a skolasztikus theológia a talmudizmuson még túl is tett. A rokonságot különösben, melyre e helyütt csak ráutalnunk lehet, könnyen magyarázhatni az azonos föltevésekből. Az élet összes viszonyainak legmagasabb instanciájaként a biblia tekintetvén, igéjét csürni-csavarni kellett a különböző viszonyok rávitelére. Ilyetén módon keletkezett a talmud, mely aztán alapja lett megint az éleselmü »Tószafót«-oknak (hozzátételek), melyeket a XIII. és XIV. században szerkesztettek. Ugyanazon okokból jegeczesedtek ki a skolasztikus egyházatyák theológiai lévezetései, valamint a »quaestiones disputatae« és Aquinói Tamásnak »quodlibeticae«-jai is. Ezek mintegy keresztény Tószafót-félék.

De még más irányban is fennáll bizonyos rokonság a skolasztikus és az ezen idejü zsidó theológia között. A bibliamagyarázatban, itt ép ugy mint ott, az allegoria uralkodik, a keresztény misztika tőszomszédságában ott jár a zsidó kabbala. Azonban nemcsak a theológia terén érintkeznek a zsidó és keresztény nézetek. Közösek a zsidók és keresztények közt az asztronomikus és az ezekkel összefüggő asztrologikus képzetek, valamint egyéb babonák is. A filozófiát illetve, előkészitették a zsidók a kereszténveket arabs bölcselkedők fordítása és feldolgozása, nemkülönben önálló munkák által is. Azért találunk Nagy Albertnél és Aquinói Tamásnál oly számos hivatkozást Izraeli Izsákra, Ibn Gebirolra, Ibn Daudra és másokra; Maimonides »Vezető«-je annyira nélkülözhetetlennek bizonyult, hogy egy XIII. századbeli tudós latin nyelvre fordította. Zsidó tudósok viszont az emlitettük skolasztikusok számos iratait héberre fordították. A költészet terén végre keresztény minták utánzásra gerjesztettek zsidó költőket. Szóval, a XIII. századbeli zsidók meg keresztények közt oly számos és oly sokféle a szellemi érintkezés, hogy valóban meglepne, ha nem tudnók, hogy ez az ellentétek százada. [1])

Azért mégsem szabad megütközni azon, hogy daczára a sok tudományos érintkezésnek, épen a tudósok körében keressük hiába a zsidók és a zsidóság jobb méltánylását. Albert és Tamás elismerésre méltó odaadással tanulmányozták a zsidó filozófusokat, de a nélkül, hogy irataik nyomán maguknak a zsidókról kedvezőbb fogalmakat alakitottak volna, mint a népnek nagy tömege. Elfogultságukat a zsidók iránt ép ugy magyarázza domokos voltuk, mint az eretnekség terjesztésének gyanuja Innocencz zsidógyülöletét megmagyarázza. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy Albert, mig az egyik kezével Maimonidesben lapozgatott, addig a másikkal halálitéletét irta alá a talmudnak, melyet ezen században kétszer is elégettek Párisban.

---

[1]) V. ö. *K. Werner*, Thomas von Aquino (Regensburg 1858.), I, 35, 69, 576—880, 882 s köv.; *Renan*, Averroës et l'Averroisme, 186. s köv. lap. *Perles*, Die in einer Münchener Handschrift aufgefundene erste lateinische Übersetzung des Maimonidischen Führers (Boroszló 1875). *Jellinek*, Thomas von Aquino in der jüdischen Litteratur (Lipcse 1853). *Ugyanaz*, Philosophie und Kabbala, I. rész (Lipcse 1854). *M. Joël*, Verhältniss Alberts der Grossen zu Moses Maimonides (Boroszló, 1863. és 1876).

Hogy azonban a nagy egyházatyák, korlátolt vallásos szempontjuk mellett is filozófiával foglalkoztak, a zsidókra nézve később csak annál vészesebbnek bizonyult. A zsidógyülölet brutális kitöréseibe még tán belenyugodhattak volna; pillanatban keletkezve, pillanatban el is mulhattak, mert a szenvedély nem fontol meg és nem számit. A nagy egyházi gondolkodók előtt azonban a zsinatok — melyek szemükben oly dignitással birtak, mint akár a szentirás — zsidóellenes ediktumai higgadt fejtegetésnek lettek tárgyai, mely ép azért, mert higgadt volt és filozófiai spekuláczió formáin belül mozgott, amaz ediktumok jelentőségét még csak fokozta és erősitette. Hogy a zsidókat a középkorban megsarczolták, ahhoz tán hozzá voltak szokva. Jöttek békésebb idők és ujra összszedhették magukat. Most pedig Tamás — képzeljük csak: az ő tekintélyével! — azt a kérdést, ha vajjon az egyház rendelkezhetik-e a zsidók vagyona fölött, vagy nem? mint valami tudományos kérdést vitatja. [1]) Ez a zsidókra nézve még rosszabb volt, mint valóságos kirablás és vagyonelkobzás. Tamás adott esetben mindenesetre tiltakozott volna a zsidók vagyonára intézett támadás ellen, [2]) hanem az a tény, hogy theoriában e kérdést igen is helyesli, elegendő volt arra, hogy a zsidóellenek azt gyakorlatilag érvényesitsék. Fontolgatásának egy másik tárgyát képezi zsidó gyermekek erőszakos kikeresztelése. Az egyház szokása ellene szól. Tamás az ő kutatásai következtében megengedi, nem akar azonban a hagyomány ellen e tekintetben valami ujat elrendelni. [3]) De már magában a kérdésnek érintése és azon elméleti bizonytalanság, a melyben meghagyja, buzgó papoknak, kik gyermekeket szüleiktől elkapdostak, némileg megnyugtatásra szolgálhatott. Tamás maga erőszakos téritési kisérleteknek bizonyosan nem volt barátja, [4]) csupán csak

[1]) Summa theolog. III, qu. 10. és többször. De Regimine Judaeorum ad Ducissam Brabantiae, ed. Parmens, XVI, 291.

[2]) V. ö. a brabanti herczegnőhez irt, a megelőző jegyzetben idézett levelének bevezetését.

[3]) Summa theol. III, qu. 10, 12; IV, qu. 68, 10. Az előbbi helyen ezt mondja: et ideo periculosum videtur, hanc assertionem de novo inducere, ut praeter consuetudinem in Ecclesia hactenus observatam, Judaeorum filii invitis parentibus baptizentur.

[4]) Az Acta Sanctorum (l. *Werner* az id. h. 662. l.) egy beszélgetést emlitenek, melyet Tamás barátjának, Richard bibornoknak birtokán két rabbival folytatott, kik annak következtében készeknek nyilatkoztak, a

a vallásnak jogi tárgyalása vezette őt az idéztük kérdések érintésére és igy aztán oly elméleti következtetésekre, melyeknek gyakorlati alkalmazása neki talán soha esze ágában nem volt. Hanem, hogy mily veszedelmes volt az efféle mélyen az életbe vágó kérdéseknek filozófiai higgadtsággal való megvitatása, hogy főképen bizonytalanságok, félremagyarázható fordulatok, kétértelmü nyilatkozatok, melyek abba csak ugy véletlenségből belopództak, a rosszakaratot, a szenvedélyt és az önzést mennyire tudták elősegiteni, azt könnyen beláthatja mindenki. Tamás a maga egyházilag korlátolt szempontjából a zsidójeleket persze nem rosszalhatja, hanem rossz ügyet mozdit elő azon mód által, melylyel azokat igazolja, a hol hegyibe még kettős hibát követ el: a történet és a logika ellen. A jeleknek, ugymond, már az ó-testámentomban meg van az alapjuk, minthogy ez a zsidóknak, a többi népektől való megkülönböztetése céljából, a nézőszálak viselését meghagyja.[1]) Pedig a nézőszálak ezen célja az ó-testámentomban sehol sincsen megadva. De milyen logikátlan azofölül a következtetés! Azért, mert a zsidóknak vallástörvényük szerint nézőszálakat kellene viselni, Innocencz fel volt jogositva — nem ezen rendelet megtartásának sürgetésére, — hanem arra, hogy a zsidók öltözetére kénye-kedve szerint jeleket tüzhessen!

Aquinói Tamás és a skolasztikus theologia egyáltalán többet ártottak a zsidóknak, mint a zsidóellenes pápák gyülöletes rendeletei, mert ezen rendeletek csak tudományos mezük és filozófiai formulázásuk által emelkedtek az észszerü tantételek jelentőségére, melyekre aztán a későbbi zsidóellenes predikátorok szüntelenuntalan hivatkoznak. De a nagy filozófiai egyházatyák hatalmas tekintélye már kortársaikra is oly nyomást gyakorolt, mely az elméket hitfelekezeti elfogultságra és türelmetlenségre szoritotta.

---

kereszténységre áttérni. Ez alkalommal szelidsége és megnyerő modora is kiemeltetik; és valóban el kell ismerni, hogy Tamásnál nem találni bujtogatásokat és gyülöletes kifakadásokat a zsidók ellen.

[1]) L. leveleit a brabanti herczegnőhöz, 294. l.: Hoc etiam in lege eorum mandatur, ut scilicet faciant fimbrias per quatuer angulos palliorum, per quos ab aliis discernantur. A zsinati határozat (*Mansi*, Concilia, XXII, 1054) csak általánosságban igy szól: Cum etiam per Mosen hoc ipsum legatur eis injunctum. — Valójában az ó-zsidó viselet alig különbözik az ismert keletitől.

Ha ezen nyomás alól még oly férfiu, mint Dante sem tudott felszabadulni, mit várhattak apróbbaktól? A toleranczia és a humanitás fogalmai a XIII. századbeli filozófus egyházatyák előtt sokkal idegenebbek voltak, mint a mult némely pápái, pl. I. Gergely és III. Sándor előtt. E század zsidó-tudományos köreiben ellenben oly előítéletnélküliség és elfogulatlanság mutatkozik, mely a keresztény köröknek türelmetlenségétől a legkedvezőbben elüt. Valóban megható látni, hogyan iparkodtak a zsidó tudósok, főleg Olaszországban, környezetük kulturéletébe beleolvadni és hogyan törekedtek, az igazi világból mintegy kitaszittatván, uj hazát és polgárjogot szerezni a szellem világában. A zsidók szellemi és társadalmi önemanczipácziója a XIII. században valóban sokatigérőleg ejtődött meg, de III. Innocencznek rendeletei és a skolasztikus egyházatyák intolerancziája a fiatal bimbóra dérként hullottak, melynek káros hatása alól a következő századokban többé nem volt képes felszabadulni.

Azonban csak tökéletlen képét rajzolnók a XIII. századnak, ha e jellemzésbe bele nem vonjuk a Hohenstaufok családjából származó II. Frigyes császár bámulatos megjelenését is. Mert ő is, mint III. Innocencz, a kornak »intéző elméje« és mintegy megtestesitője; csakhogy amaz az árnyoldalakat képviseli, emez meg a fényoldalakat. A zsidók történetében, különösen az olaszokéban, mindketten kiváló helyre tartanak számot. Hanem a milyen könnyü Innocencznek az övét kijelölni, ép oly nehéz a Frigyest megilletőt pontosan és igazságosan meghatározni. Mint olasz születésü, német eredetü, nevelésre keresztény, meggyőződésből szabadelvü, mint barátja a tudományoknak és üldözője az eretnekeknek, mint vezetője egy keresztes hadjáratnak és kacsingatva az iszlám hivőivel — élete félig egyházi átok alatt, félig a pápák előtti megalázásban foly le. Van-e szó, eléggé általános, hogy e rejtvényt megfejtse? Ha van, akkor az, hogy: a XIII. század! Frigyesben egyesülnek a korszak mindmegannyi ellentétei; csakhogy közvetitetlen maradnak. A gondviselés oly elmével áldotta meg, mely sokkal nagyobb volt, semhogy egyoldalu maradjon, de nem elég nagy, hogy a kornak egymással harczoló eszméit kibékitse. E szempontból kell a zsidók iránti magatartását is megitélni. [1]) Ép

[1]) *Grätz*, Geschichte der Juden, VII, 97, 99 (2. kiad.) a Frigyesről mondott szigoru itéletében nincs eléggé tekintettel szorult viszonyára a pápához és különösen korára.

oly ellentétes ez is, valamint egész élete általában. Fanatikus gyülöletről, valamely előitéletről a zsidók iránt Frigyesnél szó sem lehet, hanem ép oly kevéssé tolerancziáról és humanitásról. Mig egyrészt Harczias Frigyest, az osztrák főherczeget, zsidószeretete miatt megdorgálja, mig a frankfurti zsidómészárlást mentegetve, a polgároknak a rájuk rótt büntetést elnézi, mig végre Szicziliában a zsidók ellen az inquizicziót hozza be [1]) és jelek hordását parancsolja rájuk: addig másrészt lelkesen pártolja a zsidók bevándorlását Szicziliába, az ő törzsországába, egyenjogusitja őket is, mint a szaraczénokat a kereszténvekkel, megtisztel bizalmával zsidókat, és udvara zsidó tudósok gyülőhelyét képezi. Különösen az utóbbi körülmény rája nézve mégis csak kedvezően dönti el az itéletet. A zsidók elleni gyülöletében Frigyesnek számos rokonérzelmü társa volt, hanem a zsidó tudósoknak előitélet nélküli megbecsülésében bizony nem volt egyetlen társa sem. És lett légyen bármi oka annak, hogy ideig-óráig a zsidókkal ellenség módjára bánt, akár pénz szükę, akár egyházi buzgóságnak szinlelése vagy maradéka egy az akkori nevelés-mód folytán lelkébe oltott ellenérzésnek, mely csak a tudomány magasabb érdekeivel szemben tünt el — szándékos vagy elvi természetü az ő zsidógyülölete nem lehetett, különben nem simultak volna hozzája annyira a zsidó tudósok.

Hogy is képzeljen az ember oly férfiut zsidógyülölőnek, a ki zsidó kérdésekről oly érdeklődéssel vitatkozik és felőlük zsidó tudósokkal levelez vagy szóbelileg értekezik! Frigyesnek néhány szellemes megjegyzése zsidó irók műveiben ránk is maradt. Egyszer azon ütközik meg, hogy Maimonides a »Moréh«-ban — melynek latinra forditását talán ő rendelte el[2]) — a bibliai törvények számára fölhozott okok között, miért nem idéz egyet a »vörös tehén« (IV. M. 19.) számára is? Ő maga egy hasonló szertartásra utal Indiában, a melynél egy vörös oroszlánt elégettek. Mózes az oroszlán helyébe, minthogy azt veszély nélkül elfogni nem lehet és még asztrologikus okból is, a tehenet választotta volna. A szabvány időszerü és Mózesnek azon szándéka lett volna, hogy az

[1]) *Grätz*, u. o. 97, a palermói ghetto alapitását szintén neki tulajdonitja. De helytelenül. Grätz II. Frigyes császárt az arragoniai III. Frigyes királylyal tévesztette össze, a ki 1312-ben behozta a ghettot. L. *Bozzo*, Note storiche Siciliane del secolo XIV. (Palermo 1882), 310. l.

[2]) L. *Steinschneider*, Hebr. Bibliographie, VI, 31.

izraelitákat az egyiptomi bűvösök és szellemidézők befolyása, valamint egyáltalában a démonhit alól felszabaditsa. Ezen megjegyzést a császár egy zsidó tudóssal való beszélgetése alkalmából tette volna. A közlő héber források e megjegyzést raczionálisnak, kielégitőnek és Maimonides szellemében tartottnak dicsérik.[1]) Egy más esetben meg azt magyarázza meg, miért tartja Maimonides a II. M. 24, 10-nek az értelmezésében a földi anyagot a hóval azonegynek. Valamint a fehér, vagy pontosabban, a szintelen, bármily szint könnyen felvesz, ugy az anyag is bármily alakot. A hó tehát csak jelképe volna az anyag képzékenységének.[2]) Frigyesnek egy harmadik ránkjutott észrevétele azt a kérdést fejtegeti, hogy bibliai törvény szerint miért volt csak szabad háziállatokat és nem vadakat is áldozatul bemutatni. Azt mondja: az áldozatok mintegy az égnek bemutatott ajándék; ajándékul pedig az ember csak a maga tulajdonát adhatja, ilyenül tekinthetők a megvétel vagy a tenyésztés által az ember birtokába jutott háziállatok, de nem a mező szabad vadja is, melyre nézve birtokló jogot természetszerüen senki nem emelhet.[3]) A két utóbbi megjegyzést a Frigyessel való személyes közlekedéséből a provençal Jákób b. Abbámári b. Simson b. Anátoli emliti, ki a XIII. század harmadik tizedében Nápolyban élt. Frigyes részéről támogatást nyert és arab filozófiai művek forditásával bizatott meg.

Még egy más zsidó tudós, a toledói Jehuda b. Salamon Kohen is összeköttetésben állott Frigyessel.[4]) Ez már Spanyolországban tartózkodása alatt mint 18 éves fiatal ember élénk levelezésben élt Frigyes udvari tudósaival. Észrevételei Frigyesnél nagy tetszést arattak. Spanyolországot valami okból elhagyni kényszerülvén, az utóbbinak országába jött, és itt alkalma nyilt, a mint ő maga mondja, bánásmódját, tudósait, véneit, iróit, biráit, valamint lakomáit és udvartartását is megfigyelni.[5]) Ebben

---

[1]) U. o. VII, 62, 132; XX, 24. V, ö. Móre nebuchim, III. rész, 47. fej.

[2]) L. *Munk*, Mélanges de philosophie juive et arabe, 144 s köv. V. ö. Móre neb., II, 26; *Anatoli*, Malmad Hattalmidim (Lyk 1866), 53, b.

[3]) L. *Perles*, R. Salomon b. Abraham b. Adereth (Boroszló 1863), 68 l., 56. jegyzet; Malmad Hatt. 92, b.

[4]) L. *Zunz*, Geiger Wissenschaftliche Zeitschrift cz. folyóirata IV. köt., 189. l. *Perles*, u. o. 13.

[5]) L. Oczar nechmad, II, 234,

olyfoku ismeretség van kifejezve Frigyessel, mint ez csak az udvarnál való gyakoribb megfordulásból keletkezhetett. Hogy Frigyesnek udvartartásáról és a zsidók iránti érzületéről magunknak fogalmat alkothassunk, köra legtudósabb férfiainak körében kell őt képzelnünk, mint vitatkozik velük theológiai, filozófiai és természettudományi kérdésekről; itt látjuk Frigyessel eszméket cserélni Jákób b. Abbámári mellett Scotus Mihályt, az Aristoteles magyarázóját, kit a középkor büvésznek tartott,[1]) és Theodorost, az asztrologust, Jehuda b. Salamon Kohen oldalán. Nem igen hihető, hogy ilyen körben, melyhez bizonyosan még más zsidótudósok tartoztak, felekezeti gyülölet lábra kapott volna és legkevésbbé képzelhetjük zsidógyülölőnek azt a férfiut, ki e körnek középpontját képezte. Frigyes minden esetben a mint általában az irodalom, ép ugy a zsidó tudomány és kultura emelése körül Itáliában nagy érdemeket szerzett magának. Példája, melyet zsidó tudósok magához édesgetése és támogatása által adott, utóbb más fejedelmeket, mint Anjou-i Róbertet és Károlyt, utánzásra tüzelt.

Frigyes példaadása után nem volt többé lealázó, hogy királyok a mélyen alattuk álló zsidókkal tudós érintkezésbe bocsátkozzanak. Frigyes udvarképesekké tette őket. Cserébe diszes emléket emelt neki a zsidó irodalom a maga csarnokaiban, a melyek kivülállók számára majdnem sokkal hozzáférhetetlenebbek, mint némely fejedelmi udvar. A zsidóságon kivül álló ókori nagyok között két férfiu van, a ki a zsidóknál is népszerü lett. Király az egyik, filozófus a másik: Nagy Sándor meg Aristoteles. Hozzájuk csatlakozik harmadiknak mint király s mint filozófus egy személyben: II. Frigyes.

A kulturhistóriai befolyás, melyet e fejedelem az olasz zsidóságra gyakorolt, sokkal jelentősebb, semmint azt a felhoztuk momentumokból kimutatni lehetne. Voltakép az ő érdeme, hogy Olaszország zsidóságában a szerepvivők egyetemes müveltségü férfiak voltak és hogy annak szellemi szárnyalását ilyenek inditották meg. Ez által távol maradtak az olasz zsidók egyoldalu korlátoltságtól a theológiai tanulmányokban és bigott elzárkózástól a közmüvelődési törekvések elől, tehát oly szellemi irány elől, mely akkoriban Német- és Franciaországban nagyban dívott. Mert az

[1]) *Dante*, Pokol XX, 116; *Decamerone*, VIII, 9.

állás, melyet a zsidóság szellemi vezérei a közvéleményben elfoglalnak, mindig döntő befolyással van a zsidóság belső fejlődésére. Német- és Francziaországban a zsidók a rájuk kivülről kényszerített elzárkózást utóbb maguk emeltéé vallásos dogmává. Mi kezdetben kényszer volt, utóbb szabad akarat lett. Külső ráerőszakolás belső törvény lett. Ellenben az olasz zsidóság vezérei a maguk egyetemes műveltségének bélyegét rásütötték az egész olasz zsidóságra: tekintélyük a nagyvilágban befolyást kölcsönzött nekik hitsorsosaikkal szemben. Igy magyarázható, hogy a XIII. század általános kulturáramlata az olasz zsidók sorainak épen kellő közepén fut keresztül és hogy a rájuk tukmált jelek hordása, melylyel III. Innocencz a zsidóknak a társadalomból való elszigetelését akarta elérni, a társadalomhoz és az azt eltöltő szellemi érdekekhez való legbuzgóbb ragaszkodásukat megakadályozni nem tudta. Az istennek helytartója a földön még sem volt elég hatalmas arra, hogy magának az istennek terveit meghiusitsa.

Bécs.

GÜDEMANN MÓR.

IRODALOM.

ZSIDÓ SÍRFÖLIRATOK.

Keur van Grafsteenen op de Nederl.-Portug.-Israel.-Begraafplaats te Oudekerk aan den Amstel. stb. — *Német címe:* Auswahl von Grabsteinen auf dem Niederl.-Portug.-Israel. Begräbnissplatze zu Ouderkerk a. d. A. nebst Beschreibung und biographischen Skizzen von *D. Henriquez de Castro Mz.* Mit Abbildungen. Erste Sammlung. Leyden, 1883.

Sirföliratok, melyeket a rokonok vallásos szeretete készit, hogy kedves halottjainak emlékét a késő utódok számára megőrizze, a zsidók családi ismeretére, valamint a történetre s irodalomra nézve rendkivül becsesek. Nem egy történeti eseményt s nem egy kiváló személyiséget illetőleg tünnék a bizonytalanság, ha a zsidó temetők sirkövei mindenütt fönnmaradtak volna. De mint a zsidókkal, ép oly kegyetlen és fanatikus volt az eljárás a zsidó sirkövekkel szemben. Az élő zsidókat elüzték, a holtakat sirjaikból kihurczolták, sirköveiket szétdarabolták, épületkövekül használták. Speyer, Erfurt és Spandau várfalainak épitéséhez, Augsburg városházának javitásához, Nürnberg és Barczelona egyik kápolnájának alapjához, London egyik városkapujának épitéséhez, Bázel belső város-árkáinak beboltozásához, Zürich Limmat-hidjának épitéséhez zsidó sirköveket használtak.

A zsidók, kik holtjaik iránt kegyelettel viseltettek, de halotti kultuszt sohasem üztek, minden évben fölkeresték néhányszor a temetőket, baj és vész idején imádkoztak szüleik vagy jámborságuk által kitünő papjaik és tanitóik sirján, de az idő által megrongált sirkövekkel és feliratokkal nem igen törődtek. Keresztény tudósok voltak az elsők, kik 250 évvel ezelőtt a zsidó sirfeliratokat is kutatásaik körébe vonták. Csak legujabban, midőn a tudomány a zsidók közt is föléledt, forditottak ezek figyelmet a régi siremlékekre és a föliratokra.

A *bécsi* régi temetőből Stern S. G. 701 föliratot másolt, melyeket Frankl L. A. életrajzi jegyzetekkel ellátva 1855-ben kiadott. Ugyanez évben tette közzé Levysohn L. 60 sir-föliratát a *wormsi* temetőnek; Foges és egy évvel később Lieben K. a hires *prágaiéit*. A leghiresebb *wilnai* rabbik sir-feliratainak Fünn S. ismertetett meg bennünket; *Lemberg, Muiderberg, Nijmegen* s egyebek sirfeliratainak Pollák G., Mulder S., Herz Gábor és Naftáli s most Henriquez de Castro fent idézett munkájával az amsterdami vagy inkább onderkerki portugál temető feliratainak ismertetését kezdé meg.

E sirkert drága márvány emlék- és sirköveivel már a két utolsó században magára vonta több németalföldi történetiró figyelmét és hirneves művészek fáradoztak, hogy ecsetjökkel, vagy vésüjökkel hü mását adják. A drezdai képtárban Ruysdaelnek a »zsidó temető« czimü képe van, mely Göthe különös figyelmét kötötte le és Picardtól is két rézmetszet maradt fenn, melynek az amsterdami temető képezi tárgyát. Az onderkerki sirkert a hozzá fűződő régi történeti emlékeknél s számos Xavereys és Van de Luchterens korából származó igazi remekeknek nevezhető szoborművekkel diszített sírkövénél fogva a leghiresebb zsidó temetők egyike, s szerzőnk kiadása a tárgyhoz díszre és fényre egyaránt méltó. Ha nem volna tartalma oly szomoru és rideg — ki szereti sírdombok közt tölteni idejét? — minden szalonasztalnak ékességül szolgálhatna. S ugy látszik, szerzőnknek első sorban ilyes czélja lehetett, különben a gazdag Teixeiras, Abolais, Roiz Mendes kromo-fotografikus siremlékei helyett aligha inkább nem választja sirkövét a szegény, de tudományuk és közhasznu működésük által kiváló férfiaknak, mint a messze földön híres Menasse ben Izraelét, ki Cromwellnél kieszközölte, hogy a zsidók Anglia fővárosában ujra letelepedhessenek, dr. Montalto Eliáét, ki Medici Máriának volt orvosa, a marann Dr. Orobio de Castroét, ki a filozófia tanára volt Salamancában s később Amsterdamban foglalt el előkelő állást, és másokét. De Castro különben, mint előszavában mondja, a történetbuvárt s a műszeretőt egyaránt törekedett kielégiteni s azért van ezuttal kevésbbé ismeretes férfiakról szó.

Mindössze 28 sirkövet mutat be munkánk, s mégis mily gazdag mult vonul el szemünk előtt! Itt lép elénk D. Mayor Rodriguez, ama hőslelkü nő, ki fiával s szép leányaival a portugáli inquiziczió elől menekülve Amsterdamba megy s az itteni

portugal községnek mintegy alapját veti meg; 1629. szeptember 16-án halt meg. Öt évvel később követte Jakab Izrael Belmonte, ki az első istentiszteletet rendezte be a fiatal községben s egy családnak lett fejévé, mely ép ugy kitünt fénye és gazdagsága, mint tehetsége és szelleme által. Az ő unokái a későbbi hires holland államférfiak de Schonenberg (Schonenberg = Belmonte). Itt találkozunk dr. Abraham Gomez de Sossa sirkövével, D. Ferdinand infans, Németalföld későbbi helytartójának orvosáéval. Több síremlék zsidó nagykövetekkel ismertet meg bennünket; ilyen D. Palache Sámuel, ki a marokkói szultánt képviselte a szövetséges államoknál s kinek fivére a hajórajnak volt parancsnoka, melyet a szövetséges államok Fülöp spanyol király ellen fölszereltek. Palache szegényül halt meg Hágában s három fiut hagyott hátra, kik közül az egyik a marokkói szultán titkára, s a másik — közvetitő vagy ügynök volt Amsterdamban. Berbi Mózes Jehuda sirkövét nemesi czimere ékesíti, ő a marokkói szultánnak volt nagykövetje a svéd udvarnál. Megismerkedünk még több Teixeirával, kik a svéd királyoknál nagy kegyben állottak, Pardo i Ábuab rabbival, Bueno orvossal és sok mással, kiknek minden felsőbbségük gazdagságukban állott, a melyből nem maradt fönn egyéb díszes siremléköknél.

Életrajzi uj adalékot csak R. Isaak Abuab de Fonsecáról találunk. Becsesek még az itt először közölt halálozási lajstromok 1616-tól fogva — persze, a nevek puszta közlése nem igen utbaigazitó. Például azt olvassuk: 1617. jan. 1. meghalt: »Okes Boques« egy gyermeke s 1628. márcz. 26-án »Okes Boques« Simon gyermeke. Hát csakugyan Hókusz-pókusz volt valakinek a neve?

A szöveg mellé vetett német fordítás nagy körre nézve teszi hozzáférhetővé ez érdekes könyvet, melynek, szeretnők hinni, a portugal gazdag hitsorsosok jóvoltából nemsokára lesz folytatása. És óhajtjuk, hogy más s első sorban *hazai községek* előljárói is kövessék a példát, melyet Bécs és Worms, Lemberg és Wilna s ujabban Frankfurt és Berlin adtak. Ez által nemcsak a holtakat becsülik meg, hanem önmagokat is s bizton számithatnak az utókor hálájára.

Budapest.

KAYSERLING M.

EGY TALMUD-ZSIDÓ.

Ketháb Szófer. Irta *Szófer Sámuel Benjamin.* Kiadta fia Szófer Salamon. Bécs. 1883.

Midőn napjainkban a talmud, a zsidóság régi vallásos életének és fejlődésének eme leghűbb tükre, a közfigyelmet kiválóan magára vonja és számosan vannak, kik érdeklődéssel hallgatják a vádakat egyfelül s a védelmet másrészt a nélkül, hogy állást mernének foglalni, üdvös hatással lehet az eszmék tisztulására s kivált az igazság kipuhatolására feltüntetni képét azon férfiak egyikének, kik származásuknál, nevelésüknél s hivatásuknál fogva egyaránt: a talmud megtestesitőinek tekinthetők. Számuk napjainkban csökkenőben van ugyan, de nem annyira, hogy kitüzött célunknak megfelelő férfiut a jelen nemzedékben nem találhatnánk. Kiválóan alkalmasnak tetszett pedig erre a »Ketháb Szófer« szerzője, kiben a honi zsidóság az ünnepelt talmud-tudók egyikét tisztelte. — A könyv maga nem a szorosan vett talmud-ismeretnek gyümölcse, hanem inkább szerzője vallás-ethikai nézeteit tükrözi. A talmudba vágó dolgozatai kevéssel halála után jelentek meg, mig a szóban levő munka a szentiráshoz kapcsolt erkölcsi előadásokból áll, melyeket kiadó fia egy egészszé szerkesztett. A tulajdonképi munkát ugyancsak a kiadótól a szerző vázlatos életrajza előzi meg, melyet következő sorainkban akarunk bemutatni.

Hazai hitrokonaink közül kevesen lesznek, kik előtt a századunk eleje óta Pozsonyban megtelepedett Szófer-család hire teljesen idegen volna. 1806-ban volt, midőn a pozsonyi izr. hitközség Szófer Mózest emelte az ország akkori fővárosának rabbi-székére. A már akkor hirneves talmud-tudós fényesen igazolta a hozzá füzött várakozásokat s 33 éven át dominálo állást foglalt el nemcsak a magyarországi, de a messze földön elszórt egész zsidóság felett, a mint ez hires, vallási kérdéseket tárgyazó döntvénytárából kiderül. — De első sorban ne az ő személye foglalkoztasson bennünket e helyen, hanem fia: Szófer Sámuel Benjamin, ki 12 évvel ezelőtt 57 éves korában, mint atyjának követője a rabbihivatalban, Pozsonyban elhunyt. Az ő képe bizonyára még számos ismerőjének emlékében él s annál inkább bizhatunk az elmondandók hitelességében.

A megható viszony megértése, mely atya és fiu közt fönnállott, szükségessé teszi, hogy röviden visszapillantsunk hősünk kora

gyermekségére. Szófer Mózes életének delelő pontján állott, midőn felesége, a nagyhirü R. Akibá Eger poseni rabbi leánya, figyermeket szült neki, kit Sámuel Benjaminnek nevezett. Mint későn és elsőszülött gyermeke szüleinek a képzelhető leggyöngédebb szeretet nyilvánulásai közt nevelkedett. Első évei zavartalanul folytak le s csak hatodik évéről maradt reánk a következő nem érdektelen eset. Mintha csak isten haragja sujtotta volna a ritka jámborságu rabbit, családtagjai ekkor sorban megbetegedtek s köztük elsőszülött fia is. De az isteni segitség nem sokáig késett, a betegek felépültek — csak Sámuel Benjamin nem. Állapota mindinkább aggasztóbbá vált s már is égő viaszgyertyákkal kezökben állották körül a haldokló gyermek ágyát. Az atya megadással egy szomszédos szobába vonult, a hová nem sokára a jelenlevő orvosok is követték, kinyilatkoztatván előtte, hogy immár a katasztrófa elkerülhetetlen, ha csak forró imájával gyermekét meg nem menti. Ekkor mélyen megrendülve, zokogásba tört ki s hulló könyek közt imádkozott. De alig fejezte be imáját, midőn a gyermek a körülállók nagy bámulatára föleszmél s hallhatóan e szavakat rebegi: Semá Jiszrael ..... (Halljad Izraél, az örökkévaló istenünk egyetlen). E pillanatban a betegség szemlátomást kedvező fordulatot vett s az orvosok nagy örvendezve mondák a rabbinak: »Ime isten meghallgatta imádat!« mire ő e szavakkal válaszolt: »Egy perczig sem vesztém el bizalmamat isten kegyelmében.« A felvidulva távozóknak a boldog atya ezeket mondá: »Egy jóbelre (ötven évnyi időre) kértem őt istentől.« A gyermek csakugyan még teljes ötven évet élt ezentul.

A jövendő igazolta a lábra kapott reményt s rövid időre a gyermek fel gyógyult, de a betegség nyomai nem tüntek el végkép. Egészsége soha többé teljesen helyre nem állott s a megmegujuló fájdalmaknak csak a halál szakitott véget. — Az erre következő években a fiatal Szófer rendkivüli hajlamot tanusitott a tanulásra s komoly szorgalma által, melyet — mint később gyakran emlegeté gyermekinek — atyja előtt gondosan rejtegetett, annyira vitte, hogy 13. születése napján, konfirmácziója alkalmával, egy felettébb sikerült talmudi előadásban gazdag ismereteinek jelét adhatta. A serdülő ifju életéből ismét négy év telt el, mialatt szakadatlanul a talmud nagy tengerén evezgetett s csak a mindenki elől elzárkózó szerénysége okozta, hogy vasszorgalma atyja figyelmét kikerülte, ki nem egyszer kemény intésekkel illeté.

Annál nagyobb gyengédséget tapasztalt anyja részéről, ki az amugy is roncsolt egészségü gyermeket mint szemefényét őrizte. De a 17 éves ifju már halálát siratta. Még ugyanez évben megházasodott. Apósa magára vállalta, hogy hat éven át a háztartás költségeit fedezi. Lakhelye ezentul is Pozsony maradt, hol atyjával folytonos érintkezésben lehetett. A házas élet nem idézett elő nagyobb változást életében s jövőre is egyedüli czéljának, a talmud tanulmányozásának élhetett. Ez időtől kezdve az idősebb Szófer a hozzá sürün érkezett vallási kérdések eldöntésénél fiát is meg szokta hallgatni, miből nem egyszer a leghevesebb viták keletkeztek atya és fiu közt. Az utóbbi szivesen gondolt későbbi éveiben életének ezen korszakára, gyakran emlité, mennyire előbbre vitte őt ez eszmecsere, mennyire aczélozta erkölcsi erejét, minő nehéz küzdelmeket vivott gyakran a szemeire nehezedő álommal, de a győzelem rendesen az ő részén maradt.

Atyja látva fiának nagy haladását, lelkesedésében ezeket mondotta felőle egyik meghitt barátjának: »Meg vagyok győződve, hogy fiamat az angyalok tanitják.« Máskor meg ily szavakra fakadt: »Fiam tultesz rajtam elmeél tekintetében s csak ismereteim nagyobb száma helyez még föléje, de hisz korosabb is vagyok nála!« — Tudományának szaporodásával egyre növekedett szerénysége s atyja iránti ritka tisztelete. Az előbbire nézve eléggé fénytvető a következő eset: Huszonhárom éves volt, midőn nagyatyja, a már emlitett Akiba Eger elhunyt s atyja arra kéré, hogy a tartandó gyász-istentisztelet alkalmával ő mondjon gyászbeszédet. Irt is nagyszabásu prédikácziót, mit atyjának megtekintés végett átadott: de megtartására sem az atya kérése, sem a községi előljáróság részéről történt ismételt fölszólitás nem birhatta. A gyermeki tisztelet erélyesen tiltakozott ellene, hogy a fiu atyja helyét, ha csak rövid időre is, elfoglalja. Nem kevésbbé jellemző s megható a körülmény, hogy a meglett férfiu szent kötelességévé tette, hogy atyjának naponta segédkezzék öltözködésénél. E közben a házasságnál kikötött ellátási évek leteltek és a pozsonyi rabbi fiában alapos aggodalmak támadtak jövője iránt. Ekkor meglátogatván őt apósa, azon gondolatban nyugodott meg, hogy tán atyja közbenjárásának sikerül majd addigi helyzetét még néhány évre fentartani. Levelet intézett azért a közeli Szent-Györgyben üdülés végett tartózkodó atyjához, melyben kérelmét megindító hangon előadta. Erre a következő tartalmu

levelet vette: »Üdv és béke neked fiam! Soraidat a szombat beköszöntése előtt vettem. És ime fiam! ne aggódj a holnapért, mert ekkorára isten magasabbra emeli dicsőséged trónját... Csak istenben bizzál, nem pedig emberben, időben vagy helyben; mert számosak lehetnek terveink, de isten mély bölcseségében javunkat mozditja elő. Keressenek reménységet és vigaszt istenben mindazok, kik benne biznak... Te pedig igazságra és bölcseségre törekedj és meg fog áldani az egek istene.« A levél vevője meg nem nyugtatva a vigasztaló tartalom által, atyja megérkezésekor ujból előállott kérelmével, mire az agg rabbi a legnagyobb nehéztelés hangján mondá fiának: »Kívánod-e, hogy már is elhagyjam helyemet s neked engedjem át?« A szokatlan hevesség mélyen gondolkodóba ejté az ártatlan kérőt, de lassankint sejteni kezdé a levél lappangó tartalmát. Az agg rabbi fogyni érezvén erőit, élénken foglalkozott a gondolattal, hogy fiát tegye utódává. Nemsokára halálos betegségbe esett, melynek harmadik napján magához hivatá fiát, arra kérvén őt, hogy nevében tanitványaitól bocsánatot kérjen, ha netalán valakit megsértett volna. — A község előljárói pedig látva szeretett lelkipásztoruk aggasztó állapotát, a kegyelet utolsó adóját kivánták leróni. E végből egyhangulag határozatba ment, miszerint a drága betegnek tudomására hozatik: hogy tekintve magas korát s egészsége hanyatlását, ezentúl fia, Sámuel Benjamin fogja megosztani vele a rabbi-teendőket, halála esetében pedig ugyancsak ez tölti majd be helyét. A beteg erre magához hivatá fiát, megkérdezé őt: hajlandó-e halála után helyét elfoglalni? s midőn a fiu zokogásba tört ki, a beteg áldólag emelé fel kezeit s a jelenlevők nagy bámulatára elmondá mindazon áldó szavakat, melyek a biblia 24 könyvében előfordulnak. Végül bátoritásul és buzditásul dicső őseit emlegeté név szerint, kiknek szelleme lebegni fog a leendő rabbi felett nehéz feladatának megoldásában. Kevéssel e jelenet után megszünt élni, 24 éves fiát hagyva helyén.

A fiatal rabbi nem csekély aggodalommal gondolt a magaslatra, melyre a körülmények váratlanul emelték. Megelégülten tekinthetett ugyan életének elmult részére, de félelem tölté el lelkét, ha benne atyja képe fölmerült. Ekkori lelki állapotát mi sem ábrázolja jobban, mint a következő eset, melyet ő maga is legkedvesebb emlékei közé sorolt. Először kelle nyilvánosan szónokolnia a község nagy zsinagógájában. Áthatva a feladat nagy-

ságától, jókor s tehetségének megfeszitésével látott az előkészülethez. De minő nagy volt fájdalma, midőn a legnagyobb erőlködés után sem mutatkozott az ut, melyen a várakozásoknak meg fog felelhetni. Az éjfél görnyedve találá könyvei mellett s végül álom lepte meg a kimerültet. Álmában atyja szellemét látá, ki ismételve halála előtti szavait, buzditotta és bátoritotta csüggedő fiát. Erre csakhamar felébredt s könnyüséggel elkészité előadását, melylyel általános csodálatra ragadta hallgatóit. A mély vallásosságu rabbi szilárdul meg volt győződve látománya valódiságáról.

Az uj állással az ember is teljesen megváltozott. Kilépett eddigi elzárkózottságából, sürűen érintkezett hiveivel s a kellő pillanatban szigor váltotta fel a szerénységet. Az utóbbira kivált a több száz tanulót számláló »jesiba« (talmud-iskola) késztette, melynek vezetése és tanitása szintén reászállott atyjáról. A fáradhatatlan buzgóság s lelkiismeretesség, melylyel már az első években bokros teendőinek megfelelt, csakhamar megszerezték számára a köztiszteletet és elismerést, melyben egykor atyja részesült. — De a folytonos munkásság megtámadta egészségét s minthogy az orvosok tanácsára sem engedett szüntelen tevékenységéből, a betegeskedés soha el nem hagyta. A legfőbb mit állapota javulására szánt, az volt, hogy évenkint valamely fürdőhelyet keresett fel. De ilyenkor is csak a munka minősége változott s csak látszólag keresett üdülést. Megmenekült a tanitástól s a községi ügyektől, de csak azért, hogy annál nagyobb nyugodtsággal a talmud tanulmányozására vethesse magát. Gyengélkedésének ily módon évről-évre növekednie kellett s csak midőn az előhaladottabb korában mindinkább fenyegetőbbé vált: forditott nagyobb figyelmet orvosai szavára s a fürdőivad lejártával utazgatott is. Utazásain óvatosan került minden tüntetést s sehol kilétét el nem árulta. Igy kereste fel 1854-ben nagyatyja sirját Posenben s midőn egyik rokona fölismerte, szigoruan tiltakozott ott léte hirének terjesztése ellen. Kevésbbé volt szerencsés 1865-ben, midőn majnai Frankfurtban járt. Itt egyik tanitványa által elárultatván, villámgyorsan terjedt a hir jelenlétéről s számos tekintélyes község sietett a hires rabbinál tiszteletét tenni. — Egészsége e közben szemlátomást csökkent, de azért nem hagyott fel pihenést nem ismerő szorgalmával és élete végeig az éjek legnagyobb részét könyvei mellett tölté. A minden kényelmet kerülő rabbi sajátságaihoz tartozott az is, hogy szellemi dolgot rendesen állva végzett,

de ezenkivül sem ült karosszékbe, oly annyira megvont magától mindennemü élvezetet. Megérdemli még kiváló figyelmünket e tiszta lelkü férfiu páratlan jótékonysága. Külön könyvet vezetett jövedelméről, hogy belőle az illő részt jótékony czélokra forditsa, de ezenkivül is számos szegény kartársa s szükölködő tanitványa dusan részesült segélyezésében. És valamint legjelesebb tulajdonaihoz tartozott, hogy tetteinek mindegyikét érett meggondolás s fontolgatás előzte meg: ugy adakozásával is kitkit a maga állása s érdeme szerint segitett.

Hogy pedig minő féltékenyen őrizte függetlenségét s tartotta állását tiszteletben, arról csak egy példa szóljon. Egyik meghitt barátja s tisztelője, ki egyuttal szertelen gazdagságnak örvendett, nagyobb pénzösszeggel kivánta volna rabbi-barátját lekötelezni. Akarata megvalósitását alkalmas férfiura bizta, ki e czélból hosszu utat tett Pozsonyba. A megbizott azonban csakhamar meggyőződött fáradozásának czéltalanságáról, mert a rabbi hajthatatlan maradt. E jellem-szilárdságot csak az fogja kellően méltatni, ki ismeri az aránylag szerény fizetést, melyben a rabbi még ekkortájt a nagyobb hitközségekben is részesült.

Már az eddigiek is eléggé tüntetik fel ama férfiu jellemét, kinek nevét minden ismerője a legnagyobb tisztelettel emlegeti: de teljes képét csak ugy nyerhetjük, ha abbeli müködésére is vetünk némi tekintetet, melyet mint a magyarországi zsidóság és kivált konzervativ részének vezére kifejtett. — Többször volt kihallgatáson Ferdinánd és Ferencz József királynál s közbenjárása rendesen sikeres volt. Királyunk egy izben az egyszerü rabbit e szavakkal tünteté ki: »Örvendek, hogy ily tiszteletgerjesztő férfiut magamnál fogadhatok.« — Nagyobb hatásköre azonban csak 1869-ben jutott, a mely évben néhai báró Eötvös kongresszusra hivta egybe a honi zsidóság képviselőit. A kongresszust megelőzőleg a konzervativ párt értekezletet tartott Budapesten, melyen a pozsonyi rabbi vitte a vezérszerepet. Ekkor alapitá meg a még most is fennálló »Somré hadat«-egyletet, melyhez mint kezdeményező 960 frttal járult.

A példa csakhamar követőkre talált s bőségesen folyt az adakozás e czélra. — Mint pártjának feje, a kongresszus egész tartama alatt a fővárosban maradt, de mint képviselő, a tanácskozásban részt nem vett. Intézte pártjának ügyeit, de eszméinek előadását s megvédését másokra bizta. Ugyancsak ezen időben tör-

tént, hogy barátai egyike lakásán megjelent valamely fontos ügy megbeszélése végett, de a szolga azzal utasitotta el, hogy a rabbi ma senkit sem fogad. A látogató mind a mellett benyit s nagy levertséget észlel a rabbi arczán. Ismételt tudakolására a következő választ nyerte: »Ma van születésem napja s ilyenkor itéletet tartok magam felett, vajjon üdvösen használom-e Istentől nyert életemet.« Három évvel később szélhüdés érte s betegsége negyedik napján kilehelte tiszta lelkét.

Utolsó szavai községe előljáróihoz voltak intézve s a lelkipásztor hivatására vonatkoztak. A váratlanul beállott halál megfosztotta a boldog tudattól, hogy fia választatott meg helyére.

Ilyen volt e két férfiu jelleme, kik egyedül a talmudból meritették ismereteiket és erkölcs-fogalmaikat. S lehetséges-e, ha a talmud elleni vádak csak némi jogosultságra tarthatnának is számot, hogy a káros tanok hatása alatt oly férfiak váljanak, minőt a pozsonyi rabbi képében ismertettünk? — Pedig ő csak azon számosak közül való, kik egyedül szigoru erkölcseik által az imádással határos tiszteletet gerjesztettek maguk iránt. Valóban csak ezeket kell tekintenünk s egy ujmutatással többet nyertünk az igazság fölismerésére.

Budapest.

STEINHERZ JAKAB.

AZ ÉNEKEK ÉNEKÉBŐL.

5 fejezet 2—16 vers.

»Ha alszom is, de szivem ébren.
Hah! Hallga! Kedvesem kopog:«
„„Nyisd ki, húgom, én szerettem
Én galambom, én szelídem,
Mert hajam harmatba fürdik,
Fürtim éjnek permetébe!“ “
»Levetve gyolcsom,
Hogy ölteném fel?
Megmosva lábam,
Be hogy keverjem?
Benyúlt a kedves
A résen által:
Remegve szállott
Bensőm feléje — —.
Szerelmesemnek
Kinyitni keltem
Kiforró [1]) mirrha
Ömölve csorgott
Kilincs fejére
Ujjam- s kezemről.

---

[1]) A mirrhának legfinomabb faja, héberül *môr ôβér*

Ajtót nyitottam
Szerelmesemnek,
De jaj! szerelmem,
Eltérve, eltünt.
— Szóltára lelkem
Szökött utána —
Kerestem őt, de
Meg nem lelém már,
Hívám, de nem
Felelt nekem.
Megleltek örök,
Körjáratossak,
Ütöttek és meg-
Sebeztenek;
S a köntösöm
Le vette rólam
A várfal őre.
Fölesketlek
Jerúzsalém
Leányai:
Ha kedvesemre
Reá akadtok,
Hirül adjátok:
Beteg vagyok
Szerelmitől.«

»»Mibe több te szerelmesed a szeretőknél?
Mibe több, o te szépe az asszonyi népnek?
Mibe több te szerelmesed a szeretőknél,
Hogy imigy te kivántad az eskü tevését?««

»Ragyog fehérben,
Biborba' gyöngyöm,
Kiválik ő tiz-
Ezer közől is.
Im sáraranyfény
A főn, s a fürtök,
Bodor-bodorra,
Hollósötétek.
Szemi galambok
Vizeknek érén —
Fürödve tejbe —
Keretbe fogva.
Orczái balzsamágy,
Illatvirágok halma.
Ajakja liljom,
Kiforró mirrha
Ömlik le róla.
Az ujjak rúdarany
Topázzal ékesek,
És elefánttetem
Müvü a törzs, zafír
Tarkázza ékesen.
Aranytalapba tett
Márványszobor a láb. —
A Líbanóné
Tekintete —
S a czédrusok közt
Is tetszetes.
A szája édes,
Kecses *egésze!*
Ez kedvesem
Szerettem ez,
Jerúzsalém
Leányai!

Zs. P.

TÁRSADALOM.

Népszerü irodalmi vállalat.

Hogy a vallásos élet felekezetünkben minél magasabb és müveltebb színre emelkedjék, nincs rá jobb eszköz, mint ha a felekezet vallásos történetének s tudományának ismeretét a müvelt közönség körében terjesztjük.

Irodalmunkban, a mint erre a márcziusi füzet egyik czikke (176. lapon) nyomatékkal reá mutat, és a mint e körülmény e folyórat programmjában is konstatáltatott, e tekintetben sajnos hézagot kell fájlalnunk. E bajon minél előbb segiteni kell. Mig megfelelő szellemü hazai termelésre s ennek folytonosságára nem számithatunk, át kell ültetni a *világirodalom zsidó theológiai klaszszikusait* a mi nyelvünkre.

Ez által *kettős* irányban használunk. Egy részről saját hitfeleinknek teszünk szolgálatot, midőn vallásunk történetére nézve szemkörüket bővitjük és gondolkodásuk színvonalát emeljük; másrészt alkalmat nyujtunk az egyéb felekezetekhez tartozó müvelt közönségnek, hogy hitfelekezetünk igaz történetét illetőleg tájékozást nyerjen.

Nem gondolok oly nagyszabásu vállalatra, minő annak idején az „*Institut zur Förderung der israelitischen Literatur*“ volt, vagy minő a még fennálló londoni „*Society of Hebrew Literature*“ ámbár az alapitandó vállalat közelebb jár az angol társaság programmjához, a mennyiben ez is főképen jeles munkák fordítása által oldja meg feladatát.

A szemem előtt lebegő czélnál fogva a tervezett vállalat nem terjeszkednék sem aprólékos irodalmi speciál-kutatásokra,

sem pedig másrészről a dolgokat csak légmagasából szemlélő elmefuttatásokra, vagy épen kenetes szókat szaporító, de exakt alapot nélkülöző elmélkedésekre. Magvas, sok tényt és gondolatot művelt alakban összefoglaló munkákra és értekezésekre gondolunk, melyek a tudomány eredményeit a tárgy komolyságához méltó, minden művelt férfi és nő által felfogható alakban adják elő.

Kétfélék azon dolgozatok, melyek ily sorozatban megjelennének: 1. *Önálló, terjedelem s tartalom tekintetében nagyszabásu munkák.* 2. Egymás között rokon tartalmu, bár különféle szerzőktől való *értekezések és essay-k,* melyek akár külön füzetben akár folyóiratokban jelentek meg. Különösen ez utóbbiak ügyes s tapintatos megválasztása által fogjuk a kitüzött czélt sikeresen előmozdíthatni. Zsidó íróknak a zsidó vallásra, történelemre és irodalomra vonatkozó oly sok és a művelt közönség tájékoztatására szánt remek formáju dolgozata van, hogy a szándékolt gyüjteményt sok éven át lehet majd értékes anyaggal ellátni. Természetes dolog, hogy a mennyiben az irodalmunkba átültetendő munkák régibb időben jelentek meg, azokat a haladó tudomány igényeihez képest kell kiegészíteni, vagy a hol szükséges, a részletek tekintetében átdolgozni.

Magától értetik különben, hogy az itt megpendített vállalatból nincsenek kizárva e czélra megirandó magyar eredeti munkák sem, a mennyiben a szigorún alkalmazandó mértéket megütik.

Ugy gondolom, mindnyájan, kik a Magyar-Zsidó Szemle megindítását örömmel üdvözölték, a megpendített vállalat hasznosságát velünk együtt elismerik és létesülését annál inkább hajlandók lesznek elősegíteni, mert azt olyanul tekintik, mely a Szemle czéljait előmozditja s magát a folyóiratot mintegy kiegészíti.

Hogy ez ügyben szükséges eszmecserének konkrét alapja is legyen, bátorkodom a kivitel módozatára nézve véleményemet röviden előadni.

1. A megindítandó vállalat létesítésére nem szükséges külön egyletet alakítani. Legczélszerűbbnek tartanám, hogy az a *M.-Zs. Sz. szerkesztőségével szerves összefüggésben maradjon és e folyóirattal párhuzamosan induljon.* A szerkesztőség e czélra időről-időre legfeljebb az egyik vagy másik szakférfiut kérné fel, hogy őt a munkák megválasztásában és csoportosításában, a fordítók kijelölésében stb. támogassa.

2. Minden évben egyelőre legalább is *egy kötet önálló munka*, körülbelül 25—30 iven, és *egy kötet értekezés*, 10—15 iven, adatnék ki. Ez a minimum; természetes, hogy a közönség részvététől függ a kiadandó anyagnak időnkinti gyarapítása.

3. A M.-Zs. Szemle *előfizetői* a kiadványokat *kedvezményi áron* szerezhetnék meg.

E sorok, tudom, korántsem merítik ki e kiváló fontosságu tárgyat minden oldalról. Csak ébresztőül akarnak szolgálni és üdvös eszmecserét megindítani.

Egyelőre arra kérjük e folyóirat barátai közül azokat, kik az itt megpendített eszme fontosságára, életrevalóságára és gyakorlati kivihetőségére nézve velünk egy nézeten vannak, hogy helyeslésük kifejezését, vagy esetleg a kivitelre irányuló megjegyzéseiket a Szemle szerkesztőségével közöljék.

Budapest.

GOLDZIHER IGNÁCZ.

A szerkesztőség örömmel teszi a tervet magáévá s ezzel a M.-Zs. Szemlét organumává ez ügynek, mely ugy felekezeti s vallásos, mint nemzeti s kulturális tekintetben fő-fő fontosságu. S ha, mint hisszük, olvasóink oly érdeklődéssel fogadják ez ügyet, minőt már azért is érdemel, mert előmozditása által a nemzeti irodalomnak is teszünk szolgálatot — akkor a Népszerü Irodalmi Vállalat eszméje egy év mulva testet ölthet.

A főváros népesedési viszonyai felekezetek szerint.

A következőkben egynémely adatot akarunk fölhozni, melyekből a budapesti lakosságot illetőleg a vallás befolyására következtethetni. A számokhoz csak pár jegyzetet fogunk csatolni, mert azok maguk elég érthetően beszélnek. — A budapesti adatok a fővárosi statisztikai hivatal két rendbeli kiadványából vannak merítve, úgymint: Budapest, 1881-ben, irta *Körösi József*, és statisztikai havi füzetek, *ugyanattól*.

A következő tábla kitünteti az 1881. és 1871. népszámlálás alkalmából Budapesten tartózkodó lakosságot és annak szaporodási viszonyát. Itt, valamint ez egész dolgozatban, csak négy vallásra vagyunk tekintettel; a többi vallásbeliek oly kevesen vannak (egészben véve 4351, a lakosság 1%), hogy bátran számitáson kivül hagyhatjuk.

	1881-ben a lakosság száma	100—100 lakos között volt	1871-ben a lakosság száma	100—100 lakos között volt	10 év alatt 1871–1881-ig szaporodott	10 év alatt 100 lakos után szaporodás
róm. kat.	239,723	69·39	195,624	72·33	44,099	22
zsidó	70,227	19·74	44,890	16·10	25,357	56
helvét	21,655	6·09	13,008	4·81	8,647	66
ágostai	19,716	5·54	14,316	5·29	5,400	38

Ezen 10 év alatt tehát leginkább a helvétek szaporodtak: 66%, azután következnek a zsidók: 56%, harmadsorban az ágostaiak 38%-al, utolsó sorban állanak a katholikusok 22%.

A nagy városok mindenütt inkább bevándorlások által szaporodnak. A szaporodásnak csak kis részét teszi azon különbség, mely a születések és halálesetek között van. Az utóbbit természetes szaporodásnak nevezik. A következő tábla mutatja, hogy e tekintetben milyen viszony volt a különböző felekezetek közt. Rendelkezésünkre állnak az utolsó négy év idetartozó kimutatásai.

Budapest.

Felekezet	1879		1880		1881		1882		Átlag évenkint		természetes szap. 10000-1. után évenk.
	szül.	megh.	szül.	megh.	szül.	megh.	szül.	megh.	szül.	megh.	
r. kat.	9,449	9,818	9,727	9,923	9,446	9,513	10,053	9,340	9,668	9,648	0·8
ágost.	757	728	709	681	758	633	827	623	762	666	48·6
helv.	662	634	696	754	773	627	802	595	744	654	41·6
zsidó	2,170	1,423	2,182	1,422	2,181	1,301	2,319	1,292	2,213	1,359	121·5

A természetes szaporodás, a születések többlete a halálesetek fölött, a római katholikusoknál a legkisebb, a több mint 200,000 lakos évenkint 20 lélekkel gyarapodik, 10,000 lakos évenkint alig egy lélekkel. A helvéteknél 10,000 lakos után évenkint tesz a természetes szaporodás 41·6, az ágostaiaknál 48·6, a zsidóknál 121·5, azaz több mint 100-szor annyit, mint a rk. és majdnem 3-szor annyit mint a két utóbbinál. E táblából még az is kitünik, hogy mig a r. katholikusoknál a kimutatott 44,000 léleknyi szaporodás egészen bevándorlás utján jött létre, a helvéteknél több mint $^8/_9$, az ágostainál $^5/_6$, a zsidóknál alig $^2/_3$.

A természeti szaporodás vagy ugy jöhet létre, hogy az illető lakosságnál a születések száma nagy, nagyobb a rendesnél, vagy pedig a halálesetek száma kicsiny, végre azt mind a két eset eredményezheti. A vizsgáltuk esetekben a dolog a következőkép áll.

1000 lakos után évenkint

	született	meghalt
római katholikus	40·3	40·2
ágostai	38·6	33·7
helvét	34·3	30·2
zsidó	31·5	19.2

Városokban a nagy születési szám mindig egészségtelen állapotra mutat; a hol sok gyermek születik, ott rendesen sok hal el. Nem viselik ugy gondját. A róm. kath.-nál is nagy a születések száma, de majdnem ép oly nagy a haláleseteké. 1000 lakos után 40 gyermek születik és 40 egyén hal el. Az ágostaiaknál és

helvéteknél a viszony jobb. De kiválló állást a zsidók foglalnak el. A születések száma kisebb, valamivel kisebb mint más egészséges városokban szokott lenni, és kisebb mint Budapest más vallásu lakosainál. A mi őket kitünteti, az, hogy a kik születnek, nagy részben életben maradnak is. Már a gyermek-halandóságnál óriási a különbség. A mult népszámlálás alkalmával 100—100 lakos között volt 1—10 éves gyermek, r. kath. 18.50, ágost. 16.30, helvét 14.79, zsidó 21.97. Noha tehát a születések száma a zsidóknál oly kicsiny, mégis náluk aránylag több gyermek találtatott, mint a többi felekezeteknél. Azonban a gyermekekkel való jó bánásmód még mindig nem magyarázza e fölötte kedvező halálozási arányszámot, erre nézve szükséges még, hogy a nép józan, mértékletes legyen és megbetegedés esetén ott keressen segélyt, a hol található: az orvosnál és nem a kuruzslónál.

A házasságkötésnél leginkább szokott egy nép vagy faj jelleme kitünni. Az emberi természet, a vallás egyiránt követeli a házasság kötését. De a nehézség, melylyel a család föntartása jár, akadályul szolgál. Az egyik nép a nehézségeket kicsinyli, minél előbb házasodik, családot alapit, melyet nem bir kellően föntartani, a gyermekek nem részesülnek kellő gondviselésben, elpusztulnak; a másik még könnyelmübb, nem alapít családot, törvénytelen gyermekeknek ad életet. Hogy nálunk milyen a viszony, a következő táblázat mutatja.

100—100 a következő életkorban levő lakos közül házas

Kor	róm. kathol.		ágostai		helvét		zsidó	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
15—20 éves	0·18	4·32	—	3·27	—	3·30	0·10	4·50
20—25 „	7·71	25·92	5·49	21·70	5·04	24·12	4·15	40·21
25—30 „	36·36	49·40	28·90	49·01	37·23	46·99	33·39	74·38
30—35 „	59·82	61·09	59·44	55·42	62·66	57·26	66·56	80.42
35—40 „	71·80	65·96	71·29	62·89	76·76	64·49	81·69	84·75
40—45 „	76·36	61·26	75·94	58·02	74·58	62·56	85·34	80·46
45—50 „	77·82	55·05	74·37	47·46	78·80	51.22	86·99	74·46
50—55 „	76·55	47·35	76·68	47·05	76·91	47·80	84·82	66·36
55—60 „	77·93	41·08	74·39	43·01	73·25	44·44	81·94	59·94
60—	67·40	22·65	43·83	19·76	65·06	22·71	74·54	36·42

E táblázat mutatja, hogy a zsidó férfiak később nősülnek mint a többi felekezetbeliek.

20—25 éves korban levőknél, róm. kath. 7% nős, ágost. 5%, helvét 5%, zsidó 4%.

25—30 éves korban levőknél, róm. kath. 36% nős, ágost. 28%, helvét 37%, zsidó 33%.

De később mikor exiztencziáját némileg biztositva látja, akkor a zsidóknál a vágy családépitésre leginkább nyer kifejezést:

30—35 éves korban levőknél a róm. kath. 59%, az ágost. 59%, a helvéteknél 62%, a zsidóknál 66% házas.

40—45 éves korban levőknél a róm. kath. 76%, az ágost. 75%, a helvéteknél 74%, a zsidóknál 85% házas, szóval az érettebb korban levő férfiak közül a zsidók leginkább azok, kik családos életet élnek.

A nők, kik sorsukat a férfiakra bizzák, és kiknek legfőbb vagyonuk a szépség, leginkább a zsidóknál érvényesitik ezt a kincset; a zsidó nők legkorábban mennek férjhez:

20—25 éves korban levőknél a rk. 25%, ágost. 21%, helvét 24%, zsidóknál 40% férjes, de a zsidó leány is leginkább vágyódik családos élet után:

35—40 éves korban levőknél róm. kath. 65%, ágost. 62% helvét 64%, zsidó 84% férjes.

Érdekes még egy ethikai momentum, mely a házasságkötésnél előfordul. A házasságnál rendes és természetes az, hogy a férj korosabb legyen a nőnél. E tekintetben a Budapesten levő különféle hitfelekezeteknél a következő viszony forgott fönn.

Minden 100 házasság között teszen azoknak száma, a melyekben

	a férj a nőnél fiatalabb	a férj és nő egykoru	mindkét eset összesen
katholikusoknál ..	12·21	25·90	38·11
ágostaiaknál.....	10·70	22·68	33·38
helvéteknél	10·53	24·14	34·47
izraelitáknál.....	5·25	21·01	26·28

Ilyen természetellenes házasságok tehát leginkább a r. kath. nál köttetnek, legkevésbbé fordul az elő zsidóknál, több mint 2-szerte kevesebb, mint a többi vallásbelieknél.

A következő táblára, mely a törvénytelen gyermekek szám-

arányát tünteti föl, elég egy pillantást vetni; az előbbiekből az eredményt előre tudhatjuk. Azon népnél, mely kedvező házassági statisztikát mutat föl, kevés lesz a törvénytelen gyermek.

100—100 születés között volt törvénytelen

	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882
r. kath.-nál	34·6	35·1	35·8	36·7	37·5	37·5	36·3	36·2
ágostaiaknál	27·3	24·1	28·1	29·1	28·0	31·1	34·4	31·9
helvéteknél	30·5	31·1	30·6	32·5	32·8	38·2	37·7	38·2
zsidóknál	8·7	8·5	7·6	11·9	14·3	12·2	11·9	12·3

Itt összehasonlitást alig lehet tenni. Mig a római kath.-nál minden harmadik gyermek törvénytelen, a zsidóknál csak minden tizedik. És e mellett még egy körülményt kell tekintetbe vennünk. A zsidóknál ugyanis ritualis házasság is van: olyan, mely vallásuk szabványai szerint teljesen érvényes, de az állam nem ismeri el törvényesnek. Hányan vannak ily sorsban Budapesten, arra nincs adatunk. Bécsben igy áll a dolog: született 1882-ben 201 zsidó törvénytelen gyermek, az összes zsidó születések (2160) 10%; ezek közül 1882-ben 98, a törvénytelen gyermekek fele államérvényes, tehát második házasság által legitimálva lett. Valószinű, hogy ezen viszony nálunk ép igy áll. Ugy, hogy ezen csekély száma a törvénytelen gyermekeknek még csekélyebbre csökken.

A következő tábla a budapesti lakosság honosságáról ad fölvilágositást

100—100 oly lakó között, ki született

	Budapesten	vidéken	egész Magyarországon	Ausztriában	külföldön
van róm. katholikus	45·41	41·92	87·33	11·49	1·18
„ ágostai	30·61	59·89	90·56	3·08	6·38
„ helvét	21·41	75·95	97·06	1·08	1·86
„ izraelita	45·43	47·54	92·97	6·35	0·68

A népszámlálás alkalmával Budapesten talált lakosság között tehát az itt született között legtöbb a zsidó, következik a r. kathol., azután az ágostai, utolsó helyen áll a helvét hitvallásu.

Budapest.

Dr. Szalárdi Mór.

Az ötvösműkiállitás.

Jó, hogy bölcseink idejekorán gondoskodtak vigaszunkról ama mélyértelmü mondásuk által: Jól illik a szegénység Izraelnek, mint piros fék a fehér lónak. (Chagiga f. 9b.) Könnyen elfacsarodnék különben szivünk, ha p. o. az ötvösműkiállítás alkalmával a mi kincseinket egybe akarnók vetni a más hitfelekezetéivel. Csak imitt-amott akadt meg eddig a szakértő szeme valami tárgyon, mely arra emlékeztet, hogy zsidó szertartás is van. Márczius 29-ike óta segítve van ugyan a bajon; a zsidóság meg van mentve, nekünk is van szekrényünk és pedig mint a legidősebbeknek, ott a második díszteremben mindjárt az ajtó mellett. De mintha szégyenkednék, ugy áll az ott a sarokban, egyedül, elszigetelve. Egy pár lépéssel odább mily fény, milyen pompa! Csillámlik a drágakő, világlik, ragyog a csiszolt arany — nem szekrényekben, hanem valóságos tárházakba halmozva. Egy-egy templomnak itt bemutatott fölöslege — nem túlzok — fölér majdnem az összes magyar-zsidó imaházak nemes fémben való birtokával, sőt akárhány egyes tárgygyal bátran lehetne egy-egy nagyobb zsidó község egész évi költségvetését fedezni. Ami amott eláradó bőségben van meg, arany és drágakő, arról itt szó sem lehet; a zsidó kincseket illetőleg az ezüstkorszakot éljük. Vagy talán megunták az aranyat az arany-borjuimádás kora óta? Ne kicsinyeljük azért zsidainkat, hiszen nem fogja őket senki áldozatkészség hiányával vádolni. Hol van még hitfelekezet, mely nem kerül az államnak egy garasába, mely összes vallási, hitfelekezeti és szertartási szükségleteit a hivek adózásából fedezi? És mégis kell, hogy oka legyen annak a meglepő tüneménynek, hogy oly szegényen lépünk föl. Hogy az irigység távol van tőlünk, nem kell mondanom. Nem hiába óv már bennünket a tizparancsolat ama csodás tilalma az irigykedéstől. De megvallom, ép oly kevéssé szégyenkedtem csak egy perczig is. És a szekrény is, mikor észrevette, hogy meleg részvéttel tekintem, neki bátorodott, és bizonyos büszkeséggel kezdte kitárni gaz-

dag szegénységét, szerény fenségét. Sokat beszélgettünk egymással, de megfeledkeztem róla, mint valami áldásos álomról, ha reggel korán kinézünk az ablakon át az utczára. Édes kevés az, mire később mégis sikerült emlékeznem. Pár töredék mindösszse — elmondom.

* * *

Arra a természetes kérdésre, mért szükölködünk oly nagyon szertartási ötvösművekben? — könnyen koczkáztathatja valaki ama kopott feleletet, hogy a zsidóság egyáltalában a művészetnek ősrégi ellensége, hogy már bölcsőjében elfojtotta s gyökerestül kiirtotta. Pedig ily terjedelemben ez állítás határozottan téves. Amennyiben a művészet előmozdithatja a bálványimádást, a zsidó vallás kizárta, de azért korántsem ellensége neki; vallásunk képduló, de csak az Isten képelése vagy a képek istenitése ellen. A művészet és főkép az ötvösművészet legrégibb okiratai közé tartoznak mindenek előtt ama bibliai fejezetek, melyekben a frigysátor felállitása leiratik. S hogy a későbbi templomokban az első, a második s még a herodesi templomban is milyen tért foglalt el a művészet, arról tanuskodik a történet s ama siremléke a zsidó állam önállóságának, a Titus diadal-ive Rómában, mely egyebek között zsidó szertartási arany tárgyakat is zsákmányul tüntet föl képei között.

Hivatkozhatnék feleletül valaki arra is, hogy ily üldözött hitfelekezetnek, melynek naponta kellett aggódnia a puszta életért, alig kerekedhetett kedve valami kiváló fényüzéshez vallása intézményeiben vagy szertartása kellékeiben. A művészet is áldásos, szilárd állapotok gyermeke; egy nép, kinek csak ingó jószága van, nem szaporitja azt szivesen. De azért a zsidók templomaikat s kellékeit tőlök telhetőleg diszitni és ékesiteni soha meg nem szüntek. Vagy már egészen megfeledkeztek róla, mennyit áldoztak a zsidó hitközségek 1848-ban zsinagógáikból s mily készséggel tevé le p. o. a pesti izr. hitközség tórái ékszereit, legdrágább kincseit, a haza oltárára?

Hogy a zsidó hitfelekezet az ötvösműkiállitáson aránylag sem versenyezhet a többiekkel, az tehát mégis magyarázatra szorul. Nézetem szerint két döntő ok forog itt fönn. Először: a zsidóság s a kereszténység különböző viszonya templomához; másodszor: a zsidó szertartás sajátságos lényege.

A templom nem szerepel annyit a zsidóságban, mint a többi hitfelekezetnél. A zsidóknál nem a szenthely a vallás háza, hanem a ház a vallás szenthelye. Innen ered minden különbség, melyen az emberek hébe-korba megütköznek. Nevezetes, hogy p. o. mindazon szertartási cselekvések, melyeket a zsinagógában látunk, a zsidó házakban ismétlődnek, mintha a ház is templom volna, vagy a templom Isten háza mint a többiek. S régi időkben valóban a családház egészen az imaház mintája volt. Mert ott valami drága szögletben a szent szekrény is állott szentebb tartalmával, a tórával, mely a háznak disze, ékessége volt.

Ha beáll a szombat mennyei estéje vagy az isten-áldotta ünnepek, a családfő annyi áhitattal emelte a borkehelyt, hogy megáldja a szent napot, mint akármelyik főpap. S épugy vesz az ünnepek lefolytával tőlük bucsút áhitatos áldással s ujra emeli a kehelyt s véghez viszi amaz ősrégi szertartási szokásokat a kellő eszközökkel, előirt módjuk szerint. Nemcsak a templomnak volt tehát szüksége az ötvösmű diszítményére; minden zsidó ház iparkodott, ha csak valamikép módjában volt, a szükséges kellékeket megszerezni. Szép és dicső az ezüst utáni vágy, ha a szent szándék szolgálatába áll! Immár magától értetődő, miért nem fektettek oly nagy sulyt az ékszereknek a templomban való összehalmozására; hiszen nem központosul a templomban a szertartás élete, hanem egyenjogosultan s vele karöltve jár a családház ugyanazon szükségletekkel.

Mennyire eltér a zsidó templom szertartása a többiekétől, annak megitélésére elég egy futólagos pillantás. A zsidó imaházat az áhitat szelleme lengi át, a nélkül azonban, hogy bizonyos nyugvópontokban, úgyszólván, egyes képekben megtestesülne, alakot öltene. Mihez ragaszkodjék itt az ötvösmű, hogy fényével elárassza s benne csodáit kitárja? Nincs itt semmiféle jelkép, a mit diszíteni lehetne, semmi kiváló misztikus mozzanat, mely a művészet segélyére szorulna. Szinte mondanám, hogy hiányzik a testiesség, az érzéki, a szembeszökő. Csak egy ván, mi az egésznek szenthelye, a szertartás központja s lelke: a tóra. A szent szekrényben rejlik a megtestesült eszme, az irássá vált nyilatkozat, a vallás örökkévaló sark-okirata. Igaza volt Muhammednek, midőn bennünket a könyv népének nevezett. Megható látvány, midőn megnyilik a frigyláda és kiemelik belőle az őrizve őrzött kéziratot s a jámbor áhitat simogatja s oda nyujtja a körüle sereglő gyülekezetnek,

hogy fedje forró csókjaival, vagy hogy legalább az ujjhegyekkel hozzá nyuljanak — s a nép még ezeket is csókolja, mintha rájuk szállt volna a szeretett kincs szentsége. Csoda-e hát, ha minden törekvés csak oda irányult, hogy a tórát ékesítse s minden leleményes éleseszüség, hogy e drága kincsnek minden részét méltóan kiállitsa!

* * *

S hogy a megszabott keretben fejlődött zsidó művészet is, hogy ezekben az irányokban foglalatoskodtatták az ötvösöket is, tudvalevő és alig szorul bizonyitásra. Hol kezdjem ama feles szertartási edények felsorolását, melyekben gyönyörködött az ifjuság, melyeknek birtokával büszkélkedett a zsidó család! Hadd állj te az élén, te szombat kelyhe! Régente a bibliából vett s a nap szentségét hirdető héber vers szokott bevésetni e kehelyre, mely a szombatesti lakomát megnyitotta. A szombat kimenetele más szertartási eszközzel az u. n. hadath-tal ismertet meg. Mirtust szagoltak eredetileg a szombattól való bucsú alkalmával, a habdála áldásánál, és az olasz zsidó templomokban, mint p. o. Rómában tapasztaltam, még manapság is osztogatják e növényt az ájtatos gyülekezetben. A növény neve »hadath« átszállt a fűszertartóra, mely azt a legkülönbözőbb alakokban pótolja. Legelterjedtebb mintája a toronyféle. Van alacsony és magas, soktornyu és egyszerü, zászlós és zászlónélküli, sőt harangocskával diszitett s egész várszerü vagy többemeletü is.

Az ünnepek sorában a pészach — husvét — leginkább nyujtott feladatokat a művészetnek. Itt volt mindenek előtt a négy serleg és Elia próféta kelyhe, melyek a közös családi lakománál, az u. n. szédernél büszkélkedtek. Gazdagabb házakban az ezüst szédertál pompázott, domborműveivel, képeivel s feliratával. A sátorünnep uj ötvösművel ismertet meg: az »ethrog« vagy az aranyalma csészével. Nem említém itt az oly tárgyakat, melyek nem tartoznak a szertartáshoz, p. o. a szombati lámpa, mely áhitatos hangulatot szokott elárasztani fényével az ünnepiesen kivilágitott szobában. Épugy mellőztem a gyürüt, melyet esketésnél adott a vőlegény arájának s szintén ágacskájává lett az ötvösművészetnek, mivel héber felirattal s különös alakokban szokott készittetni. Egyik példánya a héber szerencsekivánattal מזל טוב — »jó szerencsét!« — a kiállitásban is látható a gyürük között.

De voltaképi terét a zsidó szertartási ötvösműnek a tóra ékszere képezte. A két faoszlop, melyet körülfog a szent pergamen, már korán magára vonta a művészet figyelmét. Vagy mindegyikét külön diszítmény ékesítette, vagy mindkettőt egy közös fedél tetőzte; amazokat életfáknak szokták nevezni, mivel a tórát magát is ugy hiják, emezt pedig a tóra koronájának. S hogy minél több ékessége legyen, himzett selyem- vagy bársonyöltőjére még az u. n. homloklemezt függesztették, mely feliratával az ünnepet szokta hirdetni, melynek dicsőitésére a tóra kivétetett.

E diszitményeken kivül emlitendő még a »kéz« vagy mutató, mely a tóra olvasásakor szerepel. E tárgyakra be lehetett vésni az ajándékozó nevét, ki azokat a zsinagógának szentelte.

* * *

A ténybeli szükölkedésnek megfelel természetesen az irodalmi szegénység. A hol a művészet virágzik s minden korszakban uj sarjadékot táplál, ott az irodalom, az emberiség emlékezete is foglalkozik vele s iparkodik a fejlődés történetét megállapitani. Nincs az az ágazata az egyházi művészetnek, melyről ne volnának könyvek, képek, leirások vagy történeti átnézetek. Minálunk mitsem törődtek a szertartási eszközök multjával, keletkezésével. Ha nem találkoznánk egyes könyvekben — melyek inkább a más hitfelekezetüek kiváncsiságát akarták kielégiteni — ilyen tárgyakra való némely felvilágositással, alig birnánk feleletet adni a legelemibb kérdésekre, hogy milyenek voltak e dolgok alakjai hajdanában, stb. Tudtommal az 1878-ki párisi nagy kiállitás mutatta be az első zsidó kisérletet ezen a téren; a »collection Strauss« volt a zsinagógai régiségeknek első nyilvános gyüjteménye. Egy hasonczimü tudományos lajstromban, művészileg becses képek kiséretében vannak az egyes tárgyak leirva; s igy e mulandó kiállitásnak megmaradt legalább irodalmi maradandó emléke. E munkában mindannak, mit a mi zsidó szekrényünkben látunk, képmását találjuk, régibbet s becsesbet ugyan, de azért mégis az összevetéshez alkalmast s hasznavehetőt. Ott találjuk a tórai ékszer régi alakjait, az ódonszerü életfákat, a diszes koronákat épugy mint a házi szertartási berendezést, a kelyheket s a különös várszerü illatszertartókat. Ama kis könyvecske s ez az épen nem elegáns szekrény a mi ötvösműkiállitásunkon csirái egy uj tudománynak, *a középkori zsidó művészet* történetének.

* * *

Kik voltak ama leirt és kiállított dolgok művészei? Zsidók-e vagy máshitüek? Foglalkoztak-e talán keresztény mesterek is a zsidó szertartás kellékeivel? Honnan kezdte a művészet a zsidó templomokba és házakba való bevonulását? Hogyan sikerült a hagyománytáplálta előitéletet olyannyira legyőzni, hogy állati, angyali s egyéb domborművü ezüst képek büszkélkedtek a tóra homlokán? Persze, kérdéseket könnyebb felvetni, mint megoldásukat előkésziteni. Csak egyes töredezett vonások láthatók egyelőre, alig egy vázlat kezdeménye, a hol később, ha a felébredt tudományos figyelem állandóan fogja szemmel kisérni a tárgyat, egész kidolgozott képhez fog alkalom nyilni. A Loeb Izidor által kiadott középkori okirat bizonyitja, hogy franczia zsidók egy keresztény kiváló mesternél rendeltek meg egy tórakoronát, a mester azt házukban dolgozta ki, és pedig azon feltétel mellett, hogy a zsidó szombat- és ünnepnapokon ne dolgozzék. Az ily könnyen szaporitható tanuságnál hangosabban szól azonban a keresztény művészet határozott befolyása mellett a zsidó szertartási ékszer minősége. Elég hogy pár lépéssel odább menjünk a kiállitásban, mindjárt az első nagy szekrényhez, ime a mi fűszertartóink mintái az egyházi ős régi művészetben, az ereklyetokok, a ciboriumok különböző — szintén vár-, torony- s ládanemü — alakjaiban. S hogy tényleg csak bevett szokás, uj ékszer minálunk a fűszertartó, eléggé bizonyitja régi, a mirtuságtól származó »hadath« neve.

Mennyire volt befolyása az egyházi művészetnek a tórahomloklemezek alakulására és ékesitésére, azt csak ilyen tárgyak nagyobb sorozatának figyelmes összehasonlitása alapján lehetne kideriteni. A zsidó szertartásra szolgáló keresztény mű egyik érdekes példánya a mi szekrényünkben azon kanna, melyen Jákób tizenkét fiának képe, a tizenkét törzs czimeres pajzsszal látható. Balról jobbra megy az aláirt nevek sora, tanujául annak, hogy nem zsidó kéztől ered a különben is egyházi kelyhekre emlékeztető munka. De tisztán egyházi tárgyak is átmentek néha a zsinagóga szolgálatába. A legszigorúbb büntetés terhe alatt volt ugyan tiltva, ilyeneket megvenni, vagy a papoktól zálogképen elfogadni. De azért mégis előfordult, hogy eladás alkalmával zsidók vették meg az ily tárgyakat és aztán a zsinagógának szentelték. Igy p. o. Rómában láttam 1881-ben, hogy a kohének az áldás előtt kezeiket egy ritka-szép aquamanilében mosták, mely egy római

bibornok hagyatékából származott. A remekmű oroszlánalaku volt, mint azok az edények rendesen állat-testeket utánoznak, de sokkal finomabb munkáju, mint az itt kiállitották. Ha az egyház néha mindenestül lefoglalt zsinagógákat s templomaivá változtatta, a jogos birtokosokat számüzvén, ki irigyelné egy szegény zsidó imaháztól, ha egyszer egy árva ötvösmű, mások kincséből jogosan megszerezve, letelepedett benne!

* * *

Ideje, hogy a mi körünkben is valahára felébredjen régiségeink iránt az érdek és az érzék. Mennyi veszett el közöttünk közömbösség s tudatlanság miatt! Hányan lesznek, kik először életükben fogják csodálkozva észre venni, hogy egy régi kehely, sőt egy ódon tóralemez vagy egy kitört s kopott habdála-szelencze iránt lehet érdeklődni, hányan a kik saját meglepetésükre először fogják sejteni, hogy talán ama félredobott, kiszolgált jószágnak ott a kamra zugában vagy a régi láda fenekén még becse, értéke is lehet s hogy régi ezüstöt nem kell okvetlen beolvasztatni. Rengeteg sok pusztult ugyan már el nyomtalanul, de azért egyes zsidó családokban szétszórva még sok szép s becses emléke maradt meg egy jámborabb időnek. Sok drága szédertál rejlik még gyakran oly kezekben is, melyek már nem igen nyúlnak hozzá rendeltetése napjain sem. Sok szép serlegnek kellett megfeledkeznie hajdani hivatásáról és sok esüstcsésze elkallódik, a nélkül hogy egyszer az esztendőben befogadná régi lakosát, az ethrog gyümölcsét. A hazai zsidó községek szegényebbek ugyan az olasz országiaknál és nem volt soha annyi ezüst birtokukban, mint ezeknek, de azért sok szépet és régit lehetett volna nálunk is találni, ha az illetékes körök rajta lettek volna, hogy az illetőket idején felhivják, hogy a zsinagóga is jobban legyen ott képviselve, a hol a hazai egyház gazdag bősége fényében sugárzik.

Elégre tanitott ugyan ama szerény szekrény, ha régiségeink méltóbb megfigyelésére buzdít. Tanitson azonban még arra is, ha már a régi s holt ezüstöt annyira becsülik, mikép kell tisztelni és imádni ama kincset, mely láthatatlanul őrködik e szegényes szekrényen is, amaz élő és elesztő drága kincset — a zsidóságot!

Budapest.

KAUFMANN DÁVID.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Oroszorszagi levelek.

Sz.-Pétervár, 1884. április.[1])

Azon heves üldözések, melyek zsidó honfitársainkat az utolsó három év alatt folyvást érték, az egész zsidó világ figyelmét reájuk fordították. Mint soha azelőtt, nem csak sorsuk, hanem belső életök és törekvéseik iránt is kezdtek érdeklődni. De korántsem abból a czélból, hogy meggyőződjenek, mily mértékben voltak ők maguk az ellenök fordult üldözések oka. Hisz a zsidó előtt nem titok, hogy mi zsidók, soha sem, vagy csak igen ritkán szenvedtünk és türtünk »büneinkért«, és hogy inkább környezetünk és az idők büneiért bünhődünk és mások vétkeiért lakolunk. Hiszen mindig ugy volt, és most is áll, hogy a zsidók helyzete mindenütt első sorban azon népnek kulturállapotjától és erkölcsi becsétől függ, melynek kebelében élnek; korunk antisemitái ugyanazon vádakkal és rágalmakkal illetnek bennünket ma, melyeket előbbi századok zsidóellenei háritottak öseinkre. Teljes joggal tehetjük hát fel, hogy külföldi hitsorsosaink irántunk tanusitott érdeklődésének más és nem nehezen kitalálható okai vannak.

Azon belső és külső viszonyok, melyek között Oroszország zsidósága él, meggátolták abban, hogy az európai és amerikai zsidók egyenjogusitási harczaiban és törekvéseiben részt vehessen, de azt is okozták, hogy a zsidó vallás eszmevilágának ujjászületésében és a zsidó tudomány

---

[1]) A kitünő irót, ki hazája zsidó-viszonyait ezentul állandóan fogja a M.-Zs. Szemlében ismertetni, bizonyára fölösleges olvasóinknak külön is figyelmökbe ajánlani. Sajnáljuk, hogy nem áll jogunkban az irót megnevezni. Az épen általa oly érdekes rajzolt és élesen megbirált orosz viszonyok érthetövé teszik olvasóink előtt is, miért kiván levelezönk névtelen maradni.

ujjáteremtésében, századunk e nagy munkájában, csak elenyésző csekély része volt az orosz zsidóknak. Rég elmult az idő, midőn az egész Izráel szemei a néhai lengyel, most orosz zsidókra voltak szegezve, midőn a legtávolabb nyugotból sereglett a tanulni vágyó ifjuság a lengyel rabbinikus tekintélyek iskoláiba és emezek responzumai és könyvajánlásai (haszkámóth) a világ lefélreesőbb zugaiban vitathatatlan érvényre tudtak szert tenni. Politikai, mint tudományos tekintetben messze elmaradtunk nyugoti hitsorsainktól, és azért számbeli tulnyomóságunk daczára népünk legujabb történetének bizony nagyon a hátterébe szorultunk. Ritkán adtunk életjelt magunkról és igy lassanként elfelejtkeztek rólunk. Ekkor kitörtek a zsidóüldözések Oroszországban, és ime egyszerre beszéd tárgya lettünk mindenhol, és természetesen leginkább testvéreink között, bárhol élnek is. Izráel mindig egységesnek bizonyult a szenvedésben. Egészséges szervezet létére fájdalmasan érzi egyes tagjainak sérülését, és a szenvedés alatt ébredünk a bennünk élő egység tudatára.

Izráel egységének ezen ébredő tudatában szabad valódi okát látnunk azon érdeklődésnek, melyet most hitsorsosaink mindenütt, és bizonyosan nem legcsekélyebb mértékben *Magyarországban*, az orosz zsidók irányában tanusitanak. És azért bizvást remélhetem, hogy a M.-Zs. Szemle olvasói szivesen veszik tudósitásaimat zsidó honfitársaim életéről és munkásságáról.

Hogy az utolsó évek szomoru eseményei mélyen megrendítő hatást gyakoroltak az orosz zsidók életére, természetes. Ezen események akut jellege és kiszámithatatlan befolyása az összes oroszországi zsidók sorsára, bármely párthoz vagy szellemi irányhoz tartozzanak is, szükségképen fölrázta őket eddigi gondatlanságuk mámorából és aggodalmakat keltett bennük jövőjük iránt. A müveltek és felvilágosodottak köztük, kik népük sorsát a kor haladására szerették bizni, ép ugy mint a müveletlenek és vakhitüek, kik véteknek és a vallásos bizalom hiányának tartották, hogy ők maguk a gondviselés utjait zavarva hozzájáruljanak a zsidó kérdés megoldásához: mind belátják most, hogy az önsegély sem az idő haladásával, sem a gondviselés müködésével nem ütközik össze, és hogy épen az önsegély, mely az isteni segitséget korántsem zárja ki, az egyetlen menekvő ut a nagy nyomoruságból, melyet nagyrészt korábbi tulságos gondatlanságunk és elbizakodásunk okoztak. E ránk kényszeritett belátás, melyet oly drágán fizettünk meg, napról-napra jobban észlelhető. Uj élet kezdett pezsdülni minden pártban, minden irányban, mindenütt komolyan iparkodnak elháritani a fenyegető veszélyeket és segiteni a szorult helyzeten. De sajnos, lépten nyomon látni most, mily kevéssé vagyunk ily

feladatra előkészitve és mi rosszul alkalmazkodhatunk jelen helyzetünkhöz. Ha nem is hiányzik a jó akarat, nagyon is hijával vagyunk a tetterőnek, melyhez mindenek előtt kellene ama sokat emlegetett és ellenségeink által annyira rettegett »zsidó szolidáritás.« Legnagyobb belső ellenségünk az egység és a minden párttól egyaránt elismert tekintély hiánya. Bármily hatalmas külső ellenségünk, az antisemitizmus, bizonyos sikerrel küzdhetnénk meg vele, ha ama belső ellenség nem volna, ha egyesült erővel tudnánk sikra szállani. Szerencsétlenségünk, hogy nem tudunk. Különböző pártokra oszolva, melyek egymást gyanusitják, vádolják, megtámadják vagy ignorálják, kiki saját utján halad. Közös eljárásról, általános tervről nincs szó, sőt nem ritkán az is megtörténik, hogy az egyik párt azért tesz valamit, mert az ellenpárt nem helyesli. Igy külső ellenségeink malmára hajtjuk a vizet és megkönnyebbitjük az antisemitáknak az ellenünk viselt harczot. A türelmetlenség, mely ősidőktől fogva kényuraskodott rajtunk, bennünket is türelmetlenekké tett felebarátaink nézete irányában. Oroszországban a fanatikus türelmetlenség ép ugy sajátja a vakhitü, mint a hitetlen zsidónak. Les extrémes se touchent. Más pártok pedig, mint szélsők, nincsenek nálunk, és épen ebben különbözik talán hazám zsidósága minden más ország zsidóságától.

A mely orosz zsidó nem a vakhitüségig és babonáig vallásos, az — hitetlen: Izráel reménye nem az övé, népünk eszményei nem az övéi. Az ily homlokegyenest ellenkező pártok hogy nyujthatnának egymásnak kezet? Majd máskor szólok ezen merev ellentétek eredetéről; most elég legyen konstatálnom, hogy a belső meghasonlás és ziláltság a főbaj, melyben földieim szenvednek és mely minden közös fellépést a közös ellenség ellen megakadályoz.

Egyesitő tekintélyre, mint már emlitém, egyelőre hiába várnánk. Volt idő, midőn a rabbinikus tudományban kiváló vezérférfiak ily döntő tekintély magaslatára emelkedtek. Ezen férfiak gazdag talmudtudománya, de még inkább őszinte és mély vallásosságuk és önmegtagadó áldozatrakészségük népük szent ügye érdekében: egyoldalu vallásos irányuk és a modern miveltség hiánya daczára, minden párt fölé helyezték őket és tiszteletet és elismerést szereztek nekik határozott ellenfeleik részéről is. Nekik nem lehetett nehéz, komoly időkben az ellenkező pártokat is egyesiteni és legalább a veszély elmultáig egy táborba seregeltetni. A mi nemzedékünk, sajnos, valódi »árva nemzedék« gyanánt szükölködik ily vezérférfiak nélkül. Van ugyan nekünk is sok istenfélő és talmudi tanultságu rabbink, de köztük egy sincs, ki hivatva volna a *négy millió* orosz zsidó élére állani.

Igaz, ily kiválasztott természetek mindenkor a legritkább tünemé-

nyek voltak, de hiányát nem is éreznők oly fájdalmasan, ha valaminemü szervezetünk vola: ha konzisstórium, vagy községek egyesülete, vagy országos iroda pótolná azon összekötő erejü tekintélyt, melyre szorulunk. Mert ha azon férfiak, kikből az illető testület áll, nem is felelnek meg mindig feladatuk követelményeinek, mégis közremüködésükben pótolják egymást, és hatalmas támaszt találnak az illető szabályzatokban, melyek a vezérlő testület jogait és kötelességeit legalább fővonásaikban állapitják meg. De mi hasonló szervezetnek teljes hijával vagyunk és az egész orosz zsidóságnak abszolute semmi törvényes képviselete nincsen. Még ahhoz sincs joga, hogy kollektiv feliratot vagy kérvényt nyujtson be; az ilyenre létesitendő egyezkedést, mint valami törvénytelen szövetkezetet, büntetés érné.

De ezzel még korántsem mondtuk el az egész bajt. Sokkal rosszabb az, hogy az egy hivatott és tiszteletreméltó tekintély helyett, számos hivatlan és csak félelmet és iszonyatot gerjesztő tekintély tolakodik elő. Ezek a mi »gazdagjaink.« A gazdagság kétségkivül mindenütt nagy hatalom, és mindenütt tudja befolyását érvényesiteni; de a gazdagok befolyása sehol nem oly tulnyomó és kizárólagos, mint nálunk, az orosz zsidóságban. A zsidó »gazdagok« Pétervárott azt hiszik, hogy az összes zsidó ügyeket bérbe vették, tisztán személyi ügyeknek tekintik és nem hagynak senkit hozzájuk nyulni. De mig ily módon másoknak állják az utját, ők maguk vajmi keveset tesznek, hogy hitsorsosaik millióinak inségét enyhitsék. Nem tekintve azt, hogy messzire elágazott üzleteik igen kevés időt és kedvet hagynak nekik arra, hogy nyilvános dolgokkal foglalkozzanak; még az erre szükséges értelmi képesség is hiányzik bennük. Hiszen oly emberektől, kiket a vak szerencse, vagy talán saját kereskedői ügyességök homályos multból a társadalom első soraiba emelt, ilyesmit nem is kivánhatni. Azonkivül e gazdag urakat rendesen különféle hizelgők és paraziták veszik körül, a kik fondorlataikkal körülhálózzák és amazok nyilvános tevékenységét a saját személyes czéljaikat előmozditó irányba terelik, ugy hogy e gazdag urak sokszor nem veszik észre, hogy mig vezérelni vélnek, ők maguk a vezéreltek.

Hogy ily állásra jutottak nálunk gazdagjaink, azt hazánk sajátságos viszonyai eléggé magyarázzák. Tehetőseink, kik a különböző állami főtisztviselőkkel és befolyásos arisztokratákal üzleti összeköttetésben állottak, ezt az összeköttetést régtől fogva a zsidók között elfoglalt állásuk javára tudták felhasználni; azon nem épen ritka tényt, hogy az egyik vagy másik »hozzáférhető« adminisztrátorra némi befolyással voltak, arra tudták fölhasználni, hogy hiszékeny hitsorsosaiknál a »magasabb kormánykörökre gyakorolt roppant befolyásuk« hitét ébresszék, mi által

nem épen szeretett, de rettegett férfiakká lettek Izráelben. Ez annál könnyebben esett nekik, mert azok, kik egyedül állhattak volna utjokba, a fiatal nemzedék intelligens képviselői, az antisemitizmus kitöréséig sokkal inkább voltak elfoglalva asszimilácziói törekvéseikkel, sokkal inkább buzgólkodtak, hogy az oroszoknál még oroszabbakká legyenek, semhogy hit- és törzsrokonaik ügyeiért érdeklődtek, vagy hogy kedvük gerjedt volna, föllépni azon gazdagjaink ellen, kiktől itt-ott hasznot is várhattak, és a kik oly kitünő zenei estéket és matinékat, oly pompás bálokat és ebédeket adnak.

Ezen asszimilácziói törekvéseket az utolsó években az antisemitizmus háttérbe szoritotta és ezzel módosult némileg fiatal intelligencziánk viszonya a gazdagokkal szemben. Már nem ritka eset, hogy hatalmas plutokrácziánk ellen merészel föllépni, de ezzel komolyan megvívni, arra nincs sem kellő készültsége, sem elég tapasztalata, de különösen nincs meg az egyesitő erejü tekintély. Ugyszólván hiányoznak nálunk a »szellem milliomosai«, a kik a tőke milliomosaival fölvehetnék a küzdelmet. Innen magyarázható egyrészről azon tervek és vállalatok sokasága, melyekkel ujabban értelmiségünk a legjobb szándékkal fellépett, másrészről feltünő tehetetlenségök ezen tervek és vállalatok végrehajtásában s megvalósításában.

Bármily szomoru legyen ezen nagy körvonalokban és futólag rajzolt kép az oroszországi zsidóság jelen állapotáról, mégis egy örvendetes és sokat igérő mozzanatot észrevehetni benne: az utolsó szomoru események fölébresztették a zsidó érzést és a népünk sorsa iránt keltett érdeklődést, mely még oly körökben is tapasztalható, a hol a zsidók és zsidóság iránti érzelmet már kihaltnak véltük. Ha egyszer fölébredt a zsidó tudat és az érdeklődés a zsidóság iránt, akkor beállott a javulás, és a kezdet után a többi sem fog soká késni.

* * *

Ezen első levelemben különböző kérdéseket csak könnyedén érintettem. Következő tudósitásaimban az lesz feladatom, hogy mind e kérdéseket behatóbban és egyenként megbeszéljem.

—*l*—

Rabbigyülekezet Berlinben.

Berlin, 1884. április. [1])

Azt kivánják Önök, részletezném a küszöbön álló berlini »zsidózsinat« vagy helyesebben: rabbigyülekezet indító okait és czéljait. A programm, melyet a M.-Zs. Szemle már mult füzetében közölt, minderre dióhéjban megfelel ugyan, de azért, magam is hiszem, nem lesz fölösleges azt e helyütt bővebben is kifejtenem.

Valamint az antisemitizmus laikusainkban az összetartozóság érzetét keltette s nem egyet hozott közelebb hozzánk, ki tőlünk eddig távol állott — ép ugy rázta föl ősi hitünknek ama sajnos mozgalommal karöltve járó meggyalázása a rabbikat is közös védekezésre. Ennek szükségét általánosan érezték s részben nyilvánosan ki is fejezték. Érezték, hogy egyes ember szavának, akár a legkiválóbb rabbiénak, nincs meg az a sulya és tekintélye, hogy az ellenfélnek vallásunk tisztasága ellen intézett támadását nyomatékkal és sikerrel utasithatná vissza. Itt csak rabbigyülekezet segithetett.

Világos volt azonfölül, hogy a védekezés eddigi módja nem ért semmit s inkább a zsidóknak vált becsületükre, mint a zsidóságnak. Az ismételt nyilatkozatok, hogy a zsidóság a felebaráti szeretet parancsát minden emberre egyaránt kiterjeszti, bármily felekezetü vagy származásu legyen is, eléggé tanuskodott ugyan a mellett, hogy a zsidók általában menteknek érezték magukat a praktikus életben a szemrehányásoktól, melyekkel erkölcsiségöket illették, de azt a visszásságot meg nem szüntethették, hogy a kodifikátorok a talmudi határozatokat az »Akum«-ról fölvették s ez által oly elméletet teremtettek, mely a zsidók gyakorlati életére semmi hatással nem volt, de arra igenis alkalmas volt, hogy a zsidóság erkölcstanát megbélyegezze.

Mert a legéleseszübb s a legtudósabb magyarázatok sem fogják elenyésztethetni a tényt, hogy az »Akum« kifejezés, mely, igaz, a talmudban csak a pogányokról használtatik, a későbbi rabbinikus irodalomban s a kodifikátoroknál minden nem-zsidóra egyaránt alkalmaztatik. A ki e téren igazán járatos, fölösleges azt annak bizonyitani, a mint ennek ellenkezőjét is lehetetlen lesz valaha kimutatni. S ha az Akum-ról szóló szabványok által, mint tudjuk, még a legorthodoxabb zsidó sem érzi magát

[1]) A Berlinben összeülő rabbigyülekezet, mint felekezetünk jelen életének egyik kiváló mozzanata, méltán köti le a hazai zsidóság figyelmét, s a »M.-Zs. Szemle« olvasói bizonyára szivesen veszik a hirt, hogy *Dr. Maybaum Zsigmond*, a tudós berlini rabbi — ki egyszersmind hazánkfia — folyóiratunkat ezentul is értesiteni fogja a rabbigyülekezetről, melynek létrejöttében neki magának is oly nagy az érdeme.

kötelezve keresztény polgártársaival való érintkezésében, ugy ez csak annak bizonyitéka, hogy benne a zsidóság eredeti szelleme, mely minden emberben Isten képmását látja, hatalmasabb, erősebb volt, mint későbbi folyományai egy barbár időnek, mely innen is, tul is, elhomályositá az emberszeretet törvényét, a melylyel a zsidóság a történet szinterére lépett De nem lehet s nem is akarjuk tagadni, hogy e nyilatkozatokban s határozatokban erkölcsi monstrositást látunk, ép ugy, mint a kereszténység a maga jezsuita-ethikájában s számos részint már tulhaladott, részint még jogérvényes intézkedésében — erkölcsi monstrositást, melyeket, mint ilyeneket, magunktól elutasítunk, mert semmi közük a zsidóság nemes szelleméhez, mert bennök oly idők szüleményét látjuk, melyben még egy Luther is azt prédikálhatta, hogy minden zsinagógát föl kell gyujtani.

De azt nyilvánosan ki kell jelenteni, még pedig a lehető legünnepiebb módon. A mit Ribkes Mózes és mások az ő idejökben egyes határozatokra nézve kijelentettek, azt most alaposabban és bővebben, egy tekintélylyel felruházott gyülekezetnek kell kimondani. Oly nyilatkozatnak pedig, mely csak a zsidóság magas erkölcsi álláspontját hangoztatja, a nélkül, hogy az irodalomban talált egymással ellenkező állitások összeférhetetlenségét megszüntetné, mint az utolsó zsinaton történt — nem lehet sikere. Erkölcsi tévedéseken nem szabad hallgatagon átsikamlani, nyiltan és határozottan kell azokat érvényteleniteni. Azután remélhető, hogy lesz eredmény, ha nem is a mi napjainkban, de jövőben, mikor utódjaink netaláni vádak ellenében ráutalhatnak majd egy tekintélyes gyülekezet ünnepi czáfoló nyilatkozatára.

Azon reményt tápláljuk, hogy találhatni majd e nyilatkozatnak olyan formáját, melyet orthodox rabbi társaink is elfogadhatnak, mely a zsidóság erkölcstörvényét határozottan és világosan körülirná, de egyuttal terjedelmes irodalmunknak azon egyes mondásait, melyek nem állanak a zsidó erkölcstan magaslatán, egyes elkeseredett emberek erkölcsi tévedéseinek nyilvánitaná és kimondaná, hogy azok nem voltak soha kötelezők az izraeliták maguktartására nemzsidókkal szemben és hogy annál kevésbbé birhatnak most kötelezői jelleggel.

Ez azon czél, mely a napirend *első* pontjának felállitásánál előttünk lebeg.

A *második* pont tárgyalásánál szintén a legkülönbözőbb irányú kollégákkal eszközölhető megegyezést remélünk. Mert itt szóban forog a vallásos érzület ébresztése és a vallásoktatás emelése, mely majdnem mindenütt felette rossz karban áll. Nem arról kell gondoskodnunk, hogy mit tanítsanak, hanem arról, hogy egyáltalában tanítsanak, és minden táborban érzik

a szükséget, hogy az elharapódzó indifferentizmus ellen küzdeni kell. Köteles hitoktatás, szombat délutáni istentisztelet a serdülő ifjuság számára, a pénteki predikáczió behozása, oktató előadások a zsidóság történetéről stb. : ezek mind oly kérdések, melyek megvitatása sürgetős szükség.

A *harmadik* pontot illetőleg, mely a németországi rabbik egyesületét kivánja, eltekintve minden egyéb, a zsidó lelkészi kar előmozditását czélzó törekvéstől, már azon egy kérdés megbeszélése is fontos, hogy ki tartozik közénk, és kit tartunk *mi* (ellentétül a községhez) méltónak arra, hogy a rabbi méltóságát és hivatását képviselje. Ez megint oly tárgy, mely orthodoxokat és szabadelvüeket egyaránt érdekel. Hányan bitorolják a rabbi czimét, a kik a kar szégyenére válnak! Hiszen ügyvédek és más hivatások birnak oly kamarákkal, melyek a kartársak hozzátartozásáról és méltóságáról itélnek, midőn azokat vagy fölveszik vagy kizárják. Csak a rabbi hivatását legyen szabad bárkinek bitorolni és megbecsteleníteni? Ilyen és hasonló visszásságokon a rabbi-egyesület lesz hivatva segíteni.

S mert — ismétlem — azt hisszük, hogy orthodox kartársaink is készséggel fognak velünk e korszerü kérdésekről értekezni, minden vitás pont eleve kizáratott. Németország legkiválóbb rabbijai máris megigérték, hogy részt vesznek a gyülekezetben; és ha a *személyes* érdekek elmellőzésével csak a közös szent ügyre, az ősi vallás megőrzésére lesznek tekintettel, részt vesznek majd a gyülekezetben az összes pártok képviselői, és akkor a közös tanácskozás és határozás üdvére lesz a német zsidóságnak.

MAYBAUM ZSIGMOND.

Tanügy.

A hitoktatás elvei és rendszere.

I.

Korunk, de mindenesetre felekezetünk egyik legfontosabb kérdésében kell véleményt mondanom. Nem tehetem azonban, hogy mindjárt őszinte vallomással ne kezdjem. Megvallom, hogy csak nagy habozás után szántam magamat nézetem nyilvánítására. Nem a kérdés nehézsége tartóztatott. Vannak kérdések, melyekkel foglalkozni lelki öröm, s nekem, pedagogusnak, ilyen a vallástanítás kérdése, mely, ha vele foglalkozom, némikép az istentiszteletthez hasonló érzületet támaszt lelkemben. De igenis van korunk magaviseletében, felekezetünk magatartásában sok, a mi nem biztatott. Sajátságos jelensége korunknak, hogy többnyire hiányzik a nyilt őszinteség, a határozottság közéletében. Mi nagyon őszinték vagyunk ugy négy szem közt, falaink mögött sokszor határozott ité-

letet is koczkáztatunk; de kevésnek van meg mai nap az a lelki bátorsága, hogy egyéni véleményét szabadon, határozottan mindenkivel szemben ki merje mondani. Nagyon tartunk tőle, hogy félreértésre adunk alkalmat; és igen sokszor hallani az oly megjegyzést, hogy egy véleményben vagyok ugyan veled, de kár volt megütközést okoznod. Én azonban ezuttal kötelezve érzem magamat a nyilt, határozott szóra. Magam is tanítottam egyszer vallásunk tanait, tanításom emléke fennmaradt az akkori ifjuságban és nekem is legkedvesebb emlékeim közé tartozik abbeli munkásságom, mert mint kezdő tanító, akkor tapasztaltam legelőször az igaz tanításnak hatalmát. Midőn tehát azt kivánják tőlem, hogy számot adnék róla, min alapult tanításomnak, a mint hiszik, eredményes volta: nyiltan kell szólanom, még ha talán itt-ott megütközést is keltene egy-egy észrevételem. Csak azt kivánom, legyen szavamnak, adja Isten, annyi foganatja, a mennyi igazság van benne.

Főczélunk az lesz, hogy a vallástanítás anyagát s módszerét lehetőleg részletezzük; de előbb kell, hogy tisztában legyünk azon általános szempontokkal, melyektől ezen részletezés függ. Egy pontot nem kell itt bővebben fejtegetnem, a vallásoktatás fontosságát. Maga az állam is fontosnak ismeri el, mennyiben a tantervben az erkölcstanítást a vallástanításhoz fűzi a törvény. Nagy pedagogiai tévedés volna ugyan azt hinni, hogy a többi tantárgyban nincs meg egyáltalán, vagy nincs elégéges erkölcsi momentum, de tényleg az által fokozni kivánja társadalmunk az erkölcsi oktatás eredményét, hogy különösen a vallásos érzület ápolásával és a hit elveinek tanításával hozza kapcsolatba. Ellenben szükséges kimutatni, mi korunkban a vallástanításnak sajátos feladata, és főleg mik azon körülmények és nehézségek, melyek a vallásos tanítást jelenben akut kérdéssé tették.

Rendesen a legnagyobb nehézséget abban találják, hogy, a mint mondják, világnézetünk vagy, határozottabban, a mai »természeti« felfogásunk annyira megváltozott, hogy nem lehetünk többé oly terjedelemben, s oly pozitiv alakban hivei vallásunknak, mint a régibb korok. A tudományos haladás, mely az egyes tünemények törvényszerü összefüggését mindinkább kimutatta, áttörhetetlen kényszerüséget tüntet fel mindenben és mindenütt, ugy hogy nem hagy tért a vallásos érzület kivánságainak; a mint az anekdota tartja, a tudomány átkutatta a mindenséget és sehol sem akadt rá az istenségre. Én ugy hiszem, hogy e nehézség csalódáson alapul. A természettudományok fejlődése valóságos akadályt nem gördített a vallástanítás utjába, sőt mondhatni, hogy magában a természeti világfelfogás nagyon is megfér, nem csupán a tiszta vallásos felfogással, hanem

még számos babonával is. A mult tanuságára hivatkozhatni, hogy épen igen pozitiv vallásos alapon álló tudósok vetették meg a mai természettudomány alapjait, és mai élő példák mutatják, hogy a legkülönbözőbb babonás tanok képviselői igen kiváló természettudósok lehetnek. A természet pontos vizsgálata hozzászoktatja az elmét a tapasztalat határainak felismeréséhez és azért könnyen oda téved az ember, hogy azt a tért, a mi a tapasztalat körén tul esik, ha nem az istenség tiszta tanával, akkor másnemü régibb hitelveknél sokkal kevesebb erkölcsi értékü előítéletekkel tölti be. Különben a mi vallásunk, a zsidó vallás, már eredetében elüt egyéb, természeti alapon nyugvó, kozmogonikus jellemü népvallásoktól, s elejétől fogva nem a természeti jelenségekbe való elmélyedésre, hanem az erkölcsi, történeti élet nemesítésére kötelezi hiveit.

Annál nagyobb azért azon nehézség, melyet ép történeti helyzetünk, korunk erkölcsi sajátossága gördít a vallástanítás elé. Szokás felhozni, hogy korunk átmeneti kor. Ezt ugyan minden időről el lehet mondani, hisz mindenik átmenet a multról a jövendőre. Mégis mond valamit az a jellemzés. Kiemeli, hogy vannak idők, melyekben az ember többé-kevésbbé érzi átmeneti voltukat. Vannak korok, melyeknek kifejezettebb, egységesebb a jellegök, vannak viszont olyanok, melyek jellemében ily fölismerhető egységet nem találni. Az utóbbiakhoz hasonlít a jelen kor; sokkal nyiltabb benne az ellenkező áramlatok küzdelme, semhogy a megállapodottság nyugalmas érzetét kelthetné. Azon nehézségekre kell tehát figyelmünket fordítanunk, melyek ezen körülményből erednek, melyek az egységes, nyugodt gondolatkör megalakulását a vallásoktatás terén ép oly kevéssé engedik meg, mint sok más egyéb téren. S itt főleg két, ellentétes törvekvésre kell utalnunk, mindkettő mélyen gyökerezik az emberi lélekben, mindenik egyenlően jogosult.

Az egyik irányban korunk törekvése abban a tényben gyökerezik, hogy társadalmunk elvesztette az egységes erkölcsi alapot, mely a régibb időket jellemezte. Mióta a nép ez egységes léte megszünt, mióta különböző felekezetek alakultak, e változással majdnem együtt fölébredt a törekvés, uj egységes, minden felekezeti szintől ment, általános erkölcsi alapra fektetni társadalmunk életét. E mozgalom fejlődését, küzdelmét és győzelmét, három századon át figyelemmel kisérhetjük s a zsidóságnak is meg vannak e nevezetes szellemi munkában a maga kiváló érdemei. Figyelemre méltó, hogy a tudományos pedagogia eleitől fogva e mozgalommal tart, mindig azon követelésből indul ki, hogy a nevelést ne tegyük függővé egy párt vagy felekezet meggyőződésétől, hanem szervezésében tudományosan megállapítható, közös alapra helyezkedjünk. S mondhatni, hogy a törek-

vés, mely ily független morál megállapításán fáradozott, nem csak szükséges — a társadalom szakgatottságával szemben — hanem egyuttal áldásos is volt. Különösen mi zsidók, azon támadások ellenében, melyeknek akár faji, akár felekezeti szempontból ki vagyunk téve, aligha hivatkozhatunk egyik vagy másik felekezet tanára és multjára, hanem csakis azon közös erkölcsi követelményekre, melyeknek figyelembe vételére minden ember, mint ember, jogot tarthat. A kor ezen iránya azonban, nyilvánvaló, utjában áll a pozitiv vallás-tanításnak; tényleg Európaszerte ez okból az egyik tábor határozottan ki akar zárni, itt-ott ki is zárt minden pozitiv vallás-tanítást az iskola köréből. Az oktatás tisztán nemzeti alapon nyugodva, csupán azon igazságok hirdetésének álljon szolgálatában, melyet a nemzet egész közössége vall, és távol tartson mindent, a mi ellentétet kelthet és visszavonást támaszthatna.

Könnyen kimutatható azonban, hogy ez irány, rideg egyoldalusággal követve, ép azt a czélt veszélyezteti, melynek szolgálni kiván. Mert minden erkölcsi közösség, nemzeti tudat és hazafiui érzület, a mint történeti tények eredménye, ugy egyszersmind csak a történeti hagyományok tiszteletében gyökeredzik. A történeti tényektől, a multtól eltekintő, abszolut erkölcsiség azért csakhamar atomizálhatja a társadalmat és ha talán az egyéni meggyőződést nemesíti is, az általános emberi vonások kiemelésével, háttérbe szorítja azt, a miben az emberiség történetének minden értéke rejlik, a nemzeti sajátosságok megőrzését és mindenoldalu gazdag kifejtését. Különben lehetetlenség — pszichologiai okok teszik lehetetlenné — teljesen mellőzni a multat; s valamikor csak kisérlet történt ez irányban, értem a forradalmakat, szörnyen megboszulta magát. Hiszen az embernek, népnek minden erkölcsi méltósága azon alapul, hogy az egyes ember, az egyes nép ne tekintse magát a multtól elszakadt és a jövendőtől független lénynek, hanem benn érezze magát foglalva, egy-egy szeme gyanánt, abban a lánczolatban, melyet történeti fejlődésnek nevezünk. Ez a fölfogás az előbb jelzett iránynyal ellentétben különösen a mi századunkban talált hangos kifejezésre, egész korunknak oly történeti tudatot adva, minőt a mult századok nagy képviselőiben nem igen találni. De ez a két áramlat küzd tényleg mai nap egymással. Mig az egyik azt vallja, hogy nem élhetünk meg békén egymás mellett, nem munkálkodhatunk egy értelemben, hacsak az erkölcsi közösség érdekében le nem mondunk mindazon történeti sajátosságról és különbségről, melyek felekezeteket és pártokat egymástól elválasztanak — a másik azt vallja, hogy ez a lemondás nem az egyén akaratától függ, sőt inkább az egyesnek szent kötelessége a multnak hagyományait híven megőrizni a jövő számára.

Ez az ellentét nehezíti meg leginkább a vallástanítás kérdésének megoldását is; a nehézség megkerülésére csupán tudományos eligazodás nyithat utat.

Valóban a szellemi áramlatok ezen küzdelme, kiegyenlítések szüksége egy oly pszichologiai ténynek a kifejezői, melynek az egyéni meg a közéletben igen fontos a szerepe. Minden haladás, lelki gyarapodás abban áll, hogy régibb, megszokott nézeteinknek meg kell küzdeniök uj tapasztalatokkal, gondolatokkal és érzelmekkel, melyeket uj viszonyok hatása ébreszt bennünk, mig a küzdelem véget ér, ha a folyamat mindkét tényezőjén, a régibb és az ujabb lelki birtokon, bizonyos átidomulás, egymáshoz simulás történik. Az egész proczesszus lefolyásában, — melyet minden gondolkodó ember önmagán megfigyelhet s azért szükségtelen bővebben részleteznem — csupán a két tényező viszonyára kívánok utalni. A megindítás és vezetés szerepe az egész folyamaton át kétségkivül az ujonnan keletkező lelki tényeket illeti, melyeknek ép a jelennek némikép érzéki hatása ad erőt. Tapasztalni is, hogy bármily hatalma van egyébként a régi megszokásnak, mégis valahányszor olyasmire akadunk, a mi ezen szokással ellentétes, emez olykor épen ujdonságánál fogva némi elementáris erőszakkal egy időre a régibbet teljesen háttérbe szorítja. De szint oly bizonyos, hogy a régibb lelki szerzemény ujra visszalép hatalma körébe s a hullámzó tusában mindaddig nincs megállapodás, mig az uj tapasztalat, a mennyiben értékes és jelentőséges, némikép szétválasztó és kiszemelő hatást gyakorol a régibb lelki birtokra, s belőle mindazt magába nem olvasztja és magával kapcsolatba nem ejti, a mi vele rokon és összehangzó. Magától érthető, hogy nem minden uj lelki tény egyszersmind oly igaz és jelentős, a mily váratlan; akkor csakhamar összecsapódnak is fölötte képzetfolyamunk felvert hullámai és gondolkodásunk a megszokott medrében foly tovább. Ám a hol valódi lelki szükségből táplálkozik az uj tény, ott folyton hatalmasabbá válik s áthatva egész valónkat, átidomítja a maga képére multunk minden mozzanatát.

Korunk erkölcsi küzdelmeit e pszichologiai tapasztalat világában kell megitélnünk. Minden hányódása a mult hagyományai és a jelen követelményei között csupán arról tesz tanuságot, hogy fejlődő, gyarapodó korszakban élünk. S nem lehet kétséges az sem, miként fog végtére átalakulni századunk morális érzülete. Azonban a nevelésnek és oktatásnak az a tiszte, hogy az alakulás ezen lelki proczeszusát lehetőleg elősegítse, az ifjuságot a mult hagyományain a jelen s még inkább a jövendő feladatainak teljesítésére előkészítse.

A pedagogusnak, ha a mult s a jelen ily kiegyeztetésére vállalko-

zik, egy föltételre nézve tisztában kell lennie: ama kiegyezés nem történhetik meg a mult tudatos mérlegelése, bírálata nélkül. A legvégzetesebb tévedés volna pedig, ha ép azt az álláspontot, a melyben egy hosszu fejlődés eredményét a mai nemzedék örökségben nyerte, tekintené az egész mult igaz kifejezőjének. A pedagogus el nem mulaszthatja, hogy a történettudomány segítségéhez ne forduljon, hogy felvilágosítását ne szorgalmazná az egész folyamatnak, melynek csak végső, sok mellékes körülménytől függő tényei állanak tapasztalatképen előttünk. Valamint életének válságos perczében az egyén nem fog azzal megelégedhetni, hogy elhatározásában csupán jelen körülményeit vesse latba, hanem lelkiismeretesen vissza fog pillantani egész multjára, hogy igaz jellemhez hiven döntsön végzete fölött: ép oly szigoru lelkiismeretességgel kötelességünk a történet éles világánál átkutatni hagyományaink fejlődését, kikeresnünk azon tényeket, fölismerni azokat az eszméket, melyek valóságos kifejezői multunknak, melyek a fejlődés egész folyamatában irányt adtak, s nem gyökereznek csak egyes korok hangulatában, nem félreeső befolyásoknak a következményei. Ki kell szemelni, tárgyunkat illetve, vallásos érzületünknek, ha szabad ugy mondanom, *klasszikus* korszakait; a bennök nyilvánuló gondolatok és érzelmek, az őket lelkesítő hit: a mi igaz hagyományunk. S ime, miként alakul a mult és jelen kiegyezésének lehetősége. Ha századunk morális követelményei igaz lelki szükségből erednek, ha az erkölcsi meggyőződés, — mely társadalmi életünk alapja s mely nem csupán egy-egy felekezetnek, hanem az egész nemzettestnek minden tagját hajthatatlan erővel kötelezi, — nem muló viszonyok terméke, hanem, a mint hisszük, az emberiség fejlődő tudatának nyilatkozata: akkor lehetetlen, hogy ellentétben álljon oly korok hitével és elveivel, melyek hasonló értelemben kifejezői az emberiség e nemes tudatának, s melyek folytonos hatása alatt fejlődött mind mai napig az emberiség azon része, melyhez nemzeti társadalmunk tartozik.

A pedagogiai feladat tehát az: korunk erkölcsi felfogásának alapot vetni hagyományaink legkifejezőbb, legjelesebb elemeinek közlése által; támogatni, megerősíteni az uj világrendnek jogos kivánalmait, régi, szent hitünknek vele megegyező követeléseivel. Mert századunk legnemesebb törekvései mindaddig erőtlen, hiu kisérletek maradnak, mig bennök föl nem ismerhetjük ama szent czélok vonásait, melyek felé az egész multján át vezette az emberiséget Isten nevelő hatalma; — de maga a mult minden szent hagyatéka is holt birtok marad, miglen meg nem ismerjük abbeli becsét, hogy megfelel egyszersmind az élő jelen követeléseinek. Különben a mult és jelen ezen egybekapcsolása majdnem minden tárgy-

körben szükséges; mulhatatlan az erkölcs- és hittanításnál, hol az egyéni lét és az emberiség közös végczéljának megértése forog szóban.

Azonban a multban való ez eligazodás a jelen morális felfogás alapján, még nem teljes megoldása a feladatnak. Nem szabad szem elől téveszteni más tekintetből sem a tényt, mely elmélkedésünk kiinduló pontja, hogy mint külön felekezet hivei oly nemzeti közösségben élünk, melyben különféle más vallás-felekezetek be vannak foglalva. Lehetséges volna oly egyoldalulag nevelni az ifjuságot, hogy hű őre legyen a felekezete hagyományainak, hű igaz zsidó, és egyuttal érzékkel bir korunk erkölcsi felfogása iránt is; úgy hogy egyéni tekintetben, mint ember mindenkép megfelel felebaráti kötelességének; — de mégis félő, hogy az összetartozás érzete nem fog mély gyökeret verni, ha kellő felvilágositás, méltányló utbaigazítás nélkül hagyjuk a többi vallásos közösségek multját és jelenét illetve. Bármily felekezethez tartozzék is valaki, abban a meggyőződésben kell élnie, hogy a mi nemes, szent kincset hitvallása érlel, az tulajdonkép közös nemzeti tulajdon — s azért senkinek sem szabad közönyösnek maradnia a nemzeti élet bármily irányával és ágazásával szemben. A vallástanitásnak elkerülhetetlen tiszte tehát eligazitani az ifjuságot a tekintetben is, minő viszonyban áll az ő vallásos meggyőződése a vele egy nemzeti közösségben élő többi felekezetek vallásos meggyőződéséhez. Ez sokféleképen történhetik meg. De minthogy főczél e tekintetben is az erkölcsi egység fentartása, nyilvánvaló, hogy sem az apologetikus, sem a polemikus eljárás czélhoz nem vezet. Apologiára annak, ki ismeri és becsülni tudja felekezete multját, mely jövendőjének is záloga, nincsen szüksége; a polemia pedig aligha erősbitheti, amint kivánatos, a különböző hitfelekezet közt, az egyetértésen alapuló tiszteletet. Nincs más mód, mint ép azt kiemelni a más-felekezetek hitében, a mi saját hitünk szempontjából méltánylandó, kiemelni az érdemet, melyet a más meggyőződés az emberi fejlődésre nézve már szerzett, s a szolgálatot, melyet ez irányban a maga körében jelenleg is teljesit. Fő suly fektetendő egyátalában arra, a mi megegyezőt a különböző hitvallásokban, eltérő formáik daczára, találhatni; és több tekintettel legyünk a vallásos érzületnek, a lelki motivumoknak azonosságára, mint az eltérő módokra, melyekben kielégitését lelte. S vajjon ily magas-szellemü, nemes méltatására a más vallásoknak, ki volna inkább hivatva, mint mi, kiben volna meg inkább a szellemi mérték, mint a zsidóságban, mely — nem a büszkélkedés hangján legyen mondva, hanem a vele járó kötelezettség tudatában — a müvelt nemzetek vallásának szülője. Hiszen bármennyire differálódott is különböző vidékek és idők

hatása alatt bibliánk tana, ezt a közös alapot egy hitvallás sem tagadhatja meg, de bizvást nem is akarja megtagadni.

Ezek volnának tehát az általános vezető elvek, melyek értelmében véleményem szerint a vallás-tanítást szervezni, anyagát kiszemelni s módszerét megállapítani kell. Érzem, mily távol ut van még az általános elvek helyeslésétől a részletek megfelelő kifejtéséhez; de ép azért nem akartam semmiféle részletes kisérlettel magunknak az elveknek felfogását zavarni és elfogadhatóságuk elé akadályt gördíteni. A részletek fejtegetését jövőre kisértem meg, erőm és tapasztalatom mértéke szerint; aligha fog az végleges megállapodás értékével birni, a mint különben is nagy körökre kiterjedő tervezkedés soha nem lehet egy embernek munkája. Az elvek igazságáról azonban annyira meg vagyok győződve, hogy bár talán szerénytelenség prófécziával végezni értekezésemet, még is koczkáztatok egy állítást. Szokás mondani: hogy »az a nép, mely leginkább gondozza iskolaügyét, az lesz majd a többi nép vezetője az emberiség nagy munkájában«; — ily értelemben mondanám, hogy a mely felekezet ily elvek alapján szervezi vallása tanítását, azé lesz vallásos kérdésekben a vezető szerep!

Budapest.

KÁRMÁN MÓR.

KÚTFŐK.

11. sz.

Arany János levele a pesti izr. hitközséghez.

488/K.

Az igen tisztelt izraelita Cultus-községnek

Pest.

A Magyar Tudományos Akadémia még a múlt 1865. december 15-én tartott nyilvános ülése alkalmával, igen kedvesen fogadta volt a Tisztelt Község részéről amaz »Öröm-szózatot«, mely által e nemzeti ünnepélyt szintén üdvözölni kívánta s melynek példányai ugyanakkor kétszázon felül osztattak ki az akadémiai tagok és jelen volt díszes hallgatóság között.

Ámbár az Akadémia, e kedveskedést teljesen méltányolva, semmitől sem volt távolabb, mint attól, hogy annak értékét a valódinál kevesebbre nézze: mindazáltal egy körülmény, nevezetesen, hogy az ily nyilvános díszülésekről, a dolog természeténél fogva nem vezettetik jegyzőkönyv, okozá, hogy ez adomány a megköszönendő tárgyak sorából kifeledtetett.

Miért midőn bocsánatot kérve, jelen soraimmal az Akadémia köszönetét tolmácsolnám, hazafiui tisztelettel maradok

Pest, jul. 4. 1866.

A Tisztelt Községnek

alázatos szolgája

Arany János.

titoknok.

A pesti izr. hitközség levéltárából. — *Goldheim Lipót* hitközségi levéltárnok szivességéből.

VEGYES.

Irodalmi hirek. *Dr. Kohn Sámuel* művének, melyből már első füzetünkben közöltünk mutatványt, megjelent *első* kötete e czímen: A zsidók története Magyarországon. A legrégibb időktől a mohácsi vészig. Hatvannyolcz kiadatlan okirattal. — Beküldetett továbbá *Dr. Stier József* szombathelyi rabbi ily cz. munkája: Priester und Propheten, ihr Wirken und gegenseitiges Verhältniss. I. Theil. Bécs, 1884. — *Dr. Bloch I. S.* rabbi és az osztrák reichsrath képviselője következő két tanulmányát küldte be: Von der Elementar-Schule und dem Erziehungswesen der alten Völker, és: Zur Reform des Heimats- und Armenrechtes. — Szegedről beküldetett: Neïmóth Jiszráél, gyüjtötte *Schorr Mór*, előszóval Dr. Löw I. főrabbitól. — *Levy és Müller* stuttgarti kiadóktól vettük: Eduard Lasker, és: Der Neustettiner Synagogenbrand-Process.

Kuranda Ignácz április 3-án meghalt 73 éves korában. Benne az osztrák alkotmányosság egyik megteremtőjét s egyuttal kiváló bajnokát vesztette el. Irodalmi munkássága a költészet, novella és dráma terén nem hagyott nyomot; de a zsurnalisztika terén messze kiható befolyással volt. A Lipcsében szerkesztett *Grenzboten* s a Bécsben kiadott *Ostdeutsche Post* mindig liberális eszmék terjesztője volt. 1861 óta Bécs belvárosának volt országgyülési képviselője. Élénk részt vett a zsidó felekezeti életben is s a bécsi hitközségnek sok éven át tevékeny elnöke volt. Lelkes zsidó létére hitsorsosainak teljes asszimilácziója volt elve és müködésének állandó czélja. Halálában nemcsak Ausztria, hanem a zsidóság is egyik leghűbb fiának veszteségét gyászolja.

Astruc. A magvas tanulmány, melynek eleje a M.-Zs. Szemle e füzetét megnyitja, Astruc Arisztid müve, a Párisban élő hires belgiumi tiszteletbeli grand-rabbin-é. A szép dolgozat, még mielőtt franczia nyelven megjelent volna, most és itt lát először napvilágot *Vajda Béla* fordításában. A levél, melyet a tudós grand-rabbin a Szemle szerkesztőségéhez intézett, hadd álljon itt eredetiben is, hogy olvasóink szintén gyönyörködhessenek a szerző előkelő és elegáns franczia stylusában.

Paris, le 18. Mars. 1884. Chers Messieurs! C'est avec grand plaisir que j'autorise la traduction de ma conférence sur *l'Antisemitisme* en langue hongroise et son impression dans votre *M.-Zs. Szemle*. Comme enfant de la France et comme Juif, j'éprouve beaucoup de sympathie pour votre pays qui

a toujours été dévoué aux principes de 1789. Je serai donc heureux qu'un travail écrit par moi dans les idées libérales de ma patrie soit connu des libéraux hongrois.

»Cette sympathie que je ressens pour votre nationalité, chers Messieurs, je l'éprouve aussi pour votre oeuvre courageuse. Vous voulez, vous et vos collaborateurs, rattacher vos concitoyens à vos coréligionnaires, en faisant connaître aux uns la religion que les autres pratiquent: Le Judaïsme vrai, le Judaïsme debarassé des légendes haineuses du moyen âge, le Judaïsme tel que l'ont créé et développé le Pentateuque et les prophètes, c'est la religion vénérable d'où est sorti le Christianisme; c'est la religion des talmudistes dont le plus grand, Hillel, a été le maître de Jésus; c'est la religion qui se résume dans l'amour de Dieu par dessus toute chose et dans l'amour du prochain comme soi-même.

»Faites donc connaître infatigablement ce que le Judaïsme a été, ce qu'il est encore et ce qu'il sera toujours, c'est à-dire, un agent de progrès et de civilisation. Combattez sans cesse la haine et la calomnie par la lumière, par la science, par la discussion. Ne cessez pas enfin de montrer de nobles pays comme la France, l'Angleterre, la Hollande, les États-Unis, la Belgique, l'Italie, ou les Juifs se sont assimilés complètement a leurs concitoyens, et ou ils sont honorés en pratiquant un culte dont les dogmes essentiels sont: la croyance en un seul Dieu, père de tous les hommes, et l'espérance en un avenir de paix et de fraternité universelles. — Bon courage et bon succès. — *Aristide Astruc.*

Ajánlás. A zsidó föliratokról szóló munka, melyet e számunkban Kayserling M. ismertet, eredetileg hollandi nyelven van irva, s mint a mü szerzője az előszóban mondja: »az eredeti szöveghez azért csatoltam német fordítást, hogy ezáltal annak, ki a szefárd zsidók történetében és irodalmában oly mélyre ható tanulmányokat tett s helyesebb megismerésükhöz érdekfeszitő munkái által nemcsak lényegesen hozzájárult, hanem e tanulmányokhoz való szeretetet is fölköltötte — szóval, hogy *Dr. Kayserling M.* rabbi urnak Budapesten, hódolatomat kifejezzem.«

Három fölolvasás. A hitoktatásról szóló czikk, melynek közlését ezuttal megkezdettük, *Dr. Kármán Mór* tanár azon három fölolvasásának adja hü és pontos tartalmát, melyeket szerző a pesti hitközség iskolai disztermében márczius 4., 12. és 19-ikén válogatott és szakértő közönség előtt nagy sikerrel tartott. A M.-Zs. Szemle részére Weisz Miksa orvostanhallgató és Szántó Aladár urak stenografálták az előadásokat s a stenogrammot maga a szerző volt szives átnézni s megszerkeszteni. — Örömmel emlitjük még föl, hogy a fővárosi hitoktatók, kiknek ez elő-

adások első sorban voltak szánva, küldöttségileg mondottak köszönetet Kármán tanárnak s maga a hitközség is egy köszönő levélben fejezte ki meleg elismerését a fölolvasásokért.

Vallascsere. A »Neuzeit« érdekes összeállítását adja a bécsi prozelitáknak és konvertitáknak az utolsó 16 év alatt. E szerint 1868—1883-ig zsidóhitre tért 1276 egyén. Ezek között volt:

	férfi	nő		férfi	nő
Katholikus	260	577	Kathol. lett és ujra zsidó ...	179	103
Evangelikus	25	44	Evang. » » » » ...	24	22
Görög-egy.	1	1	Görög-egy. » » » ...	1	3
Felekezet nélk. ..	5	3	Felek. nélk. » » » ...	18	5

Prozelita volt összesen:

1868: 78	1872: 99	1876: 69	1880: 83
1869: 157	1873: 86	1877: 57	1881: 41
1870: 113	1874: 75	1878: 55	1882: 58
1871: 91	1875: 70	1879: 72	1883: 71

Kilépett a zsidóságból ez idő alatt összesen: 1331, és pedig férfi: 749, nő: 582; ezek között 5 házaspár. Korra nézve 14—62 évesek voltak. Állásra nézve: ügyvéd: 5, orvos: 10, tanár: 3, tanító: 2, tanuló: 13, színész: 3, tiszt: 4, hivatalnok: 2, kereskedő: 13, könyvelő és segéd: 30, kézműves: 11, cseléd: 4, magánzó: 39. Évszerinti áttekintés:

1868: 2	1872: 55	1876: 68	1880: 122
1869: 11	1873: 66	1877: 67	1881: 169
1870: 29	1874: 51	1878: 96	1882: 181
1871: 47	1875: 65	1879: 94	1883: 208

A taval kitért 208 közt volt 40 magyar.

Kollégiális kritika. A *Trsztyénszky Ferencz* által nagy gonddal szerkesztett *Evangelikus Egyház és iskola* 11. sz. a M.-Zs. Szemlét ismertetvén, ezeket irja: »Két szám fekszik előttünk az uj s valóban hézagpótló vállalatból. A zsidóknak eddig nálunk semminemü közlönyük nem volt, a melyben tudományos, irodalmi s társadalmi mozgalmaikról, müködésükről életjelt adhattak volna. Léhaskodtak, mig nyakukba nem szakadt a veszedelmes antisemitizmus s fel nem rázta őket álmukból, hogy belássák, hogy nem elég a napi sajtónak üzleti czélból való kézre keritése; a vallási felekezetnek, igy a zsidóknak is meg vannak a köznapi mellett a maga szent és magasztos érdekei s ezek istápolása saját jól felfogott érdekükben kötelesség.

»E kötelesség teljesitésére vállalkozott az uj Szemle s már a szerkesztők neve kezesség az iránt, hogy komoly czélra komolyan s férfias kitartással fognak törekedni. Különösen kettőt akarnak: a zsidótudományt közérthető módon müvelni s terjeszteni s hitfelekezeti bajaikat

orvosolni s az önkormányzati jogot kivivni. E mellett kiterjeszkednek a külföldi zsidóállapotok, a hazai hitközségek beléletének, intézetek s iskoláknak ismertetésére. Mindez igen szép dolog s a mint az eddig megjelent számok mutatják, nem puszta igéret.«

E bevezetés után t. laptársunk a részletekre tér át. »Mindjárt az 1. számban — mondja — változatos tartalommal élénken, alaposan s magyarosan irt czikkekkel találkozunk. Nem egy közülök minket közelebbről is érdekelhet.« Bírálata tárgyává különösen három dolgozatot tesz: *Kohnét* A honfoglaló magyarokról, melynek lényeges tartalmát »ön-, illetőleg fajdicsőitésből származó hipothézisnek« tartja; *Hochmuth Ábrahámét*, melyről azt mondja, hogy ez a történeti tények, az evangeliomoknak s különösen Pál apostol egész álláspontjának oly vakmerő meghazudtolása, a mi ismét csak azon erőlködésből magyarázható meg, a melylyel a zsidók manapság a világ gyülöletétől minden áron szabadulni akarnak.« — Végül: »Kétségkivül legérdekesebb czikk *Palóczy Lipóté*. Csak az a baj, hogy e czikk könyökéből is a hiuság kandikál ki. Minden áron azt akarja kimutatni, hogy legmüveltebb a zsidó s egészen megrőkönyödik, mikor a számok kérlelhetetlenül konstatálják, hogy bizony legmíveltebbek a lutheránus nők.«

Befejezésül t. kollegánk ezeket mondja: »A többi közlemények szintén igen érdekesek s ha az irók a kissé elbizakodott modoron változtatnak, teljes becsülésünkre tarthatnak számot.«

A dicséretet munkatársaink nevében köszönjük, a gáncs ellen őket megvédeni fölöslegesnek tartjuk. Nem mintha t. laptársunk nyilatkozatait kicsinyelnők; sőt épen. Hanem mi e tényből csupán tanulságot akarunk levonni. A hazai sajtó előtt ime annyira uj, hogy a zsidóság is kitámad érdekei mellett s a felekezeti dolgokat ő is felekezeti szempontból nézi s itéli, hogy még oly kitünően szerkesztett s higgadtan irt lap mint az *Evangelikus Egyház és Iskola* is egy tudományosan megokolt föltevést nem helyesnek vagy helytelennek, hanem »fajdicsőitésnek« mond; egy kritikailag előadott históriai fejtegetésben nem tudatlanságot vagy tévedést, hanem más állítások »vakmerő meghazudtolását« látja; s midőn a zsidó statisztikus az evangelikus nőknek müveltség tekintetében a többiek fölött való elsőbbségét konstatálja, akkor ebből nem az objektiv igazság szól, hanem a »hiuság kandikál ki.« Ez a tény. És a tanulság? Hogy a M.-Zs. Szemle, midőn más hitü polgártársainkat zsidó nézetek és törekvések felől fölvilágositja, mint t. laptársunk is jóakarón mondja, »valóban hézagpótló vállalat.«

TUDOMÁNY.

A zsidók ősei és a hikszoszok.

Már a régi klasszikus irók igen behatóan foglalkoztak Egyiptom történelmével; alaposan akarták ama csodaország történetét előadni s e czélból személyesen oda utaztak, hogy magán a szinhelyen megismerkedjenek a lakosok szokásaival, vallásával, társadalmi életével s az ottani tudósoktól, t. i. a papoktól felvilágosítást kérjenek mindarról, a mi homályos volt előttük. De fájdalom, a papok sokszor szántszándékosan balútra vezették őket, és igy történt, hogy Egyiptomról egész e század kezdetéig hamis nézetek voltak elterjedve. Igaz, hogy egy egyiptomi pap megirta hazájának történetét és pedig, mint magától értetődik, önálló tanulmányozások és a források alapján, de sajnos, e munka csak töredékben maradt reánk. A munka szerzője *Manetho* volt, heliopoliszi pap és templomi titkár. Világos, hogy igen járatosnak kellett lennie az egyiptomi nyelvben és irodalomban; de azonkivül görög műveltséggel is birt. Épen ezért Ptolemäus Philadelphus által azzal a feladattal lett megbizva, hogy Egyiptom történetét görög nyelven irja meg. Munkájának becse abban áll, hogy a történet az emlékek, a feliratok és a templomi okiratok alapján van előadva; de az a hibája, hogy sok esetben igen önkényesen járt el, hogy nem mindig az igazságnak, hanem gyakran hajlamainak volt tolmácsa. Ezt ma már világosan lehet bizonyitani; hiszen nem szorulunk többé csupán a görög és latin irók műveire, vagy a saját fönmaradt töredékeire; állitásait ellenőrizhetjük ugyanazon források alapján, melyekből ő maga merített. Épen a töredékekből — melyek legnagyobb részben Flavius Josephus contra Apionem czimü munkájában maradtak reánk — tetszik ki, hogy Manetho azon tényeket szántszándékosan elferdítette, melyek a zsidókra vonatkoznak; nevezetesen, midőn a zsidók őseit azon idegen nép-

pel azonositja, mely 511 évig uralkodott Egyiptom fölött — a hikszoszokkal. Az egyiptomiaiak ezek iránt minden időben a legnagyobb gyülölettel viselkedtek, mert soha sem tudták elfelejteni, hogy ez idegen törzs az országot oly hosszu időn át leigázta volt, hogy uj vallást hozott Egyiptomba, hogy szóval mindazt, mi a bennszülött lakosság előtt szent volt, megvetette. Manetho biztosan tudhatta, hogy ha a hikszoszokat a zsidókkal azonositja, a kiket az egyiptomiak szintén nem szerettek — köztetszésre fog találni; ezért és valószinüleg, még azon okból, hogy a saját gyülöletének adhasson kifejezést, a koholmányokat tények gyanánt adta elő.

A hikszoszokat illetőleg Manetho egyiptomi történetének második könyvében (Josephus c. Ap. I, 14.) a következőt olvassuk: »Uralkodott fölöttünk egy Timaios nevü király; ennek idejében haragudott ránk, nem tudom hogy miért, az Isten. Emberek, kiknek származása ismeretlen volt, keletről hirtelen megtámadták az országot és könnyen, minden csata nélkül el is foglalták; az uralkodókat elfogták, a városokat felgyujtották, az istenek szenthelyeit elpusztitották; a lakosokkal iszonyuan bántak, némelyeket levágtak, másoknak rabszolgaságba hurczolták feleségöket és gyermekeiket; végre maguk közül egyet királynak kineveztek. Salatis volt a neve. Ez Memphisben székelt, adót vetett ki felső és alsó Egyiptomra és az erre alkalmas helyiségekbe őrséget vetett. Legjobban megerősitette az ország keleti részét, előre látván, hogy az akkor leghatalmasabb assziriaiaknak kedvük lesz Egyiptomba rohanni.« . . . »Az egész népnek a neve volt »Hikszosz« azaz pásztorkirályok. Hik, t. i. a szent nyelven annyit tesz, mint király, szosz pedig a nép nyelvén pásztort jelent; innen az összetett szó Hikszosz. Nehányan állitják, hogy arabok voltak.«

Munkájának más helyén Manetho a következőt mondja: »511 évig urakodtak a pásztorkirályok Egyiptom fölött; ezután pedig Thebae kerületében és Egyiptom többi részeiben királyok felkeltek; nagy és nehéz háború tört ki ezek közt és a pásztorok között. De Alisphragmuthosis (vagy Misphragmuthosis) legyőzte a pásztorokat, kik a többi Egyiptomból is kiüzettek és egy helyen, melynek kerülete 1000 arurával (hoszmérték) birt, bezárattak. Avarisnak hivták a helyet. Misphragmuthosis fia, Thutmosis, erőszakkal akarta Avarist elfoglalni és azért 480,000 embert a város felé vezetett. A mint pedig látta, hogy az ostrom eredményte-

len lesz, szerződést kötött a többi pásztorokkal; ennek értelmében ezek Egyiptomot minden baj nélkül ott hagyhatták és mehettek, hová akartak; és valóban családjával és kincseivel nem kevesebb, mint 240,000 férfi vonult Egyiptomból a szir sivatagba. Az asszíriaiaktól való félelem miatt — ezek t. i. akkor Ázsiában uralkodtak — abban az országban, melyet ma Judeának nevezünk, egy várost épitettek, mely épen annyi embert volt képes magába foglalni, és Jeruzsálemnek hivták.«

Szembe szökik Manethónak törekvése, hogy a zsidókat a hikszoszokkal azonosítsa. A kérdés csak az, hogy milyen joggal? Áll-e mindaz, a mit előadott? Van-e annak történelmi alapja? Forduljunk előbb az emlékekhez és a feliratokhoz. Az utóbbiak nem tesznek említést a hikszoszokról, vagy helyesebben mondva, eddig még nem sikerült feliratokat találni, melyek a hikszoszokra vonatkoznak. De azért remélhetjük, hogy idővel olyanokra is akadunk.

Annál fontosabbak az emlékek, melyeket a hires franczia tudós, Mariette, Tanisban felfedezett; sirdombokra akadt, melyek épen a hikszoszok idejéből valók, szobrokra, melyek a hikszoszok tipusát tisztán mutatják. A tipus minden egyes emléken, minden egyes szobron, kivétel nélkül egyforma. A szem kicsi, az orr erős és lapos, az arcz vastag és a mellett csontos, az áll kiálló, a száj széles, majdnem állati, az arczkifejezés durva, de a mellett szelid és együgyü is. Világos tehát, hogy ezen törzs a sémi faj jellemző ismertető jeleivel épenséggel nem birt. Ez a legbiztosabb és leghelyesebb bizonyitéka annak, hogy Manethónak állitása alaptalan; mert annak, aki mégis Manetho szavainak hitelt akar adni, vagy azt kell állitania, hogy a zsidók nem semiták, vagy azt, hogy a hikszoszok azok. Az előbbi állitás tulmerész volna, az utóbbi pedig lehetetlennek bizonyult az emlitett emlékek alapján.

De benső okok is megczáfolják Manetho előadását, mint ezt a bonni egyetemi tanár, Wiedemann, épen most megjelent, »Aegyptische Geschichte« czimü munkájában (Gotha, 1884.), alaposan kimutatja. Ha az idézett helyet figyelemmel olvassuk, azonnal meg fogunk ütközni azon, hogy a hikszoszok féltek az asszíriaiaktól, kik Ázsia fölött uralkodtak. Ez képtelenség; a Krisztus előtti 3-ik ezred végén az asszir világbirodalomnak, mely Egyiptomot megtámadhatta volna, még nyoma sem volt. Asszur akkor kis hely vala; sőt midőn 1000 évvel később az egyiptomi hadseregek Mezo-

potámiába jöttek, mint az egyiptomi és asszyr feliratokból kitűnik, még akkor is igen jelentéktelen város volt. Világos, hogy Manetho a későbbi viszonyokat az előbbi időkre alkalmazta.

De a feliratokból még más valamit tanulunk; biztosan tudjuk, hogy épen a hikszoszok idejében jöttek a zsidók Egyiptomba; az a király, kinek minisztere József volt — ez történelmi tény — épen a hikszoszok egyike volt és pedig I. Apepi a XV. dinasztiának egyik királya; ugyanezen király uralkodása alatt, 1842-ben Kr. e. vándorolt be Jákób Egyiptomba családjával együtt.

Lehetetlen tehát, hogy a zsidók azonosak volnának a hikszoszokkal; alaptalan az állítás, hogy Salatis alatt József értendő, mert ez a bibliában (Mózes I. k. 42, 6.) »Sallit«-nak nevezfetik;[1]) kronologiai okokból ez lehetetlennek mutatkozik.

Ehhez még egy más igen fontos körülmény járul. A biblia hiteles elbeszélése és a feliratok szerint a zsidók Egyiptomban nem épen mint uralkodók szerepeltek; előbb alattvalók és azután leigázott rabszolgák voltak. Kivándorlásuk nem került harczba, békés módon történt. Jeruzsálemről pedig jól tudjuk, hogy Dávid idejéig csak egy kis törzsnek, a jebuszitáknak, erős vára volt, de nem, mint Manetho állítja, megerősített tábor. Mindez Manetho koholmánya. De mi birta őt erre? Eltekintve vak gyülöletétől, még más oka is volt. Épen ugyanazon király, kinek idejében Aristeas, Philo és Josephus tanusága szerint, Mózes öt könyve görögre fordíttatott, szólította föl Manethót, hogy az egyiptomi birodalom történetét megirja, és valószinü, hogy mindkettőnek czélja volt, a bibliában előforduló és az egyiptomiaiakra vonatkozó adatokat megczáfolni, ha mindjárt az igazság árán is. Manetho oda törekedett, hogy a szégyent, melyet Mózes a biblia elbeszélése szerint Egyiptomra hozott, attól elhárítsa és a zsidókra fordítsa. Persze ezt csak koholmányok által lehetett elérnie.

---

[1]) V. ö. *Zipser*, Des Flavius Josephus Werk über das hohe Alter stb. kiadta Jellinek. 61. l.

Budapest.

BLOCH HENRIK.

Az antisemitizmus eredete és történeti okai.

IV.

Róma a zsidóságot földre teritette, de le nem győzte. Napjainkban a világi uralmától megfosztott pápaság még mindig semmiféle erőszak által meg nem közelithető szellemi hatalom. Ép ugy a zsidóság is, megszabadulva a nemzetiség gondjaitól, egy győzhetetlen erkölcsi hatalom maradt. Ezentul nem egy, hanem két tekintélyes csoport által képviselve, még inkább fenyegette büszke legyőzőjét, mint valaha. A keresztények megjelentek Rómában. A rendőrség a zsinagógákban folytatott vitatkozások által lett először rájok figyelmes, azt hitte, hogy ezek alapitója egy bizonyos Krisztus, aki Palesztinából jött be, s hogy az egyetértést mindenütt helyreállitsa, kiüzte őket mind. [1])

A tévedés igen könnyen érthető; a már régebben bent lakó zsidók és az uj jövevények közt nem volt nagy különbség. Renan kimutatta, hogy a kereszténység és a zsidóság eredetileg azonos volt, de sőt talán ez az azonosság még teljesebb volt, mint azt e kiváló iró állitja. Mig Pál apostolsága teljes eredményre nem vezetett, t. i. a pogányok nem tértek meg tömegesen, mindaddig a vallási alapigazságok és a gyakorlati vallásos élet azonos volt. Mindkét részről a láthatatlan Istennek ugyanazon szigoru kultusza, a pogányságtól és annak erkölcstelenségeitől való ugyanazon iszonyodás, mindkét részről ugyanazon téritő buzgalom, ugyanazon buzgóság a gyakori zsinagógába járásban, a szentirási könyvek tisztelete és a szentirásban előirt ritualis kötelességek megtartása. »Zsidók voltak — mondja Réville Albert igen helyesen — és a zsidó életben meg akartak maradni is. [2]) Az idő-

[1]) *Suetonius* l. Claudius §. XXV.

[2]) Encyclopèdie des sciences religieuses. Ebionites czikkben.

sebb ág Mózes és a próféták nevében hirdette tanait; a fiatalabb ág Mózes, a próféták és Krisztus nevében, aki jött, hogy mindent beteljesitsen. Eléggé ismeretesek ama előitéletek és rágalmak, melyekkel a zsidókat illették. Ugyanazon gyülölet, ugyanazon rágalmak érték a kereszténveket is. A szamárkultuszszal vádolták őket; testvéri lakomájokból erkölcstelen tivornyákat csináltak. Istentiszteletök legfenségesebb czeremoniája, az urvacsora, megható emlékezés mesterök utolsó óráira, elleneik szájában irtózatos merényletté vált az emberiség ellen. De halljuk csak magát Tertulliánt: »Azt mondják, hogy misztériumainkon egy gyermeket gyilkolunk meg és azt megeszszük; ezen irtózatos lakoma után vérfertőző gyönyöröknek adjuk át magunkat, miután a lakomákon jelenlevő kutyák, a mécset fölboritották és igy a világitás eltávolitásával szemérmünktől is megszabaditnak minket.« [1])

Végre a keresztények is — épügy mint a zsidók — erélyesen tiltakoznak ezen gyülöletes hazugságok ellen, melyekkel őket üldözik; Mózes törvényével védelmezik magukat, melyek közül még nehányat megtartottak: Oly annyira távol esünk az emberi vér kiontásától, hogy még azon állatok vérétől is tartózkodunk, kiknek husát élvezzük. [2])

Kiktől keletkeztek ezen vádak? Origines szerint a zsidóktól. Annyi tagadhatatlan, hogy a zsidók és keresztények mindinkább ellenséges testvérekké válván, kölcsönösen árulkodtak egymásra és rágalmazták egymást. Eichthal az evangélium szövegében több föltünő nyomát találja ezen kölcsönös rágalmazásnak. [3]) De teljességgel lehetetlen, hogy eme gyilkolással és emberevéssel zsidók vádolták volna a keresztényeket, hiszen őket magukat is — elég igaztalanul — ugyanezzel vádolták; de meg maga e vád a husvétvacsorára vonatkozott, melyet a zsidók ép oly szentnek tartottak, mint a keresztények.

Igen megbizható okok jogositanak föl az állitásra, hogy ezen rágalmak ama rómaiaktól keletkeztek, kik minden vallási ujitást rendszeresen üldöztek, a mint hogy Alexandriában is ezen

[1]) *Tertullianus*, Apologetica VII—IX. Francziára fordítva Abbé Gourcy által. 43. l. (V. ö. M.-Zs. Szemle, 2. füzet, 81. l.)

[2]) Octavius Minutius Felix: Gourcy fordítása, 553. l.

[3]) Les Évangiles I. 264. l.

rágalmak legelső terjesztői szintén a zsidókra irigykedő görögök voltak. [1])

Hogy pedig ezen rágalmak és az üldözések a II. század vége felé megkétszereződtek, azon nincs mit csodálkozni. A keresztények propagandája sokkal élénkebb volt a zsidókénál, és sikeresebb is. A zsidó tanitók, kik most még szigorúbbak, mint valaha, csakis a törvény megtartásában látják az emberek üdvét sőt a bekövetkezendő harczok homályos előérzetében »keritésekkel és bástyákkal« veszik körül a törvényt. A belépés, főleg pedig az ott tartózkodás csak annak van megengedve, ki »a czeremóniák nehéz igáját« magára veszi. Ellenben a keresztény apostolok, Pál tanitványai, tartózkodás nélkül nyitják meg községeik kapuit és ott, hol eddig csak a nők voltak zsidók, helyreállítják a család egységét. Az által ugyanis, hogy elháritják az akadályokat, főleg hogy a körülmetélést megszüntetik, megtéritik az atyát és a fiukat is a hit által elérhető üdv »egyszerü és kényelmes«[2]) dogmája által. Igy aztán a pogányok tömegesen térnek át a kereszténységhez, ami csakhamar nehéz gondokat okoz az államnak. Az áttértek valóban nyiltan szállnak sikra a hivatalos vallás ellen, vonakodnak a hadiszolgálattól és fegyverzetten a császár képének imádásától. Lázadásaik miatt üldözve, nem sokára rejtett helyeken kénytelenek istentiszteletüket gyakorolni. Igy szaporodnak az előitéletek, majd az ellenük hozott szigoru rendszabályok. Nero mindjárt kezdetben rájok háritotta Róma égéseért a felelősséget és a kivégzés legkinosabb nemeinek szolgáltatta ki őket. Ő kétségkivül szörnyeteg volt, de Trajan és Hadrián hasonló módon elrendelték vagy legalább elnézték a keresztény üldözést. Az utóbbi császár idejében, midőn dögvész ütött ki, a nép a köz szerencsétlenség okait a keresztényeknek tulajdonitotta, ők távolitották el Aeskulápot gáztetteik által. Később Diocletián alatt ugyancsak ő reájok fogják a császári palota fölgyujtását és hogy ők idéztek elő a dögvészt varázsmesterségeik által. A császár, ki szintén részese volt ezen szenvedélyeknek, eltiltja nekik a hadseregbe és a magistratusba való belépést, lerombolja

[1]) Megjegyzendő, hogy Tertullianus ugyanazon kifejezéseket adja a keresztények rágalmazói szájába, melyekkel Seneca él a zsidók ellen: Dicimur *sceleratissimi* etc.

[2]) *Derenbourg:* Palestine 347. és 348. l.

templomaikat, elpusztitja szent könyveiket és bezáratja papjaikat.[1])

A negyedik század kezdetéhez érkeztünk. Egyszerre azon események egyike megy végbe, melyek a világtörténetet uj mederbe terelik. Constantin okulva a történteken, kibocsájtja a hires milanoi ediktumot, mely az ujkorhoz méltóan, a legteljesebb valásszabadságot hirdeti. Minden kultusz elismertetik és papjaik nyilvános tiszteletben részesülnek, a császár mintegy legmagasabb főnöke valamennyinek. Constantin, ki hitében gyönge, de mély elméjű politikai dolgokban, hamar belátja, hogy a római vallás veszve van; belátja, hogy a két bibliai vallás közül a galiléusoké hozzáférhetőbb a népre nézve. Igy lett a kereszténység államvallás és már 315-ben, tehát 3 évvel a milanoi ediktum után, a prozelita-csinálás legsulyosabb büntetés terhe alatt eltiltatik a zsidóknak s a pogányoknak, hogy az egyház kizárólagos joga maradjon. A középkor megkezdődött.

V.

A zsidók számára előkészített uj helyzet olyan, minőt a körülmények okvetetlen megköveteltek. Az anyaszentegyház — áthatva ama mély vallásosságtól, mely őt korunk üldözőitől elkülöníti — az igazság egyedüli birtokosának és az üdv egyetlen utjának vallja magát, és arra hivatottnak, hogy az egész emberiséget Krisztus vallására térítse: »Járjátok be az egész világot — igy rendelé a mester — és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!« Ezen ép oly nagyszerü, mint félelmetes hivatás teljesítése érdekében korlátlan hatalmat nyert a földön és az égben. Igy tehát, midőn uralomra jutott, képtelenség volt reá nézve ama közönyös és épen e miatt veszélyes türelmességgel élni, melyet a pogányság és a filozófia fogadott el szabályul és a mely a császári törvénykönyvekbe is átment. Eltérést nem volt szabad eltürnie, sem kebelében, sem oldala mellett, sem magán kívül. Eretnekek, hitetlenek és pogányok minden lehetséges uton-módon az egységes tanra voltak vezetendők; ennek pedig egyetlen tekintélylyel biró képviselője az egyház volt.

Minden eltérő tan között pedig a zsidóság adott legtöbb

[1]) Académie des Inscriptions et Belles lettres. 1881. aug. 19. *Duruy* közleménye.

gondot az egyháznak, s inkább mint a többi eretneket, épen a zsidóság követőit óhajtották az egyház kebelébe vonni, vagy legalább számukat kisebbíteni. Az egyháznál idősb és hosszu időn át hatalmasabb zsidóság a szent könyvek ama legrégebbikére támaszkodott, melyből merítette erejét maga a kereszténység is; az igazi vallásos legitimitásnak vallotta magát, melynek a kereszténység csupán egyik szerencsés schismája volt. Volt néki is ép ugy, mint az egyháznak, tana és szervezett kultusza; voltak tudósai és hagyománya, melyet szintén a mult homályába vezetett vissza; az ő doktrinája, épen ugy mint az egyházé, arra irányult, hogy a lelkiismeretnek korlátlanul parancsoljon; biztositotta a családot s annak megható erényeit és egy általános vallásos szövetkezetet képezett. Volt továbbá a zsidóságnak is, ép ugy mint az egyháznak, terjeszkedő ereje, mely föllépésének zajtalansága mellett sem volt eredménytelen. Végre pedig a zsidóságnak nem volt szüksége az egyházra, ez pedig a zsidóságot nem nélkülözhette.

A zsidóságnak befolyása azonban, daczára az egyház diadalának, daczára a korlátozásoknak, melyek őt ennek következtében érték, még mindig jelentékeny maradt. Az udvarban, hivatalokban és a hadseregben — szóval mindenütt utjában állott ez az egyháznak. A birodalom fővárosaiban épen ugy, mint a legtávolabb fekvő tartományokban, szemben találta saját hitközségeivel a zsidók hitközségeit. Az érintkezés és a villongások mindennapiak voltak. Maga a néptömeg, főleg pedig a nők, nem bocsájtkozva dogmatikus vitatkozásokba, sürün látogatták a zsinagógákat [1]) és a rabbikhoz fordultak vallásos szolgálatokért, melyek a keresztény papokéitól alig különböztek; ily módon a zsidóság, bár anyagilag megfogyatkozva, veszélyt képezett az egyház ellen, melyet minden áron el kellett tüntetni. Kényszerülve volt szembeszállni ezen ellenséggel, mely vele vitatkozott, őt fenyegette és ezer karokkal körülfogta. Élet-halálharcz volt ez, melyben a két ellenfél egyikének vagy meg kellett magát adnia, vagy tönkre mennie. Mivel pedig az egyház részén állott a hatalom, mivel a körülmények épen ekkor koronát és fegyvert nyujtottak neki, mit is tett volna egyebet, mint hogy mindkettőt igénybe véve, magát és követőit a halálos érintkezéstől megmentse. Ez volt a végzet; ha nem akart maga elbukni, kénytelen volt a zsidókat letaszítani ama álláspontról,

[1]) *Graetz*: Geschichte der Juden. IV, 335. l.

melyet a társadalomban elfoglaltak; meg kellett őket fosztania nem csak kiváltságaiktól, hanem jogaiktól is és végre arra kellett őket kényszeríteni, hogy tagadják meg önmagukat és ismerjék el őt Isten egyetlen egyházának. Julianus után, ki fölelevenítette a milanói ediktum türelmes politikáját, Nagy Theodosiustól kezdve kérlelhetetlen világossággal nyilvánul a zsidók ellen irányuló tevékenység. A zsidók nyilvános hivatalviselés jogától megfosztatnak. Nem lehetnek katonai parancsnokok, közigazgatási hivatalnokok vagy birák; csakis terhekkel járó hivatalokat hagytak meg számukra. Justinianus, az egyház föltétlen hive, egy lépéssel tovább ment. A zsidókat törvényszék előtt való tanuságtételre képteleneknek nyilvánítja, korlátolja birtokszerzési, sőt végrendelkezési jogaikat is.[1])

Ezen törvények, melyek bejutottak az első frank királyok törvénykönyveibe is, a spanyol nyugoti gót uralkodók kodexeiben »rettenetesekké«[2]) válnak és a következő század törvényhozásának alapját képezik. E törvények Izraélnek még magánéletére is vonatkoztak. És valóban szükséges volt az elkülönítés sánczait megásni. Ama korlátozások, melyeket zsinatok és fejedelmek a zsidók ellen emeltek, a veszedelem képét nyujtják nekünk, melylyel az egyház magát fenyegetve gondolta. A prozelita-csinálás a zsidókra nézve főben járó vétség lesz; a vegyes házasságok pedig, főleg mivel jelentékeny arányban fordultak elő, a legirtózatosabb fenyegetések tárgyai. Nem csak hogy érvénytelennek nyilvánítják azokat, hanem az egybekelteket fájdalmas büntetésekkel illették: gyermekeiket megkeresztelik és kolostorokba viszik. A földmivelőknek pedig komolyan eltiltatik, hogy aratásukat és vetéseket a rabbik által meg ne áldassák. De még a barátságos, sőt a puszta udvarias viszony is el lett tiltva. Nem szabad egymás asztalánál étkezni. Orvosok és bábák csak saját felekezetbeliök betegeinek nyujthatnak segélyt, és egy keresztény dajkának még halálveszélyben sem szabad tejét nyujtani egy ujszülött zsidógyereknek. E törvények áthágói egy évi kiközösítéssel avagy száz botütéssel lettek büntetve, a szerint, a mint nemes vagy jobbágy követi el.[3])

Ez volt tehát a zsidók törvényes állapota már az V. század

[1]) *Depping,* Die Juden in Mittelalter. 20—30. l.
[2]) Esprit des lois 28. VII.
[3]) *Graetz,* ugyanott 393. l.

kezdetétől fogva. A katholikusoktól való elkülönítés volt a főszabály és mennél tovább haladtak ezen végzetes uton, annál inkább kényszerítette őket ezen elkülönítési elmélet természetes logikája, hogy a zsidókat a társadalomból mindinkább kiszorítsák. Hasztalan állnak ellen, hasztalan igyekeznek az őket átszorító vasabroncsokat széttörni. Ez által csak azt érik el, hogy növekszik ellenök a harag és hálójuk kötelékei szükebbre vonatnak.[1]) Nem szabad többé a keresztényekkel egy födél alatt lakniok és velök egy levegőt színiok. Erőszakkal telepítik őket a zsinagóga körül fekvő elzárt városrészekbe;[2]) folyton kényszerittetnek, minél inkább elkülönödni a keresztényektől. Kénytelenek hajukat és szakállukat megnöveszteni, durva szövetekbe öltözködni, mellükön vagy fejükön egy abroncsot vagy egy sárga sapkát hordani, hogy ez által a ghettót mintegy mindig magukkal hurczolják.[3]) Végre az üldözések évkönyveiben hallatlan ravaszsággal, az egyenlőtlenség eszméjét egészen az akasztófáig és börtönig viszik; külön helyre csukják a zsidókat; az igazhitü gonosztevőt pedig azon kiváló kegyelem éri, hogy a zsidót — lábánál fogva akasztják föl.[4])

---

[1]) Ugyanott. 395. l.

[2]) *Bardinet:* Revue des Études juives I. 268. l.

[3]) A lateráni zsinat 1215-ik évben. — *Émek Habáchá* XXXVIII. Izrael szenvedéseinek ezen krónikáját szétszóratása óta József Hakóhen avignoni orvos irta 1575-ben és csak az imént lett francziára forditva először Seé Julien által. Ugyanő figyelemre méltó bevezetésben vázolja az üldözéseket, melyeket a zsidók szenvedtek.

[4]) Émek Habáchá XXXIV. és Revue des É. J. IV. k. 34—47. l.

Páris.

Astruc Arisztid.

IRODALOM.

PULSZKY FERENCZ EMLÉKIRATAI.

Életem és korom. Irta *Pulszky Ferencz* I. II. kötet. Második kiadás. Budapest, 1884.

Az elbeszélt nagyszerű események, melyekhez a nevezetes szerző élményei és szereplései füződnek, sokkal fontosabbak, semhogy illő volna, némely különösebb vonatkozásokat a zsidók állapotára a műből aránytalanul kiemelni, s belőlök némi tanulságot meríteni. Másrészről azonban a forradalom előtti reformmozgalmak az eszmék oly messzeható küzdelmét idézték fel, hogy a mai Magyarország csaknem összes élet-jelenségei magyarázatáért ama korba kell visszanyulnunk. Nem egy válságos pillanatban, mikor ellenséges törekvések a jelen álláspontjáról hazánk szabadságait veszélyeztették, a védelemre hivatott egyének, a történet évkönyveiből oly erős szellemi okokat idéztek, melyen e tulnyomó anyagi hatalom ereje megtörött. A negyvenes évek szelleme, mikor az országgyülésen szóba került a zsidók állapota, a felebaráti szeretet sugalmainak engedve a mult századok igazságtalanságaira hivatkozott s a törvényhozó hatalom enyhített a zsidók sorsán. Ez időtől fogva azonban, a megtámadott fajnak nincs szüksége arra, hogy sebei mutogatásával mérsékelje ellenfele szigorát, elég ha hazánk nagy átalakulása eszméit hivja segitségül, melyek képviselőit a történet, kegyelet és emlékszobor megörökítette. Ha a jövendő fejlemények ama meggyőződésre juttatják nemzetünk jobbjait, hogy a Széchenyivel megindult reformok egy félszeg irány tulhajtásai voltak, hogy Kölcsey hazaszeretete lázálom volt, Deák bölcs mérséklete s igazságos erélye merő kedvtelésből s Eötvös nemes sürgetései egy ideális fő nyugtalanságá-

ból eredtek, akkor a magyarországi zsidó kiszakítja szivéből e hamis bálványai képét, ama férfiak emlékét, kik oly veszedelmes pazar játékot űztek a nemzetiséggel, mely nem való zsidónak, mert a zsidó nem lelkesülhet, neki nem lehetnek hagyományai, a szellemi alkotások, halhatatlan művek felfogására s élvezetére nincsen érzéke. De vajjon a magyar nemzetiség folytonos erősbödése, az európai eszmék természetének vizsgálata, alkotmányos életünk folyása nem azt bizonyítja-e, hogy századunk első negyedében fölmerült eszmék, a magyar nemzet történeti fejlődésének természetes folyományai, s hogy jogosultságukat kétségbe vonni annyi volna, mint a nemzet lelki életét erőszakosan megzavarni?

A magyar zsidóság nyilvános életének kezdete ama reformeszmék izmosulása korára esik. Ami azóta közérdekü, az egyszersmind a zsidó érdeke. Országgyülési tanácskozásokban fölsorolták vallása elszigeteltségét, erkölcsi romlottságát, foglalkozása undokságát, munkátlan élete büneit, de felhangzott nem egyszer az enyhitő szózat is (Barkóczy megyés püspök, Dessewffy Aurél), hogy ő is isten képmására teremtett ember, s embernek tartva emberszámot fog tenni.

Abban az időben (1840-iki országgyülésen) a kárhoztató itélet még keveset keserített s szelid szó még kevésnek keblét emelte, s a későbbi kor nemzedéke, kinek alkalom jutott immár hazája multja iránt érdeklődni, az eszmék és fölfogások harczát természetesnek fogja találni, az ellentétek surlódásaitól a megnyugvással tér meg a kibékülés eredményeihez. A történeti és nemzeti szempont követelményét föléje fogja helyezni az egyéni óhajtásnak s nem ütközik meg azon, hogy Széchenyi is nemzetiségi féltékenységből 1844-ben a zsidók emanczipácziójáť ellenezte. »Mindenekelőtt áll előttem — igy szólt — hűség fajtámhoz. A liberalismus egyenesen a nemzetiség rovására történik. Tehát annak, ki a nemzetiséget őszintén pártolja, lehetetlenség, hogy most oly elemnek, melynek több intelligentiája, több szorgalma van, a nemzetiség rovására kedvezéseket nyujtson.« Azt hitte, hogy a sirhoz közel állt s ujra az élet felé fordult nemzetiség, kicsiny bárka még arra nézve, hogy saját gyermekein kivül, még másokét is fölvehesse. A mai viszonyok után itélve Széchenyi aggályossága talán alaptalan s alig állítható bizonyossággal, hogy épen 1844-től a 67-ki emanczipáczióig fejlődött volna annyira a magyar nemzetiség, hogy az idegen ajkuak beolvasz-

tása oly könnyüvé vált. Mert ma már tagadhatatlan, hogy az idő rövidségéhez képest a magyarországi zsidó, az engedményekkel járt kötelességeknek is eléggé megfelelni látszik. S ez bizonyára nem érdem, csak bizonyítékul szolgál, hogy a nemzetek nagylelkűsége is, ha a nemzeti hagyományokból vesz irányt, nem lehet káros következményü. A zsidóság kénytelenségből, hálából és hajlamból, vagy átgondolt szándékosságból fölvette a magyar nemzetiséget, egy rész csak nyelvben, némelyek szokásban és hajlamokban is, mások nemzeti s alkotmányos intézményeink természetében; élvezi a hon örömeit, dicsőíti nagyjait, terheiben és csapásaiban részesül, költőit tanulja, irói sajátságait magába szivja s megtudja érteni, ha olykor a zsidó nevet választják az izgatások tárgyául. Mig azonban az izgatás képviselői, idegen nemzetek krónikáiba nyulnak, hogy czéljaik időszerüségét, erkölcsösségét igazolják, a magyar zsidó nemzetének csak közelmult történetéhez fordul, hogy honfitársai szavaiból, tetteiből és küzdelmeiből megismerje, hogy ügye, a nemzeti ujjáalakulás eszméivel szoros kapcsolatban van, hogy ez eszmék föltalálhatók Magyarország történetének csaknem minden nevezetes korszakában s a hon sorsa az eszmék ápolásától függ.

Valóban, közéletünk némely jelenségei arra kényszerítik a zsidót, hogy alig élve a jelent, már is a multba meneküljön, hogy mikor csaknem minden nemzetelem a jövőre munkál, remények épitésén fáradoz, e pezsgő élettől elmaradjon. Mert mit Cassius mond magáról, a zsidóról is áll:

> Lesik hibáit s emlékkönyvbe irják,
> Könyv nélkül megtanulják, hogy szemére
> Vessék.

E sorok fölé iktattuk Pulszky Ferencz művét, Emlékiratait annak a férfiunak, ki tevékeny részt vett a mult idők küzdelmeiben s kinek megadta a sors, hogy szemlélője legyen az ujabb fejleményeknek. Közéletünk egyes fontos kérdéseibe ma is beleszól, ifjui hévvel, mint egykor, okokat immár nemcsak lelkesedéséből, hanem tapasztalataiból is merít, de úgy látszik, a mai Magyarország sem a lelkesedés szavaira, sem a tapasztalás tanitásaira nem hajlandó hallgatni, s amit 1848-ban Sz.-Fehérvárott az ifju kormánybiztos puszta szóval eszközölt ki, azt ma csak szuronyhegygyel érhetni el. Ez ifju Magyarország szelleméhez Pulszky tehát nem tud már szólani, az ujabb kérdések természetét nem

tudja fölfogni, s mint hazáját hőn szerető polgárnak s tudós és tapasztalt embernek, be kellene látni, hogy a korral változnak az irányok és eszmék, hogy a makacs következetesség késlelteti a jövendő szerencsés ujitásokat. Sőt emlékiratai szerkesztésénél is a mult eseményeit a jelen törekvéseivel kellett volna összhangba hozni, elhallgatni, mi ma népszerültlen s kiszinezni azt, miért az uj nemzedék tapssal adóz. Miért említi például, hogy 1837-ben egy zsidó ifjuval indult olaszországi utjára, hogy Albach már 1840-ben sürgeti a pozsonyi templomból a zsidók emanczipáczióját? A székesfehérvári esetet pedig épen el kellett volna hagynia. Nem ért, ugy látszik, uj divatú könyvek irásához. Meggondolatlan fővel a régi gárda hive marad, tettel, szóval és irásban. Inkább óhajt egy elmult kor élő árnyéka lenni, mint a jelen ünnepelt hőse. Azt akarja, hogy nevét a zsidó kérdésben inkább Eötvösével említsék, mint az ujabb irányok képviselőiével. S ezt valóban meg is érdemli. Nagyobb elismerést nem nyujthat az utókor, s az emlékiratok némely helyeiről a zsidóság ép oly örömmel fog védekezni, mint Eötvös ragyogó essayével.

Mindakét mű olvasása arra fogja tanítani a zsidóságot, hogy az ellene irányult támadások külszine alatt önzés és hazafiatlanság rejlik, és e két bűn különböző korban más-más köpenynyel palástolja el valódi czélját; hogy később lépvén az állam kötelékei közé, kimivelt nyelv és nemzetiség birtokába jutván, a törvénytiszteleten kivül, még áldozatokkal is segítenie kell e hon emelését, hogy az áldozatokra nem kell az alkalmat várni, hanem tüntetéstől menten keresni, hogy ellenfeleinek még igazságtalan vádjait is megelőzze. Azok műveiből, kik különböző alkalomból és téren védelmére keltek, azt a tanulságot fogja nyerni, hogy a személy- és vagyonbiztosság élvezete a nemzeti életben nem a legfőbb jó, hogy a haladó miveltséggel oly szükségek ébrednek, oly élvezetek ajánlkoznak, melyek kielégítésére és megszerzésére csak akkor nyilik alkalom, ha az egyes nem törvény és rendelet értelmében, hanem lelki élete ösztönei folytán elmondhatja: ime van hazám, melyet szeretek, szeretem szépségeiért, történeti multjáért, nagy férfiaiért, szeretem költőinek álmait, államférfiai merész terveit, vállalkozásait, nagy csalódásait, szeretem a hon törekvéseit, melyek az európai műveltség és tudomány vivmányait eredeti és nemzeti felfogása után módosítva átveszik. Ha ez érzések egykor el fogják tölteni az utolsó zsidó keblét is, s

erre van biztos remény, az izgatók támadásaira fellázad majd benne a hazafi érzés, egyéni fájdalmát feledni fogja a hazafi fájdalom érzései közt, mert világos lesz, hogy a támadó, hazája békéjét, nyugalmát kívánja hűtlenül zavarni. S ez idő már nincs messze, a jelen némely keserűségei nem fogják a zsidót meggátolni átértett kötelességei teljesítésében s ha a csüggesztő elemek és hangok nem épen ritkák, vannak ösztönző körülmények is, részint a lelkiismeretben, részint közéletünk s irodalmunk némely jelenségeiben. Történetirók, államférfiak s irók egyaránt fáradoznak a 48-ki forradalom törekvéseit s vivmányait emlékeik s más adatok nyomán a kellő világításba helyezni, lassankint összegyül az anyag a nagy műhöz, amaz eszmék teljes életét fogjuk látni, melyeknek a magyarországi zsidó magyarságát és hazáját köszöni. De már az anyaggyüjtés folyamán is látszik, hogy a jövendő történetiró, kit bizonyára igazság fog vezérelni a tények megitélésében, nem fogja kárhoztatni azt az irányt, mely a szabadság és humanizmus jótéteményeiben a zsidót is részesiteni kívánta.

Budapest.

Balogh Ármin.

A MESSIÁS.

Antilogiául Renan »Jézus Életé«-re. Irta: *Szegedi Á. Kilit*, ferenczrendi áldozár. Kecskemét 1884.

E mű a szorosabb értelemben vett zsidó irodalommal bensőbb összefüggésben nem áll. Ugy tárgya, mint czélja: visszamenni a kereszténység legrégibb kutforrásaira, az evangéliumi iratokat és kiegészitő hagyományokat, melyeket a szabados birálat képviselői — az angol freethinkerek és franczia encziklopédistáktól fogva a wolfenbütteli fragmentistán és Röhr Pálon keresztül egészen Straussig — a minden előfeltétel és czélzatosság nélküli kritika jogczimén darabokra téptek, ismét összehordani, egymáshoz illeszteni és belőlük Jézus életét szerves egészszé rekonstruálni; de különösen visszaverni azokat az éles támadásokat és kirohanásokat — igaz, hogy az orthodox szupra-naturalizmus fegyvereivel — miket a »frivol« és »oktalan« Renan Jézus istensége ellen intézett, látszólag a M-Zs. Szemle körén kivül esik. De csak látszólag. Tüzetesb vizsgálat után tapasztalni fogjuk, hogy ezen a kereszt-

tény hitélet világában oly nagy tetszéssel találkozott munka a M-Zs. Szemle olvasóinak figyelmét is méltán felkölthetí. Nem csak azért, mert mi zsidók mint olyanok, bár be nem megyünk a hitvallás amaz uj templomába, melyet a színáji kinyilatkoztatás egyik fia az általa összezuzott pogányság eszmevilágának romjain felépitett, de elvégre még sem tudunk elzárkózni a történelmi események szoros összefüggése és egymásutánja megbonthatatlan rende nyujtotta tanulságnak elfogadása elől, miszerint a judaizmus méhében fogant, de születése szük körén csakhamar tulterjedő, világhóditó, erkölcsöt és kulturát terjesztő kereszténység az emberi nem fejlődési proczesszusának szükségképi, a gondviselés által akart, czélba vett és elősegitett szüleménye volt; nem csak azért, mondjuk, hanem azon egyszerü ténynél fogva, mert a kereszténység megalapitói és első követői születésre, gondolkodásra, nyelvre és szokásra zsidók, még pedig ősi vallásuk és tradiczióihoz törhetetlen hüséggel ragaszkodó zsidók levén: Jézus életének minden ábrázolója az uj-szövetség bizonyitékain kivül szükségképen azon egykoru, régebbi vagy későbbi zsidó irók müveire — jelesen Josephus, Philo és a talmud — is rá lesz utalva, melyek az ősi kereszténység ezen kiváló személyiségének müködésére, benső világára és szereplési körére nem csekély fényt deritenek.

A feladat ezen természete az ilynemü müveket birálatunk szemkörébe helyezi, nemcsak, hanem egyenesen kötelességünkké teszi, hogy magunknak és másoknak számot adjunk, minő sikerrel felelt meg a szerző feladatának, honnan hordotta össze anyagát és milyen szellemben igyekezett azt feldolgozni. Sőt tovább is mehetnénk. A kereszténység létjogát rendesen csak a judaizmus romjain épiti fel. A zsidó nép koporsójából faragja a christianizmus bölcsőjét. S igy épen az ilyen munka megbeszélése alkalmából lehetne az állitás elemzésébe bocsátkozni és annak megokolására vállalkozni, hogy mért nem látjuk mi a kereszténységben a judaizmus alkotmányának zárkövét, fejlődése végczélját és berekesztését, de igen is látjuk benne — Maimonidesszel — prófétai jóslataink valósulásának drága zálogát és a megjövendölt korszakok erkölcsi állapotának közelebb hozóját, elősegitőjét előkészitőjét.

De ha alkalmas is a könyv, maga a mostani idő legkevesbbé az. Az elfogultságnak oly sürü köde ülepedett most a lelkekre, hogy

még a pártatlan tudomány tiszta fénye sem szürődhetik át rajta. S azért belé nem bocsátkozva a keresztény hit titkaiba, óvatosan kerülve minden dogmatikai vagy vallásos fejtegetést és birálatot, egyedül a zsidó irodalmat érdeklő adatok megvilágitására és egyes tévedések kiigazitására fogunk szoritkozni.

Szerző (XXV. l.) idézi Renan véleményét Josephus Jézusról szóló helye felől. A vélemény lényege az, hogy e sokat vitatott hely h i t e l e s ugyan, de a keresztény kéz átdolgozásának nyomait mutatja. Ebben szerző szembeszökő ellenmondást talál. Már hogy lehet — kérdi — valamely helyet hitelesnek tartani s egyuttal ugyanazt meghamisitottnak hinni, hogy lehet 18 század mulva vádolni oly hamisitásról, melyről az egykori irástudók és farizéusok, különösen a talmudisták mit sem tudtak? Hogy történhetett az, hogy ezen élesen fegyverzett ellentábor nem tudta volna megőrizni gyámoltalan keresztények ellenében saját zsidó irója eredeti tisztaságát? Vagy legalább fel ne szólalt volna a hamisitás ellen? — Ha más, meggyőzőbb okokkal nem tudja e hely hitelességét bizonyitani, akkor ügye nagyon rosszul áll. Szerző, ugy látszik, nem tudja, hogy sokan e hely hitelességét egyenesen, határozottan tagadják. S tagadásuk nem leggyöngébb támasza azon mindenesetre feltünő körülmény, hogy oly régi irók, mint Justinus, Tertullianus, Clemens és Photius Josephus ezen klasszikus helyére bizonyitékaikban nem hivatkoznak. — Az első, ki e helyről emlitést teszen, csak a III. században élő Eusebius volt és utána Hieronymus a IV. században. Ám Renan nem osztozik ezen nézetben, hanem azt állitja, hogy a kérdéses hely általában véve nagyjában hiteles, valódi ugyan, de nem abban a kiterjedésben és alakban, a mint előttünk fekszik. Concedálja, hogy Jos. tudott, irt valamit Jézusról, de nem úgy és nem azt, a mit és a mint most olvassuk. A legkiválóbb régi kritikusok is — Montague Rikárd, Villoisin, Knittel, Vossius, Roland stb. — mind azt állitják, hogy a hely hiteles ugyan, de törültek, toldottak, változtattak rajta. Az pedig távolról sem képzelhető, hogy valamennyien ugyanazt a végzetes logikai hibát követték volna el.

A mi pedig azt a kérdést illeti, mért nem őrizték meg az egykoru talmudisták saját zsidó irójuk tisztaságát, vagy legalább mért nem szólaltak fel a netaláni hamisitások ellen? hát az a történeti tények teljes nem ismerését és a zsidó irodalomban való tájékozatlanságot árulja el. Az egykoru irástudók Jézust

egyetlen szóval sem említik. Az első híreket Jézusról a III. és IV. században élő talmud tudósoktól vesszük, kiknél azonban az emlékek történeti hüsége már egészen elmosódott. Kétségtelen, hogy a rabbinusok Jézus felőli tudósításai csak mesék, miket igazolni nem lehet (Jost, Geschichte d. Jud. u. s. Sekten I, 405.). A felszólalás pedig egyszerüen azért maradt el, mert a zsidók Jos. könyveit nem olvasták, nem ismerték, tán nem is érthették. A X. század végétől fogvást a zsidók valami héberül irt történetet olvastak, melyet a valódi, eredeti, zsidók számára irt Josephusnak tartottak. Zunz azonban kiderité (Gottesdienstl.Vortr. 146—154), hogy a nevezett munkát nem Josephus Flavius szerzette, hanem valami névtelen 940 körül Itáliában élt iró, ki az ő nevét csak bitorolta.

Az Édenről szólva (9. l.) állitja, hogy az nem valami szük határok közé szoritott vagy ölszámra mért villácska volt, hanem terjedelmes *világrész*. Ez állitását azzal támogatja, hogy már a teremtéstörténeti elbeszélése is 4 *folyóviztől öntözöttnek* emliti (Gen. 2, 10.). Ez határozott tévedés. Az idézett helyből ellenkezőleg az tünik ki, hogy magában a kertben csak egy folyó fakadt, ez keresztül folyt a kerten, öntözte és miután elhagyta, oszlott 4 főágra. De csak miután elhagyta volt. Már az eddigiekből is kitünik, hogy szerző a zsidó irodalomban nem valami nagyon járatos, bár mindig az eredeti kutfőket idézi. De még csattanósabban bizonyitják a következők :

167. l. 4. jegyzet igy hangzik. »Gem. Sanh. II.«, 25. l. 3. jegyz., meg emigy: Babil. Talm. fol. 13 b. A talmudra hivatkozó szerző, ugy látszik, nem tudja, hogy az nem végeig folyó számmal ellátott, csak egy könyvből álló, hanem 12 köt. és 36. traktátusra oszló munka; hogy minden traktátusnak más-más czime van, a mely a lapszámozást mindig 1-nél veszi fel.

»A világ üdvözitője zsidóul *Messias*-nak mondatik; görögül χριστὸς, latinul unctus.« 140. l. *Messias* nem héber szó. A görög χριστός héber eredetije משיח : másiách ; grécziczálva lett belőle Messiás.

Renan tagadásával szemben szerzőnk (50. l.) Heródes vérengzésének és a betlehemi utnak hitelességét a Macrobius által Augustus szájába tett élczczel akarja bizonyitani. Ez pedig nem bizonyit semmit. Mert azért még lehet, hogy sem a betlehemi ut, sem az ártatlan gyermekek legyilkolása nem történeti; de ha tud-

juk, hogy Heródes megölette saját feleségét Mariannét, sógorát Aristobúlt, ennek anyját Alexandrát, az öreg Hyrkant és tulajdon három fiát, akkor bizony bátran mondhatta Augustus: »Jobb lenni Heródes disznajának, mint fiának.«

Nazareth leirásában, mely különben nem a hegy magaslatára, hanem lejtőjére volt épülve, azt állitja szerzőnk (59. l.), hogy lakóinak száma *Josephus szerint* akkor mintegy 5000 lélekre mehetett. Josephus szerint! Idézi ugyan de bell. jud. IV, 2, de azért mégis tény, hogy Nazareth városa sem az ó-testamentom, sem Josephus, sem a talmud könyveiben felemlitve nincsen. Első egyházi iró, ki emliti, Eusebius volt.

83. l. A farizéusok »szemet szemért, fogat fogért betü szerint értelmezték.« A ki a zsidó szektákról ir, már annak csak tudni kellene, hogy nem a farizéusok, hanem a szaddukéusok értelmezték ezt s több más tételt betü szerint. L. Megillath Táanith 4 fej. és Bábá kammá 84a. »De hát miből is állott a vámosok bűnössége a farizeusok szemében? nem-e a hivatalos hűségben?« kérdi Szegedi (162. l.). Nem bizony! hanem abban, hogy zsidó hitsorsosaikat a legkegyetlenebb módon zsarolták és fosztogatták, hogy jövedelmöket szaporitsák, de különösen, hogy a római vámbérlőknek kedvökben járjanak. Képzelhetjük, mily módon űzték e zsarolást, ha még egy Nero is indítva érezte magát, a vámszedőket a negyvened és ötvened behajtásától eltiltani. Tacit. Annal. 13, 31. 51.

A 89. lapon ezeket olvassuk: »*A néptanitók* »*Nazirok*« mózesi berendezkedés után a Nazir nevezet után nazareusoknak is czimeztettek; s bizonyos fogadalmi szertartásra avattattak fel az úr szolgálatára; nevezetesen: előkészületül valamely ideig pusztába költöztek elmélkedési magába zárkózásra, s a népsokaságtól elkülönzék magokat, csupán prédikálás közben találkozván az emberekkel.« Kik eddigelé azt hitték, hogy tudják, mi az a názir »A Messias« olvasása után keserüen fognak csalatkozni. Kik ugy tudták, hogy a »názir« olyan Istennek szentelkedett izraelita, ki 30 napra vagy egész életre szóló fogadalom által magát a holtak érintésetől, minden szeszes italok élvezetétől való tartózkodása és hajának szabad növesztésére kötelezte, az csak siessen hiányos ismereteit kibővíteni. Majd Szegedi urtól megtanulja, hogy a »Názir« pusztalakó, embergyülölő, néptanitó és prédikátor volt, mely hivatásra bizonyos szertartásokkal avattatott fel.

Ép olyan alapos vallásismeretet mutat Szegedi, midőn a 188. l. a keresztelés eredetét keresve, mondja: »A próféták felavatási szertartása mosakodás volt.« Mi meg azt hittük, hogy a fürdés csakis papoknál volt felavatási szertartásul elrendelve (Ex. 29, 11), a próféták ellenben minden felavatási szertartás nélkül lettek azzá, a mik.

Vagy midőn 127. l. rendre utasítja Renant, hogy Jes. 1, 16. igy fordítja: Mosakodjatok, legyetek tiszták, vegyétek el *cselekedeitek* gonoszságát szemeim elől, s kijavitva, a »cselekedeitek« szó helyébe a »gondolataitok« szót teszi, a mi szerinte lényeges különbség. Bizony lényeges! De szerző elfeledte, hogy Renan az eredeti héber szöveget fordítja, a hol מעלליכם áll, a mi csakugyan cselekedetet jelent, nem pedig gondolatot, mint szerző a vulgata nyomán állítja, a mely ugy adja vissza: Auferte malum cogitationum vestrorum ab oculis meis. Nem kevésbbé szerencsés egy másik emendációja a 310. l., midőn Máté 19, 24. versét igy akarja fordítani: »könnyebb a *hajókötélnek* — nem pedig a tevének — átmenni a tüfokán stb. »mert a görög *κάμιλος* magyarul tevét, de hajókötelet is jelent, a hasonlítás természete pedig azt hozza magával, hogy csak rokonjelentőségü tárgyak állíthatók fel hasonlítási párhuzamba.« Az ugyan nem áll, hogy *κάμιλος* tevét *is* vagy hogy *καμηλος* hajókötelet *is* jelentene. Szerző nem látszik tudni, hogy az az egész *κάμιλος* szó, mely egyetlen egy régi irónál sem fordul elő, ennek a javításnak köszöni létét. Azt pedig még kevésbbé látszik tudni, hogy az arabok is, a talmud is nem csak tevét, hanem elefántot sétáltatnak a tű fokán keresztül, l. Bábá mecz. 38b, Berákh. 38b.

E mutatványokat a végtelenig lehetne folytatni. Ott van a »Hazzán« 63. és 144. l., ott van a 282. l. Ex. 13, 16. versének értelmezése, a hol hártyaszeletekről szól, miket a »képmutató farizéusok kérkedésből nemcsak balkarjokra fűztek, hanem *homlokukra is kötöttek;* meg aztán égszín prémről, melyet e képmutató farizéusok, hogy buzgóbbaknak láttassanak, a szokottnál *szélesebbet* viseltek« stb. De a felhozottak is eléggé világosan mutatják, hogy milyen hiányos nyelv-, történet- és törvényismerettel fogott szerző »A Messiás« megirásához, és olyan alapos és bő tudományos ellenfél leveréséhez, mint a minő Renan. A ki a talmudot és nyelvét oly kevéssé ismeri mint Szegedi ur, annak stilusának nemes egyszerüsége, dialektikájának sokszor találó élessége,

vallásos meggyőződésének jóltevő melege mellett sincsen joga kimondani: »A Pentateuchusban nincsen gój, nincsen kagal; sem a zsinagóga tornyainak tetejét nem rendeli egy világgömb alakjában feltüntetni királyi koronával, melyből királyi pálcza emelkedik ki; a mi határozott manifestatiója a világuralmi követelésnek! (Antisemiták tapsoljatok!) A Pentateuchus szembeszökő *ellentéte a talmudnak*, mely utóbbi a zsidó hit- és erkölcstan vezérkönyve.« Ki a talmudhoz nem ért, ne is szóljon róla. Ne sutor ultra crepidam.

Kecskemét.

PERLS ÁRMIN.

IRODALMI HOLMI.

Izsák ibn Gijâth kommentárja Kóhéleth könyvéhez. — Uj konkordanczia. — De Castro Sirföliratai. — A Zsoltárok perzsa fordítása.

Azon kitünő férfiak közt, kik a 11. században a zsidó irodalmat Spanyolországban rendkivüli virágzásra emelték, mint talmudtudós és mint liturgikus költő egyik legjelesebb volt *Izsák ibn Gijâth* (vagy Gajjâth, a mi a név héber fordításának: Môsîa, segitő, jobban megfelel). Régen tudták, hogy a *Kóhéleth* szentirási könyvhöz irt egy magyarázatot, melyből különösen *Kimchi Dávid* a maga Szótárában idéz néhány részletet. Ezen művét — mondja Grätz — a későbbiek nagyon dicsérték, de maga a munka nem maradt ránk. És ime, az oxfordi nagy könyvtár kézirati kincsei között megtalálták ujabban az elveszettnek hitt munkát is, és annak egy része, a nevezett szentirási könyv arab fordítása, megjelent e napokban egy fiatal berlini tudós, *Loevy* Jakab által nagy gonddal kiadva és latin bevezetéssel ellátva, melyben a másik résznek, magának a kommentárnak megjelenését közel kilátásba helyezi. A középkori zsidó biblia-magyarázat fénykorából ránk maradt ezen emléket örömmel üdvözöljük.

*

Mandelkern S., lipcsei tudós, *új bibliai konkordanczián*ak megjelenését hirdeti egy imént kiadott prospektusban. A ki tudja, mily fontos és nélkülözhetetlen segédmunka a szentirással tudományosan foglalkozónak a bibliai könyvekben előforduló,

összes gyökeit és szóalakjait kényelmesen kimutató ilyen munka, a ki tudja, hogy csak a legnagyobb pontosság és a hibáktól és hiányoktól lehető mentesség teszi azt igazán és biztosan használhatóvá, szivesen fogja a konkordanciának ezen teljesen uj földolgozását üdvözölni, melyben a szerző elődjeinek, nevezetesen Buxtorfnak és Fürstnek általánosan elismert fogyatkozásait óriási szorgalommal és tudományos tapintattal pótolni igyekezett és a javított és kiegészített (a tulajdonneveket és partikulákat is magában foglaló) konkordanciában — hogy *Fleischer*, a hires orientalista szavaival éljünk — »monumentális, évszázadokra rendelt munkát teremtett.« Mily nagy érdeklődéssel néznek a szaktudósok az uj vállalat elé, bizonyítják azon dicsérő nyilatkozatok, melyeket az említett prospektus sok kiváló zsidó és nem zsidó orientalista és theologus részéről nyilvánosságra hoz. E tudósok, kik a munkát kéziratban látták, megegyeznek abban, hogy benne a bibliai tudomány gondosan kidolgozott és teljesen megbizható segédeszközt nyer.

*

De Castro zsidó sirföliratokat tárgyaló munkájára vonatkozólag *Kaufmann Dávidtól* a következőket vesszük:

D. Henriques de Castro fényes *Keur van Grafsteenen* czimű kiadványában fölötte sajnálandó, hogy a héber feliratok nem részesültek ugyanabban a pontos átdolgozásban, mint a latinok és a spanyolok. Pedig nem legkevésbbé érdekes része e könyv sokoldalú tartalmának épen ezen feliratok hébersége. Hiszen a spanyol-arab korszak költői szelleme lengi át! Megható, ha az ember ugyanazon sírkövön egymás mellett találja a hajdani haza, Spanyolország hagyományát és a szabadelvü uj menhely, Hollandia müvészetét: az uj-héber költészet metrumát, és a márványba vésett, zsidó sirokon egész szokatlan, sőt némileg tilos képeket és diszítéseket. Ha nem tudnók is különben, a sirfeliratok héber nyelvezete elárulná, hogy szefárd temetőn állunk. Már azért is külön figyelmet érdemelt volna a feliratok hébersége. Hadd javítsak egyet-mást a közöltekben, a hol — mint a hozzácsatolt fényképekből egyes esetekben kiviláglik — bizonyosan nem a sirkőmetszőn, hanem a másolón vagy a szedőn mult, hogy meghomályosodott egyik vagy másik mondat értelme.

Igy p. o. a 56 lapon olvasunk: אל מצחו לא יגרע עינו. Már a metrum mutathatta volna a kiadónak, hogy ez lehetetlen. Az egész költemény az u. n. 8 magánhangzó-smetrumban van irva. Tehát מְצַח-t kell olvasnunk. Jób 36,7 értelmében azt mondja a költő: Isten nem fogja szemét elfordítni ezen jámbortól. A 87. lapon שיר helyett olv. שור, azaz tekintsd [végedet], a mint a fényképen még világosan lehet olvasni. A 95. lapon az első vers: מה לך אנוש רמה זמן רמה valószinüleg igy értelmezendő: Minek az néked, oh te ember, féreg, a kit megcsal az idő stb. A negyedik vers: מהר עוב תבל נטוש תבל lehetetlen alakot mutat. Hanem bizonyosan az első תבל helyett סבל olvasandó, minek nyomát még a fénykép fenntartotta. E szerint azt mondja: Siess, vesd el a terhet, hadd el a világot. מעון רומה szintén hibás; természetesen דומה-t kell helyette olvasni: »a hallgatás lakása«, a sir.

*

A *Zsoltárok* uj *persa fordításáról* ad hirt a »Literaturblatt für orientalische Philologie« cz. folyóiratnak 5. füzetében Ethé ismert orientalista. A fordító Benjamin, zsidó pap Bokhárában, ki Bécsben nyomatta ki munkáját s egész kiadását magával vitte hazájába az ott élő 4000 lelket számláló hitsorsosai használatára. A fordítás abban a persa dialektusban van irva, melyen a Khorászánból bevándorolt bokhárai zsidók beszélnek. Különösen nyelvi tekintetben sok sajátosságot mutat e fordítás és miután a persát héber átirásban adja, értékes adalékul szolgál a persa magán- és mássalhangzók kiejtése megismeréséhez.

TÁRSADALOM.

A magyar házassági jog egy uj bonyodalma.

Horvátországban meg van engedve a keresztény vallásról a zsidó vallásra való áttérés; egy fenforgó esetben a horvát hatóságok az áttérést megengedettnek, jogérvényesnek és az áttértnek zsidóval kötött házasságát érvényesnek nyilvánították. A magyar korona országainak egy részében e szerint a keresztény hitről a zsidó vallásra való áttérés törvényileg megengedve van, másik részében vagyis a szorosabb értelemben vett Magyarországon megengedve nincsen.

Érdekes jelenség, de végtére a dolog ugy van és törvényes is, mert az 1868. évi XXX. trvcz. 48. §-a szerint »Horvát-Szlavon- és Dalmátországok önkormányzati joga kiterjed ezen országok beligazgatási, vallási, közigazgatási és az igazság ügyre«. Lehetséges és törvényes tehát, hogy Horvátország törvényei megengednek oly cselekményt, melyet Magyarország törvényei tiltanak; keresztény, ki Horvátországban áttér a zsidó vallásra, zsidó lesz, Magyarországon át nem térhet, de ha áttérne, a törvény őt zsidónak nem tekinti. Ezen jelenség, mint mondtuk, már önmagában is elég érdekes, hogy azzal társadalmi s mivelődési szempontból foglalkozhatnánk, érdekesebbek annál azonban ennek jogi következményei és azon bonyodalmak, melyeket a még nem elég bonyolult házassági jogunk terén szül.

Keresztény, ki Horvátországban a zsidó vallásra áttér, jogérvényesen tért át, zsidó lesz, mert a törvény annak ismeri el. Mint zsidó, zsidó féllel házasságra is léphet, a házasság is érvényes, miután a *cultus disparitas* megszünt, zsidó házas felek között a zsidó vallás szertartásai szerint kötött házasság pedig törvényes. Kérdés immár, nem horvátországi, hanem magyarországi keresz-

tény honpolgár, ki Horvátországban a zsidó vallásra tér át és ott zsidó féllel házasságra lépett, *törvényes* házasságot kötött-e s e házasság *Magyarországon* érvényes-e vagy nem?

Melyik ország törvényei szerint birálandó el a jogviszony, mely külföldön létesült vagy a külfölddel vonatkozásban áll — ez a magánjog egyik legnehezebb és legvitásabb kérdéseihez tartozik. Általános megállapodás e kérdés iránt mai napság még nincs is. Az uralkodó theoriát és azon elveket, melyek a legtöbb európai állam törvényhozásában elismerésre találtak, Savigny hires német jogtudós fejtette ki. [1])

Savigny szerint a jogviszony azon ország törvényei szerint birálandó el, a mely országhoz a jogviszony tartozik.

A mi a házasságot illeti, e tekintetben egyetértés uralkodik a jogtudósok között, hogy a házasság székhelye ott van, a hol a házasság feje: a férj lakik. [2]) A házasságra nézve tehát azon ország törvényei alkalmazandók, a melyben a férjnek lakhelye van. A felvetett kérdések e szerint következőképen oldandók meg:

A mi a házasság kötését, névszerint a házassági akadályokat illeti, azok rendszerint a férj lakhelyének törvényei szerint itélendők meg. Ha a házasság a férj lakhelyének törvényei szerint érvényesen köttetett, az érvényes marad akkor is, ha a házas felek lakhelyüket oly helyre tették volna át, a hol a házasság érvényesen meg nem köttethetett volna.

Külföldön zsidó vallásra jogérvényesen áttért keresztény férfi, ki ott zsidó leánynyal házasságot kötött: törvényes házasságot kötött; házassága tehát érvényes marad, ha később Magyarországra teszi is át lakását, ép ugy a mint érvényes a zsidó vallásra áttért keresztény leánynak külföldi államban zsidó férjjel kötött ily házassága. Külföld alatt értünk magánjogban minden oly területet, melyen más magánjogi törvények uralkodnak, tekintet nélkül a közjogi államkötelékre. Horvátország Magyarországra nézve magánjogilag külföld; e tekintetben tehát Horvátország és Osztrák- vagy Francziaország között elméletileg különbség nincsen.

Mondjuk, hogy *elméletileg* nincsen, mert *tényleg* és más jogi körülményeknél fogva Horvátország és más külföldi államok között

[1]) *Savigny*, System VIII. 345—348. ll.

[2]) L. *Waechter*, Archiv XXV. *Windscheid*. Pandecten 87. l. *Unger*, System, I. k. 189. l.

épen a fenforgó kérdésre nézve különbséget igenis konstatálnunk kell.

Előfordultak ugyanis számtalan oly esetek, hogy a magyarországi keresztény lakosok, ha zsidó vallásra áttérni és zsidó féllel házasságot kötni akartak, külföldre mentek és ott kötötték meg a házasságot. A házasságot Magyarországon érvénytelennek nyilvánitották, mert kiindulva azon nézetből, hogy a házasság érvényére nézve nem a házasság kötésének helye, hanem a *férj lakhelyének törvényei* mértékadók: minden oly esetben, a hol a férj ugyanazon házasságot Magyarországban jogérvényesen meg nem köthette volna, érvénytelennek nyilvánitották akkor is, ha ezen házasságot nem Magyarországon, hanem máshol kötötte. E mellett hatóságaink még azon, helytelen nézetből is kiindultak, hogy az, ki Magyarország államkötelékéhez tartozik, — ugy tekintendő, mintha Magyarországban laknék. A magyar-zsidó férfi honpolgár, tehát külföldön keresztény leánynyal és a keresztény férfi honpolgár zsidó leánynyal érvényes házasságot nem köthet, még ha esetleg külföldön lakik is. — Tovább is mentek, azt mondják, a *képesség* valamely jogcselekvényt érvényesen véghez vinni oly jogi tulajdonság, melyet az illető egyén magával hord; a képesség pedig mindig azon törvények szerint itélendő meg, a hova az illető egyén állampolgári kötelékénél fogva tartozik. A magyar keresztény honpolgárnak e szerint nincs meg azon képessége, hogy a zsidó vallásra áttérjen: keresztény marad akkor is, ha külföldön tért át. Nincs meg neki továbbá a magyar keresztény honpolgárnak az a képessége sem, hogy zsidó féllel házasságra lépjen: az ily házasság, bár külföldön s magyar és nem magyar felek között köttetett is, érvénytelen, mert az egyik félnek a házasságot érvényesen kötni képessége nem volt. A felek, kik ily házasságot kötni akarnak, kénytelenek volnának a magyar honpolgári kötelékből kilépni s egy külföldi, a házasságot megengedő állam kötelékébe magokat felvétetni, hogy ugy szólván a képességet vagy inkább a képtelenséget magukról lerázzák.

Ezen felfogás azon következetes szabályra vezetett, hogy a magyarországi állampolgárra nézve a *cultus disparitas* áthidalhatatlan házassági akadályt képez — annál inkább, mert azon esetet, ha valaki Magyarország államkötelékéből kilép és külföldön ily házasságot köt, kivételnek tekinteni azért nem lehet, minthogy az innét elbocsátott és más állam kötelékébe felvett egyén megszünt

magyar honpolgár lenni és jogilag ugy tekintendő, mintha soha magyarországi honpolgár nem lett volna.

Máskép állunk azonban most Horvátországgal szemben. Az 1874. évi L. t.-czikk 1. §-a szerint »a magyar korona összes országaiban az állampolgárság egy és ugyanaz.« A horvátországi állampolgár ép ugy magyar állampolgár, mint a magyarországi állampolgár. E szerint azon *elv*, hogy magyarországi keresztény állampolgár zsidó vallásra át nem térhet és hogy a keresztény születésü magyarországi állampolgár zsidó valláshoz tartozó féllel házasságra egyáltalán nem léphet, *át van törve;* minthogy Horvátországban a magyar állampolgárnak zsidó vallásra való áttérés meg van engedve és az áttért — kit Magyarországon az áttérés daczára jogilag kereszténynek kell tekinteni, — Horvátországban zsidó féllel házasságra is léphet.

Érvényes-e ezen házasság, ha a házas felek később lakásukat Magyarországra teszik át? Ez attól függ, vajjon a házassági a férfi lakását illetőleg érvényesen köttetett-e. A horvátországi keresztény férfi, ki Horvátországban zsidó vallásra áttért és ott zsidó horvát vagy nem horvát leánynyal a zsidó vallás szertartásai szerint házasságot kötött, törvényes házasságot kötött, a mint törvényes házasságot kötött Horvátországban a zsidó férfi, ki zsidó vallásra áttért keresztény leányt vett nőül — minthogy a nemzetközi magánjog szabályai szerint, mint fent kifejtettük, a házasság érvényére nézve a férfi lakhelyének törvényei mértékadók, ezen a férj lakhelyét illetőleg érvényes házasságok érvényesek maradnak akkor is, ha a házas felek később Magyarországra teszik át lakásukat.

A honpolgárság és lakhely jogilag két különböző fogalom. A honpolgárság jogi, a lakhely tényleges viszony. Azon közjogi viszonynál fogva, melyben az egyén bizonyos államhoz áll, honpolgár lesz, lakhelye ott van, a hol állandóan tartózkodik; a mig pedig lakhelyét saját tetszése szerint választhatja és változtathatja, a közjogi kapcsot, mely őt az államhoz köti, saját tetszése szerint nem változtathatja meg. A házasság érvényére, mint Savigny nyomán kifejtettük, nem a honpolgárság, hanem a férj lakhelye mértékadó, minek alapján például a Németországban lakó magyar állampolgár érvényes házasságot kötött, hacsak polgári házasságot kötött és érvénytelen lesz a házassága, ha a házasság csak zsidó vagy keresztény vallás szertartásai szerint köttetett.

Vessük most föl a másik kérdést, mely itt tekintetbe veendő: vajjon magyarországi keresztény honos, ki Horvátországban letelepedik, itt zsidó vallásra áttér és zsidó valláshoz tartozó féllel házasságra lép, *érvényes* házasságot kötött-e, a házassága, ha később *Magyarországra* visszatér, *itt* érvényesnek tekintendő-e? A fent kifejtettük elvekből kiindulva, azt kell válaszolnunk, hogy itt is a szerint, a mint a házasság a férj lakhelyét illetőleg érvényesen kötve lett, a házasság törvényes és érvényes marad akkor is, ha a házas felek később megint Magyarországra teszik át lakásukat.

De a képesség? A jogcselekményre való képesség azon ország törvényei szerint birálandó el, melyhez az illető egyén állampolgári kötelékénél fogva tartozik,[1]) és nem lesz-e a magyar keresztény Horvátországban zsidó vallásra áttért honosnak ott zsidóval kötött házassága Magyarországon érvénytelennek tekintendő, az incapacitas folytán?

Nézetünk szerint ugyan a *cultus disparitas* nem házassági akadály, mely a képességre szól, de minthogy e nézet minálunk uralkodó, foglalkoznunk kell e kérdéssel e szempontból is.

Magyar- és Horvátországban a honpolgárság egy és ugyanaz, a Horvátországban letelepedett magyar honos ipso facto horvát állampolgárrá illetve horvátországi magyar állampolgárrá válik, a nélkül hogy a külön nem létező horvát állampolgárságba magát felvétetné vagy felvétethetné, ha pedig horvát állampolgár, reá nézve is mint horvát állampolgárra mind azok állanak, a miket fent a horvát honosról mondottunk. Nézetünk szerint tehát a Horvátországban letelepedett, ott zsidó vallásra áttért magyar keresztény honosnak Horvátországban zsidó féllel érvényesen kötött házassága Magyarországban is érvényesnek tartandó.

[1]) A magyar javaslat szerint a képesség is a személy lakhelyén érvényes törvények szerint birálandó el. Győry jav. 7. §.

Budapest.

Wittmann Mór.

Népszerü irodalmi vállalat.

Életre való, szerencsés eszmét penditett meg *Goldziher* a Magyar-Zsidó Szemle mult havi füzetében. Az általa javaslatba hozott népszerű irodalmi vállalat nem csak hasznos volna, hanem valóságos szükségnek megfelelne. Mert ez irányban sokat mulasztottunk, a mit utóvégre helyreütnünk *kell*. Különben még inkább fogjuk fájlalni a felekezeti és szellemi életünkben sajnosan érzett hézagot, melynek pótlásával mind ez ideig nem törődtünk komolyan.

Pedig e mulasztást már is megsinlettük.

A források, melyekből elődeink épülést, lelkesedést és vallásos ismereteket merítettek, mai napság többnyire hozzáférhetetlenekké váltak. Az eredeti szent szövegek a nép zömére nézve holt betük; gyakran olyanok, mint akár a hieroglifák vagy az ék-irás. Későbbi nagy irodalmunkat vagy egyátalán nem, vagy csak oly alakban ismerik a mi korunk gyermekei, hogy egykönnyen meg nem barátkozhatnak vele. Nyelve, még ha nem is héber, kiinduló pontja, iránya, átalános tudományos háttere: mind idegenszerű előttük. S mi e szent szövegeket hozzáférhetőkké nem tettük; ezen irodalmat nem ismertettük, vagy nem mutattuk be úgy, hogy a modern felfogás és izlés rokonérzéssel fogadhatná. Ugy vagyok meggyőződve, hogy ezen mulasztás egyik főoka annak a vallásos közönynek, mely oly zsibbasztólag nehezedik felekezeti és községi életünkre. Mert az ismeretlenért nem lelkesedhetünk.

De nem csak köztünk, zsidók közt, nagyban csökkent vallásunk kútfőinek és felekezeti irodalmunknak ismerete. Hasonló mértékben csökkent hazánk tudományos életében is. S az utóbbit szintén mi fájlaljuk leginkább.

Mátyás király könyvtárnoka, ki »a héber és kaldeusi nyelvben is járatos« volt, s a korvinák mellé drága pénzen vásárolt ujhéber kódexeket is állitott; magyar főpapok, kik olasz és franczia

érsekek és bibornokok társaságában héberül tanultak zsidó tudósoknál, mint például *Elijá Levitánál*; a magyar ifjak, kik a XVI. század második fele óta egész a XVIII. század végeig fölös számmal ellátogattak Németország, Svájcz és Hollandia egyetemeibe, hogy ott megismerkedjenek a héber nyelvvel s a zsidó theológiai tudománynyal; *Leusden*nek magyar hallgatói Utrechtben, kiknek kérelmére a héber nyelv s irodalom e híres tanára 1685-ben harmad izben kiadta a szentirás héber szövegét magyarázó »Compendium biblicum«-át; *Apafi Mihály* erdélyi fejedelem, kiknek Leusden e könyvet dedikálta, mivel »Erdélyországból és Magyarország részeiből való hallgatói« többnyire a fejedelem költségén tanulmányozták a héber nyelvet, »az igazi theológia e szükséges segédtudományát;« *Péchy Simon,* erdélyi kanczellár, ki a szentirás héber eredetijét, de még a midrást s a későbbi rabbinikus irodalmat úgy ismerte, hogy idevágó magyar nyelven irt munkái beillenének akár valamely akkorbeli tudós rabbi műveinek; az említett századokban élő, héberül értő és héber nyelven iró egyházi és világi magyar tudósok, kiknek nevei hosszú, diszes lajstromot tesznek ki — mindezek *voltak.* Az idegenkedés és lenézés, melylyel a zsidók iránt vannak mi nálunk már évtizedek óta, a zsidók régi nyelvét s irodalmát is érte. Legjelesebb tudósaink és legkiválóbb tudományos testületeink nem is ambiczionálják e tudomány-kör ismerését és mivelését. Ez egyszerűen nem létezik számukra.

Nagyon természetes, hogy igy vajmi keveset tudnak rólunk, multunkról, hitünkről, erkölcstanunkról, de annál többet elhisznek, a mit rólunk elhitetni akarnak. E tényállásnak ránk nézve kedvezőtlen, sőt épen sajnos következményeit fölösleges fejtegetnem.

A tervezett »Népszerű irodalmi vállalat« tehát üdvösen hatna felekezetünk vallásos és szellemi életére, szolgálatot tenne hazai irodalmunknak, de előnyére válnék a magyar zsidóság társadalmi állásának is. Mert merem hinni: minél jobban ismernek, annál inkább megbecsülnek bennünket.

E hármas czélt pedig annál inkább megközelíthetjük, minél szélesebb alapra fektetjük a szóban forgó vállalatot s minél tágabb körökbe juttatjuk az általa kiadandó könyveket.

E követelésnek tökéletesen megfelel a szellemi irány, melyet Goldziher a vállalat kiadványai számára kijelölt. Csak a gya-

korlati kivitelre nézve legyen szabad néhány észrevételt koczkáztatnom.

A jelentkező tagok évi járuléka a lehetőleg legcsekélyebb legyen, mondjuk: *két-három forint*, s e csekély összegért minőségre nézve lehetőleg jót, mennyiségre nézve lehetőleg sokat nyujtsunk.

Ez a két követelés meg nem fér egymással, hacsak egy harmadikkal meg nem toldjuk. S ez a következő. A tagsági csekély dijakon kivül *külön évi segélyezést*, *illetve alapot kell szerezni*, mely fedezheti a deficzitet, a melylyel a vállalatnak, mint olyannak dolgoznia *kell*, ha azt akarjuk, hogy a fentjelzett irányban s kellő sikerrel működjék. Csak akkor fogja a falusi zsidó szegényes házába, de még nem-zsidó körökbe is juttathatni kiadványait. Csak akkor fog komolyan hozzáfoghatni, egy fölötte fontos, de nem könnyü feladat megoldásához: *az összes szentirás héber szövegének egyöntetü müfordításához.*

A csekély tagsági dijakat mindenkitől várjuk, ki a vállalat jelentőségét méltatni tudja s a maga és gyermekei számára olcsó áron jó könyveket akar szerezni. A vállalat egyébkénti támogatását, egy *magyar-zsidó irodalmi pénzalap* teremtését és gyarapítását első sorban hazai hitközségeinktől s egyéb zsidó felekezeti egyleteinktől, második sorban pedig azon hitfeleinktől várjuk, kik elég anyagi erővel s elég zsidó szivvel birnak, hogy a Magyar-Zsidó Szemlében megpendített eszmeért lelkesedhetnek s áldozhatnak.

Az e czélra befolyó adakozások elfogadását és kezelését a pesti izraelita hitközség előljárósága bizonyára készséggel elvállalná.

Csak ne irjunk már sokat a Népszerű Irodalmi Vállalatról, hanem cselekedjünk érdekében!

Budapest.

KOHN SÁMUEL.

A műveltség állapota Magyarországon, különös tekintettel a zsidókra.

IV.

Statisztikai táblázatok, főleg ha nagyobb tömeget képeznek, magyarázó szöveg nélkül hasonlítanak ama, talán különben a legdrágább s legjobb tápláló anyagból készült ételekhez, melyeknél elfelejtették azt, mi ez ételeknek valódi értékét, izét, megadja: a fűszert. A statisztikai táblázatok is, bármily becses anyagot tartalmazzanak, legalább a laikus nagy közönségre nézve megemészthetetlenek, ha a magyarázó szöveg fűszere nem adja meg nekik az irányt a világosságot, az izt. Ennélfogva a következő sorok — egy két fontos kitéréstől eltekintve — lényegileg csak azon táblázat magyarázatára fognak szoritkozni, melyet mult czikkünkben hazánk műveltségi állapotának megyénként és számokban való kimutatása végett közöltünk. [1])

Mindenekelőtt még egyszer hangsúlyozom, hogy táblázataimban a számok a polgári népesség *összes* számához viszonyítvák. Az okokat erre nézve multkor kifejtettem. Ellenben, midőn a harmadik czikk végén előrebocsátottam, hogy a tulajdonképeni Magyarországban az irni és olvasni tudók száma átlag 46.02%, itt az ugynevezett gyermeknépesség *a hét éves korig bezárólag nem volt beszámítva*, mert ezt természetesen le kell vonni, ha igazsá-

[1]) E táblázat rengeteg számhalmaza közé nehány fontosabb sajtóhiba is belecsuszott, melyeket sietünk ezennel helyreigazitani. Kolosmegyében ugyanis az unitáriusok közt nem 310 hanem 980 tud irni és olvasni és igy nem is 14.88, hanem 47.04% (az unitariusokra vonatkozó külön táblázatból). Továbbá Temesmegye róm. kath. lakosságából nem 32.13, hanem 51.13% tud irni és olvasni s végre Nyitramegye *helvét* vallásu lakosságánál az irni és olvasni tudók százaléka elmaradt; ez 66.58%.

gos itéletet akarunk, hét éven alól való gyermekektől senki az irni és olvasni tudást *jogosan* nem követelhetvén. (Habár tudja mindenki, hogy, különösen a módosabbaknál, hat, sőt öt éves gyermekek is gyakran olvasnak és irnak már.) Ha *összes* lakosságát veszszük hazánknak, tehát a gyermekeket is *mind*, akkor az irni és olvasni tudók ez összlakosságának csak 36.36%-át teszik. A föntebbi helyesebb országos átlagot (46.02%-ot) tehát a zsidók, mint már emlitém, 71,55% tudván köztük irni és olvasni, *huszonöt és ötvenhárom százalék* —, az alábbi 36.60%-os országos átlagot pedig: *35.19%*-kal *muljak felül.*

A következő táblázat mutatja, hogy az összes többi hitfelekezetek átlagos népműveltsége miként viszonylik az országos átlaghoz.

A hét éven alól valók leszámitásából eredő 46.02-nyi országos átlagon ugyanis:

	zsidók	ágostaiak	helvét	róm. kath.	unitárius	görög keleti	gör. kathol.
felül emelkednek hány %-al	25.53	24.82	18.62	3.54	—	—	—
alul maradnak hány %-al.	—	—	—	—	1.74	29.71	34.77

A vallásfelekezeteket ezuttal műveltségük szerint soroltuk föl, lefelé menőleg. A skála, mely igy például az első, a zsidó és az utolsó, a görög-katholikus között fejlődik, valóban igen tanúságos.

Itt azonban az igazság egy fontos megjegyzésre késztet. A föntebbi táblázat ugyanis csak Magyarországra vonatkozik, a »kapcsolt részek« nélkül. A szent István koronája országainak *összes* népességétől való ezen eltérés által egy vallás, a római katholikus annyiban tetemesen jobb képet nyujt, a mennyiben Horvát-Szlavonországban e vallás hívei igen nagy számban lévén, (a polgári Horvát-Szlavonországban az összes lakosságnak nem kevesebb, mint 83.78%-a), a kapcsolt részek beszámításával, a római katholikusok átlagos műveltsége, mint már második czikkünkben mondtuk, csak 46.00%-nyi, vagyis a magyarországi átlagon *alul* esik, bár csak 00.02%-al, és viszont a protestans vallásoknak amott át alig lévén hívei (unitárius úgyszólván épenséggel nincs a Dráván túl), sőt a zsidók száma is feltünő csekély lévén

ott, *ezeknek* a vallásoknak műveltségéről még akkor is ugyanazt a képet nyerjük körülbelül, ha *csak* Magyarországot veszszük is számításba. Mindezt, ha az *egész* magyar birodalom népműveltségi állapotát akarjuk szeműgyre venni,lehetetlen tekinteten kivül hagynunk. (A mondott alapon például a római katholikusok az unitáriusokat csak 00.72%-al mulják felül, tehát csekélységgel; a többi eltérésre nézve utalok a második czikkemben közölt két táblázatra.)

Nézzük most közelebbről a multkor közölt nagy megyei táblázatok oly fölöttébb erdekes adatait, és pedig először *általános* szempontból, aztán a legrészletesebben a *zsidók*, és végre a *többi felekezetek* szempontjából,

És itt egy oly momentum fog közbelépni, melyet eddig szántszándékkal kerültem, mely elől azonban most már ki nem térhetek, értem a *nemzetiség* szempontját, mely, mint látni fogjuk, nem kevésbé határozólag, sőt gyakran ép oly döntőleg foly be valamely megye, vidék, város vagy község műveltségére, mint a felekezeté. Azt hiszem, szükségtelen mondanom, hogy itt is a nyugodt s csak az igazságot kideríteni hivatott tárgyilagosság fog vezetni, mely semmiféle *szépitgetést* nem tűr meg a tudományban, s mely még akkor is napfényre hozza és kellőleg megvilágitja a a statisztikai adatokat, ha azok az uralkodó nemzetre, a divó áramlatra vagy fölfogásra nézve nem épen kedvezők. Nem is tesz az jót nemzetével, ki annak mulasztásait, hibáit, a nyugati népekhez képest való alantasabb népműveltségét leplezgetni akarja, sőt ellenkezőleg árt népe ügyének, mert az *elbizakodottság* irányát, melyhez különösen kisebb számú nemzetek (s ilyen a magyar is) bizonyos rétegei gyakran mutatnak hajlandóságot, elősegitve, a haladást, a valódi előmenetelt ezzel csak fennakasztja, hátráltatja.

S épen e miatt azon őszinte szóval kell követnem a megyei táblázatokból folyó fontos következtetéseket, hogy hazánkban határozottan *legmüveltebbek* a tiszta vagy legalább nagyrészt *német* lakosságú megyék, vagy azok, hol a lakosság javarésze a *németből magyarosodott át*. Egész Magyarországban ugyanis az *elsőség* pálmája e tekintetben az úgyszólván *tiszta német Mosonyé*, mely mintaképül szolgálhat arra nézve, hova kell törekednünk mindnyájunknak népműveltség dolgában. Mosonmegye után nyomban következik a majdnem felerészében szintén német *Soprony* megye (amaz 64.35, emez 59.95%-al). Jól esik a magyar embernek azonban

annak a konstatálása, hogy a harmadik megyéje hazánknak népműveltségre nézve a tősgyökeres magyar *Hajdu*megye (56.31%-al). De ne felejtsük el, hogy e megye túlnyomólag *protestans*, s ez, mint még többször lesz alkalmam kimutatni, egy és ugyanazon nemzet, itt a magyar kebelében roppant különbséget okoz, s azt sem hogy e megyének szükségképen csak azért is kellett nagyobb műveltségi arányt mutatnia, mert alig van kis községe. Csupa népesebb *városból* vagy *községből* áll, s ezek között is maga a főváros Debreczen a megye lakosságának majdnem harmadrészét képezi (holott például Mosonynak nagyobb városa egy sincs), és a városok természetesen mindig műveltebbek, mint a vidék.

Hajduhoz közel áll és 4. a ma már szintén magyar, de azelőtt jórészt német ajkú *Győr* (54.67). Ez annál nevezetesebb, mert a magyarok itt nagy részt római katholikusok. Az ötödik (55.21%-al) a nagyon vegyes lakosságú, de túlnyomólag ismét protestans *Gömör* (hol a tótság is szép népműveltséget tüntet föl), a mi annál jellemzőbb, mert e megye »nem valami előkelő szomszédságban van,« s mert nagyobb városa (Győrmegyével ellenkezőleg) nincs. Hatodik volna a központi *Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye* (54.02%), hol azonban a roppant s természetesen műveltebb főváros annyira predominál a lakosságban, hogy igazságtalanság volna e körülményt számba nem venni. De Pestmegyét még az erősen protestans, és megelégedésel mondhatjúk, túlnyomólag magyar *Komárom* megye is megelőzi, mely 55.07%-al az ötödik. A többi megyékről *általában* térhiány miatt még csak ennyit sem szólhatok, röviden csak azt jegyezve meg, hogy az összes lakosság *felénél több* irni és olvasni tudót számítanak a következők, (melyek tehát igy a *legműveltebb* magyarországi megyék sorát befejezik): *Békés* (óriási többségben protestans), *Fejér* (majdnem fele protestans lakossággal), *Pozsony* (túlnyomólag német, számos protestans és zsidó), *Tolna* (erősen német, s majdnem fele protestans és zsidó lakossal), *Vas* (sok protestans és német) és *Veszprém* (magyar, de túlnyomólag protestans, aránylag sok zsidó). Összesen tehát *tizenkét* magyarországi megyében tud az egész lakosságnak *több mint fele* irni és olvasni. Bizony, valljuk be, 63 megye közül — édes kevés, *még csak épen, hogy ötödrésze.*

Lássuk azonban már most az érem másik, kevésbbé kielégitő oldalát, vagyis azt, melyek hazánk *legműveletlenebb* megyéi, a legműveletlenebbek alatt azokat értve, melyeknél az összes la-

kosság *ötödrésze* sem tud irni és olvasni, azaz hol az irni és olvasni tudók összege még a húsz százalékot sem éri el.

Nagyon elszomorító dolgokkal kell itt foglalkoznunk, olyanokkal, melyek mindenkit, ki komolyan szivén hordja Magyarország haladását, tehát jövőjét, mély fájdalommal töltenek el. Nem kevesebb, mint *tizenhárom* ugyanis azon megyék száma, hol népműveltség dolgában a közölt százalékoknak megfelőleg valóban megdöbbentő népműveltségi állapotok uralkodnak. S a dolog annál fontosabb, mert senki ne áltassa magát azzal, mintha ezek a megyék csupán »ruthén, oláh, vagy legrosszabb esetben sem magyar«, hanem például horvát, tót lakosságot foglalnak magukban. Igaz, hogy a 13 megye közül, melyekről mindjárt részletesebben lesz szó, a lakosság túlnyomó többsége csakugyan ruthén vagy tót, s a legtöbben oláh, de van köztük olyan is, mely úgyszólván *tiszta magyar*, mint a székelység egyik ős fészke: Csik (kerek számban 110,000 lakos közt 93,000 magyar!) s a mi ennél is fontosabb, a tizenhárom megyében, sok helyütt a magyarság igen erős számokkal van képviselve, még pedig — a mi szinte megfoghatatlan — a *protestans* magyarság. Lesz alkalmam e jellemző körülményre czikkem folyamában még részletesebben áttérni, de már most is kiemelendőnek és azok számára, kiket ez első sorban illet, megszivlelendőnek tartom azon körülményt, hogy Torda-Aranyos, Kolos, Kis-Küküllő, Szilágy és Szolnok-Doboka megyék összesen (mindig kerek számokat használva) 688,000-nyi lakosságában nem kevesebb mint 150,000, tehát majdnem *egy negyedrész* a tiszta magyar nemzetiségű *helvét* hitvallásuak száma, kik legnagyobbrészt az átlagos népműveltség *igen alantas* fokán állanak (miről egy betekintés az illető megyék táblázatába azonnal meggyőzhet bennünket), nem is számitva ide ugyancsak az említett megyében élő elég számos *unitáriusokat*, kik szintén tősgyökeres magyarok, mert hazánkban helvét hitvallás és unitárius egyrészt és magyar nemzetiség másrészt körülbelül mindig összeeső fogalmak, kik közül számosan (például a kis-küküllőiek 23% -ukkal) szintén igen műveletlenek. Sokkal kedvezőbbet mondhatni, mint általában, úgy itt is, azon protestans vallásról, mely nem szoritkozik nálunk úgyszólván kizárólag egy fajra, a magyar fajra és nemzetiségre, hanem felöleli a németeket és tótokat is, t. i. a lutheranus vallásról, mely az itt emlitendő 13 legműveletlenebb megyében igen csekély elterjedésű, s a hol fordul is elő, ott

korántsem nyomja le, sőt inkább *emeli* a megye átlagos niveauját. Igy még Sárosmegyében is, hol a tót nemzetiségü lutheránusok aránylag a többi lutheránusokhoz képest igen műveletlenek, még itt is felülemelkednek a megye többi felekezetein, kivéve a zsidó felekezetet, mely több mint 11%-al mulja őket felül. S itt még külön meg kell emlékeznem ismét Csikmegyéről, hol a tisztán magyar nemzetiségü *római katholikusok* nagy tömege (91,627 lélek) 21.17%-ukkal szánandó alacsony színvonalán állnak a népmüveltségnek. Ily roppant számokhoz képest persze még az aránylag igen számos máramarosi zsidóság 33,463-nyi lélekszámával is eltünik, s habár (mit már megelőző czikkemben kifejtettem) téves adat, ha a népszámlálás azt derítette ki róluk, kiknek legalább $^4/_5$-e tud héber betün irni és olvasni, hogy az irni és olvasni tudók %-a köztük csak 14.94% mindazonáltal tekintve a *modern* és nemzeti élet szükségletét, mely a héber betü és irás tudásával meg nem elégedhetik, a mármarosmegyei zsidók amaz állapotát *igen kedvezötlennek* kell tartanom, s itt is még sok lesz a tenni és javitani való. Azonban ismétlem, ne felejtsük el, hogy ez csak egy maroknyi ember ama tizenhárom megye összes lakosságának több mint *két millió-jához* képest, sőt, még ha az ugocsamegyei zsidókat ide is számitjuk, és igy a máramarosi és ugocsai zsidóságnak kerek 40.000 léleknyi számát össze is foglaljuk (mert a 13 közül a többi 11 megyében a zsidók a magyar nemzetiségü és keresztény lakosság müveltségi arányát úgyis nagyon túlszárnyalják, a többi nemzetiségről nem is szólva) kérdezem, mi ama marok 40.000 ember, ama több mint 250,000 tiszta magyar keresztény emberhez képest, kik csupán az emlitett Torda-Aranyos, Szilágy-Szolnok-Doboka, Kolozs- és Kis-Küküllőmegyében, daczára annak, hogy azokban a zsidók szintén hitsorsosaik közt a legmüveletlenebbek, (pd. Szolnok-Dobokában) még *ezek alatt is* mélyen állanak? Azonban ez érdekes tárgyra még szintén visszatérek.

A tizenhárom legmüveletlenebb megye Magyarországban a következő (az aránylag legmüveltebbet elsőnek téve s igy *lefelé*) *Arad, Csik, Kis-Küküllő, Sáros,* Fogaras, Ugocsa, *Kolozs, Szilágy,* Hunyad, *Torda-Aranyos, Alsó-Fejér,* Mármaros és *Szolnok-Doboka.*

A legmüveletlenebb tehát Szolnok-Doboka. Ez az egyetlen, hol a lakosságnak még csak *tizedrésze* sem tud irni és olvasni (9.16%), pedig több mint 24.000 helvét vallású magyar van

benne, utána következik másodiknak Máramaros, ez úgyszólván tiszta ruthén-oláh megye, hol az aránylag nagyszámu zsidóság is a leghátramaradottabb többi hitsorsosaikhoz képest.

A megyék közül nyomtatásban is megkülönböztetvék azok, melyekben a protestánsok, vagy bármely vallásu magyarok tekintélyes számban fordulnak elő, a többiek majdnem tisztán oláh, vagy ruthén megyék. Nevezetesen felerészt vagy túlnyomólag *oláh* lakosságú megyék: Kis-Küküllő, Fogaras, Hunyad és Kolozs. Ruthén: Máramaros és Ugocsa. Megjegyzésre méltó, hogy a zsidófelekezet, Csik, Kis-Küküllő, Fogaras, Kolozs, Hunyad, Torda-Aranyos és Alsó-Fehér megyékben, tehát a legműveletlenebb 13 megye közül hatban eltünőleg csekély számu hivet (többen még csak ezer lelket sem) számlál.

Vegyük már most Magyarország térképét kezünkbe, s észre fogjuk venni, (legjobb e czélra a megyénként külön szinezett térképet elővenni,) hogy hazánkban a legalantasabb népmüveltség területe, kivéve az elszigetelten álló északi és tót Sárosmegyét, egy *összefüggő* nagy darab földet foglal magában, melynek legnagyobb szélessége a tulajdonképeni Magyarországba mélyen belenyuló Aradmegyétől Kolozs, Torda-Aranyos és Alsó-Fejér megyék területén egy kis megszakitással a már Oláhországgal határos Csikmegyéig terjed, legnagyobb hosszúsága pedig északról délre, Mármarostól egyenesen lefelé Szolnok-Doboka, Szilágy, Kolozs, Torda-Aranyos és Alsó-Fejér megyéken át minden földrajzi megszakitás nélkül lefelé halad Hunyad megyéig. (Kissé elszigetelten ettől találjuk csupán az egy Fogarast.) Azaz, (mindig eltekintve Sárostól) Magyarország *keleti és északkeleti része*, vagyis az, mely a szintén nagyon müveletlen Gácsországgal, Bukovinával és a még ezeknél is müveletlenebb Oláhországgal érintkezik, *a legmüveletlenebb*. Ez ama valóban szörnyü hátramaradottság főfészke (habár fészeknek kissé nagyon is nagy), melynek később közlendő részletesebb adatai szintén hihetetleneknek látszanak a fájdalmasan megilletődött hazafi előtt, ha kétségbevonhatatlan hivatalos nyomozásoknak eredményeit nem látná benne. Magától értetődik, hogy ez a nagy terület egyszersmind főhazája a két legműveletlenebb felekezetnek: a görög katholikusnak és a görög keletinek, valamint a két legműveletlenebb nemzetiségnek: az oláhnak és ruthénnek. Azonban a szintén e komplexuson belül lakó protestans és római katholikus magyar székelyek sem állanak — valljuk be —

sokkal jobban népműveltség dolgában. E geográfiai helyzet hozza egyszersmind magával, hogy ama tizenhárom leginkább hátramaradott megye közül (bizonyos azóta történt megyei kikerekitésektől eltekintve) csupán *három*: Arad, Mármaros és Sáros fekszik a tulajdonképeni Magyarország területén, *a többi tiz* pedig mind a volt *Erdélyben*. A ki hajlandó ebben némi vigaszt, vagy mentséget találni, ám tegye: de nagy mulasztásnak tartanám, mielőtt ez általános észrevételeket befejezem, rá nem mutatni ama sokat mondó és sokat gondolkoztató körülményre, hogy hazánknak épen azon megyéje, mely Pest megyén kivül, az egyedüli, mely egy *tudományos egyetem* kiváltságának örvend, azaz *Kolozs*megye, ugyanaz, melynek lakosságában a magyar nemzetiség majdnem *egy harmadot* képez, a népműveltség oly végtelenül szomoru szinvonalán áll. Kell-e kiáltóbb s fájóbb ellentét, mint a kolozsvári tudományegyetem költséges uj intézeteivel, számos tanáraival, gyüjteményeivel egyrészt s másrészt — Kolozsmegye lakosságának 16,60% irni-olvasni tudója? S bárminő szomoru is ez utóbbi tény, úgyszólván elenyésző ahhoz képest, melyre most térek át s melynek fejtegetésével addig is, mig a következő czikkekben a megyéket (bár egy-egy megyét csak nehány sorral, e folyóirat szük határaihoz képest) *egyenként* taglalgatnám, azt hiszem, legalkalmasabb lesz ezen hazánkról úgyis csak *általában* szóló sorokat befejezni.

Nem hiszem, hogy sokaknak volna nálunk tudomása arról, hogy Magyarországban még ma is tekintélyes számú és itt-ott aránylag népes, több száz lélekből álló községek vannak, melyekben *egyetlen egy ember* sem tud irni és olvasni. Nem röstelltem a fáradtságot, és hazánk több mint 15.000 községe között kikerestem legalább a főbbeket e községekből, azaz azokat, hol a lakosság legalább száz főre rug, (van ugyanis nehány, száz lakoson alul való község is, hol azonban ama jelenséget, a lélekszám csekély voltánál fogva, már előbb lehet megmagyarázni, habár nem menteni). Hogy az illető községekről egyébként is többet tudjon az olvasó, zárjelbe a község neve mellé oda tettem a lakosság főbb nemzetiségi és felekezeti viszonyait, minthogy ezek tulajdonképen az illető adatokat még érdekesebbekké, vagy ha ugy tetszik, érthetőbbekké teszik. (Rk = római katholikus, g. k. = görög-katholikus, g. kel. = görög keleti, helv. = helvét hitv., ág. = ágostai hitv., zs. = zsidó, un. = unitárius; továbbá: magy. = magyar; ném. = német;

ol. = oláh; ruth. — ruthén; horv. sz. = horváth-szerb; m. = megye.

Száz lelken felül számláló községek Magyarországban, hol az 1880-diki népszámláláskor *egy irni és olvasni tudó sem* találtatott:

Székás, Alsó-Fehér m. 263 lélek (*mind* oláh és mind görög-keleti vallásu.)

Béld, (Maros) Alsó-Fehér m. 297 lélek (16 magy., 271 ol., 1 r. k., 20 g. k., 20 g. k., 16 helv.)

Obersia, Arad m. *372* lélek (*mind* oláh s *mind* gk.)

Lestyora, Arad m. 168 l. (*mind* oláh s *mind* gk.)

Rostocs, Arad m. 293 lélek (*mind* oláh s *mind* gk.)

Telkesd, Bihar m. *403* lélek (4 zsidó kivételével *mind* oláh s gk. vall.)

Gálosháza, Bihar m. 256 lélek (5 magy, és helv., a többi oláh s gör. kel.)

Kis-Kárand, Bihar m. 167 l. (*mind* oláh s *mind* gk.)

Topesd, Bihar m. 135 lélek (1 magy., a többi mind oláh; 4 g. kath.; a többi gk.)

Bogács, Kolozs m. 171 lélek (1 tót, a többi mind oláh; 15 g. k., 152 gk., 4 zs.)

Bottyest, Krassó-Szörény m. 187 l. (*mind* oláh s *mind* gk.)

Pudplésa, Máramaros m. *397* lélek (329 oláh, 65 német ;*) 329 gör. kath., 68 zs.)

Rekita, Máramaros m. 142 l. (*mind* oláh s *mind* gk.)

Kis-Lehotka, Nyitra m. 135 lélek (*mind* tót, csak 2 ném.; mind róm. kath. csak 4 zs.)

Jurko-Volya, Sáros m. 198 lélek (*mind* tót, csak 4 ném.;*) 6 róm kath., 188 g. kath. 4 zs.)

Olysavka, Sáros m. 171 lélek (*mind* tót s gör. kath., kivéve 6 zs.)

Ondavka, Sáros m. 163 lélek (*mind* tót s gör. kath. kivéve 6 zs.)

Stezser, Szatmár m. 156 lélek (*mind* oláh, s *mind* gör. kath., csak 2 g. kel.)

Puszta-Ujfalu, Szolnok-Doboka m. 137 lélek (*mind* oláh 5 ném.;*) 124 g. kath.; 5 g. kel. 8 zs.)

Csula, Szolnok-Doboka m. 254 l. (*mind* oláh s gör. kath., kivéve 8 zs.)

Kis-Solymos, Szolnok-Doboka m. 224 lélek (*mind* oláh s kivétel nélkül gör. kath.)

Pontinásza, Szolnok-Doboka m. 109 lélek (*mind* oláh (5 ném.*) *mind* gör. kath., kivéve 5 zs.)

Felsö-Fülehavas, Torda-Aranyos m.) 159 lélek (*mind* oláh; 148 g. kath. 11 g. kel.)

Závada, Trencsén m. 109 lélek (*mind* tót s *mind* róm. kath.)

Zaszkal, Trencsén m. 160 lélek (*mind* tót, 3 ném.;*) *mind* r. kath 3 zs.)

Hemusevecz, Zala m. 283 lélek (mind *vend* nemzetiségü s kivétel nétkül róm. kath.)

Oporovecz, Zala m. 377 lélek (5 magy., a többi mind *vend*; mindnyája róm. kath., kivéve 4 zs.)

Ime tehát 27 magyar község összesen több mint *hatezer* lakossal, kik között egyetlen egy sem képes irni és olvasni. E községek 13 megyére terjeszkednek, melyek között ott van ép úgy a dunántuli, délnyugati Zala, mint a magas északkeleti Sáros, épugy az északnyugati Nyitra, mint a messze keleten fekvő Alsó-Fejér megye. Ismételjük azonban hogy e szomoru sorozata azon önálló magyarországi községeknek, melyekben nincs egy olvasni és irni tudó sem, a fönnebbiekkel korán sincs kimeritve. Itt csak a nagyobb községeket vettem föl. Van számos más még (100 lakoson alul), hol ugyanezt az állapotot találjuk. Elborzad az ember, ha elgondolja, hogy, ha hazánkban még csak 6000 lakos után, (ennyi körülbelül e községek lélekszáma) volna egy irni és olvasni tudó, akkor az összes lakosságból Magyarországon körülbelül csak — *két ezer* tudna irni és olvasni.

Érdekes és jellemző, hogy a közölt 27 községben leginkább

*) Áttanulmányozva a népszámlálás nagy munkáját, egy igen különös dologra akadtam nemzetiségi tekintetben. A mármarosmegyei, ugocsai, szolnok-dobokai stb. zsidók, tehát a vallásfelekezet legmüveletlenebbjei a nemzetiségek rovatában legnagyobbrészt a *németekhez* csatoltattak. Hogy mi lehetett e furcsa eljárás oka, azt nem értjük. Igaz, hogy bajos az ottani zsidókat magyaroknak tartani, de ép oly kevéssé németek, hanem az illető lakosság többségéhez simúlva, sokkal inkább ruthének, oláhok stb., minthogy jargonukon kivül csupán ezen nyelveket beszélik folyékonyan. Ez annál kétségbevonhatatlanabb, mert nehány ezer köztük egyenesen ruthénnak, oláhnak stb. vallotta magát. Igy értendő tehát a *-al jelölt esetekben a németek száma, kik itt identikusok a zsidókkal, (a két szám is rendesen megfelel).

a görög katholikus, görög keleti s a román katholikus vallások szeperelnek. A többi felekezetek vagy sehogysem fordulnak elő bennük (mint a lutheránus), vagy eltünőleg csekély számmal és igy is csak kevés községben (mint a helvét és zsidó, ez utóbbi csak egy mármarosmegyei községnél lévén nagyobb számmal képviselve, mire nézve azonban utalok a már sokszor elmondottakra, az orthodox zsidók héber való betűn irni és olvasni tudására vonatkozólag.

Ha már most tekintetbe vesszük, hogy ama 27 község között több olyan van, hol a lakosság száma közeledik a 4—500-hoz, őszintén mondva, megfoghatatlannak tünnek föl az állapotok e községekben. Hogyan, hát a gazdag katholikus vallás annyira sem törődik híveinek vallásos nevelésével, hogy aránylag elég nagy községeket *minden lelkész és tanitó nélkül* hagy tengődni? Mert azt csak nem tehetjük föl komolyan, hogy ama tót vagy vend s tisztán róm. katholikus községek *papja, kántora, tanitója* sem tudna irni és olvasni, pedig ha van ott lelkész, tanitó, és mégis konstatáltatott, hogy 1880-ban az illető község csupa analfabeta lakosokból állott, akkor ezt is föl kell tennünk. És ugyanezt kell föltennünk a számos többi oláh községek görög katholikus és görög keleti papjairól, tanitóiról stb., ha ilyenek vannak az illető helyeken. Valóban: érthetetlen állapotok, akár igy, akár úgy vesszük a dolgot, állapotok, melyek ha az illető községek, teszem, tisztán vagy nagyrészt *zsidó* lakosokat számlálnának, már csak azért sem volnának lehetségesek, mert a zsidók, ha bárhol vannak együtt több százan, nagy áldozatkészséggel és mindenütt tartanak papot, tanitót és kántort, s ezt teszik a legorthodoxabb zsidók is.

Azonban a helyzet korántsem jobb igen számos oly magyarországi községben sem, melyekről ugyan nem áll, hogy *egyetlen* egy lakos sem tudna irni és olvasni, de sokszor csak 3—4 tud több közül, vagy, ha sok, az összes lakosság 5%-a. És látni fogjuk, hogy száz ezen kategoriába, tiszta vagy nagyrészt *magyar* — és szinte hihetetlen — *protestáns* magyar falvak is bele tartoznak. De erről már jövő czikkemben.

Budapest.

Palóczy Lipót.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A badeni községek szervezete.

Carlsruhe, 1884. május.

Az ember emberre szorul; oly mondat ez, melyet mindenki tartózkodás nélkül fog aláirni, ki teljes tudatával bir a társadalmi élet nélkülözhetetlenségének szellemi és erkölcsi tehetségeink fejlesztésére. Mennyivel inkább elutasíthatatlan szükségesség ezen csatlakozás az összességhez vallási tekintetben. A bölcs Hillél két mondása: »Ha elzárkozottságomban megmaradok, mi vagyok, mit jelentek?« továbbá: »Ne szakadj el az összességtől«, nem csak szorosan összefügg, hanem egy és ugyanazon gondolatnak csak különböző kifejezése. A tóra hiveinek mindegyikéhez fordul, de csak annyiban, mennyiben a hivő magát az összességhez számítja, mig szervnek tekinti magát az egész szervezet szolgálatában, honnan életnedvét meriti.

Nos hát, az izraelita község ősrégi, mert a »káhál« a Sinai-hegyen szervezkedett, de mióta diasporá-ban élünk, igen sok a zsidó községek száma, és bizonyára senki sem fogja komolyan állítani, hogy ezen községek szerves egészet képeznek. Némileg összefüggnek ugyan a különböző országokban, de a hol a kapcsolat nem a községi autonomia rovására jön létre, ott az rendesen nem belső, hanem pusztán külső, formális. *Báden nagyherczegsége* ez irányban is dicsérendő kivételt képez, mert a 27,000 lelket számláló községek szerves egységet képeznek autonomiájuk károsítása nélkül.

Ez a dicső Károly Frigyesnek soha el nem avulható érdeme, ki az 1809. január 23-án adott fejedelmi rendeletében nyiltan kimondta, hogy a zsidóknak a keresztény állampolgárokkal való jogegyenlősége fokozatosan csak ugy lesz teljessé, ha a zsidóság a többi hitfelekezetekkel egyenlően államilag elismert egyházi szervezettel bir. És valóban a rend a bel-

életben és a tekintélyt biró képviselet kifelé nagyban előmozdították az elmult 75 év alatt a *társadalmi* emancipácziót, legkiválóbban mutatkozik ez ama szivemelő jelenségben, hogy Báden — Poroszországgal való összeköttetéseinek daczára — antisemita dúlások számára talaját nem nyujtott.

A bádeni községek szervezete fönnállása óta lényegében változatlan maradt: Az egyes családok alkotják a községet; az egyes községek a kerületi zsinagógának, a kerületi zsinagógák meg a nagyherczegségi főtanácsnak vannak alárendelve. 1869. kezdetéig a nagyherczegségben élő minden zsidónak az ország konstituált és szervezett zsidóságához kellett tartoznia; de midőn a karlsruhi hyperothodoxok kis csapatja erőfeszítéssel szegült ellen az orgona és karének által rendezett isteni tisztelet behozatalának, a legfelsőbb kormányzati törvényszék azt határozta, hogy minden izraelitának jogában áll a bádeni vallásösszesség kötelékéből kilépni. Az elkülönítés utáni törekvések a lelkiismeret szabadságának leple alatt arattak győzedelmet, de ha még bizonyításra szorul, hogy a bádeni községek szervezete erős és biztos alapon áll, az kétségkivül ama körülményben vehető észre, hogy Karlsruhe kivételével elkülönített község az országban nincsen és hogy azon elenyészőleg csekély számu kilépések, melyek 14 év alatt történtek, nem hitbeli aggodalomban, hanem szükkeblü közömbösségben gyökereztek.

A községek autonomiája sokkal hatalmasabb, semhogy nem iparkodnának minden lehető eszközzel azon egységet fentartani, mely a békére, politikai és lokalis jogegyenlőségünkre oly nagy befolyással bir. Igaz ugyan, hogy a rabbik a belügyminiszteriumtól, az előimádkozók, hittanítók, metszők a nagyherczegségi főtanácstól neveztetnek ki, de a választás és kijelölés joga a községek, illetőleg a kerületi zsinagógák jogkörébe tartozik. A zsinagóga-tanács, a kerületi zsinagóga és a nagyherczegségi főtanács szigoruan véve kormányzati közegek, a vallási érdekek megóvása a rabbi, a valláskonferenczia és a zsinat kezeibe vannak letéve. De hogy ezen tényezők jelentőségét világosan megismerjük, okvetetlen szükséges, hogy a községek szerves egésszé való kapcsolását közelebb szemügyre vegyük.

Minden egyes község képviselete áll a zsinagóga- és a becslőtanácsból (Synagogen- und Schatzungsrath). A *zsinagógatanács* három tagból áll, ha a község 50 családig terjed, 5-ből, ha 100 családig terjed, 7-ből pedig az ennél nagyobb községekben. Hatáskörébe tartozik az izraelita helyi alapitványok s minden rendbeli helyi intézet kezelése, illet. közigazgatása, főtanács által kinevezendő községi hivatalnokok beiktatása s a zsinagógákban való rend föntartása. A zsinagógatanács tagjainak választása azon koronkint érvényes határozatok szerint történik, melyek

szerint a községi tanácsosok választatnak. A választásra a helység polgármestere ügyel föl, két e czélra kiszemelt polgárral egyetemben; ezeknek kötelességök a rájok esett választást elfogadni. A zsinagóga-tanácsnak hat évre megválasztott tagjai közül nevezi ki azután a kerületi zsinagóga meghallgatása mellett a járási hivatal az előljárót, ki minden tanácskozásban elnököl, kivéve, ha vallási ügyekről van szó. Az ily tanácskozásokban a helyi rabbi elnököl. A zsinagóga-tanácsosok alá vannak rendelve a kerületi zsinagógának, csak a karlsruhi s mannheimi tanácsosok állanak közvetlen a főtanács alatt. Mielőtt azonban a kerületi zsinagógákról szólnék, hadd említsem röviden a becslő-tanács teendőit.

A *becslőtanács*, mint már neve is mutatja, adóhivatal, mely a község egyes tagjainak adóját meghatározza. 20 családig terjedő községeknek 3, 50 családig terjedőnek 6, nagyobbaknak 9 becslőtanácsosuk van, kiknek $^1/_3$-ada a legtöbb adófizetők közül, $^1/_3$-ada a középadót fizetők közül, s végül $^1/_3$-ada a csekély adót fizetők közül választatik. Minden harmadik évben — ezen időközre terjed a választott becslő hatóság működése — a község minden egyes tagjának vagyona ujra megállapíttatik. A fizetendő összeg minden egyesnek azonnal tudtára adatik, ha az adóköteles a reá rótt összeg ellen felszólal, az adóközség pedig neki engedni nem akar, akkor az adókötelesnek jogában áll, hogy törvényszerinti eskü után vagyonának nagyságát maga határozza meg s e szerint itél azután a becslőtanács. Ujonnan belépő tagok s mindazok, kik házasság vagy örökség által szereztek uj vagyont, a három év közben külön becslés alá esnek. Adóköteles minden polgár, kivétel nélkül, akár nőtlen, akár családos. A nagykoru iparüző zsidó férfi és nő egyaránt, ki vele született polgári jogának élvezetébe még nem lépett, vagy polgárjogát még el nem nyerte, ép ugy az özvegyek is felbecsült vagyonuk feléről fizetnek csak adót. Az adóközeg teendője a becslésen kivül még a járulékpénzek s egyébb községi jövedelmek hovafordításának vizsgálása és ellenőrzése. A zsinagóga- és becslőtanácsosok kézadással kötelezik magukat a kerületi hivatal előtt kötelességeik teljesítésére.

A *kerületi zsinagóga* nem egyéb, mint több község egyesülése kerületi rabbinátussá. 1828-ban a 173 zsidó község 15 rabbinatusba osztatott. Azóta némely község elenyészett ugyan, de helyébe más ujak léptek. Ezen változás következtében a régi beosztás nem felel meg a mai viszonyoknak, ugy, hogy a rabbinátusok ujabb beosztása elodázhatatlan s ez tényleg a legközelebb időben fog bekövetkezni. A kerületi zsinagógák közvetlen a főtanácsnak vannak alárendelve. A kerületi zsinagóga elnökségét a rabbi és a kerület legöregebb tagja képezi, kik ha az egész kerület ügyei

tárgyaltatnak, az összes elnököket meghívni kötelesek. Ezen gyüléseken a rabbi elnököl. A kerületi zsinagóga működési körébe tartozik a fejedelmi és a főtanácsi rendeletek végrehajtása, tanácskozás a hittani iskola ügyei fölött, s annak állapotáról való jelentéstétel, a költség-előirányzat beterjesztése a főtanácshoz az iskolai, zsinagógai és egyéb községi szükségletekről, ajánlatok üresedésbe jött állomások betöltésére s végre jelentés mindenről, mi a főtanács alá tartozik s miről ennek határozata kikérendő. A kerületi zsinagóga tiszte a felsőbb rendeletek végrehajtására szükséges intézkedések megtételét a zsinagóga-tanácsosoknak meghagyni, jogában áll továbbá a tanácsosok szolgálattétele fölött őrködni, de a mit a tanácsosok a saját működéskörükön belül végeznek, azt önhatalmulag meg nem másíthatja, hanem a határozatokat saját véleményével együtt a főtanács elé kell terjesztenie.

Az izraeliták legfelsőbb kormányzati közege a nagyherczegségi *főtanács*, mely 1809-ben való megalakulása óta szintén már több módosuláson ment keresztül. Mig eredetileg ennek főelöljárója oly rabbi is lehetett, ki sem a kerületi, sem a helyi zsinagógánál alkalmazva nem volt, addig 1812-ben ezen, három fővárosi s három vidéki főtanácsból és egy titkárból álló közeg egy nagyherczegi miniszteri biztos igazgatása alá lett helyezve. Ezen igazgató egyszersmind az összes zsidó ügyek referense a belügyminiszteriumban. A főtanácsosokat mind — kik közül csak a theologiai tag huz fizetést — egyenesen a nagyherczeg nevezi ki. A főtanács ügyeit eredetileg három értekezleten intézték el: 1. a községek közigazgatási ügyeit tárgyaló értekezleten, a mennyiben az ügyek világi természetüek voltak; 2. a szorosabb értelemben vett vallási ügyeket tárgyaló értekezleten; 3. a zsidó iskolaügyi értekezleten. A felekezeti iskolával együtt megszünt ez utóbbi is s azóta a vallásoktatás ügye a második értekezlet tárgya.

A *közigazgatási értekezlet* (Administrations-Conferenz) — a szükebb értelemben vett főtanács — valamennyi főtanácsosból áll; hatásköre kiterjed az országos alapitványokra s a központi pénztárra, melybe az összes községek járulékaikat, befizetni tartoznak. Ezen járulékok a zsinagógák s hitoktatás általános szükségleteire, leginkább azonban szegény községek segélyezésére fordittatnak. A közigazgatási értekezlet választatja a kántorokat, hittanitókat és metszőket; ez ajánlja az alkalmazandó rabbit a belügyminiszteriumnak s az egyetlen közeg, mely által a kormány a községekkel érintkezik.

A *vallási értekezlet* (Religions-Conferenz) a főtanács összes világi tagjaiból s három értekezleti rabbiból (Conferenz-Rabbiner) áll. Milyen szellemnek kell e hatóságot áthatni s lelkesiteni, kitünik az ügykörét meg-

határozó miniszteri rendeletből, mely 1827. marcz. 5-én adatott ki. E szerint a vallási értekezlet föladata:

1. a valódi zsidó hitelvek fentartása;

2. ez elvek tanításáról s terjesztéséről való gondoskodás;

3. a gondoskodás arról, hogy az isteni tisztelet a maga tisztaságában fentartassék;

4. hasonló gondoskodás, hogy a zsidó élete módja isten előtt kedves legyen;

5. dönteni, a hol a vallástörvény netán homályos; határozni, vajjon egy törvény alkalmazandó-e, ha ez alkalmazás kétségbe vontható; határozni továbbá fölmerült kétségek esetén minden vallási ügyben, ha e kétségeknek objektiv alapjuk van, mig minden egyéb a kerületi rabbi tanitására, tanácsára s határozatára van bizva;

6. a tanácskozás azon változások felett, melyek a tanban, vagy a hitparancs alkalmazásában ajáltatnak.

7. e vallás-hatóság tehát authentikus magyarázatokat ad vallási dolgokban s mint az emlitendő zsinat, szintén föl van ruházva a Badennagyherczegségre szóló kizárólagos tekintélylyel, hogy kötelező törvényeket adhat vallási ügyekben, ha azokhoz szükség esetén az állam jóváhagyása is kikéretett;

8. dönt, ha kétség támad, hogy valamely házasságkötés a vallás törvényei szerint jogos-e vagy nem, vagy ha hozzá erről kérdés intéztetnék;

9. ő adja meg az egyházi engedélyt a világi hatóság által jóváhagyott válásokhoz;

10. az ő feladata végül a rabbijelöltek és a vallástanitók vizsgálása s annak eldöntése, ki bocsáttassék theologiai tanulmányokra, illetőleg tanitói pályára.

11. A fejedelmi biztosnak e tanácskozásoknál nincs döntő joga s a világi tagok is csak hozzászólhatnak, de nem dönthetnek. Véleménykülönbség esetében jogában áll a fejedelmi biztosnak a kérdést egy összehivandó zsinat elé vinni, vagy el is napolhatja a gyülést, és ha neki a határozat az állam alkotmányával és törvényeivel meg nem egyezőnek látszik, a határozat kihirdetését felfüggesztheti.

E vallás-hatóság évenkint kétszer hivatik egybe.

12. A zsinat áll: a főtanácsból, az ország összes rabbijaiból s három legöregebb kerületi vénekből; a világi tagoknak itt is csak hozzászólási joguk van.

Ezen szervezetnek s a kormány dicsérendő előzékenységének

— mely abban is fényesen mutatkozik, hogy a rabbik fizetésemelésére ép ugy, mint a többi papokéra megfelelő járulékot vesz fel budgetjébe — köszönhető, hogy a bádeni községek beléletükben békének és egységnek, kifelé pedig teljes elismerésnek örvendenek.

Igaz ugyan, hogy Bádenben is még sok csak keletkezőfélben van; de hisz abban áll az egészséges haladás lényege, hogy a létező intézményeket lassankint s fokozatosan iparkodik alkalmazni a változó idő- s helyviszonyokhoz. Ha a zsidó községek szervezete minden országban olyan volna, mint a bádenieké, akkor valóban nem lenne nehéz központi hatóságot alkotni a földön élő összes zsidóság számára. De nagyon, sajnos, még nagyon messze vagyunk ily intézménytől. Pedig elkövetkezik majdan az idő, el kell következnie, midőn ez intézmény ujra meg fog alkottatni.

SCHWARZ ÁDOLF.

Rabbigyülekezet Berlinben.

Berlin, 1884. május.

Mult havi tudósitásomban azon reménynek adtam kifejezést, hogy a rabbigyülekezetben orthodox kollegák is fognak részt venni. Ezen remény nem valósult meg. A helybeli vezérférfiakkal e czélból folytatott alkudozások nem hozták meg az óhajtott eredményt. Nagyon sajnálandó, hogy az urak nem tudták személyes érzelmeiket u. n. neológ kartársaik iránt legyőzni a végből, hogy oly nyilatkozatban vegyenek részt, a melytől közülök is sokan üdvöt vártak az egész zsidóságra. Bennünket vád nem érhet, ha ily körülmények közt a nyilatkozat látszólag csekélyebb sikerü lesz, miután részünkről minden megtörtént, hogy egységet hozzunk létre.

Mindazonáltal a rabbigyülekezettől a legjobbat várjuk. Végre is u. n. orthodoxok nincsenek Németországban sokan, papjaik csak kisebb hitközségeknek a képviselői, és csak azért fektettünk annyi sulyt közreműködésükre, hogy eleve meggátoljuk azt az ellenvetést a zsidók ellenségei részéről, hogy a berlini rabbigyülekezet nyilatkozata csupán egy pártnak a manifesztácziója. Azonban a kik itélni képesek, a kiknek az itéletét gyülölet nem zavarta meg, oly gyülekezetet, melyben Németország legnagyobb rabbinátusai képviselve vannak és a mely minden vallásos kérdésről való vitát kizár tanácskozásából, nem fognak pártgyülekezetnek tekintethetni, és

azért a zsidóság interkonfesszionális állásáról szóló nyilatkozatának oly sulyt fognak tulajdonitani, a mely azt joggal megilleti, nem tekintve azt, hogy az orthodoxok utólagos hozzájárulása még mindig nincsen kizárva.

A meghivó szövege, mely f. hó 6-án Németország rabbijaihoz szétküldetett, ime a következő:

»Tisztelt kartárs!

Az utolsó évek sajnos eseményei bizonyos Önben is, mint minden kollegában, annak a szükségnek érzetét ébresztették, hogy a zsidóság becsületének megóvására kifelé, valamint a vallásos érzület megerősitésére belül Németország rabbijai közös tanácskozásra álljanak össze.

Hogy ezen mélyen érzett szükségnek eleget tegyünk, elodázhatatlan kötelességünknek hittük, hogy Németország rabbijainak egyetemes gyülekezetét Berlinbe hivjuk, a melyre ezennel Önt f. évi junius 4-ére és 5-ére hivatalos tisztelettel meghivjuk.

A tanácskozás tárgyai a következők: 1. Nyilvános nyilatkozat, a zsidóság interkonfesszionalis állásáról. 2. Eszközök a vallásos érzék emelésére és a hitoktatás javitására. 3. A németországi rabbik szövetkezetének megalakitása. — Minden vallásos kérdés fölötti vita ki van zárva a tanácskozásból . . . . .

Tekintve azon szent érdekeket, melyek oltalmazására egybehivatik a gyülekezet, bizton remélhetjük, hogy kartársaink közül nem fog senki a tanácskozástól elmaradni.

Kérjük Önt ennélfogva, hogy illető jelentését mielőbb a fentnevezett czimhez (a berlini hitközség rabbiságához) juttassa, hogy a megfelelő előkészületek megtörténhessenek.«

Következik *negyven* kiváló németországi községi rabbi aláirása. Közöttük: Berlin, Beuthen, Boroszló, Braunschweig, Carlsruhe, Cassel, Cöln, Danzig, Darmstadt, Drezda, mind a két Frankfurt, Hannover, Königsberg, Lipcse, Magdeburg, Mainz, Mannheim, Meiningen, Nürnberg, Posen, Stettin, Stuttgart, Trier, Worms.

Ezen meghivó levélhez csatolva van a napirend 1. pontjához való *nyilatkozat javaslata,* melyet a *megokolással* együtt a helybeli rabbitestület tagjai szerkesztettek. Itt közlöm mind a kettőt.

Nyilatkozat.

Az egy és egyetlen Istennek nevében és segitségével, a kit vallunk; a vallásos hivatás erejénél fogva, mely Izraelben elismert tanitók és mesterek által reánk ruháztatott s melyet a zsidó hitközségek bizalma által

igazsággal és hüséggel gyakorlunk és hiven rabbi-elödeink szokásához, a kik szent vallásunk szelleme mellett tettek bizonyságot, valahányszor az idők viszonyai és körülményei követelték; szemben azokkal a sértésekkel, melyekkel az utolsó években a gyülölettel párosult tudatlanság a zsidó vallást illette, s erkölcstanunk tisztaságát az emberek szemében elhomályositani törekedett, kijelentjük a mint következik:

»A felebaráti szeretet törvénye, mely Mózes III. könyve 19. fej. 18. versében e szavakkal adatik: »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, én vagyok az örökkévaló!« — nem csak a törzs- és néprokonra vonatkozik, hanem épugy, mint az ugyanott, a 24. fej. 22. v. hirdetett igazsági törvény: »Egy jog legyen számotokra, az idegen olyan legyen, mint a benszülött, mert Én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek!« — korlátlan, minden embert magában foglaló törvénynek tekintendő.

»Mindenki, a ki emberségét azzal tanusitja, hogy igazságot gyakorol, szeretetet mivel és alázatosságban jár az Isten előtt, ha más hitben születik is, a zsidó vallás szerint részesül az örök boldogságban, rabbi Jósua mondása értelmében: »A népek jámborainak is van részük az örök boldogságban.«

»Ezen tételek a zsidóság interkonfessziónális állásának alaphatározatai. Ha ezzel szemben a terjedelmes zsidó irodalomban oly mondások találtatnak, a melyek nem emelkednek ezen ideális magaslatra, azokat egyesek véleményei gyanánt kell tekinteni, a melyek az idők szorongásai által létesültek és semminemü kötelező erővel nem bírnak.«

Megokolás.

Az emberi nem eredetének elbeszélése, melylyel szent tanunk kezdődik s hangsulyozása annak, hogy az első ember Isten képére lett teremtve s az egész emberiség ősatyja — oly félreérthetetlen univerzalistikus szellemet tanusitanak, hogy már a tóra ez az elbeszélő része a leghatározottabb előkészitésül szolgál, minden erkölcsi rend azon legfelső parancsára, melyet Mózes 3. k. 19. fej. 18. v. olvasunk: »És szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, én vagyok az Örökkévaló!« Ezen felebarát alatt ugyanis az Irás értelmében tagadhatatlanul minden ember hit és származás különbsége nélkül értendő, a mi, nem tekintve más bizonyitékokat, [1]) az u. o. 33. 34. v., olvasható parancsból is kiviláglik: »És ha lakni fog nálad jövevény a

[1]) L. a zsidó vallástankönyvek szakaszait a »kötelességekről.«

ti országtokban, ne sanyargassátok! Mint közületek való benszülött legyen nektek a jövevény, a ki nálatok lakik; szeresd őt mint tenmagadat, mert jövevények voltatok Egyiptom országában. Én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek!« — A mi pedig a minden ember iránt gyakorlandó egyenlő jogot illeti, az a pentateuchusban világosan meg van parancsolva, mint a tételben idézett helyből kiviláglik.

Hogy is lehetett volna az másképp! Mózes tanának alapföltétele: az egy Istenben, az ég és föld teremtőjében való hit okvetetlen azt a gondolatot is szülte, hogy az emberek mindnyájan isten gyermekei, és egyuttal a belőle folyó kötelezettséget, hogy minden ember iránt testvéri érzülettel kell viseltetni. Mert a mózaismusban az erkölcsi törvény csak kifolyása az egy és egyetlen szent Istenben való hitnek, a ki az embereket arra hivatta, hogy utána járni buzgólkodjanak. [1]

Igy tehát már Mózes törvényében tanittatik azon mindenre terjedő igazság és emberszeretet, melynek terjesztését és megvalósitását Izraelen belül és kivül a próféták éltük legmagasztosabb hivatásának tekintették. Mert »mispát u-czedáká,« igazság és szeretet, melyeknek megőrzése már M. I. könyvében, 18. fej. 19. v. egyenesen Isten utjának neveztetik, a melyen Ábrahám utódjai járjanak, azok képezik minden prófétai beszéd gondolatmagvát; a próféták pedig az Isten-ihlette szavakkal az egész emberiséghez mint községükhez fordultak, melynek közepében Izraelnek csak a tanitó-papnak és Isten hirdetőjének hivatását tulajdonitották [2]

Még azon korszakban is, melyben az összes zsidó életnek Mózes vallásával leendő áthatása végett tanitóink törekvése inkább arra irányult, hogy a vallásosságot törvényesen szabályozzák és alakitsák; akkor is az erkölcsi fejlődésnek ösztöne, mely a zsidóságban nem nyugodott soha, az ethikus tanoknak azon kincstárát teremtette, mely méltó folytatása a régi Izrael példabeszédi bölcsességének, Salamon és Józsuá b. Szirách Példabeszédeinek. Az »Atyák mondásait« értjük, melyekben az erkölcsiség tételei mind a humanizmus legáltalánosabb szempontjából adatnak elő, a mennyiben bölcseink itt nem izraelitákról, hanem majdnem mindenütt Isten teremtményeiről beszélnek, ezen jellemző kifejezéssel élve: berijôth, teremtmények. [3]

Hogy pedig ezen általános humánus irányzatot teljes tudattal érvé-

---

[1] V. ö. Mózes III. könyve, 19, 2; V. k., 10, 12.

[2] A prófétai irodalomban található számos bizonyitékok közül csak Ézsajás következő helyeire utalunk: 42, 1—4, 45, 22—23.

[3] V. ö. Ábth I, 12, 15; II, 13; III, 13; IV, 3, 8, 12; VI, 6.

nyesitették és hogy a legtekintélyesebb tanitóink azt Mózes tana magvának tekintették, először a talmud azon elbeszéléséből [1]) derül ki, mely szerint Hillel egy pogánynak, a ki a képzelhető legrövidebb idő alatt akart a zsidóság összes tanával megismerkedni, azt felelte: »A mi előtted gyülöletes, ne tedd felebarátodnak sem! Ez az egész tan, a többi mind magyarázat. Most eredj és tanulj!« Továbbá abból a vitatkozásból, a mely a misná két tanitója, Akibá és Ben Azzái között folyt [2]), a midőn az egyik az irás emez igéjét: »Szeresd felebarátodat mint tenmagadat« a tan alapjának mondotta, mig a másik az erkölcsiségnek még jelentősebb megnyilatkozását látta az irás ezen mondatában: »Ez az ember eredetének könyve,« mert e kitételben »ember« még világosabban nyert kifejezést Mózes erkölcstörvényének univerzalisztikus iránya, mint ebben »felebarát«.

Az ezután következő majdnem másfélezer évet felölelő korszakban, melyben a zsidóságnak minden országban léteért a legsulyosabb harczot kelle küzdenie — oly harczot, melynek teljes keserüségét most és itt emlékezetbe idézni nem kivánjuk, e korszakban, mondjuk, lélektanilag magyarázható volna, ha oly mély erkölcsiségü hitfelekezet is, mint a zsidó, az emberiség magas fokáról alásülyedt volna. Mindazonáltal a zsidóság még e sötét korszakban is a valódi emberszeretet virágait érlelte, s ethikai irodalmunk általuk oly munkákkal gyarapodott, melyekre önérzettel tekinthetünk. A középkorban keletkezett erkölcsi tantételek gazdag sorából, melyeket Zunz »Zur Geschichte u. Literatur« cz. munkájában (130 s kk. ll.) összeállitott, e helyütt a következőket idézzük.

A Jámborok könyvéből, irta rabbi Jehúdá ben Sámuel Regensburgból. »Nemzsidókkal való érintkezésedben ép oly becsületes légy, mint zsidókkal szemben; figyelmeztesd a nemzsidót tévedésére, s jobb alamizsnából élned, hogysem a zsidó vallás és zsidó név gyalázatára másnak pénzét elsajátitsd. Ha nemzsidó tanácsot kér tőled, mondd neki, hogy azon helyen, a hová megy, ki becsületes s ki csaló. Ha tapasztalod, hogy más hitfelekezetnek tagja vétkezik, akadályozd meg benne, ha módodban van s ebben Jónás próféta legyen mintád..... Egyébiránt erkölcsi szokásaikban a legtöbb helyen a zsidók a kereszténvekhez hasonlók. (U. o. 136. l.)

Utalunk továbbá arra a válaszra, melyet I. Napoleon által 1806-ban egybehivott franczia rabbik és notabilisok synhedriumja az elébe terjesztett tizenkét kérdés negyedikére és ötödikére adott. E két kérdés igy hangzott: »A zsidók a franczíákat idegenekül tekintik-e vagy testvéreik-

[1]) L. bab. Sabbáth 31. a.
[2]) L. Szifrá, M. III. 19, 18. v. hez.

nek? Hogyan kell a zsidóknak a francziák iránt vallástörvényileg viselkedniök?« Erre a synhedrium igy felelt: A zsidók a francziákat föltétlenül testvéreiknek tekintik. Már Mózes törvénynyé tette az idegenek iránti jóakaratot, mennyivel inkább kell a zsidóknak azokat testvérekként tekinteniök, kikkel azonegy országban élnek, azonegy törvényben és nevelésben részesülnek, sőt a kiknek emberisége által most a legkedvezőbb polgári állapottal dicsekedhetnek. A zsidók magaviselete nemzsidókkal szemben azért egészen egyenlő a zsidók iránttival; csak az istentiszteletük különböző. — A párisi synhedrium ezen válasza a németországi rabbik Braunschweigban 1844-ben tartott első gyülekezetében ama kérdések és a rájuk adott felelet megvitatásakor *egyhangulag s közfelkiáltással* helyesnek ismertetett el. Az első zsidó zsinat Lipcsében, 1869, *egyhangulag* elfogadott első határozatában ugyanazon gondolatnak hasonlóképen a legvilágosab kifejezést adta.

S midőn végre a legujabb kor küszöbén a törvény előtti általános egyenlőség eszméje a müvelt országokban lassankint győzelemre vergődött és a zsidók a maguk részéről is hosszu éveken át folytatott férfias küzdelmekben az államtól emberi és polgári jogaikat követelték, akkor ezt azon tudatban tették, hogy az államtörvény követése rájuk nézve vallástörvény [1]) — de tették annak is teljes érzetében, hogy a vallás, melyben születtek, minden kötelesség teljesitését rájuk szabja és, enuélfogva követelhetik is maguknak mindazon jogokat, melyek a fölvilágosodott társadalom erkölcsi tudatából folynak.

Az eddigi fejtegetésekből, kitetszik, hogy a zsidóság fejlődése minden fokán hiveinek szivére kötötték a parancsot, hogy a nemzsidóban is testvéröket szeressék. De tisztelni is parancsolt minden hitvallást, mely a benne szülötteket erkölcsi életre szoktatja. E mellett már a bibliai kor is tanuskodik. Jóllehet a próféták isteni küldetésük erejénél fogva arra voltak hivatva, hogy minden erkölcstelenitő bálványimádás ellen küzdjenek, a pogányban is nyiltan elismerték az istenséghez való vonzódást, mely minden emberben nyilvánul. Hogy a próféták valóban a pogánysághan is elismerték a kegyesség és jámborság csiráját, vitatlanul bizonyitja Malákiás prófétának e mondása (1, 11.): »Mert napkelettől napnyugatig nagy az én nevem a népek közt, és minden helyen tömjéneznek és áldoznak az én

[1]) V. ö. Babiloni talmud, Bábá Bathrá 55 a. Berákhóth 58 a.

nevemnek.« E helyhez Rási ezt jegyzi meg: »Tanitóink mondják, Nagy az én nevem a népek között, a mennyiben az istenek istenének nevezik. Még a bálványimádó is tudja, hogy van isten a többi istenek felett, ugy hogy minden helyen az ő nevének áldoznak.«

Az idegen szentségek előtti tiszteletben annyira mennek Philo [1]) és Josephus, [2]) hogy a szentirás ezen törvényét (M. II. 32, 27): »Istent ne átkozd,« a septuaginta után indulva, azt a pogányok szentélyeire is kiterjesztették és ezért azoknak kimélését is ajánlották.

A misná tanitóinak korszakára nézve pedig elég rabbi Jósuának fentidézett és méltán annyiszor emlitett és tekintélyessé lett mondására utalni, mely igy hangzik: [3]) »A népek között is vannak jámborok, kiknek részük van az örök boldogságban«; mihez pótlásul szolgálhat a régiek magyarázata a 132. zsoltár 9. verséhez, mely szerint e szavakat: »Papjaid üdvbe öltözködnek« a népek azon jámboraira is vonatkozik, kik a földön papi életet folytatnak. [4])

Azon vallásoknak pedig, melyek méhéből eredtek, a kereszténységnek és az iszlámnak, a zsidóság a köpkorban ép ugy mint az uj korban hivatott képviselői által illő méltánylással adózott. Ezek közt e helyen csak a legjelentékenyebbeket emlitjük.

R. Jehúdá Halévi (1130) azt mondja [5]): »Ezen népek (t. i. a keresztények és muhammedánusok) a messiás remélt birodalmának előkészitésére rendelvék.«

R. Mózes ben Maimon (1135—1204) azt mondja [6]): »A kereszténység valamint az utána következő iszlámnak mindezen sikerei egyengetik a Messiás birodalmának utját és az istennek igazi megismerését előkészitik az emberek között.«

R. Méiri Ménáchém(1300) azt mondja [7]): »Minden oly nemzetnek tagjával, melynek erkölcsös s vallásos törvényei vannak s az istenséget valami módon tiszteli, ámbár hite a mienktől különbözik, minden tekintetben ugy kell bánni mint izraelitával.

---

[1]) Vita Mosis III. 684.

[2]) Antiqu. IV, 8, 10: Βλασφημείτω δὲ μηδεὶς θεοὺς οὓς πόλεις ἄλλαι νομίζουσι. μὴ συλᾷν ἱερὰ ξενικά, μηδ' ἂν ἐπονομασμένον ᾖ τινι θεῷ χειμήλιον λαμβάνειν.

[3]) *Tószefta*, Szanhedrin 13. fej.; bab. Szanhedrin 105 a.

[4]) *Jalkut*, Ézsajás, 429. §.

[5]) Kuzari, 4, 23.

[6]) Misné Torá, Melákhim 11. (amsterdami kiadás).

[7]) L. Sittá mekubbeczeth, Bábá Kámmá 113, 1.

R. Jáabéz József (1500 körül), a Spanyolországból számkiüzöttek egyike, ki Mantuában élt, ezt mondja: [1] »A polgárosult népek hisznek a világ teremtésében, a kinyilatkoztatásban és az isteni jutalomban és büntetésben: Dicsértessék ezért Izrael Istene, a ki a második templom elpusztulása után a mienkkel rokon vallást támasztott; mert ki tudja, nem lettünk volna-e vajjon pogányok között ingadozókká hitünkben!« [2]

R. Ribkes Mózes (1664), kit a Chmielnicki-féle üldözés elüzött hazájából, Lengyelországból, igy nyilatkozik: [3] »Ezen népek (t. i. a keresztények), a melyek ótalma alatt mi izraeliták élünk, hisznek a világ teremtésében, az Egyiptomból való kivonulásban és vallásunk sok alapigazságában, az ő istentiszteletük az ég és a föld teremtőjének van szentelve. Azért kötelesek vagyunk, jólétükért imádkozni, mint azt a Máaszé Adonáj cz. munkának szerzője (Eliézer Askenázi, megh. 1586) bővebben kifejtette.« [4]

R. Emden Jákob (1696—1776) azt mondja: [5] Üdv nekik (a keresztényeknek) és üdv nekünk, ha velünk szemben megtartották volna az evangéliumokban nekik meghagyott parancsot. Akkor nagy dicséretre lettek volna méltókká, nekünk pedig jó sorunk lett volna a diasporában; akkor bizony nem gyilkoltattak volna ezer meg ezer martirjaink, és a népek nem üldöztek volna bennünket gyülölettel.«

Igy tehát a legujabb korig felszólalnak oly hangok, melyek tanuskodnak a mellett, milyen ment az előitéletektől a zsidóság szelleme más vallással és istensztelettel szemben.

Jogos önérzettel szabad tehát azt a tényt hangoztatnunk, hogy a zsidóság nemes, igazi emberszeretettől ihletett szelleme még a legsötétebb

---

[1]) Máamar Haachdûth 3.

[2]) Ugyanezt a nézetet vallja Aráma Izsák is Akédath Jiczchák cz. müvében, a 88. fej. vége felé.

[3]) Beér Haggólá, a Chósen mispáthoz, 425, 5.

[4]) Épugy nyilatkoztak Rabbi Landau Ezékiel, prágai főrabbi, és a rabbitestület többi tagja egy Prágában 1767-ben közzétett »tiltakozás«-ban; továbbá Fleckeles Eleázár, prágai rabbi, az 1785-ben Prágában megjelent müvében: Ólath-chodes; ez utóbbinak a véleménye ujabban van kiadva Fischer Károly Bécsben 1883-ban megjelent munkájában: »Gutmeinung... « a 36. s köv. ll.

[5]) Részen mat'eh, 156.

korszakokban is a világosság magaslatára emelkedett és újra meg újra felszólalt, daczára az idők viszontagságának, mely belső fejlődését visszaszoritotta, külső terjedését lépésről lépésre meggátolta.

Ha ezzel szemben a zsidóságnak messze terjedelmü és két ezer évnél többet felölelő biblia utáni irodalma oly mondásokat is foglal magában, melyek nem állanak a felebaráti szeretet jelzett magaslatán, ezeket keletkezésök korából kell megérteni és igazolni.

Kivánhatja-e a méltányosan gondolkodó, hogy a féregként eltiprott áldani fogja kinzóját? És mégis a szeretetlenséget valló tételek csak elszigetelve maradtak! De valamint a józan itéletü népek erkölcsi életében nyilvánuló egyes eltévelyedéseket nem fogja mértékül tekinteni azok erkölcstanának megitélésére ép oly kevéssé szabad az igazságos és nemes gondolkozásu embernek a zsidóságot tenni felelőssé magukra álló, szeretetlenségről tanuskodó oly mondásokért, melyek rég elmult időkből valók és nem egyebek, mint a méltatlanul *megkinzott* és legszentebb érzelmeiben annyiszor megbántott szív fájdalmas följajdulásai.

Ezen egyes mondásoknak nem volt soha döntő hatásuk az összes hivők erkölcsiségére, nem birtak soha általánosan kötelező jelleggel, mert ellentétben állván a zsidóság örökkévaló szellemével, el kellett mulnia a kornak, mely őket szülte.

Tételeink igazsága mellett legmeggyőzőbb bizonyitékul szolgál az összes zsidóság élete. A tiszta emberszeretet szellemét hirdetik templomaink szószékein, arra oktatják a gyermeket iskoláinkban, az valósul meg házi s nyilvános életünkben és legvilágosabb kifejezést nyer vallástudományunk minden termékében.

Ki a zsidóság fejlődését az utolsó évtizedekben előitélettől menten szemlélte és értelmes méltánylással kisérte, lehetetlen kétségtelen ténynek nem vennie, hogy a zsidók minden mivelt országban, de különösen hazánkban, Németországban, java erejöket az államban és községben teljesitendő erkölcsi föladatokra forditották s java tehetségöket polgártársaikkal vállvetve e föladatok megoldására szentelték.

Maybaum Zsigmond.

Tanügy.

A hitoktatás normal-tanterve Németországban.

A rottenburgi tanitó *Cornelius J.* által készitett és Hasszia sidó tanitóinak 14. évi közgyülésén bemutatott »Normalplan für den isr. Religions-Unterricht« alapul és induló pontul szolgált a német-zsidó községi szövetkezetnek (D. I. G. B.) arra, hogy a Németországban teljesen elhanyagolt s még a magyarországiaknál is szomorubb viszonyok közt sinlődő hitoktatást gyökeresen és egyuttal országosan reorganizálja. A tantervet lényegesen átdolgozta a D. I. G. B. oktatásügyi szakosztálya, melynek élén *Steinthal*, a berlini egyetem hires nyelvész-tanára áll. Azután fölkérték egész Németország nevesebb rabbijait s zsidó tanférfiait véleményadásra, s pár hét mulva csakugyan *negyvenhárom* ily dolgozat állott ama szakosztály rendelkezésére, melyet most a módositott tantervvel együtt Dr. Steinthal elnöklete alatt a következő berlini tanférfiak tettek tanácskozásuk tárgyává: Cohn, Holzmann, Jutrozinszki, Kirschstein, Maybaum. E munkálatból, mely szintén egész terjedelmében lett kinyomatva, készült az a végleges tanterv, melyet a D. I. G. B. elfogadott.

Nem habozunk kimondani, hogy a berlini szakférfiak tervjavaslata határozottan jobb, mint a végleges tanterv. Abban, a mit fölvesz s abban, amit kihagy, egyaránt tudományosabb szellem nyilatkozik, az anyag egymásutánjában is helyesebb pedagogiai tapintat s különösen a hittan tanitásának a biblia bizonyos részeivel való kapcsolatában módszeresebb eljárás. A kik nálunk akarnak majdan ily tantervnek nehézségeivel megküzdeni, inkább is ezt tanulmányozzák, mint a D. I. G. B. -ét. Itt azonban nem egy német kitünő javaslat, hanem a németországi tényleges tanterv érdekel bennünket s midőn ezt kivonatosan közöljük, csak azt jegyezzük még meg, hogy az kizárólag a 8-osztályu *népiskola* számára készült. — Az ide vonatkozó összes nyomtatványokat különben a D. I. G. B. nagyérdemü elnöke, *Dr. Kristeller Sámuel* titkos egészségügyi tanácsos volt szives a M.-Zs. Szemle részére megküldeni. — A tanterv a következő:

Az oktatás tárgyai: *Vallástan*, elemi és rendszeres; *Zsidók története*, bibliai és b. utáni történet; *Héber* és pedig: olvasás és irás, nyelvtan, szentirás olvasása, imák fordítása. Megjegyzendő, hogy a leányok a szentirást nem olvassák s a héber kurziv irás -tanitása senkire sem kötelező.

I. év. *Bibliai történet.* 2 óra. A világ teremtésétől Mózes haláláig — *Héber.* 3—4 óra. Olvasás; könyv nélkül tanulás anyaga: rövid benedikcziók és mondatok, p. o. a semá, stb.

II. év. *Bibliai tört.* 2 óra. Ismétlés, az előbbi tananyag részletesen. A tizparancsolat s magyarázata. — *Héber.* 4 óra. A névmás, rag. főnév. Imafordítás: a semá 3 szakasza, semóne eszré, asztali ima eleje stb. Könyv nélkül tanulás.

III. év. *Bibliai tört.* 2 óra. Ismétlés, a részletek folytatása. Az erkölcsi törvények M. II., III. és IV. k.-ből. — *Héber.* 4 óra. A rendes ige; st. const., főnév ragozása. Imaford. Könyv nélkül tanulás.

IV. év. *Bibliai tört.* 2 óra. Ism. Jósuától Dávidig. Palesztina földrajza. A főünnepek beható magyarázata. — *Héber.* 4 óra. Ige, folyt. Névmások, számnevek, praeposit. Imaford. Könyv n. tan. Szentirás-fordítás. M. I. 1—32, 3, iskolába nem való helyek kihagyásával.

V. év. *Bibliai tört.* 2 óra. Ismétlés. A próféták. A böjtök és félünnepek magyarázata. — *Héber.* 4 óra. Ige, folyt. Imafordítás. Könyv n. t. Bibliaford. M. I. 32. 4— végig (34, 36, 38 kivételével). M. II. 1—25 kihagyásokkal, 30, 11—17. 31, 1—35, 3.

VI. év. *Bibliai és h. utáni tört.* 2 óra. Ismétlés. A talmud, targum, midrás, masszóra. Erkölcsi mondatok és hasonlatok a talmud- és midrásból. — *Héber.* 4 óra. Ige, folyt. Imaford. Könyv n. t. zsolt. 19. 24. 29. 91—93. 150. Biblia ford. M. III. 1. 2. 9. 10. 11. 16. 17. 19. 23. 25— végig. M. IV. egészen. Jósua 1—11. Eszter könyve egészen.

VII. év. *Vallástan* 1 óra. Isten és tulajdonságai. Az ember (halhatatlanság). Kinyilatkoztatás. A messiás országa. A föltámadás. — *Zsidók tört.* 2 óra. A zsidók arab uralom alatt 1000—1250. Keresztény uralom 1000—1250. Spanyol-arab uralom 1250—1500. Keresztény uralom 1250—1500. — *Héber.* 4 óra. Ige, folyt. Imaford. Bibliai ford. M. V. és a haftárák. Birák, Ruth, Sámuel I., Siralmak.

VIII. év. *Vallástan.* 1 óra. Kötelességtan.— *Zsidók tört.* 2 óra. Zsidók Török- s Olaszországban, Hollandiában 1500—1750. Lengyel- és Németországban 1500—1750. 1750 óta. Mendelssohn. A chaszidismus. Emanczipáczió. A zsidó tudomány uj fölvirágzása. — *Héber.* 4 óra. Imafordítás, azonkivül a haggádá, bölcsek mondásaiból. Bibl. ford. Sámuel II.-ből, továbbá részletek a királyok könyveiből, Ézsajából, kis prófétákból és Kóhélethből.

KÚTFŐK.

12. sz.

Rituális vérvád a mult században.

1764. Pozsony, junius 18. *Sáros megyében* börtönbe vetettek harmincznál több zsidót, kiket egy keresztény gyermek gyilkolásával vádoltak. A pozsonyi zsidó község ez ügyben a m. k. helytartó tanácshoz folyamodik. Hivatkozik az imént mult években Magyarországon előfordult több hasonló esetre, melyben a zsidók ártatlansága kiderült, valamint Sonnenfels Alajosnak, a zsidók ellen felhozott vérvád alaptalanságát bebizonyító könyvére s kéri a helytartó tanácsot: rendelje el, hogy a bebörtönzötteket szabadon bocsássák s ügyöket hozzá terjesszék fel. Ha alaposnak bizonyulna a vád, az összes zsidóságot érje a kiérdemelt büntetés; ha pedig alaptalannak, hasonló büntetéssel lakoljanak rágalmazóik.

Excelsum Consilium Locumtenentiale Regio Hungarico Aulicum. Domini Domini Benignissimi, Gratiosissimi.

Inter plures funestos Casus, qui Gentem Judaicam subinde premunt, tristissimus iste et Communitati Judaicae subarcensi[1]) paucis ab hinc Diebus perscriptus merito referendus censetur, Qualiter nimirum die 3-tia Mensis et Anni modo labentium, in *Comitatu Sarosiensi*, Christianus Infans crudelissime trucidatus repertus fuerit, quo nefario facto in vulgus emanato, per dicti Comitatus Magistratum plus quam 30 Judaei comprehensi, in squalidissimos Carceres conjecti sunt, ubi ad praesens usque detinentur.

Benignissimi Domini! minus fundata, de Sangvine Xstiana, apud vulgum vigens opinio huic in miseros nos Severioris[2]) Animadversioni est Causa, quasi vero nos innocentem Infantium Xstianorum sangvinem Judaicae cuidam superstitioni sacrificaremus. Verum enim vero quam infundate nobis haec appingantur, Sequentibus humillime remonstratur.

Anno enim 1760 similis in Comitatu *Abaujváriensi* contigerat casus, ubi Sodalis quidem Textorius, Vestibus apud Loci Diversitorem Judaeum oppignoratis, deperditus per Magistrum suum quasi per Judeos

[1]) Azaz: a pozsonyi *várhegy alján* levő község.

[2]) Itt valahol tollhiba rejlik.

occisus praetendebatur, Puellaque dicti Diversitoris Judaei Annorum circiter 10. comprehensa, vi et Comminationibus adacta, edixit sequentia: Textorem videlicet illum per Genitorem suum, Diversitorem quippe, interfectum fuisse; et cum jam compluribus, velut tanti Sceleris complicibus, Tortura et lethalis immineret poena, Divina sane Providentia innocentiam nostram vindicavit, Textorque in Loco vicino helluans est repertus. Huc accedit Anno evoluto 1763—0 in Comitatu *Buchensi* priori haud dissimile et imprimis 4. Mulieribus Judaicis acerbum Fatum, quae ex eo, quod Infanti certo Xstiano Digitum exsugendi Sangvinis causa perforasse, accusatae fuissent, Carcere et Verberibus quam durissime tractabantur, et non nisi singulari Suae Excellentiae Comitis Camerae Praesidis Prudentia innocentes compertae, absolutae sunt. Sed quod sitis Sangvinis humani Principiis quoque Judaismi repugnet, opitolatur[1]) asseruit *Aloisius de Sonnenfels* cum Approbatione altiorum et Universitatis in publicam Lucem missus Libellus de Usu insontis Christiani Sangvinis accusato, inquisito et absoluto Judaismo, A-o 1753 Viennae impressus. Quae singula ejusmodi sunt, ut Innocentiam nostram sua parte remonstrare videantur.

Quia vero in supra memorato Comitatu Sárosiensi contra incaptivatos Judaeos Processus ab Executione coeptus est, praevidemus, Suspicioni unicae innisam hanc Infanticidij Querelam eo graviorem post se tracturam Poenam, quo diutius Squalore Carceris macerebantur.

Ea propter apud Excelsum Consilium moestissimo Corde provolvimur, ima cum humilitate orantes: Quatenus Saepefato Comitatui Benigne demandare dignaretur, ut praetensos Infanticidij Reos ex Carcere dimittere et, Negotio in Statu quo relicto, Informationem submittere non intermittant; qua in Veritate comperta, nos, quicumque sub Clementissimis Augustissimae Dominae Nostrae alis vivimus, dignam tanto Scelere Poenam in Facultatibus et Vita subituros uno ore profitemur. Casu vero in contrario, de falsis accusatoribus debitam adflictae Nationi nostrae Satisfactionem supplices imploramus, ut a modo in posterum a perconceptis de nobis Criminacionibus purgati, mali tanti suspicione carere, et tranquillam securamque ex Clementia Caesareo Regia Vitam agere taliterque solvenda solvere possimus. In ima profunditate emorimur

Excelsi Consilij Locumtenentialis Regij
humillimi et indigni Servi
Judaei Cummunitatis Subarcensij(!).

Kivül: 18. Juny 1764. Judaei Cummunitatis subarcensis Posonÿ in Saarosiens. Cottu. ob crudeliter trucidatum certum infantem, ex pura suspicione ultra 30 Judaeos in Carceres positos esse representando, Eos usque submittendam Informationem dimittendos ordinari supplicant.

Ad excelsum Consilium Locumtenentiale Regio Hungarico Aulicum Dominos Dominos Benignissimos Gratiosissimos humillima Instantia introscriptor. Judaeor. Communitatis Subarcensis.

Eredetije az *országos levéltárban*, *Miscell. Fasc. 86, Nr. 612.*

[1]) Valószinüleg *opitulatus* vagy »*opitulator*« olvasandó.

Az illető vaskos csomagban százanként vannak az érdekesnél érdekesebb okiratok. — A megye tehát a helytartó tanács, valamint maga Mária Therezia többször ismételt parancsának sem tágitott, hanem minden rendeletre repraesentatióval replikált. Végre, sok huza-vona után, a királyné erélyes közbenjárása következtében, szabadon bocsátotta a bebörtönzötteket, persze csak miután nehányat közülök iszonyu módon kínvallatott s egy aggastyánt, vallatás közben, agyonkínoztatott. A nagyszámú okirat közül épen a fentközlöttet választottam ki, mivel a szóban forgó vérvádon kivül, *még kettőt* említ, mely szintén ez időtájt merült fel hazánkban.

E pernek, melyben a vádlott zsidók gyermekei, valamint több hitehagyott zsidó kiváló szerepet játszottak, még folytatása is volt. Egy sárosmegyei földesúr, *Bornemisza László*, az egyik bebörtönzött zsidónak tiz éves fiát erőszakosan letartóztatta és kikereszteltette. Az idevonatkozó okiratok: a zsidók tiltakozásai, a helytartó tanács és Mária Therézia rendeletei s a megye replikái, szintén e fasciculusban találhatók, melyhez még egy kép is tartozik. A megye ugyanis a meggyilkolt gyermek hulláját, úgy a mint borzasztóan eltorzítva találták, természeti nagyságban és rikító színekben lerajzoltatta. E képnek másolatait országszerte árulgatták, mi hihetetlen módon fokozta a zsidók elleni gyülöletet. A pozsonyi zsidó községnek, akkoriban a hazai zsidóság szószólójának kérelmére, a helytartó tanács szigorúan eltiltotta e képek elárusitását. Az ezen incidensre vonatkozó száznál több okirat szintén ebben a fasciculusban foglaltatik.

Említésre méltó még a következő jellemző tény. A gyilkolással gyanusitott zsidók ellen az 1764. jun. 24. kelt vádirat egyebek közt azt is felhozza, hogy a gyermek testén talált sebhelyek héber betüket tüntettek föl; e betük, egy a kereszténységre áttért zsidó tanúvallomása szerint, a következők voltak: »In pede dextro ׳ hoc est *Zain*, in sinistro pede ad pudendo ה id est *He*, in dextro Latere in ventre ad costam נ id est *Nun*, in Cavitate corporis נ id est *Gimmel*, in latere dextro ad manum oblique positum ד id est *Daleth*, in spina dorsi ה id est *Hez*, penes illud hoc etiam stigma visum est נ id est *Nun*, in humero dextro ץ id est *Czadek*, in fronte vero ו id est *Voff*«. A megyének ugyanezen év augusztus 13-ikán kelt felterjesztése szerint, az illető kitért zsidó valamint héberül értő egyéb tanúk az említett betükből azt olvasták ki héberül, hogy »*Unus Deus. Unum occide.*« Az e latin szavaknak megfelelő héber szavakat a vádirat nem említi. Ugy tudom hogy jeles hebraisták hiába törnék fejöket, hogy az említett betükből mikép lehetne összeállítani oly héber szavakat, melyek az »Unus Deus. Unum occide-«nek, bár csak távolról is, megfelelnének. Minden esetre nagyon elővigyázatlanok voltak az illető zsidók, hogy az általuk meggyilkolt s

czserjébe dobott gyermek hulláját úgy jelölték meg héber betükkel, akár mint a festő valamely általa készitett kép alá neve aláirását vagy szignaturáját oda szokta tenni, hogy keze müvére mindenki ráismerhessen.

Közli: KOHN SÁMUEL.

13. sz.

Zsidó hitre tért szombatosok.

Báró Eötvös József, m. k. vallás- és közoktatási miniszter, rendeletet intéz az erdélyi királyi biztoshoz, hogy a zsidó hitre tért szombatosokat a kereszténységre való visszatéritésre ne kényszeritsék.

1318/1869. sz. Nagyméltóságodnak mult évi 28979. sz. a. a Bözödujfalvi lakosoknak a zsidó hitre lett áttérése tárgyában kelt jelentésére válaszoltatik.

Kétséget nem szenved, hogy az Approbata I-sö rész 1-sö tit. 4. art. és IV-ik titulus 1-sö art., melyekben a szombatosság, terhes büntetés alatt, eltiltatik, még törvény által eltörölve nincs; valamint az is kétségbe vonhatatlan, hogy az 1868. 53. t.-cz. csak a bevett keresztény vallásfelekezetek közötti viszonyokat s ezek közt az áttérést is szabályozza: de másfelől szem elől téveszteni nem szabad, hogy *vallásos kérdésekben a tettleges kényszerités alkalmazása ellenkezik úgy a vallás, mint az állam érdekeivel.*

Ennélfogva megkeresem Nagyméltóságodat, hogy az ezen tárgyakban müködő végrehajtó közegeknek tegye kötelességökké, hogy az illetöket világositsák fel az iránt, hogy jelenleg fennálló törvényeink szerint a keresztény vallásból a zsidó vallásra való átmenet *még nincs megengedve*; ha azonban ezen felvilágositás a kivánt sikert nem eredményezné, a visszatérésre nézve *tettleges kényszeritő eszközöket ne alkalmazzanak.* Az eredményről, vonatkozással mult évi 9750 szám alatti rendelvényemre a kimeritő jelentést sürgősen elvárom. — Buda, 1869. évi május hó 5-én. — *Eötvös*

A rendeletnek hitelesitett másolata a közlő birtokában van.

Közli: KOHN SÁMUEL.

VEGYES.

Irodalmi hirek. *Güdemann Mór* »Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Abendländischen Juden« cz. munkájának megjelent *második* kötete e külön czimen: Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden in Italien während des Mittelalters. Bécs. — *Fried Salamon*, hazánkfia, rabbi Anhalt-Bernburgban, beküldte művét: Das Buch über die Elemente, von Isaak b. Salomon Israeli. I. Einleitender Theil. Lipcse, 1884. — *Dessauer Mór*, szintén magyar, rabbi Meiningenben, beküldte dolgozatát: Drei Mahnworte an unsere Grossen. Cöthen, 1884. — Kaptuk továbbá egy névtelennek ily czimü munkáját: *Juifs*. Extrait du dictionnaire Universel de Géographie de *Vivien de Saint Martin*. Paris, 1884. Mint a czimlap mondja, csak 100 példányban adatott ki. — Vettük még: Héber Lant Szent. Történeti tárgyu költemények. Irta *Hoffmann Mór*. 2. kiadás. — Továbbá egy uj biblia és héber tudományu folyóiratnak (márcziusi) 1. füzetét, czime: *Hebraica*. A monthly Journal in the interests of Hebrew study. Szerkesztik W. R. *Harper*, H. L. *Strack* és P. *Haupt*. Chicago 1884.

Zunz Lipót, a világhirü zsidó tudós az idén tölti be 90. évét. Hetvenedik születése évfordulója alkalmából tudvalevőleg egy *Zunz-Stiftung* jött létre Berlinben, melynek élén dr. Neumann S. egészségügyi tanácsos áll. Ez egyesület tiz évvel később Zunznak 80-ik születése napjára összegyüjtötte s kiadta a nagy tudós kisebb iratait »Gesammelte Schriften« czimen, 3 kötetben. Azóta ismét 10 év mult el s ez esztendő augusztus havában egy *Jubelschrift* cz. disz-albumot fognak a nagy tudósnak átadni, melybe többek közt dolgoznak *Steinschneider* Berlinben, *Derenbourg* Párisban, *Kaufmann* Budapesten, *Harkavy* Pétervárott stb. Az angol »Athenaeum« szerint a keresztény *Fleischer* és *Delitzsch* is fognak a Jubelschrift munkatársai közt szerepelni, a mi azonban még kétséges. Értesülésünk szerint a hires abbé *Perreau* Parmában közreműködik, sőt dolgozatát a szerkesztő bizottságnak már be is küldötte.

Az Institut az idén egyik dijjával az oxfordi alkönyvtárnok, *Neubauer A.* hazánkfia Géographie rabbinique cz. művét tüntette ki, mely azt mutatja ki, mennyit tudtak a középkori zsidók a geografiáról s hogyan nevezték héberül az egyes helyeket. Egy másik dijat is zsidónak itélte oda, *Halphen* tüzérkapitánynak egy dolgozatáért, mely a mechanika fejlődését a lefolyt évben leginkább előmozditotta.

TUDOMÁNY.

A magyarországi zsidók II. József korában.

Ha minden elnyomott felekezet és népfaj emberi jogainak érvényesitőjét tiszteli II. Józsefben, különös hála és tisztelet övezi nevét a zsidó felekezetnél. A többinek csak történeti jogokat adott vissza, a zsidókra nézve a középkori rabszolgaság sulyát kezdte enyhiteni. Amott a humanitás szempontja mellett érvényesül a politikai is; itt majdnem tisztán az első vezeti.

A zsidóknak nem adott jogot Magyarországon a törvény, de bizonyos évi taksák fejében védelemben részesültek a fejedelem és a földesurak részéről. Kezökben volt a kisebb kereskedés, a nagyobbat a németek, görögök és örmények tartották fenn magoknak. Igyekeztek is kizárni őket a polgárok, mint veszedelmes versenytársakat. A fővárosok falán kivül vannak főtelepeik a koronának vagy valamely nagy urnak oltalma alatt. Pozsony mellett Váralja, a Pálffyak birtoka, főfészkük, Budapest mellett Ó-Buda, a korona javadalma, Dunántúl Rohoncz, a Batthyániak városa. Az Eszterházyaknak számos község élvezte védelmét. Mária Terézia korában gyakran vesznek részt a hadsereg részére szállitási üzletekben. Iparral is foglalkoznak a nagyobb városokban. A királynő e jogtalan és fegyvertelen felekezettel szemben még jobban érvényesitheté a katholikus álláspontot, mint a többivel szemben. A zsidók megtéritésére megengedettnek látszott minden eszköz. Nem is jog vagy elnézés volt az akadály, hanem az uralkodó osztálynak közönye, vagy épen lenézése. Csak az akatholikusoknak volt tilos zsidókat téríteni.[1]) A hol volt vallásos buzgalom, semmi sem tiltotta a zsidó gyermekeknek megkeresztelését, tekintet nélkül arra, minő szakadást vitt be ez eljárás az egyes családokba. Később azonban legalább az udvari rendeletek némileg korlátozni igyekeztek a téritési buzgalmat, de leg-

[1]) 1761. febr. 12. rendelet.

több esetben befejezett ténynyel állván szemben, nem sokat segithettek.

A megkeresztelt zsidó, ha visszatért hitéhez, két évi börtönre itéltetik. Ezen idő alatt oktatják az igaz hitben. Az idő elfolyása után jelentést kell tenni a Felségnek, mielőtt elbocsátják.[1] A ki zsidó gyermeket szülei akarata ellenére megkeresztel, büntetést von magára. Később egész pontosan megszabják az ilyes esetekben követendő eljárást. E szerint tilos akár a bábáknak akár másoknak megkeresztelni a még fejletlen zsidó gyermekeket szüleik ellenére, vagy titkosan. A bábáknak csak közvetlen halálos veszély esetén szabad ezt tenniök, a többieknek csak ha nincs a gyermeknek szülője vagy gyámja. Ha azonban a keresztelés megtörtént, az érvényes marad, és a gyermek szüleitől elválasztva neveltetik, csakhogy a tilos cselekedet elkövetője költségén. A keresztelt gyermek örökségi joga fenntartatik. A felnőtt gyermek áttérhet szülei ellenére is. Határul a *hetedik* év állapittatik meg, de fiatalabb gyermek is áttérhet, ha az e czélból kiküldött bizottság elég érettnek találja. E gyermekeket szüleik költségén nevelik. Ha valamely zsidó szülő, akár atya, akár anya áttér, áttérnek vele kicsi gyermekei is, az érettek magok választják vallásukat. A nagyatyának is jogában áll magával vinni a kereszténységbe kicsi unokáit.[2] Mindenki belátja, hogy a rendszabályoknak inkább elő kellett segiteniök e térítést, mint hátráltatniok. Mindamellett csak elszigeteltek maradtak a térités esetei.

A zsidók és keresztények közötti ürt hazánkban e korban nem hidalja át semmi. Igaz, hogy a zsidó lealázó jelet nem hord ruháján mint Ausztriában. De sem politikában, sem műveltségben nem vesz részt, egész szellemi életét lefoglalják hitének sajátos institucziói és községi élete. Még a kereskedésben és bérlésben is csak másodrendű szerepre vannak kárhoztatva. Számuk 1780-ban 46,166-ra ment az egész országban.[3] Arról sem értesülünk, hogy e korban áttért zsidó jutott volna bármely téren oly álláshoz, minőt Ausztriában Sonnenfels József tudott magának kivivni. Másrészt jelentéktelenségök védi őket. Nem értesülünk tettleges üldözésről. De azért példáját találjuk azon középkori

[1] 1762. febr. 18. rendelet. — [2] 1775. apr. 21. rend. — [3] Kancz lev. 4642/81.

rémhitnek, mely annyiszor szolgált zsidók ellen a népszenvedély ébresztőjének. Egy keresztelt zsidónak feljelentésére 1764-ben 28 zsidót fogtak el Sárosmegyében azon vád alatt, hogy részt vettek egy keresztyén gyermek meggyilkolásában. Kétszeres tortura sem vitt eredményre, és a kormány rendeletére 1765. májusban szabadon bocsátottak 26-ot. Egy meghalt a börtönben, a másik ott maradt.

A XVII. század óta több európai ország adott a zsidóknak, ha nem is egyenlő jogot, de biztos exiztencziát. Hollandiában nagy részök volt a kereskedés felvirágozásában és a szellemi életben. Olaszországban nekik tulajdonitották Livorno lendületét. Angolországban, hol csak Cromwell engedte megtelepedésöket, már 1753-ban szó volt arról, hogy polgári jogot nyerhessenek. A kormány megijedt a tömeg lármájától és visszavonta a javaslatot. »Bölcs és becsületes kormány« »jegyzi meg erre Chesterfield lord, nem ad okot panaszra a népnek, de másrészt szilárdan ellene fog állani oktalan lármának. A zsidó *bill* elleni lárma az intoleranczia szük csőcselék-szelleméből ered vallásos tekintetben, és ellenségeskedésből (inhospitability) polgári tekintetben. Bölcs kormánynak pedig mindkettőnek ellene kell állnia.« [1]) A kor szelleme hozta magával, hogy mindenütt igyekeztek a zsidók sorsán segiteni, és e néptörzs erejét és tehetségét az állam érdekében, melyből addig teljesen ki voltak zárva, felhasználni. Poroszországban Nagy Fridrik alatt biztossá vált helyzetök, Franczia-országban már szabadon épithettek templomokat. A mint a korlátok le kezdettek hullani, melyek őket a keresztény társadalomtól elválasztották, egy nagy részök müveltség és életmód dolgában beolvadt azon nemzetbe, mely között lakott. Nem csak anyagi téren tüntek ki, szellemi téren is voltak kiváló képviselőik. Európa legkiválóbb irói közt sokan törtek már lándzsát teljes egyenjogusitásuk mellett. Csak Lessinget, Mirabeaut és Dohmot emlitjük.

József mindjárt trónra lépésekor elhatározta ezen sülyedt népet, melynek keblében csak egyesek örvendettek magasabb müveltségnek, emberi bánásmód által az állam hasznos polgárává tenni. Határozottan különbséget tesz a régi előitéleteken csüngő »zsidó koldusnép« és a müveltebb rész közt. Az utóbbinak lehe-

[1]) 1753. nov. 26-iki levele fiához.

tővé akarta tenni magasabb és tiszteltebb társadalmi állás kivivását. [1])

Elveit az udvari kanczelláriákhoz intézett 1781. máj. 13-iki kézirata fejezi ki. Czélja az, »hogy a számos zsidó nemzet nagyobb hasznára váljék az országnak, mint eddig volt, korlátolt kereskedése és felvilágosodása miatt.« Ezért szükséges, hogy nemzeti nyelvök használata szünjék meg mindenben, az isteni tiszteletet kivéve. Minden irományuk az ország nyelvén irandó, különben nem érvényes. A végrehajtásra 2—3 év engedendő. Azon idő alatt a főzsinagógák mellett iskolákat állitsanak fel állami felügyelet alatt. Vallásuk ügyeire azonban ne terjedjen ki a beavatkozás. Nem csak azt engedné meg, hogy a fennálló nyilvános iskolákat látogassák, [2]) a theologiaiak kivételével, hanem iskolai czélra fordiţaná a taksák egy részét. Szabadon olvashassanak, de csak az országban czenzura alatt nyomtatott könyveket.

»Hogy végre szaporitott és szélesitett jövedelmi források által elvonassanak az uzsorától és csalástól, megengedendő nekik:« [3])

1. A földmivelés gyakorlása. Árendát birhatnak húsz évre, ha a földet csak zsidók által műveltetik. Ha áttérnek, földbirtokot szerezhetnek. 2. A fuvarozás. 3. Szabó, varga, kőmüves, ács mesterség. Az épitészet is, ha mathematikát tanultak. 4. A műasztalosság, festészet, szobrászat. 5. A gyáripar is, »minthogy találékonyak.« 6. A szövés és más ilynemű kézipar.

Szünjék meg minden kivételes szégyenitő ruha és jel. A végrehajtásban tegyen minden ország a saját viszonyai szerint, csakhogy kis dolgok miatt nem szabad előfordulni fennakadásnak. A kanczellária felszólittatik véleményadásra és évi jelentésre. [4])

Minthogy a kanczellária késett, a császár még belgiumi útja alatt is sürgette. [5]) Az államtanács meghallgatása után a bécsi zsidók részére 1782. jan. 2-án adott ki tolerancziát.

Először az erdélyi kanczellária referált a zsidó ügyről. A jelentés szerint a zsidók mindenütt kereskedhetnek, de csak

[1]) Hock, der österr. Staatsrath, 371. l. — [2]) E passust a császár sajátkezüleg iktatta be. — [3]) Damit sie aber auch durch vermehrte und erweiterte Nahrungszweige von dem ihnen eigenen Wucher- und betrügerischem Handel abgeleitet werden. — [4]) M. kancz. lev. 2692/81. — [5]) 3875/81. julius 22.

Gyula-Fehérvárott telepedhetnek meg. Csak rövid idő óta telepitett le némely földesúr birtokán regaliabérlő zsidót, de ezek a keresztyének elől elveszik a keresetet és mindössze 1119 frt adót fizetnek. Ezért a kanczellária már 1780-ban elrendelte az idegen zsidóknak kiüzését, a belföldieknek Fehérvárra szoritását. Az utóbbiak szabadon gyakorolhatják vallásukat, kézmivesek lehetnek, sőt a nyilvános iskolákat is látogathatják. Az erdélyi püspök ajánlatot tett, hogy zsidókat telepit le birtokain, de ezt a kormányszék »a rossz példa miatt« visszautasitotta. Az államtanácsban felszólaltak a kanczellária szigorúsága ellen, de a császár annak értelmében döntött. Most a zsidók emeltek panaszt, kérve, ne szoritsák őket Fehérvárra, hanem engedjék nekik a letelepedést az ország minden városában. A dolog egyelőre függőben maradt, és csak 1787-ben dőlt el, midőn a magyar zsidók helyzetét szabályozó rendelet évényét Erdélyre is kiterjesztették. [1])

A magyar kanczellária csak később nyilatkozott. Kijelenti, hogy Magyarországon szabad a zsidóknak bérelni, és a sz. kir. városokon kivül mesterséget folytatni. Különösen sok a korcsmáros. Bővebb adatokat később fog csak beszerezni. [2]) Emlékeztet Mária Terézia rendeletére, mely szerint zsidónak soha sem szabad adni kamarai bérletet. [3])

József megjegyzése teljes világot vet felfogására a zsidó kérdés felől. Nem czélja, e kedvezések által a zsidóságot, minő akkor volt, szaporitani. Főczélúl mindig e faj tanitása, felvilágositása és művelése van kitűzve.

»A szélesebb körü kereset, karjaik hasznositása, a gyülöletes korlátozó törvények és megvetést keltő jelvények eltörlése a jobb tanitással és nyelvök megszünésével együtt elő fogja segiteni sajátos előitéleteik kiirtását, ez által keresztényekké teszi őket, vagy pedig javitja erkölcsüket, ugy, hogy az állam hasznos polgáraivá lesznek, mi legalább a jövő nemzedéknél biztosan el lesz érve. [4])

Mintha a császárnak emberséges és a politikának megfelelő eljárása azonnal meghozná a gyümölcsét, már 1781-ben látjuk, hogy egy magyar zsidó tudományos pályára lép.

Egy zsidó ifjú engedelmet kér a doktorátus letételére. A

---

[1]) Hock i. m. 372—376. és 384. l. — [2]) 4622 és 5179/81. — [3]) 1774. nov. 28. — [4]) 5185/81. sz. okt. 26.

magyar kanczellária a csehtől kérdezi, minő eljárást követ, és válaszúl nyeri, hogy zsidó is végezheti a jogi és orvosi tanfolyamot. Az elintézés ez értelemben történt. [1])

A következő években sok egyes intézkedés történt a zsidók sorsának enyhitésére. A kath. valláson maradó zsidó gyermekekkel úgy bánnak, mint az akatholikusokkal. [2]) A magyar katholiczizmus bástyájába, Nagy-Szombatba is nyilik bemenetök, kimondatik, hogy a városok kereskedésének kárára van, ha a zsidók nem lakhatnak mindenütt. [3]) A császár nem akarja megerősíteni a városoknak a zsidókat kizáró privilegiumait és ismételten sürgeti a kanczelláriát a zsidó ügy szabályozására. [4])

Beérkeznek lassankint a megyék jelentései. Majdnem mindegyik sajnálkozva szól róluk mint szegény nyomorultakról. Ungmegye szerint az ottaniak nem fizethetnek adót. Egy bérelt ház zsinagógájuk és iskolájuk. A marmarosiaknak még az sincs.[5]) Somogynak sincs kifogása helyzetök javitása ellen, csak azt kéri, hogy a zsidó mesteremberek külön czéheket képezzenek. [6])

Magok a zsidók is tudatára kezdenek jönni emberi méltóságuknak. Kérik, töröljék el a személyes vámot, mely nem csak anyagilag sujtja, hanem le is alázza őket és engedjék meg nekik a szabad közlekedést egyik országból a másikba. [7]) Ugyanis személyenkint egy forintot fizettek, ha átmentek valamely határon. A kanczellária fenntartandónak véli e vámot, hogy a szegény zsidók túlságosan el ne szaporodjanak. A császár szerint csak a külföldi zsidók vetendők alá e vámnak, a galicziai és cseh zsidók tehát nem. Ettől a kanczellária ujabb felterjesztése sem téritette el. [8])

Ezalatt beérkeztek a magyar helytartótanács reformjavaslatai. A kanczellária azokat megjegyzésekkel kisérve is adta elő a császárnak. A helytartótanács két év alatt akarta eltörölni a saját nyelvök törvényes használatát, helyébe a magyart hozván be, a kanczellária 8-at engedett. Az első szerint a zsidóknak azonnal kell normális iskolákat alapitaniok vagy pedig gyermekeiket keresztény iskolákba járatniok, a kanczellária nem tart jónak semmi kényszert, nem engedi, hogy a zsidó gyermekeket külön padokba ültessék és ajánlja, hogy fegyverforgatásban tanitsák őket testök

[1]) 4639 és 5574/81. — [2]) 1709/1782. — [3]) 3762/82. — [4]) 4068/82. — [5]) 5014—6012/82. — [6]) 6679/82. — [7]) 7336/82. — [8]) 8243. és 8786. sz. 1782.

fejlesztésére. A helytartótanácsnak sincs kifogása a zsidók bérlete, sőt földbirtoklása ellen sem, ha csak földjüket zsidó kezek által műveltetik; a kanczellária, tovább menve abban sem lát rosszat, ha szabadon kereskednek és fuvaroznak, nincsenek bizonyos helyhez kötve, és keresztény legényeket tartanak. Annyira megy egyenjogositó törekvésében, hogy az előbbkelő zsidókat még a kardviseléstől sem tiltaná el. A külső különbséget zsidók és keresztények közt az által véli megszüntetendőnek, ha a zsidók többé nem viselhetnek szakállt. A XVIII. század humánus és politikai eszméi mellett ott találjuk Nagy Péter czárnak korlátolt megállapitásait. [1])

Az államtanács meghallgatása után a császár jóvá hagyta a kanczellária javaslatát. Iskola mintáúl a prágai község iskoláját ajánlotta. [2]) Ezen reform tette lehetővé a magyar zsidóság művelését és magasabb polgári és anyagi emelkedését.

A végrehajtás egyes momentumai közt kiemelhetők a következők. Nagyszombat városa ellenkezése daczára megengedtetik a zsidóknak, hogy járhassanak oda vásárra. [3]) Tekintetbe veszik a jászkún vidéki zsidók kérését, hogy szabadon járhassanak vásárra, a bihariakét, hogy iparosok lehessenek, a zemplén- és borsodmegyeiekét, hogy enyhítsék a plébánosok által reájuk rótt terheket. [4]) Az ujvidékiek panaszkodnak a város ellen, mely csak fiaiknak engedi meg a kereskedést és ipart, nekik, az öregeknek nem. Az ungmegyeiek szivesen küldenék gyermekeiket iskolába, ha nem félnének a keresztény ifjak csintalanságától. Ott csak négy zsidó kereskedő, a többi földmivelésből él. [5]) Szabad kereskedésök érdekében erélyesen szólal fel a fiumei kormányzó. [6])

A tudományos téren egyenjogositottaknak tartják már magokat a zsidók. Oesterreicher ó-budai orvos a pathologiai tanszékért folyamodik a pesti egyetemen. A kanczellária a folyamodást magától érthetőnek veszi, csak azon okadatolással utasítja el, hogy az állomás már be van töltve. [7])

---

[1]) 1782. szept. 23. Az összes magyar zsidóság folyamodik ez ellen. A Felség csak nem akar kényszert, a plebs pedig bántja őket. A helytartótanács sem akar kényszert gyakorolni, a hatóságok vigyázni fognak, hogy bajuk ne essék. Ebbe a császár is beleegyezik. 3902. és 3965/83. — [2]) Hock i. m. 379. l. — [3]) 2246. 2686. 3110/1783. sz. — [4]) 10852/83. — [5]) 10990. és 10996/83. — [6]) 13166/83. decz. 13. — [7]) 2037/1785.

Zsidó könyvnyomda alapitása engedtetik meg Pozsonyban, melynek termékeit vám mellett Ausztriába is szabad kivinni.

Mindezen kedvezés daczára szigorúan fenntartatik elvül, hogy a zsidó nem élvez polgárjogot sehol. E tekintetben a magyar kanczellária a csehhez fordul útmutatásért. Ennek tagadó válasza után utasítja vissza a polgárjogért folyamodó zsidókat.

Magyarországon azonban azt hiszik, hogy a zsidók polgárjogot nyertek. Szirmay Antal egyenesen kimondja, hogy a császár a zsidóknak polgárjogot adott. [1])

Természetes, hogy a zsidóknak engedett szabadabb mozgás visszahatást keltett azon körökben, melyek ez által károsítva hitték magokat. Elől a pozsonyi polgárok jártak. Folyamodnak a zsidóknak a városba bocsátása ellen. A várhegyre kontárok telepednének, a polgárok keresete csökkenne, azon házból, hol zsidó lakik, elmennének a keresztények. Nem lehet házbérből sok haszon, mert a rabbik kiátkozzák azt a zsidót, ki bérbe veszi más zsidó lakását, melyet az a háziúr túlságos követelése miatt hagyott el. Nem igaz, hogy a polgári rend kivánja. »Helyesen gondolkodók elfordulnak mindentől, mi a polgári keresetnek káros és ártalmas.« Nem intoleranczióból folyik eljárásuk, hanem megélhetésökben látják magokat koczkáztatva. [2]) A pozsonyi polgárság legalább őszinte, csak a maga érdekeiről szól; országos vagy nemzeti érdeket nem emleget.

A helytartótanács a zsidóknak csak egyenkint való telepedését engedi meg Pozsonyban. A kanczellária hozzájárúl ehhez. Nyomós ok előtte, hogy az alapitványosok mind Pozsonyba kerülnek, és meg kell akadályozni a zsidók és nemesek együtt lakását. A császár ez értelemben határoz. [3]) Ép úgy szoritotta meg Késmárk városa a hunfalusi zsidók beköltözési jogát. [4])

Buda városa is Pozsony nyomaiba lép. De követelésének, hogy falai közt a zsidó ne vehessen házat, ellenáll a helytartótanács és a kanczellária. [5])

Az ország uj fővárosában szabadabb életnek kellett uralkodnia a forgalom és kereskedés terén, mint a régiben.

Nem igen értesülünk egyes megyék felszólalásáról a zsidóknak adott nagyobb jogok ellen. Csak a Jász-Kunságban nem

---

[1]) Gentem Israeliticam jure civitatis donavit. 68. §. — [2]) 11768/83. [3]) 12297/83. — [4]) 10401/84. — [5]) 3693/1784.

tartották hasznosnak szabad kereskedésöket, a helytartótanácsosok sem. [1]) Egyes ellenök elkövetett üldözésekről sincs tudomásunk. De állásuk oly alacsony, hogy még a jobbágy is kegyetlenkedhetik ellenök. Egy paraszt asszony kezén, lábán békóval dolgoztat egy neki adós zsidót. [2])

A katholikus vallásnak a zsidók ellenében eddig gyakorolt előjogai nem szenvedtek csorbát. Egy zsidó atya visszakövetelte hat éves leányát, kit a bába születésekor megkeresztelt, a mit addig eltitkolt. A szepesi püspök a gyermeknek a katholikus valláson maradását követelte. A helytartótanács ezt helyeselte, és a bábát sem tartotta büntetendőnek. A kanczellária ellenben az 1775. apr. 21. rendelet értelmében a bábát a nevelés költségeinek viselésére akarta elitélni. A császár hat hónapi fogságra itéli a bábát, de csak, mert elhallgatta a keresztelés tényét. A leány hazamehet, ha szülei megengedik, hogy keresztyén iskolába járjon, érett korában pedig maga válaszsza vallását. [3]) Elvül kitüzetett a helytartótanácsnál, hogy a katholikus vallás többé nem bocsáthatja el kebléből azt, kit keresztelés által megnyert. A Felségnek úgy is legnagyobb óhaja az eretnekek és zsidók megtérése. A toleranczia pedig a hitetlenekre nem terjed ki. [4])

A hazai zsidóság anyagi állapota érdekelte mégis a kormányt első sorban. Még nem veszett ki az a középkori felfogás, mely a zsidókban szivacsokat látott, melyeket az uralkodó kénye szerint sajtolhat ki. A zsidó vámnak, mely évi 14,000 frtot hozott, eltörlésébe is csak azon feltétel alatt egyeztek be a kormányszékek, ha más úton szereznek kárpótlást. Ez a toleranczia pénznek emelése által volt lehető.

A magyar zsidóság a türelemért évi 80,626 frt 87 krt fizetett. A taxatio alapja a család. Két özvegy annyit fizet mint egy férfi családfő. Azonkivül a kereset is adóalap. Az egész adónak felét családok szerint fizetik, $^5/_{12}$ részét a kereskedők és házalók, $^1/_{12}$-ét a bérlők és mesteremberek. A 2. osztályú kereskedő felét fizeti az első osztályú taksájának, ugyanannyit mint a házaló (quaestor); a 3. osztályú harmadát, ugyanannyit mint a mesterember. [5]) Sok panasz merült fel. Ezért könnyíteni kell a Mosony,

[1]) 9466/84. [2]) 10259/85. [3]) 8548/82. nov. 29. [4]) 3119/83. [5]) Családfő 3 frt 84 krt fizet. I. oszt. kereskedő 24 frt 32 krt. II. 12 frt 16 krt. III. 6 frt 8 krt; quaestor 12 frt 16 krt, mesterember 6 frt 8 krt. Bérlő 1 frtot a bérösszeg minden 40 frtja után.

Sáros, Sopron, Bihar, Esztergom, Nógrád, Vas és Arad megye zsidóinak adóján.

Borsod, Nyitra, Ung és Pozsony megyékben még nagyobb a teher, de ott erősen szaporodnak. A Tolna és Trencsén megyeieken sem lehet könnyíteni, bár ott sokat szenvedtek tűz által. A miskolcziak ellenben három évre felmentetnek. Mosony megyében csak két zsidó család jómódú, a többinek nagyon sanyarú a sorsa. Ung megyében csak 4 zsidó kereskedő, a többi földmives, és zabkenyérből él. Nyitrában elszegényednek. Bihar megyében a miskolcziak könnyitése miatt többet kell fizetniök, sok elszegényedett és elment. A szabó- és varga-czéhek elszedik árúikat. Arad megyében alig birnak megélni.

Az adót az instrukczió szerint az alispán veti ki a megyebeli zsidókra, előljáróik meghallgatása után, igazságosan. A számadást zsidó viszi, ki kereskedik, havonkint inkasszál és befizet. Ha valaki három hónapon át adós marad, árverés alá jut. Még gyakori a titkos átvándorlás az adó kárára. Ezért nem szabad bevenni senkit a községbe, ki egy évi adórészletet nem fizet. Egyáltalában még nem igen kötik magokat lakóhelyhez.

Épen ezért az egész zsidóság egyetemlegesen és szolidárisan viszi az adót, *községenkint*. Évenkint uj felosztás történik. Ha valamely megye zsidóságának ötöd vagy hatod részét éri szerencsétlenség, annak adója az egész országra számitandó át.

Legtöbb zsidó van Nyitra, Pozsony, Zemplén, Pest, Trencsén, Zala, Sopron és Vas megyékben; Hont és Pozsega megyékben csak egy-egy család, Csongrádban 6, Békésben 8 család.

Általában északnyugaton sűrűbb jómódú, é. keleten sűrű, de szegény zsidóság él. Délkelet felé gyér, legtöbbet fizető. Legtöbb adó jut egy-egy családfőre Csongrádban, Krassóban, Tolnában, Torontálban és a Hajduságban 11—14 frt közt; legkevesebb Tornában, hol csak 4 frt 26 krt, Ugocsában, hol 4 frt 44 krt, Abaujban, hol 4 frt 57 krt fizet egy család. Legtöbb a bérlő Zemplén, Nyitra, Borsod, Pozsony, Szabolcs megyékben. Szembetünő a kézművesek nagy száma; a családfőknek majd egy harmada iparos. [1]) Legnagyobb községek: Pozsony-Váralja 182 családdal, Vágujhely 168-czal, a sopronmegyei Nagy-Márton 168-czal, Kis-Márton 88-czal, Német-Keresztur 100-zal, Rohoncz 77-tel. [2])

[1]) 6685/85. [2]) U. o. 15930/85. sz.

A zsidó községek belső berendezését megvilágítják az ó-budai községnek az uriszék által adott statutumai. A község minden évben november elsején tart restaurációt. Hatvanat választanak, huszat minden osztályból. Ezek az uradalmi tiszt jelenlétében választják az előljárót és 24-et a tanácsba. Az uradalom hármat kandidál birónak, kik közt a 84 választ. Eddig a biró és emberei uralkodtak a községen. Ezentúl nem engedhető meg, hogy rokonok hivataloskodjanak együtt. Kell egy németül tudó jegyző és általában minden tiszt betöltésénél tekintettel kell lenni a német nyelv tudására. — Szembetünő, hogy e berendezésnél a városi községek mintája szolgál alapúl.

A tanács minden héten kétszer tart ülést. Ott tilos a dohányzás és a lárma. Személyes sértésért 20 frt birságra itélhet. Egyáltalában 50 frt erejéig itél, azontúl az úriszék, mely egyúttal appelláló hatóság. A község csak úgy küldhet deputációt az udvarhoz, ha egyhangulag határozza el, és az uradalom megengedi. A jegyző a római naptár szerint vezesse a jegyzőkönyvet. [1])

József törvényhozására általában nagy befolyással voltak Nagy Fridrik intézkedései. De épen a zsidók iránt tanusított eljárása mutatja, hogy nem tartotta magát szorosan a mintához. Fridrik vallás tekintetében teljes toleranciát tanusított. Polgári tekintetben azonban folytatta a középkor eljárását, kizárta a zsidókat minden foglalkozásnak, kivéve a kereskedést, gyakorlatától. Ezáltal lehetővé tette egyes zsidóknak roppant gazdagodását, de az egész zsidóságot elválasztá a nép zömétől. Egyenesen eltiltá őket a földműveléstől. József ellenben valóban egyenlővé akarja őket tenni, belátja, hogy erre nézve első szükség előttük uj életpályák megnyitása. Előremozdította szellemi művelésöket és különösen a földművelésére igyekezett őket terelni. Kora szellemét jobban megértette ebben mint nagy vetélytársa; annak egyik legkiválóbb képviselője, Mirabeau, épen azt kivánta Fridriktől, mit József megvalósitott. [2])

[1]) 7103/85. [2]) Mirabeau, de la Monarchie Prussienne. London, 1788. V. 57. l.

Budapest.

Marczali Henrik.

Az antisemitizmus eredete és történeti okai.

VI.

Nem szabad azonban megemlítetlen hagynunk, hogy a pápaság vonakodott mult czikkünkben fölsorolt ilyféle bárgyu kegyetlenkedéstől. Igaz ugyan, nem engedte meg, hogy a zsidók és keresztények között átkos viszonyok álljanak fönn, mert ezek miatt annyi sok bosszúság van rendesen ezen Belialfiakkal — és mivel a velök állandóan együttélők többnyire elvesztik minden lelkesedésöket a vallás iránt. [1]) De midőn őket a társadalomtól elkülönité, semmiesetre sem volt szándoka, őket az emberiségből kizárni. Ez ellen becsülete és tana egyaránt tiltakozott volna. Krisztus valósággal meghagyta apostolainak, hogy legyenek figyelemmel Izrael házának eltévedt nyája iránt; egy megtért bárány fölött pedig nagyobb az öröm, mint a soha el nem tévelyedtek egész nyája fölött. Mily dicsőség továbbá az egyházra és míly tanuság a kereszténység mellett, ha zsidók megtérnek, Jézus vérrokonai, és az igaz vallás követői, ha saját érdemök nélkül is.

Ugy látszik, első Nagy Gergely pápa próbált először a zsidók irányában a szelidség és rábeszélés politikájával élni. Midőn a déli Franczia- és Spanyolország zsinatai a zsidókat közös jogon kivül helyezték, a keresztelkedés és száműzés közt kényszerítvén őket választani, közbelép a pápa az üldözöttek javára; kivánja, hogy személyöket, vagyonukat, de sőt istentiszteletök szabad gyakorlatát respektálják s csak szeretet által nyerjék meg őket a kereszténységnek. Ugyanezen korban sevillai szent Izidor és a következő század pápáinak nagy száma folytatták ezen türelmes tradicziókat a zsidókkal szemben. [2]) Békés eszközökkel akarják őket megtéríteni. A két vallásfelekezet tudósai közt kollegiu-

[1]) *Löb Izidor* czikke a Revue I. k. 116. l.

[2]) *Löb Izidor, u. o. Bardinet,* Revue historique 1880. szept. hó és a Revue des Études juives 11. szám. 1. l.

mokat rendeznek; valóságos verseny-küzdelmek voltak ezek; a keresztények a talmudot, a zsidók az ujtestamentumot idézik. Magától értetődik, hogy csak »a legjobb klérikusoknak volt szabad vitába bocsátkozni a zsidókkal«, és majdnem mindig egy áttért rabbi volt az, ki meg lett bizva, hogy példája és argumentumai által őket megtérítse. [1])

Ezen vitatkozások gyakran igen hosszúra nyúltak; igypéld. a melyek 1314-ben XIII-ik Benedek jelenlétében tartatott Tortosában, 18 hónapig tartott, akkor azonban Nagy Gergely bölcs tanácsait már rég elfelejtették.

A zsidók néha meghivattak az egyház nagy pompáju ünnepélyességeire és a prédikációk meghallgatására, csakhogy ezen előzékenységet nem állt szabadságukban visszautasítani. Végre pedig még az is előfordult, hogy — Muhammedként — nem resteltek elfáradni a hegyhez és a szegényes zsinagogába keresztény hitszónokok jöttek el szent beszédeket tartani.

Oly fontosnak tartották, hogy a zsidók a katholikus egységre térjenek, hogy ennek elérése végett fényes jutalmazásokat és kitüntető házasságokat használtak csábitó eszközül. Az igéretek semmiféle nemével nem fukarkodtak. Közlünk itt egy igen érdekes beszédet, melyet egy régi zsidó forrás ad egy keresztény hitszónok szájába és a mely bizonyára hiteles: »Mire való megöletni magatokat Istenetekért?« — igy szólnak a zsidókhoz. »Ime láthatjátok, hogy Istenetek mennyi kinzással és mennyi fosztogatással enged benneteket sujtani. Jertek hozzánk! Mi herczegekké, helytartókká és tábornokokká teszünk benneteket.« [2]) A spanyol nyugoti-gót törvényhozás a VIII-ik században, tehát azon korban, a melyből az idézett munka származik, igen szigoru a zsidók iránt. Már itt észlelhetjük az inquizicziő csiráit; [3]) mindamellett a hit megváltoztatásáért cserében nemesleveleket igér a zsidóknak. Tagadhatatlan, hogy volt nehány zsidó, ki elcsábitva vagy meggyőződve, katholikus hitre tért és uj damaszkusi megtért gyanánt testvérei megtérítésére vállalkozott, mindamellett az áttértek száma a híven maradottak nagy számához képest elenyészően csekély volt és általában véve, ha erőszakkal a miséhez

[1]) U. o. III. k. 216. l. Szt. Lajos rendelete.

[2]) *Graetz:* A Peszikta Rabbáti után. Geschichte d. Juden IV. 333. l.

[3]) *Depping* ugyanott 23. l.

hurczoltattak és ha hitszónoklatokat is kellett végig hallgatniok zsinagógájukban, az egyház ezen küzdelme — mondhatni — teljes kudarczczal végződött és a zsidóság föntartó ereje még csak veszélyeztetve sem volt.

Csoda-e hát, ha lassanként elhallgattak a szelid eljárást javasolók szavai? Csoda-e, ha ezen korban, mely a béke és testvériség eszméjétől oly távol esett, visszatértek az erőszakhoz, mely fájdalom, még napjainkban is ultima ratio-ja azoknak, kik jobbal nem rendelkeznek.

A kereszténységben egyébiránt sohasem hiányoztak igen előkelő egyházi vagy világi tekintélyek, igy többek közt Szt. Lajos, kik nem tudták megérteni, hogy ugyan mire való Krisztus ellenségeivel még vitatkozásba is bocsátkozni, mikor sokkal egyszerűbb velük rövidebb uton végezni; hiszen igy jártak el más eretnekségekkel, mire való lenne hát épen ezekkel szemben mérsékletet tanusitani, kik épen oly veszélyesek és jóval boszantóbbak, mint a többiek. Igy téhát a IV-ik, V-ik és VI-ik századokban a püspökök vezették Olaszországban, Egyptomban és Délfranczia-országban a lakosságot a zsidó zsinagógák és községek elleni ostromra és egy csapással azokat keresztény templomokká, emezeket keresztény hívekké változtatták.

Ezzel egy uj harczost, egy uj ellenfélt léptettek a küzdő térre — a tömeget, a népet s ezzel ezentul számolni kellett. A középkor köznépe szerencsétlen és tudatlan volt. A nemesség és papság, mely annak verejtékéből hizlalta magát, háborúk, melyek őt munkájában megakadályozták és kenyerétől megfosztották, járványok és ragadós halálvészek, melyek őt időközönként megtizedelték, mindezek szenvedéseit és ijedelmeit növesztették. És mindezekkel szemben csupán az istentiszteletben talált vigasztalást. Lángoló hite tartotta meg nyomorában és mentette meg a kétségbeeséstől. Ha nem is a boldogságnak, de legalább a békének, a megfeledkezésnek nehány óráit a templom nyujtotta neki. A legszegényebb kápolnákban ép úgy, mint a legfelségesebb bazilikákban, hol szelid fény és harmónia ömlött el, az ének és a tömjénillat mintegy értelmét és szellemét ragadta el és azt hitte, hogy most az elmultnak évszázadait és a jövő örökkévalóságait éli át. És valóban tetszelgett is magának az egyház azzal, hogy valóságos lángészszel fölismervén az emberiség szellemi és erkölcsi szükségleteit, a népet a neki nyujtott oktatás

által a mult és jövő felé vezeti. Ezen multban és ezen jövőben, melyet az egyház megőrizett vallásos hagyományainak megfelelőleg hiveinek fölmutatott, saját szenvedéseit és a végre elérkező diadalát mutatta e népnek, azon diadalt, melyben mindazok résztvesznek, kik vallásukat szentelték az egyháznak.

Ezen nép számára, mely olvasni nem tudott, olvasott az egyház és prédikált, sőt az evangéliumot is dramatizálta és mint minden vigasz kutfejét és minden tanitók legmagasztosbikát, egy Istent mutatott neki, ki született, élt, szenvedett és meghalt, ép úgy, mint maga a nép.

Krisztus kinszenvedéseinek és halálának ezen gyászos tragédiájában a zsidók szerepe a legsötétebb vonásokkal van föltüntetve: a zsidó áldozópapok tervezik az igaznak elvesztését; Judás Iskáriot pénzért adja el őt és megcsókolja, hogy könnyebben elárulhassa; a zsidó köznép pedig — a melyben a nép nem ösmerte föl magát, mert nem igen ösmerünk magunkra az igen találó képekben, ha nem hizelegnek — e zsidó köznép tehát kiment egy közönséges rablót, őt pedig bántalmazza és a gyalázatos halálnak engedi át, őt, kit egykor lelkesedéssel követett és virágokkal elárasztott. És ezen zsidóknak, Krisztus és hitvallása elleneinek, utódai éltek a keresztény társadalomban. Valami csodálatos varázsszer utján ki tudták magukat menteni azon csapásokból, melyek az egész világot sujtották. Nekik kell tehát a keresztények nyomorai okainak lenni. Bizonyára ők vették el Krisztus fiaitól a kenyeret és bizonyára ők idézték elő a keresztények nyomorát a sátánnal kötött szövetségük és egyéb varázseszközeik utján.

Ily módon létesült, nőtt és fejlődött ki a nép naiv és tudatlan képzeletében ama rejtelmesen szörnyű legenda a gyűlölő zsidóról, ki szünet nélkül gaztetteket és merényleteket tervez és véghez is visz a keresztények és az egyház ellen. Ugyan az volt e monda, mint a melyet a római birodalomban a kereszténység kezdetekor Krisztus tanitványairól meséltek. Ép úgy, mint ama veszélyes csirák, melyek a levegőben uszkálnak, a nap sugaraiban játszadoznak, mignem nedvtelenitve lakásaink falaiba veszik be magukat, mindaddig míg kedvező körülmények visszaadják nekik egy ideig lappangott végzetes életüket; épen ezen módon láthatjuk a pogány világnak a kereszténység ellen szórt félreértéseit, előítéleteit és rágalmait ujra megelevenedni a zsidók ellen, alig módosítva az uj körülmények által, melyek közt ujjáébredésük végbe

ment. Visszaemlékezve mintegy a Nero és Domitianus alatti Rómára, a zsidókat vádolják ama tűzvészek miatt, melyek városokat és tartományokat elpusztítottak; a zsidók, a bélpoklosok ezen czinkosai, mérgezik meg a kutakat és idézik elő ama járványokat és ragadós betegségeket, melyek a világot pusztítják. A legsajátságosabb ellenmondás utján a zsidókat illetik ama rágalmakkal, melyek a kereszténységre urvacsorájuk megülése folytán háramlottak; ezentul a zsidók azok, kik a szent ostyákat tőrrel átszúrják és forró vizbe mártják; a zsidók használnak embervért husvéti lakomáikhoz, a zsidók, kovásztalan kenyerök készítéséhez, kis gyermekeket elvéreztetnek és meggyilkolnak; az istengyilkolás eme folytatói folyton és mindenütt üldözik Krisztust, tanítványaiban, tanaiban, személyében és istenségében. [1])

Gyakran előfordul a történelemben, hogy a körülmények váratlanul összeütköznek, mint két ellenkező szélroham. Ezek azután, mint a forgószél, a legalsó rétegtől kezdve fölkavarják az emberiséget; az ahmoszférában is a legnagyobb nyomás pillanatában keletkeznek a legborzasztóbb rázkódások. Igy a kereszténység is a VIII-ik századtól kezdve a XIV-ikig állandó rémképek által látogattatik meg. Majd az iszlám által való elpusztitás, majd pedig a rettegve várt világ vége; majd ismét a szent sir megszentségtelenitése, melyet a zarándokok szavai nyomán tart valónak: azt hiszi, hogy általános összeesküvés áll fönn ellene, s ennek szerzői a zsidók. [2]) A szenvedélyek kitörnek tehát ellenállhatatlanul. Egy erkölcsi forgószél vezeti a néptömeget, mely elragad és elpusztit mindent és mindenkit, akit Krisztus ellenségei közül utjában talál.

A keresztes hadjáratok és a fekete halál kora különösen rettenetes volt a zsidókra nézve. Nincs többé hatalom, mely őket kimenthesse a vad áradatból, mely elnyeli és szétmorzsolja őket; nem használ nekik többé sem a fejedelmek védelme sem a püspök vendégszeretete, sem szent Bernát heves intelmei sem a pápa határozott rendeletei, de még a keresztelés sem, melyre nehányan közülük elhatározták magukat. Szerencsétlen zsidók, elvesznek, elleneik szeme közé dobva vallásuk legmagasztosabb alapelvét: Egy az Isten! Szerencsétlen keresztények, bizonyos tulcsigázott

[1]) *Beugnot*, Les Juifs de l'Occident. B. 17. l.
[2]) *Émek Hábachá* (francz. ford.) 236. l.

dogmatikus monomaniától elragadtatva, vizbe fojtanak, fölakasztanak, megölnek, lefejeznek, szétdarabolnak, megégetnek férfit, nőt s gyermekeket, és lelkük teljes meggyőződésével kiáltják: Isten igy akarja! Isten igy akarja!

Ezen vallási őrjöngés utolsó és legborzasztóbb rohama Spanyolországot érte, a honnan ugyanis Ferdinánd és Izabella alatt kétszázezer zsidó és moszlim üzetett ki. Egyetlen méltó párja ennek az egész történelemben csupán csak az, mi kétszáz évvel ezután történt: a nantesi edictum visszavonása. De ezen spanyol jelenség mégis egyetlen a maga nemében, először mivel abban együtt találhatók a vallási üldözéseknek összes valódi és álokai, azután mivel a személyek nagyobb számát és különbözőbb vallási szektákat sujtott; továbbá, hála azon idők leplezetlen barbár szokásainak, mivel minden képmutatás nélkül a maga teljes rettenetességében ment végbe; végre pedig, mivel a gondviselés nemezise abból minden átkot és minden jótékony tanulságot kícsiráztatott, a minőt ily nagy vétség maga után vonhat. Spanyolország sohasem épült föl ebből, és talán sohasem fog többé felépülni.

VII.

A keresztény népeket megrázkódtató eme válságokban, ha mentséget nem is, de legalább magyarázatát megtaláljuk azon hekatombáknak, melyekben a középkor zsidói elvesztek. De hogyan magyarázzuk meg a törvényes vagy a nép által elkövetett fosztogatásokat és ama mindennemű bántalmakat, melyeknek a zsidók áldozatai voltak majdnem mindenütt? Miként értsük meg azt, hogy rendezett államok elnézhették lakosságuk egy része ellen irányuló s oly sűrűn ismétlődő erőszakoskodásokat?

A középkor nemcsak vallását nyerte a kereszténységtől, hanem társadalmi állapotát is, a hűbériséget. A hűbériség törvénye pedig, a Krisztusban való hitre és a talaj birtoklására támaszkodva, csak olyanokat ismert, kik valamely czimen ezen kettős hierarchiához tartoztak, tehát arisztokratiát és klerust font, parasztokat és jobbágyokat alant. A kik ide be nem illettek, szükségképen idegenek, ellenségek voltak. [1]) Előfordult ugyan, hogy bizonyos okokból, bizonyos helyen vallásukat respektálták, avagy

[1]) *Beugnot* u. o. 57. l. és k.

anyagi biztonságuknak védelmet nyujtottak; de a szabályt rájuk nézve nem a törvény, az általános jog állapította meg, hanem az önkény és azon körülmény, hogy rájuk voltak-e szorulva, avagy sem; e kettő természetesen folyton változott. Élnek az államban, de annak részét nem képezik; helyzetök alábbvaló a jobbágyokénál, mert ezekért uraik legalább Isten előtt felelősek, míg a zsidók élete — idegenek élete, vagyonuk oly dolgok, miket bárki hatalmába keríthet. Ilyen volt a zsidók állapota a középkorban; kitaszítva a hűbéres társadalomból, csakis e társadalom fejeinek engedelmével telepedhettek meg abban, helyesebben annak oldala mellett. A telepedési föltételek az államnak jelentékeny dijakat biztosítottak, a zsidóknak pedig meghatározott tartózkodási időt, biztonságuk védelmét és a pénzhitelezés jogát különböző módon. A törvényes kamatláb ezen hitelezéseknél igen különböző volt, a mennyiben az mindenkor a fejedelem által határoztatott meg; némely tartományban bizonyos időtartamra egész 20%—33%-ig emelkedett. Ezen korban, midőn a nemesség és papság a parasztok és jobbágyok kirablásából élt, a polgárság keveset dolgozott, ezen korban, midőn az egyház egy bibliai hely hibás értelmezése folytán a kamat mellett való pénzkölcsönzést, mint halálos bűnt, eltiltja, a zsidók lesznek a társadalom minden osztályának hitelezői néha saját, néha pedig keresztény tőkepénzesek pénzéből és számlájára.[1]) Az adósok — mint mindig és mindenütt — kötelezettségeik alól igyekeznek kivonni magukat; azonban daczára a moratoriális rendeleteknek, melyek a lejárati időt néha határozatlan időre elhalasztják, daczára azon rendeleteknek, melyek elengedik a kamatok, sőt néha a tőke fizetését is, arra is jő idő, midőn a zsidók nyiltan kifosztatnak.

Igy Fülöp Ágost csakis a butor és értéktárgyak elvitelét engedi meg az elűzött zsidóknak; »mezőiket, szőlőkertjeiket és sajtóikat« maga számára tartja meg és az adósokat csak arra kötelezi, hogy adósságuk ötödrészét a királyi kincstárba lefizessék. A még kapzsibb szép Fülöp egy éj alatt királyságának összes zsidóit elfogatja és kiűzi őket, de még a legcsekélyebbet se enged nekik magukkal vinni. Végre Nürnbergben 1370 körül egy rendkivül eredeti egyezmény jött létre a császár, fejedelmek és püspökök közt egyrészt, és az adósok közt másrészt. Az utóbbiaknak

[1]) *Depping* u. o. 137. l. *Émek h.* 51. l. Revue III. 321. l.

elengedik adósságaik 70%-t és a magas szerződő felek legkegyelmesebben megelégszenek a hátramaradt 30%-kal. [1]) Mindhárom fölemlített esetben a zsidóknak meghagyták puszta éltöket.

Ezen mérsékletes eljárás különben nem tartozott sem a fejedelmek, sem a népek szokásai közé, s erre nézve igen számos megegyező bizonyitékot sorolhatnánk föl, ha ugyanazok rettenetesen egyhanguak lennének is. A rendes eljárás az volt, hagy miután kirabolták a zsidókat, meg is ölték őket, azaz helyesebben előbb ölte meg és aztán rabolta ki őket a néptömeg, melyet aztán a fejedelem megfenyített és kényszeritett, hogy az elrablott vagyont neki átadják: igy járt el Nördlingenben 1290-ben habsburgi Rudolf. Máskor, mint például 1348-ban Venczel, a fejedelem veszi ki részét előbb a zsákmányból, természetesen az oroszlánrészt; azután elnézést gyakorol egészen a gyilkosok fölmentéseig, a kiknek még az áldozatoknak tulajdonos nélkül maradt házait is átengedi. Máskor ismét, mint például ugyanezen időben a Dauphinéeban, a fejedelem országának leggazdagabb zsidóit halálra itélteti és birtokaikat egyszerüen lefoglalja. Megtalálták ezen pör számadását: a pör tiz napig tartott és összesen 27 livres és 17 sous csekély költségbe került, hogy mennyit jövedelmezett, az nem említtetik.

Ezen ténysorozatból, melyet szemeink előtt elvonulni hagytunk, elég világosan kitünik, hogy a korlátlan és brutális harcz csakis anyagi érdekek miatt folyt. A harcz ilyenemű voltát a tények egy uj sorozatából fogjuk még kimutatni, mely tényeknél ugyan látszólag csupán a vallás forog kérdésben, de a látszat daczára a tulajdonképi tényező alapjában véve csakis az anyagi érdek. A tények ezen kategoriájához, melyekben hasonlóképen bizonyos szomoru és rettenetes egyformaság mutatkozik, ezekhez tartoznak csaknem kizárólag az ostya megszentségtelenitéséről, a szűz megsértéséről és nem kisebb számban keresztény gyermekeknek rituális czélra való meggyilkolásáról szóló vádak. Az ostya-megszentségtelenités számos esete közül csak ama legismertebbet fogjuk fölemliteni, melyet Belgiumban még ma is megünnepelnek »szent csoda sakramentum« név alatt.

1370-ben Enghienben Brüsszel mellett egy gazdag zsidó meggyilkoltatott; ostya-megszentségtelenítéssel vádolják őt; ő már

[1]) Le faux miracle 45. l.

anyagi biztonságuknak védelmet nyujtottak; de a szabályt rájuk nézve nem a törvény, az általános jog állapította meg, hanem az önkény és azon körülmény, hogy rájuk voltak-e szorulva, avagy sem; e kettő természetesen folyton változott. Élnek az államban, de annak részét nem képezik; helyzetök alábbvaló a jobbágyokénál, mert ezekért uraik legalább Isten előtt felelősek, míg a zsidók élete — idegenek élete, vagyonuk oly dolgok, miket bárki hatalmába keríthet. Ilyen volt a zsidók állapota a középkorban; kitaszítva a hűbéres társadalomból, csakis e társadalom fejeinek engedelmével telepedhettek meg abban, helyesebben annak oldala mellett. A telepedési föltételek az államnak jelentékeny dijakat biztosítottak, a zsidóknak pedig meghatározott tartózkodási időt, biztonságuk védelmét és a pénzhitelezés jogát különböző módon. A törvényes kamatláb ezen hitelezéseknél igen különböző volt, a mennyiben az mindenkor a fejedelem által határoztatott meg; némely tartományban bizonyos időtartamra egész 20%—33%-ig emelkedett. Ezen korban, midőn a nemesség és papság a parasztok és jobbágyok kirablásából élt, a polgárság keveset dolgozott, ezen korban, midőn az egyház egy bibliai hely hibás értelmezése folytán a kamat mellett való pénzkölcsönzést, mint halálos bűnt, eltiltja, a zsidók lesznek a társadalom minden osztályának hitelezői néha saját, néha pedig keresztény tőkepénzesek pénzéből és számlájára.[1]) Az adósok — mint mindig és mindenütt — kötelezettségeik alól igyekeznek kivonni magukat; azonban daczára a moratoriális rendeleteknek, melyek a lejárati időt néha határozatlan időre elhalasztják, daczára azon rendeleteknek, melyek elengedik a kamatok, sőt néha a tőke fizetését is, arra is jő idő, midőn a zsidók nyiltan kifosztatnak.

Igy Fülöp Ágost csakis a butor és értéktárgyak elvitelét engedi meg az elűzött zsidóknak; »mezőiket, szőlőkertjeiket és sajtóikat« maga számára tartja meg és az adósokat csak arra kötelezi, hogy adósságuk ötödrészét a királyi kincstárba lefizessék. A még kapzsibb szép Fülöp egy éj alatt királyságának összes zsidóit elfogatja és kiűzi őket, de még a legcsekélyebbet se enged nekik magukkal vinni. Végre Nürnbergben 1370 körül egy rendkivül eredeti egyezmény jött létre a császár, fejedelmek és püspökök közt egyrészt, és az adósok közt másrészt. Az utóbbiaknak

[1]) *Depping* u. o. 137. l. *Émek h.* 51. l. Revue III. 321. l.

természetesen nem védhette magát. Özvegye és hitsorsosai belésodortatnak a perbe, kínoztatnak és megégettetnek. Enghien nemes ura magához veszi az áldozatok birtokait, Venczel herczeg pedig, a ki épen akkor pénzszorultságban volt, az által, hogy az állitólagos büntársakat kiűzi, 883,185 forinthoz jut. Itt a teljes számadások fönmaradtak. Ugy látszik a belgák már akkor is nagy rendet tartottak pénzügyeikben; azóta némely tekintetben előrehaladtak. Rendet hoztak be eszméik közé is és ma a katholikusok és szabadelvüek különbség nélkül határozott hivei a vallás- s gondolat-szabadságnak. 1870-ben julius havában a legnagyobb ünnepélyességgel akarták megülni az esemény 500-ik évfordulóját. Azonban, tekintettel a szabadelvű közvélemény békés nyilatkozataira, Malines bibornok-érseke, a ki akkor épen Rómában volt a zsinaton, — (figyelemre méltó részlet) — ugy vélekedett, hogy a templom falain kivül az ünnep nyilvánulása nem engedhető meg.

De térjünk vissza a középkorhoz és az istenanyja megsértéséhez. VII. Károly alatt Franciaországban egy délfranczia-országi zsidó, »mivel a mi kegyes asszonyunk, a szent istenanya ellen átkos gyalázkodásokat szórt, arra itéltetik, hogy elevenen megnyúzassék.« [1]) Hogy őt megmentsék, a zsinagóga előkelői 12,000 forintot ajánlanak. A király ingadozott; Matharon, az egyik tanácsos, kivánta, hogy őt bizzák meg ezen ügygyel, kijelentvén, hogy sem a király, sem a boldogságos szűz nem fog veszíteni ez ügyben, ha az rá bizatik. Ő aztán összehívta a zsinagóga előkelőit és kijelenté nekik, hogy ők maguk kötelesek az itéletet az elitélten végrehajtani. A szerencsétlenek, hogy e borzasztó kötelességtől megmeneküljenek, 18,000 frtot adnak és négy álczás nemes, köztük bizonyára Matharon ur is, működtek mint hóhérok.

Mennyivel nemesebb a maga egyszerűségében és mily kiválóan képviseli az őszinte vallási indulatot az, kit vlámi Jánosnak nak neveztek, azon egyszerű estines-i paraszt Mons környékéről, kinek a szent szűz megjelent álmában:

»János, kedves barátom — azt mondta neki, — kelj föl s menj a Cambroni apátságba; ott fogod látni az én képemet, melyet egy hitetlen zsidó kegyetlenül eltorzított; menj onnét Mons városába és parancsold meg, hogy azt a zsidót kerítsék elő.« Ez a zsidó azonban egy áttért volt, ki Jó Vilmos herczeg szolgálatában

[1]) *Jules de Soignies*, Les mauvaises langues du temps passé, 27. l.

állt. János az egész udvar előtt párviadalra hívta ki őt. A herczeg, ki neophytáját megakarta menteni, igy szólt a paraszthoz. »János, ne hirtelenkedj! fogadj el tőle aranyat s ezüstöt«. — »Nem kell nekem sem ércze, sem ezüstje, — felelt a derék Mária-harczos — én a küzdőtérre akarok menni.« [1])

Leggyakrabban azonban a rituális czélra legyilkolt yermekről szóló szomoru legenda volt az ürügy és ez szolgált örvül a kapzsi számitásnak; és valóban az ürügy csodálatosan jól volt megválasztva, mert ez az emberiség és a vallás nevében egyszerre lovalta föl a legélénkebb és a legjogosultabb dühöt.

Trient városában 1475-ben előfordult eset mutatja, menynyire mehet e tekintetben a rettenetes társulva a gyülöletessel. Egy Enzo nevű bandita megöl egy gyermeket és hulláját a ghettóhoz közel fekvő pocsolyába dobta. Mielőtt csak valamit is találtak volna, a zsidókat vádolják és midőn a hulla fölfedeztetik, elfogják és kinpadra vonják a zsidókat. Mind bevallja a bünt, egy Mózes nevű agg kivételével, aki a vesszö alatt hal meg. Hasztalan fedik föl a csalást jólértesült keresztények és a Rómából jött pápai legatus, hasztalan akarják azt a népnek megmutatni; a nép, mely gyakran óhajt megcsalatva lenni, halállal fenyegeti őket is. Az ügyet maga a püspök, bizonyos Inderbals János vezette, mivel ő a zsidók vagyonán kivül még egy helyi szentet és igy egy bucsujáró helyet is óhajtott szerezni. A zsidóknak az a szerep jutott, mi rendesen: kik megtértek, azok csupán lefejeztetnek. [2])

Rómában azonban II. Marczel alatt 1555-ben, egész másképen ütött ki a dolog. A Campo santóban egy gyermek találtatik keresztre feszítve. Elfojtva minden rendzavarást, a nyomozáshoz kezdenek. A pápai felügyelőség a gyilkos megtalálásában olyan ügyességet fejt ki, mely méltó legügyesebb rendőri nyomozóinkhoz. Egy keresztény volt a gyilkos, ki ágyasától segíttetve gyámját megölte, hogy vagyonát ellophassa.

Nem lehet azt tagadni, hogy leggyakrabban a zsidók vagyona utáni vágy vallási álokok mögé vonul. XII-ik Benedek pápa, egy igazságos fejedelem, a klerus reformátora, határozottan kijelenti ezt II. Albert ausztriai herczeghez irt levelében, mely fejedelmet

---

[1]) Annales du cercle archéologique de Mons, VII. k. 74. l. *Hachez Felix*, Essai sur la résidence à Mons des Juifs et des Lombards.

[2]) *Emek h.* 94. és 246. l.

»bölcs« melléknévvel illettek. [1]) A hűbéres társadalom, mely névleg és nem erkölcsileg volt keresztény, mely nehány kiválasztott szellemtől eltekintve tudatlan, nyugtalan és erőszakos volt, — ezen társadalom azt hitte, hogy egyszerre jámbor és hazafias tettet visz véghez, midőn a zsidókat megfosztja gazdagságaiktól, egyetlen fegyveröktől, mely kizárólag állott rendelkezésükre. Azért jelentékeny adókat vet ki rájuk, a mikor kénytelen őket megtürni; azért pusztítja és kiűzi őket, ha azt hiszi, hogy nincs már több szüksége rájuk. Clunyi Péter, sőt Torquemada is a középkor vége felé, az előbbi, midőn a keresztes hadjáratot hirdeti, az utóbbi, midőn a zsidók kiűzését elhatározza, át vannak hatva azon eszmétől, hogy a keresztény társadalom számára szükségképpen vissza kell szerezni amaz erőket, melyek attól csalás és jogtalanság által elraboltattak. Az egyház javai azok, melyek most törvényes birtokosukhoz visszatérnek. A zsidók gazdagsága szolgálja a keresztény népeket, még a birtokosok akarata ellenére is: serviant populis christianis etiam invitis ipsis divitiae Iudaeorum [2]); a zsidók kivül állván a valláson, kivül állnak a jogon, kivül a törvényen is.

[1]) *Depping* 123. l. Le faux miracle 92. l.
[2]) *U. a.* u. o. 129—31. l.

Páris.

ASTRUC ARISZTID.

»bölcs« melléknévvel illettek. [1]) A hűbéres társadalom, mely névleg és nem erkölcsileg volt keresztény, mely néhány kiválasztott szellemtől eltekintve tudatlan, nyugtalan és erőszakos volt, — ezen társadalom azt hitte, hogy egyszerre jámbor és hazafias tettet visz véghez, midőn a zsidókat megfosztja gazdagságaiktól, egyetlen fegyveröktől, mely kizárólag állott rendelkezésükre. Azért jelentékeny adókat vet ki rájuk, a mikor kénytelen őket megtürni; azért pusztitja és kiüzi őket, ha azt hiszi, hogy nincs már több szüksége rájuk. Clunyi Péter, sőt Torquemada is a középkor vége felé, az előbbi, midőn a keresztes hadjáratot hirdeti, az utóbbi, midőn a zsidók kiűzését elhatározza, át vannak hatva azon eszmétől, hogy a keresztény társadalom számára szükségképpen vissza kell szerezni amaz erőket, melyek attól csalás és jogtalanság által elraboltattak. Az egyház javai azok, melyek most törvényes birtokosukhoz visszatérnek. A zsidók gazdagsága szolgálja a keresztény népeket, még a birtokosok akarata ellenére is: serviant populis christianis etiam invitis ipsis divitiae Iudaeorum [2]); a zsidók kivül állván a vallásou, kivül állnak a jogon, kivül a törvényen is.

[1]) *Depping* 123. l. Le faux miracle 92. l.
[2]) *U. a.* u. o. 129—31. l.

Páris.

ASTRUC ARISZTID.

IRODALOM.

ÜNNEPI PRÉDIKÁCZIÓK.

Fest-Predigten für die Haupt-Feiertage des Jahres von *Dr. Adolf Schwarz*, Stadt-und Conferenz-Rabbiner in Karlsruhe (a Predigten cz. gyüjtemény VI. kötete). Karlsruhe. 1884.

Nem szeretnek manapság szónoklatokat olvasni. A kenyérkereset, a tudomány, a politika, az irodalom egy napra szóló termékei, mikkel alig bir az ember, azoknak az idejét is, kiknek elméje prédikácziók olvasására még nem volna egészen eltompulva — *oly módon* tölti el, hogy a legjobb akarattal sem érnek rá, figyelmüket ezen elmeszüleményekre fordítani. Igaz, hogy a prédikácziók kinyomatásával sok visszaélést üztek. A kinek egyszer egy szónoklata igazán sikerült, vagy csak tetszett, jogosítva hitte magát, sőt kötelességének tartotta, azt a nyilvánosságnak átadni. Nem gondolta, hogy épen e téren csakis a legjobb elég jó, és hogy csak azt szabad a nyilvánosságnak átadni, a mi közérdekü. Ez, a föntemlített okokkal együtt okozta, hogy nyomtatott szónoklatokat tisztelettel a könyvszekrénybe tesznek. Ott állnak és prédikálják: kár a pénzért és a fáradságért. A szónoklat értéke az élő szóban fekszik, helye a szószék, nem a könyvszekrény.

Mindez igaz, s kár, hogy igaz. Igazságtalanságot követ el a mivelt olvasóközönség, hogy kivételeket e téren nem ismer. Mert épen a prédikácziókban tükröződik legjobban az idő szelleme. Az idők fájdalma és öröme, zúgása és ostroma, fény- és *árnyékoldalai* — *mind* kifejezést találnak a hitszónoklatban. És nem csak az. A mit a tudomány terén művelnek, a mi uj eszmeként fellép, mikkel a szellemek foglalkoznak, minek a divat hódol, mi jelszóvá vált — mindezt a modern hitszónoklatnak körébe

kell vonnia, minden ellen vagy mellett állást kell foglalnia. A mívelt szónokok koruk hű képét adják, kell adniok. Ez a feladat, melyet teljesíteni a mívelt rabbiknak kötelességökké vált, nehezebb, mint általában gondolná az ember. Hiszen a szószéken nem szabad politizálni, éppen oly kevéssé szabad, hogy a polemia azon helyet foglaljon. A hitszónok feladata, hogy az Isten igéjét a maga tisztaságában hirdesse, az embereket oktassa s a jóra fölbuzdítsa.

Az időbeli események ügyes, mondhatnók művészi egymásba fonása a vallás magasztos tanaival; a többé vagy kevésbbé világos rámutatás némely felmerülő nézetek vagy áramlatok kártékonyságára; tanokra való figyeltetés, melyek a tudomány tógájában lépnek föl, anélkül, hogy puszta föltevésnél egyebek volnának; sikra szállás a vallás és erkölcs nevében minden ferde és hamis ellen, mi a kortársak szivét és eszét eltölti — szóval, protestálni s bizonyítani, hóditani s erősíteni, ez az, mi a mai hitszónok feladata. Ki e feladat követelményeit teljesíteni tudja, az a beszéd mesterének bizonyitotta magát.

Ezen követelményeknek eleget tenni *Schwarz Adolf* lehetőleg iparkodott, s hogy nagy sikerrel tette, bizonyítja e kötet, mely összegyüjtött prédikációinak sorában immár hatodik.

Harminczkét szónoklat van itt egybefűzve. Egyenkint azokat megbirálni nem lehet föladatunk, de érdemes azokat egyenként elolvasni — kivált hitsorsosainknak — mert ugy alak, miut tartalom tekintetében művelt izlésnek szüleményei.

Valóban bölcsészeti, tudományos eszméket és gondolatokat nagy bőségben nyujtanak, melyek — mondhatni — forgandó aprópénzre váltva, mindenki előtt érthetőkké válnak. A szónoklat kezdetén sokszor bámul az ember és kérdezi: hogy lesz lehetséges a szónoknak átmenetet találni a témára. S ime egy ügyes fordulat, egy kép, példabeszéd — és a hid kész, mely a bölcsészeti gondolat mélységéből átvezet a nap jelentésére.

Utalunk a 4-ik — ujévi — beszédre, hol a szónok Kantnak a térről és időről kifejtett ellentétét iparkodik értékesíteni.

A pünkösd — sabúóth — első napján tartott egy prédikációban a bibliai kritikának azon föltevését érinti, hogy e két Isten-névben: Elohim és Adonáj az Isten lényéről való kettős fölfogás rejlik. Ezzel azonban a tiz parancs elsejére utal, mely Istennek mind a két nevét összekötve mutatja.

A meggyőződés teljes hevével fejtegeti Izráel missziójá. »Az izraeliták, — ugy mondja, — az egész emberiség áldásául vannak a népek között elszórva.«

Az előttünk fekvő beszédek nagy része nem képez üres szópusztaságot, melyben egy gondolat mint ritka fa jelenik meg; hanem koszorút, melyben egyes rózsák a többieket nagyságukban és szépségükben felülmulják.

És a szónok egyszer sem hagyja el a régi tradiczionális álláspontot. Erre nézve csak a 23-ik prédikáczióra utalunk, Izrael — azt mondja, — önmagát nem szabadította meg, önsegedelemről, vagy más emberek segedelméről szó sem lehet.« Egyedüli megváltója az Isten.

Ha még hozzátesszük, hogy egyáltalában a nyelv és a kifejezés szépek, de sohasem keresett, nem trivialis, hogy a gondolat a hozzá illő kifejezésben lép elénk a nyujtott bőség mellett, kis hibákat tekintetbe nem vévén, — jó lelkiismerettel ajánlhatjuk ezt a könyvet mindenkinek, a ki ily méltatlanul mellőzött elmeszüleményekiránt érdeklődik.

Szombathely.

STIER JÓZSEF.

DRAMATIZÁLT VÉRVÁD.

Das Endinger Judenspiel. Zum ersten Mal herausgegeben von *Karl von Almira* — Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI. und XVII. Jahrhunderts. No. 41. Halle 1883.

A vérvád ama pöre, a mely hazánk mult évét emlékezetessé tette s a mely egész Európát izgalomban tartotta, egyebek közt egész irodalmi mozgalmat szült. Ez birta reá Niemayer Miksát, a XVI. és XVII. század német irodalmi termékeinek ujra nyomatóját, hogy egy még soha meg nem jelent müvet, »Das Endinger Judenspiel« czim alatt közre bocsásson. E drámáról, mely a mesének, legendának, krónikai könnyenhivőségnek és gyülölködő elfogultságnak különös vegyüléke, 1616-ban emlékszik meg először Mallinger Tamás naplója, hogy t. i. ez április havában Endingenben, Baden egy kis városában eljátszották a zsidóktól régebben legyilkolt ártatlan gyermekek *komédiáját*, a melyre a környék városai és községei követeket küldtek, egyszersmind a szomszéd falvakból több ezernyi nép gyült össze. A teljesen népies

szinmű, mely főkép Hans Sachs-ot utánozta, a pro- és epilóguson kivül 8 actust és 48 személyt foglal magában, a mely személyek azonban fölötte keveset cselekszenek, de annál többet beszélnek.

Azt az esetet, mely e drámának tárgyául szolgált, leghamarább az argumentator (az iskolai szinmünek egyik állandó alakja) szavaiból ismerhetjük meg. 1462-ben szokásuk szeriut sátoros ünnepre (lauberfest) gyültek a zsidók Endingen városába. Mielőtt szétoszlanak, rabbijok jónak látná, ha néhány keresztényt legyilkolnának. Társai kész szivvel járulnak szándékához, felesége egy kolduscsaládot udvarába csal és csürében ad nekik nyugvó *helyet. Éjjel a zsidók rátörnek a szegény alvókra s mindnyájukat* lemészárolják. A rabbi egyik szomszédja hallotta a kiáltást, gyanúba veszi a rabbit, be is jelenti a polgármesternek, ki elutasítja. De nyolcz év mulva csoda esik, a csontház javitásakor ráakadnak a négy holttestre, melyek mint rózsa virulnak és liliomként illatoznak; a régi gyanu megujul, kérdőre fogják a zsidókat, a kik »ohn alle marter und ohne pein« mindent bevallanak, mire mindnyájokat *lófarkra kötik, kerékbe törik és porrá-hamuvá égetik.*

Igy beszéli el drámánk a gyilkosságot, a borzasztó, mert valóban lefolyt pört, melynek a rémes, mert igazán végrehajtott itélet következtében háromszázadon át tilos volt zsidónak endingeni területen lakni.

E dráma, valamint az endingeni levéltárnak mellékelt két töredéke, a vádlott zsidók vallomásáról (Der juden halben) és a gonosztevőkkel való törvényes eljárásról (Berechtung armer lut) rendkivül érdekes a XVI. század irodalmára, a nép szellemi életére, vallásos felfogására s az egész igazságszolgáltatásra, mégis bővebben nem foglalkozhatunk vele s csak egynéhány mozzanatra hivjuk föl az olvasó figyelmét.

Különösen meglepő, hogy a prologus a zsidók gyilkosságát magának Jézusnak szavaival bizonyitja. Máté evangéliomának huszonharmadik részében nyilván mondja Krisztus a zsidókról, hogy küldött prófétáit, bölcseit, irástudóit megölik, megfeszitik; szálljon ezért átkul rájok minden vér, melyet Ábeltől kezdve Zakáriásig kiöntöttek. Valóban csodálom, hogy a rituális gyilkosság mai hirdetői Ábel és Zakárias megöletésére elfeledtek hivatkozni!

Az sem érdektelen, hogy a vallomások szerint mire szolgál a keresztyén vér. A zsidók maguk között csak általános szükségét és nagy hasznát emlegetik; a polgármester többizbeli kér-

désére azt felelik, hogy a gyermekvér igen hatásos orvosság (idősbek vére nem bir csodaerővaI), kivált a bélpoklosság ellen; majd, midőn ez állitásukat a polgármester azzal czáfolja, hogy az egyik vádlott zsidónak fia épen bélpoklosságba esett, őszintén megvallják, hogy a körülmetéléshez van szükségök vérre, *chrismául* (korozsma). — Husvéti pászkáról tehát ezuttal szó sincs, hiszen maga a gyilkosság őszszel, sátoros ünnepkor történt volna meg.

A babonának is kijut a maga része ez eseményben. — A négy holttest, mint mártirok teste, mindjárt csodát mivel, mihelyt napfényre kerülnek. A plébános, ki szent voltukat be nem látva, kevés tisztelettel nyul hozzájok, azonnal megsántul; a polgárok erre egyházukban az oltár mellé két üvegszekrényben diszes ruhában állitják föl a csontvázakat, melyeknek csodatevő ereje csakhamar a világtalannak viszszaadja szemefényét, a bénának teste épségét. A dráma szerzőjének hiszékenységét, babonás voltát mind megbocsátjuk, hiszen a boszorkányégetés s ördögüzés korában élt, de az csak szomoru szánalommal tölthet bennünket, hogy e csontvázak máig is ott hirdetik a népnek a legsötétebb babonát s táplálják szivében a zsidókról a legalaptalanabb balhitet.

Végül még csak egy pár egyező vonást emlitek, melyek e régi eset rajzához sokban hasonlónak tüntetik föl a mi tisza-eszlári pörünk képét. Eszláron is akkor támad a vérvétel gondolatja, mikor, mint Endingenben, sok idegen zsidó gyül a faluba, az áldozatot a mi zsidóasszonyunk is jóhiszemmel csalja be, mint Elias rabbi felesége a kolduscsaládot; a gyilkosság idején az eszlári templom előtt is két zsidó áll őrt, mint Elias csüre előtt; nemcsak Endingenben üti meg a szomszéd fülét jajszó, de a mi falunkban is akad szomszédasszony, ki a bün végrehajtásakor a maga nevét hallja kiáltani; egy jámbor eszlári asszony a gyilkosságot előző éjjel arra ébred föl, hogy zsidószomszédjánál hangosan imádkoznak, a mint hogy Elias rabbi házában is a lemészárlást váró zsidók ugyancsak »murmeln und beten«; sőt még a magyar jegyzőkönyv vivője is, mintha a német stadtschreibertől tanult volna; ez mindenik vallomásnak elibe bocsátja: daruff »hat der jude one alle marter und wethun gezagt,« a mely kifejezésnek oly hü magyar forditása akadt ama jegyzőkönyvben a mely igy végződik: Ezt pedig vallottam minden erőszak és kényszer nélkül stb.

A történetiró, midőn olvassa, hogy a római és persa birodalom megalapitása egyaránt gyermekkitételen fordul meg, bátran

kimondja, hogy Romulus és Cyrus története *közös észjárásból* eredő népmonda; hát mi, látva a vérvád régi és uj esetében a sok feltünő egyezést, ne tartsuk-e mindkettőt *azonos okból* támadt koholmánynak?!

Budapest.

KARDOS ALBERT.

JÚDÁ HALÉVI „DIVÁN"-JÁBÓL.

Czion. [1])

Immár, Czion, nem kérdezed
Rab gyermekid sorát?
E kis maradvány, lásd pedig
Mennyit gondol reád.
Közelből és a távolból,
A föld négy részirol,
A számüzöttek sóhaja
Im téged üdvözöl.

S ki vágyom sirni bérceiden,
Czion, köszöntlek én!
Könnyem miattad foly, mikép
Harmat Hermon hegyén.
Sírván bukásodon, sakál
Vagyok, s ha álmodom,
Hogy a számüzött visszatér,
Hárfára zeng dalom.

[1]) Abu-l-haszán Júdá Halévi (virágzott 1140. Kasztiliában) korának és az egész középkornak legkiválóbb zsidó költője. Költészetének egyik legremekebb és legismertebb szülötte az itt bemutatott „*Czion*". Ugyanaz a férfiu, ki bölcsészeti müvében a *Kuzari*-ban a zsidó vallásfilozófiai eszmék legkiválóbb kifejezőjének bizonyult, — *Czion*-jában a legigazabb költészet magaslatán hü és igaz kifejezést adott mindamaz érzelmeknek, melyekkel a diasporában élő zsidóság hosszu évszázadokon át Czion hegye iránt viseltetett. E költeménynek már a költő nagy jelentőséget tulajdonított, a mennyiben a *Kuzari* több helye valósággal e költemény kommentárjának tekintendő. (Dukes: Zur Kenntniss d. n. h. Poesie 71 l.). A »Czion« igen hamar bejutott a liturgiába és ugyszólván egyik talpkövét képezte az épen akkor megalakuló »kinóth«-nak, sőt a költemény hatása oly nagy volt, hogy egy költői műfajt teremtett, az u. n. „*czionidát,*" — számosan (Eleázár ben Júdá Wormszból, Gikatilia József, Júdá ben Senior és mások) a „*Czion*" formáját és hangját utánozni próbálták. A *Czion* ékitéséhez a monda is hozzájárult. Azt beszéli, hogy a költő hosszas zarándoklás után Jeruzsálembe érkezve, a templom romjai közt szerzette a költeményt, miközben a költőt, ki átszellemülve énekelte „*Czion*"-ját, egy szaraczén lovag leszurta. E monda valóságát már Luzzatto tagadja, mivel ennek a költemény tartalma ellent mond, és véleményét annyival inkább el kell fogadnunk, mivel épen nem bizonyos, vajjon Júdá Halévi egyáltalában eljutott-e Jeruzsálemig. — Jelen fordítás Luzzatto kiadása és jegyzetei alapján készült. (Diván, Lyk. 1864.)

Bethel miatt, Penielért
Szivem bútól eped,
Siratva Mahanájmot és
Sok ihletett helyed.
Egykor Istennek szelleme
E föld körül honolt,
Kapud nyilása a magas
Egek felé hatolt.

S midőn az Ur fensége igy,
Czion, rajtad ragyog,
Világitód ez volt neked,
Nem nap, hold, csillagok.
Vajh' lelkem ott ömölne ki,
Ez óhajom csupán,
Hol ömlött Isten szelleme
Magasztos látnokán.

Királyok fényes székhelye!
A hol Isten lakott,
Hol hőseid trónoltanak,
Rabszolgák ülnek ott.
Bolyongni vágyom téreden
A melynek hantja szent,
Mert itt, a próféták előtt,
Az Isten megjelent.

De szárnyat oh honnét vegyek
Repülni messzire!
S én szivszakadva szállanék
Szakadt hegyedre le.
Borulva arczra boldogan
Ölelném földedet:
Minden köved kedves nekem,
És drága porszemed.

Merengve áttekinteném
Hebronnak sirjait.
Szent e vidék, a nagy ősök
Csendben nyugosznak itt.
Bejárván erdőd, szőlleid,
Állván Gil'ad felett,
Szemlélhetném, megláthatnám
Ama két szent hegyet.

Két csillag fénylett egykoron
Abárim s Hor hegyén.
Prófétáid állottak ott:
A két tündöklő fény.[1])
Földed lelkünknek élte ott,
Folyó mirha a por,
Folyóidban a tiszta méz
Dicsáradatban foly.

Boldog lennék, ha járhatnék
Mezitláb, meztelen,
Szomorgó omladékidon
Pusztult szentélyeden.
Ott állt, a mi szemünk elől
Eltünt, a frigyszekrény.
Ott állottak a kérubok
Szentélyed belsején.

Imé azért fejem diszét
Lemetszem, eldobom;
Tisztátlanná melyben levél,
Az órát átkozom.
Étel, ital, hogy esne jól?
Nekem mi izlenék?
Midőn oroszlánod testét
Kutyák széttépdesék.

Szemem előtt a napvilág
Kedves mikép lehet?
Midőn repdes hollócsapat
Tépett sasod felett.

---

[1]) Mózes és Áron.

Szünjél immár bú serlege,
Fájdalmakkal tele!
Mert belsőm, oh mert életem
Már rég betelt vele.

E serlegből iszom, a mint
Ah'lára [1]) gondolok;
Alját üritem Ah'liba, [2])
Feléd ha fordulok.
Szép vagy Czion! dicső csokor
Báj, szépségből kötött!
Szerelmesidnek szelleme
Füzér földed között.

Örvendtek ők jólétednek,
S most rombadőltedet
Fájlalván szivök mélyiben,
Siratnak tégedet.
Fogságából az elfogott
Epedve néz feléd,
Kapud felé fordítja ő
Könnyekkel telt szemét.

Gibéa tájáról a nyáj
Távolba széledett,
Fogságba ment, de aklodról
Meg nem feledkezett.
Remegve tartja bús fiad
Ruhád szegélyeit
És pálmafáid galyjihoz
Füzi reményeit.

Nagyságoddal nem érnek föl
Bábel hatalmai,
Urim- s Tumimmal Egyiptom
Hazug bálványai.
Királyaid, prófétáid
Dicső fenségivel
A föld széles határain
Vajon mi érne fel?

A nemzetek dicsősége
Halványul s eltünik,
De te örök maradsz Czion!
Szentséged nem szünik.
Isten választá földedet
Magának lakhelyül;
Oh mily boldog, ki lakhatik
Sövényiden belől.

Boldog ki éri a napot
És örvendhet veled,
Midőn a hajnal meghasad
S föltünik reggeled.
Népednek szenvedésiért
Üdv lészen majd a bér,
Ha rég eltünt ifjú korod
Te hozzád visszatér.

VAJDA BÉLA.

IRODALMI HOLMI.

I. Rákoczy udvari orvosa. — Júdá Halévi az ősanyagról. — Arabs eredetü zsidó törzsek. — Zsidók és szamaritánusok Gázában. — Egy régi akrosztichon.

A bázeli nyilvános könyvtár egyik kincsét képezi a *Buxtorfok*, a 17. századbeli hires orientalisták levelezése. Ebből igen érdekes mutatványokat közöl *Kayserling M.* a *Revue des Études*

[1]) Szamária — [2]) Jeruzsálem neve Ezékiel példázatában 23. f.

Juives utolsó füzetében (VIII. kötet, 74—95. l.). Richelieu, a nagy bibornok, e keresztény tudósok által vásároltatott héber munkákat a párisi nagy — most nemzeti — könyvtár részére. E végett igen élénk levelezés folyt közöttük és a legkülönbözőbb országok zsidó tudósai között, még pedig nagyobbára héber nyelven. E zsidó levelezők sorából figyelmünket különösen lebilincseli egy konstantinápolyi orvos, *Siaa* (vagy *Nasreddin*) *Leon*, a kiről egyik barátja, Román Jákob, azt irja Buxtorfnak, hogy két fontos bölcsészeti munkát, a Kuzarít és a Szívek kötelmeit az arabs eredeti segítségével szándékozott latinra fordítani; — mert, hogy valóban fordította, mint Kayserling mondja, ahhoz szó fér. Ezen nagy tudományu orvos később Erdélybe hivatott I. Rákóczy udvarához és ott kereszténynyé lett. Buxtorf azt irja róla 1641. augusztus 11-én Hottinger barátjának: De hoc audivi illum palam in Transsylvania christianam religionem amplexum esse, ibique medicum agere in aula Principis.

*

Júdá Halévi Kuzarijának arabs eredetije, melyet mint épen láttuk, már I. Rákóczy későbbi udvari orvosa birt és használt, még mindig kiadatlanul hever az oxfordi könyvtárban. Mily fontos azonban a munka megértésére, hogy a vele tudományosan foglalkozó az eredetire visszamenjen, mutatja *Kaufmann Dávid* egy czikke, melyet a *Monatschrift* májusi füzetében találunk. Ebben igen elmés konjektura alapján sikerül szerzőnek a zsidó vallásbölcsészet történetének egy nehézségét elmozdítani. Ezentúl nem állíthatni többé a Kuzari I. könyve 67. fej. nyomán Júdá Halévirőll, hogy ő is azon plátói nézetnek hive, mely szerint a világ teremtését megelőzte az ősanyag, *ὕλη*, mely öröktől való. Ezen nézet már magában is nehezen egyeztethető a hires vallásbölcsész és költő egész gondolatmenetével, s mint most kitünik, csak Ibn Tibbon héber fordítása alapján kellett azt neki tulajdonítani; ezen különben oly érdemes fordítás t. i., mint Kaufmann kimutatja, egyetlen arabs szónak rosszul olvasása következtében épen ellenkező értelemben tolmácsolta J. Halévi gondolatját. Csak annyit említünk még tájékoztatásúl, hogy a Kuzari idézett helyén e szókat: ואם היה מצטרך emezekkel kell pótolni: ורחוק שיצטרך.

*

A Muhammed idejében Medina körül lakott és általa legyőzött két arabs-zsidó törzset, a *Nadir és Kureizá* törzseket tiszta zsidó eredetüeknek hitték eddig. *Nöldeke Tivadar* a *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* ez évi első füzetében egy ezzel ellenkező fontos adatra figyelmeztet, melyet egy imént kiadott régi arabs történetirónál (Ibn Wádih, qui dicitur al-Jaqubi, historiae, ed. Houtsma, Lugd. Batav. 1883.) talált. E szerint valóban arabs származásu volt a nevezett két törzs; de áttért mindkettő a zsidóságra, mint legközelebbi törzsrokonaik a kereszténységre. »Ha meggondoljuk — mondja Nöldeke — hogy a Muhammed föllépését megelőző századokban a zsidóság hatalmas propagandát fejtett ki Jemenben és Abesszíniában, és különösen ez utóbbi országban a bennszülöttek igen tetemes részét meg is nyerte, ezen adatban, melynek hitelességéhez nézetem szerint gyanu nem férhet, nincs semmi feltünő.«

*

Gázáról, a régi filiszteus, és most is jelentékeny városról, a *Zeitschrift des Deutschen Palaestinavereins* utolsó füzetében bővebb helyleirást olvassunk *Glatt*, egy ott lakó európai tollából. A városban két megnevezésben él még régebbi zsidó és szamaritánus lakosainak emléke. Az egyik a zsidónegyed — hârat eljehûd — melyben azelőtt, mint Glattnak mondták, egy zsinagóga állott, és melyben ő maga egy héber felirattal ellátott szép márványoszlopot talált. A másik szamaritánus fürdő — hammâm essamará, — mely Gáza nyugoti külvárosában van. Ezt a külvárost is régente szamaritánus negyednek — hârat assamara — nevezték.

*

A *Béth-Talmúd* nevü héber folyóirat utolsó havi számában *Brüll Nehemiás* egyebek közt a szombati reggeli ima »Jiszmách Móse« kezdetü szakaszáról a következő, mindenesetre elmés ötletnek beváló megjegyzést koczkáztatja. Szerinte e szakasz akrosztichon gyanánt mutatja szerzőjének nevét, de csak akkor, ha a harmadik mondatban כליל helyett קרני szót olvassuk, a mi czélzás a Mózes fejét környező sugárkoszorura (l. Mózes II. k., 34. fej. 30. v.) E négy mondatkezdő szókból: ישמה, עבד, קרני, בעמדו könnyen olvasható e név: יעקב Jákób.

TÁRSADALOM.

Zunz Lipót kilenczvenedik évfordulója.

1884. aug. 10.

Ha Isten élteti, akkor ez évi augusztus 10-én *Zunz Lipót* kilenczvenedik évfordulóját fogjuk ünnepelni. A franczia forradalom zajlott bölcsője körül, s vad, rút üvöltés sérti az aggastyán füleit — de ne is szóljunk erről. Reméljük, még ő is látni fogja a szabadság szellemének győzelmét s nagy múltja diadal-koszorúzta elvei még egyszer fognak fényleni, mielőtt agg évszázadunk szemeit örökre lehúnyja.

Ha palesztinai államunk bukása óta volt valaha a zsidó történelemben fényes korszak, akkor bizonyára a mi korszakunk az — értem a Mendelssohn föllépték követő időt. Mintha népünk szelleme életrevalóságának csodatevő erejét akarta volna kifejteni, minden téren sejtetlen zsidó tehetség és munkásság mutatkozott és joggal kérdezhették volna országszerte: ki szülte nékem ezeket, honnan támadtak ez új segéderők, hol tanulták ezek a jogaiktól megfosztott rabszolgák szabad népek műveltségét és művészetét, iparkodását és cselekvését, hogy költőket szülnek nyelvünknek, bölcsészeket szellemünknek, hogy s mintegy készületlenül s röptükben versenyezhetnek fiainkkal, nagyjainkkal? A zsidó szellem e csodás átmenetének a ghettóból az élet közterére, majd támad egyszer történetirója; sok felfoghatatlant, sok bámulatost fog ő elbeszélni, de alig lesz fényesebb fejezete, alig meghatóbb feladata, mint *Zunz Lipót* életrajza.

A zsidó tudomány alapítóját, Zunz működése fokát és jelentőségét csak a többi tudományok története alapján fogjuk kellően méltányolhatni. A ki tudja, hány évszázad lankadatlan odaadása kellett ahhoz, hogy p. o. a klasszikus filologiának egyik-másik ága virágzásnak indulhasson, mennyi körülmény szerencsés összejátszása, hány tudós közös fáradozása eredményezhette, hogy a szel-

lem valamely szaka kiépült, ámulva fogja észrevenni, hogy itt, mint az egyszeri istennő, egy egész tudomány felszerelve és felékesítve ugrott ki alapítója fejéből. A mit a többieknél a munkafelosztás titka visz véghez, itt egyetlen embernek sikerült legyőznie; mig a többieknél a munkások egész hadseregének kellett síkra szállani, hogy aztán a szellemnek egy királya felkarolja és dominálja az egészet, itt egyetlen ember jelen meg zajtalanul és meglepően, a magányban érlelt csodákkal, — munkái palotákhoz hasonlók, a melyeknél, művészetüktől eltekintve, még arra is kell figyelmeztetni a bámuló észlelőt, hogy az agyagásó, a téglavető, a kőműves, az építő és a tervező mester csak *egy;* mind egyesítve vannak egy ritka istenáldott személyiségben.

Mainapság nevet vívunk ki, ha a legkisebbik ránk maradt ódon könyvecskének kipuhatoljuk eredetét. Zunz mindjárt első nagy munkájában, a zsidó hitszónoklat fejlődése történetében (Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden, historisch entwickelt. Berlin, 1832.) százankint derítette ki régi irodalmi maradványok szülőhelyét, idejét, szerzőjét, természetét, forrásait, befolyásait, mintha szemei előtt nem volna rejtély, mintha — a bolygó zsidóhoz hasonlóan — jelen lett volna a dolgok születésénél, az idők hosszú és változatos folyamán át. Az az egész nagy irodalom, melyet a midrás megnevezésébe szoktunk foglalni, Zunz föllépéig nagy zürzavar, útvesztő volt, a melyben minden vezérfonal lehetetlennek látszott. Mint a naiv észlelő az egész égboltozatot egy nagy üres golyónak tartja, melynek belső felületén az egyes csillagok soknemű fényükben fel vannak szegezve és korántsem sejti, mily távolságok választják el az egyik csillagot a látszólag vele egy síkon álló másiktól, úgy tekintették a talmudot és a midrást. Idő- és térnélküli életet élt az az ezer meg ezer tekintély, a ki ez irodalmi tárházakban szerepelt; a mit az egyik öt évszázaddal előbb mondott, annak minden áron össze kellett férnie azzal, a mit ugyanannyi idővel később egy másik vélemény koczkáztatott; az emberek, az idők, a nézetek páratlan tarkasága egy nagy egységbe olvadott, értem a chaos egységébe. Hogy Zunz ezen munkájával valóban új korszak állt be, hogy ő vele bevonult a józan bírálat s a világos itélet száz főbe és száz irodalmi térre, a hol eladdig a sötétség uralkodott és a gyerekes kezdetlegesség, annak tanui élnek még azon számosakban, kik az új hajnal virradását szellemükben e könyv megjelenésétől keltezik. Könnyen mesz-

szebb lát maiglan valamely törpécske is, ha óriás vállain áll; de azért mégis tudják a többiek, ki a törpe és ki az óriás.

Ha valakire, bizonyára Zunzra alkalmazható Schopenhauer ama finom megkülönböztetése a tehetség és a lángelme között, miszerint amaz csak a kitüzött czélt éri el, emez pedig magának oly czélokat is kitüz, melyeket a többiek még nem is látnak. Az a bámulatos Zunz gyűjtése és kutatása módszerében, hogy ő már eleve oly dolgokra is gondolt, melyekről akkoriban még nem is álmodta meg senki, hogy tudományos megfigyelésre méltók lesznek, vagy épen szellemi eredményekre vezethetnek. Egy korszakban, a hol csak azon iparkodtak, hogy a zsinagógai imákat megcsonkítván, a nékik szentelt időből valamit lecsíphessenek, ő páratlan, mindenre kiterjedő figyelemmel és szorgalommal mindent összegyűjtött, a mi erre a mostohán lenézett szakra vonatkozott és népét három munkával ajándékozta meg, melyek mindenikét bármely más irodalom irigyelheti tőlünk: a zsinagógai költészet leirásával, történetével és a különböző szertartások feldolgozásával. Vannak ugyan még mindig olyan furfangos semmittevők, kik csak merész itéletökkel tudják bizonyítani létjogukat, a kiktől kitelik az olyas állítás is, hogy jobbat, fontosabbat tehetett volna, mint haldokló régiségeket felsorolni. Azoknak hiába mondanók, hogy mennyi csodálatos új történeti anyagot eredményezett azon vállalkozás, s hogy mindezt véghez kellett vinni, mielőtt hozzáfoghattunk volna középkorunknak csak megközelítő ismertetéséhez is; ezen munka áldását kell hogy a tudomány nehéz feladataiban önmagunkon tapasztaljuk, azt lapozgatás vagy felületes olvasás által nem lehet megtudni. Hiába mondjátok el a síkságon élő embereknek, miket tesz ez vagy amaz alpesi egylet; nem igen fognak benneteket megérteni, a kik a hegylánczot alulról merev hozzáférhetetlenségében látják. Zunz működését csak az az ember fogja teljes meghatottsággal áldani, ki az irodalom valamely kietlen hegycsúcsán, a hol azt gondolhatta, hogy ő ott az élők között az első, egyszerre meg van lepve egy vendégszerető sátor által, melyet mindnyájunk mestere emelt és lehető legjobban fel is szerelt.

Rosszul van gondoskodva még maiglan is a zsidó tudomány tanításáról. Egyetemeinken mindent lehet tanulni; minden irodalomnak, minden kornak külön-külön tanára van; a czigányok nyelvét az egyiknél, az érczkor szokásait a másiknál lehet hallgatni, csak a zsidó irodalom és történet vannak szám-

kiüzve; a ki ezekről kiváncsi valamit megtudni, legyen rabbivá, ha kedve kerekedik, vagy menjen talmudiskolába, szemináriumba, egyetemeinken nincs helye. Ebből magyarázható az elszomorító tény, hogy épen a mi tudományunkban annyi a dilletantizmus, hogy itt mindenki a saját ínyje szerint biráló, búvár, hogy a hány fő, annyi a módszer, hogy itt még olyas is lehetséges, mi más irodalmakban eleve ki van zárva. De ebből egyszersmind Zunz működésének szerfölötti fontossága és jelentősége is kiderül; az ő munkái a zsidó tudománynak felsőbb iskolája, egyeteme. A ki nyilt szemekkel kiséri az ő módszerét, már ezáltal iskoláztatik és fegyelmeztetik; nincsen búvár, ki annyi tanulságos tulajdonsággal ékeskednék, mint ő. Elég a kutatásai egyikébe való belemélyedés, hogy mi bennünk is fölébredjen a szigorú igazság, az erős bizonyíték, a megbízható módszer, a nemes és szerény előadás érzéke. Ha valakiről, Zunzról bátran és joggal lehet állítani, hogy ő népe tanítója, *a diasporának mestere.*

De egyoldalú méltánylás volna, ha Zunzban csak a tudóst ünnepelnők és megfeledkeznénk ama megbecsülhetetlen érdemekről, melyeket a zsidóság védelmezése által vívott ki magának. Rosszul értene, ki azt gondolná, hogy Zunz kutatásaiban mindig csak a muló jelen, a sürgős pillanat szükségleteit tartotta szem előtt. Nem szeretem a kancsal tudományt, mely félszemmel a könyvbe, a másikkal pedig az u. n. életbe kancsalít, leselkedve s csak azon tépelődve, lesz-e a gyakorlatnak is valami osztályrésze elméleti fáradozásaiban. Zunz mind a két szemével mindig csak a tárgyra magára nézett, de a tárgy választására gyakorta az élet valamely kérdése indította. Igy p. o. mikor a porosz királynak, III. Frigyes Vilmosnak eszébe jutott, megtiltani a zsidóknak a német prédikációt; ekkor Zunz egyszer s mindenkorra bebizonyította, kinek köszöni a világ egyáltalában a vallási szónoklatot és hogy mily nevetséges, a zsidókat olyasmitől megfosztani akarni a mivel ők ajándékozták meg a többieket. Mikor ugyanazon királynak szeszélye kerekedett, a német neveket a zsidóknak többé meg nem engedni, Zunz ama klasszikus értekezését irta: A zsidók neveiről (Berlin, 1837.); ekkor bámulva értesültek, hogy nem e században először, hanem több mint egy évezreddel előbb viseltek már a zsidók német, most kereszténynek tartott neveket. Mellőzöm mind azt, a mit Raumer, Chiarini ellen és a napjainkban szörnyen fölelevenített Damaskus-féle ügyben irt a zsidóság dicsőitésére és

oltalmazására, hogy áttérjek amaz általánosabb érdeméhez, melyet a zsidó tudomány alapítása és eredeti, sajátos felfogása által a zsidó nép emanczipácziója körül magának szerzett.

Zsidó tudomány! Hadd tegyenek kifogást a szó ellen — a fogalom él és nagy megalakítója értelmében diadalmas fegyverévé vált a zsidóságnak. A mi zsidók által a szellem ezerféle térein lett teremtve, az ne legyen elveszve, hanem kiderítve, kiaknázva a világirodalom hasznára. A tudománynak nincsen ghettója és jóllehet ki akarták zárni a zsidókat az irodalmi élettel való termékenyítő érintkezéstől, az általános tudomány szent lelke áthatolt a választó falakon keresztül amaz elszigetelt, elzárkózott kietlen magányba, a zsidó-utczába is, és a hol sötétséget és elbutulást sejtettek, ott a működő, teremtő szellemnek zajtalan mécse lobogott. Mocsoktalanul maradt a középkor szenvedései alatt a zsidóság erkölcstana és vallásos türelmessége, minden nagyobb szellemi mozgalomnak a külvilágban megvolt a zsidó-utczában a maga, bár szűkebb, de hűn szakasztott mása. Könnyeik patakzottak, szívük megtört, de a szellem ereje fentartotta a zsidókat, kiapadhatatlanul folyt közöttök a tanítás, a hagyomány élesztő forrása. Ime nehánya ama tanoknak, melyek a Zunz alapította u. n. zsidó tudományból mint egy áldásos forrásból meríthetők.

Midőn a zsidóélet szabadságáról még szó sem lehetett, Zunz a zsidó tudománynak ki akarta vívni az elismerést a tudományok körében. Lelkében lobogott, ereiben lüktetett a meggyőződés, hogy a zsidó tudomány fölszabadítása a zsidó élet emanczipáczió-jának csalhatatlan hirnöke és kezese. Azért irta 1845-ben egyik legremekebb könyve czímére: Zur Geschichte und Literatur mivel e munka nemcsak a zsidó, hanem az általános történethez és irodalomhoz járul. Zsidó könyv is, úgyszólván, könyv, a zsidó is, ha szabad kimondani, ember. Ezt az egyszerű tant hirdetni nem fáradt el s nem szünt meg soha. Rapoport is a zsidó tudomány egyik alapítója és főmestere. De a hol ez alkotás kifelé ható áldásáról van szó, ott csak Zunzot kell említenünk, a kinek nyelvében az ujdon született tudomány mindjárt a világirodalom remekmintáival versenyezhetett, a ki maga kieszközölte neki az universitas litterarum, a tudományok egyetemes gyülekezetébe való fogadtatását. Már azért is megérdemli, hogy népe előharczosának, szabadságunk védő bástyájának neveztessék.

Egy ember műveltsége, tudománya, szellemi jelentősége

mértékéből, fájdalom, nem lehet mindig jellemére következtetni. De a hol már a tudományos működés maga annyi jellemmel bir, mint Zunzban, ki a szellem bármely hálás terén babérokat aratható volna, ki, hogy csak egyet mondjak, a felsőbb mathézisben pihenést, kellemes szórakozást talál, de mindent mellőz, babért, jutalmat és hálát — s erejét, életét teljes odaadással ily látszólag meddő, nem jutalmazó, nyereséget nem hajtó valaminek szenteli, minő a zsidó tudomány; abban valóban kell hogy hű, ép és forró szív dobogjon faja és vallása minden java iránt.

És hol az az ember közöttünk, kinek ez évszázadban annyira szivére esett volna népünk fájdalmainak és gyötrelmeinek véghetetlen lánczolata mint Zunznak! Csak a legforróbb szeretet, a fajhoz való legbensőbb hűség varázsolhatja elő ama páratlan önfeláldozást, mely a zsinagógai költészetet felkaroló műveiben nyilatkozik. Mintha még egyszer föléledtek a szenvedések idői, ő sír a sírókkal, zokog a zokogókkal. Soha történetiró nem mélyedt el jobban népe könnyárjába, mint Zunz. Mint a zsidóság maga, ritka egyesítését mutatja a szellemi és szívbeli tulajdonságoknak, úgy legjobbjai is a fő és a szív egyaránt való kifejlesztésében szoktak tündökleni. Zunz az éles élcz, a taglaló birálat embere egy gyermek szívével, melyet a leggyöngédebb érzület zománcza takar. Mily hangokat talál, ha kegyeletes emlékkel a halottakat idézi szemeink elé! Mily meleg érzés nyilatkozik ama kis könyvecskében, melyben az év napjai szerint mindazokat említi, kik akár közöttünk, akár más hitfelekezetben, maguknak a zsidóságért érdemeket szereztek!

De a sors adományai kétélüek, válságos előny a szív gyöngédsége. Mint a tölgyfa, melybe a villám csapott, virágzó lombozattal fennáll még egy ideig, de veleje el van égetve, életnedve kiszárítva, ilyen Zunz nagylelkü s nemesszívű élettársa, Adelheid felesége halála óta. A mélabú árnyékai el nem hagyták többé; szelleme tovább él, de nem terem: szíve megrepedt.

Ha áttekintem, mi kevés az, a mit elmondtam, a dúsgazdag valósághoz képest, meg kell emlékeznem ama szavakról, melyeket az imádott mester egyszer hozzám intézett: »Én egyedül állok és elszigetelve, engem már nem ismer senki; kortársaim és azok, kik szerettek, mind, mind a föld alatt pihennek; az emberek, ha Zunzot emlegetik, könyveimről beszélnek, könyveim pedig nem én.« A ki ismeri, tudja, hogy az ember, a férfi benne még fölülmúlja a

tudóst, a nagy szellemet. Mocsoktalan a jelleme, tántoríthatatlan a függetlenség, a szabadság iránti érzéke; a mit bölcsője mellett zengett a forradalom szent lelke, az hevíté egész életén át s be is bizonyítá 1848-ban, midőn a márcziusi halottak fölött tartott híres beszédét közzétette. Korán lemondott hitszónoki állásáról s ebbeli működésének halhatatlan tanujaként mindössze hitszónoklatai vékony kötetét hagyta reánk, de vallását, faját azért még csak forróbban szerette. Bárminő szabadelvű a kritikája, a gyakorlatban nem nyúlt semmihez, a mi hagyományos; ő tudósaink közől tulajdonképen az, ki az intézmény, az institutió szent fogalmát legmélyebben megismerte.

Férhet-e hát még szó ahhoz, hogy bensőkép örvendjünk istenáldotta agg korának, hogy mély hálával a gondviselés iránt ünnepeljük kilenczvenedik évfordulójának dicső napját? Mi magyar zsidók sem fogunk hiányozni, a hol az egész zsidóság ünnepnapját üli, mi is ott leszünk, a hol a földkerek zsidai lelkesedéssel gyülekeznek egy ragyogó csillaguk köré. Hadd mondják el papjaink a szószékről prédikáczióikban községeiknek, ki az a Zunz Lipót; ébresszék fel tanítóink növendékeikben a büszke öntudatot, hogy ily nagy ember született közöttünk; híreszteljék szét az egész országban sajtóbeli képviselőink, hogy az a porba tiport zsidóság nem szünik meg, egy fiatal fához hasonlóan, az emberiség számára virágokat hajtani. Tanuskodjanak a Zunzhoz (Berlin Auguststrasse 60) intézett feliratuink, sürgönyeink, hódoló leveleink arról, hogy mi is meg tudjuk becsülni embereinket, hogy hálásak tudunk lenni még akkor is, ha hálánk érdemes hőse — zsidó.

Vannak irók, a kiknek — nem tekintve kiderített igazságaik s elért eredményeik becsét — azon ritka tulajdonságuk is megvan, hogy fegyelmező, nevelő, szóval pedagógiai erővel és befolyással birnak. Ilyen volt p. o. a németek között Lessing; ilyen a zsidó irodalomban Zunz. Vegyük mindenek előtt előadása komolyságát és méltóságát. Hogy pedig azt igazán méltányolhassuk, tudnunk kell, hogy ő a legélczesebb emberek egyike, a kinek éles, csipős szavain és fordulatain egy Heine is gyönyörködni tudott. Ő soha sem engedett amaz elterjedt hibának, melyet sokan fajunknak hibául rónak fel, hogy nem birt volna élczet, tréfát elnyomni. Nyelve epigrammatikus, leszálló, alacsony soha. Páratlan továbbá tömörsége. Nem túlzok, hogy másoknak kötetek kellettek volna, miről ő csak kis értekezést bocsát közzé. Meg is

látszik nem egy új munkálaton, mely ő belőle merít, hogy a mester nem igen akart érteni a tágításhoz, a kiszélesítéshez. De az ő eredménye velős, kézzel fogható, csont és hús, amazoké pedig hasonlít ama »breite Bettelsuppen«-hez, melyről Goethe szól. De mintaszerű mindenek előtt tartózkodása, tudományos óvatossága. Csak bele kellett volna nyúlnia ismeretes kincses tárába, hogy minden rejtélyt többfélekép próbáljon megoldani; de ő inkább két meg nem oldott nehézséget iktatott be könyveibe, semhogy egyszer egy ki nem elégítő, elhamarkodott sejtelmet koczkáztatott volna. Ő épúgy értett a tudás, mint a nemtudás mesterségéhez; sohasem tartotta megszégyenitőnek bevallani: ezt nem tudom, nem értem. Már azért is ama ritka irók közül való, kiknek munkáiban a tévedés egy meglepő, bizatlansággal fogadandó esemény.

De az irónak szellemi tulajdonságaival versenyeznek Zunzban a szivei és jelleméi. Ő benne, ki maga oly bámulásra méltó, nem hiányzik még sem a bámulás, az imádás szerve. Másokat elismerni, hálás érzéssel viseltetni minden igaz, derék és szerény cselekedet iránt, erre mindig készneк látjuk. Mint fiatal ember, első nagy munkája küszöbén a babérkoszorút Rapoportnak teszi fejére; mint aggastyán, a hetvenéves Frankelt ünnepli ama levélkében, mely heves elismerésében és áldásában egy lelket tükröztet, melytől mindig messze távol maradt a kicsinyes számítás, a rút irigység. S idézési módszere is nemcsak szellemi, hanem jellemi tekintetben is tanulságos. Furcsa, de mégis úgy van: a módból, mely szerint egy iró a többit idézi, ő reá és jellemére lehet következtetni. Zunz soha sem nyúlt amaz alacsony fogásokhoz, melyek által az irigység és a személyeskedés magát elárulni és megbélyegezni szokta: oly neveknek mellőzéséhez és elhallgatásához, melyek kellemetlenek, melyekre nézve resteli a szerző bevallani, hogy tőlük is lehetett valamit tanulni. Csak a ki Zunz irataiban nem jártas, állíthatná, hogy egyszer oly név volna bennök elhallgatva, melyet okvetetlenül kellett volna említenie — okvetetlenül mondom, mert Zunz nem tartozik ama szerzők közé, kik idéznek az idézet kedveért, a nélkül, hogy az olvasó, ha az idézetnek utána jár, hasznát látná. Már az igazság szeretete — és ez a fő — meggátolta benne, hogy ő egy ember nevét eltitkolja, kinek valamit köszönhetett, kire mint elsőre, megtalálóra, valami tudományos ismeret vagy belátás vissza volna vezetendő. Őt be nem mocskolja a gyanusítás, mely annyi iróval szem-

ben bizonyul alaposnak, hogy kifürkészett volna valakit, hogy segíttetett volna magának, hogy felvilágosítást, anyagot kapott volna, a nélkül, hogy forrását tisztán megnevezné. Benső örömmel, a hálás szív egész készségével mondja el Zunz minden alkalommal, általánosságban a bevezetéseiben, részletesen a jegyzetekben, kitől mit tanult, kitől mit kapott és ha másoknál ki lehet számítani, hányszor loptak meg valakit, ő maga mindig kiemeli, hányszor ékesítette művét egy kiváló névvel. Ritka egyesítése fényes tulajdonoknak, ha egy embertől szellemi és jellemi tekintetben egyaránt lehet tanulni; egy okkal több, hogy Zunzról joggal állíthassuk, hogy ő mindnyájunknak tanítója, »a diasporának mestere.«

Midőn hetvenedik évfordulóját ünnepelték, a zsidóság jobbjai gyűjtöttek egy nagyobb összeget, mely tiszteletbeli ajándékul Zunznak lett átadva. Majd egy Zunz-alapítvány alakult, mely nyolczvanadik évfordulójának alkalmával összes kisebb irataival három kötetben ajándékozta meg a mester imádóit. Most ugyanez alapítvány egy Zunz-albumot hozott javaslatba, melyben örömest vesznek részt zsidók és keresztények egyaránt. A magyar zsidóság, tudtommal, nincs képviselve ebben a dicső alapítványban. Pedig csak önmagunkat tisztelnők meg, ha közülünk sokan akadnának, kik ez alapítványt pénzükkel gyarapítanák.

De őnéki magának mit kívánjunk? Külső kitüntetések után nem epedett soha. Mellét nem terheli semmiféle érdemjel; egy van mégis, noha láthatatlan, az, midőn a berlini forradalom népe »Zunz apónak« hítta. Egyetlen európai akadémiának sem tagja; de megnyugtathatja ama tudat, hogy valamennyi akadémiának összes tagjai közől egy sem birta volna könyvei bármely lapját megirni. Megelégszik ő népének hálájával, melyért működött, küzdött, szűkölködött örömmel, buzgón, önfeláldozással. Az ég meg is áldotta érette; megajándékozta, mivel csak kedveltjeit szokta kitüntetni, az aggkor koronájával. Áldja meg ezentúl is, hogy tündököljön még tovább mint vezércsillagunk, hogy mint Victor Hugo Voltaireről, ő róla is elmondhassuk: Nem egy ember volt, hanem egy század.

Budapest.

KAUFMANN DÁVID.

A Magyar Tudományos Akadémia.

E hó 8-án tartotta az Akadémia évi díszgyűlését a szokottnál kisebb közönség előtt, de nem kevesebb ünneplő figyelem mellett, mint rendesen. Az egész országban elcsendesült egy napra a választás zaja és harcza, s a vajudó közvélemény mintegy bátorodást vagy irányt várva, hallgatta a nemzet kultur-életének legfelsőbb forumán elhangzó igéket. Hallgatta — de bár megértette volna is! Akkor tán elhiszi, hogy irodalmunk és tudományunk: nemzetiségünk legerősebb bástyáinak építésén és erősítésén a haza minden faja közt leginkább a zsidó fárad a magyarral. S ha egy nemzet nyelvét s törekvését, irodalmát és küzdelmeit magáévá tenni: annyi, mint e nemzethez simulni, vele politikailag egygyé lenni — akkor ez ország egyetlen fajáról sem mondhatni el annyi joggal, mint a zsidóról, hogy a magyarral egybeforrott.

És mégis vannak, kik idegenekül akarnak bennünket tekinteni. Ám mi nem engedjük jogunkat: magyar nemzetiségünket, melyet kivívtunk a háború áldozataival, és biztosítottunk a béke munkájával. S ha ellenünk fordul a rosszakarat s kérdőre von az elfogultság — ime egy pajzszsal több az igazság védelmére: az akadémiának ez évi jelentése.

Midőn a zsidók neveit dolgozataikkal együtt folsoroljuk, eleve megengedjük a tévedés lehetőségét. Mióta a névmagyarosítás és antisemitizmus divatja általánosabb lett, nem tudni már bizonyosan, ki zsidó ki nem . . .

Mind a három osztály munkálataiban részt vettek zsidók. És pedig az *első* osztály üléseiben: Kunos Ignácz és Munkácsi Bernát: A ban-ben-ből ragok használatáról; Goldziher Ignácz: A muhammedán jog eredete. A *második* osztályban: a

korán elhúnyt Vaisz Ignácz: Magyar műtörténelmi tanulmányok olasz levéltárakban; Marczali Henrik: Gr. Pálffy Miklós emlékiratai Magyarország kormányzásáról. A *harmadik* osztályban: Rausznitz Gusztáv: A felsőbbfokú congruentiák elméletéhez; König Gyula: Több változó egész függvényeinek tényezőkre bontásáról; és: Taylor sorának érvényességi föltételeiről; Ónodi Adolf: A csigolya közötti dúczok és ideggyökerek fejlődéséről; Auer Henrik: Az aethylphenol; Erős G.: A külső hőmérsék befolyása a csecsemő szervezetére.

A *Nyelvtudományi bizottság* a »Nyelvőr« kiváló dolgozatai között kiemeli többekkel együtt a következőket: Halász Ignácz: Kazinczy mint fordító; a »Philologiai Közlöny«-ből: a Franciaországba kivándorlott Kont Ignácz: A görög tragédia Euripides után; Krausz: Alexandrinismus a római költészetben; Radó: A magyar műfordítás története. A *Történelmi bizottság* jelentése szerint sajtó alatt van Marczali Henriktől: II. József és kora II. k. Jelen számunk első czikke e kötetből való. A *Nemzetgazdasági bizottság* dolgozatai között megjelent: Fenyvessy Adolf: Az első magyar vasut története. A *Mathematikai és Természettudományi bizottság* támogatásával végeztek kutatásokat: Ónodi Adolf: A fejidegek összehasonlitó boncztana; Kont Gyula: A magán- és mássalhangzókat jellemző phonogrammok. Megjelentek e bizottság közleményeiben: Ónodi Adolf: A csigolya közötti duczok és ideggyökerek fejlődéséről. A *könyvkiadó bizottság* ez évsorban fogja közzé tenni: Alexander Bernáttól: Kant. II. k. Ugyanez szerkeszti Bánóczival az Akadémia pártfogása mellett a Filozófiai Irók Tárát.

Az Akadémia által kiadott *nyomtatványok* stb. sorában megjelentek Goldziher és Fenyvessy említett értekezései. König Gyula a Mathematikai és Természettudományi Értesitőt szerkeszti.

Az idei nagygyülésen eldöntött *jutalmazásokról* szóló jelentésben a következőket találjuk. A Marczibányi-mellékjutalom *dr. Alexander Bernát* Kantról irt munkája I. kötetének itéltetett. »A munka érdemét emeli legtisztább nyelve és vonzó előadása, mely alkalmas a bölcsészeti tanulmányok iránt szélesebb körökben is érdeket kelteni.« A Sámuel-dijat az Akadémia *Munkácsi Bernát*: Votják tanulmányok I. cz. értekezésének itélte oda, melylyel »összehasonlitó nyelvtudományunknak lényeges szolgálatot

tett.« Dicsérettel emeltettek ki *Kunos Ignácz*-tól: Népetymologia a természet országában, és *Halász Ignácz*-tól: A visszahóditott magyar szók. A Bézsán-jutalom *dr. König Gyula* mathematikai pályamunkájának itéltetett oda, mely »valóban egy uj egyenletosztálynak az integrátióját vitte keresztül; egyuttal egy maradandó becsü lépést tett.«

És a mi ép ily örvendetes, az Akadémia pénzalapjához is járult már egy-két zsidó nevezetesebb összeggel. A jutalomtételek közt az idén három (Kölcsey élete, a nemzetgazdaság haladása az utolsó évtized alatt, magyar történelmi források birálata) a *Lévay-alapitványból* kap, egy 1000 és kettő 5—500 frt. jutalmat.

Mindez bizonyára nem sok s az Akadémia rendkivüli munkássága összegéhez arányitva, épenséggel kevés. De ne feledjük, hogy zsidók voltakép csak két évtized óta szerepelnek irodalmunkban s joggal várhatjuk, hogy évről-évre mind jobban fognak megfelelni ebbeli kötelességeiknek is.

Mert az látni való: hazánk legfőbb foruma pártatlan sőt serkentő jóakarattal fogadja törekvéseiket. Az Akadémia elismeréséből, babéraiból egyaránt juttat minden faj- és vallásbeli magyarnak, ha megérdemli.

Budapest.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Népszerü irodalmi vállalat.

Levéltöredékek.

. . . . Legelső teendőnk az irodalmi vállalat létrehozása érdekében az, hogy a gondolat *népszerüvé* váljék: a M.-Zs. Szemlének dolga, az ügyet folyton figyelemmel kisérni és iránta a fővárosban úgy mint a vidéken érdeklődést kelteni. Én, Goldziherrel egyetértve, a vállalatot csak mint a Szemle testvérét tartom létrehozhatónak: hisz irányban és czélban oly teljesen egy e két vállalat, hogy már a bátor kezdeményezésért is a Szemlét illeti meg a vezérlet a népszerü irodalmi vállalatban is, a mely különben sem nélkülözheti az időszaki sajtó nyujtotta támogatást.

Nem kételkedem benne, hogy olvasóközönségünk lesz. A magyar zsidóság a német irodalmi vállalat előfizetői között tetemes számmal volt képviselve és még nem nemzetesedett meg annyira, hogy a könyvvásárlás iránti előszeretetét elvesztette volna. Kétségtelen, hogy maguk a *hitközségek* és a *zsidó egyletek* is meg fogják tenni kötelességüket és sorakozni fognak a vállalat körül.

A vállalat nagyobb jelentőségü, mint első pillantásra látszik: mert igaz ugyan, hogy rokon vállalatokkal Német- s Angolországban találkozunk, de egyik sem törekedett kizárólag a zsidó tudomány népszerüsítésére és a németnek programmja oly tág volt, hogy regények mellett tisztán tudományos munkákat közölt. Nekünk oly programm kell, mely a müvelt zsidó közönség igényeinek megfelel és az olvasó közönség két tekintélyes részének, a *nőknek* és az *ifjúságnak* érdeklődését felkölti. Ezeknek kell oly könyveket kezökbe adnunk, melyek a zsidó öntudatot ébresztik és táplálják.

A vállalat sikere az első föllépéstől és a szerkesztés tapintatától függ: erősen hiszem, hogy az első tekintetében ballépés nem fog elkövettetni. A másodikra nézve teljesen megnyugszom a Szemle szerkesztőségének eddig is bebizonyított tapintatában.

Munkaerőben nem lesz hiány: hisz a Szemle köré máris szépen sorakoznak mindenfelől az erők és a hazai zsidó tudósok

vannak számra és tudományra elegen, hogy a vállalat szellemi része felől meg lehetünk nyugodva, eltekintve attól, hogy a külföld legkiválóbb jeles termékeinek fordításával a vállalat tetemes részére minden kritikán felül álló tartalmat lehet biztosítani.

Milyen szép lesz, ha a vállalat évi jutaléka közt évenkint szerepel majd a *szentirás* egy része. Igy majd lassan-lassan levesszük a magyar zsidóságról azt a szégyent, hogy nincs magyar bibliája. Pedig lehetne — ha a papok s tudósok kényelmöket s a gazdagok filléreiket nem sajnálnák feláldozni. Az utóbbiakhoz nem fogunk hiába fordulni, csak az előbbiek helyt álljanak!

Szeged. L. I.

*

.... Véghetetlen szellemi szegénységnek volna a jele, ha felekezetünk művelt körei a tervezett Népszerü Irodalmi Vállalatot fel nem karolnák és annak létesülését pártfogásuk által elő nem mozdítanák. Véletlenül kezem ügyébe került az »*Institut zur Förderung der israelitischen Literatur*« pártolóinak névjegyzéke a nevezett intézett fennállásának második esztendőjéből (1857.). E névjegyzék most, hogy Goldziher úr czikkét elolvastam, abból a szempontból érdekelt, hogy hát akadt-e ez irodalmi vállalatnak akkoriban pártolója hazánkban? Bizony akadt! A sokból csak a következő számbeli tényeket emelem ki: Pest 66, Temesvár 50, Pécs 14, Ó-buda 14, Székesfehérvár 11, Siklós 6 előfizetőt szolgáltatott stb.; nota bene: ezelőtt vagy 27 évvel. Hát már hogyne kerülne ki 1884-en túl a magyar-zsidó értelmiségből elég pártoló arra, hogy ne létesülhessen egy ily vállalat, mely nem igényel túlságos áldozatot, és mely — e tekintetben nem követvén ama német elődje példáját — nem is irányul oly munkák felé, a melyeket *bármely művelt ember* eszével fel nem érne? És ha ki nem futja a pártolók száma, úgy hiszem, szent kötelessége a tehetősebb hitközségeknek, hogy ha direkt subventióval nem is járulnak a vállalathoz, legalább több példányra előfizessenek. De nem is merem hinni, hogy a közönség részvétlensége miatt dugába dőlne ily mind hitfelekezeti, mind hazafias szempontból egyaránt áldásos gondolat.

Budapest. rz.

*

....Én is el akarom pár szóval mondani nézetemet e tervről,mely tapasztalatom szerint szélesebb körében is keltett érdeklődést.

A vállalat nemcsak mulasztást fog pótolni, hanem oly hézagot betölteni, mely hogy fönnállott, épen nem szolgált valami nagy becsületünkre. A vállalat iránya, tartalma, szerkesztése oly dolgok, melyekhez a hozzászólást hivatottabbaknok engedem át. Én csak terjedéséről akarok pár szótkoczkáztatni.

Azt hiszem, közönsége lesz a vállalatnak. A régi zsidó egyik fényes tulajdona vallása irodalmának pártolása; az új nemzedék pedig a vállalatnak legalább nemzeti fontosságát tudja megbecsülni. Ez különben majd elválik. Biztosnak tartom azonban a magam részéről, hogy fog akadni hazánkban nem egy község, mely a Népszerű Irodalmi Vállalatot részint pénzzel, részint példányra való előfizetéssel fogja támogatni. És ezek a példányok nem is vesznének kárba. Részint a tanév végén méltó *prémiumul* szolgálnának, részint pedig alapját vetnék meg a népiskolai vagy *tanitói könyvtárnak*, minek, fájdalom, mi még egészen hiányában vagyunk. A Népszerű Irodalmi Vállalat így nemcsak előfizető közönséget biztosítana magának, hanem a zsidó tudományt terjesztvén, egy áldásos intézmény meghonosodását is elősegítené. Hisz így volt ez minden közhasznu gondolattal, mely egyszersmind életre való: minél több hasznot hajt, annál többet tesz is.

M.-Vásárhely.

—g.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A pesti izraelita kórház. — A pesti zsidó tanuló-ifjuság mint alapító. — A zsidók helyzete Romániában s az Anglo-Jewish Association. — Küldemény Amerikából. — Ausztrália és Magyarország. Angol felekezeti lapok. A radikális reform egy példája. Az amerikai zsidó képviselők. Egy zsidó pap imája a képviselőház megnyitása előtt.

A pesti izr. kórháznak most megjelent orvosi és ügykezelési jelentését vettük 1883-ról. Kiadják *Dr. Muraközi Rózsay József,* kórházi igazgató és *Adler Lajos*, a község jótékonysági ügyosztályának előljárója. A főbb tételeket már közöltük (l. M.-Zs. Sz. 2. sz.). Érdekes külön felemlitenünk, hogy 1879-ben tett az ápoltak összege 62 beteget, tavaly ellenben 882-öt: ezek közt volt 816 magyar, 56 osztrák, 11 egyéb külföldi. Járó beteg volt 1866-ban: 313, 1879: 3601, 1883: 7156.

A kórházi szükségletek tettek 18,914 frtot s a szegénygyakorlat 3836 frtba került. Ezzel szemben áll ápolási dijakból, alapitványok s hagyatékok kamataiból, templomi s magánadományokból mint összes bevétel 8574 frt, a többit 14,178 frt erejéig a szentegylet s hitközség fedezték. A kórházi szemészfőorvos *Dr. Szili Adolf*, sebészfőorvos *Dr. Báron Jónás*, egyet. m.-tanár, főorvos *Dr. Stiller Bertalan*, egyet. tanár.

*

Örömmel veszünk tudomást a *fővárosi középiskolai zsidó ifjuság* egy oly tényéről, mely méltó példaképül szolgálhat az egész ország zsidó tanulóságának.

Dr. Bak Izrael hittanár kezdeményezésére ugyanis az ifjuság már 1882-ben elhatározta, hogy saját kebelében gyüjtést fog megindítani azon czélból, hogy az *orsz. rabbiképző* Ecz-Chájim cz. segélyegylete alapitói közé lépjen. Az idei iskolai évben a gyüjtés 100 frtra fölszaporodott s az ifjuság egy küldöttsége »Dr. Bak Izrael és 1882/3. és 83/84 évi középiskolai izr. tanitványai« ez alapitványt Bloch M. tanárnak, a rabbiképző e. i. elnökének átadta egy ékes nyelvü fölirat kiséretében, melyből a következőket közöljük: »A jelen iskolaévben szeretett hittanárunk lankadatlan buzgalma, ernyedetlen fáradozása az igét testté változtatá, a száz forint összegyült s mi büszkék vagyunk reá, hogy nevünk az egylet alapitói

tagjainak nevével együtt fog említtetni. Most pedig azon óhajtásunknak bátorkodunk kifejezést adni, vajha az összes izraelita ifjuság követné példánkat, vajha ez által megnyugtathatnók a kételkedőket az iránt, hogy ugy a jelenben, mint a netalán bekövetkező megpróbáltatások óráiban törhetetlen hűségü védelmezői s rendithetetlen oszlopai lesznek a zsidó vallás magasztos eszméinek! Dr. Bak Izrael, hittanár. Az ifjuság nevében: Feleki Sándor, Dávid Miksa, Mandl Frigyes, Propper Ernő, Blaustein Izidor, Hirschler Leo, Stern József, Weisz László, Kulka Henrik.«

*

A romániai zsidóság állapota ujabban ismét szomoru figyelem tárgya az egész európai sajtóban. Ismeretes, hogy Románia miként játszotta ki a berlini kongresszus abbeli határozatát, hogy zsidó polgárait emancipálja; oly egyenjogositási törvényt hozott, mely a zsidókat a törvény örve alatt nemcsak jogtalanokká, hanem hontalanokká is tette. Ha katonaszedésről van szó, minden zsidó, ki nem mutatja ki, hogy külföldi: román; ha bármely jog élvezetéről van szó, minden zsidó, ki nem mutatja ki, hogy naturalizáltatott: zsidó. Naturalizáltatásra pedig minden egyes esetben külön törvényhozói intézkedés szükséges, mely számtalan önkényesen magyarázható föltétel alapján s azért csak mintegy kivételesen történik. A gazdag gyárost és kereskedőt naturalizálják — azaz egy párt; a többi, azaz a százezer, jog nélküli rabszolgaéletet él. Ez év elején parancs adatott, hogy a falun lakozó zsidó: ügynök, felügyelő, bérlő, kereskedő, hagyja el tartózkodó helyét. Mindössze öt napi haladék volt engedve, A mult hónapban pedig életbe léptették a házalótörvényt. Lapunk egy barátja Bukarestből beküldte a *Bucarester Zeitung* 350. és 351-iki számát, mely élénk szinekkel festi a csapást, mely a házalás eltiltása által sok ezer zsidó családot végső inségbe taszitott. »E törvény, olvassuk az egyik lapban, azoktól indult ki, kik hivatvák a népet a czivilizáczió ösvényére vezetni, a kamrák örömmel el fogadták s az egész ország ujjongva helyeselte. A koldusnak szabad alamizsnát kéregetni — a becsületes munka el van tiltva, még pedig állitólag azért, mert a házalás a nemzeti kereskedést kárositja. Hogy a tilalom igazi okát elhallgatják, legalább azt mutatja, hogy némely személyben meg van még a szégyenérzet csirája, mert röstellik egész Európa előtt nyiltan bevallani, hogy rendszeresen munkálnak egy vallásfelekezet kiirtásán.«

Örömmel jelenthetjük, hogy angol zsidó körökben komoly mozgalom indult meg a romániai üldözöttek érdekében. Az Anglo-Jewish Asociation (az angol Alliance) utolsó gyülésében *de Worms báró* kifejtette,

hogy Románia a zsidókkal szemben ismételten követett magatartása által *a berlini szerződést megszegte*. A berlini szerződés aláírói pedig egyenként és összesen felelősek határozatainak keresztül viteléért. Báró Worms ez értelemben fogja logközelebb a parlamentben Gladstonet interpellálni s reméli, hogy az angol miniszterelnök ép oly kedvező figyelemmel kiséri majd ez ügyet most, mint egy régebbi interpellációját az üldözött orosz zsidók érdekében. Az A. I. Association ez értelemben határozott; egyszersmind elfogadtatott, hogy az egyesület a londoni hitközségi képviselőkkel egyetemben küldöttségileg vagy más módon fognak részt venni az akcióban, melyet báró Worms elnyomott hitsorsosaink érdekében megindit.

*

Több rendbeli s igen érdekes küldeményt vettünk tiszt. *Dr. Rosenspitz Sándor* portlandi rabbitól. Először is az Egyesült-Államok legujabb menetrenddel ellátott vasuti térképét, mely czimlapján medaillonban tünteti föl Portlandot tornyaival s gyárkéményeivel, a viz két partján, hátterében a fölséges havassal. Az óriási vasuti hálózatnak, tengernek és távolságnak mintegy megfelel, a mi a több rendbeli küldeményt képezte: a sok és sokféle lap, óriási nagyságával, tartalmával s mellékleteivel. Tartsunk egy kis szemlét.

A Jewish Herald Melbourneben jelenik meg: ne szóljunk hát róla. Ausztráliában mindössze 20,000 zsidó van s mily elökelő s jól értesült hetilapot tudnak fenntartani! Mi a 600,000 zsidónkkal talán csak száz év mulva leszünk annyira. Ott érdeklődnek felekezeti ügyek iránt: tömörülnek és gyarapodnak tekintélyben és befolyásban. Mi összetett kézzel nézzük a zsidó felekezeti élet pusztulását, s ha nyakunkba szakad a veszedelem, okosan tudjuk elmagyarázni, honnét eredt? Meg is látunk mindent, még a nemlétezőt is — csak a mi szintén, és tán első sorban oka: a mi közömbösségünket minden iránt, a mi zsidó, azt nem veszszük észre. Együttesen feljajdulni persze tudunk, együttesen cselekedni nem. No majd száz év mulva, a mikor nekünk is lesznek olyan lapjaink, mint Ausztráliának.

Az amerikai szemle-irodalmat méltóan képviseli »*The old testament Student*« W. R. Harper kiadásában. Keresztény zsidó-tudósok által irt havilap, évi tiz füzetben s 3—3 ivnyi tartalommal. Az áprilisi sz. czikkei közül megemlitjük: Irta-e Ezékiel az ötkönyv egy részét? a theologiai tudomány s az ó-testamentom; Dániel és az első föltámadás.

A hetilapok közt egy pár igen érdekes. *The Occident*, Chicagoban jelenik meg, majdnem akkora, mint a mi nagy lapjaink. Évi ára 3 dollár: 7 frt. Ügyesen szerkesztve. Nézzük p. o. a márczius 21-én megjelent

szám tartalmát. »Idegen hirek.« Varsóban él 127,907 zsidó, a városl akosságának egy harmadát teszik. Az orthodox rabbik febr. 19-én Bukarestben gyüléseztek. Heinenek a Gartenlaubeban közölt emlékirataiban alig van zsidóérdekü dolog. Párisban a Herodiade operát adják elő, ebben nehány tiszta héber verset énekelnek a szinfalak mögött. A magyar belügyminiszter körrendeletet intézett valamennyi hatósághoz a zsidók elleni izgatás ügyében. Az orosz közokt. miniszter megengedte, hogy a zsidó tanulók szombat- és ünnepnapokon otthon maradhatnak az iskolából. Sée és Lambert, két franczia hadparancsnok, zsidó vallásu. — »Hazai hirek.« A purim álarcos bál New-Yorkban nagy jövedelmet hajtott a zsidó szegényiskolának. Az orosz kivándorlottak Allianceban, N. J., kezdenek megszokni, a telep virágzásnak fog indulni. Baltimorében rég láttak sikerültebb purim-álarczos bált, mint a milyet az idén a Beacon Light Association rendezett; Bismark és Lasker esete is be volt mutatva. — Következik egy bibliai pályakérdés, a dij 20 d. A tavaszi divat részletes utasitásai. Szinházak, mulatságok, hirdetések. Vers. Rajz. Különfélék; p. o. hirdetés a bostoni ujságból: Állást keres egy fiatal ember gazdag és előkelő családban mint vő. A Dever Tribune irja: Egy 15 éves leány szeretőjéhez szökött s magával vitte 18 hónapos öcscsét stb. Adomák. Hirdetések. — Czikkek: Izrael gyermekei haladnak. Tartalma: A világ legelőhaladottabb s legfölvilágosodottabb községe, a Sinai Congregation azt kivánja, hogy a pészách, sabuóth- és szukkóth-ünnep s lehetőleg mások is eltörültessenek. Nincs ma semmi értelmök. A biblia szerzői csak a maguk idejének irtak; hogy láthatták volna a próféták előre a zsidóság későbbi viszonyait? »Van azonban a Sinai Congr.-ban egy félig orthodox elem, mely attól tart, hogy ily intézkedés véget vetne zsidóságunknak. De nem ép igy lamentáltak-e, midőn a szombatot áttették a vasárnapra? Pedig ime, e község továbbis virágzik s szétárasztja fényét az egész értelmes zsidóságra. Ideje összeegyeztetnünk a zsidóságot a kor előhaladott szellemével.« Ime, mily végletekre vetemednek az amerikai reformnak a történeti fejlődéssel szakitó törekvései! — Következik egy 1859-ben irt német dolgozat angol forditása. Helyi hirek. Hirdetések. Czikk Madagaskar faunájáról. Labrador ismertetése; a new-yorki nők játékbarlangja; Mozart atyja. Egyveleg. Menetrend. Hirdetések. — Az április 18-ki számból megtudjuk, hogy Philadelphiában a zsidó nevelőegylet uj ipariskolát állit, hogy van ott zsidó Rappaport-egylet, zsidó árvaház és népkonyha, stb. Az elhunyt hires Friedländer königsbergi tanárról is van czikk, — az »Occident« ugy látszik, nem tudja, hogy Fr. rég kitért. A czikkek közt van a talmud ismertetésének folytatása.

The American Israelite Cincinnatiban jelenik meg; német melléklapja is van »Die Deborah.« Szintén a radikális reform lapja. Itt nyilt meg M. Wise rabbi elnöklete alatt a Hebrew Union College: rabbiképző féle, mely elnökével együtt a konzervativ lapok sürű támadásainak tárgya. Az *Israelite* akkora mint a Times. Hét hasábba tömött sürü sorai igen sok olvasni valót nyujtanak. Külföldi hirei közt az egyik »Pesth«-ről elmondja, hogy a Kuria Esther Salomosy pörében a zsidókat végleg fölmentette, a másik »Buda-Pesth«-ről hoz hirt. Ausztria czim alatt olvassuk, hogy egy kitért zsidó statisztikája szerint Magyarország fővárosában levő 310 orvos közül 248 zsidó volna, Alsó-Ausztria 2140 ügyvéde között 1024 a zsidó stb. Konstantinápolyban az osztrák-magyar nagy-követ márczius 23-án a német-zsidó község iskolái javára nagy bált adott. Ugyanott Molcho effendi zsidó a Ferencz József I. oszt. lovagrendjét kapta stb. New-Orleans, New-York és Cincinnatiból közölve vannak a zsidó árvaegyletek részére tett adakozások, — kitetszik itt is, hogy mi magyarok, általában mi európaiak, mögöttük állunk az uj világ polgárainak nyilvános jótékonyságban. Van e lapban még ünnepi predikaczió közölve s több hír rabbik nyilvános fölolvasásáról, különböző városokban, jótékony czélra. Hirdetése pedig annyi van, amint összes budapesti magyar lapjainknak vasárnapon.

The Jewish Tribune St. Louisban jelen meg. Magyar zsidó ügyek itt is nagy figyelem tárgyai. El van mondva, hogy az orth. rabbik protestáltak a királynál a közoktatási miniszter egy rendelete ellen, »mely nekik nem kedvez«; a pesti zsidóközség évi jelentése ismertetve van s mint az Occident, ez is azt mondja szóról-szóra: »A községi alapok bőven gondoskodnak a tudományos és irodalmi ismeretek terjesztéséről.« Persze, ezt máskép nem is képzelhetik — Amerikában. Megtudjuk, hogy New-Yorkban zsidó technikai intézet van. Clevelandban egy előkelő zsidó erősen kikelt egy gyülésen az amerikai zsidóhitü képviselők ellen: »egyetlen felekezetbeli sem tagadja meg annyira hitsorsosai érdekét, mint ők; az egyik nem akart Crémieux fölött beszédet mondani, a másik vonakodott egy föliratot aláirni a romániai zsidók üldözése ellen; államférfiu voltukat azzal mutatják ki, hogy hallgatnak és zsidó voltukat, hogy közömbösek, és annál a mit mulasztanak, veszedelmesebb a példa, melyet ezzel adnak.« Ez — is amerikai lapban áll.

The American Hebrew konzervativ irányu; az amerikai zsidó lapok vezérének mondja magát. Valóban, sok a mit nyujt, de kissé nehézkes s szörnyü tanulságos: még katekizáló rovatja is van. Adomát keveset közöl, de régit. Eltekintve az iránytól, az Occidentnél csak papirosa jobb. Dicséretében, gáncsában alighanem tuloz. Egy szépen irt czikket kezd meg

egy nőtől — ez érdekes; de azt mondja róla, hogy Miss Anna Dawes ezzel egy csapással George Eliot és Schleiden mellé emelkedett. Egy-két ellenfele működéséről azt mondja, hogy az tiszta humbug. Rothschild bárónét két czikkben siratja el. Különben el kell ismernünk, hogy elejétől végig nagy gonddal van szerkesztve. Hirdetése ennek is sok, mint minden amerikai felekezeti lapnak. S ezek közt nemcsak általános, hanem specziális zsidóérdekűek is. Emma Laurus p. o. negyedik kötetke költeményeit hirdeti »Egy semita dalai« főczim alatt. Egy amerikai zsidó kalendáriom 1884—85-re már megjelent változatos tartalommal, ára 60 kr. Montefiore és Lasker képei együtt 2 frt 40 kr., már a 2-ik kiadás fogytán van: siessen, a ki meg akarja venni!

Ugyancsak az American Hebrew-ban olvassuk, hogy Portlandban előadták Solis Cohen Esther cz. művét purimkor márcz. 11, 13 és 15-én. Csak kétszer akarták bemutatni, de annyi volt a közönség, hogy az előadások számát meg kellett toldani. »A zsidó szegény-iskolának nagy jövedelem jutott.« Dr. Rosenspitz szives volt az előadás programmját is beküldeni, mely a játék tartalmát igen érdekesen mondja el. Találtunk azonfelül dr. Rosenspitz működéséről is pár adatot, mit a messze távolban élő hazánkfia ugyan nem emelt ki, de annál inkább kell nekünk elmondanunk. Nagy lelkesedéssel szól az egyik lap egy népszerü szabad-előadásáról, mely a hit és tudás viszonyát igen elmésen és szépen fejtegette. Egy másik szóról-szóra közli a költői nyelvü s fenkölt szellemü imát, melylyel Oregon állam *képviselőházának* egyik gyülését megnyitotta. Hadd közöljük legalább egyik pontját: »Könyörgünk Hozzád oh Mindenható, áraszd el szent szellemedet államunk minden részében, hogy általános fényénél észrevehessük minden hibánkat és fogyatkozásainkat, és hogy segitsége mellett képesek legyünk megszabadulni a mult év szemrehányásától, rossz hirétől és botrányaitól; és hogy égi világosságának fényinél megemlékezzünk arról, mily jó és mily üdvös, ha testvérek, pártok és fajok együtt élnek békében és egyetértésben. Add meg ezt mi Istenünk, a Te dicsőséged és a Te szentséged miatt is. Ámen.«

Ez is — Amerikában történt.

Rabbigyülekezet Berlinben.

Berlin, 1884. junius.

Az immár elmult rabbigyülekezet eredményeiben legmerészebb óhajainkat és reményeinket is kielégitette. Az első pontban *egyhangúság*, a többiekben a kiváló többségnek jóváhagyása volt az eredmény. Most is

mutatkozott azon isteni áldás, mely őseinken annyiszor nyilvánult: »Az átkot áldássá változtatta neked!« Az antisemitizmus az ellankadt németországi rabbiságot bátor tettre ébresztette, mely ebben erősen bizunk — a zsidóságra is áldásossá válik. Együtt voltunk, legyőztük az ellentéteket, tekintettel a közös czélra: igy ezentúl is összejövünk majd, hogy kitaláljuk és ápolni tanuljuk a mi mindnyájunkkal közös, és hogy ily módon mindinkább megismerjük, hogy a mi elválaszt bennünket, csak a felszint zavarja, de hitünk és gondolkozásunk közös alapját nem veszélyezteti.

Előttem tág perspektiva nyilik, és sejtve látom szomorú viszonyainknak teljes és üdvös átalakulását. Látom kilépni a rabbikat megfélemlétésökből és egyoldaluságukból, megismerik a kort és követelményeit, és ezen megismerésökkel növekedik befolyásuk a községekben, s a vallás is nyer hivatott képviselői helyreállított becsületével és méltóságával. Hiszen mi az oka, hogy hitközségeink megvontak lassanként a rabbiktól minden befolyást a vallásos élet alakulására, és hogy most a rettegett »hierarchia« helyett, a mely valóságban sohasem létezett, sokkal veszedelmesebb »előljáró-uralom« jutott érvényre? hogy a rabbiság mindinkább elszigeteltetett, elvesztvén összefüggését a községgel, melyben azelőtt gyökerezett, mig emez vallásos kérdésekben csakis az »előljáróság« kezdeményezését követi? Mindennek oka csupán az, hogy a rabbik szerfölött tétlen »sátorlakók« voltak, kevésbbé nem igen tekintették az életet és még kevésbbé ismertek azon erőt, melyet egyesülésökből meríthetnének és a vallásos élet megtermékenyítésére használhatnának. A »rabbik szövetkezetében« nyugszik a mi reménységünk! Megegyeztünk, a külső támadások ellen védekezve, meg fogunk egyezni ott is, a hol belső bajok orvoslása követeli közremunkálkodásunkat!...

Az értesítés, mely a gyülekezetről egyelőre kiadatik s 3000 példányban fog Németországban elterjesztetni, a következőkép hangzik:

Előleges jelentés

a német rabbik által Berlinben 1884. junius 4. és 5-én tartott gyülekezetről. Kiadja a rabbigyülekezet elnöksége.

Azon gyanusítások és támadások, melyekkel az utolsó években a zsidóság erkölcstanát illették, több részről azon óhajt keltették, hogy a zsidó vallás hivatott képviselői összegyülekezve, tanuságot tegyenek a zsidó tan tisztasága és emelkedett szelleme mellett. Tanácsosnak látszott továbbá eszközökről gonkoskodni, hogy az ifjuság és a felnőttek a zsidóság lényegét kellőkép megismerhessék. Végül szükségét érezték, hogy a német rab-

bik szövetkezetet alakítsanak a végből, hogy hivatásuk szent kötelességeit ez által is foganatosabban teljesíthessék.

Igy természetes volt, hogy a berlini rabbiságtól megpendített eszme egy rabbigyülekezet megtartását illetőleg a kollegák részéről örvendező helybenhagyással találkozott. A fővárosoknak és némely nagyközségeknek e végből fölszólított rabbijai márczius 3. tartott előleges tanácskozás alapján fölkérettek, hogy junius 4. és 5-re a gyülekezetet Berlinbe meghivják. Április első napjaiban azután a meghivó valamennyi kollegához szétment.

A napirend tárgyai voltak: 1. Nyilatkozat a zsidóság interkonfesszionális állásáról. 2. Eszközök a vallásos érzék emelésére s a hitoktatás előmozdítására. 3. Német rabbik szövetkezetének megalakítása.

A gyülekezetre a következő városok rabbijai jelentek meg: Aachen, Bayreuth, Berlin (3), Bernburg, Brandenburg, Bremen, Boroszló, Bromberg, Burgkundstadt, Chemnitz, Coblentz, Colberg, Cottbus, Crefeld, Culm, Danzig, Drezda, Düsseldorf, Elberfeld, Ems, Erfurt, Filehne, Giessen, Glogau, Grünberg, Görlitz, Hamburg, Hannover, Hildesheim, Homburg, Jarotschin, Insterburg, Karlsruhe, Königsberg, Konitz, Landsberg, Lauenburg, Lipcse, Liegnitz, Lissa, Lublinitz, Magdeburg, Mainz, Mannheim, Meiningen, Nakel, Nordhausen, Nürnberg, Oldenburg, Pasewalk, Plesz, Posen, Potsdam, Pyritz, Schwedt, Schweidnitz, Schwerin, Stargard, Stettin, Stolp, Strelitz, Stuttgart, Thorn, Trier, Weilburg, Worms, Zweibrücken — *összesen 69 rabbi 67 városból.*

Eleve kijelentették hozzájárulásukat a határozatokhoz a következő városok rabbijai: Ansbach, Bernburg, Berent, Bingen, Bonn, Buchau, Cassel, Floss, Freudenthal, Hamburg, Heilbronn, Kaiserslautern, Landau, Memel, Oberdorf, Offenbach, Schweinfurth, Sondershausen, Salzburg, Tilsit — *összesen 20.*

Kimentették megjelenésöket a következő városok rabbijai: Beuthen, Braunschweig, Bromberg, Darmstadt, Emden, O. m. Frankfurt, Fraustadt, Köln, Laupheim, Mannheim, Schmiheim, Schneidemühl, Sorau — *összesen 13.*

Junius 3-án este az előértekezleten 9 tagu bizottság választatott, hogy a nyilatkozat szövegét (a napirend 1. pontja) végleg megállapítsák. A bizottság tagjai: Landau, Levi, Guttmann, Horovitz, Rippner, Schwarz (Karlsruhe) és a 3 berlini rabbi: Maybaum, Ungerleider, Frankl.

Junius 4-én d. e. 10 órakor volt az első gyülés a zsidóközség nagy gyüléstermében.

A hitközség helyettes-elnöke, Herz Vilmos, titkos keresk. tanácsos, melegen üdvözölte a gyülekezetet. — Tisztviselőkül választatnak ezután:

elnökök: Joël, Ungerleider, Bamberger; *ülnökök:* Landau, Wassermann; *jegyzők:* Ziemlich, Lewin, Salzberger, Biram.

Dr. Joël megnyitó beszéde után dr. Bamberger veszi át az elnökséget. — Dr. Maybaum referál a napirend 1. pontjáról s a gyülekezet ezután a berlini zsidóság által szerkesztett (a M. Zs. Szemle mult számában már közölt) nyilatkozatot néhány csekély módosítással közfelkiáltással elfogadja.

Következik a napirend második pontja. Megválasztatik Baeck, Feilchenfeld, Cohn, Gronemann, Salfeld, Stein, Vogelstein, Ziemlich rabbikból álló bizottság, hogy a beérkezett javaslatok alapján az előterjesztést végleg megszerkesszék.

Első gyülés vége $2^1/_2$ órakor d. u.

Csütörtök d. e. 9-kor dr. Ungerleider a gyülést a bel- és külföldről érkezett helyeslő nyilatkozatok közlésével s annak hirül adásával nyítja meg, hogy a berlini zsidó hitközség számos tagjából álló ünnepi bizottság a gyülekezetet esti $8^1/_2$ órakor a Gesellschaft der Freunde dísztermében tartandó bankettre hivja meg.

Dr. Bamberger veszi át az elnökségét s a napirend 2. pontját illetőleg beható vita után határoztatik:

A német rabbi-gyülekezet kinyilatkoztatja:

I. Sürgős követelménye a jelennek s legszentebb kötelessége a rabbinak a *vallásoktatást előmozdítania* azáltal, hogy a rabbi maga tanít; azon legyen, hogy a héber oktatásra külön tanfolyamok nyittassanak, a hol ilyenek még nem volnának; a hol rabbi nincs, ott iskolalátogatás, tanitói értekezlet, predikációk stb. utján gondoskodik a községekről; a hol iskola nincs, gondoskodik szubvencióról, vándortanitókról stb.; gondja legyen rá, hogy a vallástanitói kar oda nem illő tagoktól megóvassék; azon fáradozzék, hogy e czélra alkalmas tanitók neveltessenek, szegény jelölteknek adandó segély, uj tanitóképző-intézetek alapítása, elaggott vagy betegség miatt szolgálatra képtelenné vált tanitó, valamint özvegyei s árvái támogatása által; gondoskodjék továbbá gimnáziumoknak és reáliskoláknak alkalmas tantervről. — A gyülekezet továbbá a rabbi szent kötelességének tartja, hogy *a vallásoktatást gyümölcsözővé tegye* a fiatalságra nézve azáltal, hogy az ifjuságot a nyilvános istentiszteletben való részvétre buzdítja s esetleg külön ifjusági istentiszteletet rendez; azáltal, hogy ifjusági iratok, tanuló-könyvtárak eszközével a vallásos tudást gyarapító olvasmányról gondoskodik; végül azáltal, hogy az érettebb iskolából kikerült ifjuság számára vallási továbbképző iskolákat alapít. — Gondoskodjék továbbá a

rabbi *a felnőttek vallásos oktatásáról* azáltal, hogy hitszónoklataiban a zsidótörténet kiváló személyeiről és eseményeiről szól; azáltal, hogy az egyházon kivül is előadást tart a zsidóságról s történetéről, nemcsak a saját, de más községekben is (vándorelőadások); azáltal, hogy szórakoztató s oktató iratok kiadását előmozdítja (irodalmi egylet.)

II. Sürgős követelmény s a községek legszentebb kötelessége a *rabbikat* előbb jelzett törekvéseikben *támogatni;* s a maguk részéről is közreható a zsidó hitközségi élet emelésében, a szombat- és ünnepnapok nagyobb megszentelése s a vallásos érzéknek a családban való fejlesztése által.

Elhatározták továbbá egy bizottság választását, melynek föladata lesz: e javaslatok alapján s azoknak praktikus keresztülvitelére egy tökéletes szervezési szabályzatot kidolgozni. E bizottságba az egyes tartományok és országok képviselőiül 21-en választattak: Ungerleider, Cohn, Bamberger, Werner, Vogelstein, Rahmer, Baeck, Joël, Gronemann, Horowitz, Leimdörfer, Appel, Glück, Landau, Dessauer, Salfeld, Ziemlich, Wassermann, Schwarz, Feilchenfeld, Fried. Poroszországra jut tehát 11; képviselve van továbbá 1—1 tagja által Nassau, Oldenburg, Szászország, Szászherczegségek, Hessen, Bajorország, Württemberg, Baden, Mecklenburg, Anhalt. E bizottság föladata a legközelebbi rabbigyülekezetnek a tervezetet előterjeszteni.

Rövid szünet után a napirend 3. pontjára tér át a tanácskozás.

A gyülekezet ideiglenes alapszabályok értelmében mint »német rabbik szövetkezete« megalakul s a 9 tagu választmány föladata lesz e szabályzat revizióját az *1885-dik év nyarán összeülendő rabbigyülekezet* elé terjeszteni.

Ez alapszabályokat legközelebb részletesen fogjuk ismertetni.

Az ünnepi zárgyülés ugyanez nap d. u. 3 órakor tartatott. Dr. Joël dicsőíti az egyetértés szellemét, mely a gyülekezet egész folyamát eredményeiben oly áldásossá tette. Dr. Goldschmidt lelkes szavakban mond a gyülekezet nevében köszönetet az elnökségnek s a berlini rabbiságnak, melynek a rabbigyülekezet létrejöttében oly kiváló az érdeme. Az elnök a német császárért és birodalomért mondott imával bezárja a gyülekezetet, melynek tagjai a császár lelkes éltetésével oszlanak szét.

Az ülés vége 4 órakor.

Esti $8^1/_2$ órakor volt a banket. Jelen voltak a rabbigyülekezet tagjain kivül a zsidó tudomány s hitközség képviselői. A jelenlevőket Markuse egészs. tanácsos üdvözölte. A császárra mondott felköszöntőt dr. Joël, a rabbigyülekezetre Steinthal tanár, a zsidó tudomány nagymesterére,

Zunzra dr. Salfeld. Volt még számtalan egyéb felköszöntő prózában és versben. Végül dr. Zuckermandel mondotta az asztali imát. Lewandowski zeneigazgató Hirschfeld költeményére szép zenét irt, mely a banket alatt nagy tetszéssel adatott elő. Az ünnepi költemény eleje ez:

Auf drei Säulen stehet fest die Welt:
Auf *Gotteslehre,* die man fleisig übe,
Der *Tempeldienst* ist dieser zugesellt,
Die dritte Säule ist die *Menschenliebe.*

Die Stadt, die *Menschenliebe* übt so gern,
Ruft Heil Euch zu, der *Gotteslehre* Meistern,
Die Ihr herbeigeeilt von nah und fern,
Für *Tempeldienst* die Herzen zu begeistern.

Nem zárhatjuk be az előleges jelentést anélkül, hogy ujra kifejezést ne adjunk abban való erős bizalmunknak, hogy a rabbigyülekezet áldásos lesz az egész zsidóságra. Mihelyt a bő stenografiai anyag rendezve lesz, megjelenik s be fogom küldeni a részletes tudósítást a rabbigyülekezetről, melynek foganatos munkásságáról azonban bizonyára ez előleges jelentés is örvendetes képet ad.

MAYBAUM ZSIGMOND.

Tanügy.

Hitoktatási tantervek.

Közli: főtiszt. *Löw Immánuel.*

III.

Szeged.

Vallás és erkölcstan. Különösen szolgálatában áll a szentirás fordítása s bibliai történelem. A vallás és erkölcsi tanítás alapját a 10 parancsolat képezi, melyet magyarul az I. héberül a II. fiuosztály tanul. Miután a felekezeti magyar olvasók a mi igényeinket e tekintetben eddig nem elégitették ki, a 13 hitágazat tanítása a III. és IV. oszt.-ban a német olvasó alapján történik. A szertartások főbbjeit, minők az ünnepek, már az I. oszt.-ban megösmerik a gyermekek. A II.-ban ehhez az áldások és imák fordítása és betanulása járul. A III. a szertartástant a Meló Chofnájim 1—313 számai alapján tanulja, a IV. oszt. hátralevő részét, 314—464.

Biblia. A tóra a vallás és erkölcstan, részben a szertartástan és a bibliai történet tankönyveként kezeltetik népiskolánkban. A biblia-fordítás lényegét nem keressük a szöveg nyelvészeti ismertetésében; a héber nyelvtannak csak elemeit tanítjuk a IV. osztályban.

A bibliából fordíttatik.

III. fiuosztály.

A tóra II. könyve 2, 3, 4, 5, 6, (1—12 vs) 7 (1—7), 13, 14 (26—31,) 15, 19, 20, 21 (1 - 6, 12—21. 23—27), 22. 23 (1—25), 30 (11—16), 31, 32 (1—20), 33 (12—33), 34 (1—26).

IV. fiuosztaly.

A tóra III. könyve: 23 (1—9, 15—18, 21—44), 25 (1—22), 26 (1—13).

A tóra V. könyve: 1, 3. (23—29), 4, (1—40), 5, 6, 7, 8, 9. 10, 11, 15, (7—23) 16, 22, (1—13), 23, (20—26), 24, (10—22), 25, (13—16), 31, 32, (1 29, 44—52), 34, (1—12).

A hittan, bibliai történet, héber nyelv és szertartástan tananyagának beosztása.

I. osztály.

Tankönyv nélkül: A teremtés, az ősatyák Józsefig. — A 10 parancs magyarul. Héber olvasás.. Tankönyv: a *Fuchs*-féle héber A B. C. Később az *izr. tanitóegylet* imakönyve.

II. osztály.

Tankönyv nélkül: Bibliai történet Mózes haláláig. Héber olvasás. A fiuosztályban: 10 parancs héberül. Az áldások betanulása és forditása. Imafordítás.

III. fiuosztály.

Héber olvasás gyakorlása. Imakönyvismertetés: mindennapi imák. Szertartástan: *Meló Chofnájim* 1—313 A 10 parancs ismétlése magyarul és héberül. A 13 hitágazat tanulása.

III. leányosztály.

A héber olvasás gyakorlása: mindennapi imák. Szertartástan: Meló Chofnájim 1—313 (Kihagyatnak: 31—42, 51—74, 83—86, 87, 90, 92, 116, 117, 122, 130, 131. 133—136, 138—140, 142—150, 153, 154, 156—160, 162—173, 189, 200, 226, 275—279, 282, 283, 313. Marad 217 szám.) A 10 parancs ismétlése. A 13 hitágazat. Bibliai történet. Tankönyv *Löw Lipót* bibl. történet, 25—141. Az első emberpár bűne — Sámuel, mint biró és tanitó. E 117. §. olvastatik, könyv nélkül tunultatik 22 §. (30, 36. 58, 74—76, 79, 80, 82, 85, 86, 88—90, 98, 99, 109, 110, 121, 122, 127, 130, 131, 139, 141.) — Palesztina földrajza kapcsolatban a 127. §-sal: Kánaán felosztása és állapota.

IV. fiuosztály.

Az áldások ismétlése. Szombati és ünnepi imák. A 10 parancs ismétlése. A 13 hitágazat. Héber nyelvtan elemei: a betük, szótagok és irásjelek. A rendes ige ragozása. Irás zsidóbetűkkel, kapcsolatban a Meló Chofnájimból tanult szavakkal. Szertartástan: Meló Chofnájim 1—464. A közbefoglalt vallás és erkölcstani kifejezések tüzetes magyarázata. A szertartástan a tóra fordításánál és a reá vonatkozó helyeknél magyaráztatik, illetve ismételtetik. Bibliai történet 3—216 §§. (3, 6, 7, 17—20, 22—24, 98, 99. 101, 102, 109—112, 121, 122, 127, 130, 131, 135, 139, 142—144, 149, 150, 152, 154, 160—162, 164, 165, 167, 169, 170, 171, 175, 185, 187, 188, 190—193, 197, 198, 200, 203, 209, 210, 213, 214, 216, összesen 58. §.) Palesztina földrajza mint a III. l. oszt.-ban.

IV. leányosztály.

Héber olvasás gyakorlása: szombati és ünnepi imák. Szertartástan Meló Chofnájim 1—464. (Kihagyatnak a III. oszt.-nál kijelöltek és 347—349, 360, 393, 400, 401, 404, 407, 412—414, 426, 427, 430—432, 438, 449, 450, 461—464. Marad 344 szám). Benne a vállásos erkölcsi fogalmak. A 10 parancs ismétlése. A 13 hitágazat. Bibliai történet: nagyrészt mint a IV. l. oszt.-ban (összesen 51 §.) — Közte a vallás és erkölcstani fejezet: 98—122. §. Palesztina földrajza ismételtetik.

KÚTFŐK.

14. sz.

A szegedi és szabadkai zsidók a szabadságharcz alatt.

Kundmachung.

Um den beiden Judengemeinden zu Szegedin u. Theresiopel, welche sich durch ihr schändliches und gesetzwidriges Benehmen, dann durch mannigfache Begünstigung und Unterstützung der Rebellen besonders bemerkbar machten, eine verdiente Strafe für ihre schlechte Gesinnung und bewiesene Untreue gegen ihren rechtmässigen Kaiser und König aufzuerlegen, finde ich denselben eine Strafe Requisition von 50,000 sage fünfzig tausend Paar deutschen Schuhen aufzuerlegen.

Jede der beiden Gemeinden hat das ihnen auferlegte Quantum von 25,000 Paar Schuhe in fertigem Zustande, und zwar zur Hälfte grosser, die andere Hälfte von mittlerer Gattung binnen zwei Monathen in gleichen Raten in der Art an das k. k. Militair Platz-Commando zu Szegedin abzuliefern, dass binnen 3 Wochen vom heutigen Tage an gerechnet die erste Rate, dann von 8 zu 8 Tagen die übrigen Raten abgeliefert werden.

Im Falle als ein oder der [andere] Termin nicht eingehalten werden sollete, ist der Gemeinde für jeden Tag eine Straf-Contribution von 200 fl. sage zweihundert Gulden in klingender Münze vorzuschreiben und allsogleich von ihr hereinzubringen.

Hauptquartier — Szegedin am 6. August 1849.

Baron Haynau, m. p.
Feldzeugmeister
u. Armee-Ober-Commandant.

A *pesti zsidó hitközség* levéltárából.

15. sz.

Rendelet zsidózavargások ellen 1848-ban.

139-ik szám.

Alispán Úr!

Midőn a hazában mindenki a szabadságnak örvend, midőn az eddig némi ellentétben állott nemzetiségek is szeliden összesimúlnak, midőn a jog-egyenlőségnek érzete világörömmel tölt el minden kebelt, midőn az isteni gondviselésnek a hálaáldozatot a különbféle vallások papjai egymás mellett a legbékésebb egyetértésben mutatják be: illy nevezetes korszakában a fejlődésnek, a szabadságnak, az összeolvadásnak, a türelemnek, és az egyenlőségnek váratlanúl meglepő azon jelenet, hogy a hazának Mózes vallású lakosai ellen, némelly városokban türelmetlen, erőszakos mozgalom mutatkozik.

Mi siettünk rendelkezni minden illy fenyegető alakban mutatkozott mozgalom ellenében és némelly helyekről már is örömmel értesültünk kivánt sikere iránt.

De egyszersmind szükségesnek tartjuk Önt is figyelmeztetni e' jog-ellenes irányú mozgalomra, melly odább terjedése által csak elhomályositaná eddigi békés átalakúlásunk tiszta dicsőségét.

Most nincs másról szó, mint egyedül arról, hogy az Izráeliták eddig nyert jogaikat folyvást élvezhessék, hogy az ország határain belől a kik vannak, itt békében lakhassanak, és keresetmódjaikat annak rende szerint a törvények korlátai közt, háboritlanúl folytathassák, — és hisszük, hogy ha a háborgatók jogellenes viseletök iránt felvilágosíttatnak, lehetetlen be nem látniok, miképpen midőn másnak, bár kinek szabadsága ellen kikelnek, magok válnak érdemetlenekké azon szabadságra, mellyel bírnak.

És a mennyiben az Izráelitákat eddigi jogaikban, mind lakásaikra mind keresetmódjaikra nézve a törvények védik és a törvényt tiszteletben tartani minden jó és becsületes polgárnak szent kötelessége; a mennyiben továbbá éppen a törvények szentségének érdekében nem lehet tűrni, hogy az újjászületett hazának bármelly néposztálya már meglevő jogaiban háboríttassék: Önnek kötelességébe tesszük:

1-ör: Miután hazánknak ez új napjaiban annyi előitéletek végképp megszüntek, és az új átalakúlásban annyi ellenszenvek sirjokat lelék: igyekezzék Ön oda munkálni, hogy az Izráeliták elleni előitélet vagy ellenszenv is elenyésztetvén, a törvények megoltalmazó erejének jótékonyságát ők is tellyes mértékben érezhessék. Itt nincs arról szó, hogy ők a legközelebbi országgyülésen hozandó rendeletig új jogokat gyakoroljanak, hanem hogy megnyert törvényes jogaikban ne háboríttassanak.

2-or: Miután vagyon és személy biztossága mindenkinek a törvények paizsa alá van helyezve, eszközölje Ön, hogy az senki által meg ne sértessék, minden a ki e részben magát bünössé teszi, az okozandó kárért egész vagyonának értékéig felelőssé tétetvén.

3-or: A közrend és csend és a törvények megtartása a Nemzetőrség erejében találván megdönthetlen támaszát, miután jól elrendezett

álladalomban erőszakosságok nem türetethetnek, a törvényes rend fentartását eszközölni fogja ön mindannyiszor, a mennyiszer ellene tettleges mozgalmak mutatkoznak. és pedig eszközölni fogja azon Nemzetőrség által, mellynek kezében van letéve a haza legnagyobb kincse, t. i. a szabadság, melly azonban megszünt uralkodni ott, hol a jogok kölcsönösen tiszteletben nem tartatnak. És reményljük, hogy a Nemzetőrség segedelme szükségtelenné teszi a sorkatonaság közbejöttét; melly csak ott használandó, hol egyenesen a személy és vagyon-bátorság támadtatik meg, és ott is a legnagyobb vigyázattal és a mennyire lehet védőleg.

4-er: Egyszersmind ön az Izráelitákat se mulassza el komolyan figyelmeztetni, hogy kivált jelen körülmények közt mindent kerüljenek, mi által magok ellen ingerültséget idézhetnek elő.

Ezekre kivántuk Önt figyelmeztetni, részint a törvény szentsége által biztosított személy- és vagyonbiztosság érdekében, részint átalakulásunk dicsőségének érdekében, melly ha efféle erőszakos előítéletes kitörések által meg nem homályosíttatik, a legtisztább fényben fog átragyogni az utókorra e három szeretettelyes jelszó alatt: Szabadság, jogegyenlőség és felebaráti szeretet.

Kelt Pesten Aprilis 3-án 1848.

A ministeri Országos ideiglenes bizottmány:

Klauzál Gábor, m. k. *Szemere Bertalan*, m. k. *Pulszky Ferencz*, m. k.

E rendelet megvan a *pesti zsidó hitközség* levéltárában is; a megszólítás itt »Elnök ur!« a többi szóról-szóra ugyanaz, csak az aláirók közől hiányzik a Klauzál neve.

Közli: LÖW IMMÁNUEL.

VEGYES.

Irodalmi hirek. *Dr. Bloch J. S.* rabbi és az osztrák reichsrath tagja beküldte müvét: Einblicke in die Geschichte der Entstehung der talmudischen Literatur. Bécs, 1884. — Vettük továbbá: Móré nebúchim. A tévelygők utmutatója. Irta Mózes ben Maimon, fordította és magyarázó irodalmi jegyzetekkel ellátta *dr. Klein Mór,* nagy-becskereki főrabbi. Negyedik (az 1. kötetet befejező) füzet. — A bécsi tud. akadémia értekezéseiből megjelent külön kiadásban *Bacher Vilmos* műve: Die hebräisch-arabische Sprachvergleichung des Abulwalîd Merwân Ibn Ganâh. Bécs, 1884. — *Perreau Pietro* abbé Parmában beküldte munkáját: Appendice all. Occano delle abbreviature e sigle (ezen rész is mint az első, autografálva és csak 60 példányban kiadva). — Vettük még: Erziehungslehre für Israeliten. Nach bibl. talmud. u. pädag. Quellen bearbeitet von *Israel Singer.* Nyomt. Sárospatak. — Továbbá: Zu meinem 25. jährigen Amtsjubilaeum am 1. Juni 1884. Einige Erfahrungen als 5-ter Schulchan Aruch von *Aron Roth* (siklósi kerületi rabbi). — Az ápolás módszere. Irta *Lederer Á.* Bevezetéssel dr. Fodor Józseftől. — *Placzek B.* brünni rabbi beküldte természettudományi értekezését: Der Vogelsang nach seiner Tendenz und Entwickelung. Brünn, 1884.

Iskolai értesitők. A zsidó hitközségeket és tantestületeket tisztelettel kérjük, hogy a mennyiben a tanév végén iskolai értesitőket kiadnak, azokat szerkesztőségünknek beküldeni sziveskedjenek.

Lazarus könyve. Ismeretes, hogy különösen nemes Guttmann Vilmos bécsi nagyiparos kezdeményezésére egy kiváló érdekességü könyv készül a zsidó ethikáról, mely tárgyát néppszichologiai és népethikai szempontból fogja feldolgozni. Anyagot e nagy munka részére szerte Európában gyüjtenek zsidó és keresztény tudósok egyaránt. A vállalat élén áll *Lazarus,* berlini egyetemi tanár, a szerkesztő bizottság tagjai: *Kaufmann,* a budapesti rabbi-képző tanára, *Jellinek,* bécsi hitszónok, és *Steinthal,* berlini egyetemi tanár.

Kérelem. Magyarországban megjelent bármily nyelvü zsinagógai beszédek *czimének* közlésére kérte föl a M.-Zs. Szemle 2. füzetében a szegedi főrabbi, főtiszt. *Löw Immánuel,* a közönséget. Remélhető, hogy az első fölhivás eredményét ez ujabb szives kérelem öregbiteni fogja.

Zsidó kéziratok katalogusa. Dr. Neubauer befejezte és sajtó alá adta az oxfordi Bodlejána könyvtárban őrzött zsidó kéziratok katalogusát. Nem kevesebb mint 2,400 MS-nak adja czimét, leirását és történetét, különböző hasonmásokkal együtt. Angol irodalmi körök itélete szerint hazánkfiának e műve a bibliografia kimagasló termékei közt fog helyet foglalni. — Megemlitjük egyuttal magánértesülésünk alapján, hogy dr. *Neubauer* öt évre a rabbinikus irodalom fölolvasójává (reader) lett kinevezve az oxfordi egyetemhez. Első évi fölolvasásának tárgya lesz: a rabbinikus irodalomról általában.

Helyreigazitások. *Dr. Bloch Henriktől* a következő sorokat veszszük: Astruc czikkében néhány adat nem felel meg a valódi tényállásnak. A M. Zs. Sz. 4-ik füzetében (230. l.) az állíttatik, hogy a zsidók számüzését tartalmazó senatus consultum »Tiberius 22-ik évében« adatott ki, tehát 36-ban Kr. u. Ez nem helyes, a senatus consultus 19-ből való. (V. ö. Tacitus, Ann. II. 85; Suetonius, Tiberius 36; Josephus A. J. XVIII. 3, 5.). Az 5-ik füzetben (295. l.) Astruc azt mondja, hogy »Traján és Hadrián hasonló módon elrendelték vagy elnézték a keresztény üldözést.« Hadriánra nézve ez állítás helytelen. Igaz, hogy Eusebius és Hieronymus, Augustinus és Orosius arról tesznek említést, hogy Hadrián alatt a keresztényeket üldözték, de Lactantius, Tertullián és sardesi Melito, kik sokkal előbb éltek, mint a négy említett iró, mitsem tudtak erről; sőt ellenkezőleg Tertullián (Apologet. adv. gentes 5. f.) Hadriánt azon császárok közt említi, kik a keresztények ellen semmiféle törvényt nem bocsátottak ki, és Melito Antoninus Piushoz intézett védiratában Hadriánnak a kereszténynek kedvező reskriptumára utal. Ma általánosan van elfogadva, hogy csak mese, miszerint Hadrián idejében több keresztény a vértanuság halálát szenvedte. Annyi igaz, hogy Hadrián a keresztényekkel szemben megvetéssel viselkedett. U. o. 295. l. olvassuk: »igy lett a kereszténység államvallás és már *315-ben*, tehát 3 évvel a milanói ediktum után«; a milanói ediktum nem 312-ből, hanem 313-ból való. — Mult füzetünkben közölt 12. sz. kutfőt illetőleg *dr. Kaufmann Dávid* ezeket irja: A 349. lapon áll »opitulatur asseruit Aloisius de Sonnenfels stb.« A mint előre sejtettem, Aloisius sajtóhiba Aloisi*i* helyett, a mit dr. Kohn az okirat alapján megerősített. A mondat tehát igy fordítandó: támogatólag bizonyítja S. munkája. Tehát az »opitulatus« változtatás a helyes.

TUDOMÁNY.

A nő állása a bibliai ókorban.

A biblia zsinórmértékül szolgálhat mindenben és mindenütt, hol az ember erkölcsi rendeltetéséről és becsben tartásáról van szó: ezt jó lesz a zsidóval szemben folyton ujra meg ujra hangsulyozni, mert nem ritkán hallani az állitást, hogy az emberiség vallás-erkölcsi vivmányai egy ifjabb, a keresztény vallásnak köszönik eredetüket — s annyiszor halljuk, hogy végre mi zsidók is szinte hajlandók vagyunk azt elhinni. Ámde jegyezzük meg, a mit egy nem-zsidó tudós, Renan mondott: »A kereszténység dicsősége a zsidóság dicsősége. Bizony a világ elzsidósodott, a mennyiben a kegyesség és az emberség törvényeihez tért meg. S most, miután e két nagy dolog befejeződött, mondjuk ki bátran: a zsidóság, mely a multban oly nagy szolgálatokat tett, a jövőnek is hasznára lesz, az igaz ügynek, a szabad gondolkodás ügyének. Minden zsidó liberális. Belső lényegében az. A zsidók ellenségei ellenben a modern szellem ellenei. A zsidó, ki a modern szellemet szolgálja, tényleg nem tesz egyebet, mint hogy az ügynek szolgál, melyhez ő a multban bárkinél többel járult és melyért annyit szenvedett. A tiszta vallás, melyben az egész emberiséget egybekötő vallást sejtjük, Jezsajás vallásának megvalósitása, amaz ideális, minden salaktól megtisztitott zsidó vallás lesz.«

Egy nem-zsidó tudósnak e szavai után kisebb lesz tán a bizalmatlankodók száma, ha azt mondom, hogy bevezető tételem a bibliai ókorbeli nőről is áll. Az ugyan bizonyos, hogy Mózes

vallásának, mint minden uj tannak, az adott viszonyokkal kelle számolnia; a pogány nézeteket és a hagyományos törzsi erkölcsöket csak lassankint tudá legyőzni és igy egyetmást — mely alapelveivel ellenkezett, de melynek teljes mellőzése eleinte lehetetlennek bizonyult — türelmesen felvenni kényszerült, hogy legalább saját szellemében idomitsa és a népet az uj tannal inkább megegyező életmódra nevelje — de azért a zsidó nőnek történeti megjelenése, úgy a mint a mózesi tan erkölcsös hatása alatt a zsidó népélet virágzó szakában elénk lép, azt hiszem, mindenkinek ki fogja nyerni tetszését.

A bibliai ókorban élő nő méltatására és feladatára nézve Mózes I. k. 2. és 3. fejezetében bizonyos tekintetben kánont birunk. E részben egy pont sem hagyatott figyelmen kivül, mely a nő becsének megitélésében kérdést támasztana; és azon körülménynél fogva, hogy itt nem tényleg megtörtént esemény beszéltetik el, hanem csak a kinyilatkoztatott vallás felfogása módjáról, az emberi élet legjelentékenyebb vallás-erkölcsi viszonyairól tétetik említés, minden szó latba vetendő és minden vonás figyelmet kiván. Ama részben tehát, mely minket érdekel, a következőkről értesülünk:

»És mondá az Örökkévaló Isten: nem jól van az úgy, hogy az ember egyedül maradjon; azért akarok számára kisegitőnőt alkotni, ki őt környezze (szemben legyen vele). És az Örökkévaló Isten szendert bocsátott az emberre, ugy hogy elalvék. És vőn egyet oldalbordái közül és hust zárt helyébe. És alakitá az Örökkévaló Isten a bordát, melyet az emberből vett, nővé és az emberhez vivé őt. Erre igy szólt az ember: »Ez egyszer csont csontjaimból, hus husomból; némbernek neveztessék ő, mert emberből vétetett. Azért hagyja el a férfi atyját és anyját és csügg nején és egy testté válnak.«

Kérdésünkre nézve e mondatokban a legfontosabb megfejtéseket nyerjük. A nő kisegitőnő nevét viseli: tehát nem a férfi szeszélyének játéktárgya; nem tétlenül élődő, hanem munkájának, örömének társa. Férjével *szembenálló,* azaz egyenrangu társnőnek jeleztetik és ezzel utalás történik arra, hogy a nő erkölcsi személyének egyenlő jogaival ruháztatott föl és azért nem lehet emberi szeszély és vadság rabszolgája. Továbbá a férfi oldalbordájából alakittatott, miből nem csak azon következtetés ered, hogy a férfi és nő egyaránt Isten képmására teremtettek, hanem ez rá akar mutatni és ki akarja fejteni azon titokszerü vonást,

mely férfi és nő egymásra utalására, szoros kapcsára vezet. A nő csont az ő csontjából és hus az ő husából és azért Istentől némbernek rendeltetett. A nő a férfi kiegészitője és mindketten együttesen, férj és feleség, egy ideális személylyé válván, természetük egész képességét és tehetségét teljes fejlettségre juttathatják. Hogy itt csak a *házasságról* van szó és hogy *frigyük szent felavatása* Isten alkotó világrendjében megokoltnak vétetik, bizonyitja e mondat: »azért hagyja el a férfi atyját és anyját és csügg nején.« Világos továbbá itt az *egynejüség* (monogamia), azaz: egy férfiunak egy nővel való kapcsa az Istentől követelte rend szükségességeként felállitva. Minthogy az elbeszélő e mondatban az őstörténet ecsetelését megszakitja és korának viszonyait Isten világrendje által igyekszik igazolni, jogunk van ahhoz, hogy az egyes számot »és csügg nején« hangsulyozzuk és az elbeszélő értelmében az *egynejüséget* minden emberi egyesülés Isten akarta alapviszonyául fogjuk fel.

A nő pszichéjének jellemzése czéljából, az előbb fölvett idézetet követő elbeszélésből, a bünbeesésből csak egyet óhajtok kiemelni, ugyanis, hogy a kigyó a nőhöz fordul, miből gyönge ellenálló képességére történik utalás. A nő és kigyó közt föllépő örökös gyülöletet a vétek megismerésének következményeül tünteti föl az elbeszélő: a nő és utódjai, tekintet nélkül a nemre, a vétek ellen mindenkoron küzdeni fognak és a vétek és ennek keletkezésének meggátlására kisérletet tesznek. Elég ennyi *kánonunkból.* Én azt hiszem, nem téves azon állitásom, hogy itt a nő méltóságának és rendeltetésének képe van adva oly módon, mint a hogy nemesebben és természetesebben egy néptől és egy vallástól soha még nem festetett. Természetesen csak az eszmény van felállitva, melynek megvalósitását a népek történeti multja által a kinyilatkoztatott vallás foganatositja; nem sokára azonban látni fogjuk, hogy a zsidó nép a nő becsülése dolgában az eszményt nagyon is megközelité. Ez okból szükséges lesz a családra forditani figyelmünket, melyben a nő mint legtermészetesebb körében jelenik meg. Mert a zsidó nőre mindenkorra helyesen alkalmazhatók Ábrahámnak vendégeihez mondott szavai, kik Sára után tudakozódtak: »Ime ő a sátorban van!«

I.

Mig az ókornak még legmüveltebb népeinél is azon előitélet volt elterjedve, hogy leánynak születése egy éppen nem óhajtott esemény — mi gyakran a leányok meggyilkolását vonta maga után — addig a zsidóknál gyermekek születése, tekintet nélkül a nemre (Jes. 56, [5]. Zsolt. 127, [3].), Isten áldásának tekintetett, jóllehet fiugyermekek, mint a családi élet jövendőbeli megalapitói, szivesebben látottak voltak. A leány a ház szigoru fegyelme szerint neveltetett és utmutatást nyert minden erényben, mely az akkori zsidó életnek sajátja volt. Mert egy régi zsidó közmondás azt tartja: a női szépségnek párosulva kell lennie nemes erkölcscsel (Péld. 11,[22].). Inkább mindennapi gyakorlat és alkalomszerü utasitások, mint formai tanitások által ismertettek meg a leányok a mindennapi erkölcsökkel, szokásokkal; a vallásos családi ünnepek alkalmával a családatya által előadott elődök nagy tetteiben ők is gyönyörködtek (Deut. 31,[12]. Ex. 12,[26].). Ez uton erősödtek ők az Isten iránt tartozó szeretetben és zsidó erkölcsök nagyrabecsülésében, ugy hogy egyes tetteiket akkor látták legjobban elitélve, ha róla azt mondották: »Nem igy szokott ez történni Izraelben.« E mellett idejekorán fogták őket házi munkához; sütöttek, főztek, mit egy királyleány is bizonyit (Sám. II. 13,[8].); a ház körül szükséges vizet maguk hordották a kutról; tanultak fonni, szőni és anyjuk vezetése mellett mindenféle müvészi kivitelü kézi munkát végeztek. Igy a nő minden tekintetben ugy neveltetett, hogy egykoron azon férfiunak, ki vele Izraelben tűzhelyet alapit, a szó szoros értelmében kisegitője lehessen.

Az atya akkoron a patriarchális időben megokolt nagy hatalommal rendelkezett gyermekei fölött, mely azonban korántsem volt oly határtalan, fékevesztett, mint a régi Rómában. Ha a zsidó családapa eladósodott, akkor jogában állott gyermekeit a hitelezőnek fizetésképen átengedni (Ex. 21,[1–12]; Neh. 5,[5].): fiát rabszolgamunkák végzésére, leányát pedig feleségeül. Itt a semitizmus, vagy jobban mondva az egész orientalizmus pogányságának ősrégi szokásával van dolgunk, melyet a mozaizmus enyhiteni igyekezett; a mennyiben ez esetre a férfi szolgálatéveit hat évre szabta meg, mig a nőnek egy törvényes hitves jogait biztositotta. Ebből azonban nem lehet semmiesetre sem — mit külön-

ben oly gyakran ismételtek — azt következtetni, hogy családatya a leánya fölött szabadabban gyakorolhatta jogát, mint fia fölött; vagy azt, hogy a nő alacsonyabb szerepre lett volna hivatva.

Ugyanez eset áll fenn a frigykötésre nézve. A fiu és leány egyforma jogokkal birnak, a mennyiben a fiunál az apa végzi a megkérést (Birák 14,[2].) és leányáért a vételárt kapja. Ha nincs atya, ugy az anya mindenben helyettese, mint a hogy Izmaelnél Hágar fiánál történt. (Gen. 21,[21].) A jegyesek részéről törlesztésbe hozandó vételár azok rangja szerint különböző (Hos. 3,[2]); rendesen az ötven sekelnyi ezüstöt meghaladta (Ex. 22,[16]; Dent. 22,[29]), mely azonban nem állott mindig pénzből, hanem cselekedetből is állhatott; p. Dávidé hadi tettekben állott, Jákobé Ráhelért hét évi pásztorszolgálatban. Ez mindenesetre a zsidó nép ó-pogány időszaka egyik maradványának tekinthető; hasonló volt a viszony a legrégibb görögöknél, németeknél, assyroknál és több más ázsiai és afrikai néptörzsnél. Hanem épen ebben tünik föl a mozaizmus erkölcsi hatalma, mivel a bibliában csak a neve (móhar) emlékeztet az egykori szokásra. A tényleges adás-vevési összeg nászajándék ma már, melynek átnyujtásakor a vőlegény ép oly kevéssé gondolt arra, hogy ez által vásárolja meg feleségét, mint a hogy napjainkban hasonlóan gondolkodnék, ha a jegygyürüt ujjára tolja. Ráchel és Lea ép azért oly elkeseredettek atyjuk, Lábán ellen, mert ez Jákobnak iránt uk való vonzódását tizennégy évi szolgálattal zsákmányolta ki. »Idegenekül becsül ő bennünket, mert hisz eladott minket!« igy kiáltanak fel és ez által bizonyitják, hogy egy szabad leánynak eljegyzése nem tartatott vevésnek.

Tényleg ugy van. Mi sem jogosit fel bennünket arra, hogy a bibliai ókorban végbement eljegyzést vevésnek tartsuk: a nászajándék oly kevéssé kölcsönözte neki e jellemvonást, mint ama ajándékok, melyeket a vőlegény eljegyzése után menyasszonya és rokonai között szétosztott. Ellenkezőleg, mivel a menyasszonynak soha nem volt hozománya, továbbá a földmüvelést üző zsidónak leánya azon esetre, ha fiuk éltek, oly czélból, hogy a szántóföld osztatlanul családi birtok maradjon, mit sem örökölt: az akkori zsidók között megejtett eljegyzéseknél ritkábban fordult elő pénzbeli alkudozás, mint a későbbi időkben. A szentirás gyönyörü szavainak megfelelően, »azért hagyja el a férj atyját és anyját és csügg nején,« a frigykötés Izraelben mindig a

férjtől indult ki. A férfinak kelle a nőt megkérni; az ellenkező eset a nő méltóságáról alkotott zsidó felfogással homlokegyenest ellenkezett (Ez. 16, 34.) és az erkölcsi rend felforgatásának tartatott. (Jes. 4, 1. Jer. 31, 21.) A hajadon nemes visszavonultságban várakozzék, mig neki rendelt élete párja érette eljön. Akarata ellenére csak nagy ritkán jegyeztetett el a hajadon. Sámson története, — ki egy Timnáthából való filiszteusnőt szülei akarata ellenére jegyzett el — bizonyitja, hogy szülők nem ritkán felhagytak ellenzésükkel, ha meggyőződtek arról, hogy gyermekeiknek vonzódása nem pillanatnyi. És Rebekka eljegyzésének szép története, mint sok egyéb tekintetben, a nép legszebb idejében, a legtöbb házban végbement házasságkötéseknek képét adja. Egyszerü hü szeretet és hódolat, a nő méltó családból való megválasztása körül kifejtett előrelátással párositva, volt az alap, melyre Izrael egy uj háza épült.

A nő férje családjába házasodott be, ki addig, mig atyja élt, a főszolga szerepét vitte. Tanulságos e tekintetben a Bethlehemből származott Ibczán bíróról szóló kis jegyzet (Birák: 12, 8 f.). Harmincz fia és ugyanannyi leánya volt; a leányokat házán kivül házasitotta és ugyanannyi idegen leányt fiai számára beházasitott. Az irás e szavai: »azért hagyja el az ember atyját és anyját és csügg nején«, nem a fiunak a szüléktől való gazdasági elválása mellett bizonyit, hanem még a szülők iránt tartozó szeretetet fölülmuló neje iránti hajlamot és vonzódást akarja hangsulyozni. A vőlegény ünnepi diszben, sereg barát kiséretében ment menyasszonyához, ki őt diszben, fátyolozva várta (Gen. 24, 65. Jes. 49. 18. 61, 10. Jer. 2, 32.) a vőlegény ünnepi diadallal atyja házába vezeté, hol az ünnepi lakomát ülték meg, mely rendesen hét napig tartott (Birák 14, 12. Gen. 29, 27.).

Megvolt-e már ekkor a frigykötésnek valamely szertartása, nem bizonyos. De hogy a házasság prófétáktól (Mal. 2, 14; Ez. 16, 8.) és költőktől (Péld. 2, 17.) »isteni frigy« nevét nyerte, melynek megpecsételésénél a vőlegény esküszik és Istent hivja tanuul, valószinüvé teszi, hogy az eljegyzés vagy lakodalom napján a szentség fogalmának megfelelő felavatás történt. Pap az aktust semmi esetre sem végezte, hanem itt is az apa teljesithette házpapi teendőit és mondotta az áldást, mint a hogy azt Rebekka példája mutatja és mint Ruth egybekelésének előzményei sejtetik (Ruth 4, 11.); itt Bethlehem »öregjei« a távollevő atya hi-

vatalát látják el és a jegyes párra az ő nevében adják az áldást. A házasságnak, mint frigynek ilyetén felfogása a családi élet szentségének felel meg, és vele a zsidó ókor valamennyi korszakaiban találkozunk. Már a sinaji tizparancsolat hetedikében óvja életünk legkedvesebb, legbecsesebb javát: hitestársát, és a tizedik parancs már a vágyat magát vétkesnek bélyegzi. Teljesen pedig csakis e felfogásból magyarázható, hogy a próféták Istennek választott népéhez való szent viszonyát frigykötés képében ábrázolják; hogy Izrael menyasszonyi szerelméről szólnak, melylyel Isten utjain járt a pusztában, hogy ők a népnek szövetségkötötte magatartását a hűséggel és attól való elpártolásukat egy családanya hűtlenségével hasonlitják egybe és ugy a vallásos, mint a családi életben a hűtlenséget egy és ugyanazon kifejezéssel jelölik. Istennek a házasság létrejöttére vonatkozó befolyását egyébiránt nemcsak Rebekkának eljegyzéséről szóló elbeszélés hangsulyozza, hanem a zsidó közmondás is, mely igy hangzik: »Tűzhely és vagyon ugyan az atyák öröksége, de a belátással teljes nő Istentől ered« (Péld. 19, [14].); továbbá: ki asszonyt talált, vagyont talált és kegyességet nyer az Örökkévalótól. (Péld. 18, [22].) Elég az, hogy nincsen kétség, miszerint a házasság a zsidóknál »isteni frigyként« tartatott és ez okból vallási szertartással volt egybekötve.

Berlin.

MAYBAUM ZSIGMOND.

(Befejező közlemény következik).

Az antisemitizmus eredete és történeti okai.

VIII.

Szabad-e azonban állitanunk, hogy ezen általános gyülölet miatt a zsidókat semmi részben nem terheli felelősség? Nem okvetlenül szükséges-e, hogy egy ilyen állandó üldözés eredete, legalább bizonyos mértékben, azoknak hibáiban gyökerezzék, kik ellen ez üldözés irányul? Tényleg valamely népet ért szerencsétlenségek okait leginkább magában a nép hibáiban találhatjuk meg. E tekintetben alig van valami jellemzőbb, mint amaz eszmék, melyekkel erre nézve maguk a zsidók birnak. Szerintük a dolgok folyamában van ugyan bizonyos része a végzetnek, a mazzálnak, mint ők nevezik; mindamellett határozottan a szabad akaratnak hivei: erkölcsi, politikai és vallási dogmaként azt tartják, hogy ugy az egyénnek, mint a családnak és az államnak olyan sors jut részül, minőt az kiérdemel. Iróik, kezdve legrégibb irataikon, továbbá a talmud szerzői és középkori bölcsészeik mind kivétel nélkül megegyeznek abban, mit ők »az isteni igazságszolgáltatás igazolásának« neveznek.

Tagadhatatlan, hogy a végzetszerü jutalmazás és büntetés ezen eszméi, tekintettel a laikusra, csak üdvösök lehetnek alapjukban a társadalmi érdekekre nézve és hogy mind az egyesnek, mind a népeknek érdekükben áll ezen eszméktől áthatva lenni. Nem fogunk tehát semmi esetre rosszul eljárni és nem fogjuk magunkat vádlókul föltolni, ha a zsidó gondolkodókat követni fogjuk azon téren, melyen ők haladnak és megvizsgáljuk, mennyiben ismerik el a felelősséget, mely valósággal terheli a mult zsidóit.

Föntebb láttuk, hogy a zsidók, midőn őket egy korlátozó kivételes törvényhozás a keresztény társadalomtól elkülönité,

mily erélyes módon igyekeztek kimenekülni ezen helyzetből. Amennyire csak lehetett, igyekeztek kivonni magukat az ismertető jel hordásának rájok erőszakolt kötelessége alól.. [1]) Egy ilyen hiba azonban rendesen csak okozóit kompromittálja. Egészen más, ha az engedetlenség egy financziális törvénynél fordult elő. Láttuk föntebb, mint bántak a zsidókkal, ha csupán a törvényes kamatokat követelték; elképzelhetni tehát, mily szerencsétlenséget idéztek föl maguk ellen, ha megszegték a megállapitott szerződési pontokat vagy épen esküszegést követtek el, akár keresztények lettek volna! Ily esetben aztán nemcsak a bünösök lakoltak. Az adósok pedig hogyne ragadták volna meg az ily becses alkalmat, hogy az egész felekezetet megtámadják.

Mily oktalanság az is a zsidók részéről, hogy nem tartották magukat a pápai bullákhoz, melyek eltiltották nekik, hogy szentelt egyénekre és papi ruhákra kölcsönt ne adjanak. A brutális szenvedélyek eme korában nem volt ritka eset, hogy klerikusok és rektorok, de még apátok és püspökök is elzálogositották az egyház birtokában levő szertartási edényeket. Nagy Károly az ő nagy s előrelátó fölfogásában és az igazság iránti erős fogékonyságában az ilyen szentségtörésekért egészen a papokra ruházta a felelősséget, a mennyiben a szentségtörés vádja valóban csak őket terhelhette. [2]) IV. Sándor, ama pápa, ki szt. Lajos kivánatára Franczia országba bevitte az inquizicziót, helyesebbnek találta a büntetést a kikölcsönzők és a hitelezők közt megosztani és pedig ugy, hogy az előbbieket egyházi átokkal sujtotta, az utóbbiaknak pedig, szemökre vetvén, »hogy a megszentelt tárgyakat olyan ocsmány czélokra használják, hogy pirul az ember, ha róla beszél és szégyenli, ha róla hall« kijelenti, hogy az ilyen kölcsönök érvénytelenek tekintetnek, és minden kereszténynek jogában áll az ily zálogokat tőlük elvenni, továbbá nemcsak a kamatokat, hanem magát a tőkét is elveszitik. [3])

Sem a papok sem a zsidók nem hagyják magukat elijeszteni ezen fenyegetések által, melyek csak együgyü hitelezőket sujthatnak tényleg. Egyszerre elterjed a hir és a papi szószék magaslatáról száll alá, hogy a zsidók lakásaik rejtekében nejeik-

[1]) *Grätz*, Geschichte der Juden. IX. 337. l. *Kayserling*, Geschichte d. J. in Portugal 21. l.

[2]) *Depping*, u. o. 43. l.

[3]) *Loeb Izidor*, Revue d. É. J. 296. l.

kel s gyermekeikkel rettenetes szentségtöréseket vittek véghez; ekkor azután a kikölcsönző hozzá jut zálogához és a visszafizetés leggyakrabban ugy történik, hogy megölik a vétkest és vele együtt a képzelt bűntársakat, t. i: hitsorsosait. [1])

Még sokkal nagyobb veszélylyel járt a keresztény vallástételeknek nem tényleges, hanem csupán látszólagos megbántása is. A nép tudatlanságában gyanakodó kiváncsisággal nézte azon vallásos szertartásokat, melyek a szegényes s alacsony zsinagógákban végeztettek, sőt ha azok nyilvánosságban folytak le, véres sértésnek tekintette. Szokása volt az alsóbb osztályu zsidónépnek, hogy az Eszter-ünnep alkalmával egy tagokkal biró bábot akasztott fel és égetett el, mely az amalekita Hámánt, fajuk engesztelhetetlen ellenét ábrázolta. Keresztformára csinálták-e ezen akasztófát, avagy Krisztus kivégzését igyekeztek-e utánozni? Ez, ha megtörtént, csak a III. és IV. században volt lehetséges; de hogy később is történt volna, épen nem valószinü. Elég az hozzá, hogy a nép hitte, annál is inkább, mivel az Eszter-ünnep gyakran igen közel esik a keresztény husvéthoz, sőt gyakran összeesik nagypéntekkel. E nap izgalmai és más hasonló tények igen gyakran voltak okai az összeütközéseknek és sokszor véres mészárlásoknak. Az V-ik században Immerstarban, Syriában az a hir terjedt el, hogy egy keresztény fiut purim napján ilyen módon megfeszitettek; ebből véres csata keletkezik a két vallásfelekezet közt. [2]) Franciaországban Fülöp Ágost alatt még ennyire sem volt szükség. 1191-ben egy keresztény, zsidón elkövetett gyilkosság miatt, épen purim napon akasztatik fel Bray városában, a grófnő parancsára, kétségkivül az áldozat rokonainak kivánatára. A király sietve jő; sok zsidó elégettetik, mig a község többi része önkénytesen mul ki rabbija keze által a zsinagógában, hogy hitétől való elpártolástól megmeneküljön. [3]) Máskor pedig Navarrában, Tudela mellett, föllép egy ifju illuminátus, ki azt beszéli, hogy neki a szent lélek megjelent egy galamb alakjában és megparancsolta, hogy ő, az ifju, vállalja magára Krisztus harczosainak vezérletét és vezesse őket keresztes háboruba a zsidók ellen. A tömeg gyülekezni kezd, lelkesedéssel hallgatja a fiatal prófétát és készül uj

[1]) *Emek h.* 51. l.
[2]) *Graetz* IV. 393. l.
[3]) *Emek h.* 54. l.

keresztes háborura; egy zsidó merészeli a csoda-gyermeket kigúnyolni: Tudela zsidósága azonnal leöletik és a mészárlás egész Navarrán át Délfranciaországig elterjed. [1])

A zsidók hibái közül azonban amaz oktalanság idézett elő leggyakrabban üldözéseket, melylyel a zsidók legtöbbjei a jólét, fényüzés és a főbb méltóságok iránti előszeretetükben eljártak.

A zsidó társadalomban is megvoltak az osztályok, melyek annyiban különböztek a keresztény társadalom osztályaitól, hogy nem abszolut választó fal különitette el egyiket a másiktól. Jákób lajtorjája volt az, melyen mindenki föl s alájárhatott. Alant azoknak nagy száma állott, kik kezök munkájából vagy kiskereskedésből éltek; fölöttük ama kereskedők állnak, kik nagy tevékenységet fejtenek ki, kik a mese hangyáinak módjára összehordanak, amennyit csak lehet, tekintettel a jövendő eshetőségekre. Csúcsán egyes emberek, vagy egyes családok állanak, kiknek vagy tehetségeik vagy a körülmények folytán kivételes állás jutott. Már pedig az alantállók és a föntlevők, a kicsik és a nagyok, akaratlanul vagy akaratból az általános irigykedést ébresztették. A szegényebbek jelentékeny módon segittetve testvéreik által, arányilag oly jó életmódot folytattak, minő a keresztény néptömeg előtt ismeretlen volt. A hét folyamában piszkos külsővel jelennek meg, szombat napján azonban egészen megváltoznak; ruhájuk a fehérségtől ragyog, lakásaikban, ha még oly alacsonyak is, vidám lámpák világitnak az asztalon, mely körül a rokonok és gyermekek közösen esznek és imádkoznak. A középosztály is boldogabb, mint a polgárok és az alsó papság, kikkel érintkezik. Általában jobban ért anyagi élete berendezéséhez, jobban ruházkodik, jobban táplálkozik és képes a rendet és takarékosságot családja föntartására és előbbvitelére fölhasználni.

Magától értetődik, hogy a vagyonuk folytán magasabb állásu zsidók a figyelmet és az irigységet sokkal nagyobb mértékben hivják föl magukra, mint a többiek. Nehány szerény gazdag kivételével — kiknek jótékonysága azonban még akkor is figyelmen kivül marad, ha az a keresztényekre is kiterjed — a többi mind a fényüzés, hiuság és becsvágy bünébe esik. Ha e fölött helyesen akarunk itélni, Spanyolországban és Portugálban kell ezen viszonyokat tanulmányoznunk, mivel e két tartományban nyolcz

[1]) *U. o.* 70. l.

százados tartózkodásuk és a mohammedánok jelenléte alkalmat nyujtott a zsidóknak, hogy teljesebben kifejlődhessenek. A keresztények és a mórok között voltak fölosztva, minden előitélet s zsinathatározat daczára, bármilyen méltóság nyitva áll előttük, a politikai tárgyalásokba és az udvari cselszövényekbe be vannak avatva, pénzügyminiszterek, intendánsok, katonák, orvosok, filozofusok, mathematikusok és költők — ilymódon békében és háboruban egyaránt fontos szerepet visznek. Mivel pedig azt hiszik, hogy a lakosság mindkét nemének nélkülözhetetlenek, tartózkodás nélkül szabad fejlődést engednek tehetségeiknek és hibáiknak, épugy mint a keresztény aera előtt Alexandriában.

Több spanyol zsidó iró [1]) utalt élesen hatalmas hitsorsosaik felelősségére; gáncsolják az aranyborju tovább folytatott imádását, keresztény nők iránti lovagiasságukat; szemükre hányják, hogy gyermekeiket gyönyörködtető müvészetekre, különösen zenére tanitják; hogy fegyvert hordanak, nyergelt lovakon ülnek; hogy lármás fogatokban jelennek meg. E moralisták a nőkhöz fordulnak, épugy mint egykor Esaias próféta ősanyáikhoz Jeruzsálemben: szálka szemükben a nők selyembársony öltözete, arany és ezüst ékszerei. A zsidó miniszterek sem voltak az egyszerüség példányképei. Don Joseph, VI. Alfons kasztiliai királynak kincstartója, ki alatt mint alsóbbrendü hivatalnokok a királyság legnagyobb urainak fiai szolgáltak, és Don Sámuel, kegyetlen Pedro pénzügyminisztere, ki urának ügyeivel együtt a saját ügyeit is végezte — mindkettő lovas-fogatokban szokott megjelenni, mi akkor a ritkaságok közé tartozott, követve a mór rabszolgák nagy számu kiséretétől. Mindkettő valóságos palotát emel magának és zsinagógát épitenek, mint p. a toledóit, mely ma is fönnáll és némely székesegyházzal versenyez. Ezen előnyökkel meg nem elégedve, a nemesség után törekednek és azt el is nyerik, sőt annyira mennek, hogy genealogiájukat, a kereszténység kezdetén tul, Izrael törzseinek fejedelmeire vezetik vissza. [2])

Hogyan gondolkozhatott és hogyan nyilatkozhatott tehát felölük a köznép, mely nyomorult volt mint mindenütt, továbbá a féltékeny polgárság, Kasztilia nemessége, mely a legszegényebb

---

[1]) *Depping*, u. o. 307. l. *Grätz*, Geschichte d. J. 343—344. l. *Kayserling* u. o. és k.

[2]) *Depping*, u. o. 365. l.

és a leggőgösebb volt az egész világon, nemkülönben a papság, melyet a zsidók előmenetele nagyban nyugtalanitott!

A panaszok elkezdtek hangzani a néptömeg közepéből, a kasztok kebeléből és a szószék magaslatáról, az oktalanoknak eltiltják a diszes öltözéket, fegyver hordozását, a nemesi méltóságok és czimek viselését. A mérsékeltebb miniszterek a legnagyobb támadások czélpontjai s ha nem is voltak zsidók, udvari cselszövények és lázadások által buktattatnak meg. Don Joseph és Don Sámuel megöletnek és mi alatt fejedelmeik minden lelkiismeretfurdalás nélkül hatalmukba keritik kincseiket, a megöltek hitsorsosai ellen indul meg a hajsza. Spanyolországban az 1492-iki nagy kiüzést igen számos, egyeseket sujtó számkivetés előzte meg.

Tagadhatatlan tehát: a zsidók igen sokban okolhatják magukat. Nem lett volna szabad elfelejteniök, hogy ők a kisebbség, még pedig egy elszakadott kisebbség voltak, hogy ha minden eshetőséget ki akarnak kerülni, egyetlen hibát sem lett volna szabad elkövetniök és ezen arany-korszakban minden erénynyel kellett volna birniok. Sorsuk hasonlitott a mesebeli »dögvészes állatok«-éhoz. A feudális állam nagy urainak, az oroszlánoknak, tigriseknek és rókáknak szabad: »számos bárányt fölfalni, közben akár a pásztort is.« De hogy a zsidók merészeltek fejedelmi rendeleteket és pápai bullákat figyelmen kivül hagyni, nyereségre vágyni, elvállalt kötelezettségeket meg nem tartani, hittételeket gúnyolni, a katholikus kultusz szentelt edényeit és papi öltözeteit nagy tiszteletben nem tartani, a maguk részét kivánni a jólétből és tiszteletből — az szörnyü vétek! Csak a halál lehetett e bün engeszteléséül. Bizony megadták nekik.

IX.

Foglaljuk végül össze a tényeket: A zsidóüldözéseket a kereszténység előtt kereskedői féltékenységek, filozofiai versenygések és katonai megtorlások idézték elő. A kereszténység kezdete után pedig az üldözés okai a vallásos és anyagi élet miatti küzdelmek voltak, melyek az egyház és hűbériség által megteremtett talajon folytak, végre pedig a pogányok, nemkülönben a keresztények és zsidók egyéni vétkei és fogyatkozásai.

Napjainkban is tanui vagyunk oly zavaroknak, melyek bennünket a régebbiekre emlékeztetnek és a melyeknek magyarázatát hasonlóan részben amaz országok feudális viszonyaiban találhatjuk, részben pedig más, különböző körülményekben, melyekért jelenkorunk felelős. De ha az okok némi részben hasonlók is, semmi esetre sem lehet elvitatni, hogy az üldözés, mialatt évszázadokon keresztül vonult, lefelé vezető lépcsőkön halad. A tudatlanság lassanként fogy, a világosság terjed, az erkölcsök szelidülnek és a haladás, minden tagadás daczára, nagyobb tért foglal. Az 1685-iki vétség, bár Franczia országra igen végzetes volt, még sem volt oly borzasztó, mint az 1492-iki volt a zsidók és mórokra nézve. Hasonlóképen a zsidóság egy részének kivándorlása Oroszországból, bár végzetes mind az államra, mind a szerencsétlen kivándorlókra, nem hatott oly pusztitólag, mint a két előbbi esemény és nem is fog hatni. Különben is ez a kivonulás nem a souverain törvényadó akarata volt, csupán a titkos vezetők által vezérelt néptömeg haragjának kitörése. Dogmatikai gyülölség nem folyt közbe. Szerencsére nem létezik mai nap nép, mely vallási eltérés miatt kiüzné polgártársainak egy részét.

De maguk az előitéletek is kisebbednek. 1840-ben Damaszkusban rituális gyilkosság miatt bevádolt és kinzott zsidót még kegyelem utján mentettek föl, mig 1883-ban Magyarországon, daczára a legvétkesebb eljárásnak, nem találkozott törvényszék, mely ily nemü bün lehetőségét elismerte volna: az igazságnak, a jognak, az emberiségnek fényes elégtétel lett szolgáltatva.

De sőt a türelmetlenség kisérleteiből, melylyel erkölcsi személyiséggé kiván szervezkedni, még ezekből is az eszmék és erkölcsök haladására következtethetünk. Egy időben ezen türelmetlenség parancsolt fejedelmeknek és népeknek. Mindenütt ur volt és bizván magában, a lelkiismeretekben ütötte föl megközelithetetlen lakhelyét. Ma már nem bizik magában, nyugtalan a jövő miatt és érzi a szükségét, hogy erejét konczentrálja és növeszsze. Kénytelen koalicziókat szervezni, melyek ellen pedig doktrinája és multja tiltakozik. Uj keresztes-hadjáratot hirdet és az ellenséges testvéreket nemzetközi szövetkezetre hivja föl Izrael ellen: valamennyi keresztény nép, katholikusok és protestánsok, egyezzenek meg abban, hogy a zsidóknak nyilvános funkcziók ne engedtessenek meg, de sőt — fölül mulva a középkort — hogy a zsidók még az üzleti viszonyokból is kizárassanak. Zárják őket az

anyagi, vallási és politikai érdekek nevében a ghetto korlátai közé.

A mult története és a jelen eszméi mutatják, hogy egy ilyen vállalat keresztül nem vihető. A türelmetlenség nemzetközi szövetkezete az *anyagi* érdekek nevében lehetetlen azért, mivel az anyagi érdek nem ily formák által vezetteti magát, hanem saját szükségképi törvényeit követi. Ha a szociális fanatizmus ez útról letaszitaná, ugy a tőkét támadná meg, faj- és valláskülönbséget tekintetbe nem véve.

A türelmetlenség nemzetközi szövetkezete a *dogmatikai* érdekek nevében lehetetlen azért, mivel a vallási fanatizmus már halott. A középkorban, ama sötét órákban, a zsidók soha sem kétkedtek teljesen az egyházban és sürün fordultak a pápasághoz. Ma az egyetemes kereszténység, a katholikus ép úgy mint a protestáns, I. Gergely és szent Bernát nagy hagyományait veszi föl, mely annak becsületét és dicsőségét képezi.

Végre pedig a türelmetlenség nemzetközi szövetkezete a *politikai* érdekek nevében lehetetlen azért, mivel számos állam van — Francziaország, az Egyesült-Államok, Belgium, Holland, a Svájcz — mely mindannyi egyenlően tiszteli az igazságot és a lelkiismeretet és egy sem engedi alkotmányából kitöröltetni az ember és polgár jogait.

Páris.

A STRUC ARISZTID.

(Vége).

IRODALOM.

A TALMUD-STUDIUM ÉRDEKÉBEN.

Hamadrich. Talmudische Chrestomathie für den ersten Unterricht im Talmud. Methodisch und systematisch geordnet von *Abraham Singer,* Bezirks-Rabbiner in Vár-Palota und *Wilhelm Singer* [jelenleg rabbi L.-Sz.-Miklóson]. 2 kötet. Pozsony, 1882.

Régi bölcseinknek azon ismert gyakori mondása, miszerint a jó Isten, a csapást megelőzőleg, melylyel végzése az emberiséget, különösen pedig Izrael népét itten-ottan sujtani akarja, már amaz orvosszereket is megteremti, melyek mindannyiszor a csapás elháritására, káros hatásai enyhitésére vagy megakasztására fognak szolgálni, egy kissé napjainkban is bevált és valósult. A *talmud* zajos, világraszóló hamis bevádolása és megbélyegzése, amaz ép oly kétségbeesett mint furfangos expediens, hogy a zsidóság ellen emelendő képtelen rágalmaknak csak a talmudból és ismét a talmudból kell kovácsoltatniok, ennek némely benső nehézségeinél és állitólag teljes hozzáférhetetlenségénél fogva — kétségkivül valóságos csapás mi reánk, zsidókra nézve. És e fogás már oly régóta benne van a zsidógyülölet örökölt programmjában, hogy annak jelen hősi zászlósai és szóvivői ugyancsak sajnálatra méltóknak bizonyulnak vala be, ha erről megfeledkeznek, vagy avval a legkiterjedtebb mértékben élni elmulasztják. Pedig ők legkevésbbé sem kontárkodnak mesterségökben. Csakhogy, hála Isten, a csapás orvosszerei már előre megteremtetének. Csakhogy a talmud s a benne megtámadott zsidóság védelmezéséhez szükséges és reá legalkalmatosabb védőfegyverek már jó eleve elő lőnek készitve, s napról-napra mindinkább töké-

letesbíttetnek a modern tudományosság minden feltételeinek megfelelő azon sokoldalu *tudományos és irodalmi munkásságban a talmud körül*, mely már egynehány évtized óta nem egy kiváló keresztény tudós tevékeny részvétele mellett szakadatlanul s mindig növekedő arányban folytattatik,[1]) s mely már is oly igen nagyban hozzájárult, hogy a talmudból szórt s a talmudból szedettvedett különféle mesék, mint ilyenek, azaz épen mint *mesék* felismertessenek és elenyésztessenek. A mi egykor régen már egy *Reuchlinnak* egy *Pfefferkorn Jánossal* szemben sikerüle: mennyivel inkább s mennyivel fényesebben kell hogy sikerüljön egy *Delitzschnek* az ő Pfefferkorn Jánosaival szemben.

A jelzett munkásságról szólva, egyébiránt tán mondanunk sem kell — különösen itt e helyütt — hogy mi azt nem egyesegyedül ily szük gyakorlati szempontból üdvözöljük a legteljesbb megelégedéssel. Az a kilátás, melylyel bennünket kecsegtetett, t. i. hogy a talmudnak a sárban meghurczolásával s a zsidóság ellen való kijátszásával végre-valahára tán fel fognak hagyni, az ez idő szerint kétségtelenül fölötte megbecsülhetetlen eredménynek tekinthető. De e, remélhetőleg még csak igen rövid ideig igénybeveendő és csak közvetve vele járó praktikus eredményességén kivül, nem csekély mértékben még azon maradandóbb, tisztán tudományos eredményeinek is örvendünk, miket az illető szerzők is nagyobbára közvetetlen czéljokul maguk elé tüztek és elérni iparkodtak. Elvégre tehát a talmud-tudomány is, mint ilyen, elfoglalja lassanként mindenütt az őt megillető helyet a többi hasontárgyu tudományok között és számithatunk reá ennélfogva, hogy elérjük majd tán nemsokára azon rég óhajtott és valóban igen kivánatos, sokat igérő czélt is, hogy a talmudnak a lehetőségig helyreállitott korrekt szövegét, teljesen, hiány nélkül birjuk, módszerét, nyelvét tökéletesen megértsük, keletkezésének, illetve szerkesztésének inditó okait, idejét, módját és többi körülményeit, továbbá segédforrásait, szabatosabban mint eddig, megjelölhessük, s mi nem utolsó, hogy gazdagabb tartalmának minden főbb részei kellőleg megvilágitva, illetőleg véglegesen, minden vitát kizáró módon, megállapitva legyenek.

A talmuddal különben, tudvalevőleg, már régen ezelőtt is

---

[1]) L. a mit már a M.-Zs. Szemle I. füz. 24. f. l. és II. füz. 123. l. alkalmilag felemlitett.

igen sokat foglalkoztak. Sőt a zsidóságban bizonyos korszakok tartama alatt egész hosszu évszázadokon keresztül s majdnem mindenütt — a biblia mellett természetesen! — csaknem kizárólag azzal foglalkoztak, még pedig nem valami határozott vagy határozatlan előszeretetből, hogy ugy mondjam, s mint a tudomány olyan egy tárgyával, mely mellett s melyen kivül még egyéb tárgyak is léteznének, hanem mint olyannal, mely a tudomány, vagy jobban a tudásvágy összes tárgyait magában foglalja, önmagában egyesiti. De egyáltalában nem annyira tulajdonképeni tudományszomjból, mint inkább *vallásosságból* tanulmányozták azt a felekezet legszélesebb köreiben, lévén a talmud a bibliának némikép megszentesitett, vagy legalább legtekintélyesebb, legrégibb, következésképen legmegbizhatóbb magyarázata, továbbá a hagyományos tan- és vallásszabványok s általában a hit, erkölcsiség és szent élet kiapadhatatlan főkutfeje, hogy abba belemélyedni mindenkinek gyönyörére és becsületére vált, de melyből, hogy egy kissé legalább közvetetlenül merithessen, minden egyes hitsorsos szivesen szent kötelességének ismerte. Erre és részben mindenesetre azon további ismert körülményre, hogy a zsidó előtt majdnem minden néven nevezendő tudományos pálya a leggondosabban és legféltékenyebben elzárva tartatott, vezethető vissza egyfelől, hogy a hivatottabb talmudisták — értjük pedig ez alatt nem csupán csak a rabbikat — a talmudnak — mindamellett, hogy a fentebb érintett formális, kritikai és történelmi kérdésekre, mint szerintök kevésbbé fontosakra, alig kivántak kiterjeszkedni — azt a bámulatos, ernyedetlen szorgalmat és példátlan odaadást szentelték, mely nélkül az soha sem vált volna az éleselmüség és olvasottság (charifuth és bekiuth) azon versenyterévé, melynek ismerjük; és hogy másfelől minden zsidó apa, a ki csak szerit tehette, s az alkalom és lehetőség csak ritkán hiányzott teljesen, saját és fia érdekében levőnek találta, hogy az utóbbit legalább is egy ideig s bizonyos fokig a talmudban való jártasságra tanittassa. Igy volt ez kiváltképen hazánkban még csak e század első felében is. De az idő e tekintetben is — és nálunk, habár később, de lényegileg csak ugy mint egyebütt — nagyon megváltozott. A *talmudizmus* fénykora, az egyoldalu, önmegelégedett, kizárólagos talmud-studium s általában a talmud által a szellemek fölött gyakorolt egyeduralomnak hosszu korszaka nem csak hogy nagyon is lejáró-félben van, hanem már tel-

jesen a multénak tekinthető. De nem csak ennyi. Már a jelen nemzedékben is sok helyütt csak igen ritkán és elvétve található fel még egyike-másika azon nagy tiszteletben állott *laikus* alapos talmudtudósoknak, kikben egykor majdnem minden valamire való zsidó hitközség épenséggel bővelkedett. Most nevelkedő ifjuságunk pedig a legtöbb vidéken, egészben véve, éppen nem részesül a talmudban semmiféle oktatásban, mig másrészt azon, fájdalom! igen csekély számu ifjak, kik magukat még a papi pályára szánják, sem készülhetnek már többé arra úgy, mint ezelőtt, midőn t. i. nem csak elég, de szükséges is volt, hogy kora ifjuságától kezdve mindvégig minden idejöket és legjobb erejöket az egyetlen talmudnak szenteljék.

Mi ugyan részünkről épen ez utóbbiban semmi sajnálni valót vagy bármiképen rosszalás alá esőt nem találunk. Sőt ellenkezőleg, ugy vagyunk meggyőződve, hogy első sorban maga a talmud tudományos mivelése és feldolgozása is az által, hogy azok, kiknek vele ugyszólván hivatalból kell majd foglalkozniok, tanulmányaikhoz a kellő egyetemes képzettséggel hozzáfogni képesek és indittatva lesznek, csak nyerhet és eredményekben annál gazdagabb lesz. Valamint mi, részünkről, általában sem a talmudtudományt mint ilyent — hisz annak csak imént konstatálhattuk ujabb erőteljes haladását — sem pedig a talmudizmusnak, mint a zsidó vallásos élet egyik szilárd alapjának, történetileg nyert és biztositott jogos követeléseit korunk fenyegető szellemétől egyelőre nem féltjük. Mindazonáltal a talmudtól való mindinkább fokozódó idegenkedést a zsidóság nagy tömegénél s az innen feltáruló kilátást, hogy az alsóbbfoku oktatás szférájából teljesen kiszorult talmud nálunk is mintegy csak a felsőbb akademikus oktatás egyik elkülönitett tudományszakává változhatik, szóval, hogy ifjuságunk nagyobb körökben végképen elveszettnek kell hogy látszassék a talmud számára, azt több közelfekvő okoknál fogva, tekintve különösen a talmud-tanulmány hanyatlásával tapasztalatilag párhuzamosan haladó tájékozatlanságot és közömbösséget vallásunk dolgai iránt, mi is nagyon sajnáljuk és fájlaljuk és szívből örülnénk, ha a jelen mü, mely mint már czime is mutatja, első sorban az ifjuságnak van szánva s e bajokon, mint ezt szerzők két előszóban is ismételve nyomatékkal fejtegetik, lenditeni akar, czélját, bárha csak felerészben is, elérné.

Szerzők a bajt nem egyenesen és kizárólag a kor megvál-

tozott szellemétől és igényeitől származtatják le; hanem azon fölül még a rendszert, vagy jobban a *rendszertelenséget* is hibáztatják, melyet az alsóbbrendü talmudoktatásban mindeddig kivétel nélkül követtek, s mely, mint minden rendszertelenség, itt is megteremté keserü, éretlen gyümölcseit. Szerintök eddigelé a tanitásban semminő tekintettel pedagógiai elvekre, nevezetesen semmi figyelemmel a gyermek felfogási és elsajátithatási képességére nem voltak; hanem a tanulót ellenkezőleg mindjárt kezdetben, midőn az még a szöveg alaki nehézségeivel is alig tudott jóformán megküzdenie, a nehéznél nehezebb thémák kellő közepébe vezették be, oly thémákba, melyekhez gyakran még semmiképen nem érthetett, s melyek iránt azon fölül, a tárgyak félreeső vagy legalább eszmekörétől távol eső voltánál fogva, legkevésbbé sem érdeklődhetett. Ez a milyen észszerütlen és már annyiban is fölöttébb czélszerütlen volt, a mennyiben a tanulókat (s a szülőket) sok esetben, különösen mióta a tanitásra szánt időnek is meg kellett oszolnia, a talmudtól valósággal elriasztotta, ép annyira elkerülhetetlen is volt, mert nem volt mit kezébe adni a tanulónak mást, mint magának az eredeti talmudnak emezt vagy amazt a traktátusát, minek következtében az anyag kellő megválogatása czélszerü összeállitása és felosztása, ha czélozták volna is, majdnem lehetetlenné vált.

E hiányt pótlandók [1]) s általában az eddigi rendszertelenségnek elejét veendők, szerzők tehát itt a talmudnak oly *vázlatos kivonatát* adják, a melyben az eredeti dús anyagának egy jó része, még pedig, a mit különösen helyeslőleg kiemelni kivánunk, ugy a *haggadainak,* mint a *halachainak, alaptárgyak,* themák szerint van rendezve, akként, hogy az egy és ugyanazon tárgyhoz tartozó, de az eredeti talmudban meglehetősen szétszaggatott, különböző fejezetekben és traktátusokban, de még más-más rendekben (szedárokban) is elszórtan és más-más tárgyakkal összebonyolultan

[1]) Egynehány régibb keletü, kevéssé ismeretes s csekély értékü kisérletekről e téren maguk a szerzők tesznek rövid említést a II. kötet előszavában. Az ujabb időből tudtunkkal talán csakis *Geiger* »Lehr- und Lesebuch zur Sprache der Mischna« (2 köt., Boroszló 1845) czimü müvének II. részére (Lesestücke etc.) lehetne utalni, mint a mely a *misnát* sokkal magasabb tudományos szempontokból ugyan, de némileg mégis hasonló irányzattal és szerkezetben tárgyalja. (V. ö. *Geiger,* Nachgelassene Schriften 5. köt. 126. l.)

előforduló fejtegetések itt egy ponton s egy kikerekített egészet képezve, összeállítva, csoportosulva vannak; hogy továbbá lehetőleg csak oly alaptárgyak adatnak elő, melyek az érettebb gyermek felfogása és ismeretköréhez inkább közelhozhatók, s hogy ezek is sorban ugy következnek egymásra, hogy a nehezebb tárgyat mindig egy könnyebb, többé-kevésbbé *rokon* tárgy megelőzze. Igy az I. kötetben, melyet igen helyesen és megokoltan mintegy történeti bevezetésképpen az *Áboth* traktátusának bő rövidlete nyit meg, legelől nehány nevelési és dogmatikai, vagy jobban ethikai témára találunk, melyekre az ünnepek- és bőjtökről általánosságban szóló, legközelebb pedig az áldásmondásokat s imákat s innen végig a szombatot s a többi egyes ünnepeket tárgyazó témák következnek, mig a Násim-, Tohoróth- és Kodásim (az egy *Chullin* traktátus kivételével) -féle rendek csaknem teljesen figyelmen kivül hagyattak.

Nem ez utóbbihoz, mit ellenkezőleg szintén nagyon megokoltnak találunk, hanem általában az anyag itt foganatositott felosztásához s elrendezéséhez, valamint a tárgyak kiszemeléséhez, nemkülönben pedig a sokszor mégis igen szembeszökő és kelletlen következetességgel véghez vitt feldarabolásokhoz és áthelyezésekhez — ámbár a szöveg egyébként érintetlen maradt és az a rend is megtartatott, hogy a gemárából vett fejtegetések mindig egy-egy megfelelő misnához füződnek — igen sok szó fér, különösen a misnát szerettük volnak egészen kimélve látni. [1]) Azonban, ha egyszer a szerzők vezérelvét és tendenciáját elfogadjuk, valamint kell is, hogy azt elfogadjuk, akkor módszerüket is el kell fogadnunk egész terjedelmében s minden visszásságával együtt, már csak azért is, mert bajos lenne annak helyébe más valamit tenni; és szivesen elismerjük, hogy kitüzött feladatukat, első kisérletre,

---

[1]) Részletekbe nem bocsátkozhatván, hadd hozzunk fel mégis egy példát, csupán csak annak a kitüntetésére, hogy a *misnával* tett experimentáczió következtében szerzők eltérni kénytelenittettek azon elvöktől, hogy a szövegen mitsem szabad változtatni. Az I. köt. 39 *b* l. szerzők az eredetinek e helyéből: והא קתני סיפא מה שמשיר וכ"ן e szót: סיפא egy következő misnában kénytelenek elejteni, mivel ők az idézetet hátratolták, összeillesztvén azt egy megelőző misnával. Ugyanott nyomban rá az אלא אמר רבא etc. tételt megelőző egész helyet hallgatják el hasonló oknál fogva, ugy hogy megint az א ל א szót kell elejteniök s az egész hely meg van csonkitva.

igen sikeresen megoldották. Hozzávéve tehát a kitünő kommentárt (héberül irva), [1]) mely a szöveget elejétől végig a legkitartóbb hüséggel kiséri, s melylyel szerzők, ámbár leginkább Rasi nyomdokain haladnak, mégis kiváló érdemet szereztek *önmaguknak*, a könyvet, ugy a hogy előttünk fekszik, a talmud-tanulmány minden rendbeli barátainak, kiknek száma, szeretnők hinni, legalább még jobban csökkenni nem fog, a legmelegebben ajánljuk figyelmökbe. Ajánljuk pedig azon hozzáadással, miszerint véleményünk szerint nem csak a zsidó iskolai ifjuság használhatná azt biztos sikerrel, hanem még több más oly kevéssé érett talmudtanulók is, a minők például — Rohling és követői, kiket a talmud roppant rendezetlen anyaga a legcsodálatosabb módon, ugy t. i. hogy tán még csak meg sem kisérlették komolyan, benne valamiképen eligazodni és otthonossá lenni, oly gyógyithatatlanul megzavart.

Temesvár.

Löwy Mór.

A ZSIDÓ PROZELITÁK A RÓMAI BIRODALOMBAN.

Grätz H. Die jüdischen Proselyten im Römerreiche unter den Kaisern Domitian, Nerva, Trajan und Hadrian. Boroszló, 1884.

A zsidóság különböző időkben talált pogánykörökben is szimpatiákat és oly híveket, kik szövetségébe fölvették magukat. Ez tény, melyet zsidó és nem zsidó források kétségkivülinek bizonyitanak s melyet historikusok és theologusok a zsidóságnak többé vagy kevésbbé kedvező megjegyzésekkel tudomásul vesznek. E ténynyel foglalkozik a czimben jelzett munka is, mely a boroszlói rabbiképző utolsó értesitőjében megjelent s melyben szerzője, a zsidók történetének kitünő irója, uj oldalról is tudja a régen ismert adatokat megvilágitani. Különösen két igen figyelemre méltó, de a kutatók által eddig közelebbről nem méltatott pontot tesz vizsgálata tárgyává. — Először ugyanis azt, hogy a

[1]) A német czimlapon — mellesleg megjegyezve, a könyvnek csak (egyik) czime német — szintén megigért »általános bevezetés a talmudba« abbamaradt, valószinüleg csak azért, mert szerzők az eleinte tervezett 2-ik rész kiadásával jónak láttak felhagyni. Annál inkább remélhetjük, hogy igéretöket később, ha más alakban is, beváltani fogják.

zsidóságra való áttérés egy korszakban sem történt oly nagy mértékben, mint abban a fél században, mely Jeruzsálem elpusztulásától Bár-Kochbá lázadásáig lefolyt; másodszor, hogy az áttértek nem a nép alacsony rétegeiből származtak, hanem többnyire az előkelő osztályokhoz tartoztak. Az összegyüjtött anyagból, a Domitián, Nerva, Traján és Hadrián császárokkal kortársas irók müveiből, valamint a zsidó hagyományos irodalomban található vallástörvényi intézkedésekből, tantételekből és vitatkozásokból világosan és meggyőzőleg bizonyítja Grätz, hogy a zsidó prozelitaság a római birodalomban, első sorban magában a fővárosban akkor virágzott leginkább, midőn a zsidó nép a politikai hanyatlás legalsó fokára jutott, és hogy a zsidók vallása épen a társadalom magasabb rétegeire volt vonzó hatással.

A feltünő jelenség okát, hogy a zsidó nép lealázásában nagyobb vonzó erővel birt, mint hatalma idejében, erkölcsi tényezőkben kell keresnünk. A zsidó vallás hivei a jelzett korszakban szerte a római birodalomban csodálatot és tiszteletet ébresztettek, a csatamezőn tanusított hősiességök és rendületlenül viselt mártirságuk által. A győztes rómaiak reszkettek a magukat istenítő császárok előtt, ellenben a szolgaságba esett zsidók, csak istenökért és életök ideális javaiért remegtek. A mit az élvezetsóvár és romlott ember elvesztett vala: a régi jó római időknek idealizmusát, azt teljes mértékben birta a zsidóság hive — és ebből érthető, hogy bár elnyomva és földre sujtva, tudott hódítani és terjedni.

Az érdekes és tanulságos értekezésből csak két részletre akarok helyreigazítólag rámutatni. Grätz a 27. és köv. lapon azt állítja, hogy az első század vége felé a kor legkiválóbb zsidó tanitói által Rómába tett utazás, a melyről többször van szó a talmudban és midrásban, összefügg a római áttérésekkel, különösen Flávius Clemens, volt konzul és Domitian császár unokaöcscse prozelitaságával; de nincsenek e mellett kielégítő bizonyítékok, és ezért alig tartható fenn a vélemény, hogy a Máté evangéliumának egy ismert helye (25. fej. 15. v.) erre az eseményre vonatkoznék. — A 11. l. 2. jegyzetében Grätz egy szövegjavítással akarja azt a nehézséget elmozdítani, melyre a talmud két helyén akadunk, a hol t. i. R. Jóchanan b. Zakkáiról az állíttatik, hogy a templom elpusztulása utan hozott egy rendeletet megszüntetett volna (Keritót 8 a, Ros hasáná 31 b); ezt a rendeletet pedig,

mely szerint a prozelita köteles a régente bemutatott áldozat helyett annak megfelelő pénzdarabot emlékül eltenni, még sok évtizeddel Jóchanan b. Zakkái után találjuk érvényesnek Grätz szerint a talmud említett helyein כבר נמוה עליו ר'יוחנן בן זכאי helyett olvasandó: כבר נמנו עליו על ר'יוחנן בן זכאי De a נמנה igének ily használatát, személyre alkalmazva, lehetetlen föltenni; másrészről igen jól képzelhetjük, hogy a templom elpusztulását követő szorult helyzetben ideiglenesen az említett rendelet értelmében intézkedtek, később abrogálta azt ugyan Jóchanan b. Zakkái, de mint hagyományos szokás utóbb is fennmaradt.

Grätz értekezését különösen azoknak ajánlanám figyelmökbe, ha ily ajánlás nem volna hiábavaló, kik mindenütt a zsidóság uralkodási és terjeszkedési vágyát gyanítják. Jelen munkából megtanulhatnák, hogy a mely vallás annyira nehezíti az áttérést, nem törekszik világuralomra.

Versecz.

SIDON ADOLF.

ALCHARIZI[1])

A tőrbe esett madár.

Láttátok már, midőn törbe jut a madár?
Tündöklő szárnyától segélyt hiába vár!
Tisztelet és pompa jusson eszetekbe —
Utóvégre igy hágy titeket is cserbe.

---

[1]) *Alcharizi*, teljes nevén: Juda ben Salamon Alcharizi a XIII-ik század első felében élt a Provenceban. Csípős élczei, humora és a nyelv kiválóan ügyes kezelése a spanyolzsidó-kör legkiválóbb és legkedveltebb költői sorába helyezik őt. Főmunkájának czíme *Tachkemoni*, makamák és metrikus költemények gyüjteménye; a szező — mint maga mondja — (ed Stern 20. l.) itt is mintaképét, az arabs *Alcharizit* követi, kinek makamáit ugyancsak ő fordította héberre. A »Tachkemoni«-ból legösmertebb a »bolhá«-ról szóló tréfás makama, mely *Arany János* »poloská«-jának mintául szolgálhatott. Az itt közlött költemények a »Tachkemoni« utolsó részéből (ed. Stern. 63—67. l.) valók, mely rész kizárólag ilynemü apróbb metrikus verseket tartalmaz. A közlött 2-ik költeményben II. M. 16, 22., a 3-ban u. o. 20, 21-re van czélzás.

A hütlen baráthoz.

Mit édes mannának hittem —
Hűségeddel próbát tettem.
Égető nap volt a próba
S ím a manna elszállt nyomba.

Maimuni Mózesre.

Midőn a bölcsek versenyén
Az ég felé tört mindenik:
Magasra köztük sok hatolt,
De Mózes fel ment Istenig.

Őszbajamra.

Fehérbe öltözik
Kinek mély gyásza van,
Ifjúságom fölött
Öltött im' gyászt hajam.

Egyiptomból Jeruzsálembe érkeztemkor.

Feléd vágyódott lelkem óh Sion!
Bár tölthetném éltem határidon!
Hisz' itt a baj fullánkját veszti el,
Itt szembe néznék kínok ezrivel.
Nem ösmernék sem vágyat, sem ohajt,
Mignem halálom nyúgalomba hajt.
Ölelve tartom én rögöd porát,
Mig arczomon nem hagyja az nyomát.
A drága illatszer nem kellene,
Drágább illat rögödnek kelleme,
E por lehet csupán bajomra ír
Lelkem sebén, mely még segítni bír.

Budapest.

VAJDA BÉLA.

TÁRSADALOM.

Népszerü irodalmi vállalat.

A terv, melyet Goldzieher Ignácz ezelőtt pár hóval e helyütt megpendített, élénk visszhangot keltett országszerte. A javaslat nyomában kelt czikkek s levelek nagyobb részét térszűke tiltja közlenünk; a mi, bár töredékesen, a M.-Zs. Szemlében napvilágot látott, elegendő tanubizonyságot nyujt a tettre kész érdeklődésről a zsidóságnak majdnem minden rétegében.

S midőn ezúttal a közönség helyett a szerkesztőség veszi át a szót, bizonyára közhelyeslésre tarthat számot, midőn megelégedéssel konstatálja, hogy immár általános az érzés, miszerint a keletkezendő Népszerü Irodalmi Vállalat voltakép tartozás törlesztése. Tartozunk vele nemzeti literaturánknak, mely az irodalom ez ágának megalapítását első sorban tőlünk várja; és tartozunk vele önmagunknak, hogy az ország többi felekezetének mintájára mi is erősítsük felekezeti érzésünket, mely veszendőben és vallásos tudásunkat, mely hanyatlóban van. Ha tehát valaha volt ügy, mely egyúttal zsidó és magyar, nemzeti és felekezeti, bizonyára a Népszerü Irodalmi Vállalat az.

Örömmel konstatáljuk hát ismételve: közönsége lesz a vállalatnak. Hogy kiadandó művekben sem lesz hiány, tudvalevő. Gazdagságra és sokoldalúságra, tartalmasságra és mélységre vetekedik a zsidó irodalom bármely szakirodalommal. Inkább fogna a bőség megzavarhatni, mint a szükség. De lesznek eredeti, magyar iróink is. Mennyi szellemi erőt ösztönzött munkásságra csak az egy M.-Zs. Szemle léte pár hónapja óta! Bár-

mely hazai folyóirat büszkén utalhatna ily rövid életpálya mellett ennyi névre, s köztük hány van, kit ismernek mindenütt, hol a zsidóság vagy a tudomány kérdései az elméket foglalkoztatják! Ez íróknak bizonyára csak alkalom kell, hogy hazai nyelvünkön forduljanak hozzánk.

Ezért azt hisszük, elérkezett az ideje, hogy a Népszerü Irodalmi Vállalat ügyét a tervezés ingó általánosságából a létesülés biztos alapjára próbáljuk fektetni. A mi nézet és óhaj, ajánlás és javaslat a közönség részéről tudtunkra esett, hasznunkra fordítjuk. Egyébként mind azt bizonyította, hogy a vállalat czélját és eszközeit helyeslik, fontosságát és szükségét elismerik. És igy reméljük, hogy legközelebb biztos hirrel léphetünk olvasóink elé.

A müveltség állapota Magyarországon, különös tekintettel a zsidókra.

V.

Mult czikkemben felsoroltam ama magyarországi községek nagyobb részét, hol a lakosság között egyetlen-egy sem tud irni és olvasni. Sokkal változatosabb és fájdalom szinte végtelenül hosszu ama községek jegyzéke, hol az összes lakosság között *kevesebb mint tiz* birja az olvasás és irni tudást. Nem hiszem, hogy még müveltebb honfitársaink között is sokan lennének, kiknek e szomoru listáról csak sejtelmük is volna. Pedig éppen ezt kellett volna már rég a vaskos népszámlálási kötet homályából a nagyobb közönség világa elé hozni, mert csak igy láthatjuk, mily szörnyü állapotok uralkodnak még nálunk, *a népoktatási törvény* több, mint tiz évi fennállása daczára és e törvény világos rendeleteinek, melyek a községeket, illetőleg felekezeteket, a népiskolák felállítására *kötelezi*, mintegy gúnyára hazánk igen nagy részében, csak is igy láthatjuk, hogy mint annyi más jó törvény, ez is csak irott malaszt maradt mindeddig.

A leginkább hátramaradt községek kimutatasa végett két nagy lajstromot állítottam össze. Az egyikben, melyet alább talál az olvasó, csakis olyanokat vettem föl (a $^0/_0$-okra való szoro-

mely szerint a prozelita köteles a régente bemutatott áldozat helyett annak megfelelő pénzdarabot emlékül eltenni, még sok évtizeddel Jóchanan b. Zakkái után találjuk érvényesnek Grätz szerint a talmud említett helyein כבר נמוה עליו ר'יוחנן בן זכאי helyett olvasandó: כבר נמנו עליו על ר'יוחנן בן זכאי De a נמנה igének ily használatát, személyre alkalmazva, lehetetlen föltenni; másrészről igen jól képzelhetjük, hogy a templom elpusztulását követő szorult helyzetben ideiglenesen az említett rendelet értelmében intézkedtek, később abrogálta azt ugyan Jóchanan b. Zakkái, de mint hagyományos szokás utóbb is fennmaradt.

Grätz értekezését különösen azoknak ajánlanám figyelmökbe, ha ily ajánlás nem volna hiábavaló, kik mindenütt a zsidóság uralkodási és terjeszkedési vágyát gyanítják. Jelen munkából megtanulhatnák, hogy a mely vallás annyira nehezíti az áttérést, nem törekszik világuralomra.

Versecz.

SIDON ADOLF.

ALCHARIZI[1])

A tőrbe esett madár.

Láttátok már, midőn törbe jut a madár?
Tündöklő szárnyától segélyt hiába vár!
Tisztelet és pompa jusson eszetekbe —
Utóvégre igy hágy titeket is cserbe.

---

[1]) *Alcharizi*, teljes nevén: Juda ben Salamon Alcharizi a XIII-ik század első felében élt a Provenceban. Csípős élczei, humora és a nyelv kiválóan ügyes kezelése a spanyolzsidó-kör legkiválóbb és legkedveltebb költői sorába helyezik őt. Főmunkájának czíme *Tachkemoni*, makamák és metrikus költemények gyüjteménye; a szező — mint maga mondja — (ed Stern 20. l.) itt is mintaképét, az arabs *Alcharizit* követi, kinek makamáit ugyancsak ő fordította héberre. A »Tachkemoni«-ból legösmertebb a »bolhá«-ról szóló tréfás makama, mely *Arany János* »poloská«-jának mintául szolgálhatott. Az itt közlött költemények a »Tachkemoni« utolsó részéből (ed. Stern. 63—67. l.) valók, mely rész kizárólag ilynemü apróbb metrikus verseket tartalmaz. A közlött 2-ik költeményben II. M. 16, 22., a 3-ban u. o. 20, 21-re van czélzás.

A hütlen baráthoz.

Mit édes mannának hittem —
Hüségeddel próbát tettem.
Égető nap volt a próba
S ím a manna elszállt nyomba.

Maimuni Mózesre.

Midőn a bölcsek versenyén
Az ég felé tört mindenik:
Magasra köztük sok hatolt,
De Mózes fel ment Istenig.

Őszbajamra.

Fehérbe öltözik
Kinek mély gyásza van,
Ifjúságom fölött
Öltött im' gyászt hajam.

Egyiptomból Jeruzsálembe érkeztemkor.

Feléd vágyódott lelkem óh Sion!
Bár tölthetném éltem határidon!
Hisz' itt a baj fullánkját veszti el,
Itt szembe néznék kínok ezrivel.
Nem ösmernék sem vágyat, sem ohajt,
Mignem halálom nyúgalomba hajt.
Ölelve tartom én rögöd porát,
Mig arczomon nem hagyja az nyomát.
A drága illatszer nem kellene,
Drágább illat rögödnek kelleme,
E por lehet csupán bajomra ír
Lelkem sebén, mely még segítni bír.

Budapest.

VAJDA BÉLA.

TÁRSADALOM.

Népszerü irodalmi vállalat.

A terv, melyet Goldzieher Ignácz ezelőtt pár hóval e helyütt megpendített, élénk visszhangot keltett országszerte. A javaslat nyomában kelt czikkek s levelek nagyobb részét térszűke tiltja közlenünk; a mi, bár töredékesen, a M.-Zs. Szemlében napvilágot látott, elegendő tanubizonyságot nyujt a tettre kész érdeklődésről a zsidóságnak majdnem minden rétegében.

S midőn ezúttal a közönség helyett a szerkesztőség veszi át a szót, bizonyára közhelyeslésre tarthat számot, midőn megelégedéssel konstatálja, hogy immár általános az érzés, miszerint a keletkezendő Népszerü Irodalmi Vállalat voltakép tartozás törlesztése. Tartozunk vele nemzeti literaturánknak, mely az irodalom ez ágának megalapítását első sorban tőlünk várja; és tartozunk vele önmagunknak, hogy az ország többi felekezetének mintájára mi is erősítsük felekezeti érzésünket, mely veszendőben és vallásos tudásunkat, mely hanyatlóban van. Ha tehát valaha volt ügy, mely egyúttal zsidó és magyar, nemzeti és felekezeti, bizonyára a Népszerü Irodalmi Vállalat az.

Örömmel konstatáljuk hát ismételve: közönsége lesz a vállalatnak. Hogy kiadandó művekben sem lesz hiány, tudvalevő. Gazdagságra és sokoldalusságra, tartalmasságra és mélységre vetekedik a zsidó irodalom bármely szakirodalommal. Inkább fogna a bőség megzavarhatni, mint a szükség. De lesznek eredeti, magyar iróink is. Mennyi szellemi erőt ösztönzött munkásságra csak az egy M.-Zs. Szemle léte pár hónapja óta! Bár-

mely hazai folyóirat büszkén utalhatna ily rövid életpálya mellett ennyi névre, s köztük hány van, kit ismernek mindenütt, hol a zsidóság vagy a tudomány kérdései az elméket foglalkoztatják! Ez iróknak bizonyára csak alkalom kell, hogy hazai nyelvünkön forduljanak hozzánk.

Ezért azt hisszük, elérkezett az ideje, hogy a Népszerü Irodalmi Vállalat ügyét a tervezés ingó általánosságából a létesülés biztos alapjára próbáljuk fektetni. A mi nézet és óhaj, ajánlás és javaslat a közönség részéről tudtunkra esett, hasznunkra fordítjuk. Egyébként mind azt bizonyította, hogy a vállalat czélját és eszközeit helyeslik, fontosságát és szükségét elismerik. És igy reméljük, hogy legközelebb biztos hirrel léphetünk olvasóink elé.

A müveltség állapota Magyarországon, különös tekintettel a zsidókra.

V.

Mult czikkemben felsoroltam ama magyarországi községek nagyobb részét, hol a lakosság között egyetlen-egy sem tud irni és olvasni. Sokkal változatosabb és fájdalom szinte végtelenül hosszu ama községek jegyzéke, hol az összes lakosság között *kevesebb mint tiz* birja az olvasás és irni tudást. Nem hiszem, hogy még müveltebb honfitársaink között is sokan lennének, kiknek e szomoru listáról csak sejtelmük is volna. Pedig éppen ezt kellett volna már rég a vaskos népszámlálási kötet homályából a nagyobb közönség világa elé hozni, mert csak igy láthatjuk, mily szörnyü állapotok uralkodnak még nálunk, *a népoktatási törvény* több, mint tiz évi fennállása daczára és e törvény világos rendeleteinek, melyek a községeket, illetőleg felekezeteket, a népiskolák felállítására *kötelezi*, mintegy gúnyára hazánk igen nagy részében, csak is igy láthatjuk, hogy mint annyi más jó törvény, ez is csak irott malaszt maradt mindeddig.

A leginkább hátramaradt községek kimutatasa végett két nagy lajstromot állítottam össze. Az egyikben, melyet alább talál az olvasó, csakis olyanokat vettem föl (a $^0/_0$-okra való szoro-

sabb tekintet nélkül), melyek lakosságából *tiznél kevesebb* tud irni és olvasni, a másodikban, mely legközelebb fog következni, ama *népes* és nagy magyarországi községek, mezővárosok stb. sorolvák föl, hol több minő ezer lakos közül *10 százaléknál kevesebb* tud irni és olvasni. Minthogy azonban az első, most közölt lajstromnál is csak a száz lakoson felül számláló községeket vettem föl, természetes, hogy ezeknél is az irni, olvasni-tudók száma az összlakosságnak szintén még 10%-át sem képezi.

Magyarázatot, következtetést, stb. későbbre hagyván, ezuttal csak némely utbaigazító megjegyzésre szorítkozom.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy korántsem vettem föl az alantabb álló községjegyzékbe az *összes* magyarországi községeket, vagyis mindazokat, hol a lakosság közül tiznél kevesebb tud irni és olvasni. Először is kimaradt a számos száz lakoson *alul* való község, mint a hol, bár a helyzet igy is szomorú, az analfabéták roppant számát a lélekszám csekély voltával némileg kimagyarázni lehet; elmaradt továbbá igen sok *több* száz lakosu község — csupán térhiány miatt — hol az analfabéták ugyan szintén a tizen alul vannak, de hol az arány, a mi elég furcsa ugyan, de a felsorolt községekhez képest még mindig egy kissé *jobb*. Bátran állíthatom tehát hogy ezt a »gyász lajstromot» a mondott községek hozzávételével még kétszer oly hosszúra nyujthattam volna.

A rovatok magyarázatára szolgáljon a következő.

A megyék ábéczerendben következnek, ugyszintén a községek is, de ez utóbbiak külön a járások szerint, mely utóbbiak megnevezését azonban, mint itt jelentéktelen dolgot, mellőztem. A község és megye neve mellett mindjárt ott áll a község lakosainak összes száma, és szorosan mellette az irni és olvasni tudóké (csak abszolut számokban, a %-ot az olvasó maga utána számíthatja). E két hasáb egymás mellé tevése a helyzetet azonnal megvilágítja, mig a népszámlálási munkában az összes lakosok száma és az irni és olvasni tudóké a lehető legtávolabb állanak egymástól. (Nem igen praktikus eljárás). Következnek ezután a nemzetiségek rovatai, számszerint hat. Térhiány miatt csak ennyi külön rovat volt felállítható, úgy, hogy az ugynevezett beszélni nem tudókra, (a csecsemő gyermekekre, stb.), külön hasáb nem juthatott, de mindenki kiszámíthatja, ha az össze többi rovatoknál található lélekszámot összeadva, az igy nyert összeget a lakosok öszszes számából levonja. A nemzetiségi utolsó rovat alá ju-

tottak a horvát-szerb (tehát dél-szláv) ajkuak, a hol külön megjegyzés nincs (például: *vendek* stb.) Ily utolsó két rovatba gyakran illesztett rövidítés: »e. ny.« anynyit tesz mint »egyéb nyelvüek«, tehát olyanok, kiknek anyanyelve bármely az előbbi rovatokban föl nem sorolt hazai, vagy más külföldi nyelv. (Például »3 e. ny.« 3 egyéb anyanyelvü lakos). Ezután következik a *hitfelekezetek* szerint való fölsorolás. Itt az unitáriusokat, vagy az «egyéb keresztény« és »más nem keresztény« felekezetek rovatát térkimélés végett szintén el kellett hagynom, tehát csak a két katholikus, a két protestáns, a görög-keleti és a zsidó-vallás, mint fő-felekezetek szerepelnek. Ha az olvasó mindezeket egy községnél összeadja, és a lakosok összes számával egybeveti az igy kapott összeget megtudhatja, hány ily egyéb hitfelekezetü létezik az illető községben.

Végre megjegyzem, hogy a fölöttébb kirivó ugy nemzetiségi, mind műveltségi, mind pedig felekezeti mozzanatokra vonatkozó számokat *feltünőbb* betükkel nyomtattam, vagyis például ott, ahol az alfabéták száma a hihetetlenséggel határos csekélységü, vagy hol ezek között megdöbbentőleg sok a műveltebb nemzetiségekhez: a magyarhoz és a némethez, vagy a műveltebb hitfelekezetekhez: a két protestánshoz és zsidóhoz tartozó. A műveltebb felekezetek közé itt a római katholikust is számítottam.

Záradékul szükségtelennek tartom ismételni, hogy bár az illető máramarosmegyei községeknél a nagyobb számmal lakó zsidó hitüeket szintén nyomtatásban is kiemeltem, mint a többi felekezetnél, az »irni és olvasni nem tudó« féle jellemzés még ezekre zsidókra sem alkalmazható, minthogy legtöbbje legalább egy irást tud és ismer: a hébert. E szerint a zsidó és nem zsidó analfabéták közt még roppant különbség van rendszerint. — Mindazonáltal az egyenlőség és tiszta tárgyilagosság elvének itt is hódolva már csak azért is kiemeltem a kérdéses úgyis csekély számú máramarosi községeket, hol fölötte sok ilyen zsidó »analfabéta« létezik, hogy ezuttal is rámutassak arra a körülményre, mily sajnosan maradtak hátra épen itt és ugyszólván *csak* itt egész hazánkban a máramarosi zsidók, ha nem is legtöbb keresztény földieik, de összes többi hazai *hitsorsosaik*hoz képest a modern és ma egyedül mértéket adható népmüveltségben.

A község neve	Megye	Lakosok összes száma	Kik közt írni és olvasni tud	A lakosok nemzetisége						A lakosok hitfelekezete					
				magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát szerb s egyebek	róm. kath.	görög kath.	görög keleti	ágost.	helvét	zsidó
Baksa-Koká	Abauj-Torda	152	5	6	5	132	6 egyéb nyelvű			137	3	—	—	—	12
Demeter-Patak	Alsó Fehér	466	7	—	—	—	447	—	—	—	464	2	—	—	—
Rakató	» »	504	6	—	—	—	492	—	—	—	2	502	—	—	—
Tartaria	» »	633	8	—	7	—	592	4 egy.nyelvű		—	—	625	—	—	8
Oláh-Tordas	» »	536	9	15	—	—	498	—	—	2	521	—	—	13	—
Vadverem	» »	333	9	3	—	—	316	—	—	—	330	—	—	—	3
Ganrény	» »	275	2	—	—	—	269	—	—	—	—	275	—	—	—
Pojana	» »	454	7	—	—	—	439	—	—	—	—	454	—	—	—
Tótfalud	» »	548	7	—	—	—	542	—	—	—	2	546	—	—	—
Lándor	» »	274	9	28	—	—	230	5 egy. nyelv.		—	223	20	—	30	—
Miklóslaka	» »	463	8	19	—	—	427	—	—	5	234	208	—	11	4
Havasgyógy	» »	477	7	—	—	—	464	—	—	—	—	477	—	—	—
Nyirmező	» »	728	6	—	—	—	716	—	—	—	727	1	—	—	—
Báltyele	Arad	117	1	2	—	—	109	—	—	2	—	115	—	—	—
Berindia	»	271	7	1	—	—	260	—	—	—	—	270	—	1	—
Bruszturesz k	»	168	1	—	—	—	165	—	—	—	—	168	—	—	—
Doncsény	»	235	9	1	—	—	224	3 egy. nyelv.		—	—	234	—	1	—
Ignest	»	261	1	—	—	—	257	—	—	—	—	261	—	—	—
Jószás	»	280	9	—	—	—	270	—	—	1	—	279	—	—	—
Laáz	»	416	2	2	—	1	392	8 egy. nyelv.		4	—	412	—	—	—
Minyád	»	195	1	—	2	—	180	2 »	»	—	51	141	—	—	—
Musztesd	»	338	6	2	—	—	321	5 »	»	2	—	335	—	—	1
Nadalbest	»	217	3	—	4	—	212	—		4	—	213	—	—	—
Nyágra	»	353	7	—	—	—	329	2 egy. nyelv.		—	—	353	—	—	—

Ravna	Arad	440	7	5	2	—	422	—		5	—	433	—	2	—
Rossia	»	532	6	—	—	—	523	4 egy.nyelv.		—	—	532	—	—	—
Szuszány	»	**424**	**1**	—	—	—	418	—	—	—	—	424	—	—	—
Bodesd	»	251	**1**	—	—	—	242	—	—	—	—	251	—	—	—
Bugyesd	»	326	8	—	—	—	315	—	—	—	—	326	—	—	—
Czermura	»	269	6	2	7	—	254	—	—	4	—	260	—	—	5
Czohesd	»	261	5	—	—	—	247	—	—	—	—	261	—	—	—
Dumbrava	»	325	4	—	—	—	315	—	—	—	—	325	—	—	—
Groós	»	204	2	—	—	—	199	—	—	—	—	204	—	—	—
Krisztesd	»	174	2	—	—	—	169	—	—	—	—	174	—	—	—
Leásza	»	**388**	**2**	2	—	—	376	—	—	—	—	386	—	2	—
Lungsora-Vosdocs	»	**798**	**2**	—	—	—	773	—	—	—	—	798	—	—	—
Mermesd	»	180	**1**	—	—	—	176	—	—	—	—	180	—	—	—
Pojána	»	315	**2**	—	—	—	306	—	—	—	—	315	—	—	—
Pojenár	»	361	**2**	—	—	—	345	—	—	—	—	361	—	—	—
Szirbi	»	**547**	**3**	—	—	—	525	—	—	—	—	547	—	—	—
Talács	»	**850**	**6**	—	—	—	522	—	—	—	—	850	—	—	—
T.-Crnavicza	»	255	**1**	—	—	—	246	—	—	—	—	255	—	—	—
Tisza	»	**548**	**4**	2	—	—	822	—	—	2	—	546	—	—	—
Járkos	»	290	8	—	—	—	276	1 egy. nyelv.		3	—	287	—	—	—
Kreszta-Ménes	»	**643**	**8**	8	8	—	592	8 »	»	14	608	18	—	—	3
Jalna	Bars	193	7	—	—	193	—	—	—	**193**	—	—	—	—	—
Klacsán	»	156	**2**	—	—	151	—	—	—	**156**	—	—	—	—	—
Novolnó	»	247	4	—	—	247	—	—	—	**247**	—	—	—	—	—
Colánfalva	Beregh	106	**1**	1	1	—	—	102	—	—	103	—	—	—	3
Koczkaszállás	»	174	5	2	19	—	—	144	—	4	148	—	—	—	19
Orosz-Kucsora	»	120	**1**	—	—	—	—	119	—	—	110	—	—	—	10
Kuzmina	»	411	**6**	38	1	3	—	358	7e.ny.	10	249	—	—	—	**152**
Liszárnya	»	112	2	—	5	—	—	103	—	5	100	—	—	-	7
Kis-Mogyorós	»	259	**3**	—	—	1	—	251	—	4	241	—	—	—	14
Ploszkánfalva	»	143	2	—	4	—	—	136	—	—	139	—	—	—	4

A község neve	Megye	Lakosok összes száma	Kik köz. irni és olvasni tud	A lakosok nemzetisége						A lakosok hitfelekezete					
				magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát, szerb s egyebek	római kath.	görög kath.	görög keleti	ágost.	helvét	zsidó
Kis-Almás	Beregh	393	9	35	1	—	—	354	—	8	257	—	—	—	88
Bábafalva	»	372	5	21	—	—	—	342	—	—	341	—	—	—	31
Krajna-Martinka	»	364	8	2	—	—	—	351	5e.ny.	—	353	—	2	—	9
Nyiresfalva	»	414	9	2	—	—	—	395	—	—	398	—	—	—	16
Pálfalva	»	170	1	—	—	—	—	170	—	—	151	—	—	—	19
Szundákfalva	»	123	2	1	—	—	—	122	—	1	101	—	—	—	21
Uj-Rosztoka	»	198	5	19	—	—	—	174	—	—	160	—	—	—	38
Kis-Tibava	»	102	2	—	—	—	—	99	—	—	102	—	—	—	—
Timsor	»	378	6	1	—	—	1	369	—	—	334	—	—	—	44
Priszlop	Beszterczе-Naszód	353	4	—	—	—	312	27egy.nyelv.		—	353	—	—	—	—
Netz	»	266	9	—	14	—	249	—	—	—	249	2	—	—	15
Friss	»	275	8	—	5	—	359	—	—	—	370	—	—	1	4
Alsó-Sebes	»	521	9	—	2	—	507	—	—	—	514	5	—	—	2
Serling	»	316	5	—	17	—	283	5 egy.	nyelv.	1	299	—	—	—	16
Betfia	Bihar	284	4	3	—	—	267	2 »	»	1	268	13	—	2	—
Harangmező	»	**552**	**7**	4	—	—	513	11 »	»	—	1	543	—	—	8
Kis-Kér	»	437	7	4	2	—	411	—	—	—	—	430	—	—	7
Nyárló	»	**514**	**7**	12	—	—	477	11 »	»	1	1	501	1	1	9
Somogy-Uzsopa	»	**524**	**7**	7	—	—	487	16 »	»	—	—	517	—	—	7
Borostelek	»	307	5	9	—	—	286	—	—	1	10	293	—	—	3
Bottyán	»	275	4	7	—	—	254	—	—	—	1	267	—	—	7
Czigányfalva	»	362	9	10	1	2	332	5 »	»	4	—	348	—	5	5
Fáncsika-Váradi	»	394	7	7	—	—	385	—	—	—	—	387	—	7	—
Kabaláspatak	»	438	6	8	—	—	405	—	—	—	1	426	—	5	6

Kalota	Bihar	**773**	**I**	3	6	—	738	7 egy. nyelv.	—	—	764	—	—	9
Kigyik	»	340	6	2	11	—	317	—	3	—	327	—	—	10
Kopacsel	»	459	7	6	1	—	409	19 » »	2	2	449	—	—	6
Kőalja	»	**316**	**3**	1	1	—	300	— —	2	—	314	—	—	—
Szaránd	»	**388**	**4**	4	—	—	378	— —	1	—	384	—	—	3
Szt.-Elek	»	**455**	**4**	3	—	—	434	— —	1	4	447	—	—	3
Szurdok	»	**409**	**3**	3	—	—	395	— —	—	—	405	—	—	4
Vircsolog	»	**557**	**6**	10	2	—	532	— —	9	—	542	1	4	1
Cséklye	»	469	8	4	—	9	429	2 egy. nyelv.	10	9	445	—	—	5
Dámos	»	**658**	**4**	1	5	—	626	— —	—	—	651	—	—	7
Dubricsony	»	523	9	20	—	—	494	— —	—	91	71	1	2	18
Oláh-Kakucs	»	206	**I**	2	—	—	198	— —	—	—	204	-	—	2
Korniczel	»	451	4	6	5	1	425	— —	2	7	432	—	—	10
Kövesd	»	444	7	23	—	—	402	5 egy. nyelv.	1	2	420	—	—	16
Krajnikfalva	»	293	**2**	1	—	—	278	6 » »	—	2	290	—	—	1
Váradi-Nagypatak	»	**400**	**2**	2	—	—	386	—	—	—	384	—	—	11
Ponor	»	**952**	**7**	—	2	—	929	2 » »	—	5	944	—	—	3
Vár-Sonkolyos	»	**975**	**5**	6	—	—	951	— —	—	3	963	—	4	5
Ürgeteg	»	356	4	7	—	1	338	— 1	1	6	341	—	5	3
Bozsoly	»	225	7	8	8	5	200	— —	8	37	167	—	5	8
Lükő	»	380	6	11	17	1	348	— —	1	1	350	—	11	17
Ujfalu-Bisztra	»	235	5	15	—	—	215	— —	—	26	194	—	8	7
Almaszegi-huta	»	370	7	4	10	330	—	1 egy. nyelv.	**370**	—	—	—	—	—
Sástelek	»	244	5	11	—	—	223	1 » »	2	220	13	—	1	8
Botfej	»	365	4	3	2	3	333	15 » »	3	—	357	—	—	5
Csontaháza	»	293	6	4	—	—	280	— —	—	—	287	—	—	6
Klittpuszta	»	153	**2**	—	—	—	150	— —	—	—	153	—	—	—
Puszta-Talmács	»	214	**I**	—	—	—	211	— —	—	—	214	—	—	—
Oláh-Gyepes	»	**535**	**6**	3	—	—	516	— —	—	—	532	—	—	3
Kápolna	»	**760**	**3**	4	—	—	723	— —	—	17	739	—	—	4
Rózsafalva	»	449	6	10	—	—	408	15 egy. ny.	—	1	437	—	5	6

A község neve	Megye	Lakosság összes száma	Kik közt írni és olvasni tud	A lakosok											
				nemzetisége						hitfelekezete					
				magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát, szerb s egyebek	róm. kath.	görög kath.	görög keleti	ágost.	helvét	zsidó
Vasánd	Bihar	**782**	**5**	11	1	—	722	1 egy. nyelv.		9	—	759	—	—	14
Briheny	»	357	8	7	—	—	346	—	—	4	—	349	—	—	4
Száka	»	275	8	—	—	—	260	—	—	—	—	275	—	—	—
Szoód	»	344	8	4	—	—	320	2 egy. nyelv.		—	—	340	—	—	8
Bukorvány	»	397	7	8	1	—	373	—	—	1	298	90	—	—	4
Dekanyesd	»	346	7	8	4	—	324	—	—	—	284	46	—	2	14
Dombrovicza	»	296	**3**	8	—	—	287	—	—	—	280	7	—	5	4
Forrószeg	»	391	7	4	1	—	377	—	—	—	7	379	—	—	5
Magyar-Gyepes	»	420	5	1	12	—	388	—	—	—	2	406	—	—	12
Oláh-Hódos	»	**356**	**2**	—	3	—	348	—	—	—	7	346	—	—	3
Hogyis	»	242	**3**	—	6	—	227	—	—	—	10	226	—	—	6
Hosszuliget	»	238	**2**	2	—	—	229	2 egy. nyelv.		—	228	8	—	—	2
Jancsesd	»	440	5	3	—	—	422	—	—	—	437	—	1	—	2
Nagy-Káránd	»	**200**	**1**	3	5	—	186	—	—	—	192	—	—	—	8
Nagy-Kerpesd	»	411	8	3	—	—	397	—	—	7	6	399	—	—	6
Kotyiklet	»	498	9	6	3	—	474	3 egy. nyelv.		2	—	489	—	—	2
Kráncsesd	»	406	6	3	5	—	388	—	—	1	—	397	—	2	5
Mirló	»	404	4	4	—	—	386	—	—	2	—	399	—	—	5
Nagy-Patak	»	210	**2**	—	—	—	206	—	—	1	—	202	—	—	7
Sztrákos	»	**288**	**1**	4	2	—	276	—	—	—	1	281	—	—	6
Alsó-Topa	»	316	**3**	8	—	—	299	—	—	—	—	308	—	—	8
Papmező-Valány	»	482	**5**	10	1	—	461	4 egy. nyelv.		—	2	467	—	—	7
Varasány	»	492	8	11	—	—	470	—	—	—	2	467	—	—	23
Groos	Hunyad	119	3	—	—	—	118	—	—	—	—	119	—	—	—

Pozenicza-Tomi	Hunyad	218	1	—	—	—	208	—	—	—	218	—	—	—
Balomir	»	352	9	—	—	—	219	116 e. nyelv.	—	352	—	—	—	—
Fegyér	»	**522**	**2**	—	—	—	503	—	—	8	514	—	—	—
Gureny	»	193	**2**	—	—	—	185	5 egy. nyelv.	—	193	—	—	—	—
Ohába-Sibisel	»	460	7	—	2	—	440	3 » »	—	453	5	—	—	2
Felső-Kápolna	Kis-Küküllő	201	7	15	6	—	170	1 » »	—	8	172	—	14	7
Kincses	»	481	8	6	—	—	449	—	—	72	401	—	8	—
Kis-Iklod	»	444	8	—	—	—	413	12 » »	—	444	—	—	—	—
Szász-Völgy	»	255	2	—	—	—	236	4 » »	—	255	—	—	—	—
Egerbegy	Kolozs	546	1	1	—	—	527	6 » »	—	546	—	—	—	—
Lapistya	«	**238**	**1**	—	—	—	235	— —	—	238	—	—	—	—
Oláh-Bikal	»	476	7	—	—	—	459	— —	—	476	—	—	—	—
Bökény	»	**499**	**4**	9	—	—	469	— —	—	266	223	—	10	—
Jákótelke	»	215	**3**	**172**	—	—	41	— —	—	—	41	—	**174**	—
Jegeristye	»	326	5	6	—	—	306	— —	7	319	—	—	—	—
Keleczel	»	421	4	1	—	—	412	— —	—	8	408	—	5	—
Retyiczel	»	**698**	**6**	5	3	—	672	— —	—	99	1	—	—	8
Rugosel	»	**804**	**4**	—	—	—	774	— —	—	24	780	—	—	—
Tránylis	»	**711**	**2**	—	—	—	689	— —	—	711	—	—	—	—
Ujfalu-Kalota	»	255	**3**	—	—	—	242	— —	—	1	254	—	—	—
Viság	»	**892**	**3**	—	4	—	860	7 egy. nyelv.	—	885	2	—	—	5
Marokháza	»	369	5	4	1	—	355	— —	3	353	—	—	1	12
Ombucz	»	275	9	7	—	—	259	6 egy. nyelv.	1	262	—	—	4	8
Nemes-Zsuk	»	552	**8**	14	—	—	497	25 » »	1	536	1	—	3	11
Kovácsi	»	**317**	**1**	8	—	—	308	— —	—	308	—	—	—	9
Macskás-Szt.-Márton	»	191	**2**	4	—	—	176	— —	—	187	—	—	4	—
Szunurduk	»	281	5	9	1	—	235	32 e. nyelv.	—	267	1	—	9	4
Adalin	»	445	5	4	—	—	425	2 » »	—	437	1	—	3	4
Bányik	»	262	4	—	—	—	257	— —	—	—	262	—	—	—
Milvány	«	**568**	**9**	11	—	—	533	4 egy. nyelv.	—	—	556	—	—	12
Nyercze	»	336	4	10	—	—	300	15 » »	—	326	—	—	6	4

A község neve	Megye	Lakosok összes száma	Kik közt írni és olvasni tud	A lakosok nemzetisége: magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát, szerb s egyébb nyelv.	A lakosok hitfelekezete: róm. kath.	görög kath.	görög keleti	ágost.	helvét	zsidó
Szent-Mária	Kolozs	496	8	—	9	—	486	—	—	—	—	487	—	—	9
Budurló	»	403	6	—	2	—	391	—	—	—	400	—	—	—	9
Ohaba-Lunka	Krassó-Szörény	307	6	6	—	—	292	—	—	—	4	301	—	—	3
Ballosest		168	1	1	—	—	157	—	—	1	—	167	—	—	2
Drakszinyest	»	320	7	—	1	—	289	17 e. nyelv.		—	—	319	—	—	—
Drinova	»	252	5	—	—	—	243	—	3	—	—	252	—	—	1
Kossovicza	»	121	1	—	2	—	115	—	—	2	—	119	—	—	—
Krivina	»	**328**	**2**	1	—	—	321	—	—	1	—	327	—	—	—
Kis-Mutnik	»	313	8	3	1	—	296	—	—	4	—	309	—	—	—
Poverzsina	»	361	6	—	—	—	348	—	—	—	—	361	—	—	—
Zsupunyest	»	305	6	—	—	—	300	—	—	—	—	305	—	—	—
Bukosnicza	»	**509**	**7**	—	—	—	492	—	—	12	—	497	—	—	—
Csikleny	»	173	1	—	—	—	163	—	—	—	—	173	—	—	—
Dáles	»	454	8	—	—	—	440	—	—	—	—	454	—	—	—
Szlagna	»	410	7	—	—	—	389	—	—	—	—	410	—	—	—
Turnul	»	394	7	—	—	—	374	3 egy. nyelv.		—	—	394	—	—	—
Valiamare	»	340	4	—	—	—	327	—	—	—	—	340	—	—	—
Divics	»	492	9	—	—	—	5	—	455	—	—	492	—	—	—
Karlsdorf	»	238	5	—	8	—	221	—	—	7	—	231	—	—	—
Ruszkirva	Mármaros	**1236**	**9**	—	1	—	3	1213	—	1	1100	—	—	—	**135**
Nánfalu	»	**585**	**5**	—	52	—	504	1	3e.ny.	—	532	—	—	—	**53**
Sajó-Pojána	»	**825**	**9**	2	62	—	735	1	10 »	1	729	1	—	—	**94**
Kabola-Patak	»	**1472**	**3**	32	272	—	1140	11	—	15	1180	—	—	4	**273**
Kis-Kirva	»	**528**	**7**	4	100	—	411	—	—	—	427	—	—	—	**101**

Krazsnisora	Mármaros	**459**	**2**	3	5	—	431	—	4e.ny.	1	454	—	—	—	4
Sándorfalu	»	**698**	**8**	2	174	1	—	507	—	3	512	—	—	—	**182**
Felső-Hidegpatak	»	**770**	**1**	—	131	—	—	616	—	—	632	—	—	—	**138**
Kalocsa-Horb	»	415	9	—	43	—	—	355	—	1	368	—	—	—	46
Lozánszka	»	**597**	**2**	1	27	—	—	550	—	—	570	—	—	—	27
Lyahovecz	»	260	4	—	—	—	1	258	—	—	260	—	—	—	—
Pilipecz	»	**595**	**2**	2	75	—	—	500	—	—	517	—	—	—	**78**
Podobocz	»	286	2	—	29	—	—	254	—	—	257	—	—	—	29
Ricska	»	**689**	**3**	—	90	—	—	572	—	—	597	—	—	—	**92**
Rosztoka	»	470	6	1	52	—	—	413	—	6	417	—	—	—	47
Szolyma	»	317	4	—	30	—	—	283	—	—	286	—	—	—	31
Toronya	»	**680**	**5**	—	172	—	1	489	—	6	501	—	—	—	**173**
Unoka	Maros-Torda	209	4	**147**	—	—	40	—	—	2	60	—	—	**145**	2
Soós-Szt-Márton	»	184	**1**	—	—	—	175	3 egy.	nyelv.	—	19	165	—	—	—
Illyésmező	»	219	7	**209**	—	—	2	—	—	13	143	—	—	**62**	1
Poszátka	Nyitra	107	**1**	—	3	99	—	—	—	**103**	—	—	—	—	4
Dézsén	»	205	**3**	—	—	199	—	—	—	**203**	—	—	—	—	2
Dobrocsna	»	**227**	**2**	—	4	213	—	—	—	**221**	—	—	—	—	6
Nagy-Lehotka	»	**309**	**2**	—	3	297	—	—	—	**306**	—	—	—	—	3
Macsó	»	169	3	—	5	164	—	—	—	**150**	—	—	—	—	9
Nevidzén	»	344	7	—	7	331	—	—	—	**337**	—	—	—	—	7
Szécs	»	222	**3**	—	2	217	—	—	—	**220**	—	—	—	—	2
Barakony	Pozsony	140	4	5	2	124	—	—	—	**138**	—	—	—	—	2
Hajtuska	Sáros	288	7	—	3	244	—	24	9e.ny.	**51**	232	—	—	—	5
Hönigh	»	**519**	**1**	—	—	499	—	—	—	20	499	—	—	—	—
Obrucsnó	»	251	3	—	43	—	—	206	—	—	208	—	—	—	43
Olejnok	»	**529**	**6**	—	—	517	—	—	—	**69**	435	—	—	—	25
Orosz-Vólza	»	**236**	**7**	—	23	—	—	203	—	2	211	—	—	—	23
Benedikócz	»	328	7	—	17	290	—	76 e.	nyelv.	1	308	—	—	—	19
Dubine	»	**261**	**2**	—	7	248	—	1 »	»	**236**	4	—	—	—	21
Vavrincz	»	109	**2**	1	4	—	99	3 »	»	—	104	—	**109**	—	5

A község neve	Megye	Lakosok összes száma	Kik közt írni és olvasni tud	A lakosok											
				nemzetisége						hitfelekezete					
				Magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát, szerb s egyéb nyelv.	római kath.	görög kath.	görög keleti	ágost.	helv.	zsidó
Ábrahámfalu	Sáros	251	8	—	—	244	—	—	—	**124**	6	—	**109**	—	12
Kohány	»	299	9	7	1	186	—	—	—	40	62	—	**80**	—	17
Bérczalja	»	275	7	3	—	266	—	—	—	**200**	6	—	40	—	29
Lukavicza	»	250	4	—	4	244	—	—	—	8	55	—	**183**	—	4
Rokitó	»	311	7	—	9	287	—	8 egy. nyelv.		**177**	—	—	**125**	—	9
Vanyiskocz	»	244	**3**	—	7	228	—	—	—	**223**	1	—	13	—	7
Komlósa	»	**612**	**1**	—	24	569	—	—	—	—	587	—	—	—	25
Hutka	»	**225**	**1**	3	3	5	—	206	—	—	214	—	—	—	11
Alsó-Mirossó	»	**302**	**2**	—	22	3	—	261	—	3	275	—	—	—	24
Felső-Polyánka	»	**232**	**1**	—	6	—	—	233	—	—	226	—	—	—	6
Rákócz	»	**139**	**1**	—	—	136	—	—	—	2	132	—	—	—	5
Rosztoka	»	**437**	**1**	—	—	—	—	413	11 e.n.	—	413	—	—	—	24
Rovnó	»	**502**	**3**	—	5	—	—	388	92 »	**86**	411	—	—	—	5
Sztebnik-Hutta	»	238	3	—	19	208	—	—	—	**189**	24	—	—	—	25
Váradka	»	346	5	—	24	1	—	298	17 »	1	320	—	—	—	25
Viszlava	»	**218**	**1**	—	27	191	—	—	—	—	191	—	—	—	27
Alsó-Boldád	Szatmár	241	7	9	—	—	221	9 egy. nyelv.		1	230	—	—	—	10
Oláh-Hódos	»	**355**	**2**	3	1	—	349	—		—	347	—	—	—	8
Lophágy	»	311	7	9	—	—	297	1 »	»	—	300	—	—	—	11
Kis-Szokond	»	400	7	2	—	—	396	—	—	—	396	—	—	—	4
Handal-Iloba	»	**293**	**3**	**79**	1	—	201	—	—	85	199	—	—	—	9
Lekencze	»	**484**	**2**	—	27	—	433	16 e. nyelv.		—	457	—	—	—	27
Mogyorós	»	**599**	**8**	11	—	—	578	—	—	4	580	—	—	3	12
Mózesfalu	»	495	**9**	5	1	7	471	3	—	9	458	—	—	—	28

Györkefalu	Szatmár	416	5	1	—	—	408	—	—	410	—	—	—	6
Nyegrefalu	»	292	5	8	—	—	457	2 egy. nyelv.	—	470	—	—	—	10
Pusztatelek	»	**208**	**2**	—	4	—	191	—	2	202	—	—	—	4
Sándorfalu	»	419	9	5	1	—	403	2 egy. nyelv.	5	407	1	—	—	6
Kis-Bozinta	»	333	6	1	—	—	327	—	1	326	—	—	—	6
Fericse	»	408	7	1	—	—	405	—	1	373	2	—	—	32
Jeder	»	**792**	**7**	47	—	—	718	5 egy. nyelv.	—	736	5	—	—	51
Hovrilla	»	323	6	6	—	—	309	4 » »	—	317	—	—	—	5
Tölgyes	»	**297**	**2**	8	—	—	276	9 » »	—	289	—	—	1	8
Kápolna	Szeben	**508**	**9**	—	—	—	493	—	—	—	508	—	—	—
Olysavka	Szepes	156	5	—	1	152	—	—	**154**	—	—	—	—	2
Sztraczena	»	307	7	—	5	288	—	—	**279**	5	—	16	—	7
Szadek-Lublovár	»	279	7	—	11	246	—	4 egy. nyelv.	**246**	25	—	—	—	8
Falstin	»	199	8	—	16	171	—	2 » »	**181**	—	—	1	—	17
Kis-Frankova	»	302	4	—	—	295	—	—	**302**	—	—	—	—	—
Repiszkó	»	**602**	**4**	—	—	585	—	—	**601**	1	—	—	—	—
Hafka	»	161	7	—	—	154	—	2 egy. nyelv.	**156**	—	—	—	—	5
Borzova	Szilágy	254	7	6	—	—	241	—	—	243	5	—	—	6
Csiglén	»	325	6	5	—	—	309	—	—	320	—	—	—	5
Dabjon-Ujfalu	»	289	4	14	—	—	269	4 egy. nyelv.	—	276	—	—	3	10
Farkasmező	»	255	8	24	—	—	227	—	—	231	—	—	2	22
Galgó	»	**791**	**8**	2	—	—	753	25 e. nyelv.	—	760	—	—	—	31
Kis-Goroszló	»	468	7	22	—	—	443	—	—	446	—	—	—	22
Őrmező	»	280	7	16	—	—	250	7 egy.nyelv.	5	262	—	—	4	9
Szilágy-Paptelek	»	**717**	**7**	6	—	—	698	9 » »	—	706	3	—	1	6
Prodánfalva	»	186	**3**	—	—	—	181	—	1	176	3	—	2	4
Róna	»	361	5	28	—	—	317	6 » »	—	332	—	21	4	4
Hosszú-Ujfalu	»	**283**	**2**	4	—	—	277	—	—	279	—	—	—	4
Kecskésfalva	»	285	7	4	—	—	268	—	—	281	—	—	—	4
Kis-Nyires	»	373	9	8	—	—	294	10 e. nyelv.	—	305	—	—	—	8
Nyirmon	»	284	8	3	—	—	274	—	—	279	—	—	—	5

A község neve	Megye	Lakosok összes száma	Kik köz. irn és olvasni tud	A lakosok nemzetisége						A lakosok hitfelekezete					
				magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát, szerb s egyebek	római kath.	görög kath.	görög keleti	ágost.	helvét	zsidó
Bükk-Tótfalu	Szilágy	**533**	**5**	7	—	—	511	—	—	—	526	—	—	—	7
Közép-Várcza	»	**343**	**2**	3	—	—	334	—	—	—	327	—	—	—	15
Vicsa	»	222	4	20	—	—	195	—	—	—	202	—	—	10	10
Völcsök	»	**593**	**9**	**381**	5	—	185	5 egy. nyelv.		10	190	—	—	**383**	10
Cserese	»	335	5	9	—	—	318	—		—	326	—	—	—	9
Márkaszék	»	**725**	**4**	26	2	7	664	4 egy. nyelv.		9	685	5	—	1	25
Váralja	»	334	6	6	—	—	318	8 »	»	—	328	—	—	—	6
Paliczka	»	163	3	6	—	—	157	—		—	157	—	—	—	6
Hosszúaszó	»	178	4	23	—	—	127	23 »	»	4	154	—	—	15	5
Füzes-Paptelek	»	419	5	3	—	—	404	—		—	414	—	—	—	5
Kraszna-Tótfalu	»	**341**	**1**	5	—	—	329	2 »	»	—	336	—	—	—	5
Tusza	»	434	8	3	1	—	412	4 »	»	—	430	—	—	—	4
Ujvágás	»	221	2	3	—	—	212	—		—	218	—	—	—	3
Orbó	»	178	3	8	—	—	154	15 »	»	5	165	—	—	—	8
Csörmölő	»	**540**	**5**	22	—	—	493	13 »	»	—	260	258	—	14	8
Mojgrád	»	**575**	**8**	5	—	—	555	2 »	»	1	567	3	—	1	3
Nyirsid	«	353	6	56	—	1	282	—	—	—	298	—	—	**50**	5
Vaskapu	»	225	6	14	—	—	209	—	—	—	16	195	—	14	6
Felső-Gyékényes	Szolnok-Doboka	352	5	—	8	—	331	—	—	—	343	—	—	—	9
Csicsó-Hagymás	»	402	7	12	4	—	368	—	—	4	23	357	—	8	10
Kálna	»	292	**3**	1	—	—	277	4 egy. nyelv		—	275	2	—	1	14
Alsó-Körtvélyes	»	392	7	8	7	—	361	6 »	»	—	376	—	2	—	14
Pestes	»	207	**2**	1	—	—	198	3 »	»	1	201	—	—	—	5
Csicsó-Polány	«	478	6	—	6	—	445	9 »	»	—	—	472	—	—	6

Sajgó	Szolnok-Doboka	176	2	—	—	—	171	—	—	—	176	—	—	—	—
Szóváros	»	355	8	1	1	—	347	—	—	—	340	3	—	1	11
Kolostor-Vaád	»	**545**	7	—	15	—	513	10 e. nyelv.		—	530	—	—	—	15
Igricze	»	242	4	2	—	—	227	3 » »		—	233	—	—	—	9
Moró	»	358	4	1	—	—	343	4 » »		5	350	—	—	—	3
Onok	»	**304**	2	8	—	—	275	6 » »		—	288	—	—	10	6
Poklostelke	»	406	8	3	1	—	372	15 » »		—	387	2	—	—	17
Szarvaskend	»	344	9	**123**	11	—	186	4 » »		57	190	—	—	**85**	12
Tótfalu	»	282	**3**	1	—	—	266	—		—	281	—	—	—	1
Gyurka-Pataka	»	124	**1**	—	—	—	120	—		—	115	5	—	4	—
Kecskeháta	»	217	4	—	6	—	207	3 e. nyelv.		—	211	—	—	—	6
Magymező	»	196	2	3	2	—	184	—		—	166	21	—	—	9
Dorna-Szt-Katolna	»	231	**1**	—	—	—	216	5 e. nyelv.		—	229	—	—	2	—
Tálosfalva	»	145	**1**	—	—	—	144	—		—	139	1	—	—	5
Tormapataka	»	226	3	—	—	—	217	—		—	219	—	—	—	7
Völcs	»	415	4	3	4	—	383	9 e. nyelv.		2	404	4	—	1	20
Bába	»	**533**	**8**	—	2	—	512	1 e. nyelv.		—	23	487	—	—	23
Dalmár	»	**523**	**5**	1	2	4	500	—		—	510	5	—	—	8
Dióspataka	»	182	**2**	2	—	—	171	—			177	—	—	—	5
Falkuta	»	**251**	**1**	6	—	—	289	2 e. nyelv.		—	251	—	—	—	—
Frinkfalva	»	185	**1**	—	—	—	183	—		—	180	2	—	—	3
Gosztilla	»	**533**	**7**	2	8	—	488	3 e. nyelv.		—	41	482	—	—	10
Pirosa	»	155	**1**	—	—	—	152	—		—	153	—	—	—	2
Szász	»	273	4	—	—	—	271	2 e. nyelv.		—	261	7	—	—	5
Kis-Debreczes	»	205	7	6	—	—	182	4 » »		3	—	198	—	2	2
Kosztafalva	»	**575**	**9**	1	—	—	560	—		—	—	566	—	—	9
Kötelesmező	»	461	5	—	9	—	445	—		—	—	452	—	—	9
Petyeritye	»	498	7	7	11	—	470	—		1	9	477	—	—	11
Alsó-Szöcs	»	**986**	**8**	14	5	—	908	18 e. nyelv.		3	498	455	—	9	21
Kis-Debrek	»	377	4	—	3	—	352	7 » »		—	10	363	—	—	4
Alsó-Egres	»	135	1	—	—	—	126	—		—	133	—	—	—	2

A község neve	Megye	Lakosok összes száma	Kik közt írni és olvasni tud	A lakosok nemzetisége						A lakosok hitfelekezete					
				magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát szerb s egyebek	róm. kath.	görög kath.	görög keleti	ágost.	helvét	zsidó
Nagy-Kaján	Szolnok-Doboka	492	8	—	—	—	476	2 egy. nyelvü		—	483	3	—	—	6
Oláh-Nyires	»	190	2	—	—	—	181	—	—	—	190	—	—	—	—
Bödön	»	444	1	3	2	—	414	13 egyéb ny.		—	433	—	2	3	6
Csaba-Ujfalu	»	243	3	1	—	—	224	18 »	»	—	243	—	—	—	—
Császári	»	209	1	8	—	—	191	3 »	»	6	197	—	—	—	6
Szász-Encs	»	434	3	—	12	—	399	8 »	»	—	422	—	—	—	12
Kötke	»	287	3	—	2	—	274	4 »	»	—	275	1	—	4	7
Felsö-Peterd	Torda-Aranyos	406	3	—	—	—	393	4 »	»	—	402	—	—	—	4
Közép-Peterd	»	394	8	1	—	—	366	10 »	»	—	383	10	—	1	—
Asszonyfalva	»	486	3	—	—	—	440	26 »	»	—	476	10	—	—	—
Kis-Fenes	»	776	6	7	—	—	717	26 »	»	—	81	688	—	—	7
Felsö-Füle	»	312	2	—	—	—	300	—	—	—	307	—	—	—	5
Lunka-Lánya	»	221	1	—	—	—	212	—	—	—	2	219	—	—	—
Sütmeg	»	300	5	—	—	—	286	—	—	—	300	—	—	—	—
Borév	»	307	3	—	—	—	299	—	—	—	—	307	—	—	—
Alsó-Podsága	»	599	7	3	—	—	573	—	—	—	218	378	—	—	-
Vidaly	»	343	7	—	—	-	319	8 egyéb ny.		—	—	343	—	—	—
Szt-Margita	»	230	3	23	—	—	171	27 »	»	4	204	1	—	21	—
Lalinek	Trencsén	188	3	—	—	181	—	—	—	181	—	-	—	—	7
Radvoszka	»	759	4	—	7	735	—	—	—	751	—	—	—	—	8
Sznazsnicza	»	308	4	—	3	298	—	—	—	305	—	—	—	—	3
Zadubje	»	237	2	—	—	227	—	—	—	237	—	—	—	—	—
Babkó	»	361	3	—	—	347	—	—	—	358	—	—	—	—	3
Podhorje	»	207	7	—	—	201	—	3. e. ny.		205	—	—	—	—	2

Sztrányavi	Trencsén	409	8	—	14	392	—	—	—	**395**	—	—	—	—	14
Podmanin	»	235	6	—	8	221	—	—	—	**226**	—	—	—	—	9
Boboth-Lehota	»	314	6	—	6	297	—	3 egyéb ny.		**308**	—	—	—	—	6
Cserno-Lehota	»	365	6	1	14	339	—	—	—	**317**	—	—	33	—	15
Hadvigha	Turócz	**323**	**3**	—	314	—	—	—	—	**118**	—	—	**200**	—	5
Kis-Csongova	Ugocsa	238	6	3	2	—	—	235	—	—	218	—	—	—	20
Rákos-Patak	»	192	2	2	9	—	—	173	—	1	182	—	—	—	9
Száraz-Patak	»	**575**	**9**	4	—	—	544	8	2e.ny.	—	535	—	—	—	40
Sós-Ujfalu	»	429	6	2	52	—	37	328	—	2	375	—	—	—	52
Kis-Tarna	»	**569**	**3**	7	—	1	45	501	4e.ny.	4	535	—	—	—	30
Andrasócz	Ung	439	4	2	8	22	—	379	—	29	371	—	—	—	39
Petrócz	»	436	4	2	4	387	—	32	2e.ny.	**291**	141	—	—	—	4
Baskócz	»	**279**	**3**	3	—	267	—	—	—	35	236	—	—	—	8
Benetine	»	361	5	—	3	3	—	348	—	—	287	—	—	—	**74**
Sáros-Remete	»	277	8	5	—	258	—	—	11e.ny.	5	60	—	2	**177**	33
Domasina	»	**234**	**1**	—	—	—	—	231	1e.ny.	—	223	—	—	—	11
Uj-Kemencze	»	301	7	3	2	25	—	268	—	—	274	—	—	—	27
Kis-Pásztély	»	196	3	2	—	—	—	187	2e.ny.	9	163	—	—	—	24
Szolya	»	382	6	1	6	1	—	360	—	—	339	—	—	—	43
Sztricsava	»	262	2	2	—	247	—	11	—	—	251	—	—	—	11
Kis-Turicza	»	454	8	3	25	5	—	412	—	5	423	—	—	—	26
Vulsinka	»	469	8	—	34	—	—	427	—	—	431	—	—	—	38
Zábrogy	»	366	9	18	1	—	—	346	—	5	343	—	—	—	18
Záhorb	»	246	**3**	—	—	—	—	244	—	—	237	—	—	—	9
Mattyasócz	Vas	296	9	2	56	—	—	223	vend	**275**	—	—	21	—	—
Szakonyfalu	»	**460**	**3**	—	8	—	—	446	»	**460**	—	—	—	—	—
Tótfalu	»	**631**	**8**	1	28	—	—	592	»	**611**	—	—	3	—	17
Sénnye	Zala	198	8	**191**	—	—	—	—	—	**198**	—	—	—	—	—
Böde	»	258	4	244	3	—	—	—	—	**255**	—	—	—	—	3
Barhely	»	122	4	118	—	—	—	—	—	**122**	—	—	—	—	—
Gosztola	»	140	8	131	—	—	—	—	—	**140**	—	—	—	—	—

A község neve	Megye	Lakosok összes száma	Kik közt irni és olvasni tud	A lakosok nemzetisége						A lakosok hitfelekezete					
				magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát szerb s egyebek	róm. kath.	görög kath.	görög keleti	ágost.	helvét	zsidó
Vakonya	Zala	192	5	177	—	—	—	—	—	192	—	—	—	—	—
Zsitkovecz	»	161	—	—	—	—	—	—	154	161	—	—	—	—	—
Kvakócz	Zemplén	331	9	35	—	286	—	—	—	211	33	—	46	—	41
Trepecz	»	170	3	—	—	155	—	1 egy. nyelvü		150	17	—	—	—	3
Hankócz	»	**385**	**2**	1	—	375	—	—	—	361	13	—	—	—	11
Hegedüsfalva	»	155	3	—	—	153	—	—	—	125	20	—	—	—	10
Helmeczke	»	333	3	—	—	330	—	—	—	280	29	—	—	—	24
Kárna	»	224	9	—	17	201	—	3 egy. nyelvü		196	10	—	—	—	18
Laczfalva	»	193	7	—	3	181	—	—	—	105	83	—	—	—	5
Velyopolya	»	216	6	—	—	207	—	5 egy. nyelvü		197	3	—	—	—	16
Rosztoka-Hukcsin	»	246	7	—	2	26	1	211	—	7	215	—	—	—	27
Balázs	Zólyom	179	5	—	—	174	—	—	—	179	—	—	—	—	—
Kalistya	»	151	5	—	—	145	—	—	—	151	—	—	—	—	—

Budapest.

PALÓCZY LIPÓT.

Hitközségi élet.

A zsidó hitközségek belügyei, szervezete, viszonyuk a tisztviselőkkel s az egyes egyletekkel szemben — mindez oly bő anyagot nyújt az eszmecserére s oly annyira rászorul a higgadt és alapos megvitatásra, hogy bizonyára érdemes fölhivni a zsidó községek munkaerőit, hogy tapasztalataikat és nézeteiket nyilvánosságra hozván, a bajok orvoslásához hozzájáruljanak.

A zsidó ügyek megvédésének alapkövei az egység és összetartás. Ezek pedig csak rendszeresitett és jól fegyelmezett hitközségek által érhetők el. Minden hitközség géphez hasonlit, melynek mozgató ereje: pénzügye, kerekei: a tisztviselők. A mozgató erőnek tehát szilárd támasztó pontot kell teremtenünk, minden keréknek helyét és funkcióját kell kijelölnünk, ha azt akarjuk, hogy a gép szakadatlanul és helyesen müködjék; más szóval, ha azt óhajtjuk, hogy minden egyes tisztviselő saját hatáskörében, minden hitközség saját kerületében és minden kerület az egész hazában megtegye kötelességét; ha azt akarjuk, hogy a zsidó felekezet áldásosan müködhessék a vallás, a hazafiság, a jótékonyság és haladás terén egyöntetű tervezetnek és *morális* szabályzatnak kell létrejönni, mely a hitközségek belügyeinek legcsekélyebb részleteire is kiterjedvén, azokat egészséges alapra fektesse.

Az antisemiták ezer vádja között leggyakrabban hallani az úgynevezett »kagalt« említeni, a mivel azt akarják kifejezni, hogy a zsidók mindenben, mindenkor és mindenütt tömörülnek érdekeik megvédésére. Fájdalom! nincs igazuk. Vannak ugyan vezérférfiaink sőt nehány vezérhitközségünk is, kik midőn a rend és béke ellenségei a zsidóságra támadnak, megfújják a harczi riadót, kibontják a vallás tiszta zászlaját s megvillogtatják az igazság ragyogó fegyverét. De fájdalmasan tapasztalják e vezérek, hogy a »közkatonák« nagy része nem hajt a riadóra, nem érti a veszélyt, nem edzett a csatára, sőt némelyik azt sem tudja, melyik táborhoz tartozik. Mialatt tehát a vezérek csak csekély haderőt gyüjthetnek, az alatt az ellenség a zsidók vallásában, becsületében, hazafias érzelmében, életében és vagyonában dúlnak és pusztitanak.

Ezen szomorú állapotok pedig nagyrészt egyenes és természetes következményei a zsidó hitközségek laza szervezetének. Nem elég az, hogy a főváros és még néhány nagyobb város izr. hitközsége jól van szervezve, hanem ily szervezettel a kisebb

hitközségeket is fel kellene ruházni, helyi viszonyaikhoz képest a szervezet szilárd alapját minden hitközségben meghonositani, és hazánk *valamennyi* hitközségét ugy egymáshoz füzni, hogy azok egymásnak kiegészitését és együtt *egy* szilárd testet képezzenek.

Mert: migy a hitközségek *jövedelmi forrásai* a legcsekélyebb események által befolyásolhatók;

mig az *iskola ügyekben* nem a szakember, hanem a gazdag ember nézete dönt;

mig *a hitoktatásra* nézve oly köteles tanterv nem lép életbe, melyen egyik vagy másik hittanár saját felfogása és kényelme szerint nem változtathat;

mig a *vallásos kérdésekben* nem a rabbi szava, hanem egyes fanatizált, de tudatlan makranczoskodása mértékadó;

mig a *sakter és kántor* helyzete egyesek kegyének nádalapján inog;

mig a *rabbik és jegyzők* szakképzettsége és ügybuzgalma nem elegendő jövőjük biztositására, hanem azokhoz a szervilizmus egy adagja is kivántatik;

mig a hitközségek kebelében létező *egyletek* nem szünnek meg önálló testületek lenni, melyek a hitközségektől nem csak függetlenek, hanem még ezekkel szemben gyakran ellenkező állást is elfoglalnak;

szóval mig a hitközségek tettereje, és képessége aprólékos pénzügyi, illetékességi és ambiczionális belzavarok által a komoly és áldásos müködéstől elvonatik, addig a magyarországi zsidóság nem fogja azt az egységes tömörséget képezni, melytől a kivánatos közremüködés várható.

Ime rövid kivonatu megnevezésben azon ügyek, melyek a hitközségek és általuk a magyarországi zsidóság szilárditása érdekében égető sürgetéssel orvoslásra várnak.

Évek óta hitközségi jegyző s azelőtt tanitó lévén, gyüjtött tapasztalataimat és szerény nézeteimet egy pár czikkben akarom közzé tenni és nagy örömemre fog szolgálni, ha kartársaim megpenditett eszméimet felkarolni és esetleg támogatni fogják.

Gyöngyös.

WEISZMANN N.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Oroszországi levelek.

Szt.-Pétervár, 1884. augusztus.

Első levelemben az oroszországi zsidók jelen helyzetéről igyekeztem lehető rövid áttekintést adni. Ezuttal az a feladatom, hogy hazám zsidóságának életéből egyes mozzanatokat bizonyos sorrend szerint megbeszéljek. Nem alaposságra akarok e megbeszélésben törekedni — egyszerü levélben nem is volna az helyén; hanem csak arra fogok ügyelni, hogy az élő valóságnak lehető világos és igazság szerinti előadását nyújtsam; csak elvétve engedem majd meg magamnak, hogy egyes jelenségeket birálva megvilágítsak. Mai levelem tárgya a nálunk jelenleg uralkodó pártok jellemzése lesz.

Nagyjában *négy* pártra oszlik az orosz zsidóság. A két régi: *chászidok* és *mithnaggidok*, a két új: *aszimilálódók* és *naczionalisták*. E pártok közül mindegyik a dolog természeténél fogva különféle csoportokra oszlik, melyeknek alig lehet külön határozott nevet adni. Nézzük most az egyes pártokat.

A *chászidok* nálunk, mint mindenütt a hol léteznek, még mindig ugyanazok, a kiknek régen ismertetnek. A chászid szilárdan ragaszkodik a »rabbijába«, a »jó zsidóba«, a »czaddikba«, vagy akárhogy nevezett lelki vezérébe helyezett hithez és minden haladástól idegenkedik. Erről eléggé gondoskodik maga a »rabbi«, a ki nem határozná el magát egykönnyen arra, hogy a czivilizáczió eretnek-kivánalmai kedvéért lemondjon a gazdag »pidjomim« (lelki váltságdijak)-ról és azon bálványozással határos tiszteletről, melyben hivei részesítik. És mint a mester, ép oly szorosan zárkóznak el a tanítványok is a korszellem legcsekélyebb követelései elől. A chászid az ő vallásos — ha szabad e szót itt használni — az ő vallásos rajongásában mintegy az idő és a hely föltéte-

lein kivül érzi magát; sem korával, sem honával nem gondol. Nem tudom, mennyivel különbözik az Önök hazájában élő chászid az oroszországitól, de alkalmasint fővonásaiban amarra is illik az utóbbinak a képe. Nálunk a chászid nem mulasztaná el egy évben sem, hogy tiszteletének szükséges bizonyitékaival ellátva rabbijához ne zarándokoljon, mig otthon családját a legszomorúbb viszonyok közt hagyja. A chászid rabbijától mást kiván, mint csodák mivelését és érthetetlen kabbalisztikuz misztikáit. A chászid a vallás-törvény gyakorlatának rovására — és különösen ebben különbözik a mithnaggidtól — a vallásos értelmet hangsúlyozza és a kabbálának tanulása háttérbe szorítja nála a szentirással és a talmuddal való foglalkozást. Ezen iránynak ugyanazon következményei lettek, melyek mindenütt mutatkoznak, hol habár a vallásos érzület kedvéért a hit tettleges gyakorlatát és a zsidó tannak tanulmányozását elhanyagolták, előbb utóbb a vallásos életet hanyatlás éri. Mert az igazi vallásosságnak, a mint a zsidósag azt érti, alapföltételei a vallástörvény tanulása és gyakorlása: mind a kettőnek eredménye gyanánt származik a vallásos érzület. És ha ezen érzület minden vallásos törekvés főczélja gyanánt tekintendő — mert mint bölcseink kifejezték: rachmáná libbá báé, az Isten szivet kiván — e czélhoz vezető ut csakis a vallástannal való foglalkozás és annak cselekedetekben biztosított gyakorlata lehet. Ezt pedig a chászidok nálunk és mindenütt tekinteten kivül hagyják. Itt véleményem szerint érintkezik a chászidizmus az eredeti kereszténységgel. A vallásos érzületre nézve minden egyessel szemben ez is oly követeléseket támasztott, melyeket csak kevés kiválasztott természet volt képes teljesíteni, és jó szándékkal, de meggondolatlanul a törvényt feláldozta az érzületnek, nem látva, hogy emezt amannak gyakorlata nélkül elérni csak kevés fenkölt elmének sikerülhet. A farizéusok nagy óvatosságát, mely e mondásban van legtisztábban kifejezve: »Ne higyj magadban halálod napjáig« s melylyel mindenkit, ki lelkiüdvét komolyan veszi, arra késztettek, hogy természetének, hajlamainak, vágyainak vallásos neveléséről gondoskodjék, magát a törvényesen szabályozott és körülirt életmódhoz szoktatva — a farizeusok ezen óvatosságát, mondom, félre értette a kereszténység, álszenteskedésnek bélyegezve azt, s félreértik a chászidizmus rajongói is. Az utóbbiaknál a vallásos élet hanyatlása nyilvánul első sorban erkölcsi tekintetben: a mérsékletesség és tartózkodás, Izráel e kitüntető tulajdonai náluk láthatólag megfogyatkoztak és sajnos, ebben a tekintetben nagyon sokat tanultak orosz környezetöktől. Istentiszteletök ziláltságáról és imaházaik lármás rendetlenségéről, melyet mesterkélt vallásos ekszták zissal leplezgetnek, nem is akarok szólani. Volt idő, midőn nálunk a gondolkozó zsidók is azzal

dicsérték a chászidizmust, hogy szolidáritás uralkodik közöttük, hogy engedelmesek rabbijuk iránt; azt mondták, hogy könnyebb a néhány rabbival értekezni és általuk az őket vakon követő tömegekre hatni, semmint ezer meg ezer egyénre hatást gyakorolni. De az utolsó években tapasztaltuk, mily csekély mértékben számithatni a chászidok szolidáritására és engedelmességére. Mig a zsidóellenes zavargások és a hivatalos közegek sanyargatása többnyire déli Oroszországban, tehát chászidaink tulajdonképi hazájában estek meg ezek semmit sem tettek arra nézve, hogy az általános bajt enyhitsék. A mi ez irányban történt, Oroszország nyugati tartományait lakó mithnaggidok és ezeknek rabbii részéről indult ki. A chászideus rabbik pedig a köznyomor közepette sem tettek egyebet, mint hogy a zavargó csőcselék és az antisemitikus tisztviselők által kifosztott hiveiktől — utolsó filléreiket is elszedték. E jámbor csodatevők körutazásai még a zavargások alatt sem szüneteltek. Vérzik az ember szive, ha rágondol, miképen éltek e népcsábitók befolyásukkal a legsulyosabb nyomor idejében! De hagyjuk őket. Forduljunk inkább az u. n. mithnaggidokhoz, a kik sok hiba és tévedés mellett mégis közöttünk a zsidóság valódi és igaz képviselői.

A mithnaggidoknak nevezett zsidókat nem ritkán orthodoxoknak is jelölik, de ez alapjában hamis. A hol nincsen heterodox, »máshitü«, ott orthodoxról, »igazhitüről« sem lehet szó. Nálunk a hivő zsidó vagy chászid, vagy mithnaggid; a mely zsidó sem az egyik, sem a másik párthoz nem számitható, az hitetlen és bármily öreg legyen, az »újak«-hoz tartozik. Az »újak« pedig, ha nem végkép hitnélküliek, őseink hite irányában közömbösek. A külföldi u. n. reformzsidóknak megfelelő zsidók nincsenek nálunk. Mig a reformáló zsidó másutt a vallásos élet bizonyos módositásait sürgeti s akár történeti alapon áll, akár nem, ohajtásaival a zsidóság szellemére hivatkozik és azokat a vallás érdekében állóknak hirdeti, addig az »új« zsidó Oroszországban minden vallásosság nélkül szükölködik, és a vallás maga rá nézve »túlhaladott álláspont.« Az a pár ember ki nálunk mégis a reform mellett néha-néha szót emel, többnyire azok közé tartozik, kik a maguk és az övéik számára rég nem szorulnak reformra, mert vagy már túladtak a valláson, vagy azt házi használatukra annyira reformálták, hogy azt még Amerika legradikálisabb reformerjei sem helyeselnék: ezek vallásos reformért csak hasznossági tekintetből érdeklődnek, azt gondolva, hogy reform által a vallás ügyének az »új« zsidók közt inkább lehetne híveket nyerni. Vagy pedig a reformnak szószólói azok közül valók — és ezek a veszélyesebbek — kik propagandájukkal a tanultság és felvilágosodottság szinét akarják magukra ölteni, a kik, hogy irói népszerüségre

tegyenek szert, a reform mellett lépnek föl, mig a tudomány emberei, mint Harkavy, Finn, Straschun minden erejökkel ellene vannak és hallani sem akarnak reformról. Mért nem hódíthatnak nálunk tért a vallások reformeszméi, vagy legalább miért nem hódíthatnak most, erre alkalmilag még rátérek; itt csak konstatálni kivántam, mily gyenge lábon áll nálunk a reform és hogy ennélfogva orthodoxiáról sem lehet szólani.

De valamint a mi »új« zsidóink nem felelnek meg a külföld reformzsidóinak, ép oly kevéssé azonosak a mi »régi« zsidóink külföldi orthodox zsidókkal. Mig ez utóbbiak nagyobbára csak külsőleg mutatnak jámborságot és hitbeli szigoruságukat főleg a reform tendecziózus tagadásában tanusítják, a hittörvény mindennapi gyakorlatában csak eltünő csekély mértékben különböznek többi hitsorsosaiktól, a vallástudományra nézve pedig a reformzsidókkal osztozkodnak a tudatlanság sorsában, addig nálunk a »régi« zsidók még minden tekintetben a régiek. A vallásos szertartásokat és szokásokat még merev szigorusággal tartják; a talmud, a rabbinikus irodalom és a »szifré múszar« (erkölcstani munkák) tanulmányozását a régi szeretettel és kegyelettel folytatják. A jesibák és tanítványaik száma még nem csökkent érezhetőleg. Ha régi zsidaink életében valamely változás jelezhető, azt csak ama türelmességben észlelhetni, melyet jelenleg müveltség és müveltek iránt gyakorolnak. Üldözésekről, melyeknek a müveltek még egy pár évtized előtt kitéve voltak, most hála istennek épen nem, vagy ritkán hallani. A mi »régi« zsidainknak most az is jól esik, ha az »új« nem hagyja abban végkép a zisdóságot; sőt a mi régieink maguk részesitik most gyermekeiket európai nevelésben, s csak az sajnálandó, hogy e nevelés oly sokszor a vallás rovására történik, mert rendesen a zsidó tanszakok teljes mellőzésével van összekötve. — Az elnyomás és üldözés utolsó évszázadai a zsidót erőszakosan kiragadták az az általa oly soká ápolt világi tudományok köréből és nem maradt számára más menedék és vigasz, mint a melyet »a törvény négy fala« között talált. De a hittörvény tanulmányozására szoritkozó szellemi élet, melybe a humanizmus fénye és melege be nem hatolt, lassanként kövületté merevedett s mindenféle ferde alakot öltött, úgy hogy a vakhit s a hitetlenség fanatikusainak egyaránt könnyü volt, zsidó életet és európai mivelődést ellentétek gyanánt tüntetni föl. És nálunk mindeddig vajmi kevés történt arra, hogy ily tendenczióz us balvéleményt eloszlassanak és áthidalják az örvényt, mely a zsidóélet és az európai kultura között képződött. Nincsenek sem alkalmas tanintézeteink, sem tanitóink és tankönyveink, a melyekkel képesek volnánk gyermekeinket igazi zsidókká, de a kor szellemében is nevelni, és innen van, hogy majdnem mindegyikben, ki a modern mivelt-

ségre adja magát, a zsidóság egy-egy hivét veszitjük el, és talán a zsidóság árulóját neveljük benne. És a mi még sajnosabb, »régi« zsidóink, a kik ezt egészen jól tudják, de az idő és hely viszonyai által kényszerítve gyermekeik oktatását a nyilvános orosz tanintézetekre bizzák, mindeddig a legkisebb kisérletet sem tették, hogy alkalmas tanitókról és könyvekről gondoskodva legalább némileg megóvják az orosz iskolákba járó serdülő ifjuságunkat azon veszélytől, melyekkel az egyoldalu orosz mivelődés jár a zsidók vallásos életére nézve, sőt régieink annyira elvakultak, hogy egész erejükből meghiusitani iparkodnak a hazafias lelkületü »új« zsidók mindazon kisérleteit, melyek zsidó *tanitóképző-intézetek* és a *zsidó tudománynak szentelt főiskola* megalapitására irányozvák. Ellenben az utolsó időben az antisemitikus támadások által felriasztva, összeszedték magukat, hogy — új jesibákat nyissanak, új chebrákat alapitsanak és azon egyéneknek számát szaporitsák, kik kizárólag a tóra tanulásának és az isteni tiszteletnek szentelik életüket. Nem akarják belátni, hogy ily rendszabályok nem képezhetnek ótalmat sem az antisemiták támadásai, sem az orosz cziviliszáczió rontó befolyása ellen, melynek mivelődő ifjuságunk ki van téve; nem akarják megismerni, hogy hitünk és népünk legszentebb érdekei azt kivánják tőlünk, hogy mindenek előtt a zsidó életet öszhangzásba hozzuk az igazi mivelődéssel, és hogy a kor szellemétől még a jesibák és chebrák se maradjanak illetetlenül; mert csak ily módon biztosithatjuk állandóan állásunkat és óvhatjuk meg magunkat belső és külső veszélyek, ifjuságunk elkorcsosodása és ellenségeink támadásai ellen.

De hiába. A fanatizmus vak: veszélytől nem fél, mert nem látja. Pedig oly közel fenyegetnek az alkalommal a veszélyek, hogy az ember nem tudja felfogni, hogy régieink azokat észre nem veszik. Mily veszély rejlik a hagyománynyal és a multtal való azon szakadásban, melyet saját családjuk körében lehetetlen naponként nem észlelniök! Bizony, e szakadás, a régi és új közötti ellentét ritkán mutatkozott oly hirtelen, oly közvetetlenül, mint nálunk mostan. A »régi« és az »új« zsidók között végtelen örvény tátong — s ez az örvény gyakran mintegy hirtelen nyilik meg. A ki ma a felvilágosodás mintaképének magasztaltatik, tegnap még a fanatikus, szigorú hitüekhez tartozott. Jelen leirásomban is e szerint egyetlen lépés átvezetne a »régi« zsidókról az »újakra.« De ezeknek bemutatásával kár volna olvasóimat ezuttal untatnom; levelem ugyis már elég hosszura nyult.

—*l*—

Amerikai levél.

Portland, Oregon államban. 1884. augusztus hó.

Csak mégis furcsa dolog az a mindenben és mindenütt egyforma csodálatos hatalommal nyilvánuló dualizmus. Azonban, a mire kevesebben gondolnak: dualizmus még a hit és vallás között is van — nem mindenütt, megengedem, de igenis itt Amerikában, különösen pedig az éjszaki Egyesült-Államok roppant területén, hol bizony nem nagy hitelnek örvend a hit, mig ellenben a vallás oly buján terem — Uram bocsáss! — mint a lapos nyiresben a bolond-gomba.

Van is belőle akkora fölöslege e más mindenben is példátlan gazdag népnek, hogy bizony kész ellátni szükségletét az egész többi emberiségnek, csak ugy testvéries barátságból ingyen, bár az is igaz, hogy e fölöslegtől a művelt szemlélőnek nem csak a szive-lelke undorodik meg: a mi Californiа, Oregon és Angol-Columbia városaiban nagy számmal létező *Joss*-házakban, budhista, bráhmin és hindu templomokban, melyekben pálinkát, czipót, sült csibét, birkát, malaczot és nem ritkán patkányt is áldoznak — akár minden nap is megtörténhetik.

No, de hisz ezekről tudjuk, hogy *pogányok* és hogy szertartásuk sok részben a két-, három- vagy négyezer év előtt divatozott ritushoz hasonlit.

Meg kell azonban emlitenem, hogy nem ritkán igen gazdagon felszerelt és ékesitett templomaikban oly bálványokkal is találkoztam, melyekhez képest nem csak Jupiter és Pluto, Isis és Osiris, de még Visnu, Szivá-Báál, Dágon és Moloch is a kiválóan remek szépségekhez számitandók.

Fájdalom! Mit érnek a Mainyo-i-Khárd, a Rig-Véda-Szánhita, a Bhágávat-Gitá, a Hitopádéza, a Dhámmápáda szép és bölcs mondatai és mindinkább nagyobb feledékenységbe sülyedő törvényei, midőn a magasztos Budha, a bölcs Confucius és a páratlan Zerdusht és a Láotszé bölcsesége még most is ily hitvány bolondságokban nyilvánulnak.

Hát a kereszténység?

A ki ennek akár fény-, akár árny-oldalait akarja alaposan megismerni, annak legalább három-négy évet Amerika különböző tartományaiban (hogy az itteni sajtó e tárgybeli kifejezését használjam) »*az erkölcstelen vallásokat és a vallástalan erkölcsöket*« figyelmesen kell tanulmányoznia és ezen idő alatt bizonynyal meggyőződik a hit és vallás dualizmusáról. Persze csupán az éjszak-amerikai EgyesültÁllamokban uralgó kereszténységről szólok, nem pedig arról, melyet gyermekkoromban a kedves Somogyban, később pedig a világ sok más részeiben figyelemmel kisértem; és sok évi személyes megtekintés, tanulmányozás és tapasztalásom alap-

ján állitom, hogy: a kereszténységnek különböző stádiumai sehol sem észlelhetők oly meglepő, inkább mondom ijesztő számban, mint épen Amerikában.

Hogy hát melyik és milyen kereszténység az?

Hát, kérem szépen, azt én magam sem tudom! Tessék azonban a tisztelt olvasónak önmagának itélni, határozni és választani, miután én a *százegyven keresztény felekezetből* csak azokat számitom fel, melyek müvelt és olvasott egyén előtt bizony alig lehetnek ismeretlenek; végre még azt is megkivánom jegyezni, hogy a római katholikus hiveknek zöme többnyire Irországból származván, ezek eklézsiái tartoznak rendesen a legszegényebbek közé és bár New-York-, New-Orleans-, Baltimore- és San-Franciskóban gazdag eklézsiák is vannak, mégis általán a papság és maguk a püspökök is fölötte szegények.

Az általam követett sorrend, egyszersmind a felekezetek társadalmi álláspontját — ha nem is tökéletesen — de igen megközelitőleg jelzi. A kiváló keresztény felekezetekből csak ezeket emlitem: Protestant Episcopalis (ánglikánus), methodista (wesleyan), presbyteriánus, congregationalista, cumberland-presbyteriánus, római katholikus, lutheránus, skót presbyteriánus, moraviánus, belgráviánus, unitárius, non-conformista, campbellista, swedenborgiánus, keleti görög katholikus, szabatháriánus, adventista, quacker, carmellista, shaker (reszketve vagy tánczolva imádkozó), mormon (smithista és youngista), spiritista, oneida-kommunista (közös feleségekkel és gyermekekkel) stb., mind Krisztust imádó keresztény felekezetek, melyek három táborba oszlanak, t. i: olyanokra, kik mindent hisznek és mindent vallanak; olyanokra, kik mindent vallanak, de semmit sem hisznek; végre olyanokra kik sem nem hisznek, sem nem vallanak bármit is, de kik magánérdeküknél fogva a lakhelyükön vagy környékükön legbefolyásosabb felekezethez csatlakoznak.

Hát a zsidóság, az izraeliták?

A M.-Zs. Szemle 3-ik füzetének 216. lapján megirtam, hogy az éjszakamerikai zsidóság a négy canadai, t. i. a mont-reáli, torontoi, hamiltoni és viktoriai községeket is hozzászámitva, mintegy négyszázezer lélekből áll, melyek vagy kétszáz harmincz, kisebb-nagyobb és nem ritkán vagyonos, jól rendezett és befolyásos eklézsiát képeznek, a melyek közt több new-yorki, philadelphiai, baltimorei, chicagói, new-orleansi, st.-louisi és sanfranciscói kiválóan emlitésre méltók. De az egyetértés általán minden szellemi, felekezeti és vallási érdekre nézve, fájdalom! bizony nem kielégitő, minthogy a községek egy részről a szabadelvüséggel, másrészről a konzervativizmussal nagy tulzásokba merülvék, mig a rabbinusok

egymás elleni határtalan irigysége és nagy hirnévre való viszketege oly szerencsétlenséggé fejlődött ki, melyet a most már általánosan szükségesnek vélt *zsinat* is annál kevésbbé lesz képes elenyésztetni, minthogy minden párt befolyása, magánérdekeinek sulya és tekintélye megcsonkitásától már jó előre fél.

Pártokat emlitvén, egyuttal meg is akarom őket, még pedig vezéreikkel együtt nevezni.

1. *Az ultra-liberális párt,* ennek vezetői a következő rabbik: Dr. Hirsch, Chicago; Dr. Landsberg, Rochester; Dr. Kohler, New-York; Dr. Sam. Hirsch, Philadelphia, és mások.

2. *A liberális párt.* Dr. Wise, Cincinnati; Dr. Sonnenschein St.-Louis; Dr. Moses, Louisville; Dr. Schreiber, Denver; Dr. Hahn, Cleveland, és mások.

3. *A mérsékelt liberális párt.* Vezérei: Dr. Jastrow, Philadelphia; Dr. Szold, Baltimore; Dr. Gutheim, New-Orleans; Dr. Felsenthal, Chicago; Dr. Zirndorf, Detroit.

4. *A mérsékelt orthodox párt.* Vezérei: Dr. De Sola Mendez, New-York; S. H. Jacobs, New-York; Jacobs György, Philadelphia; Dr. Sale és Dr. Adler, Chicago, és mások.

5. *Az orthodox párt.* Vezérei: Morais, Philadelphia; Vidaver F. San-Francisco; Mendez, New-York; Markus, Boston; Machol, Cleveland, és mások. Végre

6. *Az ultra-orthodox párt,* megannyi névtelen, hir és tekintély nélküli vezérekkel, melyek elmerülve a sötét középkor ködös bölcsészetében, zavartan tapogatóznak az ősi eszmék és gondolatok néha fényes, de többnyire rozsdás és penészes töredékei közt, mig végre a kétség fekete tengerének sivatagos partjain a hitetlenség szomoru öblébe evezznek, hogy gondatlanságuk és vakságuk által az együgyüek szomoru jutalmát nyerjék.

Mig ez elemből lesz, addig egy vagy más formában antisemita is fog lenni mindenütt.

Az amerikai zsidóság e pártjai főképen csak a rabbik és a név és hir, tudomány és tapasztalás nélküli »apró szentek« által tartatnak fenn, mig maga a zsidóság java és zöme arra serkenti őket, hogy tisztitsák meg egyformán a templomokban égő hit lámpáit és koppantsák meg a zsinagógákban égő gyertyák beleit, melyek régóta elhanyagolvák s *világosság* helyett a szivet és tüdőt egyformán gyötrő füsttel töltik el annyira, hogy a hiveket a templomok- és zsinagógákból a *páholyokba* kergeti, hol saját meglepetésükre mindazt bőségben találják, mit századokon át többnyire

hiába kerestek a templomokban és zsinagógákban: egyetértést, hitet, reményt, jótékonyságot, testvériséget és szeretetet!

A páholyok alatt a *Bené Berisz, Késer sel Barzel* és *Israel szabad fiainak* három *titkos rendjét* értem, melynek mindösszesen vagy ötszáz páholyban mintegy nyolczvanötezer tagja van. Ezek feladatai:

1-ször. Vallásunk fentartása, nem a zelotismus és középkori rabbinizmus, hanem a magasabb ethika, az ész, tudomány és a kor szellemének megfelelő követelményei szerint.

2-szor. Általános testvériség utján való segélyezése a szükségben levő tagoknak, a betegek ápolása, a halottak diszes temetése.

3-szor. A *tagsági minőséghez képest* egyezer, ezerötszáz, vagy kétezer, illetőleg pedig egyezertől ötezer dollárig »*endowment*« egyszerre kész pénzben való kifizetése az elhalt tag családjának vagy örököseinek.

Van egy százötven eklézsiából álló községi egyesület is, t. i. az *Union of american Hebrew Congregations,* mely bár fiatal intézet, mégis már eddig is a cincinnatii rabbi-szemináriumot alapitotta, melynek gazdagon ápolt kertje azonban majd csak a jövőben fog még kivánatosan gyümölcsözni. Ezen kivül még egy pár zsidó agrikulturai telepet is alakitott, melyeket gazdag segélyben részesitett.

Vannak és gyönyörü bőkezüséggel tartatnak fenn még a new-yorki, clevelandi, new-orleansi, charlestoni, rochesteri, buffalói és san-franciscói *zsidó árvaházak;* a new-yorki, chicagói, new-orleansi és cincinnatii zsidók nagyszerü *kórházai* és a philadelphiai és clevelandi zsidó *aggastyánok menedéke,* melyek mindössze a fentemlitett rendek és eklézsiai unió által tartatnak fenn.

Van, fájdalom! New-York-, New-Orleans-, Philadelphia- és San-Franciscoban *Beth-Hamidras* és Beth-Din is — a milyen olyan orosz adta! Bár ne volna, vagy látogatná meg a világosság angyala!

Zsidó iskolák, magyar értelemben, hála istennek, nincsenek egész Amerikában.

Mint más minden egyéb vallásfelekezetben, úgy a zsidó vallásban is az ifjuság vasárnaponkint két órán át nyer hitoktatást azon felekezet templomában, melyhez tartozik. Kivételt csak a római katholikusok képeznek és ezek sem mindenütt. De a nyilvános városi vagy állami iskolákból nem csak a hittan, de legtöbb helyütt a biblia is ki van zárva, minthogy ez a felekezetek és nem az állam vagy város gondoskodására tartozik.

Adja a könyörületes ég, hogy a zsidóság, mely mai nap nem külön *nemzet,* de talán még külön faj sem, hanem mint a katholicizmus vagy

protestántizmus csupán *hitfelekezet* — adja az emberiség nagy Istene, hogy a zsidó magyarok minél előbb a nemzet kedveltjei és az univerzális felekezet büszkesége legyen.

ROSENSPITZ SÁNDOR.

Tanügy.

Zsidó népiskolák értesitői $188^3/_4$.

Tizenkét zsidó népiskolának értesítőjét vettük: az országban fennálló számos felekezeti iskoláink közől csak ennyit; a többiek vagy nem adnak ki értesítőt egyátalában — a mi elég hiba — vagy nem vettek még tudomást a Szemle munkálkodásáról, melynek köre a felekezeti tanügyre is kiterjed.

Az értesitők: Az *aradi*. Közli Neumann Ármin. 16 old. A *bajai*. Szerk. Stekler Samu. 23 old. A *balassa-gyarmati*. Közli Brett Mór. 20 old. Az egyesült *Győr* és *győrszigeti*. 17. old. A *kaposvári*. 16 old. A *kassai* 28 old. A *losonczi*. 24 old. A *nagy-kanizsai*. 41 old. A *pécsi*. Közli Strauszer Henrik. 16 old. A *szegedi*. 23. old. A *szigetvári*. 16 old. A *topolyai*. 8 old.

Hogy mennyire nélkülözik zsidó községi viszonyainkkal együtt az iskolák a szükséges egyöntetüséget, azt már a 12 értesítő czíme is eléggé mutatja: *A zsidó népiskola* becsületes nevét Szegeden és Kassán kivül variálják mindenfélekép, majd annyifélekép, mint ahányféle szerzője van az értesítőknek: a hitközség, az igazgató, az iskolaszék megbizásából az igazgató, az iskolaszék jegyzője, a tanító-testület; mig nagyrészénél megnevezetlenül az iskola illetékes hatóságai: a tanító-testület és iskolaszék együttesen teszik közzé az értesítőt.

Arad csupán a tanulók érdemsorozatát közli statisztikai kimutatással és az iskolaszék s tanító-testület névsorával. A leányiskolának női felügyelő-bizottsága is van.

Baja adatokat közöl az iskola történetéhez, közli a tanerők beosztását. Baja föntart kisdedóvó-osztályt és 4 polgári fi- s 2 polgári leányosztályt. Közli az iskola költségvetését, iskolaszék és tanító-testület névsorát és a polgári osztályok tananyagát, beszerzett tanszerek és taneszközök számláját, a kiosztott jutalmakat és statisztikai táblázatot. A tanulók névsora közöltetik.

Balassa-Gyarmat ád tananyagot, órarendelet, iskolaszéki s tanítói névsort, költségvetést, évközben történt eseményeket, érdemsorozatot és statisztikai kimutatást.

Győr szorítkozik az érdemsorozatra, az iskolai 5 alapítvány fölemlítésére és az iskolaszéki s tanítói névsorra. *Kaposvár* sem nyújt sokkal többet: érdemsorozat, iskolaszéki és tanítói névsor, költségvetés, jótevők.

Kassa elmondja új iskolájának keletkezését, felosztását s részletes ismertetését, mely örvendetes pontossággal irja le az iskola berendezését és fölszerelését, különösen a padok alkatát. Az árnyékszékekre vonatkozó megjegyzések igen helyesek, de a berendezés részletes és alapos megokolása talán nagyobb általánosságban is meggyőzte volna a szakférfiakat. Közli *Rottenberg* Mór Noé igazgatónak felavató beszédét, az iskola rendtartását: felvétel, tandij, óraszám, szünidők, tankönyvek s tananyag. Érdemsorozat és statisztika.

Losoncz 1878 óta fennálló iskolájáról rövid visszapillantást közöl, továbbá iskolaszéki és tanítói névsort, általános tantervet, tananyagot, az iskola leltárát, adatokat a könyvtárról, jótékonyságról és iskolai takarékpénztárról — a mely divatos institucziót Szigetvár és Nagy-Kanizsa is dicséri, mig a többi iskola nem lelkesedik e nem ajánlatos intézményért. Végül következik a statisztika és érdemsorozat.

Nagy-Kanizsa szakszerű értekezést ad a kereskedelmi számtan köréből. Következnek adatok a tanév történetéhez: új leányiskolai épület befejezése. A derék *Eichberg Adolf* 40 éves működés után nyugalomba lépett. Iskolaszéki s tanítói névsor, tanszerek, iskolai könyvtár gyarapodása, jótevők, érdemsorozat és statisztika.

Pécs. Iskolaszék, tanító-testület, tananyag, érdemsorozat, statisztika.

Szeged. Jelentést ád a tanévről: kezdete, beirások ideje, statisztikai táblázat, létszám, kimaradások stb., utóbbira összehasonlító táblázata a szegedi községi és néhány a vidéki zsidó iskolának. Az előző év tanulóinak viszonya az idei létszámhoz, 11 évi létszám-mozgalom. Iskolaszék, félévi iskolalátogatás (a félévi vizsgálatok pótlója), egyéb iskolalátogatók. Tanító-testület és beosztása. Új leányiskola terve, részletes leirása, felszerelése, különösen a czélszerű padok méretei. *Az iskolakert* leirása. Tanítói könyvtár. Költségvetés. Taneredmény és részletes tananyag. Jótevők, tankönyvek, általános óraterv és részletes órarend. Érdemsorozat, melyben nem minden tantárgyban nyert osztályzat közöltetik, hanem csak csoportonként a kitünők, jelesek stb. névsora, a mi teljesen elegendő a népiskolában.

Szigetvár. Iskolaszék, tantestület, rövid visszapillantás, a héber tantárgyak — köztök bibliai történet és a zsidók rövid vázlatu története a jelenkorig (a népiskolában!), érdemsorozat és statisztika (»*átlagos* kimutatás«).

Topolya. A költségvetés nagyjából, iskolaszék, tanítók, érdemsorozat, jótékonyság, 1882-ben történt épületi átalakítás fölemlítése, tanszerek.

Az értesítők adataiból a következő érdekesebbeket emeljük ki:

Iskola	Osztály				Tanítók					Évi költség frt	Tandij frt	Beirási díj értesítőre	Nem-zsidó tanulók	Tanulók létszáma
							segédek							
	fi	leány	vegyes	összesen	férfi	nő	férfi	nő	óvónő					
Arad	4	4	—	8	4	4	2	—	—	—	8—10	—	6	375
Baja	2	2	2	6 [1]	10	2	—	—	1	10460 [1]	—	—	2	295
B.-Gyarmat	—	—	4	4	4	1	1	—	—	2760	—	0·40	—	278
Győr	5	5	—	10	5	5	—	—	—	—	—	—	—	402
Kaposvár	—	—	5	5	4	3	1	—	—	4068	—	—	—	235
Kassa	—	—	4	4	4	1	1	—	—	—	16	0·50	—	184
Losoncz	—	—	4	5 [2]	4	1	—	—	—	—	6—40	1	—	251
N.-Kanizsa	6	6	—	12 [3]	7	6	2	—	—	—	—	—	7	555
Pécs	—	—	4	4	4	1	2	—	—	—	—	—	—	236
Szeged	4	4	—	8	4	4	1	—	1	5497	8	0·10	13	13
Szigetvár	—	—	5	5 [2]	2	1	—	1	—	—	—	—	3	125
Topolya	—	—	3	4	—	3	—	—	—	1500	—	—	3	118

A különböző iskolák tananyaga ép oly változatos, mint az iskolák nevei: ahány iskola, annyiféle tananyag. Vegyük például a *németet.* Kilencz iskola: Balassa-Gyarmat, Kaposvár, Kassa, Losoncz, Nagy-Kanizsa, Pécs, Szeged, Szigetvár, Topolya, már az első osztályban tanítja a német olvasást, a mi igen helyes; a gyermekek azt két hét alatt megtanulják és *igazolatlan túlzás,* ha ezt túlterhelésnek nevezik. Aradon és Győrött a második osztályban kezdik a németet. Német nyelvtant Szegeden nem tanítanak: ott igen helyesen fordítás, memorizálás és helyesírásra szorítkoznak, a mi a népiskola 4 osztályában untig elég. Ezzel szemben Győr, Losoncz, Pécs és Szigetvár a második, Arad, Balassa-Gyarmat, Kassa a harmadik, Topolya a negyedik osztályban kezdi a német nyelvtant.

[1]) Baja 4 polgári fi- és 2 felső leányosztályt tart fönn.
[2]) Ennyi osztály tananyaga oldatik meg.
[3]) A kereskedelmi iskola 2 osztálya nélkül.

Ugyanigy állunk a héber nyelvtannal. Balassa-Gyarmat szószerint a következőket mondja: »Hogy az iskola felekezeti jellege a mai realisztikus áramlat mellett kitüntettessék, és *a vallás és erkölcsi nevelés minél inkább fejlesztessék*, elhatározá a tantestület: *a héber nyelvtant rendes tantárgyul felvenni.*« Ezzel szemben áll Szeged, mely kijelenti, hogy a bibliafordítás lényegét nem keresi a szöveg nyelvészeti ismertetésében, mert — nagyon helyesen — a népiskolát a grammatikai tudomány terjesztésére még a héber nyelv dolgában sem tartja hivatottnak. A többi iskola némelyike kapkod egyetmást a héber nyelvtanból, anélkül, hogy ezen diribdarab tudomány a biblia tanulásában meghozná a reá fordított idő és erő gyümölcsét.

A hittani tárgyak közől a szertartástant nem látjuk kellően hangsúlyozva a legtöbb iskolában. Ezen fontos diszcziplina igényel a 3. és 4-dik, de legalább az utóbbi osztályban *egy* heti órát.

A tórából legtöbb helyütt ügyetlenül válogatják ki a fordítandó fejezeteket. Losonczon az első és ötödik könyvet tanulják, a 2. és 3 dik könyv fontos vallás- és erkölcstani részeit *nem*. Kassán az első és második könyvből tanulnak, a 2., 3. és 4-dik osztályban; a 3. 4-dik és 5-ből sehol semmit. Balassa-Gyarmaton elvégezik az egész 1., 2. 4. és 5-dik könyvet. Ajánlatos chrestomathikus összeállítás a négyosztályú iskolák számára az, melyet a szegedi értesítő nyújt a 2., 3. és 5-dik könyvből. (Lásd fönt a 411. oldalon.)

Nem folytatom a tantervek bonczolgatását: eléggé világos e két próbából is, hogy minő szüksége volna a hazai felekezeti iskolaügynek valamely illetékes felekezeti forumra, mely tanszerű egyöntetüséget hozna be a tantervekbe s velök együtt az egész felekezeti népiskolai tanitásba.

Zs. P.

KÚTFŐK.

16. sz.

Kassa város körlevele zsidó-ügyben.

6100.

Nemzetes s Vitézlő Urak!

Kedves Atyánkfiai, s Barátink!

Tapasztalván, hogy a Zsidók a Nagyméltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanács 1806. Esztendei Kis Asszony hava 18. napján 16,240 szám alatt költ kegyes intéző körlevele 4-ik pont 3-ik szakasza ellenére minden törvényes uti Levél nélkül a Városba megjelennek, és itten az e Város szabados és törvényes Kiváltság ellenére huzamossabb ideig, a nélkül, hogy magokat a Város Kapitányi Hivatalnál bejelentenék, itt tartózkodván, mindenféle kártékony kereskedésekben keveredne, a jó rend és e Város Kiváltságai, ugy szintén a felsőbb rendeléseknek szoros megtartása tekéntetéből hozott Végzésünket tisztelt Uraságtoknak több példányban ide mellékelve, azon barátságos, egyszersmind hivatalos megkérésével megküldeni késztettünk, hogy azt ne hogy valamelly igaz Járatban lévő Zsidó annak nem tudása, vagy a szükséges Uti Levél hiánya miatt hátramaradást, vagy egyébb alkalmatlanságot tapasztalni kényszerittessen, Megyéjekben közhirré tetettni, és az érdeklett Végzésünket főképpen a Zsidó közönségeknek, és Előljáróknak ki adattni ne terheltessenek.

Kik is egyébb eránt minden adandó alhalommal hasonló hivatalos készségünk ajánlása mellett nagy betsü jó voltokba zártak megkülönböztetett tisztelettel maradunk — Kassán, Karátsony hava 30-án 1833. — Tisztelt Uraságtoknak Kész köteles szolgái, Attyokfiai és szives barátai Sz. Kir. Kassa Városa fő Birája, Polgármestere és a belső Tanáts egyéb Tagjai.

A pesti zsidó hitközség levéltárából.

---

17. sz.

Eskü more judaico.

Fischl Sámuel Pápai Izraelita a Bíróság eleibe állíttattván, Bróder Jakab Homonnai Izraelitának azon Adós Levelét, melly Fisch Samuel aláírása alatt ki adva vagyon, magáénak el nem ismérte. Ennek következtében Bróder Jakab azon kérésére, hogy ha annak valótalanságára hitét Zsidó módra le teszi, ő a követeléstől el fog állani. Ennél fogva hivatalosan meg kéretik Pápai Fő Rabbi Ur, hogy ezen fent Nevezett Fischl Sámuelt a magok Szertartások szerint a Templomban a halottas ruhába eskedtesse meg, s az Obligatiot adja néki. Kelt Pápán Junius 5-én 1850.

Balogh Ádám 1-ő Osztályu Cs: Kir: Tör: Birói Ülnök.

Közli: Löw Immánuel.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: Az érzékek. Irta. *dr. Kaufmann Dávid* tanár. — Aus der Zeit. Von *Dr. Ad. Jellinek.* 1 Serie. — Korszerü Prédikációk. Tartotta *dr. Perls Armin* főrabbi. Szeged. — Az (izr.) anyakönyvvezetés magyar-német kézikönyve. Szerk. *Singer Ábrahám* ker. rabbi. Sz.-Fehérvár. — Bibliai Történet. Irta *Löw Lipót.* 5-ik kiadás *Löw Immánueltől.* — Templomi beszéd augusztus 18-án. Elmond. *dr. Klein Mór.* N.-Becskerek. — Izrael szellemi szabadsága. Beszéd, tart. *Fischer Gyula* orsz. rabbiképző hallg. — Az igeragozás a Chanson de Roland-ban. Irta *Székely Salamon.* Sz.-Fehérvár. — *Maybaum Zsigmond* berlini hitszónok tanulmányát, melynek eleje e számunkban olvasható, *Veisz Adolf*, a berlini Hochschule hallgatójának forditásában közöljük.

A Zunz-ünnep aug. 10-én Berlinben, mint ottani tudósitónk irja, a nagy tudós jelentőségéhez méltóan folyt le. Többé-kevésbbé művészi kivitelü *feliratot* adtak át: a berlini hitközség előljársága; a rabbinatus, képviselte dr Frankl; a Zunz-alapitvány kuratóriuma, átnyujtották dr. Neumann és dr. Steinschneider; a Gesellschaft der Freunde; a boroszlói rabbiképző; a berlini Hochschule, átadta dr. Müller; a D. J. Gemeindebund; a Revue des Études Juives, képvis. Derenbourg Párisból. — *Telegrammok* nagy számmal jöttek a világ minden részéből. *Magyarországból* nevezetesen: Arad, Budapest, Csáktornya, Eszék, Igló, Komárom, Körmend, L.-Szent-Miklós, Nagy-Becskerek, Nagy-Várad, Siklós, Szeged, Vágujhely, Varasd, Veszprém, Zágráb. *Lapok* részéről: Jewish Chronicle, Hamelitz, *M.-Zs. Szemle.* — *Költemények* nagy számmal küldettek, köztük héber Bacher Simontól Budapesten, olasz szonett Morpurgótól Trieszt-ben. — *Munkákat* küldöttek: Harkavy, Hochmuth, Kohut stb. — Az ez alkalomból megjelent *irodalmi termékek* közül a nevezetesebbek: *Jubelschrift* zum 90. Geburtstage des Dr. L. Zunz. A huszonöt ivnyi kötet nagyobb fele héber nyelvü; eleje egy olasz értekezés kivételével német. A közreműködő szerzők sorrendben ezek: dr. Neumann S. ajánlás. Első rész: Steinschneider, Rosin, Mortara, Brüll N., Güdemann, Cassel. Második rész: Neubauer, Perreau, Jellinek, báró Günzburg, Schorr, Kaufmann D., Derenbourg, Egers, Frankl P. F. — Zunznak ajált önálló mun-

kák: Beiträge zur Geschichte der hebr. u. aram. Studien. Von *Dr. Joseph Perles.* München. Hirneves földink e művéhez a müncheni hitközség járult a nyomtatási költségek fedezésével. — Synagogale Poesien. Von *Dr. A. Berliner,* Berlin. Héber szöveg a Zunz-irta verses fordítással. — Die Agada der Tannaiten. I. Bd. Von Hillel bis Akiba. Von *Dr. Wilhelm Bacher.* Strassburg. A Monatsschriftben megjelent munkának lajstrommal ellátott külön kiadása. — Megemlitjük végül, hogy a *Magyar-Zsidó Szemle* ünnepi czikket tartalmazó utolsó számából külön diszpéldányt készittetett s küldött a nagy tudósnak.

Fővárosi zsidó hitoktatók. A pesti zsidó község a most kezdődő tanév alkalmából a hitoktatást teljesen reorganizálván, a községi nép- és polgári iskolák számára ujból 4 hitoktatói állást szervezett, ugyszintén a középiskolái zsidó tanulóság részére is a meglevő két tanerőn kivül még egy harmadikról gondoskodott. Az uj állásra *Schőn Ignácz* választatott meg.

Jellinek Adolf, a bécsi hitközség lelkésze, Zunz 90. születése napja alkalmából egy *zsidó tud. akadémia* alapitását ajánlja a bécsi »Neuzeit«-ban. Az akadémia állna 12 rendes tagból, továbbá a levelező és disztagokból. A rendes tagok a zsidó tudomány különböző szakainak müvelésére választatnak, még pedig oly formán, hogy 2—2 tagot választana Ausztria, Angol-, Franczia- s Németország, 1—1 tagot Hollandia, Olasz-, Magyar- és Oroszország. Minden évben jelentést adnának ki a tagok munkásságukról s évi tanácskozásuk gyülekező helye, Pétervárt kivéve, az illető országok fővárosa volna fölváltva. A vezérlő bizottságot a különböző nemzetbeli zsidóság 12 tagja képezné, köztük egy magyar is. Minthogy a tagok jelentékeny fizetésben részesülnének stb. a terv megvalósitására nem csekély összeg kellene. »Vajha, végzi javaslatát Jellinek, akadna gazdag hirsorsaink között, ki a zsidó tudomány oltárára egy millió forintot áldozatul letenne!«

Tanitói jubileum. A Szántó E. szerkesztette Izr. tanitó-egyesület *Értesitő*jében Dr. G. A. meleg hangon irt czikkben ünnepli *Auspitz Adolf* negyedszázados pedagógiai jubileumát. Auspitz egy *nagyváradi* magánintézet tulajdonosa s iskolája oly kitünő hirben áll, hogy előkelő keresztény polgárok, köztük maga a tanfelügyelő, oda küldik gyermekeiket.

Kikeresztelkedjenek-e a zsidók? E czim alatt irt egy bécsi zsidó iró egy füzetet, melyet több hires tudósnak megküldött. Ezek közt *Barthelémy Saint Hilaire,* franczia filozofus s a republika volt külügyminisztere a következőkép felelt: »Nem, a zsidók soha ki ne keresztelkedjenek. Én e kitérést óriási és soha jóvá nem tehető szerencsétlenség-

nek tartanám az egész emberiségre. Nincs nép a föld kerekségén, mely oly meglepő példáját adta a kitartásnak és hitnek; nincs egy sem, mely akkora vallásos befolyást gyakorolt volna. Bibliája a genezissel és zsoltárokkal messze tulhaladja az összes nemzetek szent könyveit s e biblia tette őt az Isten népévé. Boldogtalan (nefaste) nap volna az, melyen a zsidók kereszténnyekké lennének s a hézagot, melyet e kitérés okozna, soha semmi be nem tölthetné. A zsidóknak meg kell őrizni vallásukat, mely mellett három évezred tanuskodik s melyet az idő nem volt képes megingatni. Az emberi szellem egy mintaképet vesztene el, melynek nincs a világon párja; e veszteség pedig a mai viszonyok közt annál szomorubb volna, mert, bár mulólag, az isten eszméje sok elmében, mely magát fölvilágosodottnak és tudósnak tartja, a kiveszésig meggyengült. Az emberi lelkiismeretnek örökkön örökké szüksége van Izráel élő protestácziójára, s ama rendithetetlen támaszra, melyet abban a saját gyöngeségei s azon kétségek ellen talál, melyek a kereszténységet fenyegetik. A filozófia nevében közlöm nézetemet. Nem uj e nézet bennem s többször fejeztem ki azt nyilvánosan. A mostani üldözéseket pedig türjék a zsidók bátorsággal, a mint már más s nem kevésbbé kegyetlen üldözéseket türtek. E gyalázatos barbarizmusok véget fognak érni s eljő a nap, midőn az izraelita mindenütt az lesz, a mi Franczíaországban: polgár mint a többi, s midőn a zsidók, ép ugy mint a katholikusok és protestánsok, egyetemesen érvényes törvények alatt fognak élni.«

Az elhunyt hollandi trónörökös meleg barátja volt a zsidóknak. Rendes tagja volt több zsidó jótékony és nevelési egyesületnek s ha ezek valamelyike javára bazárt vagy sorsjátékot rendeztek, az ő értékes küldeményei soha sem hiányoztak az ajándékok közül. Midőn néhány évvel ezelőtt Európa nyugati országaiban az orosz zsidók javára mozgalom indult meg, az orániai herczeg nyomósan támogatta hazájában a szegény elnyomottak ügyét.

Dr. Strausz kolera-orvos, ki tudvalevőleg Roux orvossal együtt déli Francziaországban a járványt tanulmányozta, taval a franczia kormány által hasonló czélból Egyiptomba küldetett. Mint egy párisi felekezeti ujság irja, Strausz zsidó, s ezt sok nagy és kis lap bizonyára nem felejti vala el fölemliteni, ha St. a helyett hogy az emberiség szolgálatában fárad, p. o. pár frankot lopott volna.

A franczia orsz. közoktatásügyi tanács, Conseil supérieur de l'instruction publique, tagjaivá a fr. közokt. miniszter ujabban két hires hitsorsosunkat nevezte ki, *Bréal*-t, ki az Institut tagja s a Collège de

France tanára és *Manuel*-t, ki inspecteur général de l'enseignement secondaire, a franczia középiskolák főfelügyelője.

Jacoby János hátrahagyott iratai közt egy majdnem teljesen bevégzett munka is volt: Grote 12 k.-es görög történetének saját használatra készitett kivonata. Lehrs königsbergi egyetemi tanár (kikeresztelkedett zsidó), e kivonatot barátjánál látta és felszólitotta, adja ki. De a halál meghiusitotta Jacoby szándékát. Lehrs vállalta azután e feladatot magára, de ő is meghalt a munka közepette. Végre Rühl F. adta ki e czimen: Geist der griechischen Geschichte. Auszug aus Grotes »Geschichte Griechenlands« von Dr. Johann Jacoby. Berlin, 1884.

A Greely-expediczió éhhalállal kimult 19 tagjának egyike, *Edward Israel*, zsidó volt. 25 éves fiatalsága daczára a fényes tehetségű ifjú az expediczió csillagvizsgáló szakaszának volt főnöke.

Uj jótékonysági rendszer. Már rég fölvetették a kérdést, nem lehetne-e a jótékonyság terén alkalmasabb rendszer mellett annyi idő- és pénzáldozattal a tényleges eredménynél többet is elérni? Különféle javaslatokban sem volt hiány — a legeredetibbek egyike bizonyára az, melyet *Elberfeld*ből, Poroszországban, közölnek. Ott a zsidók már évek óta gyakorolják e rendszert, mely kitünőnek bizonyult. A társadalmi tudományok kongresszusa *Liverpool*ban néhány évvel ezelőtt melegen ajánlotta, de azért nem utánozták sehol.

Elberfeldben a várost kerületekre osztják s mindegyiknek megvan a maga bizottsága, mely az abban lakó zsidó szegényeknek gondját viseli. A bizottság föladata utána nézni, hogy a szegények lakható lakásban lakjanak, a háziurak a lakást jó állapotban tartsák s a lakók a házbért pontosan fizessék; kinek nincs alkalmazása, annak munkát szerez s fölügyel, hogy az illetők azt lelkiismeretesen végezzék. Ügyel továbbá arra, hogy a gyermekek rendesen járjanak iskolába, otthon se fizikailag, se erkölcsileg kárt ne szenvedjenek s ha az iskolából kilépnek, munkára fogja őket. Gondoskodik végül arról is, hogy örege-apraja szórakozást találjon, nehogy ivásra s kártyára adják magukat. A férfiakon kivül a nők is résztvesznek a nagy munkában: tanítják az asszonyokat főzni, gazdálkodni, beteget ápolni, varrni, gyermeket nevelni. Ehhez csak pénz s pár derék ember kell. Ily rendszer mellett, olvassuk, ha mindenki jövedelmének csak ötvenedrészét adja, az eredmény óriási lesz, mint Elberfelden.

TUDOMÁNY.

A talmud.

I.

Azon tizenhárom században, mióta a talmud mint bevégzett munka a zsidó vallásban és irodalomban nagy szerepet visz, még nem járt oly általánosan annak neve szájról szájra, mint manapság. Rohling »Talmud-zsidója« megjelenése és az antisemita mozgalom megindulása óta minden ötödik szó a zsidóellenes lapokban, röpiratokban és zuggyülésekben emlegeti s kárhoztatja a talmudot, azon könyvet, mely a zsidók erkölcsiségét megrontotta és őket a nemzsidó népek és vallásbeliek gyülöltjeivé tette.

Ezen mesterkélten előidézett balitélet elháritása s a talmudról való helyesebb s méltányosabb felfogás elterjesztése czéljából, feladatommá tüztem a következőkben, minden tudományos apparatust mellőzve, tájékozást nyujtani mindazon vallási, állami s polgári viszonyokról és azon sajátságos iskolai elvekről és szokásokról, melyeknek uralma s befolyása alatt keletkezett és fejlődött e páratlan munka, melyet talmudnak neveznek. Ez emlitett viszonyok tekintetbe vétele nélkül, merő lehetetlenség a talmud tartalmát, belértékét, érvényességét megbirálni. Nem kevesebb mint egy évezred munkált a talmud létesülésén. A talmud továbbá nem is valamely zsinat munkája, a melyben a vallás tételei s törvényei határozott czikkelyekbe foglalva volnának, hanem magukat a tárgyalásokat tárja elénk, melyek a legfelsőbb törvényszékeknél, zsinatokban és iskolákban az irott törvény magyarázása, fejlesztése s fölmerült egyéb kérdések fölött egy ezredévig folytak — még pedig a legnagyobb szabadsággal és korlátlansággal. Ki azt hinné, hogy ily tárgyalásoknál a vitatkozó tudósok mindig valamely végeredményre jutottak s egy bizonyos véleményben megállapodtak volna, nagyon tévedne. A talmud többnyire magára a tanulmányozóra bizza, hogy a döntő véleményt kipuhatolja. Ezen felülazt sem szabad figyelmen kivül hagynunk, hogy Mó-

zes törvénye, mint általában az ókori népek vallástörvényei, az egyén egész életét ép ugy mint az állam szétágazó müködését átöleli és szabályozza; minélfogva az ezen törvény alapján megindult iskolai vitatkozások s törvényszéki tárgyalások is az emberi ismeret legkülönbözőbb szakaiba vágtak s alig hihető sokoldaluságot mutattak föl. Az egészség fentartását czélzó rendeletéről a csillagászati problemák megoldásáig, az egyszerü polgári törvény magyarázatától a királyi jogok meghatározásáig, az egyén imájának megállapitásától a jeruzsálemi templomban tartandó pompás istentisztelet mikénti elvégzéséig, az erkölcsiség alapelemeitől az emberszeretet legmagasztosabb nyilvánulásáig — mindezen kérdések, tételek, viszonyok képezték az előadások tárgyát és teszik a talmud tartalmát. Mindez pedig nem a megállapodás s végeredmény alakjában, hanem az eleven s hevült vita folyamában, akár az egyező, akár az ellenkező véleményekkel együtt.

Sőt maguk azon tárgyak is, melyeknek az időbeli viszonyokhoz mérten semmi gyakorlati hasznuk nem volt, a tisztán elméleti kérdések [1]) több mint a talmud fele részét foglalják el. Ha hozzá tesszük még, hogy a keletiek, eleven képzelemmel birván, nem maradtak mindig a napirenden levő kérdéseknél, hanem mint némely országgyülési tagok, kirándulásokat tettek messzire eső tudományországokba; továbbá, hogy a talmudban körülbelől *ezer* tudós [2]), kik mind a három ókori világrész országaiban s különböző polgári viszonyok közt éltek, és az időnként uralkodó különféle vallásbölcselmi s világnézetek befolyása alatt álltak, melyek hátrahagyott nyomok nélkül el nem tünhettek az irodalom teréről: akkor, azt hisszük, az olvasónak legalább megközelitő fogalma lesz a talmud tartalmáról, mely ezen szellemi áramlatok hü tükrét tárja elénk. De az is kiviláglik, hogy az igazsággal és a méltányossággal nem egyeznék, akár az akkori, akár a mai zsidóságot felelőssé tenni minden nézetért, mely a talmudban előfordul és a vallásos türelemről, erkölcsiségről vagy közjogról való mai fogalmainkkal netán ellenkeznék. Hol van az a nemzet,

[1]) Például: a jeruzsálemi templom istentiszteletére, a papok és leviták rendjére és a nekik adandó dézsmákra, a főben járó büntető törvényekre, tisztátlanságokra vonatkozó tárgyalások, melyek a zsidó állam feloszlását követő századokban, mint manap, érvény kivülekké lettek és csak elméleti értékkel birtak.

[2]) *Hamburger:* Real-Encyclopädie »Talmud« czikk alatt.

melynek évezredes irodalmában nem akadnának elvetendő véleményekre? Hol van jelenleg is az erkölcsi tudományok azon ága, melyben az irányadók véleményei s nézetei nem mozognának az egyik véglettől a másikig?

Mindeddig a talmud tartalmának csak azon részéről szólottunk, mely a vallástörvény végrehajtásával, azaz a vallás gyakorlati életével foglalkozik, és mely egy régi műszóval »halákhának« neveztetik. Igaz, hogy ezen rész a főfolyam, mely a talmud tengerébe — igy szokták azt a régi tudósok nevezni — ömlik; de vele párhuzamosan még egy másik folyó is futott, mely az eszmék talaját termékenyitő, a szivet felüditő, az erkölcsiségért lelkesitő vizeit szintén a talmud medrébe önti: ez az ugynevezett »agáda.« A halákha Mózes öt könyvének vallástörvényeit magyarázza, fejleszti, vagy a gyakorlati életben felmerült kétséges eseteket eldönti; mig az agáda az *egész* sz. irást: az öt könyvet, történeti, prófétai és a költészeti könyveket egyaránt szellemi birtokába ejtvén, a bennök rejlő üdvös igazságokat s tanulságokat elvonja s nagyobb részben a köznép felfogásához alkalmazott nyelvezetben adja elő. Mig a halákhában a döntő szavazattal biró komoly törvénytudósok a törvény betüjéhez valának kötve, az agáda müvelői korlátlan szabadsággal mozognak, és nagyobb részben szónokok lévén, feladatuknak tekintették az istentiszteletre összegyült hallgatók elméjét felvilágositani, szivüket nemesiteni, Isten utjai utánzására felbuzditani, történelmi, bölcselmi és egyéb hasznos ismereteket terjeszteni, a netalán ezek és a sz. irás tételei közt mutatkozó ellentéteket kiegyenliteni, a népet kedvezőtlen viszonyokban vigasztalni, Istenben való hitét megerősiteni, és a szebb jövőbe vetett reményét táplálni. Ezek a költészet mindenféle faját s eszközét, parabolát, ábrándot, mesét, legendát beleszőttek szónoklataikba, hogy a képzelemre is hassanak. A szigorú törvény komoly tudósa nem barátkozott mindig a szabad szellemmel, melynek képviselője az agádista, a költői szónok volt; de valamint mind a két irány nem egyszer azonegy tanitóban egyesült, ugy folyt össze a halákha és agáda a talmudban is, hol vagy egymás mellett, vagy egymást áthatva haladnak. E történelmi proczesszus hasonmását a mi századunk is látta a zsidók keblében. A szónokok voltak az elsők, kik a haladás, a felvilágosodás zászlaját kitüzték és a szaktudósokat, azaz a rabbikat megelőzték. Később aztán ezek is a harcztérre léptek, vagy mellettük vagy ellenök.

II.

Találóan mondották mindezek után, hogy a talmud nem a zsidó vallás alapmunkája, hanem a tudományok enciklopédiája, a mennyire azok a jelzett évezredben a zsidók által ismerve voltak. Mivel azonban a különféle tudományok nincsenek a talmudban külön-külön szakokban tárgyalva, hanem alig képzelhető oly vegyületben, hogy olykor ugyanezen lapon dogmai, jogi, természetrajzi, egészségtani stb. állitások fölött vitatkoznak, talán még találóbban lehetne a talmudot hasonlitani egy országgyülés vagy egy akademia ezredéves naplóihoz. E hasonlat már azért is jogosult, mert mint a naplóból, a talmudból sem vehető ki mindig tisztán a tárgyalások végeredménye; ugy hogy nemsokára a talmud berekesztése után már érezhetővé lett annak szüksége, hogy belőle valamely irányadó kivonatot készitsenek. A talmud bevégzése után való századoknak majdnem mindegyikében szerkesztett ly műveknek bőviben van a zsidó irodalom.

A talmud bevégzéseig továbbá — mint emlitők — egy egész évezred telt el. E hosszu időszak szellemét pedig hiven tükrözi a talmud s e szerint benne homlokegyenest ellenkező véleményekre akadunk, akár egy sokszázados országgyülési naplóban.

A talmudnak ezen mivolta érthetővé teszi a benne nyilvánuló nézeteket a pogányokat illetőleg. Történeti igazság, hogy nemzet által nemzetre gyakorolt hatás megfelelő visszahatást szül. Ha a korszellem türelmes volt vallási ügyekben, mint például a perzsák első birodalma idején, vagy a római fenhatóság első századaiban, akkor ugyanezen türelmes szellem hatotta át a köztök tartózkodó zsidókat is ugy, hogy a jeruzsálemi szent templomban áldozatokat mutattak be Istennek jóllétükért. Oly korban pedig, mikor a vallások egymással szemben hadi lábon álltak vagy egyesülten a zsidókat üldözték, akkor a zsidók is, angyalok nem lévén, törekedtek az ellenséges hatást visszahatással ellensulyozni. Az eltiprott állat is védi magát, ha az emberben nincs könyörületesség. A ki ismeri a rómaiak és a későbbi görögök erkölcsi romlottságát a Kr. u. első két században, melyről Sallustius [1]), Seneca [2]), a költők [3]) és az egyház-atyák említést tesznek; — a ki ismeri továbbá a római hatóságok bánásmódját a zsidókkal szemben,

[1]) Bell. Catilin. C. 12—13. [2]) De ira II. 8. [3]) Horatius, Juvenalis, Martialis.

nem fog azon megbotránkozni, hogy egy agádista, támaszkodva a sz. irás egyik kifejezésére, azt mondta: csak ti zsidók vagytok emberek, a pogányok pedig állatokhoz hasonlók.[1]) Viszont más helyen azt olvassuk, ha egy városban zsidó és pogány szegények vannak és segélyezésükre alamizsnát szedegetnek, a szétosztó bizottságba ép ugy pogány mint zsidó tagok választandók.[2]) Egyébiránt a föntebbi pogányellenes nyilatkozatnak hasonmása megvan Tertullian egyházatyának »A feltámadásról« czimzett iratában is, melyet lenn a jegyzetben egész terjedelmében közlünk.[3])

Nem czélzás nélkül beszéltünk eddig a pogányokról; mert keresztényről a talmud nem beszél. Hiába állitják támadóink az ellenkezőt. A M.-Zs. Szemle I. és II. füzetében megjelent: »A zsidóság és kereszténység viszonya időszámitásunk első két századában« czimü értekezésünkre utalva, kétséget kizáró határozottsággal mondhatjuk, hogy a talmud tárgyalásaiban előforduló szó: *Akum* csakis pogányt jelent. E szó — héber betükkel irva עכום — három szónak: עובדי כוכבים ומזלות kezdőbetüiből áll, és annyit tesz: a csillagokat és égi testeket imádók. Az igaz, vannak – bár elvétve — a talmudban nyilatkozatok a kereszténységről; de csak olyfélék, minők egy hitfelekezet részéről tőle elpártolt hitfelekezettel szemközt könnyen érthetők. Elég utalnunk az egyházatyáknak nyilatkozataira keresztény eretnekekkel szemben. Tudtommal sehol az egyházatyák meg nem támadják a zsidók maguktartását a kereszténységgel szemben, és bizony nem hallgatták volna el, ha a zsidók e tekintetben megrovást érdemeltek volna. Ellenben mondhatni, hogy feltünő rokonszellem nyilatkozik az egyházatyák irataiban és az agádai irodalomban. A szentirás allegoriai magyarázata mindkettőben hasonló. A holtak feltámadásának bizonyitására ott is, itt is részben ugyanezen

[1]) B. Chullin 5. b.

[2]) Jerus. Gittin 47. c. L. Graetz a M.-Zs. Sz. 438. köv. l. megbeszélt értekezését.

[3]) Pál ap. I. levele a korinthusbeliekhez 15, 39. versét. »Nem minden test azon egy test, hanem más az embereknek teste, más a barmoknak teste, más a halaknak, más a madaraknak« Tertullián a czimz. irata 52. fejezetében igy magyarázza: »Más az emberek teste, azaz Isten szolgáiénak, kik valóban emberek; más a barmoknak teste, azaz a pogányoké, kikről a próféta mondja: hasonlók az oktalan állatokhoz; más a madarak teste, azaz a martiroké, kik a magasságra emelkednek; más a halak teste, azaz azoké, kik vizzel kereszteltetnek.«

okok hozatnak elő. A tettben gyakorlott erkölcsiség hangsulyozását és a véres áldozatok fölé helyezését ott is, itt is találjuk. Ezen érintkezési pontokra már Renan az »Apostolok« cz. művében is utal. Itt csak annyit akartunk konstatálni, hogy dogmai ellentétek igen, de a gyakorlati erkölcsiség és a sz. irás értelmezésére nézve nem léteztek ilyenek a keresztények s zsidók közt.

Hogy azonban a talmud lényegét alapjában megérthessük, szükséges még a keletkezését megelőző századokra rövid pillantást vetnünk. Egy oly nemzet életében, melynek minden nyilvánulása a vallás jellegével birt, az egyik korszak gyökerei átnyulnak az előtte valóba, bármily nagy válságokon és változásokon ment volna is a nép keresztül.

Az ó-testamentom összes könyvei közül egyedül Mózes őskönyve foglal magában kinyilatkoztatott törvényeket. Nem akarjuk e helyen vitatni, való-e ama hagyományos nézet, hogy Mózes maga irta a zsidó vallás ez alapmunkáját vagy sem? Mindenesetre könnyen belátható, hogy Mózes törvényei, melyek az egyéni, társadalmi, közigazgatási, polgári s büntetőjogi és állami életet, a papok s leviták rendjét, az istentiszteletet stb. átölelik, nem voltak elegendők a gyakorlati életben idővel felmerülő egyes kérdések s nehézségek elintézésére. Két körülmény pótolta e hiányt. Először az, hogy Mózes irott törvényein kivül az ősöktől hagyományozott szokások is voltak. Másodszor, hogy maguk az irott törvények nem egyszer szóbeli magyarázatra szorultak.

Az első körülményre nézve, mely az ötkönyv megértésére is némi fontossággal bir, legyen szabad oly esetekre utalnunk, midőn Mózes törvényében egyenes czélzás látszik ősi szokásokra. Igy midőn azt mondja a törvény, hogy az elsőszülött joga a kettős osztályrészre ne függjön a férjnek neje iránti szeretetétől vagy gyülöletétől (V. M. 21, 15—17) — czélzás Jákob esetére, a ki Ráchel fiának, Józsefnek juttatta az elsőszülöttséget, Rúbennek, Léá fiának, elmellőzésével (l. I. M. 48, 5—6; 49, 3—4.). Szintugy a sógorházasság (leviratus) törvényében is (V. M. 25, 5—11.) kimondott ama kényszer, hogy a figyermek nélkül elhalt testvér özvegyét el kellett venni, meg volt a patriarkák idejében is (I. M. 38, 8—18.) — de Mózes törvénye utat-módot nyujtott e kényszer elől való kitérésre.

A mi a másik emlitett körülményt illeti, nem nehéz belátni, hogy szóbeli magyarázat nélkül némely törvény végrehajtása le-

hetetlen lett volna. E szóbeli magyarázatok összeségét nevezi a zsinagóga szóbeli tannak vagy tradicziónak, a melynek eredetét magára Mózesre viszi vissza. Nem lehet e nézettől minden jogosultságot elvitatni. Hiszen minden irott törvény, különösen oly tömör kifejezésü, mint a Mózesé, rászorul az élő fejtegetésre és értelmezésre. Sőt mondhatni, hogy néha a tradiczió idősebb a törvény följegyzésénél.

A hagyományon kivül voltak döntvények is, melyek ugyanoly tekintélylyel birtak, mint a római jogban a »responsa prudentium«. Ezekre akkor volt szükség, midőn a törvény kezelőinek — a bölcseknek — oly eseteket kellett elintézni, melyekről a törvényben nincsen szó.

A vallási törvények kezelői rendesen a papok és leviták voltak (V. M. 33, 10.), vagy pedig világi birák (V. M. 17, 9.); kétséges esetekben, melyeket a vidéki biró eldönteni nem tudott, a felsőbb törvényszékhez fordultak (V. M. 17, 8—13.). Olykor a birák bejárták az egész országot, egyik szélétől a másikig, igazságot szolgáltatni (I. Sám. 7, 16.). A királyok is vagy önmaguk biráskodtak (II. Sam. 15, 2, I. Kir. 3, 16—28.), vagy gondoskodtak törvényszékekről, melyeknek elnökeit kinevezték (II. Krón. 19, 5—11.) A próféták is mindig sürgették a pontos és igazságos igazságszolgáltatást. Valószinü az is, hogy a héber nemzeti élet arany korszakában voltak iskolák a birák kiképeztetésére[1]) valamint a leendő költők, szónokok, bölcselők is iskolákban készültek.[2]) Hogy szofista jogtudósok is voltak, kik a törvény értelmét elferditették, arra mutat Jesája prófétának egy nyilatkozata (5, 21—24.). Minden esetre a megvesztegethető s megvásárolható birák törvénykezése nem volt legcsekélyebb oka az ország erkölcsi romlottságának, melyet büntetésként követett Jeruzsálem elpusztulása Nebukadneczár által és a babiloniai fogság.

[1]) Legalább a hagyomány említi: Berésith rabbá 42. fej.
[2]) L. Delitzsch: Bevezetés a Példab. kommentárjához.

Veszprém.

Hochmuth Ábrahám.

A nő állása a bibliai ókorban.

II.

Mielőtt értekezésünk azon részét érintenők, mely a nőnek házában való fölötte méltó állását tárgyazza, egy szemrehányással kell leszámolnunk, mely ha jogos volna, a nő állását mindenesetre alapjában veszélyeztetné. A poligamiát értjük.

A poligamia az elő-ázsiai népek intézménye, kiknél a nő tényleg felette alárendelt szerepet vitt. Addig, mig a héber törzsek nomád nép voltak, e szokás náluk gyökeret nem verhetett, és Izsák egynejűsége e tekintetben is az ősrégi törzserkölcs tüköre.

A héber házasságok, melyeket a Mózes előtti korból ismerünk, mind egynejűek. Kivétel a harmadik pátriárka esküvője mely Aramban köttetett, Jákóbtól eredetileg nem is terveztetett, és valamennyi balesete, szerencsétlensége e házasságban gyökerezik. Az állandó lakóknak a Jordán mindkét partján való meghódítása után a kanaani ős népek szokásai a zsidóknál is utat törtek maguknak; de leginkább a törzsfőnököknél, királyoknál, kik ezáltal hatalmas nemzetségeket czéloztak körükbe vonni. A mozaizmus azonban jó eleve tiltakozott ez ellen; tilalmat állít föl a királytörvényben (Deut. 17,[17]) a soknejűség ellen s mert teljesen meg nem akadályozhatta, legalább tőle telhetőleg azon volt, hogy káros következményeit törvény útján mellőzze (Deut. 21,[15].). Másrészt azonban sikerült a mozaizmusnak a nép zömét az erkölcsrontó szokástól távol tartani. Jiszákhár törzséről, mely mint Jákob áldásából kiviláglik (Gen. 49,[15—16]) később élvezethajhászó s gyenge volt, tudjuk, hogy az ország őslakóinak adófizetőjévé lett. A krónika értesít, hogy körében a poligamia gyakrabban előfordult (Krón. I. 7,[4].). Átlag véve elmondhatni, hogy a zsidó nép között a monogamia volt az uralkodó, míg a poligamia és az ágyasság erkölcstelensége csakis a felsőbb körökben kedvelt

kivételekhez tartozott. Az ágyast már neve, a nem héber pilléges, melyet a görög és latin pellex tökéletesen födnek, külföldi berendezésül tünteti föl. Tudjuk, hogy Ibczán biró harmincz fia számára harmincz leányt hozott házába, a mi bizonyára az egynejűség mellett szól. Ép így éltek Izrael prófétái Mózestől Malakiásig, mindannyian egynejűségben; ez áll a papokról is. A közmondások, a nép gondolkodásmódjának ez ékesszóló bizonyítékai, valamint a próféták és költők szónoki képei, melyeket a családi életből kölcsönöznek, valamennyien az egynejűségről szólnak. A jámbor férfiúról szóló zsoltár is eszembe jut, melyben családi szerencséje e szavakkal jellemeztetik: [1]) »Feleséged házad belsejében mint egy gyümölcsöző szőlővessző, gyermekeid mint olajfacsemeték asztalod körül.« A magasabb körökben szórványosan előforduló poligamia tehát ép oly kevéssé rendíthette meg a házasság szent jellegét és a zsidó nő morális állását, mint a hogy későbbi időben és más égöv alatt a nagyobb körökben előforduló hasonló kicsapongások a nép családi életének nem árthattak.

A férjnek, nevét viselő hitveséhez [2]) való bizalma, hűsége rendíthetetlen volt; meg is volt ennek a maga erkölcsi oka, mert a zsidó nő jámbor, hű, kitartó és áldozatra kész volt férje iránt tanusított szeretetében. Az örökbecsü Énekek Énekének költője megénekli a nő hűségét, ki egy hatalmas király minden csalogatásainak és édesgetéseinek ellenáll, mivel a szeretet őt oly »hatalmasan, mint a halál« a hitveshez fűzi — e költő bizonyára sűrűn megfigyelhette népe asszonyainak hű szeretetét. Zsidó nők életének megvizsgálásánál azon tapasztalatra jutott, melyet Sulamítja szájába ad: »Ha a férfi háza egész vagyonát felajánlná szerelemért — csak megvetnék őt.« [3]) Az asszonyi méltóság iránt tanusított élénk érzületből magyarázható a zsidó nőnek házi barátnőivel ama szabad, fesztelen és természetes társalgása, mely körülménynyel a keleti ókor egy részénél sem találkozunk.

A férj e bizalmának a nőnek a családban való állása is megfelelt. A közmondás »férje koronájának« [4]) tartja és okosságától várja a ház alapítását. [5]) Lépten-nyomon a család szellemi

[1]) Zsolt. 128, [3].

[2]) שרי אשת אברם Gen. 16,[1]; v. ö. Jesája 4, [1].

[3]) Énekek éneke 8, [7].

[4]) Péld. 12, [3].

[5]) U. o. 14, [1].

képességére és erkölcseire, férjének és gyermekeinek szivére való hatalmas befolyása hangsúlyoztatik. Sőt még azon gáncs, melyet a Példabeszédek költője itt-ott rossz nevelésű vagy veszekedő természetű nőre alkalmaz, valamint a törvény azon tilalma, mely a kanaanita nőkkel való házasság ellenében emeli föl intő szavát, a nő ama nagy befolyásáról tanuskodnak, melylyel háza körében rendelkezett. »Ily házasság által fiad tőlem elfordulva, idegen isteneket bálványozna«, mondja Mózes törvénye,[1]) míg a zsidó leányt nem félti az elpártolástól, ha pogányhoz menne is férjhez. Midőn Ezrás és Nehémiás idejében a Babiloniából visszatért zsidók között, kik benszülöttekkel léptek sógorságra, a vegyes házasság kérdése égetővé vált, akkor mind az azt pártolók, mind pedig az ellenzők részéről a nő hatalmas befolyására utalás történt. Az ellenzők az ammonita és móabita nőkkel létesült házasság által a nemzeti nyelv és irodalom tönkrejutásától és az atyai erkölcsök és vallás elposhadásától tartottak; míg az a mellett pártot alkotók csakis a nő személyes erényeire óhajtottak tekintettel lenni, nem pedig a nemzetiségre és e nézetük mellett azzal kardoskodtak, hogy az erényes idegen könnyen és szivesen simul a zsidó erkölcsökhöz és az egy Isten tiszteletéhez. Előadták a nép előtt a móabita Rúthnak vonzó történetét, kit a bethlehemi Bóaz vett nőül és kinek utódjaiból a nemzeti királyság megalapítója Dávid került ki. Tudvalevőleg a vegyes házasságot ellenzők voltak a győztes párt: az idegen nőknek a gyermekek nemzeti és vallási nevelésére ható káros befolyása jóval ismertebb volt, semhogy egyes kivételek a nemzeti házasság újból behozatalát megakadályozni képesek lettek volna.

Tényleg az egész bibliai ókorban a gyermekek nevelése majd kizárólag az anya föladata volt; egyéni példája, tanai határoztak a gyermekek jellemképzésénél. »Hallgass fiam atyád intésére és ne térj ki anyád tanai elől«[2]), mondja a Példabeszédek költője; és Masszá királyának, Lemúélnek anyjától a Példabeszédek gyűjteménye a következő, fiához intézett tanításokat tartalmazza:

»Ne add nőknek erődet és ne vezéreltesd magadat azoktól, kik királyokat meggyöngítének. Nem királyokhoz, ó Lemúel, illő a borital és a fejedelmekhez nem, a mi részegít; nehogy igyék és megfeledhezzék a törvényről és minden elnyomottnak ügyét ferditse. Adjatok a mi részegít

[1]) Deut. 7, [4].
[2]) Péld. 1, [8].

az ide s tova bolyongónak és bort, ki szomorodott szivü. Ő igyék és felejtse szegénységét és ne gondoljon többé sanyarúságára. Te pedig nyisd meg szádat a némáért, az clárvult gyermekek jogáért. Nyisd meg szádat; itélj igazságosan; igazgass árvákat és ügyefogyottakat.« [1])

A zsidó nő odaadással szerette és ápolta gyermekeit; áldozatot nem kimélt, úgy hogy az anyai szeretet közmondásossá vált Izraélben; sőt még ezt — mint Salamon itélete bizonyítja [2]) — a legelvetemültebbtől sem lehetett elvitatni. Azt is hitték, hogy az anyai szeretet a siron túl is működik, mint ez ama megható jellemzésből is kiviláglik, melyben Jeremiás [3]) a nép anyját Ráchelt oly keserves sirásra fakasztja, ki a rabságba hurczolt gyermekeiért kesereg. Ez anyai szeretet abban lelte méltó jutalmát, hogy a gyermekek szeretetben és tiszteletben atyát és anyát egyformán részesítettek. A tíz parancsolat ötödike hasonlóan a gyermek szivébe vési az atya és anya iránti szeretetet és hogy itt a sorrendet nem kell külön magyarázni, mutatja e parancsnak Móz. 3. k. 19-ik fejezetében előforduló következő ismétlése, mely úgy hangzik: »Kiki tisztelje anyját és atyját.« A példabeszéd is egyformán int az anya és atya iránt tartozó szeretetre s tiszteletre: »Ki atyját és anyját szidalmazza, annak fénye sűrű sötétségben enyészik el.«; [4]) továbbá: »a szemet, mely az atyát csúfolja és az engedelmet az anyával szemben megtagadja, a völgy hollói vágják ki és a sas kicsinyei fogják fölemészteni.« [5]) Valamint Salamon anyja közeledtére tisztelettel fölemelkedett trónusáról, elébe ment, meghajolt előtte és maga mellé a trónusra ültteté, [6]) így tiszteltetett az anya Izraelben mindenkoron, még a nép legalsó rétegeiben is.

Végül a bibliai ókorban élő zsidó nőnek sokoldalú, valamennyi családtagra áldásos családi intézkedéseire óhajtok kiterjeszkedni és az úgynevezett Salamon Példabeszédeinek végfejezetéből egy pár verssort idézni, mely alphabetikus rendben a derék nő dicséretéről áradozik [7]):

Derék asszonyt ki talál? Gyöngyöktől távol van az értéke. Bizik

[1]) Példi. 31. 1—9
[2]) Királyok I. 3, 26.
[3]) 31, 15.
[4]) Példi. 20, 20.
[5]) U. o. 30, 17.
[6]) Kir. I. 2, 19.
[7]) Példi. 31, 10—31

benne férjének szíve, vagyonban nem fogyatkozik. Jót tesz vele és nem rosszat, élte minden napjaiban. Keres gyapjat és lent és feldolgozza keze kedve szerint... Fölkel még éjjel és élelmet ád háza népének, részöket leányainak. Mezőre gondol és megveszi, keze munkájából szőllőt plántál. Erővel övezi a derekát, és megerősíti karjait... Kezét a rokkára veti és markával fogja az orsót. Markát kinyújtja a szegénynek, és kezeit terjeszti a szűkölködőnek... Száját a bölcseségnek nyitja és nyelvén van a szeretet tana. Szemmel tartja háznépe útjait és nem eszi a restség kenyerét. Fölkelnek fiai és boldognak mondják. Fölkel a férje és dicséri: Sok asszony derékséget tanusított, de te felülmultad mindnyájukat. Hazugság a kellem, hiábavaló a szépség, de az Istenfélő asszony dicsekedhetik. Adjátok neki keze munkájának gyümölcsét és dicsérjék a kapukban cselekedetei!«

III.

A nőnek a *házon kivül folytatott életéről* csak egyetmást óhajtok megemlíteni, mely azonban elégséges annak bizonyítására, hogy a nőnek a nyilvános életben való állása, modern fogalmaink szerint is, csak kevés kivánni valót hagy hátra.

A keleti ókor többi népeivel össze sem hasonlítható a zsidó nőnek a nyilvános életben tanusított szabad és épen nem erőtetett föllépése, mely erkölcsi méltóságának nem történt rovására. Izrael törvénye és erkölcse a nő nyilvános életét minden eshető támadástól megóvta, s jóllehet, hogy udvariasságról még akkor szó sem lehetett, de e törvények és közerkölcsök a nő iránt tartozó tiszteletre utalták a férfit — mint a hogy azt Mózesnek Jetró leányaival szemben tanusított magatartásából látjuk — hogy a gyengébb nőt, minden jogtalanság ellenében oltalmába vegye. A zsidó nő a nyilvános életben az egyszerű erkölcsökhöz mérten egyszerűen jelent meg. Csak egyszer ostoroztatik keményen — Jesájá által — a zsidó nő túlságos fényüzése és tetszeni akarása miatt, csak egyszer fajult el pipere hajlamai miatt »Izrael leányzója.«[1]) Hanem Czion e leányai, kiknek fényűzését és negédességét a próféta ostorozza, kétségtelenül a királyi udvarhoz tartoztak, melynek asszonyai már Sául idejében[2]) biborba öltözködtek és arany ékszert viseltek. A polgári életben azonban e tekintetben is az egyszerű erkölcsök és szokások voltak az uralkodók.

A zsidó nőnek nyilvános életben való szereplésével a bibliai ókorban sűrűen találkozunk; népük sorsában sűrűen osztozkod-

[1]) Jes. 3, [18].

[2]) Sámuel II. 1, [24].

nak. Valamint a nemzeti szerencsétlenség napjaiban a nők gyászdala [1]) nyilt tereken fölhangzott, ép úgy fogadták a győztes csapatokat körtánczokkal és vidító dalokkal. Dalaikból a közvélemény szól és igen jellemző e tekintetben azon körülmény, hogy Sáulnak Dávid ellen folytatott irigy vetekedése azon pillanattól kezdődik, midőn az asszonyok Izraél minden városaiból összeseregelve e dallal üdvözölték a hazatérő királyt: »Sául megverte ezreit, míg Dávid tizezreit.« [2])

A nyilvános áldozatoknál a férfiakkal egyenrangúakként jelennek meg a nők. Önálló vétek- és hálaáldozatot mutatnak be; részt vesznek az ünnepi áldozati lakomákon, mint a hogy egyáltalában az ókor templomában Jeruzsálemben, valamint az ország, egyéb városaiban, nőknek részvétele a férfiakéhoz hasonlóan engedélyeztetett. Csak az exiliumot követő korszakban volt a templom akként berendezve, hogy férfiak és nők külön előcsarnokkal rendelkeztek. Sőt, egy minden esetre még nem teljesen tisztázott értesítés szerint, nők az akkori ókorban valami úton-módon az istentisztelet körül is segédkeztek. [3]) Szombatokon és újholdkor a próféták iskoláiban is megjelentek, [4]) nem azért persze, hogy a próféták erkölcsös tanaira figyeljenek, mert ezek csak a számkivetésben kezdették meg állandó, a nép számára tartott előadásaikat, míg az akkori korban bizonyos tekintetben alkalmi beszédeket tartottak és csak bizonyos esetek alkalmával szónokoltak nyilvánosan. A nők inkább ünnepi, munkaszünetelő napokon mentek a prófétához »Isten kifürkészése czéljából«, azaz: a házban sűrűen előforduló eseményekről, betegségek dolgában az isteni orákulumhoz fordultak.

Hanem még azon állásban is, mely a zsidó nemzetre a legnagyobb befolyással birt, a népnek vallásos és politikai fejlődését fokról-fokra emelte és a zsidó népszellem virágzásának legmagasztosabb korát tünteti föl — mondom, még a próféták ez állásában is, mely a nép szónokait és költőit magában egyesítette — nővel találkozunk. Már a legrégibb törzsbeli hagyomány *Mirjámot* Áron és Mózes testvérei mellett prófétanőül [5]) tünteti föl, és

[1]) Jer. 9. [17] s így tovább.
[2]) Sám. I. 18, [7].
[3]) Ex. 38, [8]; Sám. I. 2, [22].
[4]) Királyok II. 4, [23].
[5]) Num. 12, [2].

különösen figyelemre méltó, hogy Izraél tulajdonképi néptörténetének kezdeténél nemes nő áll — *Debórá* a prófétanő és birónő — és [1]) közvetlen annak befejezésekor újból nő jelenik meg: a *Huldá* prófétanő, [2]) ki a politikai önállóság küszöbön levő tönkrejutását hirdeti. Ki az úgynevezett Debora-énekben, a saját kifejezése szerint, »anya Izraélben«, a rokontörzseket közös ellenállás céljából egymással egyesítette — *Deborának* köszöni Izraél nemzeti emelkedésének kezdetét; *Huldának* meg tetemes része volt Izraél vallásos élete azon legnevezetesebb reformjában, mely Józsiás király alatt valamennyi bálványtemplom elpusztítására és a Jeruzsálemben fennállott egyetlen templomban Isten imádására vezetett.

Végül nem lesz fölösleges megemlékezni arról is, hogy az ó-zsidó történet aránylag sok példát tartalmaz nőknek, mint királynőknek az ország politikájára majd kedvező, majd káros befolyásáról. Így állhat itten *Bathsébá* és *Izébel;* utalhatunk még arra is, hogy a zsidó királyok évkönyveiben a királyné anyák nevei [3]) is említtetnek. Sőt nők mint trónutódok törvényesen nem voltak kizárva, mely körülményről *Athálját* királynőnek hat évi önálló kormányzása tanuskodik, ki csak a Baál-cultus előmozdítása miatt és mert a megmentett *Jóás* királygyermekben jogos trónutód volt, vesztette el uralmát.

A ki ezek után a felsorolt egyes vonásokat, a mennyiben a zsidó nő életére vonatkozólag hagyományul ránk maradtak, kellő módon összekapcsolja és a nyert benyomást a szeretet és igazság szelleme által megelevenítve elgondolja, oly képét nyeri az asszonyoknak, mely mindenesetre még mindig nem lenne ideális alak, melyet azonban nyugodt lelkiismerettel állíthatna minden idők és népek legjobb asszonyainak képe mellé. Igen, én merem e nagy szót ajkaimra venni, hogy a bibliai nő képének nagy méltósága és tiszta erkölcse ama nagy érvény következtében, melyet időről-időre vallásunk alapkönyve minden népnél nem kis mértékben kivivott, kétségtelen ahoz hozzájárult, hogy azon nemes női vonások kidomboruljanak, melyeket a kulturális népek legjobb nőin csodálunk és erkölcsiségünk legkellemesebb tulajdonául tartunk.

---

[1]) Birák 4, [4].

[2]) Király II. 22, [14].

[3]) Kir. I. 14, [21]; 15, [2]; 24. [18] etc.

Ama körökben, a hol a női szüzesség, alázat, férj iránti szeretet és anyai gyöngédség specifikus keresztény erényeknek tartatnak, természetesen nem fogják ezt megengedni és a zsidó szellem és zsidó sziv életének vivmányait ezentúl is maguk veszik igénybe. Honnan áramlik azonban a mi saját körünkbe azon általánosan elterjedt nézet, hogy a zsidó ókorbeli nő jogainak teljes élvezetével nem rendelkezett? Alkalmasint onnan, hogy a »zsidó ókort« túlmessze keresik és nem gondolják meg, hogy a biblia után következő korszakban és a második templom elpusztítása után és Izraél szétszóratása után mily változások mentek végbe. E helyütt csak egyet óhajtok kiemelni. Mióta a tulajdonképi népélet megszünt, mióta csak maga a vallás tölté be a zsidónak egész érzelmét, egész gondolkodását, a nőt is annyira becsülte, mint a mennyire őt a vallás méltatta. A vallás azonban, azelőtt a lelki élet, az érzelem nyilatkozása — főleg a második templom elpusztítása után inkább tudás és vizsgálódás tárgyává lett. És a következő századok súlya alatt a vallásban, mint egy későbbi zsidó bölcselő magát kifejezi, a »test iránt való kötelességek«, a »szív iránt való kötelességeket« túlsúlyozta, meg kellett természetesen a nőnek hátrálnia: a zsinagógából a család szentélyébe menekült, hol a családi élet bensősége által a szív teljes komorságától megmentetett. Napjainkban pedig, az úgynevezett »felvilágosodott« korszak szomorú tapasztalatain okulva, melyben a nők főleg a vallásos megelégedést, melyet a zsidóság nekik nyújtani nem akart, azon kivül keresték — a mi időnkben mondom, mikor a nőnek a zsinagógában az egyenjoguságot újból megadják és ennek jogos áhitatosságát értelmes és valóban lélekemelő istentisztelet által kielégíteni igyekszenek — csakis a bibliai ókort utánozzuk, a midőn a nő a férfival való teljes vallásos egyenjoguságot élvezett. A nő egész állására jellemzően alkalmazhatók a sunnamita nőnek Elisá prófetához intézett büszke-szerény szavai, midőn ez rendelkezésére akart állani a királynál befolyásával: »Népem közepette élek.«

Berlin.

Maybaum Zsigmond.

IRODALOM.

AZ ANYAKÖNYVVEZETÉS KÉZIKÖNYVE.

Az (izraelita) anyakönyvvezetés magyar-német kézikönyve. Szerkesztette *Singer Ábrahám* ker. rabbi Vár-Palotán. Kiadja Singer Ede Székesfehérvárott, 1884.

Mig az anyakönyvek teljesen állami intézmény nem lesz, vezetésök mindaddig a lelkészek kötelmeihez tartozik és reájok nehezedik a munka és felelősség egész sulya. Legjobban érzik ezt a zsidó anyakönyvezők, mert épen ő ellenök irányul leginkább az anyakönyvvezetés tárgyában minduntalan hangoztatott panaszok és vádak éle. A baj — habár nem is abban a terjedelemben, a mint elhitetni szeretnék, az meg van; de hol van e bajnak oka? Nem lehet jelenleg feladatunk e létező baj valamennyi okait kideriteni és tüzetesen tárgyalni. Az egyik kétségtelenül az, hogy az anyakönyvek vezetésével megbizott tisztviselők a szakjukba vágó törvényeket nem ismerik. Olyan kézikönyvnek pedig, mely az ide vonatkozó törvényeket, rendeleteket és utasitásokat rendszeresen feldolgozva magában foglalta volna, mind ez ideig hijjával voltunk.

Singer Ábr. várpalotai rabbi vállalkozott arra, hogy ezen mindinkább érezhetőbbé váló hiányt pótolja. Összehordozta mind az 1827-től 1883-ig megjelent törvényeket, rendeleteket és utasitásokat, a szétszórt anyagot elrendezte, ellátta német forditással, magyarázó jegyzetekkel, mintákkal és a keresést annyira könnyitő tárgy-, idő- és betürendes mutatóval. Szerző feladatát nagyon ügyesen oldotta meg és »az izraelita anyakönyvvezetés magyar-német kézikönyvével« kartársainak köszönetét, elismerését méltán kiérdemelte. Mindazonáltal nem tehetjük, hogy a »kézikönyv« egyik-másik fogyatkozására is rá ne mutassunk. Menjünk sorban!

Előnyére vált volna a könyvnek, ha szerző nem csak német, ha-

nem magyar mutatóval is ellátja vala. Fölös az okokat bővebben kifejteni. — A min. rendeleteket sok helyütt csak kivonatosan közli és pedig nem ritkán az értelem rovására. A mi a feladat keretét illeti, hát nagyon is szükre van kimérve. Nemcsak szorosan az anyakönyvvezetésre, hanem általában valamennyi a lelkészekre, tábori lelkészekre, iskolákra, zúgiskolákra, hitközségekre vonatkozó törvényeket kellett volna gyüjteményébe felvennie. Hadd legyenek már egyszer együtt a felekezeti életnek bármely oldalát érintő szabályzatok! Hadd tudja meg minden hitközségi közeg, mivel tartoznak neki és mivel tartozik ő az államnak! — Igy p. o. a lelkészekre vonatkozó törvények közül bátran helyt adhatott volna a következőknek: 1879. XXXVI. tcz. 10. §. a katonai beszállásolástól való mentesség, 1875. XXIX. tcz. 4. §. megadóztatásuk és 1874. XXXIII. tcz. 9. §. választói joguk tárgyában; hogy lelkészek nem lehetnek esküdtek, 1868. LVI. tcz. 4. §. — előljárók, 1871. XVIII. tcz. 76. §. — és békebirók 1877. XXII. tcz. 8. §.; hogy nem tartoznak gyámságot és gondnokságot viselni 1877. XX. tcz. 49. 52. §§.; hogy nem fizetnek hadmentességi dijt pénzügym. utasitás 1880. XXVI. tcz.-hez. 1880. 39141. sz. a. és hogy államadójuk kétszeresen számittatik. 1870. XLIII. tcz. 23. §.

Hiányoznak továbbá a következő igen fontos rendeletek: Hogy a héber hitoktatásra szolgáló iskolák nem tekintetnek zúgiskoláknak, vall. és közokt. min. rend 1877/20521.; mily napokon menthetők fel a középiskolákba járó zsidó diákok az iskola látogatásának kötelezettsége alól, vall. és közokt. min. rend 1872/28769 és pótlólag 1877/2717.; az izraeliták czimezéséről 1877/7768; a zsidók megkereszteléséről 1775/2062, 1787/14981. stb.; a szegedi rabbihoz intézett vall. és közokt. min. rend. 1880/30772. a keresztény vallásról a zsidóra való áttérés tárgyában.

De még csupán az anyakönyvekhez tartozó rendeletek gyüjteménye is nagyon hézagos: Hiányzik az 1770-i kir. rend., hogy az anyakönyvek zár alatt tartandók, hogy másra n m bizandók 1778/, hogy a születési bizonyitványokban az évet ne számmal, hanem szóval kell kiirni 1821/21076.

Nélkülözzük bélyegkötelezettség tárgyában a pénzügym. hirdetm., 1875. vall. és közokt. min. rend. 1876/29722. és 35803.; nősülés dolgában a honv. min. 1876/52269. 1879/1033. és a cs. k.

közös hadügym. rend 1874/2833.; a jogosulatlanul nősülők és bünrészesekről szóló 1868. XL. tcz. 46. §. és végre az anyakönyvvezetők visszaéléseire szabott büntetésről szóló 1878. V. tcz. 397. és 399. §§-t.

Jó szolgálatot tett volna anyakönyvvezető kartársainak, ha betürendben összeállitja, hányféle dijtalan szolgálatok teljesitésére vannak a lelkészek az állami hatóságok iránt kötelezve.

Lehetne a kifogásolást még tovább is folytatni, de legyen elég ennyi. A zsidó anyakönyvezés terén ez az első kisérlet és annak beválik, e kifogások daczára is. Majd ha a könyv második kiadást fog érni, különösen ha nem lesz olyan drága, akkor szerző figyelembe veszi ezen megjegyzéseket és kiegészíti gyüjteményét. Őszintén kivánjuk hogy az minél előbb történjék. Legalább tudnók, hogy az anyakönyvvezetéssel megbizott közegek siettek e kézikönyvet megszerezni, melynek sem lelkészi sem hitközségi irodában hiányoznia, nem volna szabad. E kézikönyv terjedésével hovatovább terjedne az anyakönyvekre vonatkozó törvények ismerete is s megszünnének az anyakönyvvezetés körül folytatott rendetlenségek és visszaélések. S igy java részben legalább megszünnék a panasz is, melyet ugy a legujabb mozgalom megindítói valamint a közélet élén álló vezérférfiaktól hallani vagyunk kénytelenek.

Kecskemét.

PERLS ÁRMIN.

IRODALMI HOLMI.

Zsidó babonák Sziriában. — Bartholomaeus apostol és Bar talmion démon. — Jézus egy mondása a »Szivek kötelmei«-ben. — A zsidó káték lajstromához.

A német Palesztina-egylet folyóiratának utolsó füzetében (Zeitschrift des deutschen Palaestina-Vereines, VII. köt., 70—118. ll.) a *Sziriában divó babonás szokások és vélemények* 250 számra rugó összeállításával találkozunk, egy bennszülöttől, a Szaidában (a régi Czidón) élő *Eijub Abélától,* ki csak olyanokat közöl, a miket maga a nép között látott és hallott. Ezen közlemény ránk nézve azért is érdekes, mert szerző egyaránt tekintettel van mind a három vallásfelekezetnél, keresztényeknél, mohammedánoknál és zsidóknál előforduló babonákra. Az utóbbiak közül hadd említsünk itt néhányat. A zsidók örülnek, ha vigyázatlanságból olajat öntenek ki a földre vagy ruhájukra; nőtlen izraelita,

kinek ruhájára ily módon olaj ömlött, meg van győződve, hogy ez közeli eljegyzésének jele. — A zsidóknál nem szabad a kiürített kávécsészét másnak visszaadni, csak annak, ki vele megkínálta. Ha az lehetetlen, tanácsos a csészét a földre állítani, hogy a kínálót baj ne érje. — A ki bérben tartott lakását elhagyja, annak nem szabad azt hét év eltelte előtt ujra bérbe venni, kivéve, ha valamely tulajdonát képező tárgyat, ha csak egy szeget is, ott hátrahagyott. — A babonák ismeretét a szerző szerint zsidó földijei Mózes idejeig érőnek mondják: a zsidó község vénei ugyanis abból a czélból tanították azokra a népet, hogy a mágiában különösen jártas egyiptomiak ellen védhessék magukat.

*

Minden babonában, az épen említettekben is, első sorban áll a gonosz szellemekben, démonokban való hit, melyről nem tagadhatni, hogy az régente, főleg keleten, a zsidó köznépnél nagy mértékben uralkodott, és még a babilóniai talmud is sok e hitet tükröző elbeszélést fenntartott számunkra. Ezen elbeszélések egyikére sikerült az imént egy franczia tudósnak a keresztény legendákból merített egy monda segítségével uj világot deríteni. A Revue des Études Juives utolsó számában (VIII. köt., 200. s köv. l.) *Lévi Izrael* kimutatja, hogy a rejtélyes Ben Talmion név, a Mëilá traktátus 17 b. lapján álló monda szerint egy démoné, ki Simon b. Jóchai tannaitának segítségre van, azonos a Bartholomäus apostol nevével, ki egy ind király leányát gonosz szellem okozta betegségétől meggyógyítja. A talmudban őrzött mondában az apostol neve magára a démonra ruháztatott át, a ki a római császár leányát betegségbe ejti és ezzel alkalmat nyujt az említett tannaitának, a betegség elmozdítása által magának érdemet szerezni. Ezen eltérések daczára a nevek azonossága elég bizonyíték rá, hogy két teljesen egymástól függő mondával van dolgunk. Megjegyzendő, hogy az apostol neve tényleg héber származásu: Bar Talmái, a minek Ben Talmion, a talmudi démonnak neve, csak kissé módosított alakja.

*

Hogy kereszténység és zsidóság együttlétük azon első századaiban, melyekben mind a két említett legenda keletkezett, a démoni hitben érintkeztek és kölcsönösen egymásra hatottak, azon nem lehet csodálkozni: hiszen az uj testamentom démonologiája a palesztinai köznép hitén alapszik, ép úgy, mint a Jézus

tanította magasabb erkölcsiség a palesztinai zsidó bölcsek mondásaira vezethető vissza. A zsidóság irodalmában nem igen akadunk oly esetekre, melyekben az evangélium erkölcsi mondásai idéztetnének, alkalmaztatnának. Annál meglepőbb, mondhatjuk megkapó, hogy ethikai irodalmunk egyik remekében, a XI. században élt *Bachjá Ibn Pakúdá* »Szivek kötelmei,« héberül Chóbóth Hallebábóth czimű művében a kereszténység alapítójának egyik legszebb mondását idézve találjuk. Nem uj felfedezésként említjük ezt e helyen, hanem mert a tény, úgy látszik, kevésbbé ismeretes és mégis nagyobb figyelmet érdemel: Bachjá munkája VIII. szakasza, 3. fejezetében azt mondja: »Egy jámbor azt mondta tanítványainak: A thóra megengedte ugyan nekünk, hogy a Teremtő nevére igazsággal esküdjünk, de én azt tanácslom nektek, hogy ne esküdjetek rá se igazsággal, se hazugul, hanem mondjátok: Igen vagy nem!« Ki nem látja azonnal, hogy ez czélzás a hires hegyi prédikácziónak egy helyére (l. Máté 5, 33—37). Rá utalhatott volna Bachjá ezen mondásnak talmudi analogiájára, a hol t. i. egyik bölcs — Lev. 19, 36 elmés alkalmazásával — azt mondja: A te igened legyen igazság és a te nemed legyen igazság! (l. Bábá mecziá 49a). — Mellékes kérdés, vajjon magából az evangéliumból vagy másodrendű forrásból merítette-e a zsidó bölcsész Jézus mondását; bizonyos, hogy könyve egy másik helyen (VI. sz. 6. fej.) szintén a Jézus és tanítványai között folytatott egy párbeszédet idéz, mely azonban csak mohammedán forrásokban fordul elő: »Egy jámbor elment egy igen büzhödt szagu ebhulla mellett. Mondták tanítványai: Mily büdös ez a hulla! Erre ő: Mily fehérek a fogai! Akkor megbánták a tanítványok, hogy rosszat beszéltek az eb hullájáról.«

*

A Revue des Études Juives utolsó füzetében *Loeb Izidor* a többi folyóiratok között a Szemle eddigi füzeteinek tartalmáról is nyujt áttekintetet, és ezen alkalommal két uj számmal gyarapítja a Zsidó Káték lajstromát (l. fent 107. s köv. ll.), melyet már egyszer szives volt néhány számmal pótolni (l. fent 183. l.). A két eddig nem említett káté: Nouveau précis élémentaire d'instruction religieuse et morale à l'usage de la jeunesse française israélite, par *Michel Berr*, Nancy, 1839. — *Jacques Auscher*, Nouveau catéchisme à l'usage de la jeunesse israélite. Besançon, 1868. Ezzel lajstromunk összesen **163**-ra emelkedett.

SZOMBATOS ÉNEK A SÁTOROS ÜNNEPRE.

»Ezeken is a nyolcz napokon, sőt a mint tartják a törvény öröme napján[1]), a kilenczediken, el kell mondani a nagy *Hállelt*[2]), a szombat napját, mely a hétközben esik, az *homidá-ban*[3]) oda említvén, és mind a szombat szenteléséhez való imádságot el kell mondani, de a többi innepeken mint egy ujhold innepen úgy imádkozván, a nagy Hállelt el kell mondani és az homidát úgy mint oda fel a *Pésa*[4]) innepére kiirtuk. De a *nyolczadik napján* a sátoros innepnek, mivel a második versben az homidában változik: »*ki megfordítod a szeleket*«[5]), és így mondjad azután ez énekecskét.

Nóta: Magasztallak én istenem, Uram és Atyám az eső leszállásáról.«[6])

Élő Isten nyisd meg nekünk kedves kincsedet,
Mennyei tárházad kincsét; adjad esődet!
Fordítsad már szeleidet, folytass bő vizet,
Hideg, havas, bő esőkkel áldd meg földünket.

Ki mint madár kelepczében, bűnnek tőriben
Régtől fogván nyomorog már idegen kézben,
Várja valjon s mikor juthat régi kedviben —
Szabadító harmatoddal juttasd földiben.

Jó kedvedet szent atyánkhoz említsd frigyedet,
Ki jó kedvvel vendéglette szent követidet,
Lábok mosására hozott illendő vizet —[7])
Mennyei vizeddel te is áldd meg földünket.

---

[1]) Szimcháth-tóra.

[2]) Zsolt. 113—118. fejezet.

[3]) Héberül: *amidá*, így nevezik a szefárdi szertartású zsidók a nálunk *tefilla-* vagy *smóne-eszré*-nek nevezett imádságot. *Amidá* voltakép: állás, vagy mint a szombatosok imakönyve magyarázza: »*Homida*, kit kezek-lábak összetéve vagy fogva háromszor napjában elmondják.«

[4]) *Pésa*, helyenként »*pogácsás innep*« a székely máchazorban annyi mint *pészách*.

[5]) משיב הרוח

[6]) A következő ének szabad fordítása az אל הי יפתח אוצרות שמים szavakkal kezdődő zsinagógai költeménynek, melyet a szefárdi máchazor szerint a sátoros ünnep nyolczadik napján termékenyitő esőért szoktak elmondani. (תכון הגשם).

[7]) Ábrahám; l. Móz. I. k. 18, 4.

Azt is tekintsd, ki kötözve szent oltárodon
Vén atyjától, kész halálán volt áldozaton;
Versengő palestimokkol [1]) ásott kutakon
Veszekedett, de bő vizet vett áldásidon. [2])

Mentsd annak is maradékját, ki pásztorságban
Fosztott tarka fakót hányt az ivó váluban,
Melyből mind csak áldást látott szaporodásban — [3])
Szent lelkeddel minket is tarts örök áldásban.

Hát annak is tanitványit, jó követőit,
Ki futással kerülte el Fáráho kezit,
Jó kút felett oltalmazta Jetró leányit
És vizeken sokszor látta Isten csudáit. [4])

Azt is tekintsd, vesztő vizet új medenczében
Jerikónál ki orvosolt te szent nevedben:
Már anyák, kik eddig voltak vesztő méhekben,
Gyönyörködtek, bátran éltek gyermekszülésben. [5])

Régen is lám könyörültél szomjú népeden.
Szikos, kemény kősziklából a kietlenben
Tizenkét ágra folyt vizök tábor széliben, [6])
Kiért áldnak most is téged szép Izráelben.

Áldd meg a mi esztendőket hasznos esőkkel,
Erdőt, mezőt fedd be szépen hólengeteggel;
Ne hagyj veszni termő fákat szörnyű hideggel.
Lelki-testi áldásoddal légy kedvezéssel!

---

[1]) Filiszteusok, a héberben: *pelistím.*

[2]) Izsák; l. Móz. I. k. 26, 18—22 és 32.

[3]) Jákob; l. u. o. 30, 37. s köv.

[4]) Mózes; l. u. o. II. k. 1, 15—17; v. ö. u. o. 4, 9; 7, 19 s köv.; 14, 15 s köv.; 15, 23—25 sat.

[5]) Elizéus próféta; l. Király. II. k. 2, 19—22; 4, 16.

[6]) L. Móz. IV. k. 20, 8—11; »tizenkét ágra« Izráel tizenkét törzse szerint.

A m. t. Akadémia és a m. n. Múzeum könyvtárában levő Szombatos-kéziratokból kiadja

KOHN SÁMUEL.

TÁRSADALOM.

Montefiore Mózes századik születése napja.

1884. október 26.

Az örökkévalóság tengerében a korszakok csak hullámok és cseppek az évek; a nemzetek életében az évszázadok csak elvont fogalmak, gondolatbeli árnyékok. Hanem ha azon ritka eset áll be, hogy egy egyén nemzete vagy hitfelekezete köréből annyira kimagaslik, hogy mintegy nemtőjükké válik és magukat véle azonositják, és a mennyei áldás amaz egyén életét az emberélet legvégsőbb határáig fenntartja, akkor ily évszázad bezárta már nem árnyék, hanem életteljes esemény; megtestesült a láthatatlan és a megfoghatatlan alakot öltött. Akkor az örömök legritkábbja futja át ama nép, ama testület egyéneit, részeit, a kinek közepében azon csodálatos esemény véghez ment. Üdv nekünk, hogy az Isten bennünket ily áldással megajándékozott. *Montefiore Mózes* legközelebbi születése napján bezáródik láthatólag, kézzelfoghatólag a zsidóságnak egyik évszázada.

Értjük tehát az aggódást, a lázas izgatottságot, melylyel ez áldásos napnak mindenütt a földkerekén, hol zsidók laknak, eléje néztek. Bizony, rászorulunk a vigaszra, epedünk valami uj látható jele után a mennyei kegyességnek; ime a legüdvösebb vigasz, isteni oltalmunk legragyogóbb bizonyitéka. Embereinket, hőseinket, kik napjaikat, erejüket szentelték fáradhatatlanul, lankadatlanul a mi ügyünknek — az ég koszoruzza őket a legritkább aggkor koronájával. Augusztus 10-én megültük *Zunz Lipót* kilenczvenedik évfordulóját, október 26-án megüljük *Montefiore Mózes* befejezett századik születése ünnepnapját.

Ezerfélék az adományok, a tehetségek, melyekkel Isten megáldotta az embereket, kiszámithatatlan, hány téren tettek ki magukért az emberiség jótevői. De egy dolog mindig a nagyság jele: ha valaki legyőzte magában az önzést, és mi a más gondja,

a saját gondjává tette, ha lelkesedni, áldozni, küzdeni tud, hol nem az ő ügye, hanem embertársaié forog szóban, ha szive dobog, erei lüktetnek mások érdekében és az idegen gyötrelem is az ő belsejét gyötri; ez az odaadás és önfeláldozás, ez a nagyszivüség és magaslelküség mindenhol és mindenkor szülőhelye volt a nagynak és államférfiak és hősök, fölfedezők és jóltevők, költők és buvárok közös tápláló talaja. És innen van egyszersmind, hogy egy férfiu, ki nem tünik ki tudományban, vagy szónoki tehetségben, vagy társadalmi állásban, sőt még vagyonában sem, hogy ily férfiu, mondom, fel birt emelkedni a legnagyobb magaslatra, a hol a nemzetek nemtőit imádják. Megvan épen minden tehetségnek a maga genialitása; van lángész, de van, ha szabad ugy mondanunk, *lángszív* is. Az az egy tény, hogy *Montefiore* fiatal korában felhagyott a saját ügyeivel és elszánta magát, hogy azontul élete minden perczét, esze minden gondolatját testvéreinek fogja szentelni, elég volt arra, hogy neve bevéssődjék mindörökre törzsünk életfájába, hogy emléke a zsidóságban át fog szállani az atyákról a fiukra legutolsó ivadékunkig.

Két virághalom között egy libanoni czédrusfa, ez *Montefiore* czimere; legkifejezésesebb és egyszersmind legigazabb jelképe ez ember jellemének és életének. Valóban, virágos magaslatok közepette folyt le élete, de a Libanon, Czion volt mindig gondolatainak és érzelmeinek középpontja, vágya, öröme, szenvedélye. Angol ember lévén tetőtől talpig, a gyöngéd vallásos érzülethez, a hivő forró vágyához, melyek a szent földhöz ragaszkodnak, hozzáfüződött még benne az angolnak Palesztina iránti előszeretete, mely nem elégszik meg a távolmaradó sóvárgással, hanem tettleg fölkeresi szivének magasztos czélját. *Montefiore* érettebb korában alig mult évtized, melyben amaz országot meg ne látogatta volna; 1827-tól 1875-ig hétszer volt az igéret földjén. Kilenczvenegy éves aggastyán volt, mikor utolszor indult, hogy még egyszer lássa a szent talajt, melyet annyiszor árasztott el áldásával. Virágzott a Libanon czédrusa, de a virághalmok sem hiányoztak. Ritkán őrködött egy ember fölött oly szembetünően a mennyei kegyelem és Isten ótalma! szerencsés események páratlan lánczolatának látszik *Montefiore* egész élete. Szerencse volt, mikor 1827-ben visszajövet Palesztinából, hajója találkozott Codrington tengernagy hajórajával a Navarino melletti csata után és ő lett megbizva a legfontosabb hirekkel, a melyeket ő aztán lehető se-

bességgel a clarenci herczegnek, a későbbi IV. Vilmosnak átadott. Szerencse volt, mikor 1834-ben a mostani angol királynőt azáltal lekötelezhette, hogy szép birtokát rendelkezésére bocsátotta. Ritka szerencse koronázta minden vállalatát épugy a társadalmi, mint a kereskedelmi életben. A londoni Rothschild N. M. kétszeres sógorává levén, nem sokára oly áldást és szaporodást tapasztalta vagyonában, a mint csak a gondviselés nyujthatja kedveltjeinek, a kik olyan hasznát tudják venni, mint *Montefiore*. London városa, királynéja kegyelme a legmagasabb kitüntetésekkel halmozta el. A mi eddig zsidók között hallatlan volt, az mind kegyelemesőként hullott fejére.

De nagyobb mindennél ama páratlan szerencse, a mely kisérte lépteit, ha testvérei érdekében indult utra. Rajta valósult, a mit a talmud (Peszách. 7 b) mond, hogy a kik szent kötelesség küldöttségében indulnak, kárt nem szenvednek. Nem egyszer mutatkozott neki amaz isteni kéz, mely felhők közől lenyul a földre és átalmazza hiveit a veszedelmek közepében. Kitért előle a rabló merészsége, meghódolt előtte a beduin törzsek vadsága, a dögvész dühén keresztül ment sértetlenül, a kietlen pusztaságok égető hősége, az éjszak dermesztő fagya nem vett rajta erőt. Joggal vonatkoztathatta mindig magára a zsoltárkönyv ama 91-ik énekét, mely a jámbor sérthetetlenségét hirdeti, ki az Isten oltalmában lakozik. Mivel az élet virághalmai között nem feledkezett meg a Libanon czédrusáról, azért áldotta meg az Isten gondviselése kiapadhatatlan jótéteményeivel. De azért hódolt is neki hazája apraja nagyja, azért tisztelték a királyok és becsülték a nemzetek, mivel nincsen győzelmesebb hatalom a világon a hüségnél, az elvekhez való tántorithatatlan hű ragaszkodásnál.

Volt idő, midőn a népeknél ama szokás dívott, hogy boldog és boldogtalan napjaikat beirták egy könyvbe piros és fekete betükkel. Ime egy népnek ily élő sorskönyve, hitfelekezetének megtestesült emlékezete; szive tábláin be vannak vésve öröm- és gyásznapjaink, valamint a fa hiven megőrzi törzse gyűrűiben, mit héjába véstek. Ime egy ember, kinek élete annyira összeolvadt törzse életével, hogy nem évek, hanem események szerint, népe története szerint kell számolnunk kora haladását. Ha tehát ma meg akarjuk koszoruzni hálánk legillatosabb koszorujával, nem adhatunk néki egyebet, mintha a magáéból, tetteiből választjuk az egyes leveleket. Élete minden korszaka lesz egy darabja ama babérkoronának,

melylyel száz éves homlokát diszitjük. Ime koszoruja, életének »fasti« könyve:

1827-ben először utazott Palesztinába.

1838-ban másodszor.

1840-ben ment Alexandriába a hirneves damaskusi vérvád ügyében. Kieszközölte Mehemed Alinál a szerencsétlen vádlottak megszabaditását. De azzal meg nem elégedvén, elment Konstantinápolyba Abd-ul-medzsid szultánhoz, kinél életének legfényesebb diadalát aratta. 1840 november hó 12-én megerősitette a szultán sajátkezü aláirásával egy fermánban, hogy a régi u. n. vérvád alaptalan, a zsidók törvényei által meghazudtolt rágalom. Ebben a vivmányban keresendő az ok, hogy Törökország azóta meg lett kimélve amaz átkos előitélettől, mely még később előrehaladottabb államok hirnevén csorbát ejtett.

1846-ban ment Pétervárra, hogy meglágyitsa Miklós czár szivét, ki épen egyik ukázában meghagyta volt, hogy a határok mellett lakó zsidók a birodalom belsőbb részeibe helyeztessenek át. Az angol udvar eleve a legkegyelmesebb fogadtatást biztositotta részére és valóban sikerült neki hatályon kivül helyeztetni ama végzetes parancsot, mely annyi kimondhatatlan nyomoruságot hozott volna orosz hitsorsosaira.

1849-ben harmadszor ment Palesztinába.

1855-ben negyedszer ment oda, hogy megtestesitse régi gondolatját: zsidó földmivelő gyarmatokat alapitott Palesztinában. A new-orleansi *Touro Juda* ötvenezer dollárt hagyományozott *Montefiore* szabad rendelkezésére. Ezen összeggel és mindazon pénzzel, a mit Londonban gyüjtögettek vala, utra indult, kieszközölte Konstantinápolyban a szultánnál az engedélyező fermánt és megnyitotta a szent földön a *Touro*-féle szegényházakat és iskolákat és a gyarmatokat Safethben és Tiberiasban.

1857-ben ismételten fölkereste alkotásait.

1858-ban hiába fordult Rómába IX. Pius pápához, hogy adassa vissza a bolognai zsidó szülőktől rabolt gyermeket, a hirneves Mortara Edgart.

1860-ban hire jött, hogy a sziriai *keresztények* a druzok folytonos támadásai következtében nyomasztó inségben szenvednek. Akkor *Moutefiore* nyitotta meg ama gyüjtést, mely ragyogó példája és lankadatlan fáradsága által nemsokára 22,500 font sterlinget eredményezett.

1863-ban, nyolczvanadik éve küszöbén uj feladatok várták a hőst. 1862-ben ünnepelte hitvesével aranynászát és már az év vége látta az aggastyánt megtörve legdrágább élettársa halála által. Ott saját birtoka talaján épitette neki ama sirdombot, mely Rachel törzsanyánk sirja alakjában van készitve. De nem engedett gyötrő fájdalmának, hanem oda ment, a hová tengerentuli testvérei hivták — Marokkóba. Ezen szerencsétlen zsidók ujra tapasztalták a zsarnokság nyügét és a gibraltári község által *Montefioréhez* fordultak. Nem késedelmezett egy napig sem. Hanem először ment Madridba a spanyol királynőhöz, aztán Tangerbe és végre a marokkói szultánhoz magához. Kitüntetéssel fogadták; mint mentő angyal jelent meg megváltott testvérei között. Ezen utazás alkalmával történt az is, hogy *Montefiore* mór törzsek hálálló küldöttségét fogadta, mivel sikerült volt neki, egyik jogtalanul befogott emberöket kiszabaditani.

1866-ban hatodszor ment Palesztinába.

1867-ben ment Romániába, Károly akkori fejedelemhez, a mostani királyhoz, ki arról biztositotta, hogy a kormány a zsidókat oltalmazni fogja.

1872-ben Nagy Péter kétszáz éves évfordulója alkalmával még egyszer elment Pétervárra, hogy hódoljon II. Sándor czárnak, a rabok megváltójának.

1875-ben hetedszer ment Palesztinába.

1878-ban megható jelenet volt a londoni pályaházban, midőn a kilenczven éves aggastyán, a Berlinből hazatérő *Beaconsfieldet* várta, hogy köszönetet mondjon neki a berlini szerződés ama pontjáért, mely az európai középkor utolsó zugjaiban, az ujonnan teremtett déli birodalmakban biztositotta a zsidók polgári jogait. Világtörténelmi pillanat volt az, mikor a *Montefiorében* megtestesült zsidóság megköszönte a modern állambölcseség egyik leghivatottabb képviselőjének, hogy a sötétség és az igazságtalanság utolsó bástyája meg lett ostromolva. Akkor hasonlókat érezhetett korunk Mózese, a mit régi mesterünk tapasztalt ama szent perczben, midőn a Nebo hegycsucsáról megpillantotta az igéret földjét, hová ő maga már nem juthatott, akkor élvezhette *Montefiore* amaz idők édes előizét, a melyekben már nem egyesek kegyelme, hanem a népek igazságossága befogadja a zsidókat a közoltalom, a közjog szent kebelébe.

Koszorút akartunk fonni saját tetteiből hősünk homloka

köré és ime csak egy pár illatos virág, örökzöld levél, a mit ki birtunk szemelni, mert ki tudná felszámitani jótéteményei duzzadó teljességet, noha felérne gyakran a legcsekélyebb más emberélet összes érdemeivel. Bizonyára páratlan egy pálya, melyet mint katona kezdett, folytatott mint kereskedő, hogy az emberszeretet hősévé emelkedjék fel egy egész hitfelekezet csodált geniusának magaslatára. De ez a tarka változatosság mégis egységül nyilvánul, mivel hogy mindaz, a mit tett, mindaz a mire vállalkozott — élete magasztos czélja: a Libanon czédrusa felé volt irányitva. Hogy társadalmi állást vivjon ki magának, katonatisztté lett, hogy alapot szerezzen magaslelkü, merészröptü vágyainak, kereskedővé lett. És nem is hiába ment keresztül e pályán; mindegyik állásából magával vitte a legbecsesebb tulajdonságokat későbbi életére: a katonaiból a tántorithatatlan bátorságot, a kereskedőiből a messzelátó vállalkozó szellemet. Az angol kapitány, a bankok elnöke, ki legnagyobb kereskedelmi intézetek és alapitások élén szokott állani és p. o. a légszesztársulatokat egész Európában meghonositotta, ez ugyanazon *Montefiore,* ki nem ismert félelmet, önérdekről nem tudott, a hol szenvedő testvérei ügye szóban forgott, kinek utját a tornyosuló nehézségek, a legkomolyabb veszedelmek sem birták elállni. A ki virághalmok között élhetett mindenkor, nem riadott vissza a kietlen napégette pusztaság, a fagydermesztette hósíkok előtt, ha a kötelesség parancsoló szava hívta.

Mindezt áttekintve, meghatva annyi szentesitett nagyságtól és odaadástól, imádásba, áhitatos hallgatásba borulva ily áldott és áldásos élettel szemben, melyben teljesültnek mutatkozik, a mi embertől csak kitelik, szivünkben felmerül és ajkainkon reszket a kérdés: vajjon volna-e még óhaj, melybe a páratlan jelenség iránti hálánkat ölthetnők? Nem volna — különben, de van, mivel egy *Montefioréval* van dolgunk, kinek élete csak hitfelekezete életének megtestesült jelképe; mindkettőnek áldása össze van kötve, a mit az egyiknek kivánunk, a másiknak is szól.

Hősünk századik születésnapjával bezáródik hitfelekezetünk életében is egy évszázad, s mint reméljük egy határozott, befejezett korszak. A kik még nem idegenedtek el egészen a zsidó népszellem nyomatékos kifejezéseitől, tudni fogják, mi volt egyszer a takkif — תכיף. Személyes befolyás, átörökithetetlen hatalom, tekintély a magasabb körökben, korlátlan bejárás a hatóságoknál, bátorság a föllépésben és elszántság a vállalkozások

ban, mindez zsidó főben egyesitve és megtestesitve: ez volt a takkif. Volt természetesen ilyen kis uraknál, volt nagy uraknál is, volt falu, volt város, volt ország takkifja. Az egyik a táblabirónál, a kisbirónál érvényesitette befolyását, hogy könnyebbitsen üldözött testvérein, a másik odalépett királyok, pápák trónusa elé, hogy kegyelmük zsámolyánál esedezzék áldáz parancsok és rémötletek visszavételeért. Takkif-embereink története még nincs megirva, de azért van számos név minden országban, mely ily módon halhatatlanságot vivott ki magának. A rosheimi *Joselmann,* a prágai *Meisels, Manasse b. Israel,* a bécsi *Wertheimer Sámson,* hogy csak egynehányat kiszemeljek a sokaságból, ilyenek voltak, azért lettek közismeretesekké. Ebben a sorozatban a hálás utóvilág meg fog emlékezni *Montefioréról* is, a ki bejárta a földkereket testvérei érdekében és vivott a zsidóságért fejedelmek, királyok és császárok, szultánok és pápák trónusa előtt.

Mikor *Montefiore* a szinhelyre lépett, nem volt a zsidóságban semmi, az Alliance, az Anglo-Jewish, községek szövetkezete nem léteztek; mindezen vállalkozások majdnem, ugyszólva, versenyző egyesületek a központositott védnökség, a zsidó vallásért való előharczosság eme nagybérlője ellen. Ime az uj korszak jellege: az egyes takkifot, a kimagasló egyént kezdték felváltani a képviselőtestületek, a nagy szövetségek. És ime egyszersmind az óhajunk: hadd hasadjon Montefiore második évszázada reggelén ama nap pitymalata, mely nem fog többé emanczipáltak, hanem polgárok fölött sugározni, a kik nem várnak kegyelmet, hanem igazságot követelnek és jogot lelnek. Hadd koszoruzza a történet szent emlékét *az utolsó takkif* nevével, a ki még elérte ama jobb kort, melyben már nem kellett esedezni rabok megszabaditásáért, hanem az állambölcseség és a népek érettsége osztályrészünkül juttatta nekünk, a mitől annyi évszázadon át jogtalanul meg lettünk fosztva. Adja az ég, hogy még ez aggastyán hős meglássa ama korszak virradását és hogy napjaiban és napjainkban megmentessék Juda, és Izrael lakjék biztonságban. És a béke tartóssága által nem fog halaványulni emléke, hanem nőttön nőni fog hitfelekezetünk haladásával, áldás lesz a neve és a *nemzedékek szivetábláin be lesz vésve mindörökké a virághalmok között sarjadozó libanoni czédrusfa.*

Budapest. KAUFMANN DÁVID.

A zsidó tanárok.

Volt idő, midőn a kik oly odaadással törekszenek fajunkat javitani, azt hibáztatták bennünk, hogy csak kereskedésre adjuk magunkat, nem elméleti szakokra is. Hallgattunk a tanácsra s gyermekeinket nem adtuk többé csupán kereskedelmi, hanem középiskolába is. S pár év mulva csakugyan más volt már a hibánk: tudományra stb. is csak olyanra adjuk magunkat, mely jövedelmező. Ezt is beláttuk s ifjaink nem lettek többé csupán orvosok és ügyvédek, hanem hivatalnokok és tanárok is. Csakhogy ezzel sem sikerült jóakaróinkat lefegyverezni. Elárasztjuk, igy mondák most, a középrend állásait.

Pedig mi nem a hivatalokat árasztjuk el embereinkkel, hanem legfölebb az iktatókat folyamodásainkkal. És ugy fordul, erről is le fogunk szokni csakhamar. Mert ha áll is, hogy a zsidó faj szivós, kitartó, de a lehetetlent azért még sem szokta soká ostromolni.

A tény különben az, hogy nem is lettünk hivatalnokok, tanárok — csak a rá való képesitést szereztük meg. Már pedig a diploma különböző értékü. Orvost, ügyvédet független emberré tesz; tanárt, hivatalnokot csak czímes folyamodóvá.

Hogy pedig ezuttal csupán a tanárokról szóljunk — vajjon hová folyamodjanak? A keresztény felekezetek, és ez természetes, a maguk embereiről gondoskodnak. Marad az állam. De annak meg kevés az intézete és ha több volna is, csak nem nevezhet ki annyi zsidót. Mert tény, hogy sokan vannak. Csak mi magunk *harmincz*öt zsidó tanárjelöltet tudunk, kik ez idő szerint állás nélkül vannak — vagy pontosabban: nemcsak állás, hanem rá való kilátás nélkül is. És mert kenyéradó pályára lépniök már késő, oly jövővel állnak szemben, mely nem élet, hanem vergődés, nem munka, csak napszám. Csoda-e hát, ha ellankadnak a reménytelen küzdelemben? ha azt képzelik, hogy hitvallásuk áldozatai? Az ily lelki állapot nem épen alkalmas a szerző okok higgadt mérlegelésére. S még hagyján, ha ez csak a gondolkodást téveszti meg! . . .

Midőn pár hóval ezelőtt egy fiatal tudós, ki fajunknak egyik büszkesége volt, áttért, kinos meglepetésre ébredtünk mi zsidók országszerte. A példaadás ily részről nem maradhatott utánzatlan: azóta még négy zsidó tanárjelölt tért át. Az egyik, ugy mondják, állami ösztöndijjal utazik, a többi három már állásban van. S midőn pár héttel ezelőtt egyik zsidó község hitoktatói tanári állásra pályázatot hirdetett, egy versenyző nyiltan kimondá: ha elbukik, kénytelen lesz kitérni.

Vagy zsidó hitoktató vagy keresztény! Látjuk-e már vajjon a baj égető voltát? Csak ama harminczöt agguló ifjunak sorsa forog-e szóban és nem felekezetünk érdeke, becsülete is?

Azt mondják: »Hulljon a mi férges!« Igazuk van — csendes időben. De a zivatar, mely döntve, irtva söpör végig társadalmunkon, mennyit lesodor fajunk életfájának ágiról, mi nem rothadt, tán nem is gyenge, csak védtelen.

»De azért zsidó marad« mondják mások. Ámde elfelejtitek-e, hogy a mit a költő megirt nemzetünkről, áll fajunkról is? Hogy az a gyöngy és gyémánt, a mi szellemének országában van, vagy lenmarad, vagy az inség zivatarja őket messze elsodorja, messze tőlünk a világba, és ha ott ragyogni látjuk, ál dicsőséggel lakunk jól, hogy ez innen van — fajunkból? Igen, zsidó volt Beaconsfield és Heine, zsidó Gans és Neander, zsidó — elég, a példa fáj.

Azt idézte az ország primása egy hires felsőházi beszédében egy zsidó lapból, hogy a gazdag zsidók többnyire kikeresztelkednek. Igaz; de fajunk ereje nem áll számarányunkban, még kevésbbé ugynevezett gazdagságunkban. Erőnk a monotheizmus eszméje, melyet a világnak adtunk s az az értelmi munka, melyet elismertetésére forditunk. Azért vigyázzunk szellemi erőnkre, vigyázzunk ifjuságunkra!

Volt idő — alig pár hete — midőn az egyetlen zsidó középiskolán két tanári állás volt kiirva. Előre lehetett látni, hogy legalább 35 pályázó lesz. Ámde szerencsétlenségre 36-an voltak: s megválasztották a keresztényt. Ugy látszik, mondá egyik versenyző, ezentul a zsidónak, ha zsidó iskolához akar kineveztetni, előbb ki kell majd térni. »Van szerencsém értesiteni, irta tudakozó soraimra dr. Mahler Miksa, a vágujhelyi izr. alreáliskola derék igazgatója, hogy a megválasztott két uj tanár egyike róm. kath. vallásu. Kitünő képesitése mellett még az volt befolyással

megválasztására, hogy megmutathassuk az itthelyi és nyitramegyei antisemitáknak, hogy a zsidó sokkal toleránsabb és liberálisabb mint bármely keresztény. . . . Azonkivül reáliskolánk rászorul a keresztény szülők bizalmára, mely keresztény tanár alkalmazásával csak fokozódik stb.« Ime a zsidóság egyik főhibája: az ellenfélt nem elszánt védekezéssel, hanem kedvkereséssel akarja lefegyverezni; a világ megszólása iránt idegesen érzékeny, de felekezeti érdekei iránt nincs érzéke. Nem kérdezzük, mit csinált volna hasonló esetben a vágujhelyi reáliskola, ha protestáns? Hogy tanulna a zsidó mástól mikor saját kárán sem okul! Csak azt mondjuk: tolerancziát és liberalizmust mindenütt a világon a többségnek kell gyakorolni a kisebbség iránt; a mely kisebbség megforditva jár el, önnön vesztén dolgozik.

A baj égető, az orvoslás sürgős. Mit csinálhatunk?

Veszprémben megürült a jegyzői állomás. De mert a hitközség teendői a jegyzőt teljesen el nem foglalják, összekötötték ez állást az ismétlő iskolabeli tanitás kötelezettségével s a pályázatot néhány héttel ezelőtt okleveles tanár számára irták ki; természetesen: eredménynyel.

Ezt az eljárást ajánljuk hitközségeinknek országszerte. Jegyzőjük tanithat is s az okleveles tanár kitünő jegyző is lesz. Igy segiteni fogunk zsidó tanárainkon a magunk erejéből. Megmentjük őket a tudománynak s megtartjuk felekezetünknek.

És egyetemi ifjuságunknak is akarunk egy tanácscsal szolgálni. A ki még teheti, hagyja el idején a reménytelen pályát: ne adja magát olyan szakra, mihez Magyarországon ez idő szerint választás vagy kinevezés kell. Menjen inkább kereskedőnek. A ki tudásszomját el nem nyomhatja, forduljon a »jövedelmező« tudományágak felé. Jóakaróink szemrehányásaitól aligha fog ugyan menekedni, de legalább nem hal mellettök éhen.

Budapest.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

A hitközségek pénzügye.

Ez azon forró katlan, a zagyvalék üstje, mely körül a pártoskodás és a szomoru testvérharcz dúló démonjai másfél évtized óta járják a boszorkánytánczot. Kezdődött az izr. »iskolaalapon« és folytatását találja a »gabella« és »kultuszadó«-ban. Az iskolaalap volt azon aranyborju, mely körül honunk zsidósága *saját maga ellen* annyit vétkezett; az szakitotta ketté — nem, tizfelé! — a zsidóságot. Érezzük a szomoru következményt. Vannak orthodoxok, azaz ó-hitüek, a nélkül, hogy hitünk régi elveiben: *a testvéri szeretet és békében* hinnének. Vannak neologok, kik többnyire »haladók« névvel elégszenek meg, a nélkül hogy a kisebb hitközségek haladását is, utegyengetés által, lehetővé tennék. Vannak status-quo-ante nézetüek; ezek a felekezeti hullámok amfibiumai, kik az ó-hit valláselveihez hajlanak és a haladók táborával kacsingatnak. És végül szefárdiak is támadtak. Ezek a csatatér hivatlan vendégei, a testvéri harczmező törvénytelen halottkémei.

Ki ezen szomoru kép hűségében kétkedik, nézze meg hitelesitő okiratait a vallás- és közoktatásügyi miniszterium levéltárában. Fájdalom tölti majd el szivét, látva mily okokkal, mily eszközökkel, mily vádakkal küzd testvér testvér ellen.

De térjünk át a hitközségek jelenlegi pénzviszonyaira. Minden »budget«-nek vannak rendes és rendkivüli kiadásai és ezek a hitközségekben rendes (azaz »gabella« v. kultuszadó) és rendkivüli bevételek által fedeztetnek. Igen természetes tehát, hogy ezen két adónem képezi a hitközségek alapkövét, a gépezet mozgató erejét. De mindkét adónemnél nagy a bökkenő Izraélben. A »gabella« vagyis közvetett hitközségi adó, már tulélte magát. A mely hitközség arra fekteti pénzügyi tervét, az homokra épitett. Eltekintve már attól, hogy ezen adónem a legigazságtalanabb, mert vele nem a *vagyonos,* hanem a *családos* ember van megterhelve, tarthatatlansága már azért is evidens, mert sok ugynevezett »sza-

badelvü« tag, ki nem sokat törődik vele, ki vágta le a csibét, mely ott párolog asztalán, egészen meg volna kimélve ez adózástól. Minthogy pedig az ily »szabadelvüség« többnyire a vagyonossággal jár karöltve, másnemü adót kellett megteremteni, és ez a közvetlen »kultuszadó.« De, fájdalom, épen ezen adónem a testvéri harcz éltető eleme. A kultuszadó ezer meg ezer baja már kivetésénél tünik elő. Czélszerüsége a vagyonos osztály áldozatkészségén — tisztelet a kivételnek — törik meg; és eredménye a hitközségektől való elpártolás és ebből kifolyólag, a hitközségek erejének szétforgácsolása és tönkrejutása.

A gyakorlat akárhány helyen a következő szokott lenni:

X. hitközség évi előirányzata szerint 6000 frtot kell egyenes kultuszadóból fedezni. A budget-et a választmány állitotta össze s azt most a képviselő testület tárgyalja. Lássuk az egyes tételeket

a) »Helybeli szegények segélyezése: 600 frt.« Feláll egy szónok, bizonyitja, hogy a tétel felesleges: a magánjótékonság mindent megtesz, de meg a szegények dolgozzanak stb. A tétel törültetik.

b) »Az iskola tulzsufoltsága miatt egy uj tanerő alkalmazása: 600 frt.« Feláll egy boltos. »Micsoda az a »tulzsufoltság?« Én annál jobban szeretem, minél több a vevő boltomban. Ha sok a gyermek, tanitsanak a tanitók 1—1 órával többet.« Kevés ellenkezéssel e tétel is törültetik. Igy nyirbáltatik meg a budget, és 1500—2000 frt meg lett »takaritva.« Következik az adókivetés. Itt sokan véd- és daczszövetséget kötnek. — A-t nem lehet nagyon megterhelni, mert sok adót fizet *birtoka* után. B-t kimélni kell, mert fukar és lármázó. C-vel csinján kell bánni, mert a »másik« hitközség felé hajlik. D. nem vagyonos ugyan, de ha valamivel tulterhelik is, nem fog szólni, mert nagyon rendes ember. E. szegény ugyan, de fizessen, mert többet hallgatja a papot és kántort mint én; s igy tovább. A tárgyilagosság tökéletesen hiányzik, de a fedezet megvan — a papiroson. Hogy igazságos-e a kivetés? Igazságosnak *kell* lennie, mert nincs forum, melyhez ezt felebbezni lehetne, ha csak nem ismét azon bizottsághoz, mely oly szépen megokolta kivetése helyességét. Következik a beszedés. A szelvénykönyvben megnézi X — nem a saját, hanem Y szelvényeit, látja, hogy utóbbira kevesebb adó van róva, mérlegeli és viszonyitja kettőjük vagyonát, a kivetést részrehajló-

nak találja és — nem fizet. A beszedő tovább megy, 10 fizet, 20 nem *akar*, 30 nem *bir* fizetni, és ezalatt a hitközség gépe kijött rendes járásából és rohan az adósság örvényébe. Hisz a tisztviselőket csak fizetni *kell!*

Az első negyed számadása 600 frt kultuszadó hátralékot mutat fel. A hitközségi választmány erélyes, kezdi törvényes jogait gyakorolni: a késedelmezők ellen a közigazgatási végrehajtást alkalmazni. Ezen uton a békés elem fizet és hallgat; a hevesebb vérüek is fizetnek, de nem hallgatnak, hanem bejelentik a hitközség kebeléből való kilépésüket. Sokan pedig jajgatnak, de nem fizetnek, mert nem *fizethetnek*. A lefoglalt butorok egyetlen vagyonuk. A hitközség nem lehet oly kegyetlen, hogy ezeket elárvereztesse, megfizeti tehát a végrehajtási költséget, visszaadatja az ingóságokat és a »behajthatlan« rovat dusabb lett. Ezen mivelet, évenként 4-szer véve, a zárszámadásban hatalmas deficzitet eredményez.

A hitközségi tagok száma csökkent, az adósságok tőkéje szaporodott, a választmány zavara nőtt, a hitközség ereje békóba verve pang. Csekély mathematikai tehetséggel is ki lehet számitani, hány év mulva fog ezen mivelet a *másik* hitközségnél ismétlődni, mert »onnét« »ide« fognak menekülni a szükkeblü adakozók. De hogy mikor? ki? és miképen? fogják az adósságokat fizetni, az a legjobb logarithmus rendszer segélyével sem volna kiszámitható.

Mindezekből kitünik, hogy a hitközségek alapköve: pénzügye, a vagyonosság, a szegénység, a fukarság, a félelem, a komaság, a jó barátság, szóval a legcsekélyebb mozzanatok és társadalmi viszonyok által befolyásolható és igy nagyon ingadozó.

Oda kell tehát a zsidóságnak első sorban is hatni, hogy hitközségei pénzügyét javitsa és szilárditsa, és ennek, szerény nézetem szerint, két módja van. Az első az: *el kell zárni a fizetőképes, de áldozatra szükkeblü hitközségi tagok menekvő utját.* Ki kell eszközölni a m. kormánytól oly rendeletet, mely szerint, ha egy község területén — a szabad vallás gyakorlat elvénél fogva — több árnyalatu izr. hitközség fenn is áll, ezek pénzügyének közösnek kell lennie. Közös pénztár, közös kezelés, egyöntetü adónem, egyenlő kivetési arány valamennyi árnyalatu, de azon helységben létező izr. lakosra nézve.

A másik és a legradikálisabb mód az lenne, ha a törvény-

hozó testületnél ki volna vivható oly törvény, mely szerint — valamint Francziaországban, Belgiumban, Hollandiában és Németmetország nehány tartományában általában — és valamint nálunk Magyarországon, a zsidók kivételével, minden más felekezet kiadásai, *az izr. hitközségek rendes és normális kiadásai is községi pótadóból volnának fedezendők.*

Minthogy azonban ezen utóbbi mód, ha nem is lehetetlen, de legalább ez idő szerint nem igen érhető el, az elsőre kellene szoritkoznunk, ennek elnyerésére minél előbb a lépéseket megtennünk és a mennyiben ezen lépések már meg lennének kezdve, a kedvező eredményt megsürgetni.

Végre egy országos — és tekintve az izr. hitközségek különféle árnyalatait, egy ugyszólván »interconfessionalis« bizottságot kellene az ország fővárosában kinevezni, *mely a hitközségek mindennemü pénzügyében felebbviteli és döntő törvényes fórumot képezne.*

Igen természetes, hogy a kivitel előbb részletezett és szabályozott kidolgozást kiván. Én a fontos ügynek csak megpenditésére szoritkozom; a további ugy sem tartozik *egy* egyén hatáskörébe.

Gyöngyös.

WEISZMANN N.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

A zsidó delegátusok gyülése Morvaországban.

Brünn, 1884. szeptember hóban.

A morvaországi zsidó hitközségek delegátusai gyülését a helytartóság f. hó 3-ára hivta egybe s a gyülés e napon meg is tartatott. E tanácskozások feladatáról és jelentőségéről általában nagyon révedezők a fogalmak s azért, azt hiszem, nem lesz fölösleges a tárgyról minél tájékoztatóbb képet adni.

Ezen gyülekezet keletkezésének földerítése végett a következőket kell előrebocsátanom: Az 1848. év előtt Morvaországban 52 zsidó község állott fenn megállapitott családszámmal, a melyek a patrimonialis törvényszékek hatósága alá tartoztak. Midőn az 1849-iki községi törvény alapján az ország politikai községeit szervezték, a zsidó községek többsége, elég bámulatos, szintén politikai izraelita községek gyanánt (a keresztény községek mellett) alakultak. Egy részök azonban azonnal a keresztény helyi községhez csatlakozott. A politikai és kultuszbeli igazgatás ezen sajátságos vegyülése, a mely még most is 27 községben fönnáll, a tagok sokféle panaszára adott alkalmat, a melyeknek orvoslás végett a kultuszminiszterium 1884. február 6-án kelt rendeletében meghagyta, hogy ezen községek kötelesek a kultuszbeli igazgatást szigoruan a politikai (municipiális) igazgatástól elválasztani és külön szabályzatok alapján önálló és saját képviselettel és igazgatással biró kultuszközségek gyanánt alakulni. De miután a többi már régebben is csak kultuszközségekként fennállott zsidó községeknek szintén nem voltak külön szabályzataik s igazgatásuk csak az 1850. szeptember 13-án kelt rendelet alapján (a házi szükségletek fedezéséről és fölosztásáról), különben pedig mintegy szokásos jog szerint folyt, ezeknek is meghagyta a kormány, hogy mindegyikök kultuszszabályzatait jóváhagyás végett felterjeszsze, a mely sza-

bályzatokra a kormány vezérlő alapvonásokat adott ki, mig a »tartományi alap« (Landesmassafond) kuratoriuma a községekkel egy 1876-ban kidolgozott mintaszabályzatot miheztartás végett közölt.

Az egybehivott gyülés czélja és oka ehhez képest nem volt más, mint a községi területek, vagyis helyesebben a minden egyes községnek tulajdonitandó topografikus terjedésnek végleges megállapitása. Minthogy ugyanis a községek szabályzataiban, a melyeket a kormány meghagyásából tervezni és jóváhagyás végett fölterjeszteni kötelesek, a tagok obligatórius adókötelessége is rendeltetik, nem szabad kétségnek férnie ahhoz, hogy az izraelita mely hitközséghez tartozik, vagy mint ezt kifejezni szokás, mi az illetősege (Zuständigkeit) kultuszügyekben. Minthogy azonban hitsorsosaink nem csak oly helyeken laknak, melyek hitközségek székhelyei, hanem azokon kivül is az egész országban, szükséges az összes hitsorsosok parochiális, vagyis inkább zsinagógális illetőségének megállapitása végett a tartomány egyes helyi községeit valamely izraelita hitközséghez tartozónak kijelenteni, vagy más szóval, kell az eddig fennálló 55 zsidó község mindegyikének territorialis terjedését és határait megállapitani. Ezen törvényes intézkedésnek az lesz az eredménye, hogy egyrészről minden hitközség tisztában lesz az iránt, kik adóköteles tagjai, t. i. mind a területén lakó zsidók, másrészről minden zsidó a tartományban tudja majd, mely községhez tartozik kultuszügyekben, a mi nemcsak az adókivetésre nézve fontos, hanem a községek, illetőleg a rabbinátusok azon teendőségeire nézve is, melyek az állam körét érintik, értem az anyakönyvi és a házassági ügyeket. Az utóbbi tekintetben történt ugyan már 1876-ban állami intézkedés, a mennyiben ebben a tartományban, ugy mint a többiekben, anyakönyvi kerületek állapittattak meg, a melyek által a tartomány minden helységéről statuáltatik, mely rabbiséghoz, vagy mely anyakönyvi hivatalhoz tartozik. Ezen anyakönyvi kerületeket a kormány kivánata szerint uj hitközségi kerületek gyanánt is kellett volna elfogadni. De midőn a legtöbb község e tekintetben eltérő óhajtásokat nyilvánitott és midőn különösen a legtöbb község igényei a nekik tulajdonitandó kerületekre nézve egymással összeütköztek, mert — mint képzelhető — mindegyik minél nagyobb területet követelt magának, hogy adóköteleseinek számát a diasporában élő hitsorsosokkal tetemesen szaporitsa: — szükségesnek látta a kormány a községi előljáróságoknak e tárgyról tartandó közös tanácskozását elrendelni, hogy az általuk nyilvánitandó óhajtások és azoknak megokolása alapján végleges eldöntés hozassék, azonban a kultuszminiszteriumhoz történendő felebbezés megengedésével.

A morvaországi zsidó alap (Landesmassafond) kuratoriuma által a f. hó 2-kára egybehivott előértekezlet mutatta, hogy a községek összeütköző igényei elég mereven állnak szemben egymással és hogy a legkevesebbnél lesz lehetséges megegyezést létre hozni. Vezérlő szempont gyanánt ez alkalommal azt hangoztatták, hogy a külső terület kiszabásánál a körülfekvő helységek, illetőleg kerületek nagyobb közelsége és jobb közlekedése legyen a mértékadó, nemkülönben annak a tekintetbevétele is, hogy a nagyobb területek fölosztásánál aránylag igazságos legyen az eljárás, nehogy az egyik községnek aránytalan nagy és adóképes, a másiknak csekély és adóképtelen kerület jusson. A kormány a maga részéről a legnagyobb sulyt arra fekteti, hogy az uj hitközségek határai összeegyezők legyenek az anyakönyvi községek határaival, mert emezek alakitásánál lehetőleg a tartomány politikai felosztásához csatlakoztak, emelve ez által az áttekinthetőséget és a hivatalos közlekedés könnyüségét.

A tulajdoképi gyülekezetet f. hó 3-án tartották meg; vezetői egy helytartósági tanácsos és egy biztos voltak és részt vettek azon a tartományrabbi helyettese, dr. *Placzek*, valamint a *Landesmassafond* két gondnoka. Miután a kormány képviselője a gyülekezet czélját előadta, a mely különösen az adókötelesség körüli czivakodások megakadályozására irányul, dr. Placzek azon körülményeket fejtegette, melyek a községi területek meghatározásánál mértékadók legyenek. Egyuttal fölszólitotta a tagjaik megcsökkent száma és vagyonuk csekélysége által létezésre képtelenekké lett hitközségeket, hogy a vallás érdekében mondjanak le önállóságukról és kerületi községekké egyesüljenek, — a mely fölszólításnak, mellette lévén a kormány támogatása is, mindenesetre lesz gyakorlati eredménye. A községek küldöttei most sorban jegyzőkönyvbe mondták a nekik juttatandó területre vonatkozó óhajaikat; a felmerülő érdek-összeütközésekről további vizsgálat és értekezések alapján fognak dönteni. Figyelemre méltó azon körülmény, hogy már ehez a gyülekezethez három u. n. kultuszegylet (Cultus-Verein) képviselői is voltak meghiva, a melyek a községgé alakulhatásuk iránt kérték volt az engedélyt és azt közelebb meg is kapják, még pedig a következők: *Olmütz*, *Ung. Hradisch* és *Wall. Meseritsch*. Daczára a régi községek tiltakozásának, a melyek ily uj községek képződése által jövedelmükben a legérzékenyebben károsittatnak — mert hasonló kultusz-egyletek, jóllehet saját vallási intézményeik költségeit fedezik, eddigelé eredeti községeikben voltak adókötelesek — a kormány inkább hajlandónak mutatkozik ezen egyleteknek megadni a jogot, hogy községekké alakuljanak, ha képesek életrevalóságukat és a szükséges vallási és rituális intézmények megvoltát bizonyitani. Előbbi években csak igen rit-

kán adtak ily engedélyt, mert a kormány a régi hagyományos kötelezettségekkel terhelt községek iránti kiméletből vezéreltette magát. Miután másrészről a kultuszegyletek tagjainak kettős adózása szintén kiáltó jogtalanság volt, valóban nehéz e dilemmában igazságos eldöntést hozni. A tartomány legnagyobb városaiban, a hol azelőtt zsidóközségek nem voltak, mert nem türték, tehát *Brünn, Znaim, Iglau* városokban és most *Olmütz* és *Hradisch*, nem sokára talán *Neutitschin, Mischau, Auspitz* és más városokban létesültek és létesülnek uj és erős községek, mig több más a régi községek között (különösen a délnyugati részen) már csak látszólagos életet folytat, és még a nagyobbak és legnagyobbak is anyagi szükséggel küzdeni kénytelenek. De mit lehet ez ellen tenni? Ilyen volt mindig a világ folyása, és az egyesekről épugy áll, mint községekről: az egyik emelkedik, magasba tör, a másik mindinkább sülyed, lefelé száll! Vajha a szabályzatok és községi fölosztás létesitése legalább a hitközségek pénzügyi rendét megalapitaná!

Dr. O.

A Szentföldről.

Jeruzsálem, 1884. szeptember. [1])

A Szentföld viszonyairól óhajtván a M.-Zs. Szemle olvasóit időről-időre értesiteni, azt hiszem, alig kezdhetném tájékoztatóbb közleménynyel, mint ez *emlékirattal,* mely idáig *még sehol nyilvánosságra nem jutott.* Minden egyéb helyett szóljon az érdekes irat maga, melyet imhol szóról-szóra közlünk.

Feleletek az Anglo-Jewish Association tanácsa által tett kérdésekre.

Első kérdés. Van-e a jeruzsálemi zsidók között egy oly befolyásos párt, mely minden világi oktatást ellenez?

Felelet. Igenis, főleg az askenáziak (német eredetüek) nagyon makacsoknak mutatkoznak. Határtalanul üldözik azokat, kik gyermekeiket az iskolába küldik és mindenekelőtt megvonják tőlök a chalukát. Vannak ugyan a szefárdiak (spanyolok) között is olyanok, kik az oktatástól idegenkednek, de minthogy a szefárdiak nem kapnak chalukát, a családatyák náluk függetlenebbek. — Azon ellenségeskedés okai közt, melylyel min-

[1]) Levelezőnknek e franczia nyelven szerkesztett nagyfontosságu okiratára alig szükséges olvasóinkat külön figyeltetnünk. Csak azt jegyezzük meg, hogy a levelező palesztinai születésü, valamint hogy az emlékirat szerzője is született palesztinai, a mi különben az emlékirat egyik-másik helyéből is kitetszik.

den világi oktatás a vallásos buzgalom részéről üldöztetik, első sorban áll számos embernek azon határozott szándéka, rossz szemmel tekinteni és lehetőleg meggátolni mindazt, a mi befolyásukon és közremunkalkodásukon kivül végbemegy.

Második kérdés. Kik ezen pártnak fejei?

Felelet. A briszki rabbi és rabbi Jankew Lab.

Harmadik kérdés. Javasolhatna-e oly tervet, mely által a nevelés körét kiterjeszteni lehetne, a nélkül, hogy a pauperizmus ezen előmozdítóinak ellenségeskedése provokáltatnék?

Felelet. Ezen urakkal lehetetlen egyességre jutni, vagyis legalább oly engedményeket kellene tenni és oly feltételeket elfogadni, hogy beleegyezésük elérése végett czélunkkal homlokegyenest ellenkező irányba jönnénk. — Azonban az iskola már fönnáll, az ellenzék daczára: mindennap új tanulók jelentkeznek, a kiket a segédforrások hiánya és a helyiség ki nem elégítő minősége miatt vissza kell utasítani. A kik tehát Jeruzsálem regenerácziójáért szivükön hordják, azoknak nem szabad többé helyi akadályok előtt meghátrálni. Kisértsük meg azokat legyőzni. A következő eszközökkel fontos eredményeket érhetni el:

Gyarapítani kell az intézet segédforrásait; minden izraelita község hozzá járuljon, vagyonához képest. Az intézet alkalmas helyiséget nyerjen. Az igen tisztelt jótevők, Rothschild és Montaigue urak, a kik a jelen helyiséget vették, nagy telket is vettek a közelébe, hogy rajta az új iskolát építsék. E telket föl kell használni.

Hogy a nevelés igazán hatásos legyen, el kell vállalni a nagyon szegény növendékek teljes ellátását, kimentve őket ekként a nyomor romlott levegőjéből és sokszor rontó befolyása alól, szóval bennlakókká kell őket tenni. — Hasznos lesz továbbá időnként a növendékek szüleinek segítséget nyujtani, azoknak t. i., kik nagyon szegények és kik azon egy tény miatt szenvednek, hogy gyermekeik iskolába járnak.

Egyike azon rendszabályoknak, melyek még az új iskolát is oly népszerüvé tették Jeruzsálemben, a kézi munkáknak behozatala. És valóban, milyen vonzó erőt gyakorolhat a puszta tanitás vagy a nyugati míveltség oly lakosságra, mely tudatlan vagy más míveltségre nem tesz szert, mint középkorira? Palesztina jelenlegi állapotában egy európai nyelvnek ismerete igen kevés anyagi hasznot nyújt annak, a ki bírja. Máskép áll a dolog a kézmíveseknél; a ki egy mesterséget jól tud, majdnem biztos lehet arról, hogy soha ki nem fogy a kenyérből. — De a műhelyek fenntartása nagy áldozatokat követel: 1. a műhelyek alkalmas berendezése költségeit; 2. alapot, melyből a tanulók tapasztalatlansága által hasznavehetetlenné

lett munkaeszközök mindig újra beszereztessenek; 3. a nyers anyagok megszerzését; 4. a mesterek fizetését; 5. a munkaeszközök és a műhely első berendezésének költségeit, minden tanuló számára, a ki az iskolában befejezte kézművesi kiképezését. — Megjegyzendő, minthogy e műhelyek egyetlen rendeltetése munkásokat kiképezni, jelenleg nem számíthatnak nyereményre a gyermekek munkájából. Ez csak később lesz lehetséges.

Negyedik kérdés. Van-e kilátás a földmívelés meghonosítására azoknál a zsidóknál, kik már régóta laknak az országban? Hogy lehetne ezt az eredményt elérni?

Felelet. E tervnek megvalósítása nehéz, de nem lehetetlen. A főnehézségek orvosló eszközeikkel a következők. Földmíveseket nem lehetne máról holnapra rögtönözni; a jóakarók erőlködései és azoknak jóakaratja, kik készek magukat a földmívelésnek szentelni, nem elegendők. — Nevelés hiánya következtében ezen országban az izraeliták ritkán élnek jó egyetértésben; mindig van czivódás, meghasonlás, többnyire semmiségek miatt. Szükséges emélfogva, hogy európai társulatok vagy magánosok vegyenek földeket Palesztinában és azokat arab munkások (felláhok) által míveltessék. Ezen arabokhoz csatlakozzanak aztán zsidók, eleinte csekély, de folyvást növekedő arányban; így eleinte a munkásoknak csak negyedét képezzék a zsidók, később a felét és így tovább. — Az izraeliták, kik eleinte körülbelől ugyanazon föltételek alatt vétettek föl mint az arabok, midőn később komoly hajlamot mutatnak a fölmívelésre, bérbe kapnának egy telket, melynek birtokosaivá is lehetnek, miután a vételárt évi részletekben lefizették. Miután ismeretes dolog lesz, hogy izraelitákat is csak munkások czime alatt vesznek föl és csak komoly próba után kapnak engedvényeket, tetemesen látjuk majd csökkenni azon kalandosok számát, kik ép oly buzgó kérvényezők, mint ellenségei a komoly munkának.

Jeruzsálemben vagy Palesztina más helyén állittassék földmívelési igazgatóság, melynek teljes cselekvési hatalma legyen és elegendő számu személyekkel rendelkezzék. Ezen személyzet állandóan látogatná a földeket, őrködnék a munka menete és a munkások magukviselete fölött. Eleinte minden telepben állandó felügyelő volna, azon pillanatig, melyben valamelyik izraelita telepitvényes helyét elfoglalhatná. Valószinű, hogy a már létező, de nagyon megszorult állapotban levő gyarmatok alávetnék magukat önkényesen és maguktól ezen igazgatóságnak. — A jeruzsálemi iskolában is lehetne bizonyos számu fiatal földmívelőket kiképezni, a kik időnként gyakorlatilag is tanulhatnának a közel fekvő földeken. *Jegyzet.* A politikai körülmények miatt jó lesz egyelőre minden zsidó gyarmatositási tervről lemondani. Legjobb volna nem is beszélni róla.

Ötödik kérdés, a chalukát (Palesztinában szétosztott alamizsna pénzeket) illetőleg. Adhat-e Ön fölvilágosításokat: begyüjtésének forrásáról és módjáról, a kora előtti házasságokra gyakorolt hatásáról, társadalmi és erkölcsi hatásairól, szétosztásának módjáról, évenkénti összegéről, végre arról, gyarapodott-e vajjon, vagy csökkent ezen összeg az utolsó évben?

Felelet. A chaluka *forrása.* A chaluka szabályos és elég állandó alamizsna, mely főleg Poroszországból származik, de jön Magyarországból, Németországból, Hollandiából és Romániából is. Azon szabálytalan, de elég jelentékeny alamizsnák, melyeket Australiából, Amerikából, sőt olykor a nyugati Európából is küldenek, a *kis chaluka* nevét viselik, ellentétül a másikhoz, melynek neve a *nagy chaluka.*

A beszedés módja és története. Kilenczven éve lehet, hogy a sajátkép úgynevezett chalukát megteremtették. Annakelőtte a jeruzsálemi izraliták, kik mind szefárdiak voltak, időről-időre Amsterdamba küldték a különböző oldalról befolyó adományok átvételével megbizott küldöttségeket.

A szefárdiak alamizsnája. Jelenleg Amsterdam évenként küld a szefardiaknak 12,000 frankot, a mely összeg a Tiphéreth Jiszráél (Izráel dicsősége) nevü alapot képezi; ebből havonként alamizsnák osztatnak el a különböző rabbik között. — A szefárdiak küldötteket (selûchim) is menesztenek a különféle országokba, főleg Törökországba, Tunisba és Marokkóba. Némely küldött még Indiába, Amerikába és a nyugati Európába is elmegy. Ezen küldöttek egy bizonyos részt kapnak a gyüjtött alamizsnából, a többiből csekély kegyelempénzt kapnak a szegények, fenntartják az istenitiszteletet és a talmud-tórát, megszerzik a husvéti kenyeret, fizetik az adót, stb.

Az askenáziak chalukája. Rabbi Chájim Volzából (Varsó mellett) volt az, ki a chalukát a czélból teremtette, hogy az oroszországi zsidóknak Palesztinába való bevándorlását előmozdítsa. E jámbor rabbinak az emlékezete drága lehet mindazok előtt, kik örömmel látják a zsidók letelepedését a szent földön. Ezen hazafias vállalat eleinte igen élénk ellenzésre talált, de végre oly siker koronázta, mely még maig eltart.

Azoknak, kik a talmud e mondására utaltak: városod szegényeinek elsőségük van más város szegényei fölött — azt felelte a buzgó rabbi: Nekünk a Palesztinát lakó zsidókat pusztában eltévedt szerencsétlenek gyanánt kell tekintenünk és mintegy saját szegényeinkként. — Eleinte Vilna, később Amsterdam lett ezen alamizsnák letevő helyévé. Jelenleg minden orosz tartomány fővárosában van egy ad hoc választott gabbái vagy kezelő, a ki koronként embereket küld a tartomány minden helyeibe, hogy az »Izrael földjének perzselyei« cz. gyüjtők tartalmát össze-

szedjék. A legszegényebb háztartásnak van ilyen perzselye. Abba minden pénteken betétetik a kegyesség adója.

A Palesztinában letelepedett orosz zsidóknak joguk van azon alamizsnákra, melyeket az előbb általuk lakott tartományok küldtek. Ilyképen a szent városban különböző községek, kólél-ok, alakultak, mint a varsói, a minszki, a pinszki kólél. — Minden a chaluka beszedésével megbizott gabbáinak Oroszországban megfelel Jeruzsálemben egy gabbái, a kit az előbbi kinevez és általa letehető és a szétosztást végezi. A jeruzsálemi gabbái kezében ennélfogva oly hatalom van, hogy a tőle fizetést huzóknak még magán életére is igen hathatós befolyást gyakorolhat. Az egyiktől megvonja a chalukát és a visszatartott összeget a többiek között osztja fel. Nem kell mást tennie, mint a helyi vallásos tekintélyekkel megegyeznie, oroszországi fölebbvalójától erre mindig engedélyt nyer. Jogában áll a kedimát azaz nagyobb osztályrészt is azoknak oda itélni, kiket erre a kedvezményre méltóknak tart és kiknek lajstromát évenként előterjeszti az oroszországi kezelőnek. — Különösen a *magyarországi* kólélban bizonyos hierarchiát állapitottak meg, azaz érdem és bevétel között fennálló arányt. Különben is ezen község tagjaiban tulzóbb és kirivóbb a fanatizmus.

Bizonyos kólelokban, mint a németekében, melyek 150 lélekkel kevesebbet számítanak, az egyes tagok évenként 2—300 frankot kapnak. Más kólelok tagjai kevesebbet kapnak, 10—20 frankot egy évre és lélekre.

Erkölcsi hatások. Rójuk le előbb az elismerésnek jogos adóját mind a chaluká jámbor alapítójának, mind a hozzájárulók megható hazafiasságának. Nem nagyon tiszteletre méltó érzület-e az, mely ezer meg ezer embert arra visz, hogy minden héten, ha csak egy pár fillért is, letegyen a régi hazájok, Izráel földjének perzselyébe, a mely földtől már husz évszázad választja el.

Ha mindenütt utánoznák ezt a példát! Mily szép látványt nyujtana egy egész nép szeretetének és erőlködéseinek egyesülése egy pontban! — Azonban nem szabad tartózkodás nélkül helyeselni ezen alamizsnák alkalmazását és szétosztása módját.

A jótékonyság. Midőn ép erejü emberekről van szó, ne nyujtassék több egyszerü kölcsönnél, előleg féle, mely azt, ki elfogadja, abba az állapotba helyezi, hogy előbb-utóbb nélkülözheti, sőt azt a társulatnak visszatérítheti. Munkaeszközök és szerszámok bevásárlása, előlegek kereskedésre, fölbátoritások az oktatásra és munkára: ezek volnának a valóban hathatós és gyümölcsöző jótékonyság tárgyai. Nem ilyen a chaluká. Ezt az egész életen át kapja az ember és hozzá szokik lelkifurdalás nélkül alamizsnát

elfogadni a nélkül, hogy másra volna kötelezve, mint vallásos törvények megőrzésére.

Továbbá mért ne bátorítsuk a szellem munkáit, a héber nyelv és irodalom mívelését, azon kutatásokat és nyomozásokat, melyeket annyi sikerrel végeznek oly emberek, kik fajunktól, földünktől és hagyományainktól egyaránt idegenek?

A chaluká nem lévén elegendő azoknak, kik elfogadják, teljes ellátására, némelyek egyik vagy másik úton munkával keresik élelmöket; mások fühöz-fához segélykérelmeket irnak, hogy hiányukat fedezzék: mindnyájan szükölködnek a méltóság azon érzete nélkül, mely egykor e szép szavakat sugalta: »A ki ajándékokat gyülöl, élni fog.« Itt akkor is szeretnek elfogadni, midőn megvan a szükséges, midőn ingatlan birtok van.

Jár a chalukával erkölcsi kényszer is (nem akarom mondani inkvizicziö), melynek rossz befolyása van a jellem képzésére és oda irányul, hogy minden közvetetlenséget a vallás és erkölcsiség terén elnyom; egy Jesájá, egy Jirmejá visszautasítanák a chalukát.

Társadalmi hatások. Nemzeti szempontból a chaluká és a többi alamizsnák elég jó eredményeket szültek: házak szerzését a város belsejében és a körülfekvő földeken, fontos telepek építését és gyarapítását a város körül, a talmud-tórá, a templom, héber könyvtárak és kórházak teremtését és fentartását. Mondhatni, hogy ezen Palesztinába érkezett alamizsnák jó része még fennáll magán- vagy közbirtok alakjában. — A chalukának elnyomása annélkül, hogy más a nyomor ellen védő rendszabályokat létesítenének, valóságos szerencsétlenség volna a jeruzsálemi lakosságra.

Befolyás a korai házasságokra. Zsidók és nem zsidók, a kik kapnak chalukát vagy a kik nem kapnak, mind fiatalon házasodnak. Ez az éghajlat (például szolgálhatnak a francziák Algierban) és mindenek előtt a nevelés hiányának kérdése. A tétlenség szüli a fajtalanságot; ezt orvosolni kivánják a házasság által.

Évi összeg. Többre becsülik egy millió franknál.

Gyarapodott-e avagy csökkent az utolsó években? A chaluká csökkent azon balesetek következtében, melyek az oroszországi zsidókat érték és azon terheknél fogva, melyek ez okból a többi országok zsidaira nehezedtek. — Azt is kezdik kérdezni Európában, nem volna-e jobb ezen adománypénzeket földek vásárlására, Palesztina gyarmatosítására fordítani és mindenekelőtt arra, hogy a szent városban az ipart, a munkát és az oktatást előmozdítsák. A jeruzsálemi rabbitestület máris egész hevességgel ellenzett minden gyarmatosító tervet, és minthogy ezen uraknak soha sem esik nehezökre idézetet találni maguknak, a zsoltárral mondják: »Ha

az Úr nem építi a házat, hiába fáradoznak építői vele.« A helyi tekintélyek rossz akarata a már fennálló gyarmatokkal szemben mintegy igazolja rabbijaink ezen állítását.

Hatodik kérdés. Milyen iparnemeket lehetne haszonnal létesíteni.

Felelet. Alapítani lehetne papirgyárakat, szappangyárakat, műhelyeket a faolaj tisztitására, rózsa- és narancsvirág-eszenczia készítésére, és mindenekelőtt igen hasznos volna tégla- és mészkemenczéket alapítani. Minderre kellene igazgatóság, specziális adminisztrácziő és első sorban sok pénzáldozat. — A legbiztosabb, legpraktikusabb és legkevésbbé költséges volna az országba behozni a vasipart, és lassanként gőzgépekkel végeztetni a munkát, minthogy viz mindenütt hiányzik, szél pedig nyáron kevés van s az sem rendesen.

Ezen eredmény elérése végett Európából kellene a jeruzsálemi iskolába jó gépkovácsot és kitünő lakatost küldeni. Ezen mesterek néhány év alatt jó munkásokat képeznének ki. Emezek biztosan nyernék kenyeröket, maguk között jólétet és munkát terjesztenének és fáradalmas foglalkozásukkal edzenének egy százados tétlenség által elpuhult népfajt. — Ipart nem lehet oly országban megteremteni, a hol nincs mesterember a munkaeszközök és némileg bonyolodottabb készülékek esetleg szükséges javítására.

Hetedik kérdés. Mily módon lehet a kézmíveseknek Jeruzsálemben tiszteletet szerezni?

Felelet. Jó nevelés és elegendő tanítás nemcsak tiszteltebbé teszik majd a kézmívest, hanem a megbecsültetésben része lesz magának a munkának is, melyre megvetőleg csak a tudatlanság tekinthet. Ritka az a tanult kézmíves, ki jólétre szert nem tesz. Ellehet a chaluká nélkül, sőt azt le is nézheti: ime ezzel azok fölé emelkedett, kik elfogadják. Ebből következik, hogy föl kell bátorítani a kézmű tanulását.

Nyolczadik kérdés. Jeruzsálem izraelita lakossága.

Felelet. 15,000 lélekre becsülik; 8000 askanázi, 7000 szefárdi, ezek között 1500 mograbin (éjszaki Afrikából származó.) — A karaiták száma tiz. Ez emberek különben csak akkor egyesülnek a többi zsidókkal, ha hasznot lehet huzni, nem pedig ha terhet kell viselni.

A fönntartás módjai. Főfoglalkozások. Hányan kapják a chalukát.

A szefárdiak. 1. 500 idegen család Törökország különböző városaiból, kik jöttek, hogy utolsó napjaikat a szent városban töltsék, élnek vagy a gyermekeik által nyujtott szerény segélyösszegből, vagy tőkéjük jövedelméből; ezt némelyek a község pénztárába teszik, hogy élethosszíglani járadékot kapjanak. 2. 300 rabbi. Ezek — ki többet ki kevesebbet — kapják az Amsterdámból és más országokból jött adományok egy

részét, vagy pedig valamely gazdag által alapított jesibánál fizetést huznak; a világ négy szélére utaznak, hogy gyüjtsenek; részt vesznek a családok gyászában, valamint örömeiben; leczkéket adnak héberben és talmudban; sőt némelyek betétük arányában valamely üzlet nyereségében is részt vesznek. Ilyen a rabbik életmódja. 3. 400 család, mely liszt, bor, árukereskedés, váltóüzlet és csak kis számban kézi művek gyakorlata által tartja fenn életét. — 4. Mind a többiek koldulásból és a község által nyujtott sovány kegyadományból élnek. A nyomor, az éhség, nem egyet ezen szerencsétlenek közt a hittérítés karjaiba taszit.

Az askenáziak. Mindnyájan kapják a chalukát, de minthogy ez nem elegendő az egész ellátásra, pótolják azt, mint a szefárdiaknál, az isteni tisztelethez tartozó foglalkozással (van 200—300 rabbi-család), a kereskedelemmel (220 család) és valamely mesterség gyakorlatával (300.) A többiek teherhordásból, kegyadományból és koldulásból élnek. Ezek az utóbbiak kisebb számmal vannak, mint a szefárdiaknál és szintén a hittérítőkhöz szoktak folyamodni.

Hasonlitsuk most össze a nem zsidókkal. A kereskedelem és a pénzváltás nagyobbrészt az izraeliták kezében van, ellenben a legtöbbet hajtó mesterségek (kovács, kőmíves, asztalos, gyöngyház-munka, ébenfa-munka) a keresztények kezében vannak. Emezek közt nem látni koldust; ellenben mennyi van az izraeliták közt! — A mi a muhammedánokat illeti, ezek gyakorolják némileg a kereskedést és bizonyos mesterségeket, de primitiv módon. Tökéletes hanyatlásban vannak; minden évben eladják a földek és házak egy részét, melyeket az ország elfoglalása óta örökség útján birnak. Az izraeliták abból keveset vesznek, a legjelentékenyebb vételeket a különböző keresztény községek teszik.

Kérdés. Akarnának-é azok, kik jótékonyságból élnek, valamely munkával foglalkozni? — Azokat kivéve, a kik okkal vagy oknélkül a chakhámim (bölcsek, tudósok) czimét viselik, a többiek mind szeretnének munkát találni, föltéve, hogy az nem szerfölött nehéz: a nyomor és a nevelés hiánya náluk a léleknek, de a testnek is gyöngeségét okozta.

Kérdés. Hányan vannak kézmívesek? mi a fizetésök és mibe kerül fenntartásuk? — Mint fent már említve volt, Jeruzsálemben a többi lakossághoz képest, csak kevés zsidó kézmíves van és ezek is többnyire Oroszországból jött askenáziak. A legnyereségesebb mesterségeket a kereszténységre áttért és Palesztina különböző hittérítései (missiói) által oktatott benszülött arabok gyakorolják. A katholikus hittérítés az, mely leginkább buzdítja a házi munkára.

Az ellentét fájdalmasan sujtó. Látni egyrészről a keresztényekké

lett arabok jólétét, a kik közül egy sincs koldusságra kényszerítve, és másrészről az izraeliták és a muhammedán arabok mély nyomorát, hogy ne mondjuk, elvetemedettségét. A néhány ügyes izraelita kézmíves elég jól keresi életét és nem szorul másra, de nagyon gyéren vannak ilyenek.

A kézmívek tanulása haladásának egyik akadálya az egész keleten, a tanulók és szüleinek állhatatlansága. Mihelyt egy fiu megtanulta kicsit kezelni a gyalut és az árt, és mihelyt tud naponta 50 centimet (25—30 kr) keresni, abban hagyja a mesterséget. — Továbbá nem csak a tanuló egész ellátását kell elvállalni, hanem haladása arányában bizonyos kedvezményekben is kell részesíteni és szüleit is segíteni. Ezen föltételek mellett lehet végeztetni vele kézmívesi nevelését.

Kerdés. A szefárdiak, askenáziak, marokkói zsidók segítik-e egymást, s egyesülnek-e közös czélokra?

Felelet. Ezen különböző községek nem csak hogy irígykednek egymásra és gyülölik egymást, lévén mindegyiküknek külön templomuk, mészárszékük, temetőjük, de mindegyikük keblében azonkivül is elég a meghasonlás, különösen az askenáziaknál. Igy a chászidok megutálják a perúsimot, sőt épen most egy külön törvényszéket (béth-din) állitottak fel. Természetesen a szefárdiaknak és a marokkóiaknak szintén külön törvényszékeik vannak. — Nem kétségbeejtő-e látni, mikép az askenáziak és a szefárdiak rabbijai annyira mennek a kizárólagosságban, hogy az egyik párt tisztátalannak tekinti a hust, melyet a másik párt eszik.

A chákhám bási hivatalosan feje ugyan az egész zsidó lakosságnak, de az ő tekintélye inkább névleges, mint valódi: különben, hogy létesülhetnek egyszerü viszonyok oly emberek közt, a kik nyelvre, viseletre, sőt szokásokra és érzelmekre különböznek egymástól?

Csupán az iskola képes ezt az egységet létrehozni, a különböző községek gyermekeinek ugyanazt a nyelvet, ugyanazt az oktatást és bizonyos határig ugyanazokat az érzelmeket adva. Az askenázi és a szefardi, a gurgistáni és a marokkói, mind abbanhagyják a zsargonukat, mihelyt iskolába lépnek, és mindnyájan megtanulnak héberül, francziául vagy arabul beszélni.

Kilenczedik kérdés. A vizek.

Felelet. Jeruzsálemben csak cziszterna vizet isznak; ebből a nyár vége felé sok betegség ered, különösen láz. A láz általában nem halálos, de öli a lelki erőt, sorvasztva a testet. Egy angol hölgy, Lady Stanhope a várost el akarta látni bőségesen a Borak vizével, arra vállalkozván, hogy saját költségére javíttassa ki a régi vizvezetéket. De nem nyerte a kormány jóváhagyását. Ezen vállalat 20—30,000 font sterlingbe került volna.

Tizedik kérdés. Elegendő-e a betegeknek nyújtott segély?

Felelet. Van 1. a kitünő, de fájdalom, nagyon kicsiny Rothschild-kórház, a melyben igen sokan orvosi tanácsot és ingyenes orvosságot kapnak. 2. A Bikkúr chólim kórház, hol heti két frankért elég gondos ápolásban részesül a beteg. 3. A Miszgáb-laddákh egylete, melynek tagjai havonként 30 centimet fizetnek, és melyből a szegény betegek orvost, ápolást és orvosságot is kapnak.

Azonkivül van még néhány kis egylet, de mindez nem elég. S valóban a misszió kórháza mindig csakugy hemzseg emberektől, kik ott sorba állanak, hogy tanácsot kérjenek.

A nem elegendő és egészségtelen táplálkozás mindig nagy oka az elgyengülésnek. Itt, mint az egész keleten, rothadt tojások és rossz minőségü élelmiszerek adatnak el a zsidó negyedekben: ez a nyomornak következménye és egyuttal forrása is.

Orvosló eszközök. Tetemesen kellene megnagyobbítani a Rothschild-kórházat, elősegíteni egészségügyi iratok közzétevését, bőségesen behozni a vizet a városba és végre, mi a legfontosabb, csökkenteni a nyomort és a tudatlanságot, behozva a zsidóknál a kézimunkát és alkalmas nevelést azaz erélyesen támogatva a kézmívek tanulásának ügyét.

Tizenegyedik kérdés. Igaz-e, hogy Chaggái, Zekharjá és Maleákhi próféták sírhelyét a görög Egyház akarja megvenni? Hogy kell ezt meggátolni?

Felelet. Az izraelitáknak az Olajfák hegyén való ezen sírok felett mindenkor ugyanazon vitathatatlan jogaik voltak, mint Absálóm sírja é a többi zsidó sírok felett. Miután azonban megtudták, hogy az arabok az izraelita község birtokát körülvevő földet eladni szándékoznak, a község maga sietett azt megszerezni. Már megállapodtak az árban, már megtették a szükséges lépéseket a kormánynál, csak egy formálitás hiányzott még, midőn az orosz archimandrita az eladókkal szerződést kötött és nekik 1600 franknyi összeget adott, sokkal többet az izraelitákkal megállapitott összegnél. A főrabbi tiltakozó telegrammot küldött a központi kormányhoz, mely az ügyet a helytartó figyelmébe ajánlotta. Ez vonakodott az eladási okiratot az új vevőnek kiszolgáltatni. De az archimandrita, ki a vétel árát az arabok kezeiben hagyta, reméli, hogy előbb-utóbb rendbe hozza az okirat ügyét a konstantinápolyi orosz nagykövet segélyével. Azért Konstantinápolyban kellene erélyesen oda müködni, ha még nem késő, hogy megnyerjük a formális engedélyt a körülfekvő telek megvételére.

Tizenkettedik kérdés. A missziók.

Felelet. A város minden keresztény intézetének vallásos és prozelita-

csináló rendeltetése van, de mig a többi misszió muhammedán arabot épúgy mint zsidót vagy más felekezetü kereszténynyt iparkodnak megnyerni, addig az angol protestáns misszió egyedül a zsidókra való vadászattal foglalkozik. Azért róla beszéljünk most.

E misszió fejének nevei. A zsidó származásuak. — A misszió igazi feje Kelk, született keresztény, de a kitért Friedländer az, kit leginkább neveznek. Közvetetlen vagy közvetve más kitért zsidók segítik; ilyenek Nissim Coral, szefárdi zsidó Jeruzsálemből, a szefárdiak térítésére alkalmazott missziónárius; Shapira, lengyel születésü, ki német-zsidóul prédikál az askenáziaknak, a mellett igen nyereséges kereskedést üzve könyvekkel, tóra-tekercsekkel, tefillinnel és mezúzóttal. Ő az, a ki a német kormánynak eladta a híres móabita agyag-fóliratokat, melyeket doktor Wetzstein és más tudósok hamisaknak kijelentettek és melyeket, úgylátszik, a berlini múzeum nem igen kitüntető homályra elitélt. Shapira uram mindazáltal élvezte a rendjelt és a 2000 márkát, melyeket az »autentikus« régiségek neki megszereztek.[1]) Kitért zsidók még: Weissmann és Jósua Lyons patikások, Abraham Nachman tanár és Heilpern és Bergheim két gazdag családja.

A misszió által alkmazott eszközök.

1. *Alamizsnák.* Az első sorban alkalmazott bizonyiték, mely ellen nincs czáfolat — a pénz. Ez ép oly üzlet, mint egy másik, azzal a különbséggel, hogy míg rendesen az eladó kapja a pénzt, itt fizetnek, hogy túladhassanak az árun. Nincs szabott ár; kegyesen alkalmazkodnak az elétvedt bárány követelményeihez.

2. *Foglalkozás.* A misszió bizonyos számu egyéneket alkalmaz egy »sanatorium« nevü birtokán, mely a városon kivül van. Orosz és román emigránsok és városi lakosok is dolgoznak útkészitésen, a kövek elmozdításán és egy kert berendezésén; körülbelül egy shillinget (körülbelül 60 krt) kapnak egy napra, és szombaton, vasárnapon, valamint az ünnepnapokon, mikor nincs munka, szintén kapnak fizetést. E munka nem igen nehéz és azok, kik hajlandóknak mutatkoztak az áttérésre, még több kedvezményt nyernek. Eleinte találkozóhelyül az egyház udvarát jelölik ki a munkásoknak, aztán meghívják a templom megtekintésére, a melyben a tizparancs és a miatyánk héber nyelven látható, fölszólítják, hogy jelen legyenek az isteni tiszteletnél, melynél imponáló áhitat uralkodik, hogy meghallgassák a prédikációt, mely tiszta zsargonban tartatik, és a melyet azzal kezdenek, hogy megvetéssel illetik az elavult kultuszt és az önző

[1]) Shapira, a hirhedt kézirathamisító, tudvalevőleg az idén öngyilkos módon végezte életét.

embereket, kik azt vallják, ellenben a leggazdagabb szinekkel festik az új vallást és az oly nemeslelkü és segitségre kész hiveit. Persze, a kredo ezen kufárjai nem igen szeretnék bevallani, hogy ezen emberszerető egyének, kik Palesztinában és másutt tékozolják aranyaikat a bűnre, a tétlenségre, a képmutatásra, saját országukban saját testvéreiket tespedni hagyják tudatlanságban és a nyomorban, éhen halni vagy kétségbeesésükben a Themsébe vetni magukat.

Ha a mi emberünk csodálatot szinlel, gyarapodnak a kedvezmények: lakást kap egy évre, előleget kereskedési vállalatra, az első költségeket műhely, szerszámok, varrógép megszerzésére, mindegyik szükségei vagy izlése szerint.

Néhány izraelita asszony varrásra alkalmaztatik a leányiskola helyiségeiben. E nők kötelesek a térítők prédikációit meghallgatni, de nem figyelnek rá. Kapnak kevés pénzt, kávét, czukrot, szappant, stb.

3. *Iskola.* Internátus, melyben a — körülbelől 30 — gyermekek kereszténynyesen neveltetnek és fölszines, de evangélikus oktatásban részesülnek, és externátus, melyet hol több hol kevesebb városi gyermek látogat. Emezek a vallásra nézve kettős utmutatást nyernek. Egy részről a keresztény isteni tiszteletnél kell megjelenniök, részt venniök az egyházi énekben, tanulniok az evangéliomot és vasárnap vesztegelni; másrészről délben kóser ebédet kapnak, a szombatot tartaniok kell, a zsidó imákat a szokásos módon kell elénekelniök, egy volt hüvelyes-veteménykereskedő vezetése alatt.

Végre az izraelita leányok a misszió részéről ugyanazon gondoskodás tárgyai, mint a fiúk, ő reájuk is ép oly mély hatást lehet gyakorolni.

Előhaladott növendékek különféle kézművesekhez adatnak inasokul, kovácsokhoz, asztalosokhoz. Folyvást ellátják őket és örködnek nevelésök fölött, mig legnagyobb részök a keresztelést kivánja; ez a misszió czélja és diadala. Egy német kovács, vallásra keresztény és első a városban, azt mondta nekem, rámutatva egy fiatal izraelitára, a kit a misszió nála elhelyezett: »Ime ez ötödik tanuló, kit a missziótól kapok, egy se vitte valamire; nem is lehetséges; 9 óráig reggel az egyházban, délután vallásoktatás, gyakori elmaradások, mennyi idő marad aztán a munkára?« E derék kézműves naivabb, semhogy megértené, hogy a misszió nagyobbra czéloz és hogy egy szájat elzárni a Semá Jiszráeltől több fontossággal bir rá, mint egy kitünő kovácsot vagy jeles asztalost kiképezni.

4. *Orvosi segitség.* Az izraelita kórházak nem lévén elegendők, a misszióéhoz folyamodnak, mely zsidó ritus szerint láttatik el. Igen kevés család van, még a jobbmóduak közt is, mely nem fordulna a misszió orvo-

sához; ez ingyenes látogatásokat tesz, ingyenes orvosságot nyujt és nagy befolyással van a szent város egész lakosságára.

5. *Azoknak buzdítása, kik gyermekeiket a misszió iskoláira bizzák.* Segélyezés pénzben és természetben, lakbér, kovásztalan kenyér, szóval oly segélyezés, mely megengedi az illetőknek, rá nem szorulni a közalamizsnára és nem törődni hitsorsosaik kiközösitésével.

A konzulok befolyása. Néha egyenetlenségek, sőt viszálykodások támadnak a misszió által gyámolitott zsidók és a többi, általa nem jó szemmel tekintett izraeliták között. Ily alkalommal a misszió soha sem mulasztja el a saját emberei mellett segitségül hivni a világi hatalmat. Rendesen Angolország és az Egyesült-Államok konzuljai közbenjárnak hivatalason vagy félhivatalosan a misszió imádói javára, a kiknek természetesen mindig igazuk marad.

A misszió által alapitott gyarmatok. A helyi hatóság nem látja szivesen oly emberek letelepedését Palesztinában, a kik csak arra kaptak engedélyt, hogy ott zarándokoljanak; mindenféle akadályt gördit a gyarmatositás utjába.

A kitérések száma a bennszülöttek és a bevándorlottak között. Ez alig huszonötöt tesz több év óta. De a puszta érintkezés a misszióval a szerencsétlenekre a legszomorubb hatást gyakorolja. Eleinte a hitsorsosaik iránti gyülöletet és megvetést, azután a képmutatást; ime, ezek a misszió gyümölcsei, ez a tömérdek angol pénz szomoru alkalmazása. Kérdezik, vajjon a misszió, mely bolond összegeket költ a kivándorolt zsidókra, nem kapott-e bizonyos részt a Mansion-House világi alapjából.

Kelt Jeruzsálemben, 1884. szeptember 2-án.

Utóirat. A misszió végre kétezer font sterlingért vett egy telket Artufban, nem messze Bábelwádtól. A bevándorlottak egy része, kik oda mentek volt, máris visszatértek, akár mert a valóság nem felelt meg várakozásuknak, akár hogy végre világosan látták, mi a misszió czélja. E gyarmat felügyelője egy bizonyos Halb Móricz, kitért zsidó. Mondják, hogy ekkép nyilatkozott: »Remélem, hogy egy év leforgása előtt nem lesz egyetlen zsidó Artufban és hogy én megmaradok a hely urának!«

—

A németországi rabbiszövetkezet alapszabályai.

Tervezet. [1]

1. A »németországi rabbi-szövetkezet« (Verband der Rabbiner Deutschlands) cz. egylet, mely a német birodalom egész területére terjed, Berlinben székel. Czélja: a vallásos érzület és élet emelése a zsidóságon belül; a zsidóság becsületének megvédése sértések és tanainak igazolatlan megtámadásai ellen; a rabbihivatal méltóságának és tekintélyének megóvása; a tagok elősegitése tudományos és hivatalos munkásságukban.

2. Az eszközök, melyekkel a szövetkezet czéljait elérni törekszik, a következők: a fiatalok vallásos oktatása, a zsidó irodalom ápolása és rávonatkozó nyilvános előadások; a zsidóság tanai és története helyes ismeretének terjesztése, minden ferditésének megczáfolása és visszautasitása; a tagok fölvételére és kizárására vonatkozó határozatok; eszmecsere a hivataloskodásban tett tapasztalatokról; egységes eljárás közös ügyekben és a tagok érdekeinek szemmel tartása.

3. Az általános szövetkezeten belül a szabályzat határozatainak értelmében külön kerületi (tartományi vagy országos) szövetkezetek is alakulhatnak.

4. Tagnak fölvehető minden hagyományos módon fölavatott rabbi, a ki hivatalt visel. Olyanok fölvételéről, a kik rabbi minősitvénynyel birnak ugyan, de hivatalt nem viselnek, a központi választmány határoz. Ennek határozata ellen a közgyüléshez felebbezhetni. Disztagokat a közgyülés választ a központi választmány ajánlatára.

5. A szövetkezet tagjává az lesz, ki hozzájárulását a központi választmánynak vagy a kerületi szövetkezet választmányának irásban bejelenti és az évi járulékot fizeti.

6. Az évi járulék tiz márkában állapittatik meg. Kivételesen a központi választmány csekélyebb járulékot is megengedhet.

7. A tagság megszünik: a tag halálával; ha az évi járulék kettős intés után sem fizettetik; ha a tag kilépését a központi választmánynak vagy a kerületi egyesület választmányának irásban bejelenti.

8. A szövetkezetet központi választmány igazgatja, melynek székhelye Berlin.

9. A központi választmány áll: 1. legalább 9 tagból, kiket a közgyülés titkos szavazás utján a legközelebbi közgyülésig választ; a tagok

---

[1]) L. M.-Zs. Szemle 409. l.

ujra választhatók; 2. az elismert kerületi szövetkezetek első elnökéből (illetőleg helyetteseiből).

10. A központi választmány elintézi a szövetkezet mind azon ügyeit,, melyek nincsenek fentartva a közgyülés számára és a szövetkezet czéljaira rendelkezik a szövetkezet eszközeivel, a napi rend megjelölésével egybehivott rendes vagy rendkivüli ülésein megjelent tagjainak többségi határozatai szerint. A választmány csak akkor határozatra képes, ha legalább öt tagja van jelen. — A választmány vidéki tagjai ugyanazon jogokkal birnak, mint a Berlinben székelők. Nyolcz nappal minden rendkivüli ülés előtt közöltetik velök a napi rend, netaláni irásban beküldendő véleményadás czéljából. Minden tagnak joga van mindenkor irásbeli javaslatokat tenni, melyek a legközelebbi rendes, vagy — ha legalább nyolcz nappal előbb nyujtattak be — a legközelebbi rendkivüli ülés napi rendjére teendők. A vidéki tagok megkérdezése nélkül a központi választmány csak sürgős esetekben rendelkezhetik tiz márkáig érő összegek fölött. A központi választmány tagjainak a választmány meghagyásából tett utazásokért uti költségeik megtérittetnek.

11. A folyó ügyek sajátképi vezetését és a hozott határozatok kivitelét a központi választmány egy elöljáróságra bizza, mely kebeléből választatott és ellenőrzése alatt áll, és a melynek három tagja van: az elnök, a pénztárnok, a jegyző.

12. A központi választmány a szövetkezeti ügyek igazgatásában felmerülő minden kérdésben dönt, a közgyüléshez való felebbezés fentartása mellett . . . . . .

20. A szövetkezet czéljainak hathatós elérése végett a tagok tágabb kerületen, tartományon vagy országon belül kerületi (tartományi vagy országos) szövekezetté egyesülhetnek.

21. Ezen szövetkezetek választmány választása mellett alakulnak a maguk által tervezett és elfogadott szabályzatok szerint és a szövetkezet feladatának teljesitésére vállalkoznak tagjaik és kerületük szükebb körében.

22. A kerületi szövetkezetek alapszabályai nem állhatnak ellenmondásban a szövetkezet szabályzatával és czéljaival; a központi választmánynak jóváhagyás végett benyujtandók, és ez a kerületi választmányokkal a pénzügyek elintézése iránt a következő pont értelmében szükséges megegyezést hoz létre. Mihelyt ez megtörtént, a kerületi szövetkezet a fő-szövetkezethez tartozónak ismertetik el és a jelen szabályzat szerint őt illető jogokban részesül. A ker. szövetkezet elnöke a szabályzat értelmében azonnal a központi választmányba lép, mint annak teljes jogu tagja.

23. A kerületi szövetkezetek tagjaiktól beszedik a járulékokat és azokat a központi választmánynak átszolgáltatják, levonván a saját szükségleteik fedezésére nekik engedélyezett részletet. Ezen részlet megállapitása végett a kerületi szövetkezetek választmányai a központi választmánynál javaslataikat teszik, a melyeket az utóbbi megvizsgál és lehetőség szerint tekintetbe vesz.

24. A kerületi szövetkezeteknek kötelessége a kezelési év lefolyása után választmányaik által a központi választmánynak haladék nélkül jelentést tenni müködésükről, pénzügyi helyzetükről áttekintést beküldeni, és a központi választmány határozatainak és intézkedéseinek végrehajtása.

25. A közgyülés vagy rendes, vagy rendkivüli. Minden megjelent tagjának van szavazata; a meg nem jelenők a jelenlevők határozatához kötvék. A határozatokat rendszerint abszolut többséggel hozzák, csak választásoknál a relativ többség dönt, és az egyesület felosztására két harmadnyi többség szükséges. A szavazatok egyenlősége esetében választásoknál a sors dönt, melyet az elnök vagy általa kiszemelendő más személy huz.

26. A szövetkezet minden második évben (a kezelési év más közgyülési határozat hozataláig a naptári évvel azonos) közgyülés tart, melyet a központi választmány egybehiv. Az egybehivás akkor érvényes, ha a hely és idő, valamint a tárgyalási ügyek megjelölésével közzé tétetett. E közzétevés legkésőbb 14 nappal a gyülés ideje előtt egyenes meghivás és nyilvános hirdetés utján eszközlendő. A hirdetési közlönyök kiszemelése a választmányra lesz bizva.

27. Hat évi időközben nem tartható a közgyülés kétszer ugyanazon helyen; ellenkezőleg arra ügyeljen a központi választmány, hogy a közgyülések Németország különböző vidékein tartassanak, hogy fölváltva minden szövetkezeti tagnak alkalom nyujtassék a tanácskozásokban részt venni.

28. A napi rendet a központi választmány állapitja meg. Oly javaslatok, melyek legalább 20 tag által a közgyülés egybehivása előtt legkésőbb 8 nappal a központi választmányhoz benyujtattak, a napi rendbe teendők; minden esetre a rendes közgyülés napirendjének a következő pontokat kell tartalmaznia: 1. Jelentést a szövetkezet munkásságáról és eredményeiről a lefolyt két évben; 2. számadást; 3. a központi választmány és a becsületbiró tanácsnak választását; 4. nyilvános előadásokat és vitatkozást.

29. Rendkivüli közgyülés nyolcz hét alatt egybehivandó, mihelyt legalább 50 tag a központi választmányhoz benyujtott javaslattal meg-

kivánja; ezenkivül a központi választmány is rendkivüli közgyülés egybehivását mindenkor meghatározhatja.

30. A szövetkezet vagyonát az elnök kezeli, a központi választmány, illetőleg a közgyülés, utasitásai szerint és annak ellenőrzése mellett. A választmány határoz a nem folyó kiadásokra forditandó összeg szilárd elhelyezéséről, és ennek biztosságára nézve az 1875. julius 5-éről kelt porosz gyámrend 39. §-ának rendeletei megőrzendők.

A kerületi szövetkezetek alapszabályainak javaslata:

1. A . . . . . rabbik kerületi (tartományi) szövetkezete fiókegylet gyanánt a németországi rabbi-szövetkezethez csatlakozik, a Berlinben 1884. junius 4-én és 5-én megállapitott alapszabályok alapján.

2. Teendőinek vezetésére és a főszövetkezethez való viszonyának fentartására a szövetkezet egy 3 tagból álló elnökből, jegyzőből és pénztárnokból álló választmányt választ, mely a teendőket a legközelebbi közgyülésig vezeti. Akadályozása esetében az elnököt a pénztárnok helyettesiti. Az elnök, illetőleg helyettese, egyuttal képviselő a főszövetkezet központi választmányánál.

3. Minden második évben a kerületi szövetkezet tagjai közgyülést tartanak, még pedig lehetőleg más-más helyen.

4. A közgyülés üléseinek czélja a kölcsönös szellemi hatásban és közös ügyek előmozditásában áll. Erre szolgálnak: 1. Előadások vallásos, tudományos és pedagogiai tárgyakról. 2. Jelentések a főszövetkezet közgyüléseiről és a velök összekötött ügyek megbeszélése. 3. Vidéki feladatok megvitatása, illetőleg kezdeményezése.

5. A választmány a kerületi közgyülésre teszi az előkészitéseket és abban jelentést tesz a szövetkezethez való viszonyáról.

Berlin.

Közli: MAYBAUM ZSIGMOND.

Tanügy.

A hitoktatás ujjászervezése a fővárosban.

Valóban elismerésre és követésre méltó példa az, melyet a pesti zsidó község a hitoktatás alapos ujjászervezése által ad. Eddigelé a hitoktatás teljesen elégtelen volt, ugy a tanitók száma, mint részben minősitése miatt. Most a nép- és polgári iskolai növendékek számára még négy uj hitoktatói állást szerveztek s a középiskolai tanulóság részére még egy hittanárt választottak. És bár a szégyen érzetével, de meg kell vallanunk, hogy még a felsőbb népiskolai osztályokban is feles számmal vannak olyanok, kik héberül még olvasni sem tudnak — és nemcsak a szegények, de a gazdag zsidó körökből is. Az ilyenek számára a hitközség külön héber iskolát állitott, hol naponként 1—1 órán át s jóformán ingyen láttatnak el szükséges oktatással. Hogy pedig a tanitás holt malaszt ne maradjon, a község egy uj s diszes templomot rendezett be az ifjuság számára, hol szombat s ünnepnapon az isteni tiszteleten részt vesz s isten igéjét hallgatja.

Ennyi eszközzel végzi most a pesti hitközség legsürgősebb föladatainak egyikét: fejleszteni ifjuságunkban a vallásos érzületet, becsepegtetni elméjébe a felekezeti összetartozóság érzetét, fölvilágositani öt fajunk multjáról, mely jövőnk záloga és közleni velök mindamaz ismereteket, melyek arra fogják képesiteni, hogy majdan a községben, melynek tagja lesz, a körben, melyhez tartozni fog, értelmes és önérzetes végrehajtója legyen ama követelményeknek, melyeket sok ezredéves vallástörvényünk minden zsidóra szab.

Mert elmult az idő, melyben csak az embert és a hazafit kellett nevelnünk. Annyira kizárólag teljesitettük e kötelességeket, hogy teljesen megfeledkeztünk a zsidóról. Tehettük is talán, mert a családban még élt az ősi törvény eleven érzete, a régi hagyomány éltető szelleme. De egy emberöltő óta annyira müvelődtünk és okosodtunk, annyira kivetköztünk mindenből, a mit három évezred megszentelt, hogy az ellenünk forduló társadalmi mozgalom által ismét önmagunkra utalva, mintegy meglepetéssel és röstelkedéssel szemléltük felekezeti viszonyainknak minden téren való szégyenletes voltát. Az ősök martirhalált tudtak elszenvedni vallásunkért — a mi ifjuságunk azt látszott magától kérdezni: mire való a régiben megmaradás, ha gunyt és üldözést von maga után? . . .

A hitoktatásban azért a zsidóság belső reformjának egyik legfontosabb tényezőjét látjuk.

Óhajtjuk, hogy a pesti község példája utánzásra találjon széles e hazában, a hol bármily körülmények miatt a hitoktatásnak elégséges eszközeiről eddigelé nem történt gondoskodás. A zsidók ősi erényére: az áldozatkészségre sehol sem volt oly égető szükség, mint a legszélesebb körű hitoktatás terén. Ez fogja a zsidóságnak visszahóditani a vallásos életet és a felekezeti szellemet, az ifjuságot és a családot.

—*f.*

Megjegyzések a népiskolai értesitők ismertetéséhez.

A M.-Zs. Szemle mult havi tanügyi rovatában Zs. P. a lefolyt évről beérkezett iskolai értesitőket birálat tárgyává tevén, azok tanügyi adataihoz közoktatásunk eddig sajnosan nélkülözött, tervszerü egyöntetüségét sürgető reflexiókat füz. A mennyiben ez utóbbiak némelyikében igénytelen véleményemtől merőben eltérő pedagogiai felfogás nyilvánul, azokra néhány észrevételt óhajtanék tenni, annál is inkább, mivel a birálat alá vett értesitők sorában az általam szerkesztett szigetvári értesitő is szerepel.

Nem kivánok ezuttal azon kérdés érdemleges fejtegetésébe bocsátkozni: vajjon a héber nyelvtannak csakugyan nincs-e létjoga a felső osztályok tantervében? — jóllehet a gyakorlati tapasztalat arról győzött meg engem, hogy a nyelvtan, eme »dirib-darab« alakjában nyujtott tudomány czéltudatos és okszerü müvelése feltétlenül előnyösen érvényesül az eredeti héber szöveg forditása alkalmával.

Feltünő azonban előttem czikkiró megütközése a fölött, hogy a középiskolák áldását nélkülöző, vidéki város népiskolájában a zsidók rövid vázlatu története mint a hittannal kapcsolatos tantárgy helyet foglal. Részemről nem tarthatom hibáztathatónak azon eljárást, mely a közélet szinterére lépő ifjuság ismeretkörét egy Juda Halévi, Maimuni, Mendelssohn s mások életrajzával törekszik gyarapitani és fajunk multja iránt a lelkesedés nemes hevét felélesztí.

Feltéve, hogy czikkiró a jelzett diszcziplinákkal szemben elfoglalt álláspontja helyes volna: felekezetünk népoktatásügye feleslegessé válnék. Ha emez ismeretek háttérbe szoritása mellett a bibliai történet száraz vázával vagy elvont hittani tételek magyarázatával beérjük, akkor felekezeti iskoláinkat bátran feloszlathatnók. Czélunkat elérnők, ha gyermekeinket a legtöbb helyen fennálló községi iskolákba járatnók, hol az ifjuság csekély dij mellett amugy is a törvény-követelte hitoktatásban részesül.

Fájós érzéssel töltött el végre a czikkiró sujtó itélete az iskolai takarékpénztárak naponta nagyobb tért hóditó s ünnepelt pedagogiai tekintélyek által felkarolt intézménye felett. Részemről ez intézményben a takarékosság erényére hathatósan sarkaló eszközt látok s mint ilyet határozottan ajánlandónak tartom.

Budapest.

MAISLIS FERENCZ.

Theologiai előadások rabbiképző intézeteken.

A budapesti országos rabbiképző felső tanfolyamában a szept. 8-án megkezdett téli félévben a következő előadásokat tartják:

Dr. *Bacher Vilmos:* Szentirás magyarázata: a Krónika, Ezrá és Nehemiá könyvei 2 óra hetenként. — A bibliamagyarázat története 2 ó. h. — Exegetikus olvasmányok 1 ó. h. — Héber és exegetikus gyakorlatok 1 ó. h. — Midrás: Pesziktá 1. ó. h.

Bloch Mózes: Talmud statarie: Peszáchim, folytátás 6. ó. h. — Talmud cursorie: Nedárim, folyt. 3 ó. h. — Jóre Deá: a 87. fej.-től fogva 3 ó. h. — Jeruzsálemi talmud és responzumok, folyt. 1 ó. h.

Dr. *Kaufmann Dávid:* Zsidók története: Maimuni élete és korszaka 2 ó. h. — Homilétika: gyakorlatok 1 ó. h. — Történeti gyakorlatok 1 ó. h. — Vallásbölcsészet: Ibn Daud prófétologiája 2. ó. h. — Vallásbölcsészet története, folytatás külön. tekint. az ethikára 1 ó. h.

Deutsch Henrik: Bevezetés a talmudba 1. ó. h.

*

A **berlini** Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums előadásai az október 20-án kezdődő téli félévben:

Dr. *Cassel:* A zsoltárok magyarázata 3. ó. h. — Bevezetés a halachikus irodalomba 3. ó. h. Utmutatás a hitoktatáshoz 2 ó. h.

Dr. *Frankl:* Az arabs-spanyol iskola ethikája 1 ó. h. — Homiletika, gyakorlatokkal 2. ó. h. — Privatissime: Házasságjogi kérdések 1 ó. h.

Dr. *Müller:* Talmud statarie: Kiddusin 5 ó. h. Talmud cursorie: Chullin 4 ó. h. A masszóra a rabbinikus forrásokban 1. ó. h. — Jóre Deá 4 ó. h. — Privatissime: Hilchot Nidda 1 ó. h.

Dr. *Steinthal:* Ethika 3 ó. h. — Bevezetés a genezisbe 1 ó. h.

KÚTFŐK.

18. sz.

Zsidók Szigetvárott a XVII. s XVIII. században.

Szigetvár szabadalmazott városának levéltárában létező egyik jegyzőkönyvében a 17-ik századból (az évszám már nem olvasható) panaszkodnak a polgárok a városi tanácsnál, hogy a helyben lakó zsidók sok kecskét tartanak.

Hogy már a 18-ik század elején Szigetvárott tekintélyes zsidók laktak, következő okmányból kitünik, mely szintén a helybeli levéltárban található:

Specification

Wie Vill bürger sich beÿ allhiessiger Statt Szigeth den 21-ten 7-ber 1713 befindten als

2. Frantz Rossenberg (ki ellen a fentebb közlött panasz fordul)

. . . . . .

17. Adolf König.

Érdekes ezen specificatio már azon körülménynél fogva is, mivel az összes polgárok száma, kik némi kiváltságokkal birtak, csak 54 volt és ezek közt — két zsidó.

Közli: KLEIN GYULA.

---

19. sz.

Birtokvétel zsidó részről a század elején.

Bizonyos helyi, de némi tekintetben zsidó-történelmi értékkel is bir következő szerződés, melynek eredetije a Szigetvár városi levéltár ugynenevezett Kanizsai telekkönyvében foglaltatik.

Numerus domus P. 53.

Nomina

14— Most birja a Zsidó Communitás sub arrendo D'nali.

Alólirt T. Nemes Somogy Vmegyében helyeztetett Nagy Szigeth városának örökös Földes Ura ezen Levelem erejével adom tuttára mindenkinek, a kiket illet, hogy én azon házamat udvarával együtt és kis veteményes kertet, mely Curialis fundusom és az hét zsidók házak közöl az töltés mellett 3-ik helyet foglalja el attam örökre Vácsi Josef Sörfőző zsidónak általjában két száz hatvan öt id est 265 frtban az alább kitett conditiok alatt.

1-ször Hogy azon épületet fundussal együtt és ugy mind a két tagon levő successori firól fira birhassák vagy akárkinek is az Uraság hirével eladhassák és elcserélhessék.

2-szor (Jelentéktelen.)

3-szor Valamint a T. Uraság által több eladatott Házak ugy ez is a városbeli Jurisdictiója alól kivétetve lészen.

4-szer Kasa bort maga italára otthon tartani szabad nem lészen addig az ideig miglen az korcsmák Contractusának üdeje ki nem telik, azután megengedtetik, de másnak pénzért adni három arany büntetés alatt tilalmaztatik.

5-ször (következnek a fizetési terminusok.)

6-szor In recognitionem juris Dnii Esztendőnként a dato pscutum fog fizetni az Urasság cassájába két id est 2 frkat felét Sz. György, felét Sz. Mihály naphoz. — Melynek nagyobb bizonyságára adtam ezen venditionalis levelemet. Sig. Szigettvár 15. May 1800. Ratificálom ezen contractust Festetics Lajos, m. p.

Ugyanezen telekkönyv 54. P.-ája tartalmazza azon venditionalis levelet, mely szerint »Festetics Lajos a zsidó községnek egy darab földet kertnek 1802-iki aprilis 3-án elad, mely kert a zsidó Ispitál mellett volt.« Ugy látszik tehát, hogy Szigetvártt már 1802-ben szép számu zsidó község volt.

Közli: KLEIN GYULA.

---

20. sz.

Intézkedés idegen zsidók ellen.

Minek utánna tapasztaltatott, hogy az Felsőbb rendelések következésében is több számos idegen a Városban több üdőkig tartózkodnak, azért is hogy minden rosz következések el távoztathassanak Comissáriusnak tétetik Jákob Zeiler hogy ennek utána ha 24 Óra alatt az idegenek bé nem jelentetnek az Comissárius fog: 24 Páltzával az Házi Gazda pedig a' ki azt bé nem adja az fog 24 Forintokkal az Zsinagoga számára megbüntettetni.

Kelt Simándon, Oct. 27-én 1821.

Sánka Lajos, m. p.
Tettes. Ns. Arad Vármegye
Esküttje.

Ezen meghagyás annak idejében a hatóság részéről a simándi »Chewra Kadisa« könyv 81. lapjára vezettetett be. — Jákob Zeiler, kiről a szövegben szó van, akkoriban metsző volt Simándon.

Közli: FISCHER MIHÁLY.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Boros György,* A tizenkét apostol tanitása. Az ed. princeps-ből ford. Kolozsvár. *A. Harkavy,* Neuaufgefundene Hebräische Bibelhandschriften, St.-Petersburg, 1884. *D. H. Müller,* Zur vergleichenden Semitischen Sprachforschung. Leiden, 1884. *M. Dessauer,* Humanität im Judenthum. Leipzig, 1884. — *J. Derenbourg,* Die Übersetzungen des Mischnah-Commentars des Maimonides; *P. F. Frankl,* Fragment einer Kalir'schen Keroba; *A. Jellinek,* Bibliographie hebräischer Trauer- und Gedächtnissreden; *D. Kaufmann,* Simeon b. Josefs Sendschreiben an Menachem b. Salomo; *P. Perreau,* Trattato del Paradiso di Hajjím Israel; *D. Rosin,* Beiträge zur Bibelexegese. A fölsorolt művek mind külön kiadások a Zunznak ajánlott *Jubelschrift* értekezéséből. — Továbbá: *Csukási Fülöp* és *Schön József,* Zsidó hittan, 1—3. rész. *Vogel Ignácz,* Hit- és erkölcstan. Sz.-Fehérvár. *Hecht-Kayserling,* Handbuch der Israelitischen Geschichte von der Zeit des Bibelabschlusses bis zur Gegenwart. 5. kiad. Leipzig, 1884. — *Radó Vilmos,* Magyar olvasókönyv az izr. elemi iskola III. oszt. számára. 2. átdolg. kiadás. *L. Mendl,* Deutsches Lesebuch für d. II. Klasse. 2. kiad.

Hochmuth Ábrahám főrabbi Veszprémben működésének huszonötéves fordulóját ünnepelte mult hó 13-án derék hitközsége. Hálás hivei eredetileg csak mintegy benső házi-ünnepet terveztek, de a jeles és tudós lelkész nagyszámu barátai és tisztelői, egyesek és testületek, bel- és külföldön egyaránt felhasználták az alkalmat, hogy nagyrabecsülésöknek és szeretetöknek, az ünnepelt férfiu iránt, ez örömnapon kifejezést adjanak. A M.-Zs. Szemle, melynek egyik szerkesztője az ünnepen jelen volt, itt is őszintén üdvözli kitünő munkatársát.

Pótlás. Mint utólag értesülünk, *Temesvár* zsidó hitközsége is azok közé tartozott, melyek Zunzot kilenczvenedik születése napja alkalmával üdvözlő telegrammal fölkeresték.

A Sztrokay-jutalom. Az akadémia az idei Sztrokay-jutalmat tudvalevőleg dr. Wlassics Gyula kitünő művének itélte oda, mig a másik két versenyműről azt határozta, »hogy ha az ismeretlen szerzők ez iránt megengedőleg nyilatkoznak, nyilvánosan a megérdemlett dicsérettel említtessenek és műveik kiadhatásában, melyek a magyar jogirodalomnak diszére fognak válni, ezen elismerés által támogattassanak.« Mint azóta kitűnt, az egyik versenymű szerzője *Dr. Baumgarten Izidor,* fővárosi ügyvéd.

Harkavy bibliai kézirata. Harkavy, a pétervári császári könyvtár őre, tudvalevőleg több bibliai kézirattöredék ismertetésével nagy feltünést keltett. E MSS-ról ad bővebb felvilágositást irodalmi hireinkben emlitett munkája. — A töredékek birtokosai tiflisiek. Egyikük mult év május havában egy délorosz kikötő városban találkozott egy matrózzal, ki héberül szólitotta meg és később régi pergamen-kéziratokat mutatott neki. Lassan-lassan a tiflisi ötvenegy ily töredéket szerzett a matróztól. Ez utóbbi a MSS. eredetéről azt beszélte, hogy atyja ezelőtt harmincz évvel azokat Rhodus sziget hasonnevü városában találta, midőn egy nagy tüzvész alkalmával az egész város a lángok martaléka lett; a matróz akkoriban még csak tiz éves volt. — Harkavy maga valószinünek tartja, hogy a MS. nem hamisitvány, ámbár az irásuk sok feltünőt mutat. A leggyanusabb az, hogy a finális betüket a MS. nem is ismeri. — Tartalmuk egyébiránt: fejezetek Jesajából, a kis prófétákból, a Példabeszédek, Eszter, Siralmak és Dániel könyvéből. — Emlitendő végül, hogy e MS. itt-ott jelentékenyebben eltér az eredetitől.

A bécsi egyetem bölcsészeti karának az 1884/5. évre megválasztott dékánja dr. Gomperz Tivadar hitsorosunk, ugyanaz, kit néhány hónap előtt a pétervári császári akadémia tagságával kitüntetett.

Uj zsidó irodalmi egylet. »Mekiczé Nirdámim« név alatt fennállott a hatvanas években egy társulat, melynek feladata volt a héber irodalomnak még kéziratban lappangó termékeit tudományos értékü kiadásokban nyilvánosságra hozni. Ezen egylet, mely többnyire külső okok miatt néhány évvel később megszünt, uj életre ébredt fel e napokban. Berlin lesz ezentul az egyletnek székhelye s vezetője *Dr. Berliner Á.*, Rási pentateuch-kommentárjának és Onkelos targumának érdemes kiadója. Azonkivül a következő tudósokból álló bizottság fog az uj egylet élén állani: *Derenbourg* (Páris), *Neubauer* (Oxford), *Ehrenreich* (Róma), *Halberstam* (Bielitz), *Kaufmann* (Budapest), *Harkavy* és br. *Günzbourg* (Pétervár), *Jastrow* (Philadelphia). Legközelebb megjelenik egy prospektus, mely bővebb értesitést ad az egylet czéljairól és szervezetéről.

Rothschild báróné végrendeletét a minap hirdették ki. A nemeslelkü nő 110,000 font sterlinget, tehát közel egy millió és kétszázezer o. é. forintot hagyott jótékony czélokra.

Helyreigazitás. Mult számunk 440. l. jegyzetében »az arabs Alcharizi« helyett olvasandó: az arab *Alhariri;* tanügyi czikkünkben pedig a 474. l. rovatos kimutatásában a *szegedi* iskola tanulóinak létszáma: 13 helyett — *513.*

Az ó-testamentom angol forditása legközelebb uj kiadásban jelenik meg, miután az átvizsgálására alakult bizottság javitó munkálatait befejezte. Ugy értesülünk, hogy az uj kiadás az eddiginél hüebben tükrözi a héber eredeti szöveget.

Ketten Henrik, a Párisban nem rég elhalt müvész hazánkfia hátrahagyott zeneszerzeményei »Vingt Pièces posthumes« czimen jelentek meg. A »L'Art musical« zenei szaklap egyebek közt e részben furcsa sorokat irja a gyüjteményről: »A hires franczia pianistának majdnem minden egyes darabjáról külön kellene szólnunk. A *Valse mélancolique* igen megható; *Ungarisch-Mazurk, Tcherkess-Valse* és a *Danse Croate* kiválóan magyar jellemü darabok, melyekből a czigány zenekarok elragadó hangjai szólnak ki.«

Az idei párisi szalon kiállitói között, a »L'univers Israélite« számitása szerint hetvenhatan vannak, kik »tényleg vagy eredetre« zsidók. Ezek közt olajfestményt állitott ki: 41, kartont, rajzot, aquarellt: 19, szobrászati müvet: 11, drágakövészet: 1, metszést: 4. — Zsidó vagy ótestamentomi tárgyu mü volt kiállitva összesen 56; ezek közt legtöbb a festmény: 23; a szobrászati müvek közt van: Éva dallal altatja elsőszülöttét, Dávid a csata előtt, Ábel áldozni megy, Jezabel, Spinoza szobra, Zadoc Kalm grand-rabbin mellképe stb. — A zsidó kiállitók összes száma a tavalihoz képest 15-tel apadt; nő volt köztük taval 17, az idén 15. Nemzetiségre van köztük franczia: 55, német: 9, magyar: 1 (Bruck Lajos), a többi: svájczi, belgiumi, osztrák, lengyel, orosz, amerikai. Érdekes, hogy a zsidó vagy ótestamentomi tárgyak kiállitói tulnyomóan keresztények. »A zsidó müvészet, mondja a franczia lap, föntartja magát s néhánynál halad; a zsidó gondolkodás elsatnyul és elvész.«

TUDOMÁNY.

A zsidó vallás uralkodó eszméiről.

Mendelssohn óta a zsidóságban fölmerült nagy nézeteltérések közt mindig ujra ismételni halljuk, hogy a zsidó vallásnak nincsenek dogmái. Igaz, de a vallásos élet maga, annak szertartása s intézményei és törvényei föltételezik, hogy teljes kifejlődésöket megelőzőleg, a vallásos tudatban bizonyos eszmék már megvoltak, a melyek azután a gyakorlatban érvényesültek.

Első sorban áll ez a zsidó vallásra nézve, hol a vallásos eszmék nem máshonnan vétettek, hanem alapjukban eredetiek, s a vallásos küldetésre hivatott nép szellemében gyökereztek. Ezen eszmék egy része többé kevésbbé módosulva átment a másik két monotheisztikus vallásba, de a zsidóság sajátja gyanánt megmaradtak bizonyos eszmék, a melyek azt még legkésőbbi fejlődésükben is minden mástól határozottan megkülönböztetik s elválasztják. Ezek a zsidó nemzeti eszmék, melyek eredetileg egy erős népszellem nyilvánulásai voltak, később pedig amaz általánosabb tanoknak, (melyek nagyobb elterjedést nyertek,) tiszta megőrzésére támaszúl szolgáltak. Eleinte rendeltetésük az volt, hogy a nemzeti egységet fentartsák, később pedig a vallásos gondolkodás közösségét idézték elő. Ez eszméket ott látjuk a zsidó szellem összes nyilatkozásaiban, ugy az irodalomban, mint a történelemben. Ott találjuk ezen vallásos eszméket a bibliában azok mellett, melyek azóta az egész müvelt emberiség közös tulajdonává lettek. A hol a szentirásban amaz általánosabb igazságoknak, vallásos és erkölcsi tanoknak legfenségesebb nyilatkozásait találjuk, Jesája második részében és a Zsoltárkönyvben, ott vannak legerősebben kifejezve azon eszmék is, a melyek soha ki nem vesztek a zsidó tudatból, a melyek fentartották a zsidóságot, de oly sok szenvedést is hoztak reá. Ezek az eszmék: Izraél választottsága Isten által, a törvénynek szentsége és a messiási remény; másképp kifejezve, a zsidóság hivatásába vetett hit, az első kinyilatkozta-

tásnak örökkévalósága s az emberiség jobb jövőjének reménye: sajátos vonásai, uralkodó eszméi a zsidó vallásnak. Ezek nyilvánulnak mindenütt a zsidó irodalomban, ezek gyakoroltak döntő befolyást a zsidó nép történetére, ugyancsak ezek választják el a zsidó vallást a másik két monotheisztikus vallástól s reájuk irányúl ezeknek polémikus éle. Ezeknek nyilvánulását akarjuk általános vonásokban kimutatni.

Fölösleges bizonyitgatni, hogy milyen erős tudata a saját felsőbbségnek, milyen világos érzete a tulajdon vallásos eszmék igazságának nyilvánul a bibliai iratokban. Hiszen ezért ócsárolják némelyek az »*ó-testamentom szellemét.*« Épen ennek az erős meggyőződésnek lenne kifolyása a »sémi türelmetlenség«, a mely azonban tényleg sohasem volt olyan, mint a középkori »árják«-é. S nem találkozunk-e az egész bibliában azzal a felfogással, hogy a »tan« az Isten akaratának örök időkre szóló nyilatkozása? S ha még ehez veszszük a próféták azon beszédeit, a melyekben a messiásról s annak koráról szólanak, ismerjük a zsidó vallásos eszmék legelső forrását. Mert a milyen erős a próféták meggyőződése Izraél hivatásáról s küldetéséről, a »tan«-nak szentségéről s egy messiási korról, ugyanolyan erős marad az a későbbi zsidóságnál is. A próféták tanai, a melyek a nép szivében gyökeret vertek, ott természetükhöz hiven tovább is fejlődtek. Mióta a zsidó irodalom tanulmánya önmagának czélja lett, s a bibliai irodalom összefüggése a későbbivel világosabb előttünk, nem lehet eléggé hangsulyozni, bizonyos bevett előitéletekkel szemben, hogy különösen a hagyomány irodalma, de a későbbi zsidó irodalom is természetes fejleménye a bibliainak. Ugyanaz a nemzeti vallásos és erkölcsös szellem nyilvánul mind a kettőben. Természetes tehát, hogy az az erős öntudat, mely a bibliában nyilatkozik, később is ugyanaz marad. Ha oly gyakran találkozunk a zsidó vallás alapkönyvében a »tan«-ra való utalásokkal, nem csoda, hogy a második templom idejében az intézmények és pártküzdelmek mind az e tanok s törvényeknek a legkisebb részletekig való keresztülvitelére irányuló törekvést bizonyitják. S daczára a templom fenállásának, különösen midőn az ország önállósága is elveszett, a messiási remények folytonosan feszült várakozásban tartották a népet.

Még erősebben nyilatkoznak ez eszmék a templom pusztulása után. A megaláztatás erős öntudat mellett még növeli a

kiválasztottság érzetét, az állami lét elvesztése csak erősebbé teszi a törvényhez való ragaszkodást, a szenvedések még vérmesebbekké teszik a reményeket. Félszázaddal a templom elpusztitása után, még a római hatalomra nézve is félelmes lázadás tör ki, melynek egyik vezérlő személyisége R. Akibá az Énekek énekét »a legnagyobb szentség«-nek mondja, mert annak magyarázata — a mely módosulva a keresztény egyházba is átment — az Isten és Izraél közt való kapcsolatot, mint a forró szerelemét tünteti fel. Mennyi büszkeség, mennyi vallásos lelkesedés van e magyarázatban! R. Akibá irástudó, a ki élete veszélyeztetésével oktatja tanitványait s maga is hisz Bar Kochbának messiás voltában. R. Akibá kora szellemének hű nyilatkozása, erős meggyőződésével Izraél hivatásáról, szenvedélyes ragaszkodásával a törvényhez s rajongó messiási reményeivel. Később az egész hagyományos irodalomban, habár Babiloniában a messiási eszmék nem igen termékeny talajra találtak, amaz eszmék uralma mégis feltünik. Mindig fejlődnek, de lényegükben mindig ugyanazok maradnak. Mindig ujabb s ujabb kifejezést nyertek tudós tanitók és prédikátorok által. S a törvény szentségének elismerését talán mi sem bizonyitja jobban, mint hogy annak tanulmánya élénk szellemi munkásságot idéz elő s azt teljesen a maga számára foglalja le. Nincs ez eszme uralmának erősebb bizonyitéka, mint a haláchikus irodalom léte és óriási terjedelme.

Ha mindeddig a zsidó vallásos gondolkodásnak naiv korszakában ez eszmék korlátlan hatalmát látjuk, melylyel az elméken uralkodnak, ugy csak folytatását találjuk e jelenségnek azon korban, melyben a zsidók idegen müveltséggel ismerkedtek meg. A görög-arab filozófiának nagy befolyása volt a zsidó vallásos gondolkodásra. A zsidó vallásos eszmék nem az okoskodás eredményei s nem is ilyen jelleggel birtak mindeddig. A vallásos élet és a törvény tanulmánya mindamellett olyan hatalmat gyakorolt a lelkek fölött, hogy az eszmék, a melyeknek azok csak nyilatkozásai, öntudatlanul uralkodókká lettek. A szillogisztikus okoskodás ellenben rendszerezést, csoportositást kiván meg, s innen van, hogy az a filozófus, a kiben az arab-zsidó vallásbölcsészet tetőpontját éri el, Maímûnî, a vallás alaptanait rendszerbe foglalja. De bármilyen fejlődésen és változáson ment át e korban a vallás minden tana, ama sajátos zsidó eszméket senki

sem vonta kétségbe. Volt, a ki tagadta a világnak semmiből való teremtését, a lélek halhatatlanságáról, sőt az Isten tulajdonitmányairól szóló tan is lényeges változásokon megy keresztül, de hogy Izraél Istennek választott népe, hogy a tóra törvényeiben az Isten akarata nyilatkozik, hogy Izraél egy messiás által szenvedéseitől szabadulni fog, a fölött zsidó gondolkodó sohasem kételkedett. A ki ezt tette, kizárta magát még a karaiták kebeléből is, a kiknél ez eszmék szintén uralkodnak, habár más alakban. Maga Maimûni, bár a legraczionálisabb módon is igyekszik megmagyarázni a törvények okait, lelke mélyéből botránkozik meg, ha azoknak csak legkisebb pontját is megsértve látja s azt az Isten neve megszentségtelenitésének tekinti. A biblia egyszerü értelmét kutató exegezisnek igen sokáig kell fejlődnie, mig akadnak olyanok, a kik a bibliának némely helyeit, a hagyományos magyarázat ellenére, nem a messiási korra vonatkoztatják. Mindenikben élt tehát, a grammatikusban és exegétában, a filozófusban és talmud-tudósban egyaránt a zsidó nemzeti eszméknek tudata. Nincs talán egy filozófus sem, a ki valamelyik művében ezeket többé vagy kevésbbé ki ne emelte volna, de ha azt akarjuk igazán zsidónak nevezni, a kinél ez eszmék legtisztábban s leghatározottabban nyilatkoznak, Júda Halévit kell annak tekintenünk. Igy ha a középkor vallásbölcsészeit más kérdésekben nem is tekintjük mértékadóknak reánk nézve, e zsidó eszmék becsülésében fontos tanuságot nyujtanak nekünk.

Egészen másképen állott ez a keresztény országokban lakó zsidóknál. Ezek csak saját irodalmukat ismerték, csak ennek szelleméből táplálkozva, minden tekintetben ez irodalom eszméinek hódoltak. A naiv hit korszakát élték s nem igen fejlesztették amaz eszméket, mig az arab-zsidók munkáival meg nem ismerkedtek s a kabbala náluk uralkodó nem lett. De azért amaz eszméknek erős nyilatkozataival találkozunk náluk is. S midőn a kabbala rabságba ejtette a lelkeket, nem vesztették el azok erejüket. Izraél hivatásának még e misztikusok világnézetében is volt jelentősége, a törvények okainak magyarázatában uj korszak áll be, mely ép ugy különbözik a filozófusok raczionalizmusától, mint a naiv hitű talmudisták nézeteitől. Legnagyobb jelentőségök van a kabbalában a messiási reményeknek: kedveznek a miszticizmusnak, s ez korlátlan hatalmat biztositott számára az elmék fölött.

De ugy a kereszténység, mint az iszlám országaiban ezen eszmék körül mozog a polemisták okadatolása. Kereszténység és iszlám, mindkettő tagadja a zsidóság hivatását alapitóik megjelenésétől kezdve. Mindkettő megsemmisitettnek, csak ideiglenesnek tekinti a pentateuch törvényhozását. Egyik sem vár messiási kort, a mint annak a reménye a zsidóság kebelében élt. Viszont az ezen tanokhoz való ragaszkodás jellemezte a zsidóságot.

Ha e vallásos eszmék az irodalomban, még az utolsó benedictióban is oly félreismerhetetlenül nyilatkoznak, nagy befolyással kellett lenniök a zsidók érzületére és életére is. S valóban mondhatjuk, hogy a zsidóság ezen eszméknek köszönheti fenmaradását, ezeknek köszönheti azt, hogy többi vallásos tanait eredeti tisztaságukban, vagy legalább önmagukból folyó fejlődésükben megőrizte. Igy nem csekély erőt és kitartást kölcsönzött a zsidóknak hivatásuknak a tudata, a mi abban nyilatkozott, hogy magukat Isten kiválasztott népének tartották. Azt szokták mondani, hogy minden nép magát az első időkben kiválasztott népnek tartja. Meglehet, de a kiválasztatásnak s hivatásnak olyan tudatát, minőt a Jesája könyve józan és tudományos exegezis szerint tükröztet, nem találjuk sehol. Pedig ha a költő a népnek szive, a próféta sokkal inkább nevezhető annak. S ebben a nemes alakban, a melyben azt a próféta kifejezi, találjuk e hivatásnak tudatát a zsidóságban. A szenvedések közt a próféta erőteljes szavai nem kis erőt és öntudatot adhattak a zsidóknak. Csoda-e, ha ilyen öntudat mellett, midőn ama határtalan megaláztatásnak és megvetésnek voltak kitéve, melyben oly hosszu ideig részesitették őket, jogos büszkeségük még nagyobb lett, habár ez a középkor vége felé már nem is nyilatkozhatott? Ez a büszkeség, a mely néha különösen a régibb irodalomban kifejezésre szokott jutni, még ma is kihívó hatással van némelyekre. S a kik nem akarják látni a szellem nyilatkozatai mögött a mozgató eszméket, azt »farizeus gőg«-nek szokták nevezni. Hogy az első szó nem helytelen irányt jelöl, hogy az nem gúny, eléggé megmutatták Geiger korszakalkotó kutatásai. Ez a büszkeség pedig igen érthető, ha az okokat elfogulatlanul vizsgáljuk.

A másik sajátos zsidó eszme, a törvénynek szentsége korlátlan hatalmat gyakorolt a zsidók élete fölött. Az élet minden mozzanatának vallásos szinezetet adott. S miután már a penta-

teuch törvényhozása különválasztó tendenciával bir, a hagyománynak, a mely ennek alapján fejlődött, ugyanilyen szinezettel kellett birnia. A törvények, a melyek egykor egy nemzetet különválasztottak s megőriztek a más népekbe való beleolvadástól, uj fejlődésükben egy vallásfelekezetnek életét szabályozták, s lehetségessé tették, hogy habár elenyészően csekély volt más vallásfelekezetekhez képest s nem rendelkezett külső erővel az ellentállásra, mégis fenmaradjon. Szokásainak és szertartásainak idegenszerüsége alkalmat adott ugyan a tömegnek, hogy azokban rettenetest gyanitson, de az a tudat, hogy e törvényekben az Isten akaratát teljesitik, megrendithetetlen ragaszkodásra birta a hiveket.

Végül, csak egy pillantást kell vetnünk a zsidó történelemre s látjuk, hogy mennél többet szenvedtek a zsidók, mennél nagyobb volt elnyomatásuk, annál erősebben éltek bennük a messiási remények. Hányan s hányszor igyekeztek kiszámitani a szabadulásnak idejét, majd az exegézist s asztrologiát, majd kabbalisztikus számitgatásokat hiva segitségül? S ama pseudo-messiások hosszu sorában, a kik Sabbathái Czebi-ig felléptek, bizonyosan igen kevés volt a szándékos csaló, a legnagyobb rész egy hatalmas eszme helytelen nyilatkozásának lett áldozata.

Ezek legszembetünőbb nyilatkozásai a zsidóság sajátos uralkodó eszméinek. A zsidóságnak nincsenek tehát dogmái, de vannak uralkodó eszméi. S ha a katholiczizmus hatalmas szervezetre, a protestantizmus legalább itt-ott politikai hatalomra támaszkodhatott, a zsidóság életét egyedül nemzeti vallásos eszméinek köszönheti, a melyek benne mindeddig majd naivabb, majd fejlettebb alakban uralkodtak. S most egy század óta tart immár a harcz, a melyben majd a régihez ragaszkodni törekedtek, majd a zsidó vallást egészen humanizálni akarták. Nem hiányzottak a közvetitő álláspontok sem. De a harczban, mely ezen eszmék körül folyt, sem vesztették el ezek erejüket, öntudatlanul egyesitették a küzdőket. Az ujabb zsidó tudománytól várhatjuk, hogy ezen vallásos eszmék történeti fejlődésével számot vetve, illő helyet fog biztositani számukra a theologiában.

Budapest.

SCHREINER MÁRTON.

A talmud.

III.

Mit a próféták hatalmas s lángoló beszédei el nem értek, azt az 50—60 évi számkiüzés eredményezte: a Babiloniába hurczolt zsidók tökéletesen kijózanodtak a bálványimádás kábító mámorából s határtalan szeretettel ragaszkodtak Mózes törvényéhez. A monotheizmus és a tórához való ragaszkodás mély gyökeret vertek, úgy a Cyrus adta engedély folytán Jeruzsálembe visszatért, valamint a Babiloniában s Perzsiában maradt zsidók szivében. Azonban az első században — 540—450 Kr. e. — sem a jeruzsálemi templom felépitése, sem Mózes törvényének életbelép tetése, sem az új hitközség ügyeinek állandó rendezése nem folyt le akadály nélkül. Csak Ezrá és Nehemjá Jeruzsálembe való érkezte után sikerült a vallási ügyek rendezéséhez erélyesen hozzálátni. Amaz az irás-tudó, emez a teljhatalmu királyi helytartó lévén, együttesen s egyértelmüen működtek a zilált állapotok orvoslásán, a törvény tekintélyének emelésén s egyéb a viszonyoknak megfelelő új intézmények megállapitásán. A jövőről is gondoskodván, egy állandó, magát kiegészitendő zsinatot — synagoga magna — alakitottak, mely a legfőbb törvényhozási, közigazgatási s törvényszéki gyűlés volt. Egyes-egyedül ennek volt jogában Mózes törvényét magyarázni, módositani, kétséges eseteket eldönteni s új intézményeket életbeléptetni, mint például az ima rendjét a zsinagógákban megállapitani. Ezen zsinat vetette meg alapját a kánonnak, azaz a szentirásbeli iratok gyűjteményének. Akkor kisebb-nagyobb városokban tágabb vagy szükebb jogkörü törvényszékek s valláshatóságok alakittattak, melyeknek legfelsőbb fóruma a nagy zsinat volt. Akkor iskolák nyittattak a felnőttek számára, hogy alapos oktatást nyerhessenek a szentirásban, s a tudósok legelső kötelességévé az tétetett, hogy minél több tanitványt képezzenek ki. (Ábóth 2, 2). Az irott törvények magyarázatai és az új intézkedések a talmudnak leges-

legelső alapját vetették meg, de elvből fel nem iratván, csak szóbeli hagyományként adattak elő az iskolákban és így szálltak át nemzedékről nemzedékre. Csak kivételkép tartotta fenn a hagyomány egynémelik nevét, ki egyik-másik intézményt megállapította. Igy például tiz oly intézmény vezettetett vissza Ezrára.[1]) De a legtöbbnek még nevét sem tudjuk. Ezen úton haladtak s fejlődtek a vallási viszonyok s iskolák a makkabéusok korszakáig. (450—175 Kr. e). E korszak vezértudósai *szófermeknek* neveztetnek, kiknek rendeletei csaknem egytekintélyüek voltak az irott törvényekkel.

Lényegesen más képet mutatnak a belviszonyok a makkabéus családból származott első fejedelmek alatt (163—100). Egyrészt a nagy Sándor óta zsidó körökbe átszivárgó görög műveltség, másrészt a gazdagok azon törekvése, hogy az irástudósok által nehezített vallási intézmények és törvénymagyarázatok alól kiszabaduljanak, okot szolgáltatott a czádukéus párt keletkezésére, mely a hagyomány kötelezettségét megtagadván, az irott törvény betüjéhez ragaszkodott, a büntetéseket pedig a legnagyobb szigorral alkalmazta.[2]) A czádukéusokkal szemben annál erősebben ragaszkodtak a hagyományhoz az ú. n. farizéusok (perúsím), a kik azon elvet is híven megőrizték, hogy a szóbeli tant irásban nem állapították meg. Lehetetlen, hogy valamely mélyebq fekvő ok ne indította volna a bölcseket ezen sajátságos elv épségben tartására. Az újabb búvárok azt mondják, hogy a rezér bölcsek nem akarták törvénymagyarázataik s döntvényeik által, a jövő nemzedékeket lekötni; azért ezeknek is szabad kezet hagytak, hogy a törvényeket, koruk követelményeinek megfelelően, magyarázzák s érvényesítsék. Inkább hát irásba sem foglalták, nehogy tekintélyük akadály lehessen. Ha ezen okadatolás áll s a nevezett elvnek valódi oka vala, akkor a lélek mélyéből merített igazságot tanusítja ez eljárás. Valamint elismert tény, hogy senki sincs oly elfogulatlan, hogy az ő korának történetét abszolut objektivitással leirhassa, épúgy befolyásoltatnak a törvény magyarázói koruk igényeitől és az uralkodó szellemtől. Azért a multnak mindig korrektivumra van szüksége a jelenben. A szóbeli hagyomány fel nem irásának ezen elve Kr. után a harmadik század elejéig épségben tartatott.

[1]) L. B. Kammá 81 a.

[2]) Jos. Flavius Antiquit. XIII. 10, 6, XX. 9, 1.

A makkabéus családból származott fejedelmek trónralépte óta a synhedrion (igy nevezték a nagy tanácsot a görög idő óta) is, alakulására nézve, fontos változáson ment keresztül. Mig annak előtte rendesen a főpap állott az élén, kit a nem zsidó uralkodó kinevezett, a függetlenség kivivása után, midőn a főpapok az uralkodó királyok is valának, a synhedrion saját kebeléből választotta az egyiket: nászi, patriárcha, a másikat áb béth-din czimével, mely utóbbi többnyire törvényszéki tárgyalásoknál elnökölt. Csak Hillel óta — 100 Kr. e. — volt a patriárchátus tisztsége az ő családjában örökös, tizennégy nemzedékig — 300 Kr. u. De, fájdalom, akkor a tudósok régi egysége s egyértelme eltünt, s két irányu iskola keletkezett; az egyik élén Sammái, a másikén Hillel állott. Herodes zsarnoki uralkodása és a rómaiak pogány szokásainak bevezetése, a pogányok ellenséges állása a zsidókkal szemben azon városokban, ho lvegyesen laktak, az elégedetlen és azért nyugtalankodó köznép kitörései — mindezen belső s külső mozzanatok az iskolák irányára is befolytak úgy, hogy Sammái iskolája a pogányokkal való minden érintkezést kerülő s a vallási, kiválóan pedig a tisztasági törvényeket végletig fejlesztő irány, Hillel ellenben az enyhébb irány képviselője volt. Ezen véleménykülönbségek által a tananyag jóval szaporodott, és élő szóval, az irott törvény szövegének alapján s hozzákapcsoltatván, adatott elő az iskolákban.

A haláchával párhuzamosan haladt az »agáda« is, mely eredetét nem vette a törvényszéknél vagy az iskolában a törvények mikénti értelmezése és alkalmazása fölötti tárgyalásokból, hanem a zsinagógában vagyis a népszerü szónoklatból. Eredetileg a próféták voltak a legelső népszónokok, kik a köznépet s annak nagyjait a vallás legmagasabb feladatára: istenismeretre és erkölcsiségre oktatták. Szombat- és ünnepnapokon (II. Kir. 4, 23) vagy más alkalmi gyülésekben tartottak beszédeket.[1]) A próféczia megszünése után a bölcsek léptek helyükbe,

[1]) Jerem. 7. 17, 19, Ezech. 33, 30, Példab. 1, 20—21, 28, 9. Ez utolsó idézetből talán következtethetjük, hogy már az első templom fönnállása alatt szokás volt az imához a tórából való oktatást is kapcsolni, és

kik a felolvasott szentirás szakaszát a hallgatóknak népszerü nyelven magyarázták (Nehemiás 8.).

Általános és állandó szokássá vált ezen szónoklat, midőn a a nagy zsinat által — vagy tán még előtte, vagy nem sokkal utána — megállapított zsinagógai imarend egy lényeges része abból állott, hogy szombat- és ünnepnapokon a szentirás valamely szakasza felolvastatott, értelmeztetett s itt-ott a köznyelvre fordíttatott is. Ez oly ősi szokás volt, hogy a hagyomány Mózesre vezette vissza eredetét.[1]) A szentírási szakaszt a gyülekezetben levő tudósok felváltva részletként előolvasták s hozzákötöttek homilia-féle rövid beszédeket, melyekben vagy a törvények ethikai okaira, vagy a próféták és egyéb szentirási irók magas eszméire, vagy a szentirásbeli hősök életének utánzására oktattak. De a zsinagógán kivül, a családi körökben is, ünnepek s lakomák alkalmával felszólaltak az »agadisták«; ép úgy szoktak kitünő férfiak temetkezésénél gyászbeszédeket tartani. A kereszténység első századában már országszerte szokásban voltak a zsinagóga beszédek.[2]) Igy ajándékozta meg a zsidóság az emberiséget nemcsak a vallással, hanem annak kiegészítő intézményével is, az egyházi beszéddel, a minek nyomát sem ismerte a pogány istentisztelet.

Valamint elvből nem volt szabad a halácha-féle tananyagot felirni, annál kevésbbé volt megengedve az agáda-féle szentirási magyarázatokat irásba foglalni. Az ily templomi beszédek, az eszmék körében a legnagyobb szabadsággal mozogva, csak a pillanatnyi hatást célozták a hallgatókra. S mily könynyen csúszhatott be ferde magyarázat, vagy oly eszme, mely idegen talajon termett s a szentirás szellemével összeegyeztethető nem vala. De ezen korszakbeli agádá-ból semmi nem szállt reánk; csak az utolsó évtizedekből, Hilleltől s követőitől maradt egynehány töredék.

---

a vers éle azok ellen irányul, kik az ima alatt megmaradtak a gyülésben, de az előadás előtt kimentek.

[1]) L. B. Kammá 62 a.

[2]) Márk. 1. 21, 6, 2; Luk. 4, 16—17, 30, 6, 6, 13, 10; Acta Ap. 13, 15.

IV.

A zsidók hiába vívtak hősi harczot hazájukért és templomukért. Róma legiói s a belviszály megtörték erejöket. Elveszett templomuk és függetlenségük. A kiket a dúló harcz megkimélt, eladattak rabszolgákul, vagy elküldettek a szardiniai ólombányákba, vagy az arénákban a vadállatokkal küzdöttek a halálért, Róma romlott népének mulattatására.

A synhedrion utolsó elnöke s az irástudók ezrei is kidőltek, és azon veszedelem fenyegette a zsidóságot, hogy nem csak testileg, mint nemzet, hanem szellemileg is, mint hitfelekezet, el fog pusztulni. Hogy ez nem történt, egy gondviselésszerü férfiú müve volt: R. Jóchanáné, Zákkái fiáé. Hillel egyik kitünő tanítványa volt, bölcs tanító s nagy tekintélyü férfiú, a békepárthoz tartozván, előre látta a harcz kimenetelét s halottként kivitette magát egynehány hü tanítványaival az ostromolt városból s tette hódolatát Vespásiánnak. A római hadvezér kegyesen fogadta s megengedte neki, hogy Jamnia (Jabné) városában iskolát nyisson.[1]) S míg a nép megcsonkított teste ezer sebből vérzett, zajtalanul gyülekeztek tanítók meg tanítványok R. Jóchanán körül, mint mester körül, hogy a vallástörvényt hagyományaival s szóbeli magyarázataival az elfeledéstől megmentsék, a szellemi tevékenységnek új központját teremtsék, és a felforgatott viszonyoknak megfelelőleg czélszerű intézményeket megállapítsanak. Midőn Jeruzsálem bukása után sokan keseregtek: a templom nincs, az oltár sincs, hol lesz az engesztelő hely vétkeinknek? — vigasztalá őket R. Jóchanán, azt mondván, hogy jótékonyság és istenismeret lépett az áldozatok

---

[1]) Abót di R. Náthán 4. fej., Gittin 56. a. Hogy miért választotta Jamni városát, annak nézetem szerint következő oka volt: Flavius Josephustól (Régiségek XVII. 8, 1) tudjuk, hogy Herodes Jamnia városát végrendeletileg Salome nővérének hagyta birtokul; ugyanott (XVIII. 2, 2) olvassuk, hogy Salome szintén végrendeletileg ezen várost környékével s nagybecsü pálmaültetvényeivel Juliának, a római császárnénak hagyta. E szerint ott egy római telepítvénynek kellett lenni, sok tisztviselővel, minek következtében nem tarthatott attól Vespasián, hogy az ott letelepedő tanítók s tanitványaik konspirálni fognak a rómaiak ellen, a nélkül, hogy az a római tisztviselők tudtára esnék. Ezen várost kérve, azt mutatta R. Jochanán a császárnak, hogy ezentúl is a béke embere s a római hatalomnak hü alattvalója akar maradni.

helyébe s azok Istennek jobban tetszenek a kosoknál. [1]) Bölcsegének sikerült a felizgatott elméket lecsillapítani és az iskolákat újra megnépesíteni. Utódja, II. Gamliel, oly nagy szigorral viselte elnökségét, hogy a ki a synhedrion határozatának alá nem vetette magát, átokkal sújtotta. Mind a mellett korlátlan véleményszabadsággal birtak a tudósok, hogy a törvényt saját hagyományai értelmében magyarázzák; csak a gyakorlatban kellett a synhedrion határozatát követni, hogy tekintélye és a vallás egysége épségben maradjanak. Ezen szabadság következtében a tananyag nőttön nőtt s ritka volt a törvény oly magyarázata, a melyre nézve nem lettek volna különféle vélemények. A tananyag nagy növekedésére okot szolgáltatott azon már említett körülmény, hogy az iskolai előadások azon törvényekre is kiterjedtek, melyek a jerusálemi templom istentiszteletének beszüntetésével s a politikai viszonyok változtával semmi gyakorlati érvényességgel nem birtak.

Traján uralkodása alatt a zsidók politikai helyzete kedvező lévén, új meg új iskolák nyittattak Palesztinában s másutt is, és a tananyag már oly nagyra dagadt, hogy lehetetlenné vált azt valamely rendszer nélkül az iskolákban előadni. A rendszert R. Akibá kezdeményezte. Mig mások az irott törvény fonalán és sorrendje szerint adták elő a hagyományos tananyagot, mint ezt a Mózes II., III., IV. és V. k.-hez való régi midrás-munkákban (Mekhiltá, Szifrá, Szifré) látjuk — addig Akibá az anyagot a tárgy hasonnemüsége szerint csoportosította és rendszerbe szedte. Ezen rendszerrel alapját vetette a misnának s közvetve a talmudnak is. Könnyen megitélhetni, mily nagy könnyebbítést nyújtott ezáltal úgy a tanítóknak, mint a tanulóknak. Kortársai ezen újításért méltán dicsőitették. [2])

R. Akibá egyik főtörekvése oda is irányult, hogy a törvény szóbeli hagyományos magyarázatait és fejleményeit a szentirás betűjéből származtassa, bár az a szó egyszerű értelmének rovására történt is. Azon nézetből indulván ki, hogy vagy maga az Isten, vagy a sz. szellem szóról-szóra, betűről-betüre iratá Mózes és a

[1]) Ábót di R. Nathan 4. fej.

[2]) Frankel: Darke ha-Misna 115. l. — Talán nincsen egészen kizárva, hogy a »responsa prudentium« akkor történt gyűjtése s nagyobb tekintélyre juttatása Rómában némi befolyással volt vagy R. Akibá, vagy R. Jehudá idejében a misná szerkesztésére.

próféták által a szentirást, azt nemcsak az összefüggési értelmében magyarázták, hanem azon erős hitben valának, hogy Isten ezen műve minden, bár fölösnek látszó szavának vagy betüjének valamely tárgyra kell czéloznia s valamely mellékes jelentményre mutatnia.

Kétségtelen, hogy ez exetikei irány, mely az egészséges nyelvérzéket elrontja, nekünk különösnek látszik; de hiába, az uralkodó szellem szüleménye volt, és a keresztény egyházban hasonló módon fejlődött.

A mily kedvezők voltak a zsidók politikai viszonyai R. Akibá felléptekor, époly rosszra fordultak öreg napjaiban. A zsidóknak Kyrénében — Afrikában — a rómaiak ellen támadt felkelésük leverése után, Palesztinában is — 130 — a Bár-Kochbáról nevezett forradalom ütött ki, melyben R. Akibának is nagy szerepe jutott. A zsidók ezen harcza az utolsó kisérlet volt Róma vasigáját lerázni. R. Akibá példájára, ki Bár-Kochbát Messiásnak tartotta s az összes zsidókat a nemzeti s vallási harczban való résztvételre lelkesítette, tanítók s tanítványok a csatatérre siettek s seregenkint estek el a szabadságért. A győztes rómaiak már most nemcsak a zsidó nép százezreit, hanem a zsidóságot is, azaz a vallást s tanát gyökerestől akarták kiirtani. Ezen czélból halálbüntetést szabtak a tóra tanulmányozására s a tanítók felavatására. [1]) R. Akibá, ki ezen tilalom daczára meg nem szünt nyilvánosan tanítani, a számtalan vértanuk egyike volt. Az Antoninusok trónraléptekor újra kedvezőbb viszonyok következtek és a synhedrion rendesen működhetett, előbb Usa, később Tiberiás városában. [2]) A tanaiták kora fénypontját érte el R.

[1]) Minden jogosult tanitónak a synhedrion elnökétől vagy más három felavatott tagjától kellett felavattatnia; ezen felavatás által képesítettnek nyilvánították törvényes ügyek eldöntésére.

[2]) A synhedrion többször változtatá székhelyét. Úgy látszik, mintha szánt-szándékkal kerülte a synhedrion azon városokat, hol keresztény püspök székelt. Azért nem székelt Jeruzsálemben, bár Hadriánig s nem sokkal utána is (Graetz IV, 523) meg volt engedve a zsidóknak ott letelepedniök, mivel Jeruzsálem bukása óta ott szakadatlanul püspökök székeltek (Eusebius: H. E. IV. k. 6. fejezet). De Jamniában is egy keresztény község keletkezett, és a III. században már püspöke is volt (Eusebius: a palesztiniai mártyrosokról 11. fejezet); talán ez okból hagyta el a synhedrion ezen várost; hogy pedig Tiberiás is püspöki székhely volt legyen, Eusebiusban nem találtuk. Graetz, IV. 147. más véleményben van.

Jehudá, Simon fiának pátriárkhátusa alatt 180—220-ig. Ugy a császároknál, mint a zsidók közt nagy tekintélylyel birván, hozzáfogott, a szentirás után, a zsidó irodalom legnagyobb műve szerkesztéséhez. R. Akibá kezdeményezései és Akibá kiváló tanítványának, R. Méirnek előmunkálatai alapján, ő gyűjtötte és rendszeresítette az egész tananyagot, melyet *misnának* nevezett.

V.

Mily része van R. Akibának és R. Méirnek a misnában, és milyen R. Jehudának? nem tudhatni; de minden esetre ez utóbbi is nagy érdemeket szerzett a misna világos nyelve, logikai rendszeresítése és az egész tananyag felölelése körül. Először is az agádát elkülönítette a haláchától — csak kivételkép s többnyire valamely traktátus végén van ebből is 1—2 mondat — és csupán a háláchára fordítá figyelmét, melyet hat rendre (széder, szedárim), ezeket 63 tráktátusra (masszékheth), minden traktátust fejezetekre (pérek) s végre mindegyik fejezetet egyes czikkekre (halácha) osztotta. Az első rend — Zeráim — tartalmazza a mindennapi vallási teendőket. Az imával kezdi, áttér azután a jótékonyságra, majd a mezőgazdasággal összekapcsolt azon törvényekre, melyeket a tóra vagy a szegények segélyezésére, vagy a papoknak és levitáknak fizetendő terményi adományokra, vagy más rendeletekre nézve szabott. A második rend — Móéd — a szombattal, az ünnepekkel s más ide való törvényekkel foglalkozik. A harmadik — Násim — a házassági törvény minden ágát s vele kapcsoltan a fogadásokat és a názirátust tárgyalja. A negyedik — Nezikin — a polgári és büntető törvényt és a törvényszéki rendszert adja elő, s befejezi e rendet a rabbinikus ethika főemlékével — Ábóth — mivel a két főmozzanat a társadalom jólétének fentartására, ugymint: a felebarát jogának kimélése és a megsértett jog helyreállítása vagy az igazságszolgáltatás, — ethikai szempontból is tekintendő és tiszta szándékkal érvényesítendő. Az ötödik rend — Kodásim — felöleli az áldozatokat, a mint azok a jeruzsálemi templom számára előirattak és hozzákapcsolja a tilos állatnemek leirását és egyéb tilos ételek tárgyalását. A hatodik — Tohároth — szintén a templom fennállása alatt érvényben volt tisztátatási törvényeket részletezi. Jóllehet az egész műnek két harmadrésze semmi gyakorlati értékkel

nem birt már szerkesztése idejében, mégis ezen anyag is ugyanazon érdekeltséggel, alapossággal, elmeéllel s részletezésével tárgyaltatik, mint például az ünnepekre vonatkozó törvények, melyek országtól s templomtól független, személyes kötelezettségeknek neveztetnek. Ha már a mondottakból kitünik, hogy R. Jehuda czélja nem volt, egy állandó, irányadó kodexet a gyakorlat számára előállítani, hanem a századok óta szokásos tananyagot az elfeledéstől megmenteni, úgy ezen tendenciája még más körülményben is mutatkozik, abban t. i., hogy alig akadunk az egész műben oly czikkre, melyben elágazó vélemények nem jutnának kifejezésre.

Azonban elég újjmutatás fordul elő a misnában arra nézve, hogy megtudjuk, melyik vélemény felé hajlik a szerző. Ily újjmutatás például az, hogy a helyeselt vélemény névtelenül a *többség* nevében — »a bölcsek mondják« — említtetik. De ez sem általános szabály, sőt nyiltan mondatik, hogy ép ez okból az egyes véleménye is, habár a többség áll vele szemközt, felvétetett a misnába, ha netalán a jövő nemzedéknek a többségé nem tetszenék, hogy tudja s ismerje az ellenkezőjét is, melyre támaszkodni lehet. [1])

Nyelvezetére s rendszerére nézve a misna remekműnek mondható. Nyelve az új héber, a bibliainak fejlődése stilusa rövid s mégis világos, tömör, de nem homályos, a mint egy tankönyvhöz illik. A héber nyelvre nézve a misna eddig még nem eléggé kiaknázott bánya, mert száz meg száz növényi, állati, mesterségi, mezőgazdasági nevek és igék vannak benne, melyek a klasszikus héber szókincsben, a szentirásban nem találhatók. Ép úgy mutatkozik rendszerében s felosztásában, az egész anyagot felölelő s mélyen átgondolt terv. Magából értetődik, hogy a misna szerzője, a kit kortársai s a jövő nemzedékek nagy tiszteletből egyszerűen: Rabbi, azaz tanítónak neveztek, [12]) sem minden tanítónak eltérő véleményét, sem minden tárgynak legkisebb részletezését nem vehette be munkájába. A misnába föl nem vett anyagot találjuk a talmudban elszórt *baraithák*ban és a misna rendjét és felosztását követő *tószefta*ban.

[1]) Édujót 1, 5.

Veszpém. HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

IRODALOM.

A KELETI ÓKOR EMLÉKEI ÉS A SZENTIRÁS.

Fresh light from the ancient monuments. A sketch of the most striking confirmations of the Bible, from recent discoveries in Egypt, Assyria, Palestine, Babylonia and Asia Minor. — By *A. H. Sayce*, Professor of comparative philology, Oxford.

Ugyanaz a szkepticizmus, mely elvetette Görögország és Róma régi meséit, rátette kezét az ó-testamentomra is és kijelentette, hogy a szent történetek egy része nem egyéb, mint a mondák és mitusok gyűjteménye. De egyszerre, mint valami bűvész ütésére, újra felébredt a keleti világ, a kutatók ásói és a magyarázók türelmes ügyessége és szorgalma által és oly emlékek termettek előttünk, melyek a szentirás hőseinek neveit és tetteit viselik magukon.

Egészen váratlan fény világítja meg az eddigelé homályos adatokat és egészen új magyarázat adatott egynémely eseménynek, melyet a szentirás említ. Mi ejthet, például, inkább bámulatba, mint a nagy *chéti* birodalom (v. ö. *Chittim* Josua 1, 4, I. Kir. 10, 29; II. Kir. 7, 6.) fölfedezése, melynek csak létezése is teljesen feledésbe ment. Kiderült, hogy a czélzások, melyek a chétiekre vonatkozólag az ó-testamentomban vannak, teljesen megfelelnek a tényeknek és igazi helyök a történelemben ki van jelölve.

A chéti birodalomban nem az egyedüli fölfedezés, mely a jelen könyv tárgyát képezi. *Szargón* feliratai eloszlatták a nehézségeket, melyekkel Jesájá 10. és 11. fejezetének magyarázása járt: ugyanis ki van mutatva, hogy az említett fejezetek nem egy »képzelt« assziriai király »képzelt« hadjáratát tárgyalják; ellenkezőleg, a hadjárat valóban megtörtént.

A legujabb fölfedezések legnevezetesbike Cyrusra és Babiloniának általa megtörtént hódítására vonatkozik. A meghódítás

elbeszélése, Cyrus által elmondva, kezünkben van most és arra bírt, hogy sok oly nézetet, melyet a görög iróktól átvettünk és melyet mintegy beléolvastunk a szentirás szavaiba, lényegesen megváltoztassunk. Cyrus nem Perzsiának, hanem Élámnak volt a királya.

Nem kevésbbé érdekes a Silóach (l. Jesájá 8, 6; Neh. 3. 15) felirat, mely megismerteti velünk a Jesájá idejében használatos zsidó betüket. Ugyanezen felirat világosságot vetett Jeruzsálem topografiájára és napnál fényesebben kimutatta, hogy a királykorszak zsidai nem voltak az a műveletlen és barbár nép, a milyennek őket némely kritikus tartotta.

Említést érdemel az ásatások eredménye, melyeket az elmúlt évben Gósen országában tettek. Pithóm az izraeliták építette élelemtartó város, kiásatott és az exodus ideje ez által meg van állapítva. A tudós Naville az említett helyen *polyva nélkül* készült téglákra is akadt

Miután így nagyjában elmondtam a könyv tartalmát, áttérek a részletekre és a könyv egymásutánja szerint ki fogom tüntetni a legfontosabbakat.

A legujabb ásatások, főleg Babiloniában és Sziriában, megvilágítják a Genesis könyvét. — Itt különösen a Genesis kezdő fejezeteiről van szó, főleg az ethnografiai tartalmúakról.

A teremtés története. Berossus töredékén kivül van most még egy asszíriai jelentés a teremtésről. Mostani alakjában nem lehet az régibb a Kr. előtti 7. századnál. A jelentés feltűnően hasonlít — még a szókban és frázisokban is — a Genesisre. Könyvünk speciment is ád az agyagtáblázat feliratából.

A babilóniai szombat. A hetedik nap a pihenés napja volt a babilóniaiaknál. Sőt még a neve is ugyanaz volt mint a zsidóknál. A különbség csak az, hogy a babilóniai szombat lunáris jellegü, a mennyiben az első szombat mindig a hónap elsejére esik, bármilyen hosszú legyen is a megelőző hónap; holott az ó-testamentomban a szombati napok és az ujhold napjai meg vannak különböztetve egymástól.

Az emberi nem bukása. — Eddig nem találtak erre vonatkozó asszíriai jelentést, mely a Genesis jelentésére hasonlított volna. Valószínű azonban, hogy ilyen létezett; egy régi babilóniai drágakő fát ábrázol, melynek két oldalán egy férfi és egy nő ülnek;

mögöttük kigyó van; az emberpár keze a fa gyümölcse felé nyúlik. A kétnyelvü (akkad és asszir) szótárak az ábrázat magyarázatát is adják; beszélnek ugyanis a »gonosz kigyóról,« »az éjjel kigyójáról,« és »sötétségről,« mely az emberi nem bukását okozta. Az »életfa,« mely annyiszor előfordul az asszir emlékeken, nem egyéb mint az Irnin-istennek szentelt fenyűfa; Irnin pedig az Eufrátesz folyam mellékneve, mely folyam, tudvalevőleg a paradicsomban volt.

A paradicsom fekvése. — A paradicsom Babilóniában keresendő. A kert, melyet Isten ültetett, Eden-ben volt; Éden pedig, az ékiratok szerint, a babilóniai sikságnak volt a neve. Az Éden folyamai Babilonia folyamaiban és csatornáiban keresendők. Kettő közülök volt az Eufrátesz és Tigris, mely utóbbi az akkadbeliek nyelvén »id Idikla« = »Idikla folyama« névvel bírt (a bibliai Chidékkel); »Pisón« babilóniai szó és annyit tesz mint: csatorna; »Gichón« pedig az akkad Gukhan, vagyis a folyam, melynek partján Babilónia állott. Sőt a »*kerúb*« szó is babilóniai eredetű; jelent pedig bikatestü, emberfejü, szárnyas szörnyállatokat, melyek az asszir ábrázatokon az életfa mindkét oldalán vannak. (V. ö. Gen. 3. 24.)

A kerúbim a babilóniai paloták bejáratánál is álltak és azt hitték róluk, hogy a gonosz szellem behatolását megakadályozzák.

A kaldeus történet a vizözönről és annak összehasonlítása a Genesis-ével — A babilóniaiak is azt hitték, hogy a vizözönt az emberi nem rosszasága okozta. Sziszuthrosz, az akkadiai Nóah, épen a jámborsága miatt menekült a veszedelemtől. Sziszuthrosz az Isten parancsára hajót (bárkát) épít. A vízözön nagyobbodása hat napig tart; ezután apad a viz. A hetedik napon Sziszuthrosz galambot küld ki, de ez visszajött, mivel nem talált helyet hol lába megnyugodjék. Erre fecskét bocsátott ki, a mely szintén visszatért. Erre hollót bocsátott ki, a mely többé nem tért vissza. Sziszuthrosz oltárt emelt az isteneknek (a négy szélnek) és »az istenek megérzék a gyönyörüség illatát«. — *Ararát*, vagy Urardhu (az ékiratok szerint) Arméniának a neve: ennélfogva Ararát hegyei, melyekről a Genesis szól, valószinűleg Dél-Arméniának kurd hegylánczolatával azonosak.

A bábeli torony. — George Smith egy ékiratú szöveg töredékét találta, mely a bábeli torony építését leirja. E szöveg szerint

az emberek az összes istenek atyja ellen fordultak és vezetőjük szivének gondolatai gonoszak voltak (v. ö. Gen. 8., 21.) Babilonban dombalakú tornyot kiséreltek építeni; azonban a szelek összefútták és ledöntötték munkájukat és Anu (isten), beszédüket és terveiket megzavarta. — A megzavarás fogalmának kifejezésére a Genesisben ugyanaz a szó (bálal) áll, mint az említett asszir szövegben. Csakhogy a bibliai iró szójátékkal élve — és ez nem ritka dolog a szentirásban — egybeveti az illető szót a Bábel névvel, melyhez pedig, etimologiailag véve, semmi köze nincsen. Bábel ugyanis nem egyéb mint az asszir Bab-ili »Isten kapúja« és csak sémi fordítása a város régibb (akkad) nevének, Ka-dimíra szónak, mely szóban Ka = kapú, dimíra pedig = isten.

A Genesis tizedik fejezete. — E fejezetben a felsorolt népek rendje geografiai, de nem ethnografiai; különben ugyanis nem értenők, hogyan kerülnek a nem-sémi élám-beliek a sémi asszirok mellé, vagy pedig a kanaani phoenicziaiak, kik a héberrel rokon nyelvet beszéltek, az egyiptombeliek mellé. Ha ez elvet elfogadjuk, látni fogjuk, hogy a biblia állításai teljesen megegyeznek a modern kutatásokkal. Az asszir feliratok nagyban megvilágítják az említett fejezetben felsorolt neveket. Nevezetesen: 1. *Gómer*, Jepheth fia, az ékiratokon előforduló Gimirrai-törzsnek (a görögöknél: οἱ *Κιμμέριοι*) a képviselője. 2. *Mádáj* = a médek. 3. *Jáván* = a jónok. Az ékiratokon Cziprus szigetnek »Jávnán« a neve, héberül pedig »Kittím.« (Gen. 10, 4 szerint Jáván fia.) — 4. *Túbál* és *Mesekh* párosan fordulnak elő az asszir feliratokon (mint a Bibliában). Túbál = Tubarêni vagyis a délkeleti Kappadókia lakósai, míg Mesekh = Moszkhi Kappadokia éjszaki részén laktak. — 5. *Askenáz* nem egyéb mint az asszir Aszguza, mely tartomány Ekbatana mellett terült el. — 6. *Kús* = Aethiopia. — 7. *Miczrajim* (Egyiptom) nem egyéb mint a máczórral egyjelentésü »meczer« szónak duálisa és annyit tesz mint: *a két máczór*, vagyis: alsó és felső Egyiptom. »Máczór« eredetileg sánczot vagy erősséget jelent (l. Deut. 20, 20, Ezek. 4, 2; Hab. 2, 1, Zsolt. 31, 22) és az erődöket jelölte, melyek a birodalom keleti részét az ázsiai törzsek ellen védelmezték. »Máczor« a szentirásban első sorban Alsó-Egyiptomot jelölte, (l. Jes. 19, 6; u. o. 37, 25, Mikhá 7, 12.) Felső-Egyiptomnak *Pathrósz* volt a neve. (l. Jes. 11, 11, Jer. 44, 1, Ez. 30, 14,). »Pathrósz« pedig nem egyéb mint az egyiptomi Pe-to-resz = déli tartomány. A

Pathrúszím, vagyis Pathrósz lakói, Gen. 10, 14, csakugyan Miczrájím fiaiként szerepelnek. — 8. *Phút* = az egyiptomi Punt, a Szomali-parton. — 9. A *Lehabím* = a libyabeliek. — 10. A *Naphtúchím* = Napata népe Aethiopiiában. — 11. A *Kaphthórím*, vegy Kaphthór lakói, a Delta partján letelepedett phoeniczíaiak voltak. Az egyiptombelieknél Phoeniczíának »Keft« volt a neve; Egyiptomnak azon része pedig, hol a phoenicziaiak letelepedtek. »Keft-úr (= nagyobb Phoeniczia) névvel birt. A szentirásból (Deut. 2, 23, Ámosz 1, 7, Jerem. 47, 4,) tudjuk, hogy a filiszteusok eredetileg kaphthórbeli phoenicziaiak voltak; ennélfogva Genesis 10, 14 vége áthelyezés utján így fordítandó: Kaphtórím, a kiktől eredtek a filiszteusok. — 12. *Kánaan* = alföld; eredetileg annak a partnak volt a neve, melyen Phoeniczia nagy városai álltak. — 13. *Czidón* (= a halászok városa) a legrégibb kanaani vagy phoenicziai város volt. — 14. *Chét* a phoenicziaiktól éjszakra lakott. — 15. Az »*Amóri*« Palesztina hegyein laktak és ellentéte voltak a kanaanitáknak, vagyis az alföldieknek. — 16. *Arka* és *Zimirra* (Zemár) városokat II. Tigláth Pileszer említi. — 17. *Arvád* városa ismételten fordul elő az asszir ékiratokon; nemkülönben *Chamath*, melyet Szargon az asszir helytartónak székhelyévé tett. — 18. *Élám* csak az asszir feliratokban leli magyarázatát; jelöli pedig a Babilónia keleti részén elterülő hegyes vidéket, melynek valamikor *Súsán* (Susa) volt a fővárosa. Élám asszir szó, és annyit tesz mint »*magas*«. — 19. *Assúr* eredetileg város volt a Tigris-partján. A szó akkad eredetű és annyit tesz mint: vizpart. A későbbi Asszriának ez volt a fővárosa, és csak később foglalta el helyét Ninuá vagy Nineveh. Nineveh-től nehány mértföldnyire van *Kalach* városa. *Rêszen* nem egyéb mint az asszir Risz-eni = a folyam feje. — 20. *Arpakhsád* = Arpa-Keszed = Kaldaea határa.« Keszed nem egyéb mint Kaszdím singularisa; a bibliában pedig Kaszdím = Babilónia (Kaldaea) lakosai. — 21. Nimród nevét nem találták eddigelé a feliratokon, de igenis *Erekh* (Uruk), *Kalneh* (Kul-unu) és *Akkád* városokat, melyek fölött, Genesis 10, 10 szerint, uralkodott.

Az akkad-beliek (l. Gen. 10, 10,) Ezek az éjszaki Babilóniában laktak, míg a déli Babilóniának Sineár (Sumír) volt a neve. Nyelvök nem volt sémi, hanem agglutináló (mint a magyar) és valamikor önálló szók összekapcsolása által fejezték ki a grammatikai viszonyokat. A sémi babilóniaiak meghódították a benszülötteket. A hódítók neve: kaszdím nem egyéb mint a babilóniai »kaszidi« = hódítók.

Ábrahám. Abu-ramu vagy Abram »a fenséges atya«, Abrahám eredeti neve, sokszor előfordul a babilóniai szerződéseken. *Szárah* nem egyéb mint az asszir »szarrat« = királyné; mig *Milkáh* Chárán leánya, azonos az asszir *milkat* (= herczegné) szóval. *Úr*, Ábrahám születési helye, ki van ásva. *Úr* az Eufrátesz nyugati oldalán fekszik.

Kedor-laomer hadjárata és annak szövetségesei. A szövetségesek közt, a Szentirás szerint (Gen. 14, 2) Arjókh, Elaszar királya is szerepelt. Arjókh neve valóban előfordul az ékiratokon, még pedig Eri-akú névvel; Eri-aku pedig Larsza királya és az elámbeli Kudur-Mabug fia volt. Kudur-Mabug annyit tesz mint Mabug (isten) szolgája, és párhuzamos a bibliai Kedor-laomer névvel, mely annyit tesz, mint Lagamar (isten) szolgája. Ámde Mabug és Lagamar különböző istenek voltak és ennélfogva nem mondhatjuk, hogy Kedor-laomer = Kudur-Mabug. Valószínű azonban, hogy testvérek voltak, úgy hogy Kedor-laomer, nagybátyja volna Eri-aku királynak.

Megközelítőleg megvan határozva az idő, melyben Ábrahám megmentette Lót-ot. — Asszurbanipál egyik ékirata hóditásokról szól, melyeket Kudur — Nankhundi, Élám királya Babilóniában tett 1635 évvel Asszurbanipál előtt vagyis a Kr. előtti 2280-ik évben. Lehetséges, hogy Kedor-laomer Kudur-Nankhundi utódja volt és akkor körülbelül tudjuk, mikor mentette meg Ábrahám Lót-ot és egyszersmind Ábrahám korára is következtethetünk.

Egyiptom Ábrahám idejében. — Valószínű, hogy Ábrahám akkor jött Egyiptomba, mikor a hikszosz-királyok, kik szintén sémi eredetüek voltak, és sémi nyelven beszéltek. Czóán-ban (Tánisz) székeltek. (L. fennt, 289. és köv. l.)

József Egyiptomban. — József idejében külsőleg már nem volt különbség a czóáni és a thebae-i (felső Egyiptomban udvar közt; a hivatalnok nevei sem voltak többé sémiek, hanem egyiptomiak. Pótifár, például, tisztán egyiptomi szó és annyit tesz mint: »a megjelentnek adománya«; Pótiphera = Napisten adománya. József mellékneve: Czaphnath-Paanéách = az élethely kerületének kormányzója, vagyis azon vidék kormányzója

melyen az izraéliták később Raamszesz és Pithóm élelemtartó városokat építették.

Az éhség Egyiptomban. — A hétévi éhség, melyet József előremondott, ritka jelenség a termékeny Egyiptomban, és ennélfogva a régi egyiptomi emlékeken csak nagyon kevés tudósítás fordul elő beállt éhségekről. E tekintetben érdekes egy Baba nevü, egyiptomi nemes ember sirkő-felírata, melyen a többi közt azt mondja: »Midőn a sok évig tartó éhség keletkezett, a városnak gabonát szolgáltattam az éhség minden egyes évében.« — Baba kevéssel a 18. dinasztia előtt élt Dél-Egyiptomban; ezen időpont teljesen megfelelne amaz időszaknak, melybe Józsefet kell helyeznünk. Mint a következő lapokból ki fog tünni, pontosan tudjuk az időt, melyben az izraeliták Egyiptomból kimentek; ha már most az Exodus idejéből visszafelé számítunk 430 évet — ennyi ideig ugyanis tartózkodtak az izraéliták Egyiptomban, — akkor Apophisz vagy Apepi hikszosz-királyhoz jutunk; Apepi pedig valóban az a király, ki alatt — a régi írók szerint — József az államban *adón*-ná, azaz második uralkodóvá lett. Csak miután a hikszoszok ki lettek űzve az országból és Aahmesz, a 18. dinásztia megalapítója azokat és barátjaikat üldözte, történt, hogy »uj király támada Egyiptomban, ki nem ismeri vala Józsefet.« — E szerint tehát majdnem bizonyos, hogy a mely időben Baba Dél-Egyiptomban élt, látta el József Éjszak-Egyiptomot gabonával.

József és Pótifár felesége. — Érdekes a »két testvérről« szóló monda, mely szerint az egyik testvér és bátyja felesége közt ugyanazon viszony folyt le, mint József és Potifár felesége közt. E mondát egy Enna nevü iró állította össze a Kr. előtti 13. században.

Gósen. — Ilyen névre eddigelé nem akadtak a régi emlékeken; annyit azonban tudunk a szentirásból, hogy Gósen Raamszesz-tartományban feküdt. Továbbá Brugsch kimutatta, hogy II. Raamszesz, a hikszosz kiüzése után, Czóán (Tánisz) városnak a Raamszesz nevét adta. E szerint Gósen okvetetlenül Czóán tőszomszédságában volt és természetes is, hogy a czóáni udvarban levő József nem messze a fővárostól telepitette le a családját. Ugyancsak innen vitték Jákób holttestét a családi sírboltba, Chebrón-ba; és csak most értjük, mért hozza a biblia Czóánt oly szoros kapcsolatba Chebrón-nal, mondván: »Chebrón két esztendővel Czóán előtt építtetett «

Az exodus Egyiptomból. — Az exodus idejére valamint az elnyomás Pharaó-jára vonatkozó kérdés most végleg el van döntve az ujabb ásatások által. Naville Tel el-Kebir közelében sánczokra és erődítésekre és ezekben feliratokra is akadt, mely utóbbiak azt mutatják, hogy amaz erődítések régi várost képviselnek, melynek vallási neve Pithóm, polgári neve pedig Szukkóth volt. A feliratokból azt is tudjuk, hogy a város alapítója Raamszesz volt. A város görög neve t. i. *Ἡρώ* v. *Ἡρώων πόλις*, az egyiptomi »ara« szóból származik, mely annyit tesz mint »raktár« és e jelentésével arra emlékeztet, hogy Pithóm és Raamszesz, melyeket az izraeliták Pharaó-nak építettek, »élelemtartó városok« voltak. Naville még a tárházak egyes kamaráit is fölfedezte; a kamarák nap-sütötte téglákból vannak építve; a téglák pedig részint polyvával, részint a nélkül készültek. Ezekben a polyva nélküli téglákban az elnyomott nép munkáját látjuk, midőn t. i. jött a parancs, hogy »polyva nem adatik nektek.«

E név: Pithóm egyiptomi eredetü (Pa-Tum) és a leáldozó nap városát jelöli. Abból a körülményből, hogy a városnak még más neve is volt, t. i. Szukkóth, érthetjük, miért nem indúltak az izraeliták, az Exodus idejében, Gósenből, hanem Szukkóthból, azaz azon helyből, hol épen dolgoztak volt. A legközelebbi állomásuk *Étham* nem egyéb, mint az egyiptomi erőd *Khétám* mellett, míg Pi-hachíróth valószinűleg Pi-Keheret, mely egy feliratban előfordúl.

Az elnyomás Pharaó-ja. — Ki van mutatva, hogy a pharaó, ki alatt az izraeliták tényleg kivonultak, nem lehetett II. Raamszesz, hanem ennek fia és utóda, II. Meneptah (1325. Kr. előtt.)

Mózes neve. — E név megfelel az egyiptomi »*mesz*« vagy »*meszu*« szónak, mely annyit tesz mint: »fiú,« és nem egy egyiptomi herczegnek volt a neve az exodus idejében. Ugyanezen név képezi részét a Raamszesz vagy Ra-meszu névnek, mely annyit tesz mint: »a nap fia.«

A zsidó törvények és vallásos szertartások megvilágítása phoenicziai és asszir emlékek alapján. A phoenicziaiknál valamint az asszironál áldozatoknak és intézményeknek nyomait látjuk, melyek sok tekintetben a Mózes-éire hasonlítanak. A már említett szombaton kivül a babilóniaiaknak és asszironak ünnepnapjaik voltak, melyeken bizonyos szertartásokat végeztek és

bizonyos áldozatokat hoztak; e népek ismerték a béke — és emlékáldozatokat, az első — szülött szentelését és a bünáldozatokat. Isteneik előtt asztal állott, megrakva szinkenyérrel; továbbá különbséget tettek liszt- és állat-áldozatok közt. Bizonyos tisztátalanoknak tartott ételek tilosak voltak, és ezek közt a disznó és »a földön csúszó állatok.«

A móábi kő. — 1869-ben dr. Klein érdekes regiségi maradványt talált a régi Díbón romjai közt. A felirat phoenicziai betűkkel van irva és nem egyéb mint Móáb királyának, Mésá-nak tudósítása. Mésa, a szentirás szerint, (II. kir. 3, 4). Acháb halála után fellázadt Izráel királya ellen. Mésa leírja fellázadásának sikerültét, és a bosszút, melyet az izraelitákon vett országa elnyomásaért. Az egész felirat olyan stilusban és majdnem ugyanazon frázisokkal van irva, mint a milyenek a szentirás történeti könyveiben találhatók; sőt, csekély kivétellel a szók és a grammatikai alakok a szentirás héberségének jellegét viselik — a móábiták és izraeliták nyelvei közt csak dialektusi különbség volt. Érdekes, hogy a felirat szerint *Kemós*, a móábiták nemzeti istene, nemcsak a legfelsőbb isten, hanem az *egyedüli* isten, kit tiszteltek. A feliraton a következő, szentirási tulajdonnevek fordúlnak elő: Kirkha (= Kir — Charáseth, — a főváros); Omri, Izrael királya; Khemós; Médeba; Baal-meón; Atáróth; Nebó; Jahacz; Aróér; Beth-Bámóth; Bêczer; Díbón; Beth-Diblataim; Beth-Baalmeón; Choronáim.

A Silóách melletti felirat. — Jeruzsálem mellett, az úgynevezett Silóách-tóban (mé-hássilóách), mely alagúton megy keresztül, 1880-ban héber feliratot találtak. A feliratban el van mondva, mint készült el az alagút. A felirat nyelvezete a legtisztább héberség. Hogy mikor készült a felirat, nem tudni határozottan; hanem a betűk alakja arra vall, hogy nem sokkal fiatalabb a móábi kőnél; sőt egyes betűk még ennél is régibb alakokat mutatnak. Némelyek szerint Chizkijáhu idejében készült, mások szerint még Salamon idejében; mindketten okokat hoznak fel állításuk bizonyítására. Bármint álljon is a dolog, tény, hogy a felirat sok tekintetben megvilágította Jeruzsálem topografiáját a királyok idejében; sőt azt is következtethetni belőle, merre voltak, és merre keresendők a királyi sírboltok.

Betörések Palesztinába. Nevezetesen:

Sisák. — Mikor Dávid megalapította birodalmát, két hatalmas szomszédja, t. i. Egyiptom és Assziria hanyatlófélben volt. Legelőször Egyiptom ébredt uj életre; *Sisák* v. *Sesank* Palesztina ellen fordult; a karnaki templom romjain ugyancsak Sisák jelentését találták Jeruzsálem elfoglalásáról.

II. Salmaneszer. — E király uj életet hozott az asszir birodalomba; 35 évig uralkodott és ezen idő alatt megverte és részben meghódította összes szomszédjait. A hatodik év hadjáratát ő maga irta le; Arménia szikláin asszir feliratot találtak, melyben Salmaneszer elmondja, mint támadta meg Damaszkuszt, és mint vert meg 12 királyt, kik Damaszkus segítségére siettek. A megvert királyok közt szerepel Achab Szirlá-ból (Izraélből). — Salmaneszer uralkodásának 14. és 18. éve közt megöletett Hadadezer, Szyria királya; a trónt Chazáel foglalta el; Salmáneszer a bitorló ellen fordult és elfoglalta nagy táborát. Innen a földközi tenger melletti államok ellen indult; ez alkalomból sok királynak fogadta a hódolatát; köztük meghódolt Jahua, Khumri fia (a szentirás szerint ez annyit tenne mint: Jehu, Omri fia). — Az asszir király téved, midőn Jehú-t Omri utódának nevezi; ő ugylátszik, semmit sem tudott a nagy forradalomról, mely Omri házát kiirtotta és helyébe Jehú-t emelte a trónra.

A fekete obeliszk. — A British Museumban fekete márvány obeliszk áll, melyen Salmaneszer uralkodása főbb mozzanatait elmondja; az emlékkő felső része relief-ek sorozatából áll. Egy ilyen relief-en Jehú követei vannak ábrázolva, kik ajándékokat visznek uruk nevében. Az arczvonások és a bókáig érő rojtos ruhák a zsidókra vallanak.

II. Tiglath-Pileszer. — Uralkodása második évében II. Tiglath-Pileszer megtámadta a Chamath-birodalmat; ennek meghódításával a földközi tenger melletti államokra rohant. Azri-Jahu vagy Azarjah (Uzziáh), a zsidó király, Chamath szövetségese volt és mint ilyent meg kellett őt büntetni. (Júdáh és Chamath birodalmai közt a barátság régi keletű volt; ugyanis a szentirás is azt mondja, hogy Dávid benső barátságban élt Tói (Toú)-val, Chamath királyával.) Két évvel ezután Tiglath-Pileszer ujból nyugatnak ment és Rezón (v. Reczín), Damaszkusz királya, valamint Menachém, Somrón (Szamaria) királya, hódolatát fogadta. A bibliában ugyan az áll, hogy Menachém *Púl*-nak,

de nem Tiglath-Pileszernek fizetett hűbéradót, erre nézve azonban tudni kell, hogy Tiglath-Pileszernek eredeti neve *Pál* volt; csak később vette föl Tiglath-Pileszer nevét. Ebből tehát azt lehet következtethetni, hogy a szomszédos népek az asszir királyt még eredeti nevén ismerték és csak később szoktak hozzá az uj névhez, melyet a katonai kalandor fölvett volt. Ez állítás helyességét Ptolemaeus, a görög csillagász egyik nyilatkozata is bizonyítja.

Szargón, Szanckerib, Észar-Chaddón és Asznappar (Asszurbanipal) asszir királyokra vonatkozólag a biblia és az asszir emlékek adatai részben megfelelnek egymásnak, részben kiegészítik egymást.

Nebukhadreczczar és Cyrus. — Eddig nem akadtak az ékiratu emlékek közt olyanra, mely Nebukhadreczczar hadjáratáról Júdáh ellen szólna. Ellenben Cyrus egyik feliratában czélzás van téve a babylóni foglyoknak hazájukba való bocsátásáról; a foglyok közt, mint a szentirásból tudjuk, a zsidók is voltak.

*

Az eddigiekkel koránsem merítettem ki Sayce jeles könyvének gazdag tartalmát; a szaktudósok, nevezetesen a történelemmel, nyelvészettel és bibliai exegezissel foglalkozók nagy élvezettel és haszonnal fogják elolvasni az egész könyvet. A jelen kivonat az olvasóban csak annyi bibliai ismeretet tételez föl, a mennyit minden művelt zsidóban föl kell és föl lehet tételeznünk.

Budapest.

Schill Salamon.

NÉPISKOLAI OLVASÓKÖNYVEK.

Olvasókönyvek az izraelita elemi népiskolák II., III. és IV. osztályai számára, 3 kötet. *Az orsz. izrael. Tanitóegyesület* megbizásából szerkesztette *Radó Vilmos,* állami tanitónőképző intézeti tanár. Budapest.

Magyar olvasókönyvek külön zsidó népiskolák számára megjelentek már azelőtt is. Még a negyvenes években megjelent volt Neumann Salamon ó-budai tanitótól egy kötet. De csak éppen hogy megjelent és — eltünt; használatban alig volt. Később, az ötvenes években a Bach-Thun kormány szerkesztetett külön zsidó

olvasókönyveket. Azaz, hogy nem szerkesztetett, hanem lefordíttatta magyarra az ő német katholikus Sprach- und Lesebuch-jait és tataroztatta zsidóiskolák számára oly módon, hogy pl.: az eredetiben volt egy olvasmány salesi szent-Ferenczről, a zsidó átdolgozásban e helyett Rabbi Akiba szerepelt. Ezek használatban voltak mindaddig, mig az alkotmányos magyar kormány ki nem adta a Gáspár-féle olvasókönyveket *felekezetnélküli* iskolák számára. Ekkor félre tették — minden iskola a maga jószántából, mert hiszen együtt sem a magyarországi összes zsidó iskolákat központi felekezeti hatóság nem vezette és nem vezeti most sem — félre tették, mondom, ez ide en szellemü, de a felekezeti igényeknek megfelelni törekvő könyveket és helyükbe tették a magyar kormány olvasókönyveit, a melyek, megfordítva, nemzeti szellemüek, de a zsidó felekezeti életre nincsenek, nem lehetnek tekintettel, sőt némely helyt még a zsidó önérzetet sértik is, midőn pl. egy olvasmányban egy csuffá tett zsidó csalót szerepeltetnek. A zsidó iskolák tehát, midőn a régi felekezeti olvasókönyveket felcserélték a Gáspár-félékkel, a nemzeti tekintetet föléje helyezték a felekezeti tekintetnek.

Az országos izraelita tanitótestület azonban arra a meggyőződésre jutott, hogy felekezeti iskola felekezeti olvasókönyv nélkül, azaz oly eszköz nélkül, mely első sorban van hivatva a felekezeti szellemet kultiválni, valóságos lucus a non lucendo. Látta mennyi buzgóságot és pénzt fordít rá a Szent-István-társaság, hogy Magyarország katholikus iskoláinak külön tankönyvei legyenek még a természetrajz tanítására is; látta, mint gondoskodnak a hazai két reformált vallás egyháztanácsai pályadijak kitűzése által, hogy nemcsak külön olvasókönyveket adjanak iskoláiknak, hanem még számtani példatárt is. Annál jobban fájlalhatta az izraelita tanitóegyesület, hogy a magyarországi zsidók szervezetlen voltánál nincs, ki csak az olvasókönyvekről is gondoskodjék a zsidóiskolák számára. A tanitók érezték legjobban, hogy manap, különösen, mikor a vallásos érzület, a vallásos öntudat élesztése és termékenyítése, sajnos, a családi példaadás hatásától nem várható; mikor tehát nem elegendő a hittan tanítása által a gyermekeknek a vallást az eszükre adni, hanem a szivükbe is kell oltani; mikor nem elegendő, hogy az iskola a gyermeknek csak világosságot adjon, hanem a mi különben a családnak volna

a tisztje, meleget is kell adnia: manap a zsidó népiskola zsidó olvasókönyv nélkül el nem lehet. Mert a helyesen szerkesztett és helyesen használt olvasókönyv leginkább alkalmas a vallásos önérzet megteremtésére, mivel rendelkezésére két hatalmas eszköz áll: az időbeli távolság dicsőítő hatalma, ha történeti anyagot ölel fel, és a poezis bűbája, ha a zsidó felekezeti életet eszményítve tünteti fel. Mindezt tudva és érezve az országos izraelita tanitóegyesület rászánta magát, hogy készíttet a maga emberségéből zsidó olvasókönyveket s ezért a tettért nem szerénytelenkedem, ha mondom, hogy hálával tartoznak a magyarországi zsidók ezen egyesületnek.

De valamint a szegény szülők gyermeke, a ki önmaga szerezte minden ismereteit, a ki a maga erejéből küzködött fel az élet magaslatára, sokkal önállóbb, sokkal edzettebb erejü, mint a gazdag szülők gyermeke, a kinek arany tányéron tálalták föl a bölcseséget: ugy a czimben nevezett olvasókönyvnek is, melyeket a tanitók maguk szereztek maguknak, sokkal jobbak, mint azok, melyeket gazdag társulatok, hatalmas patronusok hoztak létre. Elismerte ezt maga a közoktatásügyi miniszterium orgánuma, a »Néptanítók Lapja«, mely a szóban levő könyveket *valamennyi most közkézen forgó olvasókönyvek közt legjobbaknak* itélte. Minthogy azonban az auktoritásra való hivatkozás mai napság már nem igen kelendő argumentum, magunknak lesz kötelességünk e könyvnek jelességeit bebizonyítani.

A vezérelveket, a melyek alapján a Radó-féle olvasókönyvek készültek, nem kell sokáig fürkésznünk; világosan szembetünnek magukból a könyvekből, de maga a szerző külön is kifejtette egy jeles monografiában.[1]) Szerinte az olvasókönyvnek tulnyomólag az erkölcsi érzület mivelésének kell a szolgálatban állnia; csak tartós, irodalmi becsü, klasszikus anyagot vesz fel s elvileg mellőzi mind azt, a mit nem olvastatni, hanem szemléltetni kell; ebből folyólag az olvasókönyvek magvát történeti tartalmú olvasmányok teszik, de nem modern világnézettel szerkesztett történelemből vett darabok, hanem a naiv történetirás korából, a krónikások műveiből, a nemzeti mondakörökből merített,

[1]) A népiskolai könyvekről, hat czikk a »Néptanítók Lapja« 1881-iki évfolyamában.

összefüggő olvasmányok; kiváló figyelem fordítandó oly elmeművekre, a melyeket a népszellem hozott létre és melyek viszont évszázadokon át nevelőleg hatottak az egész népre; végre az olvasókönyvek mindegyik kötete képviselje az emberi nem fejlődésének egy-egy fokozatát s az adja meg az egyes könyvnek az egységet.

Ezek az általános elvek, a melyeknek helyességét és észszerü voltát senki kétségbe nem vonhatja, a ki az olvasókönyv rendeltetéséről komolyan elmélkedett. Ámde e helyütt a Radó-féle olvasókönyvek felekezeti jelleméről illik inkább szólanunk. Radó olvasókönyveinek magvául a bibliát választotta. Ez ép oly szép mint helyes gondolat. Első sorban tökéletesen összevág a fentebb kifejtett elvekkel: a biblia klasszikus mű, történeti tartalmu, a zsidó népszellemnek az alkotása, és évezredeken át nevelőleg hatott nemcsak a zsidónépre, hanem az egész mivelt emberiségre. A biblia a zsidóság legsajátosabb szellemi birtoka, éke, büszkesége, hőskorának klasszikus éposza, a melyből legbiztosabban szivja a zsidó gyermek a valláshoz való ragaszkodást, a zsidó önérzetet. A biblia az ő egyszerü életviszonyaival, naiv világnézetével, a társadalom, az állam alakulásának feltüntetésével mintha csak predesztinálva volna a nevelés czéljára; a gyermeknek a jelen megértésére a biblia adja meg a kulcsot. E mellett alakjai az egyes emberi erényeknek és hibáknak általánosan elfogadott mintaképei, tipusai.

Találunk továbbá az olvasókönyvekben a bibliai szöveggel korrespondáló szent mondákat a midrásból, a melyekkel a zsidó nép jámbor áhitata az egyes bibliai alakokat dicsőítette, pl. legendákat Józsefről, Mózesről, vagy oly történeteket, melyek a tiz parancsolat illusztrálására szolgálnak. E mondák a vallásos érzületnek lévén az emanációi, legbiztosabban is termékenyítik a vallásos érzületet.

Fölötte sikerültek azok az olvasmányok, melyek a zsidó vallásos életet, különösen a szombat s a zsidó ünnepek megülését ecsetelik. Ezeket ily szépen és meghatóan csak az irhatta, a ki e hagyományos szertartásokat, a zsidó család ünnepi békéjét nemcsak hogy látta, hanem a kire mindez erős, maradandó impressziót gyakorolt. A könyvek felekezeti voltához tartoznak még némely ügyesen választott zsoltárok, a legszokottabb zsidó imádságok,

Salamon példabeszédei és végre bölcs mondatok a talmudból. Látni való tehát, hogy a szerző a népszellem nyilvánulása minden formájára volt tekintettel: az epikára (bibliai elbeszélések, legendák) a lírai költésre (zsoltárok, imádságok) és a tanításra (példabeszédek, bölcs mondatok).

De Radó olvasókönyvei ép ugy állanak a *nemzeti* mint a *felekezeti* momentum szolgálatában. Kitetszik ez legelőször is abból, hogy alig van bennük más mint eredeti magyar olvasmány — a héberből fordítottakat persze kivéve — holott a többi népiskolai olvasókönyvekben, megfordítva, alig van más, mint a németből fordított olvasmány. Szerző t. i. azt az elvet vallja, hogy magyar emberré, magyar észjárással, magyar érzés-móddal, magyar-lelkülettel, csak oly irodalmi termékek segítségével nevelhetjük a gyermekeket, a melyeket magyar észjárás, magyar érzésmód, magyar lelkület hozott létre. És ezen elvének megvalósítása nagy fáradsággal járt, mert nem vehette a kész anyagot, mint a hogy eddig szokásban volt, vagy 6 német olvasókönyvből, hanem mind egy betüig magának kellett összehordania és átdolgoznia. Radó olvasókönyvei a gyermeket igazán bevezetik a magyar nép szellemi életébe. Megismertetik vele a magyar nemzet hagyományait, mondavilágát, történetét, földjét, megismertetik a magyar népet munkaközben a mezőn, a műhelyekben, megismertetik a magyar sajátságos iparágakat, kereskedést, közlekedést. Ezért Radó olvasókönyveit méltán *Nemzeti olvasókönyvek* czimével tisztel ék meg.[1])

Az olvasókönyvek felekezeti és nemzeti momentumát szellemesen ugy kötötte össze a szerző, hogy a bibliából s a magyarok történetéből egyező részeket választott mindenik kötet számára. Az egyik kötetben adja pl. a zsidók vándorlását a pusztában, Kánaán földjének elfoglalását, néhány birónak a történetét s a mi ezzel egészen kongruál: a magyarok költözködését, a honfoglalást és a vezérek viselt dolgait. A harmadik kötetben a zsidókirályság keletkezését és Saul, Dávid, Salamon zsidókirályok történetét és ezzel egyezőleg a magyar királyság keletkezését, Szent-István, Szent-László s nehány más magyar király történetét. És ez az összevágó felekezeti és nemzeti anyag képviseli egyszersmind az emberiség fejlődésének fentebb érintett egy-egy fázisát. Az első kötet törzs-anyaga a patriarchák története, vagyis azon koré, mikor az embereket még csak a család, a törzs füzte össze, s a *családi életre* vonatkozik ama kötet egyéb anyaga is. A második kötet a honszerzés, az államalakulás, a *heroikus harczok* könyve. Végre a harmadik a királyság, a *rendezett államélet* képét tünteti fel.

[1]) Lásd Gyertyánffy István és Kiss Áron Népiskolai módszertan II. kiadás 95. l.

A mi végre e könyvek nyelvezetét illeti, az oly kifogástalan, oly gyermekded, népies és keresettség nélkül, annyira telve van tőről metszett magyaros fordulatokkal és idiotizmusokkal, hogy valószinüleg még jobban ránk fogja haragítani — az antisemitákat.

Budapest.

SZÁNTÓ ELEÁZÁR.

AZ ÉNEKEK ÉNEKÉBŐL. [1])

HARMADIK JELENET.

(2. fejezet, 8—17.)

Sulamith lakása.

SULAMITH, SALAMON.

SULAMITH:

Hah! Hallga, ím — A halmokon!
Jön kedvesem, — Hasonlatos
Ugorva lejt — Szerelmesem
A bérceztetőn, — Gazella és
Szökellve át — A szarvasok

[1]) Az Énekek énekéből a fent (252. l.) közlött részlethez egy újabbat csatolok. Legyen szabad, egy pár megjegyzést koczkáztatnom ezúttal, hogy a fordítás választottam módját igazoljam és a szentirás e legsajátszerübb könyvét az olvasónak bemutassam.

Nem fordítottam rimes versekben, nehogy e külső formának feszélyező nehézsége eltörölje a tartalom eredetiségét vagy a gondolat és kifejezés egyszerüségét. A költemény naivan tulzó képeit sem kivántam elhalványítani és a magunk izléséhez simítani. — Az Énekek éneke jelenetek sorozata, nem drámа. Érdekes emléke a régi zsidó költészet különben ösmeretlen egy ágának, kétszerte érdekes azon körülmény által, hogy a régi irástudók — allegoriát látván benne — a szentirásban jelöltek ki helyet a hü és igaz szerelem e dicsőitésének.

Borjúihoz. —
Im itten áll
Falunk megett,
Az ablakon
Tekint be, néz
A rácson át.
Megszólamúl
Szerelmesen
S beszél felém:

SALAMON:

Kelj szerettem,
Jöszte szépem!
Lásd! letelt a
Tél — s esője
Múlva szűnik.
Lásd, virágok
Látszanak már
Földeinken,
A tavasznak
Itt ideje.
Gerlebúgás
Hallik ujra
Tájainkon.
Már pirulnak
Fügefákon
A gyümölcsök,
Már a szőllő
Is virágzik
Illatozva.
Kelj szerelmem
Jöszte szépem!
Én galambom
Sziklarésben,
Sziklalejtő
Rejtekében,
Hangra édes,
Színre kedves:
Lássam színed,
Halljam hangod.

SULAMITH:

Fogjátok el
A rókarajt,
Kicsinyke kis,
Szőllőrontó
Rókákat, hisz
Szőllőink már
Virágzanak!
Szerelmesem
Enyém, övé
Vagyok, ki bolyg
Liljom között.
A nap mig hűl
S az árny terül,
Fordulj s legyél
Hasonlatos
Szerelmesem
Gazella és
A szarvasok
Borjúihoz
Szakadozott
Hegyormokon.

Zs. P.

TÁRSADALOM.

Az országházból.

A politika ki van zárva folyóiratunk köréből, és programmunkon ezuttal sem óhajtunk változást ejteni. De nem hagyhatjuk érintetlenül az uj országgyülés eddigi tárgyalási folyamát, mert kötelességünkben áll minden mozzanatról megemlékezni, mely hitfelekezetünk történetére vonatkozással bir — és az országgyülés, különösen ennek képviselőháza, a felirati vita alkalmával számunkra elég feljegyzendő adatot szolgáltatott.

Mióta a kormány erélyes intézkedései meggátolták, hogy az antisemiták tanai oly módon érvényesüljenek, amint ez egy évvel ezelőtt a zalai és somogyi rablások alkalmával történt, azóta az antisemita képviselők a törvényhozó testületbe tették át működésök terét.

Már a mult országgyülés utolsó ülésszakában is gyakran foglalkoztatták a képviselőházat az ugynevezett »zsidó kérdéssel« és annyit beszéltek róla, hogy elvégre is szükségessé vált, hogy az utolsó képviselőválasztások alkalmával a jelöltek erről a »zsidó kérdésről« is nyilatkozzanak. Megelégedéssel konstatáljuk, hogy mindazon képviselőjelölt, akinek szava a művelt világ előtt sulylyal birhat, a leghatalmasabban tiltakozott a jogegyenlőség szent elvének megsértése ellen, de mindamellett tény az, hogy a magukat antisemitáknak valló képviselők ma már tizenhatan vannak, és mint »párt« foglalnak helyet Magyarország képviselőházában.

E tizenhat antisemita képviselő megválasztásával járt izgatások azonban oly nyomokat hagytak magok után az országban, hogy azokról még a trónbeszéd is, mellyel az országgyülés f. é.

szeptember 29-én megnyittatott, megemlékezett, ebben ugyanis *Ő Felsége* legkegyelmesebben kijelenteni méltóztatván, hogy a főrendek és képviselők bizonynyal fel fogják használni idejöket arra: »hogy politikai bölcseséggel és, a hol kell, szigoru erélylyel elenyésztessék a belső bajokat, megszüntessék a fajok, felekezetek és osztályok közötti surlódásokra vezető izgalmakat, hogy igy szent István birodalmának országaiban a különböző fajok, felekezetek és osztályok az együttélésben egyaránt megelégedést találjanak és egyesült erővel és lelkesedéssel működjenek közre a trón és haza javának, dicsőségének és fényének előmozditásában.«

Hogy minő visszhangra találtak Ő Felségének e legkegyelmesebb szavai az ország törvényhozó testületében, arról egyedül a trónbeszéd válaszát képező *feliratok* képesek bizonyságot szolgáltatni, minélfogva nem tartjuk feleslegesnek a különböző feliratok vonatkozó mondatait ide iktatni:

A *főrendiház* a folyó október hó 13-án elfogadott feliratában a következőket mondja: »Nem kevésbbé kiváló sulyt fektetünk az ország külön faju, felekezetü és osztályu lakói közötti béke megóvására, mely hazánk szellemi és anyagi fejlődésének tényezője volt a multban, nélkülözhetlen feltétele marad a jövőben, s hazafias támogatásunkban fognak részesülni Felséged kormányának a szükség által indokolt azon törekvései, melyek a nagyértékü jogokkal való visszaélésből keletkezett kinövések eltávolitásával a társadalom nyugalmának és biztonságának megvédésére lennének irányozva.«

A *képviselőházban* minden politikai párt külön felirati javaslatot terjesztett be.

A képviselőház által kiküldött válaszfelirati bizottság, vagyis a szabadelvü (kormány-) párt által szerkesztett és a *képviselőház által már elfogadott felirat* a következőket tartalmazza: »Mi is elhárítandónak véljük mindazt, a mi a belbékét és testvéries egyetértést veszélyeztethetné, és a fajok, felekezetek vagy osztályok közt akár tudatlanságból, akár rosszakaratu számitásból előidézett surlódások által megbénithatná bármily csekély részét a nemzet szellemi és anyagi erejének, melynek teljes mértékben való érvényesitésére szükségünk van, hogy a haza összes polgárainak javára czélzott törekvéseinket a kivánt siker koronázhassa. Magyarország ezredéves fennállását és felvirágzását annak köszönheti, hogy mindenkor a szabadság magasztos zászlaja alatt haladott, azon

szabadság zászlaja alatt, mely egyenlő szeretettel karolja fel e hon minden hű fiát, bármely fajhoz, felekezethez, vagy osztályhoz tartozzék és melynek nincs veszedelmesebb ellensége, mint a szabadság álczájában megjelenő féktelenség, mely nem éltet és termékenyit, hanem ront és pusztit. A valódi szabadságot mindenkor és mindenben megvédeni, de egyszersmind az elfajulás veszélyeit tőle távol tartani — oly törekvés, melynél Felséged kormánya bennünket mindig oldala mellett fog találni.«

A *közjogi alapon álló ellenzék felirati javaslata* ezt mondja: »Teljesen magunkévá teszszük a trónbeszéd zárszavaiban kifejezett azon óhajtást, hogy a hitfelekezetek, nemzetiségek és társadalmi osztályok közt zavartalan béke és jó egyetértés uralkodjék, és hódoló készséggel fogadjuk Felséged azon felhivását, hogy az ezzel ellentétes mindennemü izgatások megszüntetésére közreműködjünk. E czélból helyeslésünkkel fogjuk támogatni azt, ha minden bünös cselekményre a törvény teljes szigora alkalmaztatik.«

A *függetlenségi és 48-as párt felirati javaslata* pedig a következőket tartalmazza: »A fajok, felekezetek és társadalmi osztályok elleni izgatásokat mi is, még pedig annyival inkább kárhoztatjuk, mert a szabadságot és egyenlőséget, vallás, nemzetiség és osztályra való tekintet nélkül fenntartani, sőt a mennyiben még nem minden tekintetben léteznék, az állam czéljainak megóvása mellett valósittatni kivánjuk s a társadalom alapjait tevő intézményeket sértetlenül megőriztetni akarjuk.«

Valamint tehát maga a trónbeszéd, ugy az országgyülésnek mindkét háza és minden politikai árnyalata is egyformán elitélőleg nyilatkozott az antisemitizmus fölött, és a politikai tényezők ezen egybehangzó itéletében csak az antisemita képviselők nem nyugodtak meg. Ezek közül az egyik még igazolva nem lévén, egy másika pedig még nem vévén bátorságot, hogy a törvényhozás termének küszöbét átlépje, mindössze 14-en maradtak, kik ezen első alkalmat vádjaik és kivánságaiknak az ország szine előtt való előadására felhasználták. De ezen 14 antisemita képviselő sem értett egyet országmentő kivánataiban, és igy történt, hogy ezen 14 tagból álló »párt« részéről szintén három felirati javaslat került a ház asztalára. Ezen javaslataikhoz azután majdnem mindannyian hozzászóltak, de felszólalásaik ugy, mint felirati javaslataik csak egy alaktalan dühöngés jellegével birtak és csupán csak

annyit eredményeztek, hogy sikerült nékiök a felirati vitát kilencz napra kihuzni, és igy a törvényhozást munkálkodásában feltartóztatni.

Nem lehet szándékunkban védekezni az antisemitáknak jogtalan támadásai ellen. »A ki az övékhez hasonló eszméket terjeszt, annak a józan ész itéletétől félnie kell.« A miniszterelnök urnak ezen az antisemiták fölött mondott rövid és igaz itéletét a képviselőház — a gyorsirói jegyzet szerint — »hosszantartó zajos helyeslés és tetszés«-sel fogadta, és ezen ténynyel szemben mi egyedül annak kijelentésére szoritkozunk, hogy teljesen hozzájárulunk a képviselőház azon további helyesléséhez is, melylyel a miniszterelnök urnak arról történt »elismerő megemlékezését« fogadta, hogy a házban ülő zsidó képviselők elég tapintatosak voltak a felirati vitában való részvételtől tartózkodni, és elég önérzetesek az »antisemita« urakkal szóba se állani.

A mint azonban feleslegesnek tartjuk részünkről a zsidóknak megvédését akkor, a mikor őket az antisemiták *társadalmi* tekintetekből támadják meg, ép oly kevéssé méltányolhatnók a hallgatást ott, a hol *hitelveink* tisztaságát megfertőztetni elég merészek. Ennélfogva örömmel üdvözöljük a pesti rabbiság és a rabbiképző intézeti tanári kar tagjainak alább [1]) közölt nyilatkozatát, és azon erőteljes hangot, melyet abban a vallásunk ellen intézett merénylettel szemben használnak. Vajjon okulnak-e ezen majd ellenségeink — nem tudjuk. De annyit megjegyezhetnének maguknak, hogy az általuk rágalmazott tudósaink, a *mi* bölcseink, szerint nem a hazugság, hanem az *igazságszeretet* képezi az erkölcsös ember életének alapját.

[1]) L. Kútfők 21. sz.

* * *

Népesedési mozgalom Magyarországban.

Láng Lajos szerkesztésében egy igen érdekes munka első kötete hagyta el a sajtót: Magyarország népességi statisztikája. Irta Láng Lajos és Jekelfalussy József.

A pár héttel ezelőtt megjelent mű ismertetése és méltatása nem vág körünkbe. Mi ezuttal belőle csak egy pár eszméltető adatot akarunk összeállitani, tanulságul magunknak és másoknak: zsidóknak és nemzsidóknak.

Nézzük mindenekelőtt a szaporodást. Volt Magyarországon vallásfelekezet szerint százalékokban:

1880-ban:		1857. óta	
római kath.	50·18	szaporodás	20·1
görög kath.	9·57	»	8·0
örmény kath.	0·02	fogyás	46·2
görög-keleti	15·56	»	0·5
ágostai evang.	7.18	szaporodás	11·3
evang. reform.	12·99	»	11·2
unitárius	0·37	»	13·7
zsidó	4·08	»	54·7

»Az izraeliták sulypontja — olvassuk 172. l. — az ország éjszakkeleti részére esik, csak az ország keleti sarkán szállnak az egy százalék alá, továbbá Horvátországban, hol csak három szlavon megyében és a bródi kerületben emelkednek egy százalékon felül. Máramaros, Bereg, Ung, Ugocsa és Zemplén megyékben meghaladják a 10%-kot — az elsőben 14·71%-ot. A népességnek több mint 9%-kát képezik Kalocsa- és Pestmegyében. A 7%-kot meghaladják Nyitra-, Sáros-, Abauj-Torna- és Szatmármegyékben.«

A *vidéki* népességben tesz a zsidó 3·60%-kot, a *városiban* 9·68%-ot. Ha a hitfelekezetek arányszámát vizsgáljuk, kitünik, hogy a r. kath. 18·5%-kal, a helvétek 39·4, a zsidók 168·9%-kal magasabb arányszámot tüntetnek föl a városi elemben, mint a

vidékiben. A tulnyomólag kereskedéssel foglalkozó zsidók főleg városokban laknak s 1870. óta a nagyobb városokban lakók száma 2·16%-kal emelkedett. Legnagyobb az *emelkedés*: Szatmáron 7·8%-kal, Nagyváradon 3·70, Budapesten 3·8, Győrött 2·52, Pancsován 2·30, Komáromban 2·8. *Fogyott* a zsidó lakosság: Szegeden 0·25%-kal, Temesvárott 0·43, Verseczen 0·93.

Nemzetiség szerint a zsidók közt magyar: 353,272, (53·12%) német: 215,349 (18·26%), tót 20,976 (19·08), oláh: 8,185, ruthén: 10,342, horvát-szerb: 4,477 (2·62), vend: 65, czigány: 3, egyéb hazai nyelvü: 669, külföldi nyelvü: 1,542. Százalékokban kifejezve *magyar* nemzetiségü

róm. kath.	44·29	ev. reform.	94·32
gör. kath.	9·04	unitárius	94·38
gör. keleti	0·74	zsidó	55·34
ág. evang.	27·31	egyéb vallásu ..	50·30

Végre a magyarok közül zsidó hitü: 5·66%, a németek közül: 11·44, tótok közül: 1·16, oláhok közül: 0·35, ruthének közül: 2·99, horv.-szerbek közül: 0·19.

A *közös hadsereg* felekezetek szerint igy oszlik meg. A tényleges szolgálatban levők között volt 1880-ban:

			esik pedig az összes népessére
római kath.....	197,277	= 72·8%	..... 67·6%
görög kath.....	23,874	= 8·8 »	..... 10·8 »
görög keleti.....	16,756	= 6·2 »	..... 7·7 »
ágost. evang.....	11,123	= 4·1 »	..... 3·7 »
evang. ref.....	13,174	= 4·8 »	..... 5·7 »
unitárius	369	= 0·1 »	..... 0·1 »
izraelita.....	7,652	= 2·8 »	..... 4·3 »
egyéb.....	1,249	= 0·4 »	..... 0·1 »

A *honvédség* közt volt 1880-ban:

			az összes polgári népesség
római kath.....	7,404	= 57 76%	..... 50·18%
görög kath.....	957	= 7·47 »	..... 9·57 »
görög keleti.....	1,221	= 9·53 »	..... 15·56 »
ágost. evang.....	1,030	= 8·03 »	..... 7·18 »
ev. reform.....	1,768	= 13·79 »	..... 12·99 »
unitárius	80	= 0·63 »	..... 0·37 »
izraelita.....	348	= 2·71 »	..... 4·08 »
egyéb	9	= 0·07 »	..... 0·05 »

Kitünik ebből — kár, hogy Jekelfalussy maga ezt ki nem számitotta — hogy a közös hadseregbeliek között összes népes-

ségi arányához képest református, tehát az a felekezet, mely a zsidók után körülbelül legmagyarabb az országban — mondjuk, hogy reform. 0·9%-kal szolgál kevesebb a hadseregben, gör. keleti 1·5, zsidó szintén 1·5, görög kath. teljes 2% kevesebb. A honvédségnél reform. kevesebb 1·20%-kal, zsidó 1·37, gör. keleti 6·3%-kal. *Mennyi jogosultsága* van e szerint azon állitásnak, hogy csak a zsidó vagy leginkább a zsidó vonja ki magát a hadi szolgálat alól, ebből látni való. A tények a mellett bizonyitanak, hogy amaz állitás sokkal távolabb áll az igazságtól, mint eddigelé sejtettük.

A *kivándorlásról* a következő adatokat találjuk: Árva- és Liptómegyéből a kivándorlók »leginkább üzérek, nevezetesen zsidók.« Mármarosból a nehány kivándorló »leginkább vallásos idősb zsidó, ki Jeruzsálemet óhajtja látni.« Pozsonyból és Nyitrából szórványos a kivándorlás »főleg kereskedők és pedig zsidók részéről leginkább Bécsbe.« Beregből 1879—81-ig 52 egyén vándorolt ki főleg Amerikába »nagyrészt vagyontalan zsidók.« Ungmegyéből mintegy 500 vándorolt ki és e számban »iparos és kereskedő zsidók a tulnyomók.« A Zemplénmegye határán elhuzódó kivándorlásban »zsidók csak részben« vesznek részt. Trencsén 58 kivándorlót hoz fel »főleg zsidók, legnagyobb részök visszajön és időközben családjának pénzt küld.« A Sárosból oly jelentékeny számu kivándorlók vallási viszonyai nincsenek feltüntetve, ép oly kevéssé a mosonymegyeiek. A *bevándorlásról* közölt adatok nincsenek vallás szerint részletezve. Pedig ez nagy kár, mert a fővárosi zsidó bevándorlók számaránya után itélve (l. M.-Zs. Szemle 258. l.) az eredmény aligha el nem hallgattatná azokat, kik a zsidó-bevándorlás panaszos tényét oly sokoldalu argumentumul tudják fölhasználni. Lám, a kivándorló tót mellett eddigelé észre sem vettük a kivándorló zsidót — pedig ezt is, ugy látszik, nem gazdagsága üzi Amerikába.

Budapest.

Dr. Szalárdi Mór.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Külföldi utamból.

Németország.

A mult julius első napjaiban nagy útra keltem. Mindig hallottam, hogy utazások alkalmával nem csak sokat tanulhat az ember, hanem sok szórakozást is talál s én őszintén bevallom, hogy főleg ez utóbbi vonzott a messze távolba. Valóban, most sokkal több szükségem volt a szórakozásra, mint bármikor, minthogy a mult tél végtelen szenvedést és fájdalmat hozott családomra s annak tudata, hogy egyetlen gyermekemnek többé édes anyja nincs, csaknem megrepeszté szívemet. Lamartine azzal biztatja a szerencsétleneket, hogy a természet a nagy csapásokhoz bizonyos nyugalmat szokott adni, melylyel mintegy kipárnázza a mélység fenekét, hogy kevésbbé érezzük szörnyű esések kínjait. Nekem ezen nyugalomból elenyészőleg kevés jutott, inkább Bulwer szavait éreztem rajtam teljesülni, szívembe mindig mélyebben furódott a fájdalom tőre, szüknek találtam magam körül a világot, mint a sebzett vad ellenállhatatlan vágyat éreztem, mintegy magamból kikelve, rohanni tova.

Elhatároztam tehát, hogy Angliába utazom. Ámde London Hódmező-Vásárhelytől meglehetősen messze van, s ily hosszas utazás kissé unalmas is szokott lenni. Több helyütt állapodtam hát meg. Megmásztam a Salzkammergut hegyeit s holdfényes éjjel csónakáztam a hallstadti tó szeliden ringó hullámain. Majd Ausseet bámultam: a világalkotó istenség műveinek ezen hasonlíthatatlan szépségü részletét. Következett egy kitérés Reichenhallba, hol egész kis gyarmatát találtam a tudósoknak; élükön a roppant képzettségü agg orosz tudós, Strasan M. Orthodox hitsorsosainkat szintén képviselte Reichenhallban egyik rabbijok, a ki kissé kerülni iparkodott az eretnek tudósok csoportját, hanem a zsinagógában és a vendéglőben, mely— a számos és gazdag zsidó fürdővendégek gyalázatára legyen itt

fölemlítve — Reichenhallban egy s ugyanazon helyiség, mégis találkoztunk. Majd Münchenbe mentem, hol két nevezetes emberrel ismerkedtem meg, a kiknek egyike magyar, hirneves földink, dr. Perles, az ottani főrabbi; a másik Rabbinovitz N., az ismeretes orosz tudós, a ki már évek óta foglalkozik azzal, hogy a bajor királyi könyvtárba temetkezett szellemkincsek közül mennél többet hozzon napvilágra.

S most már tovább. Lipcsét már különben is ösmerem, tehát Berlinig ki sem szállok. A pompás műremekek s izletes sör élvezetétől mámorba ringatva hajtattam ki a központi pályaudvarba. Épen jókor termettem ott. Gyorsan tessék beszállni! A harangjelzés elhangzik s mi zajos dübörgéssel robogunk tova. A kocsiban csak három hely van elfoglalva, hanem a podgyásztartók táskákkal, kézi böröndökkel s titokzatos csomagokkal egészen meg vannak terhelve; két hölgy volt a vagonban. Helyet foglalok az ablakok egyikénél, átellenemben egy férfi ül. Fogadni mernék, hogy porosz, mert először is goromba, mint a pokrócz, másodszor meg förtelmesen beszél németül. Vonatunk megindul. Jelenet jelenetre, tájképre újabb tájkép következik; az ős természet mesterkéletlen szépségei közé az emberi polgárosodás és társaselet ezernemű mozzanatai vegyülnek. Hirtelen ismét egy pályaudvar nyüzsgő népcsoportja közt találjuk magunkat, a vonat megáll, s egy ütött-kopott liberiájú inas egy hölgyet segít be hozzánk, s egy gondosan becsomagolt kosárkát nyújt át neki nagy óvatossággal. Pár percz mulva az időske hölgy elkezdi: »Nagyon rideg az az első osztály, azért jöttem át ide a másodikba. Most fölötte gyakran hallunk iszonyú vasúti baleseteket. Itt legalább többek társaságában s biztosabban érzem magam. Szivesek lesznek megengedni . . .« Ezzel fölnyitja a titokzatos kosár födelét, mely alól egy csinos ölebecske feje kandikált ki. »Nemde Czézár, mindkettőnkért kár volna, ha valami véletlen érne bennünket?«

Az érdekes tárgyat a többi hölgyek azonnal napirendre tűzték »Valóban igazi istenkisértés az, ha most valaki magánosan utazik. Még ha másodmagával van, akkor is azon veszélyben forog, hogy meggyilkolják, mint legközelebb az az új házaspár járt, melyet az alagút sötétében támadtak meg; hol is történt csak az?« — »Oroszországban«, mondá az egyik hölgy s azonnal magokévá tették nézetét a többiek is. »Nem, hölgyeim«, vágott közbe az én átellenes szomszédom, »az nem Oroszországban, hanem Magyarországban történt.«

»Ön téved uram — vágék szavába — az nem történt Magyarországban.«

»S hogyan meri Ön azt oly biztosan állítani?« kérdé tőlem nyers hangon.

»Mert én magyar vagyok, Magyarországban élek és Magyarországban lakom. Átalában nálunk Magyarországban olyanféle dolgok nem szoktak történni.«

»Hahaha!« — kaczagott a porosz hangosan — »tehát Önöknél Magyarországban olyan dolgok átalában nem szoktak történni? No hallja, fiatal ember, Ön engem rendkivül mulattat. Hát hol történhetnének olyan rabló kalandok, ha épen Önöknél nem? Hisz azt csak akárki is könnyen elhiheti, hogy olyan országban, melynek leghíresebb városa Tisza-Eszlár, olyas valami mégis csak megeshetik, vagy mi.«

A mint Tisza-Eszlárt hallák említeni, mint valami vezérszóra rögtön felém fordultak a hölgyek valamennyien s egyszerre rohantak meg kérdéseikkel:

»Talán Scharf Móriczot is ösmeri Ön? Nemde látta őt? Annak igen derék ifjúnak kell lenni.«

»No igen« — mondá most a porosz — az olyan országban, melynek leghíresebb egyéniségét Scharf Móricznak hívják, az olyan vasúti rablókalandok még sem tartozhatnak a lehetetlenségek közé.«

»Ha Ön más magyar neveket nem ismer, akkor csak azt árulja el, hogy a történelemben egészen járatlan. Nekünk, hálistennek, elég hírneves emberünk van, aránylag több, mint Önöknek Poroszországban,« viszonzám neki kissé ingerültebb hangon.

»No csak ne oly hevesen! Ismerek én más magyar kitünőségeket is; ott van például Istóczy, Verhovay, Ónody; városnevekkel is szolgálhatok, tessék: Nyir-Egyháza, Zala-Egerszeg, Szigetvár. No lássa, én nemcsak a magyar történelemben vagyok jártas, de még a magyar geografiát is tanulmányoztam.«

»Uram! Én idegen vagyok itt, idegen országban; Ön tehát nem érezheti magát fölmentve azon kötelesség alól, hogy irányomban vendégszeretőleg viselkedjék. Kérem szíveskedjék vagy egészen hallgatni erről a tárgyról, vagy az én hazámról más hangon beszélni.« Ezen szavakkal hátravetém magam ülőhelyem párnái közé. Egyszer csak szokatlanul hosszas füttyjelzéseket hallat a lokomotiv; az éj homályát körülöttünk a gázlámpák ezrei osztlatják szét; ötemeletes házóriások megszámlálhatatlan kivilágított ablakaikkal nyúlnak föl a felhőkbe burkolt ég felé. Berlinben vagyunk.

A kiszállásnál még egyszer felém fordul az én poroszom. »Isten Önnel uram! Isten Önnel! Szívemből kivánok Önnek szerencsés utat. Csak iparkodjék mennél több czivilizácziót vinni magával félbarbár hazájába.« — —

Csüggetegen, kifáradva s a legrosszabb hangulatban érkeztem Berlinbe. Folyton és szakadatlanul csengtek fülemben ama gúnyos szavak: »Csak iparkodjék mennél több czivilizácziót vinni magával félbarbár hazájába.« Tehát az én hazámnál kezdődnék Ázsia s én félbarbár volnék? Nincs nekünk fényes fővárosunk; nincsenek fölvilágosult államférfiaink, lánglelkü költőink, komoly tudósaink, világhirü müvészeink? Nincs nekünk szabadelvü alkotmányunk, nincs parlamentünk nagy szónokokkal, nincs nagyszabású kormányszerkezetünk? S ha mindezen kérdéseket a férfias becsérzet s büszke öntudat hangján vethetjük föl a nélkül, hogy azokra tagadó feleletet várhatnánk, mily joggal nevez bennünket bárki is félbarbároknak? Széchenyi, Kossuth, Deák, Eötvös, Arany, Petőfi és Jókai, Joachim, Goldmark, Munkácsy vagy Benczur, nem valamennyien magyarok-e? — Igen, de ott van Tisza-Eszlár Scharf Móriczczal! — Tehát e ronda fészek párái akadályozzák, hogy hazánk fővárosunk fényében fürödve tünjék föl a világ előtt! Scharf Móricz, egy nyomorult zsidó gyerek neve homályt vet ama halhatatlanok emlékére!

Ez csakugyan igaz, szomorúan igaz, de épen annak a durva poroszoknak legkevesebb joga volt mindezt szemünkre hányni. Ó csak még egyszer találkozhatnám vele! Csak fölháborodásom hevében ne feledkeztem volna meg arról, hogy az antisemitizmus épen Poroszországban született, onnan kóborolt át hozzánk, hogy a fejlődő közmüvelődés legszebb csemetéin durva lábbal gázoljon. Ó csak vágtam volna mindezt fejéhez a porosznak s toroltam volna meg azonnal arczátlan nyelveskedését!

Ilyen gondolatoktól gyötörve, mentem le az étteremben, hogy »búelfeledésül« egy pohár jó berlinit igyam. K. vendéglője, melyben lakom, zsidó, még pedig orthodox zsidó vendéglő. Érdekes társaság hiányával soha sincs itt az ember. A ki csak magát Berlinben orthodox zsidónak vallja s otthon nem étkezhetik, mind ebbe a vendéglőbe jön. Ott ül például a hüperorthodox rabbi, dr. L. különben tudós, de körülbelül már amolyan »félkegyelmü« ember, a ki csak akkor szokott valamicskét enni, ha ereje többé nincs a böjtölésre. S ő mindezt isten dicsőségére teszi! Odább látjuk H. tanárt, a ki született magyar, de már régóta Berlinben lakik; továbbá oldalvást Berlin egyik legismertebb orthodox börzehőse mereszkedik kissé túlterjedelmesre domborodott potrohával; a terem másik szögletében egy hosszú asztal van, mely körül csupa fiatal ember ül. Ezek mind »studentek«, jogászok, medikusok, technikusok, tanár- és rabbijelöltek. Ezekhez szegődöm, ezek társaságában bizonyosan legtöbb szórakozásom lesz.

Udvarias engedelemkérés után leültem közéjök az egyik el nem foglalt székre.

»Bizonyosan Ön is egyik jövendő kollégánk, hanem kissé korán állított be. Mi még csak most készülünk a fériákra. Ön szintén medikus, vagy talán épen theologus?« szólított meg a fiatal emberek egyike, mig a többiek is válaszomat lesték.

»Igen, uraim, én theologus vagyok, de fájdalom, már nem többé tanuló; én már több mint hat év óta, egy magyar község igájában izzadok.« — »Ah, tehát Ön rabbi Magyarországban.« — »Igen.« — »És Ön ezt sajnálkozva mondja?« — »Azt sajnálom, hogy a tanulói évek rám nézve már eltüntek, pedig az emberi élet legszebb korszakát teszik.« — »Magyarországban meglehet, de itt nálunk bizony épen nem. Mondhatom önnek, egy német egyetemen tanulni, valóságos gyötrelem. Némely német professzornak jobb lett volna nem is születnie. Ott ültem épen ma két óra hosszat az »izzasztóban«. Önnek képzelete sincs arról, hogyan gyötörtek ezek az emberek a vizsgálaton. Hanem meg is boszultam magam; amint az »izzasztó« ajtaját magam után betettem, nagy betükkel odamázoltam föléje: »Lasciate ogni speranza voi ch' entrate!« (Ide belépve, minden reményről tegyetek le!)

Hangos kaczagással jutalmazta az egész társaság a jókedvü medikus előadását.

»És hát Önöknél milyenek a viszonyok?« kérdé most tőlem a mellettem ülő jogász, »hány egyetemök van Önöknek?«

»Kettő«, felelém, »hanem a harmadik tervezésével épen most foglalkozunk.«

»No az nem valami sok, mi átengedhetnénk Önöknek néhányat, nekünk úgyis van 24.«

»Hanem a helyett aztán annál több Önöknél a kávéház és vendéglő,« jegyzé meg egy másik, a többiek helyeslő hahotája között.

»Magyarországban csakugyan víg gyöngyélete lehet az egyetemi tanulónak. A múlt évben, a többi között, egy magyar kollégám is volt, a ki egész komolyan állította, hogy Budapesten vannak harmadéves jogászok, a kik még három előadásban sem vettek részt, hanem évről-évre a korcsmákat bújják. No már, uraim, az csak mégis paradicsomi vig élet!«

»Okosan teszik azt a magyar tanulók«, vélekedék ismét jobboldali szomszédom, »nem volna eszök, ha korcsmázás helyett tanulnának. Mi szükség van olyan országban a komoly tanulásra, a hol az igazságügyminiszter dajkamesék után indul, vagy a hol tapasztalatlan jogászkák is országos képviselőkké lehetnek? Fiúk, mondok én nektek valami okosat: menjünk valamennyien Magyarországba s választassuk meg magunkat honatyákká. Csak az a kár, hogy semiták vagyunk.«

És most harmadizben tört ki a legféktelenebb kaczaj, a hetyke jogász pedig, hozzám fordulva, imigy folytatá:

»De hát mi a mennydörgős menkő is van ott nálatok? Hát még mindig kísért az a Tisza-Eszlár? Most már épen tizenhét nyilt és egy pár száz álczázott antisemita ül a képviselőházban. Valóban, pompás dolog!«

»Bocsánatot kérek, uraim, én igen nagy utat tettem s most fáradt és álmos vagyok. Jó éjt kivánok!«

Fölmentem szobámba, lefeküdtem, de álom nem jött szememre. Már a hajnal is pitymallani kezdett s én még mindig ébren voltam. Végre szenderegni kezdettem, de alig zártam le pilláimat, rémes álomképek rohantak meg. Álmomban, mintha a nyiregyházi törvényszék előtt álltam volna. Korniss elnök fölolvasá előttem a vádlevelet, melynek értelmében én Túri Jancsinak, a tisza-eszlári pandurnak 17 éves hajadon leányát meggyilkoltam és szőröstől-bőröstől fölfaltam . . . Iszonyú volt az s ezer hálisten, hogy csak álom volt, mert tulajdonkép valóság is lehetett volna. No se baj, gondolám, azért is jó napot csinálok ma magamnak, hisz azért keltem útra, hogy élvezetem legyen. A délelőtt óráit látogatásokra használom, délután pedig beülök valamelyik korcsmába s iszom, mint egy kefekötő. Majd meglátom, ki győzi tovább, én-e, vagy pedig Tiszla-Eszlár. Első utam a Gypsstrasséba vezetett, ott lakik tanítóm, a kit én egykor a bálványozásig tiszteltem, s a ki barát, sőt atyaként állt mellettem, midőn az egész világ elhagyott. E férfiút a mi neológjaink nagyon orthodoxnak, orthodoxaink túlzó neológnak tartották, mert egy jesibát nyitott, a hol nemcsak a talmudot és poszkimot, hanem a héber, latin, görög és német nyelveket is lehetett tanulni. Ezen jesiba volt a 60-as évek végén mindazon magyar bachurimok Mekkája, a kik a profán tudományokból valamit elsajátítani akartak s menedékül szolgált mindazoknak, kiket a többi fanatikus, magyar jesibákból kimartak, mert nálok valami eretnek könyvet, mint például német vagy magyar nyelvtant találtak. Én is a fanatizmus ezen áldozatai közé tartoztam. Én a —i nagy jesiba növendéke voltam, a hol bevádoltak a rabbinál, hogy egy gimnáziumi tanulót a talmudba avatok, az pedig engem viszont a profán tudományokban kalauzol. Nem vol többé maradásom, a jesibát el kellett hagynom.

Elhatároztam, hogy —ba utazom, a hol az imént említett jesiba volt. Igen ám, de hogyan? Széles e világon senkim sem volt; szülőim már rég a sirban porladoztak, testvéreim elszéledve. Még csak jó tanácsért sem fordulhattam senkihez. »Igy hát, »a magam alkalmatosságán«, mentem —ba.

Egy csikorgós hideg, kemény tél januárjában keltem útra. A lábnyi

vastagságú hó kemény s fölszinén tükör simára volt fagyva; a nap szívtelen érzéketlenséggel látszott néhány sugarat vetni rám a felhőtlen ég azurkékjéből. Néhány órai gyaloglás után a síkról, a hol a kegyetlen hideg könnyü ruhácskáimon át egész velőmig hatott, több mérföldnyi erdőségbe vezetett utam. A kisebb-nagyobb fák mozdulatlanul állottak, tetőtől talpig megrakva keményre fagyott hóval s itt-ott szeszélyes alakú jégcsapokkal. Bizonyos titokszerű zizegés volt hallható az erdőben; olyan sejtelmes susogás- vagy zümmögés-féle. Mindez aggodalommal s félelemmel töltötte el az alig 13 éves egészen magára hagyott gyermek elméjét. Szivem szorongásában elkezdék csöndesen, de lelkem mélyéből imádkozni. Sok mindent mondottam el az imakönyvből, utoljára a 91. zsoltárt, forrón esdve Isten oltalmáért. Imaközben hangom mindinkább emelkedett; ekkor, midőn hangosan mondám e szavakat: »Mert ő parancsot adott angyalainak felőled, hogy őrizzenek téged minden utadon«, az erdő felől egészen érthetőleg s messze visszhangozva egy hang kiáltását hallám: »őrizzenek minden utadon«, s egész valómban megrendültem. Folytatám imámat . . . »Én mellette vagyok szükségben, megmentem őt s tiszteltté teszem.« Ismét hallám, mintha valaki kiáltotta volna: »Megmentem s tiszteltté teszem.« A mint könnyes szemekkel magam körül tekinték s mindent csillogni láttam, úgy vettem észre, mintha megboldogult jó anyám lebegett volna tova az erdőszélen. Arcza mosolygott a szép, fehér fejkötő alatt; ugyanazon öltözékben tünt föl, mely akkor volt rajta, midőn legutóljára látva, örök búcsút vettem tőle. Igen, az az én megboldogult édes anyám volt. Egész lelkemben megrendülve, de a biztonság és remény érzetével, bátran haladtam tovább. Most már nem kételkedtem, hogy czélt érek; hisz anyám kiáltá felém: »Én megmentem őt és tiszteltté teszem«, s a mit az én jó anyám mond, annak teljesülni kell.

Az erdő végén egy kis pórlak állt. Bementem. A pórnőben szánalmat keltett a beteges, halvány arczu gyermek. Kenyérrel és meleg tejjel táplált s magánál tartott éjre is. Isten áldja meg érte a jószivü asszonyt! Ő volt az első, a ki idegen földön legelőször éreztetett velem könyörületességet s valahányszor a szent napon áhitatos imában a halottakra gondolok, mindannyiszor ő is feltünik emlékezetemben.

Ezer fáradalmak után végre megérkeztem —ba s újra kezdődött az éhezés és fázás, csakhogy most már tanulással is megtoldva. Igy ment ez nehány hónapig, de azután súlyosan megbetegedtem Az orvos megjelenik, megtapintja pulzusomat, megtapogat mindenütt, azután fejét csóválja: »Az ifjúnak igen veszedelmes betegsége van.« — »Hogy-hogy orvos úr?« kérdik a jelenlevő kollégák, mire az orvos a legnagyobb komolysággal

válaszolja: »Igen egészséges gyomra van.« — »És hát az is betegség?« — »Bizonyosan, ha nincs mit bele rakni; ha ez ifjút még csak négy óráig hagyják táplálék nélkül, akkor holnap halotti jelentést kell a rabbi-hivatalba küldeni, s a rovatot, mely a halál okáról szól, ez egyetlen szóval fogják kitölteni: »éhenhalt«.

Csakhamar villámgyorsasággal terjedt el a hír a »Judengasse« lakói között, hogy egy fiatal »báchur« éhhalállal küzd. De ép oly gyorsan körülötte termettek közelből és távolból a könyörületes lelkek s mindegyikök hozott magával valamit, az éhező beteg számára. Az én nemeslelkü rabbim volt a legelső, a ki betegágyamhoz rohant, egyik kezében egy fazék tejet, a másikban egy palaczk bort hozva. Nem sokára lábbadozni kezdék. S mily paradicsomi bőség közepette találám magam! Szobácskám tele volt mindazzal, a mit jónak és izletesnek képzelhettem; kenyér, hófehér kalács, tejjel és borral telt edények, sült libák, kappanok, czukros sütemények halmaza gyönyörködtette szemeimet. Attól tartottam, hogy szivem megreped örömében, a mint Fégele asszony, az én jó, öreg házi asszonyom azzal állott elém, hogy mindaz, a mit ott körülöttem látok, senki másé, mint az enyém. Egy hónapnál tovább lakmározhattam emberszerető hitsorsosaim nemeslelkü bőkezüségéből. Mikor az eleség végre elfogyott, mikor a nagy halmaz kalács, sült s egyéb drága csemege hült helye eszembe juttatta halhatatlan Aranyunk ama verssorait, hogy

. . nincs oly hosszú a világon semmi,
A minek végére ne lehetne menni —

egész komolysággal mondám háziasszonyomnak, hogy bizony talán nem volna fölösleges, ha ismét valami kis éhhalál kerülgetne. No, de most erre a kisegítőre nem volt szükségem, mert tanitóm nem sokára a keleti nyelvek tanárává nevezett ki, azaz olyan helyet szerzett számomra, a hol a család egyik gyöngéd csemetéjét a héber alfabét rejtelmeibe kellett beavatnom. Most tehát elhibázott nevelésem minden képzelhető hiányaival megnyomorítva, épen nevelővé lettem. »Hivatalomat« valami dúsan jövedelmezőnek épen nem mondhattam ugyan, de arra egészen elég volt, hogy éhen ne vesszek el. Hosszú hét évet tengtem igy át, részint Magyar-, részint Németországban. Ez a Gypsstrasse, a melybe most léptem, szintén gyakran hallotta üres gyomrom fohászát, anélkül, hogy könyörületes emberbarátra akadtam volna, a ki éhségemet csillapitsa.

És most ismét itt állok ugyanazon utcza kövezetén, ismét egykori rabbimat keresem föl. De mily nagy különbség van azon zord januárhavi látogatás és mai tisztelgésem között! . . . . Igen, igen, kedves, jó anyám,

te megtartád szavadat: Megmentelek s tiszteltté teszlek. Ezen szavak még mindig fülemben csengnek s most a férfias becsérzet sugallata alatt csaknem hajlandó volnék azt kérdeni a büszke berliniektől, hogy mire tartják városukat.

Hódolattal és tisztelettel állok most egykori tanítóm előtt. Theologiko-politikus beszélgetésbe bocsátkozunk s végre csak azon veszszük észre magunkat, hogy Scharf Móriczczal, Istóczyval meg Verhovayval Tisza-Eszláron lyukadtunk ki! De hát sohasem lesz már nekem nyugtom? Mindig és mindenütt sarkamban lesznek e rémek? Azonban egy rabbinál, aki azon fölül egykor Magyarországban is működött, ilyesmire el lehettem készülve. Föltettem, hogy többé egyetlen rabbit sem látogatok meg. Azok általában igen unalmas emberek, kikkel csak tudományról, meg arról a boldogtalan zsidó kérdésről lehet beszélni. Általában egy ismerőshöz sem megyek többé, egészen idegen emberek társaságát keresem föl, akiknek azt is mondhatom, hogy Konstantinápolyból való vagyok: legalább nyugton maradhatok. De egy kivételt mégis kell tennem. Itt, mindjárt a szomszédságban lakik egy igen tisztes, úri család, mely iránt én nagy hálára vagyok kötelezve. Ott épen nem tarthatok attól, hogy Tisza-Eszlárral faggassanak, mert hiszen a háztulajdonos, K. úr bankár, neje pedig és leánya nagy müveltségű hölgyek. Ott legalább egy pár okos szót is válthatok.

Nem is csalatkoztam: mert a házi úr első kérdései csakugyan úgy hangzottak, hogy mikép ütött ki az idei aratás Magyarországban; mit beszélnek az idei buza minőségéről; vajjon az általam lakott vidéken még mindig nagyban üzik-e a baromtenyésztést; átvette-e már az állam az Alföldi pályát? Mind olyan kérdések, melyeket a Sulchan Aruch lapjain ugyan hiába keresnél. A háziasszony pedig elhalmazott a szeretetreméltó előzékenység minden varázsával s ostromolva kért, maradjak ott az nap ebédre, amit én már csak azért is szivesen megtettem, mert tegnapi henczegő fiatal barátaimmal ismét találkozni épen nem óhajtottam. Ebéd alatt a házi kisasszony nagy lelkesedéssel beszélt arról a czigány bandáról, mely egy hét előtt Berlin egyik legfényesebb sörcsarnokában játszott. »Én már sokszor halottam Joachimot, a hegedű-királyt és más nagy müvészeket is: de egyiknek játékán sem lelkesültem föl annyira, mint azon czigányokén,« mondá a szép leány. »Valami varázsló van szilaj tüzökben. Valami kimondhatatlan élvezet lehet oly zene mellett csárdást tánczolni.«

Szivem szinte tánczolt örömében Szinte hajlandó voltam az öreg Fáraónak megbocsátani ,hogy egykor őseimmel Egyiptomban kétszáztiz évig válykot veretett, vagy hogy csecsemő testvéreinket a Nilus hullámaiba

dobatta, mindent hajlandó voltam most neki megbocsátani, mert az ő barna népe nekem ma kimondhatatlan örömet okozott. Megmentették hazám becsületét. Ezer éljen a Csóréknak és Moréknak ott az én távol kedves hazámban! A mit Istóczy és Verhovay elrontottak, ők azt jóvá tették.

»És sok olyan barna legény van az Önök hazájában?« kérdé a kisasszony.

»Igen, kisasszony, igen sokan vannak, úgyszólva minden falunak megvan a maga czigány zenebandája; mulatság és tánez czigány nélkül nálunk nem is képzelhető.«

»Istenem mily szép az! Mennyire irigylésre méltók Önök ott Magyarországban; az önök hazájának tele kell lenni költészettel és a romantika büvös légkörével. Épen most olvasom az »arany embert« Jókaitól. Én mindazt olvastam ami müveiből német nyelven megjelent s mondhatom, hogy a mi Freytagunk összes kollégáival együtt iskolába járhatna az Önök Jókaijához.«

»No de Minnám« — vágott közbe a mama — »te ma mégis nagy tulzásokra ragadtatod magadat; úgy gondolom hogy nekünk itt Németországban szintén vannak költőink és regényiróink.«

»Az van a dologban, kedves mamácska, hogy a mieink *irják* regényeiket, Jókai pedig tintával és tollal *fest* oly gyönyörü képeket, melyeknél szebbeket semmiféle müvész ecsetje sem varázsolhat elő.«

»Csak egy múlja őt fölül« — mondám én — de az is magyar.«

»És kicsoda az?«

»Munkácsy.«

»Én azt gondoltam, hogy Munkácsy franczia.«

»Nem, kisasszony, ő tősgyökeres magyar, csak lakik Párisban, épen úgy mint tetőtől talpig magyar Joachim is, akit Önök magokénak tartanak.«

»No akkor az Önök nemzetének a müveltség igen magas fokán kell állania,« — jegyzé meg ismét a házi asszony nem minden gúny nélkül — »ha Önöknél oly nagy férfiak teremnek.«

»És az úgy is van, Nagyságos Asszonyom; nincs Európában nemzet, mely az utóbbi 50 év alatt oly óriási haladást tett volna, mint a mienk.«

»Bocsánat, kedves barátom« — vágott most közbe K. úr« — eszem ágában sincs az Ön hazafias érzelmeit sértegetni, de azt hiszem, egyes egyének a müveltség legmagasabb fokán ragyoghatnak oly nemzetben is, ahol az összeség még — hogy is mondjam csak? — a félmüveltség állapotában pang. És bocsásson meg, én azt tartom, hogy épen Önöknél is ez az eset forog fönn; a legvilágosabb bizonyítékul szolgál erre

nézve Tisza-Eszlár, Zala-Egerszeg, Szigetvár. — Apropos! mondja csak kedves Barátom, hogyan ütöttek ki Önöknél a képviselő választások? Az Önök városában is antisemitát választottak meg?

Kiesett a kanál kezemből; úgy éreztem, hogy inog a föld lábaim alatt. Szép szomszédnőm az élénk meglepetés hangján kiálta rám:

»Az ég szerelméért! mi baja van Önnek? Mily halvány lett egyszerre s miért nem eszik?«

»Semmi bajom sincs, kedves kisasszony. Tetszik tudni, én némi idő óta szívdobogásban szenvedek, de az csak néhány másodperczig tartó rohamokban jelentkezik. Most már ismét egészen jól érzem magam; csak bocsánatot kell kérnem, hogy társaságukat kénytelen vagyok elhagyni; minden ilyen roham után azonnal a szabad levegőre kell mennem.

»Nem, nem! Ön nem fog elmenni, hanem tessék a mellékszobában magát kissé kipihenni, azután elmegyünk együtt valamenynyien sétára. Hisz csak meg kell Önnek mutatnunk a mi pompás Berlinünket.«

A szomszéd szobába mentem hát, valamit csak úgy fogaim között mormogva. Nem tudom, mily kifejezéseket használtam. Annyi bizonyos, hogy nem a szokott asztali imát mondám el s ha a Mindenható azon félig hallható mormogásomat kegyes fülekkel fogadja, akkor ugyan a magyar antisemitizmus valamennyi gyászvitéze — stb.

Négy óra tájban fölkerekedtünk, hogy a várost megszemléljük. Valóban ez a Berlin a szó legjobb értelmében nagy város, de egyszersmind igen szép város is; menynyire megváltozott az idő óta, amikor utóljára láttam! Egy körutat tettünk a városi vaspályán és az Alexanderplatzon szálltunk ki, hogy megtekintsük az ott elhelyezett Sedan-panorámát, mely alkalommal K. úr egy előadásban rajzolta előttem a német vitézséget, a német hadügyi viszonyokat. Szép, borzalmasan szép ez a panoráma, az ember azt hinné, hogy tényleg csatatérre van átvarázsolva, ha szemlélésébe csak kevés időre is elmerül.

Innen tovább haladva, a »Passage«-nál megállapodtunk. Itt vannak Berlinnek legszebb, igazán tündéri fényü kirakatokkal diszlő boltjai. Már tovább akartunk menni, midőn a kisasszony atyjához fordulva mondá; »De papa, a panoptikont csak megmutatjuk kedves vendégünknek?« — »Minnácskám! okos gyermek vagy,« — mondá K. úr — »világos, hogy önnek a panoptikont látnia kell. Itt színről szinre szemlélheti Németországnak minden nagyságát. Igaz, hogy csak viaszalakok, de a megszólamlásig természethüek.« Tehát fölmentünk. Legelőször néhány kisebb terembe nyitottunk, majd a nagy diszterembe léptünk. Itt a látogató szeme azonnal a terem közepén álló asztalon akad meg. Az asztalfőnél áll Bismarck, körös körül pedig igen sok úr ül: az egész szinte megelevenítő módon a berlini kongreszust idézi elénk. Azonnal fölismertem a mi Andrássynkat huszártábornoki egyenruhájában. Bizonyos büszkeséggel fordulok most Minna kisasszonyhoz: »Nemde kisasszony« — mondám neki — ez az Andrássy a legdaliásabb férfi a kongresszus valamennyi tagjai között?« — Valóban szinte szerelmes lesz bele az ember,« válaszolá bizonyos kellemmel. — »Pedig már nagyapa«, mondám.

Egy újabb csoporthoz közeledtünk. Ez a királyi család. Kissé tovább oldalvást egy nagy üvegszekrény látható, melyben asztali készülék van; a szekrényen e fölirat áll: »Feldservice Napoleon's III. gebraucht im Feldzuge 1870/71.« Itt az én szeretett kalauzaim igen sokáig időznek. Én fájdalmas érzéssel fordulok el a bukott nagyságtól s néhány lépésnyire tovább megyek. Im itt áll a két Humboldt, azután a nagy Napoleon, mellette pedig egy 13—14 évesnek látszó ifjú magas homlokkal nagy fekete szemekkel, barna hajzattal, kissé semitaszerű de fölötte finom metszetü arczéllel, egyszerű polgári öltözékben. Vajjon ki lehet az a csodagyermek, hogy annak is a világnevezetességek eme díszcsarnokában szorítottak helyet? Ah! megvan! Az bizonyosan a kis Frankel, a magyar csodagyermek lesz, aki meglepő fejszámításaival az egész világot bámulatba ejtette. Az igazat megvallva, sehogy sem tetszett, hogy e gyermeket Humboldt Sándorral meg a korzikai hőssel egy sorba állítva kellett látnom. De megütközésemet jónak láttam elpalástolni, mert azt hittem, hogy még csak most lesz igazi alkalmam nemzetem egyik gyermekével büszkélkedni, most beszéljen már előttem K. úr valamit magyar vadságról, magyar félmüveltségről, majd mindjárt megmutatom én neki, milyen gyermekeik vannak a magyar anyáknak. Hanem előbb biztosan tudnom kell, hogy az a gyermekalak csakugyan a kis Frankelt, a pécsi házaló zsidó fiát ábrázolja. Örvendező kiváncsisággal fordulok Minna kisasszonyhoz.

»Szabad kérnem a müdarabok betüsoros jegyzékét?«

»Tessék!« Ezzel átadá a füzetkét, én mohó sietséggel kezdem lapozgatni s végre rábukkanok a 63. számra. Mit kellett látnom! Igaz, hogy magyar, azután meg zsidó fiú is az a gyerkőcze, de nem a kis Frankel, hanem — ó hogy a föld nem süllyed el lábaim alatt! — Scharf Móricz! Átok rád világ! Átok rád emberiség! Nincsenek többé emberi lények a föld kerekségén! Mi valamennyien vérengző vadállatok vagyunk, én is, testvéreim is és Ön is K. úr. Mi valamennyien csak szánandó torzalakjai vagyunk az isten képmásának; ott künn az állatkertben, ott van a teremtés koronája. Átok rád emberiség! Utállak, megvetlek. Igen, én hiszem, hogy Scharf legyilkolta Esztert. Én mindent hiszek és kétségbe

vonok mindent. Ha Berlinben, a német birodalom császári szék- és fővárosában egy bárgyú gyerkőczét Humboldt Sándor mellé állíthatnak, akkor én azt is hiszem, hogy mi talmudisták a peszách estéjén sült keresztény hajadonokat falunk föl. Igen, már én is bizonyosan több keresztény leányt gyilkoltam meg; csak akaszszatok föl mennél hamarabb, vagy adjatok néhány mázsa dinamitot, hogy Petőfi őrültjével beássak a föld közepéig és a világot levegőbe röpithessem. Szégyen! Gyalázat! Mindenható isten! ha még most sincs özönvized, ha még most sincsenek villámaid e förtelmes világ megsemmisítésére: akkor kételkedni kezdek mindenhatóságodban, megrendül hitem örök igazságodban!

»Úgy látszik, Önnek ismét rohama van«, mondá a kisasszony felém fordulva.

»Igen, kedves kisasszony, ismét roham jött rám, még pedig sokkal erőszakosabb, mint délben. Úgy érzem, hogy nemcsak szívem, hanem agyam is ketté akar repedni. Attól tartok, hogy az éjszakát sem élem túl. Ha csakugyan itt találok meghalni, ne vitessenek engem Magyarországba; nem óhajtom magyar földben várni be a végitélet napját; dobjanak be a Spree hullámaiba, hadd ragadjanak azok magokkal tova messzeségbe, oda, hol a levegőt még emberi lény meg nem fertőztette. Én általában azt hiszem, hogy az emberek csak azért temettetik magokat a földbe, mert magok is belátják, hogy nem méltók arra, hogy testöket az ebek, ezek a hű állatok fölfalják. Isten Önnel kisasszony!«

Igy gondoltam, de nem egészen igy mondottam is, midőn K. úrtól és családjától búcsút vevék.

Búskomorságomba mélyen elmerülve sétáltam a hársak mentében egész a brandenburgi kapuig, a hol egy hatalmas és messzehangzó »szervusz Bruder« kiáltás riasztott ki révedezéseimből. Szétnézek magam körül s egy magas növésü, széles vállú, egészen simára borotvált, szép fiatal ember áll előttem, s kezét nyújtva, stentor hangon ismétli: »szervusz Bruder!« — »Téved uram,« mondám kedvetlenül, »én itt egészen idegen vagyok.« — »Persze hogy idegen vagy; én már a panoptikonban is szemmel tartottalak s magam sem akartam hinni, hogy te volnál, míg K. úr, a kinek társaságában láttalak, teljesen meg nem győzött arról, hogy te csakugyan Seltman, az én régi jó barátom vagy.«

»És tulajdonkép kihez van nekem szerencsém?«

»Hát csak nézz meg engem jól, bruder, mi négy éven át együtt koplaltunk, s a mellett valamit tanultunk is a —i jesibában. Hát már nem ismernéd a te Stropkov Chájimodat többé?«

»Hát te vagy az, Chájim?« kérdém örvendetes meglepetéssel, »és mi a manót csinálsz te itt?«

»Adósságokat.«

»No már most látom, hogy csakugyan te vagy az. S van az adósságcsinálás mellett még valami mellékfoglalkozásod is? Talán urasági kocsis vagy itt Berlinben? Egy báchurból minden kikerül.«

»Abban igazad van, egy báchurból csakugyan sok minden kikerülhet, csak rabbi nem. De én belőlem nem urasági kocsis, hanem énekes lett.«

»Igaz, most jut eszembe, hogy te a Lecho-dodi éneklésében mindig remekeltél, szombati énekeid is nagy darab földön híresek voltak. Melyik zsinagógában énekelsz most? Talán épen az Oranienburger Strasse főtemplomában? Talán épen te vagy ott a főkántor?«

»Mit hadarsz össze tücsköt bogarat? Már ki volna oly hülye, hogy a zsidónak adja el magát s épen zsinagógájokban énekeljen?«

»Boldogtalan!« kiálték rá fölindulva, »talán bizony antisemita vagy? Akkor csak távozzál tőlem, mert erre a napra már egészen nyakig vagyok velök.«

»Nem, barátocskám, mondá nyugodt fesztelenséggel, még antisemita nem vagyok, hanem porosz királyi operaénekes igenis vagyok, igen én, Sztropkov Chájim!« És finom kezével széles mellére csapott. Én pedig örvendetes meglepetésemben fölkiálték: »Chájim! Sztropkov Chájim! jer kebelemre, hadd csókoljalak meg, hadd sirjak örömkönnyeket karjaid között!«

»Csókot csak hölgyektől fogadok el. Ne csinálj hát itt az utczán semmiféle spektákulumot. Jer, én itt a közelben lakom, menjünk szállásomra, ott aztán majd lesz gondom arra, hogy semmi kedved se legyen a síráshoz.«

Elmentünk lakására s még csak ott győződtem meg arról, hogy ez a koldusdiák mivé lett Berlinben. Dolgozószobája pazar fénnyel van berendezve, a legszebb antik stilü bútorzattal; mahagoni szekrényekben minden korszak világirodalmának lagválogatottabb termékei ragyogó díszkötésekben, míg egy rejtett falszekrény polczain drága csemegelikőrök s borok állanak s asztalán illatozó virágbokréták festői csoportozata hirdeti diadalait.

»Chájim!« — szólék hozzá, miután egy darabig néma csöndben ültünk — »csaknem megőrülök fájdalmamban, ha arra gondolok, mily méltatlanul bánik a mi hazánk a zsidókkal. Lásd a leghiresebb fényes történeti névvel dicsekvő zsinagógákban, Prágában, Bécsben, Berlinben

Hamburgban, Frankfurtban, Münchenben, Karlsruhéban *magyar* hitszónokok hirdetik isten igéjét s azok legnagyobb részt nem köznapi rabbik, hanem tudósok, mély avatottságú tudósok, kiknek nevét nemcsak a zsidók ismerik, hanem Európa müvelt köreiben mindenütt tisztelettel emlegetik; te, az egykori magyar báchur, porosz-királyi dalművész vagy; Joachim, a magyar zsidó, porosz-királyi kamara virtuóz; a világhírü egyetemeken: Bécsben, Párisban, Londonban, Oxfordban, Cambridgeben magyar zsidók foglalnak helyet, mint rendes tanárok, a tudományok különféle ágainak tanszékein; mi világszerte fényt, dicsőséget árasztunk a magyar névre, s jutalmunk gyalázat és megvetés. Chájim! engem őrültté tesz a fájdalom!«

»Te ma igen rosszkedvü vagy«, mondá barátom, »mit vádolod te a hazát méltatlanságról? Hát a haza ugyanaz Istóczyval, Verhovayval, Ónodyval? Nézd főpapjainkat, a főnemességet, az ország kormányát s bizonynyal másképp beszélsz.«

»Igen, de hát Chájim barátom, tudod te azt, hogy a budapesti egyetemen még egyetlenegy zsidó rendes tanár sincs? S mi több: kikeresztelkedett zsidók nyernek tanszéket. Tudod te azt, hogy pályázó zsidó tanár- s egyéb jelölteknek nyiltan adják értésökre, hogy a kért állásba az út csak a katholikus egyházon át vezet? Chájim! — kiálték föl végkép elkeseredve — hidd el, eszemet veszi el a fájdalom, nem a miatt, hogy zsidó, hanem hogy magyar vagyok.«

»Kérlek, ne untass világfájdalmaddal; fogd ezt a telt palaczkot, nézz a fenekére s bizonyosan kigyógyulsz sötét világnézletedből.«

Kiürítettem a gondüző nektárnedvet fenékig s oly frissitő s enyhet adó hatása volt rám, hogy egykor a boldog emlékü Jonathán herczeg sem érezhette magát jobban, valamely böjti nap után. Rágyujtottam egy havannára s kértem barátomat, hogy búelfelejtésül gyujtson ő is valami kedves dalra, melynek zengedezése alatt magam legalább néhány perczig boldognak érezzem. Nem sokáig kérette magát, pár futamot tett zongorája billentyűzetén s belekezdett »Parcival« éneklésébe.

»Megállj! — kiálték rá fölindulva — »megállj boldogtalan, vagy papi hivatalom erejénél fogva rögtön a nagy átkot zúdítom fejedre. Hogyan énekelhetsz te nekem most egy Wagner-féle opera-részletet? Hagyj békét annak a Wagnernek, a ki már 25 év előtt antisemita röpiratokat gyártott; ellehetünk mi a »Judenthum in der Musik« szerzője nelkül. Dalolj nekem valamit a mi embereink szerzeményeiből; ott van Mayerbeer, Mendelssohn, Halevy, Rubinstein, Goldmark; ott vannak a »Hugenották,« a »Nyáréji álom,« a »Zsidónő,« a »Makkabéusok,« a »Sába

királynője,« ezek az én kedvelt darabjaim, nem is óhajtok legújabb időben ezeken kivül más valamit hallani. Rajta! énekelj!«

És ő dalolt csengő ezüst hangján művészi tökélylyel egyet azon dalokból, melyek szivünk mélyéig hatva, ott a fájdalom és öröm érzetének azon kimondhatatlan vegyülékét idézik elő, melynek varázsa alatt kibéküllünk a sorssal s megbarátkozunk azon gondolattal, hogy az élet a rideg való daczára is szép; a kimondhatatlan gyötrelmek és emésztő harczok mellett is éltető munkát és enyhítő élvezetet nyujt.

Igen, az élet szép, hanem nappal a kánikulai hőség kissé kelleténél tikkasztóbb; én tehát még ma éjjel eredek útnak Hamburgba, hogy onnan mennél előbb Londonba mehessek.

Hódmező-Vásárhely.

SELTMANN LAJOS.

Gácsországból.

Tisztelt szerkesztő urak! Azt kivánták, hogy gácsországi utazásom alkalmából tett és az ottani zsidókra vonatkozó észrevételeimet a M.-Zs. Szemle számára leirjam. Talán rosszul tették, hogy épen én hozzám fordultak; mert bizony — minek tagadjam, hiszen azonnal meg fognak róla győződni — nem igen értek én az ilyen feladathoz. De mégis megkoczkáztatom, igy okoskodván: Ha levelem hasznavehetetlen, akkor a papirkosárba dobják, olvasóik mit sem tudnak róla és én meg vagyok mentve; ha pedig azt találják, hogy a levél jó, nekem se lesz kifogásom, ha közzé teszik.

A nemzetek szokásos jellemzése, nézetem szerint, a legtöbb esetben nem egyéb kopott frázisnál; de veszedelmes is. A nagy tömegnek vagy nincsen alkalma az illető állitások hamis voltáról meggyőződni, vagy nem képes önállóan itélni; és ha valaki tudna is, nem mer, mert attól tart, hogy kinevetik; igy történik, hogy hibás nézetek terjednek, hogy az igazság érvényre nem juthat. Soha sem tapasztaltam ezt jobban, mint a lefolyt nyáron Gácsországban. »A zsidó nem szereti a nehéz munkát, kerüli a földmivelést, az ipart nem mozditja elő« és hasonló vádakat hoznak fel ellenünk és pedig oly határozottsággal, hogy közülünk is sokan elhiszik. A kik ezt állitják, vagy helyesnek tartják, csak menjenek el Galicziába. Léptennyomon láthatnának zsidó kömiveseket, zsidó napszámosokat, zsidó kocsisokat, zsidó kovácsokat, zsidó favágókat, zsidó *paraszlokat*, szóval nincs olyan munka, melyet zsidó ember ottan ne végezne.

Országszerte beszélnek a zsidó gazdagságról. Nagyon természetes; hogy van gazdag zsidó, azt mindenki tudja, de hogy milyen az arány a gazdag és a szegény zsidók közt, azt nem kérdezik. A ki pedig ezzel is törődik, az bizony nagyon szomoru erdményre jut. Nem szeretem a tulzást, de azt állithatom és pedig joggal, hogy a szegénység a zsidók közt *legalább* oly nyomasztó, mint a többi felekezetek közt. A gácsországi szegény zsidók állapota, mind a számot, mind a nyomort tekintve, valóban a legnagyobb szánalomra méltó. Falun és városokban lakik több zsidó család együtt *egy* kunyhóban, mely talán ezen elnevezést sem érdemli. A butorzat: szalmazsák, nyers fából készitett asztal és pad. Az egész héten át főtt ételekkel nem élnek, de azért mégis járatják gyermekeiket az iskolába. Megható egy látvány! Hogy szalad az apró népség, mezitláb, kabát nélkül, fekete bársony sapka a fején, elöl-hátul hosszu »zsidó miatyánk« a »Chéderbe« korán reggel az istentisztelet után! Mindegyiknek arczán látszik a nélkülözés nyoma; de mintha nem éreznék az inséget, oly örömmel és oly komolysággal tanulnak. És a szegény tanitó oly odaadással végzi kötelességét, mintha valóban az állami pénztárból huzná fizetését. Pedig milyen az ő sorsa! Saját szobájában, mely egyszersmind konyhául szolgál, tanitja a gyermekeket; egy félévre a szülőktől csak nehány forintot kap s ezt is személyesen kénytelen behajtani.

De vannak jobb módu zsidók is, kik gyermekeiket még mindig a »Chéder«-be küldik, ámbár a törvény tiltja. Eszem ágában sincs ezen viszszaéléseket mentegetnem, de azt hiszem, ezekért inkább a tanfelügyelőket kell felelősségre vonni, mint a hátramaradt szülőket. — A vagyonosabb zsidók házába küldi a tanitó korán reggel az ugynevezett »belfer«-t (Behelfer=segéd); ez tisztitja az iskolás gyermek ruháit, felöltözteti, végzi vele az imát és vezeti az iskolába. A »belfer« szombat- és ünnepnapokon sétál a gyermekekkel; mint egy hadvezér, oly büszkén jár az az aprók serege mellett. — A gyermekek a »klauz«-ban (a chászidok- temploma) is nagy szerepet visznek. Voltam egy pénteken este az istentisztelet alkalmával ilyen klauzban. Három és négy éves gyermekek tudják könyv nélkül az énekeket és kisérik kórusként az előimádkozót; énekelnek és tapsolnak hozzá, hogy jobban már nem is lehet.

Nagy és fontos feladat vár Gácsországban a bécsi Alliancera; nem lehet tagadni, hogy sokat tett, és folyton tesz, de a munka oly óriási, hogy csak a legnagyobb erőfeszitéssel vihető szerencsésen véghez; ezt pedig csak akkor fogják elérni, ha a gácsországi zsidók müvelt osztálya is közre fog működni. Ez már tekintélyes számban van képviselve, főkép Krakó, Tarnow, Lemberg, Przemysl és Brody nagy városokban, miről

személyesen meggyőződtem. A községek kitünő népiskolákat tarta-nak fenn és oda hatnak, hogy a szegény zsidók is a gimnáziumokba járassák gyermekeiket. Lemberg székhelye egy országos egyletnek, a »Sómer Izraél«-nek, mely feladatául tüzte a zsidók közt müveltséget terjeszteni. — A müveltség majdnem kizárólag nemzeti. A zsidó müvelt ifjuság már tökéletesen ellengyelesedett, köznyelve a lengyel, kerüli a német szót. — Azt általában észrevettem, hogy a kaftános zsidók falun ép ugy, mint városokban folyékonyan beszélnek lengyelül.

A hittanitást illetőleg örvendetes tényt konstatálhatok. A gimnáziumok zsidó hittanárai egyenranguak a többi tanárokkal. Fizetésüket az állami pénztárból huzzák, mint mindenütt Ausztriában, a tanári értekezletekben részt vesznek, szombaton a gimnáziumok épületében exhortét tartanak és onnan megy a gimnáziumi ifjuság az illető hittanár vezetése alatt az istentisztelethez külön templomba.

A közhasznu intézetek mindenütt virágoznak; igen jól berendezett kórházakat, népkonyhákat, sinlők házait látni; jótékony egyletek üdvösen működnek mindenhol. De a nagy követelményeknek még se tudnak megfelelni, mert nincsen és nem is lehet kellő arány az adakozók és a kérők közt. A nagy inség leginkább onnan ered, hogy a zsidók igen korán nősülnek, még akkor is, ha tisztességes keresetre és a legsürgősebb szükségletek fedezésére kilátásuk nincs. — Innen van megint az, hogy a sadchán (házasság-közvetitő) intézmény annyira elterjedt. Mint kérdésemre mondták, magában Lembergben a sadchánok száma néhány százra rug. Ezek pedig igen életre való emberek. Magam is tapasztaltam. Krakóban szándékosan nem kerestem föl zsidó szállót, mert figyelmeztettek, hogy nem lenne nyugtom a sadchánok részéről. Esős nap lévén, szobámban kellett maradnom; levélirásra akartam az időt felhasználni, midőn Hymen hirnöke egy kaftános zsidó alakjában bekopog. Sejtelmem se volt, mit akarhat tőlem.

Én. Kit keres?

Ő. (Mondja nevemet, czimemet, nem hagyott ki semmit).

Én. Mivel szolgálhatok?

Ő. Nem akarna nősülni?

Én. Ki mondta önnek, hogy én itt vagyok?

Ő. Nekem van egy angyalom, a ki velem mindent tudat.

Én. Hát ha én magának azt mondom, hogy nem hiszek az angyalokban.

Ő. Akkor az igazat kell megvallanom. Szállodáról szállodára megyek és nézem az idegenek lajstromát. Ha valakiről sejtem, hogy *hivatásom* tárgya lehet, akkor bátran szerencsét próbálok.

Én. Roszul sejtett.

Ékesszólásának egész erejével akart meggyőzni arról, hogy szerencsém kovácsa lehet, de fájdalmára kellett tapasztalnia, hogy velem pórul jár. És igy nőtlenül jöttem vissza.

Maradtam stb.

Budapest. B. H.

Tanügy.

A középiskolai értesitők kapcsán.

Az antisemita mozgalmak — miért tagadnók — sokszor gondolkodóba ejtenek bennünket. Egy ideig megnyugodtunk nem-zsidó barátaink józan biztatásaiban, hittünk s örültünk szavaiknak, hogy a mozgalom hullámai lesimulnak, jogosultnak találtuk vádjukat, hogy tulérzékenyek vagyunk. Most azonban kétségtelenné lett, hogy társadalmunk minden rétege két részből áll: zsidóból és antisemitából. Uj bünök jöttek forgalomba és uj fogyatkozások, melyek ott tapadnak kiirthatatlanul a zsidó jellemen, s a keresztény társadalom könnyelmü nagylelküségből megengedte ama métely terjedését. Merész szóvivők védelemre szólitják föl a nem zsidót, a jólét és emberi tökéletesedés ujabb elméletét hirdetik, mely kényelmes, némikép vallásos s az egyéni felelősség terhén könnyit. Ily körülmények között némileg természetesnek találtuk e folyóirat egyik szerkesztőjének a mult számban történt fölszólalását a zsidó tanárokra vonatkozólag, de az ajánlat valószinü következményei aggodalmat ébresztettek bennünk. Igaz, hogy a tudományos pályán a zsidó ez idő szerint nem boldogul, s az élet gondjainál talán még jobban keseritik, épen mert szellemibb életet él, a közállapotok. De azért hátráljon-e kárhozatosan, most, amikor épen fejlődőben van érzéke a nemzeti hagyományok és nemzeti élet szükségei iránt? A zsidók gyors beolvadása a magyar nemzetiségbe épen annak köszönhető, hogy elhagyva elődei kényszerü foglalkozását, ezer bajjal küzdve, tudományos pályát végeztek. Az is igaz, hogy a küzdelmek között a zsidó ifju egy jövőről mert álmodozni, melyben ismereteit értékesitheti s egyuttal tehetségéhez képest hazája hasznára fordithatja. Merész álmaiért drágán fizetett, de legalább maradt egy kis szellemi birtoka, melylyel megfejtheti magának az ellene fordult áramlatok titkát, a mellőzés igazságtalanságát, mélyebb belátásra jut, s a belátás sok szenvedésen enyhit.

A legujabb statisztikai kimutatások, fájdalom, már a mellett tanuskodnak, hogy a fővárosban a zsidó gimnáziumi tanulók száma az utóbbi években jelentékenyen apadt; 1878-ban 38 százaléka volt zsidó, 1883. csak 30·72 százalék.

Tagadhatatlan, hogy e reakczió természetes; de vajjon üdvös-e is? Egy kiváló német iró, Hillebrand Károly, kinek alkalma volt a nyugati nagy nemzetek irodalmi, politikai és társadalmi életét alaposan megismerni, a németországi zsidókérdés szerencsés megoldását leginkább az egységes klasszikai müveltségtől várja. Még inkább áll ez Magyarországban. S megelégedéssel lapoztuk át egy pár vidéki gimnázium értesitőjét, mert azt tapasztaltuk, — bár összehasonlitásra az előbbi évekkel nem volt alkalmunk — hogy a zsidóság még nem riadt vissza a gimnáziumi, közvetetlen haszon tekintetében oly hálátlan oktatásától. Igazolásul kiirtuk a kezünk közt levő értesitőkből a zsidó tanulók számát állami s más-más felekezeti iskolákból. A budapesti evang. s kir. kathol. gimnáziumot valamint a VI. áll. reáliskolát tudvalevőleg tulnyomóan zsidók látogatják. Eperjesen is van zsidó 23·7%, Fehértemplomban 7·3, Kassán 20.1, Kecskeméten 25.1, Pozsonyban 18·1, Szabadkán 19·6, Trencsénhen 37·0, Sárospatakon 6·9, Ungvárott 32·1, Ujvidéken 20·9% stb.

Lehet, hogy mire a mai tanuló nemzedék férfi kort ér, a békésebb évek kötelességei és gondjai elfeledtetik a mai mozgalmak keserüségeit és fájdalmát, mely között a zsidó ifju pályát választ; lehet, hogy felekezetünk ellen intézett támadások nem fognak megszünni s mindig akad egy pár izgató, ki a hazaszeretet kiváltságát a zsidóval nem akarja megosztani. Ezektől Hamlet szavait változtatva azt fogja a későbbi zsidó kérdezni, ha a haza veszélyben lesz:

Mit tennél a hazáért, hadd lám:
Sirnál? viaskodnál? tépnéd magad?
Innál-e mérget? ennél krokodilt?
Én megteszem . . .
Ha szájaskodni tusdz, én is tudok.

Budapest.

BALOGH ÁRMIN.

Theologiai előadások rabbiképző intézeteken.

A párisi »Séminaire Israèlite« előadásai az 1884—1885. tanévben.

Első félév.

Talmud: Chullin 3. fejezete a kommentárokkal és a Kódexek illető szakaszaival; 8 óra hetenkint. (Tanár *Trénel*).

Midrás: Sabbáth traktátus agádáinak cursorius olvasása, 4—13. fej.; 1 ó. h. (T. *Ugyanaz*). — A midrás Abkirnak forditása és történeti s nyelvtani fejtegetése; 1 ó. h. (T. *Derenbourg József*; ezt az előadást az École des hautes études-ben hallgatják a tanulók.)

Misná: Kélim trakt. 5. fejezete, Maimuni kommentárjával; 1 ó. h. (T. *Ugyanaz*, ugyanottan).

Talmudi módszertan: A kálvechómer szabályai; $1^1/_2$ ó. hetenként. (T. *Trénel*).

Szentirásmagyarázat: A kis próféták (folytatás), Náchumtól Zakáriásig; 2 ó. h. (T. *Wogue*). — A szentirásmagyarázat története, a kánon alakulásától Maimuniig; 1 ó. h. (T. *Ugyanaz*).

Héber nyelv: Héber stilgyakorlatok; 1 ó. h. (T. *Ugyanaz*).

Theologia: Maimuni és Albo theologiája a feltámadásról, Száadjá, Júdá Halévi és Maimuni theologiája a jövő világról, fejtegetve és birálva; 2 ó. h. (T. *Ugyanaz*). — Száadja Emûnôth we-dê'th cz. művének 7. 8. és 9. szakaszai; 2 ó. h. (T. *Ugyanaz*).

Zsidók története: A lengyelországi zsidók; a vallásos szekták a 17. századtól a 19. századig; a kabbala története a 19. században; az olaszországi zsidók irodalmi története a mai napig; 2 ó. h. (T. *Loeb Izidor*).

Arabs nyelv: Első tanfolyam. Száadja vallásbölcsészeti munkájának bevezetése; 1 ó. h. (T. *Derenbourg Hartvig*). — Második tanfolyam. Az arabs nyelvtan; $^1/_2$ ó. h. (T. *Ugyanaz*).

Szír nyelv: Kivonatok Bar Hebraeus krónikájából; 1 ó. hetenként. (T. *Ugyanaz*).

Bölcsészet: Maimuni bölcsészete. Értekezések olvasása és birálata. A tanulók előadásai előkészitett tárgyak fölött; 1 ó. h. (T. *Rabier E.*, az Université tanára).

Franczia nyelv: Irásbeli gyakorlatok és értekezések; 1 ó. h. (T. *Salamon*, az Université tanára).

Latin nyelv: Lucretius, De rerum natura cz. művének 5. könyve; 1 ó. h. (T. *Ugyanaz*).

Görög nyelv: Philó, Mózes élete, 1. könyv; 1 ó. h. (T. *Ugyanaz*).

Német nyelv: Lessing, Nathan der Weise cz. munkájának fejtegetése; 1 ó. h. (T. *Vogue*).

Vallásos ének; 1 ó. h. (T. *Beer*).

Gyakorlatok a hangos olvasásban; 1 ó. h. (T. *Ricquier*.)

Második félév.

(A heti órák száma mint az első félévben.)

Talmud: Különböző talmudi traktátusokból kiszemelt szakaszok (körülbelől 30 lap) a táarúbóth kérdéséről, a kommentárokkal és a codices illető szakaszaival. (T. *Trénel*).

Midrás: Sabbáth tr. agádáinak cursorius olvasása, 14—19. fej. (T. *Ugyanaz*). — Érúbin tr. agádái, kritikai és filologiai szempontból. (T. *Derenbourg József*).

Misná: Kélim tr. 15. és 16.; Maimuni kommentárjával. (T. *Ugyanaz*).

Talmudi módszertan: A Gezérá sává és Hekkés szabályai. (T. *Trénel*).

Szentirásmagyarázat: Malákhiás. Jób, 1—10. fej. (T. *Wogue*). — A szentirásmagyarázat története Maimunitól a mai napig. (T. *Ugyanaz*).

Héber nyelv: Stilgyakorlatok. (T. *Ugyanaz*).

Theologia: Albo theologiája a világról. (T. *Ugyanaz*). — Júdá Hallévi Kuzarijának 1., 2. és 3. könyve. (T. *Ugyanaz*).

Zsidók története: Az ujabb kor, Németország, Franczia-, Olasz-, Angol-, Török- és Oroszország. (T. *Loeb*).

Arabs nyelv: Első tanfolyam, az első félévi olvasmány folytatása. Második tanfolyam, választott darabok forditása. (T. *Derenbourg Hartvig*).

Szír nyelv: Kivonatok Bar Hebraeus krónikájából. (T. *Ugyanaz*).

Bölcsészet: A megismerés elmélete. Értekezések, előadások, (mint az első félévben). (T. *Rabier*).

Franczia nyelv: Mint az első félévben.

Latin nyelv: De rerum natura, 6. könyv. (T. *Salamon*).

Görög nyelv: Aristophanes, A lovagok. (T. *Ugyanaz*.)

Német nyelv: Mendelssohn Phädonjának 2. és 3. könyve. (T. *Wogue*).

Vallásos ének: (T. *Beer*).

Gyakorlatok a hangos olvasásban: (T. *Ricquier*).

Páris.

Közli: Loeb Izidor.

KÚTFŐK.

21. sz.

Nyilatkozat antisemita vádak ellen.

Zimándy Ignácz képviselő urnak a magyar országgyülés képviselőházában f. hó 18-án tartott beszédét szószerinti hiteles szövegében csak ma olvashattuk, és igy csak most értesültünk azon rabbinikus munkák hosszu lajstromáról, melyekre nevezett képviselő ur hivatkozott, hogy ez által a zsidóság elleni támadásainak lehető nagy hatást biztosítson. Mindazáltal távol áll tőlünk, hogy e beszéddel szemben czáfolatokba bocsátkozzunk, ami alól, ugy hisszük, már a beszéd alakja is felment bennünket. Minthogy azonban sajnálatunkra tapasztaljuk, hogy még elfogulatlan férfiak is azon nézet felé hajolnak, hogy a képviselő ur állításai az általa idézett könyvekben bizonyitékukat lelik, mulhatlan kötelességünknek tartjuk a következőket kijelenteni:

Zimándy képviselő urnak ez alkalommal kitárt rabbinikus tudományossága bebizonyithatólag Rohling, Justus és elvtársainak müveiből van véve, melyek tartalmát már sokan és többnyire keresztény tudósok megczáfolták, és — Delitzsch Ferencz lipcsei tanár szavával élve — »szemtelen hazugság«-nak (freche Lüge) bélyegezték. Azonban a képviselő ur nemcsak ezen most említett forrásai után beszélt, hanem ezenfelül bátorsága volt a képviselőházban fölmutatni a Zóhárt, mint azon könyvet, melyben »körülményesen le van irva, hogyan kell lesakterolni az alattomosan elfogott keresztény leányt.« Ilyesmiről az egész zsidó irodalomban sehol, de sehol egyetlen egy szó sem fordul elő.

A körülbelől 350 évvel ezelőtt legelőször nyomatott Zóhárban Rohling csak nemrég födözte föl ama mondatot, melyre a képviselő ur hivatkozik. A rituális vérvádat illetőleg pedig, melyet Rohling e helyből akar kiolvasni, azt jegyzé meg Delitzsch, a rabbinikus tudománynak jelenleg legelső keresztény tekintélye: »Ama Zóhár-mondat mit sem tartalmaz mindebből. Becsületemre mondom, hogy minden ugy van belehazudva. A düh Rohlingot őrültté teszi; beteg ő szellemileg és erkölcsileg egyaránt.«

(L. Schachmatt den Blutlügnern, 1883. 38. l.) Delitzsch az evangelikus theologus, Rohling ellenében és a saját forditásának helyessége mellett három katholikus tekintélyre hivatkozott: Bickell szerzetesre, ki az innsbrucki egyetem tanára, Scholz tanárra Würzburgban és Knabenbauer József jezsuita páterre Ditton-Hallban, Angliában. Mindaháromm Delitzsch forditását helyesnek nyilvánitotta, a Rohlingét pedig elitélte. Mindaháromm azt bizonyitja, hogy a zsidó irodalomban legcsekélyebb nyomot sem találtak arról, ami a vérvádat csak távolról is igazolná. (L. Delitzsch, Neueste Traumgesichte des antisemitischen Propheten 29. l. s. kk.)

Zimándy képviselő ur bizonyára tudja, hogy sem az általa fölmutatott Zóhár-ban, sem a töle »tanulmányozva olvasott« talmudban egyetlen lapot sem képes elolvasni, nemhogy megérteni. E meggyőződésre kell jutnia a rabbinikus irodalom minden ismerőjének, ki Zimándy képviselő ur országgyülési beszédjét és antisemita iratait olvassa — és ez a mi tudományos meggyőződésünk is. Készek vagyunk emez állításunkat bármely hivatott tudományos forum előtt bebizonyitani.

Budapest, 1884. október 22-én.

A pesti izr. hitközség rabbisága:

Brill S. L. rabbisági elnök,
dr. *Kayserling M.* rabbi,
dr. *Kohn S.* rabbi,
Pollák L. rabbi.

Az országos rabbiképző intézet theologiai tanári kara:

Bloch Mózes elnök,
dr. *Bacher Vilmos* tanár,
dr. *Kaufmann Dávid* tanár,
Deutsch Henrik tanár.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: *Grósz Gusztáv* tanitó, Máchané Jiszráél. Történet, liturgia, időszámitás és hittan. Pozsony. *Szirmai József, Klein Lipót és Mayer Adolf* együttesen szerkesztett könyveik: Limmúd hakkeriá. Héber A. B. C. Nagyszombat, 1885. Chanókh lannáár. Héber nyelvképző iskola. Gyakorlókönyv a bibliatanitáshoz. 1. r. Előgyakorlatok. 2. r. Berésith. Nagyszombat, 1885. Ézer lammóre. Leitfaden zum met. Unt. d. hebr. Sprache. Bécs és Nagyszombat, 1885.

Mekiczé Nirdámim irodalmi egylet, melyről mult számunkban megemlékeztünk, előfizetési fölhivást bocsátott közre. »Az irodalmi tevékenységnek — olvassuk egyebek közt — minden terén nevezhetők a középkorban keletkezett oly alapvető munkák, melyeket eddig csak névről ismerünk s melyek hozzáférhetetlenül valamely ritka, néha egyetlen kéziratban várják a feltámadást. Héber nyelvtan, lexikographia, szentirásmagyarázat, bölcsészet, ethika, kommentátorok és deczizórok, — nem is számitva a világi tudományokat, a kiadatlan alapmunkák egész sorát mutatják föl, a melyek nélkül ismereteink az illető tudományszakok állásáról hiányosak maradnak.« Az első sorban kiadandó munkák közül föl vannak emlitve: A gáónim responzumai, a nagybecsü pétervári kéziratokból; a Machzór Vitry; Kimchi József Széfer Haggálúj cz. munkája; A Jámborok könyvének (Széfer Chaszidim) eredeti szövege, a pármai kéziratból; a Pirké Á bóth legrégibb és még kiadatlan kommentárjai; a legrégibb és legjelesebb piütköltők gyüjteményei. — Azonkivül folytatni fogja az uj Egylet a Lampronti Izsák nagy talmudi enciklopédiájának (Páchad Jiczchák) kiadását. Előfizetési dij évenkénti 10 márka (6 frt). Az első évre előfizethetni deczember 15-éig, még pedig a bizottsági tagok egyikénél, kiket mult számunkban neveztünk (hozzájuk járult még Straschun M. Vilnában), vagy e két könyvkereskedőnél: Kauffmann majnai Frankfurtban, Romm Vilnában, kik az Egylet kiadványainak kezelését elvállalták.

Montefiore századik születése napját okt. 26-án dr. Adler londoni főrabbi intézkedése következtében az egész angol birodalom zsidó templomaiban a következő egységes programm szerint ülték meg: délutáni ima; a C. és XV. zsoltár; egyes töredékek más három zsoltárból; ünnepi prédikáczió; a főrabbi által irt alkalmi héber ima, mely Montefiore elhalt hitveséről is megemlékezik; esti ima; halleluja (CL. zsoltái).

TUDOMÁNY.

A talmud.

VI.

Fölirta-e R. Jehúdá a misnát, avagy csak élő szóval adta azt elő és csak később lett irásban is megállapítva — ez még mindig vitás kérdés. A tannaiták nemcsak az egész szentirást s a roppant tananyagot bámulatos módon könyv nélkül tudták hanem az emberi ismeret minden ágában elég avatottságot tanusitanak, s általán koruk műveltségének szinvonalán állottak. A görög nyelvet kedvelték s úgy látszik, hogy a római jogrendszert ismerték, melyből több elvet átültettek a zsidó polgári törvénybe.[1])

A misna egy negativ érdemét kiemelésre s elismerésre méltónak tartjuk, azt t. i., hogy a démonokról nem szól, bár elég alkalma lett volna rá. Ha figyelembe vesszük, hogy az első négy században a hit a démonok létezésében általános volt, hogy az egész bálványimádást azok művének tekintették, hogy léptennyomon féltek tőlök az emberek; ha továbbá összevetünk némely misnai tételt a reájok vonatkozó talmudi magyarázattal[2]) azon meggyőződésre jutunk, hogy szánt-szándékkal került a misna szerzője minden oly szót, mely e balhitet igazolhatná. Szimpatetikus orvosságokról és ámulétekről történik ugyan említés,[3]) de ez nem volt kikerülhető, mivel a nép benne hitt, különben ezekről is csak a legnagyobb megszorítással van szó.[4])

[1]) L. Frankel munkáját: Der gerichtliche Beweis.

[2]) Jebámót 16, 6; Gittin 7, 1, 6, 6 a megfelelő talmudbeli tárgyalásokkal.

[3]) Sabbát 6, 2, 10.

[4]) Erre nézve nagyon érdekes a misna tételeit összehasonlitani a tószeftá megfelelő szakaszával. — A Sabbát 2, 5. emlitett »rúach rá á«, gonosz szellemre vonatkozólag megjegyzem, hogy valamely ideges beteg-

E helyen a legnagyobb határozottsággal mondhatjuk, hogy az egész misnában a kereszténységekkel való társadalmi viszonyokról vagy hitükről egy szó sem fordul elő. A »Bálványimádás«-nak címzett traktátus (Abódá zárá) egyesegyedül a bálványimádókról értekezik.[1]) De a pogányokat és a rabszolgákat illető jogi szabványokra nézve is kiállja a misna a versenyt minden más akkori törvénykezéssel, sőt felülmúlja humanitásban, mit ezen helyen részletezni s bizonyitani messze vezetne feladatunktól.[2])

A misna szellemének jellemzésére idézzük válogatatlanúl egypár tételét.

---

ség értendő alatta, v. ö. I. Sám. 16, 23. Hogy Abóth 5, 9. mazzikim, démonok említetnek, azért nem czáfolhatja állításunkat, mert csak eltérő és névtelen nézet, »némelyek mondása« gyanánt van az illető tétel fölvéve a misnába.

[1]) Például, hogy Kalendae, Saturnalia ünnepnapjain tilos a zsidónak az adás-vevés pogányokkal, hogy ez által ne segítse elő a bálványimádást; továbbá mily pogányoktól vett ételek s italok tiltvák, minthogy victimák- és libatióktól származhatnak. Érdekes ezen traktátust összehasonlítani Tertulliánnak »a koszoru« czímzett iratával.

[2]) Csak egy pontot fogunk itt egy pár szóval kideríteni, a melyből az antisemiták tőkét verni szeretnek. B. Kammá 4, 3 így hangzik: ha egy izraelita öklelős ökre a templomi kincstárét megölte vagy viszont, nem köteles az öklelős ökör tulajdonosa a kár visszatérítésére. Épúgy ha egy izraelita ökre a pogányét megölte, nem kell annak a kárt megfizetni, ellenben ha a pogány ökre a zsidóét megölte, minden esetben meg kell fizetni az okozott kárt. Először is e törvényczikk első részéből kitünik, hogy az irott törvény ama meghatározását, hogy egy öklefős ökör tulajdonosa köteles a kárt visszatéríteni (Móz. II. k. 21, 35—36), nem tartották egészen jogosultnak, mert különben nem volna érthető, miért tétetik kivétel a templomi kincstárral szemben. Ezen jogi szempont még más oldalról is bebizonyul. Mert a misna jogrendszere szerint sem az atya, sem az úr nem köteles kiskorú fia vagy rabszolgája által okozott kárt megtéríteni. Inkább azon szempontból indultak ki, hogy az irott törvény ebbeli meghatározása haszon vagy előjog, a melyben csak izraelita polgárok részesítendők; a pogányt pedig nem illeti e haszon, mint a templomi kincstárt sem. A pogány ellenben köteles a kárt megtéríteni, mivel — mint Maimonides megjegyzé — rendesen nem voltak óvatosak és kárt szoktak a zsidóknak okozni. Egyébiránt, ha tekintetbe vesszük, hogy az akkori római jogrendszer szerint, a ki nem volt »civis romanus«, jogtalan lény volt s vagyonával sem tudott végrendeletileg rendelkezni, akkor bizony nem fogunk megbotránkozni az idézett czikk fölött, annál kevésbbé, ha mellé állítjuk a misna más rendeletét (Gittin 5, 8), hogy nem szabad — a társadalom jóléte fentartásának czéljából — a pogány szegényeket eltiltani azon jótéteményektől, melyekben Mózes törvénye a szegényt részesítette.

A következő dolgok számára a törvény nem szabott mértéket: a mezőszéle — melyet a szegényeknek kellett hagyni —, az első gyümölcs, az ünnepkor bemutatandó áldozat, a jótékonyság és a tóra tanulmányozása számára. Ezek a dolgok, melyeknek a gyümölcsét az ember már e világban élvezi, a tőke pedig megmarad a jövő életre: az atya s anya iránti tisztelet, a jótékonyság, az emberek kibékítése, de a tóra tanulmányozása többet ér mindazoknál. (Péa 1, 1).

A ki nem szorul alamizsnára és mégis elfogadja, nem hal meg mindaddig, míg szüksége nem lesz rá; a kinek pedig szüksége volna, de még sem veszi, nem hal meg mindaddig, míg másokat nem támogat. Róla mondja a szentirás: áldva lesz azon ember, ki Istenben bízik, és kinek bizalma is lesz Isten. Épúgy jár azon bíró, ki igaz itéletet hoz. A ki nem sánta, sem vak s tetteti magát, mint ha az volna, nem hal meg mindaddig, míg azzá nem lesz; a bíró, ki vesztegetést elfogad, nem hal meg mindaddig, míg szemei el nem homályosodnak; mert a szentirás mondja: ne fogadj el vesztegetést, mivel a vesztegetés homályosítja az éles szemüeket. (U. o. 8, 9.)

A ki azt mondja: vétkezni fogok s megbánni, vétkezni s megbánni, annak nem sikerül a megbánás; vétkezni fogok és az engesztelő nap fogja az engesztelést kieszközölni, annak részére az engesztelő napnak sincs hatása. Isten iránt elkövetett vétkeket az engesztelő nap engesztel; de ember iránt elkövetetteket az engesztelő nap sem engesztel mindaddig, míg felebarátját ki nem békíti s tőle bocsánatot nem kér. (Jóma 8, 9.)

Ha a törvényszék szavazás útján itéletet hozott, behívják a pörös feleket és az elnök kihirdeti a végzést; de nem szabad a törvényszék egyik tagjának azután az elmarasztalt félhez mondani: én felmentésedre szavaztam, de kisebbségben maradtam; mert ezt megtiltja a szentirás azon szavakkal: ne légy áruló néped közt. (Synhedrin 3, 7.)

Büntető perekben a marasztaló itéletet nagyon megnehezíti a misna; míg polgári perben a többség egyetlen egy szavazattal dönt, amazokban a felmentéshez elég egy, de az elitéléshez két szótöbbség szükséges. A felmentő végzésnél nem volt szabad a pert megújitani, az elitélőnél igen; polgári perekben szabad volt a törvényszék tagjainak szavazatukat akármelyik fél javára változtatni, a büntetőkben pedig csak a vádlott felmentésére, de nem elitélésére is. (U. o. 4, 1.)

A tanukat figyelmeztetvén, mondta hozzájuk az elnök: tudjátok, az egész emberi nem *egy* embertől származik; a ki tehát csak egy embert ártatlanul életétől megfoszt, akkora bűnt követ el, mint ha az egész emberi nemet megölné stb. (U. o. 4, 5.)

R. Méir — 160 — mondja: az atya tanítsa fiát bármilyen, de tiszta mesterségre s fohászkodjék Istenhez, kinél gazdagság s jóság vagyon; mert nincs az a mesterség, a mely nem hozhatna épúgy szegénységet, mint gazdagságot, azért sem szegénység sem gazdagság nem származik magától a mesterségtől, hanem függ erkölcsös magaviselettől. (Kiddusin 4, 13.)

Akábjá, Máhalálél fia — 40 — nem akarta magát alávetni a synhedrion többségének; átoktól sújtva, halála előtt azt mondá fiának, ne maradjon az ő (atyja) véleménye mellett. Hát miért nem tértél el te is tőle? kérdi fia. Én, fiam, egy más többségtől hallottam azt, azért nem térhetek el tőle; te pedig az ellenkezőjét hallod egy többségtől, azért mellette kell maradnod. Atyám, mondá hozzá fia: ajánlj engemet társaidnak; »nem, fiam.« Talán valamely hibát találtál rajtam? »Nem, fiam; tennen tetteid tegyenek gyűlöltté vagy kedveltté.« (Édujót 5, 6.)

Ha valaki napszámosokat fogad (bár többet fizet nekik a szokott bérnél), nincs joga tőlök követelni, hogy korábban fogjanak a munkához, vagy később estig folytassék, mint az illető helyen szokásban van. Hol szokásban van, ételt adni a napszámosoknak s hozzá még valami édesítőt, adjon. Történt egyszer, hogy R. Jóchanán, Matia fia — 120 — mondta fiának: menj ki s fogadj napszámosokat; ment s ételt is igért nekik. Hazajövet, mondta atyja: ki kell velök kötni, hogy nem kapnak egyebet, mint kenyeret s hüvelyes főzeléket, mert mint őseink fiai többre fognak igényt tartani. R. Simon, Gamliél mondja, nem kellett volna kikötni; mert a város szokása döntő. (B. Meczía 7, 1.)

Ha két ember együtt birt egy rabszolgát, és egyike emancipálta, a másik nem, Hillél iskolája mondja: egy napon szolgálja urát, a másik napon maga ura; Sammái iskolája ellenveté: ti arról gondoskodtok, hogy ura kárt ne szenvedjen, de róla nem gondoskodtok; mert kit vehetne nőül? se polgári leányt, se rabszolganőt; hanem kényszerítik a másik gazdáját, hogy ő is emancipálja, ő viszont állítson ki neki adóslevelet az érték fölött; Hillel iskolája erre fölhagyott véleményével. (Édujót 1, 13.)

VII.

R. Jehúda, a misna szerzőjének halála után (220) a pátriárchátus fénye elhomályosodni kezdett. Unokája, R. Jehúda nesziá, még némi tekintélyre emelkedett, sőt pár uj tételt s határozatot is bevett a misnába; de utódjai inkább a kormánnyal szemben képviselték a zsidókat, mintsem a tudományban. Más kitünő tudósok s tanitók, mint R. Jóchanán (megh. 279.) és R. Simon, Lákis fia, vezették a főiskolákat, melyekben a misna csaknem felváltván az amugyis már kimeritett irott törvényt, alapja, szövege, fonala lett a szellemi tevékenységnek.[1]) A misnát magyarázni, értelmezni, okait kutatni, következéseket belőle elvonni, felmerült uj esetekre alkalmazni, annak 63 tráktátusának tételei közt fölfedezett ellentéteket kiegyenliteni s ha ez a legélesebb diálektikával sem sikerülne, a kritika legvégső eszközével élni és magát a szöveget kijavitani, végre a misnát a halácha egyéb gyüjteményeivel összevetni vagy mind a kettőnek tökéletesebb földeritésére vagy az ellentétek konstatálására — mind ezek a szellemi műveletek voltak ezentul az iskolák feladatai, főczéljai. Olykor-olykor uj vallási intézményeket is léptettek életbe, a minőkre a változott bel- s külviszonyok között szükség volt. Ezen a misnához csatolt tárgyalások, mint a misna szerkesztése előtti korban, csak *élő szóval* szálltak át nemzedékről nemzedékre. A misnához füzött e tárgyalások, értelmezések és viták »gemára« azaz kiegészités vagy »talmud« azaz tanulmányozás nevet viseltek.

De mig a misna az iskolai tevékenységnek egységes irányt kijelölt — a szinhelyre nézve, hol annak további fejlődése végbement, nagy változás lépett be. Eddig Palesztina volt irányadója a vallási életnek az egész zsidóságra, bármely országban laktak legyen. Oda seregeltek a tanulók más országból is, hogy a forrás mellett tanulhassák Mózes törvényét magyarázataival s hagyományaival egyetemben s hazatérve a vallás oktatói lehessenek. Otthon iskolákat nyitottak, de egyik sem jutott nevezetességre,

[1]) Tájékozásul megjegyezzük, hogy azon tudósok, kiknek mondatai a misnában vagy egyidejü egyéb haláchai gyüjteményekben emlittetnek »tannaiták,« azaz tanitók vagy auktorok, azok pedig, kik a misná után való korszakban a talmudban előfordulnak »ámorák« azaz: a misná magyarázói, azok végül, kik a talmudot véglegesen szerkesztették (500—700) »szábóréusok« azaz: véleményezők czimét viselik.

csak két iskola képezett kivételt, melyeket R. Jehúda, a misna szerzőjének két tanitványa alapitott: Abbá Aréká — közönségesen Ráb-nak nevezték — és Sámuel. Tudni való, hogy századok óta voltak Babiloniában nagyszámu zsidó községek. A földmivelésben, iparban, hajózásban és kereskedelemben élénk részt vettek s nagy autonomiával birtak. A pártusok s perzsák uralkodói egy fejedelmi tekintélylyel felruházott főnököt — rés gálúta — neveztek ki, a ki a zsidókat képviselte a kormánynyal szemben, az országos adókat kivetette az egyes községekre, a birákat s rendőri főnököt kinevezte. Igy nagy és gazdag községek voltak Nehárdéa, Szúrá, Pumpadita, Mechuza stb. városokban.

Ama két kiváló férfiu, Ráb és Sámuel, Bábiloniába visszatérve, iskolákat nyitottak, amaz Szura, emez Nehardéa városában, melyek nemcsak hogy versenyeztek az anyaiskolákkal Palesztinában, hanem tulhaladták azokat. Mig ezek a IV. században a kedvezőtlen politikai viszonyok beálltával, a kereszténység uralomra emelésével, s ebből kifolyólag a pátriárchátus beszüntetésével ezen század vége felé egészen feloszlottak, Bábiloniában — rövid félbeszakitásokat kivéve — szép virágzásnak indulva, a XI. század közepéig fennállottak s vallási ügyekben irányadói lettek az Európaszerte lakó zsidóságnak.

Palesztina iskolái mintáján indulván, Ráb és Sámuel a misnát alapjává tették az iskolai előadásoknak, igazságszolgáltatásnak és az erkölcsi élet szabályozásának. Őket követték más hires tanitók, kik egyéb községekben hires iskolákat nyitottak: R. Huna, Nachmán Jákob fia, a rés gálúta veje, Chiszdá, Rabbá, Abaji, Rábá. A babiloniai tudósok hajlandók voltak a fogalmak szőrszálhasogatására, mire alkalmat szolgáltattak a bonyolult jogi kérdések, minőket az élénk kereskedelem s a nagy városi élet szokott megteremteni. Némelykor lehetetlen vagy igen ritkán beálló eseteket is hoztak szőnyegre. A palesztinaiak nem dicsérték ugyan ezen szőrszálhasogatásokat és élczesen mondták a babiloniaiakról, hogy tűfokon keresztül hajtják az elefántot; de mégis meghajoltak előttök s elismerték, hogy alapossággal tárgyalták s értelmezték a misna minden tételét, valamint a szentirását is.

Azon korszakban a vallás fogalma nagyon tágas lévén és ugy az egész köz- mint egyéni életet szabályozván, oly tárgyak is kerültek szőnyegre, melyeknek, felfogásunk szerint, semmi közök sincs a valláshoz. Az egészség mikénti fentartása étel, ital és ruházat által, a betegségnek gyógyitása, a társaságban való illedelmes magaviselet, a tanitók s tanitványok közti viszony ép oly alapossággal és részletezéssel tárgyaltattak, mint akár a legfontosabb »halácha«. A démonok is nagy szerepet vittek. Más forrásokból tudjuk, hogy azon századokban a hit a démonok létezésében általános volt. Bábiloniában pedig a párszizmus befolyása alatt a démonokban való hit a tantermekbe is bevonult s igy szükséges volt az ellenök szolgáló védő eszközökről szólani. [1]) Ezen különféle tárgyak alkalmat nyujtottak a szaktudósoknak az illető vagy más tudományágakból szerzett ismereteiket a tárgyalásokba beszőni és azoknak vallási jelleget kölcsönözni.

Azonban ezen előadások még az agádára is kiterjeszkedtek, még pedig oly terjedelemben, hogy némely traktátusnak fele részét is elfoglalta. Ha most már tudjuk, hogy magának az agádának mily különfélék a forrásai: a bölcsészet, ethika, történet, költészet, mese, legenda, szokások, adomák, közmondások; ha hozzáteszszük még, hogy a tárgyalásokban résztvevő tudósok a legnagyobb szabadsággal oly dolgokat is szőnyegre hoztak, melyek vagy épen nem vagy csak igen vékony szálakkal voltak összekötve azon misnával, a melyből eredetileg a tárgyalás kiindult vala: akkor megközelitő fogalmuk lehet arról, mily tarka szinezetü vegyületet képeztek e tárgyalások, és hogy a tananyag is, mint a lávina mentében, nőttön nőtt.

VIII.

Az iskolai tananyag ezen mivolta szükségessé tette a IV. század vége felé, hogy gyüjtéséhez lássanak és a szellemi kincseket a jövőnek is biztosithassák. Ezen nagy munkát kezdeményezte R. Ási (352—427), iskolafőnök Szúrában. Ez gazdag, nagytekintélyü férfiu lévén, rendelkezett mindazon eszközökkel, melyek ily nagyszerü munka végrehajtására szükségesek voltak. Évenként két traktátus tárgyaltatott, és igy a misná 63 traktátusa 30 év alatt bevégeztetett, s mivel Isten R. Ásit hosszu élettel áldotta meg, módjában volt az *egész* misnára kiterjedő tárgyalásokat ismételni, és az ezentul előadandó tananyagot megállapitani. Mint

[1]) L. Kohut, Ueber die jüdische Angelologie und Daemonologie in ihrer Abhängigkeit vom Parsismus.

a misna szerkesztője a maga korában, ugy gyüjtötte R. Ási két századdal később a még inkább meggyült tananyagot és tette le alapját a »babiloniai gemárának vagy talmudnak«, de azon különbséggel, hogy mig R. Jehúda a véleményeket, többnyire minden megokolás nélkül, egymás mellé állitá, ő a tárgyalásokat egész terjedelmükben mintegy egymásra rakta. Ugyanezen időben vagy egy pár évtizeddel előtte Palesztinában is fogtak ily mű szerkesztéséhez, melynek neve: »jeruzsálemi talmud.«

R. Ási követői Már s R. Acha folytatták s bővitették munkáját, de végleges megszerkesztése azon alakban, a melyben jelenleg előttünk megvan, a szabóréusok (500—700) műve, kik uj anyagot is bevettek, s minden esetre fel is irták. A talmud ez utolsó szerkesztői önálló itélettel vagy nem birván, vagy azzal élni nem mervén, és csak a mult dicső szellemeinek erejéből táplálkozván, azon elvből indultak ki, hogy ami hagyományos uton reájok szállt meg a köznép elméjébe hatolt balvéleményekkel együtt az utókor számára, mint tanulságos anyagot, meg kell őrizni. Valamint az életrajzok némely irói válogatás nélkül mind azt elbeszélik, amit hősükről összeszedegetni tudtak, ugy hordtak össze amazok is ami tudtokra jutott a tekintélyes s nem tekintélyes tanitókról, a valót a legendafélével együtt, s olyat is, amit kár volt az elfeledéstől megmenteni. [1])

A misná 63 traktátusai közül talmud kiadásainkban csak 36-hoz van meg a gemára vagy talmud, még pedig hiányzik a misna I. és VI. rendjének gemárája, kivéve egy-egy traktátust mindegyikből. Ellenben megvan a jeruzsálemi talmud a misna I—IV. rendjének mindegyik traktátusához, mig az V. és VI. rendhez, Nidda trakt. kivételével, hiányzik. E két rendhez is megvolt, de elveszett. A XII. század tudósai még ismerték s idéznek belőle.

Igy gyültek össze a talmud tengerében oly tudósok határozatai, véleményei, döntvényei a haláchára, — és eszméi, gondolatai, tanulságai az agadára nézve, kik egy egész évezred (300. Kr. sz. e. — 700. Kr. sz. u.) alatt más-más államokban, más-más viszonyok és szellemi áramlatok befolyása alatt éltek, és pedig azon évezredben, mely két uj vallást szült s a szellemi világban és az emberiségben messze kiható változásokat eredményezett. Nagyon bajos volna tehát, a talmudot egynehány szóval jellemezni akarni.

[1]) L. Rappoport czikkét, Kerem Chemed VI. 248. l.

Találunk benne mély filozófiai eszméket, rögtönzött ötletek tőszomszédságában; magasztos ethikai elveket kicsinyes nézetek mellett; igazságon alapuló jogi szempontokat furfangos fogások mellett; vallásos türelmet s valódi humanitást tanusító tételeket elfogult állitások mellett; egy nemes népszellemből származott szokásokat balvélemények s babonák mellett; nagybecsü történeti adatokat legendák mellett; a költői szellem gyönyörü termékeit üres szószaporitások mellett; alapos ismereteket számos tudomány — asztronomia, mathematika, fizika, természetrajz, anatomia, therapia, geografia, nyelvészet és exegezis — köréből fölszines itéletek mellett. A tudomány érdekében áll a talmud minden mondatát megvizsgálni s a tudományoknak legalább történetére nézve kizsákmányolni. De akár az akkori, akár a mai zsidóságot minden egyes benne előforduló részletért felelőssé tenni, ép oly méltánytalanság volna, mintha valaki a mai kereszténység rovására irná mindazt, a mi az egyházatyák, a skolasztikusok s egyes szerzetek erkölcstani kazuisztikusai valahol valamikép mondottak.

Azt sem szabad figyelmünkön kivül hagynunk, hogy a talmud nagyobb részt elméleti dolgokat is tárgyal, melynek gyakorlati értéke sohasem volt. Ezek közé tartozik sok oly tétel, melyeken most ütközünk s melyek sohasem mentek át a praxisba.

Mindebből, ugy gondoljuk, világosan kitünik, hogy a talmudot akármi egyébnek lehet tartani, mintsem a zsidó vallás könyvének vagy kodexének. Igaz, hogy az irott törvény magyarázása s annak hagyományos értelmezése a talmudban gyökereznek, az is igaz, hogy vallásunk fenntartását azon élénk szellemi tevékenységnek, megedzett akaratnak és erkölcsi nevelésnek köszönjük, melyeket a talmud kölcsönzött a zsidóságnak; de kereken tagadjuk; akár hogy minden tétele a vallás lényegéhez tartozott, akár hogy mindig módositatlan maradt volna.

IX.

Mig a halácha, melynek történetét az eddigekben vázoltuk, a törvény betüjéhez volt lánczolva, az agádának oly szabad tér és mozgás engedtetett, hogy a szellem magaslataira emelkedvén, az eszmevilág minden iránya felé törhetett. Az uralkodó korszellem ugy hozta magával, hogy minden, akár az isten ismeretre, akár

az illemre vonatkozó uj gondolat, habár logikailag és észszerüleg már magán hordozta jogosultságát, mégis csak akkor nyugodott bele a bölcselő is és csak ugy számithatott általános elfogadásra, ha a szentirás valamely mondata, kétértelmü szava, fölösleges betüje, vagy puszta hangja a helyesség bélyegét látszott rányomni. Azért az agádisták csak kivételkép fejezték ki ethikai mondataikat függetlenül a szentirástól, mint például Ábóth traktátusban. A szentirás iránti határtalan tisztelet annyira ment, hogy az isteni eredetében hivők erősen meg voltak győződve, hogy az üdvösséghez vezető tanok összeségének nemcsak elvileg, hanem részletesen is bennefoglalva kell lennie, akár egyenesen kifejezve, akár csak jelezve.[1]) Valamint a próféták a legmagasztosabb igazságokat Istennek, ugy az agádisták azokat a szentirásnak nevében hirdették, és az eredetiség dicsőségéről levondván, azt vélték, hogy szellemi tevékenységük gyümölcsei már régóta termettek volt a szentirás életfáján, melyről ők, az elsők, leszedik. Azért nem törődtek sem szóbeli, sem összefüggési értelmével azon szentirási idézeteknek, melyben valamely eszméhez támogatást látni véltek.

Az agáda még más lényeges pontban megkülönbözik a haláchától: emez Mózes vallásbeli törvényét magyarázván, kizárólag a *zsidóhoz* szól, amaz pedig erkölcsi eszméket földolgozván s körébe vonván, az *emberhez* szól a humanizmus nevében. Az agádisták ezen korlátlanabb indulópontját már Renan is felismerte,[2]) ámbár sok tulzás van azon itéletében, hogy azért merev ellentétben álltak volna a haláchistákkal. Igaz, hogy némely tudós nem tudott barátkozni az agáda ezen irányával, de a tanitók nagyobb része dicsérte, mivel vonzó és nemesitő hatással volt a hallgatókra. Abban tökéletes igazsága van Renannak, hogy a szentirás magyarázásának ezen iránya nemcsak a zsinagogában, hanem az egyházban is dominálta a szellemeket. Eltekintve a szentirásból vett azon helyek magyarázataitól, melyek a kereszténység alapelveinek bebizonyitására előhozattak,[3]) nagyon rokon szellem mutatkozik a két vallás keblében a szentirás homiletikus és allegorikus értelmezésében. Az Énekek éneke könyvét a zsinagóga és egyház egyaránt nem erotikus költeménynek tartják, hanem Isten s hivei között folyó párbeszédnek[1]) — M. V. 19, 14 ugy magyaráztatik (Eusebius h. e. VII. K. 7. fej.) mint a talmudban, hogy nem szabad az ősök szokásaitól eltérni. — Sámuel anyjától, Channától (I. Sám. 1. 13) tanulhatni az imádkozás legfoganatosabb módját. (Beráchoth 31 a. és Cyprián az imáról 5. fej.) — Hogy Isten a jámborokat szigorubban itéli meg, mint a közönséges embereket, ugyanazon versből magyaráztatik a talmudban és az egyházban (Chrysostomos az imáról). — Nem lehet kérdés tárgya, hol eredeti a szentirás ezen magyarázása módja; a zsinagogában-e, avagy az egyházban? Magva megvolt a zsinagogában már Jézus föllépése előtt, és a korszellem fejleszté azt az elválás után is mind a két táborban, melynek keblében a bibliát egyaránt tisztelték és — értelmezték; ott is, itt is a szentirást minden részében Isten ihlette műnek tartották; ott is, itt is a vallás jövőjének tükrét látták benne. Ebben gyökerezett a tipikus szentirás-magyarázat is, mely a szenttörténet eseményeiben czélzásokat lát a világ és a népek jövendő sorsára.

A zsinagóga és az egyház között észlelhető e rokonszellem még többre is kiterjedt. Tudjuk, hogy a holtak feltámadásának elve már a nagy zsinattól szerkesztetett »semóne eszré« imában ki van fejezve. Ezen elv a kereszténységé is. De a pogányoknak nem volt hozzá férhető ezen dogma; sőt nevettek rajta. Azért némi bizonyitékokra volt szükség, hogy hihetővé tétessék. Ily vitákban a pogányokkal utaltak a földbe vetett magra, mely ujra feléled, vagyis mondták: ha Isten embereket, kik még soha nem léteztek, életre kelthet (szülés által), annál inkább ébreszthetí fel azokat, kik már egyszer léteztek (Synhedrin 91 a, Cyrillus IV. Kat. 30. fej., Justinus Mart. I. apol. 19. fej., Tertullian de resur. 11. fej.). Ép ugy találhatók a talmudban ugyanazon nézetek a lélek természetéről: anyagi-e vagy nem, mikor száll az embrióba, ép ugy a pokolról és a jövő életről, mint az egyház-atyák irataiban (Synhedrin 116, Tertullian de poen. 12. fej.). A miről a zsinagóga erősen meg volt győződve, hogy ő birja az igazi vallást, mely Is-

[1]) Bág-Bág fia mondja: Forgasd (a szentirást), mert ebben mindent találsz; nyomozd egyre, s vénülj és őszülj meg rajta, ne hadd el soha; mert ennél becsesebb életmód nincsen (Abóth 5, 22).

[2]) »Paulus« művében, az auctorizált német forditásban 103. l.

[3]) Például: Esáj. 7, 14, 52, 13—53, 1—12.

[1]) L. Jadájim 3. 5 és Ambrosius de virg. IV. fej. Valóban meglepő ugyanezen iró magyarázata (a titkokról 7. fej.) cant. I. 5-hez: »fekete vagyok vétkeim által, de szép Isten kegyelme által« összevetve a midráséval, fekete vagyok vétkeim által, de szép őseim jámbor tettei által.

tentől s a végre van rendelve, hogy az egész emberiséget üdvösségre vezesse, s ezért hitte azt is, hogy a világot Isten Izraél kedvéért tartja fenn — ugyanazt mondja a még fiatal kereszténység részéről Justinus Martyr is (I. Apol. 7. fej.).

Nem tagadhatni ugyan, hogy a talmud agádabeli részében oly mondatokra is akadunk, melyek izetlenek és tisztult nézeteinknek meg nem felelnek. Ábrahám Ibn Ezra egy helyütt azt mondja: vannak agadái mondatok, melyek finomak, mint a selyem fonalai, de olyanok is, melyek durvák, akár a zsák szálai. De ezekért csak a talmudot gáncsolni s tekintetbe nem venni, hogy az minden irodalomban igy van, avatatlanság és igazságtalanság jele. Nem bocsátkozhatunk itt mélyebben az agáda jellemzésébe, de nem is szükséges. A kik nem zavart forrásokból tanulmányozzák ezt, meg tudják becsülni fenséges eszméit, méltányolni ethikai értékét s kihalászni tengeréből legszebb gyöngyeit.

X.

Végezetül még csak röviden akarunk e fontos kérdéssel foglalkozni: birt-e a talmud valaha általános érvényességgel? birja-e most is, s meddig terjed az?

Általános s változhatatlan érvényességgel soha sem birt a talmud. Eltekintve attól, hogy a babiloniai talmud nem kevés haláchai határozatokban eltér a jeruzsálemi talmudéitól, azok is, kik amazt irányadónak tartották, a változott viszonyoknak mefelelően módositották szabványait. A gáónok — e czimet viselték a babiloniai iskolák főnökei 700—1050-ig — lényeges jogi kérdésekben eltértek a talmudtól. A diaspora fényének nevezett R. Gerson ben Jehúda (1040) megtiltotta egy zsinaton a többnejüséget s rendelte, hogy nem szabad a nőtől ennek beleegyezése nélkül elválni — ámbár a talmud szerint mind a kettő meg van engedve. Maimonides a talmud összes törvényi tartalmát rendszerező kodexében kihagyja mindazon szabványokat, melyek a démonokban való hitből eredtek. [1]) Ép ugy elveti a mai zsidóság mindazt, ami akár a talmudban, akár más kodexben az

[1]) L. Ben-Chananja, 1858. 145. l.: Löw Lipótnak Rappoporthoz intézett nyilt levele.

erkölcsiség fogalmába ütközik. Korunkban az erkölcsiség — bár gyökerei a vallásba nyulnak és innen szivják erejöket — az egyes tételekre nézve ellenmondást nem türő oly hatalom, mely ember és ember közt különbséget nem ismer. A 163 zsidó káté — melyek lajstromát a M.-Zs. Szemle 2., 3. és 8. számában közli — mindegyikében megvan azon tan, hogy az erkölcsiségre nézve nincs különbség nemzet s hitfelekezet közt. Pedig ezekből tanulják gyermekeink a vallásosság és erkölcsiség tanait, nem a talmudból; és sok ezer felnőtt zsidó közt alig akad egy, ki csak egy sort is tudna a talmudból olvasni. A vallásokban nem az elkülönitő dogmák és szertartások, hanem a közös erkölcsi tanok adnak az államnak erőt és szilárdságot. Ábrahám Ibn Dáud — egy XII. századbeli zsidó vallásbölcselő azt mondja: »Az észbeli törvények egyesitik azon embereket, kik különben a legkülönbözőbb nézeteknek hódolnak, mert amazokra nézve minden nemzet egyetért. Innen ered, hogy ugyanazon országban az észvallás egyesitő köteléke egy államtestté olvaszthatja a legkülönfélébb vallásfelekezeteket, melyek közül az egyik a másiknak hagyományos hitét czáfolja, meghazudtolja és semmivé teszi.«

Veszprém.

HOCHMUTH ÁBRAHÁM.

(Vége.)

IRODALOM.

KORSZERŰ PRÉDIKÁCZIÓK.

Tartotta dr. *Perls Ármin*, főrabbi. Kecskemét.

Az üditő nyaralás havai elmultak; őszi szél siet végig a tarlókon. Itt a szüret ideje; már hetek óta nem hangzik a madár szava, a kétszeresen és háromszorosan megáldott szőllőhegyek felől csak az ujjongó vinczellérek dala száll le a völgybe, és mégis úgy érzem, mintha a nyár kellő közepében erdő szélén állnék, hogy az ép oly tiszta mint mély hegyi patak dallamos mormogásában gyönyörködjem, hogy körüllengessem magamat a fenyőillattal fűszerezett levegőtől. És ez nem illuzió; a kis könyvecske, melyet épen kezemből letettem, tényleg magas hegyi vidékbe vitt el engemet, a hol a legtisztább források zúgnak, hol balzsamos erdőlevegő örömmel tölti el a szivet, ujjongással a lelket. Ily hatással volt rám dr. *Perls Ármin*, kecskeméti főrabbi, hat prédikációjának egy huzamban végzett olvasása. Nyelve kristálytisztaságu hegyi patak gyanánt folyik, melynek habjai rithmikus dallamosságban sietnek el, és a szellem, mely e habok fölött leng, az bibliailag szólva: az Isten lelke, mely a mélységen nyugszik. Ki ne hallgatna ily nyelvre, ki ne hagyná magát körüllengetni ily üdítő, frissítő szellemtől?

Nagy tévedés azt hinni, hogy prédikációkat nem lehet jóformán olvasni; egy valóban jó prédikáczió olvasásakor is szerez magának figyelmet. Nem a prédikátornak, hanem a prédikációnak kell azt lekötnie; és ha egyszer ily varázszsal bir, akkor a holt betü is életet, meleg életet nyer; akkor hangját emeli az irott szó, és a legmegindítóbb, legmeghatóbb nyelven beszél szivünkhöz, szellemünkhöz. Azon szemrehányás, melylyel rendesen a közönséget illetik, hogy nem olvas prédikációkat, nem legcsekélyebb részben magukra a prédikátorokra hárul vissza; mert oly szónok, ki nem külsőségek, hang és taglejtés által, hanem szív és szellem által birja hallgatóit magával ragadni, annak szónoklatai az olvasásban is ugyanazt a benyomást fogják kelteni, a melyet egy valóban lélekemelő művészi remek a nézőre gyakorol. A modern zsidó prédikáczió aránylag még nagyon fiatal ugyan, de fiatalsága daczára már több képviselője lehetne, és kellene is, hogy legyen. Mert, fájdalom, szomoru igazság, a zsidó prédikációk többsége nem modern, és modern hitszónoklataink többsége nem zsidó. Annál nagyobbra becsülendő, midőn alakilag tökéletes hitszónoklatok azon szellemet lehellik, mely a régi derásának győztes ingerét és páratlan hatalmát kölcsönözte. Az antagonizmus a derásá és prédikáczió között, vagy pontosabban, a rabbi és hitszónok között, mely oly soká fennállott, soha sem lett volna ilyen nagygyá, ha a modern hitszónokok valódi rabbik lettek volna. Hiába hivatkoznának egyes nevekre. Ezek kivételek. És aztán ezekben az egyesekben maradt még valami a régi maggidok tulajdonságaiból. A zsidó közönség, minek tagadjuk, egészen sajátszerü; nem éri be azzal, hogy a prédikácziót csak meghallgatta, hanem valamit haza is akar magával vinni a templomból, és a hol a modern prédikáczió csupán alakilag tökéletes, ott általánossá lesz a kérdés, hogy mit is mondott ma voltaképen a rabbi?

Azért nyomatékosan emelem ki: Perls szónoklatai nemcsak korszerűek, mint a czímlapon olvassuk, hanem igazán zsidók is. Meglátszik rajtuk minden kétséget kizárólag: szerzőjük sokoldaluan művelt férfiu, de zsidó tudós is, a kinek nem elég, szentirási verseket és midrási mondatokat csak idéznie, hanem ki az Isten igéjéből, az irottból és a szóbeliből, a legalkalmasabb tanitásokat tudja kiolvasni modern korunk számára. Neki irodalmunk kimeríthetetlen bánya, a melyből mindig ujra meg ujra lehet tündöklő nemes érczet napvilágra hozni. És e tiszta arany fényétől mily csodaszerűen verődnek vissza a korunkban uralkodó, korunkat mozgató eszmék sugarai.

Nem volna egészen alaptalan a szemrehányás, hogy szerzőnk néha nemcsak nagyon is messze távozik a szentirási helyek egyszerü szóértelmétől, hanem olykor, mint mindjárt az első prédikáczióban, a Jesája 61. fej. 6. v., a szöveget látszólag szükségtelenül emendálja: ilyen és hasonló alárendelt szemrehányások emel-

hetők a szerző ellen; de ki csak egy-két pillanatig időz mellettök, annak bizonyosan sejtelme sincs arról, hogy ily fogyatkozásból rendesen a zsidó hitszónok legragyogóbb jelességei nőnek ki. Mért nem birnának a hitszónokok is jelenségeik gyengéivel? A hol annyi a fény, valóban egy kis árnyékon nem szabad senkinek megütközni. Az előttünk való hat beszéd mind fénytől sugárzók, szívet, lelket emelők; és én nem képzelhetek művelt zsidók, — akár modern-humanisztikus vagy ódon-vallásos a műveltsége — ki ilyen prédikációk után ne emelkedett lélekkel hagyná el az Isten házát.

Mindjárt az első prédikáczió valóságos műremek. Meleg érzésű ima és tárgyszerű bevezetés után áttér a szónok annak ecsetelésére, milyen a fölfogása saját szent hivatásáról és mikép akar »Izrael házai« fölött, az Isten háza, a család háza és az iskola háza fölött őrködni. Bizony, a mely község ilyen székfoglaló hitszónoklatot hall, nemcsak azt tudja, mit akar a szónok, hanem azt is, mire képes. A kecskeméti hitszónok villámsugarakkal rendelkezik, és jól tudja azokat kellő időben és kellő helyen tündököltetni. Ez sokat, igen sokat ér, majdnem annyit, mint az a villám, melyért szónok az éghez fohászkodik, hogy sujtsa az ellenségeket. Mert szószékről, melyen villámlik, mennydörgésnek is szabad hallatszania, és a szószéki villámok és mennydörgések többé-kevésbbé tisztítják is a zsidó községi élet légkörét. És valóban, már a második prédikáczióban (Ok és okozat), mely ujév első napjára való, mintha a mennydörgés szavát hallanók. Vajjon meg voltak-e elégedve a rabbival mind, a kik a zsinagógában jelen voltak e prédikáczionál, arról kételkedem, de biztosan merem állítani, hogy sokan közülök önmagukkal voltak elégedetlenek; ez pedig, mint egyszer XIV. Lajossal szemben nyilatkozott Bossuet, a legnagyobb siker, melyet egy prédikáczió elérhet. Felette hangulatos, és épúgy rövidsége mint finom tagoltsága által különösen hathatós a harmadik beszéd (Legyen világosság!) a Kól Nidré estéjére. — Jeles szombati prédikácziók a negyedik (Jakab olajkorsója) és az ötödik (A gazdagok és szegények kötelességei). A hatodik (A három név) mélyen megható halotti beszéd. Nagyon messzire vinne az egyes prédikácziók részletes megbeszélése. A ki nem mindennapi élvezetet akar magának szerezni, olvassa el; finom érzésü, esztétikusan művelt hitszónokkal fog megismerkedni.

Rövid jelentésemet őszinte hálám kifejezésével zárom be, hogy szerző kilépett visszavonultságából. Vajha nemcsak hálás hallgatókat, hanem hálás olvasókat is találna, a mint megérdemli. Akkor remélhetjük, hogy nem sokára »ajka gyümölcsének« uj próbáit teszi elénkbe.

Karlsruhe. SCHWARZ ADOLF.

A TIZENKÉT APOSTOL TANÍTÁSA.

Az »editio princeps«-ből fordította és bevezetéssel ellátta *Boros György*, a kolozsvári unitárius papnöveldében hittan- és biblia- magyarázat tanára. Kolozsvárt, 1884.

A zsidó theologus, ki a kereszténység fejlődése történelmével is komolyan foglalkozik, nem akadhat a zsidó vallás- és erkölcstant illetőleg abban érdekesebb s tanulmányosabb korszakokra, mint annak első évszázadaira. Mert épen ez évszázadoknak az utóvilágra szállott keresztény irodalmából, mely tükrét képezi az őskeresztény alkotó szellemeknek, tünik ki a zsidóság jogos büszkeségére azon igazság, hogy még az úgynevezett »keresztény ethika« sem dicsekedhetik tökéletes eredetiséggel; mivel ez ethika is részint az apostoli, részint pedig a későbbi keresztény egyházírókat megelőző rabbinusi hitforrásokból, tehát a misnából, a midrásból és a talmudból merítette legfőbb alapelveit, melyek aztán az őskeresztény világnézettel együtt némi módosításon vagy gyökeresebb átalakuláson mentek keresztül. — És mennél rövidebb az időszak, mely a zsidó anya-vallás és az ebből keletkezett keresztény leányvallás önálló működése közt lefolyt, annál tisztábban mutatkozik abban gondolataik, érzelmeik és elveik benső rokonsága; annál világosabban észlelhető a bizonyíték arról, a mit Buckle oly elmésen állított a következő megjegyzésben: »Hogy az Uj-testamentom erkölcsi rendszerében egyetlen oly szabály sem található, mely elébb teljesen ismeretlen vala az ősvilágban; hogy pedig az apostoli iratok számos erkölcstanai többnyire a zsidó, de még a pogány művekből is erednek, ez minden tudós előtt világos; ám szemrehányást távolról sem képezhet ez a kereszténységre nézve, sőt ellenkezőleg nagyban emeli annak értékét, minthogy ez arról tanuskodik, hogy tanai benső rokonságban állnak az emberiségnek különféle évszázadokból való irányaival. Azonban az állítás: a kereszténység egészen uj erkölcsi igazságokat fedezett fel az emberiség üdvére, nagy vastag tudatlanságra, vagy szándékos félrevezetésre mutat.« — A későbbi küzdelmes századok folyamában persze, midőn a kereszténység, nagyszerü

világküldetését teljesítve, az uralkodó pogánysággal szembe szállt, melynek érzéki kultuszát és szokásait nem csak a keresztény ethika szelleme, hanem a pogányokéhoz hasonló dogmák és szertartások szükséges eszközei által is elnyomhatta, mindinkább elidegenült a leány- az anyavallástól elannyira, hogy végre a kegyelet helyébe a gyűlölet lépett, mely nem csak azt terjeszté, hogy a leányvallás erkölcsileg és szellemileg tulemelkedett az anyavalláson, hanem azt is, hogy tökéletes új ethikai tanforrást nyitott meg az epedő emberiség üdvösségére!

A fenn-jelzett »tizenkét Apostol tanítása« figyelmes olvasásáról szintén ily elmélődés merült fel lelkemben. — Mert a »Tanítás első és főrésze (1—5. fejezet), mely, mint az jeles fordító igen tanulságos bevezetésében megjegyzi, »megerősíti a ujabbkori szabadelvü tudósok által a kereszténység első századairól tanított nézeteket,« oly hit- és erkölcselveket foglal magában, melyek mint rövid és velős tételek stilusuk és tartalmuk által azonnal a »*Pirké Abóth*« szintén ily lakonikus és népszerűen oktató stilusban előadott erkölcsmondataira emlékeztetnek; még pedig oly határozottan, hogy majdnem biztosan állíthatjuk, hogy a »Tanítás« írója vagy írói előtt *minta gyanánt* lebegett a »Pirké Abóth« misnagyüjteménye, melyből számos erkölcsszabály lett merítve és a szigorúbb, vagy mondjuk az eszményileg tulzó és rajongóbb őskeresztény szellemben módosítva.

Hogy ha a »Tanítás« kiadója vagy t. fordítója ezen misnagyüjteményre is kiterjesztette volna kutató figyelmét — minek szükségét az uj-testamentom és a korábbi keresztény iratok alapos tanulmányozására Lightfoot és Delitzsch elegendő tudományos okok által bebizonyitották —, úgy tán mégis jobban determinálhatta volna a »Tanítás« szerkesztése idejét, valamint ama két homályos tételt is, mely a II. rész 6. és 11. fejezetében előfordul, tán egy kissé földeríthette volna. — Mert ha szerény véleményem, hogy t. i. a »Tanítás« írója már ismerte a »Pirké Abóth« gyüjtését, elfogadható történelmi föltevés; úgy annak irója valószínűleg később-ben élt vala mint R. Jehúda-hannászi, a misna szerkesztője, ki 219 vagy 220 körül Kr. u. halt meg (L. Jost. Gesch. d. Judenth. II. 118. l. és a jegyz.) és e szerint a »Tanítás« első és második részének irója azonegy személy lehet t. i. egy kereszténynyé vált *hellenisztikus* zsidó tudós, ki mint a korábbi Barnabas a héber-chaldéus nyelvben ép oly jártas volt mint a görögben, és ki a

kereszténység később már némileg kifejlődött dogmatikus egyházalkotmányát, a püspökök és diakonusok rendeltetését is tökéletesen ismerhette (l. Renan »die Apostel« német fordít. 129. l. e. t.). — Azonban térjünk át a »Tanítás« és a »Pirké Abóth« azon helyeinek kimutatására, melyekben a hasonlóság, némi eltéréstől eltekintve, csakugyan szembetünő.

Mindjárt a »Tanítás« I-ső fejezetével úgy tartalmát mint stilusát tekintve utalhatunk P. Ab. II, 1. 9. tételeire, mikben szintén két utról van szó, csak hogy a zsidó bölcs az utakat nem az »élet és halál,« hanem az egyenesség (jesara) és gazság (rááh) utjainak elnevezi. — V. ö. tov. P. Ab. IV, 9., hol a zsidó oktató is az ellenség iránti kiméletről és jóakaratról beszél, csakhogy a »Tanítás« irója itt tekintettel az evangeliumra az ellenség iránti szeretetre is utal, mely ugyan magasztos, önmegtagadó, de gyakorlatilag nem teljesíthető követelés. És ép ily követelések által különbözik a zsidó ethika a kereszténytől, mely utóbbi sokban eszményibb, ám nem számit az emberi természet erkölcsi képességével. A zsidó ethika tetőpontja: »Szeressed felebarátodat mint tenmagadat«, és adj kenyeret az ellenségnek is, midőn éhezik. »Ne örülj, ha ellened megbukik, ha hanyatlik, ne ujjongj szivedben« (Példab. 24, 17.) A keresztény ethika tetőpontja: »Szeressed ellenségedet is«, mely sokkal magasabb a zsidóénál, de épazért, mert magasabb, el nem érheti azt a gyakorlati emberélet.

A »Tanítás« 2-ik fejezetével v. ö. P. Ab. IV, 3., hol a »Tanítás« eme tétele: »Egy embert se gyűlölj« majdnem szószerint előfordul, csak azzal a kis eltéréssel, hogy a zsidó bölcs a »megvetni szót (báz) használja. A »Tanítás« 3-ik fejezetével v. ö. P. Ab. II, 10. III, 10. másod. bekezd. és III, 13. II, 4. másod. bekezd. és IV, 4. A »Tanítás« 4-ik fejezetével v. ö. P. Ab. IV, 12. III, 2. 6. I, 4. II, 4. másod. bekezd. III, 7., hol a vagyonközösség elve szintén ily módon van kifejezve és magasztalva, csak nem oly tulzóan mint a »Tanítás« tételében, mely, mint a fordító is helyesen megjegyzi, az őskeresztény ebionitizmusnak földi javakat megvető szellemében oktat.

A »Tanítás« 6-ik fejezetével v. ö. P. Ab. III, 8. és III, 5., hol az »Ur igája« helyett a »tóra igája« használtatik. — Itt a »Tanítás« következő tételéhez: »Az evést illetőleg, türj el annyit a mennyit eltürhetsz, de a bálványoknak áldozástól erősen nagyon őrizkedj; mert ez holt isteneknek való szolgálat«, a fordító meg-

jegyzi: »A szöveg jelentése nem elég világos. Valószinű, hogy a tiszta és nemtiszta ételek megkülönböztetésére vonatkozik. Farrar azt állítja, hogy a bőjtölésre nem vonatkozhatik.« — De ha mi ezen tétellel összehasonlítjuk a P. Ab. III, 3-ik mondatát: »Midőn hárman egy asztalnál esznek és nem beszélnek vallásos ügyekről is, olyanokul tekinthetők, mint ha ettek volna *a halottak áldozatából*, mert mondva van: »Asztalaik mind undok okádékkal telvék, mert Isten nincs ott jelen;« ugy némi felvilágosítást nyerünk a »Tanítás« tétele fölött is, mely szintén arra akar inteni, hogy az »evés« ne legyen önczélja a hivőnek, hanem csak szükséges eltürésnek tekintse a vallásos élet érdekében, mert különben »evése« a holt isteneknek (zibché-méthim) való áldozat vagy szolgálat.

A »Tanítás« 9-ik fejezetében ez intés fordul elő: »Az Urvacsorából senki ne egyék, se ne igyék, csak a kik meg vannak keresztelkedve az Úr nevére, mert erre nézve is azt mondotta az Úr: »*Ne adjátok azt a mi szent, az ebeknek!*«

Ez intést csak azért idéztem szószerint, hogy megmutassuk bizonyos zsidó- meg talmudgyülölöknek, hogy eltekintve a későbbi jezsuita erkölcskodextől, még az őskeresztény iratokból is — és pedig nem ferdítés árán — idézhetnénk oly tantételeket, melyek az ethika és a humánitás geniusát megsértik; mint a föntebbi mondatot, mely a meg nem keresztelkedetteket mind »ebeknek« nevezi, mig a talmud azokat, kik az urvacsorának megfelelő peszách-bárányáldozatból nem ehetnek, Mózessel csak »árél«-nak hívja (II, M. 13. 48.). — Mi zsidók azonban ezt a szomoru mesterséget nem gyakoroljuk, belátván, hogy az őskori vakbuzgóság légkörében élt egyes keresztény tanítók inhumánus szavaiért nem lehet felelős az egész, kivált nem az ujabbkori kereszténység.

A »Tanítás 10-ik fejezetében előforduló ima »Maran-atha« kifejezéssel végződik, melyhez a fordító a megjegyzést teszi: »Ez arab eredetű szóból van véve, mely annyit tesz: az Ur jő.« — Ám bocsánat, ez tévedés, mert e két szó *szir-chaldéus*, és a legelső jeruzsálemi keresztény község hiveinek *titkos* jelszó gyanánt szolgált, mely által az egyik hittestvér a másikat megismerte és a reményben megerősítette, hogy az »Emberfia« az ő fenségének rövid idő mulva eljövend, még mielőtt ez üdvhir Izraél összes városait elérhette (l. Renan »die Apostel« ném. kiad. 134). — A körülményből, hogy ezen *titkos jelszó* ugymint az »Amen« kifejezés már a nyilvános imák végén használtatott, szerény véleményem

szerint azt lehetne következtetni, hogy ezen az »Urvacsora« vétele után mondott ima nem — mint ezt a fordító véli — az első kereszténységnek tulajdonítható, kik e titkos szót bizonyosan nem oly gyakran és nem oly nyíltan ejtették ki fohászkodásaik alkalmával, hanem a későbbi századokbeli kereszténységnek, kiknek ily titkos jelszóra már nem volt szükségük, és azt csak szent hagyományként használták az imák végén, általa azt a hitet vallván: »Az Úr jönni fog,« de nem a legközelebbi időben, mint ezt az első keresztény község hitte, hanem a »végítélet« nagy napján, melyre a »Tanítás« 16-ik fejezetének tételei szintén vonatkozhatnak. Igy aztán ama »némi ellenmondás« is, melyet a fordító a 10-ik és 16-ik fejezet között talált, megszünnék, minthogy a lelki halhatatlanság eszméje, »mely Jézus által jött tudomására az embereknek«, összeegyezhető »az Úr jövetelének várásával« a végítélet napjára.

A 11-ik fejezet emez utolsó-előtti tételéhez: »Egyetlen kipróbált igazi profétát is, a ki e világon az egyház titkaira dolgozik, de nem tanít meg másoknak mindent, a mit ő tesz, meg ne itéljetek, mert a régi próféták is igy cselekedtek«, a fordító megjegyzi: »A tétel jelentése homályos és bizonytalan.« — Nézetem szerint e tétel ama »Máaszé-merkábá és Máaszé-berésit« — megnevezés alatt ismert, Genesis és Ezekiel első és Jesája hatodik fejezeteiből kiindult »Isteniség és teremtés« fölötti szimbolikus metafizikára céloz, melynek nyilvános, népszerü előadása a zsinagógákban szigoruan tiltva volt.

Midőn még elismerésemet fejezem ki a tudós hittanár úrnak különösen a bevezetésért, mely rövidsége daczára elegendő tanulságos és kimerítő azokra nézve, kik ily theologiai tárgyakban némi jártassággal birnak, egyszersmind t. kollegáim figyelmébe ajánlom ez érdekes »Tanítást« és bezárom jelen soraimat az őszinte óhajjal: Vajha a kereszténység és zsidó vallás hivei époly rokonérzésben élnének egymással a haza és a társadalom üdvére, mint a két vallás ethikai tanai meg eszméi ősi és benső rokonságukról tanuskodnak.

Kaposvár. ROSENBERG SÁNDOR.

SALAMON IBN GABIRÓL KÖLTEMÉNYEIBŐL. [1])

Barátja halálára.

Mért örüljünk életünknek?
Mi az ember léte, vége?
Gyermekit a föld elnyeli —
S ők gyümölcsét élvezék-e?

Múlandóság létünk neve,
Múlandó az ember-élet, —
Ébredj ember, térj eszedre:
Vesszen a föld! Mért kiméled?

Mert ha tudnád, én mit érzek,
»Vissza!« szived azt sugallja ...
Jaj, e gyarló földi éltet
Lelkem csak tehernek vallja.

Egy, csak egy van, — s ez az éjjel,
Ébren töltöm s ezt kivánom ...
Hogy' alhatnám? Szivem ébren,
És szememtől fut az álom:

Az erényt kell feltalálnom
És müvelni lelkem végig;
S e porbörtönt szétrombolva,
Eljut tán igy a tökélyig.

Üdvnek árnyát feltalálja,
Jó tudatra küzdve-törve;
Fénynek útja s a jövendő
Igy világos lesz előtte.

Mert lehányva földi burkát
Istenünkhöz szállva repdes;
Száll magasba, törve-szállva,
Mint barátunk is a kedves...

[1]) Salamon Ibn Gabiról a 11. század legkiválóbb zsidó költője és bölcsésze. Jelen költemény eredetije megjelent Sachs Senior »Siré Hassirim aser liselómó« cz. munkájában.

Szép hazámnak dísze volt ő,
Gyémánt-éke, drágasága,
És hatalma és vitéze,
Rendületlen óriása;

Édesízű szőlőfürt volt,
Édesebb a hegy levénél, —
S mért nyelék el őt a hantok?...
Föld! Föld! Inkább te ne élnél!

Eltemettük. — Elsötétült,
El a napnak fénysugára;
Társi hogyha nem viszik ki,
Vette volu' a nap vállára...

Ó lakói e világnak!
Testünk im, a rög tőrében, —
Ámde lelkünk szállva röppen
S mint a napfény folyton ébren.

Mért rettegjünk a haláltól,
Mért remegjünk úgy e szóra,
Mért kivánjuk úgy e burkot? —
Ő hisz' lelkünk megváltója...
S mért reszkessünk serlegétől?
Éltünk attól mi sem ója!

Budapest. KECSKEMÉTI LIPÓT.

TÁRSADALOM.

A makkabéusok ünnepére.

Valamint az állatok és növények tenyésztésében különböző fajok egyesitése nem kedvezőtlen eredménynyel jár, épúgy két különböző kulturnépnek érintkezése és kölcsönös áthatása néha mind a két részre üdvös változást, helytelen fogalmak, elévült törvények átalakitását idézheti elő. Épen ebben áll Nagy Sándor főérdeme, hogy a keletiek és a görögök gondolkozását és világnézletét, a nemzeti sajátosságok bölcs kimélésével, érintkezésbe hozta egymással. Ezen érintkezési és összeolvadási proczesszus, melyet a nagy király kezdeményezett, a birodalmából keletkezett egyes királyságokban folytatódott: a különböző nemzetiségek szellemileg érintkeztek, de eszmeköreik nem mindig olvadtak egybe. Néha az érintkezés következménye gyanánt még nagyobb elidegenedést találunk, főleg ott, hol az egyik nép a másik rovására kivánta egyedül uralkodókká tenni intézményeit, törvényeit, vallásos és erkölcsi nézeteit. Ily egyoldalu hatalmaskodásnak a seleukidák birodalma vált szinhelyévé. Antiochus Epiphanes mint a hellénség képviselője a zsidó népet elnyomni, szellemi és erkölcsi önállóságában erőszakosan megszoritani törekedett. Ha ő Nagy Sándor nyomaiban járva, arra iparkodik, hogy szeliden és lassanként a zsidó szellemet közel hozza a göröghöz, a zsidók maguk kezet fognak vele. Hiszen megszokták már, hogy a világhatalmak, melyeknek eddig voltak alattvalói, bizonyos kegyelemmel és kiméllettel bántak velök, sőt a persa achaemenidák szimpatiával is viseltettek kultuszok iránt. Antiochus másképen járt el, és példátlan keménysége példátlan ellentállást szült, a zsidó népszellem oly hatalmas föllobbanását, hogy vele új korszak kezdődik a zsidók történetében. IV. Antiochus idejében először bámulhatta a világ az Egy Isten vallásából meritett erőt és lelkesedést, először látta a hitért szenvedett mártirság dicsőségét; mert ezen király nem érvén be azzal, hogy a zsidókat leigázta, vallásukat is kiirtani kivánta, egész nép- és valláséletüket teljesen hellénesiteni akarta.

A szir-hellén király e kisérlete azonban nemcsak emlékezetes történeti tény értékével bir, hanem a népek pszichologiája szempontjából is érdekes marad mindig, — és egyuttal tanulságot nyujt a jelenkornak. Korunkban, midőn föléledenek a fajküzdelmek, és az »áriák« képviselői megtámadják, megrohanják a »semitákat«, nagyon figyelemre méltó az ókorból ránk maradt e példa, mely szerint a görög indogermánok és a sémi zsidók eleinte békés kölcsönhatással voltak egymásra, mig egy zsarnok tulkapásai őket egymástól el nem idegenitette. Például szolgálhat az ellenfeleinknek, de épúgy sok túlbuzgónak saját táborunkban, kik ellenségeink vagy hamis barátaink táborát gyarapitják; tanulságot vehetnek a jelenkor fajküzdelmének előharczosai, de az ingadozók is mi közöttünk: megtanulhatják mindnyájan a makkabéusok harczaiból, hogy nem mindig a gyöngébb faj az, a mely legyőzetik, és hogy a vallás fegyvereivel diadalmaskodnak a mellette lelkesedők a vakbuzgó elnyomók fölött.

Kezdetben talán Antiochus a zsidó népet görög erkölcsök és szokások, versenyek és játékok behozatala által akarta a polgárosodás magasabbnak vélt polczára emelni. A zsidók között is voltak, kik ártatlannak, sőt kivánandónak hitték a görög erkölcsökhöz való alkalmazkodást. Miért is ne tanultak volna oly néptől, mely a müvészet és tudomány minden ágában, az állami és társadalmi élet minden terén annyira kivált, mely annyi hires költőt és bölcsészt, művészt és szónokot, államférfiút és hadvezért szült. Antiochus nagyon kedvező talajt talált tervének megvalósitására. Voltak akkor is a zsidók közt — mint minden időben voltak és most is vannak — békezavarók és hitehagyott rágalmazók, kik a hatalmasok figyelmét népök gyöngeségeire forditották; voltak, kik az idegen uralkodó beavatkozását még a vallás belső ügyeibe sem átalkodtak fölhívni; hozzá járult a visszavonás és meghasonlás, melyet a túlbuzgó hellénisták előidéztek Judeában: mindez Antiochust egyre nagyobb önkényre bátoritotta föl a zsidók ellenében. A főpapi méltóságokat pénzért adta méltatlanoknak és ezek kegyurukhoz méltóan viselték szent tisztjöket. Ők és velök együtt a játékok, versenyek és egyéb világi örömök által elkábitott fiatal-

ság mindinkább távoztak az ősök tiszteletre méltó erkölcseitől. Az idegenért, kölcsönzöttért tudtak lelkesedni, de nem saját népök érdeke mellett, míg végül elpártoltak hitöktől. Bátran mondhatni, hogy a zsidók között a közömbösek, az érdekhajhászók, a hitehagyottak, mint Simon, Jason, Menelaus és pártfeleik, nagy mértékben járultak ahhoz, hogy a király mindinkább megvetette a zsidó törzset, hogy mind kegyetlenebbül és önkényesebb módon mert föllépni ellenök. Nem szolgálhat e tény tükörül nem egynek mai hitsorsosaink között; nem kellene minél gyakrabban belé tekinteniök és — okulniok?

A túlzó és elpártoló hellénbarátok ama korban nagyon későn jutottak annak ismeretéhez, hogy nem használ a szerfölötti simulás és alkalmazkodás, hogy hiába volt, minden hagyományról és sajátosságról lemondva, mohón csatlakozni az uralkodó hatalomhoz. Azon fenyitő ostor, melyet Antiochus Judéa ellen emelt, nem ismert különbséget, azokat is találta, kik meghunyászkodva csókolták vala. Midőn a zsidók hellénesitésére irányult terve nem sikerült, midőn a hitökben erősek és vallásukhoz hívek száma mindinkább szaporodott, midőn a makkabéusok az első döntő győzelmet nyerték, akkor azon embertelen tervre vetemedett, hogy kiirtsa az egész zsidó népet, még azokat is, kik előbb segitői voltak. Egy perczig se habozott, hogy e hitetlenek iránt hűtelen legyen. A félzsidók, az ingadozók még most sem birtak volna elég lelki erővel, hogy magukat elszántan védelmezzék az iszonyú üldözések ellen. De a szilárd lelkületüek, a vallásukért türni és szenvedni, küzdeni és halni készek, erős kézzel megragadták az igazság szent zászlaját, mig dicstelen homályba szorittatott a közömbösek, az elpártoltak sokasága. Amazokban élt a remény és a bizalom, hogy az Isten, ki Izraélért »tetteket mívelt az őskor napjaiban és kezével küzött előle népeket«, a szükség ezen idejében is meg fogja segiteni ótalmával. Hosszú küzdelmökben Isten nevében biztak és nem fegyverökben. És valóban, nem a nagyobb sereggel, nem a gyakorlottabb fegyverrel győztek a makkabéusok, hanem a hőslelküségök, a hitök ereje, a szentügyért való lelkesedésök, a régi népszellem új föllobbanása által — oly fegyverek által, melyeket minden kornak indifferensei vajmi kevéssé ismernek, de melyek kellő időben és a veszély tetőpontján csodatévőknek bizonyulnak.

A makkabéusok történetéből minden kornak zsidóellenségei üdvös tanulságot merithetnek. Ha Antiochus élete végén kormányának gyümölcseire visszatekintett, sehol sem látott maradandó eredményt. A jeruzsálemi templom megtisztitása és újjá szentelése túlzott terveinek meghiusulását mutatta neki. A hol erőszakosan fölállitotta volt az olympusi Zeusnak képét, megujult buzgósággal imádták újra az Örökkévalót, Izraél Istenét. A kiket kényszeriteni akart a hellénesitésre és végkép elejteni saját nemzetiségöktől és vallásoktól, azokban nem sejtett erőre ébresztette a lelkesedést nemzetök önállósága és vallásuk tisztasága mellett. Láthatta, hogy fajgyülölet és fajküzdelmek szitása által nem lehet állitólag hátramaradt néptörzset mivelni, javitani, nemesiteni. Önkény és erőszak nem teremthetnek áldásost, nem alkothatnak maradandót.

De tanulhatnak a makkabéusok történetéből korunk hellenistái is, nem csak azok, kik nyiltan elpártoltak a zsidóságtól, hanem azon közömbösek is, kiket félreértett felvilágositó törekvés arra visz, hogy a műveltség szolgálatában mindent elvetnek, a mi zsidó, nemcsak a lényegtelent, hanem vele együtt azt is, mi nemes és megőrzésre méltó. Gondolják meg jól, tanácsos-e az ellenség munkáját megkönnyiteni, szabad-e koczkára tenni a becsületet, melyre a zsidóság számot tarthat hitéhez való rendületlen ragaszkodása és kemény küzdelmekben tanusitott hősies kitartása által; szabad-e koczkára tenni azon becsületet és dicsőséget, melylyel a késő utókor adózik a makkabéusoknak, és melyet a mai Izraél is kiérdemelhet, ha követi a makkabéusok példáját, ha módositott viszonyok között és más korszakban módositatlanul tanusitja a makkabéusok erényeit.

Meiningen. DESSAUER MÓR.

A jesibák és talmud-tórák.

A népiskolai törvény életbeléptetésével megindult a harcz a zsidó zúgiskolák ellen, melyek főleg oly vidékeken álltak teljes virágzásban, a hol más felekezeteknek szintén primitiv oktatási intézeteiben hitsorsosaink saját intézményeik modern átalakítására buzdító példát nem láthattak.

A napi sajtóban hatalmas támaszt leltek a kir. tanfelügyelők, kik azután buzgalmukban annyira mentek, hogy zúgiskolának tekintettek minden zsidó intézetet, melyben más, mint a népiskola törvényben előirt tantárgyak adatnak elő. Megtámadták jelesül a talmud-tórákat, melyek tudvalevőleg tisztán a vallás, illetve a héber nyelv és szentirás tanításának vannak szánva. Előfordultak esetek, hogy oly hitközségekben is áldozatul estek a talmud-tórák, a hol jól rendezett népiskola vagy még középiskola is fennállt, melybe minden tanköteles gyermek eljárt, a hol tehát a talmud-tóra tisztán azon czélra volt felállítva, hogy abban más intézetek rendes növendékei a héber tantárgyakban bővebb oktatást nyerjenek.

Ily esetek azután számos panaszra adtak okot, úgy hogy a vallás- és közoktatási miniszterium az 1877. évben indíttatva érezte magát egy körrendeletben kijelenteni azt: hogy sem a királyi tanfelügyelőknek, sem a törvényhatósági közigazgatási bizottságoknak a héber hitoktatásra szolgáló s az illető rabbik felügyelete alatt álló iskolák irányában beavatkozási joguk nincsen; — nehogy azonban hitoktatási iskolák czime s ürügye alatt zúgiskolák legyenek fentarthatók, ugyanazon miniszteri rendelet azt is kimondotta: »hogy a zsidó hitközségeknek szoros kötelességévé teendő, mikép a rabbi felügyelete alatt álló, hitoktatásra szolgáló tanodákban kizárólag héber tantárgyak taníttassanak, azok már eleve figyelmeztetendők lévén, hogy — a mennyiben az ily intézetekben világi tantárgyak is taníttatnának — ezek tanításával azonnal hagyjanak fel, mert különben az intézet zúgiskolának fogna tekintetni, s hatóságilag be fogna záratni.«

E rendeletnek megvolt ugyan jótékony hatása annyiban, a mennyiben oly hitközségekben, melyek rendes népiskolát is fentartanak, a létjogosultsággal biró talmud-tórák zaklatásoknak

többé kitéve nem voltak; másrészt azonban visszaélésekre is szolgáltatott okot oly helyeken, a hol megfelelő népiskola hiányában a szülők megelégedtek azzal az oktatással, melyet gyermekök a talmud-tórában kapott; itt tehát a gyermek még rosszabb oktatást nyert, mint a zúgiskolában, a hol legalább valamely élő nyelven való irás- és olvasásra tanították meg. — Ezen észlelések okot szolgáltattak az 1880. évben egy ujabb rendelet kibocsátására, melyben a vallás- és közoktatási miniszterium kimondotta: »hogy úgy pedagogiai, mint humanitási szempontból a dolog természetéből folyólag, és a népoktatási törvény szempontjából a zsidó fiuk talmud-tórai iskoláztatása mindaddig betiltandó és megakadályozandó, míg azok a nép- és elemi iskolában a folyékony olvasást és irást meg nem tanulták, melyre körülbelől az elemi iskola két első osztályát el kellett végezni, s így a nyolcz éves kort meg kellett haladniok.«

A mint egyrészről a *talmud-tórák* ügyében tett ezen intézkedéseket a *közoktatás* közegeinek jelentései idézték elő, úgy másrészről megint a *hadkötelezettség* érdekében felvetett kérdések tették szükségessé azt, hogy a vallás- és közoktatási miniszter a *jesibák* ügyével is foglalkozzék. Jelesül a m. kir. honvédelmi miniszter intézett még az 1876. évben a vallás- és közoktatási miniszterhez kérdést az iránt, hogy birnak-e a jesibák növendékei jogosultsággal a védtörvény 25. §-ának jogkedvezményben való részesíttetésre, s hazánkban hol léteznek ilyen jesibák? — Az ennek folytán megindított tárgyalások kiderítették a következőket:

A bécsi cs. kir. kultuszminiszterium az 1859. évben megadta a *pozsonyi* jesibának a nyilvánossági jogot, oly feltétellel azonban, hogy az esetben, ha majd az akkor még Bécsben felállíttatni tervezett központi rabbiszeminárium létrejő, ennek szervezetéhez és tantervéhez a pozsonyi jesiba is tartozzék alkalmazkodni. Ezen a pozsonyi jesibának adott nyilvánossági jog azt is magában foglalta, hogy annak növendékei rabbijelölteknek tekintetvén, mint más felekezetek lelkészjelöltjei a katonai szolgálattól menteknek jelentettek ki. Később e hadmentességi jog némi megszorítást nyert, a mennyiben az 1866. évi 73,788. sz. a. kelt helytartósági rendelet kimondotta, hogy a hadkötelezettségi mentesség a pozsonyi jesibán tanuló oly rabbijelöltekre terjed ki csupán, kik a netalán más jesibákban töltött két első év beszámításával a nevezett intézeten legalább 5. vagy 6. tanévöket töltik akkor, midőn

katonakötelezettségi korba jutottak. Idézett helytartótanácsi rendelet egyszersmind megnevezte mind azon rabbikat, kiknek jesibái a két első évnek ilyetén beszámítására jogosítvák. [1])

E tényekkel szemben a vallás- és közoktatási miniszterium mindenekelőtt az irányban indította meg a vizsgálatot: kik élnek még a helytartótanácsi rendeletben megnevezett jesibatartó rabbik közől, minő berendezéssel és tantervvel birnak e jesibák és mily qualifikáczióval a növendékeik? — Úgy látszik, hogy az ezen kérdésekre kapott válaszok kielégítők nem voltak, mert mult 1883. évben arra nézve, hogy hol állnak fenn jesibák és miként vannak azok berendezve, ujra vizsgálat lett megindítva.

A jesibák ügyében begyült anyag, nemkülönben azon körülmény, hogy többrendbeli törvényhatóság a képviselőházhoz is intézett kérvényt a jesibák és talmud-tórák rendezése tárgyában, lehettek okai annak, hogy a vallás- és közoktatási miniszterium a f. é. febr. 6-án 5047. sz. a. kelt rendeletében, melylyel ő Felségének a rabbi-qualifikáczióra vonatkozó legfelsőbb elhatározását közölte, a jesibák és a talmud-tóra iskolák rendezése tárgyában egy további rendeletet közel kilátásba helyezett.

Ezen általunk szó szerint (l. Kútfők, 6. sz.) közzétett rendelet ismét arra birta a magyarországi orthodox rabbikat, hogy ő Felségéhez kérvénynyel járuljanak, melyben a rabbi-qualifikáczióra vonatkozó legfelsőbb elhatározás visszavonásán kivül még az iránt is esedeztek, hogy a közoktatási kormány a jesibákba és talmud-tórákba való beavatkozástól eltiltassék.

[1]) Ilyenekül névszerint a következő rabbik jelöltettek meg: 1. Bayern J., sárospataki. — 2. Glück A. J., tolcsvai. — 3. Löw Jeremiás, s.-a-ujhelyi. — 4. Tannenbaum F., tályai. — 5. Deutsch Dávid, balassa-gyarmati. — 6. Eisenstädter Menacheus, ungvári. — 7. Fürst Lázár, gyöngyösi. — 8. Tannenbaum V., verpeléti. — 9. Grosz Mózes, pécs-ujfalusi. — 10. Jaulus Lipót, sebesi. — 11. Jungreisz Náthán, fehér-gyarmati. — 12. Perlsz Mayer, nagykárolyi. — 13. Spitzer Joachim, tabi. — 14. Kunstedt Ignácz, nagy-abonyi. — 15. Lichtenstein Hillel, szikszói. — 16. Mannheimer Hermann, verbóczi. — 17. Plausz Fülöp, nagy-surányi. — 18. Schreiber Naftali, oroszvári. — 19. Reichsfeld Mór, jánosházai. — 20. Sámuel J. nagy-szőllősi. — 21. Schwarcz A. L. beregszászi. — 22. Schick Dávid, szécsényi. — 23. Schick Mózes, huszti. — 24. Schlesinger Sámuel, ábrányi. — 25. Weinberger S., kisvárdai. — 26. Susmann Szófer, halasi. — 27. Kohn Ábrabám, görbői. — 28. Susman Farkas, szent-gróti. — 29. Landsberger J. A., nagyváradi. — 30. Hildesheimer Izrael, kis-martoni. — 31. Schächter Benjamin, bazini rabbik.

Nincs tudomásunk arról, hogy az orthodox rabbiknak e felségfolyamodása, melyet alább közlünk, [1]) minő elintézésben részesült, de tekintet nélkül ennek sorsára, indíttatva érezzük magunkat nézetünket e tárgyban elmondani.

Arról, hogy mennyiben tartjuk az államhatalmat feljogosítottnak a rabbi-qualifikáczió megállapítására, volt alkalmunk nyilatkozni akkor, midőn a füzetekben a megjelent miniszteri rendeletről mondtuk el nézeteinket. [2]) De miután akkor figyelmen kivül hagytuk a kultuszminiszteri rendelet végpontját, melyben a jesibák és talmud-tórák rendezését közel kilátásba helyezte, a vallás és közoktatási miniszteriumnak a jesibák és talmud-tórák körül észlelt, és fentebb nyomról nyomra követett intézkedéseivel szemben nem késhetünk egész határozottsággal kijelenteni azt, hogy mai napság, midőn már keresztények is foglalkoznak a zsidó irodalommal, sőt a talmud már számos egyetemen rendes előadás tárgyát is képezi, részünkről nem méltányolhatjuk eléggé a zsidó szülőknek oda irányuló törekvését, hogy gyermekeikkel a zsidó vallás kútforrásait többé kevésbé megismertessék, és ennélfogva nem tartjuk megtagadhatónak bármely hitközségtől azt a jogot, hogy kebelében talmud-tórát vagy jesibát fentarthasson. Ezen intézeteknél a közoktatásügyi kormány rendelkezési joga — nézetünk szerint — egyébre nem terjedhet, mint csupán arra, hogy közegei szigoruan ellenőrizhetik, hogy a tantermek a közegészségügyi kivánalmaknak megfeleljenek, és hogy a növendékek a törvény által előirt tankötelesség alól magukat ki ne vonják.

A mint azonban egyrészt határozott állást foglalunk a mellett, hogy a hitközségeink által a zsidó vallásoktatás és a héber tudományok érdekében fentartott intézetek háborítatlanul folytathassák működésüket, másrészt ép oly határozottsággal kell felszólalnunk azon okok ellen, melyekkel az »orthodox rabbik« az általuk benyujtott felségfolyamodásukat támogatják.

Az »orthodox rabbik« évszázados gyakorlatra hivatkoznak annak bebizonyítása körül, hogy csak az lehet rabbi, a kinek a képesítést arra »három orthodox hittudós« adta, s hogy ennél nagyobb, vagy helyesebben egyéb qualifikációt rabbitól követelni nem lehet; továbbá úgy tüntetik fel a rabbiállást, hogy az voltaképen nem is hivatal, melyre valakit képezni szabadna, hanem

[1]) L. *Kútfők*, 22. sz.
[2]) L.M.-Zs. Szemle, 128. lap.

minden zsidónak kötelessége lévén a zsidó vallástörvényekben buvárkodni, nálunk tulajdonképen csakis *tanítók* és *tanulókról* lehet szó, azután »azt, a ki talmud-tudománya által kitünik, a hivek — kiknek a tanulók szerepe van adva — egészen önkénytesen megválasztják rabbinak, erkölcsi vezetőjüknek.«

Azt, hogy megállapíthatja-e az államhatalom a rabbi képesítettségi fokát, ezuttal ujabban fejtegetni nem akarjuk, elmondtuk róla már — mint fent is említettük — egy izben nézetünket. De meg nem állhatjuk, hogy itt is meggyőződésünk egész erejével ne tiltakozzunk azon felfogás ellen, mintha a zsidó vallástudományok művelése a világi tudományokkal való foglalkozást kizárná. A leghatalmasabban bizonyítanak mellettünk a jelen és lefolyt idők elsőrendű zsidó tudósai és talmud-tekintélyei, kik épen sokoldalu tudományosságuk mellett birtak műveinknek oly értéket kölcsönözni, hogy a szakférfiaknál, *felekezeti különbség nélkül*, tekintélylyel birnak, és az európai elsőrendü könyvtárak kincsszekrényeiben megőriztetnek.

Az »orthodox rabbiknak«-nak »évszázados szokásra« történt hivatkozása azonban késztet bennünket is visszapillantást vetni a multakra, s feléled emlékezetünkben azon idő, melyben Izraélnek csakugyan nem rabbijai, hanem *tanitói* voltak. Akkor volt ez, midőn a *tan szabad önálló felfogásának és továbbfejlesztésének jogát* gyakorolták. De talmud-tudományunk e fénykora rég letünt, elseperték azt a XIV. század emlékezetes viharai, s következett utána egy uj kor, a melyben az eredeti s önálló alkotás helyett már csak a mult szüleményein rágódó száraz skolaszticizmussal találkozunk, és a talmud-tanulmány üde élete, a *minhágim* (vallásos szokások) túláradozó dicsőitésében és meddő fölsorolásaiban halt el. A *tanító* és *tanítvány* közti viszony megszünt; a törvénytudás egyeseknek monopoliumává zsugorodott össze, s a vallásos funkciók teljesítése, mely azelőtt az arra *képesítettek jogát* képezte, a *hivatalnokok előjogává* lett. Ezek körülbelől a tünetek, melyek amaz erjedési állapotot jellemzik, melyből később az ujabb korban ismert *rabbiságí* intézmény leszűrődött.

A mai *rabbit* a régi *tanítóval* összetéveszteni nem szabad. *Tanítóinkról* — és pedig nemcsak a régibb időből, hanem a középkorból valókról is, minők: Rási, Maimuni, Nachmáni stb. — mi egészen máskép vélekedünk, és más róluk a fogalmunk, mint a kit »rabbi« névvel jelölünk meg. *A tanítónál* a vallásos és tudományos tekintély magának a tanítónak szubjektivitásán alapult, de a *rabbinál* már nem gyökerezik ez a rabbi személyiségében, mint a zsidó tan szelleme megkivánná, hanem harmadik személy által kiállított jogosítványban és okiratszerü megerősítésben leli támaszát. Napjainkban a rabbiság egy *fizetéses hivatal*, sőt régibb hitközségeinkben rabbidinasztiák is keletkeztek, úgy hogy a rabbiságí tisztségben az apát a fiu követi, mint Pozsonyban, M.-Szigeten s egyebütt. Ily helyeken azután az egyén jelentősége helyébe már a hivatal tekintélye lép, és a személyes auktoritást a külső formalitások fedik. Avagy egyebet láthatunk-e az Ő Felségéhez folyamodó rabbijaink azon eljárásában, hogy három »orthodox rabbi« jogosítványa mellett küzdenek, és magát a kérvényt mint »*förabbik*« irták alá? A misna s talmud idejében tudtak-e valamit »orthodox rabbikról,« »három orthodox rabbi jogosítványá«-ról, avagy a »főrabbi« intézményről? A folyamodó rabbik saját egyéniségük jelentéktelenségének érzetében a czím fényével veszik magukat körül, mely azonban csak addig birhat némi hatással, míg azt a tudomány napsugara meg nem világítja.

Kár volt tehát az »orthodox rabbik«-nak a *tanítók* korára hivatkozni, mert ennek irányelvei épen *ellenök*, és határozottan a mellett bizonyítanak, hogy *tanítóink* nyomdokaiba csak az léphet, ki a tudomány minden ágába való behatolástól vissza nem riad, és az itt szerzett alapos ismeretekkel magát az őseinktől reánk maradt szellemi kincsek megismerésére s továbbnövesztésére képesíti.

Óhajtjuk ennélfogva, hogy a tudomány felvilágosító sugarai a jelenkor talmudistáinak minél szélesebb rétegeibe elhassanak, és vallástanunknak az üldöztetések rideg századai által befagyasztott forrásait új életre fakaszszák. A *rabbik* váljanak valóban *tanítókká*, kövessék a buvárkodásban és tanulmányozásban a dicső elődök példáit, — és akkor, meg vagyunk róla győződve, nemcsak a zsidó vallás ősi szellemében, hanem még a közoktatási kormány megelégedésére s hitvallásunk dicsőségére is működnek majd — a most annyira félreismert jesibák és talmud-törák.

* * *

A zsidó tanárok ügyében.

Nem volt szándékunk ez áldatlan kérdésre visszatérni. De különböző — magán és hivatalos — részről vett felszólalások tudomásvételt követelnek a maguk számára.

Nem harminczöt állásnélküli zsidó tanár van, ha nem *negyvenöt*. Ujabb áttérés is esett azóta s ezzel a reménytelen jelöltek száma megint fogyott. »Ha a közoktatási antisemitizmus — irják nekünk — e logika szerint fog tovább fejlődni, akkor nemsokára a »benszülött« keresztények nem fognak állást nyerni az uj keresztények miatt. Ez az állapot ránk czímzetes tanárokra nézve remélhetőleg azzal a haszonnal fog majd járni, hogy a »benszülött« zsidónak megint lesz egy kis becsülete.«

Más oldalról ezt irják: »A szálka és a gerenda! Hát a zsidó *tanitóképző-intézet?* Alig van egyetlen hasonló intézete az országnak, hol ne csupa okleveles gimnaziumi tanár oktatna. No's, miért nem járnak el hasonlóan intéző köreink egyetlen tanitóképzőnkben? Ez intézet fáradhatatlan igazgatója, ki közbecsülés tárgya, tán szintén tehetne valamit ez ügyben. A személyes kérdés értjük hogy rendkivül kényes; de a tanitóképzés ügye szintén az. Nem tabula rasa-ról van szó, hanem egy szükséges intézkedés megindításáról. De tán az meg is indittatott már, midőn a természettudományi oktatás tanárra bizatott — azaz, óraadóra. Régente a magyart is tanár-óraadó látta el. Szóval, itt a zsidó tanárok ügye belsőleg függ össze a zsidóság közérdekével. Tán van a M.-Zs. Szemlének annyi bátorsága, hogy a kérdést fölveti.«

A végére hagytuk a hivatalos részről vett fölszólalást. A *vágujhelyi izr. hitközség* elnöksége a következő levéllel kereste föl a szerkesztőséget: »Dr. Bánóczi folyóiratuk 8. sz.-ban »A zsidó tanárok« cz. czikkében lándzsát tör a zsidó vallásu tanárok alkalmazása mellett, de buzgalma hevében, magánértesitésekre támaszkodva, jogtalanul támadja meg kitközségünket, mely az alreáliskolát *a maga erejéből* tartja ugyan fönn, de arra nézve nem vállalt erkölcsi kötelezettséget, hogy zsidó vallásu tanárok részére

tápintézetet (Versorgungsanstalt) állitson, s ezáltal a mostani, ránk nézve kedvezőtlen áramlatot paralizálja.

»Dr. Bánóczi ur azon gyanusitása, hogy hitközségünk csak a kereszténységre való tekintettel választott keresztény tanárt, minden alap nélkül szükölködik s az alulirott elnökség kényszeritve érzi magát, hazafias becsülete ellen intézett eme támadást a tényállás helyreigazitása által visszautasitani.

»Dr. Bánóczi a fönforgó ügyre nézve intézetünk igazgatójától kért fölvilágositást. De az okok melyek a hitközséget vezették, a derék igazgató előtt ismeretlenek is maradhattak. — Hitközségünk czélja a reáliskola fönntartásában az, hogy ifjuságunkat czélszerüen és czéltudatosan neveljük. Ezért áldozunk az intézetre már két évtized óta erőnket meghaladóan oly rendkivül sokat. A tanárok alkalmazánál pedig csupán szakképzettség és pedagogiai tehetség volt mindig mértékadó, nem pedig a pályázók vallása. Már 15 évvel ezelőtt is működött keresztény tanár a mi intézetünkön s ezért ma csak azért, hogy a többi felekezetnek türelmetlenségét mintegy visszafizessünk, ne alkalmazzunk egy kitünően képesített tanárt csak azért, mert nem született zsidónak, és más kevésbbé képesitett pályázónak adjunk elsőséget csak azért, mert névszerint zsidó és tán csupa lustaságból nem vette még föl a kereszséget?

»Az alulirt elnökség ezek után nyugodt lélekkel bizza a szerkesztőségre, hogy dr. Bánóczi ur gyanusításával szemben közölt emez igazolásunkról, közzététele által, tudomást vegyen. Maradtunk stb. *Herzfeld Mór,* elnök.«

Eddig a levél.

Mit szóljunk már most erre? Tán legjobb lett volna e levelet a »Kütfők«-ben lenyomatni, tájékozásul a későbbi korok buvárának: hadd lássa, hogy volt idő, midőn a zsidóságot a régi meghasonlás és az uj elnyomás annyira megzavarta itéletében, hogy nem tudta többé, mi van hasznára és mi vesztére, hol a barát és hol az ellenség.

Beteg idő, kóros emberek . . .

Budapest. BÁNÓCZI JÓZSEF.

ÉRTESÍTŐ.

Országvilág.

Oroszországi levelek.

Szt.-Pétervár, 1884. november.

Az »asszimilálók« és »nemzetiek« pártjai, melyek mai levelem tárgyát képezik, kizárólag fiatal intelligenciánkhoz tartoznak és az utolsó évek termékei. Bármily hibás e pártok iránya, bármily hamis az álláspontjuk, mégis bennök örömmel üdvözölhetjük a jobbra való fordulatot, az ébredt zsidó öntudat szimptomáit, bennök a zsidóságtól elidegenedettnek vélt intelligenciánk visszatér népe keblébe. Ezen intelligenczia magát okolhatja leginkább, hogy ha a zsidóság elveszett részének hitték. Hiszen, kevés kivétellel, egész élete és tevékenysége nem mutatott föl semmi zsidót; hidegen hagyta őket népök jó- vagy balsorsa, mintha nem volna a zsidókhoz és a zsidósághoz semmi köze. Sőt olyanok is voltak értelmiségünk képviselői között, kik czinikus nyiltsággal és bizonyos páthoszszal kijelentették, hogy ők többé nem zsidók. Rájuk, az orosz iskolában és társadalomban divatként uralkodó felszines pozitivizmus hiveire nézve, a vallás általában túlhaladt álláspont, hogy lehetett volna hát szó a zsidósággal való vallási együvé-tartozóságukról? Még kevésbbé beszélhettek zsidó nemzeti közösségről. Hisz a zsidó állam megszüntével, politikai önállóságát elvesztvén és az egész földön szétszóratván, megszünt a zsidó nép nemzeti életét folytatni és a zsidóság csak olyan egyénekben létezik még, kik bizonyos vallási szertartásokat őriznek és végeznek. Ily értelemben formulázta néhány évvel ezelőtt intelligenciánk egyik képviselője álláspontját. Ők nem hiszik, hogy volnának kötelezettségeik a zsidóság iránt és teljesen elszakadtak tőle. Mig zsidó költők a legmeghatóbb siralmas énekekben siratták szegény »szláv testvéreik« elnyomását, kiket csak hallomás után ismertek, addig a legkisebb szóval sem emlékeztek meg azon sokkal nyomasztóbb sorsról, mely szemök láttára kínozza és gyötri a zsidókat. Zsidó publicisták kihivó czikkekkel és gyujtó beszédekkel tudtak a félmivelt bolgárok jogai mellett fölszólalni, de az orosz zsidóság bántalmazott, lábbal tiprott joga mellett nem volt szavuk. Zsidó belletristák ékesszólóan ecsetelték az orosz paraszt inségét, de a sokkal szerencsétlenebb orosz zsidók nyomorát, a melyhez képest amaz irigylendő sorsnak tünhetik fel, mély hallgatással mellőzték. És mégis a zsidók e nyomora, melyet még szüleik házában vagy legközelebb környezetükben láthattak, vagy maguk is fájdalmasan tapasztaltak, sokkal közelebbről illethette őket, mint az oroszné pnek insége, a melyet talán soha sem láttak szemeikkel.

Intelligenciánk e magaviselete, bármilyen feltünő és bünös, mégis magyarázható, különösen ha meggondoljuk, hogyan keletkezett az orosz zsidóság azon csoportja és mely elemekből képződött. — Évszázados elnyomás az egyik, kabbalai miszticizmus a másik oldalról, mély sötétséggel boritották a ghettót, különösen a néhai lengyel, most orosz tartományokban. Miveltség és tudomány, melyet öseink oly buzgóan ápoltak, utódaiknál az eretnekség és vétkesség jellegével volt bélyegezve. A profán miveltség elleni régi előitélet századunk negyvenes éveinek elején még uj táplálékot nyert, midőn egyrészről az u. n. »berlini ujitók« elég elővigyázatlanul és tapintatlanul, vallásos reformok czége alatt becsempészték azt, másrészről pedig Miklós császár kegyetlen, szigoru, ámbár jó szándéku ukázaival a zsidókat ugy akarta az európai miveltségre kényszeriteni, mint hajdan őse, Nagy Péter, az oroszokat. Hozzá járult még azon körülmény, hogy az orosz zsidóság keblében az európai czivilizácziő uttöröi és első hivei a vallásilag épugy mint erkölcsileg elhirhedt »accise«-tisztviselők voltak, kik között nem egy katilináris egyén ezen czivilizácziő nevében kicsapongó életet viselt, de kik nem csak életük által, hanem különösen az által is fölingerelték az akkor még oly szigoru vallásosságu zsidóságot, hogy rakonczátlanul minden fölött gúnyolódtak, a mit a nép szentül tartott. Igy rossz hirbe jött a profán miveltség és az első időben nem akadhatott pártfogókra a jobb osztályokban. Többnyire csak czélvesztett existencziák, a talmud-thóraiskolák elhanyagolt árvái, a jesibákból elkergetett vagy elszaladt báchurok, szóval neveletlen és méltatlan egyének adták magukat a világi miveltségre. Ha aztán jogászokká, orvosokká, mérnökökké fölehezték vagy felkoldulták magukat, sokkal jobban érezték magukat kényelmes viszonyaik között, semhogy kiváltságos állásuk élvezetét törzsrokonaik kimondhatatlan nyomora és kétségbeejtő insége által zavarták volna. Uj társadalmi helyzetükben nem is találhatták elég elökelőnek származásukat, családjukat; azért a szüleik választásánál elkövetett elővigyázatlanságukat óvatos feledékenység és családi s törzsrokoni kötelességeik gondos tagadása által kivánták jóvátenni. Kisszerü gondolkozásukban nem csekély büszkeséget éreztek a fölött, hogy benső meghittséggel

társalkodhatnak azon mágnások fiaival, kiknek ajtainál az ő atyáik mélyen hajlongtak vala. Igy legjobbnak találták, hogy telivér oroszok gyanánt viselkedjenek, és hazafiasan rajongva mindenért, mi az oroszsághoz tartozik, még a nihilizmusért is, felülmulták mestereiket. Sőt az orosz antisemitizmus is zsidó segitőkkel dicsekedhetik, és gyalázatunkra emlitem, antisemitikus lapoknak még most is zsidó munkatársaik vannak. Ez annyira ment, hogy minden mivelődő zsidóban nem csak egy zsidó elvesztét, hanem néha a zsidóellenségek gyarapodását is sajnálhatták.

De uj idők virradtak. Lassanként jobb családokból való ifjak is kezdték magukat a modern miveltségnek szentelni. Ezek, mint igazi zsidó lelkü gyermekek, nem szüntek meg családjaikhoz ragaszkodni és minden hazafiasságuk mellett, és az őket legalább az első időben — az orosz liberalizmus virágkorában, tehát a hetvenes években — testvériesen üdvözlő orosz nép iránti szeretetök mellett is, az őket törzsrokonaikhoz füző kötelékeket nem oldották föl. Nem volt okuk származásukat eltagadni, de egyrészről a zsidó intelligenczia épen jellemzett régibb tagjaival érintkeztek a zsidókat és a zsidóságot illető téves nézeteikben — hiszen ugyanannak az orosz iskolának és társaságnak növendékei voltak, mint amazok; másrészről túlozva sokat vártak az orosz liberális áramlattól, nagyon is komolyaknak vették a liberális frázisokat és igéreteket, és azt hivén, hogy a zsidókérdés Oroszországban még csak az időnek kérdése, vajmi keveset törődtek testvéreik szomoru anyagi helyzetével. »A zsidók kivételes helyzete Oroszországban — ezt sokszor ismételte intelligenciánk eme része — csak a barbár középkor szomoru maradványa, a melyet csak a konzervativ kormány szeretne fentartani: a jó lelkü, vendégszerető orosz nép pedig, valamint az annyira felvilágosodott és humánus orosz intelligenczia nem ismer zsidókérdést; mihelyt ezek hatalomra vergődnek, a zsidók emanczipálva lesznek Oroszországban úgy mint más czivilizált államokban. A zsidókérdés tehát összeesik az orosz kérdéssel. Oldjuk meg ezt, és amaz magától meg lesz oldva, dolgozzunk Oroszország haladásán és ezzel a zsidókért dolgozunk.« Ezen nézetek okozták, hogy a zsidóság iránt érzett hajlamuk és szeretetük daczára, majdnem mitsem törődtek sorsával, ellenben legjobb erejöket önmegtagadással és áldozatkészséggel az orosz nemzeti törekvések különböző áramlatainak szentelték. De miután a zsidók iránt jó indulatot éreztek és a zsidó vallás iránt, ámbár nem ismerték, legalább a velök született kegyelettel viseltettek, az utolsó évek szomoru eseményei nem nehezen láttatták be velök tévedéseik veszélyes voltát és csakkamar helyesebb irányba terelték.

Kitört az antisemitizmus. A »jó lelkü« orosz nép a kiewi, jelisawetgradi, baltai s más zsidózavargásokban eklatáns példáit szolgáltatta e magasztalt jólelküségének, és a felvilágosodott, humánus értelmiség, a helyett, hogy népeért elpirult vagy azt megintette, embertelen vad kihágásait rosszalta volna, élő szóval és iratokban helyeselte az elkövetett gyalázatosságokat, sőt ezekben a népnek igazságszolgáltatását látta az általa szenvedett kizsákmányolásokért, és a kik még tegnap a zsidók barátjainak és szövetségeseinek adták ki magukat, nem átallották az iszonyuan bántalmazottakat a leglázitóbb s hazug rágalmakkal megtámadni. Irók és publiczisták, kik csak imént baráti poharat ittak zsidókkal, hirtelen elragadtatták magukat az antisemita áramlattól és a zsidók halálos ellenségeinek jelentették ki magukat. Zsidó intelligenciánk fiatalabb és jobb része ezt látván és fájdalmas szégyennel s mely megbántódással megismerve tévedését, bánattól szaggatott szívvel ujra népéhez fordult. És az intelligenciának idősebb része sem érezte magát többé honosnak és biztosnak az orosz társaság keblében, melyben majd teljesen eltünt vala. Még a régen kitértek sem voltak biztosságban az antisemitizmus előtt. Származásukat, a melyről nem tehettek, nem tudták nekik megbocsátani. Részint a megbántott önérzet, részint nemesebb érzelmek, az övéik iránti ragaszkodás és hajlam fölébredése, népök ölébe vezették őket vissza, a melyet bünösen elhagytak vala.

De minél mélyebb volt bánatuk, minél őszintébb megtérésük, annál nagyobb lett kétségbeesésük, midőn testvéreik határtalan inségét látták. Szivszaggató szegénység, kimondhatatlan nyomor és égbekiáltó züllétség belül, szivtelen üldözés és sanyargatás, büntetlen gyalázás és csúfolás, izzó gyülölet és hideg megvetés kivül: ezzel még közelitőleg sincs jellemezve az inség, melyben testvéreiket találták. Hogy segitsenek rajta? Mit csináljanak, mit reméljenek, hová forduljanak segitségért? »Volt idő, igy tépelődtek, midőn elég naivak voltunk, az orosz népbe és különösen annak értelmiségébe reményünket helyezni, midőn a haladó czivilizácziótól a legjobbat vártuk, midőn azt hittük, hogy hazánk bennszülött lakosságához való közeledésünk és gyarapodó miveltségünk előbb-utóbb megteremtik az emanczipácziót és akkor — egyszer-mindenkorra — meg lesz oldva a zsidókérdés. És mit kell most látnunk? Mit nem tettünk, hogy az oroszokhoz közeledjünk és hogy mivelődjünk! Milyen áldozatokat hoztunk e törekvéseknek! És mit értünk el végre? Zsidózavargásokat és gyujtogatásokat, gyámoltalan aggastyánaink és gyermekeink lemészárlását, feleségünk, leányaink megbecstelenitését! És mit is segithet nekünk az emanczipácziő? Magyarországban, Németországban nincsenek-e már régen emanczipálva a zsidók és megmaradtak-e kimélve az antisemitizmustól? Nem a magas

miveltségü Németország volt-e az antisemitizmus bölcsője? Remélhetünk-e igy még valamit a haladó czivilizációtól?«

Igazán, nem jutnak ily pesszimisztikus meggyőződésekre, ha jobban ismerik népök történetet. Akkor könnyen belátják, hogy mégis nagy különbség van a hajdan és a jelenkor antisemitizmusa közt, hogy bármi gyalázatosak is voltak a legujabb zsidózavargások Oroszországban és Magyarországban, puszta játéknak nevezhetők a középkori zsidóüldözésekhez képest, hogy a mai Stöckerek, Istóczyk, és Suworinok, ha összehasonlitjuk Fernando Martinezzel, Torquemádával, Rindfleisch-sal, Chmelnitzkyvel, inkább nevetségeseknek mintsem veszélyeseknek látszanak, hogy az aljasság és gazság oly pazar összehalmozása, mint a tisza-eszlári és uj-stettini pörökben nyilvánult és mely a középkorban elég lett volna egész népek megsemmisitésére, — még az sem elegendő manapság arra, hogy csak néhány szegény zsidó elitélését eszközölje; s hogy mig a középkorban csak ritkán akadt, ki gazdag jutalom nélkül közbenjárt volna a zsidók javára, ma a legjobb férfiak, a világ legjelesebbjei, legnemesebbjei, a mai czivilizáczió legméltóbb képviselői szent komolysággal és erkölcsi bátorsággal felszólaltak mellettünk, és hogy csak a sötétség sajnálatra méltó csatlósai és az alantas szenvedélyek kóbor vitézei bőszitik fel ellenünk a miveletlen népet és nevezik magukat antisemitáknak. — Mondom, ha a zsidók történetét jobban ismerik, mindezt belátták és meggyőződhettek volna arról, hogy megszámlálvák az antisemitizmus napjai és hogy előbb-utóbb a zsidók emanczipácziója minden kulturállamban változhatatlan ténynyé lesz, mert a kultura minden uj haladásával az erőszak mindinkább veszit uralmából, hogy helyet adjon az egyetemes jognak, mert ezen jog mindinkább érvényre jut, minthogy maga lesz hatalommá, mert végre a régebbi szabadalmak, a hatalom jelvényei, helyébe az általános törvények uralma lép, melyek nem ismernek különbséget zsidók és nemzsidók között és nem követelnek egyebet, mint egyenlő jogok mellett egyenlő kötelességeket. — De amazok, nem ismerve a zsidóságot és történetét, és azonkivül a modern orosz pozitivista-pesszimisztikusnak nevezhető iskolában neveltetvén, a hol nem csak az Istenben, hanem az emberiség haladásában való hitet is elvesztették, ahoz a kétségbeesett eredményhez jutottak, hogy a zsidókérdés nem egyéb hatalomkérdésnél. »A zsidó — igy okoskodnak — mindenütt idegen, és miután mindig ő a gyöngébb, ő az üldözött és elnyomott és az ezentúl is marad, míg idegen és gyönge lesz. Mert az ember mindig csak ember marad és homo homini lupus. A zsidókérdés csak akkor fog megoldatni, mikor a zsidó megszünik gyöngének és idegennek lenni.« De mikép lesz ez lehetséges? Már most ebben, hogy felelnek erre a

kérdésre, különböznek a »naczionalisták« (nemzetiek) és az »asszimilálók.« E kérdésig ugyanazon egy álláspontón vannak, a mely különben ép oly kevéssé »zsidó«, mint a modern felszines és kétségbeesett pesszimizmus, és ugyanazon nézetekkel vannak zsidóságról, kulturáról, haladásról, a mely nézetek a zsidóvallással ép oly homlokegyenest ellenkeznek, mint a józan emberi ésszel. Ezen álláspontról és ezen nézetekről azért nem beszélünk többé, hanem nézzük most, hogy különbözik e két párt egymástól, a jelzett kérdésre adott feleletökben.

»Mi az — igy szólnak a nemzetiek — mi még a zsidósághoz köt bennünket? Bizony nem a vallás, mert nekünk, az értelmiség képviselőinek, kevés vagyis inkább semmi közünk e nép vallásos meggyőződéseihez, és ha itt-ott valaki közülünk fölszólal a vallásos reform mellett, mindenesetre nem az intelligenczia szellemi érdekeit, hanem a szegény zsidó tömeg javát tartja szem előtt, a melyet a magát túlélt orthodoxia járma még jobban sujt, mint az antisemita törvények igája. Mi pedig, akár pozitivisták, pantheisták vagy theisták vagyunk, a pozitiv valláshoz való ragaszkodás alantas fokán mindenesetre túl vagyunk. Volt idő, mikor a közös szenvedés és balsors köteléke tartotta össze a zsidóságot. De most ez sem áll többé. Hiszen mi személyesen egyetemi vagy polgárosztályi oklevelünk alapján régen vagyunk emanczipálva, és ha itt-ott életünk útjába akadályt gördit zsidó létünk, álláspontunkból még a kikeresztelkedés sem lehet már a meggyőződés kérdése. Mindezek után tehát mi az, mi még zsidósághoz köt bennünket? Mért szaggatja a zsidó fájdalom a mi lelkünket is? Mért érezzük magunkban ellenállhatatlan ösztön gyanánt azt a kivánatot, hogy végső pillanatig küzdjünk és szenvedjünk a zsidóságért? És mért érezünk oly mély erkölcsi méltatlankodást és szörnyüködést, ha azt látjuk, hogy ez vagy az a zsidó hátat fordit a zsidóságnak? Nem bizonyiték-e ez amellett, hogy a zsidóság még ma is nem puszta vallásfelekezet, hanem egyszersmind és mindenekelőtt nemzetiség, nemzeti egyéniség, a mely mint minden más életrevaló egyéniség, az anyatermészet által azon hatalmas, bár öntudatlan ösztönnel láttatott el, hogy fönmaradjon és minél önállóbb és függetlenebb életet folytasson. Már most, hogy egy nemzet léteért küzdhessen, szükséges első sorban, hogy saját territóriuma legyen, független állami hatalma. De honnan venni ezt, ha nem Palesztinában? Azért — haza, vissza a honunkba! Idegen ég alatt nem fog ama keleti növény soha boldogulni. Risusz, zsidógyülölet, antisemitizmus mindenütt rátalálnak, hol vendégszeretetre kell támaszkodnia. Itt az idő, hogy a zsidó nemzet, ha csak mint vazallusa is a töröknek, a kivel ugy is rokon, saját lábára álljon! Azért — haza!«

Világos, hogy ily kalandos elmélet, melyet kétségbeesett fájdalom sugallott és meleg, de vak szeretet a zsidósághoz, valamint a nemzetiség eszméjének hiányos ismerete és teljes tájékozatlanság a történetben gyámolitott, hogy ily elmélet nem oly könnyen rejtheti el gyengéit. Már most ezen gyengéket fölleplezik a »nemzetiek« ellenfelei, az asszimilálók, és kiinduló pontúl használják saját elméletükre. »A mai zsidóság — azt mondják — nemzeti tekintetben még a bolgárokkal és szerbekkel sem vethetők egybe. Ezek mindig saját országukban laktak, saját nyelvükön beszéltek és csak az állami önállóság hiányzott még nekik, hogy minden tekintetben nemzetté legyenek. Nem igy a zsidóság. Elszórva az egész földön, mint különböző államok polgárai, a zsidók különböző nyelveken is beszélnek és nincs más közös kötelékük, mint a vallás. Ez pedig, különösen a mi századunkban, legkevésbé alkalmas arra, hogy alapjául szolgáljon egy állam alakulásának, a melyet egyébiránt nem lehet oly hamar föllállitani, mint ezt néhány zavaros fejü rajongó képzeli. A nemzetiség eszméje ellentétben áll a kozmopolitizmussal, melyé egyedül a jövő, mert csak ő kezese az örök világbékének, mely a czivilizácziónak, a haladásnak szükséges követelménye. A nemzetiség eszméje nem egyéb nagyban való egoizmusnál, és a helyett, hogy ezt előmozditanók, örülnünk kellene, hogy már itt-ott összeroskad. Hozzájárul még az is, hogy a zsidó »nemzetiek« nem tulajdonitanak maguknak kulturmissziót, germán, szláv, román elvtársaik példájára, sőt ilyenről hallani sem akarnak és a miszticizmus fattyuhajtásának mondják. Ha ez ugy van, ha a zsidó »nemzetiek« nem képzelik, hogy egy kulturmisszió kedvéért fönn kell tartaniok nemzetöket, ha csakis önálló államhatalomra és politikai függetlenségre vágyakoznak, akkor minek is koholnak ily túlmerész terveket, a melyeket ugy sem valósithatnak meg soha, akkor asszimilálódjanak inkább a bennszülött lakossággal. Ha egész ideáljuk csak önálló vámtarifában és néhány ágyuban kulminál, minek vetik tekintetöket a Jordán partjaira, holott könnyebb nekik a Néva és Volga partjain maradni, és semmihez sem vezető különlétökről lemondva, az oroszságban fölolvadni. Azért asszimiláczió a mi jelszavunk. Igaz ugyan, hogy a zsidóság nagyon is kemény anyag ily munkára, és évezredeken át csak igen csekély sikerrel próbálták a legkülönbözőbb asszimilálási kisérleteket a zsidóságon. De ez ne ijesszen el bennünket! Mi ismerjük a titkot, mely ama kisérleteket meghiusitotta. Ez a talmud! El vele! Vallásos reform az egyetlen és a legbiztosabb út az asszimilácziohoz, és ezen uton kell haladnunk. Nosza munkára!«

Igy az »asszimilálók« — és egymásután keletkeztek a »bibliai egylet«, az »uj Izraél«, az »uj testamentom zsidó-nemzeti egyesülete«; ezeknek

tagjai mind reformzsidóknak mondják magukat, és mi különösen jellemző, mind az »asszimilácziót« irják zászlajukra, és erélyesen támogatja mindnyáját az antisemitikus sajtó, nevezetesen a hirhedt »Novoje Wremja« és a »Nedelja«, de sajnos, támogatja részben a zsidó reform és asszimiláczió zsidó organuma, a »W'schod« is.

Ennek az asszimiláczió nevében kezdeményezett reformmozgalomnak fogjuk legközelebbi levelünket szentelni, hogy aztán áttérjünk egy ujonnan alakult, igen számos pártra, az egyetlenre, melynek véleményünk szerint jövője van.

— l. —

Berlini levél.

1884. november hó.

A német birodalmi főváros zsidó hitközségeinek beléletéről óhajtok referálni. Berlin zsidóinak száma 70,000. A főközségnek három temploma van. Ezek egyike, a hires főtemplom, az Oranienburger-Strasse-ben van; az ülőhelyek száma benne 3000. A másik két templom a Heidereuter-Gasse-ben és Kaiser-Strasse-ben fekszik. A hitközség elnöke: Meyer, igazságügyi tanácsos; elnökhelyettes: Herz, titkos keresked. tanácsos, II. elnökhelyettes Meyer Gyula, nagykereskedő. Irodafőnök és titkár: Wertheim P. H. iró, ki utóbbi időben a sürüen ért családi csapások miatt irodalmilag nem müködik. A rabbinátus tagjai: dr. Frankl (osztrák), dr. Ungerleider (nyitrai) és dr. Maybaum (miskolczi). Felekezeti irány három van: a neolog, orthodox és reform-község. Az elsőhöz tartozik a főközség s a zsidóság túlnyomó száma; az orthodox község a legkisebb, 1,500 lelket számlál; rabbija dr. Hildesheimer J. Egy temploma és egy vallásiskolája van. A reform-község elnöke: dr. Steinthal titkos egészségügyi tanácsos. Hitszónokok: dr. Ritter és dr. Oppenheim. Temploma igen diszes, istentiszteletet szombat helyett vasárnapon tartanak. Semmi nemü vallásos czerimoniát nem ismernek el. A többi önálló templomok ezek: a Potsdammerstrasse-n lévő: rabbija dr. Kohn Salamon (magyar); a zsidó vallás-egyesület zsinagógája (rabbinatus betöltetlen); Adam Jesurun, hitszónoka dr. Landsberger; Ahavasz Rheim (testvéregyesület), rabbija dr. Deutschländer (magyar); Ahavasz Salom, hitszónoka dr. Rochotz; Sochare Hattob, hitszónoka dr. Stein Lajos (magyar). E felsorolt templomok mindegyike vallásiskolával van egybekötve a nevezett rabbik, illetve hitszónokok vezetése mellett.

A hitközség felügyelete alatt álló intézetek a haladással minden tekintetben lépést tartanak. A tanitóképzővel egybekötött fiuiskolát dr.

Holzmann Mihály volt főgymnasiumi tanár 8 tanító segélyével vezeti. A leányiskolákban hat tanitónő van alkalmazva, a hires bibliografus dr. Steinschneider vezetése mellett. A vallásiskola tanitója dr. Kirstein.

Az iskolák látogatottsága kitünőségöket bizonyítja. A fiuiskola ez idei növendékeinek száma 648, a leányiskoláé 346. A hittaniskola tanulóié 275. A tanitóképzőt — mely e hó 6-án ülte meg fönnállása 25 éves fordulóját — alapitása óta 160 hagyta el mint tanitó, hitoktató, kántortanitó állami képesitéssel. »Ha ez intézet — igy szól a község jelentése — ránk nézve kisebb jelentőségü volna is, mindamellett helyén való, hogy egy müvelődési intézetet, mely a hazai hitfelekezetek szent érdekeinek szolgálatában áll, erőnkből támogassunk.«

Jótékony intézetek; alapítványok. Reichenheim-féle községi árvaház. Alapittatott Reichenheim Sára és Bernát által 1870-ben, rendkivül nagy telken áll; monumentális épület. 75 növendéke van, 45 fiu és 30 leány. Az »árva-bizottság« tevékenysége azon árvákra terjed ki, kik az árvaházban fölvételre nem találtak és fizetésért anyjuknál vagy családoknál helyeztetnek el. Jelenleg 117 gyermeket, 51 fiut és 66 leányt ápolt; ezek is látogatnak nyilvános iskolákat.

Betegápoló intézet és kórház rendkivül látogatottak. A kórházhoz nem régiben toldott pavillon és kertcsarnok, mely járó betegeknek a fris levegő élvezését lehetővé teszi, 50,798 márkába került. 10,000 márkával a község járult hozzá; a többi adakozás által gyült egybe. A kórház 4,195 poliklinikailag kezelt beteget említ; minden felekezetbelinek egyaránt nyujt segélyt és gyakran anyagi támogatást is. A sinlők házában 15 személy, 5 férfi és 10 nő, ápoltatik. A teljes ellátás mellett zsebpénzt is kapnak. — Az »öregek-háza« a mult évben 92 benlakót számlált. Ujabban Manheimer Móritz és hitvese Berta 30,000 márka alapitványt tettek le 40 lakót magába fogadó uj öregekháza megalapitására. A tesvérintézet már jelenleg 12 bennlakót számlál.

Auerbach Báruch-féle árvaház; 675,500 márka alap, azonfelül 34000 márka a növendékek tulajdona; a leányok részére: 330,000 márka alap. 120,000 márka a leánynövendékek tulajdona. Mendelssohn-féle árvák nevelő-intézete; előljáró Mendelssohn Ferencz. Arnstein-féle alapitvány; 18.050 márka alap szegény zsidó-gyermekek segélyezésére fordittatik. Beer Mihály-alap; 84.000 márka alap. 2,250 márkányi müvészi ösztöndijak, Itáliába teendő utazási költségekre. Cohn-féle kiházasító egyesület; elnöke a jeles történetiró dr. Cassel, a Hochschule tanára. Frankel alapitvány; 135,000 márka 10 szegény özvegy segélyezésére. Egers Frigyes alapitvány. 15,000 márka, alap. Ösztöndijak a müvészet előmozdítására. Goldschmidt alapitvány; 120,000 márka, menyasszonyok, intézetek szegény tanulói részére stb. stb.

A páratlan jótékonyságot, melyet a berlini zsidók kifejtenek, hadd tüntessem föl egy pár adattal. Az utolsó *három* év alatt adakozás utján összegyült a szegénybizottságnál: 102,000 márka, az árvaház részére: 89,000 márka, a kórház számára: 78,000 márka, sinlők háza kapott: 19,000 márkát, az árvabizottság 8,800 márkát, *összesen* 296,800 márka.

Ily számok már nemcsak beszélnek, hanem szónokolnak is.

V. A.

Tanügy.

A hit- s erkölcstani és bibliai-történeti oktatás az elemi népiskolában.

Az elemi oktatás sikerét nem a *rend*szer, hanem a *mód*szer eredményezi. A rendszer épen ellenkezője a módszernek. Amaz — tudományos szempontokat tartva szem előtt — szorosan ragaszkodik a sorrendhez; emez — a megkönnyebbités elvét követve — nem veszi tekintetbe a sorrendet, sőt czélja elérésének kedvéért fel is bontja azt. Igy pl. a rendszerész az abc-t a megállapitott sorrendben tanitja; a módszerész ellenben kiragadja legelőször az i betüt, átugrik az r-re, aztán visszatér az n, m-hez, ujból nagyot ugorván a v-re és igy tovább.

Manapság alig van tanférfiu, ki azt tagadná, hogy az elemi iskolában csakis a módszerész működhetik sikeresen. Okultunk egy hosszu, hosszu mult kárán; meggyőződést nyertünk arról, hogy az elemi iskolába átplántált tudákos rendszeresség mellett az oktatás csak gyéren gyümölcsözött, sőt majdnem teljesen terméketlen maradt.

Ámde van egy igen fontos tantárgy, melynek oktatásánál okszerüen a sorrendet kell megtartanunk, a meglevő egymásutánt figyelmünkön kivül nem hagyhatjuk, vagyis: nem mellőzhetjük a rendszert. És ez: a történelmi, jelesen a bibliai történeti tantárgy. Mert nem fogjuk pl. előbb ismertetni Mózest és küldetését és aztán csak Jakób és fiainak történetét, ez viszont nem előzheti meg Ábrahám korának ecsetelését és hivatásának megismertetését. Az ebbeli oktatásnál tehát épen a módszertan kivánhatja meg a rendszeres (chronologiai) tanmenetet.

Egészen megforditva áll a dolog a hit- s erkölcstan oktatásánál, mely az olvasás, irás vagy nyelvtan tanitásával egyetemben a rendszerességet kizárja, melynél csakis a módszertan elvei maradnak a mértékadók. Mert itt nem az a főkérdés: *mely sorrendben* adjunk elő elemi iskolai nö-

vendékeinknek — felfogásukhoz mérten — némelyeket a hit- és erkölcstanból? és mennyit? Fő-főkérdés az: *miként* végezzük el a legczélszerűbben (módszeresen) hitoktatói teendőnket? *mi módon* teljesitjük termékenyitőleg hitoktatói kötelességünket?

Mielőtt ez utóbbi kérdésre felelnénk, számot kell vetnünk az időtartammal, mely e tantárgy oktatására kiszabható. Szüken vagyunk bizony az idővel, nevezetesen a zsidó népiskolában, hol a héber olvasásra és a biblia eredeti szövegének forditására hetenként 3—4 órát kell szentelni. Imigyen nagyon kevés idő állván rendelkezésünkre, tanácsadás végett a módszertanhoz folyamodunk. Ez igy szólna:

Az összes elemi oktatásra nézve el van fogadva elv s törvény gyanánt a megkönnyebbités. Ez az elv — követvén ezt szóban levő tantárgyunk oktatásánál — annyit jelent: az elemi iskolában a hit- s erkölcstant ne adjátok elő a theologusok száraz, merev módján, azaz: szokásos rend szerint beczikkelyezett tantételekül, a milyenek nem hevitik a gyermek szivét, sem nem gyarapitják észbeli tehetségét. Beszéljetek el a gyermekeknek valamely történetkét, melyből ama vagy eme hit- s erkölcstani tétel könnyen levonható legyen, miáltal ezen oktatás érdekessé válik, elevenséget nyer, nemesitőleg hat a gyermeki szivekre és eleget tesztek — a megkönnyebbités elvének. S ha azt kérditek: honnan, miből merítsen a tanitó ily módu oktatáshoz alkalmas történetkéket? Hát utasitom őt a hit- s erkölcstanok kútforrásához: a bibliához. Tanitsátok tehát a hit- s erkölcstant párhuzamosan a bibliai történettel, az előbbi (szerintem: fő-) tantárgy saját maga részére külön időt nem igényel.

As imént mondottakhoz nincs hozzá tennem, de azoknak mikénti alkalmazhatása czéljából példakint részletes tanterv-javaslatot készitettem, melyet ime itt közlök.

Tanterv-javaslat

a hit- és erkölcstani oktatásra párhuzamosan a bibliai történettel.

Elemi iskolák részére.

(Mindenik osztályban hetenként 1 óra.)

Az isten.[1]) Semá Jiszróél magyar forditással. — A világ teremtése. A szombat szentsége. — Ádám. Az ember felsősége (az állatok fölött.) — Ádám és Éva. Kain és Ábel. A bün és büntetése. — Noé. A jámborság megjutalmazása. — Neé az özönviz után. A háladatosságról. — Folytatás. Hálaimák (héb. nyelven) magyarázattal. — Noé és fiai. A szülék iránti tisztelet. — Bábel tornya. Ember tervez, isten végez. — Ábrahám.

[1]) Kezdhetünk — az első osztályban — *kis erkölcsi elbeszélésekkel*, ha nem is a bibliából meritvék.

Az egy isten; a vendégszeretet. — Ábrahám és Lót. A békeszeretet. — Ábrahám és Szodom. A felebaráti szeretet. — Izsák. Az engedelmesség a szülék iránt. — Jákób és Ézsau. Szelidség és vadság. — Jakób és Lábán. A hűség. — József és testvérei. Az irigység következményei. — József. A testvéri szeretet; nemesszivüség. — Mózes. Könyörületesség. — Mózes a Hóreb hegynél; Mózes és Áron. A szerénység. — Mózes Faraónál; az egyiptomi 10 csapás. Isten igazságos. — A veres tenger. Mennél nagyobb a veszély, annál közelebb a segély. — Az izraeliták a pusztában; a manna. Az isteni gondviselés. — Isten megnyilatkozása a szinai hegyen. A 10 parancsolat (héberül és magyarul). — Az arany borju. Bün és bünbánat. — A szent sátor. Az isteni szolgálat; a főünnepek. — A kémek. A csüggedés következményei. — Korah összeesküvése. Lázadók megbüntetése. — A zugolódás vize; Áron és Mózes halála. A részrehajlatlanság. — Jósúa. A hazaszeretet. — Jósúa halála előtt. Hitéhez való ragaszkodás. — Debóra, Bárák és Gedeon. A haza védelme. — Sámson. Testi erő mulandó; ne dicsekedjék az erős erejével, hanem stb. — Éli és fiai. A szülék parancsa szent legyen előttetek. — Sámuel. A biró az isten helyettese. — Sául. A király iránti tisztelet. — Dávid és Góliát. El ne bizakodjunk! — Dávid király. Vitézség és jámborság. — Dávid és Absólón. Szülei gyöngédség; engesztelékenység. — Salamon király. Sem gazdagság, sem hatalom, hanem értelmes sziv. — Salamon és a felépült templom. Isten háza. Az imádság üdvözit. — Rehabeám, az ország kettészakadása. Hallgassunk a jó tanácsra. — Jerobaám. A csábitás. — Áháb és Nábót. A törvény szentsége. — Áháb és Illés próféta. A törvényszegés megbüntetése. — Illés, a próféták. Tanitás és lelkesités, intés és vigasztalás. — Salmanasszár és a szamaritánusok; Izraél országának eltörlése. A vallás tisztasága. — Ászsá, Jósáfát, Jósijá, Ezekiás. Kegyes uralkodók mintaképei. — Nebukadneczár. A pártoskodás szomorú következményei. — Jeruszálem elpusztitása, Juda országának eltörlése. Az önálló zsidó nemzet megszünt; legyünk hű fiai azon nemzetnek, melynek kebelében élünk.

Budapest. KIRCZ JÓZSEF.

A zsidó hitoktatás a fővárosi elemi és polgári iskolákban.

A hitoktatás hosszú ideig elhanyagolt, mostoha gyermeke volt közoktatásügyünknek.

A leglényegtelenebb tantárgyakra, mint az énekre, rajzra stb. legalább is annyi, ha nem több gondot és időt fordittak, — s igy nem is

csoda, hogy a fejlődő nemzedék előtt a vallás fogalma mind lejebb és lejebb süllyedt.

Hitközségünk derék előljárósága csakhamar felismerte a létező bajokat s a tőle megszokott erélylyel és áldozatkészséggel hozzá látott orvoslásukhoz.

Az első baj a hetenkint egy órai vallástanítás elégtelensége volt.

Most már az összes elemi és polgári iskolákban hetenkint két óra van a hitoktatásnak szentelve s így a hitoktatónak már meg van adva a lehetőség arra, hogy a kiszabott anyagot növendékeivel *alaposan* megismertesse.

A szükséges tanidő tehát megvolna, de most meg egy másik hiány mutatkozott, mely előbb a nagyobb baj miatt fel nem tünt s ez az, hogy egységes tanterv hiányában minden egyes hitoktató a saját belátása szerint osztotta fel a tananyagot s így gyakran megtörténik, hogy két szomszédos iskola egyenlő osztályai közül az egyik sokkal előbbre van, mint a másik, a mi a növendékeknek egyik iskolából a másikba való átlépése alkalmával mindig zavart okoz.

Az az intézmény, melyet a zsidó hitközség áldozatkészsége, hallomás szerint, most szándékozik életbe léptetni, hivatva van a bajt gyökerestül megszüntetni s a tanitótestület bizonyára örömmel fogja üdvözölni.

Tervben van ugyanis, hogy a zsidó hitközség az izr. hitoktatók sorából egy *felügyelőt* (inspektort) *fog kinevezni*, kinek tiszte lenne a hitoktatást ugy az elemi, mint a polgári iskolákban egyöntetüvé tenni, arra némi felügyeletet gyakorolni s az adminisztrativ ügyeket rendezni.

Ennek az ügynek kétségtelen fontossága inditott engem e sorok megirására; szabadjon tehát a tervezett izr. hitoktatás feletti felügyelői intézményről véleményemet elmondani.

A hitoktatási felügyelőnek véleményem szerint két irányban kell kiterjesztenie működését: első sorban *intellektuális*, másod sorban pedig *adminisztrativ* hatásköre volna.

Intellektuális szempontból kötelessége volna bizonyos időközökben, például két havonkint az összes fővárosi izr. hitoktatókkal *értekezletet* tartani, melyben ezek közös megállapodással feloszthatnák és kiszabhatnák az illető időszakra eső tananyagot, úgy hogy az összes fővárosi iskolák ugyanazon osztályaiban ugyanazon tananyaggal egyenlő haladás történhessék. A kész tantervet az értekezlet irásba foglalva átadhatná a zsidó hitközségnek jóváhagyás és sokszorositás végett; a jóváhagyott és sokszorositott tanterv egy-egy példánya pedig minden egyes zsidó hitoktatónak és az oktatást ellenőrző iskolaszékek tagjainak volna kézbesitendő.

Kötelessége volna továbbá a felügyelőnek, hogy e *tanterv pontos megtartása* felett őrködjék, s hogy esetleges panaszait és észrevételeit az iskolaszékekkel közölve orvoslásukat sürgesse.

Az adminisztrativ teendők közé tartoznék első sorban az, hogy a zsidó hitoktatási felügyelő azonnal a beirások után a főváros minden egyes elemi és polgári iskolájának igazgatójától megszerezze az egyes osztályokba beiratkozott zsidó növendékek *számát és névsorát*.

Ezen beszerzett adatok alapján kellene felosztani a rendelkezésre álló tanerőket és pedig oly módon, hogy a legjobban látogatott iskolákra a fiatalabb és kipróbált, a kevésbbé látogatottakra az öregebb, esetleg kisebb tehetségü hitoktatók jutnának.

A tanerők elhelyezésénél különös figyelemmel kell lennie arra, hogy egy tanitónak lehetőleg csak *egy* iskolában adjon foglalkozást, ha pedig ez kevésbbé volna látogatott és egy második, esetleg harmadik iskolában is szükség volna ugyanazon tanítóra, akkor az iskolák lehetőleg úgy osztassanak fel, hogy ugyanazon tanító csak ugyanazon kerületbeli vagy egymáshoz *közellevő* iskoláknál tanítson.

Mert azáltal, hogy ugyanazon tanitónak az egyik óra befejezése után egy másik, távolabb fekvő iskolába kell sietnie, időveszteség áll be s ez az időveszteség mindig a növendékek rovására történik.

A felügyelőnek különös figyelmébe volna ajánlandó, hogy a tanitókat mindaddig hagyja meg ugyanazon iskolánál, míg az áthelyezés kényszerüsége fel nem merül, mivel a tanitóknak gyakori áthelyezése, eltekintve az ebből magára a tanítóra háramló kellemetlenségektől, mindig káros a növendékekre nézve is, a mennyiben oly tanitó, a ki növendékeit már ismeri, kétségtelenül nagyobb eredményt lesz képes felmutatni, mint az, kinek előbb meg kell ismerni azokat.

Ezek volnának szerény véleményem szerint a fő irányelvek, melyek a zsidó hitoktatás feletti felügyelői intézmény életbe léptetésekor szem előtt kell tartani s ha minden helyesen lesz érvényesítve, akkor a zsidó kitoktatás oly lendületet venne, mely minden tekintetben megfelelne a zsidó hitközség áldozatkészségének és böven jutalmazná a hozott áldozatokat.

Budapest.

GYŐRI ADOLF.

Az állami felsőbb leányiskolák.

Népiskolaügyünk gyors felvirágzásával kapcsolatban leányaink tovább képzése égető kérdéssé vált. Szakitani kellett azon mély gyökeret vert divattal, mely leányaink tanittatását és neveltetését magánintézetekre vagy nevelőnőkre bizta. Hogy ezen tanitás mennyi kicsinyes külsőségből és szemfényvesztésből állt, ismeretes dolog. Igy keletkeztek a városi polgári leányiskolák, melyek azonban nem pótolhatták egészen az előbbi rendszer hiányait; a polg. iskola nem nyujthatja az ismeretek és ügyességek azon összegét, melyeket társadalmunk a müvelt nőtől megkiván, különösen pedig az idegen nyelvek elsajátitására nem fektethet elég sulyt. Mindezek elérésére az állam részéről a budapesti állami felső leány-iskola állitatott fel, melynek czélja »alkalmat nyujtani arra, hogy benne társadalmunk női tagjai nemük sajátossága és a társadalmi jelen viszonyok által feltételezett, de egyszersmind oly mértékü általános müveltséget szerezhessenek, a mely egyfelől élethivatásukra szükséges és másfelől megfelel azon általános müveltségnek, melyet a férfiak saját életczéljaik érdekéből gimnáziumi és reáliskolai középiskoláinkban nyerhetnek.«

A budapesti áll. fels. leányiskolának szembetünőleg gyors fejlődése és azon körülmény, hogy müvelt családjaink gyermekei nagy számban sereglettek oda, úgy hogy a hirhedt magán iskolák legnagyobb része azóta élni megszünt, élénk bizonyitékot nyújt arra nézve, hogy felállitása igen szükséges volt.

A fővárosban elért fényes eredmény arra birta a közoktatásügyi minisztert, hogy az ország különböző részeiben ugyanilyen szervezetü iskolákat állitson fel s igy alakult egymásután még 6 állami- és egy államilag segélyezett — a kolozsvári [1]) — felsőbb leányiskola, melyek szintén igen szép jövőnek néznek elébe.

Az áll. felsőbb leányiskolák növendékei körében a müvelt lakosság minden osztálya és hitfelekezete egyaránt van képviselve és ezek mind a legszebb egyetértésben élnek egymás mellett. Ezen tény valamint az iskolák eredményes működése általános rokonérzést biztositott nekik, noha tagadhatatlan, hogy kezdettől fogva bizonyos körökben nagy nyomatékkal hangoztattak egy valamit, a mivel különösen a budapesti iskola értékét és érdemeit kisebbiteni törekedtek, t. i. azt, *hogy növendékei közt tulnyomó számban vannak a zsidók.*

Töredelmesen be kell vallanunk, hogy ezen nehéz vád tiszta igazságon alapszik, a mint ezt a következő statisztikai kimutatás fel is tünteti.

[1]) Ez intézet növendékeinek *felekezetek* szerinti összeállitását *Széchy Károly* tanár ur szivességének köszönjük.

Hely	Osztályok száma	Felekezet						Tandij	Növendékek összes száma
		római kath.	görög kath.	helvét	ágostai	unitárius	zsidó		
Beszterczebánya	I.	6	—	—	4	—	20	25	30
Budapest.....	I—VI.	87	—	7	31	—	229	80	354
Kolozsvár	I—IV.	59	2	29	5	5	9	20	109
Lőcse	I—IV.	27	—	25		—	10	15	62
M.-Sziget.....	I—V.	19	—	13	2	—	16	30	50
Pozsony.....	I.	20	—	13	—	—	6	25	39
Sopron.....	I—IV.	25	—	2	31	—	21	20	79
Trencsén	I—V.	15	—	—	8	—	25	30	48
Összesen ...	258	2	170		5	336	—	771	

Az általunk itt először végzett összegezés által nyert számadatokból kitünik, hogy az ország 8 áll. felsőbb leányiskolában lévő 771 növendék közt 336 a zsidó hitfelekezethez tartozik. Ez bántó dolog! És itt nem fiúk tanittatása forog szóban, kik a tanulást kenyérkeresetnek tekintik, itt a praktikusra való tekintet egészen elesik, mert a leány a VI. osztály bevégeztével semminemü gyakorlati pályára sincsen képesitve.

Igy hát csak az az egy mentség marad fenn, hogy a zsidó család legnagyobb büszkesége gyermekének haladása és kiművelése s egyszersmind fényes bizonyitéka annak, hogy a zsidó szülő örömest ragadja meg az alkalmat, hogy gyermekét — ha nagy áldozat árán is — a lehető legjobb iskolába küldhesse.

Ezen, hol hangosan hol elpalástolva kimondott vád emelői nem is sejtik, mily büszkeség fogja el szivünket, ha ezen számadatokkal állunk szemben, melyek arról tanuskodnak, hogy hitsorsosaink a szív és elme kiművelését mindenek fölé helyezik. Reméljük, hogy a következő években is legalább ilyen kedvező marad az arány és az áll. felsőbb leányiskolák virágzásával karöltve fog járni leányaink tovább képzése és müvelődése.

Budapest. GOLDZIEHER ILONA.

Theologiai előadások rabbiképző intézeteken.

A boroszlói zsidó-theologiai szeminárium felső tanfolyamában a folyó téli félévben a következő előadásokat tartják.

Dr. *Levy:* Talmud, statárie; Sebúót, 6 óra hetenként. — Talmud cursorie: Jómtób, 2 ó. h. — Jóre Deá, 4 ó. h. — Jeruzsálemi talmud, 2 ó. h.

Dr. *Grätz:* Szentirás magyarázata: Zsoltárok, 2 ó. h. — Zsidók története: a talmudi korszak, 2 ó. h. — Bevezetés a szentirásba, 1 ó. h. — Exegetikus és történeti gyakorlatok, 1 ó. h.

Dr. *Zuckermann:* Maimuni, Hilchóth Kiddús hachódes, 1 ó. h.

Dr. *Rosin:* Az exegetikus irodalom története, 1 ó. h. — Nachmáni pentateuchkommentárja, 1 ó. h. — Homiletikus gyakorlatok, 1 ó. h.

Dr. *Freudenthal:* A vallásbölcsészet története a középkorban, 2 ó. h. — Philo, de opificio mundi, 1 ó. h.

*

A berlini Rabbiner-Seminar (rektora dr. *Hildesheimer J.*) felső tanfolyamában a folyó téli félévben a következő előadásokat tartják.

A rektor: Talmud, Bábá Kammá, 3 ó. h. — Hilchóth Gittin és H. Kiddúsin, 3 ó. h. — Haláchai és homiletikai gyakorlatok, 1 ó. h.

Dr. *Cohn* S.: A homiletika elmélete, 1 ó. h.

Dr. *Hoffmann:* Szertartástan: Hilchóth Mikváóth, 5 ó. h. — Szentirásmagyarázat: Exodus, 2 ó. h.

Dr. *Berliner:* A zsidók története és irodalma a pirenéus félszigeten, 2 ó. h. — Olvasmányok különböző midrásokból, 2 ó. h.

Dr. *Barth:* Szentirásmagyarázat: Jób, 2 ó. h. — Zakariás és Ezekiel, 1 ó. h. — Héber nyelvtan, 1 ó. h. — Vallásbölcsészet: a Móre Nebuchim 3. része, és a Nyolcz fejezet, 1 ó. h.

Dr. *Hildesheimer Hirsch:* Palesztina politikai földrajza, 2 ó. h. — Josephus Flavius, Szövegkritikai nyomozások (privatissimum), 2 ó. h.

Az orsz. rabbiképző-intézet értesitője.

Ismertették e helyütt zsidó népiskoláinkat, a mennyiben az a pár értesitő erre anyagot nyujtott; emlitették a középiskolákat s érdekes gondolatmenet kapcsán vigasztaltak meg bennünket arra nézve, hogy a tudás nem fog kihalni Izraélből; hadd szóljak én itt a rabbiképzőről, melylyel e folyóiratban eddigelé ugy sem foglalkoztak.

A rabbiképző egyetlen felsőbb tanintézetünk s igy már rendeltetésénél fogva öre s egyuttal záloga jövőnknek; de hosszu küzdelmek s kínos vajudás gyümölcse is s ezért féltett kincse a zsidóságnak. Sőt azt

hiszem, alig kell czáfolattól tartanom, mondván, hogy ez idő szerint a rabbiképző egyetlen mlékjele a hazai zsidóság autonomiájának.

S még ezt is néhány hó előtt nem csekély veszély fenyegette. A középiskolai törvény megalkotása után a kultuszminiszter rendeletileg szervezvén az iskolai felügyelőséget, a rabbiképzőt a budapesti főigazgató közvetlen felügyelete alá helyezte. Ámde a vezérlő bizottság okadatolt föllterjesztésének sikerült kivivnia, hogy a miniszter, alkotásainak ez egyik legkiválóbbját meghagyta régi, kipróbált szervezetében s a főigazgató hatásköre ismét csak arra terjed ki, hogy az érettségi vizsgálatokon elnököl.

A rabbiképző immár 8-ik éve hogy fönnáll. Minden iskolai év végén értesitőt ad ki tudományos dolgozat kiséretében, a mely magyar és német nyelven jelenvén meg, nagy mértékben járult hozzá, hogy ez intézetnek jó hire terjedt — nemcsak a messze külföldön, hanem, a mi sajátos viszonyaink között nagy vívmány, idehaza is. Ez örvendetes tény a tanúlók számának emelkedésében legvilágosabban tükröződik. $187^{7}/_{8}$-ban, midőn a rabbiképző megnyilt, volt az alsó tanfolyamban 24, a felsőben 5, összesen 29 növendék; a lefolyt tanévben kiadott értesitő szerint pedig volt $188^{3}/_{4}$-ben az alsó tanfolyamban 55, a felsőben 16, összesen 71 tanuló.

Az orsz. rabbiképző szervezete valamennyi hasonló intézet között a legkitünőbb. Az öt évből álló alsó tanfolyamba csak olyanok léphetnek, kik négy gimnáziumi osztályt sikerrel végeztek, ill. megfelelő fölvételi vizsgálatot tesznek. Érettségi után lép föl a növendék a felső tanfolyamba, mely szintén öt évre terjed. Ez idő alatt hallgatója egyuttal az egyetemnek s mire a rabbiképesitőre jelentkezik, már doktorátust is szerezhetett. E szervezet természetesen számosabb taneszközt és tanerőt kiván, mindazáltal a rabbiképző költségvetése elég szerény.

Az évi kiadás tételei a következők:

Tanári fizetések	20900 frt
Könyvtár	1000 „
Taneszközök, irodai szükséglet stb.	600 „
Értesitő	500 „
Ösztöndijak	1500 „
Szolgák	540 „
Templom	540 „
Fütés, világitás, vizvezeték stb.	1325 „

A tantervet, ha van erre ok, birálja más. Én csak általában annyit akarok kiemelni, hogy a felső tanfolyam más theologiai intézetekhez képest nincs eléggé önállósitva, kikerekitve. Csak a minap közölte a M. Zs. Szemle p. o. a párisi rabbiképző tantervét; ott tanitanak — latint, görögöt, németet nem emlitve — bölcsészetet is. Pedig Párisban két

egyetemen hallgathatnák a növendékek a filozofiát. A budapesti ev. ref. theologiai akadémián van egy külön tanszék szervezve a bölcsészettörténet, neveléstan, oktatástan, módszertan és neveléstörténet számára. Azonkivül kötelező ott a közegészségtan, ének és magyar alkotmánytan. Nálunk a neveléstant eredetileg kötelezőnek tervezték, de utóbb elejtették. Sajnos, hogy nem találunk az értesitőben fölvilágositást arról: utasitotta-e a tanári kar a hallgatókat, hogy legalább az egyetemen ismerkedjenek meg a közegészségtannal és a pedagogiával?

Feltünő egyébiránt, hogy az értesitő sok egyébről sem szól. Igen tanulságos volna tudnunk: hányan léptek be más intézetekből, hányan tettek a rabbiképzőben fölvételit — azaz, hány a volt »báchur« a belépők között? Továbbá, mily életkoruak a növendékek? Azután ugy látszik, ez intézetben nem ismétel senki, nem bukik meg senki. Az érettségi vizsgálatokat emlitvén, az értesitő még azt sem mondja meg, hány tett érettségit? nemhogy az eredményt emlitené. A »Tanáregyleti Közlöny« utolsó számából véletlenül megtudtuk, hogy négyen tettek vizsgálatot, közülök ketten jelesen. Az intézetnek hát épen nincs oka az eredményt röstelleni. Ugy látszik különben, hogy e titkolódzás majdnem minden pontban korántsem szándék, hanem eredménye annak a szerencsétlen ötletnek, hogy ez intézet a maga értesitőjét a boroszlói minta szerint készíti. Innen van, hogy azt sem tudjuk, kik és hányan tettek alapvizsgálatot s mily eredménynyel; az érettségit tevők mind papi pályára léptek-e; a könyvtár hány kötetből áll; a szertár mivel szaporodott stb. Egy intézet, mely eddigi eredményeire méltán lehet büszke s melyet az országos közvélemény joggal illet dicséretével s figyelmével, aligha vesztene a megérdemelt bizalomból, ha értesitőjében *több nyilvánosság és kevesebb névtelen adat* volna.

A költségvetésben bizonyára észrevették olvasóim e tételt: »ösztöndijak 1500.« Ez tekintélyes összeg, de fájdalom, korántsem elegendő. A rabbiképző ifjusága többnyire szegénysorsu s gyámolitására alakult az »Écz Chájim« segélyegylet, mely a hiányt lehetőleg pótolja. Mily terhes feladat vár ez egyletre, világos abból, hogy — mint halljuk — az idén 94 tanuló közül 54 kap ebédet, ösztöndijat 60. Kell pedig étkezésre a tanév alatt közel 2000 frt, ösztöndijakra 2600 frt. Ez összeget évdijas tagok járulékai fedezik jobbadán — községek csak elvétve adnak valamit. Van eset, hogy oly község sem ad egy garast sem, melyből 3—4 tanuló kerül az intézetbe! Már pedig épen községek, testületek, egyletek volnának arra hivatva, hogy a zsidóság ez egyetlen főiskolájának ifjuságát támogassák. Az idén kell 4600 frt — és a fedezet nincs meg teljesen!

Egy amerikai ismerősöm szives volt a *cincinnatii* rabbiképző évi kimutatását kértemre megküldeni. Sok tanulságos van az értesitőben s tán fölhozok még e helyütt egyet-mást belőle. Ezuttal csak azt akarom ide iktatni, hogy az amerikaiak egyetlen szemináriumuknak összesen 24 tanulóját évenkint 5000 dollárral, 10,000 frttal támogatják. S honnan kerül elő ez összeg? Ott egyesek csak elvétve adnak; hanem adnak a páholyok, melyek nálunk nincsenek, és a *nőegyletek*, melyeknek hál' Isten mi is bőviben vagyunk. Összeirtam az amerikai városokat, melyeknek nőegyletei 5—175 dollárral évenkint segélyezik a cincinnatii szeminárium ifjuságát. Ime a lajstrom: Lancaster, Houston, Paducah, St. Paul, Kansas, Boston, Atchison, Chicago, Oil City, Terre Haute, Marysville, Alexandria, Dallas, Birmingham, Dayton, Kalamatoo, Denison, Honesdale, Mobile, Lock Haven, Rochester, Oskaloosa, Youngstown, Wabash. Utoljára hagytam a *cincinnatii* nőegyletet, mely egymaga 500 dollárt, 1000 frtot ad évenként az ott helyben levő rabbiképzőnek.

Mit tesznek vajjon a mi nőegyleteink? A *pesti nőegylet* évi kimutatását a minap forgatván, nem csekély csodálkozásomra láttam benne kinyomtatva, hogy az orsz. rabbiképző növendékei is istápoltjai között vannak fölsorolva, a miért azok ott a rendes ár *lefizetése* mellett ebédelnek, — igaz, hogy külön szobában, de az Écz Chájim ezért 150 frtot fizet *külön* minden esztendőben.

Azt a javaslatot koczkáztatjuk, hogy a pesti zsidó nőegylet, melynek országos tekintélyt szerez ép ugy emberbaráti működése mint kitünő vezetése, tegyen évi jelentésében az orsz. rabbiképzőre nézve állandóvá egy rovatot, mely ép ugy megfelel a tényeknek, mint a viszonyoknak. E kiváló egylet — ha jól tudjuk — évenkint ad egy bizonyos összeget az irói segélyegyletnek s a hirlapirói nyugdij-intézetnek. E fenkölt szellemü eljárás nem szorult a mi dicséretünkre. Azt hiszszük, a rabbiképzőről való hasonló mértékü gondoskodás bizonyára ép ily erkölcsi magaslaton álló intézkedés volna. De meg volna áldásos hatása szerte az országban.

Minden zsidó nőegylet, krajczár-egylet, szegény-gyermekeket ruházó egylet stb. az ily előkelő példa által ösztönözve, megemlékeznék a hazai zsidóság közös szegény ifjuságáról s ha többel nem, legalább évi 5 frtnyi tagsági dijjal róná le az emberszeretet és zsidó-érzés hazafias kötelességét. Zsidó asszonyok! gondoljatok a tél fagyára, a nélkülözés nyomorára. Nemcsak a népiskolai ifjuság, melyet láttok, szenved miatta. Érettebb kort, czéltudatos törekvést még fájóbban sujt elme-lenyügöző hatása.

— *f.*

Segitsetek!

KÚTFŐK.

22. sz.

Az orthodox rabbik felségfolyamodása,

melyben az iránt esedeznek, hogy az orth. szervező szabályzatnak a rabbikvalifikáczióra vonatkozó 26. §-a ismét visszaállíttassék, és a vallás- és közoktatási miniszter a jesibák és talmud-tóra-iskolák ügyeibe való beavatkozástól eltiltassék.

Császári és Apostoli Királyi Felség!
Legkegyelmesebb Urunk!

A legmagasabb Trón és haza iránt mindig hü és loyalis orthodox zsidó hívek képviseletében a legmélyebb hódolattal alulirt rabbik Felséged legmagasabb Trónja zsámolyára jelen legalázatosabb kérvényt letenni bátorkodunk.

Felséged vallás- és közoktatásügyi magyar minisztere legfelsőbb helyen legkegyelmesebben szentesített szervező szabályzatunk egyik szakaszát, a 26. §-t eliminálni, egy új rabbiqualificatiót megállapítani, a szabályzatunkban megállapított és vallási szempontból nélkülözhetlen minősítést hatályon kivül helyezni, és ezzel kapcsolatban a jesibák és talmudtórák rendezését kilátásba helyezni czélszerünek találta.

Ezen intézkedés alapjában megingatná azon elveket, melyekre vallásos meggyőződésünk épül és vallásunk gyakorlata sarkallik.

Azon feltevésből indul ki, hogy az orthodox községek rabbija ép oly lelkész, mint a többi vallásfelekezeteké, és ennek folytán tehát czélszerünek találta Felséged vallásügyi kormánya elrendelni, hogy jövőben csak az lehet orthodox rabbi, a ki négy gymnasiumi, reál- vagy polgáriskola osztályt végzett.

Legkegyelmesebb Urunk!

A jesiba és talmud-tóra tisztán vallást oktató intézet, mely csakis és kizárólag a vallásoktatást müveli. Vallásunk parancsai szerint ezen vallási gyakorlatra minden zsidó kötelezve van tehetségei és körülményei szerint. A talmud tanulása és tanitása a zsidónál soha sem képezhet spontán és jövedelmező studiumot, hanem tisztán isteni parancsot involvál. Nálunk alakszerü papi hivatal nem létezik, és csak a nagyobb tudomány és szentebb, vallásosabb élet szerez bizonyos erkölcsi consideratiót, mely az illetőnek a rabbiságra képzettséget kölcsönöz. Minek természetes következménye az, hogy kizárólagosan a papi hivatásra előkészítő intézet egyáltalán az orthodox zsidóságnál nem is létezik, vallási intézményeink

szerint ilyen nem is képzelhető. A ki a községben vagy egyébütt talmudtudománya vagy vallásos szent életmódja által kitünik, annak a hívek egészen önkéntes existentiája bizonyos fölényt tulajdonit, megválasztják rabbinak, erkölcsi vezetőjüknek.

A rabbinak való ezek szerinti képesitésben, az engedélyben, mint rabbi és vallástanitó a lelkészi teendőket gyakorolhatni, szent alapelv fekvén, — mert ez az eleven folytatása a hagyományos lánczolatnak a hitelveknek hüséges átszármaztatása a tanitókról a tanitványokra. A száz meg száz éven át gyakorlatban álló eljárás, hogy a képesitvény csakis három elismert, őseink csonkitatlan vallásában élő orthodox hittudósok által történendő, megadandó, megadja ezen formának az igazi és teljes szentesitését.

A Felséged által szentesitett szabályzat 26. §-a képezi a vallási épületünknek sarkkövét, a megcsonkithatlan hitvallásunknak elevenitését.

Az azonban épenséggel lehetetlen, és hitvallásilag mngengedve nincsen, hogy valaki azon czélból tanúl, hogy orthodox rabbi legyen; másrészről pedig, a ki gyermekkorában középiskolát látogat, már azért is, mivel azután más pályát választ magának, de főleg azért, mivel középiskola-látogatás mellett oly életmódot folytat, mely őt disqualificálja rabbiságra, mivel például: miniszteri rendelet szerint a szombat napot megszentségtelíteni, irni, rajzolni tartozik, — soha rabbi nem lehet.

Ezen körülmény folytán tehát a legmélyebb hódolattal azon aggodalmunknak bátorkodunk kifejezést adni, hogy a rabbiqualificatióra vonatkozó intézkedés, mint a zsidó vallás belügyeibe való avatkozás lelkiömereti kényszerré foghat elfajulni, mely ellen azonban Felséged dicsőségteljes uralkodása alatt még minden alattvaló teljesen megóva maradt.

Ha Felséged vallás- és közoktatásügyi kormánya az anyakönyvvezetőkre való tekintetből véli szükségesnek a jelzett qualificatió megállapitását, az ellen természetesen nem lehetne szavunk, mert óhajtjuk a jó rendet, de legalázatosabb nézetünk szerint itt is teljesen megfelelne elrendelni, hogy az anyakönyvvezető tartozik a magyar nyelvet szóban és irásban teljesen birni, azoknak pedig, a kik az idő szerint hivatalban vannak, legalább egy bizonyos határidőt kellene engedni, hogy ezen qualificatiót elnyerhessék.

A legkomolyabb aggályainkat azonban még hatványozzák és növesztik Felséged magyar kultuszminiszterének ezennel 1. a. hódolattal csatolt rendeletének zársorai, melyekben kapcsolatosan a megállapított rabbiqualificatióval, »jesibák és talmud-törák rendezését« helyezi kilátásba.

Legkegyelmesebb Urunk!

Iskoláink berendezése népoktatásügyünk érdekében, hogy mi mennyit áldozunk, hogy mennyiben javultak iskoláink csak egy évtized óta is, arról Felséged vallás- és közoktatásügyi magyar miniszterének hivatalos tudomása van. Az ide vonatkozó törvényes intézkedés iránti föltétlen engedelmességünket legfeljebb azon buzgalmunk múlja felül — melylyel a közmüvelődés magasztos sikereit önszántunkból is előmozditjuk.

Úgyde a jesiba és talmud-tóra, a mint azt már előadni bátorkodtunk, hitvallási institucziók, melyek a tanügy keretébe nem tartozván, az azokba való beavatkozás hitvallásunk szabad gyakorlásának megkorlátozását, a lelkiismereti szabadságnak megsértését involválná.

Legeklatánsabb bizonyíték e mellett magának a vallás- és közokt. miniszternek a legfelsőbb helyen szentesített orthdox izraelita szervező szabályzat 22. §-a alapján 20,521/877. sz. alatt kibocsátott és ezennel hódolattal 2. ·/. alatt csatolt körrendelete, melyben ő maga elrendeli, hogy a talmud-török belügyeibe a politikai és tanhatóságnak beavatkozni nem szabad.

És tekintettel a közelmúltak eseményeire, midőn ugyanis jesibáink és talmud-tóra iskoláink közül nehány bezáratott, néhánynak bezáratása pedig kilátásba helyeztetett — midőn továbbá, mint a 3. ·/. alatt hódolattal csatolt rendeletből kitűnik, a bezárt talmud-tóra iskolák egyike ismét megnyittatott, azonban daczára a jelzett normativumnak, azon rendelkezés mellett, hogy abba jövőben csakis a nyolcz éven felüli, azaz a tanköteles kor második évét túlhaladott gyermekeknek szabad lesz járni, mely intézkedés azonban a zsidó hittörvények egyik sarkalatos alaptételét teszi illusoriussá, minthogy épen nyolczadik életkorban levő gyermekekre nézve legnagyobb a szülők hittörvényben előírt kötelezettségök, és ha a gyermekek ezen korig a zsidó vallás gyakorlatába bele nem vezettetnek, ha legalább a héber olvasást és imádkozást meg nem tanulják, úgy azon gyermekeket aztán többé vallásilag nevelni nem lehet; mindezekre való tekintettel igen fájdalmasan és lesujtólag érinti már most felekezetünk tagjait az abbeli aggodalom, hogy ámbár Felséged által legkegyelmesebben szentesített orthodox szervező szabályaink 22. §-ában, és az ennek alapján kibocsátott már hivatolt 20,521/877. sz. vallás- és közoktatásügyi miniszteri normativumban hitoktatásunkat minden ingerentia ellenében megóva véltük, — már most »jesiba és talmud-tóra rendezése« czímén újabb beavatkozások helyeztetnek kilátásba.

Legkegyelmesebb Urunk!

Az érzelmek legszentebbike, vallási meggyőződésünk megbántását látjuk mi ebben.

Valamint mindig, valahányszor veszélyeztetve látjuk vallási érdekeinket, úgy ezúttal is Felséged legmagasabb trónja elé bátorkodunk térdelve közeledni, honnan vigasz és orvoslat nélkül még soha vissza nem tértünk.

Bátorkodunk a legmélyebb hódolattal és könyörgés hangján esedezni, miszerint legmagasabb kegyelemben elrendelni méltóztassék, hogy:

1-ször. Felséged által legkegyelmesebben szentesített szervező szabályzatunk 26. §-a eredeti szövegezésében tovább is maradjon érvényben minden megszorítás nélkül, vagyis, hogy hitközségeinkben csak oly egyének viselhessenek ezután is rabbihivatalt, kik erre az orthodox izraelita körökben három hittörvényhű rabbinak elismert rabbitól megvizsgálva, azoktól képesítési bizonyítványt nyertek.

2-szor. Hogy jesibáinkba és talmud-tóra iskoláinkba a beavatkozás senkinek sem legyen megengedve, minthogy azok tisztán és kizárólag hit-

vallási institutiók, és pedig annál is inkább, mert Felséged magyar kormánya ily direkt beavatkozást más vallásfelekezetek hittanintézeteire sem gyakorol, az izraelitáknak pedig ezen két intézmény, mely tulajdonkép egy és ugyanaz, nem egyéb, mint gyakorlása vallási szabványaink- és parancsainknak.

Miután e szerint minden hittörvényhű izraelita gyermekkorától kezdve vallási parancs értelmében a talmud-tórát gyakorolni köteles, annálfogva ezen intézmény használatától senki, tehát a tanköteles korban levő gyermek sem tiltható el a nélkül, hogy hitvallásunk szabványai, legbensőbb meggyőződésünk meg ne sértetnék; magától értetődik, hogy az utóbbiakra nézve, tekintettel a fennálló iskolai törvényekre, az abban előírt tantárgyakra, s végül tekintettel arra, hogy a gyermekek túl ne terheltessenek.

Igy vettük át őseinktől, ez lebeg szemeink előtt, és ezzel sem az állami érdek ellen, sem pedig vallásunk ellen nem vétkezünk.

Az iskolai törvényben gondoskodva van arról, hogy a tankötelesek az elemi iskolákba feljárattassanak, alkalmazza a kormány azokra, kik az iskoláztatást akadályozzák, törvényszabta kötelességöket nem teljesítik, e törvényt a legszigorúbban, és hálával fogunk érte köszönetet mondani.

Magyarországnak Felséged leghübb orthodox izraelita alattvalói, az országos törvényeknek tiszteletben tartása a hittörvényhű zsidónak előírt parancsa; de ne alkalmaztassanak oly rendszabályok, melyek vallásunkkal ellenkeznek, épen úgy, mint azt Felséged terjedelmes országaiban létező bármely vallásfelekezet ellen nem alkalmazzák.

A legszorosabb értelemben hű alattvalói öntudatban, minden törekvésünk és igyekezetünk oda irányozva leend, hogy gyermekeinket jó állampolgároknak és Felséged legmagasabb Trón iránti hű alattvalóknak neveljük.

Kik alattvalói legmélyebb hódolattal maradtunk

Felséged

legalázatosabb hívei és polgárai

Budapest, 1884. febr. 27.

A magyarországi orthodox rabbik nevében:

Katz Joachim s. k.,
főrabbi N.-Keresztúron.

Schreiber Bernát s. k.
főrabbi Pozsonyban.

Kutna Salamon
főrabbi Kismártonban.

Reich Károly s. k.
főrabbi Verbón.

23. sz.

Gróf Festetics Leo Löw Lipótról.

Tisztelt Biró uram!

A Pápai Israelita közönségnek hozzám utasitott és e. f. év Julius 31-kéről szólló megkeresését, mellyben ezen tisztelt közönség engem arra megkér; miszerént Löw Lipót eddigi kanisai fő Rabbiról illő véleményemet és meggyőződésemet nyilványitsam; vagyon szerencsém válaszolni; hogy

Miolta kegyelmes Királyom és uram kegyeségéből Nemes Zala Vármegye kormányát vezetném; figyelemmel kisérvén Löw Lipót fő Rabbi urnak pályafutását, részemről ezen kitünő egyénben, minden tekintetre nézve csak tiszteletre méltó férjfiut tapaszaltam, kinek egyéniségéről szemmel látható nemes tettei szóllanak! s miután a Pápai Israelita Közönség ezen kitünő férjfiut választotta volna fő rabbijának; azért: valamint a kanisai Israelita közönséget, erészben sajnálkodásra kénytelenittetem méltattni, és szomorkodással kellene Löw urat ezentúl kormányzásom alá bizott Megyémből mellőznöm; ugy a Pápai közönségnek szerencséjét eleve jósolom; mellyet, ha ezen kitünő férjfiut illőleg megbecsülni tudja; annak megnyerése által örökre alapitva látom.

Melly ebbéli személyes meggyőződésemet és véleményemet a Pápai Israelita közönség kivánságára tiszteltt Biró urammal közölvén; maradok telyes tisztelettel

Biró uramnak

jó akaró szolgája
Gróf Festetics Leo
Ns Zalavármegye főispáni helyetese.

keltt Dákán Augustus 1-sö napján 1846.

A birtokákan lévő erediből közli: Löw Immanuel.

---

24. sz.

A magyarországi zsidók száma 1847-ben.

Tisztelt főjegyző ur!

Mennyire megy azon summa, melyet a magyarországi izraeliták az eltörölt türelmi taksa, illetőleg restantia fejében egyszer-mindenkorra fizetnek a kormánynak? Mennyire megy továbbá a magyarhoni izraeliták száma legbiztosabban? Az én számitásom szerint 279,814 lélek lenne. Jól van-e ez?

Pesten, máj. 9-kén 1847.

tisztelője
Fényes Elek.

(A czimlapon:)

T. cz. *Barnay Ignácz* főjegyző urnak tisztelettel Pesten.

A birtokában lévő eredetiből közli: Bacher Simon.

VEGYES.

Irodalmi hirek. Megjelent és beküldetett: Beszéd, melyet S. Montefiore születése 100. évfordulójakor mondott *dr. Schnitzer Armin*, komáromi rabbi. Der Patriarch. Festpredigt zur Vorfeier des Festes des 100. Geburtstages S. M. Montefiore's, gehalten von Oberrabbiner *Dr. Moritz Löwy*, Temesvár. — *Exiguus.* Hat die jüd. Confession ein Recht zu fordern, dass dieselbe in das neuzugestaltende Oberhaus ebenfalls berufen werde. Budapest, 1885. — *Hamburger L.*, Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud. Zweite Auflage. Abtheilung I. Strelitz (a szerző, mecklenburgi tartományi rabbi, kiadásában), 1884. — *Delitzsch F.* Die revidirte Lutherbibel, Lipcse, 1884. — *Güdemann* M., Haggada und Midrasch-Haggada. *Brüll N.* Begriff und Ursprung der Tosefta (e két értekezés külön lenyomat a Zunznak ajánlt Jubelschriftből.)

Schiller-Szinessy hazánkfia, a cambridgei egyetemen, melynek tanára, a téli félévben a következő előadásokat tartja: 1. Zóhár. 2. Szakaszok a talmudból. 3. A Pirke Ábóth. 4. Midrás Rabbá és Tanchumá. 5. Kimchi zsoltárkommentárja.

Jeruzsálemi évkönyv. Mint értesülünk, *Luncz A. M.* jeruzsálemi lakos, ki 1882-ben *„Jeruzsálem“* czim alatt évkönyvet inditott meg, mely a Szent föld anyagi és szellemi állapotának hü ismertetését tüzte ki feladatul és statisztikai s kulturtörténeti közlemények mellett, melyek Ázsiában vajmi nehezen eszközölhetők, fölötte érdekes históriai s archeologiai kutatásoknak is organumául szolgál, ez évkönyv II. kötetét készíti elő. Dolgozótársai jeruzsálemi s európai tudósok, felekezeti különbség nélkül. Azon érdek, melyet októberi számunk jeruzsálemi czikke országszerte keltett, azt engedi következtetnünk, hogy az említett évkönyvnek köreinkben is akadnak olvasói és — *előfizetői.* Luncz A. M. *mindkét szemére világtalan szegény tudós,* ki nagy anyagi szükölködésének daczára, a hasznos munka véghezvitelén valóban hősies erölködéssel buzgólkodik. Megjegyezzük, hogy a munka eddig megjelent I-sö kötete a külföldi (német, franczia és angol) tudományos folyóiratokban nagyon elismerőleg biráltatott. — Az évkönyv I. kötetéből szerző nehány példányt egyik munkatársunknak beküldött, ki az ügy érdekében készséggel vállalkozott e példányok terjesztésére. A kötet ára 2 frt 50 kr. — Bővebb értesitéssel szivesen szolgálunk.

Névmagyarosítások statisztikája. Az 1883-dik első feléről már rég közölték a lapok a névmagyarosítások statisztikáját. *Telkes*, statiszt. hivatalnok úr szivességéből az 1885-ki Szabadelvü Naptár egy álnevü irója összeállította az idetartozó anyagot a mult év *második* feléről. Ime az eredmény. Magyarositotta ez idő alatt a nevét: róm. kath. 221, gör. kath. 8, keleti görög 4, ágostai 28, helvét 12, zsidó 450. Az 1882. és 1883. év összes eredménye ez:

	1882.	1883.
róm. kath.	410	384
görög kath.	18	15
gör. keleti	2	5
ágostai	56	54
helvét	19	19
zsidó	560	697

1882-ben tehát a zsidók az összes szám 52·58%-át teszik, 1883-ban meg épen 59·37%-át, a mi több szempontból ép oly érdekes, mint örvendetes tény.

A kolera Nápolyban, mint a Vessillo szept. számában olvassuk, a zsidók között egyetlen áldozatot sem követelt. Marseilleben is annak idején összesen 8 zsidó halt meg a kolera egész időtartama alatt. Angol zsidó felekezeti lapok akkoriban e tény fölemlitése kapcsán dicsőitették a zsidó tisztasági és étkezési törvények higienikus hatását.

Egy londoni társaság, melynek czélja a zsidókat anglikán hitre téríteni, a minap adta ki jelentését, melyből megtudjuk, hogy rendes évi bevétele 360,000 forint; panaszolja, hogy 400,000 frtra van szüksége. »E szégyenletes nagy összeg beszerzésére, irja a Jew. Chronicle, Isten szolgái Isten nevében az Ő tiszteletére rendelt helyeken hivják föl a közönséget; nem lehetne ennyi pénzen valami igazán jót cselekedni London annyi nyomorult szegenyeivel?«

A zsidó katonák az angol hadseregben 1883. jan. 24. óta a husvéti (peszách) ünnep 8 napjára föl vannak mentve a szolgálat alól. E kedvezményt az angol katonai főparancsnoknál az angol községek szövetkezetének bizottsága (Committee of Deputies of the British Jews) egyszeri irásbeli kérelemre eszközölte ki. F. évi szept. 17-én e bizottság, illetőleg annak nevében elnöke, Cohen Arthur, azt kérte, engedjenek a zsidó katonáknak még néhány ünnepnapra szabadságot, nevezetesen: uj évre 2, engesztelőnapra 1, sátoros ünnepre 8 s pünkösdre 2 napot. E kérelemre a herczeg-főparancsnok nevében Hawley, D. A. G. szept. 25-én azt felelte, hogy a kérelmet jogosultnak találván, ő kir. fönsége azt egész terjedelmében teljesitette.

Egyéves önkénytes rabbi. Liegnitz, poroszországi város hivatalban álló rabbiját, dr. Peritz-et az idén behivták a hadsereghez rendes szolgálattételre. E nem mindennapi tényhez a magdeburgi »Israel. Wochenschrift« megjegyzi: »Ez ép oly jellemző a zsidóknak Poroszországban való jogi állására, mint a községek abbeli taktikájára, hogy rabbiválasztáskor elsőbbséget adnak az ifjaknak és nőtleneknek.«

Mahmud pasa, az 1876-ban Ródus szigetére számüzött török musir (táborszernagy), mint a lapokban olvassuk, régi rangjába visszahelyeztetett s ujra Konstantinápolyban van. Mahmud pasa született lengyel zsidó, kinek eredetileg Freund Jakab volt a neve. 1848-ban számos számüzött lengyellel ő is Magyarországra jött, s szabadságharczunkban oly vitézül vett részt, hogy *honvédkapitánynyá* mozdittatott elő. A világosi fegyverletétel után Törökországba menekült, mohamedán vallásra tért s katonának állott. 1853-ban Omar pasa alatt a montenegróiak ellen hősiesen küzdvén, ezredessé lett, majd tábornokká, végre 1862-ben musirrá.

A berlini rabbigyülekezet elnöksége Németország minden törvényhatóságának megküldötte tudomásvétel végett bő okadatolással együtt e gyülekezet azon nyilatkozatát, hogy e tétel: »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat« a zsidó erkölcstanban is megvan.

Az orsz. rabbiképző-intézet növendékeinek száma e tanévben 94, kik közül 20 a felső s 74 az alsó tanfolyamot látogatja. A tanulóság *megyék* szerint igy oszlik meg: Abauj 6, Bács 2, Bereg 2, Békés 1, Bihar 5, Borsod 2, Csanád 1, Csongrád 1, Fehér 2, Gömör 1, Hajdu 1, Heves 2, Komárom 2, Liptó 3, Mármaros 1, Nógrád 3, Nyitra 7, Pest 5, Pozsony 4, Sáros 5, Sopron 1, Szabolcs 2, Szatmár 4, Szilágy 2, Tolna 1, Turócz 3, Trencsén 2, Ugocsa 1, Ung 2, Veszprém 4, Zala 2, Zemplén 10. — *Budapesti* 3. — Sziléziából való 1.

A zsidók Szibériában. Joest Vilmos kiváló német utazó nagyobb munkában leirja a Japánból Szibérián át Európába tett utját. Szibériának déli részén, China határain talált németül beszélő zsidókat, kik majdnem mind boltosok. Igen feltünőnek találja, hogy »itt Ázsia szivében orosz és lengyel zsidók és utódaik a németség képviselői.« Különben azt irja, hogy »becsületes és szorgalmas emberek, kézmivesek és kereskedők, a kik értelmiségök és mértékletességök által még a kinaiakkal is versenyeznek és általános tiszteletben részesülnek.«

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY

TARTALOM.

Lap.

A M.-Zs. Szemle I. évfolyamának munkatársai . . . . . III—IV.
Olvasóinkhoz . . . . . 1—2

TUDOMÁNY.

Kohn Sámuel. A honfoglaló magyarok és a zsidók . . . . 3—10
Hochmuth Ábrahám. A zsidóság és a kereszténység viszonya időszámításunk első két századában . . . . . 11—18, 81—88
Goldziher Ignácz. A bibliai tudomány és a modern vallásos élet . . . . . 89—97, 168—176
Kohut Sándor. Mitraton-Mitra . . . . . 98—100
Güdemann Mór. A zsidók Olaszországban a XIII. században . . . . . 161—167, 234—242
Astruc Arisztid. Az antisemitizmus eredete és történeti okai . . . . . 225—233, 293—299, 364—384, 424—431
Bloch Henrik. A zsidók ősei és a hikszoszok . . . . . 289—292
Marczali Henrik. A magyarországi zsidók II. József korában 353—363
Maybaum Zsigmond. A nő állása a bibliai ókorban 417—423, 488—493
Hochmuth Ábrahám. A talmud . . 481—487, 551—559, 606—621
Schreiner Márton. A zsidó vallás uralkodó eszméiről . . . 545—550

IRODALOM.

Bacher Vilmos. A szentirás és a zsidó tudomány irodalma 1883-ban . . . . . 19—29
Bloch Henrik. A zsidók története az osztrák-magyar monarchiában . . . . . 29—33
Löw Immánuel. Dávid király zsoltár könyve . . . . . 101—106
Zsidó káték . . . . . 107—114, 183, 500
Bloch Henrik. A zsidók utolsó háboruja a rómaiak ellen . . 177—182
Kayserling M. Zsidó sirföliratok . . . . . 243—245
Steinherz Jakab. Egy talmud-zsidó . . . . . 246—252
Balogh Ármin. Pulszky Ferencz emlékiratai . . . . . 300—304
Perls Ármin. A messiás . . . . . 304—310
Stier József. Ünnepi prédikációk . . . . . 375—377
Kardos Albert. Dramatizált vérvád . . . . . 377—380
Lővy Mór. A talmud-studium érdekében . . . . . 432—438

Lap.

Sidon Adolf. A zsidó prozeliták a római birodalomban . . . 438—440
Perls Ármin. Az anyakönyvvezetés kézikönyve . . . . . 496—498
Schill Salamon. A keleti ókor emlékei és a szentirás . . . 560—570
Szántó Elezár. Népiskolai olvasókönyvek . . . . . 570—575
Schwarz Adolf. Korszerü prédikációk . . . . . 622—625
Rosenberg Sándor. A tizenkét apostol tanitása . . . . . 625—629

*

Kiss József. Templomi énekek . . . . . 34—35
Zs. P. Zsoltárforditások (121. 122. 123. 124. zs.). . . . . 117—118
Vajda Béla. Ábrahám Ibn Ezrá divánjából. . . . . 184—185
Zs. P. Az énekek énekéből: 5. fej., 2—16. vers; 2. fej., 8—17 . . . . . 252—253, 575—576
Vajda Béla. Júdá Halévi divánjából. Czión . . . . . 380—382
Vajda Béla. Alcharizi (Epigrammok) . . . . . 440—441
Kohn Sámuel. Szombatos ének a sátoros ünnepre. . . . . 501—502
Kecskeméti Lipót Salamon Ibn Gabiról költeményeiből . . . 630—631

*

Irodalmi holmi. Uj adalék a héber nyelv kiejtése történetéhez. — Egy szmirnai zsidónő mint archisynagogus. — Uj föltevés a Prédikátor könyvéről. 114—116. — A sabbatiánusok felekezete Szalonikiban. — A zsidó káték lajstromához. — A tetragrammaton szir elferdítése 182—184. — Izsák ibn Gijáth kommentárja Kóhéleth könyvéhez. — Uj konkordanczia — De Castro sirföliratai.— A Zsoltárok persa forditása. 310—312. — I. Rákóczy udvari orvosa. — Júdá Halévi az ősanyagról. — Arab eredetü zsidó törzsek. — Zsidók és szamaritánusok Gázában. — Egy régi akrosztichon 382—384. — Zsidó babonák Sziriában. — Bartholomaeus apostol és Bartalmion démon. — Jézus egy mondása a »Szivek kötelmei«-ben. — A zsidó káték lajstromához 498—500.

TÁRSADALOM.

Kaufmann Dávid. Az év küszöbén . . . . . 36—42
*** Autonomiánkról . . . . . 43—47, 128—131, 195—199
Palóczy Lipót. A müveltség állapota Magyarországon, különös tekintettel a zsidókra 48—56, 132—144, 200—210, 321—331, 443—460
Löw Immánuel. Néhány reflexió . . . . . 57—59
Kaufmann Dávid. A zsidó káté . . . . . 119—127
Neumann Ede. A zsidó dogma . . . . . 186—194
Goldziher Ignácz. Népszerü irodalmi vállalat . . . . . 254—256
Szalárdi Mór. A főváros népesedési viszonyai felekezetek szerint 257—261
Kaufmann Dávid. Az ötvösmükiállitás . . . . . 262—268
Wittmann Mór. A magyar házassági jog egy uj bonyodalma 313—317
Kohn Sámuel. Népszerü irodalmi vállalat . . . . . 318—320
Kaufmann Dávid. Zunz Lipót kilenczvenedik évfordulója . 385—393
Bánóczi József. A Magyar Tudományos Akadémia . . . . 394—396
Népszerü irodalmi vállalat . . . . . 397—399, 442—443

Lap.

Weiszmann N. Hitközségi élet . . . . . 461—462
Kaufmann Dávid. Montefiore Mózes századik születése napja 503—509
Bánóczi József. A zsidó tanárok . . . . . 510—512
Weiszmann N. A hitközségek pénzügye . . . . . 513—516
*** Az országházból . . . . . 577—580
Szalárdi Mór. Népesedési mozgalom Magyarországban . . . 581—583
Dessauer Mór. A makkabéusok ünnepére . . . . . 632—635
*** A jesibák és talmud-törák . . . . . 536—641
Bánóczi József. A zsidó tanárok ügyében . . . . . 642—643

ÉRTESITŐ.

Országvilág.

Zsidó halottak 1883-ban. . . . . . 60—63
r. l. Január tizenharmadika . . . . . 63—64
Adorján Sándor. Zsidó vita a házban . . . . . 145—147
A pesti izr. hitközség költségvetése . . . . . 147—151
Országvilág. (Hitközségi élet bel- és külföldről) 211—214, 401—405
Kohut Sándor. Ehrlich Edéről . . . . . 214—215
Rosenspitz Sándor. Amerikai levél . . . . . 216—217, 468—472
—l— Oroszországi levelek . . 269—273, 463—467, 645—651
Maybaum Zsigmond. Rabbigyülekezet Berlinben 274—276, 337—345
Schwarz Adolf. A bádeni községek szervezete . . . . . 332—337
Dr. O. A zsidó delegátusok gyülése Morvaországban . . . 517—520
—r— A szentföldről . . . . . 520—532
Maybaum Zsigmond. A németországi rabbiszövetkezet alapszabályai . . . . . 533—536
Seltmann Lajos. Külföldi utamból. Németország . . . . . 584—599
B. H. Gácsországból . . . . . 599—602
V. A. Berlini levél . . . . . 652—654

Tanügy.

Két miniszteri rendelet (a hitoktatásról és a zugiskolákról) . 65—66
A hitoktatás. (Tantervek.) I. Veszprém. II. Nagy-Kanizsa. III. Szeged . . . . . 152—153, 218—219, 410—411
Schön József. Ehrlich Ede emlékezete . . . . . 153—154
n. f. Közös ima 217
Kármán Mór. A hitoktatás elvei és rendszere . . . . . 276—283
A hitoktatás *normál-tanterve* Németországban . . . . . 346—347
Zs. P. Zsidó népiskolák értesitői 1883/4 . . . . . 472—475
—f. A hitoktatás ujjászervezése a fővárosban . . . . . 537—538
Maislis Ferencz. Megjegyzések a népiskolai értesitők ismertetéséhez . . . . . 538—539
Theologiai előadások rabbiképző intézeteken (Budapest, Berlin, Páris, Boroszló, Berlin) . . . . . 539, 604—605, 660
Balogh Armin. A középiskolai értesitők kapcsán . . . . . 602—603
Kircz József. A hit- s erkölcstani és bibliai-történeti oktatás az elemi népiskolában . . . . . 653—655

Lap.

Győri Adolf. A zsidó hitoktatás a fővárosi elemi és polgári iskolákban . . . . . 655—657
Goldzieher Ilona. A felső leányiskolák . . . . . 658—659
—f. Az orsz. rabbiképző-intézet értesitője . . . . . 660—663

KÚTFŐK.

1. Az izraelita község-kerületi elnökök gyülésének emlékirata Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszterhez, az izraelita hitfelekezeti viszonyok rendezése tárgyában 67
2. Az izraelita orthodox közvetítő bizottság emlékirata a vallás- és közokt. miniszterhez 74
3. Nagy István szerződése a gyulafehérvári Zsidó Sámuel nevü zsidóval (1666.) 78
4. A vallás- és közokt. miniszter az izr. orsz. iroda elnökének (a 2. sz. a. kútfőre vonatkozólag) 155
5. Az izr. orsz. iroda előterjesztése a vallás- és közokt. miniszterhez (felelet a 4. sz.-ra) 155
6. A vallás- és közokt. miniszter rendelete (rabbiképesités dolgában) 157
7. Széchenyi István gróf levele a pesti izr. hitközséghez (1847.) . 157
8. A pesti zsidó község visszautasitott kérvénye (1800.) 220
9. A pesti zsidó község fölszólitása az Akadémia javára való gyüjtésre (1860.) 221
10. Mennyit gyüjtött a pesti zsidó község az Akadémia javára (1860.) 221
11. Arany János levele a pesti izr. hitközséghez (1866.) 284
12. Rituális vérvád a mult században (1764.) 348
13. Zsidó hitre tért szombatosok (1869.) 351
14. A szegedi és szabadkai zsidók a szabadságharcz alatt (1849.) 412
15. Rendeletek zsidózavargások ellen 1848-ban 413
16. Kassa város körlevele zsidó-ügyben (1833.) 476
17. Eskü more judaico (1850.) 476
18. Zsidók Szigetvárott a XVII. és XVIII. században 540
19. Birtokvétel zsidó részről a század elején (1800.) 540
20. Intézkedés idegen zsidók ellen (1821.) 541
21. Nyilatkozat antisemita vádak ellen 606
22. Az orthodox rabbik felségfolyamodása (a 6. sz.-ra vonatkozólag) 664
23. Gróf Festetics Leo Lőw Lipótról (1846) 668
24. A magyarországi zsidók száma 1847-ben 668

VEGYES.

Irodalmi hirek 79, 158, 222, 285, 352, 415, 477, 542, 608, 669.— Zsidó statisztika. Egy angol hirdetés. Lasker Eduárd. Levél a szerkesztőhöz 79—80. — Lasker Ede. Hagyomány. Bernstein Áron. Válasz. A Times szerkesztője. Felhivás. Levél a szerkesztőhöz 158—160. — Zsidó zsinat. Két helyreigazitás. Sulzer Salamon. Zsidó középiskolai tanulók. Budenz József. Fölfedezések Palesztinában. Pályakérdés. Caecilius 222—224. — Kuranda Ignácz. Astruc. Ajánlás. Három fölolvasás. Val-

láscsere. Kollegiális kritika. 285—288. — Zunz Lipót. Az institut. 352. — Iskolai értesitők. Lazarus könyve. Kérelem. Zsidó kéziratok katalogusa. Helyreigazitások. 415—416. — A Zunz-ünnep. Fővárosi zsidó hitoktatók. Jellinek Adolf. Tanitói jubileum. Kikeresztelkedjenek-e a zsidók. Az elhunyt hollandi trónörökös. Dr. Strausz koleraorvos. A franczia orsz. közoktatásügyi tanács. Jacoby János. A Greely-expediczió. Uj jótékonysági rendszer. 477—480. — Hochmuth Ábrahám. Pótlás. A Sztrokay-jutalom. Harkavy bibliai kézirata. A bécsi egyetem. Uj zsidó irodalmi egylet. Rothschild báróné. Helyreigazitás. Az ó-testamentom angol forditása. Ketten Henrik. Az idei párisi szalon. 542—544. — Mekiczé Nirdámim. Montefiore 608. — Schiller-Szinessy. — Jeruzsálemi évkönyv. — Névmagyarositások statisztikája. — A kolera. — Egy londoni társaság. — A zsidó katonák az angol hadseregben. — Egyévca önkénytes rabbi. — Mehmud pasa. — A berlini rabbigyülekezet. — Az orsz. rabbiképző-intézet. — A zsidók Szibériában. 669—671.

A megbeszélt munkák lajstroma.

Lap.

Almira, Karl von. Das Endinger Judenspiel 377
Boros György. A tizenkét apostol tanitása 625
Castro, Henriquez de. Keur van grafsteenen op de Nederl.-Portug.-Israel. Begraafsplaats te Oudekerd aan den Amstel. 243
Graetz, H. Die jüdischen Proselyten im Römerreiche unter den Kaisern Domitian, Nerva, Trajan und Hadrian 438
Gregorovius, F. Der Kaiser Hadrian 177
Kálmán, Károly. Dávid Király zsoltárkönyve 101
Perls Armin. Korszerü prédikácziók 622
Palszky Ferencz. Életem és korom 300
Radó Vilmos. Olvasókönyvek az izr. elemi népiskolák II., III. és IV. osztályai számára 570
Sayce A. H. Fresh light from the ancient monuments 560
Schwarz Adolf. Festpredigten für die Hauptfeiertage des Jahres . . 375
Singer Ábrahám. Az (izraelita) anyakönyvvezetés magyar-német kézikönyve 496
Singer Ábrahám és Vilmos, Hamadrich. Talmudische Chrestomathie für den ersten Unterricht im Talmud 432
Szegedi Á. Kilit. A messiás 304
Szófer, Sámuel Benjámin. Ketháb Szófer 246
Wolf, Gerson. Die Völker Oesterreich-Ungarns. VII. k. Die Juden 29

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYÜJTEMÉNY